

פֶּזֶר נָתַן

פֶּזֶר נָתַן לְאֲבִיּוֹנִים צְדָקָתוֹ עֲמֶדֶת לְעַד קֶרְנוֹ תְּרוֹם בְּכָבוֹד
(תהילים קי"ב)

מהלכות, צדקה ומעשר כספים

מאת

רפאל שטרן

על פי לימוד משותף בבית ועד לתורה גבעת שמואל

הזכויות שמורות

--לא מיועד למכירה--

בית ועד לתורה - גבעת שמואל

שבט תשפ"ב

פזר נתן=====

ואלו יעמדו על הברכה שתרמו להוצאת החיבור:

ר' הראל ואורלי דהן הי"ו

לע"נ מרת חנה בת רחל ז"ל

לע"נ מרת שרה בת נעמי ז"ל

לע"נ מרת מרגו בת סעדה ז"ל

לע"נ ר' משה בן איזה זצ"ל

לע"נ ר' משה בן איטו זצ"ל

לע"נ ר' יוסף בן שרה זצ"ל

לע"נ ר' סעדיה בן סעידה זצ"ל

לע"נ מר שאול בן אדלה ז"ל

ואלו יעמדו על הברכה שתרמו להוצאת החיבור:

אסתי ומיכי שפירא הי"ו

לע"נ יוסף יששכר בן אפרים זלמן הלוי שפירא ז"ל

לע"נ רות בת לוי שפירא ז"ל

לע"נ חיים רפאל בן יוסף יששכר הלוי שפירא

לע"נ צבי בן מרדכי וולטמן ז"ל

ואלו יעמדו על הברכה שתרמו להוצאת החיבור:

ר' דוד אלמליח הי"ו   ר' אמיתי ובר הי"ו

לע"נ דבורה בת גיטל ז"ל

להצלחת המשפחה

לע"נ שלום בן חביבה ז"ל

לע"נ אריה לייב בן רבקה ז"ל

ר' נתי זנר הי"ו

לע"נ יוסף בן חביבה ז"ל

ר' זיו טור הי"ו

ר' רוני גרוס הי"ו

לרפואת רות יהודית בת רחל

ר' זאב לבנברג הי"ו

לע"נ ר' אריה ב"ר יצחק אייזיק ז"ל

ר' יוסף ודבורה מלכא הי"ו

ר' אריק גרינברג הי"ו

לרפואת שושנה סולטנה בת חביבה

לע"נ אמ"ר ר' עקיבא בן ר' יעקב גרינברג ז"ל

לע"נ ר' יהודה בן סולטנא ז"ל

לע"נ חמי מורי ר' משה בן שמואל פרוינד ז"ל

לע"נ חביבה בת פריחה ז"ל

לע"נ ר' דוד בן חביבה ז"ל

ר' דני הוכהאוזר הי"ו

לע"נ פנינה בת חביבה ז"ל

לע"נ רחל בת ניסן ז"ל

לע"נ מרים בת טובה ז"ל

לע"נ ר' אברהם בן עישה ז"ל

ר' נאור ופזית הלוי הי"ו

ר' טוביה נבנצל הי"ו

לע"נ הרה"ח יהוסף דחות-הלוי ז"ל

לרפואת רעייתו שמחה בת חנה ודוד

ר' ארי סירקין הי"ו

להצלחת נעה, אוהד, עדו, רועי וענבל סירקין

ר' יעקב פוטרמן הי"ו

לע"נ צבי ב"ר חיים פוטרמן – נפטר כ' תשרי תשפ"ב

ר' ישראל פרידער הי"ו

לע"נ הרב אורי פייביש בן אליעזר ז"ל

לע"נ רות בת פרל ז"ל

לע"נ ר' נחמיה ב"ר ישראל צבי ז"ל

לע"נ יוכבד בת ר' יהודה דב ז"ל

לע"נ יהודה דב בן נחמיה ז"ל

ר' מורדי קלפה הי"ו

לע"נ ר' שמעון בן רחל מויאל ז"ל

לע"נ רבקה בת מסעודה קלפה ז"ל

לע"נ סיונית פרידה בת רבקה כלפה ז"ל

ר' רונן רחמים הי"ו

לע"נ נתנאל בן מזל ומיכאל ז"ל

לע"נ זלפה בת אליהו ובת שבע ז"ל

Josefine Klara bat Emma לע"נ

בס"ד

בית ועד לתורה בגבעת שמואל שם לעצמו מטרה לעורר ולחדד את העיון והישום של הלכות הנוגעות לחיי המסחר והכלכלה. לשם כך מתקיים לימוד בחבורה מידי יום ששי ולאחריו שיעור לליבון הלימוד.

כתב בעין איה, פאה אות ד':

הצדקה צריכה שתהיה מכוונת לתכלית עזרת הדל בהוה, וביותר להיות צופיה על הטבת מצבו בעתיד, למען יהיה לו פתח תקוה שיוכל למצא חית ידו מיגיע כפו בלא תשועת אדם. ע"כ לא אחרו חז"ל את העזר עד שתכלה כל פרוטה מכיס המקבל, כי אז הלא קרוב הדבר שיהיה נשאר במצב מקבל צדקה תמידי. רק נתנו שיעור לדבר מאתים זוז אם אינו נושא ונותן, שאם יקבל עזר בהיות לו עדיין מעט משלו דהיינו פחות ממאתים זוז, אולי יתעודד להכין לו ע"י עזרת הצדקה המצטרפת אל מה שיש לו איזה מצב שלא יצטרף לימים יבאו לקבל צדקה. אמנם מי שכבר יש לו כשרון להרויח ע"י איזה משלח יד, יש לדאוג יותר שלא תסיח דעתו, השענו על הצדקה, מחריצות עבודתו לעצמו. ע"כ נתנו חז"ל בזה הגבלה יותר מצומצמת חמישים זוז, למען יהיה להעיר אל המקבל ואל הנותנים שיראו תכלית הצדקה להעמיד המקבלים במצב ההתפרנסות מיגיע כפם. כי ימוך והחזקת בו, כדברי חז"ל, למען לא יפול וימעד¹.

* * *

תודתנו נתונה לגבאי ומתפללי בית הכנסת "נאווה תהילה" ברמת הדקלים בגבעת שמואל אשר מאפשרים את הלימוד מתוך מאור פנים ובראשם ד"ר ישראל פרידר, לר' נאור הלוי האחראי על ניהול בית מדרשנו, לנשותיהן של קהל הלומדים המאפשרות לבעליהן לבוא ולעסוק בתורה ולתורמים שסייעו בנדיבות ליבם להוצאת חיבור זה ולר' רונן רחמים על עיצוב העטיפה. ונזכה יחדיו לשנים רבות של "ללמוד וללמד לשמור ולעשות".

רפאל שטרן

---

¹ עיין הערה 327.

תוכן העניינים:

מסת יד / נתינה פחות מכדי מחסורו של העני	19 -
נתינה פחות מדי מחסורו	19 -
סיכום	23 -
די מחסורו – מצות היחיד או מצות הכלל / נתינה מקופת הצדקה לעני המחזר על הפתחים	25 -
נתינה מהקופה לעני המחזר על הפתחים / שיטת רש"י	25 -
כמה יתן אדם לעני המחזר על הפתחים / מחלוקת הב"י והב"ח והדרישה	30 -
נתינת יחיד קודם נתינת הגבאי (הציבור) / נתינת צדקה על ידי היחיד למנוע בושה מהעני	35 -
פסק ההלכה / שיטת הרמ"א	38 -
סיכום	41 -
נתינת צדקה לעני שיש מי שדואג למחסורו	43 -
הקדמה / מי שאין לו זכות תביעה מצדקה האם מי שיתן לו מקיים מצות צדקה	43 -
הבאת קרבן עבור אשתו ובנו / האם אשה איש שבעלה מפרנס אותה נחשבת עניה	44 -
סמוכים על שלחן אביהם – האם נחשבים עניים	47 -
"התקדשי לי במנה" / צדקה לעני שיש מי שמפרנסו	54 -
עובד במקום שבעל הבית יכול לפטור בכל שעה / אברך כולל	59 -
סיכום	62 -
צדקה לפי יכולת או בשוה / לפי מס או לפי נדבה / יבקשו העניים או קופת צדקה	63 -
הקדמה	63 -
תשובות הרשב"א / גביה לפי ממון / הקמת קופה למניעת הבושה מעניים מלחזר על הפתחים / חלוקה מהקופה כפי יכולתה אינה מונעת מהעניים לחזר על הפתחים (וההיפך)	63 -
מעלת הכפיה ומעלת הנתינה מרצון / נתיבות יהושע	71 -
פסק השו"ע	72 -
סיכום	73 -

- נתינה ישירה מעשיר לעני / נתינת באמצעות גבי צדקה / נתינה בפרהסיא ותקנת בית האוצר היתר הנסיון והברכה ..... - 74
- הקדמה ..... - 74
- טובת הנאה בנתינת ישירה לעומת 'תעזוב אותם' ..... - 76
- תקנת הלשכות ובית האוצר ..... - 78
- קופת הצדקה כבית האוצר / יסוד קופת הצדקה מבית האוצר ..... - 83
- לנסות את הקב"ה בנתינת מעשרות או צדקה בנתינה למקבל או בנתינה לבית האוצר ..... - 84
- הברכה והנסיון – במה נאמרו ..... - 87
- נתינה בפרהסיא ומתן בסתר ליד העני או לארנקי של צדקה ..... - 91
- לשכת חשאים וקופה של צדקה ..... - 96
- סיכום ..... - 99
- ממי עדיף לקבל צדקה מיחיד או מציבור ? ..... - 101
- הקדמה ..... - 101
- לקט שכחה ופאה ומעשר עני או צדקה ..... - 101
- קבלה מיחיד או מציבור ..... - 104
- סיכום ..... - 109
- שיעור מאתים זוז האם תקף גם בצדקה ..... - 110
- דין המשנה / שיעור נתינה בלקט ובצדקה / מועדי חלוקה ורכוש העני/מדוע נקבעו מאתים זוז .. - 110
- מחלוקת הראשונים – האם שיעור מאתים זוז נאמר גם בצדקה ..... - 115
- שיטת הטור והשו"ע / קופה לחוד ולצדקה לחוד ..... - 122
- סיכום ..... - 124
- האם חובה על עני למכור מנכסיו ..... - 126
- הקדמה / האם חיוב מכירה הוא מן התורה / כשאין בקופת הצדקה לאחרים ..... - 126
- דין המשנה ..... - 128
- האם יש מחלוקת בין האמוראים / פסק הרמב"ם ..... - 135
- פסק השו"ע ..... - 140
- האם נתינה למי שיש לו יותר ממאתים זוז יש בה מצות צדקה ..... - 143

- 145 - ..... האם חייב למכור את ביתו היקר / מעבר דירה למקום זול
- 148 - ..... מעבר למקום אחר
- 152 - ..... לעבור מבית יקר וגדול לבית קטן וזול
- 155 - ..... סיכום
- 157 - ..... די מחסורו - מאתים זוז ושיעורו כיום
- 157 - ..... "די מחסורו" – לכמה זמן / דין תורה ותקנת חכמים
- 159 - ..... שיעור מאתים זוז ושיעור חמישים זוז (שיעור הרווחים) / האם יש חיוב לשאת ולתת
- 163 - ..... מאתים זוז כשיוקר המחיה משתנה / שיעור כתובה
- 170 - ..... דין מי שיש לו מאתים זוז אינו נוהג בינינו
- 176 - ..... סיכום
- 178 - ..... מי שיש לו חובות – נטילה מצדקה
- 178 - ..... עיקר הדין
- 178 - ..... משכון / אפותיקי / חוב
- 182 - ..... בעל חוב דוחק/ בעודה נשואה
- 185 - ..... מניעת משכון כדי לא לקבל צדקה
- 186 - ..... סיכום
- 187 - ..... אלף נותנין לו כאחד
- 187 - ..... עיקר הדין וטעמו
- 189 - ..... אדם אחד אלף / אלף בני אדם כאחת
- 190 - ..... מה נחשב 'כאחת'
- 192 - ..... נודד למרחקי ארץ
- 197 - ..... הכרעת הרמ"א ותמיהת הגר"א
- 198 - ..... השלכות מדין העני הנודד / קבלת צדקה ממכתבי צדקה / כסף לנישואי בתו לת"ח
- 200 - ..... סיכום
- 201 - ..... מכירת נכסים בפחות מערכם
- 201 - ..... הקדמה / דין אונאה במכירה בפחות מהמחיר שבשוק
- 201 - ..... בעל נכסים שאינו יכול למוכרם כי אם בהפסד גדול

- מי שיש לו נכסים בסך מאתים זוז - ואינו מוצא למוכרן ..... - 204 -
- ודידה... זל ארעיה ..... - 206 -
- דביומי ניסן יקרא ארעתא וביומי תשרי זל ארעתא ..... - 207 -
- לישנא אחרינא / עשיר שהוזלו קרקעותיו ..... - 208 -
- שיטת הרי"ף – עשיר שהוזלו קרקעותיו ..... - 214 -
- פסקי הרמב"ם והשו"ע ..... - 216 -
- מטלטלין ושאר דברים שהוזלו / כסף בהשקעות - קרן או רווחים ..... - 220 -
- סיכום ..... - 223 -
- יש לו ואינו רוצה להתפרנס משלו ..... - 225 -
- הלואה למי שאינו רוצה לפרנס את עצמו ..... - 226 -
- אין נזקקין לו / סכנת מוות ..... - 229 -
- פדיון שבויים בעל כורחו ..... - 231 -
- סיכום ..... - 232 -
- עני שאין לו ויכול לעבוד ואינו רוצה ..... - 233 -
- לית את אזיל לעי ונגיס ..... - 233 -
- פריקה כשבעל הבהמה אינו פורק / השלכה לדין צדקה ..... - 241 -
- תשובת המהרשד"ם / אין מצוה לפרנס מי שיכול לעבוד ..... - 246 -
- שיטת המשיב דבר / מי שאין לו מזונות היום ..... - 247 -
- סיכום ..... - 249 -
- צדקה למי שהביא עצמו למצב שאין לו מעות ..... - 250 -
- תלמיד שחיסרו ממנו כדי שיוכל לקבל מעשר עני ..... - 250 -
- מפקיר נכסיו ..... - 251 -
- שיטת האגרות משה ..... - 252 -
- אסור בעצמו מותר ע"י אחרים / מותר גם בעצמו ..... - 256 -
- סיכום ..... - 258 -
- האם יש מעלה שכהן לא יטול מתנות כהונה ..... - 259 -
- הקדמה ..... - 259 -

- 260 - ..... האם ראוי לכהן שלא ליטול מתנות כהונה
- 265 - ..... סיכום
- 266 - ..... יהנה כאלישע
- 266 - ..... הנהגתו של אלישע לעומת הנהגתו של שמואל
- 267 - ..... הנאה זמנית הכרחית
- 269 - ..... הנאה שיכול לתת גמול עבורה
- 270 - ..... מתנה שהנותן מתכבד בה
- 271 - ..... דרך כבוד ודורון
- 274 - ..... האם אלישע יכול לדעת את השם המפורש
- 275 - ..... סיכום
- 277 - ..... עשרה בטלנים - מקור פרנסתם
- 277 - ..... תפקידם של הבטלנים / להקדים לבית הכנסת / מניין בבית הכנסת
- 284 - ..... מי מעמיד עשרה בטלנים / האם העשרה בטלנים קיבלו תשלום
- 286 - ..... שיטת הירושלמי ופירוש הרמב"ם
- 292 - ..... סיכום
- 293 - ..... פרנסה מלימוד תורה
- 293 - ..... הקדמה
- 293 - ..... הקדמה לפרק חלק / ההקפדה על אניטגונוס איש סוכו
- 297 - ..... פירוש המשנה במסכת אבות
- 304 - ..... הלכות תלמוד תורה
- 309 - ..... תשובות התשב"ץ
- 315 - ..... האם תמיכה בלומדי תורה הינה בכלל צדקה
- 322 - ..... מי ילמד ומי יפרנס את הלומדים
- 329 - ..... סיכום
- 330 - ..... צדקה לעם הארץ
- 330 - ..... הצלה ונתינת פת לעם הארץ דין המשנה והנהגתו של רבי
- 332 - ..... סוגי עמי ארצות

- נזקק פרטי לעומת צרה ציבורית / נותן פרטי לעומת נתינה מקופה ציבורית ..... - 335 -
- דרגת העוני ..... - 336 -
- חשש שמא לא יוותר לתלמידי חכמים / הכרעת השו"ע ..... - 336 -
- סיכום ..... - 338 -
- מי ראוי לקבל צדקה - משומדים ..... - 339 -
- הקדמה / יסוד דין המומרים ..... - 339 -
- מומר שבוי ..... - 343 -
- פסקי הטור (והמשך ביאור שיטת ספר יראים) / קושיית הב"י ..... - 349 -
- שיטת הב"ח ביישוב דברי הטור ..... - 351 -
- שיטת הפרישה ביישוב דברי הטור ..... - 353 -
- שיטת הט"ז בביאור דברי הטור ..... - 356 -
- שיטת הש"ך בביאור דברי הטור ..... - 357 -
- סיכום שיטות מפרשי הטור: ..... - 359 -
- פסק השו"ע וסיכום ..... - 359 -
- גר יתום ואלמנה - קדימה במעשר עני ובצדקה ..... - 362 -
- הקדמה ..... - 362 -
- לגר ליתום ואלמנה במעשר עני ..... - 362 -
- קדימה במשפט ..... - 369 -
- סיכום ..... - 370 -
- סדרי קדימה בצדקה – עני לעומת אביון ..... - 371 -
- הקדמה ..... - 371 -
- הקדמת עני לאביון בתשלום שכר שכיר וההשלכה להלכות צדקה ..... - 373 -
- ובפירוש רש"י לשמות כ"ג ו': ..... - 375 -
- וכתב רבנו בחיי, בכד הקמת בערך צדקה: ..... - 375 -
- מתנות לאביונים בפורים ..... - 382 -
- סיכום ..... - 387 -
- סדרי קדימה ..... - 388 -

- 388 - ..... הקדמה
- 390 - ..... קדימה על פי 'מעמד אישי'
- 393 - ..... אימתי בזמן שכולם שווים / קדימותו של תלמיד חכם
- 399 - ..... קדימה של בעל מעשים
- 400 - ..... פסק השו"ע
- 402 - ..... קדימת איש לאשה או אשה לאיש / קדושה לעומת בושה
- 407 - ..... מדוע בושה הינה סיבה לקדימה / דין קדימה יסודו בפשרה
- 409 - ..... סיכום
- 410 - ..... כהן ולי - האם יש להם דין קדימה בזמן הזה
- 410 - ..... הקדמה
- 410 - ..... בגולה אינך מוזהר עליו
- 413 - ..... בשעת הדוכן שנו
- 416 - ..... יחוס חזקה
- 417 - ..... סיכום
- 418 - ..... הקדמת אחים / קרובים
- 418 - ..... קדימה באחים
- 420 - ..... קדימה בשאר קרובים / קדימה לראויים לירושה
- 423 - ..... קדימה לפסולי עדות / כל סוגי קרובים
- 427 - ..... סיכום
- 429 - ..... עניי עירך קודמים
- 429 - ..... מקור הדין
- 433 - ..... מי הם עניי עירך / בני העיר או אורחים
- 437 - ..... עניי העיר שעברו לעיר אחרת / דיני קדימה על פי הלימוד מהפסוקים
- 439 - ..... עניי העיר שעברו לעיר אחרת ועדיין אינם נחשבים 'עניי עירך' של העיר החדשה
- 441 - ..... עניי שעברו לעיר אחרת – השיטות הסוברות שלא פקע מהם דין 'עניי עירך' הראשונה
- 443 - ..... עניי העיר שעברו לעיר אחרת – השיטות הסוברות שפקע מהם דין 'עניי עירך' הראשונה
- 444 - ..... סיכום

- עניי עירך – דרי העיר בדווקא או חברים / האם חבר קודם לשכן - 446 -
- הקדמה - 446 -
- טוב שכן קרוב - 446 -
- האזהב את שכיניו - 449 -
- שכנו הקרוב בחבורת קרבן הפסח (לעומת חבירו) - 451 -
- נכסי לטוביה / שכן שהוא חבר - 452 -
- מכירת שדה – לקרוב או לשכן - 455 -
- טוב שכן קרוב – האם גם בצדקה / קרוב או שכן או חבר / שיטת האורחות חיים - 456 -
- מצוה בשונא - 463 -
- סיכום - 465 -
- מניעת עניים מלבוא לעיר כדי למנוע פגיעה בעניי העיר / עליה לארץ ישראל - 466 -
- הקדמה - 466 -
- עניים הבאים לגור למקום ללא מקור פרנסה / גזל עניי חו"ל וגזל עניי ארץ ישראל - 467 -
- אגרת הרה"ק מרוזין / קול מהיכל - 470 -
- סיכום - 475 -
- פרנסת עצמו וקרוביו קודמת - 476 -
- דינו של רס"ג - 476 -
- הפריש צדקה וירד מנכסיו - 478 -
- האם עני חייב בהפרשה ובנתינה לעצמו - 480 -
- מי הוא האדם שאין לו כדי פרנסתו - 482 -
- מי שיש לו מזונות וזקוק לכסות – ולחבירו אין למזונות / מים לכביסה ולשתיה / דין חומש .... - 484 -
- האם יתכן שיהיו עשירים - 494 -
- בני ביתו וקרוביו – לעומת צדקה לעניים שמצבם קשה יותר – שיטת ההפלאה והחת"ס - 496 -
- איהי קודמת אפילו לדידיה - 501 -
- סיכום - 504 -
- כל מתנותיו לאחד /קרובים ואחרים - 506 -
- הקדמה - 506 -

- 507 - ..... בכל נתינה ונתינה או בפעמים שונות
- 510 - ..... חלוקת מעשר עני ללוי
- 512 - ..... סנדקאות
- 513 - ..... צדקותיו לאחד - מדוע לא ?
- 518 - ..... חלוקה לעניים מרובים לאחר שעת ההקדשה
- 521 - ..... פסק הרמב"ם ביד החזקה / פסק השו"ע
- 522 - ..... צדקותיו לעני אחד – כשיש עניים שיש להם דין קדימה / שיטת ערוך השלחן
- 524 - ..... צדקותיו לעני אחד ולקרוביו – על פי דין מעשר עני
- 526 - ..... כל צדקותיו לאחד מבין קרוביו / ביחס לעניים אחרים
- 528 - ..... סיכום
- 529 - ..... נתן צדקה שלא על פי סדרי הקדימה
- 529 - ..... הקדמה /ביאור הספק
- 530 - ..... הלך למדינת הים - פרנסת בניו ובנותיו / כפיה על צדקה ומי שנתן במקום אחר
- 534 - ..... דרגת החיוב של סדר הקדימה
- 536 - ..... סיכום
- 538 - ..... מדיניות השקעה של קופות צדקה ומעוֹת יתומים
- 538 - ..... הקדמה
- 538 - ..... אין משתכרין משל עניים
- 544 - ..... מעשה ברבי ינאי / היתרים להשקיע כספי צדקה
- 548 - ..... הקדמת קרן שרווחיה יהיו לצדקה
- 550 - ..... פסק השו"ע
- 551 - ..... השקעה בממון עניים שעדיין לא בא לרשותם / השקעות ממון של ילדים
- 555 - ..... מתי הותרו השקעות והוצאות כדי להרוויח
- 558 - ..... סיכום
- 560 - ..... מעשר כספים – מעשרותיהם של האבות
- 560 - ..... הקדמה
- 560 - ..... אברהם - ויתן לו מעשר מכל
- 564 - ..... יצחק – ויזרע יצחק

- 568 - יעקב – עשר אעשרנו .....
- 571 - סיכום .....
- 573 - כל רכושו, חומש, עשירית, שלישית השקל .....
- 573 - הקדמה .....
- 574 - נתינה ללא גבול .....
- 575 - חומש / תקנת אושא .....
- 581 - עשירית (האם חיובו מן התורה) .....
- 585 - שלישית השקל .....
- 586 - האם הסוגיות חולקות .....
- 587 - שיטת הרמב"ם בפירושו המשנה (וביאורו לסוגיות הגמ') .....
- 590 - שיטת הרמב"ם ביד החזקה (וביאורו לסוגיות הגמ') .....
- 597 - מעשר כספים – לשיטת הרא"ש והטור/ צוואת הרב יהודה בן הרא"ש .....
- 600 - סיכום .....
- 602 - שיטת המהרי"ל במעשר כספים/ טבל במעשר כספים .....
- 602 - דרגת החיוב לשיטת המהרי"ל/ מה עושים בכסף מעשר כספים .....
- 603 - טבל במעשר כספים .....
- 605 - סיכום .....
- 606 - שיטת המהר"ם מרוטנבורג והב"ח בחיוב מעשר .....
- 606 - תשובת המהר"ם .....
- 607 - אינו חייב בה לא מן התורה ולא מדרבנן .....
- 611 - סיכום .....
- 612 - חישוב מעשר כספים / ניכוי הוצאות מחיה .....
- 612 - תשובת האבקת רוכל / מקור חיוב מעשר כספים .....
- 613 - ניכוי הוצאות / תשובת האבקת רוכל .....
- 615 - אהבת חסד / ערוך השלחן .....
- 617 - שיטת הקצור שלחן ערוך / שבט הלוי .....
- 618 - סברת הפוסקים / האם צריך לקמץ .....

- 620 - ..... סיכום
- 621 - ..... מעשר כספים – ניכוי תשלום מסים
- 621 - ..... ונוגשיך צדקה / נחשב להן לצדקה / כפרה
- 623 - ..... נחשב להן לצדקה / הקלה לעניים
- 625 - ..... שיטת הט"ז והראשון לציון / אסור לפרוע בהם מסים / סוגי מיסים / אנסו בית המלך
- 629 - ..... האם כל מס הוא בכלל 'ונוגשיך צדקה' / מסים כיום / שיטת הצדקה ומשפט
- 632 - ..... מסים המיועדים לצדקה / כפיה לצדקה האם מפקיעה את קיום המצוה
- 638 - ..... סיכום
- 639 - ..... פרנסת ילדים – הנחשבת צדקה ומעשר כספים
- 639 - ..... הקדמה – חיוב מזונות לילדיו
- 646 - ..... עושה צדקה בכל עת
- 649 - ..... פרנסה מעל גיל שש האם היא צדקה
- 651 - ..... סיכום

מסת יד / נתינה פחות מכדי מחסורו של העני

נתינה פחות מדי מחסור

א. דברים (פש' ראה) פרק ט"ו פס' ח':

כִּי פָתַח תִּפְתָּח אֶת יָדְךָ לֹא וְהֶעֱבַט תִּעֲבִיטֶנּוּ דֵּי מַחְסָרוֹ אֲשֶׁר יִחְסֹר לוֹ

מה דינו של מי שמלוה לעני או נותן צדקה לעני, אבל לא בשיעור של כדי מחסורו של העני. האם קיים מצוה או שבפחות מהשיעור של 'כדי מחסורו' אין כלל מצוה². השאלה היא הן במקרה בו אדם אינו מסוגל לתת לעני 'כדי מחסורו' והן במקרה בו הוא מסוגל רק נותן פחות מכך – האם קיים מצוה³ ?

ב. גמ' כתובות דף סז :

² דנו פוסקים האם יש קיום של מצות עשה מצוה ב'חצי שיעור'. כגון מי מי שאוכל חצי כזית מצה האם קיים 'חצי מצוה' או שלא קיים מצוה כלל אם לא קיימה בשיעור מלא (עיין נוכח השולחן חו"מ כ"ב, ועוד). ועיין ליד ציון הערה 33.

³ מי שאינו מסוגל לתת האם הוא 'אנוס' (כאדם שאין לו תפילין כיון שהוא עני) או שהמצוה כלל לא חלה עליו (כמו ישראל שאין עליו מצוות המוטלות על הכהנים). עיין באג"מ לקמן אות ג' שפשוט לו כאפשרות הראשונה. ומכאן שמי שאין לו כסף לתת לצדקה (אבל יש לו כדי פרנסתו שלו), אין עליו מצוה לעבוד יותר כדי שיוכל לתת צדקה, כיון שעתה הוא מופקע מהמצוה (אמנם אם יעבוד וירויח יביא עצמו לכלל חיוב שמעיקרא לא היה חייב בו, ומעין מ"ע שהזמן גרמא שאינה מוטלת על אשה אבל היא יכולה לקיימה או ציצית כשאין לו בגד של ארבע כנפות). אבל, אם ננקוט שמדובר ב'אנוס', מסתבר שאם ביכולתו להפקיע עצמו מהאנוס, מוטלת עליו חובה לעשות כן (שמוכח שאינו אנוס) ואם כך, עליו לעבוד עבודה נוספת ולהרויח ולתת צדקה, וצ"ע. ועיין שו"ץ יחו"ד חלק ז' סימן פ"ז שדן לגבי "עני שאין לו מה יאכל והוא גבר לא יצלח למלאכה..... וקורב שרוצה לעזור לו, אין ביכולתו לעשות כן, אא"כ יעשה מלאכה בחול המועד, והריוח יתנו לקרוב" והכריע שיותר (אולם לא כתב שיש עליו חיוב לעשות כך).

ועל פי דרך זו, מי שנותן צדקה, אבל אם יעבוד יותר יוכל לתת יותר, יש לעיין האם הוא חייב לעבוד יותר כדי לתת יותר, ולכאורה תלוי בספק הנ"ל. אבל אפשר לומר שכיון שעתה הוא נותן צדקה, הרי שקיים את המצוה על פי יכולתו, ואין עליו חיוב לשנות את גובה הנתינה ואף אם עתה הוא מרויח הרבה ונותן הרבה, אין עליו איסור לעבוד פחות ולהרויח פחות ולתת פחות.

תנו רבנן, די מחסורו אתה מצווה עליו לפרנסו, ואי אתה מצווה עליו לעשרו⁴...

יש לעיין האם מדרשת הפסוק נוכל להסיק שהדין של 'די מחסורו' בא ללמד שאין מצוה להעשירו ונסיק שמי שנותן פחות מ'די מחסורו' קיים מצוה. או ש"די מחסורו" הינו הגבול התחתון והעליון יחדיו, כלומר שפחות מכך אין מצוה ולמעלה מכך גם כן אין מצוה. וכתב בשו"ת שבט הלוי חלק ד' סימן ק"ל בביאור הגמ':

ת"ר די מחסורו... חזינן דאשר יחסר לו הוא קולא וחומרא. חומרא דדי מחסורו עכ"פ מחויבים ליתן ולא יפחות מזה. וקולא דדוקא די מחסורו ולא יותר דאי אתה מצווה לעשרו.

למרות שבעל שבט הלוי כתב דדי מחסורו על כל פנים מחויבים ליתן "ולא יפחות", אין הוכחה מדבריו האם במקרה שפחת (מחמת אונס או מסיבה אחרת) לא קיים כלל מצוה, שיתכן שיש מצוה בכל נתינה ונתינה גם אם היא פחותה מ"די מחסורו", וצ"ע.

ג. רמב"ם, מניין המצוות בתחילת הלכות מתנות עניים:

הלכות מתנות עניים.... (יב) ליתן צדקה כמסת יד⁶. (יג) שלא יאמץ לבבו על העניים.

⁴ מה היא הגדרת "עושר" – אכמ"ל. ועיין ליד ציון הערה 271 ובהערה 67 ובהפניות שם. ועיי"ש בגמ' שלא תמיד די לתת לאדם 'די מחסורו' שהרי נאמר שם בגמ': "תנו רבנן די מחסורו אתה מצווה עליו לפרנסו ואי אתה מצווה עליו לעשרו אשר יחסר לו אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו אמרו עליו על הלל הזקן שלקח לעני בן טובים אחד סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו פעם אחת לא מצא עבד לרוץ לפניו ורץ לפניו שלשה מילין, תנו רבנן מעשה באנשי גליל העליון שלקחו לעני בן טובים אחד מציפורי ליטרא בשך בכל יום ליטרא בשך". ועיין הערה 30.

⁵ ואם מעשירו מקיים מצות צדקה או שאין בכך מצוה כלל? מצינו במשנה בפאה שמי שיש לו פחות ממאתים זוז יכול ליטול אלף זוז, ומשמע שהנותן יקיים מצות צדקה בכך, ועיין בדברי המאירי בהערה 68 ממנו דייקנו ג"כ שיש מצוה אם מעשירו למרות שאינו יכול לתבוע זאת. ועיין גם בדברי הקהילות יעקב ליד ציון הערה 66.

⁶ וכן כתב בתחילת ספר זרעים במנין המצוות.

על פי התרגום בכמה מקומות, נראה שהמילה מסת פירושה כהשגת (יכולת) או כשיעור וכדו'.⁷ אמנם הרמב"ם לא ביאר האם הכוונה שהמצוה היא על פי השגת הנותן או על פי השיעור הראוי למקבל. ואמנם במהד' פרנקל וכן ברמב"ם המדויק (מהד' הרב שילת) גרסו "ליתן צדקה כמסת ידו", כלומר על פי יכולתו של הנותן.⁸

והרמב"ם בפרק ז' מהלכות צדקה הלכה א' כתב:

מצות עשה ליתן צדקה לעניים כפי מה שראוי לעני, אם היתה יד הנותן משגת, שנאמר פתוח תפתח את ידך לו ונאמר והחזקת בו גר ותושב וחי עמך ונאמר וחי אחיך עמך.

כלומר, הערכת יכולתו של נותן הצדקה נלמדת מהפסוק 'וחי אחיך עמך' (ויקרא

⁷ האם המילה 'מסת' הינה מילה בלשון הקודש או מילה ארמית ? בכמה מקומות התרגום תירגם, כגון:

א. ויקרא ה' י"א: "ואם לא תשיג ידו". תרגום יונתן: "כמיסת".

ב. ויקרא כ"ה כ"ו: "ומצא כדי גאולתו". אונקלוס: "כמסת פורקניה".

ג. שמות ל"ו ד': "המלאכה היתה דים". תרגום יונתן: "כמיסת".

ונראה בפשטות נראה שמדובר במילה ארמית. אולם, בדברים ט"ז י' נאמר: "ועשית חג שבועות לה' אלוך מסת נדבת ידך אשר תתן אשר יברך ה' אלוךך ושמתת לפני ה' אלוךך אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך והלוי אשר בשעריך והגר והיתום והאלמנה אשר בקרבך במקום אשר יבחר ה' אלוךך לשכן שמו שם". משמע, שהמילה 'מסת' היא בלשון הקודש (ואונקלוס ויונתן בתרגום לא שינו מלשון הפסוק. ורש"י פירש: "די נדבת ידך". והרשב"ם כתב: "די לפי כח נדבת ידך וכן פתר דונש ופשוט מסת יד... כדי כח יד – עיין לקמן בדבריו). וכוונת הדברים שיתן בחג השבועות נדבת ידו לכל הנזקקים שמוזכרים שם בפרשה (עיין ברבינו בחיי שם). והאם נאמר שבתורה באה כאן מילה בארמית ? וצ"ע.

אמנם במחברת מנחם, בערך מס כתב "ויהיה למס עובד, וישימו עליו שרי מסים, היתה למס, וישם המלך אחרוש מס. ענין עונש וגיבוי הם. ויתכן להיות מגזרתו מסת נדבת ידך כמו מתנת ידך". משמע, שיש לו ספק בביאור הענין. אמנם, הצעתו היא שהמילה 'מסת' היא מילה עברית ולשון 'מס'. ומכאן שיש צד של 'חובה' ולא רק רשות.

אבל, בתשובות דונש עם הכרעות רבינו תם (עמ' 19) כתב דונש דלא כמנחם: "מסת ידך לא נוכל לדמותו אלי ויהי למס עובד כאשר דמיתוהו כי אם ללשון ארם, אשר מדי חודש בחודשו (ישעיהו סו) מתורגם מסת. וכמו אלו רבים במקרא". וכתב שם ר"ת: "אמר יעקב, מסת יתכן פתרונו כפתרון דונש להיות לשון ארמית פתרון מדי נדבת ידך...". ולפי זה אכן מדובר במילה ארמית, וצ"ע.

⁸ עיין לקמן במקור ממנו למדים שיש לתת לפי השגת ידו של הנותן. אמנם יש לעיין מדוע הגדרת המצוה היא יכולתו של הנותן ולא בפשטות הדבר שיעקר המצוה שהיא מחסורו של העני המקבל, וצ"ע.

ויש לעיין, אם תהיה מציאות בה העשיר פירנס את כל העניים 'די מחסורם' ויש לו יכולת לתת עוד, אבל העניים כבר לא זקוקים לכך, האם נאמר שעשיר זה לא קיים מצות צדקה כי לא נתן כפי השגתו ? מסביר נראה שוראי קיים אולם מלשון הרמב"ם כאן שהגדרת המצוה היא לתת כפי מסת (השגת) ידו של הנותן, לכאורה אם לא נתן שיעור זה, לא קיים את המצוה, וצ"ע.

כ"ה ל"ו) שאף הוא מתייחס למקרה של סיוע לעני ('זכי ימוך אחיך') וביאר את הדברים בשו"ת אגרות משה יו"ד חלק א' סימן קמ"ה:

⁹ובא ר"ע ולימד וחי אחיך עמך חייד קודמין לחיי חברך פי' שאין עליו חיוב צדקה כשצריך הוא עצמו להדבר כאותו צורך שצריך העני...

ובא ר"ע וחדש דלא נאמר כלל מצות צדקה כשצריך בעצמו, ואינו כמחוייב רק שאין בידו לקיים כגון מצות לולב וכדומה שאף כשאין לו ודאי הוא מחוייב רק שהוא אנוס מלקיים, אלא דאינו מחוייב כלל בצדקה אלא כשיש לו יותר ממה שצריך לעצמו לאותו הצורך...

...בצדקה הוא תנאי בהחייב דרך כשמשגת ידו נאמר מצות צדקה....
ופשוט שתנאי זה הוא מקרא ד'וחי אחיך עמך' וכדמסיק שם הרמב"ם קרא זה ויהיה כוונתו לתנאי דידו משגת. וכן במנין המצות כתב ליתן צדקה כמסת ידו משמע שהוא תנאי בחיוב ולא לשעורא שלא שייך למינקט שעור בשם המצוה.

ד. אף לפי האמור (שאם אין ידו משגת לא קיימת לגביו המצוה), יש לעיין האם יש מצוה בנתינת צדקה בפחות מהשיעור של 'די מחסורו' של העני. ואמנם הרמב"ם בהמשך דבריו (ועיין בהלכה א' שבאות ג') בפ"ז מצדקה הלכה ה' כתב:

בא העני ושאל די מחסורו ואין יד הנותן משגת, נותן לו כפי השגת ידו...¹⁰

והטור וביו"ד סימן רמ"ז / רמ"ט (וכן הוא בשו"ע שם סעיף א') כתב:

⁹ עי"ש במחלוקת ר' עקיבא ובן פטורא בב"מ סב

¹⁰ המשך לשון הרמב"ם שם: "וכמה עד חמישית נכסיו מצוה מן המובחר, ואחד מעשרה בנכסיו בינוני, פחות מכאן עין רעה, ולעולם לא ימנע עצמו משלישית השקל בשנה, וכל הנותן פחות מזה לא קיים מצוה, ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן צדקה לאחר". ועיין לקמן בהרחבה ליד ציון הערה 1155

מצות עשה ליתן צדקה כפי השגת ידו (סימן רמ"ט) שיעור נתינתה אם ידו משגת יתן כפי צורך העניים ואם אין ידו משגת כל כך יתן...

משמע, שברור שגם נתינה פחות משיעור 'כדי מחסורו' של העני מהווה קיום מצות צדקה. ולמרות שבפסוק נאמר שיש לתת לעני 'די מחסורו', יתכן שביארו שדי מחסורו היינו השיעור העליון (שאינו מחוייב להעשירו – כנ"ל אות ב') או שהחוב לתת גם בפחות מכדי מחסורו, נלמד מפסוקים אחרים הדנים בדין צדקה שם לא הוזכר התנאי של 'כדי מחסורו'. ועוד, נראה שמי שאינו נותן (אף כשאינו יכול לתת 'די מחסורו') הרי הוא עובר על הלאו של לא יאמץ שנאמר בצדקה (עיין אות ג'). ולגבי לאו בודאי שקיים איסור אם עובר עליו אפילו בפחות מכשיעורו המלא¹¹.

אולם, הן הרמב"ם והן הטור והשו"ע דנו על מי שנותן פחות מדי מחסורו של העני, כיון שאין ידו משגת לתת לעני די מחסורו. ויש לעיין לשיטתם, האם מי שיכול לתת לעני די מחסורו ונותן פחות מכך, קיים מצוה. שהרי ההיתר לתת פחות מכדי מחסורו של העני נלמד מכך שנאמר 'וחי אחיך עמך' (כנ"ל אות ג'), אבל לולי זאת עליו לתת די מחסורו של העני. וא"כ יש מקום לומר, שמי שיכול לתת אבל לא נותן לעני 'די מחסורו' לא קיים את המצוה, וצ"ע. ועיין בפרק הבא במחלוקת הב"י והב"ח.

סיכום

ה. העולה מהאמור לעיל:

- מצות צדקה הינה לתת לעני "די מחסורו" (אות א') ונתינה שהיא יותר מכך ("לעשרו") אין בה מצוה (אות ב').
- מי שאינו נותן די מחסורו של העני, כיון שאין ידו משגת לתת לו- אף הוא

---

¹¹ עיין יומא עג: במחלוקת בין ריש לקיש ור' יוחנן האם חצי שיעור אסור מן התורה והלכה כר' יוחנן שחייב גם בחצי שיעור, ואכמ"ל.

קיים מצוה (אות ג').

- צ"ע מה דינו של מי שאינו נותן די מחסורו למרות שיש ביכולתו לתת האם קיים מצוה - עיין בפרק הבא במחלוקת הב"י והב"ח (אות ד').

די מחסורו – מצות היחיד או מצות הכלל / נתינה מקופת הצדקה לעני המחזר על הפתחים

נתינה מהקופה לעני המחזר על הפתחים / שיטת רש"י

א. פשט לשון הכתוב שחובה על הנותן לתת לעני 'די מחסורו' וזו מצוה מוטלת על היחיד¹² (עיין בפסוק שבתחילת הפרק הקודם). לקמן נדון האם יכול יחיד לפחות מנתינתו מתוך מחשבה/ידיעה ששאר בני העיר או קופת הצדקה ישלימו לעני כדי מחסורו.

ב. גמ' ב"ב דף ט. :

תנא, אם היה מחזיר על הפתחים - אין נזקקין לו¹³ (רש"י: לתת לו מעות מן הקופה אחרי שלמד לחזר על הפתחים)^{14, 15}.

---

¹² אכמ"ל מתי מצוה שנאמרה בלשון יחיד הינה ליחיד ומתי לשון יחיד מלמדת על כך שהכוונה לכל ישראל יחדיו.

¹³ עיין תוספתא פאה פרק ד' הלכה ח' (ובמשנה בפרק ה' משנה ד') ש"אין פותחין לעני העובר ממקום למקום מכר בפונדיון מארבע סאין לסלע... היה מסביב על הפתחים, אין נזקקין לו לכל דבר". ובספרי ראה, פיסקא קט"ז: "כשהוא אומר באחד שערך היה יושב במקום אחד אתה מצוה לפרנסו, היה מחזר על הפתחים אי אתה זקוק לו לכל דבר. אשר ה' אלהיך נתן לך, בכל מקום". ועיין לקמן ליד ציון הערה 762 בחילוק שבין עני ואביון ובכל הענין שם.

¹⁴ עיין הערה 918.

¹⁵ כיון שהוא יודע לדאוג לעצמו, אין חובה על הקופה הציבורית לדאוג לו. ומעין זאת בדין איש ואשה שבאו לבקש צדקה מהקופה ואין די לתת לשניהם, נותנים לאשה ולא לאיש, כיון שאין דרכה של אשה לחזר על הפתחים (עיין ליד הערה 797).

ומעין זאת כתב בחשוקי חמד לשבת דף י'. שאף אם מעיקר הדין בנין בית כנסת קודם לבנין בית מדרש, אם המציאות היא שאנשים מבינים את החסרון של בית כנסת ולא את החסרון של בית מדרש, ועתה יש אפשרות לבנות רק אחד מהם, יבנו בית מדרש, כיון שימצא כסף לאחר מכן לבית כנסת, אבל אם יבנו בית כנסת, לא ימצא כסף לבנין בית מדרש, ועיין בקובץ אפיקי דעה במכתבו של הראי"ה קוק זצ"ל שכתב להקדים בנין בית מדרש לבית כנסת (אולם לא ביאר מה הוא הטעם).

כלומר, אם העניי מסבב על הפתחים, אין נזקקין לתת לו מהקופה¹⁶. אמנם בברייתא לא נאמר מה הוא שיעור הנתינה שמוטל על כל אחד מבעלי הבתים שהעני בא לפתחם, ובהמשך הגמ' מובא מעשה:

ההוא עניא דהוה מחזיר על הפתחים דאתא לקמיה דרב פפא, לא מזדקיק ליה (רש"י: אפילו לפרוסה) [ע"פ מסורת הש"ס].

א"ל רב סמא בריה דרב ייבא לרב פפא, אי מר לא מזדקיק ליה, אינש אחרינא לא מזדקיק ליה, לימות !!

אמר ליה והא תניא, אם היה עני המחזיר על הפתחים אין נזקקין לו¹⁷ ? אמר ליה אין נזקקין לו למתנה מרובה, אבל נזקקין לו למתנה מועטת.

בפשוטם של דברים נראה לבאר, כיון שרב פפא נסמך על הברייתא ש'אין נזקקין לו', שדנה על נתינה מקופת הצדקה, מוכח שרב פפא היה ממונה על קופת הצדקה ולא נתן לעני כלום, כיון שלמד את דבר הברייתא כפשוטה, שקופת הצדקה אינה מיועדת למי שמחזר על הפתחים, כיון שהוא יצליח למלא את חסרונו בדרך זו¹⁸ ואין לתת לו מהקופה (שמיועדת לאלו שאינם מחזרים על הפתחים)¹⁹.

¹⁶ והוא יקבל את מחסורו מהקופה. ויש לעיין במציאות המוכרת לנו, האם נזקק מסוגל למלא את 'מחסורו' אם הוא מסבב על הפתחים או שרק בקבלה מקופת הצדקה הוא יוכל למלא די מחסורו. אם ננקוט שהמציאות היא שמי שמחזר על הפתחים אינו מצליח לקבל את די מחסורו, נראה שקופת הצדקה של העיר איננה יכולה לפתור עצמה בטענה שהוא מחזר על הפתחים. אמנם מסתבר שכשם שלא כל איש עסקים מרוויח אותו דבר, כך גם לא כל עני המחזר על הפתחים מצליח לאסוף כמו חבירו, ותלוי בגורמים רבים, וצ"ע.

¹⁷ מדוע אין נזקקין לו ? בפשטות כיון שהוא יודע לדאוג לעצמו, אין חובה על הקופה הציבורית לדאוג לו. ועוד, שמי שאינו יודע לחזר על הפתחים, הרי שיש לו בושה לחזר על הפתחים, וכדי למנוע ממנו את הבושה, יש לתת לו. ועיין לקמן לגבי קדימת אשה לאיש מחמת הבושה – ליד ציון הערה 802 ואילך.

¹⁸ לשון רבנו גרשום כאן: "דהואיל ומחזר על הפתח, הכל נותנין לו ואין צריך יטול מכיס של צדקה". ויש מקום לבאר מה יסוד החיוב של הקמת קופת צדקה בעל עיר.

¹⁹ כגון חולה או זקן שאינו מסוגל לחזר על הפתחים. אמנם יש לדון האם המצב הטוב יותר הוא שכל העניים שמסוגלים לכך יחזרו על הפתחים או עדיף שלא יחזרו על הפתחים ויקבלו מקופת הצדקה, או שאין עדיפות לאחת מהדרכים הללו - עיין אות ז'.

אמנם, רב סמא נוקט שאף הברייטא לא התכוונה לשלול לגמרי נתינה מהקופת הצדקה לעני המחזר על הפתחים אלא אך ורק למעט את שיעור הנתינה, שמי שאינו מחזר על הפתחים מקבל מתנה מרובה ואילו המחזר על הפתחים יקבל מתנה מועטת. ורב סמא מנמק את הצורך לתת לו מתנה מועטת (שלא תספק את צרכיו ועדיין יזדקק לחזר על הפתחים). שאם רב פפא הממונה על קופת הצדקה לא יתן לו – אף אדם פרטי לא יתן לו. ויש לעיין מדוע, והרי כל אדם פרטי אמור לדעת את ההלכה שקופת הצדקה אינה נותנת לעני המחזר על הפתחים, ומדוע הדבר יגרום לכך שלא יתנו לו ?

יתכן, שלא כל הציבור יודעים את ההלכה, וכיון שישמעו שהוא לא קיבל מקופת הצדקה, יסברו שהגבאים בדקו וגילו שמדובר ברמאי, ולכן אף הם ימנעו מלתת לו.²⁰

ג. תוס' ב"ב דף ט. ד"ה "לא איזדקק ליה":

רב פפא גבאי צדקה היה ולא נתן לו מן הקופה כדתניא אין נותנין לו מן הקופה. ואמר לו רב סמא אי מר לא איזדקיק ליה לתת לו מן הקופה, כל שכן שגם אחרים לא יתנו לו. ומסיק הא דתנאי אין נזקקים לו מן הקופה, היינו כדי סעודה אבל דבר מועט יתנו לו.

על פי דברינו בביאור דברי רש"י (לעיל), רש"י ותוס' נוקטים באותה שיטה, שיש לתת מהקופה מתנה מועטת אפילו לעני המחזר על הפתחים.

ד. אולם, הב"ח ביו"ד סימן ר"נ פירש את דבריו של רב סמא על פי שיטת רש"י באופן

²⁰ ומעין הדברים ביאר הב"ח ביו"ד סימן ר"נ ד"ה "ולפי" את שיטת תוס': "אבל דבר מועט יתנו לו מן הקופה, כדי שידעו הכל שאינו רשע". ואכמ"ל לגבי מצות צדקה לרשעים.

אחר²¹. לשיטתו, הברייטא היא כפשוטה ואכן מקופת הצדקה לא נותנים כלום לעני המחזר על הפתחים. אבל, טענתו של רב סמא כלפי רב פפא היא שונה:

אין נזקקין לו למתנה מרובה מן הקופה, אבל נזקקין לו לתת לו מתנה מועטת כדרך שנותנים למי שמחזר על הפתחים וחייב מר ליתן מכיסד מתנה מועטת ולא ישוב ריקם כי אם מר לא יתן לו כלום, ממך ילמדו הכל וימותו. ורב פפא על על דעתו שאינו מבקש ממנו כמי שמחזר על הפתחים אלא שיתנו לו מן הקופה מעות כמו לכל עני ולכן לא איזדקי ליה. ולפי פירוש רש"י אין נזקקין ליתן לו כלום מן הקופה אפילו מתנה מועטת אלא כל אחד יתן לו דבר מועט כמו שנותנים למי שמחזר על הפתחים, גם אין צריך לפרש לרש"י דרב פפא גבאי הוה.

כלומר, העני פנה לרב פפא כדי לקבל מקופת הצדקה. יתכן שרב פפא היה גבאי צדקה או שלא היה גבאי צדקה והעני בא לרב פפא כדי שרב פפא ישכנע את הממונים על הקופה שיתנו לו (ע"פ סיום דברי הב"ח). ומעיקרא העני לא ביקש מרב פפא שיתן לו מכיסו הפרטי. ולכן רב פפא נהג כהלכה שלא נתן לו מקופת הצדקה (או לא המליץ לקופת הצדקה לתת לו) וגם לא נתן לו מכיסו, כי לא התבקש על ידי העני לתת לו משלו, ואין לתת לו מקופת הצדקה כיון שהוא מחזר על הפתחים.

ואילו רב סמא סובר, שאמנם רב פפא אינו צריך לתת לו מתנה מרובה כפי שנותנת קופת הצדקה, אבל על רב פפא לתת לו מתנה מועטת מכיסו הפרטי, למרות שלא נתבקש על ידי העני, כיון שאם רב פפא לא יתן לו אחרים ילמדו מרב פפא שאין לתת צדקה לעני זה (שמא הוא רמאי וכדו').

ה. יש לעיין בשיטתו של רב סמא (אליבא דהב"ח לפירוש רש"י), שסובר שעל רב פפא

---

²¹ ולשיטתו קיימת מחלוקת בין רש"י לתוס' – עיין לקמן.
- 28 -

לתת לעני מתנה מועטת מכיסו למרות שהעני לא ביקש ממנו. האם רב סמא סובר שכך היא המידה בכל אדם, שאם אדם רואה עני המחזר על הפתחים שאינו מבקש ממנו, יש מצוה לתת לו מתנה מועטת שהרי עני הוא, או שדוקא על רב פפא שהוא אדם גדול מוטלת חובה לתת לעני זה למרות שלא ביקש ממנו כדי שאחרים לא ימנעו מלתת לו²².

בפשטות, נראה שרב סמא מכוון בדבריו דוקא לרב פפא שהרי אמר לו שאם הוא לא יתן אחרים לו יתנו, וזו טענה שיכולה להיות מופנית רק כלפי אדם גדול שאחרים למדים ממנו. אולם רב סמא דקדק גם מלשון הברייטא, שלעני המחזר על הפתחים אין נזקקין למתנה מרובה אבל נזקקין לתת לו (מהכיס הפרטי) מתנה מועטת, ודיוק זה נראה כדין כללי ולא דין מיוחד לאנשים גדולים כמו רב פפא, וצ"ע.

1. על האמור, העולה משיטת רש"י לגבי נתינה לעני המחזר על הפתחים :

	קופת הצדקה	בעל בית שהעני ביקש ממנו	בעל בית שהעני לא ביקש ממנו	רב פפא (אדם חשוב) שהעני לא ביקש ממנו
פשט שיטת רש"י (ושיטת תוס' אות ב'- ג')	מתנה מועטת	לא גילו דעתם		
רש"י על פי הב"ח (אות ד'-ה')	כלום	מתנה מועטת	רב פפא יתן מתנה מועטת אולם ספק האם גם כל אדם חייב בכך	

²² או שרק על רב פפא יש חיוב כיוון שהעני פנה אליו, אף שפנייתו אליו לא היתה לבקשה מכיסו הפרטי אלא מקופת הצדקה.

ונראה להוסיף, שמסתבר במציאות בה עני מחזר על הפתחים ואין לו די בכך (כגון הוצאות רפואיות גדולות וכדו'), מסתבר שיש להשלים לו מקופת הצדקה (ועיין בחידושו של הרשב"א בשו"ת ח"ג סימן ש"פ, לגבי המציאות בה אין די בקופת הצדקה כדי לספק את צרכי העניים²³).

כמה יתן אדם לעני המחזר על הפתחים / מחלוקת הב"י והב"ח והדרישה²⁴

ז. רמב"ם פרק ז' מהלכות מתנות עניים הל' ז':²⁵

ועני המחזר על הפתחים אין נזקקים לו למתנה מרובה אבל נותנין לו מתנה מועטת, ואסור להחזיר את העני ששאל ריקם ואפילו אתה נותן לו גרוגרת אחת שנאמר אל ישוב דך נכלם²⁶.

והטור ביו"ד סימן ר"נ ביאר את טעמו של הרמב"ם:

²³ עיין לקמן ליד ציון הערה 89 ואילך.

²⁴ לקמן ננקוט שקיימת מחלוקת. אולם עיין ערוה"ש יו"ד סימן ר"נ סעיף ה' שכתב לפשר בין הדעות. ²⁵ יתכן מצב בו עני פונה אל יחיד תחילה, ונראה שעל מציאות זו דן הרמב"ם ושאר פוסקים. אולם תיתכן מציאות בה העני יודע שיש קופת צדקה בעיר ותחלה פונה אליה. ועל מציאות זו כתב בשו"ת שאילת יעבץ ח"א סימן ג': "...להמציא לעני הגון די מחסורו כל צרכו, לפי מה שהוא אדם חסר אשה ובית דירה וכלי תשמישים או פרנסה או בריאות, או אפילו הצריך למעדנים בטבעו. חובה להזמין לו כל זה בכל היכולת, אם אפשר בצבור, ואם לא, צריך היחיד לקיימו במה שאפשר לו..."

²⁶ עלי תמר מגילה פרק א' הלכה ד': "ודע שנ"ל שדברי הרמב"ם אמורים דווקא כשעני בטוח בזמן שהוא שואל שיקבל מה לפיכך אם משיבין פניו ריקם הוא נכלם, אבל בזמן שהוא בעצמו שואל על הספק ויודע מראש שהרבה אנשים משיבים אותו ריקם יתכן שאינו נעלב ואינו נכלם, שהוא מתחשב באפשרות זו שהוא מצוי ורגיל בכך. שאם לא תאמר כן איך אנו יוצאים יד"ח שעניים מחזרים על הפתחים שואלין בביהכנ"ס וברחוב ואנו משיבים אותם ריקם, אלא ודאי שאין זה בכלל ואל ישוב דך נכלם". והוסיף שם בפרק עלי תמר מגילה פרק ג' הלכה ב': "והיום אין מדקדקים בזה. וכנראה אחרי שהעני רגיל בזה שתובע ולא נענה, שוב אינו חש בזה עלבון ולא ישוב דך נכלם".

כמה נותנין לעני די מחסורו אשר יחסר לו... ובעני המחזור על הפתחים
כתב הרמב"ם אין נותנין לו מתנה מרובה אלא מתנה מועטת ואסור
להחזיר העני השואל ריקם... ומסתברא כדברי הרמב"ם... דכיון
שהוא מחזר אין האחד צריך ליתן די מחסורו.

והב"י במקום דייק בלשונו של הטור בביאור דבריו הרמב"ם ותמה עליו:

ורבינו הפליג דעת הרמב"ם לדעת אחרת שהיא היפך המפרשים
והפוסקים וכתב דהכי מסתברא. ועוד שכתב דכיון שהוא מחזר על
הפתחים אין האחד צריך ליתן לו די מחסורו דמשמע שאם אינו מחזר
על הפתחים צריך האחד לתת לו מחסורו ודבר תימה הוא דלמה לא
יודיע צערו לרבים ובין כולם יתנו לו די מחסורו.

הב"י נוקט כדבר פשוט, שאין חיוב על היחיד לתת לעני 'די מחסורו', בין בעני
המחזר על הפתחים ובין בעני אינו מחזר, ולא ביאר את טעמו²⁷. ואמנם יש לדייק
בדברי הב"י שכתב 'אלא יודיע צערו לרבים', האם הכוונה היא שהעני הוא זה
שיודיע צערו לרבים (למרות שתהיה לו בוש גדולה מכך, במיוחד כאשר דבר
עוני לא נודע ברבים) או שאותו יחיד אליו פנה העני, הוא זה שיפנה לאחרים כדי
למנוע בוש מהעני, ודבר זה כן מוטל על אותו יחיד, וצ"ע²⁸.

והב"ח במקום תמה על עצם שיטת הב"י:

---

²⁷ נראה להביא ראיה לשיטת הב"י מהגמ' בקידושין דף ח': "התקדשי לי בככר, תנהו לעני - אינה מקודשת, אפילו עני הסמוך עלה, מאי טעמא? אמרה ליה, כי היכי דמחייבנא ביה אנא, הכי מחייבת ביה את". ומוכח שלמרות שיש לה יכולת לפרנס את העני, המצוה אינה מוטלת דוקא עליה וא"כ מוכח כדברי הב"י שמי שיכול לפרנס אינו חייב לפרנס בעצמו (וכתב ראיה זו בהגהות יד שאול על שו"ע יו"ד סימן ר"נ סעיף א' והו"ד גם בשו"ע מבד' מכן ירושלים בילקוט מפרשים). אמנם אין זו ראיה מוחלטת, כיון שאף אם נאמר שהיא מפאת עצמה היתה מחייבת לתת לעני, אם היא לא נותנת, ודאי שחייב האחר לתת. ולכן גם היא נוהגת שלא כדיון שאומרת לו לתת, וצ"ע.

²⁸ ספר זכר ראובן, סימן ס"א מאמר מאת הרב אהרן פישר (עמ' שמ"ו): "בטעמא דהב"י והרמ"א י"ל דכוונתם שהיחיד הוא שיודיע לרבים את צערו של העני ובוזה ליכא בושא כ"כ ואינו מחוייב טפ"י".

האחד ליתן לו די מחסורו דלמה לא יודיע צערו לרבים ובין כולם יתנו
לו די מחסורו'

דהלא בריש סימן רמ"ט כתב רבינו שיעור נתינתה אם ידו משגת יתן
כפי צורך העניים וכו' וכן בסוף סימן זה כתב ואם ידו משגת ליתן לכל
שואל די מחסורו אשריו וכו' אלמא דבידו משגת ליתן לכל שואל די
מחסורו, חייב ליתן לו כל מחסורו כאשר הוא שואל ממנו... וכל אדם
כשידו משגת מצווה ליתן לעני שאינו מחזר על הפתחים לפי מה שחסר
העני וכו' והכי נקטינן כהרמב"ם ורבינו²⁹.

נמצא, שנחלקו הב"י והב"ח:

- לב"י: לעולם אין חיוב ליחיד לתת לעני די מחסורו (אפילו ידו משגת).
- לב"ח: עני שאינו מחזר על הפתחים, יש חיוב לתת לו די מחסורו אם ידו משגת, ואם מחזר על הפתחים, אין חיוב לתת לו די מחסורו אפילו אם ידו משגת³⁰.

²⁹ עיין הערה 4 ובסיום ההערה הבאה.

³⁰ כאשר אדם עומד בפני קיום מצוה, הכלל הוא ש'חייד קודמים' ואם הוא יכול לקיים מצוה הוא קודם לחבירו. והחוטף מחבירו מצוה שהיה ראוי לעשותה, קנסוהו חכמים בתשלום של עשרה שהובים (עיין ב"ק צא: ואכמ"ל בפרטים) ובשו"ת בית יהודה או"ח סימן נ"ח, דן על שנים שהיה להם כזית מצה בצמצום והסיק שבדין זה נאמר "מאן דאליס גבר" (ומדובר שהכזית היה של שניהם, אבל אם הוא היה של אחד מהם הוא קודם - עיין שערי תשובה או"ח סימן תפ"ב) וכפי שהיה המעשה בשני הכהנים שרצו בכבש של המזבח לזכות במצוה. אמנם, חילוקים יש בדבר, וכגון: אם יש כבוד לחלק המצוה לרבים, כמו בעיסוק בקבורת מת (עיין סוטה יג:, וברכות יז: ברשי" ד"ה "וחלופיה").

מצוה שמעיקרא יש בה מעלה של 'כבוד' והוא משותפת לציבור. כגון בקריאת התורה שיש כבוד לתורה להתכבד בעליית אנשים גדולים יכול אדם לוותר לגדול (עיין שערי תשובה תרנ"ח ס"ק י"ב) או כפי שמקובל בכמה קהילות שאדם קונה עליה ומכבד אדם גדול לעלות במקומו. נתינת מצות היחיד לאדם גדול "דרך כבוד" לכאורה אין בכך טעם, שהרי המצוה היא עליו. אולם בגמ' במנחות לג. נאמר שריש גלותא בנה בית "אמר ליה לרב נחמן קבע לי מזוזתא". ותמוה, שהרי מדובר במצוה המוטלת על הדר בבית ולא על רב נחמן? ובתבואות שור ליו"ד סימן כ"ח ס"ק י"ד כתב שאם אדם אינו רוצה לטרוח בעצמו אכן אין לתת לאחרים אבל: "לכבוד לגדול" מותר. ויש לדייק בדבריו האם יש הבדל בין מקרה בו הגדול הינו שליח את המחוייב במצוה לבין מקרה בו הגדול יקיים את המצוה ואילו המחוייב במצוה לא יקיימנה כלל. ועיין בבית אדם שער או"ח סימן ד' (ז). ועיין תשובות והנהגות חלק ב' רל"ו לגבי קיום ליל הסדר אצל הסבא, האם האב אינו מפסיד בכך מצות "והגדת לבנך". ונראה שיש מקום לשאלה במציאות בה הנכד נוסע לסבו בליל הסדר וכלל לא יהיה עם אביו. ועיין בסברתו של המכתם לדוד (לקמן), ולדבריו אפשר לומר שאם האב שולח

• עיין בהכרעת ההלכה לקמן אות יב.

ח. בביאור שיטת הב"ח נראה לומר שדין 'די מחסורו' הינו מצוה על היחיד לכן אם העני אינו מחזור על הפתחים, יש מצוה ליחיד לתת לו די מחסורו. אבל אם העני מחזור על הפתחים, העני עצמו 'מחל' לנותן שלא יתן לו 'די מחסורו' וציפה לקבל ממנו רק מתנה מועטת. ועוד ניתן לומר, שכיון שהוא הולך בין כולם א"כ 'די מחסורו' ביחס לכל אחד מהאנשים הינו רק מתנה מועטת³¹.

ט. שיטת הב"י יש לעיין בה, מנין ש'די מחסורו' כלל לא חל על יחיד והרי התורה

את בנו לשמח את הסבא, כבר בשעה שהבן יוצא מביתו, האבא מקיים מצוה 'כיבוד אב' ביחס לאביו (הסבא) וא"כ מצות כיבוד אב נקרתה לפניו עוד עוד מצות 'והגדת'.

אדם שיש לו טלית שלו ויש לו אפשרות לצאת בטלית שאולה, האם יתן טליתו למי שגר בכפר שאין לו כלל טלית ? כתב הביאור הלכה בסימן י"ד סעיף ד' שאינו מחוייב (ע"פ תשובות בית יעקב (מצוזמיר). אבל מי שיש לו אתרוג משלו ויכול להשתמש בשל הקהל ויש קהילה שאין לה כלל אתרוג (וכשאיין חשש שהאתרוג של הקהל יתקלקל), 'מוטב שישלחנו לשם והוא יברך על שם קהל (משנ"ב תרנ"ח ס"ק מ"ג ועיין א"ר תרנ"ח י"ב)" ונראה שהטעם הוא שיש מעלה לציבור על פני היחיד. ומסתבר שכל זה במציאות בה הקהילה שאין לה אתרוג לא פשעה ומעיקרא לא סמכה שתדרוש מאותו יחיד (ועיין בקונטרס אונס ביום אחרון), ומ"מ המשנ"ב לא כתב שהוא חייב אלא 'מוטב'. ובמקרה בו יש לאדם שמן לקיום מצות נר חנוכה כמהדרין מן המהדרין ולחבירו אין כלום, 'מוטב שידליק בכל לילה אחד ויתן גם לחבירו' (משנ"ב תרע"א סעיף ו'). כלומר עיקר הדין של חבירו (היחיד) גובר על ההידור שלו. ויש לעיין מדוע בטלית כתב שאינו מחוייב, ושם יש חילוק במצות חנוכה שיש בה פירסומי ניסא לעומת טלית שאינה חובה למי שאין לו בגד של ארבע כנפות, ועוד שיש פקפוקים בשימוש בטלית שאולה.

קהל שלא היה להם אתרוג וביקשו מקהל אחר שהיה להם אתרוג אחד שמרוחק מהם מ' שעות שישלחו להם אתרוג בחול המועד, באומרם שהקהל שיש לו אתרוג יצא ידי חובת מצוה דאורייתא ביום הראשון. כתב על כך בשו"ת מכתם לדוד או"ח סימן ו'. שלמרות שהדרך ארוכה ויהיה יום בו אף קהל לא יברך, ישלחו להם את האתרוג. והטעם הוא שכאשר מסיימים לברך על האתרוג בבוקר, שוב אין מצוה באותו יום, אבל יש להם עתה מצות גמ"ח לשלוח הארוג לקהל השני, ולמרות שיקח זמן עד שיגיע ולמרות שיתכן שיהיה אונס בדרך, הם מקיימים את מצוותם כבר בשעת המשלוח, וא"כ יקיימו גמ"ח שיש להם עתה ולא יתמהמהו בגלל המצוה של מחר מכתם לדוד או"ח סימן ו' ועי"ש באריכות בפרטים נוספים ובדעות החולקים עליו).

לגבי צדקה נאמר במשנה במסכת אבות בפרק ה' משנה י"ג ה'רוצה שיתן הוא ולא יתנו אחרים – עינו רעה בשל אחרים'. ונראה שאם יש לו לתת לעני 'די מחסורו' מדוע שלא 'יחטוף' ויעשה את המצוה כולה בעצמו ? ואם ננקוט שמעיקרא לא מדובר במצוה 'פרטית' שלו אלא מצוה המוטלת על כולם (וכפי שמשמע מדברי הב"י שבפנינו וביותר בדברי הדרישה באות י'), הרי שברורה הטענה כלפיו, אבל לשיטת הב"ח שאם הוא בעל יכולת מוטל עליו לתת לעני די מחסורו ? מדוע שלא יתן לו ? יתכן לישב שאף לשיטת הב"ח עיקר הקפידא במשנה איננה על כך שהוא רוצה לעשות בעצמו אלא על כך שהוא אינו רוצה שאחרים יעשו (רש"י שם: "עינו רעה- צרה בשל אחרים בממון אחרים שאינו רוצה שיעשו צדקה כדי שלא ירבו נכסיהם ויצא להם שם טוב"). ועיין במפרשים נוספים שם). ועוד יתכן לומר, שאף מי שנותן 'די מחסורו' לא נותן את צרכיו המלאים של העני (שהרי הגמ' דורשת שמעבר למחסורו יש לתת לו את מה שיחסר לו) והיינו סוס לרוץ לפניו ושאר דברים שהיה רגיל בהם – (כתובו דף סז:), וא"כ מי שנותן די מחסורו עדיין לא נתן הכל ומשאיר לאחרים את האפשרות לתת 'אשר יחסר' ואילו במשנה באבות מדובר במי שרוצה לתת הכל.

³¹ הגדרת ר' דני הוכוור שליט"א.

ציותה ליתן לעני די מחסורו, ומנין שלא מוטל על היחיד לתת לעני די מחסורו ?

יתכן להציע על פי דברי הב"י שכתב: "ודבר תימה הוא דלמה לא יודיע צערו לרבים ובין כולם יתנו לו די מחסורו". כלומר, אם העני יכול להודיע צערו לרבים (או אחר יודיע לרבים – וכנ"ל אות ז'), אין חיוב על היחיד. אבל אף הב"י יודה שאם מדובר בעני שאינו יכול להודיע לרבים את צערו (כגון, חולה וכ"ש כשאין עוד אנשים בעיר שיכולים לספק את צרכי העני למעט אדם זה), המצוה חלה על אותו אדם שיוודע מצערו של העני, ועליו לתת לעני 'די מחסורו' אם ידו משגת (ולא יכול לפטור עצמו על ידי שהוא עצמו ילך ויודיע לאחרים על מצבו של אותו עני).

נמצא, שהב"י איננו חולק לגמרי על שיטת הב"ח. אף הוא מודה שיש מצוה על היחיד לתת לעני כדי מחסורו אם ידו משגת. אלא, שהב"ח פוטר את היחיד אם העני מחזור על הפתחים (וטעמו כנ"ל) ואילו הב"י פוטר את היחיד, לא רק במציאות בה העני מחזור על הפתחים, אלא גם במציאות בה העני מסוגל לחזור על הפתחים.

ונראה לבאר את טעמו של הב"י, שכאשר יש עני בעיר, על כל אחד מאנשי העיר מוטלת המצוה לפרנסו 'די מחסורו', וכיון שמצוה זו מוטלת על כל יחיד בפני עצמו, הרי אין יד האחד חזקה מיד חבירו, ולכן הנתינה תתחלק בין כולם. אבל אם העני אינו יכול להודיע צערו לרבים, מי שבאה המצוה לידו – יקיימנה, ואכתי צ"ע.

ולדברינו, אין מחלוקת 'עקרונית' בין הב"י לב"ח האם המצוה מוטלת על היחיד או על הציבור, אלא מחלוקת מתי החיוב עובר מהיחיד לשאר היחידים (כאשר הוא מחזור על הפתחים לדעת הב"ח או כאשר הוא מסוגל לחזור על הפתחים לדעת הב"י), ועיין לקמן אות יא לגבי נתינה של יחיד קודם שקופת הצדקה נותנת).

י. דרישה יו"ד סימן ר"נ ס"ק א' בישוב קושיית הב"י על הטור (לעיל אות ז'):

גם בזה נלע"ד דלא קשה מידי, דמתנה מרובה אינו רצה לומר די מחסורו ממש אלא כדי סעודה³² ... וק"ל....

כלומר, פשוט, שאין על היחיד מצוה לתת לעני די מחסורו, ואף הטור לא העלה על דעתו שיש חיוב ליחיד לתת די מחסורו. ובעני שאינו מחזר על הפתחים, יש לתת לו 'מתנה מרובה' ואם מחזר על הפתחים יש לתת לו 'מתנה מועטת', אבל 'די מחסורו' כלל לא מוטל על היחיד.

ובביאור דבריו נראה לומר, שאף הוא מודה שאם יש רק אדם אחד בעיר שמסוגל לפרנס את העניים – הוא מצווה לתת לכל עני די מחסורו. אולם כשיש כמה אנשים בעיר, כל אחד מהם רוצה לזכות במצוה, ואין לאחד עדיפות על חברו, ולכן המצוה מתחלקת בין כולם. ואם אחד יתן את הכל, הרי הוא כחוטף מצוה משאר בני העיר, ולכן כאשר העני מחזר על הפתחים או אפילו כשאינו מחזר על הפתחים, עצם המציאות מהווה הזדמנות לקיום מצוה על ידי כל בני העיר, שאין יד האחד יכולה לגבור על חברו, וממילא מחסורו של העני ממולא על ידי כולם.

ואין להקשות שא"כ מדובר רק ב'חצי שיעור' שאין בו כדי קיום מצוה³³, שכבר ביארנו לעיל שיתכן שדין 'די מחסורו' בא ללמד שאין לתת יותר מדי מחסורו (שאינו מצוה להעשירו – לעיל בסוף הפרק הקודם), אבל כל נתינה מהווה מצוה. או שאפילו אם נאמר שבמקרה רגיל יש מצוה שלא לפחות מכדי מחסורו, כיון שישנם כמה אנשים בעיר דין מחסורו של עני הוא לקבל מכל אחד מעט ודי בכך למלא את מחסורו, וא"כ כל נותן נתן כדי למלא מחסורו של העני.

נתינת יחיד קודם נתינת הגבאי (הציבור) / נתינת צדקה על ידי היחיד למנוע בושה מהעני

יא. גמ' נדרים דף סה : :

³² עי"ש ביישוב הלשון 'די מחסורו'.

³³ עיין הערה 2.

(מתני') ועוד אמר ר"מ³⁴ פותחין לו מן הכתוב שבתורה, ואומרין לו, אילו היית יודע שאתה עובר על לא תקום ועל לא תטור, ועל לא תשנא את אחיך בלבבך, ואהבת לרעך כמוך, וחי אחיך עמך, שהוא עני³⁵, ואין אתה יכול לפרנסו. אמר, אילו הייתי יודע שהוא כן לא הייתי נודר - הרי זה מותר.

(גמ'). א"ל רב הונא בר רב קטינא לרבנן, נימא, כל דמעני לאו עלי נפיל, מאי דמטי לי לפרנסו בהדי כ"ע מפרנסנא ליה³⁶ ? א"ל, אני אומר, כל הנופל, אינו נופל לידי גבאי תחלה³⁷.

כלומר, הגבאי (שאחראי על קופת הצדקה של הציבור) אינו הכתובת הראשונה בשעה שפלוגי יורד מנכסיו ומעיקרא החיוב נופל על היחיד. ובביאור דין זה כתב בשטמ"ק שם בשם הרא"ם:

ומתריך ודאי יעבור, שאני אומר כל הנופל בעוני וצריך למזונות אינו נופל ליד גבאי תחלה, אינו מוטל על הגבאי לפרנסו אלא הקרובים מחוייבים לפרנסו ועליהם מוטל עשה דוחי אחיך עמך³⁸ תחלה. פירוש עד שיעיינו בית דין אם אין ספק לקרובים אבל לאחר שעיינו שאין ספק לקרובים מוטל על הגבאים. ומתניתין במדיר קרובו הילכך בשביל כך מתחרט... הרא"ם ז"ל.

³⁴ לגבי אדם שנדר שחבירו לא יהנה ממנו, ועתה מחפשים פתח להתיר את נדרו.

³⁵ עני עתה או שמא יהיה עני (ולא תוכל לתת לו צדקה).

³⁶ פירוש: הנודר יכול לטעון שאין זה פתח טוב להתרת נדרו שהרי הוא יכול לומר שאם אדם נהיה עני פרנסתו אינה מוטלת עליו, אלא החיוב מוטל על כולם והוא יתן כמו גולם (כלומר יתן לקופת הצדקה והגבאי יתן ובאופן זה לא נחשב הדבר שהוא עובר על הנדר).

³⁷ עיין הערה 1059. ולאידך גיסא כתב הגאון רבי דוד מקרלין (זכרון איילת אהבים אש"ד הנחלים עמ' רנ"ג) שמי שיש לו פרנסה מקרוביו יתכן שאסור לו לקבץ נדבות מאחרים אם יש לו קרובים שיכולים לפרנסו ונחשב גזול את העניים וכך גם עני בן שכונה שיכול לקבץ בשכונתו ומקבץ במקום אחר, גזול עניי אותו מקום !

³⁸ ואף במי שנמכר לגר - חובה על הקרובים לפדותו כמבואר בויקרא פרק כ"ה פס' מ"ז ואילך, ע"ש.

כלומר, גם אם בסופו של דברי יתברר שעל קופת הצדקה לפרנס עני זה, מעיקרא החובה על הקרובים לפרנסו, כיון שעד שהגבאים יבדקו האם הוא זכאי לקבל מהקופה הציבורית כיון שאין לקרובים די ממון כדי לפרנסו, מוטל תחילה על הקרובים לפרנסו. ומפירוש זה משמע, שהמשנה דנה רק בקרובים. אולם בשטמ"ק כתב פירוש נוסף:

וכן דעת הרנב"י ז"ל וז"ל: ... אני אומר כל הנופל אין נופל ליד גבאי תחלה. פירוש, אלא היחידים חייבים לפרנסו תחלה דרך צנעא וכבוד מפני שאין הגבאי בקי אלא ברגילים לקבל הימנו ואינו מכירו לזה הילכך כל מי שמבקש ממנו תחלה חייב לפרנסו.

כלומר, בכל מקרה בו פונה עני (שירד נכסיו) אל אדם, חובה על אותו אדם לפרנסו, ואינו יכול לומר לאותו אדם שיפנה לגבאים, כיון שהגבאי לא יתן לו מיד.

ומסתבר, שבמקרה זה, החובה המוטלת על היחיד הינה לתת לאותו אדם את מחסורו של אותו עני לפרק זמן מוגדר עד שהגבאים יבררו ויפרנסו אותו.

ועוד נראה לומר, שכאשר חלילה אדם יורד מנכסיו, בתחילה הדבר אינו מפורסם, ובודאי בושה גדולה היא לאדם שיוודע מצבו לרבים. ומצאנו שיש חובה לשמור על כבודו של העני כמבואר בגמ' בכתובות בדף סז: שהלל הזקן רץ כעבד לפני אדם שירד מנכסיו כדי לכבדו כיון שלא מצא עבד שירוצן לפניו. ולפיכך אם בא יחיד שירד מנכסיו ומבקש צדקה, יש לאותו יחיד שהתבקש לתת לו ולא לשלחו לאחרים, כדי שלא לזלזל בכבודו, כל עוד הדבר לא נודע, ובודאי במציאות בה עובר פרק זמן עד שהציבור (קופת הצדקה) נותנת מעות לעני³⁹.

---

³⁹ כתב הרב אהרן פישר בספר זכר ראובן, סימן ס"א (עמ' שמ"ו) בביאור השיטה שעל יחיד לתת כל מחסורו של העני: "... ונראה דס"ל להטור דכיון דאין רוצה להתבייש, הרי היחיד מחוייב ליתן די מחסורו כדי שלא יתבייש. דצדקה אינו דוקא בממון אלא אף בכבוד דהא קמן דצריך ליתן לו עבד לרוץ לפניו שהוא לכבוד גרידא. ונמצא דגם בזה הוי מצוה שאינה יכולה להעשות ע"י אחרים כיון דיתבייש בזה....". ובספר עינים לראות, פרק

ונראה, שאף לשיטת הב"י לעיל (אות ז'), שלא מוטל על היחיד לתת כל צרכו של העני (אף אם יש ביכולתו לעשות זאת), אם המציאות היא שלא ידוע ברבים שאותו פלוני ירד מנכסיו, יש על היחיד לשמור על כבודו של אותו עני, ולתת לו כדי לא לביישו (אם ידו משגת ואם יש ביכולתו למצוא יחידים שיפרנסו אותו) ובמיוחד אם ננקוט שלשיטת הב"י מחוייב היחיד אליו פנה העני, להודיע את מצבו של העני לאחרים כדי שלא לביישו (לעיל אות ז' ועיי' אות ט').

אמנם, אם יש מציאות בה קיימת אפשרות לפנות לגבאי צדקה שיתן מייד⁴⁰ וגם הגבאי לא יאלץ להודיע לציבור למי הוא נותן את הצדקות שהוא מקבל מהם, יתכן שבמקרה זה לא נאמר דין הגמ' במסכת נדרים, וצ"ע. אולם לשיטת הב"ח, לעולם אם יש יכולת – יש לתת לאותו עני (כנ"ל אות ח').

פסק ההלכה / שיטת הרמ"א

יב. כנ"ל באות ז', נחלקו הב"י והב"ח האם יש חובה על יחיד (שיש לו יכולת) לפרנס עני בשיעור של די מחסורו. לשיטת הב"י, חובה זו אינה מוטלת על היחיד אלא יודיע צערו לרבים ויתנו לו רבים (ועי"ש בספק האם חובת ההודעה לרבים מוטלת על העני או על היחיד). ובשו"ע יו"ד סימן ר"נ השו"ע לא התייחס לשאלה זו, אמנם

טו עמ' ס"ח, כתב הרב יו"ט הלוי שווארץ בביאור שיטת הגר"א בסימן ר"נ ס"ק א' שיחיד היכול לתת די מחסורו של העני, חייב בכך: "והכרעת הגר"א ז"ל נראה עיקר, דהנה השיטה מקובצת שם בסוגיא כתב וז"ל והגאונים ז"ל כתבו דכל הני מעשיות דעני בן טובים בעני שאינו מפורסם בעניות שעושים לו כבוד שלו כדי שלא יתפרסם אבל עני שנתפרסם אין לו אלא כא' מעניי ישראל עכ"ל. וא"כ תו לא שייך שיפנה אל הרבים לסייע לו שהרי העני אינו רוצה שיתפרסם שהעני ואינו פונה אלא אליו מפני שישאר הדבר בסוד אצלו ואם יפנה אל הרבים ויתפרסם שהעני שוב יתבטל עיקר החיוב כמו שכתבו הגאונים, דעני שנתפרסם אין לו אלא כאחד מעניי ישראל שנוטל מגבאי צדקה כפי חלקו שמגיע לו מן הקופה או מן התמחוי וזה ברור. ולפ"ז יהי' מובן הא דקאמר פעם אחת לא מצא עבד לרוץ לפניו ורוץ לפניו שלשה מילין ולכאורה קשה למה היה לו להחמיר כולי האי... אמנם לפי דברינו נראה דמי שהוא עשיר באמת ודאי לא איכפת ליה אם ילך פעם אחת בלא עבד אבל עשיר שהעני הוא מפונק יותר בכך שלא ילך אפילו פעם אחת שלא כהרגלו כדי שלא יחשדו אותו שהעני... ולפיכך החמיר ביה הלל הזקן כל כך לרוץ בעצמו לפניו שלשה מילין...". ומסתבר שהמציאות היתה שהציבור לא הכיר שהעבד הינו הלל.

⁴⁰ ואכמ"ל מה הן הבדיקות שנדרש גבאי צדקה לעשות כדי לברר שלפניו אדם שאינו רמאי.

הרמ"א בסעיף א' הביא את שיטתו של הב"י:

כמה נותנין לעני ? די מחסורו אשר יחסר לו. כיצד, אם היה רעב, יאכילוהו. היה צריך לכסות, יכסוהו. אין לו כלי בית, קונה לו כלי בית... הגה: ונראה דכל זה בגבאי צדקה, או רבים ביחד, אבל אין היחיד מחוייב ליתן לעני די מחסורו, אלא מודיע צערו לרבים, ואם אין רבים אצלו יתן היחיד, אם ידו משגת. (ב"י ודלא כמשמעות הטור, וכמו שנתבאר סימן רמ"ט⁴¹).

הרמ"א נקט להלכה את שיטתו של הב"י (שהוא עצמו לא הזכירה)⁴². והש"ך (ס"ק א') ציין לשיטת הב"ח (אות ז') ודחאה ואילו הגר"א כתב שאין דברי הש"ך נראין, ומשמע שנקט בב"ח⁴³.

יג. חכמת אדם שער משפטי צדק כלל קמ"ד אות ה':

ואף שאפשר שאין כל זה חל על היחיד לבד אלא אם כן הוא עשיר מופלג מאד או שאינו דר באותו מקום רק הוא לבדו מכל מקום על כלל העיר ודאי חל כל החיוב הזה.

⁴¹ נראה שכוונתו לסעיף א' שם התבאר שיעור נתינת הצדקה, ע"ש.

⁴² ועיין בשיטת הט"ז ס"ק א'. שסובר שאף לשיטת הטור, אין חיוב על היחיד לתת כל מחסורו של העני ויתן שיעור סעודה שנחשב שיעור של מתנה מרובה. ובערוה"ש יו"ד סימן ר"ג סעיף ד' תמה על דבריו, ועיין בשיטתו לקמן אות יד.

⁴³ לשון הש"ך ביו"ד סימן ר"ג ס"ק א': "אבל אין היחיד כו' - והב"ח כו' דגם היחיד מחוייב ליתן לו כל די מחסורו אם ידו משגת וכדלעיל ר"ס רמ"ט וכ"כ הרמב"ם פ"ז מהל' מ"ע ליתן צדקה כו' לפי מה שחסר העני אתה מצווה ליתן לו אם אין לו כסות כו' בפרק מציאת האשה (דף ס"ז) ת"ר אמרו על הלל הזקן שלקח לעני בן טובים סוס לרכוב עליו כו' אלא ע"כ כל אדם שידו משגת מצוה ליתן לעני שאינו מחזר על הפתחים לפי מה שחסר העני ואין מכלל זה הכרח. וי"ל דכל זה מייירי בשאין רבים אצלו או שאין יד הרבים משגת לסייע לו". וכתב על כך הגר"א בס"ק ג': "ונראה דכ"ז כו'. וב"ח חלק ע"ז ממש"ש אמרו על הלל כו' ודברי ש"ך אין נראין".

וכל זה בעניים שאינם מחזירים על הפתחים אלא שמתפרנסים בחשאי. אבל עניים המחזירים על הפתחים נותנים לכל אחד מקופת הקהל וכן כל יחיד ויחיד שמחזר אצלו נותן לו מתנה מועטת.

לשיטתו, מי שאינו עשיר מופלג, עליו לא מוטלת המצוה לפרנס את העני בדרגת די מחסורו. ונראה מדבריו שאפילו אם יש לו אפשרות לפרנס את העני די מחסורו, רק שאינו 'עשיר מופלג', אינו חייב בכך, אולם לא ביאר מה טעמו⁴⁴. אולם יתכן שכוונתו היא שכל מי שאינו עשיר מופלג, לעולם לא יהיה בכוחו לפרנס עני די מחסורו, וצ"ע.

יד. חלוקה נוספת מבאר בעל ערוך השלחן ביו"ד סימן ר"נ סעיפים ד'-ה':

וכתב רבינו הרמ"א בסעי' א'... עכ"ל. ואינו מובן כלל, דממה נפשך, אם יד היחיד משגת כגון שהוא עשיר מופלג ועניים מועטים שיכול למלאות לכולם די מחסורם למה אינו מחוייב הלא מצות הצדקה הוא על כל אחד מ'ישראל' כמפורש בתורה וכמ"ש ריש סי' רמ"ט, ואם אין היד משגת אפילו הגבאי פטור והרבים פטורים אם אין יד כולם משגת כגון שהעניים מרובים ועשירים מועטים כמו בעוה"ר בזמנינו זה. וכן בדורות הרבה שלפנינו האם⁴⁵ אפשר למלאות די מחסורו ואינם מחוייבים רק במעשר או חומש כפי מ"ש ברי"ס רמ"ט ע"ש...

⁴⁴ כתב בשו"ת שבט הלוי ח"ד סימן ק"ל: "ואם חיוב זה על הצבור או על היחיד ג"כ כבר כ' הרמ"א סי' ר"נ ס"א דדוקא גבאי צדקה או רבים יחד אבל אין היחיד מחויב ליתן לעני די מחסורו אלא מודיע צערו לרבים, והוא מהב"י שם ואפילו החולקים על הב"י שם ע"ש בט"ז מ"מ לענינינו דירות בזה"ז אשר עולים הון עתיק פשיטא דבכה"ג הלכה כב"י ורמ"א דמוטל רק על הכלל ולא על הפרט, גם לעשירים ביותר, אלא דבחלוקת הכלל בנתינתם יתנו הכל לפי ממונם ועשרם". ויש לעיין האם לשיטתו עשיר מופלג יתחייב לתת 'הון מופלג' עבור דירה לעני, וצ"ע.

⁴⁵ קצ"ע כוונת מילה זו. ואולי מדובר בשאלה "האם אפשר למלאות דין מחסורו !?" וצ"ע.

(ה) ויראה לי דה"פ כגון שמצבינו טוב ורוב עשירים בעיר ועניים מועטים דוודאי החוב על כולם ולא על יחידים. והגם שהיחיד יכול בעצמו למלאות די מחסורם מ"מ הרי מוטלים על כולם. וזהו כוונת רבינו הרמ"א דכ"ז בגבאי צדקה שהוא עומד בשם כל העיר או רבים ביחד אבל אין היחיד מחוייב ליתן די מחסורו בלבדו אפילו ידו משגת כשיש עוד עשירים בעיר ואפילו אם העני בא אצלו, מודיע לכולם ויתנו כולם⁴⁶. ובאמת אם אין רבים אצלו כגון שאינם בעיר או שהוא דר ביחידות חייב הוא לבדו לשאת את ידו משגת וכן אם האחרים אינם רוצים ליתן ואין בידו לכופף אותם החיוב עליו לבדו וזהו דומה לכל המצות דאם אפילו הרבה רשעים בעיר מחוייב הוא לקיים המצוה כשידו משגת...

סיכום

טו. העולה מהאמור לעיל:

- עני המחזור על הפתחים, י"א שלא יקבל כלום מקופת הצדקה וי"א שיקבל מתנה מועטת (אות ו'). ועיין לקמן (ליד ציון הערה 98) בחידושו של הרשב"א שאם ה"דור נדלדל" אין חיזור על הפתחים פוטר את הקופה.
- מי שביכולתו לפרנס עני די מחסורו, יתן לו (שיטת הטור ע"פ הב"י, ושיטת הב"ח – אות ז') אמנם הדרישה ביאר את שיטת השו"ע באופן שונה (אות י'). ולשיטת הב"י אינו חייב לתת לו די מחסורו אלא יודיע צערו לרבים (אות ז') וכך פסק הרמ"א (אות יג).
- מסתבר שאף לשיטת הב"י, אם אין דרך להודיע צערו לרבים – חובה על היחיד לתת לו (אות ט').
- גם במקום בו יש גבאי צדקה, חובה על היחיד לתת לעני די מחסורו עד השלב בו קופת הצדקה תתחיל לתת לאותו עני ומסתבר שאף לב"י הנ"ל כך הדין

---

⁴⁶ מי המודיע ? עיין לעיל אות ז'.

(אות יא).

- עיין לקמן בשיטת החת"ס (ליד ציון הערה 989) כמה יש לתת קודם תקנת אושא.

נתינת צדקה לעני שיש מי שדואג למחסורו

הקדמה / מי שאין לו זכות תביעה מצדקה האם מי שיתן לו מקיים מצות צדקה

א. עני שאין לו כלום משלו, אבל יש מי שדואג לכל צרכיו הן מפאת חיוב (אשה שבעלה חייב במזונותיה) בן קטן הסמוך על שלחן אביו (פחות מגיל שש), בן גדול הסמוך על שלחן אביו (מעל גיל שש שיסוד החיוב הוא מתורת צדקה), אדם חסר כל שבניו או אחרים דואגים לכל צרכיו. האם הוא מוגדר 'עני' שמי שיתן לו צדקה יקיים מצוה, או כיון שיש לו 'די מחסורו' אין הוא בכלל עני.

מסתבר, שאם יש חיוב ממוני של פרנסה (כגון, אשה שבעלה חייב במזונותיה) אין להכליל אדם זה בגדרי עני, אבל מי שמקבל את צרכיו שלא בתורת חיוב ממוני (כבן גדול שאביו מפרנסו או עני שיש מי שדואג לצרכיו), סוף סוף אין לו משלו, ולפיכך יש לעיין מי נכלל בתורת 'עני'.

אם ננקוט שאף מי שיש לו כל צרכיו נחשב בתורת 'עני'. לכאורה המסקנה היא שיהיה מותר לו לקבל מעשר כספים ולזכות בלקט שכחה ופאה וכו'. וגם מי שיתן לו צדקה יקיים מצוה (כגון, בן הסמוך על שלחן אביו, שאדם אחר קנה לו ארוחת ערב וחסך לאביו את הוצאות הארוחה). אמנם יש לעיין לאידך גיסא, האם יכול אותו אדם שמפרנס את העני בקביעות לתבוע את אותו אדם שנתן לו צדקה, בטענה שגנב לו את מצוותו (וידורש ממנו עשרה זהובים כדינו של החוטף מצוה מחבירו). ועיין לקמן.

בביאור הספק נראה להציע, שמצד אחד לשון הפסוק "די מחסורו" מלמדת שכל מי שיש לו 'די מחסורו' אינו מוגדר עני. ומאידך, קביעת חז"ל שכל מי שאין לו

מאתים זוז יכול ליטול, יתכן שבאה ללמד שחז"ל קבעו שיעור, וכל מי שאין לו סך זה - זכאי ליטול מן הצדקה. ועוד יתכן, שכל מי שפרנסתו מידי אחרים שאינם חייבים לו חוב כספי שניתן להיתבע בבית דין, הרי הוא עני אפילו אם הם רגילים לתת לו, ועיין לקמן.

עוד יש לדון האם כל מי שאינו זכאי לתבוע צדקה, הדבר מלמד שאין לגביו מצות צדקה, או שגם אם אין לו זכות תביעה (כי יש לו מאתים זוז או יש לו די מחסורו כי אחרים מפרנסים אותו או שיש לו פרנסת יומו בדוחק) מי שסייע לו ויתן לו כסף, יחשב כסף זה לצדקה – ועיין לקמן אות ה' ובדברי הקהילות יעקב.

הבאת קרבן עבור אשתו ובנו / האם אשה איש שבעלה מפרנס אותה נחשבת עניה

ב. משנה נגעים פרק י"ד משנה י"ב:

מביא אדם על ידי⁴⁷ בנו על ידי בתו על ידי עבדו ושפחתו קרבן עני ומאכילן בזבחים⁴⁸. ר' יהודה אומר אף על ידי אשתו מביא קרבן עשיר וכן כל קרבן שהיא חייבת⁴⁹.

וכתב הרמב"ם בפירוש המשנה שם:

⁴⁷ פירוש, עבור בנו וכו'.

⁴⁸ וקרבן עני זה מהווה כפרה עבורם, ולאחר מכן מותרים באכילת קדשים (שהיו אסורים באכילת קדשים קודם הבאת קרבן הכפרה) שיצאו ידי חובת קורבנם.

⁴⁹ ספרא מצורע פרשה ד' (טז): "תורת אשר בו נגע צרעת מלמד שעני שהביא קרבן עשיר יצא יכול אף עשיר שהביא קרבן עני יצא תלמוד לומר זאת תורת אשר בו נגע צרעת מלמד שאדם מביא על ידי בנו ועל ידי בתו ועל ידי עבדו ושפחתו קרבן עני ומאכילן בזבחים יכול אף על ידי אשתו יביא קרבן עני תלמוד לומר זאת דברי רבי יהודה אמר רבי יהודה לפיכך אם פטרה אינו חייב בה שכן היא כותבת לו ואחרן די איתין לי עלך מן קדמת דנא". ועיין לקמן בדברי הגמ' בנזיר.

פשוט הוא שקרבן עני הוא חליפין בזמן חוסר היכולת. ואמרו מביא אדם על ידי בנו ועל ידי בתו קרבן עני ואף על פי שהוא עשיר, הואיל ואין הקרבן על עצמו אלא מקריבו על זולתו, ובתנאי שיהו בנו ובתו עניים. אבל אשתו כיון שהוא חייב בקרבנותיה אינו מקריב עליה אלא קרבן עשיר מפני שהיא כגופו⁵⁰...

כלומר, למרות שלאשה אין ממון משלה, בעלה חייב להביא עבורה קרבן עשיר מפני ש'אשתו כגופו'⁵¹. ויש לעיין האם מכח נימוק זה הגדרתה של אשה היא 'עשירה' ולכן אין לה זכות בכספי צדקה או שאר מתנות עניים או שמדובר בהגדרה מיוחדת לדין קרבן - עיין לקמן לגבי זכותה של אשה ללקט שכחה ופאה.

אמנם בגמ' בנזיר דף כד. מובא טעם אחר מדוע אדם חייב להביא קרבן עשיר עבור אשתו:

דתנאי, ר' יהודה אומר, אדם מביא קרבן עשיר על אשתו, וכן כל קרבנותיה שהיא חייבת, שכך כתב לה, כל אחריות דאית לך עלי מן קדמת דנא⁵².

בגמ' לא מבואר האם זו רק שיטת ר' יהודה או גם שיטת ת"ק. ומ"מ למדנו שחיוב הבאת הקרבן יסודו בהתחייבות כספית של הבעל לאשתו וחיוב זה כולל להביא עבורה קרבן עשיר. ומכאן שבכל ענין שבעלה התחייב לה היא בבחינת עשיר.

---

⁵⁰ כלומר, תנא קמא אינו חולק על דברי ר' יהודה ביחס לאשתו. והמחלוקת היא באלו קרבנות הבעל חייב להביא. ובפרק 'מהלכות שגגות ה"ב, פסק הרמב"ם שיוולדת מביאה קרבן עני (והיינו כשיטת ת"ק ולא כשיטת ר' יהודה), ולכאורה סותר עצמו מדבריו בפירוש המשנה שכתב שהלכה כר' יהודה (שחייב בכל קרבנותיה), וצ"ע. וכתב הר"ש בפירוש המשנה: "וכן כל קרבן שהיא חייבת - כגון דלידה וזיבה וסוטה חייב הבעל להביא על אשתו אבל אם אכלה את החלב או שחללה שבת אין הבעל חייב". ונמצא שיש קרבנות שהבעל אינו חייב בהם כלל, ואילו בקרבנות בהם הוא חייב - עליו לתת לה קרבן עשיר.

⁵¹ יש לבאר באלו דברים נאמר דין זה, שהרי ברור שלא בכל דבר נאמר 'אשתו כגופו'. ותפילה של אשתו לא תועיל לו וכו'. ואמנם הרמב"ם לא נקט שהטעם הוא משום חיוב המזונות של הבעל לאשתו, שיתכן שהקרבן אינו בכלל זה ואפילו הוא בכלל המזונות, אין מכאן חיוב לתת לה קרבן של עשיר (ונראה שכאן לא נאמר הכלל של 'עולה עימו...').

⁵² עיין הערה 49.

ונראה שהדברים מפורשים בדברי הר"ן בנדרים דף פג: ד"ה "אימא סיפא", לגבי זכותה של אשה ליטול לקט שכחה ופאה:

אבל מן הבעל לא אכלה⁵³, דאי אכלה מבעל, היכי מותרת בלקט שכחה ופאה דהא לאו עניה היא.

כלומר, אשה שניזונת משל בעלה – אינה מוגדרת כעניה, שהחוב של הבעל לפרנסה, מפקיע אותה מתורת עני⁵⁴. וכך הוכיח הרב מאיר ברלין (דודו של הנצי"ב) בתשובה בשו"ת משיב דבר חלק ב' סימן נ"ט וכתב:

פשוט לענין דינא לית מאן דפליג שאם בעלה עשיר והיא ניזונת משל בעל, אסורה בלקט שכחה ופאה.

אמנם שיטתו של הנצי"ב בתשובתו לדודו, בשו"ת משיב דבר חלק ב' סימן ס', מנוגדת לחלוטין⁵⁵:

אשה שיכולה לומר, איני ניזונת ואיני עושה, מנלן דאסורה ללקוט ? ואין לומר דנכפיה לה לעשות מלאכה ולהתפרנס ממעשה ידיה או להשתעבד לבעלה. זו מנין דכופין לעשות מלאכה כדי שלא יצטרך לצדקה⁵⁶.

⁵³ אין היא אוכלת משל בעלה.

⁵⁴ ואע"פ כן לגבי קרבן נזקק הרמב"ם לטעם של "אשתו כגופו". ויתכן שבעלה חייב לתת לה כל צרכיה, ודי לה בקרבן עני, וקצ"ע. ויל"ע מה דינו של בעל עני שמתפרנס מן הצדקה, ומקבל מהצדקה גם עבור אשתו, האם כיון שהוא מקיים את חיובו כלפיה, היא לא תחשב עניה למרות שבעלה עני ? ועיי' בשו"ת משיב דבר ח"ב נ"ט בתחילת התשובה שציי' לגמ' בב"מ דף יב. שאשתו מלקטת אחריו, אולם יתכן ששם גם אחר הלקט אין לבעל די סיפוקו כדי לתת לה, וצ"ע.

⁵⁵ הנצי"ב אינו מבאר כיצד שיטתו (דלקמן) מתיישבת עם דברי הר"ן דלעיל. מכלל הדברים (עי"ש בתשובה בסימן נ"ט) שהנצי"ב סובר ששיטת הר"ן הינה שיטת יחיד בראשונים.

⁵⁶ ועי"ש בנצי"ב מדוע פועל שכיר יום שיש לו מדי יום פרנסת יומו, אינו זכאי לצדקה, מחמת שעתה אין לו, ובמה גרע מאשת איש הנ"ל.

כלומר, כיון שלאשה אין ממון משלה, למרות שהבעל חייב לתת לה, עצם העובדה שהיא יכולה ל'נתק' את החיוב, הדבר מלמד על כך שאין לה משלה, ולכן יכולה ליטול לקט שכחה ופאה. ואמנם דבריו מחודשים, שא"כ כל אשת איש תוכל ללקוט לקט שכחה ופאה ואולי אף לקבל או לתבוע צדקה⁵⁷, וצ"ע⁵⁸.

סמוכים על שלחן אביהם – האם נחשבים עניים

ג. ילדים פחות מגיל שש, אביהם מחוייב במזונותיהם. אם נדמה את דינם לאשה שבעלה חייב במזונותיה, לכאורה באנו למחלוקת בין הנצי"ב לדודו לעיל. אולם יתכן שיש הבדל בין הילדים לבין האשה. כיון שהאשה אמנם ניוזנת משל בעלה, אבל היא יכולה לנתק את החיוב של בעלה אליה, וזו הסיבה בגללה הנצי"ב נוקט שיש לה דין עני. אולם ילדים אין להם אפשרות לומר לאביהם שלא יפרנסם, ולפיכך יתכן שאף הנצי"ב יודה שאין להם דין עני.

אמנם, במשנה (לעיל אות ב') מבואר שביחס לאביהם הם נחשבים עניים והוא מביא עבורם קרבן עני.

ובמשנה לא מבואר האם מדובר בילדים פחות מבני שש או יותר מבני שש. ובגמ' בנדרים דף לה: מבואר שקרבן מחייב דעת וקטן נחשב כמי שאין לו דעת ולכן אינו יכול להביא קרבן. אולם קרבן של מחוסר כיפורים אינו מחייב דעת ולכן אבא מביא קרבן של מחוסר כיפורים עבור בנו כאשר בנו היה זב ואף תינוק בן יומו יש בו דין זיבה (נידה מג:). נמצא שקיימת מציאות בה אדם חייב בקרבן עבור בנו ובקרבן זה יכול האב להביא קרבן עני, למרות שהאב מחוייב מכח הדין בפרנסת בנו הקטן

---

⁵⁷ האם ההיתר ללקוט לקט שכחה ופאה מלמד על היתר ליטול שאר צדקה? בתוס' כתובות דף סח. הציע ר"ת לחלק ביניהם והזכות ליטול לקט שכחה ופאה אינה באותה דרגה של נטילה מקופה של צדקה (לגבי חובה למכור כלי תשמישו שאם לא מוכרם זכאי לקט וכו') אבל לא לקבל מקופה של צדקה, אולם תוס' הקשה עליו, עי"ש. וע"ע תוי"ט פאה פרק ח' משנה ח'. ועיין לקמן בדברי האו"ש בפרק ו' מהלכות מתנות עניים הל' י' - ועיין לקמן הערה 164.

⁵⁸ בספר נקדש בצדקה עמ' 138 דן בשיטת הנצי"ב (ותמה עליו) ובשיטת דודו של הנצי"ב עי"ש.

שהינו פחות מגיל שש⁵⁹.

ויש לעיין האם נוכל להוכיח מכאן שמי שהוא פחות מגיל שש, שעל פי דין אביו חייב בפרנסתו, מוגדר 'עני' ויש לו זכות במתנות עניים או שמדובר בהגדרה מיוחדת לדין הקרבן, שכיון שאין לו צורך יותר מקרבן עני, אביו לא צריך לתת עבורו יותר - ועיין לקמן.

וכמו כן יש לעיין לגבי קטן הגדול מגיל שש שאביו מפרנסו מדין צדקה, שקל וחומר שבן שהוא יותר מגיל שש, שאביו לא יתחייב להביא עבורו כי אם קרבן עני. – ועיין לקמן בדיוק מדברי המרדכי.

ד. מרדכי, ב"מ פרק ראשון רמז רמ"א בשם המהר"ם מרוטנבורג⁶⁰:

בראובן שיש לו חצי מעשר, אותו חצי שאין מנהג בעירו לתת לכיס של צדקה⁶¹ ויש לו רשות ליתנו לכל עניים שירצה. אם יכול לתת לבניו ולבנותיו של שמעון קרובו הסמוכים על שולחנו של שמעון אף על פי ששמעון אביהם יש לו ואינו נוטל מן הצדקה.

⁵⁹ אמנם אם ננקוט שחייב הפרנסה של בן פחות מגיל שש הינו דין דרבנן, נוכל לומר שבקרבנות לא חייבו יותר. אולם כיון שעבור אשה נזקקו לטעם של 'אשתו כגופו' כדי לחייב את הבעל להביא קרבן, מוכח שאין בכח חייב מזונות (אפילו של תורה) לחייב להביא קרבן עשיר.

⁶⁰ וכן הוא בתשובות מיימוניות, נזיקין סימן ה'. והובא גם בב"י יו"ד סימן רנ"א אות ה'.

⁶¹ מכלל דבריו למדנו שהמנהג באותה העיר היה שמחצית מעות המעשר ניתנות לכיס צדקה עירוני.

נראה לי דכל זמן שהן סמוכים על שולחנו אינו יכול ליתן להם אפילו הם גדולים דקי"ל כר' יוחנן לגבי שמואל דאמר פ"ק דב"מ גבי מציאת בנו ובתו הקטנים הרי אלו שלו כו' לא קטן קטן ממש אלא אפילו גדול וסמוך על שולחן אביו זהו קטן... וכיון דידם כידו אסור ליתן להם מעשר עני כיון דאביהם עשיר הוא... אפילו אם ראובן נתן מעשר לבניו של שמעון הסמוכים על שולחנו של שמעון במתנה ע"מ שאין לאביהם רשות בהן אלא לצורך עצמן מה שהן נושאים ונותנים לפיהם לא מהני תנאה מידי... [*וכל] זמן שסמוכין על שולחן אביהם הוי כאלו אביהם זוכה מיד במעשר עני ואביהם עשיר הוא. ושלוס מאיר ברבי ברוך.

מכלל דברי המרדכי בשם המהר"ם נראה, שלולי הבעיה הקניינית, שאין דרך להקנות לאותו קטנים בגלל אביהם עשיר, אכן מדובר בקטנים שהגדרתם היא עניים. כלומר העובדה שיש להם די מחסורם כיון שאביהם מפרנסם, אינה מפקיעה מהם את ההגדרה של עניים. ובקובץ הערות עמ"ס יבמות, בביאורי אגדות בסוף הספר בסימן ב' ס"ק ט' הציע דרך לתת צדקה לקטן:

⁶² ואחד החברים תירץ דאפילו יש לו אב ואם... כשיתן להתינוק יזכה אביו העשיר. ויש לפקפק בזה דהא אפשר לתת להתינוק בלא הקנאה, שיאכל משל הנותן... ולכאורה נראה מסברא שמקיים בזה מצות צדקה. ושמא כיון שדכתב גבי צדקה 'נתן נתן לו', צריך הקנאה כמו גבי מתנות כהונה ולא שיאכל משל הנותן, אלא דא"כ לא יהיה אפשר לקיים מצות צדקה בעני שאין לו יד לזכות כמו שוטה.

ולמדנו מדברי המרדכי (והקובץ הערות) שלמרות שעל פי האמור במשנה בנגעים (לעיל אות ב') היה מקום לומר שהבנים הסמוכים על שלחן אביהם הינם עניים רק ביחס לאביהם, אבל ביחס לאחרים אין להם דין של עני, מדיוק דברי המרדכי נראה,

---

⁶² בגמ' בסוכה מ"ו נאמר שאין לומר לקטן שיתן לו משהו ולבסוף לא יתן לו, כדי שלא ללמדו לשקר. ותמה על כך הקובץ שיעורים, שחייב לקיים את דבריו "משום אמירה לעני דהא כל תינוק עני אפילו הוא בן עשירים דאין לו משלו כלום". ותירוצו הראשון הוא, שמדובר בתנוק עשיר שיש לו משל עצמו בירושה.

שהם עניים גם ביחס לאחרים רק אין דרך קניינית להקנות להם את הצדקה, אבל אם תהיה דרך שכזו – נתינה להם נחשבת נתינת צדקה. ודברי המרדכי נפסקו ברמ"א ביו"ד סימן רנ"ג סעיף א':

וכל מי שהוא עשיר, אסור ליתן לבניו אע"פ שהם גדולים⁶³, אם הם סמוכים על שולחו אביהם.

ונראה לכאורה להביא ראיה, שבניו של אדם נחשבים עניים, מסוגיית הגמ' בב"מ דף יב. :

השוכר את הפועל... ילקט בנו אחריו... רבי יוסי אומר, בין כך ובין כך ילקט בנו ואשתו אחריו. ואמר שמואל: הלכה כרבי יוסי.

כלומר, למרות שהאב מפרנס את אשתו ואת בנו, יש לבן זכות ליטול מתנות עניים, אולם ניתן לדחות שמדובר בפועל עני שאף לאחר המלאכה אין לו די כדי לפרנס את אשתו ובניו⁶⁴.

ה. קצות סימן רמ"ג ס"ק ד':

ומהאי טעמא נמי נראה דה"ה בהך דתשובת מיימוני ומרדכי, היינו דוקא בנדון דהתם שיש לו חצי מעשר והיינו שכבר הופרש והוא ממון עניים, ומש"ה אינו יכול ליתן לבניו של שמעון קרובו העשיר... אבל אם עדיין לא הפריש מעות עני אף על גב דמגיע ממנו מעשר בתורת נדר שנדר ליתן מעשר, יוכל ליתן לבניו של שמעון העשיר, דכל זמן שלא הפריש הו"ל ממון ידידיה ממש ולא הוי של עניים כלל...

⁶³ האיסור הינו לתת להם מעות צדקה, אבל ברור שאם הנתינה אינה בתורת צדקה, אין איסור לתת להם – ועיין בקצות לקמן.

⁶⁴ עיין בראשונים בסוגיא, ועיין מש"כ בדרך אמונה פ"ד ממתנות עניים בציון ההלכה ס"ק קט"ז ובתשובות והנהגות ח"ד סימן רט"ז שמדובר במציאות בה הבן אינו בטוח שאביו יתן לו, עי"ש בכל הענין.

אליבא דהקצות, סברתו של המרדכי היא שממון שיש לו שם של צדקה או מעשר, כבר זכו בו עניים ולכן אסור לתת אותו לבניו של העשיר. אבל אם הממון עוד לא יועד לעניים, אלא עכשיו רוצה ליטול מעות ולתת אותם לבניו של קרובו – מותר לו ליתן להם, אפילו אם בזה רוצה לקיים נדר צדקה שנדר מקודם לכן, והעובדה שלאחר זכייתן של הקטנים, יזכה מהם אביהם העשיר אינה מהווה פגם בעצם מצות הצדקה לאותם קטנים.

אמנם, אם הבנים יבואו לגבאי הצדקה ויאמרו שאין להם מאתיים זוז לשנה, מסתבר שהגבאי לא יתן להם באומרו שיש מי שמפרנס אותם, ובודאי כאשר מי שמפרנס אותם הוא אביהם שחייב לפרנס את קרוביו קודם לאחרים. אבל מאידך מי שכן יחליט לתת להם הוא מקיים מצות צדקה (כאמור בקצות). ואם הם יבואו ללקוט מתנות עניים, כגון לקט שכחה ופאה, לכאורה יהיה מותר להם ללקוט ובעל הבית קיים בהם מצוות אלו. אולם אם העניים אחרים ירצו לדחותם בטענה שיש להם מאביהם, יש לעיין האם טענתם טענה והאם דין גבאי הצדקה כדין העניים בשדה, וצ"ע – ועיין בדברי הקהילות יעקב לקמן אות ו' ובסוגיית התקדשי לי במנה, לקמן אות ח'.

ו. בניגוד לשיטות לעיל, בעל הקהילות יעקב עמ"ס סוכה סימן כ"ט סובר שקטן שאביו מפרנס אותו, אין לגביו מצות צדקה כלל וכראיה הוא מציין לדברי הר"ן בנדרים (דף פג:): שהובאו דבריו לעיל (אות ב') שאשה הניזונת מבעלה אינה זכאית ללקט שכחה ופאה, כלומר אינה נחשבת עני. וכתב:

ולעני"ד היה נראה לכאורה דתינוק עד שש שנים מכיון שאביו חייב במזונותיו אינו בגדר עני, שהרי יש לו זכות מזונות שחייבים לו דע"י זה שאביו חייב לזונו הא אית ליה מזונות לשנה זו וכל כה"ג לאו עני הוא. ואע"פ שאין לו ממונא ממש רק יש חוב על אביו לזונו מ"מ י"ל דגם כה"ג אינו בגדר עני.

ונראה ראוי לזה ממש"כ הר"ן נדרים... והרי חיוב המזונות מבעל לאשתו אינו אלא חיובא ולא ממונא בעין ומ"מ כבר לא נקראת עניה וא"כ ה"ה בקטן שאביו חייב לזונו לאו עני הוא.

אך י"ל דקטן גרע מאשה, דגבי אשה אית לה זכות ממון גבי בעלה אבל להקטן עד שית ליכא זכות ממונא רק שיש על האב חיוב מצוה לזונו. אך אפילו דקטן שאני מאשתו ועני הוא כיון שאין לו על אביו זכות ממון רק מצוה רמיא על אביו לזונו, מ"מ ניחא קושיא הנ"ל⁶⁵ דמ"מ ליכא ענין מצות צדקה כשיש לו מי שמפרנסו, דהא מבואר בכתובות דס"ז ב' שחייבין ליתן לעני די מחסורו ואי אתה מצווה להעשירו והובא בפירש"י ז"ל פ' ראה וא"כ האי תינוק אפילו את"ל שנקרא עני מ"מ כבר מוכן בעדו די מחסורו ע"י זה החיוב שאביו חייב בזה ושוב אין חייבים ליתן צדקה...

ולאחר גיל שש שחיובו של האב הוא בתורת צדקה, אף על פי כן אין הבן נחשב עני:

ונראה די"ל דאפילו כשהוא אחר שש שכבר אין חיוב ממש מ"מ כיון דאנן סהדי שבודאי האב לא ימנע מלזונו ולפרנסו הרי אין כאן כבר ענין "די מחסורו אשר יחסר לו" דכבר אינו בגדר אשר יחסר לו.

וא"כ בתינוק כזה י"ל דליכא מצות צדקה אפילו את"ל שנקרא עני דמ"מ לא קרינן ביה אשר יחסר לו ואי אתה מחוייב להעשירו.... מפני שכבר אינו חסר לו צרכיו י"ל דאין כאן מצות צדקה וכנ"ל.

כלומר, גם בן גדול שאין כלפיו חיוב כיון שיש לו כל צרכו, אין לגביו מצות צדקה דאנן סהדי שיפרנסו. ואמנם יש לעיין האם הדבר נכון בכל עני שיש מי שמפרנסו באופן תדיר או רק באב לבנו שיש לו חובה יותר מעני דעלמא – ועיין לקמן באות

---

⁶⁵ עיין הערה 62 בקושיית הקובץ הערות, והקהילות יעקב מיישב את קושייתו.

ח' בסוגיית "התקדשי לי במנה". אמנם בסיום דבריו הציע הקהילות יעקב הצעה נוספת:

והנה אע"פ דמבואר בכתובות דס"ז די מחסורו אתה מצווה לפרנסו ואי אתה מצווה להעשירו. מ"מ ז"א אלא שאינו מחוייב אבל אם רוצה ליתן לו מעות צדקה או מתנ"ע יותר מדי מחסורו רשאי כדתנן בסוף פאה (פ"ח מ"ח) היה לו מאתים חסר דינר אפילו נותנים לו אלף זוז כאחת ה"ז יטול⁶⁶ ואם כן אפשר דאפילו אם כבר יש לו די מחסורו ע"י איש המחזיק בידו מ"מ כיון שאין לו משלו די מחסורו אלא מצדקה, עני מקרי ויכולים שפיר ליתן לו מתנות לאביונים אע"פ שלא יחסר לו לע"ע, וצ"ע.

כלומר, כשם שברור הדבר שאדם שאין לו מאתים זוז, ובא חברו ונתן לו אלף זוז, הרי הוא מקיים מצות צדקה בכל הסכום שנתן לו, ולא נאמר שיותר ממאתים אין מצוה, כך גם מי שיש לו די מחסורו מאחרים ובא אחר ונתן לו – מקיים הנותן מצות צדקה. ובשני מקרים אלו מדובר שבשעה שנותן לו – אין לעני מאתים זוז משלו.

אמנם יש לעיין לשיטת הקהילות יעקב, האם עני שיש לו מאתים זוז ובא משהו נתן לו, האם הנותן לא קיים מצות צדקה כלל או שכיון שיעור מאתים זוז הינו שיעור מצומצם, עדין יש מצות צדקה בנתינה זו, ואף שאינו מצווה בכך, יש לו מצוה בנתינה זו, ומדבריו לא נוכל לדייק, וצ"ע⁶⁷.

ז. נמצאנו למדים על פי האמור לעיל:

- אין חולק שהבן ביחס לאביו נחשב עני ולכן אביו מביא עליו קרבן עני ואשה

⁶⁶ עיין לקמן ליד ציון הערה 359 ואילך.

⁶⁷ ועיין הערות 5, 68, 271.

ביחס לבעלה נחשבת כעשיר ומביא עבורה קרבן עשיר (אות ב').

- נחלקו אחרונים האם אשה זכאית ללקט שכחה ופאה (אות ב').
- ע"פ המרדכי והקצות והקובץ הערות, נראה שהסמוך על שלחן אביו – נחשב עני אמנם יש לעיין האם יש לו גם זכות תביעה (אות ד-ה')
- לשיטת הקהילות יעקב, בן שיש לו די מחסורו אין לגביו מצות צדקה אף אם אין לו משלו כיון שאנן סהדי שמפרנסים אותו אמנם בסיום דבריו הציע שאף באופן זה יש מצות צדקה (אות ו').

לאור האמור, מסתבר שלשיטת הסוברת שאפילו אשת איש שבעלה חייב במזונותיה (והיא יכולה לתבועו בבית דין על כך) יש לה זכות בלקט שכחה ופאה (לעיל אות ב') כל שכן שמי שאין לו זכות תביעה בבית דין, שדינו הוא כעני. אולם אם ננקוט שאין לאשה זכות ללקט שכחה ופאה, אין מכאן ראייה לבן ושאר קרובים שאין להם זכות תביעה בבית דין ביחס לקרובם, ואף אם הוא מפרנס אותם הם יכולים להיות מוגדרים 'עני' (שיטת המרדכי וכו' – אות ד') אולם לקהילות יעקב אף במקרה זה, אין להם הגדרת 'עני' (אות ו').

"התקדשי לי במנה" / צדקה לעני שיש מי שמפרנסו

ח. גמ' קידושין דף ח : :

התקדשי לי בככר, תנהו לעני - אינה מקודשת⁶⁸,

⁶⁸ אשה מתקדשת בקבלת כסף או שוה כסף. האשה יכולה לומר לאיש שיתן את הכסף/ככר לאחר. כגון שיש לה כלב והיא אומרת לאיש תן את הככר לכלב - מקודשת. ובניגוד (לכאורה) לסוגייתנו נאמר בירושלמי בקידושין פ"ב הלכה א': "התקדשי לי בסלע זו ואמרה... תנהו לעני הרי זה מקודשת". ובפשטות הירושלמי חולק על סוגייתנו ולשיטתו הטענה של האשה (שנאמרה בכבלי) שגם האיש מחוייב לפרנס את העני אפילו הוא סמוך עליה, אינה מתקבלת ורק היא זו שחייבת לפרנסו כיון שהוא סמוך עליה. אולם בירושלמי לא נאמר שהעני היה סמוך עליה, ויתכן שמדובר בסתם עני שנמצא ולא מבקש לא ממנה ולא ממנו. והמאירי כתב שרוב הגאונים פירשו שיש הבדל בין נתינת ככר שהיא כדי חייו שכל אדם מחוייב בה ולא רק אותה אשה לעומת סלע שהוא סכום גדול אין חובה לתת: "שאיין אדם חייב להעשיר את העני אלא לפרנסו" ומכלל דבריו למדנו שלמרות שנאמר בגמ' שאין מצוה להעשיר את העני (כתובות סז:) אתה מצווה להעשירו, אם העשירו קיים מצוה, כיון שבסוגייתנו נאמר שיש בכך צד של חובה - ועיין בהפניות בהערה הקודמת. ועיין גם בחידושי הרשב"א כאן.

אפילו עני הסמוך עליה⁶⁹.

מאי טעמא ? אמרה ליה, כי היכי דמחייבנא ביה אנא, הכי מחייבת
ביה את⁷⁰.

מדברי הגמ' נראה שאם אותו אדם לא היה נותן לעני את הכס, היא היתה נותנת
לו, שהרי הוא סמוך עליה.

אמנם הגמ' אינה מבארת מי הוא העני הסמוך עליה ומה מידת המחויבות שלה
כלפי עני זה. אבל מדברי הגמ' מוכח, שהעובדה שהעני סמוך עליה, אינה מפקיעה
את מצות הצדקה מאחרים (עיי' באות ט'- י')

עוד יש לעיין, שבפשטות אם מדובר בעני הסמוך עליה, הרי שהיא נותנת לו 'די
מחסור', וא"כ יש לדון האם רק מפאת אמירתה המפורשת ("תנהו לעני"), מקיים
האדם מצות צדקה ביחס לאותו עני, כיון שאז היא מגלה בדעתה שעתה היא לא
תתן לו (לפחות באופן זמני) ולכן האיש שיתן לעני יקיים מצוה, או אפילו אם היא
לא היתה אומרת דבר, מי שהיה נותן לו היה מקיים מצוה, וכן לא היה נחשב כמי
שחוטף מצוה מאותה אשה (ועיין לקמן באות י' בדברי ר' חננאל בן שמואל).

ט. בביאור המחויבות של האשה כלפי העני הסמוך עליה נאמרו כמה שיטות בדברי
הראשונים.

יש שנקטו שמדובר בעני שהוא קרוב משפחתה וכיון שחובה על אדם לפרנס את

---

⁶⁹ בפשטות, אם מדובר בעני הסמוך עליה, זאת אומרת שהיא נותנת לו כל מחסורו. אמנם, היה מקום לומר
שהוא סמוך עליה אבל אין כל פרנסתו ממנה, אולם פשט הגמ' שהיא מפרנסת אותו, וכך עולה מדברי הראשונים
לקמן. ומ"מ לא מדובר שהיא נותנת לו מאתים זוז, אלא בכל יום כדי צורך אותו יום והרי זה עני שיש לו די
מחסורו ואין לו משלו כלום.

⁷⁰ טענת האשה: הכסף שנתת לעני אינו כסף קידושין שלי שהועבר לעני, אלא כסף שאתה חייב לתת לעני
מפאת עצמך – ולא התקדשתי כלל.

קרוביו יותר משאר אנשים⁷¹, וכך כתב הריקנאטי בסימן נ"ו:

ומסתמא מאחר דסמוך עליה, קרובה הוא ואפילו הכי מחייב ביה
הוא^{72, 73}.

כלומר, העובדה שקרוב משפחה חייב לפרנס את קרובו אינה מפקיעה את מצות הצדקה מאחרים, ולכן היא יכולה לומר לאותו אדם שרוצה לקדשה שגם הוא מחוייב במצות צדקה. ונסיק מכאן, שגם מי שיש לו מי שמפרנסו ונותן לו די מחסורו מחמת קירבת משפחה, יש מצוה בנתינת צדקה לו (אמנם יל"ע האם יש לו גם זכות תביעה או שרק אם נותנים לו, הנותן מקיים מצוה – ועיין אותה' ובקהילות יעקב לעיל).

אולם, יש החולקים וסוברים שכאשר יש קרובים שמפרנסים את העני, לא ניתן לומר לשאר האנשים: "הכי מחייבת ביה את", והרדב"ז בתשובה בחלק ד' סימן קמ"ד, השיב, שקיימת מחלוקת האם כשיש קרובים מוטל על הציבור לתת לו מן הצדקה, וביאר שאם נבאר שבסוגייתנו מבואר שהוא קרוב משפחה שלה, הרי זו הוכחה שבמקרה זה אין חובה על שאר הציבור, אולם ניתן לבאר את סוגייתנו באופן לא מדובר בקרוב משפחה שלה⁷⁴. ובמחנ"א הלכות צדקה סימן א' ציין למחלוקת

⁷¹ עיין לקמן בפרק על פרנסת קרובים.

⁷² וכן כתב המחנה אפרים בהלכות צדקה סימן א' בדיוק מדברי הטור באבן העזר סימן כ"ט: "שפירש דעני הסמוך לה דקאמר שמוטל עליה לפרנסו, ע"כ. משמע דמיירי כשהעני היה קרוב לה דעליה רמי לפרנסו משום שהוא קודם לכל אדם ואפילו הכי מצית אמרה ליה כי היכי דמחייבנא אנא, את נמי מחוייב לפרנסו" אולם כתב המחנ"א: "וזה שלא כדעת המרדכי שכתב בפ"ק דב"ב דעני שיש לו קרוב עשיר אין אחרים מחוייבים לפרנסו".
⁷³ והוסיף שם: "ושמא לא אמרו אלא בגבאי צדקה דוקא מאחר שצריך ליתן לאחרים". וצ"ע בהגות דבריו שהרי אם מדובר בגבאי צדקה, הוא לא יתן מכספו שלו אלא מכספים שנתנו לו אחרים וכיצד יש הו"א שתתקדש? ושמא כוונתו שבטובת ההנאה שיש לו שהגבאי שמע בקולה. ובשו"ת הרדב"ז ח"ו סימן קמ"ז ג"כ כתב כדברי הריקנאטי בדרך 'אפשר'.

⁷⁴ לשון תשובת הרדב"ז: "שאלת ממני על ראובן שיש לו קרובים עשירים אם חייבים הצבור לתת לו מן הצדקה אעפ"י שהקרובים נותנים לקופה של צדקה לפי שראית בזה מחלוקת כמי נפסוק להלכה למעשה: תשובה אמת שכן כתב באור זרוע משם רבי אליעזר ממיץ והקשו עליו מההיא דהתקדשי לי בככר תנהו לעני אינה מקודשת ואפילו העני הסמוך עליה מאי טעמא אמרה ליה כי היכי דמחייבנא ביה אנא הכי נמי מחייבת ביה את ומאחר דסמוך עליה קרובה הוא ואפילו הכי מחייב ביה נמי איהו. ותירצו דשמא לא אמרו אלא בגבאי דוקא מפני שצריך לתת לאחרים אי נמי סמוך עליה לאו היינו קרובה אלא שסומך על שלחנה וכל שעה מצי למימר ליה זיל".

(האם כשיש קרוב, ניתן לומר לאחרים שמוטל עליהם לפרנס את העני) ולא הכריע.

ולעיל הסתפקנו לגבי בן אצל אביו האם הוא מוגדר עני (עיין בסיכום באות ז'), ומסתבר שבסוגייתנו שמדובר בקרוב, לא מדובר בדרגת קירבה של בן לאביו, ואף במקרה זה נחלקו הפוסקים, האם כשיש קרוב המפרנס, פוקעת המצוה משאר אנשים.

י. אם לא מדובר שהעני קרוב אליה, יש לעיין כיצד נוצר המצב שהעני סמוך עליה, וכתב על כך הר"י מלוניל, בקידושין דף ד: מדפי הרי"ף:

ואפילו עני הסמוך עליה, כלומר שהתנדבה לו ועמד כמה שנים, אם היתה רוצה למחות בידו, שוב לא יכנס לביתה ויהיה מוטל כמו על אחרים, כמו כן נימא כשאמרה לו תנהו לעני זה, באותה שעה נתנה לו רשות לצאת מביתה⁷⁵...

ובפירוש ר' חננאל בן שמואל שבשיטת הקדמונים לקידושין ח: כתב:

שהיה דרכה לפרנס אותו בכל יום ויום, ולא אמרינן הואיל ודרכה לפרנסו נתחייבה בפרנסתו ונפטרו שאר אנשים, אלא בכל יום כל ישראל חייבים לפרנסו ומי שרצה לזכות קיים מצוה זו. ולפיכך אמרינן האי דאמרה ליה תנהו לעני כך דעתה, עד שתתן לי זה הככר ותקדשני בו, תנהו במתנה לעני, מפני שאתה חייב לפרנסו.

כלומר, על פי דיני קדימה שבהלכות צדקה, אין לאשה זו מחוייבות לפרנס עני זה יותר משאר עניים, אולם היא מפרנסת אותו בצורה קבועה והיא יכולה להפסיק לפרנסו בכל עת. ולכן בכל יום 'כל ישראל חייבים לפרנסו'. ומדברי ר' חננאל מוכח,

---

⁷⁵ צ"ע, וכי על העני שיש מי שמפרנסו (בהתנדבות) יש צורך לקבל רשות ממי שמפרנסו לצאת מביתו ולקבל צדקה מאדם אחר? והרי אין העני מחוייב לזה שמפרנסו, וצ"ע.

שהחיוב של כל ישראל לפרנסו איננו נובע מכך שהיא אומרת לאותו אדם שמבקש לקדש אותה שיתן לו ככר, אלא אפילו בלא אמירתה מוטל חיוב על כל ישראל הינו לפרנסו והעובדה שהיא מפרנסת עני זה, אינה גורעת מחיובם של אחרים כלום (ולכן היא אינה מקודשת אם היא אומרת לאיש לתת את הככר לעני שהוא מחוייב בצדקה זו בדיוק כמוה), ועיין בדברי הדרך אמונה לקמן אות יב.

יתכן שלשיטות אלו, אילו היה מדובר בקרוב משפחה שיש לה מחוייבות לפרנסו יותר משאר אנשים, היא לא היתה יכולה לומר לו שהוא מחוייב בפרנסת עני זה כמוה, ואכן הרדב"ז (שו"ת הרדב"ז ח"ד סימן קמ"ז) והמנח"א הלכות צדקה סימן א', דנו בשאלה זו וציינו שהדבר נתון במחלוקת⁷⁶.

יא. אפשרות אחרת בביאור המציאות של עני הסמוך עליה כתב המאירי בקידושין דף ח : :

התקדשי לי בככר תנחו לעני ונתן אינה מקודשת ואפילו היה עני הסמוך עליה או רץ אחריה לבקש ממנה⁷⁷.

וכן הציע במחנה אפרים בהלכות צדקה סימן א' :

ולכאורה היא נראה דעני הסמוך לה דקאמרו ר"ל שהיה עני שואל ממנה ולא ממנו.

המחנ"א הקשה על פירוש זה, כיון שאם עני מבקש מאדם מסוים, מוטלת על האדם שביקשו ממנו לתת לו צדקה ואילו אנשים אחרים אינם חייבים לתת את כספי הצדקה שלהם דוקא לעני זה ויכולים לתת את כספם לעני אחר ולכן אין מקום לדברי האשה שאמרה שכשם שהיא מחוייבת לתת לאותו עני, אף הוא (שרוצה

⁷⁶ עיין בלשון הרדב"ז בהערה 74 ובדברי המחנ"א בהערה 72.
⁷⁷ מלשון המאירי נראה שהעני שרץ לבקש אינו העני עליו מדובר בגמ', רק שדינו אותו דין.

לקדש אותה) חייב לתת לו כיון שממנו לא ביקש⁷⁸ ולכן דוחה המחנ"א את האפשרות לבאר כך את סוגיית הגמ'.

ומדברי המחנ"א למדנו, שבמציאות בה עני מבקש צדקה ויש מי שנותן לו, אין מצוה על אחר לפרנסו באותה שעה. ולדבריו יש לעיין האם נוכל לומר שכאשר בן סמוך על שלחן אביו, עצם המציאות הזו נחשבת כמי שמבקש מאביו בכל שעה ולכן אין על אחרים מצוה לפרנסם, וצ"ע (ועי"ש בדבריו).

עובד במקום שבעל הבית יכול לפטור בכל שעה / אברך כולל

יב. ⁷⁹דרך אמונה, פרק ט' ממתנות עניים הלכה י"ג:

היו לו מאתים זוז⁸⁰. נראה שהלומדים בכולל או בישיבה ויש להם שם שכירות קבועה כל חדש כדי צרכם לחדש זה, כיון שההנהלה לא התחייבה לתת להם אלא אם יהיה להם ואם לא יהיה להם אי אפשר לתובעם לדין או שהרשות ביד ההנהלה לשלחם כשירצו דינם כעניים ממש המתפרנסים מן הצדקה ומותר להם ליטול צדקה ולקט שכחה ופאה ומעשר עני אם אין להם מאתים זוז. אבל אם ההנהלה התחייבה ליתן גם משלהם אם לא יהיה להם וגם אי אפשר לסלקו תוך השנה⁸¹ אז הוי כאילו יש להם פרנסה לשנה⁸² וכן כל כה"ג.

⁷⁸ לשון המחנ"א בהלכות צדקה סימן א': "ולכאורה היה נראה דעני הסמוך לה דקאמרו ר"ל שהיה העני שואל ממנה ולא ממנו ואם הדבר כן קשה א"כ היאך מצי א"ל כי היכי דמחייבנא אנא את ביה את נמי מחוייב ביה ואם איהי נתחייבה משום דממנה שאלה איהו אמאי נתחייב, ואפילו אם יש לו מכיון שלא ביקש מידו ואיהו מצי פטר נפשיה בעני אחר".

⁷⁹ לקמן דיון אודות מי שיש לו עבודה עם משכורת חודשית, האם יכול ליטול צדקה, ועיין לקמן בשיטת הסמ"ק והטור, ששיעור מאתים זוז אינו נהוג כיום ומסתבר שעבודה קבועה היא תחליף לשיעור מאתים זוז או לקרן ממנה יוכל להתפרנס, כדברי הטור והשו"ע שם – עיין ליד ציון הערה 333 ובכל הענין שם.

⁸⁰ לא יטול מן הצדקה.

⁸¹ האם הכוונה שיש צורך בשני התנאים יחדיו ?

⁸² לשיטתו, אחר חודש מתחילת השנה, כבר יחול שם עני על האברך, כיון שעתה אין לו כבר פרנסת שנה שלימה, וצ"ע.

כלומר, העובדה שיש לאדם 'די מחסורו' של חודש זה, אינה מפקיעה את זכותו ליטול מתנות עניים (ואף לדרוש צדקה מגבאי הצדקה), כיון שכאשר חז"ל קבעו שכל מי שאין לו שיעור מאתיים זוז (פרנסת שנה) זכאי לצדקה, כוונתם היא שאם אין לו בטחון שתהיה לו פרנסת שנה, הרי הוא בכלל עני. ולכן אם יש מחוייבות לתת לו פרנסת שנה, אין הוא בכלל עני אפילו אם אין לו מאתים זוז בידו, אבל אם אין מחוייבות לתת לו למשך שנה שלימה – הרי הוא בכלל עני אף שמעתה הוא מקבל מידי חודש בחודשו.

ונראה, שאף אם נאמר שבן גדול הסמוך על שלחן אביו אינו מוגדר עני, כיון שאביו מפרנסו (עיין אות ז' לעיל), אין הדבר דומה למציאות של אברך בכולל בו אין התחייבות לשלם לאברך למשך כל השנה. והרי הדבר דומה לאמור בדברי הר"י מלוניל ור' חננאל בן שמואל לעיל אות י' ע"ש.

יג. ויש לעיין האם לשיטת הדרך אמונה, לא רק אברך הנ"ל יהיה זכאי לצדקה אלא כל עובד זמני שאין לו קביעות במקום עבודתו (וגם אין לו מאתים זוז בחסכוניותו), יהיה זכאי לקבל צדקה, שלכאורה אין כלל חילוק בין המקרים. ובגמ' מצאנו שהיו פועלים שכירי יום, שאם לא היו מקבלים את שכרם בו ביום, היו רעבים ולא היה להם מה לאכול⁸³. ועל פי דברי הדרך אמונה הם יהיו זכאים לקבל צדקה וכן כל עצמאי שאין לו חסכוניות אלא חי מהזמנות של יחידים, יהיה זכאי לקבל צדקה. ואכן כך היקשה עליו בשו"ת תשובות והנהגות כרך ד' סימן רט"ז:

---

⁸³ עיין ב"מ פג. בסוף פרק השוכר את האומנין.

אודות אברכי כולל... ולמעשה בזמננו יהא הגדר שאין לו קרן להתפרנס מן הרווחים שלה, או עבודה מסודרת, ואז יכול לקחת ממעשר עני או צדקה. ולפי זה שמעתי שיש שמורים שאברכי כולל, כיון שראשי הכולל משלמים רק כשיש להם, ואין לבעל הכולל אחריות אישית להם, דינם כעניים ומותר להם לקחת מעשר עני עד שיהא בידם כדי פרנסה לשנה אחת. ומצאתי כהוראה זו בספר "דרך אמונה"...

ולע"ד אינו כן, וזהו קולא גדולה במצות צדקה, שכל שכיר עלולים לפטור, ומ"מ לא יעלה על הדעת שבשביל כך מגיע לו מעשר עני, ואם יש לו לצרכיו המינימליים מכספי ביטוח לאומי, וכן במה שמקבל מהכולל ובדרך כלל הם משלמים ולא מפטרים, הוא ככל שכיר שיש לו פרנסה, ורק במקרה מוגדר שמהכולל אכן לא משלמים לו, ונראה שמצב הכולל בסכנה ועלולים לסגור אותו, ויישאר אז בלי פרנסה, בזה מותר לו ליקח ממעשר עני כיון שחיינו תלויים לו מנגד ודינו כעני⁸⁴.

נראה, שמוסכם על הכל שמי שאין לו מאתים זוז אבל יש לו משכורת מובטחת מסודרת, אינו זכאי ליטול מהצדקה. ולאידך, מי שאין לו שום פרנסה ויש לו פחות ממאתים זוז, למרות שיש 'די מחסורו' לכמה חודשים, הוא זכאי ליטול מקופת הצדקה כיון שחכמים תקנו שכל עור אין לו מאתים זוז, הוא יכול ליטול מן הצדקה⁸⁵. המחלוקת היא במקרה בו אדם אין לו מאתים זוז ויש מי לו פרנסה אבל אין לו בטחון בפרנסה זו. שלדעת הדרך אמונה, העובדה שיש לו די מחסורו עתה אינה מפקיעה ממנו דין עני, שחז"ל אמדו שכל מי שאין לו מאתים זוז משלו או בדרך מובטחת, הרי הוא בגדרי עני שזכאי ליטול מן הצדקה. ואילו התשובות

---

⁸⁴ ועי"ש לגבי אברך שיש לו מאתים זוז, מה ההיתר שלו ליטול מילגה מהכולל וכתב שיש חילוק בין כסף להחזקת לומדי תורה לבין צדקה. ועוד חידש, שאבא שמסיע לבנו האברך בכספי צדקה זוכה במצות צדקה, אבל אם נותן לבנו שלא מכספי תורה, אז יש לו זכות בתורה, כיון שכדי לזכות בזכות תורה צריך לתת מכסף שלו ולא מכסף של צדקה.

⁸⁵ ואין זו סתירה לדברי ר"א הגדול בסוטה דף מח: "דתניא, רבי אליעזר הגדול אומר, כל מי שיש לו פת בסלו ואומר מה אוכל למחר - אינו אלא מקטני אמנה", כיון שזו דרגתו של איש המעלה שיש לו מידת בטחון גדולה והרי זו מידת חסידות (עיין חידושי אגדות למהרש"א שם), ואינו נוטל אפילו כשמוותר לו ליטול (כך עולה מדברי הרש"ש בפרק ח' מפאה משנה ט').

והנהגות סובר, שאף במקרה זה כיון שיש לו עתה מקור מסודר, אין לו לחשוש שמא מקור זה יפסק ולכן אין לו זכות לקבלת צדקה.

ועוד נראה לומר שיש לחלק בין מי שיכול למצוא עבודה במקום אחר (או כולל אחר) לבין מי שאם שאין לו אפשרות למצוא מקום עבודה אחר. ועוד ניתן להציע, שיש חילוק בין פועל לבין אברך, שאברך הינו 'עני' שתומכים בו במצות צדקה, וכיון שהוא עתה במצב של 'עני' שאין לו מאתיים זוז, מותר לו ליטול. אבל פועל שמעיקרא פרנסתו אינה מצדקה אלא ממעשה ידיו, אף שאין לו מאתיים זוז, אין לו היתר ליטול מן הצדקה כיון שהוא בא למעלת 'יגיע כפך כי תאכל' ואומר על עצמו שאינו רוצה להזדקק לצדקה וממילא אינו בכלל עני⁸⁶, וצ"ע.

(ועיין לקמן לגבי הספק בדינו של מי שיש לו חמישים זוז והוא נושא ונותן בהם – ליד ציון הערה 305).

סיכום

יד. העולה מהאמור לעיל:

- עיין אות ז' האם אשה ניזונת משל בעלה ובן הסמוך על שלחן אביו מוגדרים עניים.
- עני הסמוך על שלחן אחרים בקביעות, מי שנותן לו צדקה מקיים מצוה (אות ח', י') וי"א שאם המפרנס הוא קרובו של העני אין מצוה על אחרים (אות ט').
- כשעני מבקש מאחד, י"א שעל אחרים אין מצוה (אות יא).
- מי שמקבל מילגה שאין בה מחוייבות של הנותן או משכורות ללא קביעות נחלקו אחרונים האם נחשב עני (אות יב-יג).

⁸⁶ ואין בדברים כדי לגרוע ממעלת תלמוד תורה ותומכיה כי אם להדגיש את המעלה שקיימת במי שעובד לפרנסתו. וע"ע שו"ת משנה הלכות חלק ט' סימן שמ"ה ובהתורה והארץ ח"ד עמ' 258 במאמרו של הרב עזריאל אריאל שליט"א לגבי מי שמקבל מלגות האם זכאי לצדקה.

צדקה לפי יכולת או בשוה / לפי מס או לפי נדבה / יבקשו העניים או קופת צדקה

הקדמה

א. כנ"ל נחלקו הב"י והב"ח, האם מי שביכולתו לתת לעני 'די מחסורו' עליו לתת או אף אם ביכולתו לתת, אין עליו חובה לעשות זאת ומחסורו של העני יתחלק בין כל בני העיר (ב"י) או שמי שביכולתו לתת יתן (ב"ח)⁸⁷.

לקמן נדון האם גם במציאות בה אדם אחד אינו נותן את כל מחסורו של העני (כי אינו מחוייב לשיטת הב"י או כי אינו מסוגל) האם מוטל עליו לתת יותר מאחרים כיון שיש לו יותר מאחרים (תשובת הרשב"א לקמן) והאם נתינת הצדקה עדיפה בנתינה אישית לידי העניים או באמצעות קופה מרכזית⁸⁸.

תשובות הרשב"א / גביה לפי ממון / הקמת קופה למניעת הבושה מעניים מלחזר על הפתחים / חלוקה מהקופה כפי יכולתה אינה מונעת מהעניים לחזר על הפתחים (וההיפך)

ב. שו"ת הרשב"א החדשות (מכתב יד) סימן קכ"ו / הועתק בב"י יו"ד ר"נ אות ה':

עוד שאלת, אם יכולים ב"ד לחייב את הצבור לעשות צדקה לפי המס, או לפי נדבה כאשר ידבנו לבו.

---

⁸⁷ עיין לעיל יד ציון הערה 25.

⁸⁸ לקמן לא נדון האם כופין על הצדקה, עיין תוס' ב"ב דף ח. וכתובות מט: בתוס' ד"ה "אכפיה".

תשובה בזו אין כל המקומות שווים, אלא מקומות נהגו לפי נדבה, ויש מקומות שנהגו לפי המס. אבל שורת הדין יראה שהחויב לפי מה שיש לו לכל אחד ואחד, שכלם חייבים לפרנס את העניים, והחויב לפי הממון שממנו מפרנסים אותם. וכמה נחלקו בזה המקומות ועדיין היא מחלוקת. והנותן לפי הברכה ראוי יותר לברכה.

הרשב"א לא ביאר כיצד תתבצע הטלת הצדקה לפי המס. אמנם מסתבר שהכוונה היא שהציבור יטיל על היחידים מס עבור נתינת הצדקה, על פי יכולתו של כל נותן. והאלה היא האם דרך זו עדיפה או שכל אחד יתן כפי נדבת ליבו.

הרשב"א אינו מפרט האם מדובר שכל אחד יתן לעני בעצמו או שכל אחד יתן לקופה של הציבור וכל אחד יתן לקופה זו. אמנם מסתבר יותר שאם הציבור הוא זה ששואל את השאלה, מדובר שקיימת קופה ציבורית.

הרשב"א נוקט ששורת הדין שחויב פרנסת העניים מוטל כולם, ועל פי הממון שיש לנותן. אבל אינו מבאר מה המקור לקביעה זו⁸⁹.

יתכן שכיון שציווי התורה הוא לתת לעני די מחסורו, גם אם לא הכל מוטל על אחד, מסתבר שמי שיש לו יותר מוטל עליו לתת יותר כדי למלא את מחסורו של העני, אולם מדברי הרשב"א לא מבואר האם זה הוא דין תורה או תקנת חכמים שכך היא הדרך הנכונה של פרנסת העניים.

ולגוף השאלה האם כל אדם יתן כפי אשר ידבנו ליבו או לפי המס, הרשב"א אינו עונה תשובה מוחלטת, ותולה את הדבר במנהג המקומות. אמנם סיום דבריו:

---

⁸⁹ במקום בו יש דרגות הנאה שונות, מסתבר שמי שנהנה יותר ישלם יותר (כגון חומה להגנה מפני גנבי ממון, מסתבר שהעשיר שיש לו יותר ממון ישלם יותר, ומאידך אם המטרה היא הגנה מפני חשש נפשות לכאורה אין חילוק בין עני לעשיר, ועיין ב"ב ז: ואכמ"ל. ועיין גם בתשובה הבאה לקמן ובהערה 103 שם מציין הגר"א ליו"ד סימן רמ"ט סעיף א' שם מבואר שיעור הנתינה על פי היחס לממונו של הנותן (עישור נכסים או חומש). וכך הם גם נתינת מעשרות מן התורה ותרומה על פי תקנת חכמים.

"והננות לפי הברכה ראוי יותר לברכה" יש לעיין האם לפנינו הכרעה לתת על פי נדבת הלב של כל אדם או שאין מכאן ראיה שהרי גם המס הוא לפי יכולתו של הנותן. ויתכן שסיום דברי הרשב"א אינם הכרעה הלכתית, אלא ברכה לנותן (ועיין בנתיבות יהושע לקמן).

ג. שו"ת הרשב"א חלק ג' סימן ש"פ:

שאלת: עניי העיר מרובין, והמלכות (מהד' מכוון י-ס: והמזונות) ביוקר, על כן נפלה הקטטה בין העשירים. כי העשירים הגדולים אומרים: יחזרו על הפתחים, ונתן להם כלנו פת בכל יום כדי שיתפרנסו בו, כי גם העשירים הבינוניים הדין נותן שיתנו לכל העניים בכל יום פת, כמונו. והבינוניים טוענים, שאין הדין נותן כן, אלא שישבו בבתיהם, ולא יחזרו על הפתחים, כי אחינו בשרנו הם, ותהיה פרנסתם מוטלת על הצבור, ונפרע כלנו לפי העושר, וב"ד כופין האמוד, כעובדא דרבא (כתובות מט:)⁹⁰. הודיעני, הדין עם מי ?

בפשטות המחלוקת בין העשירים הגדולים לבין העשירים הבינוניים הינה כיצד לחלק את הנטל, העשירים הגדולים טוענים שכולם יתנו בשווה ואילו הבינוניים טוענים שהעשירים הגדולים יתנו יותר.

(הרשב"א מבאר שהרקע לשאלה הוא יוקר המזונות. אולם נראה שאליבא דאמת השאלה תקפה בכל מקרה, כיצד יש לתת את מזונות העניים לפי העושר של הנותן או שכולם נותנים בשווה).

בנוסף לשאלה זו, עולה שאלה נוספת לגבי אופן חלוקת הצדקה, האם העניים יחזרו על הפתחים או שיש לשמור על כבודם כי 'אחינו בשרנו הם' ותהיה חלוקה ציבורית

---

⁹⁰ רבא כפה את רב נתן בר אמי לתת ארבע מאות זוז לצדקה. ובמאור בגמ' שמי שהוא אמיד – כופין אותו לתת צדקה. ובעצם היכולת לכפות על צדקה, עיין תוס' שם ד"ה "אכפיה" ובתוס' בב"ב דף ח.

מסודרת של מזונות לעניים והם לא יסבלו את הבושה וחלוקה זו מחייבת גביה לקופת הציבור (אולם אינה מלמדת בהכרח האם העשירים הגדולים יתנו יותר מהבינוניים).

(וגם שאלה זו גם אינה דוקא במציאות המתוארת בשאלה [המזונות התייקרו] אלא שאלה כללית לגבי אופן חלוקת הצדקה).

נמצא ששתי שאלות עולות לדיון:

- האם הגביה הינה בשווה (טענת העשירים) או על פי ממון (טענת הבינוניים).
- האם העניים יחזרו על הפתחים (טענת העשירים) או תהיה חלוקה של הציבור (טענת הבינוניים).

ותשובת הרשב"א היא:

שורת הדין, כדברי העשירים הבינוניים, שהצדקה ופרנסת העניים לפי ממון הוא. וכחהיא דרבא, דכפא לרב אמי (צ"ל לרב נתן בר אמי) ואפיק מיניה ארבע מאה זוזי לצדקה⁹¹, ולפום גמלא שיחנא, ומלח ממון חסר (שם סו:). וכבר אמרו בפרק מציאת האשה (שם סו:): בנקדימון בן גוריון, שאעפ"י שהיה עושה צדקה הרבה, כי לא עבד כדבעי, הלך ממנו⁹².

⁹¹ מה הראיה שעל פי ממון? נראה שסכום גדול של 400 זוז הוא רק ביכולתו של עשיר גדול, ואותו כפו על כך, מוכח שכל אחד על פי עושרו.

⁹² כתובות סו: - סז: "ת"ר, מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה רוכב על החמור והיה יוצא מירושלים, והיו תלמידיו מהלכין אחריו. ראה ריבה אחת שהיתה מלקטת שעורים מבין גללי בהמתן של ערביים, כיון שראתה אותו נתעטפה בשערה ועמדה לפניו, אמרה לו: רבי, פרנסני! אמר לה: בתי, מי את? אמרה לו: בת נקדימון בן גוריון אני. אמר לה: בתי, ממון של בית אביך היכן הלך? אמרה לו: רבי, לא כדין מתלין מתלא (משלו משל) בירושלים מלח ממון חסר (רש"י: הרוצה למלוח ממנו כלומר לגרום לו שיתקיים יחסרנו לצדקה תמיד וחסרנו זהו קיומו. פירוש בכוחו של מלח לשמר מזון, והרוצה לשמר ממנו, ה'מלח' שלו הוא לחסר ממנו), ואמרי לה חסד (רש"י: יעשה ממנו חסד, ושל בית אבא לא עשו צדקה כראוי וכלה ממנו).... ונקדימון בן גוריון לא עבד

כלומר (כשיטתו בחשובה לעיל), שורת הדין מחייבת את מי שיש לו יותר – לתת יותר ואף קיימת יכולת לכפות על כך. ובהמשך התשובה הרשב"א מרחיב את דבריו ביחס לגובה פרנסת העניים (לגביה הוא לא נשאל ע"י השואל, אולם באופן זה הוא עונה על הדרך הנכונה לחלוקת הצדקה):

ולכל עני ועני נותנין פרנסתו לפי מה שהוא. וכבר אמרו (שם סז): שאפילו אינו רוצה להתפרנס בשאין לו, שנותנין לו בהערמה לשם הלואה, וחוזרין ונותנין לו לשם מתנה, או שפותחין לו לשם מתנה, ואם לא קבל נותנין לו לשם הלואה⁹³.

ולכל אחד נותנין לפי כבודו, שאם הוא בן טובים, מוסיפין לו ונותנין לפי כבודו, כדאיתא בפרק מציאת האשה (סז):⁹⁴ וכל שכן, שלא יחזור על הפתחים.

⁹⁵ובין שנפל ליד גבאי כאנשי גליל העליון, שלקחו לעני בן טובים ליטרא בשר בכל יום, אעפ"י שהיה כפר קטן (סז):⁹⁶ ובין קודם שיפול ליד גבאי, שהיחיד מפרנסו.

צדקה? והתניא: אמרו עליו על נקדימון בן גוריון, כשהיה יוצא מביתו לבית המדרש, כלי מילת מציעין תחתיו, ובאין עניים ומקפלין אותן מאחוריו, איבעית אימא: לכבודו הוא דעבד. ואיבעית אימא, כדבעי ליה למיעבד לא עבד, כדאמרי אינשי, לפום גמלא שיחנא (רש"י: לפי כח הגמל יטעינהו משא).

⁹³גמ' כתובות דף סז: ר' שמעון אומר, יש לו ואינו רוצה להתפרנס, אין נזקקין לו, אין לו ואינו רוצה להתפרנס, אומרים לו הבא משכון וטול, כדי שתזוז דעתו עליו. ת"ר, העבט, זה שאין לו ואינו רוצה להתפרנס, שנותנים לו לשום הלואה וחוזרין ונותנין לו לשום מתנה, תעביטנו, זה שיש לו ואינו רוצה להתפרנס, שנותנין לו לשום מתנה וחוזרין ונפרעין הימנו לאחר מיתה, דברי ר' יהודה. וחכ"א, יש לו ואינו רוצה להתפרנס – אין נזקקין לו, ואלא מה אני מקיים תעביטנו? דברה תורה כלשון בני אדם.

⁹⁴"מעשה באנשי גליל העליון שלקחו לעני בן טובים אחד מציפורי ליטרא בשר בכל יום...".

⁹⁵נראה שהמשך הדברים הוא ביחס לאמור לעיל שלכל עני נותנים פרנסתו לפי מה שהוא ולפי כבודו (שדין זה נוהג בין בעני המתפרנס מקופת הצדקה ובין מעני שפרנסתו מיחיד).

⁹⁶בהמשך להערה הקודמת: "רב אשי אמר התם כפר קטן היה, בכל יומא הוה מפסדי חיותא אמטולתיה" (כלומר, כיון שהיה מדובר בכפר קטן, לא היו קונים לשאר הבשר והם שחטו בהמה עבור אותו עני למרות ששאר הבשר הלך לאיבוד).

וכמעשה דרבא דפרנסיה בתרנגולת פטומה ויין ישן (סז:), כדי מחסורו, כתיב, וכתוב: 'ואתה נותן להם את אכלם בעתו', מלמד, שכל אחד ואחד נותן לו הקדוש ברוך הוא לפי פרנסתו, וכדאיתא התם (סז:).⁹⁷

כלומר, כשם שהגביה הינה על פי יכולות של הנותן, כך גם החלוקה היא על פי צרכיו של המקבל, ואף כבודו הוא חלק מצרכיו, ובודאי שיש למנוע מאדם את הבושה שלא יחזור על הפתחים. ומכאן תשובה לרברי העשירים שטענו שהעניים יחזרו על הפתחים – שאין לעשות זאת כדי שלא לביישם ולכן יש לקבל את דברי הבינוניים – שלא יחזרו על הפתחים.

על פי האמור כאן, נראה שהרשב"א מקבל את טענת הבינוניים הן לגבי אופן הגביה (לפי העושר) והן באופן החלוקה (מניעת הבושה שבחזיון על הפתחים), אולם בסיום דבריו כתב הרשב"א – כדלקמן:

ד. המשך תשובת הרשב"א:

אלא שהדור נדלדל, ואין עשירות לא בכיס ולא בדעת⁹⁸ ומ"מ, בכל המקומות מפרנסין מן הקופה ולפי ממון,

⁹⁷ כתובות סז: "ההוא דאתא לקמיה דרבא, אמר לו: במה אתה סועד? אמר לו: בתרנגולת פטומה ויין ישן. אמר ליה: ולא חיישת לדוחקא דציבורא? א"ל: אטו מזידהו קאכילנא? מדרחמנא קאכילנא! דתנינא: עיני כל אליך ישברו ואתה נותן להם את אכלם בעתו, בעתם לא נאמר אלא בעתו - מלמד, שכל אחד ואחד נותן הקדוש ברוך הוא פרנסתו בעתו. אדהכי אתאי אחתיה דרבא דלא חזיא ליה תליסרי שני, ואתיא ליה תרנגולת פטומה ויין ישן, אמר: מאי דקמא (=רבא אמר לעצמו, מה אירע שבן אחותו בא דוקא עכשיו אחר זמן כה מרובה). א"ל: נענתי לך, קום אכול".

⁹⁸ בערוה"ש י"ד סימן ר"נ סעיף יב ביאר" שהדור נדלדל כלומר שהקופה אינה מספקת. וביאר שם בסעיף י"א-י"ב בהרחבה: "ויראה לי בביאור הדברים דהנה כפי מה שנתבאר מדין התורה ליתן לעני די מחסורו אשר יחסר לו כפי הדינים שנתבארו. וכל זה היה טוב בזמן שישאל היו על מכונם שרובן ככולם היו בע"ב מתפרנסין בכבוד מאדמתם וקצת מסחור ועניים היו מועטין היתה הצדקה מספקת לדי מחסור העניים (הערה: עיין דברי הימים ב' פרק לא, שם מתואר מצב של עודף בנתינת המתנות, ע"ש ובמפרשים). אבל בעוה"ר זה הרבה מאות בשנים שנדחינו מדחי אל דחי ואין לנו לא קרקעות ולא דבר קיימי נפרנסתינו מאויר ואנו נזונין במן כבודו המדבר ורוב ישראל יחיו במצור ובמצוק. ונתרבו העניים והעשירים נתמעטו ואין בגדר כלל להספיק לכל

ואם יחזרו לאחר מכן על הפתחים, יחזרו, וכל אחד נותן לפי דעתו

ורצונו⁹⁹.

העניים די מחסורם ונתבטלו קופות הצדקה בכל עיר ועיר להספיק להנצרכים אלא העני הצריך מסבב על הפתחים ומי שהוא בוש לחזור יושב בביתו ברעב ויש מרחמין שמאספין עבורו כידוע בזמנינו זה שעם כל ריבוי הצדקות אינו מספיק אף לאחד מעשרה וע"פ רוב העניים הפשוטים שבעים בלחם והמפונקים גועים ברעב בעוה"ר. ואם כי זה מקרוב התאמצו באיזה ערים לעשות קופה כללית ושלא יחזרו על הפתחים ומשגיחים ביותר על בע"ב שירדו מנכסיהם אמנם למשמע אוזן דאבה נפשינו כי אין מעמד מפני ריבוי הנצרכים ד' ירחם. (יב) והנה בזמנו של הרשב"א עדיין היו קופות ותמחויין בכל עיר ועיר וכמ"ש הרמב"ם בפ"ט דין ג' וז"ל מעולם לא ראינו ולא שמענו בקהל מירשאל שאין להן קופה של צדקה וכו' עכ"ל ואמנם בזמן הרשב"א התחיל המצב להתמוטט ורבו עניים ולכן אמרו העשירים כיון שמהצדקות שלנו לא יספיק לצרכיהם א"כ מה בצע בקופה של צדקה יחזרו על הפתחים וכל אחד יתן כפי נדבת לבו והבינונים אמרו לפי ממון כלומר שתהיה קופה של צדקה ופסק הרשב"א שהדין עם הבינונים לפי שמדין תורה כן הוא ואי משום שלא יספיק יחזרו אח"כ על הפתחים וזהו שאומר שהדור נדלדל כלומר שהקופה אינה מספקת ולכן התחיל בזמנו חילופי מנהגים יש מקומות שנחנו לפי נדבת לבן ויש לפי המסים והכל מפני לחצנו זו הדחק וד' יסיר חרפת עמו ויעלינו בשמחה לאה"ק אמנ".

ויש להעיר, ששינוי מקורות הפרנסה מהווה אצל בנו של בעל ערוה"ש בעל התוספת ברכה, יסוד להיתר עיסקא הנהוג כיום, עיין תוספת ברכה לפרשת ברכה והו"ד בחוברת שיעורי ריבית חלק ב' במאמרו של הרב מרדכי מאיר שליט"א.

⁹⁹ עיין שו"ת אג"מ יו"ד ח"א סימן קמ"ט, שתקנת הקופה שבכל עיר, לא באה לקפח את העניים ולכן אם הם מוותרים על הבושה שלהם, מותר להם לחזור על הפתחים.

אמנם עיין בתקנות ניקלשבורג, תקנה ר"ל (בתרגום לעברית) והובאה גם בהתקנות בישראל חלק ד' עמ' תי"ב: "בהיות ה"ב פה מוטרדים מן האורחים המסבכים מבית מידי יום ביומו ועי"ז מתעכבים פה כמה בני בליעל ויש לחוש להרבה גניבות ולפצעים אצל דלי דלים שאין להם פרוטה... ראינו לתקן תיקון גדול לקבוע קלפי מיוחדת עם פנקס רשימה מאנשי קהילתינו... לקלפי הנ"ל ימונו שני אנשים בשכירות ויסבכו בכל שבוע לגבות מכל בעלי בתים... ובכל יום ראשון בשבוע יוחלק ע"פ צעטיל... מן מנהיג אחד לעניים לפי ראות עיני המנהיג... ונגד זה לא יסובכו עניים בעיר". ויש לעיין האם הרשב"א יקבל תקנה זו שנובעת מחשש שמא העניים יזיקו ויגנבו לבני העיר. ובהתקנות בישראל שם עמ' ת"י ואילך ציין לכמה וכמה תקנות מעין אלו גם מחשש לרמאים ודרשנים נודדים בלתי הגונים ודנו כיצד להוציאם מהמקום והדבר הטיל הוצאות של שכירת עגלות וכו', עי"ש.

ובאהבת חסד להח"ח בהג"ה בפרק י"ז כתב כנגד התופעה של מניעת עניים נודדים מלקבץ נדבות: "וחדשים מקרוב באו שמונעין רגלי עניים מלבוא לפתחי בעלי בתים ואין דואג להם לחיותם ברעב ותירוצם לפניהם שכוונתן לטוב כי על ידי שמתרבים העניים יש היזק לאביוני העיר היינו בע"ב היורדים שאין ביכולת לעזור אותם ע"כ הם מונעין רגלי עניים לגמרי וקוצבין איזה קיצבה על בע"ב שבעיר בשביל היורדים הנ"ל. ובאמת הוא טעות גדול, דכי בשביל שיש בע"ב יורדים בעיר הותר למנוע צדקה משאר עניים לגמריין?], דנהי שאין צריך לתת לעני המחזיר על הפתחים מתנה מרובה אבל מתנה מועטת הלא צריך כ"א ליתן לו... וח"ו לסגור הדלת בעדו לגמרי ולפסוק חיותו [עיין ב"ב ז: דסובר הגמ' דאסור לעשות בית שער ודלת לחצר היכא שע"ז לא ישמע קול עניים הצועקים מבחוץ ואפילו לעני עולם אסור לעשות כן... ואפילו אם ירצו לעשות תקנה ליתן גם לעני עולם מקופה שלהם דבר מועט ג"כ אין מנהגם עולה יפה דיש בין המסבכים הרבה שאין מסבב בשביל עצמו לבד רק טפלי תליא ביה בביתו וע"י סיבובו נשאר לו מעט לזון אשתו ובניו שלא ימותו ברעב וכשאתה נועל דלת בפניו אתה יורד לחיי בני העטופים ברעב בביתו ולא שייך בזה לאמר עניין ועני עיר אחרת עניין קודמין דזה שייך ביחיד שרוצה ליתן צדקה ויודע בנפשו שאין בכוחו ליתן רק לאחד ע"ז אמרו עניין קודמין אבל לתת פלס ומאזני משפט על כל העיר ולומר שאין בכוחם ליתן רק לעני עירם ולסגור בשביל זה הדלת על כל עני עולם זה לא מצינו [אם לא שידאגו לטובת העניים לכלכלם בכל מחסורם בבית מיוחד כחפץ הממשלה בודאי טוב לעשות כן]], (ויל"ע האם הסיפא של דבריו הינם הלכה או מעין צנזורה). וראיה לדבריו מדבריו

כלומר, יש להקים קופה (כמו 'בכל מקום') שהגביה עבורה תהיה על פי ממון, אולם כיון שהמציאות מוכיחה שאין בכח הקופה לפרנס את כל צרכי העניים אף לאחר החלוקה מהקופה, אין למנוע מהעניים לחזור על הפתחים לקבל עוד.

ובדברי הרשב"א מצאנו חידוש, שבפשטות אם העני מחזור על הפתחים, אין חיוב לתת לו מתנה מקופת הצדקה של הציבור (כמבואר בגמ' בב"ב דף ט: 100¹⁰¹). ואם כך היה מקום לומר שאם הם מחזרים על הפתחים לאחר הקבלה מקופת הצדקה, שוב אין חיוב על קופת הצדקה (ואולי יש צדק בטענת העשירים). וחידוש הרשב"א שבמציאות בה "הדור נתדלדל ואין עשירות לא בכיס ולא בדעת", יש לתת לעניים מהקופה כפי יכולת הקופה, ואין הקופה יכולה לפטור עצמה בטענה שהעניים בין כך מבזים את עצמם ומחזרים על הפתחים, כיון שאין די בצדקה של הקופה כדי לתת לעניים כדי צרכם.

הגמ' בב"ב דף ח: שתמחוי מיועד לעני עולם לעזת צדקה המיועדת לעני העיר. ומשמע, שיחזרו צדקה מיוחדת לבאים מבחוץ.

והוסיף שם באהבת חסד: "וגם כאשר תדקדק היטב תראה שרוב המסכמים ומזרזים על התקנה הזו הם רק העשירים הגבוהים שבכוחם ליתן לשניהם. ולבד כ"ז הלא ידוע שתקנתם זאת קופתם גם לעני העיר שאין מניחין אותם לחזור על הפתחים ומה שנותנין להם איזה דבר קצוב לא יספיק להם אפילו לחצי חיותם ואין עושין טובה בזה רק ליחידים".

ובהמשך דבריו מונה הח"ח כמה קלקולים הנובעים מהאמור. וכגון, שמניעת המעלה של נתינה בכל פעם שהרי הכל לפי רוב המעשה ויש מעלה לתת בכל פעם פרוטה ובכל פעם זו מצוה חדשה שיכולה להכריע את ישראל לכף זכות. "ועוד שהצדקה מתמעטת באופן זה כיון "כשהעני הולך בעצמו פעם יתן לו הבעה"ב מצד המצוה ופעם מצד החמלה יתר מכפי השיעור פעם יתן לו אוכל ופעם מעות ופעם בגד ישן פעם יתן לו הבעה"ב בעצמו ופעם אשתו או ב"ב אבל כשבעה"ב נותן מעות דבר קצוב יעלה זה רק לשלישית או רביעית מזה וטובה לא נעשה בזה לבעה"ב כידוע שאין אדם מעני מן הצדקה". וכן שיש עוון בכך שמונעים פת מעני הצריך לכך (אף שנותנים לו מעות). וכן מתמעטת מידת החמלה כלא רואים את העניים עצמם וגם אינו יודע להודות להקב"ה על מצבו הטוב ביחס לאותו עני והדבר ישפיע גם על 'דורותי' שלא ידעו מחמלה. ועוד שיש מעלה בפיוס בדבריו לעני ועל פי התקנה יש המגיעים לידי מלשינות ועינוי אלמנה ויתום וכו'.... והעיקר צריך שיקבע האדם בנפשו שע"י מצות צדקה אין לו שום הפסד בנכסיו....".

¹⁰⁰ עיין הערה 13 ושם במחלוקת הראשונים האם לא יתנו לו כלל או יתנו לו מעט.

¹⁰¹ ועוד, שהיה מקום לומר שאם מטרת קופת הצדקה היא למנוע את הבושה מהעניים (עיין בלשונו של הרשב"א שכבודו של העני הוא חלק מהמצוה), אם מוכח שהעניים ממשיכים ללכת לפתחי בעלי בתים ואינם חסים על כבודם, א"כ אין לתת להם מקופת הצדקה (ואולי טענה זו כלולה בטענת העשירים), ומבאר הרשב"א שאין לומר כך, אלא על הציבור מוטלת המצוה למנוע את הבושה מהעניים ואם הם אינם חסים על כבודם, אין הדבר פוסט את הציבור מלשמוע על כבודם. ועיין שו"ת אג"מ יו"ד ח"א סימן קנ"ט שהרחיב בענין זה וביאר שקופת הצדקה באה להיטיב עם העניים ולא לגרוע מהם זכויות, ע"ש.

ומדוע יש לחסו על כבודם של עניים ולהקים עבורם קופת צדקה, בעוד הם אינם חסים על כבודם וממשיכים ללכת לפתחי הבתים? יתכן שאף שאדם ראוי למחול על כבודו, אחרים צריכים לשמוע על כבודו (עיין אג"מ בהערה לעיל). ועוד, שמסתבר שאם כולם לא יחזרו על הפתחים, מצב הקופה הציבורית יהיה קשה יותר. ועיין בדבריו בפנים.

מעלת הכפיה ומעלת הנתינה מרצון / נתיבות יהושע

ה. הרשב"א בתשובתו (אות ד') הזכיר את המעשה בגמ' בו כפו על הצדקה אולם בסיום דבריו כתב שיש חיוב לעשות קופה שינתן בה ממון על פי הממון של הנותנים לא ביאר האם כופין על כך, וכנ"ל בתשובתו הנוספת (באות ג') שלא כתב הכרעה בענין זה, ובביאור הצדדים השונים כתב בספר נתיבות יהושע (הרב יהושע יגל זצ"ל) ח"א ב"ב סימן ו'¹⁰²:

(עמ' שכד) וז"ל הרמב"ם... ברור שקיום מצוה זו שאין לה שיעור ואין לה קיצבה מותנה בנדיבות לב הנותן. ברם היא הנותנת דחזון זה של התורה דפתרון בעית המצוקה יבוא מתוך נדיבות ליבם של אנשים ויהיה תלוי בבחירתם וברצונם, אין בו ערובה שיתקיים בכל הזמנים ומשום כך חובת הציבור לקיים מצוות צדקה ע"י הקופה ותמחוי מתוך קיצוב וכפיה לסלק את מצוקת הרעב, הכסות וצרכיהם החיוניים של העניים...

נמצאנו למדים שתי פנים למצות צדקה, צדקה כמצות עשה שכופין עליה מכח בית דין או מכח סמכות בני העיר הקצובה על כך אחד ואחד ע"י בית דין או בני העיר לפתרון המחסור ההכרחי של הנצרכים. אך קיימת מצות צדקה שעם ישראל מקיים אותה מתוך רצון ונדיבות לה שאין לה שיעור וקיצבה – צרכיו המיוחדים של העני ומחסורו האישי, וכדכתיב די מחסורו.

שיטת הגאונים הנוקטת דאין כפיה על מצות צדקה של היחיד, גם היא מחייבת כפיה על הצדקה כחובת הציבור לפתרון הצרכים החיוניים של עניי העיר...

---

¹⁰² עי"ש בביאור השיטות השונות האם כופין על הצדקה.

גם שיטת ר"ת השוללת כפיה במצות הצדקה מכל וכל, גם היא גורסת מידת כפייה מסויימת בדברים או מכח סמכות בני העיר שקיבלו עליהם מקודם.

ומצאנו בתשובת הרשב"א... הרשב"א דן ביתרונות כל דרך ומסיק שהדין עם הבינונים משום כבודם של העניים, אך העלה על נס התנדבות של יחיד לפרנס עני די מחסורו, וכמעשה דרבא דפרנסיה בתרנגולת פטומה ויין ישן די מחסורו. וכתב ואתה נותן להם את אוכלם בעיתם. מלמד שכל אחד ואחד הקב"ה נותן לפי פרנסתו אלא שהדור נתדלדל ואין עשירות לא בכיס ולא בדעת וסיים ומ"מ בכל במקומות מפרנסין מן הקופה ולפי ממון ואם יחזרו אח"כ על הפתחים, יחזרו, וכל אחד יתן לפי דעתו ולפי רצונו...

מסתבר שהרשב"א נוקט כהרמב"ם דכופין על הצדקה, אך גם לשיטת הרמב"ם יש יתרון בצדקה של היחיד שעשוי לקיים מצווה זו מתוך נדיבות לב, וכמעשה דרבא... מאידך יש יתרון בצדקה ע"י הקופה וכמקרה דרבה דאכפיה לרב נתן... נמצא דלכו"ע הפתרון הנעלה של בעיית המצוקה יבוא מתוך שילוב של שתי הדרכים כאחת, לא רק ע"י העשירים בממון. אלא – ובעיקר – ע"י היחידים העשירים בדעת.

לשיטת הנתיבות יהושע, חלוקה מקופת צדקה מלמדת על כפיה ואילו חלוקה 'אישית' מלמדת על נתינה על פי נדבת הנותן. ונראה שאין הכרח בדבר, כיון שיתכן להקים קופת צדקה שיתנו לה על פי נדבת הלב וכן תיתכן גביה בכפיה לצורך עני מסויים ולא דוקא דרך הקופה. ומ"מ למדנו מעלת הנתינה מרצון יסודה בנדיבות הלב ואילו מעלת הנתינה על ידי קופה, היא בכפיה ובמניעת הבושה של העניים.

פסק השו"ע

ו. שו"ע יו"ד סימן ר"נ סעיף ה':

עניי העיר מרובים, והעשירים אומרים יחזרו על הפתחים, והבינונים אומרים, שלא יחזרו על הפתחים אלא תהיה פרנסתן מוטלת על הצבור לפי ממון, הדין עם הבינונים. הגה: כי עיקר חיוב הצדקה לפי הממון¹⁰³ (תשובת הרשב"א הביא הב"י). ויש מקומות נוהגין ליתן לפי הנדבה, ויש לפי המס והנותן לפי ברכתו, ראוי יותר לברכה (גם זה תשובת הרשב"א הובאה בב"י).

הרמ"א ציין לשתי האפשרויות של הגביה, בהתנדבות או על פי המס, אולם בכל אופן על העשיר מוטל לתת יותר מן הבינוני, וחילוקי המנהגים הינם רק ביחס לשאלה האם לכפות על כך או לא, אבל לא בעצם יסוד החיוב.

סיכום

ז. העולה מהאמור לעיל:

- נתינת הצדקה הינה על פי היכולת הכלכלית של הנותן (אות ב'-ג').
- מניעת בושה מעני לחזר על הפתחים, הינה כבוד של העני ולכן יש להקים קופה ציבורית (אות ג').
- הרשב"א אינו מכריע האם הנתינה לקופה תהיה הכפיה או לפי נדבת לב (אות ב, ג, ו').
- הקמת קופה שתשתדל למלא צרכי העניי אינה מונעת מהעניים מלחזר על הפתחים ואינה גורעת מחיוב הקופה לתת לפחות בתקופה בה הדור הדלדל (אות ד' ו').

---

¹⁰³ (ביאור הגר"א ס"ק ח': כי עיקר כו'. כנ"ל ריש סימן רמ"ט [שיעור נתינתה אם ידו משגת יתן כפי צורך העניים ואם אין ידו משגת כ"כ יתן עד חומש מצוה מן המובחר...]).

נתינה ישירה מעשיר לעני / נתינת באמצעות גבי צדקה / נתינה בפרהסיא ותקנת בית האוצר היתר הנסיון והברכה

הקדמה

א. בפסוקי התורה (עיין בפרק הראשון) שמהם למדנו הלכות צדקה וכן במתנות רבות שחייב אדם לתת מכספו (תרומות, מעשרות) התורה פונה אל היחיד שיתן לעני או לכהן או ללוי, ובפשטות מדובר על נתינה ישירה מהנותן למקבל. אולם כבר כתב הרמב"ם (פ"א מהלכות מתנות עניים ה"א) ובעקבותיו השו"ע ביו"ד סימן רנ"ו סעיף א':

כל עיר שיש בה ישראל, חייבים להעמיד מהם גבאי צדקה אנשים ידועים ונאמנים, שיהיו מחזירים לגבות מכל אחד מה שהוא ראוי ליתן ודבר הקצוב עליו, והם מחלקים המעות מערב שבת לערב שבת ונותנים לכל עני מה שיספיק לו לשבעה ימים, וזו היא הנקראת קופה. וכן מעמידים גבאים שלוקחים בכל יום ויום מכל חצר וחצר פת ומיני מאכל או פירות או מעות ממי שמתנדב לפי שעה, ומחלקין את הגבוי לערב בין העניים,

ונותנים ממנו לכל עני פרנסת יומו וזהו הנקרא תמחוי¹⁰⁴. מעולם לא ראינו ולא שמענו קהל מישראל שאין להם קופה של צדקה, אבל תמחוי יש מקומות שלא נהגו בו.

ויש לעיין מה מקור החיוב להעמדת גבאי צדקה וקופה, שבפשטות דין תורה הוא בנתינה הניתנת מבצל הבית לעני¹⁰⁵. ובקריית ספר (הר"מ מטריני) בתחילת פרק ט' מהלכות מתנות עניים כתב:

העמדת גבאי צדקה וסדר חילוקה הכל תיקון חכמים ז"ל, דמן התורה צריך לתת לכל עני די מחסורו בזמן שצריך לו והם תקנו שיהא מוכן לשעת הצורך¹⁰⁶.

ולקמן ננסה לעמוד הן על מתנות עניים (מעשר עני מהתבואה) והן על תרומות

¹⁰⁴ עיין ב"ב דף ח: שתמחוי לעני עולם. ויל"ע האם נדייק מהרמב"ם שגביית הצדקה היא בכפיה וגביית התמחוי היא בנדבה? אולם הרמב"ם עצמו בפרק ט' מתנות עניים הלכה י"ב פסק, שמי שגר בעיר שלשה חודשים חייב לתת לתמחוי (וחודש לצדקה וששה חודשים לצדקה עבור כסות, ועי"ש).

¹⁰⁵ שו"ת אג"מ יו"ד ח"א סימן קמ"ט: "הנה עצם ענין עשית פדערישאן שהיא קופה של צדקה במקום שכל בני העיר הם שומרי תורה שמצינו ברמב"ם רפ"ט ממ"ע שהוא חיוב על כל עיר ועיר וכן הוא ביו"ד ר"ס רנ"ו. ונראה לע"ד פשוט שהמקור לחיוב זה הוא מהא דתניא בב"ב דף ח' שלשים יום לתמחוי ג"ח לקופה שהוא ליתן לקופה ולתמחוי... ואם ליכא חיוב על בני העיר לעשות קופה אין שייך לחייב לאלו הבאים אח"כ שלא היו בהסכם בני העיר כשעשו הקופה אבל אם הוא חיוב על בני העיר לעשות הקופה הוא ככל צרכי העיר שכופין לכל בני העיר, אף שמצד מצות צדקה בעצם לא היו כופין לתוס' כתובות דף מ"ט דעכ"פ כיון שהוא חיוב על העיר הוא צרכי העיר שכופין...". ומשמע מדבריו שמדובר בתקנה מדרבנן שתוקפה ככל תקנות העיר (ויל"ע מדוע צמצם דין זה למציאות זו "כל בני העיר הם שומרי תורה ומצוות"). ואף מדבריו בעל המאור בב"ב ק לו: (דף יח.) מדברי הר"ף נראה שקופת צדקה הינה חלק מתקנות בני העיר שכתב מדיוק דברי רב האי גאון "שממשכנין על הקופה אפילו בערב שבת, לא אמרו אלא בדבר שהוא תנאי בני העיר ותקנתם כדקתני התם רשאין בני העיר לעשות קופה תמחוי...".

והרלב"ג בדבריו פרק ט"ו פס' ח' כתב: "ואין ראוי שנדמה שכל אחד מהאנשים אשר בעיר יחוייב די מחסורו או שיהיה החיוב על הראשון שיבוא אליו העני, אבל ראוי שבין בני העיר ישלם זה לעני ולזה הוא מבואר כי צריך שיהיה בעיר ממונה על הצדקה או ממונים". כלומר, חיוב הקמת קופת הצדקה הינה הביצוע של חיוב מצות צדקה של תורה (ויתכן שחולק על האג"מ שמשמע ממנו שהוא חלק מתקנות העיר, ועיין בדברי הקרית ספר לקמן ובדבריו בהמשך). וכתב ערוך השלחן ביו"ד סימן רנ"ו סעיף א': "ועתה בעוונותינו אין לנו לא קופה ולא תמחוי שמפני חץ הפרנסה וריבוי העניים אינו באפשרי רק כל יחיד מישראל נותן צדקה מכיסו ורבו עניים לאלפים המחזירים על הפתחים וכל אחד נותן לו פרוסת לחם או מטבע קטנה ורבו המעשים בכל עיר ועיר שכמעט בכל שבוע הולכים שני אנשים לקבץ נדבות על איזה ועם כל ריבוי הצדקה שבימינו אלה עכ"ז אין הקומץ משביע וכו' ושמענו שיש באיזה ערים שעשו כעין קופות ומתנהג בכבודות".

¹⁰⁶ עיין לקמן ליר ציון הערה 295 ביאור דברי הקרית ספר.

ומעשרות, האם נתינתם הינה ישירה מהנותן למקבל או באמצעות קופה מרכזית (ותשובה לשאלתנו בנוסף לתשובת הקרית ספר¹⁰⁷ – באות ו' ואילך ובאות יא ואילך).

טובת הנאה בנתינת ישירה לעומת 'תעזוב אותם'

ב. ויקרא פרק י"ט פס' ט'-י':

וּבְקֶצֶרְכֶּם אֶת קְצִיר אֲרָצְכֶם לֹא תִכְלֶה פָּאֵת שְׂדֶךְ לְקַצֹּר וְלִקְט קְצִירְךָ
לֹא תִלְקֹט: וְכִרְמְךָ לֹא תַעֲזוֹל וּפְרִט וּפְרָמֶךָ לֹא תִלְקֹט לְעֵנִי וְלִגֵּר תַּעֲזוֹב
אֹתָם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם.

'עזיבה' בשדה פירושה שבעל הבית משאיר מתנות עניים אלו בשדה כפי שהן והעניים באים ונוטלים אותה בעצמם ולבעל הבית אין שום שיקול דעת איזה עני ילקוט ויקח מתוך שדה¹⁰⁸. וממילא העני לא יכיר טובה (ישירה) לבעל הבית כיון שהוא אינו מקבל ממנו (על פי החלטתו של בעל הבית למי לתת) אלא הוא קוצר ולוקט ישירות מהשדה¹⁰⁹.

ולגבי מעשר עני מצינו לכאורה סתירה בפסוקי התורה, בדברים פרק יד פס' כ"ח- כ"ט, נאמר בדין מעשר עני:

¹⁰⁷ ועיין הערה 105.

¹⁰⁸ עיין משנה פאה פרק ד' משנה א' שאפילו "תשעים ותשעה אומרים לחלק (=שבעל הבית יחלק בעצמו) ואחד אומר לבז (=שכל עני יקח בעצמו) לזה שומעין שאמר כהלכה (ועי"ש גם במשנה ב'). אמנם במקרים בהם יכולה להתעורר סכנה כגון בעץ דקל גבוה, בעל הבית מוריד ומחלק לעניים (שם). כלומר, עיקר דין פאה וכו' שהעניים נוטלים בעצמם, אבל חכמים תיקנו תקנות כדי שלא יבואו לידי סכנה וכגון שלא יקצרו במגל אלא ביד, וכן שתהיינה שעות מוגדרות בהן מותר ליטול את הפאה מהשדה כדי שכל העניים יוכלו להגיע וכו' כמבואר ברמב"ם בפרק ב' מהלכות מתנות עניים ואם כל העניים הגיעו לידי הסכמה שיחלקו ביניהם, הסכמתם תקפה (שם הלכה ט"ו), אולם נחלקו המפרשים האם החלוקה תבצע על ידי כך שאחד העניים יטול ויחלקו כולם או שמותר שאפילו בעל השדה (שלגבי נאמר 'תעזוב') הוא זה שיטול ויחלק לכולם על פי הסכמתם, עי"ש בדרך אמונה.

¹⁰⁹ עיין אנציקלופדיה תלמודית בערך 'טובת הנאה', ואכמ"ל.

מִקְצָה שְׁלֹשׁ שָׁנִים תּוֹצִיא אֶת כָּל מַעֲשֵׂר תְּבוּאָתְךָ בַּשָּׁנָה הַהוּא וְהִנַּחְתָּ
בְּשַׁעֲרֶיךָ: וְבָא הַלֹּוֹי כִּי אֵין לוֹ חֶלֶק וְנִחְלָה עִמָּךְ וְהִגֵּר וְהִיָּתוּם וְהָאֱלֻמָּנָה
אֲשֶׁר בְּשַׁעֲרֶיךָ וְאָכְלוּ וְשָׂבְעוּ לְמַעַן יִבְרַכְךָ יְיָ וְיִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מַעֲשֵׂה יָדְךָ
אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה.

ואילו בדברים בפרק כ"ו פס' כ"ב נאמר:

כִּי תִכְלֶה לַעֲשֹׂר אֶת כָּל מַעֲשֵׂר תְּבוּאָתְךָ בַּשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁת שָׁנַת הַמַּעֲשֵׂר
וְנִתְּתָה לַלֹּוֹי לֶגֶר לְיִתוֹם וְלָאֱלֻמָּנָה וְאָכְלוּ בְּשַׁעֲרֶיךָ וְשָׂבְעוּ:

כתוב אחד אומר "והנחת", כלומר בעל הבית מניח והעניים באים ולוקחים ואילו
כתוב אחר אומר "ונתתה", כלומר בעל הבית הוא זה שנותן, ובישוב הדברים נאמר
בגנ' בנדרים דף פד: :

רבא אומר, כאן במעשר עני המתחלק בתוך הבית, דכתיבא ביה נתינה,
ונתת ללוי לגר וגו', מש"ה אסור ליה לאיתהנווי, כאן במעשר עני
המתחלק בתוך הגרנות, כיון דכתיב ביה והנחת בשעריך, שרי ליה
לאיתהנווי (רש"י: במעשר עני המתחלק בתוך הבית- לאחר שהכניס
תבואתו לאוצר ולא הפריש ממנה מעשר עני בגורן לפי שנאנס או שלא מצא
עניים ליתן להם, הלכך כי משכח עניים מיבעי ליה למיתב להו ובההוא מעשר
כיון דכתיב ביה נתינה אית ביה טובת הנאה נמי כתרומה דכתיב בה נמי נתינה
תתנו תרומה לכהן. והא דקתני בברייתא דיכולה ליהנות ממעשר עני באותו
המתחלק בעוד שהוא בגורן דההוא כתיב ביה והנחת בשעריך דהיינו בשעת
הגורן וההוא לית ביה טובת הנאה דהא איהו מנח ליה התם ושקיל ליה כל
מאן דבעי...

כלומר, לולי אונס או שלא היו עניים, נתינת מעשר עני הינה בגורן ללא טובת הנאה

של הבעלים¹¹⁰, ורק במקרים בהם מותר לבעל הבית להכניס את התבואה לביתו יש לבעל הבית זכות לטובת הנאה. ובשתי האפשרויות לא מדובר במנגנון צבורי שמכנס אליו את התבואה ומחלק אותה לנזקקים, אלא מדובר בנתינה ישירה מהנותן למקבל.

אמנם, בדרך הראשונה יש לעני מעלה שאין לבעל הבית שיקול דעת ביחס לנתינה אליו, והוא יכול ליטול מעצמו מעין מעשה 'בעל בית', ותורה היא זו שציוותה לתת לו, לעומת זאת בנתינה בבית העני ודאי ירגיש יותר 'מחוייב' לבעל הבית (ועיין בפרק הבא באות ד').

תקנת הלשכות ובית האוצר

ג. גם בנתינת תרומה ומעשר, דין התורה הוא חלוקה ישירה מבעל השדה ללוי או לכהן אולם חזקיהו המלך הנהיג הנהגה חדשה, כמבואר בספר דברי הימים ב' פרק ל"א פס' ד' ואילך:

(ד) וַיֹּאמֶר לָעַם לְיוֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַם לָתֵת מִנֶּת הַכֹּהֲנִים וְהַלֵּוִים לְמַעַן יִחְזְקוּ בְּתוֹרַת ה': וְכִפְרָץ הַדָּבָר הִרְבּוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל רֵאשִׁית דָּגָן תִּירוֹשׁ וְיִצְהָר וּדְבַשׁ וְכָל תְּבוּאֹת שָׂדֶה וּמַעְשֹׂר כָּל לֶרֶב הֵבִיאוּ: וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיְהוּדָה הַיּוֹשְׁבִים בְּעָרֵי יְהוּדָה גַּם הֵם מַעְשֹׂר בָּקָר וְצֹאן וּמַעְשֹׂר קִדְשִׁים הַמִּקְדָּשִׁים לִיקְנֹךְ אֱלֹקֵיהֶם הֵבִיאוּ וַיִּתְּנוּ עֲרֻמוֹת עֲרֻמוֹת: בַּחֲדָשׁ הַשָּׁלְשִׁי הִחֲלוּ הָעֲרֻמוֹת לִישׁוֹד וּבַחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי כָּלוּ:

¹¹⁰ בדברי הראשונים למדנו חילוקים שונים מתי המעשר ניתן בשדה ומתי בבית. תוס' בנדרים דף פד: כתב בשם ר"ת שבימות החמה שהתבואה אינה מתקלקלת בשדה, יש להשאירה בשדה אבל בימו הגשמים שהפירות יתקלקלו בחוץ, בעל הבית לוקח אותם לביתו ואז יש לו טובת הנאה (נראה שזה מעין שכר על טרחתו), וע"ע בתוס' ביבמות בדף ק. ד"ה "מעשר עני". ועיין בחילוקי הרמב"ם בפרק מהלכות מתנות עניים הלכה ז' לגבי השיעור של הנתינה בשדה לעומת הבית.

ויבאו יחזקיהו והשָׁרִים ויראו את העַרְמוֹת ויבְּרְכוּ אֶת יִקְזָק וְאֶת עֲמוֹ
יִשְׂרָאֵל: וַיִּדְרֹשׁ יחזקיהו עַל הַכְּהֻנִּים וְהַלְוִיִּם עַל הָעֲרָמוֹת: וַיֹּאמֶר אֵלָיו
עֲזַרְיָהוּ הַכֹּהֵן הָרִאשׁ לְבֵית צְדוֹק וַיֹּאמֶר מִהֲחֵל הַתְּרוּמָה לְבֵית ה' ^{ה'}
אֲכֹל וְשְׂבֹעַ וְהוֹתֵר עַד לְרֹב כִּי ה' בָּרַךְ אֶת עֲמוֹ וְהוֹתֵר אֶת הַקֶּמֶחַ הַזֶּה:
וַיֹּאמֶר יחזקיהו לְהַכִּין לְשָׁכוֹת בְּבֵית וַיִּכְיֶנוּ: וַיָּבִיאוּ אֶת הַתְּרוּמָה
וְהַמַּעֲשֵׂר וְהַקֶּדָּשִׁים בְּאֵמוּנָה וְעֲלִיהֶם נָגִיד כוֹנְנִיהוּ כְּנִיָּהוּ הַלֵּוִי וְשִׁמְעִי
אֲחִיהוּ מִשָּׁנָה:

כלומר כדי שהכהנים והלוי יחזקו בתורת ה' יש לתת להם את המגיע להם, ואופן
הנתינה היה בהבאת הכל למקום מרכזי וחלוקתו שם. ופעולה דומה הנהיג גם נחמיה
בימי בית שני כמבואר בנחמיה פרק י' פס' ל"ח-מ', בכריתת האמנה:

וְאֶת רִאשִׁית עֲרִיסֹתֵינוּ וְתִירוֹמֵינוּ וּפְרִי כָל עֵץ תִּירוֹשׁ וַיִּצְהָר נָבִיא
לַכְּהֻנִּים אֶל לְשָׁכוֹת בֵּית אֱלֹהֵינוּ וּמַעֲשֵׂר אֲדָמָתֵנוּ לְלוֹיִם וְהֵם הַלְוִיִּם
הַמַּעֲשִׂרִים בְּכָל עֲרֵי עִבְדָּתֵנוּ: וְהָיָה הַכֹּהֵן בֶּן אֶהֱרֹן עִם הַלְוִיִּם בַּעֲשֵׂר
הַלְוִיִּם וְהַלְוִיִּם יַעֲלוּ אֶת מַעֲשֵׂר הַמַּעֲשֵׂר לְבֵית אֱלֹקֵינוּ אֶל הַלְשָׁכוֹת לְבֵית
הָאוֹצָר: כִּי אֶל הַלְשָׁכוֹת יָבִיאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּבְנֵי הַלֵּוִי אֶת תְּרוֹמַת הַדָּגָן
הַתִּירוֹשׁ וְהַיִּצְהָר וְשֵׁם כָּלִי הַמִּקְדָּשׁ וְהַכְּהֻנִּים הַמְשָׁרְתִּים וְהַשּׁוֹעֲרִים
וְהַמְשָׁרְרִים וְלֹא נַעֲזֹב אֶת בֵּית אֱלֹקֵינוּ:

ובספר מלאכי פרק ג' פס' י-יא נאמר דבר ה' המתייחס לאופן זה של חלוקה
באמצעות בית האוצר:

הָבִיאוּ אֶת כָּל הַמַּעֲשֵׂר¹¹¹ אֶל בֵּית הָאוֹצָר וַיְהִי טָרֶף בְּבֵיתִי וּבְחֻנּוֹנִי נָא
בְּזֹאת אָמַר ה' צִבְּקוֹת אִם לֹא אֶפְתַּח לָכֶם אֶת אֲרָבוֹת הַשָּׁמַיִם וְהַרִיקוֹתִי
לָכֶם בָּרָכָה עַד בְּלִי דִּי:

ובגמ' במכות דף כג: מבואר שתחילה תוקנה התקנה להביא לבית האוצר ולאחר

---

¹¹¹ בפשטות הכוונה למעשרות של הלויים ויתכן שגם מעשר עני בכלל, אולם לא מדובר על 'צדקה' שרין יסודה
במתנות עניים שנזכרו בתורה.

מכן הקב"ה (בנבואתו למלאכי) הסכים לאופן זה של חלוקה:

גופא, א"ר יהושע בן לוי, שלשה דברים עשו ב"ד של מטה והסכימו
ב"ד של מעלה על ידם, [אלו הן: מקרא מגילה, ושאלת שלום [בשם],
והבאת מעשר .... דכתיב, הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ....

נמצא, שהן חזקיהו והן נחמיה חידשו אופן חדש של נתינת מעשרות, שאינו ישירות
מבעל הבית למקבלים אלא באמצעות הבאה לבית האוצר וחלוקתו שם. ובאופן זה
הבעלים הפסידו את הזכות שהיתה להם לבחור למי לתת את התרומה ואת המעשר
(הפסד טובת ההנאה – עיין לקמן בדברי הריטב"א). ויש לעיין מה היא הסיבה
בגללה תיקנו תקנות אלו ?

יתכן שהמטרה היתה מניעת בושה של הכהנים והלוויים בהיותם מחזירים בשדות
לקבל את התרומות והמעשרות ולמנוע תלות ישירה בין המקבלים לבין הנותנים,
כדי שהכהנים יחזקו בתורת ה' וגם לא יאלצו לעזוב את עבודת המקדש כדי לחפש
מזונות¹¹². ועל פי דרך זו, מטרת בית האוצר היה לטובתם של הלוויים והכהנים
ומדובר בתקנה 'חיובית' - ועיין לקמן.

ד. מדברי ראשונים משמע שלא כדברינו לעיל, ותקנת 'בית האוצר' באה להתמודד עם
בעיות שהתעוררו. וכתב רש"י במכות דף כג: ד"ה "והבאת מעשר:"

¹¹² ועיין במפרשים בדברי הימים ובספר נחמיה.

והבאת מעשר - כדאמרינן ביבמות (דף פו :) דעזרא הסופר קנסינהו ללויים לפי שלא עלו עמו וצוה להביא כל המעשרות אל לשכת בית ה' והיו הכהנים והלויים שוים במעשר ראשון כדכתיב בעזרא (נחמיה י) והיה הכהן בן אהרן עם הלויים במעשר הלויים. וגם חזקיהו עשה כמו כן הכין לשכות להביא כל המעשרות בהן כדי שלא יקבלום הלויים שהיו עובדי כוכבים ומזלות, כדכתיב בדברי הימים... וגם הוא תיקן להעלות לירושלים מעשר ירק ומעשר אילן דכתיב (שם) /דברי הימים ב' ל"א/) וכפרוץ הדבר הרבו בני ישראל ראשית דגן תירוש ויצהר וגו' ומפרש בנדרים (דף נה) מאי וכפרוץ הא כל הני דאורייתא נינהו ?

ומשני מעשר ירק ומעשר אילן וכתוב בתרי עשר דקאמר להו נביא לישראל הביאו את כל המעשר אל בית האוצר [וגו'] ובחנוני נא בזאת וגו' אלמא דהסכים¹¹³.

ובחידושי הריטב"א שם כתב :

והבאת מעשר. פי' שיביאו כל אחד מעשרותיו לאוצר ידוע והיה נחלק שם ע"י ב"ד. והתורה נתנה טובת הנאה לבעלים לתתו לכל כהן שירצה כדכתיב ונתת ללוי וגו'¹¹⁴.

ועשו כן מפני שיש שהיו מזלזלין בנתינת מעשרותיהם, ויש שהיו נותנין אותם למי שאינו הגון, וזה היה בימי חזקיהו ולכך הכין לשכות להביא שם המעשרות, וכן היה בימי עזרא כד קנסינהו ללויים כדאיתא ביבמות (פ"ו ב')...

כלומר אילו לא היו מתעוררות בעיות (נתינה למי שאינו ראוי, זלזול בעצם הנתינה)

---

¹¹³ תוספות שם: "והבאת מעשר - פירש הקונט' שקנס עזרא ללויים ותיקן שיביאוהו לכהנים כמו התרומה וכמדומה מלשונו שעוד פירש אחר שיפרשו מכל פירות אילן כמו שתיקן חזקיהו וכדכתיב וכפרוץ הדבר".

¹¹⁴ וא"כ מה ראו חכמים להפיקע מהבעלים את טובת ההנאה ?

לא היו חכמים רואים צורך לתקן תקנה של בית האוצר וא"כ לא מדובר בתקנה 'חיובית' אלא בתקנה שבאה לפתור מכשול. ובשו"ת ציץ אליעזר חלק ד' סימן י' פרק א' חילק (על פי דברי המפרשים) בין תקנת חזקיהו לבין תקנת נחמיה:

תקנת עזרא...שם עמד לפניהם שאלה איך ובמה יוכלו לחזק הכהנים והלויים העומדים לשרת בבית ה', ושיהיה להם המזון מצוי תמיד, שלא יצטרכו לעזב את בית אלקינו כי אם היו כהנים רודפים לשוטט אחר התרומה היה א"כ הבית נעזב מהם (מצודות דוד). ולכן תקנו להביא אליהם, ובכדי שיהא מזונותיהם מצוי תמיד, יחדו לשם מטרה זו לשכות ובית האוצר לאגירה שיהי טרף בביתו למען יהיה המזון מצוי לאנשי ביתו הם הכהנים והלויים (מצודות דוד) העובדים בבית ה' שהם כבני ביתו של ה' ומזונותם עליו (מלבי"ם). וכן מצינו בימי חזקיה שהכין לשכות בבית ה' להביא לתוכם התרומה והמעשר, בכדי שלא ינתנו לכהנים ההולכים בטל רק להעוסקים בתורה שהנתינה יהיה שע"כ יחזקו בתורת ה' לתת מנת הכהנים והלויים למען יחזקו בתורת ה', (עיין דברי הימים ב' - ל"א). וכן קנסו אז את הלויים בהקנס של והיה הכהן בן אהרן עם הלויים בעשר הלויים (נחמיה שם י' - ל"ט)...¹¹⁵.

נמצא, אם ננקוט שמדובר בתקנה 'חיובית' יש מקום לומר שמדובר בתקנה לדורות, אבל אם מדובר בתקנה שבאה להתגבר על מכשול, יש מקום לומר שבהסרת המכשול יש מקום להחזיר את המצב הראשון של חלוקה ישירה לקדמותו.

ומדברי בעל הציץ אליעזר נראה, שלא רק מניעת מכשולות יש ב'בית האוצר' אלא גם מעלה חיובית וכמבואר בפסוקים שכך יוכלו הכהנים להתחזק בתורת ה', אבל ההתעוררות לענין באה גם בעקבות תופעות שליליות כמבואר בדברי הראשונים.

ה. מכל האמור יתכן שנוכל ללמוד מכאן, שיש מעלות בריכוז כל הנתינות למקום אחד וחלוקתו שם הן מטעם חיובי כנ"ל והן למניעת תקלות נתינות לא ראויות, ומכאן

---

¹¹⁵ עי"ש בהרחבה.

אולי המקור 'לקופת צדקה' שבה הנותן אינו יודע למי נותן והמקבל אינו יודע ממי קיבל. ומה עוד שמתנות עניים בשדה אין לבעל הבית טובת הנאה (בפאה וכו') ובמעשר עני בשדה לעיל אות ב') ואף בקופת צדקה באמצעות גבאי צדקה, אין טובת הנאה לנותן. ובמיוחד בזמנים בהם לעניים אין מעשר עני ושאר מתנות עניים, שהיו יכולים ללקטן ללא טובת הנאה לבעל הבית, קופת צדקה בה אין טובת הנאה לנותן, משפרת את מצבו של העני.

קופת הצדקה בבית האוצר / יסוד קופת הצדקה מבית האוצר

ו. מעין ראייה לדברינו, שבדברי ראשונים מצאנו שכינו את קופת הצדקה עצמה כ'בית האוצר'¹¹⁶ וכפי שכתב הכלבו בסימן קט"ז (תקנות רבנו גרשם ועוד תקנות) לגבי חיוב נתינת הצדקה:

ושלא לסרב ליכנס בחרם להביא המעשר¹¹⁷ אל בית האוצר¹¹⁸...

ובאורחות חיים לרא"ש (יום ה') ביחס לנתינת הצדקה:

אל תתעצל להביא מעשר אל בית האוצר כי מתן בסתר יכפר אף¹¹⁹.

יתכן שהשימוש בלשון 'בית האוצר' ביחס לקופת הצדקה של העיר הינו 'ביטוי מושאל' ואין זה אותו גדר הלכתי של 'בית האוצר'. אולם יש מקום להציע שהדבר יכול ללמד שהמחשבה להפוך את נתינת הצדקה ממצוה פרטית למצוה שיש בה גבאי צדקה וקופת צדקה (כנ"ל בדברי הרמב"ם באות א') – נלמדה מתקנותיהם של

---

¹¹⁶ העיר על כך בספר מעשר כספים, פרק שלישי, ולקמן הראיות.

¹¹⁷ מעשר כספים.

¹¹⁸ ובמרדכי בב"ק אות קצ"ב כתב בשם ר' טוביה בר אליה,

¹¹⁹ יתכן שהנותן היה מעדיף לתת ישירות לעני (שיבוא לביתו), ולא לטרוח להביא המעות לבית האוצר (קופת הצדקה) הכללי. וכפי שביארנו לא רק עצלות יכולה להביא את הנותן שלא לתת לקופת הצדקה, אלא גם רצונו שהעני יכיר לו טובה, ואילו בבית האוצר אין אפשרות שכזו.

חזקיהו ונחמיה, והסכמתו וברכתו של הקב"ה בנבואת מלאכי (לעיל אות ג'), ובכך לישב את שאלתנו מאות א', ועיין עוד לקמן לגבי לשכת חשאים ומתן בסתר.

לנסות את הקב"ה בנתינת מעשרות או צדקה בנתינה למקבל או בנתינה לבית האוצר

ז. מלאכי מתנבא בשם הקב"ה שמותר לנסות את הקב"ה בהבאת המעשרות לבית האוצר, וכן"ל באות ג'. אולם דברים אלו לכאורה סותרים דברי תורה, כמבואר בתענית דף ח - ט. :

ואמר ר' יוחנן מאי דכתיב עשר תעשר¹²⁰ ? עשר בשביל שתתעשר¹²¹.
 אשכחיה רבי יוחנן לינוקא דריש לקיש, אמר ליה, אימא לי פסוקיך.
 אמר ליה : עשר תעשר. אמר ליה (רש"י : ינוקא לרבי יוחנן) ומאי עשר תעשר ? אמר ליה : עשר בשביל שתתעשר. - אמר ליה : מנא לך ? אמר ליה : זיל נסי¹²². אמר ליה, ומי שרי לנשויה להקדוש ברוך הוא ? והכתיב לא תנסו את ה'¹²³ ?

¹²⁰ דברים פרק י"ד (כ"ב-כ"ג) : עֶשֶׂר תַּעֲשֶׂר אֶת כָּל תְּבוּאֹת יִרְעָךָ הַיֵּצֵא הַשָּׂדֶה שָׁנָה שָׁנָה : וְאֶכְלָתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּמִקְוֵם אֲשֶׁר יִבְחַר לְשֹׁכֵן שָׁמוּ שֵׁם מַעֲשֶׂר דְּגָנְךָ וְיִצְהָרְךָ וּבְכֹרֶת בְּקָרְךָ וְצֹאנְךָ לְמַעַן תִּלְמַד לִירְאָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ כָּל הַיָּמִים – וּפְסוּקִים אֲלוּ מְדַבְּרִים בְּמַעֲשֶׂר שָׁנִי, עֵיין בְּפִירוּשֵׁי הַרְמָב"ן וְהַרְש"ר הִירֵשׁ שֵׁם. וְעֵיין לְקַמָּן אוֹת ח'.

¹²¹ ובגמ' בשבת קיט. : "בעא מיניה רבי מרבי ישמעאל ברבי יוסי, עשירים שבארץ ישראל במה הן זוכין ? אמר לו, בשביל שמעשרין, שנאמר עשר תעשר - עשר בשביל שתתעשר. שבבביל במה הן זוכין ? אמר לו, בשביל שמכבדין את התורה. ושבשאר ארצות במה הן זוכין ? אמר לו : בשביל שמכבדין את השבת".

¹²² כלומר, ר' יוחנן אינו משיב לתינוק לשאלתו, אלא אומר לו לנסות. ועיין לקמן באות י' בביאורו של החפץ חיים למעשה זה ועל איזה מעשר נאמרו הדברים.

¹²³ דברים פרק ו' פס' ט"ז : "לֹא תִנְסוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם פֶּאֶשֶׁר נִסִּיתֶם בַּמֶּסֶה". ובביאור איסור הנסיון דנו רבים. והמאירי בסוגייתו (דף ט.) כתב בביאור הפסוק : "ועקר ענינו בה על נביא שכבר נתפרסמה נבואתו על פי האותות הידועים על זה כמו שיתבאר במקומו או שהעיד עליו נביא והיה מהלך בדרכים הישרים שאדם חייב להאמין בנבואתו ושלל להרהר עליו ושלל לנסותו יותר מן הראוי". ולפי פירוש זה, הפסוק אינו מהווה סתירה לנבואתו של מלאכי. אולם המאירי ממשיך ומבאר : "ועם כל זה נכללו בלא זה ענינים אחרים והוא להזהר שלא לעשות המצוה על מנת לקבל פרס עליה עד שינסה את השם בכך כלומר לראות אם יעשה מצוה זו אם יגמל עליה אם לאו, ואף על פי שהתורה מיעדת שכר עליהם באמרו אם בחקתי תלכו וכו' ונתתי גשמיכם וכו' ביאור הדברים שאם יעשו המצות סוף השכר לבא ולא שהתירה לעשותם על מנת כך אלא שהבטיחם על כך והוא אמרם עשר תעשר עשר בשביל שתתעשר כלומר שסוף השכר לבא אמר עשר ותתעשר ולא שיעשר על מנת שיתעשר ואף על פי שאמר הביאו את המעשר אל בית האוצר ובחנוני נא בזאת וכו' ביאורו כן שהדבר ברור על השכר לבא אא"כ יתגלגלו לו חיובות מצד אחר ומ"מ כל לעשות על מנת כך אסור... והוא השיב חוץ

אמר ליה הכי אמר רבי הושעיא, חוץ מזו, שנאמר¹²⁴ הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבקות אם לא אפתח לכם את ארבות השמים והריקתי לכם ברכה עד בלי די....".

והדברים לכאורה צריכים עיון, שאם אכן נבואת מלאכי הינה מנוגדת לאמור בפסוק בתורה, הרי שאין שום היתר לקבל את דבריו של מלאכי, שהרי לנביא אין אפשרות להתנבא לעבור על דברי תורה¹²⁵, וחלילה מדובר בנבואת שקר, התורה אוסרת לנסות את הקב"ה בכל דבר ומלאכי מוציא מצוה אחת מכלל האיסור שנאמר בתורה¹²⁶ ?

ונראה לבאר, אסור לנסות את הקב"ה ביחס למצוותיו, אולם נבואת מלאכי איננה

מזו מדכתיב ובחנוני נא בזאת וכו' לא שאף בזה יהא מותר לנסות ולעשות על מנת כך אלא שאע"פ שבשאר יעודים לבו של אדם בטוח בשכרם מ"מ אינו סמוך בהם מכל וכל אבל בזה בטוח לגמרי שכל מדותיו של הב"ה מדה כנגד מדה".

ובספר אמונות ודעות מאמר ז' פירוש שהבחינה איננה האם יש ביכולתו של הקב"ה לעשות דבר מסויים, שזה ודאי אסור אלא: "בחנית האדם ענינו אצל הבורא היש לו מעלה יתירה אם לא... וזה מותר". ונראה מדבריו שההיתר איננו רק בנידון של מלאכי אלא היתר כלל שהביא ראיה לדברי מהמעשה של גדעון וגזית הצמר (שופטים ו' ל"ו).

וכתב בשו"ת אבקת רוכל סימן ג': "ענין הפרשת מעשר מן הממון דבר גדול... עשר בשביל שתתעשר ומותר לנסות במצוה הזאת להשי"ת ולעבור על לאו דלא תנסו...". משמע מדבריו שאכן הלאו קיים – רק הותר במעשר כספים (למרות שדרגת החיוב של עשירות אינה משל תורה – ועיין לקמן ליד ציון הערה 1227). ובטעם היתר הנסיון בצדקה כתב הפרישה בסימן רמ"ז ס"ק א': "לפי שאין כאן נסיון שבודאי הקב"ה מעשיר". ולדבריו נראה שאין מה שיגרום שהדבר לא יתממש, אולם בשו"ת חת"ס או"ח חלק א' סימן ב' כתב: "והנה הרמב"ם סוף הל' נחלות [פי"א ה"א] כתב מי שנשתטה נותנים צדקה עבורו מנכסיו, וכתב הכ"מ בתירוצו קמא משום דניחא ליה לאיניש למיעבד צדקה מממוניה, וכתב מעלתו ששמע מזקנו הרב מהר"ם ז"ל אבדק"ק פיזינג, שהקשה הא הוה הפסד ממון וגם שלא מדעתו... ונ"ל הכ"מ דדקל ולא כתב ניחא ליה דליעבד מצוה אלא ליתעבד צדקה דוקא, משום דשארי מצות יש צדיקים שמגיע עליהם כמעשה הרשעים בעה"ז, משא"כ צדקה תציל ממות ממות עצמה [כשבת קנ"ו ע"ב] וכתבי בחנוני נא בזאת ומותר לנסות בו הקדוש ברוך הוא ואפי' אי נאמר באדם אחר מ"מ אפשר עוונותיו הרבים גורמים להכריע הכף שאם יתן צדקה מצד א' וירצח אנשים במקום אחר אינו בדין שיאריך ימים, מ"מ מי שנשתטה ואין לו חטא מכריע, על כל פנים יגן עליו צדקה מממונו להחיותו אף על פי שאינו מצווה ועושה מ"מ ממנו מגין עליו וה"ל כאלו קנו לו סם חיים לרפואתו, זהו כוונת הכ"מ לפע"ד". משמע שאצל אדם חוטא הברכה יכולה שלא להתממש. ובכל הענין של נסיון במעשר כספים עיין באריכות בשד"ח, כללים אות נ' סימן ט"ז ולקמן.

¹²⁴ נבואת מלאכי - לעיל אות א'.

¹²⁵ עיין פרק ט' מהלכות יסודי התורה ובהלכה ד' שם.

¹²⁶ היה מקום לישוב שהתורה עצמה כבר התירה לנסות שהרי אמרה "עשר תעשר – כדי שתתעשר". אולם אין זו ראיה, שהרי הפסוק מבטיח ברכה אבל אינו מתיר את עצם הנסיון.

על קיום המצוה של תורה. שהרי מלאכי מתייחס לתקנת 'בית האוצר' שחידש נחמיה (וקודם לכן חזקיהו – לעיל אות ג'), ונבואתו של מלאכי מפי הקב"ה מוכיחה שבית דין של מעלה הסכימו לתקנת בית של מטה (אות ג'). ועל תקנה זו אומר מלאכי מפי הקב"ה שמותר לנסות, וכיון שתקנה זו איננה דין תורה, ממלא לא חל עליה הלאו האוסר לנסות את הקב"ה (ועוד ניתן להציע על פי דברי רש"י לעיל באות ד' שהניסיון בהבאה לבית האוצר הינו בדברים שאין חיוב המעשרות בהם מן התורה)

וכאמור לעיל, החידוש בהבאה לבית האוצר הוא מניעת בושה מהמקבלים ושהם יוכלו להתחזק בתורת ה' ושהנותנים יוותרו על טובת ההנאה שיש להם מהמקבלים בשעה שהם נותנים למקבלים ישירות את מעשרותיהם. ובזכות מעלת תקנה זו, הקב"ה מבטיח את הברכה בלי די.

ונמצא, שאם ננקוט (עיי' לקמן אות ח' ואילך) שההיתר לנסות נאמר לא רק במעשרות של תורה אלא גם בצדקה, ההיתר והברכה הינם רק במקרה בו נותן הצדקה אינו נותן את הצדקה ישירות לעני (ואז יש לעני בושה ולנותן יש טובת הנאה) אלא רק במקרה בו הנותן יתן את הצדקה לקופה כללית וממנה יועבר הכסף לעני, שאז לא תהיה בושה כל כך גדולה לעני וגם לנותן לא תהיה טובת הנאה מהמקבל¹²⁷ !

אמנם יתכן שהסברנו זה אינו כדברי הרמב"ן, כיון שבביאור הברכה של אדם ההולך למוד את גורנו (ב"מ מב.) כתב הרמב"ן שהובאו דבריו בכס"מ בפרק י' מברכות הלכה כ"ב:

¹²⁷ במציאות המוכרת לנו, רבים מעדיפים לתת לקופת צדקה ולא ישירות לעני, כיון שלקופת הצדקה יש אפשרות לתת קבלות המוכרות על ידי מס הכנסה והנותן יש לו הטבת מס בזכותו. ונראה שאין זו טובת הנאה שמקלקלת את ההיתר לנסיון, כיון שלא מדובר בטובת הנאה שנעשית מול המקבל עצמו. ועיי' לקמן לגבי לשכת חשאי. ועיי' בגמ' ב"ב דף י': שצדקה בה הנותן אינו יודע למי נותן והמקבל אינו יודע ממי מקבל – יש בה מעלה שמצילה ממיתה משונה.

ודעת הרמב"ן שלא חייבו ברכה זו אלא בהולך להפריש תרומה ומעשרות שהבטיח הקדוש ברוך הוא בברכתו עליהם שנאמר והביאו את המעשר וגו' והריקותי לכם ברכה עד בלי די ועל כן תקנו בו ברכה זו לומר שהבטחתו של הקדוש ברוך הוא קיימת ואין זו ברכה לבטלה

ונראה מדבריו שבכל הפרשת תרו"מ נאמר זאת ולא סייג שמדובר רק במקרה בו מביא לבית האוצר, אף שבדוחק אפשר לומר שמדובר במציאות עליה מדובר בפסוק, והיינו בהבאה לבית האוצר, וצ"ע.

הברכה והנסיון – במה נאמרו

ח. נבואת מלאכי ממנה למדים שמותר לנסות את הקב"ה ולקבל ברכה עד בלי די (אות א')¹²⁸. יש לעיין ביחס לאלו נתינות נאמרה. ולעיל (אות ז') הצענו שמדובר דוקא בנתינה באמצעות 'בית האוצר'.

בפשטות, תקנתו של נחמיה נאמרה ביחס לתרומות ומעשרות הנתינות לכהנים וללוויים (עיין אות ג')¹²⁹. וההבטחה של הקב"ה למלאכי לברכה עד בלי די (שמתירה נסיון) נאמרה ביחס להבאת המעשרות (ללוויים) לבית האוצר ולא נזכרו שם התרומות שמיועדות לכהנים. ולפי זה לכאורה יש מקום לומר שהברכה נאמרה רק ביחס למעשרות (שהינם כמות גדולה של תבואה) ולא ביחס לנתינת התרומה¹³⁰, וקצ"ע.

עוד יש לעיין, בדיון שבין הינוקא לבין ר' יוחנן (אות ז'). הפסוק אותו דורש ר'

¹²⁸ ומסתבר, שאף אם אדם לא ינסה את הקב"ה אלא יתן לבית האוצר – הקב"ה יברך אותו בלי די. שהרי בבחינה יש לכאורה פגם ואע"פ כן הקב"ה מבטיח ברכה עד בלי די, ובפשטות קל וחומר למי שיתן ללא בחינה ונסיון.

¹²⁹ ושם נאמר גם שיש להביא לבית האוצר את "ראשית עריסותינו" ובפשטות הכוונה היא להפרשת חלה.

¹³⁰ וגם לא ביחס למעשר עני, ועיין לקמן בפנים ובדברי הספר חסידים בביאור הפסוק בהערה 136.

יוחנן: "עשר תעשר – עשר בשביל שתתעשר" נאמר במצות מעשר שני. מעשר שני אין בו כלל נתינה לאחרים, אלא הבעלים עולים לירושלים ואוכלים אותו שם ועל מעשר זה נאמרה הברכה "שתתעשר". ואילו נבואת מלאכי דנה על מעשרות שיש לתת אותם ללוי, ותיקן נחמיה להביאם לבית האוצר. וא"כ כיצד אפשר להקיש מדין מעשר שני אותו אוכל האדם עצמו בירושלים לדין מעשר הניתן ללוי?

על כורחנו, ר' יוחנן נוקט שהברכה של 'עשר תעשר' נאמרה לא רק במעשר שני אלא בכל המעשרות. ואולי יש בדבר 'קל וחומר', אם במעשר שני שהבעלים הם אלו שאוכלים אותו הבעלים לירושלים נאמר 'עשר בשביל שתתעשר' קל וחומר במעשר שנותנים לאחרים (לויים) שיזכה הנותן לעשירות¹³¹ (ועוד שגם באכילת מעשר שני נאמר שאין לשכוח את הלוי והגר היתום והאלמנה - דברים י"ב י"ט).

ובספרי שהובאו דבריו בתוס' בתענית דף ט. ד"ה "עשר" גם כן מוכח שלא מדובר רק במעשר שני:

הכי איתא בסיפרי, עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה שנה שנה אין לי אלא תבואת זרעך שחייב במעשר רבית ופרקמטיא וכל שאר רווחים מנין ת"ל את כל דהוה מצי למימר את תבואתך מאי כל לרבות רבית ופרקמטיא¹³² וכל דבר שמרויח בו¹³³.

ובמדרש תנחומא, ראה אות י"ח:

¹³¹ ויש לעיין לאידך גיסא, והיינו האם מי שמנסה את הקב"ה במעשר שני ואוכל אותו בירושלים, יזכה לברכה עדי בלי די או שההיתר לנסות נאמר רק במעשרות שנותנים אותם לאחרים.

¹³² צ"ע לגבי השיעור. שהרי מעשרות הינם מהתוצרת ואילו מעשר כספים הינו מהרווחים, וכלל לא מדובר על אותו יחס, וצ"ע.

¹³³ אכמ"ל האם מדובר בדרשה גמורה והרי זה דין תורה או שמדובר בדין דרבנן. ובברית עולם על ספר חסידים סימן קמ"ד כתב החיד"א שבתורה הוזכר רק מעשר מהתבואה, כיון שמדובר על מציאות של ישראל על אדמתם ו"הכל מתעסקין בתבואה ושמן ויין ושמן ולזה קבע בהם מעשר ובימי מלאכי שהיינו בגלות ונתחדש ריבית דגוי וכיוצא בזה אז כתיב הביאו את כל המעשר...". ודבריו לכאורה צ"ע שהרי בזמן מלאכי מדובר על מעשרות ממש ובארץ ישראל, וצ"ע.

עשר תעשר עשר בשביל שתתעשר, עשר כדי שלא תתחסר, רמז למפרשי ימים להפריש אחד מן עשרה לעמלי תורה...

משמע, ש'עשר תעשר – בשביל שתתעשר' שיסודו בדין מעשר שני, חל אף בשאר מעשרות ולפיכך יש מקום לדמות לנבואתו של מלאכי וממילא הבאה לבית האוצר יכולה לזכות בברכה בלי די – אף בשאר נתינות ולאו דוקא בנתינה של מעשרות ללוי אלא גם בנתינת צדקה לעניים.

ט. פוסקים רבים כתבו שניתן לנסות ולהתברך גם במעשר כספים¹³⁴, וכך כתב בשו"ת אבקת רוכל סימן ג':

אין ספק שלהיות ענין הפרשת מעשר מהממון דבר גדול מאד עד שאמרו חז"ל (שבת קי"ט.) עשר תעשר עשר בשביל שתתעשר ומותר לנסות במצוה הזאת להשי"ת ולעבור על לאו דלא תנסו¹³⁵ כו'.

אמנם הוא עצמו (הרב יוסף קארו) בב"י תמה על דברי הטור בסימן רמ"ז שכתב שיותר לנסות את ה' בענין הצדקה וכתב עליו בב"י שם (אות ד') :

בפרק קמא דתעניות (ט.) ומיהו משמע התם דבמעשר דוקא הוא דשרי לנסויי אבל בשאר צדקה לא.

ובשו"ע לא הזכיר מענין זה (ויש לעיין מה היא הכרעתו). והרמ"א בסימן רמ"ז סעיף ד' כתב :

---

¹³⁴ האם מי שנותן מעשר עני בשדה עדיין חייב מעשר כספים מרווחיו. ואם יסודו במעשר עני, האם חיובו יהיה רק בשנים בהם נוהג מעשר עני, וכו'.

¹³⁵ צ"ע אם מותר מדוע נחשב הדבר לעבור על לאו ?

ואסור לנסות הקב"ה כי אם בדבר זה שנאמר ובחנוני נא בזאת וי"א
דוקא בנתינת מעשר מותר לנסות הקב"ה אבל לא בשאר צדקה
(בי"י...)¹³⁶.

אמנם בשו"ת חכם צבי בלקוטי תשובות סימן קי"ב (ושאלת יעב"ץ סימן ג') כתב:

ודאי מעשר כספים אינו לגמרי מן התורה, אלא בכלל צדקה הוא וזה
שיעורה אחד מעשרה בבינוני מדברי סופרים... ומכלל דברינו אלה
נלמד שאין לזה דין מעשר שהנזהר בו ודאי מתעשר, (אף על גב שבדאי
רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד... מכל מקום אין לו סגולה
הפרטית הנזכרת במעשר הארץ, כמ"ש הכתוב (מלאכי ג, י) הביאו את
כל המעשר אל בית האוצר ובחנוני נא בזאת וגו'), שא"כ שמא עשירים
שבשאר ארצות כמו כן זוכים בשביל מעשר כספים.¹³⁷

מכאן שאינו מוכרח כלל מ"ש בהגהת הש"ע (יו"ד) ריש סי' רמ"ז (ס"ב)
דמותר לנסות להקב"ה במעשר, דמשמע במעשר כספים דנהוג עלמא
האידינא קאי. ולפי מה שהוכחנו אינו, שלא נאמר זה על מעשר כספים
ולא שרי לנסווי ביה, דאינו אלא צדקה, ושיעורו מדברי חכמים הוא,
או הלכה למשה מסיני כשאר שיעורי תורה.¹³⁸

י. בספר אהבת חסד (החפץ חיים) חלק ב' פרק י"ח בהג"ה בד"ה "וכן משמע" ביאר
שברכתו של מלאכי הינה גם במעשר כספים, אמנם ביאר את אופן הנסיון בדרך

¹³⁶ כתב הרדב"ז בפרק ז' מהלכות מתנות עניים הלכה י': "ונ"ל דשאיני מ"ע של צדקה שיש בה תקנה לעניים
והרי הוא כחוב עליו וכופין אותו לפרוע חובו ויורדין לנכסיו כאשר עושין למי שמסרב לפרוע החוב אשר עליו
תדע שהרי בכל המצות כולם נאסר הנסיון ובמצות המעשר הותר שנאמר הביאו את כל המעשר וגו' ובחנוני נא
בזאת וגו'. ואני אומר שגם בצדקה הותר הנסיון". ובספר חסידים סימן קמ"ד כתב: "ובחנוני... אותו המעשר
הוא מעשר עני לתת תעניים מעשר מכל אשר ירוויח...". וצ"ע כיצד מפרש את הפסוק. ועיין ערוה"ש שם בסעיף
ו' ובפרישה ס"ק י"ד ובדרישה ס"ק א' ובש"ך ס"ק ג'.

¹³⁷ גמ' שבת דף קיט: "בעא מיניה רבי מרבי ישמעאל ברבי יוסי, עשירים שבארץ ישראל במה הן זוכין? אמר
לו, בשביל שמעשרין שנאמר עשר תעשר - עשר בשביל שתתעשר. שבבבל במה הן זוכין? אמר לו, בשביל
שמכבדין את התורה. ובשאר ארצות במה הן זוכין? אמר לו: בשביל שמכבדין את השבת". ומוכח מכאן
שאין דין מעשר כספים דין גמור, שאם היה כך היה רואי לומר שעשירי חו"ל מתעשרים בזכות מעשר כספים.
¹³⁸ עיין בדברינו באות ז'. שאף הבאת המעשר לבית האוצר הינה תקנת בית דין ולגביה נאמרה הברכה והיתר
הניסיון. כלומר, העובדה שלא מדובר בדין תורה, אינו מלמד בהכרח שהק"ב אינו נותן את ברכתו על כך.

שונה :

... דאם תאמר דוקא במעשר תבואה, א"כ היכי קאמר ר"י לינוקא... זיל נסי... ואין לומר דכוונת ר' יוחנן הוא על מעשר תבואה... בזמן עזרא הוא מדרבנן משום שלא עלו אז כל ישראל... ואיך מותר במצוה זו לנסות את השי"ת אחרי שאין מחוייב בה עתה מן התורה לדידהו¹³⁹ ...?

אלא ודאי דהתיר הכתוב לנסות אינו מחמת שמקיים מצות מעשר תבואה, רק מחמת שמחזיק בזה ידי הכהנים והלויים ויש טרף בבית ה', ועי"ז זה יהיה בכוחם להתחזק בתורת ה'... שבזכות שנותנים טרף, בזכות זה באה הברכה... וא"כ הני מילי (אולי צ"ל הכ"נ) לענין מעשר כספים בזמננו שעיקרו נתקן לכתחלה להחזיק ידי עמלי תורה... וכדאיתא בתנחומא¹⁴⁰ ... עשר תעשר... לעמלי תורה....

כלומר, הברכה והנסיון אינם מפאת עצם קיום המצוה, אלא מפאת החזקת הכהנים והלויים שיתחזקו בתורה ה' (עיי'ן אות ג' בתקנתו של חזקיהו) וכיון שזו היא המטרה, מעשר כספים שניתן דוקא למטרת החזקת לומדי תורה (ולא לשאר עניים) לגביו מותר לנסות ולגביו נאמרה הברכה.

נתינה בפרהסיא ומתן בסתר ליד העני או לארנקי של צדקה

יא. כנזכר לעיל (אות ה'-ו'), מעלת 'בית האוצר' הינה (גם) במניעת הבושה מהעני ובכך שהנותן מותר על טובת ההנאה שיכולה להיות לו בשעת הנתינה והבטחה הברכה הינה דוקא באופן זה (אות ז'). ויש מקום לומר שלמרות שבפסוקי התורה אודות צדקה, מדובר על נתינה ישירה מבעל הבית לעני, חז"ל ברצונם לשמור על כבודו של העני, תיקנו 'קופת צדקה' (שמכונה גם 'בית האוצר' – כנ"ל). ולהיפך נתינה

¹³⁹ ולדברינו באות ז' נראה שלא קשה, שהקב"ה הסכים על תקנת חכמים.

¹⁴⁰ לעיל אות ח'.

באופן שאינה שומרת על כבודו של העני ומבזה אותו, מוטב לה שלא תינתן כלל¹⁴¹, כמבואר בגמ' בחגיגה דף ה. :

כי את כל מעשה האלקים יבא במשפט על כל נעלם (אם טוב אם רע)¹⁴²... מאי אם טוב ואם רע ?

אמרי דבי רבי ינאי, זה הנותן צדקה לעני בפרהסיא. כי הא דרבי ינאי חזייה להחוא גברא דקא יהיב זוזא לעני בפרהסיא, אמר ליה, מוטב דלא יהבת ליה מהשתא דיהבת ליה וכספתיה¹⁴³.

מסתבר שמדובר במציאות בה העני לא מסתובב בין אנשים ומבקש צדקה, שבאופן זה העני ויתר על בושתו ויש לתת לו ולא לחשוש בכבושה שבקבלת הצדקה בפרהסיא¹⁴⁴. ומכאן שמדובר במציאות בה הנותן מעצמו יוזם את הנתניה לעני¹⁴⁵. אבל נתן זאת בפרהסיא ועל כך אמר ר' ינאי שמוטב שלא היה נותן כלל אמנם המאירי (בסוגיינתו) סייג את המקרה :

¹⁴¹ כתב הסמ"ק במצוה רמ"ח : "לתת צדקה לעני כדכתיב (דברים ט"ו) נתון תתן לו, וצריך ליתנה (ב"ב דף ו') בסתר ולא יתפאר בצדקה ולא יתייחר בה" (ועיין באות יב בדרשת הספרי). והגר"י פערלא בפירושו לספר המצוות לרס"ג עשה כ"ה, חידש ששיטת הסמ"ק היא שמצות העשה של "נתון תתן" בנתינת צדקה הינה דוקא בצינעה, אבל אם נותן בפרהסיא כלל לא קיים את המצוה (אמנם, אם נתן בפרהסיא אינו עובר על הלאו של "לא תאמץ". וז"ל : "דלחכי דייק הסמ"ק למנות עשה דצדקה מקרא דנתון תתן לו. ולכאורה טפי הו"ל למנות עשה זו מקרא דפתוח תפתח את ירך לאחריך לעניך וגו'. דלפום פשטי' דההוא קרא בצדקה מיירי. משא"כ קרא דנתון תתן דלפום פשטי' דקרא לא בצדקה.... אבל נראה ברור דכוונת הסמ"ק בזה ע"פ מה שדרשו בספרי (פ' ראה פיסקא קי"ז) נתון תתן לו בין לבינו. מכאן אמרו לשכת חשאים היה בירושלים עיין שם. ועיקר כוונת הסמ"ק בזה לא למנות עשה דנתינת צדקה. אלא המצוה כשנותן צדקה שיתננה בסתר....". ועיין שו"ת צמח יהודה חלק ד' סימן כ"ט שציין למעלת צדקה אף שנעשית בפרהסיא.

¹⁴² בפשטות פירוש הפסוק הוא, שכל מעשה שעושה האדם, הוא יובא על כל למשפא בפני הקב"ה, אפילו אם מדובר במעשה נסתר (נעלם) בין אם מדובר במעשה רע ובין אם מדובר במעשה טוב. ובגמ' לקמן מבואר מה הוא מעשה טוב עליו נשפט האדם.

¹⁴³ פירוש, מוטב שלא לתת מאשר לתת ולבייש את העני. ועיין בגמ' ב"ב דף י' בדברי רבן גמליאל שפירוש הפסוק "וחסד לאומים חטאת" כיון ש"אין עושין אלא להתייחר", וכל המתיהר נופל בגחינם, ועיין הערה 146. ¹⁴⁴ ביד רמ"ה ב"ב דף י'. (סימן קכ"ז) כתב שאם העני מבקש יתן לו ולא יסמוך על ארנקי של צדקה, שמא ימותו העני ברעב.

¹⁴⁵ ויש בכך מעלה שחוסך מהעני את הבושה שבבקשת הצדקה.

הנותן צדקה לעני בפרהסיא נוח לו שלא נתנה מפני שנתבייש במתנתו המעוטה.

ומשמע שאם היה נותן סכום גדול, לא היה ר' ינאי אומר את דבריו, כיון שמעלת הסכום הגדול גוברת על החסרון שבנתינה בפרהסיא ואף שגם באופן יש מעלה לתת בצינעה, אבל לא ניתן לומר שעדיף היה שלא לתת כלל¹⁴⁶.

יב. בפסוקי התורה על מצות צדקה (עיי' בפרק הראשון) לא נאמרה חובה מיוחדת של צינעה בנתינה לעני. אולם בספרי דברים בפרשת ראה פסקא קי"ז, דייק

¹⁴⁶ על פי דברי המאירי, יש מקום ללמד זכות על מקרים בהן מחלקים צדקה באירועים פומביים וכדו'. ומה עוד שפעמים הפירסום שנעשה לתורם, יש בו מעלה בכך שאף תורמים אחרים ירצו לתת וכו'. וכתב המהרש"א בחידושי אגדת כאן: "לא שייך הכא לומר הא דעשה דוחה ל"ת כיון דהיה אפשר לו לקיים שניהם וליתן לעני בסתר". ולכאורה נדייק בדבריו שאם אין אפשרות לתת בצינעה, לא נאמרה ההקפדה הזו. ובסוגייתנו לא התבאר האם ההקפדה היא אפילו לא היתה לו כוונה להתפאר או דוקא אם היתה לא כוונה להתפאר, ועל פי דברי הגמ' בב"ב דף י': (עיי' הערה 143) יש מקום לומר כוונה להתפאר חמורה יותר (ועיי' חכמת אדם קמ"ד כ"ג). וכתב הרמ"א (ע"פ דברי הגמ' בב"ב דף י'): "ביו"ד סימן רמ"ט סעיף י"ג: "ועל כל פנים לא יתפאר האדם בצדקה שנותן. ואם מתפאר, לא די שאינו מקבל שכר, אלא אפילו מענישין אותו עליה (סמ"ג מביאו ב"י סי' רמ"ז)". ובשו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר ח"א יו"ד סימן רי"ט נשאל: "ראיתי באיזראעליט שמות המתנדבים ומתנותיהם הכל מפורש ומפורסם באר הטיב, והייתי מצטער על זה מאד, ואמרתי בלבי מאז הי' ישראל לגוי קדוש חקרו ודרשו איך להסתיר מתנותיהם מבלי שידע המקבל ממי קבל ועכשיו בעו"ה כל אחד מתפאר ומתירה בשלו אם יראה את שמו ומתנתו מפורסם לכל באי עולם.... וא"כ לב מי לא ידוע בראות קלקול רבים כזה שישראל הולכים בדרך האומות ר"ל ומפרסמין את מתנותיהם... וכן נראה ממש"כ מתן בסתר יכפה אף, מכלל שאם הוא בגלוי שיתעורר האף ר"ל, וכן נראה ממה שכתוב הגיד לך אדם מה טוב וגו' והצנע לכת עם אלקיך. ואין למצוא היתר שאל"כ לא יתנו כ"כ הרבה, כי אין אחריות כמות הצדקה עלינו אם אנו צריכים לצאת עי"ז מגדר מצות הצדקה שהיא צריכה דוקא להיות בסתר...". ועי"ש בתשובתו, ובסיום דבריו כתב: "מכ"ז נלע"ד שאין הכרח לזוז מדרך הרגיל עתה ואף אם יהי' בזה קצת עבירה, גדולה עבירה להשמה (אכן לדינא יש להסתפק אם נאמר זה כן בדבר הנעשה ברגילות כי במקור הדין לא נעשה רק פעם אחת)".

ויש לעיין האם ההקפדה של פרסום נתינת הצדקה הינו גם במקרה בו התפרסם מי הוא המקבל, או אפילו אם לא מפרסמים למי נתן הנותן ג"כ יש קפידא כ"כ גדולה, ולכאורה נראה שאם ההקפדה היא על מידת היהירות ולא על בושותו של העני, ההקפדה היא גם באופן בו לא ידוע למי נותן (בדוחק יש מקום לומר שרק אם התייחר ויודעים אחרים יש הקפדה כ"כ גדולה). ומעין האמור בשו"ע או"ח סימן תקס"ה סעיף ו' לגבי תענית (שאינה תענית חובה): "המתענה ומפרסם עצמו לאחרים להשתבח שהוא מתענה, הוא נענש על כך".

ואמנם, במנורת המאור פרק א', צדקה, כתב את מעלות הצדקה: "קטנה שבכולם והוא הנותן צדקה בריבים או תנודר בריבים לעשות לו שם, המעלה ה' הגדולה מן הראשונה, והיא הנודר והנותן צדקה בריבים לשם שמים וג"כ לעשות לו שם" (ודומה לדבריו כתב גם במטה משה, עמוד גמילות חסדים, ח"ב מעלה הצדקה פרק ד'). ומשמע שאף המעלה הראשונה הינה מעלה שמטרתה היא רק לעשות לו שם, ולכאורה על פי המבואר לעיל באופן זה יענש על נתינתו? ושואל יש לבאר על פי דברי המאירי שחילק בין סכום מועט לסכום גדול. והרמב"ם בפרק י' מהלכות מתנות עניים (הל' ז' ואילך) והשו"ע ביו"ד סימן רמ"ט (סעיף ו' ואילך) כלל לא התייחסו למציאות של נתינה בפומבי אמנם הרמ"א (הו"ד לעיל בתחילת ההערה) כתב שלא יתפאר בצדקה שנותן (הו"ד בתחילת הערה זו).

מהפסוק¹⁴⁷:

לו.. בינך לבינו. מיכן אמרו לשכת חשאיך היתה בירושלים¹⁴⁸

משמע, שיש לתת בצנעה¹⁴⁹. ובפשטות הכוונה היא שהעשיר נותן לעני ללא שאחרים רואים, אולם העשיר והעני עצמם יודעים זה מזה. ולא כפי המעלה שמתוארת בגמ' בב"ב דף י. :

נותנה ואינו יודע למי נותנה, נוטלה ואינו יודע ממני נוטלה. נותנה ואינו יודע למי נותנה... היכי ליעביד? ליתב לארנקי של צדקה.

ולפי האמור, ארנקי של צדקה, הינה מעלה גדולה יותר מנתינה ישירה מהעשיר לעני, וזו דרגה שלא נזכרה בתורה במפורש, אלא נלמדה מתקנת בית האוצר וכן"ל (עיין אות יא).

אמנם, העובדה שיש מעלה בנתינה לארנקי של צדקה, אין זאת אומרת שאין מעלה בנתינת בסתר וכמבואר בגמ' בב"ב דף ט. :

אמר רבי אלעזר, גדול העושה צדקה בסתר יותר ממשה רבינו, דאילו במשה רבינו כתיב כי יגורתי מפני האף והחמה, ואילו בעושה צדקה כתיב, מתן בסתר יכפה אף (ושוחד בחיק חמה עזה)¹⁵⁰.

¹⁴⁷ דברים פרק ט"ו פס' ט"ז: "ורעה עיניך באחייך האביון ולא תתן לו... נתן תתן לו ויא ריע לבבך בתתך לו".
¹⁴⁸ עיין בהרחבה באות יד.

¹⁴⁹ עיין גמ' מכות דף כד. וסוכה מט: שדייקה מהפסוק "והצנע לכת עם אלוך" (מיכה ו' ח'), שאף דברים שרגילים לעשותם בפרהסיא כמו הוצאת המת והכנסת כלה יש לעשותם בצניעה. ופירש רש"י בסוכה: "ויש אומרים, אם צריך לבזבז להוצאת מת עני או להכנסת כלה ענייה יעשה בצנעא ולא לימא קמי מאן דלא ידע דעבדי [כן] וכן מפרש בשאלתות דרב אחא, דברים שדרכן לעשותן בצנעא - כגון צדקה הניתנת לעני בסתר שאין צריך להודיע לשום אדם...".

¹⁵⁰ וכתב בפירוש ר' חיים פלטיאל דברים פרק ט' י"ט (בביאור דבריו של משה): "כי יגורתי מפני האף והחמה. הק' הר"ר יעקב מאורליינ"ש והא דאמ' פ"ק דבבא בתרא גדול הנותן צדקה בסתר יותר ממשה רבינו, ומשה

ויש לעיין האם ה'מתן בסתר' עליו מדובר הינו נתינת בסתר מהעשיר לעני וכדרשת הספרי או שמתן בסתר פירושו נתינה לקופת צדקה (ארנקי של צדקה) שהנותן אנו יודע למי נותן והנוטל אינו יודע ממי נוטל ?

וכתב רבנו גרשם בסוגייתנו:

מתן בסתר [יכפה] אף ושוחד בחיק. כלומר מי שנותן בחיק של עני בצנעה כופה נמי חימה עזה.

וברש"י בסוטה דף ה. ד"ה "אפילו" כתב:

צדקה בסתר – שנותן מידו לידו של העני...

משמע, שדרגת מתן בסתר שיש בכוחה לכפר אף, אינה צריכה להיות בדרגה הגבוהה יותר של 'ארנקי של צדקה' אלא גם בנתינה מידו של עשיר לעני בצניעה, נאמרה מעלה זו.

אולם רבינו בחיי בפירושו לתורה בשמות כ"ב כ"ד כתב:

ומתן בסתר הוא שלא ידע הנותן למי נותן, גם העני לא ידע ממי נוטל...

כלומר, נתינה מידו של עשיר לעני, אינה מוגדרת מתן בסתר¹⁵¹.

יג. הרמב"ם בפרק י' מהלכות מתנות עניים (הל' ז' ואילך) ובעקבותיו השו"ע ביו"ד

רבינו למה לא נתן ? ולא קשה כלל, למי היה לו ליתן צדקה והלא היה להם מן ובאר ושליח ושמולותם לא בלו". ולדבריו היתה תקופה בעם ישראל שלא היה צורך לקיים בה מצות צדקה או שאר מתנות עניים !

¹⁵¹ המאירי בב"ב דף ט: ביאר שמעלת המתן בסתר היא: "שנותנה בסתר ולא יפרסם עצמו עליה אחר שעשאה". ורש"י בסוכה מט: ד"ה "דברים" כתב: "צדקה הניתנה לעני בסתר שאין צריך להודיע לשום אדם". ומדבריהם למדנו על ההקפדה שלאחר נתינת הצדקה לא יודיע לאחרים, שאז גם אם נתן בסתר (בינו לבין העני או באמצעות ארנקי של צדקה), יפסיד מעלה זו.

סימן רמ"ט (סעיף ו' ואילך) כתב שמונה מעלות בצדקה¹⁵² וכלל לא הזכיר את המעלה של נתינה בינו לבין העני בצינעה ללא ידיעת אחרים. ובמעלות הצדקה הזכיר את ידיעות הנותן והמקבל ולא את ידיעת האחרים. ומסתבר, שהרמב"ם ביאר שדברי הגמ' על 'מתן בסתר' פירושם ארנקי של צדקה ואת דברי הספרי לא נקט להלכה, ואכתי צ"ע.

לשכת חשאים וקופה של צדקה

יד. משנה שקלים פרק ה' משנה ו' (והעתיקה הרמב"ם בפרק ב' מהלכות ערכין הלכה י"ב):

שתי לשכות היו במקדש אחת לשכת חשאים ואחת לשכת הכלים.
לשכת חשאים, יראי חטא נותנים לתוכה בחשאי ועניים בני טובים¹⁵³
מתפרנסים מתוכה בחשאי¹⁵⁴.

ובתוספתא שקלים פ"ב הלכה ט"ז:

כשם שהיתה לשכת חשאין במקדש כך היתה בכל עיר ועיר מפני שעניים בני טובים מתפרנסין מתוכה בחשאי

¹⁵² רמב"ם פרק י' מהלכות מתנות עניים הלכה ז' ואילך: "מעלה גדולה שאין למעלה ממנה זה המחזיק ביד ישראל שמך ונותן לו מתנה או הלואה או עושה עמו שותפות או ממציא לו מלאכה כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות לשאול... פחות מזה הנותן צדקה לעניים ולא ידע למי נתן ולא ידע העני ממי לקח, שהרי זו מצוה לשמה... פחות מזה שידע הנותן למי יתן ולא ידע העני ממי לקח... פחות מזה שידע העני ממי נטל ולא ידע הנותן... פחות מזה שיתן לו בידו קודם שישאל... פחות מזה שיתן לו אחר שישאל. פחות מזה שיתן לו פחות מן הראוי בסכר פנים יפות. פחות מזה שיתן לו בעצב". כלומר, לא התייחס כלל לשאלה הפומביות של מתן הצדקה אלא רק לידיעת הנותן והמקבל עצמם ללא התייחסות לידיעתם של אחרים. ועיין לקמן בפנים בדברי הרמב"ם באות יד.

¹⁵³ עיין רשב"א כתובות סז: ובגמ' סו: . ויש לעיין האם לשכת החשאים לא היתה פתוחה לכל עני אלא רק לעניים בני טובים ? או שהמציאות היא שרק עניים בני טובים נזקקו לשירותיה כיון שהם התביישו לחזור על הפתחים, וצ"ע. ועיין הערה 160.

¹⁵⁴ לדברינו לעיל באות ו' ואילך, יסוד לשכת החשאין בתקנות בית האוצר של חזקיהו ונחמיה, אמנם יתכן שהסדר היה הפוך והיינו שמעיקרא היתה לישכת חשאין וממה למדנו לעשות בית האוצר למעשרות, אולם נראה שלשכת החשאין היתה בבית שני ואילו חזקיהו תיקן בבית ראשון ועוד שתקנת נחמיה היתה ממש בתחילת ימי בית שני.

ובספרי (לעיל אות יב), סמך את הקמת לשכת החשאים לנתינה ישירה מהעשיר לעני, ע"ש. ויש לעיין כיצד התנהלה לשכת החשאים, האם לא היה שום גבאי ממונה עליה והיה מי שהניח שם מעות ומי שנטל ממנה, ללא שום ביקורת ופיקוח, ומדובר באנשים ישרים שלא יטלו יותר ממה שהם זקוקים לו, ולא היה נותן יודע מי המקבל או שהכוונה שלישכה זו היתה מקום מיפגש מוסתר מעין כל ושם היו נותנים העשירים לעניים ללא ראית אחרים (כפי שיתכן ונרמז בדברי הספרי¹⁵⁵).

והרמב"ם בפרק י' מהלכות מתנות עניים הלכה ח' כתב:

פחות מזה הנותן צדקה לעניים ולא ידע למי נתן ולא ידע העני ממי לקח, שהרי זו מצוה לשמה, כגון לשכת חשאים שהיתה במקדש, שהיו הצדיקים¹⁵⁷ נותנים בה בחשאי והעניים בני טובים מתפרנסין ממנה בחשאי. וקרוב לזה הנותן לתוך קופה של צדקה, ולא יתן אדם לתוך קופה של צדקה אלא אם כן יודע שהממונה נאמן וחכם ויודע להנהיג כשורה כר' חנניה בן תרדיון.

כלומר אחת משמונה מעלות הצדקה היא נתינה לקופת הצדקה שהיא 'קרוב' ללשכת החשאים. משמע, שמרות שקופה של צדקה ולשכת חשאים הינה באותה 'מעלת צדקה' יש הבדל ביניהם, ויש לבאר מה הוא החילוק¹⁵⁸.

בקופת צדקה יש ממונה, הממונה ודאי יודע למי נותנים את הצדקה ונראה שאף

¹⁵⁵ השו"ע ביו"ד סימן רמ"ט סעיף ד' כתב: "פחות מזה, הנותן צדקה לעני ולא ידע למי יתן, ולא ידע העני ממי מקבל. וקרוב לזה, הנותן לקופה של צדקה" וא ביאר מה החילוק בין קופה של צדקה לבין תחילת דבריו ובביאור הגר"א ס"ק ט' ביאר שתחילת דברי השו"ע הינם ביחס ללשכת חשאים, וצ"ע גם לדברי הספרי לעיל 'בינו לבינו'. ויל"ע בביאור דבריו.

¹⁵⁶ בספר חיים עד העולם לרב חיים ביז'ה מו"ץ בקהילת תיריא בדרוש א' לשבת הלבשה דף מז. כתב שהעדיפו נתינה לכיס של צדקה על פני נתנה ישירה, למרות שמצוה בו יותר מבשלוחו (ויל"ע האם במצות צדקה ג"כ נאמר מצוה בו יותר מבשלוחו).

¹⁵⁷ במשנה לעיל נכתב "יראי חטא" וצ"ע מדוע שינה.

¹⁵⁸ היה מקום להציע שהמילה 'קרוב' אינה באה לבטא פחיתות מעלה אלא דבר דומה, וצ"ע.

יודע מי נותן לקופה, כיון שה'ארנקי של צדקה' עליו מדובר בגמ' פירושו ארנק שממונה עליו גבאי¹⁵⁹ ולא כפי שמוכר לנו מקופות הצדקה הקבועות במקומות שונים. ונראה שזו היא כוונת של הב"י ביו"ד סימן רמ"ט:

דבלשכת חשאים לא היה שום אדם מרגיש במי שהיה נותן בה אבל בארנקי של צדקה כיון שהגבאי מרגיש בנותן לא עדיף כולי האי ומכל מקום קרוב לו הוא

כלומר הן בלשכת חשאים והן בקופת צדקה הנותן לא יודע מי מקבל וכן ההיפך. ובחלוקת הצדקה לא ציין הב"י חילוק בין לשכת חשאים לבין קופת הצדקה, משמע שגם בלשכת החשאים היה גבאי שבחן את דרך חלוקת הצדקה וידע מי מקבל ממנה, ההבדל בין לשכת החשאים לבין קופת הצדקה, הוא בכך, האם יש ידיעה לגבאי מי הוא הנותן (שבצדקה ידע ובלשכת חשאים לא ידע).

כלומר, המעלה בלשכת חשאים על פני קופת הצדקה, אינה מצידו של המקבל אלא מצידו של הנותן, שבלשכת חשאים אין מי שרואה אותו שנותן והרי זה 'מצוה לשמה' גמורה¹⁶⁰.

ומעין הדברים כתב גם הפרישה ביו"ד סימן קמ"ט ס"ק י' בביאור מעלת לשכת החשאים:

¹⁵⁹ עיין בסוגית הגמ' בדף ט' - י'.

¹⁶⁰ כך ביאר המהר"י קורקוס על הרמב"ם הנ"ל. וכתב חילוק נוסף: "בלשכה אין העניינים מביישים כל כך, כיון שהיא מתוקנת לבני טובים כדי שתפרסנו בכבוד בחשאי". ויש לעיין מה כוונתו בחילוק זה, ואולי כוונתו לומר שלשכת החשאים היתה מיועדים רק ל'בני טובים' ולא לכולם ולכן היתה פחות בוששה, וצ"ע, ועיין הערה 153.

כגון לשכת חשאים. דוגמת מתן בסתר שלנו בבית הכנסת. מיהו אינו דומה ממש למתן בסתר שלנו דאף שנקרא מתן בסתר ואין יודעין כמה נותן שם אבל מ"מ הנתינה הוא לעין כל כשנכנסין בבית הכנסת ברבים הוא מטיל שם ויש שאינו מטיל שם אלא פרוטה והרואה יחשוב שהטיל שם גדול. מה שאין כן בלשכת חשאים דמקדש שהטילו שם בחשאי בלי ראיית שום עין. והגבאי שבא אח"כ וחילק מה שבלשכה לא היה יודע מי נתן לשם והיה מפרנס מהן עניים הגונים דלא היה להן גנאי כשלוקחין מיד הגבאי מאילו ידעו מי נתן הממון לשם.

מדבריו ג"כ נסיק כאמור לעיל, שלעולם הגבאי יודע למי הוא נותן, אולם בלשכת חשאים לא היו רואים אותו בשעת הנתינה (אף שיתכן שראו אותו נכנס לתת שם) לעומת קופות שבבית הכנסת, שיתכן שיחשבו שנותן יותר ממה שנתן¹⁶¹.

אמנם, הפרישה שם את הדגש בידיעה של אנשים אחרים כמה נתן, לעומתו הב"י מדגיש שמעלת קופת החשאים שכלל לא היו יודעים שמישהו נתן לתוכה¹⁶².

סיכום

טו. העולה מהאמור לעיל:

- למרות שבפסוקי התורה נאמרה נתינה מעשיר לעני, הרמב"ם חייב להעמיד גבאי צדקה וקופת צדקה לגביה וחלוקה (אות א').
- נראה שהרמב"ם למד דין זה מבית האוצר שהיה במקדש (אות ו' ואילך).
- ישנם מתנות עניים בהם יש טובת הנאה לנותן ויש כאלו שאין בהן טובת הנאה והעניים נוטלים בעצמם כרצונם (אות ב' ואילך).

¹⁶¹ קיימות כיום קופות צדקה 'שקופות' שניתן לראות כמה הוכנס בהן, ולפי הפרישה שיש בכך מעלה, שלא יחשוב שנותן יותר. אמנם יש מקום לומר ההיפך, טוב יותר שלא יעקבו כמה נותן כל נותן.

¹⁶² דומה לכך, הפקדת מזומן בעילום שם לחשבון צדקה (אולם, פעמים שפקיד הבנק יכול לדעת).

- חזקיהו ונחמיה תיקנו הבאת תרומה למקום אחד ומשם יחלקו (תקנת בית האוצר – אות ג').
- טעם התקנה מניעת מכשול בנתינה למי שאינו ראוי, ואפשרות לכהנים וללויים להתחזק בתורת ה' ועבודת המקדש (אות ג'-ד').
- בבית האוצר נשללה מהבעלים טובת ההנאה לתת למי שירצו (אות ה').
- ההיתר לנסות את הקב"ה בנתינת מעשרות לבית האוצר, כפי שנאמר להקב"ה ביד מלאכי, אינו סותר דברי תורה, כיון שבתורה לא הוזכרה נתינה באמצעות בית האוצר (אות ז' ועיין אות י').
- הנסיון והברכה המיוחדת, נאמרו רק בנתינה דרך בית האוצר מחמת מעלותיו, ולשיטת הסבורות שאף במעשר כספים מותר לנסות, ה"ז רק בנתינה דרך בית אוצר/קופת צדקה, שאין נתינה ישירה לעני (אות ז'-ח' ואילך).
- בנתינת צדקה בפרהסיא, פעמים שעדיף לא לתת כדי לא לבייש את העני, וי"א שהקפדה זו היא רק במתנה מועטת (אות יא).
- "מתן בסתר יכפה אף". יש לעיין האם הכוונה בנתינה ישירה מהעשיר לעני (ללא ידיעת אחרים) או בנתינה לגבאי צדקה/קופת צדקה (אות יב).
- במעלות הצדקה שכתב הרמב"ם לא הוזכרה נתינה מעשיר לעני ללא ייעת אחרים (אות יג).
- במקדש היתה לישכת חשאים לנתינת צדקה וכן בכל עיר (אות יד).
- לישכת חשאים עדיפה על קופת צדקה, כיון שבלשכה לא היה גבאי שידע מי נתן או כמה נתן, ובשני המקרים היה גבאי ממונה לחלוקה (אות יד).

ממי עדיף לקבל צדקה מיחיד או מציבור ?

הקדמה

א. עני זכאי לקבל, לקט, שכחה ופאה מעשר עני וכן צדקה מיחיד או מקופת הציבור ('ארנקי של צדקה'). האם יש סדר מסויים בו יש לעני לנהוג בבואו ליטול או שכיון שיש לו זכות ליטול, אין עדיפות ממה יטול ויכול לבחור בדרך שירצה ואין בכך שיקול הלכתי כלל.

לקט שכחה ופאה ומעשר עני או צדקה

ב. חידושים וביאורים (הגר"מ פיינשטיין זצ"ל) על מסכת מסכת פאה, פרק ח' משנה ט¹⁶³, סימן קס"ח¹⁶⁴:

¹⁶³ הודפס בסוף ירושלמי מסכת פאה מהד' מוצל מאש (ע'מ תק"פ) ושוב במהד' מחדשת בירושלמי פאה עם פירוש.

¹⁶⁴ עיין תוס' כתובות סה שצויין בהערה 57. וכשיטת בגרמ"פ שלפנינו ברשימות שיעורים (הגרי"ד סולוביצ'יק) לב"ק ז. : "ונראה שהשינוי בשיעורים הוא מחמת ההבדל ביסוד דיניהן של מתנות עניים אלו. קיימות שתי הלכות במתנות עניים : א) ממון עניים וקנינים ב) מצות צדקה. לקט שכחה ופאה ומעשר עני מהווים ממון עניים וקנינים. גברא שנקרא בשם עני יש לו קנין בגופו של ממון העניים, ועקב כך יכול העני ליטול בבת אחת כמה לש"ו ומ"ע שהוא רוצה - ואפילו אלף זוז - שכן לוקח את הממון שלו. מאידך קופה ותמחוי הם ממון העיר אלא שמצות צדקה מחייבת את בני העיר להחזיק את ידי העניים ולחלק להם את די מחסורם. משו"ה אין העני זכאי לקבל רק את די מחסורו - והוא לפי השיעורים שכתב הרמב"ם - ב' סעודות לתמחוי וי"ד סעודות לקופה".

וכבר קדמו האו"ש בפרק ו' מהלכות מתנות עניים הל' י' : "דפאה הוא רק כזכות שיש לעניים, ואינו בשביל שחסר לו, דהא עני נוטל אפילו אלף זוז בפעם אחת, ובצדקה אין אתה מחייב לעשרו, וכן מי שיש לו י"ד סעודות לא יטול מן הקופה (שבת קיח, א) ומלקט שו"פ נוטל, וכן אין מחייבין לשיטת הר"ת למכור כלי תשמישו של כסף בלקט שכחה ופאה, ובצדקה מחייב".

דלענין לקט שכחה ופאה ומעשר עני שהוא ממון עניים¹⁶⁵ ויש לכל עני זכות בהם כלולים במעשר ראשון, אין כלל מידת חסידות ביש לו פחות ממאתים זוז שלא ליטול¹⁶⁶ ... אבל צדקה שנוטל מאחרים, ודאי יש מידת חסידות... שלא ליטול¹⁶⁷.

כלומר, בדבר בו זיכתה תורה לעניים, הרי זה רכוש שלו ואין אדם צריך לוותר על שלו, לעומת זאת צדקה שהיא רכושו של בעל הבית, מידת חסידות (אם אינו מזיק לגופו – כמבואר שם בירושלמי) שלא ליטול.

דברי הגרמ"פ זצ"ל הינם ביחס שבין העני לבעל הבית, שקיים רק בצדקה (שבעל הבית נותן משלו) ולא קיים בלקט וכו', כיון שתורה זיכתה לו. אמנם יש לעיין שלכאורה גם בלקט שכחה ופאה ומעשר עני יש מידת חסידות, שהרי אם לא יטול הוא יטלו עניים אחרים, וא"כ בהימנעו מלקחת, חלקם של העניים האחרים גדול ומדוע שלא נאמר שיש מעלה שלא ליטול ?

ועוד, שאם יש מידת חסידות שלא ליטול צדקה מבעל הבית שהוא עשיר, כל שכן שתהיה מידת חסידות שלא ליטול לקט וכו' שהוא ממון עניים כדי ששאר עניים יהיה להם יותר ?

ונראה, שמידת החסידות עליה דן הגרמ"פ אינה ביחס לאחרים אלא ביחס למדת הבטחון של העני, וכפי שכתב הוא שם :

¹⁶⁵ רשי ב"ק דף ז. :: "מי שיש לו מאתים זוז לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני לאו עני הוא, ונמצא גזול עניים..." ויתכן להביא מכאן ראייה לדברי הגרמ"פ, שלקט וכו' הינם ממון עניים. אולם אין זה ראייה מוכרחת, כיון שיתכן שמדובר בממון בעל הבית ואע"פ כן בעקיפין הרי הוא גזול את העניים, כיון שבעל הבית יאמר שנתן לו ושוב לא יתן לאחרים, וסברא זו העלה האו"ז ח"א הלכות צדקה סימן י"ד, בשם רבינו אפרים (והשיב לו...) – "יובאו דבריו בפרק הבא. ועיין בתוס' כתובות סח. ד"ה "כאן" שכתב שלקט וכו' הינם "דברים של הפקר" ולא כתב שהם ממון עניים – ועיין בהערה 214. ועיין ליד ציון הערות 505,747. ובפנים בשם הב"ח.

¹⁶⁶ אא"כ יש לו אפשרות לעבוד בעבודה אפילו דחוקה, ע"ש.

¹⁶⁷ ע"ש בהרחבה, ומתי בכל אופן יש מידת חסידות גם בלקט וכו'.

אבל מטעם חסידות צריך להחשיב את עצמו שאינו עני, כיון שיכול להרויח ממלאכתו ובוטח בה' שישלח לו בכל יום¹⁶⁸, ולכן מלקט שכחה ופאה הוא מידת חסידות היא לאיש כזה שלא יטול. ויתברך כיון שאחר בטחונו בהשי"ת שישלח לו מלאכה בכל יום¹⁶⁹...

ביחס למידת הבטחון, יש מקום לחלק בין צדקה שבה יש להשתדל יותר להימנע כיון שנוטל משל אחרים, לעומת לקט כו' שמדובר בממון של העני עצמו שזיכתה לו תורה, שבכך אין חסרון במידת בטחון אם הוא נוטל לעצמו¹⁷⁰, שהרי פשוט שאין לאדם להימנע מלהשתמש ברכוש שלו מכח מידת הבטחון.

אולם, ביחס לשאר עניים, האם יש מידת חסידות שלא יטול כדי שיוכלו הם ליטול יותר, על כך כלל לא דן הגרמ"פ זצ"ל. ויתכן, שבמקרה זה אין מידת חסידות, כיון שמי שנמצא במחסור יכול ליטול את שלו מהשותפות ואין לו להתחסד באופן זה, וקצ"ע.

(אמנם שיטת הגרמ"פ אינה לכו"ע, והב"ח נקט שמדובר בממון הפקר – עיין ליד ציון הערה 214).

ג. מדברי הגרמ"פ נוכל להסיק שאם עומדת בפני עני ברירה, האם ליטול לקט וכו' או ליטול מצדקה (בין של יחיד בין של רבים), עדיף שיטול לקט וכו', כיון שהוא ממון שלו משא"כ בצדקה¹⁷¹ שהיא כסף הניתן למבעל הבית לעני (מצידו של העני, מסתבר שיש פחות בושע בנטילת לקט שבשדה מאשר לבקש מעשיר שיתן לו).

---

¹⁶⁸ מידת חסידות היא כאשר יש לו יכולת לעבוד, אבל אם אין לו יכולת לעבוד, אין מידת חסידות בדבר וכפי שכתב לעיל (נראה שכך יש לפרש את דבריו).

¹⁶⁹ במהד' החדשה "כיום" ונראה ט"ס.

¹⁷⁰ אא"כ יכול לעבוד בדוחק, שאז מוכיח יותר בטחון בקב"ה בכך שמשתדל לא לקבל מתנה, אף שתורה זיכתה לו, וקצ"ע.

¹⁷¹ ויש לעיין לשיטות הסוברות שמעשר כספים הינו מן התורה (ואף אפשר לנסות בו את הקב"ה – עיין בפרק הקודם) האם דמי מעשר הכספים נחשבים ממון של עניים ? וכן האם שלישית השקל בשנה היא חוב על כל אדם במצות צדקה (שו"ע יו"ד סימן רמ"ט סעיף ב') ג"כ נחשב ממון עניים, וצ"ע.

ד. עוד יש לעיין האם יש חילוק בין לקט שכחה ופאה ומעשר עני בשדה לבין מעשר עני שניתן בבית בעל הבית, שהרי בלקט וכו', אין לבעל הבית שום טובת הנאה ואינו יכול למנוע ממי שרוצה לבוא לקחת, לעומת זאת במעשר עני המתחלק בתוך הבית יש לבעל הבית טובת הנאה ויכול לקבוע למי ינתנו מעשרות אלו (עיין בפרק הקודם אות ב'), ויש מקום לומר (על פי היסוד שכתב הגרמ"פ זצ"ל), שעדיף לקט וכו' כיון שנוטל ממון שלו לגמרי משא"כ מעשר עני שמקבל דבר מה מבעל הבית. ועיין לקמן בדברי הב"י, שיש מעלה בלמעט 'טובת הנאה'.

קבלה מיחיד או מציבור

ה. גמ' סנהדרין דף כז:

¹⁷²קם בר חמא נשקיה אכרעיה, וקבליה לכרגיה דכולי שניה

בר חמא קיבל על עצמו לשלם את ה'כרגא' (שהוא אחד מסוגי המיסים) של רב פפי למשך כל ימי חייו. הראשונים תמחו מדוע מעיקרא הוטל מס על רב פפי, והרי רבנן פטורים ממיסים (עיין ב"ב דף ח.), וכתב הריטב"א בב"י דף ח. :

ואסיקנא דרבנן פטורין מכל מידי דנטירותא וכן כל מיני מיסים וארנוניות ואפילו כסף גולגלתא פורעין צבור בשבילם. ומיהו אם תבע המלך בפירוש לכל אחד מהן אין פורעין בשבילו. והא דאמרין בסנהדרין (כ"ז ב') קביל עליה כרגא דכולהו שני ? הכי הוה¹⁷³.

¹⁷² בר חמא הועמד לדין בעון הריגת נפש ורב פפי היפך בזכותו ויצא זכאי בדינו (ועי"ש ביד רמ"ה ובמרגליות הים מה היה תפקידו של רב פפי וע"ע ברכי יוסף חו"מ סימן ט').

¹⁷³ פירוש, היה מדובר במס שתבע המלך בפירוש ולכן רב פפי היה חייב בו ובר חמא קיבל על עצמו לשלם עבורו.

אי נמי, מדת חסידות היתה בו שלא היה רוצה להציל עצמו בשל צבור
והיה רוצה לקבל מן היחיד הזה¹⁷⁴.

כלומר (על פי התירוץ השני), מדובר במיסים שהקהל היו חייבים לפרוע עבור רב
פפי, בפני רב פפי עמדה הברירה האם הציבור ישלמו את המס המוטל עליו, או שבר
חמא ישלם. ומידת חסידות הינה לא לקבל מהצבור אלא מהיחיד. אמנם, הריטב"א
אינו מבאר מדוע לא ליטול מהציבור זו מידת חסידות. יתכן להציע כמה אפשרויות,
כגון:

- אין חלוקה מהותית בין קבלה מיחיד לבין קבלה מציבור, אבל בנידון שלפנינו
שלבד חמא היתה הכרת הטוב כלפי רב פפי - העדיף לקבל ממנו.
- אם הציבור חוסך את תשלום המיסים של רב פפי, הוא עושה עם כסף זה
פעולות אחרות לטובת הציבור. לעומת זאת אם בר חמא לא יתן לטובת רב
פפי, ישאר הכסף בחזקתו ולא תהיה בו שום תועלת לציבור¹⁷⁵.

1. הב"י ביו"ד סימן רמ"ג מבאר טעם אחר:

...ומה שהביא הר"ן ראייה לדבריו מההוא דבר חמא קביל כרגא דרב
פפי כולחו שני י"ל דעד אותו הזמן שהיו פורעין הצבור כרגא דרב פפי
ובר חמא קביל עליה לפרעו בעדו כולחו שני ולא יצטרך רב פפי להחזיק
טובה לצבור¹⁷⁶.

מדברי הב"י נראה שהחילוק אינו מכח טובת הקופה הציבורית שתרוויח מתשלומי
של בר חמא (כפי הצענו לעיל), אלא שטוב לאדם שלא יצטרך להחזיק טובה
לציבור ועדיף שיחזיק טובה ליחיד. והב"י לא ביאר מה הטעם בכך. יתכן להציע:

¹⁷⁴ וע"ע שו"ת יביע אומר חלק ז', חו"מ סימן י' אות ב'.

¹⁷⁵ על פי טעם זה, אם רב פפי יעשה מעשה אחר לטובת הציבור בכסף, אין מעלה לקבל ממנו.

¹⁷⁶ כלומר, בר חמא רצה לתת לרב פפי את הרווח שלא יזדקק להכיר טובה לציבור ועיין לקמן באות ז' שמדברי
בעל התורה לשמה בהביאו את דברי הב"י נראה שרב פפי עצמו הוא זה שהעדיף כך.

- אין חלוקה מהותית בין החזקת טובה ליחיד לבין החזקת טובה לציבור, רק בנידון זה שבר חמא נותן מרצונו כהכרת טובה ואילו הציבור משלם בעל כורחו (ואולי גם צריך לפנות ובקש מהם) ושלא מרצונם – עדיף לקבל מהיחיד.
- נח לאדם שלא ירגיש מחוייב לכולם ודי בכך שיהיה מחוייב ליחיד.

ז. במקרה של רב פפי לא מדובר בכסף של צדקה אלא בחיוב של בני העיר. ולפיכך יש לעיין האם נוכל להסיק מכאן להלכות צדקה, מה עוד שיתכן שבנידון של רב פפי, יש טעם מיוחד לקבל מבר חמא, כיון שהוא מכיר טובה אליו (וגם נותן מרצונו), אולם בשו"ת תורה לשמה סימן תקי"ח למד מכאן הנהגה כללית:

שאלה. ת"ח אחד שלוקח פרס מן הציבור בשביל ישיבתו בבהמ"ד כל היום שמחזיקים בידו על התורה וזה נזדמן לו אדם אחד יחידי פרטי מחזיק בידו לתת לו אותו הפרס בתנאי שלא יקח עוד מן הציבור. אי עדיף טפי לקבל הפרס מאותו היחיד מלקבל אותו מן הציבור או דילמא לא שנא בזה יחיד מציבור כי זה הוא בתורת צדקה וזה הוא בתורת צדקה. יורנו ושכרו כפול מן השמים.

תשובה... קם בר חמא.... וכתב הריטב"א ז"ל... מדת חסידות היתה ברב פפא שלא היה רוצה להציל עצמו בשל ציבור.... ועיין למרן מהריק"א בב"י יו"ד סי' רמ"ג שכתב שהציבור היו פורעים ולא היה רוצה להחזיק טובה לציבור ע"ש. משמע מזה שטוב ליהנות מן היחיד ולא ינהנה מן הציבור והריטב"א ז"ל קרי לה מדת חסידות.

התורה לשמה אינו מחלק כחילוקים שהועלו לעיל וכורך את שיטתו של הריטב"א יחד עם שיטתו של הב"י ומסקנתו היא שטוב להנות מן היחיד ולא משל ציבור גם בצדקה (ולא ביאר מה טעמו ויתכן לצרף את הטעם שהוזכר לעיל – שהציבור יוכל לעשות בכסף שנותר בידו מטרות טובות – לעיל אות ה').

קביעתו ההחלטית של בעל התורה לשמה יש לעיין באיזו מקרה היא חלה. הרי

יתכנו כמה מקרים:

- הציבור והיחיד נותנים ברצון מעצמם.
- הציבור והיחיד נותנים רק לאחר בקשה.
- הציבור נותן מרצון והיחיד רק לאחר בקשה.
- הציבור נותן לאחר בקשה והיחיד נותן מרצון.

ברור הדבר שבמקרה של התורה לשמה, היחיד נותן מרצונו (שהרי כך היה המעשה) אולם התורה לשמה לא ביאר האם גם הציבור נותן מרצונו ומה הדין אם היחיד יתן רק לאחר בקשה, וצ"ע.

ולכאורה יש לדון בעיקר הדברים מכח דברי הרמ"א ביו"ד סימן רמ"ו סעיף כ"א, לגבי קבלת פרס על לימוד תורה:

וכל זה דשרי היינו שנוטל פרס מן הצבור או הספקה קבועה, אבל אין לו לקבל דורות מן הבריות¹⁷⁷.

משמע שלא ליטול מן היחידים, אמנם עי"ש בש"ך בס"ק כ"א שהוכיח להתיר גם מיחיד ונראה שהתורה לשמה סמך על שיטתו, עי"ש, וקצ"ע.

ח. ספר חסידים (מהד' הרב מרגליות) סימן שי"ט:

---

¹⁷⁷ עיין הערה 602.

כשאדם נצרך מן הבריות אם יכול לעשות שיתנו לו הקהלות שבכל עיר ועיר מן הצדקה אל ילך ליחידים לבקש כי מה שנותנים לו מן הכיס של צדקה לא יכאב לב על זה אבל מה שנותן היחיד שמא צעור על הדבר שמוציא מידי פשוט וכמוציא דמו הוא... ורואה שהיה מעשה ודוחק שיתן אותו¹⁷⁸, היה עשיר אבל האדם עצמו לא יתכן שיעשה¹⁷⁹, ולאחר שפסקו לו לא יטריח יותר אבל קודם לכן יגיד עניו ודלותו.

דברי בעל ספר חסידים לכאורה מנוגדים לדברי התורה לשמה. אמנם בספר אורח צדקה פרק ח' הערה יז כתב:

אמנם יש לחלק שבמקרה של רב פפא, רב חמא הציע מעצמו לתת ובכהאי גוונא יש אכן עדיפות לקחת מיחיד ולא מציבור אבל אם הוא הולך לבקש, עדיף שיבקש מציבור¹⁸⁰.

כלומר, ספר חסידים חושש לצער שמצער העני את היחיד ולפיכך עדיף ליטול משל ציבור, אבל כאשר אין חשש שכזה כיון שהנותן נותן מעצמו ללא בקשה של העני או שיש עשיר שיש לו קרן צדקה שנותן ממנה למבקשים ממנו, סר חששו של בעל ספר חסידים ועל כך נקט התורה לשמה שיטול משל יחיד ולא משל ציבור, וצ"ע¹⁸¹.

¹⁷⁸ ב"ב דף ח':

¹⁷⁹ אפילו אדם עשיר – כך נראה מכלל הענין.

¹⁸⁰ בספר מסורת משה (מבעל האג"מ) ח"ב עמ' רמ"ב מובא מעשה באשה עניה שהיתה זכאית ליטול מהמוסדות אבל פנתה לאשה פרטית שתתן לה. ואמר הגרמ"פ זצ"ל שכיון שנפסק להלכה שמי שיש לו "ואינו רוצה להתפרנס... שלא חייבים לפרנסו... שכמו כן מי שיכול לקבל מהממשלה ויתקיים משל ציבור ומסרב ודוקא מבקש מיחיד, נחשב כיש לו ואינו רוצה להתפרנס ואין חייבים להשגיח עליו". ועיין הערה 452. ובמציאות המוכרת לנו, ישנם אנשים שאינם מוכנים ליטול מכספי המדינה מפני שאינם מכירים בה, האם לשיטת האג"מ יש "להשגיח עליו"?

¹⁸¹ אדם שאין לו משלו ויכול להתפרנס מביטוח לאומי, דמי אבטלה וכו' או מאביו? האם עדיף ליטול מאביו כיון שהוא יחיד או שביטוח לאומי ודמי אבטלה הינם סוג של ביטוח שאין בו גדר צדקה, וכן יל"ע במילגות לימודים שמקבל תלמיד ישיבה או סטודנט שניתנת לתלמידים שאינם יכולים לפרנס את עצמם, האם עדיף שיטול מאביו או שיטול את המילגה. ובמציאות המוכרת לנו, רבים מעדיפים מלגות כיון שלא רוצים להכביד על ההורים או שלא נעים להם לבקש מהם אבל נטילת מלגות נראית בעיניהם קלה יותר, וצ"ע.

סיכום

ט. העולה מהאמור לעיל, סדרי עדיפות בנטילת צדקה מצידו של המקבל:

- ליטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני בשדה – שהם ממון העני ואין צריך להחזיק טובה לנותן (אות ב'-ד')
- ליטול מעשר עני בבית – שהינו ממון של העני אבל עליו להחזיק טובה לנותן (אות ב'-ד').
- נטילת צדקה (אות ג').
- אם נותנים לו צדקה ללא בקשה או עשיר שיש לו קרן צדקה, עדיף ליטול מיחיד ולא מציבור (אות ז', ט).
- אם נזקק לבקש – עדיף מציבור ולא מיחיד (אות ח').

ובספר מסורת משה חלק ב' יו"ד אות ק"ע עמ' רמ"ב כתב: "מי שיכול לקבל מהממשלה ולהתקיים משל הציבור ומסרב, ודוקא מבקש מיחיד, נחשב כשיש לו ואינו רוצה להתפרנס, ואין חייבים להשגיח עליו". ויש לעיין האם הסיבה בגללה אין לתת לו היא כי עדיף לקבל מציבור ולא מיחיד או שכאשר יש מערכת מוסדרת של המשלה לא נאמר דין זה כלל והציבור מעיקרא נותן מכספו לממשלה לחלק באופן זה (ויל"ע האם יש נפ"מ בחו"ל או בארץ), ולגבי נתינה למי שיש לו עיין לקמן בהערה 432.

שיעור מאתים זוז האם תקף גם בצדקה

דין המשנה /שיעור נתינה בלקט ובצדקה /מועדי חלוקה ורכוש העני/מדוע נקבעו מאתים

זוז

א. משנה פאה פרק ח' משנה ז'-ח':

¹⁸²מי שיש לו מזון שתי סעודות לא יטול מן התמחוי (רע"ב: לפי שהתמחוי מתחלק בכל יום שהגבאים מחזירים על פתחי בעלי בתים בכל יום ולוקחים מהם תבשיל והכלי שמימים בו את התבשיל נקרא תמחוי).

¹⁸³מזון ארבע עשרה סעודות, לא יטול מן הקופה (לפי שהקופה מתחלקת מע"ש לע"ש)...

(משנה ח') מי שיש לו מאתים זוז לא יטול ¹⁸⁴לקט שכחה ופאה ומעשר עני¹⁸⁵... (ר"ש שם: שיערו חכמים שזהו שיעור הוצאתו במזונות ובמלבושיו [לשנה]... והני מאתים זוז דהכי היינו לו ולאשתו¹⁸⁶).

¹⁸² במשנה לא מבואר מה מקור שיעורים אלו – האם מהתורה או מדרבנן ? ועיין לקמן.

¹⁸³ פירוש: מי שיש לו מזון ארבע עשרה סעודות.

¹⁸⁴ ונראה שהוא הדין פרט ועוללות והתנא נקט מתנות שבתבואה – ועיין רמב"ם פרק א' ממתנות עניים הלכה ד'.

¹⁸⁵ ויש לעיין האם מי שיש לו מאתים זוז חסר זוז והתחיל ללקוט, האם מותר לו ללקוט ללא מיגבלה או שעליו להפסיק כשהגיע לשיעור מאתים זוז ? השפ"א בסוטה כא: כתב שאסור לו להמשיך ללקוט אבל אם "שולח אחר ללקוט בעבורו ובעוד שלא בא לידי הוא עני ובא בבת אחת". וככל מעשר עני שמי שאין לו מאתים זוז, מותר לו ליטול שיעור גדול בבת אחת כמבואר במשנה בפרק ח' משנה ח' ובירושלמי פאה פרק ח' הלכה ד' – לקמן אות ג'. וברמב"ם פרק ט' ממתנות עניים הלכה י"ג.

¹⁸⁶ ומסתבר שאם יש לאדם הוצאות מיוחדות, יש חובה לסייע לו כגון אדם חולה וכדו'. ומצאנו חיוב מיוחד של "חיטי הפסח" (ירושלמי ב"ב ה"ד וברוך כלל מכונה בפי כל "קמחא דפסח") ויש לעיין מה התוספת המיוחדת בו שהרי יש חיוב פרנסה רגיל כמו בכל ימות השנה בתמחוי וכו' וכך כתב האו"ז בהלכות פסחים סימן רנ"ה: "מנהג הקהילות לשים מס על הקהל לצורך החטים ליתן בפסח לעניי העיר כדאיתא בירושלמי..." והרמ"א בסימן תכ"ט סעיף א' כתב: ומנהג לקנות חטים לחלקם לעניים לצורך פסח.

ובחילוק שבין קופה לבין תמחוי ביארה הגמ' בב"ב דף ח :

תמחוי בכל יום. קופה, מערב שבת לערב שבת. תמחוי, לעניי עולם¹⁸⁷,

קופה - לעניי העיר¹⁸⁸.

כלומר, קופה ותמחוי מיועדות לאנשים שונים (עניי העיר לעומת עניים מזדמנים). ויש לעיין האם מעיקרא זכותם של עניי עולם (אורחים) ליטול רק לשתי סעודות ולכן מחלקים מהתמחוי פעם ביום או ההיפך, כיון שמחלקים פעם ביום לעניי עולם, יטלו בכל יום את המנות של אותו יום ולא יטלו יותר, כיון שמחר יקבלו שוב.

אותה שאלה יש לשאול גם לגבי הקופה, האם עניי העיר זכאים למעות פעם בשבוע

ונוכל להציע כמה אפשרויות:

א. גם בתקופה בה לא נוהגים בקופה ותמחוי (עיין סמ"ק לקמן ליד ציון הערה 321), יש להקפיד באופן מיוחד בפסח. אמנם הסבר זה יועיל לדברי האו"ז וכו' אבל לא לביאור הירושלמי שבפשוט בזמנו נהג דין תמחוי.

ב. יש לתת חיטים יותר מהשיעור המצומצם הרגיל של כל השנה (ועיין ביאור הלכה תכ"ט ד"ה י"ב), ברווח לצרכי החג (עיין מור וקציעה תכ"ט, משנת יעבץ או"ח סימן ד' ונהרות איתן ח"א סימן כ"ו) וזאת מחמת שמחת החג ודרך החירות (שער הציון סימן תכ"ט ס"ק י': "ואפשר דמשום זה תקנו קדמונינו בפסח יותר משארי רגלים, שהוא זמן חירות ויושבין מסובין וכל אחד הוא וביתו ברוב שמחה אין זה כבוד לה' שהעניים יהיו אז רעבים וצמאים, ועל כן נותנין לו קמח על כל ימי הפסח שיוכל גם הוא לספר יציאת מצרים בשמחה. ועוד טעם פשוט דחמץ אינו רשאי לאכול ומצה אינו מצוי כל כך להשיג לקנות ואם לא יכינו לו על כל ימי פסח אפשר שישאר ברעב, או יוכל לבא לידי קלקול ומצאתי זה הטעם במטה יהודה").

ג. כדי לקיים מצות מצה בנוסף לסעודה הרגילה, וזאת בנוסף לדין המשנה בתחילת פרק עשירי במסכת פסחים המחייבת ארבע כוסות לעני.

ד. לתת לעניי חיטים ולא מעות כדי להקל עליו "וכך מיקרא הנייתה טפי" (משנ"ב תכ"ט ס"ק ד' ושער הציון ס"ק ד' ובכך מבאר שה"צ שביירושלמי נאמר שזה דין ואילו ברמ"א כתב שמדובר במנהג, והכוונה היא שהדין אומר מעות ואילו המנהג לתת חיטים ולדרך זו של שער הציון לא בארנו מה התחדש כאן יותר מכל השנה) ולפי"ז במציאות בה לא טוחנים ואופים לבר אין תועלת בנתינת חיטין או קמח (כפי שכותב המשנ"ב הנ"ל שעתה נהגו לתת חיטים) אלא לתת לו מצות או מעות לקניית מצות (שמצות מצויית בכל חנות ועוד שיש הנהגים מעצם הקניה").

¹⁸⁷ עיין הערה 99 בדברי האהבת חסד.

¹⁸⁸ משנה ראשונה פאה, שם: "מן התמחוי... וא"ת כיון שמחלקין בכל יום למה חוזרין ומחלקין בע"ש? היינו טעמא דהתמחוי לעני עולם והקופה לעניי אותה העיר, הכי אמר בפ"ק דב"ב. ומשום דעניי עולם אינן קבועים הני אזלי והני אתו, צריך לחלק בכל יום ולעניי העיר שקבועין מתחלק בע"ש. ונ"ל דתמחוי עיקרה למזונות ותבשילין שזה נקרא תמחוי... וקופה עיקרה למעות". ועיין דרישה יו"ד רנ"ג ס"ק א' שדן האם עניי העיר זכאים ליטול גם מן התמחוי. ועיין עוד לקמן ליד ציון הערה 929.

ולכן הקופה מתחלקת פעם בשבוע, או שכיון שקופה מתחלקת פעם בשבוע, התירו להם ליטול מזון סעודות של שבוע ?

נראה לפשוט את הספק מדין לקט. העונה החקלאית הינה פעם בשנה¹⁸⁹ וכיון שפרנסת שנה הינה מאתים זוז התירו לו ללקוט פעם בשנה עבור כל השנה, אבל אם יש בידו סך של מאתים זוז, אין לו היתר ללקוט מן הלקט. וכך כתב בשנות אליהו (הגר"א) על מסכת פאה פרק ח' משנה ז' (בפירוש הארוך):

כיון שיש לו כדי פרנסתו שנה שלימה, למה יקח בשנה זו, דלקט שכחה ופאה מצויים בכל השנים

ומכאן שיש מקום לומר שכשם שבלקט וכו' מדובר על יכול של פעם בשנה ולכן ההיתר הוא על פי פרנסת שנה שיש בידו, כך גם בקופה, כיון שקבעו שהיא תתחלק פעם בשבוע בערב שבת, התירו ליטול ממנה רק למי שאין לו מזונות לאותו שבוע וכך גם ביחס לתמחוי, שכיון שקבעו לחלקו בכל יום (ומסתבר שקבוע כך כדי לתת אוכל טרי ומבושל), מי שיש לו אוכל ליום זה – אסור לו ליטול מן התמחוי.

וכיון שכך, יש מקום לומר שעל פי שינוי מועדי החלוקה, כך גם ההיתר של העניים ליטול, ואם מדובר במציאות של חלוקה חודשית - מותר ליטול לצרכי החודש וכו'. אמנם, יש לעיין האם הקביעה לחלק פעם בשבוע מהקופה הינה קביעה 'הלכתית' או שאין חיוב הלכתי לחלק דוקא באופן זה¹⁹⁰.

ב. בפשטות 'קופה' הינה קופה של צדקה¹⁹¹. ומפשוטה של משנה נסיק שנטילה מקופה

¹⁸⁹ עיין לקמן ליד ציון הערה 322 בדברי הסמ"ק והטור.

¹⁹⁰ שו"ת הרדב"ז חלק ד' סימן קנ"ט (אלף ר"ל): "דכיון דתמחוי מתחלק בכל יום ויש לו מזון שתי סעודות למה יטול כיון שאין התבשיל מתקיים ומפסיד את אחרים, אבל צדקה אינה מתחלקת אלא מערב שבת לערב שבת, ואם לא יטול שמא לא יספיק לו מה שבידו לכל השבוע...". ומשמע שמועדי החלוקה קובעים את שיעור הנטילה.

¹⁹¹ ולקמן נציע שיש מקום לחלק בין 'קופה' לבין 'צדקה', עיין אות ה, ט',

של צדקה מותרת רק למי שאין לו מזון י"ד סעודות לעומת נטילת לקט וכו' ששיעורה במאתים וזו¹⁹² (ועיין לקמן אות ד' במחלוקת הראשונים). אמנם מי שיש לו מזון י"ד סעודות (מעצמו או שקיבל מקופת הצדקה) עדיין מותר לו ליטול לקט וכו' עד שיהיו לו מאתים וזו¹⁹³ ואם יש לו מאתים וזו אסור לו ליטול לקט ולא מקופת הצדקה. ונראה שכך נקט גם הרמב"ם בפרק ט' מהלכות מתנות עניים הלכה י"ג:

מי שיש לו מזון שתי סעודות אסור לו ליטול מן התמחוי, היו לו מזון ארבע עשרה סעודות לא יטול מן הקופה, היו לו מאתים וזו אף על פי שאינו נושא ונותן בהם [או שיש לו חמשים וזו ונושא ונותן בהם] הרי זה לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני...

ובטעם החילוק בין צדקה למתנות עניים שבשדה, ניתן לומר שהכל על פי סדרי החלוקה, ובכל פעם מותר לעני ליטול עד הפעם הבאה בה תהיה לו אפשרות ליטול. ולכן לקט שהינו מתבואה שבאה פעם בשנה, מותר לו ליטול שיעור של שנה (מאתים וזו)¹⁹⁴, אבל קופה שמתחלקת כל שבוע – יטול פעם בשבוע.

ועוד ניתן להציע על פי דברי הגרמ"פ על מסכת פאה שהובאו בפרק הקודם (אות ב' ואילך), שצדקה היא ממון בעל הבית שנותן משלו לעני לעומת לקט שכחה וכו' שהם ממון עניים שתורה זיכתה להם אותו¹⁹⁵. ובדבר ששייך להם, שיעור הנטילה הינה גבוה יותר מאשר שיעור הנטילה מממון שאינו שלהם שמקבלים אותו מאחרים

¹⁹² בגמ' בסוטה דף כא: אומר ר' אבהו ש"רשע ערום" הוא "הנותן דינא לעני להשלים לו מאתים וזו" וכתב שם רש"י: "ומעתה לא יטול לקט". ויש לעיין האם נדייק מדבריו שהזכיר לקט ששיעור מאתים וזו הינו בלקט ושאר מתנות עניים ולא בצדקה, וצ"ע.

¹⁹³ ב"ח יו"ד סימן של"א: "דעיקר המצוה היא שיתן בעל הבית מעשר עני לעניים מלבד מה שנותן הגבאי לכל עני ועני בכל ערב שבת".

¹⁹⁴ אמנם, באמור בפנים יש התעלמות מכך שישנם סוגים שונים של גידולים ואם נטל מסוג אחד ויש לו שיעור מאתים וזו, שוב אינו יכול ליטול מאחר ויתכן שהנחה היא שהעני יכול למכור את מה שהוא קיבל ולקנות גם שאר צרכי סעודה.

¹⁹⁵ אמנם הב"ח מגדיר לקט כ'הפקר' - עיין שיטתו לקמן ליד ציון הערה 214.

(אמנם עיין בסברתו של ר' קלונימוס בר' משה לקמן באות ד' שנקט ההיפך, שכיון שצדקה איננה ממון עניים – יכול ליטול אפילו יש לו יותר ממאתים זוז¹⁹⁶).

ויתכן לשלב בין שני הטעמים, והיינו שבדבר שהוא ממון עניים מצוי פעם בשנה, נוטלים פעם בשנה אבל בדבר שאינו ממון עניים אלא משל בעל הבית, לא הטריחו את בעל הבית לתת סכום גדול בבית אחת אלא בכל שבוע את הראוי לאותו שבוע¹⁹⁷.

ג. ירושלמי פאה פרק ח' הלכה ז'¹⁹⁸:

חד תלמיד מן דרבי היה לו מאתים זוז חסר דינר והוה רבי יליף זכי עמי' חד לתלת שני מעשר מסכנין (=רצה לתת לו מעשר עני שנוהג פעם בשלש שנים)¹⁹⁹,

עבדון ביה תלמידוי עינא בישא ומלון ליי²⁰⁰.

¹⁹⁶ כלומר, העובדה שלקט וכו' נחשב ממון עניים מהווה לפי הגרמ"פ צ"ל סיבה להתיר נטילה למי שאין לו מאתים זוז וצדקה שאינה שלו – יכול ליטול רק אם הוא עני בדרגה חמורה יותר. ואלו לר' קלונימוס, הסברא היא הפוכה, כיון שלקט וכו' הינם ממון עניים, יש לעני פרטי לקמץ בנטילתו ולכן יכול ליטול רק אם אין לו מאתים זוז, אבל צדקה אינה של עניים אלא של בעל הבית, יכול ליטול אפילו אם יש לו יותר ממאתים זוז.

¹⁹⁷ בספר צדקה ומשפט פרק ב' הערה ה' חידש, שהאיסור ליטול יותר מי"ד סעודות היינו לצרכי סעודה, אבל לצרכים אחרים מותר אם הוא זקוק להם.

¹⁹⁸ וכ"ה בירושלמי סוטה פ"ג סוף ה"ד וכו"ד בתוס' בסוטה דף כא: ד"ה "זה".

ועיין בעז"ה לקמן ליד ציון הערה 497, לגבי ההיתר לחסר ממון כדי להיות זכאי לקבל צדקה.

¹⁹⁹ לכאורה אם מעשר זה נוהג פעם בשלש שנים, יתן לו שש מאות זוז שיספיקו לו לשלש שנים ? וי"ל שכיון שבשנה לאחר מכן יהיו לו שאר מתנות עניים, אין לתת לו בשנה זו לשנים אחרות.

²⁰⁰ יפה מראה על הירושלמי: "וא"ת ואותו התלמיד איך הסכיל עשו שקיבל הדינר מהם ? י"ל שחשב שעדין לא עת נתינת המעשר והוא יוציא הדינר וכשיבוא עת המעשר לא יהיו לו מאתים זוז ונמצא שבאותה שעה בא רבי לחלק המעשר".

אתא בעי מזכי עימיה, א"ל רבי אית לי שיעורא. אמר זה מכת פרושים
נגעו ביה. רמז לתלמידיו ואעלוני לקפילין וחסרוניה חד קרט וזכה
עימי,²⁰¹.

במעשה מדובר על נתינת מעשר עני. ולגבי שיעור צדקה לא נאמר דבר. אמנם
האו"ז בהלכות צדקה סימן י"ד גרס באופן אחר בדברי הירושלמי:

מעשה בתלמיד אחד שהיה לו מאתים זוז חסר דינר ובעי רבי למיזכי
ביה מתנה גדולה...

כלומר על פי גירסתו²⁰², לא מדובר במעשר עני אלא במתנה של צדקה, ומכאן
מוכיח האו"ז את שיטתו ששיעור מאתים זוז הינו הן בלקט וכו' והן בצדקה
(בהרחבה באות ח').

מחלוקת הראשונים – האם שיעור מאתים זוז נאמר גם בצדקה

ד. אור זרוע, חלק א' הלכות צדקה סימן י"ד²⁰³:

²⁰¹ רבי רצה לתת מעשר עני לאחד מתלמידיו שהיה לו מאתים זוז חסר דינר, אבל התלמידים השלימו לו למאתים זוז, כך שרבי לא היה יכול לקיים מצות מעשר עני לתלמיד זה (ורבי כינה את פעולתם 'מכת פרושים' ובגמ' בסוטה דף כא: מכונה אדם אדם שמשלים לעני למאתים זוז 'רשע ערום'). וכדי לתת לו מאתים זוז, רבי שלח את תלמידיו שילכו עם עני זה לחנות ויקנה דבר מה ועתה יחסר לו ממאתים זוז ויהיה אפשר לתת לו מעשר עני (ומסתבר שהוא אכל את מה שקנה, שאל"כ יש לו רכוש של מאתים זוז, וקצ"ע). ועיין בחידושים של הגרמ"פ פיינשטיין עמ"ס פאה (נדפס בסוף ירושלמי מהד' מוצל מאש ובהוצאה בפני עצמה עמ"ס פאה) שרבי רצה לתת את המעשר עני דוקא באותו יום, כיון שהגיע זמן הביעור ולכן לא היה יכול להמתין ליום אחר. ועוד ביאר שם, שרבי היה יכול לתת לו צדקה (כלומר, לשיטתו דין צדקה אינו פוקע כאשר יש לעני מאתים זוז) אבל לא נתן לו, כי אותו תלמיד לא רצה להנות מצדקה ורצה לדחוק עצמו – עי"ש. ולגבי ההיתר ליטול הרבה כשיש לו קצת פחות ממאתים זוז – עיין לקמן ליד ציון הערה 359 ואילך.

²⁰² הגירסא היא תולדת הסברה (ולא היפך), ואכמ"ל.

²⁰³ האמור לקמן מוזכר גם בראשונים אחרים באופנים שונים. כגון בשו"ת בעלי התוס' סימן ל"ב, שו"ת הרשב"א ח"א סימן תתע"ב (ועי"ש בהערות במהר" מכון ירושלים), מרדכי ב"ק אות ת"ק, ריאקנטי סימן נ"ח.

שאל ר' קלונימוס בר' משה זצ"ל... את ר' אפרים בר' יצחק זצ"ל, מי שיש לו מאתים זוז אם יכול לקבל צדקה אם יש לדמות ללקט שכחה ופאה ומעשר עני או שמא אינו דומה כי :

(א) בהני גוזל את העניים הוא, דבעה"ב לא יתן להם עוד ונמצא שנטילתן גזל הוא, אבל צדקה אינו גוזל בזה את העניים דאם נתן לו בעה"ב חייב ליתן גם לאחר ואם ממעט את מתנתם שע"י מתנתם ימעט מתנדב אחר אין בזה משום גזל.

(ב) וגם לקט שכחה ופאה של עניים הוא, אבל מעות שהוא נוטל אינם של עניים.

שני נימוקיו של ר' קלונימוס יסודם בכך שיש להביט על הפסד שאר עניים בשעה בא עני פרטי ליטול צדקה ועל פי זאת לקבוע האם יש זכאות לקבלת צדקה. ולפיכך מבאר ר' קלונימוס שתי סיבות בגללם אין פגיעה בעניים בקבלת צדקה גם למי שיש לו שיעור של מאתיים זוז²⁰⁴.

הסיבה האחת היא שחיובו של בעל הבית לתת לעני נוסף אינו תלוי בנתינתו לעני זה (ואם בעל הבית ימנע מלתת לעני אחר בטענה שנתן לעני ראשון, אין זה דבר מהותי במצות הנתינה של בעל הבית), לעומת זאת לקט, שכחה וכו' הינם מוגבלים בשיעורים שמעיקרא נקבעו להם. והסיבה שניה, שצדקה הינה ממון בעל הבית ואילו לקט ושכחה וכו' הינם ממון עניים ויש להקפיד על ממונם על פי השיעור של מאתים זוז (ועני אחד לא יקח על חשבון חלקו של חבירו), אבל בצדקה שאינו נוטל ממון עניים יכול ליטול אפילו אם יש לו מאתים זוז, ולפיכך יש לקבוע ששיעור מאתים זוז שנאמר בלקט וכו' אינו תקף בצדקה שבה גם מי שיש לו מאתים זוז – יהיה זכאי לקבלה.

---

²⁰⁴ עיין הערה 196. ועיין לקמן ליד ציון הערה 966 האם מי שיש לו מאתים זוז חייב לתת צדקה לאחרים או שכוין שאין לו די פרנסתו (למרות שיש לו מאתים זוז) אין עליו מצוה לתת צדקה.

ה. שיטתו של ר' קלונימוס לכאורה נסותרת מהמשנה במסכת פאה (לעיל אות א' ואילך) שמפשוטה נראה שרק עני מרוד שאין לו אפילו מזון י"ד סעודות זכאי ליטול מהצדקה ורק בלקט נאמר שיעור רחב יותר של מאתים זוז. וכיצד נוקט ר' קלונימוס שאפילו שיש לו מאתים זוז יכול ליטול מהצדקה ?

יתכן שר' קלונימוס מחלק בין צדקה מהיחיד לבין צדקה מהציבור. בנטילה מקופת הצדקה של הציבור, יכול ליטול רק מי שאין לו מזון י"ד סעודות ולקט וכו' יכול ליטול מי שיש לו פחות ממאתים זוז. ואילו מבעל בית יחיד, עני יכול לקבל צדקה אפילו אם יש לו יותר ממאתים זוז (ובעל הבית יקיים מצות צדקה אפילו למי שיש לו יותר ממאתים זוז, עד שיעור 'די מחסורו' – עיין לעיל בדברי הקהילות יעקב, ולקמן בשיטת הטור ובהסברו של הפרישה באות ט' ואילך).

עוד ניתן להציע שהחילוק אינו בין קופה ציבורית לבין נטילה מיחיד. אלא שקיימות שתי קופות צדקה. האחת מיועדת למזונות בלבד, וממנה זכאי ליטול רק מי שאין לו מזון י"ד סעודות. לעומת זאת קיימת קופת צדקה כללית שמיועדת לצרכים נוספים של העניים, שממנה מותר ליטול אפילו מי שיש לו מזון י"ד סעודות ואפילו שיש לו מאתים זוז²⁰⁵.

ו. תשובתו של רבינו אפרים לשאלתו של ר' קלונימוס (המשך דברי האו"ז הנ"ל):

והשיב לו, דודאי מי שאינו צריך ונוטל גוזל עניים שהרי אותו בעה"ב שנתן לו לא יתן לעני אחר שאומר כבר נתתי לאחר נמצא אותו שלקח גזלו לזה.

²⁰⁵ עיין לקמן בדברי הטור ביו"ד סימן רנ"ג אות ט' – שחילק בין קופה (ששיעורה במזון של י"ד סעודות) לבין צדקה (ששיעורה במאתים זוז), ואף שהוא נוקט שלא כר' קלונימוס, מ"מ שמענו מדבריו שיש שתי קופות של כסף, האחת למזון והשניה כללית. ועיין בדברי הצדקה ומשפט שבהערה 197.

ומה שאמרת, מי שיש לו מאתים זוז אם יכול ליטול צדקה, אומר אני הכל לפי פרנסתו ופרנסת ביתו דהא אשכחן דהוו מזלפין יין היו כופלין ארבע מאות זוז לפי מה שרגיל²⁰⁶.

ומיהו אם הוא יחיד²⁰⁷ לא יטול דהא אפילו מי שיש לו מזון שתי סעודות לא יטול. עד כאן תשובתו.

בתחילת דבריו ("והשיב"), דוחה רבנו אפרים את הנחת היסוד של ר' קלונימוס. רבינו אפרים אינו מוכן לקבל את החילוק בין 'ממון בעל הבית' לבין 'ממון עניים', כיון שהמציאות היא שבעל בית שנותן לאחד אינו נותן לאחרים ולכן אין משמעות לחילוק שהציע ר' קלונימוס²⁰⁸.

המחלוקת בין ר' קלונימוס לבין רבינו אפרים הינה בהערכה האם יש חשש להפסד וגזל שאר עניים בנתינה של ממון בעל הבית. לעומתם בשו"ת חת"ס (יו"ד ח"ב סימן רל"ט) הסכים לעיקר שיטתו של ר' קלונימוס, אבל טוען שכאשר מדובר על נתינה בצניעא לקרוביו קיימת בכך מצות 'והחזקת בו' שהיא מצוה על קרוביו להחזיק בו שלא יפול לגמרי ויתכן שהדבר יועיל שלא יזדקק לבריות מכאן ואילך²⁰⁹.

²⁰⁶ כתובות דף זז: - בנו של מר עוקבא סבר שפלוני אינו עני כיון שראה שבביתו מזלפין יין ישן, וכששמע על כך מר עוקבא כפל את הסכום באומרו שאם הוא מפונק כ"כ, - יש לתת לו יותר.

²⁰⁷ יחיד - אדם בודד שאין לו הוצאות של ביתו ובני ביתו.

²⁰⁸ מדברי רבינו אפרים קשה להוכיח האם חולק על החילוק בין ממון עניים לבין ממון בעל הבית או שמסכים לחילוק זה רק סובר שאין בכח חילוק זה לחלק לגבי השאלה שלפנינו, ועיין הערה **שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת..**

²⁰⁹ החת"ס לא יבאר מניין ש'החזקת בו' מוטל דוקא על קרוביו ולא על שאר יחידים ונראה שנקט בשיטת הטור ביו"ד סימן רנ"ג שהזכיר נטילה בצניעא מקרובים אולם בשו"ע שם בסעיף א' שם הזכיר יחידים ולא הזכיר קרובים. אולם אף החת"ס עצמו דן שהמקבל אינו חייב למכור כלי תשמישו היקרים אבל ימכור תחילה כלים יקרים שאינם כלי תשמישו וז"ל שם: "והנה בפ" תי' הש"ס נראה מהפוסקים דהעיקר כדברי הרי"ף ורמב"ם והר"ש ולזה הסכים הר"ן דכל שמתפרנס בצניעא מקרוביו אין מחייבי' אותו למכור כליו הנ"ל (=כלי תשמישו אבל אחרים מוכר וכו') ולשון הרמב"ם בפ" המשנה הביאו הרב"י שם 'אינו חייב למכורם עד שיקח מתנות עניים ויכתב בכללם אז יאמרו לו מכור אותם הכלים וקנה אחרים ואל תמעיט מתנות עניים' עכ"ל ועתי"ט מ"ש בפ" דברי הר"ש. ונ"ל אף על גב כשנוטל מקרוביו נמי גוזל מתנות עניים ועוד אפשר שיש כאן עוד עניים

ורבינו אפרים עצמו, אינו מבאר מה הוא השיעור של צדקה, ונראה מדבריו שצדקה אינה נמדדת בסך מסויים אלא לפי צורך "פרנסתו ופרנסת ביתו" ואפילו אם יש לו מאתים זוז פעמים שצורך פרנסתו גדול יותר, ואפילו לדברים שאינם הכרח אלא גם זילוף יין, שאם הורגל בו מעיקרא יש מצוה צדקה בנתינתו, אבל אם אין לו צורך, אין לתת לו אפילו אין לו מאתים זוז, ויכול ליטול מהקופה רק אם אין לו שיעור מזון של י"ד סעודות²¹⁰. ולדברינו, דבריו של רבינו אפרים "ומיהו אם הוא יחיד" מוסבים על יחיד שאין לו מאתים זוז, שאפילו במצב זה אסור לו ליטול צדקה אלא רק מזון י"ד סעודות.

ז. לדברינו, שיטת רבינו אפרים היא ששיעור מאתים זוז כלל איננו שיעור במצות צדקה אלא שיעור בלקט וכו'. אולם בשו"ת הרדב"ז חלק ד' סימן קנ"ט (אלף ר"ל) ביאר את שיטתו באופן אחר. לדבריו, ברור הדבר שמי שאין לו מאתים זוז, זכאי ליטול הן לקט והן צדקה:

ומה שכתב רבינו אפרים שאם הוא יחיד לא יטול אין פירושו לא יטול כלל אלא פירושו לא יטול אם יש לו מאתים זוז²¹¹.

קרובים והוא ממעט מהם מתנת קרוביהם ומדוע לא ימכר כלי תשמיש הנ"ל ונראה משום דכל זמן שאינו נצרך לרחוקים ומתפרנס בצינעא מקרוביו ונראה כעשיר הרי הוא בכלל והחזקת בו שמצוה על קרוביו להחזיק בו שלא יפול לגמרי כפירש"י בחומש מתורת כהנים ומצוה להקדימו לעניי' אחרים שזה אפשר שיסייעו סיוע שיש בו ממש שלא נצטרך עוד לבריות מכאן ולהלן, משא"כ מה שנוחני' לעני ממש הוא רק לשעה לכן כ"ז שמתפרנס בצינעא אין אנו מדקדקין אפילו יפסיד לעניים אחרים הקרובים ג"כ".

²¹⁰ דרך אמונה פרק א' ממתנות עניים הלכה י"ג: "ולכאורה מבואר דאין תלוי כלל בר' זוז, אלא לפי צרכו. אלא שכתב שאם הוא יחיד ואין לו צורך מיוחד גם אם יש לו ב' סעודות לא יטול וא"כ הכל לפי הענין והצריך לזלף יין, כופלין לו ד' מאות זוז".

²¹¹ וראיה לדבריו, שבתחילה מתייחס רבינו אפרים לשאלה: "ומה דאמרת מי שיש לו מאתים זוז" ועל כך השיב לגבי אותו יחיד שיש לו מאתים זוז.

כמו מי שיש לו מזון שתי סעודות אינו נוטל מן התמחוי כך מי שיש לו מאתים זוז לא יטול מן הצדקה, דלמי שהוא יחיד מיהא שפיר ילפינן מלקט שכחה ופאה, דאי לא תימא הכי לא ידעינן כמה שיעור יהיה לו ולא יטול מן הצדקה.

וטעמא דמלתא דכיון דתמחוי מתחלק בכל יום ויש לו מזון שתי סעודות למה יטול כיון שאין התבשיל מתקיים ומפסיד את אחרים, אבל קופה אינה מתחלקת אלא מערב שבת לערב שבת ואם לא יטול שמא לא יספיק מה שיש בידו לכל השבוע, ואם יש לו מאתים זוז ודאי יספיקו ואחר כך עני הוא ויטול.

לשיטת הרדב"ז בביאור שיטת רבינו אפרים יחיד שאין לו מאתים זוז רשאי ליטול מקופת הצדקה מזון י"ד סעודות. כלומר, מי שאין לו מאתים זוז, מותר לו ליטול מן הצדקה אפילו אם יש לו סך הקרוב למאתים זוז (בניגוד לדברינו ששיטת רבינו אפרים היא שבצדקה נוטל על פי צרכיו עתה ולא יכול ליטול יותר). אמנם יש לעיין לשיטתו, האם מי שאין לו מאתים זוז רשאי ליטול מהצדקה כסף להשלים למאתים זוז או רק למזון י"ד סעודות, וצ"ע.

ח. האור זרוע עצמו (ר' יצחק מוינא) אחר שהביא את שיטות ר' קלונימוס בר' משה ור' אפרים בר' יצחק, כתב את שיטתו שלו:

ואומר אני המחבר, דודאי אין חילוק בין לקט שכחה פאה ומעשר עני לשאר צדקה, דהא מעשה בתלמיד שהיה לו מאתים חסר דינר ובעי רבי למזכי ביה מתנה גדולה אתא ההוא מרבנן ואשלמי למאתים, שמע רבי אמר 'מכת פרושים' נגעה בו. אמר לחד מרבנן זיל חסריה, וחסריה והב ליה רבי ההוא מתנה²¹².

²¹² עיין לעיל אות ג' ובגירסת הירושלמי שלפנינו.

הא למדת מי שיש לו מאתים זוז לא יטול מכיס של צדקה והכל לפי פרנסתו וכפי פרנסת ביתו כדפי' רבי' אפרים זצ"ל²¹³.

כלומר, שיעור מאתים זוז נאמר גם בצדקה ולכן מי שיש לו מאתים זוז אינו זכאי לצדקה (בניגוד לר' קלונימוס שסובר שזכאי לצדקה גם אם יש לו מאתים זוז), אולם הכל על פי פרנסת ביתו כפי שפירש רבינו אפרים.

ונראה, שהאו"ז פירש את דברי רבינו אפרים כפירושו של הרדב"ז (אות ז' וכפירושו של הב"י – לקמן אות י') ולא כדברינו (אות ו'). כלומר, מי שאין לו מאתים זוז, מותר לו ליטול מכיס של צדקה (וצ"ע האם התיר רק מזון י"ד סעודות או עד שיעור מאתים זוז – וכפי שהסתפקנו לעיל), ואם יש לו מאתים זוז, אין לו ליטול אא"כ יש לו צורך מיוחד כמו זילוף יין.

והטעם בגללו יש לדמות צדקה ללקט וכו', כתב הב"ח ביו"ד בתחילת סימן רנ"ג (בביאור שיטת הטור – לקמן אות ט'):

²¹³ המשך דברי האו"ז שם: "וכך אני מפרש הא דפרכי רבותי אההיא דהבא על יבמתו דת"ר המלוה סלע לעני בשעת דוחקו עליו הכתוב אומר אז תקרא וה' יענה ובפ"ק דחגיגה אמרי' אז תמצאנה אותו רעות רבות וצרות ואמר שמואל זה הממציא מעות לעני בשעת דוחקו. ונראה בעיני אני המחבר דההיא דחגיגה כגון שהי' לו מאתים זוז חסר דינר ורצו ליתן לו אלף דינרים ושמע והמציא לו דינר והשלים לו מאתים כדי להפסיד לו אלף שרצו ליתן לו התם ודאי תמצאנה אותו רעות רבות וצרות שהפסיד לעני זה אלף דינרים. אבל המלוה לעני בשעת דוחקו ודאי יהוא יקרא וה' יענהו כי לטובתו נתכוין ואפי' הי' לו מאתים חסר דינר וזה הלוח לו דינר והשלים לו למאתים עם זה הדינר אכתי יקרא וה' יענה הואיל ואין זה דינר שלו וחייב לפורעו אכתי לית לי' מאתים ידיד', ושרי ליטול מכיס של צדקה ותדע דבפ"ק דחגיגה נקט הממציא מעות לעני בשעת דוחקו שהמציא לו אותם מעות שיהיו שלו ויהיה לו מאתים זוז ואסור לקבל מכיס של צדקה והכא המלוה סלע לעני שנתכוין להנאותו בהלואה וזוכה ויקרא וה' יענהו".

רבינו סבירא ליה דצדקה הוא נלמד מבכל שכן, דכיון דאפילו לקט שכחה ופאה דהפקר הוא²¹⁴ לא יטול, כל שכן צדקה²¹⁵...

סברת הב"ח בביאור הטור (ורבינו אפרים) הינה הסברא הנגדית לשיטת ר' קלונימוס (אות ד'). לר' קלונימוס העובדה שצדקה היא ממון בעל הבית מתירה ליטול גם אם יש לו מאתים זוז שהרי נוטל מבעל הבית ואינו גוזל מהעניים, ואילו להב"ח כיון שנוטל מבעל הבית ולא מלקט וכו' שנחשב 'הפקר' (ולדעת ר' קלונימוס נחשב ממון עניים) יכול ליטול יותר כיון שאינו גוזל מהעניים.

אמנם אף לשיטת הטור נראה שיש חילוק יסודי בין לקט וכו' לבין צדקה, שההיתר ליטול יותר ממאתים זוז בצדקה (על פי הצורך) נאמר רק בצדקה ולא במתנות עניים כגון לקט וכו', שבהם לא הוזכרה אפשרות זו. ויתכן שהטעם הוא שבצדקה נאמר בתורה "די מחסורו" (עיין בפרק הראשון) ואילו בלקט ההיתר הוא לעני שאין לו מאתים זוז²¹⁶. אולם על פי שיטת הב"ח שמא נלמד 'כל שכן' אם מותר ליטול צדקה שאינה הפקר אם יש לו מאתיים זוז (והוא זקוק ליותר מכך), כל שכן בלקט שהוא הפקר, וצ"ע²¹⁷.

שיטת הטור והשו"ע / קופה לחוד ולצדקה לחוד

ט. טור יורה דעה תחילת סימן רנ"ג (מהד' שירת דבורה, וכן פסק השו"ע ביו"ד סימן

²¹⁴ כלומר, אינו ממון עניים – עיין בדברינו לעיל באות ב'. ובפרק הקודם אות ב' ליד ציון הערה 165 ששיטת הגרמ"פ דצ"ל איננה כשיטת הב"ח. ויסוד דברי הב"ח בתוס' בכתובות דף סח. – לקמן ליד ציון הערה 242. ונראה שהגרמ"פ שנקט שלקט ושכחה וכו' הם ממון עניים, אינו חולק על האמור כאן שלקט וכו' הינם הפקר, כיון שמדובר בהפקר המיועד רק לעניים וא"כ ניתן להגדירו ממון עניים ובין העניים עצמם הרי הוא הפקר לכל הקודם מהם לזכות.

²¹⁵ תפארת ישראל, פאה פרק ח' אות מ"ב: "לא יטול לקט. נקט הני שהן הפקר, ואפשר שלא יטלם עני, ומכל שכן צדקה שתובע חלקו ומתבזה טפי ומפסיד גם לעניים דעלמא".

²¹⁶ וכן כתב במשנת המשפט, צדקה לסימן רנ"ג סעיף א' בביאורים ס"ק ב' (עמ' רט"ו) והוסיף שהוא הדין לגבי עבד לרוץ לפניו שמותר ליטול מצדקה אבל ללא מלקט וכדו'. וצ"ע.

²¹⁷ עיין רשימות שיעורים להגרי"ד סולוביצ'יק בב"ק ז. ובחידושי הרב סולוביצ'יק עמ"ס פאה פרק שמיני שהובאו בישורון י"ד עמ' תשל"ח.

רנ"ג סעיף א') :

מי שיש לו מזון שתי סעודות לא יטול מהתמחוי. ארבע עשרה סעודות לא יטול מהקופה. יש לו מאתים זוז אפילו אינו נושא ונותן בהן או שיש לו חמשים שנושא ונותן בהן לא יטול מהצדקה כלל.

הטור נוקט ששיעור מאתים זוז נאמר (גם) בצדקה ולא רק בלקט וכדו' (ועיין באות ח' בדברי הב"ח)²¹⁸. וכתב על כך הב"י כאן :

ואף על פי שבמשנה לא אמרו אלא לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני, כתב רבינו לא יטול צדקה כלל משום דמשמע דכל שאינו נוטל את אלו אינו נוטל שום צדקה וכן כתב.. בשם רבינו אפרים...²¹⁹.

אמנם הטור מחדש שיש חילוק בין בין 'קופה' לבין 'צדקה'²²⁰. ויש לעיין מה יסוד החילוק והרי מדובר בחלוקת מעות ובפשטות המשנה (לעיל אות א') מי שיש לו מזו י"ד סעודות אינו יכול ליטול מהצדקה (ועיין לעיל אות ה' בביאור שיטת ר' קלונימוס). ובביאור שיטתו כתב הפרישה בס"ק ג' :

יש לו מאתיים זוז חסר דינר (אפילו נותנין לו אלף זוז בבת אחת הרי זה יטול). נראה דדוקא מן הצדקה דהיינו מה שיתן לו כל יחיד או לקט שכחה ופיאה יכול ליטול... אבל ליטול מקופה ותמחוי לא יטול, דהא אף שחסר לו זוז ממאתים מ"מ הוא טפי מ"ד סעודות....

כלומר דין הלקט ודין נטילת צדקה מיחיד שווים, שאם יש לעני פחות ממאתים זוז, יכול ליטול אבל מקופת צדקה (שגובים הגבאים), מותר ליטול רק אם יש לו פחות ממזון י"ד סעודות, אמנם הפרישה לא ביאר מה הטעם לחילוק זה.

²¹⁸ עיין בעז"ה לקמן ליד ציון הערה 322 ואילך בשיטת הסמ"ק והטור מדוע כיוןם לא נוהג דין מאתים זוז.

²¹⁹ כפי שביאר את דבריו בשו"ת הרדב"ז והאור עצמו ולא כדברינו – לעיל אות ח'.

²²⁰ שטמ"ק כתובות סח. : "של קופה או של צדקה".

נראה להציע, שלקט הינו ממון עניים שזיכתה להם תורה (וכנ"ל אות ב') והשיעור הוא מאתיים זוז כשיעור פרנסת שנה (עד הלקט הבא) ומכאן למדנו שמצות צדקה הינה לשנה ולכן יחיד שרוצה לתת צדקה יקיים את המצוה אם יתן לעני עד ששלים לו שיעור זה. אולם קופת הצדקה שנגבית על ידי גבאי הצדקה בכפיה, לא החמירו בה לשיעור שנה, כי אם מחלוקה לחלוקה והיינו לשבוע – מזון י"ד סעודות (ואמנם אם זמן החלוקה של קופת הצדקה יהיה משנה לשנה – לכאורה יהיה דין קופת הצדקה כמו הלקט וצדקת היחיד, וצ"ע).

ולדברינו, דברי הפרישה נאמרו רק במציאות בה יש גביה עבור צדקה אבל במציאות בה יש קופות צדקה שיחידים מתנדבים ונותנים ללא כפיה, יתכן שהדין הוא כמו צדקה של יחיד, וצ"ע.

לולי דברי הדרישה היה נראה לומר כפי שביארנו לעיל באות ה', שקיימת קופה מיוחדת לצרכי סעודה וממנה אסור ליטול יותר משיעור י"ד סעודות, ובנוסף קיימת קופת צדקה כללית וממנה יכול ליטול כל מי שאין לו שיעור של מאתיים זוז²²¹.

סיכום

י. העולה מהאמור לעיל:

- פשט המשנה, שקופה (צדקה) מיועדת למי שאין לו מזון י"ד סעודות ולקט וכו' למי שאין לו מאתיים זוז (אות א').

²²¹ עיין הערה 197 בשיטתו של בעל הצדקה ומשפט, שמדובר באותה קופה עצמה, רק שלצורך מזונות לא יטול יותר מי"ד סעודות ולשאר צרכים מותר לו ליטול. ובספר משנת המשפט, צדקה לסימן רנ"ג במשנת המשפט ס"ק ז' כתב "נראה דשיעור מאתיים זוז היינו בנוטל מהיחיד או כשאין קופה מסודרת...". ונראה שאף שמסתבר כדבריו במציאות שאין קופה מסודרת, אבל צ"ע שזו כוונת הטור והשו"ע שלא הזכירו אפשרות זו. ועיין בדרך אמונה בפרק ט' מהלכות מתנות עניים הלכה י"ג ובביאור ההלכה שהרחיב בכל הענין.

- השיעור לנטילת לקט גבוה יותר כיון שמתחלק פעם בשנה וגם כיון שהוא ממון עניים ולא ממון בעל הבית (אות ב').
- לשיטת ר' קלונימוס ב"ר משה, שיעור מאתים זוז הינו ללקט וכו' אבל צדקה יכול ליטול גם מי שיש לו מאתים, כיון שאינה מהעניים אלא מבעה"ב ולשיטתו יש לומר המשנה שמתירה נטילה מקופה רק למי שאין לו מזון י"ד סעודות דנה על קופה אחרת (אות ד-ה').
- לשיטת רבינו אפרים, יחיד שאינו זקוק לא יטול צדקה. יתכן שכוונתו שאפילו אין לו מאתים לא יטול. והראשונים נקטו שאם אין לו מאתים יכול ליטול, אבל מעבר מאתים יטול על פי פרנסתו ופרנסת בני ביתו (אות ו'-ח').
- הב"ח מפרש שרבינו אפרים סובר שאם בלקט וכו' שהוא הפקר השיעור הוא מאתים זוז, בצדקה שהיא של בעל הבית כל שכן שלא יטול אם יש לו מאתים זוז (אות ח').
- נראה שההיתר ליטול כפי פרנסתו אף כשיש לו מאתים הינו רק בצדקה שבו אמרה תורה שהשיעור הוא 'די מחסורי' אבל לא מלקט וכו' (אות ח').
- הטור מחלק בין קופה שהיא מיועדת למי שיש לו פחות ממזון י"ד סעודות לבין צדקה המיועדת למי שאין לו מאתים זוז. והפרישה פירש שהחילוק בין הוא בין קופה של ציבור לבין צדקה של יחיד (אות ט').

האם חובה על עני למכור מנכסיו

הקדמה / האם חיוב מכירה הוא מן התורה / כשאין בקופת הצדקה לאחרים

א. מסתבר שמי שיש לו נכסים ואינו מוכר אותם, אין לו זכות לקבל מתנות עניים או צדקה. ולכאורה היה מקום לומר שכך הוא דין תורה, שאינו נחשב עני שציוותה תורה לפרנסו אם יש לו נכסים למכירה. אולם בקרית ספר בפרק ט' ממתנות עניים כתב:

ואפילו יש לו כלי כסף וזהב אם היה נהוג בהם, אין מחייבין אותו למוכרם מדאורייתא אפילו אחר [שגבה] צדקה למה שצריך²²²...

כלומר, יש חיוב למכור נכסים, אבל כלים (שמשמש בהם – עיין לקמן אות ב'), אפילו אם הם יקרים אין חיוב מכירתם מן התורה (אלא מדברי חכמים).

ומאידך, גם בעל חוב משאירים בידו צרכי קיום מועטים ("מדרין לבעל חוב")²²³. ומכאן שיש לעיין מה הוא השיעור שיכול הנזקק להשאיר בידו ואע"פ כן יהיה זכאי ליטול.

²²² עיין לקמן ליד ציון הערה 295 ביאור דברי הקרית ספר. ומוכח מדבריו שם (לפי ההסבר הראשון), שמן התורה יכול ליטול פרנסת יומו וחכמים התירו ליטול מאתם זון. ומשמע, שמן התורה אין חיוב למכור אם זקוק לפרנסת יומו, אבל חכמים שהתירו ליטול שיעור של מאתם זון, התנו זאת במכירת כליו היקרים. ויש לעיין בדינו של אדם שאינו רוצה למכור את כליו היקרים, האם יכול לבקש צדקה רק לבו ביום כפי עיקר דין תורה ולא יתחייב למכור את כליו או שאחר שתיקנו חכמים שיש חובת מכירה, לעולם יש עליו חובה למכור כי יש לו זכות למאיתם ואינו יכול לומר פרנסוני כפי עיקר דין תורה, וצ"ע.

²²³ עיין שו"ע חו"מ סימן צ"ז סעיף כ"ג בדינו של בעל חוב, ומבואר שם שאין משאירים בידו עבור בני משפחתו אף שחייב הוא לפרנסם. ועל כורחנו עתה יטלו מן הצדקה. ואף הוא עצמו שמשאירים לו מזון של שלשים יום וכסות הראויה ל"ב חודש, לכאורה יוכל עתה ליטול מהצדקה ששיעורה מאתם זון. ונמצא, שנוטלים את ממונו לטובת בעלי חובו, ומטילים את פרנסתו על שאר בני העיר ונמצא שבעלי חובו קודמים לשאר בני העיר. ועיין הערה 236.

ולאידך גיסא, האם מי שעל פי דין אינו זכאי לקבלת מתנות עניים, אבל יש מי שמוכן להתנדב ולתת לו, האם אותו מתנדב מקיים מצות צדקה או שמצות צדקה הינה רק למי שעל פי דין מגיע לו (כגון, אם השיעור הוא מאתיים וזו, האם מי שיתן צדקה למי שיש לו יותר מאתיים וזו, קיים מצות צדקה)²²⁴.

הדיון לקמן הינו באדם שאין לו שיעור 'מאתים וזו', האם יש עליו חובה למכור מרכושו, ומדובר באדם שאין לו חובות לאחרים אלא הוא כלפי עצמו אין לו, אבל מי שיש לו חובות לאחרים ועליו לפורעם עכשיו, חייב הוא לתת לנושיו את כל רכושו למעט מה שבית דין מסדרין עבורו, אף שישאר לו פחות משיעור מאתיים וזו, ובודאי שתחילה יש לו למכור את רכושו וכלי²²⁵.

עוד יש להעיר, שמסתבר שאם יש אדם שיש לו כלים יקרים ועל פי עיקר הדין אין לו חובה למכורם (עיין בפרטי הדין לקמן) אבל אם יתנו לו צדקה לא יהיה די כסף כדי לתת לאחרים שאין להם, אין לתת לו, וכפי שכתב האור החיים הק' בראשון לציון סימן רנ"ו סעיף ה':

וגם מה שאמרו שאין לעני למכור ביתו וכלי תשמישו וכל דינים האמורים בסי' רנ"ג, כל זה דוקא בימיהם אבל בימים הללו אין מפרנסים אותם שיש להם בית וכלי כסף וכלי זהב עד שיתפרנסו כל צרכם שאר העניים שאין להם כלום ואז אם יותיר יתנו להם, אבל בלאו הכי לא יטלו כלום כיון שיש להם מציאות להתפרנס לא ימעיטו פרנסת אחיהם העניים בדי שישארו הם שביעים רצון וכל דבריהם ז"ל דוקא במציאות דיש לכל העניים די ספוקם כל הצורך.

---

²²⁴ עיין לעיל בהערה 201 בשם חידושי הגרמ"פ זצ"ל.

²²⁵ עיין הערה 223, אמנם כיום לא ראינו שמחייבים בעלי חוב כמבואר שם.

דין המשנה

ב. משנה פאה פרק ח' משנה ח' :

מי שיש לו מאתים זוז לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני. היו לו מאתים חסר דינר אפילו אלף נותנין לו כאחת - הרי זה יטול. היו ממושכנים לבעל חובו או לכתובת אשתו הרי זה יטול, אין מחייבין אותו למכור²²⁶ את ביתו ואת כלי תשמישו.

מכלל דברי המשנה נלמד, שכל דבר שאינו נכלל בביתו או בכלי תשמישו, עליו למכור קודם שהוא זכאי ליטול מלקט שכחה וכו'. ומכאן שיש להגדיר מה נכלל ב'כלי תשמישו' ומה לא. והאם מי שיש לו כלים יקרים נחייב אותו למכור את כליו היקרים ולהשתמש בכלים פשוטים וכן מי שיש לו בית יקר האם עליו למכור ולקנות בית פשוט, כדי להיות זכאי לקבל לקט וכו'.

עוד יש לעיין האם דין המשנה שנאמר לגבי לקט וכו' תקף גם לגבי צדקה, הן צדקה של הציבור, הן צדקה של היחיד. והאם יש חילוק בין צדקה הניתנת בנדבה לבין צדקה הניתנת בכפייה.

ג. בגמ' בכתובות דף סח. נחלקו אמוראים מתי מוטל על אדם נזקק למכור כליו²²⁷ :

²²⁶ "אין מחייבין" – אבל האם ימכור יש בכך מידת חסידות? עיין בחידושים וביאורים מאת הגרמ"פ פיינשטיין זצ"ל בסוף מסכת פאה שהאריך בענין זה ועיקר שיטתו שעבור לקט וכו' אין מידת חסידות למכור, כיון שזה הוא ממון זיכתה לו תורה, עיי"ש בחילוקיו.

ובספר קול סופר על המשניות כתב: "בביאור משנתינו: מדכתב אין מחייבין אותו למכור וכו' ולא כתב 'אין צריך למכור', משמע דדווקא הב"ד אין מחייבים אותו שנמחה בידו שלא ליטול לקט שכחה ופיאה עד שמכר ביתו וכלי תשמישו, דהא לקט שכחה ופיאה מילי דהפקרא, ממון שאין לו תובעין. אבל הוא בעצמו אינו יוצא ידי שמים אם יש לו בית וכליו חשובים אם הוא נוטל לקט ושכחה דהוא מזיק עכ"פ מתנת עניים לשאר עניים ודוק היטב" והו"ד בקיצור במשנת המשפט, צדקה לסימן רנ"ג ס"ק י"ח שם כתב בשמו: "הוא עצמו עדיף שימכור...". ויל"ע מדוע כתב "עדיף". ועיי"ש בציונים למשפט.

²²⁷ לקמן שיטת רב זביד, רבא בריה דרבא ורב פפא שבפשטות קיימת מחלוקת ביניהם, אמנם עיין לקמן באות ז' שיש שפירשו (וכך עולה מהרמב"ם והטור) שעיקר המחלוקת הינה בביאור המשנה והבחייתא אבל לא בעיקר הדין.

תנן התם, אין מחייבין אותו למכור את ביתו ואת כלי תשמישו²²⁸. ולא
 ? והתניא. ²²⁹היה משתמש בכלי זהב, ישתמש בכלי כסף²³⁰. בכלי כסף,
 ישתמש בכלי נחושת²³¹ ?

אמר רב זבד, לא קשיא, הא במטה ושולחן²³², הא בכוסות וקערות.

²²⁸ האם אין עליו חיוב למכור גם אם יש לו כמה וכמה כגון שיש לו הרבה צלחות של זהב ואינו זקוק לכולם ? ובירושלמי פאה פרק ח' הלכה ז' למדנו שיש להשאיר לו כלי שבת וכלי חול – ומדובר על בגדי שבת וחול ויל"ע האם גם בכלי אוכל וכדו' יש לאפשר לו כלים לשבת וחול. ועיין בהערה הבאה.

²²⁹ פשטות הברייתא, שאם יש לו כלי זהב ימכור כלים אלו ויקנה של כסף. אמנם בשטמ"ק כאן כתב בשם רבני צרפת: "דכי אמרין דקודם שבא לידי גיבוי (-עיין לקמן בשיטת רב פפא) אם היה משמש בכלי זהב או בכלי כסף לא נחייב אותו למוכרו ולקנות פחותים מהם, זהו כשאין לו כל כלי וכלי אלא מזהב בלבד או מכסף בלבד אבל אם היה כלי של זהב ואותו הכלי בעצמו יש לו של כסף ודאי מחייבין אותו למכור האחד מהם קודם שיקח צדקה בין מן הקופה בין משום אדם בעולם בתורת צדקה", כלומר מי שיש לו רק כלי זהב, אינו צריך למוכרו, רק אם יש לו כלי זהב וכלי כסף שמתשמש בהם, ימכור את כלי הזהב ושתמש בכלי הכסף, ועיין שם בראייתם.

²³⁰ אבל מי שהיה רגיל להשתמש בכלי זהב, אין מחייבים אותו להשתמש בכלי נחושת – כך דייק בראשון לציון ביו"ד סימן רנ"ג (וביאר שכל זה בכלי תשמישו אבל במגדרת ישתמש בשל נחושת אפילו היה לו מעיקר של זהב). ובתוספתא בפאה פ"ד הל' י"א: "היה משתמש בכלי זהב מוכרין ומשתמש בכלי כסף בכלי כסף מוכרין ומשתמש בכלי נחושת בכלי נחושת מוכרין ומשתמש בכלי זכוכית". ואף בירושלמי פאה פ"ח ה"ז הובאה התוספתא שיחליף מכלי נחושת וכלי זכוכית – אולם בגמ' שלפנינו לא הוזכר מכך.

ויש לעיין במציאות שלנו, שרוב הכלים המשומשים כמעט ואין להם ערך בשוק, ואם נאמר לאדם שימכור את מוצרי היוקרה שלו ושיקנה במקום כלי פשוטים, ברוב המקרים ישיג עבורם מחיר מאד נמוך שלא יאפשר לו לקנות כלים אחרים פשוטים חדשים ואפילו לא משומשים, וצ"ע. ועיין לקמן לגבי מכירה בהפסד.

²³¹ האם העובדה שמעיקרא אדם היה משתמש בכלים יקרים (שלא כל יד אדם משגת עליהם) יש בה חסרון או מעלה ? שאם ננקוט שמדובר בחסרון, מוכח שאף שלמרות שחז"ל לא רואים בעין יפה שימוש בפאר והדר, אם אדם נקלע למצוקה, יש לתת לו את הרגלו. או שאליבא דאמת כל ישראל ראוים לכלי זהב, רק שלא כל אדם זכה, ועיין גמ' שבת קכח. האם כל ישראל בני מלכים הם.

ועיין בעלי תמר על הירושלמי כאן (פאה פרק ח' הלכה ז' ד"ה "חד") שציינו לדברי הרמב"ם בפרק י"ז מהלכות מאכלות אסורות הלכה כ"ט-ל: "אסרו חכמים מאכלות ומשקין שנפש רוב בני אדם קיהה מהן כגון מאכלות ומשקין שנתערב בהן קיא או צואה ולחה סרוחה וכיוצא בהן, וכן אסרו חכמים לאכול ולשתות בכלים הצואים שנפשו של אדם מתאוננת מהם, כגון כלי בית הכסא וכלי זכוכית של ספרין שגורעין בהם את הדם וכיוצא בהן: וכן אסרו לאכול בידים מסואבות מזהמות, ועל גבי כלים מלוכלכים, שכל דברים אלו בכלל אל תשקצו את נפשותיכם, והאוכל מאכלות אלו מכין אותו מכת מרדות". כלומר, מי שמזלזל בעצמו ומשתמש בכלים מאוסים, אין זו מעלה אלא חסרון (ואף מכין אותו מכת מרדות). אולם אין מכאן ראיה לגבי שימוש בכלים יקרים האם יש בהם מעלה או חסרון, ועיין באריכות בעין א"ה, שבת כה. בביאור דברי הגמ' אודות "נשיית טובה". ולקמן בהערה 238, ע"פ הגמ' בכתובות סז: שרבי נחמיה טען שלא היה על אדם "לפנוק נפשיה כולי האי" בבבשר שמן ויין ישן, ולא חזר בו אף שאותו אדם מת אחר שהאכילו אותו עדשים.

²³² בפשטות הכוונה היא לשלחן עצמו, אולם הב"ח ביו"ד סימן רנ"ג (בביאור שיטת הרמב"ם) כתב שהכוונה היא ל"כלים לצרכי שלחן".

מאי שנא כוסות וקערות דלא, דאמר מאיסי לי, מטה ושולחן נמי אמר
לא מקבל עילואי²³³ ?

אמר רבא בריה דרבה, במחרישה דכספא²³⁴.

רב פפא אמר, לא קשיא, כאן קודם שיבא לידי גיבוי (רש"י, כאן קודם
שיבוא לידי גיבוי, הא דתנן אין מחייבין, מעיקרא קאי כשבא ליטול לקט ולא
היו לו מאתים זוז ואם היה מוכר כלי תשמישו היה משיג למאתים זוז אין
מחייבין אותו למכור. והא דתנן²³⁵ מחייבין לאחר שבא לידי גיבוי לאחר
שהביא עצמו לידי כך שבית דין גובין הימנו כגון שהיה לו מאתים זוז ונטל
לקט שכחה ופאה ונודע שעשיר היה ב"ד באין וגובין הימנו מה שנטל ואם אין
לו כדי לשלם מוכר כלי תשמישו היקרים ומשתמש בפחותים²³⁶), כאן לאחר
שיבא לידי גיבוי. לידי גיבוי - שבית דין גובין הימנו).

על פי שיטת רש"י, אין חיוב מכירת ביתו או כלי תשמישו כתנאי לקבלת לקט וכו',
אפילו אם יש לו כלים יקרים, ועל פי דברינו לעיל (אות ב') כל דברי שאינו בכלל
ביתו וכל תשמישו, עליו למכור²³⁷.

---

²³³ פירוש, אין מחייבים אותו למכור כלי תשמישו והיינו כלי אכילה (דין המשנה) אבל מטה ושולחן מחייבים
אותו למכור (לזולים יותר) – אם היו מזהב יקנה של כסף וכו', וקצ"ע שבפשוטות 'כלי כסף' הכוונה היא לכלי
אכילה ולא למיטה ושולחן. ועל כך תמחה הגמ', כשם שמי שהורגל לאכול בכלי יקרים מאוס לו לאכול בכלים
פשוטים, כך גם מי שהורגל לאכול ליד שולחן יקר והתרגל למיטה יקרה לא יוכל בלעדיהם ! ? ובגמ' לא מצאנו
תירוצין לקושיא על דברי רב זביד, שלכאורה היה רב זביד יכול לתרץ שמי שמטיל עצמו על הציבור צריך תחילה
להוריד את רמת חייו שלא ישן יותר על מיטת זהב, אולם מדברי הגמ' שלא תירצה תירוצין זה, מוכח שכל דבר
שהינו תשמישו של אדם – אין ליטול ממנו.

²³⁴ הרי"ף וגם הריטב"א כאן מבאר שאין הכוונה למחרשה שבשדה שהרי אין רגילים לעשותה מכסף, אלא
למגדרת שעושים כדי לגדר את העור.

²³⁵ אולי צ"ל 'דתניא' שהרי בגמ' דין המכירה הינו בברייתא.

²³⁶ האם יטלו ממנו יותר ממה ש"מסדרין לבעל חוב" (עיין הערה 223). בשו"ת הרשב"ש סימן רס"א כתב
בביאור שיטת רש"י: "ובאין לב"ד לגבות ממנו מה שנטל אעפ"י שממון שאין לו תובעים הוא משום קנס גובין,
ואפילו אם תמצא לומר בבעל חוב דעלמא מסדרין בכי האי גוונא, הכא משום קנס מחייבים אותו למכור".

²³⁷ בספר צדקה ומשפט פרק ו' ס"ק ו' בסופו כתב: "ופשוט שאם יש לו רכוש שמוטל עליו למכור כשבא
ליטול צדקה... ה"ה שצריך למכור כשבא ליטול עבור הוצאות גדולות, אלא שלכאורה נראה דהיינו דוקא באופן
שאם ימכור יהיה לו די להוצאותיו, אבל אם גם לאחר שימכור לא יהא לו די בכך, הרי זה כמי שיש לו מאתים
זוז חסר דינר שיכול ליטול אפילו אלף בפעם אחת". ומדבריו משמע שמי שאין לו מאתיים זוז וימכור מנכסיו

כלומר, למרות שאדם רגיל אינו משתמש בכלי זהב ותמוה לומר שאדם שיש לו כלי זהב בביתו, יוכל ליטול לקט וכו' ולא ימכרם קודם אע"פ כן הדין הוא שאין לחייבו למכור מכלי תשמישו, כיון שמאוס לאדם זה להשתמש בדברים פחותים ממה שהורגל ואין לחייבו להתרגל להתשמש בכלים פחותין יותר אע"פ שהדבר בא על חשבון עניים אחרים, כיון שהוא צריך לכך וכבר מכר את שאר כליו שאינם כלי תשמישו²³⁸.

ולא יגיע למאתיים זוז – אין עליו חובה למכור, אמנם יש לעיין בטעם הדבר, שהרי ודאי אם ימכור, יטול פחות מקופת הציבור. ונראה שכיון שהוא במציאות של עוני, לא הטילו עליו דבר זה, וצ"ע. ועיין לקמן ליד ציון הערה 273 בדברי החלקת יעקב יו"ד סימן קל"ז שרכוש שיש לאדם כדי להשיא את ילדיו נחשב ככלי תשמישו ודבריו הינם חידוש גדול ולכאורה תמוה מדוע יטול מן הצדקה כדי שיוכל לתת צדקה לילדיו ושמא נוקט שיש עליו חיוב לתת לילדיו ועי"ש גם בתשובת בעל המשנה הלכות, וצ"ע. ומ"מ שמענו מדבריו שכלי תשמישו יש להם מובן רחב, שכל מה שהוא זקוק לו הרי הוא בכלל.

²³⁸ בירושלמי פאה פרק ח' הלכה ד' מובא מעשה: "חד מן אילין דנשיותא איתנחת מן נכסיו והוון זכין ליה במאן דחסף והוא אכיל ומותיב א"ל אסיא עיקר תבשילא לא מן גו לפסא הוא אכול מן לפסא.... ופירש הפני משה: "מן אילין דנשיותא. מבית הנשיא שירד מנכסיו ומכר כליו החשובים והיו לוקחים לו מאכלים בכלי חרס והוא אכל ומותיב. וכשהיה אוכל מהן היה משיב ממנו האכילה ומקיא אותה לחוץ לפי שהיה אסתניס ולא היה רגיל לאכול בכלים כאלו ואמר לו הרופא וכי עיקר התבשיל לא נתבשל בתוך הקדירה של חרס יהיה בעיניך כאילו אתה אוכל מתוך הקדירה בעצמה ואז לא תקרן ולא תמאס לכלי חרס ומייתי הך עובדא ללמד מה הרגילות עושה". ויש לעיין האם הירושלמי חולק על סוגייתנו וניתן לומר שבירושלמי מדובר שהוא מכר מיוזמתו את כליו היקרים ולא מפאת חיוב של בית דין (לשון הפני משה: "ומכר מכליו החשובים"), ובא ללמדנו שלא לעשות כך. וע"ע בירושלמי פאה שם מעשים נוספים בענין.

ובגמ' בכתובות דף סז: מובא מעשה באדם ירד מנכסיו ובא לפני רבי נחמיה, והיה רגיל לאכול בשר שמן ויין ישן והאכילו עדשים ומת ואמר רבי נחמיה שלא היה לו "לפנוקי נפשיה כולי האי". ומעשה ברבא שבא לפניו עני שהיה רגיל מעיקרא לאכול בתרנגולת פטומה ויין ישן וכמענה לשאלתו של רבא האם אינו חושש לדוחקא דציבורא ענה אותו עני שפרנסתו מהקב"ה ולא מבשר ודם ולבסוף רבא קיבל את דבריו. ושמא נחלקו רבא ור' נחמיה בענין זה (ושם בסוגיא אודות עבד לרוץ לפני העני שירד מנכסיו, אודות אנשי גליל שנתנו לעני בציפורי ליטרא בשר, מר עוקבא שגילה שהעני מזלף ביין בביתו והכפיל לו את הצדקה שנתן לו, ועי"ש). ובשטמ"ק שם כתב שני חילוקים: "אפילו סוס לרכוב עליו כו'. ודוקא בעשיר שירד מנכסיו שהוא מורגל מתחלה בתענוגים גדולים אבל בשאר עניים שלא הורגלו בכך לא מחייב כולי האי. תלמידי רבינו יונה ז"ל" ובשם הגאונים: "והגאונים ז"ל כתבו דכל הני מעשיות דעני בן טובים בעני שאינו מפורסם בעניות שעושין לו כבוד שלו כדי שלא יתפרסם אבל עני שנתפרסם אין לו אלא כאחד מעניי ישראל" (ועיין מהרש"א שם). ובבינה לעיתים דרוש כ"ב כתב: "ואיכא למידק, כיון דמעשה דאנשי גליל מוכח דצריך להאכילו כפי הרגלו... אם כן, היכי קאמר רבי נחמיה, אוי לו לזה שהרגו נחמיה, משום דלא הוה ליה לפנוקי נפשיה?... ונראה דהחילוק מבואר: דבהאיא דאנשי גליל קאמר עני בן טובים והיינו שזה היה רגיל באותם התענוגים לא מחמת עצמו שהוא התחיל להתנהג כן, אלא שהיה בן גדולים וטובים, ומזמן אבותיו הרגילוהו כפי גדולתם, ונשאר אחר כך על פי דרכו, גם כן זקן לא סר ממנו, ולפיכך נזקקו להאכילו כפי מה שהורגל מימי קדם, כי בכיוצא בזה נאמר: "אשר יחסר לו" אפילו סוס לרכוב עליו, כמעשה דהליל, ע"ה, שלקח לעני בן טובים סוס לרכוב וכו'. אבל באיך דרבי נחמיה ודרבא, לא היה שום אחד מהם עני בן טובים, אלא 'ההוא דאתא לקמיה' וכו', שהוא בבחירתו התחיל להרגיל עצמו במנהג זה מהתענג ומרוך, ולהכי איקפדו עליה, שהיה לו לחוש לדוחקא דציבורא ולא איבעי ליה לפנוקי נפשיה. ועל כן אמרי רב פפא ורב חסדא, שאם יכולין לאכול פת שעורים ולשתות שכר, כי לא יכריחם הרגלם הקרמון

ד. תוס' כתובות דף סח. ד"ה "כאן":

ור"ת (הגהת הב"ח: ס"א ור"ח²³⁹) פי' קודם שיבא לידי גיבוי, שאינו נוטל מקופה של צדקה אלא מדברים שהם של הפקר כגון לקט שכחה ופאה וכאן לאחר שבא לידי גיבוי שנוטל מקופה של צדקה²⁴⁰ מחייבין אותו למכור²⁴¹.

בביאור שיטה זו נראה לומר, שלקט ושכחה הינם הפקר שתורה זיכתה אותו לעניים²⁴² לעומת זאת צדקה הינה ממון שנותן אדם משלו וכדי להיות זכאי ליטול מאחרים, עליו למכור תחילה מכליו. אמנם, על פי המבואר בדברי ר"ח לקמן בתוס' הרא"ש (אות ו') נראה שהטעם הוא שונה.

ה. ר"ף, כתובות דף כט: מדפיו:

מאבותיהם אל ההיפך, נקראו עוברים ב"בל תשחית..." וצ"ע אם הרגיל עצמו מגיל צעיר יהיה קשה לו לשנות בזקנותו וע"ע שו"ת מהרשד"ם יו"ד קס"ו, ועיין בהערה 231.

וכתב המספיק לעובדי ה' עמ' צט: "ועוד עליך להבין שלא כל אדם יכול לסיבת מזגו וטבעו להסתפק באכילת פת חרבה ולבישת מלבוש גס אלא יש מי שמוכרח מחמת מזגו ומצבו ללפת את פתו בבשר וללבוש בגדים בינוניים ממש כשם שהאחרים צריכים רק פת חרבה ובגד כותנה וצריך דל להתגורר בו והוא יתעלה יודע צרכיו של כל אדם והוא היודע אם פלוני מצטמצם ומבקש ממנו רק את הדרוש לו או דברי מותרות להתיהר בהם..."

ועיין לקמן בתוס' הרא"ש בשם ר"ח ומעין האמור כאן. ואילו בשם ר"ת כתב שם שקודם שיבוא לידי גיבוי פירשו "קודם שיבוא ליטול מקופה של צדקה מחייבין אותו למכור, לאחר שבא לידי גיבוי שכבר נטל מן הקופה ושוב נזדמנו לו כלי בית – אין מחייבין אותו למכור".

²⁴⁰ בחידושי הר"ן לכתובות סח. כתב: "פירש הראב"ד קודם שיבוא לידי גיבוי, שאינו נוטל מקופה של צדקה אלא משל אחרים" וצ"ע מה כוונתו.

²⁴¹ ובתוס' שם מקשה על שיטת ר"ת: "וקשה קצת דמשנה דאין מחייבין אותו למכור גבי לקט שכחה ופאה ומשמע דברייטא נמי דמחייבת אותו למכור גבי לקט שכחה ופאה מתניא". אמנם תוס' לא ביאר מדוע הכרחי לומר שהברייטא דנה על אותו מקרה של המשנה. ואף שכך נקטה הגמ' בקושייתה, מסקנת פפא היא לחלק בין המשנה שדנה על לקט לעומת הברייטא שדנה על צדקה. ועיין בירושלמי פאה פ"ח ה"ז שגם שם הקשו מהירושלמי על המשנה ולא הובא חילוק כחילוק של רב פפא.

²⁴² עיין בדברי הב"ח בפרק הקודם ליד ציון הערה 214, והאם הגרמ"פ חולק עליו.

רב פפא אמר לא קשיא כאן קודם שיבא לידי גיבוי כאן לאחר שיבא לידי גיבוי. פירוש כל זמן שאינו נוטל אלא בצנעה אין מחייבין אותו למכור כלי תשמישו אבל אם הוצרך ליטול מן הגבוי של קופה אין נותנין אלא לאחר שימכור.

כלומר, כל עוד לא נודע דבר עוניו, אין עליו חיוב למכור את כלי תשמישו²⁴³, כדי שלא לביישו אבל כשנודע דבר עוניו כבר אין בושה כל כך גדולה אם ישתמש בכלים פחותים, ויש לחייבו למכור קודם שיבוא ליטול מן הצדקה.

ויש לעיין שהרי המשנה שדנה על כך שאין מחייבים אותו ליטול דנה על נטילת לקט שכחה ופאה ומעשר עני, שחלוקתם הינה בפרהסיא ועניים נמצאים באותו מקום (וגם הבעלים שם), וכיצד יתכן לפרש שזו נחשבת נטילה בצנעה. ולכאורה ההיפך הוא, דוקא נטילה מגבאי של צדקה יכולה להיות בצינעה ולא בפרהסיא ? וצ"ע, ומסתבר שמדובר במציאות בה נטילת לקט לא היתה מפורסמת כ"כ ואילו נטילה מקופת צדקה היתה מפורסמת יותר²⁴⁴.

1. תוס' הרא"ש, כתובות סח. בשם ר"ח :

ור"ח פירש קודם שבא לידי גיבוי שמפרנסין אותו בצנעה ולא הגיע להתפרנס ממה שגובין מקופה של צדקה, אבל לאחר שבא לידי גיבוי אם הגיע למדה זו אין נותנין לו אלא אחר שימכור²⁴⁵.

²⁴³ אבל כלים אחרים ימכור. ונראה שהטעם הוא שאדם רגיל למכור כלים שאינם כלי תשמישו ואין בכך בושה או גילוי העוני לרבים.

²⁴⁴ עיין הערה 259. ואולי הסיבה היא שהנוטלים מהצדקה לא היו זכאים להשתתף בבחירות לטובי העיר והגבאים כפי שמצאנו שרק פורעי המס משתתפים בבחירות וא"כ ידוע מי הם אלו שנוקקים לציבור (עין משנ"ב סימן נ"ג ס"ק נ"ג, שו"ת הרשב"א חלק ג' תל"ד ועוד).

²⁴⁵ דבריו תואמים את האמור בתוס' רי"ד כאן על הדף (וכאן בפסקי הרי"ד). ובשו"ת הרשב"ש סימן שס"א כתב: "ורבינו שמשון ז"ל פירש לאחר שבא לידי גבוי שמתפרנס מקופה של צדקה שבאה ליד גבאי מחייבין אותו למכור, אבל קודם שבא לידי גבוי שמפרנסין אותו בצנעה ולא ממה שבא ביד גבאי אז נותנין לו, וזה הפירוש הוא נכון".

ובתוס' רי"ד על הדרף כתובות סח. / פסקי רי"ד כתובות סח. :

אמר רב פפא לא קשיא כאן קודם שיבוא לידי גיבוי וכאן לאחר שבא לידי גיבוי. פי' הא דתנן אין מחייבין אותו למכור כל זמן שמפרנסין אותו בצינעה שלא הגיע להתפרנס ממה שגובין הפרנסים לקופה של צדקה, אבל אם הגיע למדה זו אין נותנין לו אלא אחרי שימכור.²⁴⁶

(עיי' אות ד' בדברי התוס'). כלומר, לא רק בלקט שכחה ופאה וכו' אין מחייבין אותו למכור, אלא אפילו מי שמתפרנס מאחרים בצינעה אינו חייב למכור כדי שלא לביישו) אבל אם הוא 'בא לידי גיבוי' חייב למכור.²⁴⁷ ונראה שגיבוי פירושו 'גביית הצדקה' שנעשית על ידי גבאי הצדקה ויש להם סמכות לכפות ולמשכן את מי שאינו רוצה לתת.²⁴⁸ וכאשר אדם נזקק לצדקה שנגבית בכפיה מאנשים ולא בממון עניים (לקט וכו') ולא מהתנדבותם של יחידים ('שמפרנסין אותו בצינעה') – חייב למכור תחילה.²⁴⁹

²⁴⁶ הר"ש פאה פרק ח' משנה ח': "ורב פפא משני לאחר שבא לידי גיבוי שמתפרנס מקופה של צדקה שבא לידי גבאי אז מחייבין אותו למכור אפי' כדי ליטול לקט אבל קודם שבא לידי גיבוי שמתפרנס בצנעה ולא מיד הגבאי נוטל לקט שכחה ופאה אף על פי שהיו לו מאתים וזו אם היה מוכר כלי תשמישו".

²⁴⁷ שו"ת חת"ס יו"ד רל"ט: "ונ"ל אף על גב כשנוטל מקרוביו נמי גוזל מתנות עניים ועוד אפשר שיש כאן עוד עניים קרובים והוא ממעט מהם מתנת קרוביהם ומדוע לא ימכר כלי תשמיש הנ"ל ? ונראה משום דכל זמן שאינו נצרך לרחוקים ומתפרנס בצינעה מקרוביו ונראה כעשיר הרי הוא בכלל והחזקת בו שמצוה על קרוביו להחזיק בו שלא יפול לגמרי כפירש"י בחומש מתורת כהנים ומצוה להקדימו לעניים אחרים שזה אפשר שיסייעו סיוע שיש בו ממש שלא נצטרך עוד לבריות מכאן ולהלן משא"כ מה שנותנין לעני ממש הוא רק לשעה לכן כ"ז שמתפרנס בצינעה אין אנו מדקדקי' אפי' יפסיד לעניים אחרים הקרובים ג"כ".

ויש לדקדק מדבריו האם הגביה 'מרחוקים' הינה דוקא בדרך כפיה מקופת הצדקה כפי שעולה מהאמור בפנים (ולפי זה גביה של קופת צדקה של מתנדבים אין דינה כקופת צדקה) או דוקא בכפיה. ועי' בהמשך דבריו שכתב שקופה שנעשת לצורך נפגעי שריפה ונראה שהיא בהתנדבות דינה בגביה בצינעה ולא בפרהסיא, ויש לדקדק בכל הענין.

²⁴⁸ משנה פאה פרק ח' משנה ז וגמ' קידושין דף עו. :

²⁴⁹ הר"י מלוניל על הר"ף, דף כט מדפיו: "אין מחייבין... כשבא ליטול לקט... ולא היו לו מאתים... והא דתנן מחייבין לאחר שבא לידי גיבוי כלומר לאחר שהביא עצמו ליטול מארנקי של צדקה" ולא הזכיר את הצדקה של היחידים המתנדבים.

ובשטמ"ק בסוגיותנו כתב בשם רבני צרפת: "מחייבין אותו למכור... קודם שיקח צדקה בין מן הקופה בין משום אדם בעולם". כלומר שלא כשיטה שמבוארת בפנים, כל נטילה אפלו מיחיד – מחייבת מכירת כלי תשמישו היקרים קודם לכן.

ובמאירי כאן נראה כשיטת ר"ח שבתוס' הרא"ש שלפנינו שכתב: "קודם שיבוא לידי גיבוי... שאינו נוטל אלא בצנעה אבל אם הוצרך ליטול מגבוי הקופה אין נותנין לו עד שימכור וישתמש בפחותים".

ונלמד מדבריו, שמצות צדקה קיימת אף במי שיש לו כלי זהב, רק שאם באנו להטיל כפיה על הציבור, אין לכפות את הציבור לתת, כל עוד יש לו כלי זהב, אבל ללא כפיה, מי שנותן לו (בצנעה), מקיים מצות צדקה.

ומכאן, שקופות צדקה ואירגוני חסד שמסייעים לעניים בשעת דוחקם, אינם צריכים להעמיד תנאי מוקדם של מכירת כלי זהב וכוד' קודם נתינת הצדקה, כיון שמדובר בקופה שאוספת כסף ממתנדבים²⁵⁰ ואינה כופה את היחידים לתת²⁵¹.

עוד, יש לעיין האם כיון שהמטרה היא למנוע ממנו את הבושה, נוכל להרחיב את המושג 'כלי תשישו' לכל דבר שאין דרך למוכרו ואם ימכור אותו הדבר יביא לידי פירסום עונו בציבור. ומה עוד שפעם אנשים היו רגילים יותר למכור חפצים משומשים, אבל לא את כלי התשישו ברגילים הם, אבל כיום שפחות ופחות רגילים למכור כלי בית וכוד', שמא לא נחייבו שלא יבוא לידי בושה, וצ"ע. ומ"מ מסתבר שאם לארגון החסד יש דרגות שונות של צורך ויש מחסור בקופה, יש לבנות סדר עדיפויות שכולל את את יכולת המכירה, וצ"ע.

ועיין לקמן בפסקי השו"ע, ובדקדוק דבריו (לגבי מכירת חפצים – ביחס לצינעה וגביה בכפיה).

האם יש מחלוקת בין האמוראים / פסק הרמב"ם

ז. על פי המבואר באות ב', נחלקו אמוראים מתי חייב אדם נזקק למכור את כליו. רב זביד ורבא בריה דרבה חילקו בין סוגי כלים ואילו רב פפא חילק האם הגיע לידי גיבוי או לא.

---

²⁵⁰ ושמא, אם היו יכולים לכפות ולא כופין, דינם כמו קופה שכופה. ויל"ע למי יש סמכות כפיה, וצ"ע.
²⁵¹ היו מוסדות שהפרישו 'מעשר כספים' מהעובדים בהם לטובת המוסד. ויתכן שזו כפיה, אולם יש מקום לומר שלא היה חייב לעבוד במוסד זה, וצ"ע.

על פי פשט הגמ', לשיטות רב זביד ורבא בריה דרבה, אין משמעות ביחס לחיוב מכירת כלי תשמישו היקרים לשאלה האם הגיע לידי גיבוי או לא. ולרב פפא אין חילוק בסוגי הכלים ואם הגיע לידי גיבוי עליו למכור את כלי תשמישו היקרים. אולם הרמב"ם בפרק ט' מהלכות מתנות עניים הלכה י"ד כלל את השיטות יחדיו:

²⁵²עני שצריך ויש לו חצר וכלי בית אפילו היו לו כלי כסף וכלי זהב אין מחייבין אותו למכור את ביתו ואת כלי תשמישו אלא מותר ליקח ומצוה ליתן לו.

במה דברים אמורים²⁵³, בכלי אכילה ושתיה ומלבוש ומצעות וכיוצא בהן, אבל אם היו כלי כסף וכלי זהב כגון מגרדת או עלי וכיוצא בהן מוכרין ולוקח פחות מהן.

במה דברים אמורים²⁵⁴ קודם שיגיע לגבות מן העם, אבל אחר שגבה הצדקה מחייבים אותו למכור כליו וליקח אחרים פחותין מהם ואחר כך יטול.

פעמיים כתב הרמב"ם "במה דברים אמורים" ונראה שכוונת דבריו היא שישנם בבעלות העני שני סוגי כלים:

- כלי אכילה ושתיה ומלבוש יקרים.

²⁵² הל' י"ג שם: "מי שיש לו מזון שתי סעודות אסור לו ליטול מן התמחוי, היו לו מזון ארבע עשרה סעודות לא יטול מן הקופה, היו לו מאתים זוז אף על פי שאינו נושא ונותן בהם [או שיש לו חמשים זוז ונושא ונותן בהם] הרי זה לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני, היו לו מאתים חסר דינר אפילו אלף נותנין לו כאחד הרי זה מותר ליקח...".

²⁵³ שאין עליו חובת מכירה של כלי אכילה יקרים אבל ימכור את שאר כליו היקרים ויקנה זולים יותר (מסתבר שכלים שאינו זקוק להם כלל ודאי שעליו למכור ואף לא יקח זולים תמורתם).

²⁵⁴ שאינו חייב למכור כלי אכילה יקרים קודם שבא לגבות מן העם אבל אם בא לגבות מן העם – ימכור את כליו היקרים.

• שאר כלים יקרים²⁵⁵.

אם העני לא 'גובה מן העם' אין עליו חובה למכור כלי אכילה וכו' יקרים אבל חובה עליו למכור את שאר כלי תשמישו היקרים ולקנות במקומם זולים. אבל אם הוא בא לשלב של גביה מן העם, חובה עליו למכור את כלי האכילה וכו' היקרים.

מדבריו למדנו, שאע"פ שבגמ' נראה ששיטת רב פפא (שתולה את חיוב המכירה בגביה) חולקת על שיטת האמוראים שתולים את חיוב המכירה בסוג הכלים, יש לשלב בין השיטות, והשילוב הוא בדברי רב פפא²⁵⁶ שביאר שאין מחלוקת בין רב זביד לבין רבא בריה דרבה. דהיינו, רבא בריה דרבה מחייב למכור מחרישה דכספא (והיינו מגדרת של כסף) אבל פוטר מלמכור כלי אכילה וכו' דן קודם שבא לידי גיבוי מן העם ואילו רב זביד שמחייב למכור אפילו כוסות בעלי ערך רב, דן על מקרה בו הגיע כבר לידי גיבוי מן העם²⁵⁷.

ח. בתחילת דבריו כתב הרמב"ם (בשלב בו אין עליו חובה למכור את כלי האכילה היקרים אלא רק את המגדרת והעלי היקרים) ש'אין מחייבין אותו למכור את ביתו ואת כלי תשמישו אלא מותר ליקח ומצוה ליתן לו' ובהמשך מחייב למכור את כלי ביתו היקרים אם בא 'לגבות מן העם'. ויש לעיין מה נכלל בגביה מן העם ומה נחשב

²⁵⁵ החלוקה בין סוגי הכלים הינה בגמ' לעיל (אות ב'). ושיטת רבא בריה דרבה ששלחן נכלל בקבוצת הכלים שאינו צריך למכור. אמנם, הטור בסימן רנ"ג (שנוקט כשיטת הרמב"ם שלפנינו) כתב "אם יש לו מנורה או שלחן של כסף וכיוצא בהן צריך למכור". ותמהו המפרשים מדוע כלל את השלחן בקבוצת הכלים שצריך למכור (כבר בתחילה), עיין בב"י בסימן רנ"ג שתמה שזו שיטת רב זביד שנדחתה על ידי רבא בריה דרבה וכתב עליו הב"י: "הוא שלא בדקדוק". אמנם הב"ח שם תירץ שיש חילוק בין השלחן עצמו שיש למכרו אף לרב זביד לבין "כלים לצרכי שלחן" שעליהם אמר רב זביד שאין למכרם תחילה ועיין בדרישה ס"ק ב'. ובט"ז ס"ק ד' חילק בין שולחן קטן שהיה לפני כל אחד שאותו א"צ למכור אם הוא מכסף לבין שלחן גדול שכולם יושבים סביבו שאם הוא מכסף, עליו למכרו. ובשו"ת חת"ס יו"ד סימן רל"ט כתב שהטור מדבר במציאות שאין בה לקט שכחה ופאה שיש חיוב למכור שלחן קודם נטילה מהגבאי ועיין גם בשו"ת חת"ס חו"מ קכ"ז ביחס לדברי הט"ז.

²⁵⁶ הכס"מ במקום כתב: "אוקימתא דרב פפא, שלענין דינא לא פליגי" וכתב בב"י בסימן רנ"ג שכבר הרי"ף שילב בין השיטות (עיין בלשון הרי"ף בדף כט: מדפיו במסכת כתובות).

²⁵⁷ אמנם הרמב"ם לא התייחס למטה ושלחן שהוזכרו בדברי רב זביד, וצ"ע. – ועיין לקמן בשיטת הטור ביחס לשולחן שיש חובה למכור ובביאור המפרשים שם.

נתינה לעני שאינה גביה מן העם.

הדברים הנכללים שבמה ש'מותר ליקח' הם ודאי לקט שכחה ופאה ומעשר עני בשדה שהעני לוקח בעצמו²⁵⁸. אולם הרמב"ם לא ביאר מה הוא הדבר ש'מצוה ליתן לו' האם הכוונה למעשר עני שמחלק את התבואה בביתו או גם לצדקה שנותן לו באופן אישי ולא ב'גביה מן העם' שהיא קופה כללית המיועדת לעניים שנגבית על ידי גבאי צדקה ?

נראה ברור, שאם בא לגבות מארנק של צדקה של בני העיר (שבני העיר נותנים אליו והגבאים יכולים לגבות אף בכפיה), עליו למכור גם את כלי האכילה היקרים שלו. אולם יש להסתפק מה הדין בצדקה שנותנים יחידים או בצדקה שניתנת על ידי ארגון פרטי שאינו כופה על הצדקה, וצ"ע. ועוד יש להעיר שבלשון הרמב"ם לא מצאנו חלוקה בין נטילה בפרהסיא לבין נטילה בצינעא כפי שכתבו ראשונים אחרים (לעיל אות ה')²⁵⁹. ועיין גם לקמן בפסק השו"ע.

²⁵⁸ עיין ליד ציון הערה 110.

²⁵⁹ בדברי הרמב"ם כאן לא מצאנו חלוקה בין פרנסה בצינעא לבין פרנסה כפי שכתבו ראשונים אחרים לעיל (עיין אות ה'). ובפירוש המשנה בפאה פרק ח' משנה ח' בדפוסים הרגילים (שעמדו לעיני המפרשים – הב"י ביו"ד סימן רנ"ג, המהר"י קורקוס בפירושו ליד החזקה, ונדפסו דבריו בישורון כרך ל"א עמ' ל"ב ולקמן אות ט') כתב: "אם יש לו כלי כסף וכלי זהב כגון כוסות וקערות אינו חייב למכרם, עד שיקח מתנות עניים ויכתב בכללם, אז יאמרו לו מכור אותם הכלים וקנה אחרים ואל תמעט מתנות העניים". ויש לעיין מה כוונתו 'במתנות עניים' ובמהד' הרב קפאח לפירוש המשנה כתב: "ואפילו היו לו כלי כסף וזהב כגון כוסות וצלחות אינו חייב למכרן לפני שיקבל ממתנות עניים ויחשב מהם, אבל אחרי שיקבל צדקה אומרים לו החלף אותם הכלים באחרים ואל תרושש מתנות העניים". ויש לעיין מה היא הצדקה עליה דן, האם צדקה של יחידים או בגביה כפויה, וצ"ע.

ובשו"ת הרשב"ש סימן שס"א כתב ששיטת הרמב"ם בפירוש המשנה וביד החזקה היא כשיטת הר"ש בפירוש המשנה בפאה (עיין הערה 246), שחילק בין "מתפרנס בצנעה ולא מיד הגבאי" שאז נוטל לקט שכחה ופאה לבין מי שבא להתפרנס מיד הגבאי. ואף הב"י בסימן רנ"ג כתב בשם הרי"ף שאם "אינו נוטל אלא בצינעא אין מחייבין אותו למכור כלי תשמישו אלא אם הוצרך ליטול מן הגיבוי של קופה של צדקה אין נותנין לו אלא לאחר שימכור. וכתב בשם הר"ן שם: "וכן נראה שהוא דעת הרמב"ם... וכן הוא דעת רבינו שמשון...". והוסיף ש"טעמו של דבר ביאר הרמב"ם בפירוש המשנה". אולם לפי המבואר בפנים בלשון הרמב"ם אין התייחסות לנטילה בצינעא או בפרהסיא אלא רק האם נוטל מגיבוי של צדקה או לא ולא כדברי הראשונים הנ"ל, וצ"ע. ושמא טעמו של הרמב"ם הוא שלקט ושכחה ופאה (שלהם הוא זכאי גם אם לא מכר את כלי האכילה היקרים) נילקחים לעין כל ולכן א"א לומר שהחילוק כולל נטילה בצינעא ולכן כתב שחילוק הוא האם בא לידי גביה מן העם, ועיין לעיל באות ה'.

ט. כאשר בא אדם לידי 'גביה מן העם' עליו למכור את כלי האכילה היקרים שלו. ויש לדקדק בלשון הרמב"ם מתי עליו למכור. מסברא עליו למכור קודם שיכול ליטול את הצדקה מן העם. אולם בדברי הרמב"ם לכאורה קיימת סתירה שהרי כתב (אות ז') "במה דברים אמורים קודם שיגיע לגבות מן העם, אבל אחר שגבה הצדקה מחייבים אותו למכור..." ומשמע, שיכול ליטול צדקה ולמכור רק לאחר מכן, והעיר על כך המהר"י קורקוס בפירושו לרמב"ם (כפי שהודפס בישורון כך ל"א עמ' ל"ב ע"י הרב מרדכי דב וינטוריב):

במה דברים אמורים קודם שיגיע לגבות מן העם אבל אחר שגבה הצדקה מחייב אותו למכור כליו וליקח אחרים פחותין מהם ואחר כך יטול. צריך ביאור אם כבר גבה מה שייך לומר ואח"כ יטול הרי כבר נטל ? ובפי' המשנה זו"ל 'אינו חייב למוכרם עד שיקח מתנות עניים ויכתב בכללם אז יאמרו לו מכור אותם הכלים וקנה אחרים ואל תמעיט מתנות עניים כ"כ²⁶⁰.

ולפי זה נראה שכוונתו לומר דקודם שלקח ונכתב בכללם אין מחייבין אותו למכור אבל אחר שלקח אין (מסיע') נותנין לו עוד בקביעות אלא עד שימכור²⁶¹.

ואפשר היה לפרש לשון רבינו, דקודם שהגיע לגבות מן העם היינו שאינו נוטל אלא לקט שכחה וכו' אבל אינו גובה צדקה מן העם ולכך לא ימכור אבל אם גבה צדקה מן העם הרי זה לא יטול דבר אפילו לקט וכו' עד שימכור כליו²⁶².

²⁶⁰ עיין בהערה 259.

²⁶¹ בדרך אמונה בציון ההלכה לפרק ט' מהלכות מתנות עניים ס"ק"ע כתב: "ולשון רבנו משמע קצת שאחר שגבה פעם אחת מקופה של צדקה אז חייב למכור...".

²⁶² אבל לא ביאר כיצד נטל צדקה אם לא מכר מעיקרא את כליו, ויתכן שדבריו כאן הינם המשך לאמור לעיל (ולא פירוש חדש), כלומר שאם נטל צדקה פעם אחת עדיין אינו חייב למכור את כלי האכילה היקרים שלו, אבל בפעם הבאה כבר יחייבו אותו למכור גם עבור נטילת לקט כו' (שעבורם אין חובת מכירת כלי אכילה אם לא נוטל צדקה).

כלומר, בפעם הראשונה שבא ליטול מגביית הציבור לא מחייבים אותו למכור את כלי האכילה היקרים שלו²⁶³, אבל אם בא ליטול פעם נוספת מחייבים אותו למכור. ונראה שטעם הדבר הוא שנטילה חד פעמית מהצדקה יתכן ותעמיד את האדם על רגליו וכיון שכך אין לביישו ולחייבו למכור את כלי האכילה היקרים שלו, אבל אם האדם נזקק בקביעות לגביה מהציבור, יש לחייבו למכור כליו.

פסק השו"ע

י. השו"ע (בעקבות הרמב"ם – עיין אות ז' ששילב בין שיטות האמוראים) ביו"ד סימן רנ"ג סעיף א' פסק:

...ואם יש לו בית וכלי בית הרבה ואין לו ר' זוז הרי זה יטול. ואין צריך למכור כלי ביתו ואפילו הם של כסף וזהב. במה דברים אמורים, בכלי אכילה ושתייה ומלבוש ומצעות וכיוצא בהן, אבל מגרדה או עלי שהם של כסף, מוכרם, ולא יטול מהצדקה.

והא דאין מחייבים אותו למכור כלי תשמישו של כסף וזהב, דוקא כל זמן שאינו צריך ליטול מהקופה אלא נוטל בסתר מיחידים²⁶⁴. אבל אם בא ליטול מהקופה של צדקה, לא יתנו לו עד שימכור כליו.

השו"ע אינו מזכיר לקט שכחה וכו', אלא חלוקה בין צדקה בסתר מיחידים לבין נטילה מקופה של צדקה. הנוטל בסתר מיחידים עליו למכור תחילה מגרדה או עלי של כסף, שהם כלים שאינם מוגדרים 'כלי תשמישו'. ואם בא ליטול מקופה של צדקה לא יתנו לו עד שימכור כליו היקרים²⁶⁵.

²⁶³ והנותנים מקיימים מצות צדקה למרות שלא מכר.

²⁶⁴ בטור הזכיר 'קרובים', עי"ש.

²⁶⁵ השו"ע גם לא פירש שמכלי כסף יקנה כלי נחושת ומכלי זהב כלי כסף כפי שפרטה הברייתא לעיל באות ג'.

אמנם בדברי השו"ע קיימת לכאורה סתירה²⁶⁶, מדבריו ביו"ד סימן ר"נ סעיף א':

נותנין לעני, די מחסורו אשר יחסר לו. כיצד, אם היה רעב, יאכילוהו. היה צריך לכסות, יכסוהו. אין לו כלי בית, קונה לו כלי בית. ואפילו אם היה דרכו לרכוב על סוס ועבד לרוץ לפניו כשהיה עשיר, והעני, קונה לו סוס ועבד. וכן לכל אחד ואחד לפי מה שצריך. הראוי לתת לו פת, נותנים לו פת. עיסה, נותנים לו עיסה. מטה, נותנים לו מטה. הראוי ליתן לו פת חמה, חמה. צונן, צונן. להאכילו לתוך פיו, מאכילין. אין לו אשה ובא לישא, משיאין לו. ושוכרים לו בית ומציעים לו מטה וכלי תשמישו, ואחר כך משיאין לו אשה.

הגה: ונראה דכל זה בגבאי צדקה, או רבים ביחד, אבל אין היחיד מחוייב ליתן לעני די מחסורו, אלא מודיע צערו לרבים, ואם אין רבים אצלו יתן היחיד, אם ידו משגת. (ב"י ודלא כמשמעות הטור, וכמו שנתבאר סימן רמ"ט).

אף שהשו"ע עצמו לא פירט האם דבריו מוסבים על יחיד או על גבאי צדקה, הרמ"א פירט וביאר על פי דבריו הב"י עצמו, החיוב לתת סוס ועבד למי שדרכו בכך, הינו חיוב המוטל על גבי הצדקה (שנוטל כסף מקופת הצדקה עליה הוא מופקד). וא"כ יש לעיין כיצד יתכן שמצד אחד מחייבים את הנזקק למכור אפילו את כלי תשמישו (אם הם יקרים) ומאידך גבי הצדקה מעניק לו סוס ועבד, שהרי מסתבר שמי שיש לו סוס ועבד לרוץ לפניו, עליו למוכרן קודם שבא ליטול מגבאי הצדקה דלא גרע מחיוב מכירת כליו היקרים וכיצד זה הגבאי יקנה לו סוס ועבד ?

יא. שטמ"ק כתובות דף סז: בשם הגאונים :

²⁶⁶ וציין לכך הרב שלמה אישון שליט"א בכת"ר כרך ו' סימן נ"ו, ע"ש.

והגאונים ז"ל כתבו דכל הני מעשיות דעני בן טובים²⁶⁷ בעני שאינו מפורסם בעניות שעושין לו כבוד שלו כדי שלא יתפרסם אבל עני שנתפרסם אין לו אלא כאחד מעניי ישראל

חילוקו של השטמ"ק אינו יכול לפתור את הסתירה שבשיטת השו"ע, כיון שהשו"ע מחייב את גבאי הצדקה לתת לעני סוס ועבד ונתינה על ידי הגבאי הינה בפירסום (לעומת נטילה מיחידים שהיא בצינעה).

יתכן להציע שאף מי שנוטל מקופת הצדקה, אין לחייבו להפסיק להשתמש בדברים בהם היה רגיל להשתמש, אולם חובה עליו להשתמש בכלים פחות איכותיים. ולכן אם היו לו כלי זהב עליו למוכרם ולקנותם זולים מהם, אבל אין עליו חובה להפסיק להשתמש בכלים. ואפילו אם הרגלו היה הרגל שאינו מצוי אצל כל אדם, וכגון עבד וסוס, יש לתת לו אותם (אמנם אם היה לו סוס יקר – ימכור ויקנה זול וכדו')²⁶⁸. אמנם מסתבר שהמציאות היה שלקופת הצדקה שבדרך כלל סובלת ממחסור לא תהיה אפשרות לתת לו סוס עובד כיון שיהיו לה צרכים דחופים קודמים יותר, ובמקרה זה מסתבר שלא תתן לאותו אדם סוס ועבד ויחייבו אותו למכורם קודם שיטול מקופת הצדקה.

וכפי שהערנו לעיל (עיין אות ח'), קופת הצדקה עליה מדובר בפוסקים, הינה קופה של בני העיר שיש להם יכולת כפיה על היחידים לתת בתוכה. לעומת זאת קופות הצדקה המוכרות לנו בערים רבות, אין להם יכולת כפיה כלל ועיקר. ויש לעיין האם דינם כיחיד הנותן בצינעה או כקופה הגובה בכפיה, וצ"ע²⁶⁹ – ועיין לקמן.

²⁶⁷ שנתנו לו סוס ועבד וכו' – עיי"ש בסוגיות הגמ'.

²⁶⁸ עיין שבילי דוד (הרב דוד יהודה לייב זילברשטיין) יו"ד סימן רנ"ג א'. ובמשנת המשפט ליו"ד סימן רנ"ג בציונים למשפט ס"ק צ"ח כתב שיש מי שתירץ "דסוס אף דהורגל רק לעשיר, מ"מ הוי שימוש לעני משא"כ כלי כסף וכלי זהב" ויתכן שדברינו בכלל דבריו. וע"ע תחומין ב' במאמרו של הרב נפתלי בר אילן בעמ' 462 ובספרו נקדש בצדקה, ובדברי הקודש נדרים סימן ה', וכת"ר ו' סימן נ"ו עמ' 355).

²⁶⁹ אמנם קיימת מערכת של ביטוח לאומי (ושאר מיסים) שבה אדם נדרש לתת מכפסו בכפיה וחלק מכפסים אלו מיועדים לנזקקים ויש לעיין האם במערכת זו יש לדון כדן השו"ע או שא"א לדמות. ועיין במאמרו של הרב שלמה אישון שליט"א לגבי "הנחה בארגונה למי שמחזיק ברכב". שפורסם באתר:

<http://www.yeshiva.org.il/midrash/23355>

האם נתינה למי שיש לו יותר ממאתים זוז יש בה מצות צדקה

יב. אדם שיש לו יותר משיעור מאתים זוז וחבירו רוצה לתת לו, האם חבירו מקיים מצות צדקה בכך (לשיטה ששיעור מאתיים זוז נאמר אף בצדקה – עיין לעיל בתחילת הפרק) או שכלל אין בכך שום מצוה (וכן אם יש לו דירה יקרה וגדולה²⁷⁰). ולעיל למדנו שאין 'מצוה לעשר', אולם יתכן שמי שיש לו מאתים זוז עדיין איננו עשיר אלא הוא אינו זכאי לקבל צדקה מקופת הצדקה, אבל כיון שיש לו מחסור, כל מי שנותן לו מקיים מצות צדקה²⁷¹. והשאלה היא האם שיעור מאתיים זוז הינו שיעור שמעליו אין מצות צדקה כלל או שהוא שיעור מעליו ואילך אין חיוב לתת אבל הנותן מקיים מצות צדקה, שהרי הוא מסייע למי שחסר לו ותורה אמרה לתת 'די מחסור'²⁷².

יג. שו"ת חלקת יעקב יו"ד סימן קל"ז אות ד':

ועל שאלתו הד' - וז"ל מי שרוצה לתמוך בקרובו שפרנסתו מצומצמת וצריך להוצאות על יום טוב, אלא שלקרוב זה יש קרקעות או סכומי כסף או ניירות ערך בבנק שאינו רוצה למכרם או ליגע בהם, כי טפלי תליא ביה ורכוש זה ייחד להשיא בניו ובנותיו שהם בני ישיבות לכשיגיעו לפרקם, אם הגון הוא לתת לו ממעשר כספים²⁷³ שלו.

²⁷⁰ לגבי מכירת דירה, עיין לקמן אות יד.

²⁷¹ עיין לעיל בדברי הקהילות יעקב ליד ציון הערה 67 ובהפניות שבהערה שם ובדיון מדברי המאירי שיש בכך קיום צדקה – בהערה 68. ועיין חילוקים שונים שהעלינו לעיל.

²⁷² ולעיל התבאר שקיימים מקרים בהם אינו חייב למכור כלים שונים למרות שאינן הכרחיים למחייתו, משמע שיש מצוה אף במי שיש לו רכוש בסך העולה על מאתיים זוז.

²⁷³ נראה שאין לחלק בין מעשר כספים לצדקה, כיון שבדבריו בהמשך דן על דברי השו"ע בהלכות צדקה.

לפע"ד לפי המבואר ברס"י רנ"ג דאם יש בית וכלי בית הרבה ואין לו מאתים זוז הרי זה יטול ואין צריך למכור כלי ביתו ואפילו הם של כסף וזהב, חזינן שהחפצים הנחוצים לו אינן בכלל מאתים זוז ואין מחייבין אותו למוכרן.

ואף דמבואר שם שזה רק בדברים שגופו משתמש ונהנה בהם עי"ש בש"ך סק"ד, מ"מ כיון שרכוש זה מיועד לצורכי נישואין לבניו ובנותיו לכשיגיע זמנם (וכידוע שהאידנא קשה מאד להשיאן בלי סיוע של אחרים) שפיר אפשר לדונו ככלי תשמישו שצריכים לו לתשמישו²⁷⁴.

ובר מן דין ג"כ נלפע"ד דמותר לו ליקח ואינו צריך למכרם, כי בזה"ז דעת הנותנים ג"כ יסכימו לזה, ואדעתא דהכי הם נותנים ברצון לב ונפש, וכן נוהגין שנותנים ברצון לב למקבלים שידוע שיש להם רכוש רק לא מזומנים, ובפרט כשומרים רכוש זה כדי להשיא בניו ובנותיו שזה מצוה גדולה של הכנסת כלה.

על פי סיום דבריו, כל נתינה שהנותנים ברצון היא נכללת בגדרי צדקה למרות שמדובר שיש לאדם יותר ממאתים זוז. אמנם בשו"ת משנה הלכות חלק ט"ז סימן קל"ו כתב:

ובדבר שאלתו במי שרוצה לתמוך בקרובו ממעות מעשר שלו, שמזונותיו מצמצמים אלא דא עקא שיש לו להקרוב דירות להשקעה שמשכיר אותן או תכניות חסכון בבנק שאינו רוצה למכרם וליגע בהם שייחד את הכסף זה להשיא בניו ובנותיו הקטנים לכשיגיעו לפרקן, האם מותר לו ליהנות ממעות מעשר.

הנה לא ביאר כל צרכו בהני דירות שיש לו לקרובו העני, אם מסרם לבניו והקנה אותם להם א"כ אין לו הדירה שאינה שלו וממילא מותר לו לקבל מעות מעשר שהרי הוא עני, והדירה אינה שלו.

---

²⁷⁴ עיין הערה 237.

ואם לא הקנה הדירה לבניו אלא שבדעתו כשיצטרכו יתן להם ממעות זה הרי הוא עכשיו עשיר שיש לו כסף ומה שמחזיקו להשיא בניו כשיגדלו, הרי עכשיו אין עליו חיוב להשיא ויש לו מעות אזי יאכל משל עצמו ולא הותר לו לקבל מעות מעשר.

וברצות השם אם יגדלו הילדים השם יתן לו להשיאן. ואם לא, אז ילך לבקש מעות מעשר או כיוצא בו צדקה להכנסת כלה, או ולא כלום דאם אין לו אז הוא פטור, דבאמת ליכא דין להשיא בנו גדול מכספו לאחר בר מצוה וכן הבת לאחר שבגרה אם אין לו, אלא שאם יש לו כסף יש מצוה, וכ"ש שאינו מחויב ללכת לקבץ צדקה להשיאן. בכל אופן המטמין ממונו שדואג בשביל מה שיהיה לאחר כמה שנים אסור לו עכשיו לקבל צדקה. וכבר הבאתי מס' חסידים שהנוטל מעות צדקה בשביל בניו וא"צ לה הו"ל בכלל גזל הרבים.

כלומר, אין קיום מצות צדקה באדם שיש לו רכוש שהוא שומר אותו לצורך תקופה מאוחרת יותר²⁷⁵, ואפילו אם יש מי שרוצה לתת לו – אין בכך מצוה²⁷⁶.

יתכן שלשיטתו כל מי שיש לו מאתים זוז, הרי שיש לו 'לתקופה' ולכן כל נתינה אליו אין בה משום מצות צדקה. אולם יש מקום לומר, שאף אם יש לו שיעור מאתים זוז, יש מצוה לתת לו צדקה אם חי בצמצום כי אין לו מאתים זוז, ודבריו הינם רק למי שיש לו חסכוניות בשיעור גדול כפי שמתואר בתשובתו, שבעצם הוא עשיר ויש לו לכל צרכיו רק הוא דואג לעוד תקופה רחוקה.

האם חייב למכור את ביתו היקר / מעבר דירה למקום זול

²⁷⁵ לדבריו במקרה בו יש אסון ח"ו ואבי המשפחה נפטר, ואוספים כסף ליתומים לחתונתם בעוד מספר שנים (מתוך הנחה שעתה קל יותר לגייס כסף כי הציבור רגיש למעשה), לכאורה אין מצוה כלל, אא"כ נאמר שכיון שעתה היתומים עניים ואין להם (אם זה המצב), כבר מותר לאוסף להם הרבה, וצ"ע.

²⁷⁶ בעזר מקודש באבה"ע"ז סימן ס"א כתב: "...אולי השיעור מאתים זוז הוא דוקא ולא כפי שיעור הספקת פרנסה. ועיין ליד ציון הערה 359 ואילך שיש הסוברים שבין מאתים זוז לאלף זוז אינו נחשב עשיר אבל למעלה מאלף זוז ומעלה הרי הוא עשיר שאין לתת לו.

יד. במשנה במסכת פאה (לעיל אות ב') נאמר שאין מחייבין אותו למכור את ביתו ובבביתא שבגמ' (שם) נאמר מתי חייב למכור את כליו היקרים אבל לא נאמר דבר ביחס לחיוב מכירת ביתו. לקמן נדון האם למרות שבמשנה ובגמ' לא נאמר שקיים חיוב למכור את ביתו, האם קיים חיוב שכזה ואם כן מתי מוטלת חובה זו²⁷⁷.

²⁷⁷ בשו"ת הרא"ש כלל ח' סימן ד' (הו"ד בקצרה בשו"ע יו"ד סימן רל"ב סעיף ט"ו) כתב שמי ששידך את ביתו ונשבע חתנו סך של חמשת אלפי זהובים וזאת כיון שסמך על חובות שחייבים לו והתקלקלו החובות ולא נפרעו, עליו למכור קרקעות וחפצים על מנת לפרוע את חיובו את ביתו ואת כל תשמישו אינו חייב למכור: "דאדעתא דהכי לא נשבע ללין ברחוב ולמות ברעב". והוסיף ש"אפילו עני המתפרנס מן הצדקה אין מחייבין אותו למכור ביתו וכלי תשמישו". וכפי שמבואר לעיל אם מדובר בכליו היקרים עליו למוכרם, אבל לגבי ביתו לא נאמר דבר בגמ'. ומשמע שאילו היה מדובר בחוב שאינו נובע משיקול דעתו של המתחייב, היה מקום לחייבו למכור ביתו וכלי תשמישו וכ"כ בשו"ת תורת אמת סימן רט"ו וציין גם לתשובת הרשב"א חלק א' סימן קמ"ג (הו"ד בקצרה ברמ"א חו"מ סימן ק"ג סעיף ה'), שלוח שחייב מוציאין אותו מביתו. ובבית הלל על שו"ע אבהע"ז סימן נ' סעיף ו' כתב שאף במקרה של הרא"ש, אין מוציאין אותו מביתו כיון שהחייב היה רק בשבועה, אבל אם החיוב היה גם בקנין או בשטר, הרי זה ככל חוב וחייב אף למכור את ביתו (וע"ע שו"ת מהר"ם אלשיך סימן פ"ו ושער משפט סימן ס' ס"ק ד' וסימן צ"ז ס"ק ה').

ובשו"ע חו"מ סימן צ"ז סעיף כ"ג, לגבי בעל חוב כתב את פרטי דין "מסדרין לבעל חוב" ולא הזכיר לגבי חיוב מכירת ביתו, אמנם הש"ך בס"ק י"ד ובאורים ס"ק נ"ח, כתב שמוציאין אותו מביתו. ועיקר דין מסדרין בבעל חוב, נלמד מדין ערכין, והיינו שמי שהעריך עצמו להקדש ואין לו לתת, בית דין מסדרין לו כלים וכו' ואת השאר מתחייב לתת ולא יתן את הכל, ויסוד דין זה בדרשת הכתוב שמוכרת בגמ' בערכין דף כד. : "ואם מך הוא מערכך, החייהו מערכך", ומדין ערכין למדנו לדין סידור בבעל חוב (עיי' ב"מ קיד. במחלוקת שם).

ובדין מסדרין בבעל חוב ובערכין נוטלין ממנו אפילו את ביתו ולעומת זאת בשבועה (הנידון של הרא"ש לעיל) לא נוטלים ממנו את ביתו כי אדעתא דהכי לא נדר וכנ"ל. ויש לעיין מדוע בערכין לא נאמר ג"כ שעל דעת שיקחו ממנו את ביתו לא העריך עצמו, ואם נחלק ונאמר שמדובר במי שהעריך עצמו ומעיקרא לה היה לו וא"כ ידע שיתלו ממנו, ניחא, אבל אין הכרח לחילוק זה ומ"מ מדין ערכין למדנו לדין בעל חוב, שאצלו מסתבר שאין לומר שאדעתא דהכי לא לוה שהרי אין המלוה מתעניין במצבו של הלוה וכל שכן בנזקין. אמנם, בשו"ת תשובות והנהגות חלק ד' סימן ש"ו דן מדוע "לא נוהרין היום בבעל חוב לתת לבעל חובו כל מה שיש לו בבית כפשוטו" וגם היה צריך לקחת ממנו את ביתו. והציע כמה חילוקים, ואחד מהם: "כשמלוה בזמנו דעתו שהגביה תהיה כפי המקובל ואם רוצה דוקא כדין תורה, בטלה דעתו ותליין שההלואות נעשות מתחילה על מנת להיגבות כפי המנהג כיום אף שמעיקר דין תורה זכותו לגבות את הכל כפשוטו וד"ז צ"ב". ועוד כתב שכיון שמקובל היום בכל העולם להתחשב בצרכים המינימליים ומשאירים לו את ביתו, אם נחייב אותו יותר מכך יהיה בזה חילול השם, ועי"ש.

ועוד דן שם שלמ"ד שפריעת בע"ח מצוה (ולא מכח שיעבוד נכסים) אינו חייב לבזות עצמו עבור מצוה זו, אולם תמה שסו"ס אם גר בבית מפואר נחייבו לעבור לבית פשוט. וע"ע תשובות והנהגות חלק ב' סו"ס תרצ"ה. ועיין בערוה"ש חו"מ סימן צ"ז סעיף כ"ו, שלמרות שהדין הוא שהחייב צריך למכור את וכושו כולל מקומות שבבית הכנסת (שו"ע שם סעיף כ"ג): "מיהו אם יהיה לו בזיון גדול כאשר יסור ממקומו שבבית הכנסת נראה לי שאין לכופו למכור אותו והוא הדין כל כי האי גוונא שהבזיון יוגדל מאד אין לכופו למכור". ולגבי חיוב מכירת ביתו לא הזכיר במפורש שהדבר כרוך בבזיון ואולי בבית הכנסת הדבר בולט מאד, לעומת זאת מכירת בית, פעמים שאנשים מוכרים ביתם. אולם יתכן שאם המציאות היא שמכירת בית הינה בזיון גדול נראה שלשיטת ערוך השלחן, אין לחייבו למכור (אמנם לא ביאר מדוע יש בכח הבזיון למנוע מכירת נכסיו, במיוחד שנכסיו משועבדים).

ומסתבר, שאף אם הדין הוא שאין מטילין את על אדם למכור את ביתו כתנאי לקבלת צדקה מהציבור, כל זה אם יש ביד קופת הצדקה די כסף כדי לפרנס עניים אחרים שמחסורם גדול ממחסורו של אותו אדם שיש לו בית יקר שיכול למוכרו, ונראה שברוב המקרים אין ביד קופת הצדקה די אמצעים לכך, ועיין בדברי הראשון לציון לעיל באות א'.

ועוד, במקרה בהם מדובר על אדם שיש לו בית יקר וגדול וירד חלילה מנכסיו, המציאות היא שלא רק שאין לו, אלא הוא גם שקוע בחובות כבדים ומי שיש לו חובות מוטל עליו למכור את ביתו²⁷⁸.

עוד נראה, שאף אם בית הדין לא יטילו עליו למכור את ביתו מחמת חובותיו, מסתבר הוא עצמו ראוי שיעשה כך ולא יטיל עצמו על הציבור, וכמבואר במעלת מידה זו במשנה בסוף מסכת פאה, ע"ש.

טו. על פי האמור לעיל, נראה שיש לדון על כמה מצבים²⁷⁹, וכגון:

- אדם שיש לו דירה רגילה באיזור יקר/עיר יקרה, האם ניתן לומר לו שימכור את דירתו ויקנה דירה (דומה) באזור זול יותר, ובאופן זה לא יזדקק לבריות (אות טז ואילך).
- אדם שיש לו דירה יקרה וגדולה – האם עליו למכור את דירתו ולקנות דיקה זולה יותר (אות כ' ואילך).
- האם אדם שיש לו דירה רגילה, עליו למכור את ביתו ולשכור דירה אחרת ולא

ועוד נראה לומר, שאם נחייב אדם למכור את ביתו, הוא יפול על הציבור שיתחייבו למצוא לו בית אחד לגור בו (בקניה או בשכירות – ועיין יו"ד סימן ר"נ סעיף א' שמי שבא לישא אשה ואין לו בית – שוכרים לו), כלומר המטלה הכספית נופלת על הציבור. ושמא, במקרה בו אין יכולת ביד הציבור (או אין מנגנון שמסייע לכך) למצוא לו מקום מגורים אחר, מעיקרא א"א לחייבו למכור ביתו, וצ"ע.

²⁷⁸ עיין בהערה הקודמת בהרחבה.

²⁷⁹ עיין הערה 237 לגבי מכירת נכסים שלא יספיקו להוצאותיו.

להזדקק לבריות (עיין אות כ') ?

מעבר למקום אחר

טז. דברים, פרשת ראה, פרק י"ד פס' כ"ח - כ"ט :

מקצה שלש שנים תוציא כל מעשר תבואתך בשנה ההיא והנחת בשעריך : ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך והגר והיתום והאלמנה אשר בשעריך ואכלו ושבעו.

הפרשה עוסקת במעשר עני²⁸⁰. ובפשטות מעשר עני אין בו קדושה ויכול להיאכל בכל מקום ומה באה ללמד המילה 'בשעריך'. ועל כך מבואר בספרי כאן (אות קי)²⁸¹:

בשעריך, מלמד שאין מוציאים אותו מן הארץ לחוצה לארץ. אמרו משפחת בית נבלטה היתה בירושלם ונתנו להם שש מאות ככרי זהב ולא רצו להוציא חוץ לירושלם.

הפסוק חידש שאין להוציא 'אותו' – את המעשר עני מארץ ישראל לחו"ל. ומשפחת בית נבלטה, זכתה לסכום כסף עצום בירושלים, כדי שלא להוציא את המעשר מחוץ לירושלים. אמנם לא ברור מדוע ניתן סכום כה גדול למשפחה אחת, והרי ודאי היו בירושלים עוד נזקקים שהיה אפשרי לחלק ביניהם סכום זה.

אולם אפשר לבאר את דברי הספרי באופן אחר, "אין מוציאים אותו" - את העני. והיינו שאם יש עני בירושלים ובמקום אחר זול יותר, לא אומרים לאותו עני שיעבור

²⁸⁰ עיין רש"י שכתב שהלוי המוכר בפרשה, מקבל מעשר ראשון (ללמד שגם בשנת נעשר עני, נעשר ראשון לא בטל – עיין שפתי חכמים שם).

²⁸¹ וכן בספרי בפרשת כי תבוא פרק כ"ו פס' י"ב (אות קי). ושם גם מדובר במעשר עני (כמו בפרשתינו) ושם נאמר בספרי כאותו לשון שבפנינו.

למקום זול, אלא נותנים לו במקומו, ואין להוציא עני לא מירושלים לשאר חלקי הארץ כפי המעשה של משפחת בית נבלטה ולא מארץ ישראל לחו"ל כפי שמציין הספרי בתחילת דבריו. וגירסת הגר"א במקום היא:

בשעריך... שאין מוציאין את העניים חוצה, אמרו משפחת...

כלומר, במפורש מדובר על כך שאין להוציא עני ממקומו (מירושלים או מארץ ישראל), אלא הוא ישאר במקומו למרות שיש באותו מקום הוצאות גדולות. ומדובר על מתן מעשר עני. ויש לעיין האם ממעשר עני שהוא ממון עניים נסיק גם לצדקה שהיא ממון שבעלי בתים נותנים לקופה²⁸², שאין למנוע צדקה מעני שגר במקום יקר, וצ"ע.

יז. ירושלמי פאה פרק ח' הלכה ז':

משפחת אנטבילא היתה בירושלים והיתה מתייחסת של ארנן היבوسی פעם אחת פסקו להן חכמים שש מאות ככרי זהב שלא להוציאן חוץ לירושלים דהוון דרשון 'בשעריך' 'בשעריך' - לרבות ירושלים.

מדברי הירושלמי עולה בבירור שאין להוציא את העני ממקומו בירושלים ומקור הדין הוא בכפילות של המילה 'בשעריך'. ונראה שכוונת הירושלמי היא שאילו היה כתוב רק פעם אחת, האיסור היה רק להוציאו מארץ ישראל, אבל הכפילות מלמדת גם על איסור הוצאה מירושלים²⁸³.

²⁸² וכפי שמבואר לעיל, מצאנו חילוקים בין מעשר עני (ושאר מתנות עניים) לבין צדקה. המילה 'בשעריך' נאמרה בתורה בכמה מקומות (יותר משתי פעמים) והירושלמי לא פירש על איוז כפילות ²⁸³ על פי דברי הספרי לעיל (אות טז והערה 281) נראה שהכוונה למילה ש'בשעריך' שנאמרה פעמיים כוונתו. וכך ביאר גם בעלי תמר בסוגייתו. אמנם הפני משה ביאר שדרשת הירושלמי היא מכפילות המילה 'בשעריך' שנאמרה ביחס לגר, בפרשת ראה פרק ט"ז פס' י"א: "ושמחת לפני ה' אלוך... והלוי אשר בשעריך והגר והיתום והאלמנה..." וכן שם בפס' י"ד: "ושמחת בחגך... והלוי והגר והיתום והאלמנה אשר בשעריך". ולכאורה לפי דבריו הירושלמי דן על הגר כפי המעשה במשפחת בית אנטבילא. ויש לעיין האם

מהמעשה שבירושלמי שבו 'פסקו להם חכמים' נראה שלא מדובר במעשר עני שכל אדם נותן משלו אלא מדובר בפסיקה של חכמים ומסתבר שהכוונה היא לקופת הצדקה הכללית. כלומר לא רק בנתינת מעשר עני אין חיוב לצאת מירושלים, אלא גם בנתינה מקופה הצדקה, אין חיוב לצאת מירושלים או מארץ ישראל למקום אחר זול יותר, ויש מניין נקט הירושלמי שדין הצדקה ודין המעשר עני חד הם, וצ"ע.

יח. על פי הירושלמי והספרי נראה לדייק שדוקא מירושלים לשאר הארץ או מהארץ לחו"ל אין מוציאין את עני, אבל אם הוא גר באחת מערי הארץ היקרות ויש מקום אחר זול, לא מצאנו חיוב על קופת הצדקה לתת לו ויכולים גבאי הצדקה לומר לו לעבור למקום הזול ולא יזדקק לבריות. ולגבי היחוד של ארץ ישראל וירושלים כתב בעלי תמר בביאור סוגייתנו:

מוציאין אותו ומשום דכתיב ואכלו בשעריך ושבעו... וכהדין הכל מעלין לא"י ולירושלים ואין הכל מוציאין²⁸⁴.

כלומר המצוות של ישוב ירושלים²⁸⁵ וישוב ארץ ישראל הן המונעות את גבאי הצדקה מלחייב את העני לעזוב את ירושלים או את הארץ למקום זול יותר. ויש לעיין האם הוא מפאת עצמו, עליו לוותר על מצוות אלו כדי שלא יזדקק לבריות, והאם המעלה שלא להזדקק לבריות (עיין במשנה בסוף פאה) גוברת על המצוה של ישוב ירושלים או ארץ ישראל, וצ"ע.

אמנם נראה שהחיוב לתת לעני במקומו היקר (ירושלים, ארץ ישראל), לא היתה נלמד מעצם המצוה של ישוב הארץ וירושלים (שיש לעיין האם גבאי הצדקה

כוונתו היא שרק ביחס לגר נאמר דין זה ולא ביחס לשאר עניים? ונראה יותר לומר שכיון שהפסוקים דנים לא רק בגרים אלא גם בשאר אנשים שאינם בעלי ממון, הרי זה דין כללי, רק הפני משה הדגיש את הגר בגלל המעשה שבגמרא (ועיין עלי תמר שתמה עליו).

²⁸⁴ עיין כתובות קי: .

²⁸⁵ ואכמ"ל בחשיבות המגורים בירושלים דוקא.

מחוייבים במתן צדקה כדי שהעני יוכל לקיים מצוות או רק בצדקה לצורך קיומו החומרי, ולגבי המצוות הרי אנוס ופטור²⁸⁶). ורק דרשת הפסוק 'בשעריך', מלמדת זאת, והרי זו גזירת הכתוב שנלמדה מדרשה²⁸⁷.

יט. ביאור רבינו משה פיינשטיין לירושלמי פאה, הנ"ל, סימן קס"ד אות ב-ג':

ומה שלא רצו להוציאן הוא משום שאין מחוייב העני לעקור סיכיה ומשכניה (פי' אהלו ויתדותיו רש"י בד"ה וכי עקר פסחים פ ע"א) ולצאת לכפר ששם מזונות בזול כדי שיוכל להסתפק במועט אלא שצריך ליתן לו במקומו. ולא דוקא ירושלים שאיכא עוד דין שלא לצאת מירושלים אלא אף מעיר אחרת גדולה וקטנה וכפר אין מחייבין אותו לצאת כדי שלא יצטרכו ליתן לו הרבה אלא צריך ליתן לו במקומו. ודרשי זה בשעריך בשעריך תרי זימני חד בראה (דברים יד כט) וחד בכי תבוא (דברים כו יב) שנאמר במעשר עני לרבות ירושלים, פירוש מקום שיושב אף ירושלים ששם פירות ביוקר...

(בניגוד לדברינו לעיל), לפנינו דין כללי שאינו מיוחד לארץ ישראל או לירושלים ודין זה מלמד שאין לחייב אדם לעקור דירתו למקום זול יותר אלא יש לתת לו במקומו כפי שהוא, ודין זה נלמד מדרשת הפסוק וכמבואר לעיל.

²⁸⁶ עיין בתחילת פרק ערכי פסחים שעני מקבל לצרכי ליל הסדר. ויש לעיין האם מכאן למדים לכל המצוות או שרק בפסח לצורך 'דרך חירות' נאמר דין זה.

²⁸⁷ ויש לעיין האם מותר לאדם שגר במקום זול לעבור לארץ ישראל או לירושלים מתוך ידיעה שבקיום מצוה זו הפוך להיות נזק לבריות. וכתב בשו"ת חתם סופר, קובץ תשובות סימן מ"ו: "אבל עניים הנוסעים מחו"ל להתישב שם ויודעים שאין להם כדי חיותם רק סומכים על הצדקות המובאים לשם ממקומות אחרים, אין אנחנו מחוייבים להקדימם לעניי חו"ל, כי אף על פי ששיבת ארץ ישראל מצוה ושקולה כנגד כל המצוות [ספרי ראה י"ב כ"ט], מ"מ הגע עצמך אם [לפנינו] עניי מחוסרי לחם וכסות, ועניי א' רוצה לזכות במצוה אפילו תפילין וציצית ולולב וכדומה, פשוט שהחסירי לחם קודם למצותו של זה והכי נמי עניי חו"ל הצריכים פרנסה למה נקדים את זה כדי שיוכל לקיים מצות ישיבת ארץ ישראל, וכי על עניי חו"ל מוטל לעזור ולסייעו לקיים מצות ישיבת ארץ ישראל. ועוד אומר אני, שבעלותו לשבת שם גוזל עניי ארץ ישראל הדריים שם מכבר, ועניניהם של אותם עניים תלויות על הצדקות המובאים ממקומות חו"ל ועתה בוא יבוא זה לחלוק עמם, על כן כל הנוסע לשם בעניו על מנת ליטול מהצדקה לאו שפיר [עביד] ואין לו דין קדימה, ושם ביארתי. אבל אין צריך ראייה כי כל מי שיש לו דעה מיושבת יבין הדבר לאישורו, ולא יחלוק אלא המתעקש...". ומסתבר שכל שכן מי שיש לו פרנסה במקומו ועולה לא"י כדי להתפרנס מן הצדקה שהקפידא עליו גדולה יותר. ועיין לקמן בהרחבה בפרק הדין על עליה לארץ.

וכראיה לדברי הגרמ"פ זצ"ל, נוכל לציין לדברי המשנה והגמ' (לעיל אות ב') שלא הוזכר בהם חיוב מכירת דירתו, כי אם חיוב מכירת כלים, עי"ש.

לעבור מבית יקר וגדול לבית קטן וזול

כ. כנ"ל בסוגיית הגמ' (אות ב') לא נאמר דברילגבי מכירת ביתו (אף שהטילו על העני חובה למכור את כליו היקרים). אמנם המשנה ראשונה בפאה פרק ח' משנה ח' כתב:

(לשון המשנה: אין מחייבין אותו למכור את ביתו): ביתו היינו חדר של דירתו אבל אם יש לו חדרים יותר מכדי דירתו חייב למכור ואם אינו יכול למכרו לשעה או אם ימהר זילי נכיסהי, נמי אינו חייב דאיתא בפוסקים.

כלומר מכלל לאו אתה שומע הן, אין מחייבין אותו למכור את ביתו אבל מחייבין אותו למכור כל מה שהוא יותר מכדי דירתו. יש לדקדק בדבריו שהוא אינו דן על מעבר מדירה גדולה לדירה קטנה אלא בהמשך המגורים באותה דירה ובמכירת חלק מחדריה.

אמנם במציאות המוכרת לנו בבתים משותפים, פעמים רבות אין אפשרות למכור חלק מדירתו. ומדברי המשנה ראשונה לא שמענו האם במקרה זה עליו למכור את דירתו הגדולה (שאינו זקוק לחלק מהחדרים שלה) ויקנה במקום זאת דירה זולה יותר, כלומר האם הטירחה והבושה במעבר לדירה אחרת גם הוא חלק מחיובו או לא, רצ"ע.

והגרמ"פ פיינשטיין זצ"ל בפירושו לירושלמי (הנ"ל באות יז) כתב בסימן קס"ה אות י':

מלשון הרמב"ם והשו"ע²⁸⁸ דביתו אין מחייבין למכור בכל אופן, אף כשרוצה ליטול מקופה, דהא מעיקרא הזכיר גם בית שכתב הרמב"ם כלשון המשנה אין מחייבין אותו למכור את ביתו ואת כלי תשמישו וכן בשו"ע כתב ואם יש לו בית וכלי בית הרבה ואין לו ר' זוז הרי זה יטול ואחר כך כתב הרמב"ם אבל לאחר שגבה הצדקה מחייבין אותו למכור כליו ולוקח פחותין ולא הזכיר שגם ביתו ימכור ויקנה פחות, וכן בשו"ע כתב והא דאין מחייבין אותו למכור כלי תשמישו של כסף וזהב וכו' משמע דבית בכל אופן אין מחייבין אותו למכור ונוגע זה גם ללקט שכחה ופאה ומעשר עני לפירוש הרע"ב והר"ש...

והטעם הוא משום שבית הוא יותר חביב להאדם וכל שכן אם הוא נחלת אבותיו²⁸⁹. וראייתם הוא משום דכל החלוקים לא נאמרו בגמ' ובירושלמי רק לענין כלים ולא לענין בית והוא פשוט וראייתם הוא משום דכל החלוקים לא נאמרו בגמ' ובירושלמי רק לענין כלים ולא לענין בית והוא פשוט.

הגרמ"פ זצ"ל לא דן על מכירת בית יקר כדי לעבור לבית זול, יתכן שעיקר דינו הוא האם עליו למכור את ביתו ולגור בשכירות או אצל מי שיתן לו מקום מגורים בחינם, אמנם מכלל דבריו שהזכיר את החביבות שיש לאדם בביתו מסתבר שגם

²⁸⁸ עיין אות ד', י'.

²⁸⁹ האם כוונתו לנחלת אבות מימי יהושע או כל בית שדרו בו בני משפחתו דור או שנים. ובעיקר דין מכירת נחלת אבותיו, כתב הרמב"ם בפרק י"א מהלכו תשמיטה ויובל ש"לא ימכור אדם ביתו או שדה אחוזתו אע"פ שהם חוזרין אחר זמן (-ביובל).... אלא למזונות בלבד..." ויסוד דינו בפסוק (ויקרא כ"ה כ"ה): "וכי ימוך אחיך ומכר... וכדברי רש"י שם בשם חז"ל: "מלמד שאין אם רשאי למכור שדהו אלא מתוך דוחק ועוני". ומשמע שכל עוד לא מדובר במזונות ממש, אסור למכור ביתו אפילו בזמן שהיובל נוהג והבית יחזור לבעליו ביובל. ויש לעיין מה הדין בזמן הזה שהמכירה חלה ללא מיגבלת זמן כיון שהיובל אינו נוהג בזמן הזה? וכתב על כך הרב עקיבא יוסף שלזינגר בקובץ תל תלפיות (י"ב, מכתב י"ז סיון תרס"ד אות פ"ז עמ' 141 וציין לו הרב יהודה שביב במאמרו בתחומין יא בעמ' 399 הערה 6): "אם כבר קנה נחלה בקנין על שמו בקנין גמור שוב אסור ליתן ולמכור בזמה"ז שאין יובל נוהג לצמיתות והמקח בטל ולא יעבור בל"ת ועשה. ואלו אשר מוכרים בית ונחלה גם אם מדוחק הרבה בזה"ז, עובר בל"ת שיש בו מלקות ע"כ לא יעשו כזאת כ"א באופן ההכרח ליקח בהלואה על משכנתא זאת, ושוב אם בע"ח טורף ממנו בעד חובו שבשטר אין הוא חייב בדבר. ורבים נכשלים בזאת כי כבר נשכח הלכות א"י בעוה"ר ע"כ מצוה לפרסם". ולשיטתו יתכן שאף למזונות אסור למכור כיום, וא"כ כדי שלא לעבור על איסור, חובה על קופת הצדקה לתת לו כדי שלא ימכור מביתו. אמנם הרב שביב (הנ"ל) העיר על דבריו שזו: "מסקנה מרחיקת לכת".

מעבר מבית גדול לקטן נכלל בכך²⁹⁰.

ויש לעיין כיצד 'החביבות' שיש לאדם מביתו יש בכוחה לחייב את הציבור לתת מכיס של צדקה ? ומסתבר שהדבר נכלל בחיוב לתת לעני 'די מחסורו אשר יחסר לו', ומניעת בזיון וקצ"ע.

כא. בפשטות קיימת מחלוקת בין המשנה לראשונה לבין הגרמ"פ, אולם נוכל לומר שאף הגרמ"פ יודה שאם יש לו יכול למכור חלק מחדרי ביתו, ימכור ולא יזדקק לבריות. אבל אם אין אפשרות למכור חלק מהחדרים, סובר הגרמ"פ שאין לחייבו למכור ולעבור לדירה קטנה יותר או זולה יותר.

וראיה לדברינו שהגרמ"פ אינו חולק על המשנה ראשונה שהוא עצמו בפירושו לירושלמי (שם, סימן קס"ו אות ה') העתיק את דברי המשנה ראשונה ולא ציין שהם סתירה לדבריו וא"כ מוכח שהוא מודה לדבריו אם יכול למכור חלק מחדרי ביתו, וקצ"ע.

כב. שו"ת שבט הלוי חלק ב' סימן קכ"ה (הערות לשו"ע יו"ד רנ"ג סעיף א'):

ואם יש לו בית וכלי בית הרבה ואין לו ר' זוז ה"ז יטול ואין צריך למכור כלי ביתו. הנה פתח בבית וכלי וסיים בכלי בית לבד וא"צ למכור כלי ביתו, ונראה משום דבכלי בית לפעמים מוכר כדמסיים אח"כ דהיינו אם בא ליטול מקופה של צדקה, משא"כ ביתו נראה דלעולם א"צ למכור. וגם אם יש לו ג' חדרים ויכול לדחוק עצמו בשנים או פחות יראה דלא חייבוהו למכור ודלא כמש"כ בס' משנה ראשונה בפאה שם. מיהו ודאי שטח קרקע או בנין שא"צ לו כלל למגורים הרי הם כשאר דברים שצריך למכור.

²⁹⁰ ויל"ע אם ימכור ביתו ויתנה עם המוכר שהוא יוכל להמשיך לגור בו בשכירות או שיוכל לקנותו חזרה אם ישתפר מצבו (ואכמ"ל בדיני ריבית) האם ג"כ קיימת ההקפדה.

השבט הלוי כותב במפורש שדבריו הינם בניגוד לדברי המשנה ראשונה. אולם צ"ע שהרי בעל המשנה ראשונה הדגיש בדבריו שחיוב המכירה הינו במקרה בו יש לו 'חדרים יותר מכדי דירתו' (ואז מוכר ואתם ונשאר לגור בשאר – כנ"ל אות כ'), אולם המשנה ראשונה לא דרש לחייבו למכור במציאות בה אחר המכירה לא ישאר לו כדי דירתו, והרי זה ממש כדברי בעל שבט הלוי שסובר שאם 'יש לו ג' חדרים ויכול לדחוק עצמו בשנים או פחות יראה דלא חייבהו למכור'. שמשמע שאם יש לו חמישה חדרים ויכול לגור בארבעה, אף לבעל שבט הלוי ימכור, אא"כ בעל שבט הלוי עצמו סובר שגם במקרה אין המכירה תנאי לקבלת צדקה מקופת הצדקה של העיר²⁹¹.

ועוד, שהמשנה ראשונה דן על מכירת חלק מביתו והוא ישאר בשאר החדרים, ואילו בעל שבט הלוי דן על מכירת הדירה כולה וקניית אחרת במקומה, וצ"ע.

סיכום

כג. העולה מהאמור לעיל:

- נחלקו אמוראים מתי עליו למכור כלי כסף וכלי זהב (מעשרות / צדקה וכדו') ונחלקו ראשונים בביאור דבריהם – מה נחשב 'גיבוי' (אות א'), ולשיטת הרמב"ם אפשר לומר שאין מחלוקת בין האמוראים (אות ז' ואילך).
- חיוב מכירת כליו היקרים – י"א שהוא מדברי חכמים (אות א').
- גם במקרים בהם על פי דין אין חיוב מכירת כלים יקרים, זה רק בתנאי שיש בקופה די כסף לפרנס אחרים (אות א, יד).
- מי שיש לו חובות, עליו למכור נכסיו וכליו (אות יד).
- כאשר יש גביה מן העם, עליו למכור כלי תשמישו היקרים. ויל"ע האם טעם

²⁹¹ בספר אהבת צדקה לרב אברהם אבידן שליט"א בפרק ו' סעיף י"ז בהערות העיר על כך שהמשנה ראשונה חייב למכור רק כשיש לו חדרים יותר מכדי דירתו, ועי"ש שכתב שאם יכול למכור בלי צער – ימכור.

חיוב המכירה הוא מפאת הגביה בכפיה או כיון שהדבר התפרסם (אות ח' ואילך) ושו"ע חילק בין גביה מיחידיים לבין קופה של צדקה (אות י').

- מי שיש לו יותר ממאתים זוז, דנו האחרונים האם מי שנותן לו מקיים מצוה ובאלו תנאים (אות יג ואילך).
- י"א לעולם אין לחייב אדם לעבור דירה למקום זול (אות יט) ויש הסוברים שרק אם יש מצוה מיוחדת במגוריו באותו מקום אין מחייבין אותו (אות יח).
- האחרונים דנו האם חובה למכור דירה יקרה וגדולה ולעבור לדירה קטנה וזולה (אות כ').
- עיין לקמן לגבי חיוב למכור נכסיו בפחות מערכם.

די מחסורו – מאתים זוז ושיעורו כיום

”די מחסורו” – לכמה זמן / דין תורה ותקנת חכמים

א. אדם שאין לו 'די מחסורו'²⁹² כגון מי שחלילה אין לו מה לאכול, ודאי שזכאי הוא למתנות עניים ולצדקה. אולם יש לעיין האם כשהוא נוטל מן הצדקה מותר לו ליטול די מחסורו לאותו יום ? לתקופה ארוכה יותר וכו' ? וכו'²⁹³

ב. קרית ספר למבי"ט פרק ט' מהלכות צדקה:

העמדת גבאי צדקה וסדר חילוקה הכל תיקון חכמים ז"ל. דמן התורה צריך לתת לכל עני די מחסורו בזמן שצריך לו והם תיקנו שיהא מוכן לשעת הצורך.

בביאור דבריו נציע בעז"ה לקמן שלש אפשרויות.

ג. (אפשרות א'): מותר לעני ליטול 'די מחסורו בזמן שצריך לו', כלומר בשעה שהוא צריך מותר לו ליטול לצורך מיידי - לצורך אותו יום. אבל חכמים תיקנו שמותר לו ליטול שיעור שיהיה לו לשעת הצורך²⁹⁴ והיינו עד מאתים זוז שהם דמי פרנסת שנה²⁹⁵.

---

²⁹² לקמן הגדרות בדין 'עני'. ועיין חידושי הגרי"ז נזיר כד. שחידש לגבי קרבן עולה ויורד שתלוי בעשיר ועני אין הכוונה 'עני' כהלכות צדקה אלא האם יש לו כסף להביא הקרבן שנתחייב בו ולא ביאר מקור לדבריו.

²⁹³ ועל פי ההנחה ש"די מחסורו" הינו שיעור גבוה יותר ממאתים זוז כמבואר לעיל.

²⁹⁴ עיין הערה 299 בדברי הדרך אמונה שכתב שהעירו לו שזו כוונת הקרית ספר.

²⁹⁵ עיין לקמן לגבי השיעור.

ומצינו, שמי שיש לו פת בסלו ואומר מה אוכל מחר הרי זה מקטני אמנה²⁹⁶. ודין תורה הוא שמי שיש לו פרנסת יומו אין לו ליטול למחר שזו קטנות אמונה, אולם נראה שחז"ל נקטו שאין זו מידת כל אדם ואדם זקוק לדעת שיש לו מעות בכיסו לתקופה ארוכה יותר²⁹⁷ ולכן התירו לו חכמים ליטול סך של מאתים וזו שהיא אצלו²⁹⁸.

ד. (אפשרות ב'): דרך אמונה הלכות מתנות עניים פרק ט' ס"ק פ"א:

יש אומרים שמן התורה יכול ליטול כל מה שחסר לו ואפילו בשביל כמה שנים, אבל חכמים תיקנו שאם יש לו מאתים וזו לא יטול ששיערו חכמים שזה מספיק לאיש אחד לפרנסתו וכסותו לשנה אחת ובשביל שנה הבאה אין יכול ליטול בשנה זו שיש לו (ציון ההלכות ס"ק קכ"ה: קרית ספר. ומשמע דאפילו לקט ושכחה ופאה יטול מן התורה...²⁹⁹).

לשון הקרית ספר, 'לתת לכל עני די מחסורו בזמן שצריך לו' מתפרשת כך, בזמן שהעני צריך – יש לתת לו די מחסורו לתקופה בלתי מוגבלת ובאו חכמים והגבילו תקופה זו לשנה בלבד³⁰⁰, אבל מן התורה מי שהוא עני יכול ליטול ללא גבול כל עוד אין לו 'די מחסורו' לתקופה בלתי מוגבלת ואולי אפילו עד סוף חייו³⁰¹.

²⁹⁶ גמ' סוטה דף מח: "דתניא רבי אליעזר הגדול אומר, כל מי שיש לו פת בסלו ואומר מה אוכל למחר – אינו אלא מקטני אמנה". ולמדו זאת מהמן (עיין מכילתא, בשלח פס' ויסע אות ב' על הפסוק "הנני ממטיר לכם").

²⁹⁷ עיין הערה 332. ויתכן שהמחלוקת מה הוא הסכום בו זכאי עני ליטול מהתורה, תלוי באמור שם.

²⁹⁸ אבל חייבו אותו למכור מנכסיו – עיין הערה 222.

²⁹⁹ ובהמשך דבריו כתב: "שוב העירוני דכוונת הקרית ספר להיפך, דין התורה אין צריך ליתן לו אלא מה שצריך עתה וחכמים תיקנו שיכול ליטול אם אין לו על כך השנה". ועיין ליד ציון הערה 362.

³⁰⁰ לפי האפשרות הראשונה, דברי הקרית ספר: "בזמן שצריך לו" מהווים מיגבלת זמן לסכום אותו מותר לו לקבל, והיינו מה שהוא זקוק היום. ולפי האפשרות השניה "בזמן שהוא צריך לו" מוסב על תחילת הדברים שיש לתת לו די מחסורו בזמן שהוא נזקק, ואין כאן מיגבלה כלל.

³⁰¹ שיטה זו לכאורה צ"ע, האם כל אדם שאין לו פרנסה אפילו באופן זמני יכול להטיל עצמו על הצבור ללא גבול? ונראה שאכן הוא מבחינתו עליו להשתדל שלא ליטול מן הבריות, אבל מעיקר הדין מותר לו ליטול. אמנם, מסתבר שאם הוא יטול הרבה ויתעשר, שוב הוא עצמו יתחייב במתן צדקה ככל יכולתו לעני אחר וכו', וצ"ע. ועוד נראה לומר, שבמצוות רבות תורה לא תיחמה את הגבול ונתנה לחכמים לקבוע את הגבול, ואף כאן שתורה לא קבעה למשך כמה שנים מותר לו ליטול – מסרה זאת לחכמים שהם יקבעו ולכן אין להקשות שלכאורה דין התורה לא מובן, כיון שמעיקרא תורה מסרה לחכמים לתת את הגבולות, ואכמ"ל ביסוד זה.

ה. (אפשרות שלישית) אהבת חסד (הרב אברהם אבידן שליט"א) פרק ט' הערה 68 :

וראה בקרית ספר... והם תיקנו שיהא מוכן לשעת הצורך וכוונתו שהתקנה היא שתהיה קופה מוכנה לשעת הצורך ולא שבשעת הצורך יאספו את הכסף.

מדבריו עולה שמן התורה יש לתת לעני כפי צרכו (והקרית ספר לא הגדיר האם מותר לו ליטול רק לבו ביום או ליותר מכך) ובכל פעם שיתעורר צורך יאספו כסף ויתנו לו ותקנת חכמים היא שיקימו קופה שיהיה בה כסף לשעת הצורך ולא יהיה צורך לאסוף עבור כל עני בשעה שהוא נזקק למעות. ומעין הדברים כתב בספר נקדש בצדקה (הרב נפתלי צבי בר אילן שליט"א) פרק ב' פסקה תל"ז:

בעל הקרית ספר כתב...: 'העמדת גבאי צדקה... והם תקנו שיהא מוכן לשעת הצורך'. לשיטתו חשיבות הקופה היא בכך שכל עני יכול להיות סמוך ובטוח שגם אם לא יקבל מקרוביו או מעשירי העיר מכל סיבה שהיא יהיה לו לאן לפנות. משנה חשיבות יש לתמחוי ביחס לעניי עולם אשר אינם יודעים למי לפנות שכן הם אינם יודעים מי הם עשירי העיר בה הם עוברים.

על פי דרך זו, אין בדברי הקרית ספר הגדרה כמה יטול העני על פי תקנת חכמים, אלא חיוב על הציבור להכין מעות בקופה לשעת הצורך של העניים, עוד קודם שבאו עניים לפניהם.

שיעור מאתים זוז ושיעור חמישים זוז (שיעור הרווחים) / האם יש חיוב לשאת ולתת

ו. על פי שתי האפשרויות הראשונות, חז"ל הם שקבעו את השיעור של מאתים זוז, אולם שיעור זה אינו קבוע וכמבואר במשנה פרק ח' משנה ח-ט':

מי שיש לו מאתים זוז לא יטול לקט שכחה ופאה³⁰² ... מי שיש לו חמישים זוז והוא נושא ונותן בהם³⁰³, הרי זה לא יטול.

יש לעיין מה התועלת בחמישים זוז שהוא נושא ונותן בהם³⁰⁴, האם הם יכולים לתת לו רווח בסך מאתים זוז לשנה (שיהיו בארנקו) או שחמישים זוז מספקים פרנסה מידי שבוע או חודש וכו' עבור אותה תקופה, ואף שלעולם לא יהיו באמתחתו מאתים זוז, אסור לו ליטול צדקה כיון שיש לו הכנסה קבועה³⁰⁵.

³⁰² הראשונים ביארו ששיעור מאתים זוז כולל פרנסת שנה של מזונות וכסות לאדם יחידי (עיין ר"ש פאה פ"ח משנה ח' ומדרכי ב"ב אות ת"ק "שיעור הוצאה לשנה ומלבושים"). ועל פי המבואר בסוגיית הגמ' בכתובות דף סד: חמישים זוז הינם עבור בגדים לשנה: "כלים (=בגדים) של חמישים זוז משנה לשנה". ושם בגמ' מדובר על בגדיה של אשה ויתכן שמחיר בגדיו של איש שונה. ועוד מבואר שם, שבנוסף לשיעור של חמישים זוז, חובה על הבעל לתת לאשה מנעלים (עיין שו"ת הרשב"א ח"ב סימן קפ"ג מתי מנעלים כלולים בבגדים ומתי לא), וכן מחצלת וכיפה ועוד, עי"ש וברמב"ם (פי"ג מאישות הלכה ג') הוסיף שחייב גם לתת לאשה מדור של בית בגודל ארבע אמות על ארבע אמות ושיש לו רחבה להשתמש בו ובית הכסא חרץ ממנו וכל זה בעניי שבישראל ובשיעור הנמוך של בעלת בית באותה מדינה (שם, הל' ב'. ויל"ע מדוע בגמ' לא מצאנו חיוב של מדור במפורש – ועיין במאמרו של הגר"ז גולדברג שליט"א בשעלי דעת ד' האם חיוב מדור יסודו בכסות כפי שעולה מדברי הרמב"ם כאן או במזונות). וחיובים אלו הינם חרץ מהשיעור של חמישים זוז ומשמע, ששיעור מאתים זוז של מזונות כולל חיובים אלו. ועיין בר"ש הנ"ל שחישב ומצא שהשיעור של מזונות לא אמור לעלות יותר ממאה זוז כולל הכסות, ודחה את האפשרות ששיעור מאתים זוז כולל גם את אשתו, ולא תירץ, ושמה הפער בין השיעורים נובע מכך שיש להכליל במאתים זוז את הכסות, המזונות וכו' שאר החיובים והצרכים שהוזכרו לעיל (מדור, נעלים וכו'), וצ"ע. וע"ע מידות ושיעורי תורה פרק כ"ג הערה 15). ושיעור מאתים זוז הינו גם השיעור שקבעו חכמים כקנס למי שסטר לחבירו (משנה ב"ק פ"ח משנה ו'). כלומר, מדובר בקנס שיש בו פרנסת שנה לעניי שבישראל.

³⁰³ עיין יבמות סג. : "מאה זוזי בעיסקא – כל יומא בישראל וחפורא, מאה זוזי בארעא – מילחא וחפורא". כלומר השקעה בקרקע אינה ריווחית כמו השקעה בעיסקא. ומי שמשקיע מאה זוזי בעיסקא – זוכה לעשירות. וכתב בשו"ת אבקת רוכל סימן ב': "ואם דעתו לרמוז למה שכתוב בטורים שיכול ליטול עד שיהיה לו קרן שיוכל להתפרנס מהריוח שלו ועלה בדעתו שהחמשי' (ויניציאנוש) יוכל להתפרנס מהריוח גם זה אין קצבה דלא כל המקומות ולא כל האנשים שוים דיש מקום משא ומתן שבדבר מועט מקרן יכול להרויח פרנסתו ויש מקום דאפילו בכפלי כפלים לא יוכל להרויח פרנסתו. וכן באנשים יש בקי בסחורה שמצליח בה ויש שאינו בקי וגם יש שאין לו טיפול ויספיק לו דבר מועט ויש שיש לו טיפול וא"כ מה קצבה היא חמשים וניציאנוש...". ועיין גם במדרכי ב"ב רמז תפ"א שנהגו לא להטיל מס על קרקעות כיון שאין בהם רווח כל כך, ועי"ש. ויל"ע האם מדובר על קרקעות ללא בתים.

³⁰⁴ בגליוני יואל בפירושו לירושלמי פאה פ"ח הלכה ח' כתב: "מי שיש לו חמשים זוז והוא נושא ונותן בה ה"ז לא יטול. ובגמרא (ירושלמי) אמרו הדא אמרה חמשי' לעבדן טבין מן מאתים דלא עבדין. ולפי זה נראה לי דאם השקיע החמשים זוז בסחורה ונתן לקונים את הסחורה בהקפה למשך חודש או יותר כפי הנהוג ולעת עתה אין לו לא כסף ולא סחורה דבכה"ג מותר ליטול"

³⁰⁵ עיין לעיל במחלוקת האחרונים האם מי שיש לו מקום עבודה (שאינה קבועה) ואין לו שיעור מאתים זוז, זכאי ליטול צדקה – ליד ציון הערה 86. אם ננקוט שחמישים זוז יכולים להיות בסיס להכנסה קבועה, פשוט שאינו זכאי לקבל צדקה אפילו אם לא יצליח לצבור מאתים זוז, אבל אם אין בטחון שתמיד יוכל להשיג מהם די מחיתו, אף שעתה יש לו די מחייו מאותם חמישים זוז, יתכן שבאנו למחלוקת שהוזכרה לעיל.

בפשטות נראה כאפשרות השניה שהרי במציאות יש לו כדי מחייתו, אולם משו"ת חת"ס יו"ד ב' סימן סימן רל"ט נראה שנקט כאפשרות הראשונה:

חמשים זוז. ומשמע שדרך להרוויח שלשה כפלי הקרן בכל שנה ויעלה חמשים זוז סך מאתים זוז³⁰⁶ ויאכל הקרן עם הריווח בשנה זו ואח"כ יטול³⁰⁷.

כלומר, מחמישים זוז ניתן להרוויח סך של מאתים זוז. ומשמע שלולי היה יכול להגיע לרווח של מאתים זוז – היה מותר לו ליטול מהצדקה אפילו אם יש לו כדי פרנסת כל שבוע או חודש, ויל"ע מה היא סברת הדבר, וצ"ע³⁰⁸.

ז. פירוש המשנה לרמב"ם פרק ח' מפאה משנה ט':

מי שיש לו מאתיים זוז לא יטול אם היו בטלים ואינו יודע לסחור בהן, אבל אם הוא יודע לסחור ואפילו לא נשאר לו אלא חמשים זוז, אסור לו לקחת ממתנות עניים.

³⁰⁶ מדובר בשיעור רווח שנראה גדול. ועיין משנה כתובות פרק ו' משנה ג'-ד', שאדם שאשתו הכניסה לו סך של אלף דינר, הרי הוא רשם שקיבל אלף וחמש מאות כיון שהוא "משתכר בהן (רע"ב שם)". ויש לעיין האם הכוונה שזה הוא שיעור רווח בכל שנות הנישואין (בניכוי ההוצאות והחישוב האם הוא ימות או היא או יגרשנה וכו') וכפי שכתב הר"ף בכתובות דף כט. מדפיו: "ושמו דעת האיש שישא ויתן בכספים ויעשם אחד ומחצה". ויסודו בדברי הירושלמי בכתובות פ"ו הל' ג' בשם ר' יוסי בן חנינה ולפי זה יש לעיין מדוע במשנה שלפנינו נאמר שיעור רווח גדול בהרבה (מחמשים למאתים תוך שנה). או שנפרש שזה הוא התשלום שהוא מוכן לשלם לאשה כדי לקבל סכום זהו ולהרוויח בו יותר. ועיין שו"ת חת"ס יו"ד ח"ב סימן רל"ט שהעיר על השוני ברווחים בין חמישים זוז שאמורים לתת רווח של מאתים (כשיטתו בפנים) לבין הסך האמור כאן (שנראה מהחת"ס שהוא הרווח) ועיקר דבריו הם שאכן הרווח הוא בשיעור שנאמר כאן (חמישים למאתים) אבל כאשר נותנים כסף לאחר, יש הוצאות עבור הסוחר, וקצ"ע, ועי"ש. ועיין גם בפנ"י כתובות סז. שאדם נותן לביתו סך של חמישים זוז בנישואיה, וביאר שהטעם הוא שמשיעור זה יכולים להרוויח פרנסת שנה והיינו מאתים זוז.

³⁰⁷ ועיין הערה 304. החת"ס לא ביאר מה טעמו, ומדוע לאחר ששוב יהיו לו מאתים זוז, לא נאמר לו שישא ויתן בהם, וירויח מהם שיעור גדול של הכנסה ושוב לא יזדקק יותר לבריות ואילו החת"ס כתב שלאחר שיגיע לסך של מאתים זוז "יאכל הקרן עם הרווח" ושוב יטול מהציבור, וצ"ע.

³⁰⁸ נראה שכך נוקט גם בעל הדרך אמונה בפירושו לרמב"ם בפרק ט' מהלכות מתנות עניים הלכה יג: "דכיון שמרויח מהם שיעור חכמים שיכול להתפרנס מהריוח כדי שנה" וציין לדברי הירושלמי. ובירושלמי פאה פרק ח' הלכה ח': "הרא אמרה, חמישין דעבדן טבין מן מאתן דלא עבדן (ועיין פני משה ובפירוש הרע"ב למשנה) "ויל"ע האם הכרחי להסיק מדברי הירושלמי מסקנה זו. כך נראה גם מדברי הפנ"י שצויינו בהערה 306.

פשט דברי הרמב"ם מלמד, שמי שיודע לשאת ולתת בחמישים זוז ואינו רוצה לשאת ולתת בהם, אין חובה לפרנסו. ואילו ביד החזקה בפרק ט' מהלכות מתנות עניים הלכה י"ג, הרמב"ם לא חילק בכך:

היו לו מאתים זוז, אע"פ אינו נושא ונותן בהם [או שיש לו חמישים זוז ונושא ונותן בהם]³⁰⁹ – הרי זה לא יטול.

והעיר על כך הרב קפאח זצ"ל בפירושו למשנה הנ"ל:

ושמא יש לדייק בלשונו שאם היה בקי בדרכי המסחר ויודע לישא וליתן אע"פ שהוא יושב ובטל אין נותנין לו אך בהלכות מתנות עניים פ"ט הל' י"ד לא משמע כן.

ח. יש לעיין מדוע שלא נחייב אדם שיודע לשאת ולתת, שיעשה כך ולא יודקק לבריות³¹⁰? יתכן שהדבר תלוי גם בשאלה האם אדם שאינו רוצה כלל לעבוד ניתן להכריחו לעבוד כתנאי לקבלת צדקה (עיין לקמן בהרחבה)³¹¹. עוד יש לעיין מדוע לא נחייב אדם שאינו יודע לשאת ולתת לתת מכספו (תמורת עמלה) לאדם אחר כדי שישא ויתן וירוויח (ואמנם אז השיעור יהיה יותר מחמישים זוז כדי לשלם לבקי בדרכי המסחר) והצעה זו הועלתה בדברי השואל בשו"ת אבקת רוכל סימן ב':

³⁰⁹ נראה שדין החמישים זוז אינו מודפס בכל ספרי הרמב"ם, והמשל"מ כתב שיש להוסיף דין זה ברמב"ם, משמע שלא היה בספר שלפניו דין חמישים זוז.

³¹⁰ שאלה נוספת היא, פעמים אדם לומד מקצוע שיש לו שכר מועט או שהוא מתעצל מללמוד מקצוע ועובד עבודה לא מקצועית ועקב כך הוא נזקק לבריות. האם מעיקרא יש חיוב על אדם ללמוד מקצוע שבו על פי הסבירות הוא לא יודקק לחסדי הבריות או שהוא ילמד כרצונו ואם יודקק – יודקק.

³¹¹ כן היה להציע, על פי האפשרות הראשונה בביאור דברי הקרית ספר (לעיל אות ג') שכיון שעל פי דין תורה מותר לאדם ליטול רק כדי פרנסת יומו, מי שרוצה להנות מתקנת חכמים של נטילת מאתים זוז, עליו למכור את נכסיו היקרים (כנ"ל) וגם לעבוד, אבל אם אינו עושה כן, אין חובה לפרנסו מתקנת חכמים, אא"כ בא לידי מצב בו חייבים לפרנסו מן התורה, שאז אין משגיחין אם הוא עובד או לאו ויש לתת לו את פרנסת יומו אף אם אינו רוצה לעבוד, אבל לא יותר מכך. ועל פי השיטה השניה בביאור דברי הקרית ספר (אות ד'), כיון שתורה זיכתה לו כשאין לו די מחסורו אפילו לכמה שנים, לא נוכל להטיל עליו חובה לעבוד, וצ"ע.

...ועוד שיכולים לתת המעות שבידם לתושבי מצרים ע"י שלוחים נאמנים באופן שירויחו בהם די ספוקן או קצת. והם משיבים על זה שאינם מאמינים לשום אדם וגם הם אינם רוצים להתעסק בהם בתוך המדינה כ"ש לצאת למקום אחר מארץ ישראל

והשיב על כך הב"י בהמשך התשובה:

כי מה שטוענים שאינם רוצים לתת מעותיהם חוץ לעירם הדין עמהם ואפילו אם בתוך עירם אינם מאמינים לשום אדם, גם זו טענה היא כי מעשים בכל יום כמה אנשים מחזיקים לעשירים ונאמנים ואח"כ מגלייא פחתייהו.

מאתים זוז כשיוקר המחיה משתנה / שיעור כתובה

ט. כיון ששיעור מאתים זוז הינו פרנסה לעני שבישראל³¹², מסתבר שהשיעור של מאתים זוז אינו קבוע אלא ישתנה על פי ההוצאות והמחירים בכל מקום ובכל תקופה³¹³. וכך כתב הרמב"ם בפרק י"ג מהלכות אישות הלכה הא- ה' לגבי חיוב כסות של בעל לאשתו בעני שבישראל:

---

³¹² עיין הערה 302.

³¹³ ואף שבמשנה ובגמ' ובראשונים ובפוסקים הוזכר שיעור מאתים זוז ולא ציינו שיש לשנותו על פי הזמן, יתכן שהם נקטו לשון הגמ' ובכל עיר ובכל זמן יראו חכמי העיר מה נחשב מאתים זוז באותו מקום. אמנם במדכ"ב"מ בסוף פרק הזהב אות שי"ב דן תוכ"ד לגבי שיעור עני והזכיר סך של ר' זוז ומדבריו הסיק בשו"ת דבר שמואל סימן ל"ב שהשיעורים לא השתנו שהרי נקט זוזים כלשון הגמ' ומוכח שגם עתה שייך (שם עמ' יג. טור ב').

כמה הכסות שהוא חייב ליתן לה, בגדים של חמישים זוז משנה לשנה ממטבע של אותן הימים, שנמצאו החמישים ששה דינרין ורביע דינר כסף. נותנין לה חדשים בימות הגשמים... ונותן לה חגור... במה דברים אמורים באותן הימים ובארץ ישראל אבל בשאר זמנים ושאר המקומות אין הדמים עיקר, יש מקומות שיהיו שם הבגדים ביוקר הרבה או בזול הרבה, אלא העיקר שמחייבין אותו ליתן בגדים הראויות בימות הגשמים ובימות החמה בפחות שלובשת כל אשה בעלת בית באותה המדינה³¹⁴.

שיעור מאתים זוז הוזכר גם בהלכות נוספות. וכגון שמי שסוטר לחבירו שמשלם קנס של מאתים זוז (משנה ב"ק פרק ח' משנה ו', רמב"ם פרק ג' מהלכת חובל הל' ט'), שיעור כתובה (רמב"ם פרק י' מהלכות אישות הל' ז', פרק י"ב מאישות הלכה ח'), שיעור מתנות עניים, וכמבואר ברמב"ם בפרק ט' מהלכות הלכות מתנות עניים הלכה יג:

מי שיש לו מזון שתי סעודות אסור לו ליטול מן התמחוי, היו לו מזון ארבע עשרה סעודות לא יטול מן הקופה, היו לו מאתים זוז אף על פי שאינו נושא ונותן בהם [או שיש לו חמישים זוז ונושא ונותן בהם] הרי זה לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני,

ויש לעיין מדוע רק בדין הכסות³¹⁵ ציין הרמב"ם שהסכום משתנה על פי המקום והזמן ואילו בהלכות מתנות עניים ושאר ההלכות לא כתב שיש לתאם את השיעור

³¹⁴ כמקור לדברי הרמב"ם שכתב שיש לתלות על פי המקום, ציין המ"מ לדברי הגמ' בכתובות בדף סה: שמספר המנעלים שיש לתת לאשה תלוי אם גרה 'במקום הרים' שאז הנעליים נשחקות יותר, משמע שתלוי במקום. אמנם, מדברי הגמ' שם נראה, שהנעלים אינן בחשבון החמישים זוז וא"כ אין זו ראייה גמורה אלא סברא. ³¹⁵ בפרק כ' מהלכות אישות הלכה ג' כתב הרמב"ם שאב חייב לתת קצת מנכסיו לבתו כדי שתנשא: "לא יפחות לה מכסות שפוסקין לאשת עני שבישראל, כמו שביארנו..." ונראה שכוונתו לדבריו בפרק י"ג מהלכות אישות שהובא בפנים, ושם תלה במקום ובזמן וא"כ נוכל לומר שגם בחיוב להשיא ביתו תלוי במקום ובזמן (ועיין קובץ על יד שם). ובפרק ח' מהלכות מתנות עניים הלכה ט"ז כתב הרמב"ם: "יתום ויתומה שבאו להשיא אותן משיאין האשה קודם לאיש מפני שבוששה של אשה מרובה, ולא יפחתו לה ממשקל ששה דינרים ורביע דינר של כסף טהור, ואם יש בכיס של צדקה נותנין לה לפי כבודה". ושיעור הדינרים המוזכר הינו שיעור של חמישים זוז (כמבואר בפרק י"ג מאישות הנ"ל), ויל"ע האם סכום זה תלוי במקום ובזמן.

על פי המקום והזמן ?

בעל הצפנת פענח בפירושו לרמב"ם בהלכות אישות הנ"ל מציין לדברי הגמ' בכתובות בדף מח. :

ר' אליעזר בן יעקב אומר שארה כסותה... לפום עונתה תן כסותה, שלא יתן חדשים בימות החמה ולא שחקים בימות הגשמים³¹⁶.

ומכאן שיתכן שדוקא בחיובי הבעל לאשתו בשעה שהוא חייב לפרנסה, ההקפדה היא אינה על הסכום אלא על הבגדים הראויים לעונת השנה, המקום וכו' ולפיכך רק בהם כתב הרמב"ם שהדבר תלוי במקום ובזמן, אבל בשאר הלכות (כולל שיעור כתובתה של מאתים זוז למקרה של גירושין או אלמנות) לא מצאנו במפורש הוראה שכזו והשיעור של מאתים זוז הינו קבוע בלא להתחשב בשינוי המחירים בין מקום למקום ובין זמן לזמן אף שבסברא צ"ע לומר כן.

י. בשו"ת הריב"ש סימן קנ"ג השיב לאנשי מיורקה שתמהו כיצד יתכן שסכום הכתובה הוא מאתים זוז שכיון שמטרת סכום זה היא כדי שלא תהא קלה בעיניו לגרשו (כשידע שיצטרך לשלם סך רק בשעת הגרושין - רמב"ם פרק י' מאישות הל' ז'), הרי סכום זה הינו סכום מועט :

והוקשה לך, איך תקנו חז"ל דבר מועט כזה לכתובת אשה, והם אמרו כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה, והלא אפילו עני שבישראל, כשיהיה לו קטטה עם אשתו, תהא קלה בעיניו להוציאה בדבר מועט כזה !

³¹⁶ עי"ש, ויל"ע האם הרמב"ם פסק הר"א בן יעקב

תשובתך, אתה שערך באנשי מיורקה, שעשירה היו להם בתים מלאים כל טוב, אוצרות כסף וסחורה ומטמוני מסתרים, מרגליות ורוב פנינים, ומעורות מלאות דינרי זהב. ואשר אין לו כל אלה, אף אם יהיו לו חפצים ותכשיטים ואלפי זהב ואומנות נקייה להרויח בה פרנסתו והותר, נקרא עני. אבל תשער בתושבי הארץ הזאת, שאינם מספיקים ללחם צר ומים במשורה, ועל הארץ ישנים, או על שטיח עור, ובכסות יום מתכסים בלילה, ומלבושיהם טלאי על גב טלאי, ורובם הולכים יחפים.

ובימי חז"ל כך היו, כמו ששיערו במזונות האשה למשרה אשתו על ידי שליש (כתובות ס"ד:). וגם מגדולי חכמים היו בעלי אומנות, כמו שאמרו על רבי יהושע שהיה פחמי...

ואנשי כנסת הגדולה, המתקנים התקנות בישראל, כשעלו מן הגולה כבר היו עניים עד מאד...

וגם ההבדלה במוצאי שבת, קבעוה בתפלה, עד שהעשירו קבעוה על הכוס, כדאיתא בפ' אין עומדין (לג).

ושנינו במסכת פאה (פ"ח): מי שיש לו נ' זוז והוא נושא ונותן בהן הרי זה לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני לפי שאינו בגדר עני וחמשים זוז הם חצי כתובת אלמנה.

ותמה על עצמך, איך אשה מתקדשת בפרוטה, שיש בדינר קצ"ב פרוטות, והוא דבר מועט עד מאד³¹⁷? וגם ב"ד נזקקין לתביעת פרוטה, לפי שלא נתנה לימחל מן הסתם.

---

³¹⁷ לגבי קידושי אשה נאמר בגמ' בתחילת מסכת קידושין שאשה מתקדשת בפרוטה. הסמ"ע בחו"מ סימן פ"ח ס"ק ב' חישב את סכום הפרוטה בזמנו ותמה: "וק"ק לומר כן דשמינית מפעניק יחשב ממון לקדש בו את האשה ולהיות הדיינים נזקקים לו, ואפשר לומר שבימיהן היו הפירות והקנינים בזול ובעד פרוטה היו קונים הרבה פירות ולכך היתה הפרוטה חשובה כממון, ולפ"ז בזמנינו דאין יכולין לקנות בפרוטה כי אם מעט מזער, מן הדין הוה לן למימר דאין קידושי אשה סגי בפרוטה ולא פדיון הבן בשני זהובים". כלומר, הן בקידושי אשה

וחכמים ז"ל קתנו כתובה לאשה לכלן בשוה, שלא לבייש את מי שאין לו, ושערו בעני ואמרו, שאם רצה להוסיף אפילו מאה מנה, יוסיף³¹⁸, והעני, אם ירצה לגרש את אשתו, את כל אשר לו צריך ליתן...

המציאות עליה דן הריב"ש היא, ששיעור מאתים וזו הינו שיעור גדול לאנשי מקומו של הריב"ש וכפי שהיה בימי מתקני התקנות (אנשי כנסת הגדולה), אבל במיורקה מדובר בסכום מועט. וסובר הריב"ש שגם אנשי מיורקה לא תריכים לכתוב בכתובתם יותר ממאתים וזו, כיון שהתקנה היתה על פי עניי שבִּישְׂרָאֵל, שלא לבייש את מי שאין לו וכיון שכך, העובדה שבמיורקה אפילו לעניים מדובר בסכום נמוך, אין בה כדי לשנות את החיוב (אא"כ ירצה להוסיף).

כלומר, תקנת כתובה אינה על פי המקום אלא תקנה קבועה. אמנם יש לעיין האם במציאות בה בכל מקום בעולם סך של מאתים וזו יהיה סך זול אפילו לעניי שבִּישְׂרָאֵל, יודה הריב"ש שיש לשנות את סכום הכתובה או שגם ביחס לכך, יאמר שמדובר בתקנה קבועה ואין לשנותה³¹⁹, וצ"ע.

יא. הריב"ש הנ"ל מתאר את העניי במיורקה:

והן בפדיון הבן יש לשנות את הסכום על פי יוקר המחיה, אולם הסמ"ע לא ביאר כיצד יש לשנות, ואכמ"ל. והש"ך ביו"ד סימן ש"ב ס"ק ב' נראה כמסכים עם דבריו ביחס לפרוטה בקידושי אשה אבל לגבי פדיון הבן חלק עליו כיון שעדיין מדובר בסכום משמעותי. ועיין שו"ת מנחת שלמה ח"א סימן ס"ו בהערה שנראה שחשש לשיטת הסמ"ע לגבי פדיון מעשר שני על פרוטה, עי"ש.

³¹⁸ וכמוכן שהאשה יכולה לומר שאינה מתקדשת אלא אם יכתוב לה הבעל סך גדול יותר בכתובתה.

³¹⁹ פסקי דין רבניים מתוך המאגר המקוון פס"ד קפ"ה (פסק הרב שלמה שפירא שליט"א): "ומבואר מדברי הריב"ש דעיקר סכום כתובה שתקנו ושאפשר להתפרנס בו שנה שלמה הינו בעניי מרוד ואין לו כלום. אף שלשאר אינשי זהו סכום פשוט ולא חשוב. וכן מבואר מדבריו שאף שבימיו לעניי בישראל אין זה סכום גדול וקלה בעיניו להוציאה, אין חייב לכתוב כתובה בסכום יותר גדול. ואף שטעם חז"ל לענין כתובה הוא כדי שתהיה פרנסת שנה לא קבעו לפי הזמן והמקום, אלא קבעו לפי מה שהיה בזמנם שהיו עניים מאוד. ואף שכשמשנתה המצב הכלכלי ובסכום זה קלה בעיניו להוציאה וכן האשה אינה יכולה להתפרנס בו, עכ"פ אין חייב לכתוב לה עיקר כתובה בסכום גדול יותר, ושמע מינה שלא אוליין בחר עיקר טעם התקנה אלא מה שתקנו הוא הקובע אף לדורות ואף שלא כתב סכום חשוב. ולא נימא שעיקר כתובה צריך להיות כדי פרנסת שנה, ובהשתנות הזמנים יתחייב לתת יותר ושיהא בו כדי פרנסת שנה". כלומר גם אם עבור כולם מדובר בסכום נמוך מאד, מדובר בתקנה קבועה. ויל"ע האם יאמר כך גם במאתים וזו של צדקה, וצ"ע.

ואשר אין לו כל אלה אף אם יהיו לו חפצים ותכשיטים ואלפי זהב ואומנות נקייה להרויח בה פרנסתו והותר, נקרא עני.

יש לעיין האם 'עני' זה, זכאי לצדקה כיון שבמיוורקה הוא נחשב עני ? מסתבר שלא שהרי יש לו לצרכי הקיום הבסיסי שלו לאכילה ושתייה ולבוש וכו' רק אין לו אוצרות מלאים, וכיון שכך יש לו כבר 'די מחסורו'.

אולם, יש לעיין האם הריב"ש יסכים לכך שאם רמת החיים הכללית הינה גבוהה ממה שהיה בזמן אנשי כנסת הגדולה, ואף העניים ישנים על מיטות והולכים עם נעליים וכדו' האם זכאים לצדקה אף אם יש בידיהם שיעור של מאתים זוז, רק שאינו מספיק לצרכים אלו, או שלשיטת הריב"ש אדם זה אינו נכלל בתקנת חכמים כלל.

אם ננקוט שהסכום אינו משתנה על פי שינוי הזמנים והמקורות ורמת החיים הנהוגה בכל מקום, יש לעיין מה דינו של אדם זה ?

נראה שעל פי ההסבר הראשון בדברי הקרית ספר הנ"ל (אות ג') לאדם זה יהיה מותר ליקח צדקה לצרכי אותו יום אבל לא ליותר מכך, שסו"ס לאותו יום הוא זקוק, וצ"ע.

ועוד נראה, כפי שבארנו לעיל שמי שיש לו מאתים זוז, אינו אדם שיש לו 'די מחסורו' אלא הוא אדם שאין לו זכות ליטול לקט וצדקה, אבל עדיין חסר לו ולכן ודאי מי שנותן לו מקיים מצות צדקה. ומכאן שכאשר שיעור מאתים זוז אינו מספיק לפרנסת שנה ודאי שעדיין יש מצות צדקה. ואף שתקנת חכמים של מאתים זוז אינה קיימת, מצות צדקה קיימת ויחיד יכול לקיים המצוה, והציבור יכול לעשות תקנות לגבי גביית צדקה כפי הצורך, וצ"ע.

ולשיטת הרמב"ם נוכל לומר שכיון שלשיטתו שיעור מאתים זוז הינו בלקט שכחה

ופאה ומעשר עני, ולא בצדקה של קופה (עיי' בפרק ט' מהלכות מתנות עניים) ובצדקה של קופה שיש להקימה בכל עיר ועיר (כמבואר בדבריו שם בהלכה א'-ג') יש לתת לכל עני מדי שבוע את צרכיו (שלא הוגדרו בסך כספי) ממילא לא הוצרך הרמב"ם לדון האם יש לתאם את סך המאיתם זוז של לקט וכו' למציאות של זמניו, כי עיקר פרנסת העניים במציאות שלנו הינה מהקופה. ואף שהרמב"ם כותב גם הלכות שאינם נוהגות בזמן הזה, אין הוא צריך לפרטם ולכן לא פירט מה הדין במציאות שבה מאיתם זוז לא יספקו את צורכיהם של העניים בלקט וכו'. ולגבי כתובה ושיעור קנס לסוטר את חבריו, ג"כ יתכן שמדובר תקנות קבועות שאינם משתנות, ועיי' לקמן.

יב. לגבי צדקה, יש הסוברים שבזמן הזה לא תקף השיעור של מאיתם זוז (עיי' לקמן). ובשו"ת שלמת חיים (הגר"ח זוננפלד זצ"ל) סימן קי"ט נקט שכיום אין די במאיתם זוז ולכן יש לקבוע שיעור שונה, וכתב:

יש לעיין ביש לו מאיתם זוז דלא יטול מן הצדקה וכתבו הפוסקים
דבזמן הזה צריך יותר כפי המצב (יו"ד סימן רנ"ג ס"ב) ואילו לענין
כתובת אשה דג"כ בתולה נוטלת מאיתם זוז (כתובות י" ע"ב) גם בזמן
הזה אין כותבין יותר ?

תשובה: שם השיעור שיהיה לו מזונות לשנה צריכים לשער כפי הזמן,
אבל בכתובה לא שייך טעם זה כי מי גילה טעם הכתובה למאיתם
בשביל פרנסה ואטו אלמנה אינה צריכה פרנסה.

כלומר, בכתובה אין לשנות את הסך של מאיתם זוז כי הטעם אינו גלוי לנו (וצ"ע
והרי נכתב במפורש שהטעם הוא שלא יהיה קל בעיניו לגרשה – לעיל – ועיי' אות

י"ד)³²⁰.

דין מי שיש לו מאתים זוז אינו נוהג בינינו

יג. סמ"ק מצוה רמ"ח:

ודין תמחוי וקופה אינו נוהג בזמן הזה בינינו, לכן דלגתי חלוקתם שאינם נוהגים במלכיות האלה³²¹ וכן דין מי שיש לו מאתים זוז אינו נוהג בינינו.

דברי הסמ"ק, לכאורה צ"ע שהרי משנה מפורשת היא במסכת פאה (פרק ח' – לעיל בפרק הראשון) בה מפורטים דיני תמחוי קופה ודין מאתים זוז. ואם אכן בזמנו של הסמ"ק לא נוהגים בכך, היה עליו להקים קול צעקה שדין מפורש אינו מתקיים, וכיצד זה הוא מקבל את המציאות כיום ללא שום עורערין?

על כרחנו, שהמצוה היא לפרנס את העניים, אבל מועדי החלוקה אינם עיקר הדין אלא תלויים בכל מקום ומקום על פי ענייניו. וכשם שדין לקט וכו' אינו נוהג בחו"ל (או במציאות בה עניים לא באים לשדה) כך גם שאר דרכי חלוקת הצדקה, וכמבואר לעיל, שדיני נטילה מקופה למי שיש לו מזון י"ד סעודות או מתמחוי למי שיש לו מזון שתי סעודות, נובעים מכך שזו היתה דרך החלוקה, אבל אם מועדי החלוקה

³²⁰ לגבי היחס בין שיעור מאתים זוז של כתובה לבין מאתים זוז כפרנסת עני – עיין גם לחם שמים פאה פרק ח' משנה ז'. וכן במאמרו של הגר"נ גולדברג שליט"א בשעלי דעת ד'. יש הסוברים שכיון שמאתים זוז הם שיעור פרנסת שנה, יש להתחייב בכתובה שיעור המקביל בשקלים לשיעור של מאתים זוז. עיין במאמרו של הרב שלמה דיכובסקי שליט"א בצהר חורף תשס"ד ובתחומין כח. ועיין תחומין כה עמ' 180 ואילך. ובאשכנז נהגו לכתוב בכל הכתובות שהכניסה לו מאה זקוקין (ליטרין) והוא הוסיף לו כנגדם עוד מאה סה"כ מאתים. ואם מטרת הנהגה זו להתמודד עם ירידת ערך הזוזים לכאורה יש מקום להסיק מכאן גם כימינו, אבל יתכן שמטרת כתיבה אחידה זו שונה, וכך עולה מדברי הראב"ה בחלק ד' סימן תתק"י שמטרה היא להשוות עניות ועשירות ולא לבייש מי שאין לה.

³²¹ ש"ך יו"ד סימן רנ"ג ס"ק א': "וכתב הסמ"ק ס"ס רס"ז דדין קופה ותמחוי אינו נוהג בימינו עכ"ל, ונראה דר"ל כל דיני קופה ע"פ מה שיתבאר לקמן סי' רנ"ו אבל ודאי דכל קהל מישראל יש להם קופה של צדקה וכמ"ש הרמב"ם והמחבר לקמן ר"ס רנ"ו".

שונים – סך הנטילה מהם ג"כ שונה³²².

יד. לגבי דין מאתים וזו, נחלקו הפוסקים, האם הוא נאמר רק בלקט שכה ופאה וכו' או גם בזכות לנטילת צדקה, ושיטת הטור והשו"ע שגם בצדקה נאמר דין זה כמבואר לעיל³²³. אולם הטור עצמו ציין לדברי הסמ"ק והוסף על דבריו, ביו"ד סימן רנ"ג:

ו"א שכל אלו השיעורים לא נאמרו אלא בימיהם שהיה להם קופה ותמחוי והיו מחלקין מעשר עני בכל שנה והיו נוטלין לקט שכחה ופאה לפיכך שיערו שמי שיש לו ר' זוז לא יטול לפי שיכול לעבור בהן שנה ולשנה הבאה יהיה לו במה שיהיה³²⁴.

אבל האידנא שאין כל זה יכול ליטול עד שיהיה לו קרן כדי להתפרנס מן הריוח³²⁵.

³²² עיין לעיל ליד ציון הערה 189.

³²³ עיין ליד ציון הערה 218.

³²⁴ עיין גם בדברי השנות אליהו – לעיל ליד ציון הערה 189. ויש לעיין האם בזמן בו היה נוהג לקט וכו', היה עני יכול בשנה הששית (שקודם שנה השמיטה) סך של ארבע מאות וזו, שהרי בשנת השמיטה לא זורעים וממילא לא יזכה ללקט, ובמיוחד אחר שחז"ל גזרו על הספיחין שאסורים באכילה. ואף שהקב"ה מבטיח ברכה בשנה הששית, ברכה זו היא לבעל השדה. ואין לומר שבשנת השמיטה העני יכול לאכול משדות ההפקר, כיון שמותר לו ללקוט מהם רק כדי שיעור סעודות וגם אסור לו למכור כדרך המוכרים וא"כ יחסר לו בשנה השביעית, וצ"ע.

עוד יש לעיין, האם באמצע השנה שכבר אין לו סך של מאתים וזו, יהיה מותר לו ליטול צדקה או לקט משאר גידולים או מתנות עניים מפירות וכו', או שנאמר לו שכיון יוכל ליטול תבואה בעתיד, שוב אסור לו ליטול עתה למרות שאין לו מאתים וזו, כי מדוע יטול עכשיו כאשר יהיה לך בעתיד, ושמא לחלק בין צדקה לבין מתנות עניים וכו', וצ"ע, ועיין ספק מעין זה בהערה 343.

³²⁵ שו"ת מהר"ם מינץ סימן ס"ה: "אף על גב דתנן בסוף מסכת פאה, מי שיש לו מאתים וזו לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני, היינו דווקא בימיהם שהיו אילו עניינים מצויי' בכל שנה אז היה לי די בשנה אחת בזה, ואחר השנה מצא ג"כ אילו הדברים להתפרנס בו. אבל עתה צריך יותר, וראייה דאית' אח"כ מי שיש לו ג' זוז ונושא ונותן בהם הרי זה לא יטול, ואית' בירושלמי ע"ז טבין חמישין דעבדי, ממאתין דלא עבדי ש"מ דתלי הכל בכדי חיותא ורווח'. וכן איתא בטור י"ד וז"ל... ואפשר בימיהם היה ההוצאה מועטת והיה אפשר להתפרנס בריוח (של ג' זוז, אבל האידנא א"א והכל לפי המקום כו') והשעה עכ"ל". משמע, שכיום לא די בשיעור של מאתים וזו ולא בפרנסת שנה וכי לא מצוי) וגם היכולת להרוויח מקרן מחייבת סך גדול הרבה יותר מזמנם.

תדע לך שהרי יש חילוק בין אם נושא ונותן שאז אפילו אם יש לו נ' זוז לא יטול שאפשר לו להתפרנס מן הריוח אלמא הכל לפי הענין ואפשר כי בימיהם היתה ההוצאה מעוטה ואפשר להתפרנס בריוח של נ' זוז אבל האידנא א"א והכל לפי המקום והשעה³²⁶.

וכדברי הטור פסק גם השו"ע ביו"ד סימן רנ"ג סעיף ב':

יש אומרים שלא נאמרו השיעורים הללו אלא בימיהם, אבל בזמן הזה יכול ליטול עד שיהיה לו קרן כדי שיתפרנס הוא ובני ביתו מהריוח. ודברים של טעם הם³²⁷.

דין המשנה הוא, שמי שאין לו שיעור פרנסת שנה של מאתים זוז מותר לו ליטול, אבל אם הוא יודע לשאת ולתת, לא יטול אם יש לו חמישים זוז. כלומר קיימים שני שיעורים על פי דרכו של העני. אולם כאשר הטור מדבר על המציאות כיום, הוא מציג רק אפשרות שדומה למציאות של חמישים זוז והיינו קרן ממנה הוא יכול להתפרנס, אבל הטור לא מציג לתת לו שיעור פרנסת שנה, ויש לעיין בטעם הדין.

ונראה, ששיעור מאתים זוז הוא שיעור פרנסת שנה וכיון שבכל שנה שוב יש בשדה מתנות עניים, מותר לאדם ליטול משנה לשנה, שאין סיבה שעתה יטול יותר, כיון שמזומן לו בשנה הבאה³²⁸. אבל במציאות שלנו שאין דבר מזומן ובטוח בשנה הבאה (כי אין מציאות של לקט וכו'), אין לנו זכות להגביל את העני מליטול, שהרי

³²⁶ במוריה שמד-שמ"ו שנה כט ה-י תמה הרה"ג הלל זק"ס זצ"ל שהרי כלל הוא זאת התורה לא תהיה מוחלפת וכיצד יתכן שהשיעור ישתנה כיום, והשיב ששיעור מאתים זוז אינו שיעור 'עניות' שהרי מי שאין לו מאתים זוז יכול ליטול אפילו אלף זוז בבת אחת, אלא הוא שיעור האגירה המותר לשנה והשינוי אינו בתורה אלא בשיעור האגירה, ועיי"ש. ועיי"ן באות טז.

³²⁷ ודברי רבינו אפרים לא באו להבחין את המציאות או למציאות היום, אלא לדון האם שיעור מאתים זוז נאמר גם בצדקה, ועיי"ש. ועיי"ן ליד ציון הערה 429.

ועיי"ן בפתח הדברים שדברי העין איה, ועל פי דבריו נוכל לבאר, שיעור מאתים זוז שהינו שיעור פרנסת שנה, הינו השיעור ממנו ומטה יכול ליטול צדקה, למרות שיש לו עוד ממה להתפרנס, והטעם הוא שיטול כבר עתה מהצדקה כל עוד יש לו תקוה לפרנסה, אבל אם הוא יודע לשאת ולתת די לו בפחות, וכאשר אין משמעות לשיעורים אלו, יש לתת קרן לשנה.

³²⁸ עיי"ן אות ב' בהסברים השונים לשיטת בעל הקרית ספר.

לא נוכל לומר לו שיטול רק שיעור לזמן מוגבל. שהיכולת לומר לו שימנע מליטול, ההיא מכח הטענה שבעוד שנה ודאי יהיה לו שוב, אבל כיום שאין בטחון מה יהיה בשנה אחרת, שוב אין לנו זכות לדרוש ממנו שלא ליטול, וממילא השיעור כיום הוא – לתת לו קרן שממנה יוכל להתפרנס³²⁹. אולם הטור לא פירט האם הכוונה לקרן אותה הוא משקיע או בסכום בו הוא נושא ונותן, ומדויק לשונו נראה יותר כצד הראשון³³⁰.

וכדברינו כתב בשו"ת חת"ס יו"ד סימן רל"ט:

אך עתה דאין לנו דין ר' זוז, רק דין חמישים זוז רצונו לומר לפי המקום והזמן דנושא ונותן בהם...

אמנם בניגוד לדברינו (שכיום אין מציאות המקבילה למאתים זוז) כתב בשו"ת חלקת יעקב חו"מ סימן כ"ט:

מה זה עני בזה"ז ליטול מעשר עני וצדקה. במשנה דסוף פאה נאמר מאתים זוז... וזה שיעור קטן מאד בזה"ז, לאמר שמי שיש לו סכום כזה לא יטול מן הצדקה, אכן בשו"ע סי' רנ"ג סע' ב' וז"ל ויש אומרים שלא נאמרו השיעורים הללו אלא בימיהם, אבל בזה"ז יכול ליטול עד שיהי' לו קרן כדי שיתפרנס הוא ובני ביתו מהריוח ודברים של טעם הם.

וכל זה כשהוא נושא ונותן במעותיו וכמבואר במשנה שם, אבל כשאינו נו"נ מבואר שם דבעינן מאתים זוז שזה סכום שבזמניהם היה אפשר לחיות בו שנה אחת...

---

³²⁹ בעצם השיעורים יש לעיין, שלכאורה קרן ממנה אפשר להתפרנס היא סכום עצום, ושמא המציאות היא שונה, ועיין גם הערה 297.

³³⁰ ואם הוא אדם שאינו יודע להשקיע, יש לעיין האם דינו כמי שאין לו חמישים זוז שאינו נו"נ בהם, וצ"ע.

נראה להדי' דהיכא דאינו נו"נ במעותיו צריך סכום שיוכל לחיות בו שנה³³¹... ובהיות כן קרוב להאמין שזה המדובר אין לו במזומן סכום שיוכל להתפרנס עם ב"ב שנה, שזה עולה בארה"ב לכמה אלפים דולר.

כלומר, אף היום קיימת זכות נטילה של מעות לפרנסת שנה, ולא כפי שהצענו שפרנסת שנה תלויה בבטחון שיקבל שוב בשנה הבאה, ויתכן שטעמו הוא שעל פי השיטות שדין מאתים זוז נוהג לא רק ביחס ללקט וכו' מהשדה אלא גם בצדקה, מוכח שמאתים זוז הינו סכום כללי בכל מצב³³².

טו. הטור אינו מציע למצוא לאדם עבודה מסודרת ממנה הוא יוכל להתפרנס. ונראה שהמציאות שלהם היתה, שפועלים היו שכירי יום שפרנסתם לא היתה מצויה וקבועה ואף לאחר שעבדו, הפרוטה לא היתה בכיסם וגם לא היה להם בטחון תעסוקתי, ולכן המצוה היא לתת לעני יכולת לפרנס את עצמו מקרן שתועיל לו. ונראה שבמציאות המוכרת לנו, המצוה תתקיים בסיוע במציאות מקום עבודה מסודר שירויח ממנו פרנסה כדי שיוכל לפרנס את עצמו ואת בני ביתו. ועייין לעיל בדברי הפוסקים לגבי מי שיש לו עבודה מסודרת ולגבי מי שאין לו עבודה קבועה³³³.

טז. שיעור מאתים זוז נאמר לגבי נטילת לקט וכו', שהיא מצוה מן התורה ויש אומרים שהוא הדין לגבי צדקה וכו"ל (אות יד). וצדקה עליה מדובר, היא צדקה שבית דין כופין עליה וממשכנין את מי שאינו רוצה ליתן ולא צדקה של יחידים שלגביהם יש מקום לומר שלא נאמר השיעור של מאתים זוז, שהרי שיעור זה הוא לפרנסה בדוחק, ומי שנותן לעני שיש לו מאתים זוז, מקיים ג"כ מצות צדקה לפי חלק משיטות הפוסקים.

³³¹ ועייין גם לדברי הגר"א בשנות אליהו – עייין ליד ציון הערה 189.

³³² יתכן שיש לתלות את הספק בשאלה האם מאתים זוז הינם רק ענין מציאותי שפעם בשנה יש לאדם יכולת להשיג פרנסה (בעונת הקציר) ולכן כשאין מציאות חקלאית שכוז הכלל משתנה או שחכמים רצו לאפשר לאדם להרגיש בטחון כלשהו שיש בידו כסף ביד בבחינת פת בסלו, וצ"ע, ועייין ליד ציון הערה 297.

³³³ ליד ציון הערה 79.

ומכאן נראה שדברי הטור והשו"ע לגבי מציאות כיום, הינם ביחס לקופת הצדקה שגובה בכפיה, אבל לא לגבי היחידים שלגביהם לא נאמר דין זה כלל. אולם בראשון לציון לסימן רנ"ג (בביאור דברי השו"ע – לעיל אות יד כתב):

יש אומרים שלא נאמרו השיעורים הללו אלא בימיהם, אבל בזמן הזה יכול ליטול עד שיהיה לו קרן כדי שיתפרנס... פירוש מהיחידים ולא מהגבוי בקופה, דוקא עד שלא יהיו לו י"ד סעודות וכל מה שהוא גבוי ביד הגזברים דינו כקופה, ובקופה אין חילוק בין בימיהם לבימינו.

השיעורים שנאמרו במשנה אינם משתנים כלל ודינו של השו"ע אינו ביחס לקופה הכללית שגובים אותה בכפיה, אלא ביחס ליחידים. אמנם דברי צ"ע כיון שהן הטור והן השו"ע לא דנו באותו מקום על יחידים אלא על קופת הציבור, וצ"ע.

יז. לאור האמור, יש לעיין מה דינה של כתובה בזמן הזה (עיין אות יב), האם כיון ששיעור מאתים זוז שהוא שיעור כתובת אשה אין בו כדי פרנסת שנה, האם יש חובה לתאמו למציאות כיום של פרנסת שנה³³⁴.

ונראה אף אם נאמר שמעיקרא קבעו מאתים זוז מפני הצורך לפרנסת שנה, הרי שעל פי דברינו לעיל באות יד (שלא כשיטת החלקת יעקב), כיום אין משמעות לשיעור של מאתים זוז, כיון שאין בטחון בעוד שנה תהיה אפשרות להשיג פרנסת שנה על ידי לקט וכו', ולפיכך פסקו הטור והשו"ע שבזמן הזה השיעור הוא כדי שיהיה לו רווח להתפרנס בו, ולפי זה סכום הכתובה היה צריך להיות סכום שתהיה לאשה קרן להתפרנס ממנה.

---

³³⁴ יש לעיין שהרי אלמנה וגרושה כתובתן מנה ומדוע בה נתנו שיעור שונה, וכי הן לאחר גירושיהן די להן בסכום קטן יותר, וצ"ע.

ואע"פ כן בהלכות כתובות, השו"ע לא הזכיר שיש לשנות את סכום הכתובה, משמע שאין לדמות בין הלכות צדקה לבין דיני כתובות ויש לעיין מה הטעם.

ונראה, שיסוד דין מאתים זוז בכתובה איננו נובע בהכרח מפרנסת שנה אלא ממוהר הבתולות שהוא חמישים כסף³³⁵ וביארו ראשונים שהוא מאתים זוז³³⁶. ונמצא, שאין הכרח לשנות את סכום הכתובה בעקבות המציאות שבה אין בכתובה זו כדי פרנסת שנה, שהרי יסוד הדין הוא בדין תורה של מהר הבתולות, שהוא סכום קבוע שאינו משתנה.

ועל דברינו מובן מדוע הריב"ש בתשובתו לאנשי מיורקה לא הכריחם לשנות את סכום הכתובה, עיין לעיל (אות י') ואף שעתה לא מתקיים הנימוק שלא תהא קלה בעיניו לגרשה, כיון שמדובר תקנה שסמכו אותה חכמים על דין תורה (למ"ד כתובה דרבנן), הרי זו תקנה קבועה ומי שנושא אשה וכתב לה רק מאתים זוז לא עבר על תקנתם³³⁷, אף שודאי שהאשה יכולה לומר שאינה מוכנה להינשא אם לא יתחייב לה יותר.

סיכום

יח. העולה מהאמור לעיל:

- נחלקו מפרשים בביאור הקרית ספר שחילק בין צדקה של תורה לתקנת

³³⁵ דברים פרק כ"ב פס' כ"ט: "וְנָתַן הָאִישׁ הַשֹּׁכֵב עִמָּה לְאִשְׁתּוֹ הַנֶּעֱצָר חֲמִשִּׁים כֶּסֶף וְלִדְתֶּיהָ לְאִשָּׁה תַּחַת אֲשֶׁר עָלָה לֹא יוּכַל שְׁלָחָה כְּלִימִיו".

³³⁶ עיין תוס' ב"ק לו': ד"ה "ושל", וכצב בהדר זקנים על התורה שמות כב ט"ז: "כמהר הבתולות. אומר ה"ר יהודה חסיד. מכאן יש רמז דכתובת בתולה מאתים זוז דכתיב כמהר חסר, ונדרוש הכי כמה ר'. כלומר כמה כתובת בתולה ר' זווים מאתים זוז. והר"ם אומר כמוה"ר מלא עולה ר' זווים חסר חד". ואף אם ננקוט שהזווים של הכתובת אינם הזווים ששוים חמישים כסף (שקיימי כמה סוגי זווים), הרי שמכאן סמכו, בין ננקוט שכתובה דאורייתא ובין אם ננקוט שכתובה דרבנן. וע"ע מו"נ ג' פרק מ"ט. אמנם, במשך הדורות תיקנו תקנות להוסיף על הכתובה (זקוקים), אולם כל זה תקנה ותוספת אבל לא עיקר דין התורה או תקנת חכמים, ועיין בספר מידות ושיעורי תורה פל"א סעיף ח' ואילך.

³³⁷ ועיין גם בהערת המו"ל לתשובה הריב"ש הנ"ל שכתב מעין האמור בפנים.

חכמים. יתכן להציע שמה"ת יכול ליטול פרנסת יומו וחכמים תיקנו שיטול מאתים זוז, יתכן להציע שמן התורה יכול ליטול ללא גבול וחכמים הגבילו לפרנסת שנה ויתכן שכוונתו לומר שמן התורה יש לתת לעני כשהוא נזקק וחכמים תקנו להכין קופה לשעת הצורך (אות ב'-ה').

- מי שיש לו חמישים זוז שהוא נו"נ בהם אינו זכאי ליטול צדקה. ויש לעיין לאיזה סכום יגיע מסך זה ומה דינו של מי שידוע לשאת ולתת אבל אינו רוצה לשאת ולתת ומדוע לא נחייבו לתת לאדם אחר שיסחור עבורו (אות ו-ח').
- בחיוב כסות של בעל לאשתו, כתב הרמב"ם שלמרות שהסכום הוא חמישים זוז, הדבר תלוי במקומות וכו', יש לעיין מדוע לא כתב ששינוי המקומות משפיע גם על הסכום ממנו ומטה זכאי עני צדקה (אות ט').
- כתובה ששיעורה מאתים זוז, לא מצאנו ששינוי מקומות ומחירים מחייב בהכרח שינוי הסכום (אות י-יב, יז).
- כתבו פוסקים שדין מאתים זוז לא נוהג כיום, ויש לתת לעני קרן כדי שיתפרנס ממנה. הטור השו"ע לא הזכירו דמי פרנסת שנה מעין דין המאתים זוז ויש לומר שהטעם הוא שמאתים זוז ודין פרנסת שנה, נאמרו רק במקום בו יש פרנסה מובטחת כעבור שנה ואמנם החלקת יעקב נקט שדין פרנסת שנה נוהג גם כיום (אות טו').
- מסתבר שדין העמדת קרן כדי שיוכל העני לחיות ממנה, נאמר לגבי צדקה שנגבית בכפיה, אבל הראשון לציון כתב שמדובר דוקא בצדקה של יחידים (אות ט"ז).

מי שיש לו חובות – נטילה מצדקה

עיקר הדין

א. משנה פאה פרק ח' משנה ח':

מי שיש לו מאתים זוז לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני... היו ממושכנים לבעל חובו או לכתובת אשתו³³⁸ הרי זה יטול, אין מחייבין אותו למכור את ביתו ואת כלי תשמישו.

בביאור דין 'ממושכנים' נראה שיש לדון בשתי שאלות:

- מה המשמעות של ה'משכון' (לקמן מאות ב' ואילך – שיטות שונות).
- מתי מועד הפרעון של החוב או הכתובה (לקמן אות ה' ואילך).

משכון / אפותיקי / חוב

ב. משכון³³⁹ רגיל ניתן בידו של המלוה והוא אינו תחת שליטתו של הלוח כלל³⁴⁰, וכך הוא הן במטלטלין והן בקרקעות. אם המציאות היא שערך ההלוואה היא כערך המשכון, נמצא שהלוה חייב סך מסויים וכנגדו מישכן את נכסיו. ובפני משה בביאורו למשנה שבירושלמי פרק ח' הלכה ז' כתב:

---

³³⁸ בגמ' ירושלמי פרק ח' הלכה ז' הסדר הפוך: "היו ממושכנין לכתובת אשתו או לבעל חוב".
³³⁹ בלשון התורה 'עבוט' - עיין בפרשה בדברים פרק כ"ד שם מתרגם אונקלוס את מילה 'עבוט' למילה 'משכון'.
³⁴⁰ אמנם בעני ים מצוה ליתן לו את עבוטו בלילה אם מדובר בדבר שהעני זקוק לו ללילה וכדו' – עיין דברים פרק כ"ד.

היו ממושכנין בכתובת אשתו, שכתב לה להיות לה למשכון עליהם או לבעל חובו³⁴¹.

במקרה זה מובן דין המשנה שאין להחשיב את המשכון כחלק מנכסיו של החייב, שהרי כדי לפדות את המשכון מיד המלוה, על הלוה לתת למלוה כסף בשווי המשכון. ולכן הסך של המשכון אינו יכול לבוא בחשבון נכסיו של הלוה שעתה רוצה ליטול מקופת הצדקה.

אמנם, אם ערכו של המשכון גבוה מסך ההלוואה, לכאורה היה מקום לומר שאת הערך העודף של המשכון על סכון ההלוואה, ניתן לחשב כחלק מנכסיו של החייב, שהרי אפילו אם ההלוואה לא תיפרע והמלוה יוכל לזכות במשכון או בערכו, המלוה יתחייב להשיב את הסכום העודף על סך ההלוואה ללוה, ונמצא שסכום זה יוחזר ללוה. ובמשנה שלפנינו לא מצאנו חילוק בין משכון שערכו בערך ההלוואה לבין משכון שערכו מעל סכום ההלוואה.

יתכן, שהמשנה לא חילקה בכך, כיון שקיים דין כללי האומר שיש להביט על מצבו של העני עתה ולא על פי מה שיזכה בעוד זמן. וכפי הדין שעשיר שהיה עובר ממקום למקום ואין בידו כסף, יכול ליטול לקט שכחה ופאה כיון שהוא עני באותה שעה, למרות שבביתו יש לו מעות³⁴². ואף כאן כיון שעתה אין לו שנכסיו ממושכנים ביד המלוה, אין להביט את מה שעתיד לשוב אליו בעתיד.

³⁴¹ וכך דייק גם בשו"ת חת"ס יו"ד סימן רל"ט מדברי הב"ח: "משמע שהם ממושכנים ממש". והב"ח ביו"ד סימן רנ"ג כתב: "ונראה דר"ל שהבעל ייחד לאשתו נשואה קודם חופה כלים ותכשיטין ושמום בכך וכך וכתב שו"י"ם בכתובתה וכדתנן בפרק מציאת האשה (דף ס"ו ב) מה שהחתן פוסק פוסק פחות חומש וכמו שפירשו התוספות (ד"ה וכשהחתן) והרא"ש (ס"ד) לשם ע"ש רבינו חננאל וכן כשמשכון לה כלים לכתובתה כדתנן בפרק נערה שנתפתתה (דף נ"א א) כתב לה שדה שוה מנה תחת מאתים זוז וכו'". אמנם החת"ס דוחה אפשרות זו כיון שאם מדובר במשכון כפשוטו "אותם כלים אינו יכול למוכרן" וא"כ פשוט שאינם בחשבון של המאיתים זוז (וצ"ע שאם יכול להשכירם שם נאמר שדמי השכירות הינם בכלל המאיתים זוז), ועי"ש עוד. ועי"ש דרך לישוב שיטת הב"ח שדן על מציאות של מי שיש לו חמישים זוז שהוא נו"נ בהם ויכול לישא וליתן בממושכנים (וצ"ע אם הם ממש משכון כיצד הוא יכול לשאת ולתת בהם והרי הם ביד בעל החוב).

³⁴² משנה פאה פרק ה מנה ד': "בעל הבית שהיה עובר ממקום למקום וצריך ליטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני יטול וכשיחזור לביתו ישלם דברי ר' אליעזר וחכמים אומרים עני היה באותה שעה".

אמנם, על פי דרך זו, אם יש לחייב מעט פחות ממאתים זוז, וידוע שלמחרת ימכור המלוה את המשכון ויתן את הסך העודף על סכום ההלוואה בחזרה לעני, האם נתיר לו ליטול צדקה היום כיון שהיום אין לו למרות שמחר ודאי יהיה לו ? וצ"ע³⁴³.

ג. בניגוד לדברינו, מפרשים רבים הסבירו את דברי המשנה לא במשכון רגיל אלא בשיעבוד ואפותיקי וכפי שכתב בתפארת ישראל בפירושו למשנה:

לכתובת אשתו. שעשה הכלים והתכשיטין והסחורה או הקרקעות אפותיקי לאשתו.

וכן הוא גם בדברי הט"ז ביו"ד סימן רנ"ג ס"ק ג':

או שממושכן לכתובת אשתו – פירוש שעשה על זה אפותיקי לכתובת אשתו³⁴⁴.

אולם הם לא ביארו מדוע לא פירשו את משנתינו כפשוטה – במשכון ממש. יתכן, שאם מדובר במשכון כפשוטו כנ"ל, פשוט שאין להחשיבו בכלל הכסף שיש בידו של העני וכפי שביארנו לעיל וחידוש המשנה הוא שגם באפותיקי או בשיעבוד גם כן אין להחשיב סך זה כחלק מרכושו של העני.

³⁴³ ועל פי האמור, אם מדובר בבעל חוב דוחק בחוב שמועד פרעונו קרוב והמלוה יעמיד את המשכון למכירה ויתן את העודף ללוה, יש סברא לומר שימתינן מליטול צדקה כיון שיהיה לו עוד זמן קצר (כמו מי שנוטל לקט וכו' עתה ויטול שוב בעונה החקלאית הבאה), לעומת זאת מי שבעל חובו אינו דוחק אותו, ומועד הפרעון הינו רחוק, יש סברא לומר שיטול צדקה שהרי יעבור זמן רב עד שיושב לו הסך העודף על משכונו. ונמצא שבמציאות זו "בעל חוב דוחק" הינו סיבה לאי נטילת צדקה ואילו "בעל חוב שאינו דוחק" הינו סיבה לנטילת צדקה, וההיפך מהמבואר בירושלמי (לקמן) וצ"ע. ועיין ספק דומה בהערה 324.

³⁴⁴ אגודה פאה פרק ח': "...היו ממושכנים לכתובת אשתו ולבעל חוב הרי זה נוטל. פר"י אפילו לאשתו שהיא תחתיו וכן מוכח בירושלמי נראה לי מכאן שלוקחין צדקות אפילו אותן שיש להם יותר משהו מאתים ומשועבדים לכתובת אשתו". וכך כתב גם האגודה בב"ק פרק קמא: "מי שיש לו מאתים זוז לא יטול לקט שכחה ופאה, ואם אין לו, אפילו נותנים לו פעם אחת אלף זוז יטול. ומה שעתה נוהגים אפילו שיש לו יתר, היינו משום דקרקעותיהם משועבדים לכתובה...".

"אפותיקי" יש לו כמה אופנים³⁴⁵, ויסוד דין אפותיקי הוא שהחייב מצביע על רכוש מסויים שממנו יגבה המלוה את חובו אם הלוה לא יפרע לו מעות והרכוש נשאר בבעלותו של החייב כל עוד המלוה לא גבה את חובו. אמנם, לשון המשנה היא 'ממושכנים', ואילו המפרשים נקטו שמדובר באפותיקי.

ומכל מקום אם מדובר באפותיקי או בשיעבוד, אסור לחייב למכור את רכושו³⁴⁶. ולמרות שהרכוש בידו של החייב, אין להחשיב רכוש זה כחלק מהסכום בו הוא יכול להשתמש במשך השנה ואין להחשיבו בסך נכסיו להשלים למאזנים וזו. אמנם, מסתבר שבמקרה בו הוא יודע לשאת ולתת ויש לו רווחים מרכושו המשועבד, הרווחים יכללו בסך של החמישים וזו שהוא נושא ונותן בהם כמבואר בפרק הקודם.

ד. רמב"ם פרק ט' מהלכות מתנות עניים הלכה י"ג:

היו בידו מעות והרי הן עליו חוב או שהיו ממושכנים לכתובת אשתו
הרי זה מותר ליקח³⁴⁷

טור יורה דעה הלכות צדקה סימן רנ"ג:

יש לו הרבה והוא עליו בחוב או שממושכן לכתובת אשתו ה"ז יטול.

שו"ע יו"ד סימן רנ"ג סעיף א'

ואם יש לו הרבה והוא עליו בחוב, או שממושכן לכתובת אשתו, הרי זה יטול.

---

³⁴⁵ עיין בהרחבה בא"ת הערך 'אפותיקי'.

³⁴⁶ עיין א"ת ערך "אפותיקי" ומה הדין אם עבר ומכר.

³⁴⁷ ויש לעיין האם מלוה בשטר שנכסיו משועבדים ניתן להכליל את הקרקעות המשועבדות למרות שבגוף השטר לא נכתב שיעבוד במפורש.

מדברי הפוסקים הנ"ל מוכח, שגם סכום של חוב ללא משכון אינו נכלל בסך של מאתים זוז³⁴⁸, אבל כתובת אשה אינה נכללת בסך של מאתים זוז רק אם היה עליה משכון³⁴⁹. ונראה שטעם החילוק הוא שכתובת אשתו הינה בספק האם תבוא לידי גביה³⁵⁰ ולכן אם אינה משכון עליו, ניתן לכלול במאתים זוז גם את הסך המיועד לכתובת אשתו, לעומת זאת חוב רגיל, ודאי שיבוא לידי גביה ולכן אף אם אין עליו משכון, יש להכלילו בחישוב של המאתים זוז³⁵¹.

ומשמע שלמרות שבמשנה נאמר על מציאות של משכון, הפוסקים למדו מכאן גם ביחס לחוב רגיל³⁵².

בעל חוב דוחק/ בעודה נשואה

ה. במשנה לא מבואר מה הדחיפות בפרעון החוב, האם מדובר בחוב שכבר הגיע מועד פרעונו או לא, האם מדובר בחוב שהגיע מועד פרעונו והמלווה דוחק בלווה לפרועו או שהמלווה מוכן להמתין. ובירושלמי פאה פרק ח' הלכה ז' נאמר:

³⁴⁸ במצאות המוכרת לנו 'אשראי' הינו דבר שכל משק בית משתמש בו ומשלם עליו ריבית (בהיתר או חלילה שלא בהיתר), אולם המציאות הנכונה היא שאדם לא יהיה שקוע בחובות אלא ינהל ביתו על פי מה שיש לו ולא על פי 'פריסת תשלומין'. ולכן בעיניים של בן דורנו, קשה לנו להבין שחובות לטווח ארוך ישפיעו על ההתנהלות ביחס לצדקה, אולם המציאות הפשוטה אמורה להיות שאדם שמתפלל בברכת המזון: "ונא אל תצריכנו... לא לידי מתנת בשר ודם ולא לידי הלוואתם", אינו נוטל 'אשראי' אלא חי ממה שבידו ומי שכבר נזקק להלוואות אינו האדם הרגיל.

³⁴⁹ למרות שכל מלווה בשטר יש בו שיעבוד נכסים.

³⁵⁰ עיין לקמן לגבי המציאות של כתובה וגבייתה.

³⁵¹ כתובה יש עדיפות שלא יהיה משכון מבורר, כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה, ואכמ"ל.

³⁵² בספר צדקה ומשפט פרק ב' ס"ק ל"ב התקשה כדברינו והציע: "מדברי השו"ע (שהוא מלשון הרמב"ם) משמע שאפילו אינם ממושכנים לבעל חוב ולא הזכירו ממושכנים כי אם בכתובת אשה, ולכאורה מלשון המשנה בפרק בתרא דפאה משמע שגם בבעל חוב איירי בממושכנים. ונראה שהרמב"ם גרס במשנה כמו שהוא בירושלמי לפנינו היו ממושכנים בכתובת אשתו או לבעל חובו הרי זה יטול ומפרש שממושכנים לא קאי רק אכתובה...". וצ"ע שאף מלשון הירושלמי אין הוכחה ברורה לדברי הרמב"ם.

עד כדון בבעל חוב שהוא דוחק, אפילו בבע"ח שאינו דוחק ? נישמענא
מן הדא היו ממושכנין לכתובת אשתו או לבע"ח, ודא איתתא לאו
כבע"ח שאינו דוחק הוא - אין מחייבין אותו למכור.

אשה אינה בבעל חוב דוחק כיון שאדם שנשוי לאשתו ספק האם החוב יבוא לידי
גביה והאשה בדרך כלל גם אינה רוצה להגיע למציאות של גביה כתובתה (שאינה
רצה שבעלה יגרשה או שתתאלמן) ומכאן שגם בבעל חוב אפילו אינו דוחק, כלומר
שעדיין לא הגיע מועד הפרעון (כפי שלא הגיע מועד פרעון הכתובה), הסכום שהוא
חייב אותו, אינו נכלל לצורך חישוב המאזנים וזו של זכאות קבלת הצדקה.

ו. לגבי כתובת אשה יתכנו כמה מצבים, יתכן מצב בו האשה נשואה (כנ"ל) וכך כתב
הר"ש בפירושו למשנה בפאה פרק ח' משנה ח':

ואפילו נשואה כדמוכח בירושלמי

ובפירוש הרא"ש למשנה כתב (וכ"כ ברע"ב):

בירושלמי משמע אפילו בעודה אשתו ויושבת תחתיו

אמנם, הר"ש סריליאו בפירושו לירושלמי ביאר באופן שונה:

ואפילו שהיא נשואה כבר לאחר דלא צריך לה, וכן פירש רבנו שמשון
(הר"ש)³⁵³.

כלומר, מי שיש לו משכון (שעבוד, אפותיקי – עיין אות ב' ואילך) לכתובת אשתו
שהוא נשוי לה, אינו יכול לנכות סכום זה מסך המאזנים וזו שלו, כיון שספק האם

---

³⁵³ כלומר מפרש את הר"ש הנ"ל שכתב "ואפילו נשואה" בנישואין לאיש אחר ולולי דבריו היה מקום לפרש
כדברי הרא"ש, והיינו בנשואה לבעל זה. וע"ע שדה יהושע על הירושלמי שביאר שלא כשיטת הר"ש סריליאו
וביאר ששיטת הר"ש סריליאו הינה ההו"א של הגמ' ולא מסקנתה, עי"ש.

בכלל יתחייב לשלם סכום זה. אבל, מי שגירש את אשתו והיא גרושה שלא נישאה לאחר, יכול לנכות סך משכון הכתובה מסך נכסיו כיון שודאי שהוא חייב לה. ואם היא גרושה שאינה נשואה, מסתבר שהיא גם זקוקה לסכום זה למחייתה וחידוש המשנה הוא שאפילו אם הגרושה כבר נישאת לאדם אחר והוא חייב במזונותיה ולכן היא אינה דחוקה למעות, אע"פ כן נחשב משכון זה מחוץ לשיעור מאתים זוז של הבעל.

ומכאן שלשיטת הר"ש סירילאו יש לעיין האם חוב שעדין לא הגיע מועד פרעונו נכלל במאתים זוז או אינו נכלל, שהרי החוב קיים אבל אם לא הגיע מועד הפרעון שמא אינו דומה לגרושה שכבר היה צריך לפרוע לה מקודם, ומאידך אינו דומה לאשתו שהוא נשוי לה שבמקרה זה ספק אם יהיה צורך בפרעון הכתובה (והסכום נכלל במאתים זוז), וצ"ע.

ז. אם ננקוט שאפילו בעל שנשוי לאשתו שכתב לה סך בכתובה, יכול לנכות סכום זה מנכסיו ולא להכלילם לצורך מאתים זוז, נראה שאנשים רבים יוכלו לומר שהם זכאים להתפרנס מן הצדקה שהרי פעמים סכום הכתובה הוא גדול מאד³⁵⁴ וכל אדם זה עתה נישא יפנה ליטול לקט שכחה ופאה ?

ונראה שאפילו לשיטת הרמב"ם וסיעתו (לעיל אות ד') שבכתובת אשה (שמדובר בעודה אשתו וכפירוש הרא"ש), אין להוציא את סכום הכתובה כי אם במקרה שבו הבעל מישכן מנכסיו לצורך כתובת אשתו, אבל ללא משכון, סך הכתובה נכלל בכספו של הבעל ואינו יכול ליטול צדקה.

ועוד, שהרמב"ם לא פירש מה הכוונה ב'משכון'. אם ננקוט שלשיטתו משכון הינו כפשוטו (עיין אות ב') הרי שמדובר שהוא ממש נתן את הרכוש לאשה ולכן אינו יכול למכור רכוש זה ולפרנס ממנו את אשתו וממילא הוא אכן זכאי לצדקה. ואם

³⁵⁴ עיין תוס' בכתובות בתילת פרק אע"פ, לגבי התחייבות החתן שאין לו ממון משלו.

ננקוט שכוונת הרמב"ם והטור והשו"ע שמדובר באפותיקי (עיין אות ג'), כיון שאסור לו למכור, אין להחשיב סך זה בשיעור המאתים זוז³⁵⁵.

ז. במציאות המוכרת לנו, אנשים רבים לוויים סכומים עצומים לצורך קניית דירה ודירתם משועבדת לבנק³⁵⁶ והם משלמים את החוב בתשלומים רבים במשך שנים. לכאורה על פי האמור תהיה להם זכות ליטול צדקה, כיון שאף בבעל חוב שאינו דוחק מותר ליטול צדקה?

ונראה שאם ננקוט שדין מאתים זוז לא נוהג היום (עיין בפרק הקודם באות טו), והדין היום הוא שיש לתת עני קרן שיוכל להתפרנס ממנה, הרי שמי שיש לו משכורות חודשית קבועה אינו זכאי ליטול צדקה, וכמבואר לעיל³⁵⁷. אמנם מי שאין לו משכורת מסודרת ויש עליו חוב של משכנתא גדולה, יש מקום לומר שמותר לו לו ליטול צדקה³⁵⁸, וצ"ע.

מניעת משכון כדי לא לקבל צדקה

ח. יש לעיין האם לגבאי הצדקה יש זכות למנוע מאדם שאינו בעל אמצעים גדולים מלמשכן את רכושו לטובת כתובת אשתו, כדי שהוא לא יפול לנטל על הציבור הן בצדקה והן בלקיטת לקט וכו' שבאופן זה הוא גורם הפסד לעניים שממש אין להם, וצ"ע. וכתב ביוסף אומץ פרק הצדקה ומעשר:

³⁵⁵ באתר 'דין' כתב הרב יוסף פליישמן: "אולי אפשר לומר שבזמנינו שאינו שכיח לגבות שיעור הכתובה... שבדרך כלל חייבים בני הזוג להגיע להסכם גירושין, אין הכתובה נחשבת לחוב" ונכפלו הדברים בעלון המשפט, תשרי תש"ע גליון 25. וצ"ע שהרי כל כתובה יש בה ספק אם תבוא לידי גביה והעובדה שבדרך כלל לא גובים כתובה כפי שהיא אלא מכלילים את סכומי הכתובה בהסכם רחב יותר אינה אמורה לגרוע, וצ"ע. וע"ע חשוקי חמד לכתובות סח.

³⁵⁶ משכנתא – אולם נראה שעל פי ההגדרה ההלכתית מדובר באפותיקי שהרי ממשכנים רכוש מוגדר.

³⁵⁷ עיין ליד ציון הערה 83 ואילך.

³⁵⁸ אא"כ נאמר שיש הבדל בין הלואה של תורה שהיא הלואאת גמ"ח לבין הלואה של משכנתא שהיא חלק מעסקא של קניית דירה.

ואם נכסיו משועבדין לבעל חוב או אפילו רק לכתובת אשתו, מותר לקבל עד שיש שיעור הנ"ל מלבד המשועבדים. אכן נראה לי דלאו משנת חסידיים היא שעשיר יקבל צדקה מפני שעבוד כתובת אשתו.

סיכום

ט. העולה מהאמור לעיל:

- מי שרכשו ממושכן והינו ביד המלוה, אין רכוש זה נכלל לחישוב מאתים זוז (אות א').
- רכוש משועבד, אינו נכלל במאתים זוז כיון שאסור למוכרו (אות ב').
- לשיטת הרמב"ם והטור והשו"ע גם מי שיש בידו מעות אבל יש לו חובות, אין המעות דכנגד החוב בכלל המאתים זוז, אולם בכתובה חוב ללא משכון (שיעבוד) אינו נכלל במאתים זוז.
- על פי הירושלמי, אפילו אם בעל החוב אינו דוחק, השיעבוד אליו (ולרמב"ם החוב) אינו נכלל בסך המאתים זוז (אות ה').
- בכתובה, יש האומרים שמדובר כאשר היא נשואה לו וי"א שמדובר כאשר היא נשואה לאדם אחר (אות ו').
- עיין באות ז' לגבי המציאות היום – שאנשים נוטלים הלוואות ענק לצורך דיור, ועוד.
- יל"ע האם גבאי צדקה יכול למנוע משכון של הכתובה כדי שהחתן לא יוכל ליטול מן הצדקה (אות ח').

אלף נותנין לו כאחד

עיקר הדין וטעמו

א. משנה פאה פרק ז' משנה ח':

מי שיש לו מאתים זוז, לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני. היו לו מאתים חסר דינר, אפילו אלף נותנין לו כאחת הרי זה יטול³⁵⁹.

יש לעיין בטעם הדין, שלכאורה אם נותנים לו יותר מסך של מאתים זוז, אסור לו לקבל ?

אם ננקוט שאותה נתינה של אלף זוז נעשית בידיעת הנותנים והם מוכנים לתת למרות שעתה יהיה לו סכום גדול מאד ואפילו שהם לא יקימו בכך מצות צדקה, אין בכך כל חידוש, שהרי מותר לתת מתנות לאדם עשיר.

אולם, כיון שמדובר (גם) במתנות עניים שאדם נוטל בעצמו (כגון לקט), הרי שאין מי שיודע כמה יש לו עתה. ועוד שעל פי הירושלמי (פאה פרק ח' הלכה ז'³⁶⁰) מותר להחסיר לעני כדי שלא יהיה לו מאתים זוז ואז לקיים בו מצות מעשר עני בסך גדול (כמעשה של רבי ותלמידו³⁶¹ שנתן לו סך גדול כמצות מעשר עני ולא כמתנה בעלמא) ויש לעיין מה טעם הדבר.

³⁵⁹ התוי"ט בפירושו למשנה כתב שהוא הדין גם לנטילה מצדקה (המתחלקת פעם בשבוע לצורך סעודות) ולתמחוי (המתחלקת פעם ביום) שאם אין לו שיעור – יכול ליטול שיעור מלא – ע"ש ובראיותיו.

³⁶⁰ לעיל ליד ציון הערה 201.

³⁶¹ ויש לעיין האם מותר לעני עצמו שיש לו בדיוק מאתים זוז להחסיר ממונו בכונה כדי שיוכל ליטול מסכום גדול, ובפשטות הדבר מותר. ועיין בשו"ת להורות נתן ח"א סימן ס"א שמותר לעני לסרב לקבל סכום קטן שישלים לו למאתים זוז כדי שתהיה לו אפשרות לקבל סך גדול לאחר מכן. ודן שם האם מותר לגנוב או לגזול מעני סך קטן ולהחסירו ממאתים זוז כדי שתהיה אפשרות לתת לו סך גדול.

אם ננקוט (כפי שבארנו לעיל) שגם מי שיש לו מאתים זוז אינו 'עשיר' והנותן לו מקיים מצות צדקה, נוכל לבאר שאף שהגבול הרגיל הוא בדרך כלל מאתים זוז, במציאות 'חריגה' של 'בבת אחת' התירו לו חכמים ליטול יותר. ועוד, שכיון שנוטל עתה סכום גדול, בשנים הבאות לא יוכל ליטול ונמצא שנוטל עתה הרבה ובשנים האחרות אינו נוטל וא"כ בחשבון כולל ציבור הנותנים או העניים האחרים לא הפסידו (ובמיוחד אם ננקוט שמי שהוא בבחינת עני יכול מן התורה ליטול ללא גבול וחכמים הם אלו שהגבילו³⁶², דין זה מובן היטב, אולם אף ללא שיטה זו נוכל לבאר וכנ"ל).

ונוכל לבאר, מי שיש לו אלף זוז אינו 'עשיר' אלא עדין אדם שמצבו הכלכלי אנו טוב, נוכל לומר שאלף (זוז בבת אחת או אלף איש ונבאר שכל אחד מהם נותן זוז) שנזכרו במשנה הינם 'דוקא' אבל יותר מכך אסור לו ליטול³⁶³.

אבל יתכן לומר שמי שמקבל אלף זוז בבת אחת יצא כבר מכלל 'עני' והוא ממש עשיר, אלא כיון שמקבל בבת אחת – לא הקפידו עימו כיון שכל אחד מהנותנים

³⁶² עיין ליד ציון הערה 299.

³⁶³ בדרך זו נקט הרב הלל זק"ס זצ"ל במאמרו במוריה שמד-שמו, שבט תשס"ט, שנה כ"ח גליון ח-י: "ומה שאמרו שאפי' אלף זוז בבת אחת הרי זה יטול היינו משום שאלף זוז זה עדיין בתחום עניותו והוא מקבל צדקה וכל שאין לו די מחסורו עדיין עני הוא והחשובות עני אינו תלוי בר' זוז כמו שביארנו. ניש להסתפק האם אלף זוז נאמר בדוקא או שזה סתם מספר של גוזמא וענינו אפילו הרבה. והנראה נכון ראלף זוז דוקא הוא שבזה השיעור הוא עדיין בתוך תחום וגדר עניותו שגדר עניותו הוא שיהיה לו שיעור שיוכל להתפרנס מזה לפי מצב עניותו והיינו שיהיה לו קרן לכלכל את עניותו עד סוף ימיו הוא ובני ביתו והיינו אלף זוז אבל ליטול זוזים מרובים בשיעור שיוציאו מכלל עניותו אסור לו לקחת שהרי בדין אפי' נותנין לו אלף בב"א הרי זה יטול לא נאמר שבעה"ב יכול לתת מתנות לאשר יחפוץ אלא שנאמר כאן שיעור שיוציא בזה ידי חובת צדקה ונותן את זה בתור מעות של צדקה וחל על זה שם של צדקה ועלתה לו בזה צדקתו].... על כן התירו לו לאסוף בפעם אחת שיעור של די מחסורו... וזה מש"כ הרמ"א שמי שהולך מביתו ונוסע מעיר לעיר לקבץ כל הדרך שהיה בדעתו ליסע כשהלך מביתו נקרא פעם אחת ואפי' נתנו לו ר' זוז בעיר אחת יכול לקבל יותר הרי מבואר בדבריו שדין מאתים זוז זה לא דין שנאמר לקבוע את דינו כעני אלא דין שנאמר כמה מותר לעני לקחת שמותר לו לקחת כל זמן שזה לכלכל את עניותו אלא שקבעו חכמים שיעור כמה יוכל לקחת לכלכל עניותו והוא פרנסת שנה...". ונראה שיש לדקדק שעד סכום של אלף מאה תשעים ותשע הינו בכל עניותו, שהרי מי שיש לו מאה תשעים ותשע הוא זה שזכאי לקבל אלף בבת אחת. וכל זה גם על פי ההנחה שאם מדובר באלף בני אדם, כל אחד מהם לא נותן לו יותר מזוז.

מקיים מצות צדקה בשעת הנתינה (שבאותה שעה עדין אין לו) ומעתה לא יזדקק כלל לבריות, ואף שמסברא קצת קשה להבין זאת, בפשטות נראה שלשון המשנה 'אלף' אינה שיעור מדוייק אלא תיאור של סכום גבוה מאד.

אדם אחד אלף / אלף בני אדם כאחת

ב. במשנה נאמר: "אפילו אלף נותנין לו כאחת הרי זה יטול". וניתן לפרש את דברי המשנה בשני אופנים:

- אפילו אדם אחד נותן לו אלף בבת אחת – מותר לו ליטול.
- אפילו אלף אנשים נותנים לו בבת אחת (כל אחד סכום קטן שישלים לו ליותר ממאתים זוז) – מותר לו ליטול.

כלומר ברור הדבר שאם עני צובר לאט לאט, אם הוא הגיע לסך של מאתים זוז, אסור לו ליטול יותר, אבל אם הוא מקבל סך גדול בבת אחת, מותר לו ליטול.

על פי האפשרות הראשונה, אדם אחד נותן לו ואין חובה על העני להחזיר לו את הסכום העודף על המאתים זוז כיון שבשעה שנטל - נטל ברשות. ועל פי האפשרות השנייה, אם רבים נותנים לו בבת אחת, מותר לו לקבל מהם ללא חשש וכתב בתפארת ישראל בפירוש המשנה:

אפילו אלף נותנים לו כאחת – כל שכן שנותן לו אחד אלף זוז.

ובביאור ה'כל שכן' כתב במלאכת שלמה בפירוש המשנה:

אלא ודאי משמע טפי דמילת 'אלף' קאי אבני אדם הנותנים והוי רבותא טפי, דלא תימא אי אפשר לצמצם וא"כ כיון שקיבל זוז אחד או שנים נשלמו לו המאתים והותר, קמ"ל דאע"פ כן יטול וכאחת קרינן ביה ויטול כל מה שנותנים ומכ"ש אם יקבצו הרבה ויתנו לו ע"י שליח אחד מהם או מזולתם דיטול הכל³⁶⁴...

מה נחשב 'כאחת'

ד. מאירי, ב"ק דף ז. :

כבר ידעת שמאכילין את העניים מעשר עני ולקט שכחה ופאה. ופרשו במסכת פאה על עוני זה ששיעורו עד מאתים זוז שכל שיש לו מאתים אינו נוטל ואין נותנין לו אבל כל שיש לו מאתים חסר דינר אפילו נפל לו מאה פאות בבת אחת נוטל את כלן

המאירי אינו מבאר מה היא המציאות של 'מאה פאות בבת אחת', שהרי פאה נלקטת בשדה וכיון שפאה אחת השלימה לו לשיעור של מאתים זוז, מה ההיתר ליטול עוד ? ועל כרחנו המאירי מבאר את דברי המשנה 'כאחת' באופן יותר רחב מאשר הנראה על פי פשוטם של דברים.

ונראה שהלשון 'בבת אחת' פעמים פירושה כפשוטו ופעמים פירושה פעולה אחת מתמשכת שאינה נחלקת ובכל ענין הגדרת 'פעולה אחת' משתנה. כגון, השותה כוס בבת אחת שנחשב גרגרן (פסחים פו:), אין הכוונה שכל תכולת הכוס נכנסת לפה כאחת, אלא שלא הוציא הכוס מפיו במשך כל השתיה, והשתיה נמשכת מספר שניות. וכן האמור 'יכנסו כולם בבת אחת' (מס' שמחות פ"ב ה"א), אין הכוונה שכולם יעבור את סף הפתח כאחת, אלא כולם נכנסים בזה אחר זה ברצף. ואף

³⁶⁴ ובפירוש הן עשיר על המשניות כתב: "דאיכא למימר שמאותם שנותנים לו, אחר שהגיע למאתים לוקח באיסור, כיון שנותנים לו כאחד הרי הוא כאילו אדם אחד נותן לו הכל, שאין הדעת מכרעת שיחזיר לו המותר, ומותר".

בסוגייתנו, 'בבת אחת' אינו הכרחי שהכל יתבצע באותה דקה או שניה אלא ברצף אחד ובאותו ענין בו הוא עסוק, ואף העמסת כמה גמלים באותו מעמד וכדו' מוגדרת בבת אחת³⁶⁵.

ה. שיעור פאה מן התורה הוא כלשהו, חכמים תיקנו שיתן אחד מששים (משנה פאה פרק א' משנה א'-ב') אמנם אדם יכול להגדיל את שיעור הפאה יותר מכך³⁶⁶. ובירושלמי פאה פרק א' הלכה ב' נאמר:

תני אין אומרין לו הבא גמלים וטעון. מתינתא ביותר מכשיעור, אבל בכשיעור אומרים לו הבא גמלים וטעון.

ובביאור דברי הירושלמי כתב הר"ש בפירושו למשנה במסכת פאה פ"א משנה ב':

פירוש, אין אומרים לעני הבא גמלים וטעון. אם יתעשר העני בפאה, אין להרבות הפאה שלא יפקיע את המעשר³⁶⁷.

וכי קאמר מתניתין ביותר מכשיעור³⁶⁸ דהיינו בשדה מעוטה ועניים מרובים שנותן יותר מששים התם הוא דקתני דאין אומרים לו הבא גמלים דאין להרבות כל כך שיתעשרו בה. אבל בכשיעור דהיינו בששים, אומרים לעני הבא וטעון דכיון שהוא עני עתה יכול ליטול הרבה כאחת כדתנן בסוף מכילתין היו לו מאתים חסר דינר אפילו אלף נותנין לו כאחת.

כלומר, עני שמלקט פאה בשדה אינו חייב להפסיק ללקוט כאשר הוא הגיע לשיעור

³⁶⁵ אמנם עיין שו"ת תורה לשמה סימן ד"ש.

³⁶⁶ למרות שבאופן זה תהיה לו פחות תבואה ממנה הוא יפריש מעשר ראשון (שהפרשת המעשרות היא מהתבואה שנותרת אחר נטילת הפאה) וכו'. ועיין במשנה ובמפרשיה וברמב"ם בפרק א' ממתנות עניים הל' ט"ו מתי להרבות בפאה ומתי למעט.

³⁶⁷ לעני אין מאתים זוז, אין לבעל הבית להגדיל עבורו את שיעור הפאה כיון שבאופן זה פוגע במעשרות.

³⁶⁸ פירוש, המשנה שדנה על הגדלת שיעור הפאה.

מאתים זוז וכיון שהתחיל ללקוט, יכול להמשיך ללקוט אפילו כבר יש לו שיעור מאתים זוז והראיה לכך היא במשנה שאם נותנין לו כאחת יכול ליטול, משמע שכ'אחת' הינו לאו דוקא בבת אחת ממש אלא אפילו ברצף אחד שמתפרס על פני זמן.

אמנם, באופן זה עדיין לא ביארנו את דברי המאירי שהתיר ליטול אפילו 'מאה פאות' שפירושם (לפי דברינו לעיל) שיכול ליטול מאה פאות ממאה שדות³⁶⁹.

אולם, יתכן שכוונת דברי המאירי היא שונה. כיון שקיימים מקרים בהם לאדם יש שדה אחת ואע"פ כן חייב בשדה זו לתת כמה פאות. כגון, אם זרע בשדה שני מינים (משנה פאה פרק ב' משנה ה') או שאפילו זרע בשדהו שני מיני חיטין, אם עושה מהן שני גרנות (שתי ערמות) עליו לתת פאה מכל מין בנפרד (שם משנה ו'), ויתכן שזו היא כוונת המאירי באומרו 'אפילו מאה פאות', שאם העני נמצא בשדה אחת, מותר לו ליטול מכמה פאות שהושארו שם, שכל עוד הוא באותה שדה מותר לו ליטול אם בתחילת הנטילה היו לו פחות ממאתים זוז ומעין דברי הר"ש על הבאת הגמלים ודבר זה נכלל בדין במשנה של 'כאחת'. ועיין לקמן.

נודד למרחקי ארץ

ו. אור זרוע, הלכות צדקה סימן ט"ו - תשובת רבינו אפרים³⁷⁰:

ראיתי שנסתפק רבינו יהודה בר' קלונימוס בר' משה זצ"ל על אדם שהוא נודד למרחקי ארץ להביא טרף לביתו ונתנו לו מאתים זוז בעיר אחת,

³⁶⁹ ושם נחשב כמי שנודד למרחקים – עיין לקמן.

³⁷⁰ וכן בשו"ת הרשב"א ח"א תתע"ב.

אם צריך לחזור לביתו ולהוציאם הואיל ויש לו כבר מאתים ושוב ירחיק נדודיו עד שיהיה לו מאתים וכן כל שעה³⁷¹.

והרב ר' שלמה הכהן הגרסן זצ"ל הי' אומר שכשאדם נודד למרחקי ארץ להביא טרף לביתו כל זמן שלא ישוב לביתו הוי כפעם אחת.

ובעיני נראה עד מקום שחישב להתנודד ולהתרחק הוי כפעם אחת.

ר' יהודה ב"ר קלונימוס לא ביאר מה הם צדדי הספק, יתכן שספקו הוא האם ניתן לומר שכל הנסיעה נחשבת 'פעם אחת' (כפי שנקטו שני הפוסקים האחרים) או שמא ספקו הינו שונה³⁷². ובשו"ת הרדב"ז ח"ב סימן תשי"ד³⁷³ כתב:

שאלת על מה סמכו ההולכים ממקום למקום ומקהל אל הקהל לבקש טרף לביתם אחר שנתנו להם כדי צורכן ולפעמים יותר מאלף וזו הולך למקום אחר ג"כ ונותנין לו ולוקח וכבר הוא עשיר³⁷⁴ וקיי"ל מי שיש לו מאתים וזו לא יטול לקט שכחה ופאה וה"ה ממעות הצדקה כאשר כתבו הראשונים ז"ל.

תשובה סמכו להם עלה דהא דקיי"ל אם אין לו מאתים וזו ונתנו לו בפעם אחת אפי' אלף וזו נוטל.

³⁷¹ אולי צ"ל כל שנה. ובמרכיב ב"ב סימן תק"א כתב: "ולאחר כלות שנה שוב ירחיק נדוד עד שיהיו לו מאתים וכן יחזור חלילה".

³⁷² כגון, על פי המבואר באות א' שיש מקום לדון האם מי שיש לו מאתים הינו כבר בכלל עשיר שאין לגביו מצות צדקה ולכן אינו יכול ליטול יותר ממאתים גם כשנודד למרחקים או שאינו בכלל עשיר ויכול ליטול יותר בנוסעו למרחקים להביא טרף לביתו. ועיין אות ח' בתמיהתו של הגר"א על פי ביאורו של בעל ערוה"ש, ויתכן שזה הוא ספיקו של רבינו יהודה ב"ר קלונימוס, האם דין המשנה של עני העובר ממקום למקום כולל גם את דין מאתים וזו שבמשנה שלאחריה – עי"ש.

³⁷³ הו"ד בקצרה בפת"ש יו"ד סימן רנ"ג ס"ק א'.

³⁷⁴ עיין אות א'. ויש לעיים האם נדייק מדבריו שהוא נוקט כשיטות שמי שיש לו מאתים וזו אין כלפיו מצות צדקה כלל.

אף הכא נמי כשהוא גולה לארץ מרחקים להביא טרף לביתו כל זמן שלא יחזור לביתו הכל נקרא פעם אחת. דאי לא תימא הכי שנתנו לו בקהל הראשון שפגע מאתים זוז אם לא יקבל יותר, אוכל אותם ולא ישוב עוד לביתו ואפילו שיתנו לו כשיעור לחזור לביתו יאכל אותם מיד ונמצא חוזר חלילה ולפיכך מותר לו לקחת כל מה שיתנו לו עד שיחזור לביתו³⁷⁵.

בתחילת דבריו הרדב"ז נזקק לדין של 'פעם אחת' אמנם בפירוט דבריו הוא מעלה סברא אחרת, שאם לא נתיר לו לקחת יותר ממאתים זוז, לא תהיה לו תועלת בקיבוץ אותם מאתים זוז כיון שמיד כשישוב לביתו יצטרך לצאת שוב וחוזר חלילה³⁷⁶. ויש לעיין מדוע נזקק הרדב"ז לדמיון של נטילה ב'פעם אחת' והרי סברתו עומדת בפני עצמה ?

ועוד, הדין של 'פעם אחת' הינו חידוש גדול יותר מדינו של ההולך למרחקים ע"פ ביאור הרדב"ז, כיון שבנטילה של 'פעם אחת' אלף זוז, הוא עתה איננו זקוק לאותם אלף (שהרי די לו במאתים לפרנסת שנה וכן"ל), ואילו הנוודד למרחקים יש סברא ברורה מדוע לתת לו יותר, ומדוע נזקק הרדב"ז להוכיח דבריו מדין 'פעם אחת' ? (עיין תשובה לשאלה זו לקמן).

---

³⁷⁵ נימוק נוסף כתב שם הרדב"ז: "עוד איכא טעמא אחרינא דלא אמרינן מי שיש לו מאתים זוז לא יטול מן הצדקה היינו מקופה של צדקה או מהיחידים בתורת צדקה שהרי בעל הבית הנותן לעני זה לא יתן לעני אחר ונמצא גוול את העניים אבל בנ"ד שהכל יודעים שיש לו יותר ממאתים זוז והוא מחזר משום פרנסת אשתו ובניו נותנין לו בתורת מתנה ולא בתורת צדקה וכן מעשים בכל יום בכל קהלות הקדש אבל צריך להזהיר את גבאי הצדקה שלא יתנו להם מקופה של צדקה כיון שיש להם יותר ממאתים זוז שנמצאו גוזלים את שאר העניים ואם אין לו מאתים זוז ויש בקופה של צדקה מעות הרבה ורצו הגבאים ליתן לו אפי' מתנה מרובה מותר ומ"מ צריך שידקדקו בדבר שלא ידחקו את שאר העניים אשר בעיר". וכתב עליו בחידושי בתרא פאה, סימן שנו"ע עמ' ר"ט: "וצ"ע בסברתו דאטו אנשים להוטים לתת מתנות לעשירים, הלא רק לצרכי צדקה נתבעים ונותנים. ועוד מי יודע אם בעיר זו מתהיל מגביתו או שכבר הלך לעיירות אחרות. ואם יפרסם שיש לו כל דהיינו מאתים זוז, ודאי יפסיד הרבה ופשוט שלא יפרסם לנתבעיו שכבר אסף הרבה עד שיצא ממדרגת עני ומה שייך שהכל יודעים".
³⁷⁶ חידושי בתרא פאה סימן שנו"ז: "ודאי לא רצו להטריחו בהלון ושוב לבקש בפעם אחר פעם שיעזרו לו וחי אחיך עמך", ואיזו חיים הוא כששותה מכוס התרעלה כשמוכרח לעזוב תלמודו ועסקיו ולהסתובב כעני הפתח וא"כ סברא הוא דכשהולך למרחקים כשכרוך בזה הרבה הוצאות ודאי לא נטריחו לחזור שוב ושוב ולבזבז מה שקיבץ בקושי על הוצאות הנסיעה.... ועי"ש.

נראה שאם ננקוט שמי שיש לו מאתים לא יצא מכלל עני ומי שנותן לו מקיים מצות צדקה (עיי' אות א', ובני העיר לא יכפו לאנשים לתת אם לעניים יש מאתים זוז), נוכל לבאר שהיתר הנטילה בבת אחת אפילו אלף נובע מכך שגם אם יטול אלף, הוא עדיין בבחינת עני שיש מצוה לתת לו צדקה ולכן מותר לו ליטול מאלף בבת אחת או מאלף אנשים, כל עוד הסכום אותו הוא נוטל אינו מגיע לדרגה שמוציאה אותו מכלל עני ולכן מותר לו ליטול ב'פעם אחת' אלף והוא הדין בשמי שנודד למרחקים ולכן הרדב"ז³⁷⁷ כך שני דינים אלו יחדיו, שבשניהם מותר ליטול מעל מאתים זוז כיון שלא יצא מכלל עני. ועל פי דרך זו, אם הוא כבר 'עשיר' שאין מצוה לתת לו אסור לו ליטול יותר מהסך שראוי לו.

אמנם מפשט לשון הרדב"ז שנקט בתחילת דבריו "וכבר הוא עשיר" יתכן לדייק שהוא נוקט שמי שיש לו מאתים, יצא לגמרי מכלל מצות צדקה. ועוד שעל פי דברינו אות א' מסתבר שנתניה של אלף זוז בבת אחת יכולה להביאו למצב בו הוא עשיר ממש.

ויתכן להציע, שפעמים יש מצות צדקה אף לעשיר, וכמבואר במשנה שבעל הבית שכלו לו מעותיו בדרך יכול ליטול מהצדקה אף שיש לו די מעות בעירו, ועל פי עיקר הדין אינו חייב ליטול בהלואה אלא יכול לקבל צדקה כיון שהוא עני באותה שעה³⁷⁷. ואף אותו עני שהוא נודד למרחקים, הוא זקוק לסכום בגבוה ממאתים זוז כדי שיוכל לשוב לביתו ולא יאלץ לצאת שוב בכל שעה ולכן הוא זקוק לסכום הגבוה ממאתים זוז ולכן עבורו זו צדקה³⁷⁸.

אמנם, אם זו הסברא שוב שבה השאלה מדוע נזקק הרדב"ז לדין 'פעם אחת' והרי סברא זו עומדת בפני עצמה ?

³⁷⁷ משנה, פאה פרק ה' משנה ד' : "בעל הבית שהיה עובר ממקום למקום וצריך ליטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני יטול וכשיחזור לביתו ישלם דברי ר' אליעזר וחכמים אומרים עני היה באותה שעה".

³⁷⁸ אם ננקוט שהסכום של מאתים זוז הוא פרנסת שנה, ולא התירו לו ליטול יותר כיון שיוכל שוב ליטול בשנה הבאה, נוכל לבאר שכל זה במי שיושב בביתו אבל מי שנודד למרחקים א"א לומר לו שיסע מביתו בכל שעה או שנה, ולכן מותר לו לקבץ לכמה שנים.

ונראה שהרדב"ז נוקט שמי שיש לו מאתים הינו עשיר גמור ולולי חידוש הדין של 'פעם אחת' היה מקום לומר שחז"ל קבעו גדר של מאתים ומעל סכום זה לעולם אסור ליטול ואין מצות צדקה כאשר יש לו בכיסו סכום זה, ומדין 'פעם אחת' למד הרדב"ז שיש מציאות של אדם שיש לו מאתים וזו בכיסו והוא לא זקוק ליותר עתה לולי רצונו לשוב לביתו ולא לצאת שוב בכל שעה, וכיון שלמדנו בדין 'פעם אחת' שיכול ליטול יותר, הוא הדין לנידון שלפנינו, ואכתי קצ"ע.

ז. כמבואר לעיל הרב ר' שלמה הגרסן והאו"ז נוקטים שנסיעה למרחקים אף היא נחשבת 'פעם אחת', רק שנחלקו האם הסיום תלוי בתכנית שתכנן מעיקרא הוא במציאות עד שובו לביתו ללא תכנית מוגדרת מראש לנסיעה.

הדמיון לדין 'פעם אחת' הינו מחודש, כיון שלא מדובר ב'פעם אחת' כפשוטה, אמנם כבר הירושלמי והמאירי ביאור שדין 'פעם אחת' אינו דוקא כפשוטו כמבואר אלא כל הענין בו הוא עסוק וכמבואר לעיל לעיל באות ד'-ה'. ולכן כל הנסיעה נחשבת בבת אחת מצאתו לביתו עד לחזרתו. והמחלוקת היא האם יש משמעות לתכנון מעיקרא.

ומכלל דברי האו"ז בסיום דבריו נראה שהוא בא להגביל את דברי הרב שלמה הגרסן, אולם לא ביאר מה דינו של אדם הנודד למרחקי ארץ ללא שהגדיר לעצמו לאן הוא הולך ולכמה זמן ויתכן שהוא מודה שאם לא תיכנן כלום, יכול ליטול עד שישוב לביתו, וצ"ע³⁷⁹.

---

³⁷⁹ יתכן שבכוונה לא הוגדרו הדברים, כיון שבמצב רגיל מדובר באנשים שהינם חסרי אמצעים ואף אם הצליחו לקבץ סכום העולה על מאתים וזו בדרכי נדודים קשות, אין להגבילם. ומה עוד שכנראה מדובר באנשים שאין להם מקורות פרנסה בביתם ועתה ישובו לביתם ויוכלו לחיות כמה שנים ממה שקיבצו. אמנם אם יתגלה שיש מי שמנצל היתר זה לרעה, מסתבר שיש למצוא דרך להגבילו על פי הענין. ויש לעיין האם המציאות של מי ש'נודד למרחקי ארץ' תקפה גם במציאות כיום שאנשים טסים מהארץ לחו"ל לאסוף כסף לתחנת בניהם או בנותיהם, שהמרחקים והטירחה אינם כפי שהיו פעם בהליכה רגלית וכדו' והאם

הכרעת הרמ"א ותמיהת הגר"א

ח. במחלוקת בין הרב שלמה הגרסן והאו"ז הכריע הרמ"א ביו"ד סימן רנ"ג סעיף א':

ומי שהולך מביתו ונוסע מעיר לעיר לקבץ, כל הדרך שהיה בדעתו ליסע כשהלך מביתו, נקרא פעם אחת. ואפילו נתנו לו ר' זוז בעיר אחת יכול לקבל יותר ומכאן ואילך אסור (מרדכי פ"ק דב"ב בשם א"ז).

והגר"א במקום כתב (ס"ק א'):

ומי שהולך כו'. ע"ש וצ"ע.

הגר"א לא ביאר מדוע 'צ"ע' האם הוא תמה על הרמ"א שהכריע כשיטת האו"ז ולא כשיטת ר' שלמה הגרסן. ובערוה"ש בסעיף ג' כתב:

מותר להם לקבל לכמה בנים בבת אחת אף שלא הגיעו לגיל הנישואין וכו', ועוד שמדובר במטרה מוגדרת ולא דוקא בחיי יום יום, וצ"ע.

ועוד יש לעיין מה דינו של עני שיושב בעירו ברחוב ומקבץ צדקה האם נדון אותו כ'פעם אחת' ויכול לקבץ אפילו אלף זוז כיון שיושב במקום אחד חוץ לביתו (עיין חידושי בתרא, פאה סימן שנ"ז). ונראה שאם ננקוט שהדבר תלוי בכך שטורח לנדוד מחוץ לביתו, אכן עליו להפסיק בחצי היום אם יושב בקרן רחוב וקבל סך של מאתים זוז. אבל אם נאמר שדין בבת אחת אינו תלוי רק בטירחא אלא בעצם העובדה שהדבר נעשה 'ענין אחד' שמא עדיין מותר לו, וצ"ע. ומ"מ מצאנו לימוד זכות.

ובפתח עינים לחיד"א בפירושו למסכת פאה פ"ז מ"ח הסתפק: "יש להסתפק ראובן ציוה לתת לעני פ' במתנת שכיב מרע מאתים דינרין וקודם שנתנו לו ציוה שמעון במתנת ש"מ לתת לעני זה עצמו מאתים דינרים. והשתא נפל הספק אם יתנו לו של ראובן ואח"כ לא יתנו לו של שמעון דשוב אינו עני כי לא ציוה שמעון אלא להיותו עני או נימא דיתנו לו שתייהם בבת אחת ויכול לקבלם... הרי משנתנו דתנן אפילו אלף נותנין לו. ומוכח דהספק הוא דילמא כאן שכבר נודע מהצוואות ששתייהן היו לו אפשר דלא מיקרא בבת אחת דמקודם נודע...". דבריו לכאורה קצ"ע שהרי מתנת שכיב מרע ככתובה וכמסורה ונמצא שזוכה כבר בדיבורו של הראשון ולא שעת המסירה בפועל קובעת אלא האמירה. והעיר על כך בצדקה ומשפט פרק ב' הלכה ל"ח (אמנם הוא הבין שמדובר שהאחד היה שכיב מרע והשני בנדר סתם – ונראה שלא היו לפניו דברי החיד"א כאן אלא דבריו בשיורי ברכה ליו"ד רנ"ג א' וע"ש שבט הלוי ח"ה סימן קל"ח אות ב').

כלומר, ברור שמותר ליצור מציאות של נתינה בבת אחת והספק שלו האם הידיעה כבר נחשבת כאילו זכה, וצ"ע, שהרי במקרה של נטילת מאה פאות ודאי יודע, וצ"ע. ועיין בעצות שכתב בעזר מקודש באבהע"ז סימן ס"א כיצד לתת מעות לזוג ויחשב צדקה.

הגר"א כתב על זה וצ"ע ולא ביאר כוונתו. ואולי משום דקודם לזה
תנן עני העובר ממקום למקום וכו' ומשמע דגם על זה קאי הך משנה
דמי שיש לו ר' זוז ע"ש.

ונראה שכוונתו היא שתמיהת הגר"א היא על עיקר הדין של מי שנודד למרחקים
שיכול ליטול יותר ממאתים זוז, כיון שתי משניות סמוכות הן במסכת פאה פרק ח',
משנה ז'-ח':

אין פוחתין לעני העובר ממקום למקום³⁸⁰ מככר בפונדיון מארבע
סאין בסלע. לן נותנין לו פרנסת לינה שבת נותנין לו מזון שלש סעודות
מי שיש לו מזון שתי סעודות לא יטול מן התמחוי מזון ארבע עשרה
סעודות לא יטול מן הקופה והקופה נגבית בשנים ומתחלקת בשלשה
(משנה ח') מי שיש לו מאתים זוז לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר
עני היו לו מאתים חסר דינר אפילו אלף נותנין לו כאחת הרי זה יטול...

כלומר ניתן לבאר ששיעור מאתים זוז שנאמר במשנה ח' הוא גם לעני העובר
ממקום למקום שדינו מפורש במשנה ז' והרי זו קושיא על שיטת ר' שלמה הגרסן
והאו"ז³⁸¹.

השלכות מדין העני הנודד / קבלת צדקה ממכתבי צדקה / כסף לנישואי בתו לת"ח

ט. צדקה ומשפט פרק ב' ס"ק מ':

---

³⁸⁰ כמה סוגי עניים, יש עני "העובר ממקום למקום" ומכאן שיש גם 'עניי עירך' וכן "עני המחזר על הפתחים"
שלאדם זה נותנים מתנה מועטת וכו'.

³⁸¹ עיין הערה 372.

ונראה לעני"ד עוד שמי ששלח מכתבים לכמה נדיבים וקיבל מנדיב אחד או מכמה שיעור מאתיים זוז, כל מה שיקבל ממה ששלח כבר, אינו צריך להחזיר או להודיע שאינו צריך יותר³⁸².

כלומר דין 'בבת אחת' אינו מחייב נסיעה אחת הליכה וגם שליחת המכתבים בכלל זה. ולדבריו במציאות של התרמה ברשת האינטרנט וכדו', אין חובה על המתרימים להודיע כאשר נאסף הסכום הדרוש. אמנם יתכן שיש הבדל בין אדם שאוסף לפרנסת ביתו שאין סכום מוגדר אליו הוא זקוק לבין התרמה לצורך מסויים (כגון, ניתוח) שאם נאסף הסכום די בו, ומסתבר להודיע לנותנים שיפסיקו להביא, וצ"ע.

י. שו"ת התעוררות תשובה חלק ד' סימן ה':

והנה נראה בפשיטות דאם יוכל להשיא בתו שאינו בן תורה והוא מדקדק במצות שאינו נדון כע"ה כדאיתא ברמ"א אה"ע סי' ב' ס"ו ולא יצטרך לבריות ואילו ירצה להשיא בתו לת"ח יצטרך לבריות אזי טוב יותר להשיא בתו למי שאינו בן תורה, כי לא מצינו שיבקש אדם מהבריות כדי לקיים מצוה רק בשלשה דברים אלו דלהלן... נר שבת... ארבע כוסות... נר חנוכה...³⁸³

...כתב שם ברמ"א ומי מביתו ונוסע מעיר לעיר לקבץ... נקרא פעם אחת ואפילו נתנו לו ר' זוז בעיר אחת יכול לקבל יותר. דה"נ בני"ד כיון שצריך להגיע לבריות כדי להשיא בתו אפילו להשיא אותה לאינו בן תורה שוב הותר לקבץ יותר כדי להשיא לבן תורה.

כלומר מי שחלילה כבר נזקק לבריות כדי להשיא את בתו, מותר לו לקבץ סכום

³⁸² למרות שצורך בנית המשכן הודיעו שמרבים העם מלהביא והפסיקו את התרומה.

³⁸³ עיין במאמרו של הרב עופר שוורץ שליט"א בצדקת הצדקה (הוצאת המכון הגבוה לתורה, או"ב בר אילן) עמ' ס"ב. וע"ע בית אהרן וישראל סיום תש"פ במאמרו של הרב דוד אברהם בעמ' קס"ד שדייק מאזהרות רבי שלמה אבן גבירול שיש לחלק ציציות לעניים שכתב באות כא: "ועל כנפי בגדך פתילים תעשה לך, ותלוה דך ודל תפייס בדברים". וע"ע לב אריה חלק ב' סימן כ"ד וציין שם לדביר הביאור הלכה סימן ל"ז סעיף ג' לגבי קניית תפילין: "ואם איש עני הוא כל ישראל חייבים בזה".

גדול עבור חתן ת"ח. ולמד דין זה מדין נטילת צדקה בבת אחת. ודבריו הינם חידוש, שדין בבת אחת יסודו בצורך של העני, ואילו כאן כיון שהוא נזקק (להשיא בתו בכל מקרה) יתירו לו ליטול עבור צרכים שמעיקרא היה אסור לו ליטול עבורם (עבור חתן ת"ח), וצ"ע.

סיכום

יא. העולה מאמור לעיל:

- מי שאין לו מאתים זוז ונתנו לו אלף בבת אחת בין מאדם אחד ובין מאלף איש מותר לו ליטול (אות א'-ב').
- נטילת מאה פאות כאחת או הבאת גמלים רבים לנטילת פאה נחשבת פעם אחת (אות ג'-ה').
- הנודד למרחקי ארץ לאסוף צדקה, י"א שספק האם מותר לו ליטול אחר שהשלים לסך של מאתים זוז, י"א שיכול ליטול עד שישוב לביתו וי"א שיטול על פי התכנית שתכנן מעיקרא ולא יותר (אות ו'). הרמ"א הכריע כשיטה האחרונה והגר"א נשאר בצ"ע ויתכן שכוונתו לתמוה על עיקר הדין (אות ח').
- שלח מכתבים לנדיבים מותר לו לקבל יותר ממאתים (אות ט').
- נאלץ לבקש צדקה להשיא בתו מותר לו ליטול סך גדול יותר עבור נישואין לת"ח (אות י').

מכירת נכסים בפחות מערכם

הקדמה / דין אונאה במכירה בפחות מהמחיר שבשוק

א. עני שיש לו נכסים למכירה, עליו למוכרם וכמבואר לעיל בהרחבה³⁸⁴. לקמן נדון במציאות בה התפרסם הדבר שהוא עני ולכן אנשים ינצלו מציאות זו ויקנו ממנו את רכושו במחיר זול.

בדיני אונאה, הכלל הוא שמטלטלין שנמכרו בששית בפחות מערכם בשוק, המכירה בטלה (עיין שו"ע חו"מ סימן רכ"ז סעיף א'-ו') ובקרקעות הכלל הוא שאין אונאה בקרקעות (על פי השו"ע אין כלל, ועל פי הרמ"א עד מחצית מערכם, שם סעיף כ"ט) אמנם כתב השו"ע בחו"מ סימן רכ"ז סעיף ט':

וכן אם מכר מפני דוחקו, וזלזל במכירתו יותר מכדי שהדעת טועה, שניכר שמפני דוחקו הוצרך לזלזל, אינו יכול לחזור, דידע ומחיל³⁸⁵.

בעל נכסים שאינו יכול למוכרם כי אם בהפסד גדול

ב. בגמ' ב"ק ז. ז. : סוגיא ערוכה בדינו של אדם שאין בידו מעות אבל יש בידו בתים שדות וכרמים שאינו מצליח למוכרן בשווין כי אם בהפסד גדול, האם יכול ליטול מעשר עני. בדברי הראשונים נאמרו כמה פירושים לסוגיא זו והמחלוקת העיקרית

³⁸⁴ עיין ליד ציון הערה 222 ואילך. ולקמן ליד ציון הערה 504 בדברי הדברות משה ביחס בין סוגייתנו בה הוול מחיר הקרקע בגלל שדחוק למוכרה לבין דינו של אדם שמפקיר נכסיו ובא ליטול מן הצדקה.

³⁸⁵ עיין פתחי חושן, אונאה פרק י' ס"ק כ"ג-כ"ד, שהוכיח דעת השו"ע אינה מוסכמת על הכל וכן ש"א שדוקא אם מכר בהפרש של "יותר מכדי שהדעת טועה" אז מוכח שמוכר מחמת דוחקו ומחל אבל אם ההפרש הוא פחות מכך יש מקום לומר שקיים דין אונאה, ע"ש בהרחבה. ואם המוכר יאמר במפורש שידוע לו שהוא מוכר בהפרש גדול ממחיר השוק ויתנה על כך, התנאי מועיל ואי אפשר לבטל את המקח – עיין בפרטי הדין בגמ' ב"מ דף נא.:

היא האם מדובר באדם שכל נכסיו הם הבתים וכדו' ששווים הוא מאתים זוז רק
עתה אין לו אפשרות למוכרם בסך זה או שמדובר באדם שאף אחרי שימכור
קרקעותיו ישאר בידו סכום העולה על מאתים זוז. ונציין תחילה בקצרה לשתי
הלישנות שבגמ' (ולאחר מכן נפרט):

גמרא ב"ק ז. – ז:	רש"י בפירושו הראשון	"לישנא אחרינא" – רש"י ב"ק ז:
דתניא: הרי שהיו לו בתים שדות וכרמים, ואינו מוצא למוכרן- מאכילין אותו מעשר עני עד מחצה	מי שהיו לו שדות וכרמים שוה מאתים וזו ותנן במסכת פאה (פ"ח מ"ח) מי שיש לו מאתים וזו לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני דלאו עני הוא ונמצא גוזל עניים, היו לו מאתים וזו חסר דינר ונתנו לו שוה אלף וזו בבת אחת הרי זה יטול. וזה יש לו בתים שדות וכרמים שוה מאתים וזו אבל אינו מוצא למוכר מאכילין אותו מעשר עני עד מחצה שוה מאה וזו וקרקעותיו ימכור במאה וזו דטפי מפלגא לא זיילי לעולם והרי יש לו מאתים וזו.	לישנא אחרינא - מאכילין אותו מעשר עני עד מחצה. לאו אעני קאי אלא אכל אדם שצריך מעות למזונות והיו לו בתים שדות וכרמים ואינו מוצא למוכר אפילו בחצי דמיהן מאכילין אותו מעשר עני עד שיתייקרו קרקעותיו שיוכל למכרן בחצי דמיהן.
והוי בה מר (והיינו רבה), היכי דמי, אי הוול ארעתא דכ"ע ודידיה נמי זל בהדיהו, אפילו טובא נמי ליספי ליה, דהא זול דכ"ע נמי?	שהרי עכשיו אין שוה מאתים וזו ותנן [שם פאה פ"ח מ"ח] היו לו מאתים וזו חסר דינר אפילו נתנו לו שוה אלף וזו בבת אחת יטול	אפילו טובא נמי - אפילו מצי לזבונניהו טובא יותר מחצי דמיהן ליספו ליה עד שיוכל למכור בשווייהן דהא מכה דכולי עלמא הוא ולא פשע מיד ³⁸⁶
אלא דאוקיר ארעתא דכולי עלמא ודידיה איידי דעייל ונפיק אזוזי זל ארעיה, אפילו פורתא נמי לא ליספו ליה ?	שהרי שוות קרקעותיו מאתים וזו	אפילו פורתא נמי - אפילו אין יכול למוכרן אלא פורתא, לא ליספו ליה דפושע הוא.
ואמר מר עלה: לא צריכא, דביומי ניסן יקרא ארעתא וביומי תשרי זל ארעתא דכ"ע נטרי עד ניסן ומזבני, והאי הואיל ואצטריכא ליה זוזי זבין כדהשתא, עד פלגא אורחיה למיזל, טפי לאו אורחיה למיזל	מפני שהלוקח ניר חורש אותן בימות הקיץ וזורען בתשרי ובמרחשון וביומי תשרי זילי שאין סיפק לזורען באותה שנה, זבין כדהשתא - בתשרי משום דאיצטריך לזוזי הלכך עני לא הוי דיטול שוה אלף דינר הואיל וביומי ניסן שוות קרקעותיו מאתים ועשיר לא הוי הואיל ולכולי עלמא נמי לא הוי שוין השתא מאתים הלכך משלימין לו עד מאתים והיינו מחצה דעד פלגא אורחיה למיזל טפי לא.	עד פלגא אורחיה למיזל טפי לא - הלכך אם יכול למכור בחצי דמיהן אין מאכילין אותו מעשר עני דזה דרכו ואם הוולו טפי מאכילין ולא יפסיד ³⁸⁷ , ותפוס לשון ראשון

³⁸⁶ הקרקעות הוולו, האם ידוע שיעלו ? כך נראה ובפירושו הראשון אין התייחסות למציאות שכזו בשלב זה

³⁸⁷ בניגוד להסבר הראשון בו ביאר שאין מציאות של הוולה בפחות מחצי, כאן מבאר שיש מציאות שכזו.

תחילה נדון בפירושו הראשון של רש"י (אות ג' ואילך) ולאחר מכן בפירושו השני (אות ו' ואילך).

מי שיש לו נכסים בסך מאתים זוז – ואינו מוצא למוכרן

ג. גמ' ב"ק דף ז. – ז :

דתניא, הרי שהיו לו³⁸⁸ בתים שדות וכרמים, ואינו מוצא למוכרן³⁸⁹ – מאכילין אותו מעשר עני עד מחצה (רש"י: שוה מאתים זוז³⁹⁰. ותנן במסכת פאה (פ"ח מ"ח) מי שיש לו מאתים זוז לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני דלאו עני הוא ונמצא גזול עניים, היו לו מאתים זוז חסר דינר ונתנו לו שוה אלף זוז בבת אחת הרי זה יטול. וזה יש לו בתים שדות וכרמים שוה מאתים זוז אבל אינו מוצא למכור, מאכילין אותו מעשר עני עד מחצה שוה מאה זוז וקרקעותיו ימכור במאה זוז דטפי מפלגא לא זיילי לעולם³⁹¹ והרי יש לו מאתים זוז)³⁹².

³⁸⁸ "לו" – נחלקו ראשונים האם מדובר בעני או בעשיר – ועיין לקמן (שיטת רש"י – בעני).
³⁸⁹ אינו מוצא קונה שיקנה אותם במחיר ראוי. ונראה שהברייתא נקטה בתים שדות וכרמים. אבל לאו דוקא הם וגם מטלטלין דינם שווה. אמנם במטלטלין שדרך למכרם ולקנותם בשוק לא ניכר כל כך שמוכר אותם מחמת דוחק ואולי זו הסיבה שהברייתא נקטה דוקא מקרקעין. או שרק בקרקעות לא מחייבים אותו למכור מחמת חשיבותם וחשיבות נחלת אבותיו אבל במטלטלין חייב לעולם למכור, וצ"ע.
 ובאות א' הובאו דברי השו"ע לגבי מי שמכר נכסיו בזול מחמת דוחק ולא חילק בין קרקעות למטלטלין. ומסתבר ששיטת השו"ע היא שמדובר דוקא במטלטלין, כיון שלשיטתו בקרקעות לעולם אין אונאה ואין שום חידוש בבעל הבית המוכר מחמת דוחקו כיון שאין דין ביטול מקח מחמת אונאה בקרקעות כלל (עיין אות א').
³⁹⁰ כל נכסיו הינם מאתים זוז – ויש לו אותם בקרקעות הנ"ל (חוץ מהבית בו הוא גר שאותו אינו צריך למכור).
³⁹¹ כפי שמבאר רבה עצמו בהמשך – עיין לקמן. אולם יתכן שהקרקע תזול בפחות מחצי כגון שיש מי שמוכן לקנות ממנו במאה וחמישים ומסתבר שבמקרה זה יוכל ליטול לקט ומעשר עני בסך חמישים ולכן נקטה הברייתא "עד מחצה" אבל אם הזול פחות – יקבל פחות.
³⁹² מסתבר שאם מוצא קונה רק בסך של מאה ומכר את הקרקע ועתה יש לו בידו מאה זוז, הרי הוא עני שיכול ליטול אפילו אלף. אבל המציאות היא שלא מכר את הקרקע (לא רצה) ואז הדין הוא שאינו יכול ליטול אלף אלא משלימים לו עד מאתים ולא יותר.
 ויש לעיין מה יקרה לאחר שיכלה את המאה שנתנו לו וישאר עם הקרקע, האם במקרה זה שוב יטול מאה או יכריחו אותו למכור, שאם נאמר שכל פעם יכול ליטול מאה, הרי שבכל חצי שנה יטול שוב מאה ובסופו של דבר נמצא שמקבל מאתים זוז פעמים בשנה ?
 ונראה, שהמציאות היא שמעשר עני בכמות גדולה מצוי בשעת הקציר ולכן אם לא יטול מעשר עני בשעת הקציר, שוב לא תהיה לו הזדמנות ליטול עד השנה הבאה ולכן יאלץ למכור את קרקעו. אמנם צ"ע שהרי יש עוד פרות בשדה חוץ מתבואה והם נמצאים במשך כל השנה. ובמיוחד לשיטה שנקט בה השו"ע שדין מאתים

והוי בה מר (והיינו רבה), היכי דמי,

אי הוול ארעתא דכ"ע ודידיה נמי זל בהדיהו, אפילו טובא נמי ליספי ליה, דהא זול דכ"ע נמי (שהרי עכשיו אין שוה מאתים זוז ותנן [שם פאה פ"ח מ"ח] היו לו מאתים זוז חסר דינר אפילו נתנו לו שוה אלף זוז בבת אחת יטול) ?

אלא דאוקיר ארעתא דכולי עלמא³⁹³ ודידיה אידי דעייל ונפיק אזוזי³⁹⁴ זל ארעיה, אפילו פורתא נמי לא ליספו ליה (שהרי שוות קרקעותיו מאתים זוז)³⁹⁵ ?

ואמר מר עלה, לא צריכא, דביומי ניסן יקרא ארעתא וביומי תשרי זל ארעתא (מפני שהלוקח ניר חורש אותן בימות הקיץ וזורען בתשרי ובמרשון וביומי תשרי זילי שאין סיפק לזורען באותה שנה), דכ"ע נטרי עד ניסן ומזבני, והאי הואיל ואצטריכא ליה זוזי זבין כדהשתא, עד פלגא אורחיה למיזל, טפי לאו אורחיה למיזל (זבין כדהשתא - בתשרי משום דאיצטריך לזוזי הלכך עני לא הוי דיטול שוה אלף דינר הואיל וביומי ניסן שוות קרקעותיו מאתים ועשיר לא הוי הואיל ולכולי עלמא נמי לא הוי שוין השתא מאתים הלכך משלימין לו עד מאתים והיינו מחצה דעד פלגא אורחיה למיזל טפי לא).

זוז הינו גם בצדקה שנוטל מאנשים ולא רק ממעשר עני בשדה, קשה יותר לבאר מה יעשה לאחר חצי שנה שיכלו המאה שקיבל, וצ"ע.

³⁹³ יש לעיין האם הפירוש של 'אוקיר ארעתא' הוא שהקרקעות של כולם התייקרו ושלו הוולו או שהכוונה היא שהקרקעות של כולם נשארו יקרות ושלו הוולו. ובפשטות, עיקר ההקפדה היא על כך ששלו הוולו ביחס לאחרים ואין נפ"מ מדוע הקרקעות של האחרים יקרות יותר. ויתכן שבניגוד למקרה הראשון בו נאמר "הוול ארעתא דכו"ע" נקט רבה כאן "אוקיר ארעתא דכו"ע" אבל להלכה אין חילוק בין אם הקרקעות של כולם התייקרו לבין אן הקרקעת של כולם שמרו על ערכן.

³⁹⁴ נכנס ויוצא כדי לקבל זוזים (ומראה שהוא דחוק).

³⁹⁵ עיין לקמן באות ד' בביאור מציאות זו.

ודידה... זל ארעיה

ד. במקרה בו הקרקע של אדם זה הוזלה כיון שהוא 'עייל ונפיק אזוזי' סובר רבה שאפילו פורתא (מעט) של מעשר עני לא יתנו לו. ובתוס' בב"ק דף ז. ד"ה "אי דאייקר" כתב:

אף על גב שאינו מוצא ליתן עליהם מאתים זוז³⁹⁶, לא יטול כלל לפי שגרם לעצמו ופשע דלא הוי ליה למיעל ולמיפק אזוזי³⁹⁷. אבל אם לא פשע אפילו שוות יותר ממאתים זוז יכול ליטול קודם שימכור בפחות משויין.

ראשונים תמהו על שיטה זו, וכקושיית תלמיד רבינו פרץ בשטמ"ק בב"ק דף ז. :

ועוד קשה דאטו משום דקא מעייל ונפיק אזוזי מפני דחקו הוי פושע בהכי מה היה יכול לעשות³⁹⁸ ?

אמנם, רש"י עצמו לא הזכיר שהוא פושע ורק ציין שמחיר השוק של הקרקעות הינו מאתים זוז, רק הוא אינו יכול למוכרם במחיר זה (כיון שנודע שהוא דחוק במעות).

ונראה לבאר על פי דברי האחרונים שחילקו בין מעשר עני ולקט שכחה ופאה שהם

---

³⁹⁶ נראה שפירוש דבריו הוא, שבעל הקרקע אינו מוצא מי שיתן לו עליהם תשלום של מאתים זוז. מאירי כאן: "ואיהו פושע כשמראה עצמו עייל ונפיק אזוזי". וכתב שאינו דומה לבעל בית שהיה עובר ממקום למקום וכלו לו מעותיו שיכול ליטול צדקה (למרות שיש לו בביתו) ואינו חייב להשיבם (עיין משנה פאה פרק ה' משנה ד'), כיון שאותה בעל בית לא פשע "דאורחא גרם ליה". ומשמע מדבריו שאם בעל הבית פשע (בכוונה לא לקח איתו מספיק מעות בהסתמך על הצדקה – אין לתת לו !)

³⁹⁷ ובנחלת דוד כאן כתב: "כיון דפשע... הוא דבר תימא דמאי פשיעה יש בזה במאי דעייל ונפיק אזוזי, כי מה יעשה עני בעני אשר עולליו שאלו לחם ופורש אין להם, אם לא ישתדל למכור קרקעותיו להחיות נפשו נפשות ביתו העטופים ברעב, אטו בשביל שלא הסתיר עניו לקיים בעצמו יש מתעשר ואין לו כל (ע"פ משלי יג ו'), קנסינן ליה, אתמהא !?".

³⁹⁸ יתכן שהטענה היא שהיה עליו למכור קרקעותיו ולא להראות את עובדת היותו דחוק במעות ודייק בלשון המאירי שבהערה הקודמת. ועיין הערה 406.

נחשבים ממון עניים לבין צדקה שהיא ממון בעל הבית שנותן משלו לעניים³⁹⁹. ולכן, אותו אדם שעל פי מחיר השוק יש לו מאתים זוז, רק הוא עצמו אינו יכול למכור במחיר זה כי הוא עייל ונפיק אזורי, יכולים העניים שהם הבעלים על המעשר עני והלקט שכחה ופאה לומר לו, שאין הוא זכאי להיכלל בכלל העניים (אפילו אם לא נגדיר אותו פושע וכל שכן אם הוא פושע), כיון שעל פי מחירי השוק יש לו מאתים. אבל לגבי מצות צדקה, חובה על עשיר לעזור לעני בשעת דוחקו ולכן צדקה ודאי שיש לתת לו⁴⁰⁰.

דביומי ניסן יקרא ארעתא וביומי תשרי זל ארעתא

ה. מסקנת רבה שהעני שמשלימים לו למאתים זוז ואינו זכאי ליטול אפילו אלף בבת אחת, הינו עני שיש לו קרקע שעתה היא זולה אבל בעוד כמה חודשים תתיקר. כלומר, ההיתר ליטול אלף זוז הינו רק לעני שאינו עתיד להתעשר, אבל מי שעתיד להתעשר והעושר בידו (הקרקע בבעלותו), לא התירו לו ליטול אלף זוז ויטול רק כדי להשלים לשיעור שנה (מאתים זוז)⁴⁰¹.

אמנם יש לעיין האם אחד שנתנו לו מאה זוז, חובה עליו למכור את הקרקע שלו, או שמותר לו או אפילו חובה עליו להמתין עד זמן היוקר ואז ימכור במאתים בגמ' לא נאמר מה יעשה עתה, וצ"ע⁴⁰².

³⁹⁹ עיין ליד ציון הערה 163.

⁴⁰⁰ והאם זכאי לסך של מאתים זוז או פחות ? נראה שעל פי השיטה שגם בצדקה נאמר דין מאתים זוז וגם דין אפילו נותנין לו אלף בבת אחת יכול ליטול – אכן יטול.

⁴⁰¹ ועיין רשימות שיעורים ב"ק דף ז. , דברות משה ב"ק סימן ג' ענף ד'.

⁴⁰² יש לעיין האם לא היה ראוי שילוו לו מעות וישיב אותם בשעה שיכול למכור ביוקר ? ונראה שכיון שאם ימכור ביוקר יהיו לו רק מאתים זוז ויאלץ להשיב את ההלוואה של המאה שוב יזדקק לבריות, אינו חייב ליטול הלוואה. ועיין גם בדינו של בעל הבית העובר ממקום למקום וכתב בשיעורי ר' דוד (פוברסקי) לב"ק דף ז. : "והנה זה ודאי, לרש"י, אם קודם ימכור את השדה, ורק אח"כ יתנו לו המעשר עני, ודאי יוכל לקבל אפי' הרבה יותר ממחצה, דכיון שמכר וקיבל רק מאה זוז, הרי הוי עכשיו עני ממש, ויכול ליטול אפי' אלף זוז. ורק דהכא מיירי דנותנין לו המעשר עני קודם שמכר, ובזה הוי הדין דנותנין לו רק מאה זוז, דאח"כ במכירתו יקבל עוד מאה זוז ויהא עשיר ולא יקבל עוד. אלא דלכאורה צ"ב מ"ט נותנין

לישנא אחרינא / עשיר שהזולו קרקעותיו

ו. על פי ה'לישנא אחרינא' שבפירוש רש"י (לעיל אות ב') סוגיית הגמ' דנה באדם שאף אם ימכור את קרקעותיו בהפסד יוותר בידו סכום שאינו מזכה אותו במתנות עניים (כלומר יהיה לו יותר ממאתים זוז) ואע"פ כן יש מקרים בהם הותר לו ליטול מעשר עני⁴⁰³. ומדברי רש"י בביאור הסוגיא עולה⁴⁰⁴:

• אם מדובר שמחיר הקרקעות של כולם ירד⁴⁰⁵, אפילו אם המחיר ירד בפחות

לו רק מאה זוז, דממ"נ אם נחשב עכשיו עני, כיון דעכשיו בתשרי אינו יכול למכור במאתים, א"כ יתנו לו אפי' יותר ממאה, ואם נחשב עשיר מחמת דבניסן יהא שוה מאתים, דעי"ז חשיב דכבר עכשיו יש לו מאתים, מ"ט נותנין לו כלל, הא הוי עשיר. וצריך לומר דנותנין לו כדי שלא ייעני שלא יצטרך למכור במאה זוז ואז יצטרך ליטול הרבה, ואף על זה הוי היתר ליטול מעשר עני".

⁴⁰³ בהלכות גביית מלוה פסק השו"ע בחו"מ סימן ק"ג סעיף א' שכששמין את הקרקע של החייב: "שמין כפי הזמן וכפי השעה שנמכרים הקרקעות באותו מקום" (ועיין אורים ס"ק ה'). ובסימן ק"א סעיף ט' כתב השו"ע ששמין את מחיר המטלטלין והקרקעות כפי מה שיוכל המלוה למכרם עתה ולא לעכבו למכרם במקומות אחרים או עד שיתייקר "דאם כן נעלת דלת בפני לוויין" (משמע לכאורה שבשומת נזיקין כן נתחשב בעליית מחירים עתידית? עיין סמ"ע ס"ק י"ב). ועיין בשו"ע בחו"מ סימן תי"ט סעיף א' (בהלכות נזקי ממון) שהדין הוא שהשומא היא כפי שיכול למכרה מיד ובמקומו (ועי"ש בסעיף ב' וחו"מ סימן קב סעיף ב-ג'). ואף בהלכות ערכין פסוק הרמב"ם בפרק ג' הל' י"ט שהשומא היא על פי המקום והשעה.

משמע, שרק לענין צדקה מצינו שיש להתחשב באדם שלא יפסיד מנכסיו (והעיר על כך בספר נקדש בצדקה עמ' 193, ע"ש).

⁴⁰⁴ עיין לעיל בטבלה. ויש לעיין האם כשיתנו לו מעשר עני או צדקה, יקבל רק עבור מזונות או עבור כל צרכיו על פי מידת עושרו שהיה רגיל לה. ורש"י כתב שהסוגיא דנה על כל "אדם שצריך מעות למזונות". כלומר רק עבור מזונותיו, אבל אם היה רגיל להוצאות אחרות, מסתבר שלהוצאות אלו אין חיוב על קופת הצדקה, שבסופו של דבר עשיר הוא. ועוד יש מקום לומר שיאכילו אותו מזונות על פי אדם רגיל ולא על פי עשיר. ועוד יש מקום להעיר, שכל זה כשנותנו לו רק קרקעות, אבל אם נותנו לו כלי כסף וכלי זהב ואותם הוא יכול למכור בשוויים, מסתבר שעליו למכור דלא גרע משאר עני שאין לו מאתים זוז שיש לו למכור כליו. ולעיל, בסוגיית מכירת כליו של העני לא נזכר שיאלץ למכור בפחות משוויין, ואולי במטלטלין לא (היה) מצוי כ"כ הבהל, וצ"ע.

⁴⁰⁵ ומסתבר שלא מדובר ב'ירידה עונתית' כמו ההבדל בין המחיר בתשרי לעומת המחיר בניסן (לקמן) אלא בירידת מחירים כללית שלא על פי תנאי השוק הרגילים. אמנם, מסתבר שישנה ציפיה שהמחירים שוב יעלו, שאל"כ אין הגיון לתת לו צדקה עתה.

ועוד נראה, שדבר לא מצוי הוא שאדם שיש לו שדות וכרמים, כלל לא יהיו בידו מזומנים לצורך מזונותיו. ולכן מסתבר שכבר הוציא את כספו לצורך מזונות ועתה נשאר ללא כלום. ובדרך כלל מי שיש לו שדות יודע לכלכל מעשיו באופן שהיו לו מעות גם שיקבל שוב רווח מקרקעותיו. אולם אדם זה כנראה לא הצליח להפיק די רווח מקרקעותיו (השוכרים לא שילמו, התבואה לא עלתה יפה וכדו') ולכן נותר ללא מזומנים בהם יוכל לכלכל את עצמו. ובמקרה זה התירו לו ליטול מעשר עני.

אמנם ברור שקיים קושי בכך שאנשים שאינם עשירים כ"כ יתנו מעשר עני למי שאחר מכירת קרקעותיו היה עשיר יותר מהם?

ממחצית ערכם הראשוני – הוא זכאי ליטול מעשר עני⁴⁰⁶.

- אם רק מחיר הקרקע שלו ירד כיון שהוכיח לכולם שהוא זקוק למכור את קרקעו – אפילו אם הוא יכול למוכרן במחיר נמוך מאד (משמע אפילו פחות מחצי ערכן), הוא אינו זכאי למעשר עני כיון ש'פושע הוא'⁴⁰⁷.
- אם מחירי הקרקעות יורדים בתשרי ועולים שוב בניסן והוא נזקק למוכרם בתשרי – אם הוא יכול למוכרן עד מחצית ערכם, הוא אינו זכאי למעשר עני כיון שמדובר בירידת מחירים רגילה, אבל אם ירד ערך הקרקעות ביותר ממחצית ערכן – הוא זכאי ליטול מעשר עני.

ז. ספר האשכול (הלכות צדקה דף רי. – מהד' אלבק) תמה על שיטה זו:

ויש מי ששואל ואומר למה אמרו רבותינו כך מאכילין אותו מעשר עני עד מחצה, וכי מה שיש קרקעות שהן שוות אלף וזו ולא ימצא מהן כי אם חמש מאות (זוז) מה לנו בכך, והרי הוא עשיר שיש לו חמש מאות זוז ולמה נאכילנו מעשר עני עד מחצה, והיה לנו מן הדין להלוות לו (על קרקעותיו) עד שימצא למוכרם ויהיה הקרן קיים להקדש?

ואם נפרש שמדובר דוקא ב'מעשר עני' (ולא בצדקה שאדם מוציא מכיסו), הרי שלאחרים לא תהיה תרעומת עליו כיון שלא יאלצו לתת יותר ממה שנותנים בכל פעם, כיון ששיעור מעשר עני ודומיו הינו קבוע ומוגדר, רק עתה יתחלק גם אליו.

אמנם, העניינים יתרעמו מדוע הכלילו גם אדם זה בתוכם, ונראה שכיון שמסתבר שמדובר בתקופת זמן קצובה ולא לתמיד והוא נותן מעשר עני בשאר שנים, התירו לו חכמים ליטול מכספם של העניים, ואכתי צ"ע.

⁴⁰⁶ רש"י לא ביאר את הטעם. ומ"מ מסתבר שמדובר בירידה לא צפויה וכן"ל בהערה הקודמת. ומסתבר שלא מדובר שכל בני העיר יש להם שדות וקרמים וכו' שאילו היה כך כולם היו צריכים לתת לכולם, ולא מסתבר.

⁴⁰⁷ העובדה שהוא פושע, יש בכוחה למנוע ממנו לזכות בכספי מעשר עני, כאשר הוא ישאר עשיר גם אחר מכירת הנכסים. אבל אם הוא יהפוך להיות עני אחר מכירתם, יש מקום לומר שלשיטה זו יכול ליטול מעשר עני.

בדברות משה לב"ק ח"ג הערות לפרק א' הערה כ"ט ביאר שלשון 'פושע' אינה מלמדת שבעל הקרקע 'עשה דבר שלא כהוגן', שהרי הוא רוצה לפרנס את עצמו ומוכר קרקעותיו אלא "דמה שהוול רק בשדה זו שהוא בשביל הנהגתו במכירה אף שבשביל צורכו הוא לעשות כן, לא שייך שמעשר עני וצדקה יצטרכו ליתן לו כדי שלא יפסיד משווי ממונו... ויש לידון לאחש זה כמו עשיר אחד שאבד ממונו וירד מנכסיו המרובים ונשאר לו עדיין יותר ממאתים זוז שאין ההפסד על הצדקה אלא על עצמו, וכמו כן בהוול מחמת עצמו... שחסרון זה הוא חסרון שלא שייך שישתנה בשביל המתנת זמן ויש לדנוג לפי מה שהוא עתה שכיון שעל כל פנים שוה מאתים זוז".

ויש מי שמתרץ כי זה שאמרו מאכילין אותו מעשר עני עד מחצה לא אמרו שלא יפרע הממון שלוקח בעת שימכור נכסיו, אלא ודאי זה שמאכילין אותו בדרך הלואה הוא...

ויש מי שאומר שאלו הדברים בצדקה הוא ראוי לגזברין לעשות כך שילוו [לו] עד מחצה או יותר או פחות כפי מה שיראו הגזברים ויפרע בעת שימכור, אבל במעשר עני אין דינו [כך, שהרי] לעניים נתקדש והוא כהקדשים ומעשרות, ועד מחצה דוקא ולא יותר.

ויש מי שאומר דבין מעשר עני ובין צדקה חד דינא אית להון להאי מילתא, ותנא במעשר (שני) [עני] והוא הדין לצדקה, והיינו טעמא דמאכילין אותו עד מחצה דכיון דיש לו, עשיר הוא ואין לנו להאכילו אלא בהלואה, ובהלואה עצמה לא נלוה אלא שיעור מה שנישום חצי נכסיו כי עד פלגא אורחיה למיזל, ולכך לא נלוה על נכסיו אלא עד חצי מה ששויין כדי שלא נפסיד ההקדש בזלזולו.

האשכול אינו מוכן לקבל שכספי מעשר עני⁴⁰⁸ ינתנו למי שהוא עשיר ולפיכך מצינו שמדובר בהלואה ולא בצדקה או שמדובר בכספי צדקה ולא בכספי מעשר עני⁴⁰⁹. אמנם בפשט סוגייתנו אין הוכחה שמדובר דוקא בהלואה (או רק בכספי צדקה)⁴¹⁰.

ח. המאירי בב"ק דף ז. שאף הוא מפרש את סוגייתנו באדם עשיר, מדמה את הדין שלפנינו לדין אחר:

⁴⁰⁸ היה מקום לומר שאין ליטול מכספי מעשר עני, שהרי הם בבעלות העניים, אבל חיוב צדקה יהיה כאן (והיינו לומר לעשירים אחרים שיתמכו בו). ועיין לקמן בלשונו של הרדב"ז באות ט' שלא חילק בין צדקה לבין מעשר עני. והיה גם מקום לומר שצדקה אי אפשר לתבוע במקרה זה כיון שאין לחייב אדם להוציא ממון מכיסו עבור עשיר שיוותר לו ממון רב גם אם ימכור אם קרקעותיו. אבל, מעשר עני שהוא כבר ממונם, ניתן להכליל אדם נוסף בתוך הזכאים לקבלו, וצ"ע.

⁴⁰⁹ עיין בהערה הקודמת.

⁴¹⁰ במציאות שלנו 'אשראי' בריבית (בהיתר) הינה דבר מצוי מאד, ויש לעיין האם במציאות הכלכלית שלנו יש מקום לנקוט כשיטת האשכול, וצ"ע.

היה עשיר והיו לו קרקעות בתים שדות וכרמים אלא שאינו מוצא למכור אפילו היו שוים אלף זוז מאכילים אותו מדברים אלו עד שימצא למכור ואף לכשימכור אינו חייב לשלם⁴¹¹...

הרי זה כאותה שאמרו במסכת חולין ק"ל ב' בעל הבית שהיה עובר ממקום למקום ואכל כל מה שהוציא מביתו למזונות מאכילין אותו לקט שכחה ופאה ומעשר עני אף על פי שהוא עשיר במקומו ואינו חייב לשלם אף לכשיגיע לביתו שמכל מקום עני הוא באותה שעה והרי זה כעני שהעשיר שאינו חייב לשלם ואף זה הואיל ואינו מוצא למכור אלא בהפסד גדול הרי הוא כעני העובר ממקום למקום שמאכילין אותו אף על פי שהוא עשיר במקומו שאף זה כאין לו הוא הואיל ואי אפשר לו למכור אלא בהפסד גדול...

הראיה מדינו של בעל הבית יש לעיין בה, שהרי אותו בעל בית שנמצא בעיר אחרת, אין לו ממה לאכול עתה והעובדה שיש לו נכסים בעירו לא מועילה לו עתה. לעומת זאת בנידון שלפנינו יש לו נכסים עתה שיכול למכרם, ומדוע לא נחייב אותו למכרם עתה ולפרנס את עצמו ?

אף הרדב"ז בביאור שיטת הרמב"ם בפרק ט' מהלכות מתנות עניים הלכה ט"ז מדמה לדין בעל הבית שכלו מעותיו:

ודעת רבינו דאפילו דשוו ארעתיה כמה וכמה, דומיא דעשיר ההולך ממקום למקום ותמו מעותיו. ולפיכך סמכו ענין לו ומאכילין אותו מעשר עני או צדקה עד חצי דמי קרקעותיו דטפי מפלגא לאו אורחיה למיזל ועשו אותו כאילו הוא עני באותה שעה כדי שלא ימכור מתוך הדחק שלא בזמן המכירה.

מדברי הרדב"ז שכתב 'ועשו אותו כאילו הוא עני', מוכח שמדובר בתקנת חכמים שמאפשרת לבעל הקרקעות העשיר שלא למכור את קרקעותיו. אמנם לא ביאר מה

---

⁴¹¹ כלומר לא מדובר בהלוואה אלא בנתינה גמורה

גרם לחכמים לתקן תקנה זו.

ט. בגמ' בב"ב דף צא. נאמר שאם מחירי הסחורות הוזלו מתריעין על כך אפילו בשבת, וכך נפסק להלכה בשו"ע או"ח תקע"ו סעיף י':

וכן על המזונות. כיצד, הרי שהוזלו דברים של סחורה שרוב חיי אנשי אותה העיר מהם, כגון כלי פשתן בבבל ויין ושמן בארץ ישראל, ונתמעט המשא והמתן עד שיצטרך התגר למכור שוה עשרה בששה, הרי זו צרת צבור ומתריעין עליה, ובשבת זועקים עליה אבל אין תוקעין עליה בשבת⁴¹².

כלומר, פגיעה בפרנסה הינה סיבה להתריע עליה ואפילו לזעוק ולהתפלל עליה בשבת. ודין תפילה או תענית על צרה נאמרה לא רק ביחס לציבור אלא גם ביחס ליחיד וכמבואר בשו"ע או"ח סימן תקע"ח סעיף א':

כשם שהצבור מתענים ומתפללים על צרתם, כך כל יחיד מתענה ומתפלל על צרתו, כיצד היה לו חולה או תועה במדבר או חבוש בבית האסורים, יש לו להתענות ולבקש רחמים בתעניתו⁴¹³.

ומסתבר שלא דוקא במקרים שצוינו כאן בשו"ע, אלא גם במקרים של פגיעה בפרנסה כמבואר לעיל בצרת הציבור. והדברים מפורשים בחיבור התשובה למאירי חלק שבר גאון, מאמר א' פרק ד':

⁴¹² כתב בערוה"ש חו"מ סימן רכ"ז סעיף ז' (בדיני אונאה): "ופשיטא שאין להביט על אותם החנונים המזלולים במקחים ומוכרין בזול שמקלקלים לעצמם ומקלקלין דרכי המסחר והם ישאו עון וכבר אמרו חז"ל [ב"ב צ"א א] מתריעין על פרקמטיא שהוזלה ואפילו בשבת וכמ"ש באו"ח סי' תקע"ו".

⁴¹³ עיין ערוה"ש בסימן זה, שכתב שדין זה של תלית היחיד על צרתו לא נתבאר בגמ' והרמב"ם כתב אותו מסבא דנפשיה.

אבל כל יחיד הוא מתענה על צרתו בין קלה בין כבדה בין הפסד ממון⁴¹⁴ בין דבר אחר, ואפילו בצרת קרוביו...

ונמצא שמי שאינו יכול למכור את רכושו כי אם בהפסד ניכר הרי זו צרה. ומסתבר שכל מי שיכול להועיל לחבירו בצרתו, עליו לסייע לו.

ומכאן שיש מקום לומר שראו חכמים לסייע לאותו עשיר שנקלע לצרה למרות שיוותר לו ממון מרובה גם אחר ההפסד והתירו לו ליטול מעשר עני (וצדקה - כדברי הרדב"ז).

ובספר ויקרא פרק כ"ה פס' ל"ה נאמר:

וְכִי־יִמְנֹעַ אֱחָיִךְ וּמָטָה יָדוֹ עִמָּךְ וְהִתְנַקֶּה בּוֹ⁴¹⁵

כלומר, גם אדם שאינו בגדר עני אלא הוא בבחינת 'ימנך' יש לסייע בעדו ולהחזיקו שלא יפול. ויש מקום להציע שראו חכמים להכליל בנידון זה אף את העשיר שבסוגייתנו⁴¹⁶ כדי שלא יפול יותר⁴¹⁷.

ועוד, ששיעור מאתים זוז הינו שיעור מדרבנן. וכן מצאנו שפעמים נותנים לאדם יותר ממתאים זוז כגון עבד לרוץ לפניו (כתובות סז:). וכו'. כלומר לא מדובר בשיעור מוחלט אלא תלוי ענין. ואף בנידון שלפנינו ראו חכמים להכליל אדם זה בכלל העניים ולהתיר לו ליטול מעשר עני.

---

⁴¹⁴ עיין ברכות דף ה: במעשה של רב הונא שהפסיד כסף רב מחמת החמצת יינו, ואמרו לו לפשפש במעשיו.

⁴¹⁵ אמנם עיקר הפסוק הוא ביחס למצות הלואה ולא צדקה. אמנם כתב הדברות משה בב"ק ח"ג הערות לפרק א' הערה כ"ט (בביאור שיטת הרי"ף) שיש מקום להסיק אף לצדקה.

⁴¹⁶ ועיין רשימות שיעורים כאן.

⁴¹⁷ ויתכן שבמקרה זה יש מקום לשיקול דעת של בית דין, האם ירידת המחירים שלו תביא אותו לידי נפילה כלכלית, שאם לא – אין מקום לתת לו, וצ"ע.

י. נמצא שעל פי שיטת רש"י בלישנא אחרינא, אם מדובר בהוזלת קרקעות כללית, יש לסייע לאותו אדם שנשאר עם קרקעותיו ואין לו מעות כדי מזונותיו⁴¹⁸ כדי שלא יתמוטטו נכסיו. אבל אם מדובר שרק נכסיו הוזלו כיון שהוא ממהר למוכרן, במקרה זה אין חיוב על קופת הצדקה לתת לו ואף אין לו זכות ליטול מעשר עני, כיון ש מעשיו גרמו, אין הוא יכול להטיל עצמו על הציבור⁴¹⁹.

ואם מדובר בירידה עונתית של מחירי הקרקעות (הבדל בין תשרי לבין ניסן) והוא נאלץ למוכרם בעת הזול, כל עוד מדובר בירידה עונתית רגילה (עד מחצית) עליו למוכרן, אבל אם מדובר בירידת מחירים מעבר לכך שזו אינה ירידת מחירים רגילה לעונה זו (הרי זה כמו המקרה בו ירדו מחירי הקרקעות של כולם כנ"ל) – והוא זכאי למעשר עני וצדקה עד ששוב יעלו מחירי הקרקעות לסך של מחצית דמיהם המקורית.

שיטת הרי"ף – עשיר שהוזל קרקעותיו

יא. שיטת הרי"ף (כפי שמבאר אותו תוס' בב"ק דף ז. ד"ה "אי" ועוד ראשונים) בביאור סוגייתנו, שמדובר באדם עשיר שאף לאחר שימכור את נכסיו (בזול) יותרו לו מאתים זוז, ואע"פ כן התירו לו ליטול מעשר עני וצדקה במקרים מסויימים, ובכך דומה שיטתו לשיטת ה'לישנא אחרינא' שבדברי רש"י (אות ו' ואילך) אולם הוא חלוק על רש"י באילו מקרים יכול ליטול, וכדלקמן (שיטת רש"י בלישנא אחרינא כנגד שיטת הרי"ף):

⁴¹⁸ עיין הערה 404 – בדיוק שמדובר דוקא במזונות.

⁴¹⁹ ועיין הערה 406 בשם הדברות משה.

גירסת הגמ' ב"ק ז-ז: ופירוש רש"י בלישנא אחרינא	גירסת הרי"ף דף ב. – <i>ס' פ' אהמדרג'!</i>
רש"י: לישנא אחרינא - מאכילין אותו מעשר עני עד מחצה. לאו אעני קאי אלא אכל אדם שצריך מעות למזונות והיו לו בתים שדות וכרמים ואינו מוצא למכור אפילו בחצי דמיהן מאכילין אותו מעשר עני עד שיתייקרו קרקעותיו שיוכל למכרן בחצי דמיהן).	תניא הרי שהיו לו בתים שדות וכרמים ואין מוצא למכור מאכילין אותו מעשר עני עד מחצה.
והוי בה מר, היכי דמי? אי הוול ארעתא דכ"ע ודידיה נמי זל בהדיהו, אפילו טובא - נמי ליספי ליה, דהא זול דכ"ע נמי! (רש"י: אפילו טובא נמי - אפילו מצי לזבוננהו טובא יותר מחצי דמיהן ליספו ליה עד שיוכל למכור בשוויהן דהא מכה דכולי עלמא הוא ולא פשע מיד).	הוי בה רבה היכי דמי אי דזול ארעתא דכולי עלמא ודיליה נמי זולא בהדיהו אפילו פורתא ⁴²⁰ - נמי לא ליספו ליה
אלא דאוקיר ארעתא דכולי עלמא, ודידיה אידי דעייל ונפיק אזוזי זל ארעיה, אפילו פורתא - נמי לא ליספו ליה! (רש"י: אפילו פורתא נמי - אפילו אין יכול למכרן אלא פורתא, לא ליספו ליה דפושע הוא).	ואלא דאייקור ארעתא דכ"ע ודיליה אידי דעייל ונפיק אזוזי זלא ארעיה [דף ז' ע"ב] אפי' טובא ⁴²¹ נמי ליספו ליה
ואמר מר עלה: לא צריכא, דביומי ניסן יקרא ארעתא וביומי תשרי זל ארעתא, דכ"ע נטרי עד ניסן ומזבני, והאי הואיל ואצטריכא ליה זוזי זבין כדהשתא, עד פלגא אורחיה למיזל, טפי לאו אורחיה למיזל (רש"י: עד פלגא אורחיה למיזל טפי לא - הלכך אם יכול למכור בחצי דמיהן אין מאכילין אותו מעשר עני דזה דרכו ואם הוולו טפי מאכילין ולא יפסיד).	הדר אמר רבה לא נצרכה אלא דביומי ניסן יקרא ארעא וביומי תשרי זלא ארעא דכ"ע נטרי עד ניסן ומזבני, והאי הואיל ואצטריכו ליה זוזי זבין השתא עד פלגא אורחיה למיזל טפי לאו אורחיה למיזל:

יב. על פי שיטת הרי"ף:

- אם מחירי הקרקעות של כולם ירדו – אין לתת לו מעשר עני.
- אם רק מחיר הקרקע שלו ירד כיון שהוא ממהר למכור והוא עייל ונפיק אזוזי - יש לתת לו מעשר עני (ולא ביאר מה הגבול).

⁴²⁰ השווה לדברי רש"י בשינוי בין "טובה" ל"פורתא"

⁴²¹ גרס "טובה" ואילו רש"י גרס "פורתא".

- אם מדובר בירידה עונתית – יקבל אם ירדו מחירי הקרקעות יותר ממחצית ערכם.

ובביאור שיטתו נראה לומר, שבמקרה בו ירד רק מחיר הקרקע שלו כיון שהוא ממחר למוכרה ולכן אנשים מנצלים את מצבו ומוכנים לשלם לו מעט, הוא זכאי לקבל צדקה. ונראה שהטעם הוא שהעובדה שאנשים מנצלים את מצבו הדחוק של אותו אדם, היא איננה דבר הגון ולפיכך הטילו על הציבור למנוע מציאות שכזו⁴²². ובמיוחד, שהתקנה להתיר לו ליטול מעשר עני וצדקה היא עצמה תגרום לכך שהוא לא יאלץ למכור בזול כיון שיש לו ברירה אחרת והקונים יקנו ממנו במחירי השוק (ועיין בלשון הרמב"ם לקמן).

אבל אם מחירי הקרקעות של כולם ירדו, אין סיבה לתת לו שהרי הוא עשיר וכך גם בירידה עונתית של המחירים, אבל אם המחירים בעונה הזולה ירדו יותר ממחצה, דבר שאינו רגיל, יש לתת לו כיון שאינו מוכר כמו כל המוכרים אלא מחמת מצבו הדחוק ולכן יש לסייע בעדו (ועיין אות טו לגבי 'עד מחצה' בביאור שיטת הרי"ף).

פסקי הרמב"ם והשו"ע

יג. רמב"ם פרק ט' מהלכות מתנות עניים הל' ט"ז-י"ז:

מי שהיו לו בתים שדות וכרמים ואם מוכרן בימי הגשמים מוכרן בזול ואם הניחן עד ימות החמה מוכרן בשויהן, אין מחייבין אותו למכור אלא מאכילין אותו מעשר עני עד חצי דמיהן ולא ידחוק עצמו וימכור שלא בזמן מכירה⁴²³.

⁴²² למרות שהקונים שרוצים לקנות הן מועטים ואילו קופת הציבור או המעשר עני שייכים לרבים יותר. ובמיוחד במעשר עני שמסתבר שאין בין העניים מי שרוצה לקנות את קרקעו.

⁴²³ האם יש מידת חסידות שלמכור ולא ליטול ? - לקמן.
- 216 -

היו שאר האדם לוקחין ביוקר והוא אינו מוצא שיקח ממנו אלא בזול מפני שהוא דחוק וטרוד אין מחייבין אותו למכור, אלא אוכל מעשר עני והולך עד שימכור בשוה וידעו הכל שאינו דחוק למכור.

הרמב"ם לא כתב במפורש האם מדובר באדם שגם לאחר המכירה בזול ישארו בידו מאתים זוז או מדובר בעני שלא יוותרו בידו מאתים זוז. אמנם מפרשי הרמב"ם ביארו שמדובר באופן הראשון⁴²⁴.

והרמב"ם השמיט את המקרה בו הוזלו הקרקעות של כולם. וכתב הכסף משנה שמקרה זה הינו פשוט ואין צריך לכותבו, ונראה שכוונתו היא שפשוט שבמקרה זה אינו זכאי לצדקה.

יד. יסוד שיטת הרמב"ם כשיטת הרי"ף לעיל. אמנם במקרה של ירידת מחירים של ימות הגשמים הוסיף הרמב"ם: "ולא ידחוק עצמו וימכור שלא בזמן מכירה". ויש לעיין מה ראה הרמב"ם להוסיף תוספת זו. והרי במשנה בסוף מסכת פאה דובר בשבחו של מי שאינו נוטל מן הצדקה אפילו כשהוא זקוק לה ואף הרמב"ם עצמו כתב בפרק 'הלכה יח':

לעולם ידחוק אדם עצמו ויתגלגל בצער ואל יצטרך לבריות ואל ישליך עצמו על הצבור, וכן צוו חכמים ואמרו עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ואפילו היה חכם ומכובד והעני יעסוק באומנות ואפילו באומנות מנוולת ולא יצטרך לבריות, מוטב לפשוט עור בהמות נבלות ולא יאמר לעם חכם גדול אני כהן אני פרנסוני, ובכך צוו חכמים, גדולי החכמים היו מהם חוטבי עצים ונושאי הקורות ושואבי מים לגנות ועושי הברזל והפחמים ולא שאלו מן הצבור ולא קיבלו מהם כשנתנו להם.

---

⁴²⁴ יתכן שנימוקם הוא שכיון שהרמב"ם לא פירט שמדובר בעני אין להעמיד ולחדש שמדובר בעני. ועוד, שבהלכה קודם לכן דן הרמב"ם על בעל בית (העובר ממקום למקום) שאינו עני ממש. והרמב"ם לא כתב מה דינו של עני כפי שביאר רש"י בפירושו הראשון.

ולכאורה קל וחומר במקרה שלפנינו שמדובר באדם שאף לאחר המכירה יוותר לו סכום גדול שאנו אדם עני, ומדוע לגביו כתב הרמב"ם שלא ידחוק עצמו ?

בדוחק היה ניתן לומר שאף שהרמב"ם כתב "ולא ידחוק עצמו..." אין זו הנחיה לאותו אדם אלא לנותנים שהרי כתב: "מאכילין אותו מעשר עני עד חצי דמיהן ולא ידחוק עצמו וימכור שלא בזמן מכירה". כלומר הנותנים יתנו והם יאמרו לו שהוא לא חייב לדחוק את עצמו ולמכור בזול, אולם אין זה סותר שהוא בעצמו יש לו מעלה שלא ליטול, וקצ"ע.

טו. במקרה של ירידת מחירים עונתית כתב הרמב"ם שמאכילין אותו מעשר עני "עד חצי דמיהן" ולא ביאר מה כוונתו. הטור ביו"ד סימן רנ"ג כתב וביאר את ההבדל בין שיטתו (שהיא כשיטת הרי"ף) לבין שיטת הרמב"ם:

מי שיש לו שדות וכרמים ובתים הרבה חוץ מבית דירתו ואין לו מעות ובא למוכרם אם מפני שרואים אותו שהוא דחוק אין רוצין לקנות ממנו אין מחייבין אותו למוכרם אלא מאכילים אותו מן הצדקה עד שימכור בשוויים וידעו הכל שאינו דחוק למכור.

אבל אם הוזלו כל הקרקעות אף של אחרים אפילו אם הוזלו שאינם שוין בחצי דמיהן אם יכול למוכרם שיהיו לו ר' זוז לפי הזול צריך למוכרם ולא יטול מהצדקה.

ואם הוא בימות הגשמים שאין זמן מכירה ואין מוצא למכור אלא בזול ואם יניחן עד ימות החמה יכול למוכרם בשוויים אין מחייבין אותו למכור אלא נותנים לו מהצדקה עד שיכול למוכרם בחצי דמיהן.

והרמב"ם כתב מאכילין אותו עד חצי דמיהן ולא ידחוק עצמו למכור שלא בזמן מכירה יראה מדבריו שמאכילין אותו עד דמי חצי הקרקעות וכאשר כתבתי הוא העיקר.

אף הכס"מ (פ"ט מהלכות מתנות עניים ה"ט) הסכים שזה הוא הפירוש בדברי הרמב"ם (אף שכתב שהיה מקום לדחוק דבריו כשיטת הרי"ף/הטור) וביאר שעד מחצית, זו תנודה רגילה של מחירי הקרקעות, אבל יותר ממחצית אין זו תנודה רגילה של מחירי הקרקעות ומאכילים אותו 'עד חצי דמי הקרקעות' והיינו שאם הקרקע שלו שווה אלף והוא מוצא למוכרה בשש מאות, יתנו לו מהצדקה סך של ארבע מאות, ואם מחיר הקרקע יוזל לחמש מאות, יתנו לו חמש מאות, ואם מחיר הקרקע הוזל לארבע מאות לא יתנו לו שש מאות, אלא רק חמש מאות – כשווי מחצית דמי הקרקע, שיותר ממחצית אין להטיל על כספי מעשר עני.

ונראה להציע, שאין הכוונה שאם יש לו כמה וכמה בתים ושדות, ישלימו לו לערך כולם, אלא אך ורק לשדה אחת שהוא היה צריך למוכרה לצורך מזונותיו ואילו שאר הקרקעות ודאי שלא ימכור.

טו. הרמב"ם לא פירט מה הוא שיעור הוזלת הקרקעות בימות הגשמים שמאפשר לו ליטול מעשר עני. ואף השו"ע ביו"ד בסימן רנ"ג סעיף ג' לא פירט:

מי שהיו לו קרקעות ואם ימכרם בימות הגשמים ימכרם בזול, ואם יניחם עד ימות החמה מוכרן בשווין, אין מחייבין אותו למכור אלא מאכילין אותו מעשר עני⁴²⁵ עד חצי דמיהם, ולא ידחוק עצמו וימכור שלא בזמן מכירה (ל' הרמב"ם פ"ט מהל' מ"ע דין י"ז). (ויש אומרים שאין מאכילין אותו רק עד שיכול למכור קרקעותיו בחצי דמיהן) (טור ושאר הרבה פוסקים).

היו שאר האדם לוקחים ביוקר והוא אינו מוצא מי שיקח ממנו אלא בזול, מפני שהוא דחוק וטרוד, אין מחייבים אותו למכור אלא אוכל מעשר עני והולך עד שימכור בשוה וידעו הכל שאינו דחוק למכור.

⁴²⁵ השו"ע נקט 'מעשר עני'. ויש לעיין האם דוקא מעשר עני לא צדקה ? ונראה שלא דוקא – ועיין בדברי הרדב"ז לעיל.

בספר ראשון לציון על השו"ע ביאר שמדובר שהוזלו יותר משיעור אונאה והיינו שתות (ששית) אבל כיון שלהלכה שיעור שתות אינו תקף בקרקעות:

נראה דלסברת הרמב"ם לפחות יפחות כדי שיעור אונאה דעלמא –
דמינכר הוזלתו

מטלטלין ושאר דברים שהוזלו / כסף בהשקעות – קרן או רווחים

טז. סוגיית הגמ' הינה בהוזלת קרקעות וכך נקטו גם הפוסקים. ויש לעיין מה הדין בהוזלת שאר דברים כגון, סחורות, מניות וכדו'. ובספר צדקה ומשפט פרק ב' הערה כ"ד כתב:

לכאורה נראה דהוא הדין מטלטלין ולא מצאתי בפירוש.
הקושי בדבריו הוא מדוע בגמ' נקטו רק קרקעות ולא הזכירו מטלטלין. ולכאורה היה מקום להציע שבמטלטלין לא היתה מציאות של הוזלה מחמת מכירה של דוחק. אולם כמבואר לעיל באות א' חז"ל הכירו מציאות של אדם המוכר מחמת דוחקו, ואין דין אונאה בכך. ואם כך מסתבר לומר שדוקא בקרקעות נאמר הדין ולא בשאר מטלטלין וברור שגם חז"ל הכירו מציאות של סחורות שיש תקופה שהם בזול ויש תקופה שהם ביוקר, וצ"ע⁴²⁶.

עוד יש מקום להציע, שבמקרים רבים מטלטלין הינם דברים המיועדים למכירה (סחורה) וכשיש לאדם עיסקה טובה הוא מוכר מטלטלין וקונה דבר אחר. לעומת זאת קרקע הינה דבר שלא רגילים למוכרו כלל אלא רק מדוחק⁴²⁷ ולפיכך הקילו אף לעשיר ליטול מעשר עני.

⁴²⁶ היה מקום לומר שהגמ' נקטה קרקע כדוגמא בעלמא או טעם האחר שמחלק בין המציאות הכלכלית אז לבין זו של היום.

⁴²⁷ עיין שו"ת חיים ביד סימן נ"ו סוד"ה "וכן נר" "

יז. שו"ת אבני ישפה חלק ה' סימן קל"ה:

ובענין השאלה שיש לאדם סכום מכובד בבנק אמנם אינו יכול לקבל את הכסף כי הפקיד אותו בבנק לשנה כדי לקבל רבית גבוהה וכעת השאלה אם מותר לתת לו מעשר כספים או לא כיון שזקוק לכסף.

בשו"ע יו"ד סי' רנ"ג... ומשמע מכאן שכל שהוא יסבול הפסד בעת המכירה כיון שאינו העת הנכון למכור יש לו דין של עני. ואם כן אף אנו נאמר שאין לחייב אותו להוציא כספו כי יפסיד מן הרבית ויש לו דין של עני.

אלא שיש לחלק דשאני התם שיפסיד מן הקרן כי לא יקבל את השווי האמיתי של הקרקעות אבל כאן לא יפסיד מן הקרן דבר רק יקבל פחות ריוח ומנין לנו שזה אותו הדבר.

ואם האדם הזה אין לו קרקעות רק הוא חי מן הקרן שנמצא בבנק וההכנסה שלו הוא מה שהקרן נושא פירות של רבית י"ל שכיון שלא יקבל את הפירות הרי זה כאדם שלא יקבל משכורת שאעפ"י שהמשכורת הוא כולו ריוח אבל כיון שזה מקור פרנסתו שפיר יש להחשיבו כמו עני אם יפסיד סכום זה. ומאידך יש לומר שהמקבל משכורת אם יפסיד שכרו אין לו כלום במה להתפרנס. אבל כאן יש לו את כל הקרן שמונח בבנק שיוכל להשתמש בו אם לא יקבל את הרבית.

ועוד שלא השארת אדם שאינו מקבל צדקה כי כל אדם ינעול את כספו בבנק כדי להרויח ויאמר כעת אין לי כסף ומגיע לי צדקה, אלא ודאי שצריך להשאיר כסף שממנו הוא מתפרנס. ואם לא עשה מקודם אז יעשה כן עכשיו אבל לא יקח צדקה כאשר אינו צריך.

וגם באופן שאינו יכול להוציא את כספו מחמת שסגר אותו אין נראה להקל כיון שעשה כן בידים.

סוף דבר מי שיש לו סכום מכובד בבנק אינו רשאי לקבל צדקה ואם סגר הכסף יראה לפתוח ואם אינו יכול לפתוח ילוה עד שיקבל את כספו בחזרה⁴²⁸.

לגבי סברתו שמי שפרנסתו היא מקרן שיש לו בבנק. לכאורה יש מקום להציע שלא כדבריו, שהוא נוקט שיכול לחיות מהקרן עצמה. אולם כבר כתב השו"ע שבזמן הזה יש לתת לאדם כסף כדי שתהיה לו קרן להתפרנס ממנה⁴²⁹, ואם כך מסתבר שמי שחי מכספי הריבית של הקרן – אין לאלצו למכור כפי שלא יאמרו לבעל המכולת למכור את חנותו שהיא מקור פרנסתו, וצ"ע. אמנם, מכלל דבריו משמע שאם יאלץ להפסיד גם מהקרן – מותר לו ליטול מעשר עני וצדקה.

יח. מעשה הצדקה סימן נ"ט (הרב אלחנן פרץ):

עשיר גדול בעל מניות רבות אולם אם קרה וירד ערכן מאוד בגלל סיבה מסוימת ואם ימתינו קצת יעלה מחירם. מסתבר שיכול לקחת מן הצדקה ולאכול ממעשר עני עד שיוכל למכור מניותיו. כי אפשר להגדיר מצבם כשירדו ממחירם כימות הגשמים. אכן המציאות שבדרך כלל אי אתה יודע מתי יעלה וכו' ואין ירידה עונתית אלא הירידה היא לא לפי סדר קבוע ולכן לא יוכל לקחת צדקה.

⁴²⁸ כלומר אין לו היתר ליטול צדקה.

⁴²⁹ לעיל ליד ציון הערה שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת..

תכניות חיסכון. עשיר שיש לו תכניות חיסכון ואין לו כסף לשימוש האם ישבור את התכניות אם לאו. ולכאורה כיון דזל מעט ע"י השבירה יוכל לאכול מן הצדקה. אולם יש להסתפק בזה כי תכניות חיסכון אין זה זל ארעיה אלא ע"י השבירה לא יקבל ריוח. ובקופות גמל שם המצב שיש הפסד ממש אם שוברן בתוך זמנם כי אז נלקח ממנו מס אפשר שיקח מן הצדקה אם אין לו כסף אחר.

בעלי חובות הבאים יחדיו יש מצב ושמועה שומעים על אדם שפשט רגל ומיד בעלי חובות מקיפין אותו שיפרע חובותיו ואם יקחו ממנו בפעם אחת ירדו כל נכסיו יש לדון האם מחוייבים ב"ד והגבאים לתת לו סכום גדול שיפרע בו חובותיו כדי שלא ירדו נכסיו או שמא שכל דין זה להאכיל עשיר היינו דבר יום ביומו ולא נתינת צדקה חד פעמית⁴³⁰

סיכום

יט. העולה מהאמור לעיל:

- אדם שיש לו קרקע בסך מאתים זוז ואינו מצליח למכרה בשוויה. לדעת רש"י בפירושו הראשון, אם הוזלו כל הקרקעות הרי הוא עני ויכול ליטול אפילו אלף זוז בבת אחת. אם מדובר בירידה עונתית והמחיר יעלה כעבור זמן יכול ליטול עד שיעור מאתים זוז. ואם רק קרקעותיו הוזלו כיון שהוא עייל ונפיק אזווי, אינו זכאי ליטול כלום (אות ג-ה').
- על פי הלישנא אחרינא של רש"י, מי שיש לו מאתים זוז גם לאחר שימכור את קרקעותיו – דינו הוא כמבואר באות ו' ולשיטת הרי"ף במקרה זה עיין באות יב. והרמב"ם והשו"ע פסקו כרי"ף (אות יג).
- נחלקו הרמב"ם והרי"ף כמה יקבל בירידה עונתית של מחירי הקרקעות (אות טו).
- פוסקים דימו בין ירידת מחירי קרקע לבין ירידת מחירי מטלטלין (אות טז-יז).

---

⁴³⁰ עיין בשיעור הקודם וצ"ע שלא מצאנו חיוב על הצדקה כאשר אותו אדם לווה מאחרים ועליו להשיב.

צדקה=====

יש לו ואינו רוצה להתפרנס משלו

א. בפרק הקודם נסב הדיון אודות אדם שיש לו נכסים, שפעמים שחז"ל התיירו לו שלא למוכרם ולהתפרנס מן הצדקה. לקמן נדון באדם שיש לו ממון משלו ועל פי דין עליו להוציא מרכושו כדי לפרנס את עצמו והוא אינו רוצה⁴³¹, שבפשטות נאמר שאם הוא אינו רוצה להועיל לעצמו אין בית דין חייבים לו דבר^{432, 433}.

אם מדובר שאי רצונו לפרנס משל עצמו פוגע בחיובים המוטלים עליו כגון פרנסת בני ביתו, קיימים מקרים בהם יורדים לנכסיו או מבזים אותו כדי שיפרנס⁴³⁴. עיקר הדיון שלפנינו הינו באדם שאינו רוצה לפרנס עצמו ואין לכך השלכה על אנשים אחרים.

(והדיון לקמן הינו לגבי מי שיש לו ממון ואינו מוציא. ויש מקום גם לדון בדינו

⁴³¹ כמה אופנים של "יש לו". יתכן שמדובר באדם שאינו רוצה למכור את קרקעותיו במציאות בה הוא חייב בה (כמבואר בפרק הקודם) או שיש לו כלים שעל פי דין הוא חייב למוכרן ואינו רוצה למוכרן או שיש לו מעות ובתירוץ שונים אינו רוצה להוציאן, ועיין הערה 445.

⁴³² "יש לו" בפשטות מי שיש לו מעות ברשותו. אמנם בספר מסורת משה חלק ב' סימן קע"א עמ' רמ"ג כתב שיש לו הינו גם אדם שיש לו יכולת לקבל מהממשלה ואינו רוצה לקבל ומבקש מיחידים, ועל פי ההלכה אין להשגיח עליו. אמנם כתב שם, שאם יש לו ילדים שיכולים לפרנסו ואינם רוצים לתת, למרות שעל הילדים יש חובה לתת, לא נחשב כשיש לו כיון שאינו חייב לצעוק על ילדיו, עי"ש. ועיין הערה 181.

⁴³³ יש מקום לדון הן על צדקה של היחיד והן על בני העיר. עוד יש לדון דין הינו גם ביחס למתנות עניים המפורשות בתורה כגון לקט, שכה ופאה או מעשר עני. ואם ננקוט שאכן אין לתת למי שיכול לעבוד ואינו רוצה, האם הדבר יחול אפילו במקרה בו אדם אין לו כל, אבל יכול למכור עצמו כעבד עברי (עיין רמב"ם פרק א' מעבדים הל' א'), האם נאמר לו שימכור עצמו ולא יקבל צדקה, וצ"ע.

⁴³⁴ עיין שו"ע אבהע"ז סימן ע"א סעיף א' בחובת הכפיה מדינא ובחובת הכפיה ביחס לבניו הגדולים משום צדקה. ובסימן ע' סעיף ה' לגבי חיוב הבעל המזונות אשתו ומתי בית דין יורדים לנכסיו כדי לפרנסה. וכן אם נשטתה (סעיף ו'). ומצאנו גם מקרים בהם אדם מעדיף להעמיד פנים כאילו אין לו ("אדם עשוי שלא להשביע א עצמו" – סנהדרין כט:; ועוד).

של מי שיש לו שדה ויכול לזורעו ואינו זורעו האם דינו כעני⁴³⁵).

הלואה למי שאינו רוצה לפרנס את עצמו

ב. גמ' ב"מ דף לא:

העבט⁴³⁶ תעביטנו, אין לי אלא שאין לו (ממה שיתפרנס) ואינו רוצה להתפרנס (משלך במתנה, ואמר רחמנא, העבט דרך הלואה⁴³⁷) – אמר רחמנא, תן לו דרך הלואה⁴³⁸.

⁴³⁵ עיין הערה 180 שם הכריע האג"מ כדעת השו"ע שמי שיש לו ואינו רוצה להתפרנס משלו, אין נזקקין לו. ובשו"ת אג"מ יו"ד חלק ד' סימן ל"ז, כתב ששבט יששכר (שזבולון פירנסו כדי שיוכל לעסוק בתורה), לא היה עני שהרי היתה לו נחלה בא"י שממנה ניתן להתפרנס, משמע שמי שיש לו רכוש שיכול להתפרנס ממנו אינו עני, והרי הוא כמי שיש לו קרן שיכול להתפרנס ממנה שאינו עני (עיין יו"ד סימן רנ"ג), ועיין הערה 627.

⁴³⁶ העבט – הלואה (תמורת עבט/משכון).

⁴³⁷ כתב בשו"ע הרב, חו"מ בתחילת הלכות הלואה: "מצות עשה להלוות לעניי ישראל (אם ידו משגת ושיעור השגת יד נתבאר בהלכות צדקה) שנאמר אם כסף תלוה את עמי את העני עמך יכול רשות תלמוד לומר והעבט תעביטנו וגו'. ואף בלא עבט חייב להלוותו ואף ליתן לו מתנת חנם שהרי נאמר נתן נתן לו (ואומר השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה וגו' והמלוה על המשכון אינו משמט על כרחך אף בלא משכון חייבך הכתוב להלוות לו). ומה תלמוד לומר והעבט תעביטנו שאם העני אינו רוצה להתפרנס משל אחרים וגם בוש ללוות אומרים לו הבא משכון כדי להגיס דעתו שלא יבוש".

⁴³⁸ מדובר באדם שאינו רוצה להזדקק לבריית בצדקה. ובפשטות יש בכך מעלה (וכמבואר במשנה האחרונה בסוף מסכת פאה). אמנם, אדם שיודע שאין לו ממה להשיב הלואה אסור לו ללוות ואף אין מצות להלוות לו (שמא יעבור המלוה על איסור נגישה – עיין בהרחבה בחונן ומלוה), כך שאם אדם זה מבקש הלואה מחבירו אין על חבירו מצוה להלוות לו אלא לתת לו צדקה. אמנם בנידון שבגמ' אותו נזקק אינו רוצה צדקה אלא הלואה ועל פי דין אסור לתת לו הלואה, ומחדשת הגמ' שלפנינו – שילווה לו. אמנם לא נאמר בגמ' במפרש האם מדובר בהלואה שהיא הלואה אמיתית והחוב ירדוף את החייב או שזו מראית עין של הלואה והמלוה אינו מכוון כלל לשם הלואה אלא לשם צדקה. וכתב השו"ע ביו"ד סימן רנ"ג סעיף א': "עני שאינו רוצה ליקח צדקה, מערימים ונותנין לו לשם מתנה או לשם הלואה" (נתינה במתנה - כנראה בדרך מכובדת שלא תראה לו כצדקה). ובערוה"ש שם בסעיף י"ז כתב: "עני שאינו רוצה לקבל צדקה וידענו שהוא מוכרח לכך אנחנו מחוייבים להתאמץ שיקבל ואם עכ"ז אינו רוצה צריכים לעשות עמו הערמה והיינו שנותנין לו בדרך מתנה ולא דרך צדקה ואם גם זה אינו רוצה נותנין לו לשם הלואה ואח"כ אין תובעין ממנו ונראה דאם הוא מתאמץ לשלם ואין ביכולתו אין מקבלין ממנו". ויש לעיין האם במקרה זה מותר לכתוב שטר הלואה שהרי מדובר בשטר שקר שאין כוונת המלוה לגבות ממנו ולא גרע משטרי אמנה ושטרי פסים שאסור לכתובם ושמא במקרה זה התירו, וצ"ע.

יש לו ואינו רוצה להתפרנס מנין ? תלמוד לומר תעביטנו, מכל מקום (משלו), אלא משלך⁴³⁹, מנין שאתה חייב להעביטו, וליפרע ממנו אחר מיתה - תלמוד לומר תעביטנו, והכי מפרש בכתובות פרק מציאת האשה (סז, ב).

ולרבי שמעון, דאמר, יש לו ואינו רוצה להתפרנס - אין נזקקין לו, תעביטנו⁴⁴⁰ למה לי? - דברה תורה כלשון בני אדם.

ובסוגיית הגמ' במסכת גמ' כתובות דף סז:

תנו רבנן... יש לו ואינו רוצה להתפרנס, (רש"י: משלו, אלא משל צדקה ומסגף עצמו ברעב) נותנין לו לשום מתנה וחוזרין ונפרעין ממנו. חוזרין ונפרעין הימנו, תו לא שקיל⁴⁴¹? אמר רב פפא: לאחר מיתה.

ר"ש אומר, יש לו ואינו רוצה להתפרנס אין נזקקין לו...

ת"ר, העבט, זה שאין לו ואינו רוצה להתפרנס, שנותנים לו לשום הלואה וחוזרין ונותנים לו לשום מתנה.

תעביטנו, זה שיש לו ואינו רוצה להתפרנס, שנותנים לו לשום מתנה וחוזרין ונפרעין הימנו לאחר מיתה, דברי ר' יהודה⁴⁴².

וחכ"א, יש לו ואינו רוצה להתפרנס, אין נזקקין לו, ואלא מה אני מקיים תעביטנו ? דברה תורה כלשון בני אדם.

בגמ' לא מבואר האם אותו אדם שאינו רוצה לפרנס את עצמו מבקש הלואה, או

---

⁴³⁹ פירוש, הוא אינו רוצה להתפרנס משלו אלא מבקש משלך (משל אחרים).

⁴⁴⁰ פירוש מדוע כפלה תורה וכתבה "העבט תעביטנו" ?

⁴⁴¹ פירוש, לא יקח פעם נוספת מאיתנו וימות ברעב. ועיין שו"ת מהר"ם מרוטנבורג סימן ל"ט שהסיק מכאן שגם לא ניטל ממנו בעל כורחו, ולכאורה ניטל את כך רכוש, וצ"ע.

⁴⁴² תוספתא, פאה (ליברמן) פרק ד' הלכה י"ג: "האומר איני מתפרנס משל עצמי שוקדין עליו ומפרנסין אותו נותנין לו לשם מתנה וחוזרין ונותנים לו לשם מלוה". וצ"ע מה פירוש הדברים.

מבקש צדקה. ויתכן שאין משמעות לבקשתו ועל פי דין אין חובה/מצוה לתת לו צדקה אלא רק הלואה.

אמנם, יש לעיין מה הסברא לעשות עימו חסד ולהלוות לו והרי יש לו ? ועוד, מדוע הפרעון יהיה רק אחר מיתה והרי יכולים להלוות לו לזמן קצוב ואם לא יפרע דינו יהיה כמו כל חייב שאינו משלם שבית דין יורדים לנכסיו ומוצאים ממנו כשיש לו ממה לשלם ?

יתכן שמדובר בגזרת הכתוב, במציאות של אדם שאינו רוצה להתפרנס משלו והוא מפאת עצמו אינו רוצה לקבל הלואה ולכן אם יציעו לו הלואה הוא לא יקח ולכן הדין הוא שחובה לתת לו ומותר לתת לו כביכול לשם מתנה ואחר מיתה יפרעו מנכסיו⁴⁴³.

אמנם יש לעיין, ר' יהודה (בכתובות) סובר שנותנים לו לשם מתנה וחוזרים ונפרעין ממנו לאחר מיתה. אולם לשון הפסוק הוא 'תעביטנו' והיינו להלוות לו תמורת משכון⁴⁴⁴. וכיצד ניתן לקבל ממנו משכון כאשר נותנים לו מתנה ? וצ"ע.

ג. בעצם החיוב לסייע לאדם שיש לו אבל אינו רוצה להוציא משלו, מסתבר שהיא מעין החיוב לתת עבד לרוץ לפניו למי שהיה רגיל בכך או כמו גמילות חסד שנוהגת גם ביחס לעשירים. וכל שכן כאן שמסתבר שהעובדה שאינו רוצה להוציא משלו נובעת מכך שהוא חושב שאין לו כדי פרנסתו ולכן חושש להציא מכספו, ואף שעל פי דין אין לקבל את דבריו, מצות הלואה יש לקיים בו. וכתב על כך בחידושי הריטב"א בב"מ דף לא :

---

⁴⁴³ אמנם לשון הגמ' היא לתת לו דרך הלואה ואם כן הוא יודע שהוא לווה ? ושמה הכוונה היא שאנו נותנים לו לשם הלואה בלי שהוא יודע (מוסרים הודעה בבית דין כדי לומר שמדובר בהלואה למרות שבשעה שנותנים לו הוא אינו יודע שמדובר בהלואה).

⁴⁴⁴ עבוט הינו משכון.

וי"ל דרבנן סברי דכיון דיש לו ואינו רוצה להתפרנס אין לך חסר גדול
מזה וגריע טפי מחסרון ממון, תוס',⁴⁴⁵.

אמנם, מסתבר שכיון שמדובר בהלוואה שמועד פרעונה יהיה רק לאחר מותו של
האדם, ההלוואה תינתן מקופה או מיחיד שיש לו ממון מרובה שאינו זקוק לו לזמן
ארוך.

אין נזקקין לו / סכנת מוות

ד. שיטת ר' שמעון היא שאין מצוה להלוות למי שיש לו ואינו רוצה לפרנס את עצמו.
ו'אין נזקקין לו'. ויש לעיין האם לשיטת ר' שמעון אין חובה לסייע לו ומי שיסייע
לא יקיים מצוה, או שאין חובה אבל המסייע יקיים מצוה.

נראה, שכיון שהמצוה להלוות למי שיש לו הינה חידוש ויש צורך לדרשת הפסוק
כדי ללומדה, מסתבר שר' שמעון שסובר שאין מקור בפסוק למצוה זו (כיון שדיברה
תורה בלשון בני אדם) סובר שאין כלל מצוה בדבר.

ה. אם ננקוט שכלל אין מצוה בדבר נוכל להבין את דברי הראשונים דלקמן שאפילו
אם ירעב אין מצוה לתת לו וכפי שכתב הרמב"ם בפרק ז' מהלכות מתנות עניים
הלכה ט' (ובעקבותיו השו"ע ביו"ד סימן רנ"ג סעיף י'):

ועשיר המרעיב את עצמו ועינו צרה בממונו שלא יאכל ממנו ולא ישתה
אין משגיחין בו⁴⁴⁶.

---

⁴⁴⁵ אמנם ודאי שיהיו מקרים שיהיה קשה להסביר זאת, וצ"ע. אמנם פעמים שהדבר קרוב יותר לשכל, במציאות
של אנשים זקנים שזקוקים למזון או חימום וחוסכים למרות שיש להם די פרנסתם ואז המצוה היא לתת להם
ולהיפרע מהם לאחר מותם. ועיין הערה 431.

⁴⁴⁶ רמב"ם פרק ח' מהלכות ערכין הלכה י"ג: "לעולם לא יקדיש אדם ולא יחרים כל נכסיו, והעושה כן עובר
על דעת הכתוב שהרי הוא אומר מכל אשר לו ולא כל אשר לו כמו שבארו חכמים, ואין זו חסידות אלא שטות
שהרי הוא מאבד כל ממונו ויצטרך לבריות, ואין מרחמין עליו, ובזה וכיוצא בו אמרו חכמים חסיד שוטה מכלל

הרמב"ם לא ביאר לאיזו דרגת רעב מגיע אותו עשיר. וכתב הר"ן בכתובות בדף כט: מדפי הרי"ף בביאור שיטת ר' שמעון:

אין נזקקין לו, ואם ימות ימות.

ובחידושי הר"י מלוניל שם הרחיב:

אין נזקקין לו, ואם ימות ימות דאיהו אפסיד אנפשיה.

אולם בערוה"ש ביו"ד סימן רנ"ג סעיף י"ז כתב:

עשיר כילי שעינו צרה בממונו ומרעב עצמו ואינו אוכל אין משגיחין בו וילך בסכלותו. ונראה לי דאם הוא חולה מחמת רעבון דמאכילין אותו ונוטלין ממנו בע"כ⁴⁴⁷.

בפשטות קיימת מחלוקת בין הר"י מלוניל והר"ן לבין ערוה"ש. שלדעת הראשונים אין חובה לפרנסו כלל אפילו אם ימות. ואילו לשיטת בעל ערוך השלחן, אם הוא חולה מרעבוננו מאכילים אותו ונפרעים משלו.

אמנם, יתכן שאין מחלוקת. הר"י מלוניל והר"ן נוקטים שאם הוא מרעב את עצמו, אין בית דין נזקקין לו. אבל אף הם מודים שאם הוא חלה יש להצילו מכח פקוח נפש או ספק פיקוח נפש ולהיפרע ממנו בחייו ובעל כורחו. רק שקודם שהגיע למצב זה אין חובה על גבאי הצדקה להלוות לו ולהיפרע ממנו אחר מותו, אבל אין חובה

מבלי עולם, אלא כל המפור ממנו במצות אל יפזר יותר מחומש, ויהיה כמו שצו נביאים מכלכל דבריו במשפט בין בדברי תורה בין בדברי עולם. ויש לעיין אחר שפיזר כל ממנו האם 'אין מרחמין עליו'. והרי עתה אין לו כלל? וצ"ע. ועיין תענית כב: ששיטת ר' יוסי היא: "רבי יוסי אומר, אין היחיד רשאי לסגף את עצמו בתענית, שמא יצטרך לבריות ואין הבריות מרחמות עליו". ויש לעיין האם הבריות שאינן מרחמות עליו נוהגות כהוגן על פי האמור בדברי הרמב"ם.

⁴⁴⁷ כתב בספר צדקה ומשפט פרק ב' ס"ק נ"ו (על פי שיטת ערוך השלחן): "ונראה לפי זה הוא הדין דמי שצריך לטפל ברפואות ואינו רוצה מחמת קמצנות או מפני סיבה אחרת וידוע לנו שהוא צריך לכך עושים לו כן וכ"ש כשהוא במצב שאינו מיושב כל כך בדעתו נוטלין ממנו ומטפלין בו ומ"מ אין לעשות כן כי אם עפ"י ב"ד או עפ"י ת"ח".

על הגבאים למנוע מצב זה ואם לבסוף חלה ואף מת, אין טענה כלפיהם⁴⁴⁸.

ובראשון לציון לסימן רנ"ג סעיף י' כתב:

עשיר המרעיב עצמו כו'. פי' דוקא שידענו בו שהוא עושה משום שעינו צרה בממונו אבל מסתמא חיישינן ליה לנתמוטט ומה גם כי ידענא דמקודם הוה מתפרנס כיד ה' הטובה עליו תלינן כנז' ויהבינן ליה בדרך כבוד כדאיתא בסעיף ט' (לשון השו"ע שם: עני שאינו רוצה ליקח צדקה, מערימים ונותנין לו לשם מתנה או לשם הלואה).

פדיון שבויים בעל כורחו

ו. שו"ע יו"ד סימן רנ"ב סעיף י"א:

מי שנשבה ויש לו נכסים ואינו רוצה לפדות עצמו⁴⁴⁹, פודים אותו בעל כורחו.

בפשטות, השבוי דומה לאדם עשיר שאינו רוצה להתפרנס משל עצמו שנפסק להלכה שאין משגיחין בו. ומדוע פודים אותו מהשבי בעל כורחו (ומסתבר שגובים מנכסיו עבור כך)⁴⁵⁰.

אמנם, אם ננקוט כשיטת בעל ערוך השלחן נוכל לישב שכיום שבשבי יש חשש

⁴⁴⁸ יתכן שדברינו כלולים בדבריו של בעל דרך אמונה בפ"ז מהלכות מתנות עניים פ"ז ציון ההלכה ס"ק קנ"ו: "ובעה"ש כתב שאם הוא חולה מחמת רעבון מאכילין אותו ונוטלין ממנו בע"כ ומלשון הר"ן לא משמע כן. ואולי כוונתו משום לא תעמוד על דם רעך וכונת הר"ן שיש לחוש שיבא לידי כך אבל לא שראינו". עוד יש לדון בחובת ההצלה של מי שמאבד עצמו לדעת, ואכמ"ל.

⁴⁴⁹ ואכמ"ל לגבי פדיון יוותר מכדי דמיו. ועוד יש לעיין מה הדין אם הוא אינו רוצה לפדות עצמו כיון שרוצה להותיר ממון לאשתו ובניו.

⁴⁵⁰ הגר"א כתב ראייה לדין זה בס"ק ט"ז: "...ובפ"ו דכתובות (ס"ז ב') יש לו ואינו כו' וחוזרין ונפרעין ממנו...". ויש לעיין שהרי הדעה שעשיר שיש לו ואינו רוצה לפרנס עצמו שנותנין לו וחוזרין ונפרעין ממנו, היא הדעה שלא נפסקה להלכה (עיין לעיל אות ב, ה'). וכיצד מביא הגר"א ראייה מדעה זו? רצ"ע.

מוחשי של מוות יש לפדותו. ונראה שזו היא גם שיטתו של הנצי"ב בשו"ת משיב
דבר ח"ב סימן נ"ו:

ואפילו פרנסת עצמו נפסקה הלכה שם (סי' רנ"ג סעיף י') עשיר
המרעיב עצמו כו' אין משגיחין בו ואלו בפדיון שבויים (סי' רנ"ב סעיף
י"א) מי שנשבה ויש לו נכסים ואין רוצה לפדות עצמו פודים אותו ע"כ,
הרי דזה הוא פק"נ ממש דדוחה את כל התורה.

אמנם, יתכן שלשבי יש טעם נוסף והוא החשש שיטמע בין הגויים וילמד
ממעשיהם ומכח נימוק זה פודים אותו אפילו בעל כורחו⁴⁵¹.

סיכום

ז. העולה מהאמור לעיל:

- עשיר שיכול לפרנס עצמו ואינו רוצה נחלקו בגמ' האם יתנו לו ויגבו ממנו
אחר מיתה או שכלל לא נזקקין לו (אות ב') והלכה כדעה השניה (אות ג').
- מי שיש לו ואינו רוצה לפרנס עצמו, נראה שלשיטת ר' שמעון אין חובה לתת
לו ואף אין מצוה בדבר (אות ד').
- יש מהראשונים שמשמע מהם שאפילו אם ימות אין נזקקים לו ויתכן שכוונתם
היא שאין חובה לתת לו מעיקרא, אבל אם חלה יש להצילו ולהיפרע מנכסיו
בעל כורחו (אות ד'-ה').
- מי שיש לו ואע"פ כן אינו רוצה שיפדו אתו מהשבי פודין אותו בעל כורחו
וגובים משלו (אות ו').

⁴⁵¹ ועיין גם בחילוקו של הראשון לציון בביאור דברי השו"ע.

עני שאין לו ויכול לעבוד ואינו רוצה

לית את אזיל לעי ונגיס⁴⁵²

א. מדרש רבה, ויקרא פרשה ל"ד אות ד' :

ד"א. רש זה שהוא רש בנכסים ואיש תככים זה שהוא עושה בפעולה⁴⁵³. עמד רש עם איש תככים אמר לו תן לי מצוה⁴⁵⁴ ונתן לו, מאיר עיני שניהם ה' זה קנה חיי שעה וזה קנה חיי העוה"ב.

עשיר ורש⁴⁵⁵ עשיר זה שעשיר בנכסים ורש זה שרש בנכסים. עמד רש עם העשיר אמר לו תן לי מצוה (=צדקה) ולא נתן לו. עושה כולם ה' מי שעשה זה עני יכול לעשותו עשיר ומי שעשה לזה עשיר יכול לעשותו עני.

⁴⁵² אדם עני שיכול לעבוד ואינו רוצה. יש לעיין האם יש חילוק בין נטילת מעשר עני ולקט שכחה ופאה וכד' בין נטילת צדקה. אם ננקוט שמעשר עני וכו' הם ממון שיזכתה תורה לעני (כמבואר בפרקים לעיל ועיין משנת המשפט, צדקה, עמ' רט"ז) יש מקום לומר שבכל מקרה מגיע לו, אבל עשיר אינו חייב להוציא מכיסו ולתת, אמנם חילוק זה אינו מוכרח ולקמן לא נחלק. ובכל העניין דלקמן, עיין תחומין כ"ט במאמרו של הרב שלמה לוי, אמנות עיתך 56 במאמרו של הרב יהודה עמיחי, ועוד. ועיין הערה 180 בדברי המסורת משה ונראה לדייק מדבריו שאם יכול לפרנס עצמו ואינו עושה כן, אין לתת לו צדקה.

במציאות המוכרת לנו קיימים תשלומים שונים שמי שאינו עובד זכאי להם מכח החוק. כגון דמי אבטלה, הנחות מסוימות בביטוח לאומי וכו'. ויש לעיין האם מותר לאדם שלא לעבוד ולקבל את המגיע לו על פי חוק? אם נאמר שהתשלומים של המדינה הם כתעודת ביטוח, הרי שמותר לו לנצל זאת על פי החוק. אמנם אם מדובר בגדרי צדקה, צ"ע. וכגון, מי שרוצה לא לעבוד זמן מסוימים ולהסתמך על דמי אבטלה וכו'.

⁴⁵³ משלי כ"ט י"ג: "רש ואיש תככים נפגשו, מאיר ה' עיני שניהם". בביאור "איש תככים" עיין שם במדרש, שבניגוד למקובל שהכוונה היא לאיש מריבות ומזימות, יש גם הסברים חיוביים.

⁴⁵⁴ צדקה.

⁴⁵⁵ משלי כ"ב ב': "עשיר ורש נפגשו עושה כלם ה'". ועי"ש שעשיר הינו עשיר בתורה והרש הינו רש בתורה, ומבקש הרש עם העשיר שילמד איתו ואם הוא מסרב ואומר לו שילמד עם אדם ברמתו – החכם יענש. ולא ביאר המדרש את הטעם (וכן הוא בתמורה דף טז.). והרי החכם טוען שהוא יכול ללמוד דברים עמוקים ואם ילמד עם אותו אדם דברים פשוטים יפסיד, ואע"פ כן נאמר במדרש שהחכם יענש. ויש לעיין האם הסיבה היא שה'רש' שילמד עם אדם ברמתו לא יתקדם מספיק או שאפילו אם אין פגם בתורתו של הרש אם ילמד עם אדם

אמר העשיר לאותו העני לית את אזיל לעי ונגיס⁴⁵⁶ חמי שקיין חמי
כרעין חמי כרסוון חמי קפרן⁴⁵⁷.

א"ל הקדוש ברוך הוא לא דייך שלא נתת לו משלך מאומה אלא במה
שנתתי לו אתה מכניס לו עין רעה לפיכך (קהלת ה) והוליד בן ואין בידו
מאומה מן כל מה דהות ליה לא ישבוק לבריה ונסיב מומא לנפשיה⁴⁵⁸
לפיכך משה מזהיר את ישראל וכי ימוך אחיך⁴⁵⁹...

יש לעיין מה היא המציאות בה העשיר טוען כלפי העני שהוא יכול לעבוד ורוצה
לקבל לחם חנם, נוכל להציע:

- מדובר בעני שאינו מסוגל לעבוד לעצמו⁴⁶⁰ והעשיר מחפש 'תירוצים' כדי לא
לתת לו.
- העני מסוגל לעבוד ולכן העשיר אינו רוצה לתת לו.

ויתכן להעלות ספיקות אלו גם ביחס לדברי הסמ"ק מצוה כ':

ברמתו, אסור לחכם להשיב פניו ריקם. ואם החכם לומר עימו: "מאיר ה' עיני זניהם קנו העולם הזה והעולם
הבא". ועיין במשנה באבות שאחד ממ"ח קנייני תורה הוא "נושא בעול עם חבריו" ויתכן שהכוונה בעול
הלימוד. וע"ע בהקדמת החת"ס לשו"ת "פתוחי חותם", שאברהם אבינו לא התעלה לדרגות גבוהות על פי מה
שהיה יכול להגיע אליהן, כיון שעסק בלימוד לאחרים של דרך ה', ואע"פ כן לא הפסיד.

⁴⁵⁶ לעי- מתעייף והיינו אין אתה מתעייף ומתייגע מחמת מלאכה ואוכל (עיין ערוך השלם ערך 'לע').

⁴⁵⁷ פירוש: "אמר העשיר לאותו העני למה אין אתה הולך ויגע במלאכה ואוכל, ראה שוקיים שיש לך, ראה
כרעיים שיש לך ראה כרסך... בעל כרס ובטן גדול (ראה) בשר (שיש לך)... (על פי פירוש מתנות כהונה)", (לעיל,
העשיר לא נתן לעני, ואילו כאן הוא 'מוכיח' את העני).

⁴⁵⁸ פירוש, (ביחס לאותו עשיר) כל מה שהיה לו לא יוריש לבנו, ויקח מום לעצמו.

⁴⁵⁹ ושם באות ו': "דאמר ר' חגי בשם ר"י כתיב (קהלת ה') ואבד העושר ההוא בענין רע שהשיב לאותו העני
בענין רע ואמר לו לית את אזיל לעי ונגיס חמי שקיין חמי כרעין חמי כרסוון חמי קפרן אמר לו הקדוש ברוך
הוא לא דייך שלא נתת לו משלך מאומה אלא במה שנתתי לו את משימ בו עין רעה לפיכך והוליד בן ואין בידו
מאומה מן כל מה דהות ליה. (ומעין הדברים בקה"ר ה')."

⁴⁶⁰ או שיש פסק ביכולתו לעבוד.

(דברים ט"ו) ⁴⁶¹ ולא תאמץ. שלא יאמר מה לנו לסייע לפלוני אם היה רוצה היה מרויח יותר מצרכו ת"ל לא תאמץ, שאפילו אתה נותן מהמחשבה הזאת אתה עובר בלא תאמץ ⁴⁶².

ב. אם מדובר כאפשרות הראשונה ⁴⁶³, ברורה הטענה כלפי העשיר, שלא רק שהוא אינו נותן צדקה למי שראוי לתת לו, הוא גם מבזהו. אולם אם ננקוט כאפשרות השניה, יש לעיין מה היא הטענה כלפי העשיר והרי לכאורה הוא צודק, מדוע שהוא יתן צדקה למי שיכול לעזור לעצמו (ועיין בפרק הקודם שהכרעת ההלכה היא שמי שיש לו ואינו רוצה להתפרנס משלו אין משגיחין בו ולכאורה אף כאן ⁴⁶⁴)?

יתכן להציע, שאף אם העני נוהג שלא כהוגן בכך שהוא אינו רוצה לעבוד, סוף סוף עתה אין לו. והעשיר יזכה במצוה של צדקה בשעה שהוא נותן לעני, ולעני יש זכות ליטול מעשר עני. העובדה שיש להשפיע על העני ללכת ולפרנס את עצמו אינה מענייניו של העשיר שעתה עומד בפניו אדם שאין לו. והעשיר יקיים בכך מצות צדקה ⁴⁶⁵.

⁴⁶¹ דברים פרק ט"ו פס' ד': 'כִּי יִהְיֶה כֶּךָ אֶבְיֹן מֵאַחַד אַחֶיךָ בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ בְּאַרְצֶךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לֹא תֹאמַץ אֶת לִבְּךָ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת יָדְךָ מֵאַחֶיךָ הָאֶבְיֹן'.

⁴⁶² חומרא גדולה!

⁴⁶³ וכך הציע בספר 'אהבת צדקה, פרק ה' עיונים ח' עמ' רכ"א – לקמן אות ד'.

⁴⁶⁴ עיין בעז"ה לקמן אות... בתשובת המהרשד"ם.

⁴⁶⁵ בספר קהלת עם פירוש הללי נפשי (הרב הלל קופרמן) פרק ה' פס' י"ג כתב: "ולמדנו מדברי המדרש שאף אם אין העני הולך בדרך טובה לעסוק כראוי בהשתדלות למצוא את פרנסתו בדרך כבוד אין העשיר ממונה להוכיחו על כך כי לכן נתן הקב"ה את הממון לעשירים, כדי שיתמכו בעניים ויסעודו אותם ויגמלו עמם חסד וצדקה בעין יפה ואם צריך להוכיח את העניים שאינם משתדלים כראוי למצוא את פרנסתם בדרך כבוד, יש לו להקב"ה הרבה שלוחים הרבה להוכיחם על כך ואין זה מתפקידו של העשיר. ועל העשיר להיזהר מאד שלא להוכיחו ולהכלימו שאם יעשה כן הרי הוא נענש על כך בעונש חמור".

ובחוברת המאסף ט"ו שנת תרע"ט, כרך א' חוברת ב' מאמר מאת הרב "יהודה יהושע פלק איזרעליט החופק"ק טשלעסי מאסס (נפטר כ"ד אייר תרצ"ד) עמ' כ"א כתב: "חוק שמו המחוקקים לענוש קשה את העניים שעניותם אומנותם. וטעמם אתם כי בזה ימעיטו מספר העצלים המטילים עצמם על הציבור, אבל מלבד טעמם הנגלה יש עוד טעם נסתר שלא חששו לגלותו ברבים. נתינת הצדקה היתה בעיניהם לא לחובה כמו אצלנו היהודים המצווים על פי תוה"ק לפרנס עניינו, כמו שמחוייב האב לפרנס בני ביתו, כי אם הצדקה היתה להם לחסד חנם הנובע ממדת הרחמים הנטועה בלב כל איש, ואלה אשר טפש כחלב ליבם ישתדלו באמתלאות שונות להצדיק את נפשם בקופצם ידיהם מאחיהם, יש הפוטרים עצמם מצדקה באמרום לית הוא לעי נגיס....

ומכאן, שיש לעיין האם יש הבדל בין עשיר יחיד שמבקשים ממנו צדקה לבין קופת הצדקה העירונית שיש לה אחריות כלפי כל הציבור, ואם יתרבו אלו שאינם רוצים לעבוד (אף שהם יכולים) הקופה תתרוקן ואלו שבאמת אינם יכולים לפרנס את עצמם, לא יקבלו די צורכם. ונבאר שדברי המדרש הינם רק ביחס לעשיר פרטי ועני פרטי ולא ביחס לקופה ציבורית וכפי הדו שיח שבין העשיר לעני המוזכר שם, רצ"ע⁴⁶⁶.

ג. דרכו נמוקן ושיחותיו של הרב הח"ח מאת בנו הרב אריה הכהן אות ע' עמ' לח (כרוך עם מכתבי הרב החפץ חיים):

היה נזהר מאד מלענות קשה להעניים המסבבים אף שהם מרגיזים לפעמים בדבריהם ביראו מפני לאו דאלמנה ויתום לא תענון. ולפי מה שביארו חכמינו במכילתא דה"ה לכל המענון ואפילו עינוי מועט כדמבאר שם⁴⁶⁷.

ר"ל יעלילו על העניים לאמר כי עצלותם סיבת עניותם - יעבדו וימצאו דים... אנחנו מאמינים בני מאמינים כי יותר ממה שבעל הבית עושה עם העני, העני עושה עם בעל הבית כי מלוה ה' חונן דל... שיהיו זכין אלה עם אלה...".

⁴⁶⁶ ועוד יש לעיין האם תהיה זכות ביד גבאי הצדקה בשבעיר למנוע מאותו אחד ליטול מעשר עני וכו' כיון שאם יטול מעשר עני, יתעורר מחסור בעיר ושוב יפנו העני לקופה העירונית, רצ"ע.

⁴⁶⁷ מכילתא דרבי ישמעאל משפטים, מסכתא דנזיקין פרשה י"ח: "כל אלמנה ויתום לא תענון. אין לי אלא אלמנה ויתום, שאר כל אדם מנין, תלמוד לומר לא תענון, דברי רבי ישמעאל. רבי עקיבא אומר אלמנה ויתום שדרכן לענות, בהן דבר הכתוב. אם ענה תענה. אחד עינוי מרובה ואחד עינוי מועט. דבר אחר אם ענה תענה, מגיד שאינו חייב עד שיענה וישנה. כבר היה רבי ישמעאל ורבי שמעון יוצאין ליהרג, אמר לו רבי שמעון לרבי ישמעאל, רבי, לבי יוצא שאיני יודע על מה אני נהרג, אמר לו רבי ישמעאל לרבי שמעון, מימך לא בא אדם אצלך לדין או לשאלה ועכבתו עד שתהא גומע כוסך או עד שתהא נועל סנדלך או עד שתהא עוטף טליתך ואמרה תורה אם ענה תענה, אחד עינוי מרובה ואחד עינוי מועט, ובדבר הזה אמר לו, נחמתני רבי".

ואמר לי פעם דשלא בצדק אנו דנים לכף חוב את העניים וכפי שמרגלא בפומי דאנשים תמיד כי הם עצלים (הולטייערס) והם חפצים להיות בלי עבודה על חשבון אחרים העמלים בזעת אף. ובאמת אינם אשמים כלל בזה רק קללת אלקים הוא. ולפי מאמר חכמינו שקודם ביאת האדם לעולם הזה מכריזים למעלה פלוני עשיר פלוני עני⁴⁶⁸. וכדי ליתאמת הכרוז נותנים למי שצריך להיות עשיר זריזות גדולה שלא ישקוט ולא ינוח וכל עמל לא יכבד עליו וגם בלילה נודד שנתו מעיניו והכל כדי לצבור כאמור אוהב כסף לא ישבע כסף. ולהיפך מי שמזלו עני נותנים לו מן השמים כובד באבריו וברוחו ועצלות גדולה [יוצקים עופרת בקרבו...] ... עד אשר יבחר לאכול פת חריבה וגם לא לשובע, ולישון על הארץ רק לא לעמול ובחר במנוחה תמיד. אמנם הוא קללה אבל לא מזדון לבו וצריכים אנו לחמול עליו ולהשתתף בצרתו⁴⁶⁹.

לשיטתו נראה שעני אינו רוצה לעבוד, אין זה מפאת בחירתו אלא כך נגזר עליו מן השמים. ולכן אף שנראה שהוא מסוגל לעבוד אבל הוא עצל ואינו רוצה בכך, הדבר נשלל מבחירתו החופשית. ולכן יש לחמול עליו ומסתבר שכוונתו היא שיש מצוה לתת לו צדקה כמו כל עני. ונמצא שלדבריו דברי המדרש והסמ"ק הינם בעני שעל פי הנראה הוא יכול לעבוד, ואע"פ כן יש טענה כלפי העשיר – כי על אדם זה רובצת קללה והעשיר מקיים בו מצות צדקה⁴⁷⁰.

ד. אהבת צדקה⁴⁷¹, פרק ה' עיונים ח' עמ' רכ"א:

⁴⁶⁸ עיין גמ' נידה דף טז: וכתב רבינו יונה בברכות דף ג. מדפי הרי"ף שתפילה יכולה לבטל הגזירה.

⁴⁶⁹ ספר באורח צדקה, תשובות הגר"ח קנייבסקי שליט"א עמ' שפ"ג / כז: "יש אנשים בריאים וחזקים שמקבצים לצדקה אם ליתן להם, כי אם לא יתנו להם ילכו לעבוד. תשובה. החפץ חיים היה אומר שכאשר נגזר על האדם עניות הקב"ה נותן בו עצלות שלא יכול לעבוד. וכן הוא במדרש רבה בהר"פ ל"ד סי' ד' אמר העשיר לאותו עני לית את אזיל לעי ונגיס... אמר לו הקב"ה לא דיך שלא נתת לו משלך מאומה אלא גם במה שנתתי לו אתה מכניס לו עין רעה ע"ש".

⁴⁷⁰ מקבץ נדבות סידרו לו עבודה. כעבור זמן הוא חזר לקבץ נדבות והסביר שבקבלת צדקה הוא מרוויח יותר ממקום העבודה שסידרו לו. יל"ע האם על פי הח"ח אדם זה נכלל ב'קללה' שיש לסייע בעדו.

⁴⁷¹ הרב אברהם אבידן שליט"א.

אמנם נראה שאין להביא מהמדרש כל ראייה דכלל לא מיירי בעני שלא רוצה לעבוד. דהא מלשון המדרש ראו רגליו ראו כרסו וכו' נראה שטענת העשיר אינה עניינית וכמו דאיתא בהמשך שיש כדברי העשיר משום הכנסת עין רעה. ואין דבריו אלא דברי התחמקות וקנטור בלתי מבוררים. וכמו כן יש לומר על הראייה מהסמ"ק דמיירי בעשיר שמתחמק מלתת צדקה בתואנות שוא. אבל לעולם אם העני לא רוצה לעבוד ולדאוג לעצמו - ליכא מצוה.

כלומר, דברי המדרש והסמ"ק הנ"ל (אות א') אינם מדברים על עני שמסוגל לעבוד שכלפיו אין מצות צדקה. ועל פי האמור לעיל (עיין בפרק הקודם) יש לדמותו לעשיר שאינו רוצה להתפרנס משלו.

ונראה לבאר, שלמרות שעתה באמת אין לאותו עני סך מספק כדי מחייתו, אין מצוה לסייע למי שאינו מסייע לעצמו. שהעני אומר לעשיר שיעבוד הוא במקומו ויתן לו, ואין סיבה שהעשיר יעבוד עבור עני שמסוגל לעבוד בעצמו.

ה. בביאור דברי הסמ"ק הציע האהבת צדקה הנ"ל אפשרות נוספת:

(ואפילו אם תאמר שגם בעני כיה"ג איכא עשה דצדקה. על כל פנים מסתבר שאין ההימנעות מליתן לו בכלל אימוץ הלב וא"כ לא שייך שיעבור בלאו אלא ודאי כדאמרן).

כלומר, תתכן מציאות של קיום העשה אבל אם ימנע מלתת לא יעבור על לאו של 'לא תאמץ'⁴⁷². ונראה שהטעם הוא שיש מצוה בנתינה אליו כי אין לו, אבל אי אפשר לומר שהנמנע מלתת הינו אדם שמעלים עיניו מצדקה, שהרי העני יכול לעבוד⁴⁷³.

⁴⁷² ומסתבר שכוונתו היא שגם על שאר לאווין לא יעבור (כגון לא תקפוץ).

⁴⁷³ אמנם יש לעיין האם מצינו חלוקה בין העשה לבין הל"ת.

1. ספר חסידים (מהד' הרב מרגליות) סימן תתרל"ה:

...⁴⁷⁴ אבל אם תראה איש שיכול ללמוד⁴⁷⁵ והוא מבין וסופר שיכול לכתוב ואינם רוצים ללמוד ולכתוב אם תתן להם צדקה קורא אני עליהם לצדקה והנה צדקה (ישעי' ה' ז') שנאמר (שם כ"ז י"א) כי לא עם בינות הוא על כן לא ירחמנו עושהו ויוצרו לא יחוננו⁴⁷⁶.

⁴⁷⁴ תחילת דבריו שם: "יש צדקה שאינה נראית כצדקה והוא לפני הקדוש ברוך הוא צדקה מעולה כגון עני שיש לו חפץ למכור או ספר שאין חפצים לקנות ואדם קונוהו מידו. וכן עני שחפץ לכתוב ואין אחרים רוצים להשכירו והוא משכירו אין צדקה למעלה ממנה שהוא יגע בכתיבה ואתה נותן לו ורווחים".
⁴⁷⁵ ראה שהכוונה היא ללמד.

⁴⁷⁶ הפסוק אותו מביא בעל ספר חסידים כראיה לדבריו, הוזכר בגמ' בברכות דף לג. (בשם רבי אמי) וסנהדרין דף צב. (בשם רבי אלעזר) כמקור לכך "שכל מי שאין בו דעה אסור לרחם עליו". ויש מקום לומר שספר חסידים מפרש שאדם ללא דעה שאסור לרחם עליו הינו זה שיכול לפרנס עצמו ואינו עושה כן. ובגמ' בסנהדרין (שם) נאמר גם: "ואמר רבי אלעזר כל הנותן פיתו למי שאין בו דעה יסורין באין עליו".
ועיין לקמן ליד ציון הערה 651 בדברי היד רמ"ה שציון לאיסור לפרנס מי שאין בו דעה – ביחס לאיסור פרנסת עם הארץ שאינו בדרך ארץ ואינו במצוות.

ובעין איה לברכות (שם אות נ"ד), ביאר שאסור לרחם על מי שאין בו דעה, כיון שמי שיש לו דעה ומרחמים עליו, יודע שעדיף היה לא יודק לרחמים "ומידת הדין היה יותר ראויה... וראוי לו להשתדל שיהיה ראוי לכל טוב מצד מידת דין" אבל מי שאין בו דעה: "יחשוב שכך היא המידה שלא לחוש על ידיעת המשפט כלל ונמצא שע"י מה שמרחמים עליו יותר משורת הדין משרישים בו נטיה להפקר". אמנם לא ביאר על אילו מקרים נאמר בגמ' שאין לרחם עליו, והאם נוגע גם לדינו של הספר חסידים (אף שבתחילת דבריו הזכיר שמידת הרחמים היא שלימות נותן כפי שצדקה שמצלת מדינה של גהינם – אבל לא פירט).

ורש"י בבראשית פרק ב' פס' ה' כתב שהקב"ה לא המטיר מטר לפי בריאת האדם: "לפי שאדם אין לעבוד את האדמה ואין מכיר בטובתם של גשמים". ובגור אריה שם כתב: "כלומר ואסור לעשות טובה לאיש שאין מכיר בטובה..." ובנתיבות עולם בנתיב התורה פרק ח' ביאר, שכשם שאין ללמד תורה לתלמיד שאינו הגון כיון שמוריד את התורה ממעלתו, כך גם מתפרשים דברי רבא (חולין קלג. ע"פ גירסת העין יעקב): "אמר רבי חמא בר חנינא כל העושה טובה למי שאינו יודע בה כאילו זורק אבן למרקוליס", שאין לתת כבוד למי שאינו ראוי להכיר בו כיון שזו מעלה אלוקית שמוריד אותה ממדרגתו". ומדבריו שמענו את החסרון בנתינה לאדם שאינו מכיר בטובה, אולם לא ביאר האם יש להחיל זאת גם על צדקה.

ובספר ברכת פרץ (הרב יעקב ישראל קנייבסקי זצ"ל) לפרשת בשלח עמ' כ"ט האריך בענין זה וכתב, שצדקה בה יש חיוב מעיקר הדין, יש לתת אותה לכל אדם כפי שיש להשיב אבידה לכל אדם אפילו אם הוא אדם בעל מידות קשות ורעות (כל עוד הוא ככלל 'אחיו'). וכל מה שאדם מחוייב בו מכח הדין אין זה רחמנות, שתורה חייבה בכך, אבל לפנים משורת הדין יותר ממה שחייבה תורה הרי זו רחמנות שנאסר כלפי מי שאין בו דעה. והיינו: "הגמרא מדברת כאן במי שאין בו דעת ורגש להכיר טובה למטיבים עמו ולהכניע פניהם אבל יודע לבעוט בגאוה ובוז על המרחמים עליו ומביט עליהם כעל נחות דרגא הנכנעים לפני מעלתו. ותחת להכיר ביקרת לבבם של המרחמים עליו ובמעלת נדיבותם הוא חושב בדמיונו כ"ז הוא חולשה מצד מרחמיו שהם כמוכרחים להטיב עמו וכי לכבוד הוא להם להיות בתומכיו [ובדמיונו מצוייר כאילו זה מגיע לו באמת וכמעט שקובע בלבו שהוא עושה טובה עמהן במה שהוא נאות לקבל מהן] והוא מתברך בלכבו לאמר הנה נפל לידו בר נש שאפשר למצוץ ממנו וכבר הוא אצלו בהרשימה של משועבדיו. והתוצאות מהרחמנות של שכזה המה רעות רבות. א' שמחזקים את גאותו של זה ובפרט שיתגאה בלבו על מטיביו. ב' שהלה אינו מכיר טובה כלל וזהו מדה רעה מאד... הג' שבכדי להראות שהוא אינו נכנע כלל להכיר טובה, הוא אדרבא משלם רעה תחת טובה ומעמיד פנים כאילו הוא נפגע מהם וכאילו הדריכו את מנוחתו וכידוע ליודעים. וזהו מדה מנוולת מאד. והד']

כלומר, לא רק שאין מצוה לתת צדקה לעני שיכול לעבוד ואינו עובד, אלא יש בכך 'צעקה', כלומר מדובר בדבר שאסור לעשותו⁴⁷⁷. ולולי דברי בעל ספר חסידים היה מקום לומר, שאף שאין מצוה צדקה אם נותנים לו, אין בכך איסור חידושו של ספר חסידים הוא שהעושה כך נוהג שלא כהוגן. ונראה שאפילו אם הנותן לא ינכה מחשבון הצדקה שלו את הכסף שנותן לאותו אדם, אלא נותן לו בתורת מתנה בעלמא ג"כ נחשב הדבר 'צעקה' כיון שאין לתת למי שאין בו בינה שעליו ללכת ולפרנס את עצמו.

ספר חסידים אינו מזכיר את דברי המדרש, לא כסתירה לדבריו ולא כראיה. ושמה דברי המדרש לא עמדו כנגד עיניו או שהוא מפרש את דברי המדרש שמדובר בתואנה שמחפש העשיר שלא לתת צדקה ולא כמציאות מוכחת של אדם שאינו רוצה לעבוד – שאילו היה כך אכן לא צריך לתת לו.

ז. יש לעיין האם לפי בעל ספר חסידים מותר לתת כסף למי שאינו רוצה לעבוד, שלא בתורת צדקה. כלומר שהנותן לא יחשיב נתינה זו בכלל הצדקה שהוא נותן אלא

שבהתנהגות כזו הרי הוא מעורר קפידה גדולה אצל מטיביו ונמצאו באים לידי שנאה תחת אהבה שהיתה ראויה לבא ע"י מדת ההטבה. הה' שכיפה הרגיל האדם הלזה מוסיף ודורש בתוקף שיחזרו ויתנו לו ורוצה שיתנו לו דוקא כאשר בתחילה. וכפי הרגיל גם בפעם השני מרחמים עליו קצת אבל לא כאשר בתחילה והלזה מתקצף כאילו גזלוהו כי וסוף סוף שדורש וחוזר ודורש עד שמסתלקין ממנו לגמרי והלזה נעשה שונא גמור למטיביו וכ"ז בא ע"י שרחמו על מי שאין בו דעה להכיר טובה ולכן אחז"ל שאסור לרחם על כיו"ב כי תוצאותיו הם צרות רבות ורעות וכשנ"ת. ואפשר דוהו נמי מה שאמרו דיסורין באין עליו [על המרחם למי שאין בו דעה] דהיינו יסורין של שילום רעה תחת טובה ושל קטטות ושנאה כבושה וכנ"ל. ועיין עוד חולין דף קל"ג ע"א בגליון. ומניעת הכרת הטובה הוא מדה רעה ומרה מאוד...". ולגבי הכעס של המקבל – עיין הערה 540. ונראה שאף לדברי הגור אריה והברכת פרץ, הנותן עצמו צריך לתת בלא לצפות שהמקבל יודה לו וכו', אמנם אין לתת למי שהוא כפוי טובה (ולברכת פרץ רק בדבר שהוא מעבר לעיקר הדין). ובשו"ת להורות נתן ח"ב סימן מ"ד ביאר שאסור לרחם על מי שאין בו דעה: "דבוראי דחייב להציל בדרך הטבע כל איש מישראל, משום לא תעמוד על דם רעך ומשום השבת אבדה וכש"ס סנהדרין (עג א), אבל לבקש עליו רחמים בתפלה שזו היא רק מצד רחמנות, בזה אינו מחוייב באין לו דעת וכגון שאיבד עצמו לדעת או שהכניס עצמו לכלל סכנה". והוא לא הזכיר האם גם צדקה בכלל האמור, אבל לדבריו פשוט שיש להציל אדם שנמצא בסכנה אבל אין להתפלל עליו, כית תפילה היא 'רחמנות' ועל פי האדם לא צווה. אמנם, הירמיה (ב"ח). מפרש שאדם שאין לו דעה הינו "עם הארץ שאינו לא במקרא ולא במשנה... אסור לפרנסו" – ועיין לקמן מי הם האנשים שאין לתת להם צדקה ולשיטתו לא נוכל להסיק דבר לגבי מי שיכול לפרנס עצמו.

⁴⁷⁷ עיין ליד ציון הערה 1072 לגבי נתינת צדקה שלא על פי סדר קדימה שהיא 'צעקה', ומש"כ שם.

כמתנה בעלמא. ולכאורה על פי נימוקו של ספר חסידים, שאסור לרחם על אדם זה, מסתבר שאף נתינה שאינה מכח צדקה אסורה, וצ"ע⁴⁷⁸. ויש לעיין האם כך יאמר בעל ספר חסידים גם לגבי אב שרוצה לתת מתנה לבנו גדול שיכול לעבוד ואינו עובד- וצ"ע.

ח. מהאמור לעיל ודיוק דברי המדרש למדנו כמה שיטות ביחס לנתינת צדקה למי שיכול לפרנס עצמו ואינו רוצה:

- קיימת מצוה לתת לו - פשט המדרש והסמ"ק (אות א') ודברי החפץ חיים (אות ג').
- אין מצוה לתת לו - אהבת חסד אות ד'.
- יש מצוה לתת לו אבל אין איסור אם נמנע מלתת – אהבת חסד בביאור הסמ"ק – אות ה'.
- אין לתת לו כלל הנותן גורם ל'צעקה' - ספר חסידים אות ו'.

פריקה כשבעל הבהמה אינו פורק / השלכה לדין צדקה

ט. משנה ב"מ פרק ב' משנה י':

הלך וישב לו ואמר הואיל ועליך מצוה אם רצונך לפרוק פרוק פטור שנאמר 'עמו'⁴⁷⁹.

כלומר, בעל בהמה שיש צורך לפרוק את בהמתו ואינו פורק בעצמו, אין חובה על מי שעובר במקום לסייע לו לפרוק. שאם הוא אינו עוזר לעצמו, אין חובה לחבירו

⁴⁷⁸ ועיין בעז"ה... לגבי דברי הגמ' בברכות דף י': "הרוצה להנות יהנה כאלישע".

⁴⁷⁹ שמות פרק כ"ה ה': "כי תראה חמורך שונאך רובץ תחת משאו, וחדלת מעזו לו, עזוב תעזוב עימו". אמנם לגבי פריקה יש גם חיוב מטעם צער בעלי חיים - עיין ב"מ לב.

לסייע לו⁴⁸⁰. והמאירי בקידושין דף ח: דן האם מדובר בדין מיוחד בפריקה. וכתב שאין ללמוד מדין פריקה (שאינו חייב לפרוק בחינם אם בעל הבהמה אינו פורק בעצמו) לגבי סוגי הצלה אחרים⁴⁸¹:

טעמא דכתוב 'עמו' הא לאו הכי חייב בכך.

בסוגי הצלה אחרים יש חובה להציל ולהוציא ממון עבור כך אף שהניצול היה יכול להוציא את הממון בכוחות עצמו, שזו היא המצוה המוטלת על המציל בלי לצפות לתמורה מאת הניצול.

ועוד כתב שם המאירי, שאפילו לולי היה כתוב 'עמו', הדין נותן שאין חובה לסייע לניזק שיכול לסייע לעצמו. ועוד, שבהצלת ממון אינו חייב להציל אם הניצול אינו מציל את רכושו, אבל הצלת גוף חייב אף אם היזק יכול להציל עצמו⁴⁸².

⁴⁸⁰ וזאת רק אם בעל הבהמה אינו פורק מחמת 'עזות' (מאירי). אבל אם בעל הבהמה אינו מסוגל בעצמו, על כך לא נאמר דבר.

⁴⁸¹ להציל חברו מנזק (כלב רץ אחריו) ואף להוציא ממון על כך, ואין על חברו חובה לשלם לו.

⁴⁸² בגמ' בקידושין דף ח: "בעי רב מרי, כלב רץ אחריה, מהו? בההוא הנאה דקא מצלה נפשה מיניה - גמרה ומקניא ליה נפשה, או דלמא מצי אמרה ליה: מדאורייתא חיובי מחייבת לאצולן? תיקון". וכתב שם המאירי: "היה כלב רץ אחריה לנשכה הרי זו ספק מקודשת שמא מתוך שהצילתה גמרה ומקניה נפשה או שמא מכיון שאף הוא חייב בכך מכתוב לא תעמוד על דם רעך אינה גומרת להקנות עצמה בכך. ודבר זה כשהיא רוצה להחזיר לו דמי הככר שאם לא כן אינו חייב להצילה שאף הוא אסור להציל עצמו בממון חברו (פירוש: האשה חייבת להשיב את דמי הככר, שכשם שאדם שמציל עצמו ברכוש חברו חייב לשלם על ההצלה לבעל הרכוש, כך גם אם בעל הרכוש מוציא מכיסו ממון כדי להציל את חברו, הניצול חייב לשלם על הרכוש אותו נטל לצורך שהוא עצמו אסור להציל עצמו בממון חברו אחר שאין בעל הממון לשם, מכל מקום כל שבעל הממון שם חייב להצילו אף על מנת שלא ליטול ממנו מה שהפסיד בהצלתו ואינו יכול להוציא ממנו בדין (פירוש, אדם שרוצה להציל עצמו בממון חברו, ובעל הממון אינו נמצא שם, חייב הניצול לשלם על הרכוש אותו נטל לצורך ההצלה, אבל אם בעל הרכוש במקום הוא עצמו מחוייב להציל את חברו, ואינו יכול לדרוש לשלם על ההוצאה הכספית, ומקשה על כך המאירי): והוא שאמרו במצות פריקה ישב והלך לו ואמר לו הואיל ועליך מצוה אם רצית לפרוק פרוק פטור שנאמר עמו (פירוש, כיצד ניתן לומר שאדם חייב להציל את חברו ולא לקבל תמורה מאת הניצול והרי בדין פריקה מוכח שחייב לסייע לבעל הבהמה רק כשבעל הבהמה עוזר לעצמו, ומשמע שאין חובה להציל אם הניצול אינו עושה מה שביכולתו לעשות, ואף כאן הניצול יכול לשלם ומדוע לא ישלם)? טעמא דכתוב 'עמו' הא לאו הכי חייב בכך (פירוש, דין פריקה הוא דין יחודי שיש בו דרשת כתוב אבל בשאר הצלות יש חובה להציל אפילו אם הניזק אינו עוזר לעצמו). ואף כשתמצא לומר שאף אם לא כתב 'עמו' כך הוא הדין, איפשר שזה הוא מפני שאף הנוזק יכול לסייע עמו וכל שאינו מסייע אין לאחרים חובה בהצלת ממנו יותר ממנו (פירוש, כאשר מדובר ביכולתו המעשית של הניזק להציל את עצמו, אין חובה לסייע לו אם הוא אינו עוזר לעצמו, וזאת גם לולי הפסוק, אבל לגבי כשאינו יכול לסייע לעצמו חובה על המציל לסייע לו ללא קבל תמורה כספית). ועוד שאין שם אלא הצלת ממון אבל זה שיש בו הצלת גוף ושאין הוא עצמו יכול להציל הרי זה חייב להציל אף בפסידא ואין יכול ושאין הוא עצמו יכול להציל הרי זה חייב להציל אף בפסידא ואין יכול להוציא ממנו מה שהפסיד בהצלתו....".

ונראה, שאם נבוא להסיק מדברי המאירי לדין צדקה, נוכל לומר שעל פי הסברו הראשון שרק בפריקה שנכתב בה דין מיוחד של 'עימו' אין חובה לסייע למי שאינו מסייע לעצמו, אבל בשאר דברים חובה לסייע, אם כן יש חובת צדקה גם למי שיכול לסייע לעצמו ולעבוד ולפרנס את עצמו.

ועל פי המשך דברי המאירי, יש מקום להסיק שאין חיוב צדקה למי שאינו רוצה לסייע לעצמו (לעבוד בעצמו) כיון שגם לולי דין 'עימו' כך היא הסברה.

אמנם, יש לדון האם הדמיון בין צדקה לבין דין פריקה הינו דמיון מושלם. בפריקה מדובר על בעיה שקיימת עתה, ואמרה תורה (או גם מכח הסברה) שאין חיוב לסייע לבעל הבהמה אם הוא אינו פועל בעצמו עתה, ולעומת זאת בצדקה, העני זקוק לכסף עתה והטענה כלפיו מדוע אתמול לא עבד ולא היה נזקק לצדקה היום, ולכן יש מקום לומר שאין ראיה מדין פריקה לדין צדקה⁴⁸³.

ובניגוד לדברינו, הכלי יקר בפירושו לתורה בשמות פרק כ"ג פס' ה' הסיק מדין פריקה לדין צדקה:

וחדלת מעזוב לו עזוב תעזוב עמו. לומר לך דוקא שרוצה להיות עמך במלאכתו ורוצה להקים עמך אז אתה מחויב לסייע לו אבל אם יושב לו ואומר הואיל ועליך מוטל הדבר חייב אתה להקים לבד...

ומכאן תשובה על מקצת עניים בני עמינו המטילים את עצמם על הציבור ואינן רוצים לעשות בשום מלאכה אף אם בידם לעשות באיזו מלאכה או איזה דבר אחר אשר בו יכולין להביא שבר רעבון ביתם וקוראים תגר אם אין נותנים להם די מחסורם.

---

⁴⁸³ אמנם אדם זכאי לקבל צדקה גם כאשר יש לו פרנסת יומו כל עוד אין לו מאתים זוז, כמבואר לעיל וא"כ יש לו עתה מה לאכול ואינו עוזר לעצמו לעתיד וכמו בעל הבהמה שאינו רוצה לסייע לעצמו, וצ"ע. אמנם יש לדון האם דין מאתים זוז הינו מה"ת או מדרבנן ועיי' עין איה פאה אות ד'.

כי דבר זה לא צוה ה' כי אם עזוב תעזוב עמו הקם תקים עמו כי העני יעשה כל אשר ימצא בכוחו לעשות. ואם בכל זה לא תשיג ידו אז חייב כל איש מישראל לסעדו ולחזקו וליתן לו די מחסורו אשר יחסר לו, ועזוב תעזוב אפילו עד מאה פעמים.

מדקדוק לשונו של הכלי יקר שכתב "דבר זה לא צוה ה'" יש מקום לדייק שמי שפורק במקרה בו בעל הבהמה אינו פורק בעצמו או מי שנותן צדקה למי שאינו רוצה לעבוד בעצמו - אין במעשיו קיום מצוה כלל ולא זכה במצות פריקה ולא קיים צדקה כלל אלא נתינה בעלמא דאינה בכלל הצדקה.

ודוחק לומר שכוונתו היא שאין חיוב לתת אבל אם נתן קיים את המצוה, שהרי הוא מבאר את המצוה של התורה ולא חילק. אמנם, הוא לא כתב שיש איסור בדבר כפי שסובר הספר חסידים (לעיל אות ו').

י. לקט יושר חלק ב' (יורה דעה) עמוד פ"ג ענין ב'⁴⁸⁴:

וזכורני שבני זעלקמן ז"ל היה חולי ל"ע שמת בו⁴⁸⁵. ובסוף אמרתי להגאון זצ"ל⁴⁸⁶ שאיני אוכל עוד לשמש אותו. והשיב הגאון⁴⁸⁷ זצ"ל כתיב 'עזוב תעזוב עמו' ואם אינך רוצה לשמש אותו ומעתה אנו פטורים. לסוף שכר אחד ממעות הצדקה לשמש אותו.

החולה היה זקוק לסיוע, אביו של החולה טען שאינו יכול לשמש את בנו. והגאון השיב לו שאם הוא אינו רוצה לסייע לבנו, הקהל פטור.

ויש לעיין, טענת בעל הלקט יושר היתה שהוא אינו יכול לשמש את בנו. ובודאי מי

⁴⁸⁴ מהר" פרוייקט השו"ת (מהר" ישנה), מהר" מכון שלמה אומן חלק יו"ד עמ' קנ"ו.

⁴⁸⁵ לא נתברר בתשובה האם מדובר בבן קטן או בבן גדול והאם מדובר ברופאה שמידה קצובים או לא. וביעקר חיוב האב ברפואת בנו, עיין פד"ר חלק י' עמ' 220 ואילך (ומכח דין מזונות וכו').

⁴⁸⁶ רבו המובהק של בעל הלקט יושר היה רבי ישראל איסרלין בעל תרומת הדשן.

⁴⁸⁷ רבי ישראל איסרלין בעל תרומת הדשן רבו של בעל לקט יושר.

שאינו יכול יש חובה לסייע לו. ואילו הגאון טען כלפיו שכיון שאינו רוצה, אין חובה לסייעו. ותמוה שהאבא טען שאינו יכול ומדוע טען כלפיו הגאון שאינו רוצה. ועוד לשיטתו של הגאון מדוע לבסוף כן שכר עבורו אדם שישמש את החולה ?

יש מקום לומר שאף שאין שאין חובה לסייע למי שאינו מסייע לעצמו, כאן מדובר על החולה עצמו, שאף אם אביו אינו יכול או אינו רוצה לסייעו, חובה עלינו להציל את הבן גם אם אביו אינו עושה את המוטל עליו. ולפיכך מצד הצלת הבן יש חובה על הציבור. אמנם יש לעיין מה סבר הגאון מעיקרא ומה לבסוף ?

ובהגהות המו"ל במהד' מכון שלמה אומן (הרב עמיחי כינרתי) כתב:

ויתכן שבתחילה רבינו רצה לבודקו האם באמת אינו יכול או שהוא רק מתעצל ומעוניין להטיל עול בנו על הציבור

כלומר, אם האבא אינו רוצה אין חובה לסייע לו, אבל אם האב אינו יכול יש חובה לסייעו ומדובר בבחינה שעשה גאון לתלמידו. אמנם בלשונו של הלקט יושר הצעה זו אינה מוכחת, וצ"ע.

ויתכן להציע, שדברי הגאון ש"מעתה אנו פטורים" פירושם הוא שאין עלינו חובה (כיון שהאבא יכול לסייע בעצמו לבנו), אבל אם בכל אופן נסייע לו, נקיים מצות צדקה כיון שבמקרה בו אדם יכול לעשות בעצמו, אין חובה לסייע לו ולא עוברים על איסור אם לא סייעו לו, אבל אם מסייעים לו (למרות שאין איסור בכך) התקיימה בכך מצות צדקה, ולכן שכר עבורו משמש ממעות הצדקה.

ומ"מ למדנו ששיטת הגאון (בעל תרומת הדשן), שמדין פריקה שבו החיוב הוא רק אם בעל הבהמה פורק בעצמו, נוכל להסיק גם לדינים אחרים.

אולם, כפי שכתבנו לעיל, יתכן שאין לדמות לדינו של עני שאינו רוצה לעבוד, כיון

שהטענה כלפי העני מדוע הוא לא עבד קודם כדי שיהיה לו עתה, ואילו בפריקה ובחולה שבפנינו הצורך הוא עכשיו והטענה מדוע אינו עושה בעצמו היא עכשיו ולא כלפי העבר, וצ"ע.

תשובת המהרשד"ם / אין מצוה לפרנס מי שיכול לעבוד

יא. שו"ת מהרשד"ם יו"ד סימן קס"ו:

וחכמים אומרים יש לו ואינו רוצה להתפרנס אין נזקקין לו ופסקו הפוסקים כחכמים⁴⁸⁸.

ופשיטא שאין חלוק בין מי שיש לו ואינו רוצה להתפרנס למי שאין לו מעות בעין ויכול להתפרנס ממקום אחר ממלאכה או אומנות או סחורה. שאם יעלה בדעת שכל מי שאין לו מאתים זוז בעין ויכול להרויח מזונותיו במלאכה או בענין אחר כנוזר, יתפרנס מן הצדקה אין ספק שהיה זה מן הנמנע, שרבו מאד האנשים שאין להם מעות בעין והם בעלי מלאכה או ד"א שיתפרנסו מן העשירים ולא היה הקומץ משביע את הארי⁴⁸⁹.

המהרשד"ם מציין לשתי סיבות מדוע אין נזקקין למי שאינו רוצה לעבוד בעצמו. האחת, שמציאות זו נכללת הדין עשיר שיש לו ואינו רוצה להתפרנס מנכסיו שהלכה היא שאין נזקקין לו (שהרי יש לו). והשניה, שאם נהוג באופן זה, לא תהיה אפשרות לתת לכל אחד מהם די, שאין לעשירים די ממון כדי לפרנס את כל אלו

⁴⁸⁸ עיין בפרק הקודם.

⁴⁸⁹ עי"ש ראייתו משבתי בר מרינוס (ביצה לב:) שנקלע למקום ורצה לעשות עימהם עסקה ולא הסכימו ואף צדקה לא נתנו לו והוכיח מכאן המהרשד"ם שתחילה יש לנסות להתעסק ולא ליטול צדקה. ולכאורה יש לפקפק בראיה זו, שהרי מצידו של המקבל ודאי שעליו לנסות לעבוד ולא להזדקק לבריות (עיין משנה סוף פאה), ואילו כאן הדיון הוא מצד הנותנים האם עליהם לתת למי שאינו רוצה לעבוד. ועוד שיתכן שמעיקרא שכשבתי בר מרינוס בא לעיר היה לו סך מעות שאינו מוכה אותו בצדקה ורק לבסוף כשלא עשו עימו עסקאות הוא נזקק לבריות.

שלא ירצו לעבוד⁴⁹⁰, ונראה שעל פי הטעם השני, אף אם רוצים לתת לאדם זה, אין בכך קיום מצוה שאם יתרבו אנשים שכאלו, יפגע הדבר בעניים שיש חובה לתת להם.

ועל פי שיטתו דן המהרשד"ם בחובת האב לפרנס את בניו⁴⁹¹ ומסקנתו היא:

מדרגה ג'. שהם מ"ג ואילך⁴⁹² שכבר באו בכלל אנשים ויכולים לבקש פרנסתם הרי הם כשאר בני אדם וילכו ויקוששו להם מאשר ימצאו. ואם יהיה אפשר לפרנס עצמם באומנות או בסחורה או באי זה דבר שיהיה ויתרשלו מזה, אין נזקק האב להם אפילו יהיה עשיר.

המהרשד"ם לא ביאר האם מי שמפרנס עני שיכול לעבוד או אב שיפרנס את בנו הגדול קיים בכל זאת מצות צדקה (אף שלא היה חייב) או שזו מתנה בעלמא. ואולי יש מקום לחלק בין נתינה לעניים שבכך תיפגע פרנסת עניים אחרים לבין אב שנותן לבנו משלו⁴⁹³, וצ"ע.

שיטת המשיב דבר / מי שאין לו מזונות היום

יב. שו"ת משיב דבר חלק ב' סימן ס':

---

⁴⁹⁰ לפי טעם זה אם תהיה מציאות כלכלית שבה היה אפשרות לפרנס את אלו שאינם רוצים לעבוד, האם ישתנה הדין? כגון במדינה שיש לה אוצרות טבע מרובים (נפט) ולכן היא יכולה לחלק לאזרחיה הרבה כסף בלא שיוזקקו לעבוד וכדו'.

⁴⁹¹ ע"ש בביאור סתירה לכאורה בשיטת הרמב"ם.

⁴⁹² בספר מעשה רוקח בפרק י"ב מהלכות אישות הלכה י"ד כתב שאין הכוונה לבני י"ג אלא שיגדלו וידוע לסחור. וכתב בדרישה באבן העזר סימן ע"א ס"ק ג': "לאחר שיגדלו יכול האב למימר שיתפרנסו ממעשה ידיהן או ישאלו על הפתחים..." כלומר אין לאב חיוב מיוחד יותר משאר אנשי העיר. ועיין בשנה בשנה תשכ"ה במאמרו של הרב אלימלך בר שאול בעמ' 168, שכתב על דברי המרשד"ם, שאם האב: "לא לימדם אומנות או עיסקא ובגלל זה אינם יכולים עתה לפרנס עצמם", מסתבר שיש לחייבו לפרנסם.

⁴⁹³ בשו"ת חת"ס יו"ד ח"ב סי' רכ"ט כתב שאב שאין לו, בנו חייב לפרנסו אבל "כל זמן שיכול להתפרנס ממעשי ידיו לאו כל כמיניה להטיל עצמו על בניו". ויש לדקדק בדבריו האם כיון שיכול לעבוד בנו אינו חייב או שהאב מצד עצמו אסור לו, אם יכול לפרנס את עצמו, ועי"ש בחילוק האם חיוב הבן הוא מכח תקנת אושא או מכח כיבוד אב.

זו מנין לנו דכופין לעשות מלאכה כדי שלא יצטרך לצדקה⁴⁹⁴ ?

אלא שיש לנו לדייק מהא דיש בידו נ' זוז והוא נו"נ כו'. והוא דבעינן דוקא שיהא משלו דמשמע דאין כופין לישא וליתן במעות של אחרים אף שנותנים לו על שנה תמימה⁴⁹⁵.

אלא צ"ל דכל שיש לו מזונות ברור כעת. רק על להבא צריך לחכין. ע"ז אומרים שיתהפך בזוזי. אבל כל שאין לו אף על היום אלא במלאכה, אין אנו מכריחים אותו לזה...

אבל גם זה אין מוכרח דודאי אף שיש לו חמשים זוז ואינו נו"נ אלא שהוא פועל יכול ללקוט כפועל לחוד דמוכח מהא דב"מ (י"ב) דיכול ללקוט... אלא טעם דנו"נ היינו משום דודאי לא יעשה מעותיו אנפרות ויפסיד עסקו. אבל מלאכה לחוד אפשר דלא ירצה לעשות

מכלל דברי הנצי"ב נראה (אף שאינו דקדוק הכרחי מסיום דבריו), שמי שאין לו פרנסת יומו, אבל יכול לעבוד, יש חיוב לתת לו צדקה כמו כל עני ואין כופין עליו

⁴⁹⁴ כתב בספר צדקה ומשפט פרק ג' ס"ק א': "ואם ידוע שאינו רמאי אבל ידוע שיכול למצוא מלאכה להתפרנס ואינו רוצה ונוח לו לישב בטל ולהתפרנס מן הצדקה. נראה שמעיקר הדין לא מצינו שזה יפטור מלתת לו צדקה אבל יתכן שאין חיוב לתת לו כפי הרגלו, וצ"ע".

ועיין תשובות והנהגות כרך ו' סימן קפ"ט שדן בכל הענין וכתב: "ונראה שאם מבקש צדקה עבור אוכל, נותנים לו, ואין לחשוש אולי יש לו האפשרות לעבוד ולהרויח, דאין בודקין למזונות (יו"ד סי' רנ"א סעיף י'), ודוקא אם מבקש צדקה עבור שאר צרכים, אז ראוי לבדוק אם יוכל לעבוד ולפרנס עצמו, דאז אין חייבים לתת לו. וכן נראה שסכום מועט שנותנים לכל עני המסתובב, חייב ליתן אף שלדעתו יכול להתפרנס, וכמ"ש הרמב"ם (הל' מתנ"ע פ"ז ה"ז) "אסור להחזיר את העני ששאל ריקם ואפילו אתה נותן לו גרוגרת אחת שנאמר אל ישוב דך נכלם". ורק נתינה חשובה פטור כשיודע שיכול להתפרנס בניקל ונמנע", ועי"ש בכל דבריו.

ואכמ"ל מי הוא זה שמוטל עליו חיוב מעשר כספים, וכגון עני או מי שמצבו דחוק, ועיין תשובות והנהגות ו' סימן ק"צ. אמצנם לא דן שם לגבי מציאות בה אם יתן מעשר כספים אחרים יאלצו לו לתת יותר. וכגון, בני זוג שמקבלים מתנות חתונה בעיקר מקרובי וידידי ההורים, כאשר מקובל את החתונה ממנים הוהירים ואת המתנות מקבלי בני הזוג. ופעמים כסף המתנות משמש לצרכי היום יום או כחלק מהכסף לקניית דירה, ואם הם יתנו מעשר כספים, ההורים יאלצו לתת להם יותר עבור קניית הדירה – האם מוטל עליהם לתת מעשר כספים, ובמיוחד שההורים שילמו על החתונה בידיעה שהכספי המתנות יהיה עבור קניית הדירה, וצ"ע וכ"ש אם ננקוט שמעשר כספים אינו חיוב גמור.

⁴⁹⁵ אמנם לא ביאר מדוע שלא יתן לאחרים כדי שישאו ויתנו בכספו וכפי שמקובל בעיסקאות, וצ"ע.

לעשות מלאכה. אבל אם יש לו פרנסת יומו רק הוא זכאי לצדקה כיון שאין לו מאתים זוז, נראה שאין חיוב לתת לו אם אינו רוצה לעשות מלאכה שהרי היום יש לו מה לאכול, ויאכל משלו ויצא לפרנס עצמו במלאכה, וצ"ע.

סיכום

יג. העולה מהאמור לעיל לגבי אדם שיכול לעבוד אבל רוצה להתפרנס מן הצדקה:

- עיין אות ח' בסיכום השיטות.
- יש שדנו האם ממצות פריקה שקיימת רק אם הבעלים עוסקים בעצמם נוכל להסיק למצות צדקה (אות ט').
- לשיטת המהרשד"ם אין מצות צדקה לעני שיכול לפרנס עצמו וכולל גם בנו גדול (אות יא).
- מדברי הנצי"ב יתכן להסיק שמי שאינו רוצה לעבוד, יש לתת לו רק אם אין לו פרנסת יומו (אות יב).

צדקה למי שהביא עצמו למצב שאין לו מעות

תלמיד שחיסרו ממנו כדי שיוכל לקבל מעשר עני

א. לעיל נסב הדיון אודות מי שיכול לפרנס עצמו ואינו רוצה. לקמן נדון על מי שאין לו מעות מחמת פשיעתו⁴⁹⁶. האם זו סיבה שלא לתת לו מעשר עני, לקט שכחה ופאה (פרט עוללות) וצדקה או שאין לבחון מה הן הנסיבות שהביאו אותו למצב זה.

יתכן היה להציע שאדם שהביא עצמו למצב שאין לו, אין חובה לפרנסו אם אין לו מאתים זוז (פרנסת שנה) אבל יש לו עדיין מעות לפרנסת כמה חודשים, אמנם אם יגיע לחרפת רעב וסכנה יתנו לו בכל מקרה. אמנם, יש לעיין האם להצעה זו יש בסיס בדברי הפוסקים.

ב. לעיל הובא המעשה בירושלמי (פאה פרק ח' הלכה ד')⁴⁹⁷, שרבי רצה לתת מעשר עני לתלמידו שהיו לו מאתים זוז חסר דינר והתלמידים לא היו מרוצים מכך והוסיפו לו דינר ורמזו רבי לתלמידים והלכו עימו לקנות דבר מה וחיסרו מממונו ועתה יכול לתת לו מעשר עני⁴⁹⁸.

---

⁴⁹⁶ יש לעיין האם יש הבדל בין מי שהפסיד בפשיעה לבין מי שהפסיד בכוונה תחילה כדי לזכות בצדקה, ובאמור קמן לא מצאנו חילוק בין המקרים.
סוגיא נוספת שבענין זה, הינה דינו של מי שמכר עצמו ובניו לגויים, וכפי שפסק הרמב"ם בפרק ח' מהלכות מתנות עניים הלכה י"ג: "מי שמכר עצמו ובניו לעכו"ם או שלוה מהן ושבו אותן או אסרוהו בהלוואתן, פעם ראשונה ושנייה מצוה לפרותן, שלישית אין פודין אותן, אבל פודין את הבנים לאחר מיתת אביהן, ואם בקשוהו להורגו פודין אותו מידם אפילו אחר כמה פעמים", ואכמ"ל.

⁴⁹⁷ ליד ציון הערה 198.

⁴⁹⁸ עיין עלי תמר על הירושלמי שם וכן בשו"ת להורות נתן חלק ט' סימן ס"א האם מותר לאדם לגזול את חברו כדי שחבירו יוכל לזכות בצדקה.

ויש לעיין במעשה זה:

- האם ההיתר לחסר מהתלמיד נבע רק מכך שמעיקרא היה חסר וצרות העין של התלמידים גרמה להוסיף לו למאתים או שבכל מקרה מותר לחסר לאדם ממאתים זוז כדי לזכותו במעשר עני ?
- האם דוקא במעשר עני כך הדין או גם בשאר נתינות לעניים ?
- האם יש הבדל בין מקרה בו אחרים מחסרים מהעני לבין מקרה בו הוא עצמו מחסר את ממונו כדי לזכות ?

מפקיר נכסיו

ג. לכאורה, יש מקום להביא ראייה שאדם שהביא עצמו מצב של עוני, מותר לו ליטול מתנות עניים כמבואר בגמ' בב"מ דף ט':

תנן התם, מי שליקט את הפאה, ואמר הרי זו לפלוני עני. רבי אליעזר אומר, זכה לו. וחכמים אומרים, יתננה לעני הנמצא ראשון. אמר עולא אמר רבי יהושע בן לוי, מחלוקת מעשיר לעני, דרבי אליעזר סבר מגו דאי בעי מפקר נכסיה והוי עני⁴⁹⁹ וחזי ליה, השתא נמי חזי ליה ומגו דזכי לנפשיה, זכי נמי לחבריה. ורבנן סברי חד מגו אמרינן, תרי מגו לא אמרינן.

העשיר רוצה ללקוט פאה עבור העני, אלא שאסור לו ליטול פאה שהרי אינו זכאי לה. אולם ר' אלעזר סובר שאותו עשיר נחשב ראוי לנטילת פאה, כיון שביכולתו להפקיר נכסיו ואז היה זכאי ליטול לעצמו וממילא גם לחבירו. ואף שחכמים חולקים על ר' אלעזר, נראה שאינם חולקים על עצם דבריו (שיכול להפקיר נכסיו

---

⁴⁹⁹ ועיין שו"ת חת"ס או"ח סימן קכ"ד ד"ה "ולפ"ז".

ול להיות זכאי ליטול פאה) אלא על כך שכיון שאנו זקוקים ל'תרי מיגו' כדי שהעשיר יוכל לתת לעני, אי אפשר להסתמך על כך, אבל בעצם הסברא שיכול אדם להפקיר נכסיו ולזכות בפאה – אין מחלוקת.

נמצא, שאדם מפקיר נכסיו והופך להיות עני זכאי לקבלת מתנות עניים ואין אנו מונעים ממנו ליטול מתנות עניים בטענה שהוא גרם לעצמו את העניות הזו.

אמנם, לא ניתן להוכיח מסוגיא זו, האם פעולת הפקרת נכסיו היא פעולה מותרת או אסורה, אבל מכל מקום התוצאה היא שאחר הפקרת נכסיו מותר לו ליטול פאה שעתה הוא עני – ועיין לקמן.

שיטת האגרות משה

ד. פירוש הגר"מ פיינשטיין לירושלמי פאה פרק ח' הלכה ז' – סימן קס"ג אות ז':

ושמעין מירושלמי שרשאין לגרום לו חסרון מ-ר' זו כדי שיוכל ליקח, דאם לא כן לא היה רבי מרמז להם שיעשו כן⁵⁰⁰.

אבל הוא עצמו מסתבר שאסור לו להפקיר דינר כדי שיתנו לו, אבל אם הפקיר ודאי שיכול ליקח כדמצינו בפירוש בב"מ דף ט' ע"ב אי בעי מפקר נכסיה וחזי ליה. ואף שמלשון זה משמע דרשאי דאם לא כן אין שייך מיגו כיון שאסור לעשות כן⁵⁰¹.

⁵⁰⁰ לעיל אות ה'.

⁵⁰¹ כלומר, אין לומר 'מיגו' ביחס לדבר שאסור לעשות, כלומר אין לומר שאדם היה עושה מעשה איסור ולכן נוכל לתת לו זכות כאילו עשה אותו.

אבל אי אפשר לומר כן, דהא ודאי אסור להפקיר כל נכסיו מכל שכן
דצדקה שאסור לבזבז יותר מחומש, ואף בהקדש מצינו כן בערכין דף
כ"ח ע"א ופסק הרמב"ם בסוף הל' ערכין בפ"ח הי"ג דאסור יותר
מחומש⁵⁰².

ומכל מקום אמרינן המיגו גם בעשיר גדול שעד שיחסר מר' זוז צריך
להפקיר אלף ויותר.

אלא שאין כונת המיגו מחמת שיכול לעשות כן, דהא אף אם יכול,
איזה שוטה יעשה כן אלא דהוא רק לגלות שגם עשיר שייך בזכיית
מתנות עניים דהא יש מציאות שיעשה עני ויהיה מותר בלקט שכחה
ופאה ולכן קונה מחמת זה לעני שלוקט עבורו שנחשב שייך בזה.

כלומר, המיגו אינו מלמד שמותר לעשות כן, אלא שהיכולת לעשות כך די בה כדי
להחשיב את העשיר כראוי ליטול מתנות עניים עבור העני.

נמצא, שאסור לאדם להפקיר נכסיו כדי להיות עני ולזכות במתנות עניים, אבל אם
עבר והפקיר הוא זכאי לכך (כפי שכתב בתחילת דבריו), והגרמ"פ שבפנינו איננו
מבחין בין מעשר עני לבין לקט שכחה ופאה שהרי מביא ראייה מדין הלקט לדין
מעשר עני.

וכך כתב גם בשו"ת אג"מ יו"ד ח"ד סימן ל"ז אות ג':

---

⁵⁰² כלומר, לא יתכן שמותר לאדם להפקיר נכסיו, שהרי אסור על אדם לתת צדקה יותר מחומש שמא יהפוך
לעני וכן לא להקדיש יותר מחומש נכסיו שמא יהיה עני, וא"כ כל שכן שאסור לאדם להפקיר כל נכסיו ולהיות
עני.

ולכאורה היה מקום להשיב, שאסור לאדם לתת צדקה יותר מחומש מחשש עוני, כאשר העני אינו יודע ממה
יתפרנס, אבל אם מפקיר נכסיו ומיד יכול לזכות במתנות עניים בסכום גדול (אפילו יותר ממה שהיה לו תחילה)
יתכן שהדבר מותר. אמנם נראה שהאיסור אינו נובע רק מכך שלא יהיה לו ממה לחיות אלא מעצם העובדה
שהוא יודקק לבריות שזה מצב לא נכון וגם מפסיד לעניים אחרים.

ובפירוש אמרו בב"מ דף ט' ע"ב דאי בעי מפקר לנכסי והוי עני וחזי ליה... וכ"ש במי שהתעצל לעבוד את שדותיו אף שהוא בשביל עצלות, ומכרם ואכל את דמיהן ונעשה עני, שהוא נוטל לקט שכחה ופאה, וגם שצריכין ליתן לו מקופה של צדקה⁵⁰³.

כלומר, הן לגבי צדקה, הן לגבי מעשר עני ולקט שכחה ופאה – אם הפקיר נכסיו מותר לו ליטול כל המתנות הללו.

ה. אמנם בדברות משה ב"ק ח"ב סימן פ"ט דין הגרמ"פ זצ"ל לגבי מי שקרקעו הוזלה מחמת היותו דחוק במעות⁵⁰⁴ ששיטת רש"י היא שאם הוזלה קרקעו מחמת שהיה דחוק למעות ולכן הקונים מנצלים זאת ולא רוצים לתת לו את מחירה ולכן אין לו מאתים זוז:

לפרש"י ותוס' אין נותנין לו מעשר עני מצד שפשע, אף שאין נותנין מאתים זוז תמוה מאד מאי שנא ממפקיר נכסיו שמותר ליטול לקט שכחה ופאה אף שודאי פשע בהא שנעשה עני כדאיתא בב"מ דף ט' ? וכן מותר להאכילו דמאי לב"ה שמאכילין את העניים דמאי כדאיתא בברכות דף מ"ז ? וכן איתא לענין מ"ע בנדרי דף פ"ד בתירוץ אביי ר"א סבר לא נחשדו ע"ה על מ"ע כיון דאילו מפקר נכסיה והוי עני ושקל ליה הוא לית ליה פסידא עיי"ש⁵⁰⁵ ?

⁵⁰³ עי"ש שמכאן הסיק לגבי ת"ת, שאם מכר נכסיו ונותר ללא מעות יכול ליטול מהצדקה (וזאת בנוסף להסכם יששכר וזבולון שאינו מכח מצות צדקה).

⁵⁰⁴ עיין לעיל ליד ציון הערה 384 ואילך.

⁵⁰⁵ פירוש, מדוע רש"י סובר שאין לתת לאותו אדם שנכסיו הוזלו בגלל שהיה דחוק ומעות והרי מי שהפקיר נכסיו זכאי לקבל ? (ועיין לקמן בשיטתו, וליד ציון הערות 165,747.

והנכון לע"ד דיש חלוק בין לקט שכחה ופאה למעשר עני. דלא שייך לקונסו בלקט שכחה ופאה שהוא הפקר לעניים דהקנס לא עשו על העני שלא יטול, אלא על הבעלים שלא יתנו לו. ולכן הוא שייך רק במעשר עני שהבעלים צריכין ליתן להעניים שטובת הנאה לבעלים, ולא בלקט שכחה ופאה שהן הפקר והעני נוטל בעצמו.

ובנדרים אף שאיירי במעשר עני, הא איירי שם במעשר עני של המפקיר עצמו שאין לשום אדם טובת הנאה ונוטל בעצמו שזה לא קנסו. ובדמאי שמשמע שגם אחרים נותנין לו מלשון מאכילין דנקט הוא בדמאי הקלו שלא לקנוס כדמצינו הרבה קולות בדמאי.

כלומר, לגבי מתנות שעני נוטל בעצמו (כגון לקט שכחה ופאה), אין למנוע ממנו אפילו אם פשע, אבל לגבי נתינה מבעל הבית, הטילו חכמים איסור על בעל הבית לתת למי שהביא עצמו לידי עניות, ולכן אסור לו לתת מעשר עני לאדם שהפקיר נכסיו. ובדברות משה חלק ג' סימן פ"ט הערה כ"ט עמ' רל"ז הוסיף וביאר:

ואף שבדברות משה ב"ק ח"ב סימן פ"ט הערה ע"ז כתבתי לחלק בין מעשר עני ללקט שכחה ופאה. וכן אולי יש גם לחלק מצדקה, דמעשר עני הוא כזכו בה העניים שאף שיש לבעלים טוה"נ במעשר המתחלק בתוך הבית... עכ"פ הוא זכות לענין שאינו יכול ליתן אלא לאחד מהן שהן עניים ממש ולא למי שפשע להיות עני שאינו יכול לגרוע זכותם. ולא דמי לצדקה שמחוייב כל אחד לפרנס עניים שעדיין לא זכו העניים בה... מאחר שבידו שלא ליתן ואף שברור שהוא היה נותן דסתם אינשי הרי הן נותנין צדקה... ולא שייך עליהו דין ממון עניים שיזכו בהן להחשיב שזה שפשע להיות עני הזיקם...

כלומר, צדקה מותר לתת לכל אדם אף שהוא פשע בעצמו, אבל מעשר עני אסור כיון שהוא ממון שעל אדם לתת לעני ולא במי שפשע בעצמו. וזאת בניגוד לדבריו בפירושו לפאה שלא חילק בין סוגי הנתינות השונות ובכולם בדיעבד יכול ליטול. ויתכן שדבריו כאן הינם רק לשיטת רש"י ולא אליבא דהלכתא.

ה. אמנם אף לשיטתו בפירוש למסכת פאה, לכתחילה אסור לאדם להפסיד ממנו כדי לזכות בדברים שזכאי להם עני (אף שבדיעבד מותר לו לקחת) ולפי האמור, יש לעיין כיצד גרם רבי שאותו תלמיד שהיו לו מאתים זוז יפסיד זוז וביאר זאת הגרמ"פ זצ"ל בהמשך פירושו למסכת פאה הנ"ל:

ואם כן נ"ל כדמסתבר שאסור להפקיר אף דינר אחד מהמאתים זוז כדי ליקח לקט⁵⁰⁶ ולכן הוצרך רבי לרמז לתלמידיו שהם יראו להחסיר לו⁵⁰⁷ ולא אמר לו לעצמו שיפקיר....

כלומר, אילו הוא עצמו היה מחסיר מנכסיו היה אסור לתת לו מעשר עני, אבל כיון שאחרים עשו לו זאת – מותר לתת לו מעשר עני וכל שכן שאר מתנות עניים וצדקה שלהם זכאי אפילו אם פשע בעצמו והחסיר ממנו.

ונמצנו למדים מדברי הגרמ"פ זצ"ל לגבי מי שפשע והחסיר ממנו ובא ליטול:

- אם אחרים חיסרו לו - זכאי ליטול מכל מתנות העניים.
- אם הוא חיסר לעצמו – אסור לתת לו מעשר עני אבל מתנות שנוטל בעצמו וצדקה יש לתת לו על פי דבריו בדברות משה, ולפי פירושו לפאה מותר ליטול הכל.
- בכל הדיון לא הועלה חילוק בין מי שמסר ממנו לבין מי שלא היה לו ממון ונתנו לו ממון כדי של יוכל לזכות ושוב חיסרו ממנו (עיין אות ב').

אסור בעצמו מותר ע"י אחרים / מותר גם בעצמו

ו. שו"ת להורות נתן חלק ט' סימן ס"א:

⁵⁰⁶ לשיטתו במסכת פאה שאין חיק בין מעשר עני לבין לקט.
⁵⁰⁷ כתב בעלי תמר בפירושו לסוטה פרק ג' הלכה ד' שמדובר בתלמיד תמים שלא עלה עת דעתו הרמאות שעושים לו חבירו מתוך קנאה וגם לא הרגיש ששוב חיסרו ממנו בכוונה, עי"ש.

508... וגם חזינן דרבי צוה לתלמידיו שיכניסוהו לחנות לקנות דברי מאכל כדי שייחסר לו ממאמנים וזו ויהא רשאי לקבל מעשר עני, הרי דליכא בזה מעשה הערמה הגורם הפסד לעניים אחרים, וא"כ גם העני עצמו רשאי להוציא דינר כדי שייחסר לו ממאמנים וזו ויהא רשאי לקבל אלף זוז⁵⁰⁹.

כלומר, אילו היה אסור לאדם עצמו לחסר ממונו כדי לזכות בצדקה, לא היה רבי מרמז לתלמידיו לחסרו, ומותר לאדם עצמו לחסר ממונו כדי להיות נכלל באלו שזכאים לקבל מעשר עני ונראה שהוא הדין לשאר מתנות עניים וצדקה⁵¹⁰.

ז. לעומת האג"מ, המנחה חריבה במסכת סוטה דף כא: ד"ה "שם תוס" כתב:

רמז לתלמידיו... יל"ע אמאי לא הפקיר חד מנא וחיסר לו? ועצ"ל דזה אסור לו לעשות.

המנחה חריבה לא ביאר מה הדין האם עבר והפקיר למרות שהיה אסור לו לעשות כן, האם למרות זאת מותר לו ליטול, וצ"ע. ובעלי תמר לסוטה פרק הלכה ד' נוקט שאסור לו להפסיד בידם את ממונו כדי לזכות בדברים שעני זכאי להם ואם עבר והפקיר אין לתת לו⁵¹¹.

508 עי"ש שנוקט שמותר לעני לסרב לקבל פרוטה שתשלם לו למאמנים ועל ידי כך יפסיד מתנה מרובה.
 509 ויש לעיין כיצד יבאר את שיטת רש"י ותוס' בדינו של מי שנכסיו הוזלו כיון שהיה דחוק למעות, ובתשובתו שם לא ביאר, ושם מחלוקת סוגיות בדבר, אמנם עיין שם לעיל בפסק ההלכה.

510 ובשיטה זו נקט גם בספר תוספת ירושלים על שו"ע יו"ד סימן רנ"ג סעיף א': "איתא בירושלמי פאה (פ"ח) חד תלמיד דרבי היו לו מאמנים וזו חסר דינר והוה רבי רגיל ליתן לו מעשר עני נתנו תלמידיו דרבי בו עין הרע הלכו ומילאו לו הדינר והכניסוהו לחדר והפסידו לו מטבע אחד מן המאמנים והדר ר' ונתן לו כמו שרגיל, משמע דמותר לכתחילה להפסידו כדי שיוכלו ליתן לו וצ"ע. ועיין בבלי סוטה (כא:) שלהשלם לו דינר עד מאמנים וזו כדי שלא יוכל לקבל נקרא רשע ערום.

511 לשון העלי תמר שם: "והא שלא אמר רבי בפירוש שיעשה כדבר הזה כדי שיוכל ליטול נראה דבכה"ג היה אסור לו ליטול כהדין שאין מבטלין איסור לכתחילה ואפילו נפל היתר שאין בו שיעור לבטלו אין מוסיפין עליו היתר כדי לבטלו ואם עבר ובטלו אסור למבטל כמ"ש ביו"ד סימן צ"ט ס"ה. ואף הכא אם היה גורע מהסכום

ח. בביאור המחלוקת היה ניתן להציע שהמתירים ליטול למרות שהוא הפקיר את נכסיו, סוברים שיש להביט על האדם כפי שהוא עתה ולא לבדוק מדוע הגיע למצב זה שהרי עתה אין לו. לעומתם הסוברים שיש להביט על הנסיבות שהביאו אותו לכך נוקטים שאין לתת לאדם מתנות חינם כאשר הוא פושע בעצמו.

עוד יתכן לומר, שהמחלוקת היא האם אנו מביטים על צדקה כמצוה המוטלת על הנותן, ומצידו של הנותן אין משמעות לשאלה כיצד הגיע אותו אדם למצב בו אין לו כדי שיעור מאתים זוז ויש לתת לו ובכך מתקיימת מצוה וככל שאר המצוות. לעומת זאת יש מקום לומר שיש להביט תחילה על המקבל ולא על המצוה של הנותן, ועל פי דרך זו, אם הוא פושע בעצמו אין לתת לו.

סיכום

ט. העולה מהאמור לעיל:

- עיין בסיכום שיטת הגרמ"פ באות ה'.
- אם עבר והפקיר נכסיו – נחלקו אחרונים האם זכאי לקבל (אות ח').

מאתיים שיש לו בכוונה להתיר האיסור כדי ליטול לא היה נוטל כדין המוסף היתר בכוונה לבטל האיסור".
יש לעיין האם ההשואה לביטול איסור לכתחילה הינה מחוייבת.

האם יש מעלה שכהן לא יטול מתנות כהונה

הקדמה

א. בשני הפרקים הקודמים נסב הדיון אודות אדם שיכול לפרנס עצמו ואינו רוצה או שהביא עצמו למצב בו בפשיעתו אין לו מעות ודנו פוסקים האם יש מצות צדקה לגביו.

ודאי שהמצב הרגיל הוא דאדם עובד לפרנסתו ובברכת המזון נאמרת הבקשה: "ונא אל תצריכנו ה' אלוֹקינו לא לידי מתנת בשר ודם ולא לידי הלוואתם". ובמשנה בפאה פרק ה' משנה ט':

וכל מי שצריך ליטול ואינו נוטל אינו מת מן הזקנה עד שיפרנס אחרים משלו ועליו הכתוב אומר (ירמיהו יז) ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו⁵¹²

וכתב הרמב"ם בפרק ג' מהלכות תלמוד תורה הלכה י"א:

---

⁵¹² המהרש"א בחידודים מסדר זרעים (מודפס בסוף חידושיו למסכת ברכות כתב: "וכתבו הר"ש והרע"ב דהיינו בשאפשר לו להסתפק בדוחק קצת ע"י מלאכה אבל באי אפשר לו להסתפק ואינו נוטל אמרינן בירושלמי דהרי זה שופך דמים ועי"ל דהכא מיירי ביש לו בית למכור או כלי תשמיש ומקרי צריך ליטול כיון דאין מחייבין אותו למכור כדתני לעיל אם הוא מוכר ביתו וכלי תשמישו ואינו נוטל אינו מת וכו' עד שיפרנס אחרים ועליו הכתוב אומר ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו וגו'").

מעלה גדולה היא למי שהוא מתפרנס ממעשה ידיו, ומדת חסידים הראשונים היא, ובוזה זוכה לכל כבוד וטובה שבעולם הזה ולעולם הבא שנאמר יגיע כפיו כי תאכל אשריו וטוב לך אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא שכולו טוב⁵¹³.

ולקמן (ובפרקים הבאים) נדון האם ישנם מצבים בהם אין הקפדה על מי שנוטל מתנות ואינו מתפרנס ממעשה ידיו.

האם ראוי לכהן שלא ליטול מתנות כהונה

ב. גמ' חולין קלג.:

"אמר רבא, בדק לן רב יוסף: האי כהנא דחטיף מתנתא, חבובי קא מחבב מצוה, או זלזולי קא מזלזל במצוה? ופשטנא ליה, ונתן ולא שיטול מעצמו.

אמר אבוי, מריש הוה חטיפנא מתנתא, אמינא חבובי קא מחביבנא מצוה, כיון דשמענא להא ונתן - ולא שיטול מעצמו, מיחטף לא חטיפנא.

מימר אמרי הבו לי, וכיון דשמענא להא דתניא ויטו אחרי הבצע, ר' מאיר אומר בני שמואל חלקם שאלו בפייהם, מימר נמי לא אמינא, ואי יהבו לי שקילנא.

---

⁵¹³ הרמב"ם לא ביאר מקור או טעם לדבריו והרמ"א ביו"ד סימן רמ"ו סעיף כ"א כתב: "ומעלה גדולה למי שמתפרנס ממעשה ידיו, שנאמר: יגיע כפיו כי תאכל וגו' (אשריך וטוב לך, תהילים קכח, ב)". והגר"א בס"ק נ"ו ציין לדברי הגמ' בברכות דף ח. : "ואמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא, גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים, דאילו גבי ירא שמים כתיב אשרי איש ירא את ה', ואילו גבי נהנה מיגיעו כתיב יגיע כפיו כי תאכל אשריך וטוב לך, אשריך בעולם הזה, וטוב לך לעולם הבא, ולגבי ירא שמים וטוב לך לא כתיב ביה" (ועי"ש במהרש"א שמי שאוכל מיגיעו – לא מנכים לו משכרו בעולם הבא עי"ש וציין גם לדברי הגמ' בחולין דף מד: שהשונא מתנות הוא מי שרואה טריפות לעצמו ולא ביאר מדוע. ויתכן שאם ידע ומבין בהלכה שאין זו טריפה אינו נזקק למתנות אחרים ומעין דברי הבני יששכר, במאמרי אלול ב' (ברית כרותה) אות ג' (ובכמה מקומות בספרו, ואכמ"ל).

כיון דשמענא להא דתניא הצנועים מושכין את ידיהם, והגרגרנים חולקים משקל נמי לא שקילנא, לבר ממעלי יומא דכיפורי לאחזוקי נפשאי בכהני. ולפרוס ידיה ? אנסיה ליה עידיה

מסקנתו של אב"י היא לא ליטול מתנות כהונה⁵¹⁴. ופסק הרמב"ם בפרק ט' מהלכות ביכורים הלכה כ"ב:

לא יחטוף הכהן המתנות ולא ישאל בפיו אא"כ נותנין לו בכבוד נוטל. ובזמן שהם רבים בבית המטבחים, הצנועים מושכין ידיהם והגרגרנים נוטלין, ואם היה כהן צנוע ואין מכירין אותו שהוא כהן ה"ז נוטל כדי שיודע לכל שהוא כהן⁵¹⁵...

מפשט דברי הרמב"ם נראה שלעולם יש מעלה שלא ליטול מתנות כהונה, אמנם יתכן שרק במקום בו יש כהנים רבים כמו בבית המטבחים, אין זה דרך כבוד ליטול שם, אבל אם בעל בית מביא מתנות כהונה לביתו של הכהן בצורה מכובדת שמא אף הרמב"ם יאמר שאין מעלה שלא ליטול, וכתב השו"ע ביו"ד סימן ס"א סעיף י"א:

⁵¹⁴ ויש לעיין האם מדובר בדין גמור או במעלה בכל אחד מהמקרים המתוארים בגמ' (ולקמן). ויש לעיין האם החסרון הוא בעצם קבלת המתנה או באופן בה היא ניתנת (ועיין בכורות כו: שאם כהן מסייע בבית הגרנות הרי הוא בכלל "ושחתם ברית הלוי" ושם מדובר באיסור ועיין ביש"ש קידושין פ"א סימן ז' שהאריך לשלול את המנהג בו הכהנים מחזירים דמי פדיון הבן ובכלל זאת בשחתתם ברית הלוי, עי"ש). שלכאורה נראה כאפשרות השניה שהרי הקב"ה הוא זה שנתן לכהנים את מתנותיהם ומדוע שלא יקבלו מה שזכאים לו על פי דין (ועיין לקמן).

עוד יש לעיין האם יש הבדל בין מתנות כהונה שהם מתנות שהקב"ה נותן לכהנים לבין מתנות הלויים שנאמר בתורה במפורש שהם "שכר הם לכם חלף עבודתכם (במדבר, קרח, י"ח ל"א)" ואילו מתנות הכהנה הם 'מתנה', ושמא בהם יש הקפדה גדולה יותר שלא ליטול (עיין שו"ת מהריט"ץ סימן ק"ד ד"ה "וגם כ"י" שעמד על חילוק זה ונפ"מ לגבי שכר חזנים).

⁵¹⁵ בגמ' בחולין קלג. מבואר שאב"י היה אנוס ולא נשא כפיו ולכן היה צריך להחזיק עצמו ככהן. ויש לעיין שהיה מקום להחזיקו ככהן כיון שעלה לתורה ככהן ? ועיין יש"ש שתלוי במקומות האם מעלים כהן ראשון. ויתכן עוד שיש מקומות שמעלים תחילה דוקא תלמידי חכמים ויתכן שיסברו שאב"י עלה לתורה מחמת גדולתו בתורה ולא מחמת כהונתו, ואכמ"ל.

אין לו לכהן לחטוף המתנות ואפילו לשאול אותם בפה, אלא אם יתנם לו דרך כבוד, יטלם. ובזמן שהם כהנים רבים במטבחים, הצנועים מושכין ידיהם והגרגרנים נוטלים. ואם היה צנוע זה במקום שאין מכירין שהוא כהן, יטול כדי שידעו שהוא כהן.

וכתב התורת חיים בחולין דף קלד :

במקום דליכא רבים וכל שכן היכא דמשדרינן ליה מתנות לביתו מותר לקבל דזהו דרך כבוד ולא מיחזי כגרגרן⁵¹⁶.

אמנם הדרישה ביו"ד סימן ס"א ס"ק ג' נקט בשיטה שונה :

...ונלע"ד ליישב כל זה ולומר שבודאי אביי דמשך ידו ולא רצה לקחתו לא איירי דוקא בהרבה כהנים עמו, כי בלאו הכי היה רוצה לעשות לפנים משורת הדין ולוותר מתנותיו שיתנם לכהנים אחרים הצריכים יותר ממנו. אי נמי משום שונא מתנות יחיה (משלי טו כז)⁵¹⁷ או משום שלא רצה ליהנות מהבריות אף שזה רחמנא זיכהו...

דאין שום צד מצוה בלקיחת המתנות הללו ולא בשום מתנות כהונה אלא שהתורה זיכתה לו שבאם ירצה או יצטרך לקחתן שמחוייבים הישראלים לפרנסם בזה... בודאי אין בקבלת מתנות כהונה שום צד מצוה וכיון שכן לא רצה אביי לקבלן ורצה שיהנו ממנה שאר כהנים הנצטרכים לכך...

כלומר אביי נהג מידת חסידות ומעיקר הדין ודאי שמותר לקבל, אלא שאין מצוה בקבלה, אביי שהיה לו נכסים משלו השאיר מתנות כהונה אלו לכהנים אחרים.

⁵¹⁶ עיין בפרק הבא "יהנה כאלישע" – לגבי קבלה דרך כבוד – ליד ציון הערה 534.

⁵¹⁷ עיין לקמן ליד ציון הערה 572 בדברי המספיק לעובדי השם ביחס לעשרה בטלנים דומים לכהנים ולויים. וכן ביחס לדבריו בפירוש המשנה – ליד ציון הערה 588.

ובפשטות דברי הדרישה הינם שלא כפשט השו"ע שכתב שב'דרך כבוד יטלם' ויתכן שגם השו"ע מודה שאפילו בדרך כבוד יש מעלה שלא ליטול כדי להשאירם לכהנים אחרים הזקוקים להם ואולי גם משום מעלת "שונא מתנות יחיה". אמנם פשוטם של דברים שלדעת השו"ע בדרך כבוד אין שום מניעה מלקחת ורק הדרישה חידש שיש מעלה שלא ליטול והכלל של "שונא מתנות יחיה" תקף גם ביחס למתנות כהונה אע"פ שתורה היא זו שזיכתה לו מתנות אלו.

ג. לאור האמור יש לעיין, האם כהן שיש לו יכולת למצוא לעצמו מלאכה ולהגיע לידי כך שפרנסתו תהיה מצויה לו מכח עבודתו ולא יזדקק למתנות כהונה יש לו מעלה בכך או לא. ולכאורה לשיטת הדרישה מעלה ודאי יש בכך. ויש מקום לומר שהדבר תלוי בביאור סוגיית הגמ' במסכת חולין דף קיג. :

אמר ליה רב לרב כהנא... פשוט נבילתא בשוקא ושקיל אגרא⁵¹⁸, ולא תימא כהנא אנא⁵¹⁹, וגברא רבא אנא, וסניא בי מלתא⁵²⁰.

למרות שהפשטת נבילה לעיני כל אינה דבר מוכוון⁵²¹ יש לבצעה ולא לומר שאינה מתאימה למעמדו. ומסתבר שמי שנזקק למלאכה שכזו אין לו פרנסה אחרת ואם לא יעשנה, יזדקק לבריות ועל כך אומר רב, שיעדיף מלאכה זו מאשר להזדקק לבריות.

הראשונים תמהו על האמירה 'כהנא אנא' והביאו ראיות לכך שרב כהנא לא היה כהן וכתב תוס' בפסחים בדרך מט: ד"ה "אמר רב":

לא בשביל שהיה כהן, אלא שכך היה שמו.

⁵¹⁸ ומ"מ אם עבור פרנסתו יצטרך לעבור על איסורים, מוטב שיקבץ נדבות – עיין שו"ת משנה הלכות חלק י"ז סימן קס"ז, לגבי קבלת משרת 'שעריף' שכוללת הן דברים המותרים והן דברים האסורים על פי ההלכה, שלא יקבל המשרה וכו', ע"ש.

⁵¹⁹ בשו"ת התשב"ץ חלק א' סימן קמ"ז כתב שמדובר במידת חסידות של החכמים.

⁵²⁰ ועיין גם ב"ב דף קי:.

⁵²¹ מדברי הרשב"ם בב"ב דף קי: משמע שזו מלאכה שיש בה לכלוך.

והריטב"א בב"ב דף קי. כתב:

ויש מפרשים דתרי רב כהנא נינהו, ואין צורך דכהנא לשון חשיבות הוא.

אולם הרמב"ם בפרק י' מהלכות מתנות עניים הל' י"ח כתב:

לעולם ידחוק אדם עצמו ויתגלגל בצער ואל יצטרך לבריות ואל ישליך עצמו על הצבור, וכן צוו חכמים ואמרו עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ואפילו היה חכם ומכובד והעני יעסוק באומנות ואפילו באומנות מנוולת ולא יצטרך לבריות, מוטב לפשוט עור בהמות נבלות ולא יאמר לעם, חכם גדול אני, כהן אני פרנסוני, ובכך צוו חכמים, גדולי החכמים היו מהם חוטבי עצים ונושאי הקורות ושואבי מים לגנות ועושי הברזל והפחמים ולא שאלו מן הצבור ולא קיבלו מהם כשנתנו להם.

מפשט לשון הרמב"ם הטענה "כהן אני - פרנסוני" הינה כפשוטה שכהן לא יבקש פרנסה (צדקה) מאחרים מכח כהונתו⁵²² אלא 'מוטב לפשוט עור בהמות'.

ויש לעיין האם הפרנסה אותה דורש הכהן (כדי לא לפשוט בהמות) הינה צדקה או שהוא בא ודרוש את מתנות הכהונה שלו מכח היותו כהן ?

על פי האמור, כהן המבקש מתנות כהונה, אין זו מעלה לכולי עלמא ומחלוקת היא האם לקבל כשנותנים לו דרך כבוד (אות ב' - מחלוקת התורת חיים והדרישה).

ומכאן שאם נפרש שכוונת הרמב"ם היא לומר שכהן לא ידרוש את מתנות הכהונה

---

⁵²² וכך דייק גם הרצ"י קוק זצ"ל בהערות לדעת כהן סימן קפ"ז – עי"ש בדבריו.

אלא יעשה מלאכה לפרנסתו, פירוש זה מתיישב הן לתורת חיים והן לדרישה, שכיון שנזקק לבקש אין בכך דרך כבוד, וכך מדויק גם בלשון השו"ע לעיל (אות ב').

אולם, אם נאמר שדברי הרמב"ם ביחס לכהן אינם ביחס למתנות כהונה אלא לצדקה כללית, לא נוכל לדייק מדברי הרמב"ם ביחס שבין נטילת מתנות כהונה לבין עבודה עצמית של הכהן, וצ"ע.

סיכום

ד. העולה מהאמור לעיל:

- אביי נזהר שלא ליטול מתנות כהונה אפילו אם נתנו לו ולדעת התורה חיים - אם נותנים בדרך כבוד - אין מניעה מליטול (אות ב').
- לשיטת הדרישה אף בדרך כבוד אביי לא נטל כדי שיזכו אחרים הזקוקים יותר או מהטעם של "שונא מתנות יחיה" שתקף גם במתנות כהונה - שאין מצוה לקבלם (אות ב').
- רב הזהיר את רב כהנא שיפשוט נבילה בשוק ולא יזדקק לאחרים, לשיטת חלק מהראשונים הכוונה היא שלא יאמר שהוא אדם נכבד ולכן יתנו לו ולשיטת הרמב"ם שלא יאמר שהוא כהן. ויש להסתפק האם הכוונה היא בקבלת מתנות סתם או אפילו בקבלת מתנות כהונה (אות ג').

יהנה כאלישע

הנהגתו של אלישע לעומת הנהגתו של שמואל

א. מלכים ב' פרק ד' פס' ח'-י"ח :

וַיְהִי הַיּוֹם וַיַּעֲבֹר אֱלִישָׁע אֶל שׁוֹנָם וְשָׁם אִשָּׁה גְדוֹלָה וַתַּחֲזֹק בּוֹ לֶאֱכֹל
לֶחֶם וַיְהִי מִדֵּי עָבְרוּ יָסַר שָׁמָּה לֶאֱכֹל לֶחֶם : וַתֹּאמֶר אֶל אִישָׁהּ הִנֵּה נָא
יִדְעָתִי כִּי אִישׁ אֱלֹקִים קָדוֹשׁ הוּא עֹבֵר עָלֵינוּ תָּמִיד : נַעֲשֶׂה נָא עֲלֵית קִיר
קִטְנָה וְנָשִׂים לוֹ שָׁם מָטָה וְשִׁלְחוֹן וְכֶסֶא וּמִנוּרָה וְהָיָה בְּבֹאוֹ אֵלֵינוּ יָסוּר
שָׁמָּה : וַיְהִי הַיּוֹם וַיָּבֹא שָׁמָּה וַיָּסַר אֶל הָעִלְיָה וַיִּשְׁכַּב שָׁמָּה : וַיֹּאמֶר אֶל
גִּחְזִי נַעֲרוֹ קְרָא לַשּׁוֹנָמִית הַזֹּאת וַיִּקְרָא לָהּ וַתַּעֲמֵד לְפָנָיו : וַיֹּאמֶר לוֹ
אָמַר נָא אֵלֶיהָ הִנֵּה חֲרָדָת אֵלֵינוּ אֶת כָּל הַחֲרָדָה הַזֹּאת מָה לַעֲשׂוֹת לָךְ
הִישׁ לְדָבָר לָךְ אֶל הַמֶּלֶךְ אוֹ אֶל שָׂר הַצָּבָא וַתֹּאמֶר בְּתוֹךְ עַמִּי אֲנֹכִי
יִשְׁבֶּת : וַיֹּאמֶר וּמָה לַעֲשׂוֹת לָהּ וַיֹּאמֶר גִּחְזִי אֲבָל בֶּן אִין לָהּ וְאִישָׁה זָקֵן :
וַיֹּאמֶר קְרָא לָהּ וַיִּקְרָא לָהּ וַתַּעֲמֵד בַּפֶּתַח : וַיֹּאמֶר לַמּוֹעֵד הַזֶּה קָעַת חִיָּה
אֵתִי אֶת חִבְקָת בֶּן וַתֹּאמֶר אֶל אֲדָנִי אִישׁ אֱלֹקִים אֶל תִּכְבֹּב בְּשַׁפְּחָתֶךָ :
וַתַּהַר הָאִשָּׁה וַתֵּלֶד בֶּן לַמּוֹעֵד הַזֶּה קָעַת חִיָּה אֲשֶׁר דִּבֶּר אֵלֶיהָ אֱלִישָׁע :

ולעומתו, הנהגתו של שמואל הנביא היתה שונה וכמבואר בגמ' בנדרים דף לח. :

אמר ר' יוחנן : כל הנביאים עשירים היו, מנלן ? ממשו ומשמואל
מעמוס ומיונה.... שמואל, דכתיב : הנני ענו בי נגד ה' ונגד משיחו את
שור מי לקחתי וחמור מי לקחתי... דלמא דעני הוה ? אלא מהכא :
ותשובתו הרמתה כי שם ביתו, ואמר רבא, כל מקום שהלך ביתו עמו.

ופירוש רש"י בברכות דף י' ד"ה "כי שם ביתו" :

וכי איני יודע ששם ביתו ? אלא אכולהו מקומות דקרא דלעיל מיניה קאי, שכל מקום שהיה הולך שם היה נושא כל כלי תשמישי בית עמו ואהל חנייתו, שלא להנות מן אחרים.

ב. בגמ' בברכות דף י: מוכח שמדובר בשתי הנהגות נכונות:

אמר אביי ואיתימא רבי יצחק, הרוצה להנות (רש"י: משל אחרים), יהנה כאלישע (ואין איסור בדבר). ושאינו רוצה להנות אל יהנה (ואין בדבר לא משום גסות רוח ולא משום שנאה) כשמואל הרמתי (כמו שמצינו בשמואל הרמתי, שלא רצה להנות) שנאמר ותשובתו הרמתה כי שם ביתו. ואמר רבי יוחנן שכל מקום שהלך שם - ביתו עמו (לעיל מיניה כתיב והיה מדי שנה בשנה וסבב בית אל והמצפה ושפט את ישראל וסמך ליה ותשובתו הרמתה כי שם ביתו, וכי איני יודע ששם ביתו, אלא אכולהו מקומות דקרא דלעיל מיניה קאי, שכל מקום שהיה הולך שם היה נושא כל כלי תשמישי בית עמו ואהל חנייתו, שלא להנות מן אחרים).

בפשטות, הנהגתו של שמואל מעולה מהנהגתו של אלישע אולם הגמ' נוקטת שמדובר בשתי הנהגות ראויות. ומדברי רש"י מוכח שהיה מקום להעלות על הדעת שהנהגתו של שמואל יכולה להתפרש באופן לא נכון (גסות רוח או שנאה לסוכבים אותו)⁵²³ ולפיכך נקטה הגמ' שמדובר בהנהגה נכונה שאף אחרים יכולים ללמוד ממנה.

אמנם, הגמ' מדגישה 'יהנה כאלישע'. ויש לבאר מה המיוחד באופן ההנהגה של אלישע שמותר לכל אדם ללמוד ממנו בקבלת הנאה מאחרים (למרות שמעלה גדלה היא שלא ליטול מאחרים – כמבואר בתחילת בפרק הקודם) ? - עיין לקמן.

הנאה זמנית הכרחית

---

⁵²³ מאירי ברכות דף י: : "והרוצה לעשות עצמו זר אצל העולם ושלא לקבל הנאה מהם או כבוד יעשה דבר זה בדרך שלא יחזיקו יוהרא במדותיו כגון שאינו נמנע מזה אלא שלא יחשד לעשות בשבילו דבר שאינו ראוי כמי שהוא דייק שהוא ראוי להמנע מזה כדי שלא יחשדוהו כמקבל שוחד".

ג. חידושי אגדות למהרש"א, ברכות דף י' :

דודאי אין ליהנות משל אחרים אלא דהכא בגדולה מצות הכנסת אורחים שהיא הגדולה בגמילות חסדים מיייר⁵²⁴ דבעי גם לעשירים שכל אדם עני הוא בדרך מכלי תשמישים הצריכים לו ולכך נקט הני מטה ושלחן וכסא ומנורה שהם לצורך אדם גם בדרך... ועל זה אמר הרוצה ליהנות משל אחרים יהנה כאלישע היינו שלא היה נהנה אלא בדרך בכלי תשמישים של אחרים כדרך אורח אבל בשאר דברים ודאי לא היה נהנה משל אחרים... וכה"ג אמר בהיפך למאן דאפשר לו שלא יהנה גם בדרך בדברים אלו שיש עמו כל הצורך כשמואל שהיה לו ביתו עמו שהיה עשיר גדול...

כלומר, הנאתו של אלישע לא היתה דרך חייו אלא במקרה בה היה בדרך שאז הוא צורך כל אדם ולא דוקא לעניים (אלא אם כן הוא עשיר כשמואל שיכול ליטול עימו כל הנצרך לו). אמנם המהרש"א אינו מסביר מדוע דוקא הנאה של הכנסת אורחים היא המותרת ומדוע דוקא בהנאה שכל אדם נזקק לה מותר ?

יתכן, שהנאה מעין זו שהינה אצל כל אדם, אין בה שמץ של פגם כיון שפעם ראובן מארח את שמעון ופעם שמעון את ראובן (ועיין בשיטת המאירי לקמן או שיש למארח מצוה כה רבה ולכן אין למנוע ממנו את המצוה).

ועוד למדנו מדברי המהרש"א שמדובר הנאה שהמקבל זקוק לה, אבל אם אינו זקוק לה ויכול בלעדיה לא שמענו שיהנה מאחרים, שהרי שמואל שהיה עשיר – נטל עימו את אהלו וביתו כדי לא להזדקק לאחרים, ואילו אלישע היה עשיר כשמואל, אף הוא היה נוהג כך, אבל כיון שלא היה עשיר כמוהו, קיבל את האירוח מאותה אשה.

---

⁵²⁴ עיין גמ' שבת דף קכז. במעלותיה של מצות הכנסת אורחים.

ד. פירוש המשנה לרמב"ם פ"ד מאבות המשנה ה' (מהד' הרב קפאח):

כי אלישע לא היה מקבל ממון מבני אדם, כל שכן שלא היה מטיל עליהם ומחייבם בחוקים⁵²⁵, חלילה לה' מזה, ואמנם היה מקבל הכיבוד⁵²⁶ בלבד, כגון שיארחו איש אחד, והוא בדרך, נוסע, וילון אצלו ויאכל אצלו בלילה ההוא או ביום, וילך לעסקיו⁵²⁷... ובכגון זה אמרו החכמים, שתלמיד חכמים... אם רצה להתארח אצל איש בהכרח נסיעה או כיוצא בה - יש לו לעשות כן. לפי שכבר הזהירו מן האכילה ללא הכרח⁵²⁸...

כלומר, הנאתו של אלישע היתה מחמת ההכרח (שהיה בדרך) ובאופן זמני ("וילך לעסקיו"), אבל אם לא היה לו הכרח בדבר – לא היה נהנה מאחרים. ויתכן שדברי המהרש"א לעיל, יסודם בדברי הרמב"ם שלפנינו.

הנאה שיכול לתת גמול עבורה

ה. מאירי, ברכות דף י: :

⁵²⁵ עי"ש בתחילת דבריו – 'חוקים' – והיינו שיתנו לו 'חוק' קבוע.
⁵²⁶ 'כיבוד'. ובמהד' הרגילה 'כבוד'. ומ"מ לא מדובר בכבוד סתמי אלא בכבוד שיש עימו מקום ללון וכו'.
⁵²⁷ במהדורה הרגילה: "ואם רצה להתאכסן אצל אדם בעברו עליו לצורך הוצאת דרך הרשות בידו" ויל"ע מה הכוונה "לצורך הוצאת דרך".
⁵²⁸ בנתיבות עולם נתיב העושר, פרק א' כתב (בהסברו הראשון) לגבי הנאתו של אלישע: "התם לא היה מתנה רק שהיה בביתו והיה נהנה ממנו אבל לא היה מקבל ממנו מתנה דבר שהוא בעין". ולכאורה קשה שהרי מעיקרא גם אכל לחם אצל אשה זו. ועוד, שהיא בנתה עלית גג מיוחדת עבורו וכו', ושמא את השאלה השניה יש לישב שכיון שכשאלישע הגיע העליה כבר היתה מוכנה והשימוש של אלישע לא גורם חסרון, ממילא אין קפידא בדבר. אולם עי"ש בהמשך הגמ' שהיא היתה רואה את הסדינים של אלישע, ומסתבר שהיו אלו סדינים שלה והיה צורך לכבסם וכו' וא"כ מדובר בדבר שווה כסף, ושמא על כך אין דרך להקפיד, וצ"ע.

אדם המקבל הנאה או חסד מאחרים יקבלנה על דעת שישלם גמול
אחר שיודע בעצמו שבידו לשלם.... ומי"מ כל המהנה ת"ח מנכסיו או
שמכניסו לביתו ומאכילו ומשקהו שכרו אותו ופעולתו לפניו.

כלומר, מתנה שאין יכולת לתת תמורה כלשהי בעדה, אין להנות ממנה. ונראה שזו
הסיבה שאלישע בירר מה חסר לאשה שהעמידה לרשותו את עליית הגג וכו'. ואף
שלא מדובר בשכר מחייב (כמו מי ששוכר דירה תמורת תשלום) די בכך כדי להתיר
את ההנאה⁵²⁹.

מתנה שהנותן מתכבד בה

ו. בגמ' במגילה דף כח. (וחולין מד.) מבואר שהנהגתו של ר' אלעזר היתה שלא קיבל
מתנות מבי נשיאה ואף לא היה הולך לבית הנשיא כשהיה מוזמן לשם (לסעודה),
כיון שחשש ל'שונא מתנות יחיה' (ואמר ביחס לנותנים שלא נח להם שהוא יחיה).
לעומתו ר' זירא כשהיה מוזמן לבית הנשיא היה הולך ונימוקו היה:

אתייקורי דמתייקרי בי (רש"י: נכבדין הם במה שאני סועד אצלם,
והנאתם היא ואין זו מתנה).

ועל פי הנהגתו של ר' זירא, פירש בשו"ת התשב"ץ חלק א' סמן קמ"ד שאלישע
נהנה מאותה אשה כיון שהיא תתכבד בדבר⁵³⁰. וכך גם כתב המהר"ל בנתיבות
עולם, נתיב העושר פרק א':

⁵²⁹ אמנם לא מצאנו שעבור הלחם שנתנה לו בתחילה "מדי עוברו" אלישע ראה צורך לתמורה, וקצ"ע.
⁵³⁰ וכן כתב באמת ליעקב בפירוש הסוגיא בברכות, וע"ע שו"ת הרב"ז חלק ג' (חו"מ) סין ז' אות א'-ב'.

האשה שהיה אלישע אצלה היא היתה ג"כ נהנה⁵³¹ שאלישע מקבל ממנה, מפני שהיה אדם גדול והיתה חפיצה שיהיה נהנה אדם גדול ממנה ודבר זה חשיבות אליה וכהאי גוונא מותר⁵³² ... שהרי גבי קדושין קיימ"ל הכי (קידושין ז'). שאם היא נתנה אליו מתנה ובמתנה זו תתקדש אליו אם הוא אדם חשוב מקודשת דכיון שהוא אדם חשוב היא נהנה⁵³³ במה שמקבל ממנה...

ועל פי שיטה זו, ההנאה שמותר לקבל איננה רק כשאין לו (וכפי שכתב המהרש"א – לעיל אות ג') אלא גם אם יש למקבל, וכפי שכתב התפארת ישראל בפירושו לאבות פרק ד', יכין ס"ק ל"ב:

כשנותנין לו מתנה וכוונת הנותן להנאת עצמו או לכבוד עצמו, אז אפילו ת"ח עשיר רשאי לקבלו. וכדאמרינן [ברכות ד"י ע"ב] הנהנה יהנה כאלישע, שר"ל לפע"ד כמו באלישע שהתכוון הנותן לזכות את עצמו להביא בכורים ולא ליתן צדקה לאלישע, וכדאמרינן נמי [בכתובות דק"ה:] דקבל רב ענן מה"ט דגים שהביא לו האי גברא, שרצה לעשות מצוה להביא בכורים. והרי אלישע עשיר היה, דאין הנבואה שורה רק על עשיר [כנדרים ל"ח.], ואין לומר משום דמתנה מועטת הוה, ורק אז רשאי לקבל [כיו"ד רמ"ו סכ"א], ליתא, דהרי רבי עשיר גדול היה (כע"ז ד"י:), ואפ"ה שקיל מתנה מרובה, טלית דק מקופל בגודל אגוז וחצי מבין בונים (כגיטין נ"ט.), ע"כ משום דבן בונים נמי התכוון לכבוד עצמו, שהנשיא יקבל ממנו מתנה, אבל במתכוון הנותן לההנות המקבל

דרך כבוד ודורון

⁵³¹ נהנית.

⁵³² ע"ש שביאר שאף מי שלא רוצה להנות מבית הנשיא – בהנאה של אלישע מותר, כי אצל נשיא אין זה כבוד לתת לאחרים (ונראה שעמדה בפניו גירסא שונה בגמ' וכתב שר' זירא לא נהנה – ע"ש).

⁵³³ נהנית.

ז. בקבלת מתנות כהונה דרך כבוד, כתב התורת חיים בחולין דף קל"ד: שאין הקפדה בדבר ואילו הדרישה חשש גם לכך משום שונא מתנות (כמבואר בפרק הקודם⁵³⁴). וראיה לדברי התורת חיים מדברי האור זרוע בהלכות קריאת שמע סימן ט"ו:

ותימה על ר' אליעזר בן הורקנוס שהיה אוכל עפר שלא להנות כדאיתא בתנחומא ובפרקי דר' אליעזר⁵³⁵ ? וגם תימה על אלישע שהיה נהנה והי' לו מאתים זוז ? או שמא אסור להנות בתורת צדקה אבל דורון דרך כבוד אפילו לעשיר דילמא שרי.

אלישע קיבל כיון שהנתינה היתה 'דורון דבר כבוד'. ונראה שפירוש הדברים הוא, שיש נתינה בה המקבל אינו מתבזה בקבלתה אלא שהנותן נותן לו בצורה שמכבדת אותו (כפי שבני אדם נותנים מתנות זה לזה), וקבלה זו מותרת הן אפילו לעשיר ואין בה הקפדה כלל.

אמנם, אם הנותן רוצה לזכות במצות של 'מעשר עני' מסתבר שלא יוכל לתת לעשיר כי לעני תלמיד חכם וכפי שעולה מדברי הב"י ביו"ד סימן רמ"ו בשם המרדכי:

---

⁵³⁴ ליד ציון הערה 516.

⁵³⁵ עי"ש שביאר את המעלה שבאי לקיחת צדקה, אא"כ הוא נצרך שאם אינו נוטל הרי הוא כשופך דמים (של עצמו).

כתוב בהגהות מרדכי פרק קמא דב"ב (סי' תרנח) דהא דתניא בתוספתא דנדה פרק בן ט' (פ"ו ה"ז) יש שנוטל מעשר עני ואינו נוטל צדקה נראה לי דמייירי בחבר עיר כדתניא בתוספתא דפיאה (פ"ד ה"ז) מעשר עני נותנין אותו לחבר עיר בטובה פירוש חבר עיר היינו חכם המתעסק בצרכי צבור מפרנסים אותו מחמת טובה שעושה להם שמתעסק בצרכיהם נותנין לו מעשר עני בטובה שולחין לו מחמת דורון וכבוד אבל אין שולחין צדקה מן הכיס דגנאי הוא לו וגם לבני העיר לפרנס חכם המתעסק בצרכיהם מן הצדקה אבל מעשר עני ששולחין לו מן הגורן לא מינכרא מילתא דמעשר עני הוא אלא מחזי כמנחה ודורון דרך כבוד כך נראה בעיני עכ"ל אור זרוע קצר.

כלומר, חכם שעוסק בצרכי העיר זכאי למעשר עני. ומסתבר שמדובר במי שאין לו די פרנסתו, שאל"כ כיצד ניתן לתת לו מעשר עני שתורה זיכתה לעניים. ונתינה זו היא 'דרך כבוד' שאין לגביה הקפדה, ומסתבר שמותר לאדם להיות חכם המתעסק בענייני ציבור ולסמוך על כך שיקבל מעשר עני⁵³⁶.

ולמרות שהאור זרוע הנ"ל, כתב את דבריו ב'שמא' (וכ"כ בשמו בהגהות אושרי לברכות פ"א סימן י' לדף י: וגם ההג"ר במרדכי ב"ק רמז רב), הרמ"א כתב זאת ללא הסתייגות, ביו"ד סימן רנ"ג סעיף א':

וכל זה דרך צדקה, אבל דרך דורון וכבוד יכול לקבל אדם, כדאמרינן הרוצה ליהנות ינהה כאלישע. (מרדכי מהגהות דב"ק).

אמנם נראה שיש חילוק בין עשיר לעני בקבלה בדרך כבוד, שאם עני מקבל בדרך כבוד יכול הנותן לתת לו ממצות צדקה ואז בנתינה דרך כבוד הנותן מקיים מצות צדקה. ועני שבדרך כלל נמנע מלקבל צדקה יכול לקבלה כיון שמדובר בדרך כבוד. אבל אם המקבל הוא עשיר (ומותר לו ליטול בדרך כבוד כמבואר לעיל באו"ז וכן

---

⁵³⁶ ועיין לקמן בפרק אודות פרנסה מתלמוד תורה.

על פי שיטת התפארת ישראל באות ו' – על פי שיטתו), החידוש שהוא שמותר לו ליטול, אבל הנותן אינו יכול לתת לו ממעות צדקה⁵³⁷.

האם אלישע יכול לדעת את השם המפורש

ח. ירושלמי יומא, פרק ג' סוף הלכה ז':

חד אסי בציפורין אמר לרבי פינחס בר חמא איתא ואנא מסר ליה לך.
אמר ליה, לית אנא יכיל. אמר למה ? אמר ליה דאנא אכיל מעשר.
ומאן דרגיל ליה לא יכיל מיכול מבר נש כלום⁵³⁸.

הירושלמי אינו מבאר מדוע מי שמקבל מעשר או אוכל מאחרים אינו ראוי להיות רגיל בשם המפורש⁵³⁹, ובמדרש קהלת רבה ג' נכתב הטעם:

אמר ליה נסיבית מעשר... אמר דילמא תבע גבי בר נש כלום ולא יהיב
ליה וכעס עלוי וקטל ליה⁵⁴⁰.

ומדברי הירושלמי שבפנינו, יש לעיין האם הנביא אלישע יכול לזכות לדעת את השם המפורש, שהרי הוא נהנה מאחרים ?

יתכן, שההקפדה היא רק על מי שנחנה בדרך צדקה לפרנסתו הקבועה, אבל מי

---

⁵³⁷ וכן כתב ערוה"ש ביו"ד רנ"ג סעיף ז' לגבי קבלה דרך דורון כשהמקבל הינו עשיר.
⁵³⁸ רופא שהיה בציפורי, ידע את השם המפורש ורצה למוסרו לרבי פנחס בן חמא. אולם הוא סירב באומרו שהוא אוכל מעשר ומי שרגיל בשם המפורש, אסור לו לאכול כלום מאדם.
⁵³⁹ בספר עלי תמר לשביעית פרק ג' הלכה א' תמה שהרי בתחילה היו מוסרים את השם לצנועים שבכהונה (עיין קידושין עא), וכהנים מקבלים מתנות כהונה, משמע שאין הקפדה בדבר ? ותירץ שבקבלת מתנות כהונה אין מניעה וכך גם לוי שמקבל מעשרות. אולם רב פנחס בר חמא היה כהן שקיבל מעשרות (שמיועדים ללוי – אולם עזרא קנס את הלויים וכהנים נוטלים), וכיון שישנם ספקות האם קיבל זאת על פי דין או רק כצדקה, אין לו להשתמש בשם המפורש, ומשמע ממנו שמי שמקבל צדקה אינו ראוי לשם המפורש.
⁵⁴⁰ מי שמקבל מאחרים ומבקש מהם קיים חשש שיקבש ולא יקבל וכועס על אלו שאינם נותנים לו וישתמש בשם המפורש כדי להורגו (ועיין בברכת פרץ בהערה 476).

שנהנה כמו אלישע מחמת הסברות השונות שהועלו לעיל (עיין אות ג' ואילך) אין לגביו את ההקפדה הזו, וצ"ע⁵⁴¹.

ט. בגמ' במגילה בדף כז. נאמר (על פי שיטה אחת) שהגדולות שעשה אלישע:

ברחמי הוא דעבד

ובביאור הסיבה שאלישע עשה את הגדולות באמצעות רחמי (תפילה), כתב בשו"ת חת"ס או"ח סימן קצ"ח:

נמצא דהיה פשוט לר' יוחנן דאלישע לא השתמש בשם כיון שנהנה⁵⁴²...

כלומר, לאלישע היה מותר להנות וכל הרוצה ללמוד ממנו מותר לו (כאמור באות ב'), אולם הנאה זו אוסרת את לימוד השם המפורש⁵⁴³!

סיכום

⁵⁴¹ על פי השיטה שנהנה רק בדרך כאורח (אות ג'), יתכן שההקפדה על מסירת השם המפורש למי שנהנה באופן קבוע שעבור הנאה בדרך אירוח אין חשש שיבוא לידי כעס ויקלל בשם המפורש. ועל פי המאירי (אות ה') שמעיקרא נהנה רק כשידוע שיש בכוחו להשיב, החשש במסירת השם המפורש הוא רק כאשר הוא נזקק ואינו יכול לתת דבר. ואם הנאתו של אלישע היתה מפני שהיה כבוד למארחים אותו (אות ו'), אין חשש למסור לו את השם, שהרי יודע שאם אינם נותנים לו, משמע שאין להם כבוד בזה והוא לא ידרוש. ועל פי הטעם שמותר לקבל בדרך כבוד ודורון, צ"ע האם מותר למסור לאלישע את השם המפורש.

⁵⁴² עי"ש שאלישע מעיקרא סבר שגיחזי יוכל להשתמש בשם המפורש (באמצעות סגולותו שמות שהיו חקוקים על המשענת) וכשראה שלא, התפלל בעצמו.

⁵⁴³ ומשה העיד על עצמו "לא חמור אֶחָד מֵהֶם נִשְׁאַתִּי (במדבר ט"ז ט"ו), אמנם בהרחב דבר שם כתב: "ויש להעיר, יאמר רבותא יותר שהלחם שאכל במצרים לא היה משל צבור, אלא מזה מוכח שהעוסק בתמידות בצרכי צבור אין זה מן החסידות שלא יאכל משלהם, שהרי יהיה מוכרח להאציל איזה שעה למצוא פרנסתו ולא לעסוק בצרכי צבור, והרי נוח להם שגם באותה שעה יהא שקוע בצרכיהם ויהי נזון משלהם, וגם משה ניזון אז משל צבור, ורק החמור שהביא את אשתו היה משלו, ובאמת לא היה בשביל שנצרך משה לאשתו ובניו במצרים, שהרי מיד שבו למדין, אלא כך בקשה היא ממנו לראות תפארת יציאת מצרים וכדנתיא במכילתא פרשת יתרו, ודבר שבאמת אינו ההכרח לחייו של העוסק בצרכי צבור, ודאי ממדת חסידות שלא להעמיס על הצבור יותר מן ההכרח לחייו".

י. העולה מהאמור לעיל:

- שמואל לא קיבל הנאה מאיש, לעומתו אלישע נהנה מאחרים (אות א') ובגמ' מבואר שאפשר לנהוג כאחת משתי הנהגות אלו (אות ב').
- "יהנה כאלישע" – י"א שמדובר בהיותו אורח בדרך אורח ולא פרנסה קבועה ועל פי הצורך (מהרש"א - אות ג') ולא קיבל ממון (רמב"ם - אות ד') וי"א שידע באפשרותו לתת תמורה (מאירי – אות ה') וי"א שהנותן התכבד (מהר"ל ועוד – אות ו') וי"א שמדובר בקבלה באופן מכובד (אות ז').
- הנאה כאלישע מותרת אף לאדם עשיר וכן לעני בדרך כבוד (אות ז').
- הנהנה מאחרים לא ראוי לדעת את השם המפורש, ויש לעיין האם אלישע ידע והשתמש בשם המפורש (אות ח'-ט').

עשרה בטלנים – מקור פרנסתם

תפקידם של הבטלנים / להקדים לבית הכנסת / מנין בבית הכנסת

א. גמ' מגילה דף ה. :

תנא עשרה בטלנים שבבית הכנסת⁵⁴⁴.

בביאור תפקידם של הבטלנים נאמרו פירושים רבים. יש שביארו שתפקידם של הבטלנים להיות בבית הכנסת בשעת התפילה, ונקראים בטלנים לפי שבטלנים ממלאכה לצורך זה⁵⁴⁵. יש מהראשונים שהוסיפו שהם עסקו גם בצרכי ציבור, או שעוסקים בלימוד^{546, 547} אמנם ברור שהם בטלנים ממלאכה עבור כך – ועולה

⁵⁴⁴ מקום שיש בו עשרה בטלנים – נידון כעיר ולא ככפר לגבי זמן קריאת מגילה. ובסנהדרין דף יז: "ועשרה בטלנים של בית הכנסת" ושם מבואר שעיר שיש בה מאה ועשרים איש, ראוייה לסנהדרין ובכלל המנין הם העשרה בטלנים שבבית הכנסת ובגמ' בסנהדרין דף פב. יש האומרים שתקנת קריאת התורה שלא תהיה פחות מעשרה פסוקים הינה כנגד עשרה בטלנים.

⁵⁴⁵ ירושלמי, מגילה פרק א' הלכה ד': "תני עשרה בטלנים ממלאכתן לבית הכנסת". וכתב הגר"נ גולדברג שליט"א (בספר באר מים חיים לזכרו של הגר"י גולדוויטש זצ"ל עמ' 319) בשם הרב מפונבז' זצ"ל, שנקראו 'בטלנים' כי שכרם הוא עבור בטלנותם שלולי זאת אסור להם ליטול שכר (למרות שתוכן מעשיהם לא היה הבטלה).

⁵⁴⁶ בספר דובנא רבתי עמ' 52 הובא מפנקס הקהילה: "ביקור חולים אין לו שיעור... מצוה זו נתרפה בידינו...נתייסד הכנסה צורך היציאה דעניים כל מי שיקנה בשר באיטליו מחויב לסלק" טפל א' מכל זהב מבלי שום דחיה ואין נקי מנתינה זו וכל המעלים נתינה זו הבשר איסור כאיסור נבלה וטרפה וענוש יענש כעושי איסור של דברינו ומעלים עינו מצדקה והמתנדבים בעם טבחי מתא לתת זהב בכל שבוע שכר נאמן שישגיח על זה לבל ישונה מן הכנסה הנ"ל יסערו על ערש דוי לחולי עניים והמותר ינתן לעשרה בטלנים מגידי תהילים ערך ארבעה זהובים כל שבוע ומקופת הקהל ינתן שלשה זהובים כל שבוע למגידי תהילים...".

⁵⁴⁷ בדברי הראשונים מצאנו כמה שיטות לגבי תפקידם של העשרה בטלנים (וישם לב שבכל מהשיטות מובאים דברי הרמב"ם – ולכאורה סותר עצמו, וצ"ע):

- תפקיד רוחני בלבד: רש"י (-) לקמן בטבלה באות ב' למעט דבריו בב"ק) תפקידם הוא להיות עשרה למנין וכמבואר בפנים וכ"כ בפסקי הרי"ד "תנא עשרה בטלנים שבבית הכנסת. פי' שהם בטלנים ממלאכה וניזונים משל ציבור להיות מצויין בזמן תפילה בבית הכנסת, דאמ' בברכות כיון שבא הקדוש ברוך הוא ולא מצא עשרה מיד כועס שנאמ' מדוע באתי ואין איש, והם מתעסקין בצורכי

השאלה האם הציבור מפרנסם עבור כך, וכדלקמן.

ב. רש"י מבאר את תפקידם של הבטלנים בכמה סוגיות:

ציבור. וכ"כ בתפא"י על המשנה בפ"א ממגילה אות יז: "ששוכרין אותן הצבור שיתבטלו ממלאכתן לכנוס לבית הכנסת בשעת התפלה". ובשאלתות דרב אחאי גאון שאלתא ס"ז כתב: עשרה בטלנים שהיו יושבין בדברי תורה ביום ובלילה. וכלל לא הזכיר שיש להם תפקיד של עשרה למנין. ושו"מ מהדורא רביעאה ח"ב סימן קצ"ג כתב: "ועשה בטלנים שלומדים שם ומתפללים שם ערב ובוקר". ובפירוש המשנה לרמב"ם בפרק ט' מסנהדרין משנה ו' כתב: "והם אנשים שאין להם מלאכה אלא מלאכת שמים, כלומר הלמוד וישוב בתי כנסיות" (וכתב הרב קפאח בהערה: "ובמסכת מגלה פ"א משנה ג' נראה מדבריו שהם גם מפקחים על צרכי צבור". אולם לא יישב שקיימת סתירה לכאורה בדברי הרמב"ם, וצ"ע).

• תפקיד רוחני ועיסוק בצרכי ציבור: הרמב"ם פירוש המשנה במסכת מגילה פרק א' משנה ג' כתב: "עשרה בטלנים, הוא שיהא בבית הכנסת עשרה אנשים שאין להם מלאכה אלא צרכי הצבור והקריאה בתורה והשקידה על בית הכנסת". ובנמוק"י לב"ק דף ל. מדפי הרי"ף כתב: "בטלנים ממלאכתם לעסוק בצרכי צבור והם אנשים כשרים ומתפרנסים מן הצבור ומקדימין לבית הכנסת שהיו מצויין לבית תפלה". ובחידושי הר"ן למגילה דף ג': כתב שהעשרה בטלנים כללו היו לצורך העיר, ג' מהן דינין ושמש בית דין וגבאי צדקה ואחד המחלק עמם וסופר וחזן ומלמד תינוקות שהם יושבין כל היום בבית הכנסת וכשהוא שעת תפילה מזומנים להתפלל" (ועיין מרומי שדה בדף ב. ובדבריו העמק שאלה, שאלתא ס"ד אות ט"ז).

• תפקיד לעיסוק בצרכי ציבור בלבד: הרמב"ם בפרק א' מהלכות מגילה הלכה ח' כתב: "עשרה בטלנים קבועין בבית הכנסת לצרכי ציבור" וכלל לא הזכיר שיש להם תפקיד של עשרה למנין (ועיין בדבריו בפירוש המשנה לעיל, וצ"ע) ואולי הוא לשיטתו שאין להתפרנס מדברי תורה ועיין בשיטתו בביאור דברי הירושלמי באות ו' ואילך. וכן כתב בהלכתא גבירתא לתפא"י בפרק א' ממגילה: "ועוסקים בצרכי צבור" (וצ"ע מדבריו לעיל).

והשו"ע באו"ח סימן תקפ"ח סעיף א' כתב: "ועשרה בטלנים (פי' בטלנים ממלאכתם ועוסקים בצרכי צבור)". אמנם הפירוש אינו מדברי המחבר עצמו ועל פי המסומן במהד' מכוון ירושלים, אין זו תוספת מהרמ"א אלא ביאורים לדברי השו"ע שנוספו בחלק ממהדורות השו"ע, ושם ציין יסוד הפירוש הוא בערוך ערך 'בטל'. והמשנ"ב במקום כתב: "פירוש בבית הכנסת, כן איתא בהדיא בגמרא וע"ש ובפירוש רש"י דהיינו שהם קבועין תמיד להזכים ולהעריב בבית הכנסת להתפלל". ומשמע, שפירש ש'צרכי ציבור' פירושם קיום התפילה, וקצ"ע האם לא חיבר שני פירושי ראשונים יחדיו.

רש"י מגילה ג:	רש"י מגילה ה.	רש"י סנהדרין יז.	רש"י ב"ק פב.
שבטלין ממלאכתן, שיהו מצויין תמיד בבית הכנסת שחרית וערבית...	שבבית הכנסת שהן בטלים ממלאכתן וניזונים משל ציבור כדי להיות מצויין בתפילה בבית הכנסת דאמר מר במסכת ברכות (ו:): כיון שבא הקב"ה בבית הכנסת ואינו מוצא שם עשרה וכו'.	ועשרה בטלנין - עשרה בני אדם בטלין מכל מלאכה, להיות מזומנין לבית הכנסת שחרית וערבית, דאמרינן בברכות (ו, ב): כיון שבא הקדוש ברוך הוא לבית הכנסת ולא מצא שם עשרה, מיד כועס...	עשרה בטלנין - בני אדם כשירים בטלין ממלאכתן לעסוק בצרכי ציבור ⁵⁴⁸ ולבא קודמין לבית הכנסת כדי שיהו מצויין עשרה לעת התפלה ומתפרנסים משל צבור.

כלומר, ברור הדבר שתפקידם הוא להיות בבית הכנסת בשעת התפילה, ובשני מקומות רש"י כותב שהם מקבלים שכר מהציבור (עיין לקמן אות ה') וכן כתב גם בפסקי הרי"ד למגילה ה.).

ולגבי חיוב הימצאות עשרה בבית הכנסת, ציין רש"י לדברי הגמ' בברכות דף ו: :

אמר רבי יוחנן, בשעה שהקדוש ברוך הוא בא בבית הכנסת ולא מצא בה עשרה - מיד הוא כועס, שנאמר, מדוע באתי ואין איש קראתי ואין עונה (רש"י: שיעור שיוכלו לענות דבר קדושה).

מדברי הגמ' עולה, שהקב"ה מגיע לבית הכנסת אף אם אין שם מתפללים וכיון שלא באו, יש כעס וביאור הדברים כתב המאירי שם :

⁵⁴⁸ ועיין לקמן בביאור שיטת הרמב"ם.

לעולם יהיו בני הקהל זריזים לבא לב"ה עד שיהיו שם י' תכף שהגיע זמן התפלה⁵⁴⁹, שכל שהגיע זמן התפלה ואין בבית הכנסת מנין הראוי הדבר מגונה ביותר ומורה על בני אותה העיר שלבם מרוחק מאהבת השם ית' והריחוק הוא הכעס הגדול והקצף המופלג וזהו מה שרצו באומרם כאן מיד הקדוש ברוך הוא כועס.

לשיטת המאירי, אפילו אם בני העיר יתכנסו לתפילה באיחור, אין בכך לשכך את כעסו של הקב"ה ויש צורך בעשרה שיהיו בזמן התפילה ולכך נועדו העשרה בטלנים. ויש מקום לדייק מדבריו שלא מדובר במציאות שלא יתקיים מנין בלעדיהם, אלא במציאות בה התפילה לא תתחיל בזמן ולכך נועדו העשרה בטלנים. וכך נראה גם מדבריו במסכת מגילה דף ה. :

שיש בה עשרה בטלנים פירושו של בית הכנסת שבטלים ממלאכתן להיות מצויין בבית הכנסת בשעת תפלה מפני שבעלי מלאכה נמשכין אחר מלאכתן ואין מקדימין לבא ובאין לידי מה שנאמר במסכת ברכות כיון שבא הקדוש ברוך הוא לבית הכנסת ואינו מוצא שם עשרה מיד כועס ומפני זה תקנו עשרה בטלנים ולקצת אחרונים ראיתי בפירושי הלכות שזוונים היו מן הצבור וכן כתובה גדולי הרבנים.

כלומר, ההקפדה היא על כך ש'אין מקדימין לבוא' למרות שהם יבואו כעבור זמן, וכך נראה לדייק גם מדברי רש"י בב"ק - לעיל⁵⁵⁰.

לולי דברי המאירי היה מקום לומר שלולי העשרה בטלנים כלל לא יהיה מנין בבית

---

⁵⁴⁹ יש לעיין האם הכוונה זמן התפילה שנקבע על ידי הקהל או זמן תפילה לכתחילה כגון תפילת ווטיקין. ובתוס' הרא"ש כתב" כי לא אתו בזמניהו דרגילי... "משמע, שהציבור יכול לקבוע את הזמן הרצוי לו לתפילה, וצ"ע.

אמנם, העובדה שהקב"ה כועס על אי קיום מנין בזמנו יש בה מן החידוש, שהרי לפוסקים רבים חיוב תפילה מדרבנן ואף תפילה בציבור יסודה מדברי חכמים ומשמע, שהקב"ה כועס על שלא מקיימים את תקנת חכמים לתפילה בציבור בבית הכנסת.

⁵⁵⁰ לשון הנמוק"י בב"ק דף ל.: "בטלין ממלאכתן לעסוק בצרכי ציבור והם אנשים כשרים ומתפרנסים מן הצבור ומקדימין לבית הכנסת שיהיו מצויין לבית תפילה".

הכנסת, וכפי שנראה מדברי רש"י במגילה דף ג: ⁵⁵¹ ובמפורש יותר בדברי חידושי הר"ן למסכת מגילה דף ב'. :

דכיון שאין שם עשרה בטלנין, אין רגילין להתפלל במנין ולקרות בספר תורה.

לולי אותם בטלנים המנין כלל לא היה מתקיים. ויתכן שהטעם הוא שאין די אנשים כדי שיהיה מנין בלעדיהם או כפי שכתב הרשב"א בחידושו למגילה דף ג: :

דכיון שאין עשרה בטלנין קבועין בבית הכנסת, אף כל השאר מתיאשין מלהתקבץ בבית הכנסת ⁵⁵².

ותפקיד אחר 'לבטלנים' כתב בשו"ת הרא"ש כלל ד' סימן י"ט:

⁵⁵¹ ויש לישב עם דבריו במסכת ב"ק.

⁵⁵² ולפיכך במקומות בהם יש די אנשים ואין חשש של מחסור למנין, אין צורך בעשרה בטלנים – כך כתב בחידושי הרמב"ן בתחילת מסכת מגילה וכן כתב הרשב"א במגילה דף ה: "ועכשיו בזמן הזה אף על פי שאין לנו י' בטלנין ידועין ולא בטלנין ממלאכתן כיון שנהגו בכל מקום להכנס לבית הכנסת בשעת תפלה ערב ובקר הרי זה כמקום שיש שם י' בטלנין". וכ"כ הריטב"א שם. אולם המאירי במגילה דף ב: כתב: "ולקצת חכמי הדורות ראיתי שכל כרך או עיר שנמצאים שם עשרה מזומנים לבית הכנסת שחרית וערבית בשעת תפלה עד שאין תפלה בעונתה נפקעת מהם, הרי הם כעשרה בטלנין, ואין סוגית התלמוד מוכחת כן בשום מקום". ויתכן שיסוד המחלוקת הוא האם כל תפקידם הוא למנוע את כעסו של הקב"ה ולכן אם מנין אין צורך בהם, או שיש מעלה עצמית ב'עשרה בטלנים' וכגון על פי דברי הר"י אבן שועיב (אות ג') שהם מעין דין מעמדות וא"כ אין לבטלם אף אם יש עשרה בבית הכנסת. ואף לדברי הרא"ש שתפקידם הוא לכוון לשמוע לשליח הציבור (לקמן בפנים) אין לבטל תקנה זו כשיש עשרה בבית הכנסת. וההיפך, אם אין עשרה, אין שליח ציבור ואין צורך בהם, דוקא אם יש אנשים בבית הכנסת ויש מנין, אבל לא מקשיבים לש"ץ – יש צורך בעשרה בטלנים! (ובמצאות בה אין עשרה שמקשיבים לש"ץ כתב המשנ"ב בסימן קכ"ד ס"ק י"ט: "דבכגון זה טוב להתנהג כמו שכתב בספר שולחן שלמה שיתנה הש"ץ בינו לבין עצמו בחזרת התפילה שא"ל יענו תשעה אמן אחריו ויכונו לברכותיו שיהא התפילה ההיא בתורת נדבה").

והר"ן (דף ב. מדפי הרי"ף במסכת מגילה) כתב על פי שיטת הרמב"ן, שנהגו בארץ ישראל לקרוא מגילה בט"ו למרות שאין שם עשרה בטלנים, כיון שדרים שם עשרה בני אדם שהולכין בוקר וערב לבית הכנסת והרי הוא כאילו יש שם עשרה בטלנים. ועי"ש בדבריו בדף ג. שציין לדברי רש"י וחלק עליו.

כי נתקנו ברכות לשליח צבור לאמרם בעשרה. וכשאין תשעה בבית הכנסת המכוונין לברכת שליח צבור נראה כברכה לבטלה, לכך כל אדם יעשה עצמו כאלו אין תשעה זולתו ויכוין לברכת החזן. ולכן בימי אבותינו יחדו עשרה בטלנין להיות תדיר בבית הכנסת ולכוין לשליח צבור מראש ועד סוף...

מדברי הרא"ש אין הכרח שתפקידם של הבטלנים היה רק לכוון לשליח הציבור, אבל מכל מקום זה היה ודאי חלק מתפקידם – כדי למנוע ברכה לבטלה.

ג. על פי האמור, העשרה בטלנים מיועדים לקיום המנין בבית הכנסת (או לקיומו בזמן או לעצם קיומו או לשמיעת הש"ץ). ויש שביארו שיסוד דין עשרה בטלנים הוא מעין דין מעמדות שהיה בזמן המקדש⁵⁵³, כפי שכתב בדרשות ר"י אבן שועיב (תלמיד הרשב"א) על התורה, פרשת אמור⁵⁵⁴:

ובהיות בית קדשינו ותפארתינו על מכונו... וכ"ד מעמדות, והיו המעמדות מתקבצין בכל יום בבתי כנסיות ומתפללין על כל ישראל... ושאר אחיהם כל ישראל שבכל עיר ועיר מספקים מים ומזון לאחיהם ומתקבצין בעתות הפנאי ומתפללין ומודים לשם יתעלה. ועתה בעונותינו שחרב מקדשינו ונתפרדה חבילה צריכין אנו להתעורר כפי אלו, כי בית ישראל שהם העיקר והם העוסקים במלאכה ועובדי האדמה הם מיישבין את העולם דכתיב לא תוהו בראה...

---

⁵⁵³ משנה תענית פרק ד' משנה ב': "אלו הן מעמדות לפי שנאמר (במדבר כ"ח) צו את בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני לחמי וכי היאך קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו התקינו נביאים הראשונים עשרים וארבע משמרות על כל משמר ומשמר היה מעמד בירושלם של כהנים של לויים ושל ישראלים הגיע זמן המשמר לעלות כהנים ולויים עולים לירושלם וישראל שבאותו משמר מתכנסין לעריהן וקוראין במעשה בראשית".
⁵⁵⁴ דברי ממש דומים כתב גם במלמד התלמידים ר' יעקב ב"ר אבא מארי' לפרשת אמור. ונראה שדבריו קדמו לדברי דרשות ר"י אבן שועיב. ועיין לקמן באות יא בדברי המספיק לעבודי השם בסוף דבריו שדימה את המטלנים ל'אנשי מעמד' (וראו לתת להם שכר, ע"ש).

ושאינן יכולים לבא בכל יום ערב ובקר, צריך לעורר עצמן לבא בימי הפנאי לבתי כנסיות בימי החול ובימים הקדושים וי"ט שהם ימי פנאי להתפלל ערב ובקר וצהרים והם כנגד ישראל ושאר העם שאינן בעלי מלאכה או שמלאכתן נקלה ובעיר והם כנגד אנשי המעמדות שישכימו ויעריבו לבית הכנסת ולא יחסר להם שעה ערב ובקר וצהרים שלא תאבד שעת התפלה, ולכן תקנו הראשונים בברכות פרק קמא ובמגלה פרק קמא י' בטלנין לבית הכנסת....

ואף על פי דרך זו, העשרה בטלנים תפקידם הינו לשמור על זמני התפילה, ונראה שהדגש הוא על עצם התפילה ולא דוקא על ההקדמה לבית הכנסת. אמנם, על פי שיטתו נראה שאף אם יש עשרה שבאים בכל יום, אין לבטל את דין 'עשרה בטלנים' כיון שהם מקבילים לדין מעמדות.⁵⁵⁵

ד. ועל פי האמור, מסתבר שאין העובדה שיש עשרה בטלנים בבית הכנסת פוטרת את שאר העם מתפילה בציבור, אלא שהעם טרוד ממלאכתו ואינו יכול לבוא להתפלל (עיין בדברי הר"י אבן שועיב באות ג' ובדברי המאירי במגילה דף ג' – לעיל אות ב') או שאם לא יהיה בטחון שיש מנין, העם ימנע מלבוא (רשב"א לעיל אות ב'). אולם בחידושי הרב ציטרון קיטרוני (עמ' 296) כתב דבר חידוש:

אך בכל זאת מצינו מנהג קדמון בבתי כנסיות גדולים וחשובים שאין מניחין רק למניין אחד⁵⁵⁶...

על כן נראה לי לבאר כך דהנה עניין עשרה בטלנים שבבית הכנסת הוא שלעולם תהיה תפילה בציבור בזמנה ועל זה צריכים בית הדין שבכל עיר לשמור.

⁵⁵⁵ עיין הערה 552

⁵⁵⁶ כלומר, שרק מנין אחד יתקיים לתפילת שחרית וכדו' ולא יותר. ועיין בענין זה ברמ"א או"ח סימן ס"ט סעיף א': "רק שלא יעמוד החזן השני במקום שעמד הראשון דהו נראה גנאי לראשונים דהוי כאילו לא יצאו בראשונה י"ח" ויסודו בתשובת המהר"י מינץ סימן ט"ו.

ומצינו שהשליח ציבור מוציא עם שבשדות דאגיס עיין ראש השנה דף לה. ועיין ברכות דף ל"א גבי תפילת המוספין דיש אומרים שהיא דווקא בחבר עיר פירוש דשליח ציבור מוציא את כל הקהל והיחיד פטור.

חזינן דבתפילת בית הכנסת היחידה של העיר יוצאים כל בני העיר ולא דווקא אותם שבאו לבית הכנסת.

ולפי זה מובן דאם יש בעיר בית הכנסת אחד אז יש בתפילת השליח ציבור כדי להוציא את כל הקהל ולא דווקא את אלה המתפללים על כן מנהג ישראל תורה שאין מתפלל רק מניין אחד משום עשרה בטלנים והם מוצאים את כל בני העיר ועם שבשדות על כן היחידים שבאים אחר כך להתפלל הם רק פורסים על שמע וכו' וממילא אם יעמוד חזן שני אז זהו מגונה לגבי הראשון שלא נתכווין דעתיה⁵⁵⁷...

מי מעמיד עשרה בטלנים / האם העשרה בטלנים קיבלו תשלום

ה. רש"י כתב (לעיל אות ב' – בשני מקורות) שהבטלנים היו בטלים ממלאכתם וניזונים משל ציבור⁵⁵⁸ וכך כתב גם הר"י מלוניל (בפירושו למשנה בפרק א' ממגילה), והמאירי (לעיל אות ב') בשם קצת אחרונים וגדולי הרבנים⁵⁵⁹.

⁵⁵⁷ נראה שאף לשיטתו, תפילת העשרה בטלנים אינה פוטרת את היחיד מתפילה, והיא מועילה לאנוסים. אמנם היא גורמת לכך שהיחידים לא יוכלו שוב להתפלל תפילה במנין, כיון שלענין זה כבר הוציאו אותם העשרה בטלנים והם בבית הכנסת יכולים רק לפרוס על שמע (ועיין שו"ע או"ח ס"ט). ובעיקר הדברים נראה, שאף כיום שיש אנשים שאינם יכולים לבוא לבית הכנסת (חולים, חיילים וכדו') ששליח ציבור צריך לכוון להוציאם מדין 'עם שבשדות', וזו עוד סיבה מדוע תפילת שליח הציבור נאמרת אף כיום שבקאים בתפילה ומתפלל כל אחד לעצמו בלחש.

⁵⁵⁸ יש לעיין, מדוע עליהם להיות בטלים ממלאכה כל היום והרי התפילות הינם בשחרית וערבית ? ואם נאמר ש'שכיר יום' היה בדרך כלל ליום מלא ולא לחצי יום, ממילא הפסידו את כל יום העבודה לכן צריך לתת להם שכר של יום מלא, וצ"ע. ושמו נתנו להם על פי הזמן שהיו בבית הכנסת בלבד. אמנם, אם ננקוט שהיו עוסקים גם בצרכי ציבור (לקמן) מסתבר שכל היום הם היו צריכים לעסוק בכך או זמנים לעסוק וכך ולכך קיבלו שכר יום מלא.

⁵⁵⁹ ועיין גם בדברי הר"י אבן שועיב לעיל אות ג'.

ויש מקום להציע, שכיון שהעם לא יכול לבוא לבית הכנסת מחמת מלאכתו, התשלום לבטלנים מוכיח שאף אלו שלא באים רוצים להיות שותפים למצוה של תפילה בציבור ולפי זה עדיפים עשרה בטלנים בשכר מאשר עשרה בטלנים בחינם, כון שהשכר שמעלים להם בני העיר שאינם יכולים לבוא לתפילה, מחבר בינם לבין בני העיר. ונמצא שבני העיר הם אלו שדואגים לכך שיהיו עשרה בטלנים בבית הכנסת, כדי לקיים את המנין בזמנו ועל פי הטעמים דלעיל (מניעת כעס של הקב"ה, מעין מעמדות, הוצאת שאר העם ידי חובה).

ו. מדברי הרשב"א והריטב"א במגילה דף ה. נראה שלא מדובר בתפקיד שבני העיר מטילים על חלק מהציבור אלא בתפקיד שנעשה בהתנדבות ביוזמת הבטלנים ולפיכך מסתבר שלא יקבלו שכר על כך. וכפי שכתב הרשב"א:

ופירוש י' בטלנין אנשים בטלים ממלאכת השוק מכינים עצמן לתפלה בבית הכנסת ואף על פי שאינם ממונין לכך, וכדאיתא בירושלמי תני י' בטלנין ממלאכתן בבית הכנסת ר' יהודה אומר כגון אנו שאין אנו צריכין אלא לתלמודו ע"כ בירושלמי⁵⁶⁰...

והריטב"א שם כתב:

גמרא תנא עשרה בטלנין של בית הכנסת. פי' שיש שם בעיר עשרה אנשים כעין תלמידים וכיוצא בהם שבטלים ממלאכת השוק ומזומנים לבית הכנסת ערבית ושחרית, ולא סוף דבר שיהיו מזומנים לכך מן הציבור כדברי רש"י ז"ל וכן מפרש בירושלמי...

כלומר, אין מצוה על הציבור להעמיד מתוכו 'עשרה בטלנים' אלא ישנם מקומות בהם יחידים נתקבצו מעצמם כעשרה לבית הכנסת תוך כדי ביטול ממלאכתם ויש לדבר זה משמעות לגבי זמן קריאת מגילה (שאז מקום זה נידון כעיר) והעמדת

⁵⁶⁰ עיין לקמן בדברי הירושלמי.

סנהדרין באותה עיר. אבל אין חובת ציבור על כך (ועל הציבור עצמו לבוא לבית הכנסת לקיים מנין וכו').

שיטת הירושלמי ופירוש הרמב"ם

ז. ירושלמי מגילה פרק א' הלכה ד':

תני, עשרה בטילים ממלאכתן לבית הכנסת. רבי (רב) יהודה אמר כגון אנו שאין אנו צריכים לתלמודינו.

רבנו חננאל בפירושו למסכת מגילה בדף ה. גרס בירושלמי:

כגון אנו שאנו צריכין לתלמודינו⁵⁶¹.

ח. בשו"ת הרמב"ם סימן קכ"ג (אגרות הרמב"ם מהד' הרב שילת חלק א' עמ' ר"י) נשאל:

בדבר הבאור של עשרה בטלנין (ומה שאמר) הירושלמי בטלנין ממלאכתן בבית הכנסת, רב יהודה אמר כגון אנו שאנו צריכין לתלמודנו וכו'.

התשובה ירצו בזה, שיהיו באותו מקום עשרה אנשים מוכנים לצרכי צבור וכאשר יהיה שם דבר מצוה או ענין מעניני הצבור יבטלו ממלאכתם ויבואו לבית הכנסת. ולכן אמרו עשרה בטלנין ממלאכתן ולא אמרו עשרה בטלנין שאין להם מלאכה. ומה שאמר בבית הכנסת, להיותם ברוב הזמנים, כאשר מתאסף הצבור שם בבית הכנסת.

---

⁵⁶¹ בשו"ת הרמב"ם לקמן דחה גירסא זו. ובעלי תמר על הירושלמי הראה פנים לגירסא זו, עי"ש הסברו.

הבטלנים הינם אנשים שיש להם מלאכה, אלא כשיש צרכי ציבור (מצוה או ענין ציבורי) הם מפסיקים ממלאכתן לצורך כך⁵⁶². והרמב"ם לא ביאר האם הם מקבלים שכר עבור הזמן שביטלו ממלאכתן. אמנם שיטתו הכללית של הרמב"ם הא ששכר בטלה שניכר שהוא עבור הבטלה, מותר לקחתו אפילו שאסור ליטול שכר עבור עצם הפעולה. כגון דיין שאסור לו ליטול שכר עבור דיניו, אם הוא פוסק ממלאכתו כדי לדון ודורש את שכר בטלתו הרי זה מותר (פכ"ג מהלכות סנהדרין הל' ה'). אמנם אם מדובר בפעולות שמותר ליטול עליהם שכר (שאינם דבר מצוה), מסתבר שמותר ליטול שכר על הפעולה עצמה.

הרמב"ם חולק על שיטות הראשונים (לעיל) שהבטלנים הינם אנשים שאינם עוסקים כלל במלאכה אלא נמצאים כל העת בבית הכנסת (אמנם עיין אות' י' לקמן). ויש לעיין מדובר במחלוקת הלכתית (כגון, שלדעת הרמב"ם אסור להעמיד עשרה אנשים שבטלים מכל מלאכה) או במחלוקת בתיאור המציאות של עשרה בטלנים עליה מדובר במשנה אבל הרמב"ם אינו שולל את האפשרות שהקהל יעמיד מקרבו עשרה אנשים שבטלים מכל מלאכה שיהיו פנויים לצרכי ציבור (בין צורך מעשי ובין צורך רוחני). ויתכן לומר שכיון ששכר בטלה מותר לשיטת הרמב"ם, הרי שהוא מותר בין אם הוא בא עבור ביטול מלאכה של זמן מוגדר (כפי שמתאר הרמב"ם בתשובתו) ובין אם הוא בא עבור אנשים שבטלים מכל מלאכה כדי להיות פנויים לצרכי ציבור, וצ"ע. ועיין לקמן באות יא בדברי המספיק לעובדי השם.

ט. המשך תשובת הרמב"ם:

⁵⁶² במציאות המוכרת לנו ישנם מתנדבים של ארגוני הצלה והתנדבות שונים שכאשר יש אירוע הם מפסיקים ממלאכתם ובאים להגיש עזרה.

רב יהודה אמר כגון אנו שאין אנו צריכין לתלמודנו כך היא הגירסה... ועניין דברי ר' יהודה, שאם תלמיד החכם (מהד' הרב שילת: תלמיד חכמים) עדיין מתלמד ומוסיף ולא הגיע לידי שלימות ואין תלמודו ערוך בפיו, אזי לא יימנה מכלל אלו העשרה בטלנין, לפי שאינו בטל לצרכי צבור כאשר הוא לומד ושוקד, לפי שהוא עסוק בלמודו ובקריאתו. אבל (תלמיד חכם) כמו ר' יהודה, שאינו צריך להתלמד, ר"ל אינו צריך לעיין בספר ולחתעסק עסק גדול, הריהו יימנה מכלל העשרה בטלנין אשר הם בטלנין לצרכי צבור הואיל ואינו צריך לתלמודו לעסוק בו בכל עת⁵⁶³. וכל מי שצריך לתלמודו, אין ראוי לו לבטל תלמודו לצרכי צבור, אלא אם יהיה ענין עצום או אין שם מי שימלא מקומו.

כלומר, החכמים שאינם צריכים לתלמודם הם אלו שיכולים לעסוק בצרכי ציבור. אולם מסתבר שאין הכרח שדוקא החכמים הם אלו שיהיו מכלל העשרה בטלנים, והמיגבלה היא דוקא שתלמידים הם אלו שלא יעסקו בכך⁵⁶⁴.

י. הרמב"ם עצמו בכמה מקומות מפרש באופן אחר את המציאות של עשרה בטלנים:

---

⁵⁶³ רמב"ם פ"א מהלכות ת"ת הלכה י"ב: "כיצד היה בעל אומנות והיה עוסק במלאכתו שלש שעות ביום ובתורה תשע, אותן התשע קורא בשלש מהן בתורה שבכתב ובשלש בתורה שבעל פה ובשלש אחרות מתכוון בדעתו להבין דבר מדבר, ודברי קבלה בכלל תורה שבכתב הן ופירושן בכלל תורה שבעל פה, והענינים הנקראים פרס בכלל הגמרא הן, במה דברים אמורים בתחלת תלמודו של אדם אבל כשיגדיל בחכמה ולא יהא צריך לא ללמוד תורה שבכתב ולא לעסוק תמיד בתורה שבעל פה יקרא בעתים מזומנים תורה שבכתב ודברי השמועה כדי שלא ישכח דבר מדברי דיני תורה ויפנה כל ימיו לגמרא בלבד לפי רוחב שיש בלבו וישוב דעתו".

⁵⁶⁴ הרב קפאח זצ"ל בפירושו לפרק א' מהלכות מילה הלכה ח' הסיק מתשובת הרמב"ם שלפנינו: "ולמדנו ממשנתו רמה הדרושה לעסקן ציבורי". ועל פי המבואר בפנים, אין הכרח לכך, כיון שהמיגבלה היא שדוקא תלמידים לא יהיו מכלל הבטלנים. וכתב בשפע חיים חלק ג', בראשית עמ' רפ"ג: "הרבה אברכים יש שיש להם כשרונות להיות תלמידי חכמים והבעל דבר מפתה אותם להיות עסקנים ולבסוף הם נעשי עמי הארץ וקלי דעת".

פירוש המשנה פ"ט מסנהדרין הלכה ו'	פירוש המשנה פ"א ממגילה משנה מ"ג	רמב"ם, היר החזקה פ"א ממגילה הל' ח'
והם אנשים שאין להם מלאכה אלא מלאכת שמים כלומר הלימוד וישוב בתי כנסיות ⁵⁶⁵	עשרה בטלנין הוא שיהא בבית הכנסת עשרה אנשים שאין להם מלאכה אלא צרכי הציבור והקריאה בתורה והשקידה על בית הכנסת	עשרה בטלנים קבועין בבית הכנסת לצרכי ציבור

בפירוש המשנה שלפנינו וביד החזקה לא ביאר הרמב"ם האם אותם בטלנים שאין להם כל מלאכה וכו' מקבלים שכר מקופת הציבור על כך או שמדובר באנשים שאינם זקוקים למלאכה כלל ומעמידים עצמם לטובת הציבור (והרי זו עיר גדולה לענין מקרא מגילה וכו') – ועיין בדברי המספיק לעובדי השם לקמן אות יא.

ומכל מקום למדנו מדבריו שהבטלנים הינם אנשים קבועים שאין להם שום מלאכה כי אם מלאכת שמים ו/או צרכי ציבור (אמנם יש לעיין האם יש סתירה בין פירושי המשנה והיר החזקה או שבכל פעם הדגיש ענין אחר). ובניגוד לדבריו בתשובתו שהבטלנים הם אנשים שיש להם מלאכה והם בטלים ממנה לשעת הצורך⁵⁶⁶.

אם ננקוט כאפשרות שהצענו לעיל (אות ח') שאין בפנינו מחלוקת בהלכה כי אם בתיאור המציאות (ועל פי הלכה שתי האפשרויות נכונות), נוכל לומר שלמרות

⁵⁶⁵ רמב"ם פרק א' מאבל הלכה י': "הפורשים מדרכי ציבור... ואינן נכללים בכלל ישראל בעשיית המצוות וכבוד המועדות ושיבת בתי כנסיות ובתי מדרשות".

⁵⁶⁶ העיר על כך הרב שילת באגרות הרמב"ם במהדורתו חלק א' עמ' ר"י.

התמיהה על הסתירה בדברי הרמב"ם, אין בכך משמעות מעשית להלכה, רצ"ע⁵⁶⁷.

יא. בספר המספיק לעובדי השם (לרבנו אברהם בנו של הרמב"ם, מהדורת נסים דנה בר אילן תשמ"ט) עמ' 112 (הו"ד גם באלבא דהלכתא כ"ג עמ' י"ב ובפירוש יד פשוטה על הרמב"ם בפרק א' ממגילה הלכה ה') דן בדברי אביו הרמב"ם:

עוד לדעת שהראוי בהנהגת קהלות ישראל שיבחרו בהן חבורת אנשים נבחרים צנועים ספגנים מחיי העולם הזה שואפים לחיי העולם הבא, שיהיו מתבודדים תמיד בבית הכנסת לקריאת התורה ולהתפנות לעבודת ה' בעסקם בתפקיד דתי זה על פני צרכים גשמיים. ויש לדאוג להם לצרכיהם כפי שציווה יתעלה בעניין הכהנים והלוויים⁵⁶⁸. ואלו הם שקוראים להם החכמים ז"ל "בטלנים שלבית הכנסת"...

ואחד הפרשנים טען... שבעשרת הבטלנים האלה מתכוונים לדיינים לסופרים לחזן הכנסת למלמד תינוקות וכד',

והיתה זו גם דעת אבא מארי זצ"ל בתחילה, אחר כך חזר בו והיה ראוי לו ז"ל לחזור בו ממנה משום שהחזן הדיין וכד' אינם מחויבים להיות בלי עיסוק ולא ששיבתם תהיה בבית הכנסת על מנת שיקראו 'בטלנים שלבית הכנסת'.

⁵⁶⁷ לגבי סתירות בין דברי הרמב"ם בפירושו למשנה ליד החזקה, עיין בשו"ת הרשב"א חלק א' סימן ש"ל שכתב (לגבי הנאה משער המת שהתיר הרמב"ם ביד החזקה ואסר בפירוש המשנה) שביד החזקה חזר בו מפירושו למשנה. ועיין שד"ח, כללי הפוסקים סימן ה', כללי הרמב"ם ס"ק י"ד לגבי סתירה מתשובות הרמב"ם ליד החזקה, וכמובן יתכן שיש תשובות שנכתבו קודם כתיבת היד החזקה ויש שנכתבו לאחר מכן וכן יתכן שהרמב"ם שב והגיה את ספריו, ודנו בכך רבים ואכמ"ל.

ולגבי התשובה שבשו"ת הרמב"ם לעיל, עיין באגרות הרמב"ם חלק א' עמ' קצ"ה, שכתב המו"ל (הרב יצחק שילת שליט"א), שתשובה זו היא חלק מקונטרס תשובות שנתכתבו לתלמידי ר' אפרים מצור: "קונטרס זה הוא המקום הראשון הידוע לנו שבו מזכיר הרמב"ם את חיבורו הגדול ומלשון האיזכורים נראה שדברים נכתבו בסמוך לעבודת הכתיבה..." והאריך שם הרב שילת לבאר שהרמב"ם כתב כמה טיוטות לחיבוריו, עי"ש. ואם כדבריו, הרי שמשנה אחרונה בשיטת הרמב"ם היא דבריו בתשובה.

⁵⁶⁸ עיין בפרק הבא לגבי מטיל מלאי לת"ח בדברי פירוש המשנה לרמב"ם שג"כ דימה למתנות הכהנים והלוויים אבל לא התיר לתת להם מתנה ממש.

משום כך דייק ז"ל את פירושו עליהם בביאור המשנה באמרו עשרה בטלנים שיהיו בבית הכנסת, עשרה אנשים שאין להם מלאכה זולת צורכי הציבור וקריאה בתורה והיותם קשורים בבית הכנסת הממלא מקום המקדש אשר ראוי שיהיו בו עובדי ה' מתבודדים כפי שהיו אנשי מעמד⁵⁶⁹.

וכשם שצריך לדאוג להעמדת דיינים שישפטו בין האנשים על פי דיני התורה בענייני עיסוקיהם הגשמיים, כך צריך לדאוג להעמדת חבורות אלו כדי שישמע להם ויתדמה אליהם כל מבקש לתיכון עבודת ה' של ישראל⁵⁷⁰.

רבינו אברהם בן הרמב"ם אינו מבאר היכן כתב הרמב"ם את דבריו הראשונים, אמנם על פי עדותו מסקנת דברי הרמב"ם היא דבריו בפירוש המשנה (במסכת מגילה)⁵⁷¹ שמדובר באנשים שאין להם מלאכה כלל ולא כפי שכתב הרמב"ם בתשובתו.

עוד חידש רבנו אברהם בביאור דברי אביו, "ויש לדאוג לצרכיהם", כלומר הם מקבלים את פרנסתם מהקהל, ככהנים והלוויים⁵⁷², והרי הם כאנשי מעמד. ואנשים אלו צריכים להיות 'נבחרים' צנועים סגפנים מחיי העולם הזה שואפים לחי העולם הבא'. והסיבה הראויה לבחירתם היא (איננה עבור מניין וכדו') כדי שישמשו מופת ודוגמא לכל אדם, כלומר המטרה איננה לתת פרנסה לאנשים נבחרים, אלא לצורך הציבור שיקבלו דוגמא מאנשי מעלה כיצד לנהוג.

---

⁵⁶⁹ עיין לעיל אות ג' בדרשות הר"י אבן שועיב.

⁵⁷⁰ ועי"ש קודם לכן שהממונה על בית הכנסת צריך להיות אדם שיודע את הזכות בעבודה זו ושכרו רק במקרה, עי"ש.

⁵⁷¹ יתכן שאף שהפירוש למשנה נכתב על ידי הרמב"ם בצעירותו, הוא שב והגיהו לאחר זמן.

⁵⁷² עיין לעיל ליד ציון הערה 517 בדברי הדרישה שאין מצוה לקבל מתנות כהונה ויש מעלה לכהן לסרב לקבלה מכמה טעמים ואחד מהם משום "שונא מתנות יחיה"

סיכום

יב. העולה מהאמור לעיל:

- לרש"י, עשרה בטלנים ניזונים משל ציבור ותפקידם להיות בבית הכנסת בשעת התפילה. ויש מהראשונים שסורים שלא קיבלו שכר (אות ב, ה').
- לולי הבטלנים התפילה לא תתקיים כלל או לא תתקיים בזמן או שאנשים ימנו מלבוא מחשש שמא לא יהיה מניין או כדי שהם יכוונו בשמיעת הברכות מהש"ץ למנוע ברכה לבטלה (אות ב').
- יש שדימו את הבטלנים לדין מעמדות שהיה בזמן המקדש ואף מגיע להם שכר (אות ג, יא').
- לפי תשובת הרמב"ם, הבטלנים היו בעלי מלאכה שהפסיקו ממנה לדברי מצוה או ענין מענייני הציבור, ולא כתב האם זכאים לשכר ובפשטות מותר להם ליטול כר בטלה (אות ח'-ט').
- בפירוש המשנה כתב הרמב"ם שלבטלנים לא היתה מלאכה אחרת אלא מלאכת שמים (סנהדרין) או צרכי ציבור ועיסוק בתורה (מגילה) או צרכי ציבור (היד החזקה) ולכאורה סותר דבריו לעיל.
- לדעת בנו של הרמב"ם, העיקר בפירושו במגילה, וקיבלו שכר עבור כך כיון שהיו אנשי מעלה ומופת ודוגמא לשאר העם.

פרנסה מלימוד תורה

הקדמה

א. לקמן נדון לגבי פרנסה מלימוד תורה על פי הרמב"ם, כאשר נראה שעיקר הקפדתו של הרמב"ם היא על מי שנוטל שכר/צדקה עבור לימודו האישי. לעומת זאת מי שנוטל שכר על כך שהוא מפסיק ממלאכתו עבור הוראה לאחרים או שכל מלאכתו היא לימוד לאחרים, פעמים שמותר לו ליטול שכר על כך⁵⁷³. וכן מי שהוא בעל תפקיד יכול ליטול שכר כמבואר בדברי הרמב"ם עצמו בפרק ד' מהלכות שקלים הלכה ד':

מגיחי ספרים שבירושלם נוטלין שכרן מתרומת הלשכה, דיינין שדינין את הגזלנין בירושלם נוטלין שכרן מתרומת הלשכה, וכמה היו נוטלים תשעים מנה בכל שנה ואם לא הספיקו להן מוסיפין להן, אף על פי שלא רצו מוסיפין להן כדי צרכן והם ונשיהם ובניהם ובני ביתן⁵⁷⁴.

הקדמה לפרק חלק / ההקדפה על אניטגונוס איש סוכו

ב. בפירוש המשנה לרמב"ם מסכת סנהדרין בהקדמה לפרק חלק (פרק עשירי) כותב הרמב"ם משל⁵⁷⁵ אודות נער שהוכנס למלמד לתורה והנער אינו מבין את

⁵⁷³ עיין ברמב"ם בפרק א' מהלכות תלמוד תורה בחילוק בקבלת שכר בין תורה שבעל פה שאסור ללמוד בשכר לבין תורה שבכתב וכו'. ולגבי שכר בטלה – עיין בפרק הקודם בשיטת הרמב"ם שהדבר מותר אם הוא מעמיד עצמו לצרכי ציבור או ענייני מצוה ואפילו אם אין לו מלאכה כי אם השקידה בתורה, וכפי שכתב בפירושו למגילה ועל פי פירושו של המספיק לעובדי השם כאשר הוא מהווה מופת לשאר בני האדם.

⁵⁷⁴ האם מדובר דוקא בשכר בטלה ממלאכה אחרת או שעצם היותם מוכנים לתפקידים אלו מזכה אותם בשכר ? הרמב"ם אינו מבאר, אולם יתכן לומר שמכך שאינו מזכיר שמדובר בשכר בטלה אלא דן על שכר סתם, מוכח שא"צ לכך. וכאפשרות זו נקט בשו"ת התשב"ץ בחלק א' סימן קמ"ה שכאשר מדובר על 'כלל ישראל' הדיון אינו מכח 'שכר בטלה', עי"ש (ובעיקר שיטתו חלוק הוא על הרמב"ם עי"ש בהרחבה).

⁵⁷⁵ נראה שהמשך אינו דבר 'דמיוני' אלא תיאור מציאות אפשרית, עיין בדבריו שם.

ערך התורה ולפיכך המלמד צריך לזרזו באמצעות דבר החביב על הנער כגון שמבטיח לו אגוזים או תאנים אם ילמד, זאת כיון שהנער אינו מבין את מעלת הלימוד ומחשיב את אכילת התאנים וכו' יותר מעצם הלימוד. וכאשר הנער גדל המלמד צריך למושכו ללימוד באמצעים גדולים יותר וכגון:

⁵⁷⁶ויאמר לו מלמדו למד פרשה זו או פרק זה ואתן לך דינר או שני דינרין, וגם אז ילמד וישתדל כדי לקבל אותן המעות וקבלת המעות אצלו יותר נכבד מן הלמוד, לפי שתכלית הלמוד אצלו אז הוא קבלת המעות שהובטחו לו.

וכאשר יהיה בעל הכרה יותר וייקל בעיניו גם דבר זה וידע שהוא דבר פחות ערך, משדלים אותו במה שהוא יותר חשוב מזה ואומרים לו למד כדי שתהיה רב ודיין יכבדוך בני אדם ויעמדו מפניך ויקיימו דבריך ויגדל שמך בחיך ואחר מותך כמו פלוני ופלוני, ואז ילמד וישתדל כדי להשיג אותה המעלה, ותהיה התכלית אצלו שיכבדוהו בני אדם וינשאוהו וישבחוהו, וכל זה מגונה, אלא שצריכים לכך מחמת קלות דעת האדם שעושה תכלית הלמוד דבר אחר חוץ מן הלמוד...

וזהו אצל חכמים שלא לשמה, כלומר שהוא מקיים את המצות ועושה אותם ולומד ומשתדל לא למען אותו הדבר עצמו אלא למען דבר אחר, והזהירונו חכמים עליו השלום מזה ואמרו לא תעשם עטרה להתגדל בהם ולא קרדום לחפור בהם, רומזים למה שביארתי לך שלא יעשה תכלית הלמוד לא שיכבדוהו בני אדם ולא רכישת ממון, ואל יעשה תורת ה' פרנסה, ואל יהא אצלו תכלית הלמוד אלא ידיעתו בלבד...

כלומר, למרות שמדובר בדבר 'מגונה', אם הדרך למשוך תלמיד לתלמוד תורה הינה באמצעות כסף או כבוד – הדבר מותר. אבל אליבא דאמת לא נכון לעשות כך אלא לעשות את הדברים לשמם. ובהמשך דבריו מבאר הרמב"ם שגם לא יעשה

---

⁵⁷⁶ תרגום הרב קפאח זצ"ל.

המצוות ולא ילמד תורה עבור שכר העולם הבא, אלא רק מאהבה ללא תקוה לקבל שכר. אמנם הרמב"ם מבאר שמדובר בדרישה גבוהה מאד ולכן חז"ל הקפידו על אנטיגונוס איש סוכו שגילה מעלה גדולה זו:

והוא מאמר החסיד השלם משיג האמת אנטגנס איש שוכו 'אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס אלא היו כעבדים המשמשין את הרב על מנת שלא לקבל פרס' (אבות פרק א' משנה ג'). ורצו בכך להאמין באמת לעצם האמת וזהו הענין שקוראין אותו עובד מאהבה... ואל הדרך הזו חובה לשאוף. ולפי שידעו חכמים עליהם השלום שענין זה קשה מאד ואין כל אדם יכול להשיגו, ואם ישיגו לא יישר בעיניו בעיון ראשון ולא יראה לו שהוא דעה אמתית, לפי שדרכו של אדם לא יעשה מעשה אלא להשיג בו תועלת או למנוע נזק, ואם לאו הרי יהיו מעשיו לבטלה, ואיך אפשר לומר לתורני עשה מעשים אלו ואל תעשם לא מיראת עונש ה' ולא לתקות גמולו, זה קשה מאד, לפי שאין כל בני אדם משיגים האמת ויהיו כמו אברהם אבינו. ולכן התיירו להמון שישארו כפי דעתם לעשות הטוב לתקות הגמול, ולהתרחק מן הרעות מיראת העונש, ומעודדים אותם על כך ומחזקים מחשבתם בו, עד ששיג המשיג וידע את האמת והדרך המושלמת מה היא, כדרך שאנו עושין לנער בזמן הלמוד כפי המשל שהקדמנו, והקפידו על אנטגנס איש סוכו על שפרסם בהמון מה שפרסם ואמרו בכך חכמים הזהרו בדבריהם וכו',⁵⁷⁷ ואין ההמון מפסידים לגמרי בהיותם מקיימים את המצות מיראת העונש ותקות השכר, אלא שאינם שלמים. אבל מוטב להם בכך כדי שתקנה להם תכונה והכשרה לקיום התורה, ויעברו אל האמת ויהיו עובדים מאהבה והוא אמרם עליהם השלום לעולם יעסוק אדם בתורה אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה.

---

⁵⁷⁷ עיין בהרחבה בפירושו המשנה לרמב"ם באבות פרק א' משנה ג' (ושם גם ביאר את ההבדל בין פרס לבין שכר) וכתב שם תוכ"ד דבריו: "ואמר זה החסיד, שאתם לא תעבדו את ה' על תנאי שייטיב לכם ויגמלכם חסד, ותקוו לגמול ותעבדו בעבורו... כמו שבארנו בעשירי מסנהדרין... והיו לזה החכם שני תלמידים, שם האחד

יש לעיין האם טובת ההמון שיעשו שלא לשמה (והיינו קיום מצוות ולימוד תורה לתקוות שכר) כוונתה לשכר עולם הבא או שמותר להמון לצפות גם לשכר בעולם הזה?

דבריו של אנטיגונוס נוטים יותר ביחס לקבלת שכר מהקב"ה והיינו שכר רוחני. אמנם מדברי הרמב"ם שדימה את דבריו למשל אודות הנער, נראה שאפילו אם מושכים את ההמון ללימוד תורה באמצעות שכר גשמי, טוב הדבר עבורם (ואולי גם סבא היא, שאם התירו להמון עבור שכר רוחני שהוא דבר נצחי כל שכן שיתירו עבור שכר גשמי שהוא דבר חולף)⁵⁷⁸.

מדברי הרמב"ם נוכל להסיק, שאם תיווצר מציאות בה ההמון אינו רוצה ללמוד תורה וקיימת אפשרות לקרבו ללימוד תורה על ידי נתינת שכר עבור כך (כמו הנער אצל המלמד או כל לימוד שלא לשמה), הדבר עדיף על פני כך שאנשים לא יעסקו בתורה כלל (או אפילו עיסוק מועט מול עיסוק מרובה).

אולם כל זה בבחינת 'שלא לשמה' שדרך משיכת ההמון ללימוד היא באמצעים אלו, אבל הלימוד עצמו צריך להגיע למדרגה בה ילמד שלא על מנת לקבל שכר, לא בעולם זה ולא בעולם הבא.

ונמצא, שמי שידוע שהוא שוקר על התורה והמצוות אף ללא ה'דירבון' של קבלת השכר, הוא זה שאסור לו ליטול עבור כך. אבל מי שעדיין אינו בדרגה זו מותר לו ליטול שכר בבחינת לימוד שלא לשמה ואף לאחרים מותר ומצוה לתת לו (ועיין אות יב ואילך)!

צדוק ושם האחר ביתוס, וכאשר שמעוהו שאמר זה המאמר, יצאו מלפניו, ואמר אחד מהם לשני, הנה הרב כבר באר בפירוש שאין שם שכר ולא עונש, ואין שם תקוה כלל, כי לא הבינו כוונתו עליו השלום. ונתחברו זה לזה, ופרשו מן התורה. והתקבצה לזה כת ולזה כת, יקראום החכמים צדוקין וביתוסין... "וכו'. ובפירוש משנה י"א כתב שדברי אבטליון "חכמים הזהירו בדבריהם" מוסבים על דברי אנטיגונוס איש סוכו".

⁵⁷⁸ אא"כ נאמר שמדובר רק 'במשל' – ולא נראה.

ג. בפרק א' מהלכות תלמוד תורה הלכה י"ב כתב הרמב"ם (וכן השו"ע ביו"ד סי' רמ"ו סעיף ד'):

כיצד היה בעל אומנות והיה עוסק במלאכתו שלש שעות ביום ובתורה
 תשע...

ויש לעיין, אם אדם רוצה ללמוד תורה יותר מתשע שעות ביום, רק שאינו מוצא
 פרנסה שתאפשר לו לעבוד רק שלש שעות ביום, האם נוכל להתיר לו לקבל שכר
 מתלמוד תורה שאינו גרוע מהתלמיד שלומד שלא לשמה כדי שיגיע ללימוד
 לשמה, או שכיון שיכול ללמוד לימוד של זמן מועט 'לשמה' שוב אין לו לנסות
 ללמוד 'שלא לשמה' למשך זמן ארוך יותר, וצ"ע.

פירוש המשנה במסכת אבות

ד. אבות פרק ד' משנה ה':

רבי צדוק אומר אל תעשם עטרה להתגדל בהם ולא קרדום לחפור
 בהם⁵⁷⁹ וכך היה הלל אומר ודישתמש בתגא חלף, הא למדת כל הנהנה
 מדברי תורה נוטל חייו מן העולם.

⁵⁷⁹ פירושים רבים אמרו למשנה זו ואכמ"ל. ויש לעיין וכי קרדום הוא כלי חפירה והרי קרדום הוא כלי לבקיעת
 עצים או לחציבה? ויש הגורסים "לחתך בה/לאכול מהן". ובמרומי שדה לנדרים סב. כתב: "אל תעשם קרדום
 להיות עודר בו. ובמשנה אבות פ"ד מ"ז אי' ולא קרדום לחפור בה, או לחתוך. ועיקר הלשון היה ראוי להיות
 לחצוב בו, שאין חותכין ואין חופרים ואין עודרין בקורדם אלא חוצבין. ונראה דאין אסור להתפרנס מד"ת אלא
 כשלא בדרך כבוד, והוא כמו קרדום שחותכין בשר או חופרים בארץ דהוי שלא כדרכו, אלא מי שאין לו סכין
 או מרא חותך או חופר בקרדום, וכיוב"ז אסור לעשות בדברי תורה באופן שאין זה כבודה. אבל בדרך כבוד
 שרי להתפרנס שבזה יחזק בתורה. והרי היה שרי להשתמש בכלי קדש לצורך עבודה, וה"נ שרי להשתמש
 בתורה לצורך התורה. ויותר מזה הלא היה שרי לאכול חולין בביהמ"ק כדי לאכול קדשים על השוכע, וה"נ
 מיקרי ביהמ"ד דרבנן ביתא דרבנן, וכל זה משום צרכי התורה. ונראה דגם להרא"ש ותוס' שלא חילקו וכתבו
 דלהתפרנס אסור, לא אסרו אלא באופן שתחלת הלמוד הוא כדי להתפרנס ממנה, והכי דייקי שתלמוד כדי
 שתהיה כלי מלאכתך להתפרנס בה, אבל אם למד כדי לעמוד על דברי תורה, אלא שבתוך זה קובע פרנסתו שרי.

בפירוש המשנה שם מאריך הרמב"ם בחומרה של מי שמעלה על דעתו להפוך את התורה לכלי לפרנסה⁵⁸⁰. והקדים וכתב:

כבר רציתי לא לדבר בזה הציווי, לפי שהוא מבואר, וליודעי גם כן שדברי בו לא יאותו לרוב הגדולים בתורה, ואולי לכולם. אבל אומר ולא אחוש, מבלי לשאת פנים למי שקדם ולא למי שנמצא.

כלומר, הרמב"ם יודע שדבריו ביחס לפרנסה מתלמוד תורה אינם דעת רוב גדולי התורה (או כולם), הן בני דורו והן אלו שקדמו לו וכך העיר על דבריו בב"י יו"ד סימן רמ"ו:

ואף על פי שנראה מדבריו שם שרוב חכמי התורה הגדולים שבזמנו היו עושים, לא נמנע מלהשיב עליהם כמה תשובות. ובאמת לא נהגו חכמי הדורות כמותו⁵⁸¹...

ומשמע שמדובר בחידוש של הרמב"ם עצמו (אף שבדבריו הוא מסתמך על דברי חז"ל ובדבריו המשנה שלפנינו) שלא שמע מרבותיו או מבני דורו. ולקמן נעתיק חלק מדבריו:

אבל למש"כ שמיירי שלא כדרכה ובוה דוקא אסור, א"צ לפרש הכי, אלא אף על גב שכבר למד לשמה מכ"מ אסור לעשות ממנה עטרה ולהתכבד בה. וה"נ אסור להשתמש לפרנסתו שלא כדרכו, דזה הוא בזיון התורה, וכה"ג אסור ליהנות מקדשי המקדש שלא כדרך אכילתן".
והחילוק בין מי שמעיקרו לומד אך ורק כדי לזכות לפרנסה לבין מי שכוונת לשמה, כבר הוזכר בשו"ת התשב"ץ חלק א' סימן קמ"ז, שאף שהוא חולק על עיקר שיטתו של הרמב"ם, הוא מודה שאם כוונתו היא רק לפרנסה, על כך נאמר במשנה שאין לעשות התורה קרדום לחפור.

⁵⁸⁰ על פי תרגום הרב קפאח ועל פי תרגום הרגיל: "כלי לחיות בו".

⁵⁸¹ לשון שו"ת התשב"ץ חלק א' סימן קמ"ב: "שנהגו בכל קהילות ישראל בכל הדורות לתת פרס לחכמיהם" ובסימן קמ"ה: "שהוא הפריז על מידותיו והטעה כל הגאונים והרבנים ז"ל אשר היו לפניו ובזמנו...".

אל תעשה התורה קרדום לחפור בה, כלומר, אל תחשבה כלי לפרנסה, ובאר ואמר שכל מי שיהנה בזה העולם בכבוד תורה שהוא כורת נפשו מחיי העולם הבא. והעלימו בני אדם עיניהם מזו הלשון הגלויה... והטילו להם חוקים על היחידים ועל הקהילות, ועשו את המינויים התוריים לחוק מכסים והביאו בני אדם לסבור שטות גמורה שזה צריך ומחוייב לעזור לחכמים ולתלמידים ולאנשים העוסקים בתורה ותורתן אומנותן. וכל זה טעות, אין בתורה מה שיאמת אותו, ולא רגל שישען עליה בשום פנים⁵⁸²....

ולא יתירו לעצמם זה, ויסברו שהוא חלול השם אצל ההמון, לפי שהם יחשבו התורה למלאכה מן המלאכות אשר מתפרנסים בהן, ותתבזה אצלם, ויהיה עושה זה "דבר ה' בזה" (במדבר טו, לא)⁵⁸³...

יש לעיין האם חומרת הדברים היא מפאת עצמם. והיינו שאין זה כבוד התורה שאדם יתפרנס ממנה או שהחומרה היא מפאת הדרך בה מתקבל דבר זה בעיני ההמון, שמשפיל את כבוד התורה בעיניהם.

ולכאורה מסיום דבריו נראה שחומרתם של הדברים הינה מפאת "חילול השם אצל ההמון". וא"כ, אם המציאות תהיה שההמון לא יראו את הפרנסה מתלמוד תורה כבזיון, לא תהיה הקפדה על כך. ולהבדיל, כפי שהציבור מפרנס שאר חכמים

⁵⁸² עי"ש בראיותיו. ולא ציין לאיסור מפורש אלא בעיקר מקורות ימיהם של החכמים שהיו בעלי מלאכה ולא קיבלו מהבריות שודאי היו מוכנים לתת להם. וכאשר היו מי שנוקקו לבריות היו אלו חולים שלא יכלו להתפרנס (נראה שאף ללא קשר להיותם חכמים) וציין גם (נדדים סב.) לצערו של ר' טרפון שבעל שדה חשדו בגניבה ונתנו בשק כדי להשליכו בנהר וניצל ממוות רק בגלל שהרוצח גילה שהוא עומד להשליך בנהר לא גנב אלא את רבי טרפון והוא הצטער כל ימיו שהשתמש בכתרה של תורה. ומכאן הוכחה שאין להנות מהתורה. ולכאורה אין זו ראייה מכרעת שהרי הגמ' מבארת שם שר' טרפון היה עשיר והיה יכול לפדות עצמו בממון. ובשו"ת התשב"ץ חלק א' סימן קמ"ז כתב שצד האיסור הוא, שאסור לאדם לתבוע פרעון חובותיו באמצעות תורתו, כיון שתורה לא זיכתה לו פרעון חובו באמצעות תורתו, ולכן חשש ר' טרפון שהרי היה עשיר והיה יכול לפרוע בכספו, עי"ש.

וכן כתב להביא ראייה (ב"ב ח.) מכך שר' יונתן בן עמרם לא רצה להנות מכתרה של תורה (עיין הערה 643) בשעה רבי פתח אוצרות ללומדים, וא"כ מוכח שאין להנות מכתרה של תורה (אף בשנות רעב ואף כאשר הנדיב נותן מרצונו), אולם לכאורה מכאן דוקא ראייה לסתור, שהרי רבי עצמו סבר שהדבר מותר. וכך העיר על דבריו בשו"ת התשב"ץ חלק א' סימן קמ"ז ועי"ש בחילוקיו.

⁵⁸³ אמנם הפסוק שם אינו עוסק בפרנסה מת"ת – עי"ש. אמנם הרמב"ם למד מכאן לכל מיני בזיון.

ולומדים בשאר חכמות שבעולם ? וצ"ע.

אמנם, מתחילת דבריו נראה שהמתפרנס מת"ת מפסיד חלקו מהעולם הבא, ונראה שזה נימוק עצמי (וכפי שנראה מדבריו בהקדמה לפרק חלק - לעיל) או שאף תחילת דבריו יתפרשו על פי האמור כאן והיינו מפאת חילול השם בעיני ההמון. ונראה שנוכל להביא ראיה שעיקר ההקפדה היא מהדרך בה הדברים נתפסים בעיני ההמון, כיון שהדברים שהותרו לחכמים (לקמן) חלקם יסודם בכך שההמון עושה זאת גם לאנשים אחרים נכבדים:

ואמנם הדבר אשר התירתו התורה לתלמידי חכמים הוא, שיתנו ממון לאדם, יעשה להם סחורה בו בבחירתו, אם ירצה - ועושה זה, יש לו שכר על כך. וזה הוא מטיל מלאי לכיס תלמידי חכמים⁵⁸⁴ - ושתמכר סחורתם תחילה למה שיימכר, ותתפס להם ראשית השוק דוקא⁵⁸⁵.

⁵⁸⁴ עין פסחים דף נג: ועל פי רש"י שם הפירוש הוא שאדם נותן סחורה לתלמיד חכם כדי שהת"ח ימכרנה וירוויח. אמנם מדברי המאירי שם הכוונה היא הפוכה, היה לוקח ממון של ת"ח ומשתכר בהם ונותן השכר לת"ח (ועיין גם רש"י סוטה דף מז:). ויש לעיין כיצד פירש הרמב"ם, ובהמשך כתב 'שתי הפעולות' ויש לעיין מה הם השתים.

ובפרק ר' מלהלכות ת"ת הלכה י' כתב הרמב"ם: "תלמידי חכמים אינם יוצאין בעצמן לעשות עם כל הקהל בבנין וחפירה של מדינה וכיוצא בהן כדי שלא יתבזו בפני עמי הארץ ואין גובין מהן לבנין החומה ותיקון השערים ושכר השומרים וכיוצא בהן ולא לתשורת המלך, ואין מחייבים אותן ליתן המס בין מס שהוא קצוב על בני העיר בין מס שהוא קצוב על כל איש ואיש שנאמר גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם ויחלו מעט ממשא מלך ושרים, וכן אם היתה סחורה לתלמיד חכם מניחים אותו למכור תחלה ואין מניחים אחד מבני השוק למכור עד שימכור הוא, וכן אם היה לו דין והיה עומד בכלל בעלי דינים הרבה מקדימין אותו ומושיבין אותו" (וביסוד הדין שהוא מוכר בראש – בגמ' נדרים סב. נחלקו ראשונים האם הכוונה למכירת סחורה או לעשיית דין והרמב"ם נקט כשני הפירושים).

ובפרק ר' מהלכות דעות הלכה ב' כתב הרמב"ם: "אלא כך אמרו חכמים בפירוש מצוה זו הדבק בחכמים ותלמידיהם, לפיכך צריך אדם להשתדל שישא בת תלמיד חכם וישיא בתו לתלמיד חכם ולאכול ולשתות עם תלמידי חכמים ולעשות פרקמטיא לתלמיד חכם ולהתחבר להן בכל מיני חבור שנאמר ולדבקה בו, וכן צו חכמים ואמרו והוי מתאבק בעפר רגליהם ושותה בצמא את דבריהם".

ובספר צידה לדרך, מרבי מנחם בן אהרן אבן זרח תלמיד ר' יהודה בן הרא"ש, פרק כ"א כתב: "וכמה ראיוה גדולות יש שמצוה גדולה להנהיג, וכי יעלה על הדעת שמצוה עלינו ליתן ויהיה אסור להם לקבל ההנאה, והלא אמרו שחובה על מי שאינו לומד שיעשה מלאכתו של הלומד..."

⁵⁸⁵ עיין ב"ב דף כב. .

אלו חוקים שקבע ה' להם, כמו שקבע המתנות לכהן והמעשרות ללווי⁵⁸⁶, לפי מה שבאה בו הקבלה. כי שתי הפעולות האלה יש שיעשו אותן הסוחרים קצתם עם קצתם על דרך הכבוד, ואפילו לא היתה שם חכמה, ולכל הפחות יהיה תלמיד חכמים כמו עם ארץ מכובד.

כלומר, דבר שעושים הסוחרים על דרך הכבוד לעם הארץ מכובד, מותר לתלמידי חכמים, כיון שמדובר בדרך כבוד שאינה מבזה את האדם עבורו עושים אלא ההיפך.

ומכאן לכאורה ראייה, שהכל תלוי בהקפדת הציבור ובדרך בה נוהג הציבור עם 'נכבדים' שאינם תלמידי חכמים. ואם המציאות היא שעתה לא נותנים לעם הארץ נכבד למכור ראשון בשוק, אף לחכם אין להתיר למכור ראשון בשוק. ולאידך גיסא, אם ישנם זכויות אחרות ל'נכבדים' – יש מקום להחיל אותם גם על תלמידי חכמים.

וכגון, אם הציבור רואה דרך כבוד לתת מענקים לאנשים שונים, יתכן שאף תלמידי חכמים יכולים לקבל, כיון שמקובל בציבור לתת לאנשים נכבדים לאו דוקא תלמידי חכמים (אלא אם נאמר שלעולם אין לתת כסף ממש, ועיין לקמן אות ח' בביאור דברי הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה).

אמנם, אם הציבור נותן הטבות לקבוצות מסויימות מפאת כבודם, אבל אינו מכיר בערכה של תורה ולא רוצה לתת ללומדי התורה אותם הטבות, יש לעיין האם הדבר בכל אופן מותר, או שלמרות שהציבור אנו נוהג כהוגן בכך שאינו מכיר בערך התורה, יש לאסור לשיטת הרמב"ם, וד"ל.

ואמנם יש דבר שהתירו לחכמים אף שאחרים חייבים בו:

---

⁵⁸⁶ עיין אות הבאה.

וכן פטרה התורה את כל תלמידי החכמים מחובות השלטון כולן, מן המיסים, והאכסניות, ומיסי הנפש, והם אשר יקראו כסף גולגלתא, יפרעו בעבורם הקהל, ובנין החומות וכיוצא בהן⁵⁸⁷. ואפילו היה תלמיד החכמים בעל ממון רב לא יחוייב בדבר מזה, וכבר הורה בזה רבנא יוסף הלוי זצ"ל לאיש באנדלוס, שהיו לו גנות וכרמים שהיה מחוייב עבורם אלף דינרים, והורה לפוטרו מהמס, להיותו תלמיד חכמים, אף על פי שהיה משלם המס ההוא אפילו העני שביהודים. וזה דין תורה, כמו שפטרה התורה הכהנים ממחצית השקל, כמו שבארנו במקומו, ומה שדומה לזה.

במקרה זה לא חשש הרמב"ם לחילול השם בעיני ההמון, כיון שאין זו פרנסה אלא פטור משלום. אמנם יש לעיין אם ההמון יביט על כך בצורה שלילית האם יש לאסור או שמציאות זו הינה היתר מפורש שאין לבחון מה היא דעת ההמון, וצ"ע.

ה. הרמב"ם כתב שהטלת מלאי לת"ח וזכות המכירה ראשונים שניתנה לת"ח, הם: "חוקים שקבע ה' להם, כמו שקבע המתנות לכהן והמעשרות ללוי"⁵⁸⁸. ולכאורה אם באנו לדמות לכהן וללוי נוכל לתת לחכמים מתנות ממש ולא רק הטלת מלאי וזכות מכירה ראשונים, וכפי שכתב בנו בספרו המספיק לעובדי השם (לעיל בפרק

⁵⁸⁷ עיין ב"ב דף ח. ובפרק ו' מהלכות שכנים הלכה ו' כתב הרמב"ם: "כל הדברים שצריכין לשמירת העיר לוקחין מכל אנשי העיר ואפילו מן היתומים חוץ מתלמידי חכמים, שאין ת"ח צריכין שמירה שהתורה שומרתן, אבל לתקן הדרכים והרחובות אפילו מן החכמים, ואם כל העם יוצאין ומתקנין בעצמן לא יצאו תלמידי חכמים עמהן שאין דרך תלמידי חכמים להזדלזל לפני עם הארץ". ובהלכות ת"ת בפרק ו' הלכה ו' כתב הרמב"ם: "תלמידי חכמים אינם יוצאין בעצמן לעשות עם כל הקהל בבנין וחפירה של מדינה וכיוצא בהן כדי שלא יתבוז בפני עמי הארץ, ואין גובין מהן לבנין החומה ותיקון השערים ושכר השומרים וכיוצא בהן ולא לתשורת המלך, ואין מחייבים אותן ליתן המס בין מס שהוא קצוב על בני העיר בין מס שהוא קצוב על כל איש ואיש שנאמר גם כי יתנו בגוים עתה אקבעם ויחלו מעט ממשא מלך ושרים, וכן אם היתה סחורה לתלמיד חכם מניחים אותו למכור תחלה ואין מניחים אחד מבני השוק למכור עד שימכור הוא, וכן אם היה לו דין והיה עומד בכלל בעלי דינים הרבה מקדימין אותו ומושיבין אותו"

ועיין יו"ד סימן רמ"ג וחור"מ קס"ג ה'. ועיין בסקירה הרחבה בספר אהלי תורה – הישיבה תבניתה ותולדותיה (פרופ' מרדכי ברויאר ז"ל) פרק י"א ושם בעמ' 446 ואילך

⁵⁸⁸ ולשיטתו, מדוע לא חששה תורה שמתנות הכהנים והלויים יביאו לבזיון מלאכת המקדש אצל ההמון שיאמרו שהיא מלאכה ככל המלאכות? ועיין בדברי הפרישה ליד ציון הערה 517.

הקודם, אות יא) ? ודוחק לומר שמדובר בחק שאין בו סברא, וצ"ע⁵⁸⁹.

ו. ומכח הדמיון לכהנים וללויים שהזכיר הרמב"ם כאן נראה שנוכל לבאר את דברי הרמב"ם בפרק י"ג מהלכות שמיטה הלכה י"ג:

ולא שבט לוי⁵⁹⁰ בלבד אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעובדו לדעה את ה' והלך ישר כמו שעשהו האלקים ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם הרי זה נתקדש קדש קדשים ויהיה ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים ויזכה לו בעה"ז דבר המספיק לו כמו שזכה לכהנים ללויים.

הרמב"ם אינו מבאר כיצד יתקיים "ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו..." האם מדובר בהבטחה אלוקית לסייעא דשמיא או דבר המחייב את הציבור. ועל פי דבריו בפירוש המשנה נראה לבאר שהכוונה היא להיתר שיש לחכמים למכור סחורתם ראשונים בשוק וכו' שכשם שלכהנים וללויים יש לתת מתנות, כך יש לתת זכויות לחכמים, אמנם הקושי בדברינו הוא שהרמב"ם לא כתב דברים אלו במפורש ביד החזקה ודוחק לומר שסמך על דבריו בפירוש המשנה.

⁵⁸⁹ ונראה שיסוד דברי הרמב"ם הוא בגמ', נדרים דף סב. : "אמר רבא, שרי ליה לצורבא מרבנן למימר צורבא מרבנן אנא שרו לי תיגראי ברישא, דכתיב ובני דוד כהנים היו, מה כהן נוטל בראש, אף תלמיד חכם נוטל בראש". והכהנים נוטלים חלק בראש והיינו שמקבלים מתנות ואילו לגבי צורבא מרבנן ההיתר הוא רק למכור ראשון, ונמצא שרבא עצמו מחלק בין הזכות של הכהנים לבין הזכות של הת"ח. אמנם בשו"ת התשב"ץ ח"א סימן קמ"ב למד את דברי רבא באופן אחר : "ונראה שהחכם עצמו יכול לתבוע חלקו בפיו והכי מוכחא ההיא דרבי אמי דפ' הזרוע (קל"ד ע"ב) כדלעיל ואפילו למישרי תיגרא ברישא אמרינן בפ' קונס (ס"ב ע"א) דשרי ליה למימר צורבא מרבנן אנא שרי לי תגראי ברישא שנאמר ובני דוד כהנים היו מה כהן נוטל חלק בראש דכתיב וקדשתו לכל דבר שבקדושה אף ת"ח נוטל חלק בראש כ"ש בדבר שיש בו חיי נפש וכבוד תורתו שיש לו לתבוע בפיו ואין בזה משום יוהרא כלל. והנה נתבאר צד אחד של חיוב בענין הזה והוא שהצבור חייבין לפרנס חכמי דורם לפי כבודם וכבוד תורתם וזה דבר תורה", ועי"ש בהרחבה שחולק על שיטת הרמב"ם. ולמדנו מדבריו שלמד מדברי רבא שמוותר לת"ח לדרוש שיתנו לו פרנסה כשם שנותנים לכהנים.

⁵⁹⁰ דברי הימים ב' ל"א ד': "וַיֵּאמֶר לְעַם יְהוֹשֻׁעַ יְהוֹשֻׁעַ לְתַת מִנַּת הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם לְמַעַן יִחְזְקוּ בְּתוֹרַת ה': וְכַפֹּרֶץ הַדָּבָר הָרָבוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל רִאשִׁית דָּגָן תִּירוֹשׁ וְיִצְהָר". האם מכאן שכל מי שמתאים לו להתחזק בתורה ה' יכול להיות כלוויים ?

אמנם לא התבאר מה מקורו של הרמב"ם דבריו בדמיון בין לומדי תורה לכהנים וללוים, יתכן שיש להביא ראיה לדבריו מדברי המדרש תנחומא בפרשת ראה:

עשר תעשר עשר בשביל שתתעשר, עשר כדי שלא תתחסר, רמז למפרשי ימים להפריש אחד מן עשרה לעמלי תורה⁵⁹¹.

ובמדרש קהלת רבה פרשה י"א:

א"ר ביבי, אם בקשת לעשות צדקה, עשה אותה עם עמלי תורה.

ובירושלמי מעשר שני פרק ה' הלכה ג':

רבי יונה יהב מעשרוי לרבי אחא בר עולא, לא משום דהוה כהן אלא משום דהוה לעי באורייתא⁵⁹². מה טעמא [דברי הימים ב לא ד] ויאמר לעם ליושבי ירושלים לתת מנת הכהנים והלוים למען יחזקו בתורת ה'.

אמנם, אם אכן קיים חיוב שכזה, לכאורה הדברים סותרים את שיטת הרמב"ם בפירוש המשנה ובהלכות תלמוד תורה (לקמן אות ז'). ואם ננקוט שיש חילוק בין מי שלומד תורה שמבקש צדקה (שאסור) לבין מציאות בה אנשים נותנים ללא בקשתו, נוכל לישב הדברים ועדיין צ"ע מלשון הרמב"ם בפירוש המשנה ושמא הרמב"ם לא חשש לשיטות אלו שבירושלמי ובמדרש.

הלכות תלמוד תורה

⁵⁹¹ תוס' בתענית דף ט. ד"ה "עשר" כתב בשם הספרי: עשר תעשר... אין לי אלא תבואת זרעך שחייב במעשר, רבית ופרקמטיא וכל שאר רווחים מניין? ת"ל 'את כלי'...". אולם לא ציין מה היעוד של המעשר.

⁵⁹² עוסק בתורה. ובפשטות לא היה לא כהן ולא לוי. ולולי זאת היה מקום לפרש שהיה לוי ולכן נתן דוקא לו כי עסק בתורה, אבל אינו מתיישב בפשט הגמ'.

ז. רמב"ם, פרק ג' מהלכות תלמוד תורה הלכה י"י,⁵⁹³:

כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה⁵⁹⁴ הרי זה חלל את השם ובזה את התורה וכבה מאור הדת וגרם רעה לעצמו ונטל חייו מן העולם הבא, לפי שאסור ליהנות מדברי תורה בעולם הזה, אמרו חכמים כל הנהנה מדברי תורה נטל חייו מן העולם⁵⁹⁵, ועוד צוו ואמרו אל תעשם עטרה להתגדל בהן ולא קרדום לחפור בהן, ועוד צוו ואמרו אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטילה וגוררת עון, וסוף אדם זה שיהא מלסטם את הבריות⁵⁹⁶.

אמנם כתב הרמב"ם עצמו בפרק ד' מהלכות שקלים הלכה ז':

593 הגר"י קאפח זצ"ל בפירושו, מעיר שהראב"ד לא השיג על הרמב"ם בהלכה זו (עמ' רע"ז). ועי"ש בפירושו שנו"נ בשיטת הרמב"ם בהרחבה ובדעות המשיגים עליו. וכן ציין לאגרת בה הרמב"ם כותב לתלמידו: "אני מרשה לך לפתוח מדרש... כאשר תשקוד ללמד יתבטל מסחרך ולקבל מהם אני מיייעץ אלא וזו אחד מחייטות... ואם תקבל מהם תחבוז" וציין לדבר רס"ג בספר הפרישות השלימה שבסוף פרק עשירי שבאמונות ודעות: "ואם יטיל עצמו בצרכיו אלה על אנשים אחרים יהיה נמאס ובלתי נחשב ודבריו אינם נשמעים".

594 האם העוסק בתורה, בא להתפרנס מן הצדקה בטענה שהוא לומד תורה ומכח תורתו או שהוא בא לבקש צדקה כיון שאין לו ואינו מזכיר את תורתו. בפשטות המקרה הראשון ודאי אסור, והמקרה השני יש לעיין האם הוא נכלל בהקפדתו של הרמב"ם, שאם הנותנים אינם יודעים שהוא 'לומד תורה' לכאורה אין חילול השם בדבר, וכן יש לדון האם נחשב כמי שנהנה מדברי תורה, וקצ"ע.

595 רמב"ם פ"ג מהלכות ת"ת הלכה ו' ז': "מי שנשאו לבו לקיים מצוה זו כראוי ולהיות מוכתר בכתר תורה, לא יסית דעתו לדבריים אחרים, ולא ישים על לבו שיקנה תורה עם העושר והכבוד כאחת, כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל, ולא עליך הדבר לגמור ולא אתה בן חורין ליבטל ממנה ואם הרבית תורה הרבית שכר, והשכר לפי הצער. שמא תאמר עד שאקבץ ממון אחזור ואקרא, עד שאקנה מה שאני צריך ואפנה מעסקי ואחזור ואקרא, אם תעלה מחשבה זו על לבך אין אתה זוכה לכתרה של תורה לעולם, אלא עשה תורתך קבע ומלאכתך עראי ולא תאמר לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה". כלומר הגם הפונה לעסוק בתורה עוסק במלאכה בדרך עראי (ולא מתפרנס מן הציבור). ומדברי הרמב"ם עולה שאדם שמתפרנס בדוחק רב ועוסק בתורה, אין חשש שהציבור יבזה אותו ואת תורתו, שהרי בנטילת מאחרים חושש הרמב"ם לבזיון התורה, ומסתבר שהדרך אותה הוא מציע כדרך טובה, אמורה להיות ללא בזיון לתורה, אא"כ נאמר שכאשר מתפרנס בדוחק משלו, אין הקפדה מה יאמרו הבריות כיון שעושה לעצמו. ועיין אות ח'. ולקמן בשיטת התשב"ץ באות י"א התייר קבלת ממון, שאל"כ יזלזלו בהם מחמת עוניים.

596 הכס"מ במקום (בסוף דבריו) הציג בביאור דברי הרמב"ם, שילמד מלאכה המפרנסת אותו ואם לא תספיק לו פרנסתו יטול מהציבור ואין בכך כלום, וההקפדה של הרמב"ם היא רק למי שאינו לומד שום מלאכה, אולם לא הכריע האם זה פירוש דבריו. אמם בשו"ת אבקת רוכל סימן ב' תוכ"ז הזכיר אפשרות זו של עשיית 'סחורה קלה' ולא כתב זאת על פי הרמב"ם בדוקא (ועי"ש בתחילת התשובה).

מגיהי ספרים שבירושלם נוטלין שכרן מתרומת הלשכה, דיינין שדינין
את הגזלנין בירושלם נוטלין שכרן מתרומת הלשכה, וכמה היו נוטלים
תשעים מנה בכל שנה ואם לא הספיקו להן מוסיפין להן, אף על פי
שלא רצו מוסיפין להן כדי צרכן והם ונשיהם ובניהם ובני ביתן.

מסתבר שהדיינים קיבלו שכר לא על עצם לימודם אלא על כך שפינו זמן כדי לדון
גזלנים ולכן הדבר מותר.

ויתכן שעיקר הקפדתו של הרמב"ם היא כאשר הלמדן הוא זה שפונה לקבל תמיכה
מאת אחרים. אבל אם אחרים מציעים לו תמיכה, הדבר מותר אף לשיטת הרמב"ם
ומעין דברי בנו ר' אברהם בהמספיק לעובדי השם לגבי עשרה בטלנים (בפרק
הקודם אות יא), וכך היא שיטתו של בעל ערוך השלחן בביאור שיטת הרמב"ם
ביו"ד סימן רמ"ו סעיף ל"ט לגבי פרנסתו של החכם:

וגם לפי דבריו... אם הציבור אין רצונם ואין כבודם שהחכם יעסוק
במלאכה או במסחור וודאי שמותר לו לקבל מהציבור בכדי שיהיה לו
במה להחיות נפשו וכמו גוזרי גזירות בירושלים שהיו נוטלין שכרן
מתרומת הלישכה ואין לך שכר בטילה יותר מזה ובוודאי גם בימיו
היו רבנים המתפרנסים מן הציבור כמ"ש בעצמו שם בפ"ד אלא שהוא
גינה אותם שהם בעצמם קבעו להם חוקים על יחידים ועל קהלות והם
בעצמם בקשו ממון ע"ש אבל אם הציבור קבלו עליהם חכם פלוני
שישלמו לו כך וכך שכירות וכך וכך הכנסה וודאי דגם לדעתו היתר
גמור הוא.⁵⁹⁷

⁵⁹⁷ וזו גם שיטת הראשון לציון ביו"ד סימן רמ"ו סעיף כ"א: "בהגהה כל המשנים על לבו לעסוק בתורה כו'
הוא דעת הרמב"ם והאריך לגנות הרבה בהולכי במדה זו אלא דדוקא דייק הרמב"ם ז"ל דכל זה לא מיירי אלא
במי שהוא מטיל פרנסתו על הזולת שיושב ולומד ובהכרח על הצבור לפרנסו אבל אם הצבור או היחיד מבקשים
ממנו ללמוד בעדם או לזכות לאו איסורא עביד דכן מצינו היתר בהדיא שמח זבולון כו' וישכר באהליך
ושמעון אחי עזריה והרבה כיוצא בזה אלא דבזה לא מיירי כלל אלא דוקא בנדון הנז' שמטיל פרנסתו וצרכי
עצמו על הזולת כמאן דתובע שכר לימודו דבזה פשיטא שהוא נוטל חייו מן העולם וכן דייק רמב"ם בפ"י
המשנה בהדיא... עי"ש.

אמנם ערוה"ש בסעיף מ' עצמו מציין שהפוסקים לא הבינו את שיטת הרמב"ם כשיטתו:

ורבים וגדולים תפסו בכוונתו שאוסר לגמרי ליטול ממון בעד הרבנות והשיגו עליו בחוזק יד וכתבו שאם היו נוהגין כן כבר נשתכחה תורה מישראל ועיי' הקפ"ק יגדיל תורה ויאדיר [ב"י] והתשב"ץ [ח"א סי' קמ"ז] האריך לחלוק עליו

ח. ובטעמו של הרמב"ם בהלכות ת"ת, לא נוכל לפרש שמדובר בחילול השם מחמת עיני הבריות (עיי' לעיל בדברינו בפירוש המשנה – אות ד'). בדבריו כאן הרמב"ם נוקט שקבלת צדקה עבור לימוד תורה הינה דבר שיש בו איסור עצמי מהטעם של האיסור להנות מדברי תורה בעולם הזה. ויתכן שעל פי דבריו כאן יש לבאר את דבריו בפירוש המשנה או שהרמב"ם ביד החזקה חזר בו ונוקט שיש לאסור כל פרנסה שהיא מכח תלמוד תורה – ועיי' לקמן.

ויש לעיין האם העובדה שהרמב"ם נקט כאן 'צדקה' ואילו בפירוש המשנה דן על פרנסה (מתלמוד תורה) יש בה משמעות לדינא. שהיה מקום לומר, שאם אדם מוכן לתת לחכם שכר עבור יגיעתו בתורה כתשלום יומי עבור כך שהוא עוסק בתורה זו פרנסה. ואילו 'צדקה' אינה ניתנת על פי מעשיו של העני אלא על פי מצבו הכלכלי. וכן אם הנותן אומר שכסף זה מבחינתו אינו 'צדקה' (ואינו מנכה אותו מחשבון הצדקה שלו) אלא נתינה עבור לומר תורה, האם גם במקרה זה קיימת הקפדתו הגדולה של הרמב"ם?

יתכן שההקפדה היא על צדקה בדוקא, אבל מי שמקבל שכר עבור לימודו (כך וכך ליום או לשעה) שמא הרמב"ם לא אסר, וכפי שכתב בהמספיק לעובדי השם (בפרק הקודם אות יא), שהרמב"ם במסקנתו נוקט שעשרה בטלנים, הינם בטלים לגמרי

ממלאכה ונוטלים שכרם מהציבור⁵⁹⁸ ?

אמנם, כיון שכתב הרמב"ם שלפנינו שאסור להנות מדברי תורה בעולם הזה, נראה שאין חילוק בין צדקה לבין פרנסה ושניהם אסורים. והרמב"ם נקט צדקה כי זה הוא הדבר המצוי. ואמנם, בפירוש המשנה לאבות הנ"ל הזכיר גם מציאות בה היתה הטלת מס על הצבור לפרנס תלמידי חכמים שתורתם אומנותם והוא שלל אפשרות זו בתוקף.

ט. יש לעיין האם דברי הרמב"ם בהלכות ת"ת, אינם סתירה לדבריו באות ב' (בהקדמה לפרק חלק), שם כתב שטוב להמון ללמוד שלא לשמה ולתקות השכר מאשר לא ילמדו כלל ואילו בהלכות ת"ת שלל דרך זו לחלוטין ? ושם הרמב"ם ביד החזקה חזר בו מדבריו בפירוש המשנה⁵⁹⁹.

יתכן שבהקדמה לפרק חלק, ההיתר הוא רק לתקות שכר רוחני בעולם הבא אבל הרוצה להפוך התורה לכלי פרנסה בעולם הזה, הדבר אסור לחלוטין וכפי שכותב בהלכות ת"ת. אולם, קשה לקבל חילוק זה, שהרי ב'משל' אותו מזכיר הרמב"ם בפרק חלק מדובר בשכר של ממון וכדו' בעולם הזה.

י. יש לעיין מה הדין במציאות בה הציבור לא מקיים את חובתו כלפי החכם. כלומר, לא נותן לו למכור את סחורתו ראשון בשוק ואף לא פוטר אותו מתשלום מסים (כנ"ל) האם יש לו זכות לתבוע זאת מהם ? או אפילו לקחת לעצמו מה שמגיע לו (על פי הדין שעביד איניש דינא לנפשיה) ?

ונראה, שדבר שהציבור צריך לתת לחכם מכח כבודו וכמו שנותנים לעם הארץ נכבד

⁵⁹⁸ אמנם אם זו משנה אחרונה של הרמב"ם, מדוע לא כתבה ביד החזקה ? ושם סובר רבינו אברהם בן הרמב"ם, שפירושו למשנה הוא מסקנו האחרונה – ועיין בדברינו שם.

⁵⁹⁹ בהנחה שהאמור בפירוש המשנה קודם לדברי במשנה תורה, אמנם עיין בפרק הקודם באות יא בדברי בנו של הרמב"ם, ר' אברהם בספרו המספיק לעובדי ה' שכתב ביחס לדין עשרה בטלנים, פרוש המשנה הוא מסקנת דברי הרמב"ם.

והיינו מכירת סחורה בשוק, לא יכול התלמיד חכם ליטול לעצמו בכח, שהרי בסופו של דבר הציבור אינו מכבדו בכך וא"כ אם אין כאן כבוד, אין לו ליטול זאת, והדבר יגרום לאי כיבוד התורה (אף שהציבור היה צריך לעשות זאת מעצמו).

אולם, פטור מסוגי מיסים שתלמיד חכם זכאי להם⁶⁰⁰ אף שאין אחרים זכאים לפטור שכזה, נראה שהת"ח פטור ממנו אף שהציבור אינו רוצה לפוטרו, ואם גבו ממנו מס הרי זה גזל ומותר לו למצוא דרכים לפטור עצמו או להשיב לעצמו מה שלקחו ממנו, אמנם יש לעיין האם הדבר לא יוביל לחילול השם, וצ"ע.

תשובות התשב"ץ

יא. בשו"ת התשב"ץ חלק א' בסימנים קמ"ב-קמ"ח דן באריכות בשיטת הרמב"ם וחלק עליה מכל וכל⁶⁰¹. והאריך בראיות מסוגיות הגמ' להוכחת הדברים עיי"ש⁶⁰² ועיקר

⁶⁰⁰ יתכן שיש מקום לחלק בין סוגי שונים של מיסים, וכגון מס שהוא עצמו נהנה ממנו, כמו ארנונה עירונית שלפחות חלקה הינו עבור שירותי שגם החכם זכאי להם, כגון תאורה ברחוב, ניקוי הרחוב ופינוי אשפה, יש מקום לומר שהתלמיד חכם חייב.

⁶⁰¹ אף הכס"מ בפ"כ מהלכות ת"ת האריך להשיג על דברי הרמב"ם וכתב שמי שמכוון בלימודו להרויח שכר או שיש לו מעות ומקבל שכר על כך נאמר "ודישתמש בתגא חלף" אבל בשלשה תנאים מותר: "אבל אם למד לשם שמים ואח"כ אי אפשר לו להתפרנס אם לא יטול שכר מותר. וזה נחלק לשלשה חלקים אם שיתול מאבות הבנים שכר ללמד בניו או ללמדו. ואם שיושב ולומד וכל הבא לקרבה אל המלאכה יקרבהו לתורה ולמצות. ואם שיושב ודן דין אמת לאמתו". והביא שם ראיות לדבריו, עיי"ש. ולא ציין מציאות של אדם שלומד רק לעצמו. אמנם בשו"ת אבקת רוכל סימן ב' אחר שציין לדבריו בכס"מ כתב: "ואם אינם מלמדים לאחרים וגם אינם דיינים אלא עוסקים בתורה... מותר להם לקבל לתשלום פרנסתם" ועיי"ש ולקמן ליד ציון הערה 623. ולקמן התשב"ץ מזכיר גם שכר לתלמידים, ויש לעיין האם גם תלמידים לאורך שנים שזה מקצועם או רק בתחילת לימודם.

ובכס"מ סיים שבכל מקום שהלכה רופפת לך אחר המנהג, והמנהג שלא כרמב"ם. ועוד מדין עת לעשות לה' שאילו לא היתה פרנסת הלומדים מצויה לא היו יכולים לטורח בתורה כראוי היתה התורה משתכחת ח"ו.

⁶⁰² רמ"א יו"ד סימן רמ"ו סעיף כ"א: "לא יחשוב האדם לעסוק בתורה ולקנות עושר וכבוד עם הלמוד, כי מי שמעלה מחשבה זו בלבו אינו זוכה לכתרה של תורה, אלא יעשה אותו קבע ומלאכתו עראי, וימעט בעסק ויעסוק בתורה. ויסיר תענוגי הזמן מלבו ויעשה מלאכה כל יום כדי חייו, אם אין לו מה יאכל, ושאר היום והלילה יעסוק בתורה. ומעלה גדולה למי שמתפרנס ממעשה ידיו, שנאמר יגיע כפיך כי תאכל וגו' (תהילים קכח, ב). וכל המשים על לבו לעסוק בתורה ולא לעשות מלאכה להתפרנס מן הצדקה, הרי זה מחלל השם ומבזה התורה, שאסור ליהנות מדברי תורה. וכל תורה שאין עמה מלאכה, גוררת עון וסופו ללסטם הבריות. (לשון הטור). וכל זה בבריא ויכול לעסוק במלאכתו או בדרך ארץ קצת ולהחיות עצמו, (רבינו ירוחם ורבינו יונה נתיב ב' כ"כ הרמ"ה), אבל זקן או חולה, מותר ליהנות מתורתו ושיספקו לו (לכ"ע). ויש אומרים דאפילו

דבריו הם בסימן קמ"א:

ואומר כי חובה על כל ישראל לפרנס דרך כבוד לחכמיהם ולדייניהם שתורתם אומנותן כדי שלא יצטרכו להתבטל ממלאכת שמים בשביל מלאכתם וכדי שלא יזדלזלו בפני עמי הארץ מפני עניים ושינהגו בהם כבוד⁶⁰³ ושורש דבר זה יוצא לנו מן התורה ע"פ מדרש חכמים⁶⁰⁴...

ואפילו התלמידים העוסקים בתורה כל ימיהם אע"פ שאינן ראשי ישיבות חייבין הציבור לפרנסם דרך כבודם... כל שמניח עסקיו ועוסק בחפצי שמים... וכבר היתה להם קופה מיוחדת לקבץ בה ממון לחלק לתלמידים לפרנסם דרך כבוד...⁶⁰⁵.

ובסימן קמ"ד ביאר התשב"ץ שאף שמצאנו חכמים בעלי מלאכה, היה זה קודם שעלו לגדולה בהיותן תלמידים. או מכח דרך חסידות. והוסיף שבדורנו אין זו דרך

בבריא מותר (בית יוסף בשם תשובת רשב"ץ / ח"א, קמ"ז, קמ"ח). ולכן נהגו בכל מקומות ישראל שהרב של עיר יש לו הכנסה וספוק מאנשי העיר, כדי שלא יצטרך לעסוק במלאכה בפני הבריות ויתבוזה התורה בפני ההמון. (אברבנאל בפירוש מסכת אבות). ודוקא חכם הצריך לזה, אבל עשיר, אסור. ויש מקילין עוד לומר דמותר לחכם ולתלמידיו לקבל הספקות מן הנותנים כדי להחזיק ידי לומדי תורה, שעל ידי זה יכולין לעסוק בתורה בריות. ומ"מ מי שאפשר לו להתפרנס היטב ממעשה ידיו ולעסוק בתורה, מדת חסידות הוא ומתת אלקים היא, אך אין זה מדת כל אדם, שא"א לכל אדם לעסוק בתורה ולהחכים בה ולהתפרנס בעצמו. (גם זה בתשובה הנזכרת). וכל זה דשרי היינו שנוטל פרס מן הציבור או הספקה קבועה, אבל אין לו לקבל דורות מן הבריות. ובחילוק שבין קבלה מציבור לבין קבלה מיחיד – עיין גם לעיל ביחס לעיקר דין צדקה האם לקבל מן היחיד או מן הרבים – ליד ציון הערה 177 ובכל הענין שם.

⁶⁰³ שני נימוקים. האחד, מפאת הת"ח עצמו שלא יתבטל מלימודו והשני למניעת זלזול בעיני העם הארץ. ובפירוט הדברים הוא כותב בסימן קמ"ז שהחכם יזדלזלו בפני "עם הארץ, מפני מלאכתו כי יחשבו כמוהו כמוהם". ויש לעיין אם המציאות תהיה דוקא יעריכו את הת"ח שעובד לפרנסתו, האם במציאות זה הנימוק של כבוד הכתם בעיני עמי הארץ לא יהיה תקף.

בספר איש חמדות (מהר"ח חשון תשע"ז) חלק ב' פרק י"ג עמ' 614 ואילך כתב שהרב וייסמנדל זצ"ל נקט שכיום בטל ההיתר של פרנסה מת"ת, כיון שהיתר זה (אף לתשב"ץ) הינו רק אם מתרבה כבוד התורה "אבל בזמן ובמקום שלומדי התורה מתבזים על ידי קיבוץ הנדבות נפל יסוד ההיתר וחזר המקומו חומר האיסור של הרמב"ם", ועי"ש באריכות שאם התירו ליטול כסף כדי למנוע ביטול תורה, אצל ראשי הישיבות המציאות היא הפוכה הם מבטלים תורה כדי לאסוף כספים ולא זוכים ל"ביזת הים אלא ים של בזיונות" (עמ' 618). והצעתו היתה שבוגרי ישיבתו יעבדו ביישוב שהקים והם יהפרנסו לעצמם ויפרנסו גם את הלומד, ⁶⁰⁴

עי"ש בראייתו מחיוב להעשיר את הכהן הגדול (יומא יח). וכיון שת"ח ממזר קודם לכה"ג עם הארץ, הרי שק"ו שיש לפרנס תלמיד חכם. וכתב חיוב על "כל ישראל לגדל ת"ח שבהם בעושר".

⁶⁰⁵ בסימן קמ"ה דן התשב"ץ על כך שאם אדם מתנה קודם קיום המצוה שיתנו לו שכר עבורה מותר. ולכן מותר לרופא לדרוש תשלום עבור פעולתו וכן לרב המלמד תלמידים קודם שילמד, אמנם יש "לחוש משום כיעור", אמנם מעיקר הדין הרבר מותר.

חסידות כלל:

אבל אין כל הדורות שוין בזה... שדורות הראשונים היה לבס פתוח כפתחו של אולם כדאמרינן בפ' כיצד מעברין (נ"ג ע"א) ואם מתבטלים מתורתם בשביל מלאכתם היו חוזרים אליה בקלות לפיכך היו עוסקים במלאכה עראי... אבל האידנא דשכיח שר שכחה... ואם יתעסק אדם במלאכה אינו רואה סימן ברכה במשנתו הלכך מצאו היתר חכמי הזמן להגות יומם ולילה בתורה ולספק מורי הוראות בישראל ולהיות נזונים מהצבור וזו חסידות גמורה לפי הדורות אין נ"ל שיש איסור בדבר חלילה אפילו לדורות הראשונים.

ובסימן קמ"ח סיכם התשב"ץ את שיטתו בקצרה, חייב הציבור לפרנס הן את החכמים והן את התלמידים אולם קיימת מעלה גדולה שלא לקבל שכר עבור לימוד התורה ולהנות מגיע כפיו אבל בדורות הללו מוטב שלא יעשו מלאכה כדי שלא ידלזלו בפני עמי הארץ, אבל התלמידים מוטב להם לעשות מלאכה (וכל זה לא כדי לפטור את הציבור אלא מצד עצמו של הלומד) (כך נראה מדבריו)⁶⁰⁶.

יב. אמנם התשב"ץ (ח"א סימן קמ"ז) מודה לרמב"ם שקיימים מקרים בהם הדבר אסור:

⁶⁰⁶ לשון התשב"ץ בחלק א' סימן קמ"ח: "אמנם החכמים והתלמידים אם נהגו סלסול בעצמם שלא ליטול ושיתפרנסו מיגיע כפם או בדוחק יש להם שכר טוב בעמלם וחסידות הוא להם ומוטב הוא להם שיבטלו קצת עתים מלקיים והגית בו יומם ולילה מלסמוך על הצבור במזונותם... ואפשר לומר שהחכמים הממונים פרנסים על הצבור אפי' אפשר להם לעשו' מלאכה אין להם לעסוק במלאכה בדורו' הללו שנתמעטו בני עלייה ואותם מועטים אם יעסקו במלאכה בפני ע"ה ידלזלו בפניהם ודומה זה למ"ש בפ' השותפין (ח' ע"א) רבנן לאו בני מיפק באוכלוסא ניהו.

אבל התלמידים הטוב והישר להם שיעסקו בתורה לשמה לא ע"מ שיקראו חכמים וסוף הכבוד לבא וילמדו ג"כ אומנות ושיעשו תורתן קבע ומלאכתן עראי ובזה תהיה תורתן משתמרת ומלאכתן מתברכת ועליהם הוא אומר ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר כך אתפאר... אמנם אם החכמים נמנעים מלקבל הנאות זהו הטוב והישר א"כ מתלמידים כמו שמוכח בפ' אלמנה נזונה (צ"ו ע"א) אי נמי אם הנותן רוצה להתכבד בחכם כדמוכח בפ' א"ט (מ"ד ע"ב) ובפ' דחולין (ז' ע"ב) ובפ' בני העיר (כ"ח ע"א) אי נמי כדי שיוכל לעסוק בתורה ולא יתבטל ממנה בשביל מזונותיו כמו שעשה שמעון אחי עזריה ור' יוחנן שהתפרנס מהנשיא כדי שיעסוק בתורה וכן עשה יששכר לזבולון אחיו וזכה וזבולון שנתברך עם יששכר ולא עוד אלא שהקדימו הכתו' שנאמר שמח וזבולון בצאתך ויששכר באהלך. זה עלה בידי מזה הענין ומי שזכנו ללמוד זכות על הראשונים ז"ל יזכנו להיות מהזוכים לכתר תורה וכתר שם טוב כמותם. וכ' שמעון בה"ר צמח זלה"ה.

- אין לקחת ממון בעל כרחם של הנותנים אלא רק ברצונם⁶⁰⁷.
- אין לאדם לפרוע חובו או לסלק חובו מעליו מכח 'כתרה של תורה'⁶⁰⁸.
- מי שתחילת לימודו בתורה הוא רק לשם פרנסה (עיין בפירוט באות יב).

יג. אם ההתעסקות בתורה היא רק לשם אומנות, כתב על כך בשו"ת התשב"ץ ח"א סימן קמ"ז:

מי שעוסק בתורה שלא לשמה ותחלת התעסקותו בה לא היה אלא כדי לעשות ממנה אומנות לחיות והרי זה משתמש בכתרה של תורה לצרכו לא לצרכה והרי הוא עושה כתר הקדש תשמיש של חול ולא הפריש בינו ובין קרדום שהוא משתמש⁶⁰⁹ בו ועל זה אין לו שכר בתלמודו לעוה"ב שהרי לא נתכוון אליו וגם נעקר מן העוה"ז ונענש על שעשה כלי הקדש תשמיש של חול⁶¹⁰....

בפשטות, הרמב"ם ודאי מודה לתשב"ץ בדבריו אלו. אמנם, הרמב"ם עצמו בהקדמה לפרק חלק (לעיל אות ב'), כתב שמותר למשוך אדם לתלמוד תורה באמצעות הבטחת דינר, כבוד וכדו'. והרי זה בבחינת 'לא לשמה' שלא כל הבריות בדרגת לימוד 'לשמה'. וא"כ יתכן שהרמב"ם יחלוק על דברי התשב"ץ שלפנינו,

⁶⁰⁷ לשון התשב"ץ: "ומ"ש בלקיחת ממון בני אדם על כרחן. הדין עמו, שאין זה דרכם של תלמידי חכמים שיהיו קאקי חיורי משלחי גלימי דאינשי (כתובות פ"ה ע"א) אבל ברצונם אין חשש בדבר ומחוקי החכמים הוא כמו שפירשתי. ולהכריחם על זה היה ראוי לומר ג"כ שהת"ח חייב בזה כדי להדריכם דרך ישרה כמו שהוכחתי למעלה מענין הקימה וההידור". כלומר הרמב"ם כתב בחריפות נגד הטלת מיסים על הציבור לפרנסת את החכמים, ובכך התשב"ץ מודה לו (ויל"ע שהרי דייני גזרות שבירושלים היו נוטלים שכרם מתרומת הלישכה ושם היתה גביה בעל כרחם). ויש לעיין האם "הסכם קואליציוני" נחשב נתינה בכפיה או ברצון.

⁶⁰⁸ עיין הערה 582.

⁶⁰⁹ וכן כתב גם הכס"מ בפירושו לרמב"ם בהלכות ת"ת הנ"ל, וכן בשו"ת אבקת רוכל סימן ב' שרק אם לומד לש"ש יש מקום להתיר.

⁶¹⁰ שלה"ק, שבועות, נר מצוה אות ע"ב: "ובענין להנות מדברי תורה, כבר הזכרתי דברי רבותינו ז"ל בזה. והרמב"ם במסכת אבות (פ"ד מ"ה) במשנה דרבי צדוק הנזכר לעיל (אות סט), הפריז מאוד על המדה לדבר בגנות הנהנים מכח תורתם. מכל מקום יש בחינות וחילוקים בזה. בודאי מי שלומד תורה על מנת שיהיה לו שם גדול, ויהיה מכובד, ויהנו אותו בני אדם, או מחזיק ישיבה כדי שיהיה לו הכנסה, או עונשו גדול. אבל הלוקח והנהנה כדי שיוכל ללמוד, ולא יתבטל להטריח אחר מזונותיו, זה בודאי מותר".

ויאמר שאם זו הדרך היחידה בה ניתן לדרבן אדם ללמוד תורה, מותר לדרבנו בדרך זו.⁶¹¹

ולדברינו, מי שרצונו ללימוד נובע מהרצון לפרנס עצמו מכח הלימוד ולולי זאת לא היה לומד, הרמב"ם יתיר לו זאת (שהרי כך ראוי להמון וחכמים הקפידו על אנטיגונוס איש סוכו - וכן"ל אות ב'), אבל כשיגיע לדרגה שבה הוא מבין את חשיבות התורה בפני עצמה, שוב אסור לו להתפרנס ממנה. ואילו לשיטת התשב"ץ ההיפך הוא הנכון, מי שמעיקרא לומד רק כדי לעשות ממנה כלי לפרנסה הדבר אסור, אבל אם לומד לשמה ועתה זקוק לפרנסה – מותר לו להתפרנס מלימודו.

היה מקום לדחות את דברינו ולומר כפי שכתבנו באות ח' שיש חילוק בין מי שרצונו שלימודו הוא אך ורק לפרנסה שדבר זה אסור הן לרמב"ם והן לתשב"ץ לבין מי שאין לו כוונה מיוחדת רק יש מי שמושך אותו להתורה באמצעות פרס כספי שדבר זה מותר הן לרמב"ם והן לתשב"ץ, וצ"ע.

מהאמור נראה שאסור להציע לאנשים ללמוד תורה ולומר להם שבזכות הלימוד הזה יוכלו לזכות למקצוע בעל הכנסה טובה (כגון, טוען רבני, ר"מ, רב ישוב או אברך כולל), וזאת על פי דברינו לעיל בסוף אות ט' (בהצעה האחרונה) הן הרמב"ם והן התשב"ץ מודים שדבר זה אסור שהרי הלומד עושה תורתו קרדום לחפור בה באופן האסור.

אבל אם יש לאדם רצון בסיסי ללמוד תורה ואינו יכול לממשו ולולי היכולת להתפרנס ממנו מותר לו הדבר לשיטת התשב"ץ אבל לא לשיטת הרמב"ם.

---

⁶¹¹ ואין לומר שדברי הרמב"ם באות ב' הינם רק ביחס לתלמידים קטנים, שהיר בהמשך דבירו דן על כל 'ההמון' שמוטב להם ללמוד שלא לשמה. אמהם יתכן לדחות דברינו ולומר שהרמב"ם מתיר להמון לימוד שלא לשמה כל עוד לא מדובר בפרנסה מהלימוד, אולם מכלל דברי הרמב"ם לא מצינו חלוק שכזה.

יד. בשו"ת משנה הלכות חלק ח' סימן רמ"ז דן באריכות בדרכי לימוד התורה וביאר שכיום להציע לבחור ללמוד ולומר לו שבזכות הלימוד יזכה לפרנסה והיא גופא לימוד תורה לשמה בדורותינו וכפי שכתב שם בשער ה':

והטובות הגשמיות שרוצה האדם שע"י למודו יזכה להיות לו פרנסה טובה והגם שאמרו ז"ל ולא קרדום לחפור בה מ"מ כבר האריכו בו רבותינו ז"ל דבזמנינו אנו שאי אפשר לקיים שניהם מותר ליהנות... דאדרבה כה"ג הלומד כדי שיוכל לפרנס עצמו וב"ב מקרי תורה לשמה⁶¹².

ובטעם הדבר כתב שם, שכיון שמנהלי בתי ספר מבטיחים לתלמידיהם שלאחר הלימודים יזכו למשכורות גבוהות ואילו ראשי הישיבות מבטיחים עולם הבא (אף

⁶¹² בשו"ת אג"מ יו"ד ח"ב סימן קט"ז כתב: "הנה בדבר ת"ח הרוצים להתעסק בתורה ולהחכים בה בידיעת התורה בכמותה ואיכותה ונהנים לפרנסתם ממה שנוטלים פרס בכוללים וכן הרבנים הנוטלים פרס והמלמדים עם תלמידים וראשי הישיבות הנוטלים פרס לפרנסתם אם שפיר עבדי או שיש מה להרהר אחר זה ויהיה מדת חסידות שלא להתפרנס מזה אלא ממעשה ידיו. הנה ודאי שפיר עבדי דכן איפסק ברמ"א יו"ד סימן רמ"ו סעיף כ"א שאפילו בריא מותר ומותר לחכם ולתלמידיו לקבל הספקות מן הנותנים כדי להחזיק ידי לומדי תורה שע"י יכולין לעסוק בתורה בריות והש"ך סק"כ הביא אף מהכ"מ שפסק כן אפילו אם נימא שאין כן דעת הרמב"ם משום שכל חכמי ישראל קודם זמן רבנו ואחריו נוהגין ליטול שכרם מהצבור, ואף אם לדינא הלכה כרמב"ם הסכימו כן חכמי הדורות משום עת לעשות לה' הפרו תורתך שאילו לא היה פרנסת הלומדים והמלמדים מצויה לא היו יכולין לטרוח בתורה כראוי והיתה התורה משתכחת מישראל ובהיותה מצויה יוכלו לעסוק ויגדיל תורה ויאדיר והוא לשון הכ"מ בפ"ג מת"ת ה"י בסופו. וכן הביא ממהרש"ל שכתב ואמת שאם לא כן כבר היתה בטלה תורה מישראל... ואין להמנע מזה אפילו ממדת חסידות. ואני אומר כי אלו המתחסדים מצד שיטת הרמב"ם הוא בעצת היצ"ר כדי שיפסיק מללמוד ויעסוק במלאכה ובמסחר וכדומה עד שלבסוף הם שוכחים אף המקצת שכבר למדו ואינו מניחם אף לקבוע זמן קצר לת"ת, כי אם הראשונים כמלאכים אמרו שא"א לעסוק בתורה ולהחכים בה כשיעשה מלאכה להתפרנס ממעשה ידיו, כ"ש בדורנו דור יתמא דיתימא וגם אין לנו הנשים צדקניות שירצו לסבול עוני ודחקות כבדורותם, שודאי א"א לשום אדם להתגאות ולומר שהוא יכול לעשות מלאכה ולהחכים בתורה. לכן לא יעלה על מחשבתך עצת היצ"ר שיש בקבלת פרס דלומדים בכוללים ופרס דרבנים ומלמדים וראשי ישיבה איזה חטא וחסרון מדת חסידות, שהוא רק להסית לפרוש מן התורה. ומי יתן והיו נמצאים אנשים מתנדבים לפרנס הרבה ת"ח היו מתרבים בני תורה גדולי ישראל ובעלי הוראה כרצון השי"ת שאין לו בעולמו אלא ד' אמות של הלכה".

וע"ע שו"ת דבר שמואל סימן קל"ח (שהו"ד בקצדה בביאור הלכה סימן רל"א) לגבי אדם שהסתפק האם לעסוק בתורה ולהרבות תלמידים ולהנות מאחרים או להנות מפייו ולעסוק בתורה רק בשבת, שאף הרמב"ם יודה להחזיק כאפשרות הראשונה ע"י בנימוקיו. ועיין ביאור הלכה בסימן קנ"ז שכתב דברי השו"ע שם: "ילך לעסקיו שכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עוון", היינו לכלל העולם שאין כולם יכולים לעלות לזכות לעלות להיות עסקם רק בתורה בלבד, אבל אנשים יחידים יוכל להימצא בכל עת, ודקדק בלשון הגמ' בברכות לו: "הרבה עשו כרשב"י ולא עלתה בידם" והיינו שאין זו דרך הרבים אבל יחידים כן וכ"ש כשיש אנשים שרוצים להספיק לו צרכם, וצ"ע גם לדברי הרמב"ם בסוף הלכות שמיטה ויובל. אמנם על הח"ח עצמו מסופר בספר החפץ חיים ח"א עמ' תס"ג שעיקר פרנסתו היתה מחנותו. וע"ע שו"ת יביע אומר חלק ז' סימן י"ז.

ששלנו גדולה (משלהם) הרי זו שלילת הבחירה לנערים שאינם מבינים את הערך הרוחני של התורה וקשה להשביעם רק עם עולם הבא ולכן כדי שתהיה בחירה נכונה:

צריך להסביר להבן ישיבה שלא פחות הוא מבן הקאלעדזש ח"ו ואדרבה עולה הוא במעלות, לא מיבעיא ברוחניות אלא בענין פרנסה נמי שהרי התורה העידה לנו אם בחקותי תלכו ונתתי גשמיכם בעתם וברכת ה' היא תעשיר והתורה מיעדת אשריך וטוב לך אשרך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא וישנם בעלי בתים עשירים גדולים שהם בני תורה למי שאינו ראוי להיות תורתו אומנתו וישנם ראשי ישיבות שזכו להיות בכלל הכהן הגדול מאחיו בתורה ובעושר תורה וגדולה במקום אחד וכן מנהלי הישיבות ומגידי שיעור ומשגיחים שב"ה כהיום הם בעלי פרנסה והכל בלי קאלעדזש ועל טהרת הקודש נושאי דגלה של תורה⁶¹³...

האם תמיכה בלומדי תורה הינה בכלל צדקה

טו. לשיטות הסוברות שיש לפרנס לומדי תורה (או על פי החילוקים שהוזכרו בשיטת הרמב"ם – לעיל אות ז'), יש לעיין האם מדובר במצות צדקה או מצוה של תמיכה בלומדי תורה שאיננה בהכרח צדקה⁶¹⁴, שאם נאמר שלא מדובר בצדקה, יש אדם שיש לו מעות של צדקה (כגון, שנדר מעות לצדקה) אסור לו לתת אותם ללומד

---

⁶¹³ והוסיף שם עוד: "אמנם יש עוד דבר שצריך להעיר לראשי ומנהלי הישיבות והוא שראשי הישיבות עליהם לדאוג לכל התלמידים ולהבחין ביניהם בעלי הכשרונות הראויים להיות גדולי התורה וידריכו אותם על דרך הזה ולהסביר להם ולהכשירם להיותם הראשי הישיבות והמנהיגים לדורות העתידים ללמוד וללמד והתלמידים שהראשי ישיבות מכירין בהם שאינן בעלי כשרון ואין להם חשק להשאר וללמוד תורה ולעשות תורתם אומנתם ע"פ דרך התורה ויהיו מתומכין דאורייתא ושכרם מרובה כמו ללומדי התורה יכשירו אותם לעסוק במסחר ולהיותם קובעים עתים לתורה ויעסקו במסחר ועל ראשי הישיבות לדאוג לאלו כמו לבעלי הכשרונות ושימצאו פרנסות במסחר או במלאכה ע"פ התורה".

וביאר שם בהמשך הדברים (שער ז') שכיום ראשי ישיבות לא מלמדים לימוד הוראה למעשה בטענה שזה הוא פגם הלימוד לשמה, אבל אין זה נכון ויש ללמד להוראה וגם בדיעה שיוכל לתמנות לרב (ותהיה לו פרנסה מכך), וכל זה בכלל לימוד תורה לשמה, עיי"ש בהרחבה.

⁶¹⁴ ועיין הערה 634 האם תמיכה הלימוד תורה מטרתה לזכות את הלומד במצות ת"ת של הלומד או התמיכה יש בה ערך עצמי.

התורה.

אם מדובר בלומד תורה שהינו עני, יש בנתינה לו הן משום מצות צדקה והן משום תמיכה בלומדי תורה. אבל אם מדובר בלומד תורה שאינו עני, ויש מי שרוצה לתמוך בו שיתחזק בלימודו, צדקה אין כאן אבל יתכן שיש בכך מעלת תמיכה בלומדי תורה. או שכיון שרוצה חלק וזכות מתורתו של הלומד⁶¹⁵ אין זה מצות צדקה.

אמנם אין הכרח לומר שנתינת צדקה עבור מטרה נוספת מפקיעה מהנותן את שכר הצדקה שהרי שהרי נאמר בגמ' בפסחים דף ח. :

האומר סלע זו לצדקה בשביל שיחיה בני או שאהיה בן העולם הבא
הרי זה צדיק גמור

כלומר, העובדה שאדם רוצה לזכות ברווח כלשהו מחמת הצדקה שהוא נותן, אינה מפקיעה ממנו את מצות הצדקה. ושמא יש חילוק בין הרוצה לזכות בעולם הבא מחמת הצדקה שנותן או שרוצה שכר גשמי של חיי בנו, לבין מי שרוצה להנות מתורתו של אדם אחר, שאין זו צדקה אלא מעין שותפות בלימוד תורה – ועיין לקמן.

טז. בדברי הפוסקים נראה שקיימת מחלוקת בשאלה הנ"ל (ומלשון מדרש קהלת לעיל אות ו' נראה שמדובר בצדקה – עי"ש) בשו"ת מהרשד"ם יו"ד סימן קנ"ח דן על מעות של אדם שנפטר ועלה ספק האם מדובר בכסף של צדקה, ולאחר שהכריע המהרשד"ם שמדובר בכסף של צדקה, עלתה השאלה למי לתת מעות אלו, וכתב שם :

⁶¹⁵ כגון האמור בדברי הטור ביו"ד סימן רמ"ו: "ומי שאי אפשר לו ללמוד מפני שאינו יודע כלל ללמוד או מפני טרדות הזמן יספיק לאחרים הלומדים ותחשב לו כאילו הוא לומד בעצמו כמו שדרשו חכמים בפסוק שמח זבולן בצאתך ויששכר באהליך".

בעיני הדבר פשוט מאוד שאלו המעות הם הקדש גמור בלי ספק רצוני לצדקה... והיה לנו עתה ספק אם הם לצדקה לעניים או לצדקה אחרת או לחברת ת"ת, שיש לנו להחמיר ולומר שהם לחברת תלמוד תורה ודאי והטעם שזו צדקה וזו צדקה... לפזרם אלא לצורך חברת ת"ת שאין מצוה וצדקה גדולה הימנה מתרי טעמי. חדא, דגרסי' בפרק כל כתבי אמר ר"ל אין העולם מתקיים אלא בשביל הבל תינוקות של בית רבן... ואינו דומה ת"ת מאנשים גדולים לת"ת היוצא מפי בריות שאין בהם חטא ועל פיהם העולם מתקיים...⁶¹⁶

כלומר כסף הניתן לצדקה יכול להנתן לחברת תלמוד תורה שאף היא בכלל צדקה. אמנם יתכן שדוקא בגלל שמדובר בחברת ת"ת שמיועדת לקטנים (שהם עצמם אין להם מעות לשלם) מעלתה גדולה כל כך ונחשבת צדקה, אולם אם היה מדובר בחברת תלמוד תורה לגדולים אין הכרח שמדובר בצדקה, אולם נראה שאין לחלק וכל תמיכה בלימוד תורה הינה בכלל צדקה.⁶¹⁷

ולעומתו כתב בספר החיים⁶¹⁸ חלק א' פרק ד':

מזונותיהם של תלמידי חכמים מוטלת על כל ישראל, ואינו בכלל הצדקה רק הוא מתנת שכרם חלף עבודתם⁶¹⁹, עבודת הלמוד המוטל על כל ישראל לעשותו⁶²⁰.

⁶¹⁶ ונימוק נוסף שכיון שמדובר במרובים הועישם את המצוה, ואין בשום מקום "כמות גדולה מלומדי תורה כזה".

⁶¹⁷ עיין שם בסימן קס"ז שמעלת הנתינה לת"ת של קטנים גדולה מזו של גדולים (ונחלקו בדבר, עיין גם בשו"ת חיים שאל סימן ס"ד, ועוד ואכמ"ל).

⁶¹⁸ רבי חיים ב"ר בצלאל (אחיו הבכור של המהר"ל) זצ"ל.

⁶¹⁹ נראה שסמך דבריו על דברי הכתוב: במדבר פרק י"ח פס' כ"א: "וְלִכְנֵי לְוִי הִנֵּה נָתַתִּי כָּל מַעֲשֵׂר בְּיִשְׂרָאֵל לְנִתְלֵה חֶלֶף עֲבֹדָתָם אֲשֶׁר הֵם עֹבְדִים אֶת עֲבֹדַת אֱהֱל מוֹעֵד".

⁶²⁰ האם מי שקובע עיתים לתורה עליו לתת מזונות לת"ח, והרי הוא לומד תורה? וע"כ כוונתו שמי שעוסק בתורה כל היום זכאי למתנה אף מאלו שעובדים לפרנסתם וקובעים עיתים לתורה. ועיין לעיל באות ו' בדברי הקהלת רבה והירושלמי.

נראה, שיסוד המחלוקת הוא האם תמיכה בלומדי תורה הינה מעין מעשר, ולכן איננה בכלל צדקה (עייין גם בדברי הירושלמי שבאות ו') או מגדרי צדקה (עייין בקהלת רבה אות ו'). אמנם לא נתברר האם נוכל לומר שלומד תורה עני יש בו משניהם, וקצ"ע. ולכאורה אם מדובר בלומד תורה שיש לו משלו ואינו בגדר עני, ג"כ יש לתת לו על פי ספר החיים שהרי מעשר ניתן ללא קשר למצבו הכלכלי של הלוי.⁶²¹

יז. במדרש ויקרא רבה פרשת קדושים פרשה כ"ה מבואר מדוע ההתנא 'שמעון' נזכר על שם אחיו 'שמעון אחי עזריה':

עץ חיים היא למחזיקים בה. 'שמעון אחי עזריה אמר משמו' - והלא שמעון היה גדול מעזריה ? אלא ע"י שהיה עזריה עוסק בפרקמטיא ונותן בפיו של שמעון לפיכך נקרא הלכה על שמו. ודכוותה (דברים לג) ולזבולן אמר שמח זבולן בצאתך ויששכר באהליך ולא יששכר גדול היה מזבולן ? אלא ע"י שהיה זבולן מפרש מיישוב ועוסק בפרקמטיא ובא ונותן לתוך פיו של יששכר נותן לו שכר בעמלו לפיכך נקרא הפסוק על שמו.

ובגמ' בסוטה דף כא. הוזכר גם 'ר' יוחנן דבי נשיאה' וכתב שם רש"י ד"ה "שמעון":

שמעון אחי עזריה- תנא הוא במשנה קמייטא דזבחים ולמד תורה על ידי אחיו שהיה עוסק בפרקמטיא כדי שיחלוק בזכות למודו של שמעון לכך הוא נקרא על שם עזריה אחיו וכן ר' יוחנן למד ע"י הנשיא שהיה מפרנסו.⁶²²

⁶²¹ אא"כ נדייק מדבריו שנקט 'מזונותיהם' וכוונתו דוקא למזונות ולא יותר מכך.

⁶²² גמ' סוטה דף כא. "מאי בוז יכוזו לו? אמר עולא לא כשמעון אחי עזריה, ולא כר' יוחנן דבי נשיאה, אלא כהלל ושבנא דכי אתא רב דימי אמר הלל ושבנא אחי הו, הלל עסק בתורה, שבנא עבד עיסקא, לסוף א"ל, תא

ויש לעיין האם העובדה שעזריה רצה לחלוק בזכות מצות תלמוד התורה של אחיו, מלמדת שסיועו של עזריה איננו בכלל צדקה (וכדברי ספר החיים לעיל) או שזו צדקה לכל דבר, רק הוא רצה לקיים צדקה בה יוכל לזכות בחלק מתורת אחיו.

יח. בשו"ת אבקת רוכל למרן הב"י סימן ב' דן אודות בעלי תורה המקבלים פרס עבור לימודם וביאר שם את התנאים להיתר קבלת הכסף⁶²³ וכתב אם הם עוסקים בתורה מותר להם לקבל כדי פרנסתם, כדי שלא יתבטלו מתלמודם, אבל אם יש לו הם קרן להתפרנס ממנה הדבר אסור⁶²⁴ וביאר שם:

ואם אינם מלמדים לאחרים וגם אינם דיינים אלא עוסקים בתורה והנותן אינו נותן להם אלא על מנת שיעסקו בתורה יש לדון בהם. והשואל כתב שהשיבו שסומכים על לשון הטורים (יו"ד סימן רנ"ג) בענין צדקה שיכול ליטול עד שיהיה לו קרן שיוכל להתפרנס מהריוח שלו והוא השיב עליהם דאינם מחלקים בין לוקח בתורת צדקה מלוקח בתנאי שיעסקו בתורה עכ"ל.

נראה מדבריו דקילא ליה לוקח בתורת צדקה מלוקח בתנאי שיעסקו בתורה. ולי אי איכא לפלוגי בינייהו איפכא איכא לפלוגי הלוקח בתנאי שיעסקו בתורה אפשר אף על פי שיש לו יותר מכדי פרנסתו מותר לו ליטול...

נערוב וליפלוג, יצתה בת קול ואמרה: אם יתן איש את כל הון ביתו וגו'". ובפשטות פירוש הדברים הוא, שאם הלל היה מסכים לחלוק עם שבנא אחיו, לאחר שישב ועסק בתורה היה ראוי לבזו, אבל מעיקרא מותר וכפי שנהגו שמעון אחי עזריה ור' יוחנן דבי נשיאה (ועיין גם רש"י זכאים דף ב. ד"ה "שמעון") ועיין בחידושו של הדברי מלכאל חלק ד' סימן פ"א.

⁶²³ עיין הערה 601 בדבריו בכס"מ

⁶²⁴ על סמך דברי הטור ביו"ד סימן רנ"ג, שבזמן הזה השיעור לצדקה הינו בקרן להתפרנס בה – עיין לעיל בשיטות הפוסקים בענין זה.

ובהמשך דבריו מבאר שמי שנותן ללומדי תורה, אפילו אם נותן יותר מצורך פרנסתו של המקבל הדבר מותר, אולם לענין אין מצוה לתת במקרה זה. אבל גם בנתינה ללומדי תורה יש חילוק:

דהיינו דוקא כשהתנו לחלוק זה בריוח זה וזה בעסק תורתו של זה, אבל היכא שלא התנו כן אלא שזה נותן לו הכי לזכות בשכר עסק תורתו נראה שאם הוא מרויח כדי פרנסתו אסור לו לקבל דגריעא מקורדום לחפור בהן.

ובעיני גדול עונו מנשוא שנראה שהוא בזה שכר עסק התורה שהוא מוכרו בלא צורך פרנסתו. ומטעם זה נראה לי שאפילו במתנים מעיקרא לא הותר אלא למי שאינו מרויח כדי פרנסתו ואם לא יתנה עם זה יצטרך לחזור אחר פרנסתו ויתבטל מדברי תורה לגמרי ולכן הותר לו לתת חצי חלק שכר עסק תורתו לחבירו כדי שיתן לו חצי מה שהוא מרויח והרי זה דומה לעוסק בתורה חצי היום ועוסק במלאכה חצי היום אבל אם הוא מרויח כדי פרנסתו אסור להתנות ואם התנה הרי הוא בכלל בזה דבר ה' כדאמרן.

כלומר, אם מעיקרא היה תנאי להתחלק בשכר תלמוד התורה ובפרנסה, הדבר מותר אפילו אם הלומד יקבל מהנותן יותר מצורך פרנסתו (על פי תחילת דבריו – אולם עיין בסופם). אבל, אם לא היה תנאי, אפילו אם הנותן רוצה לתת ללומד יותר מכדי פרנסתו, ללומד עצמו אסור לקבל כיון שנחשב קרדום לחפור בהן.

ויש לעיין, אם מעיקרא היה תנאי להתחלק בשכר לימוד התורה והמעות, האם זו מצות צדקה או מצות לימוד תורה ?

מדקדוק הדברים נראה שכאשר היה תנאי מעיקרא מותר ללומד לקבל יותר מכדי פרנסתו, אבל בצדקה לא נאמר דין זה. מוכח לכאורה שאין זה דין צדקה כלל. ודוחק לומר שעד כדי פרנסתו זו צדקה ומעבר לכך אין זו צדקה אלא שכר ת"ת,

כיון שאילו היה כך מסתבר שהב"י היה כותב כך במפורש⁶²⁵.

ובמקרה בו לא היה תנאי מעיקרא, והנותן תומך בלומד התורה שאז אסור למקבל לקבל יותר מכדי פרנסתו (כדי שתורתו לא תהיה קרדום לחפור בה), יש לעיין האם מדובר במצות צדקה או במצות לימוד תורה, וצ"ע.

יט. בשו"ת אג"מ יו"ד חלק ד' סימן ל"ו נקט כדבר פשוט שבהסכם יששכר וזבולון אין משום צדקה כלל וביאר את טעמו:

עניין ישכר וזבולון... הוא ברור ופשוט שאינו ממצוות צדקה. דכי ח"ו שבט ישכר היו עניים, והא גם לשבט ישכר היה חלק בא"י ולקח נחלה כמו זבולון⁶²⁶ וכל השבטים⁶²⁷...

ואולי יש גם על זה שכר עבור עניין השלום ואהבה שגורם זה ביניהם. ואם הוא לת"ח איכא בזה משום כבוד התורה...

---

⁶²⁵ הב"י כתב: "נראה מדבריו... דקילא ליה לוקח בתורה צדקה מלוקח בתנאי שיעסוק בתורה, ולי אי איכא לאפלוגי בינייהו, איפכא איכא לפלוגי". ולכאורה ניתן לדקדק מכאן שצדקה לחדוד ומתן מעות בתנאי שהמקבל יעסוד בתורה לחדוד.

⁶²⁶ עי"ש שביאר שזבולון עיבד את שדותיו של יששכר, ואף נטל מהם חלק כאריס.

⁶²⁷ כלומר, עצם העובדה שיש לו יכולת להתפרנס אף אם לא ניצל אותה הרי הוא כעשיר ועיין הערה 435.

אלא הנכון בזה דעניין ישכר וזבולון לא היה כלל עניין צדקה, ולא היה יכול זבולון ליתן לו כלום מסך הצדקה שהיה צריך ליתן, אלא שהיה זה עניין שותפות ממש... וזהו ממצוות לימוד ועסק בתורה, שאמרה תורה לאלו שאי אפשר להם ללמוד מפני שאינו יודע כלל ללמוד או מפני הטרדות שיש לו - יספיק לאחרים הלומדים, שכתב המחבר בר"ס רמ"ו והרמ"א הוסיף ותחשב לו כאילו לומד בעצמו וכל זה בין לשון המחבר בין לשון הרמ"א הוא מהטור.... וניחא מה שהוא דווקא בהתנו, דבלא התנו אין לזבולון כלום, אף לא מצוות צדקה, דהא ישכר אינו עני ואינו יכול ליטול מצדקה וזבולון היה אסור ליתן מצדקה... אלא הוא רק לימוד התורה ממש, דמתקיימת מצוות לימוד התורה לזבולון בזה שנותן ליכשר לפי תנאם החצי מהרווחים שלו כדי שיוכל ישכר לעסוק בתורה כל העת ויקוים ע"י שניהם מצוות לימוד התורה בכל ענייניה כדלעיל⁶²⁸.

אילו ישכר היה עני וזבולון היה עושה עימו שותפות כדי שתתקיים מצות תלמוד התורה גם לזבולון, האם במקרה זה היה מודה האג"מ שהדבר נחשב כצדקה לזבולון (בנוסף לשותפות) או שלעולם הסכם כזה אין בו צדקה כלל אף אם נעשה עם עני, כשם שאם אדם מעסיק פועל עני ומשלם לו שכרו, אף שזו מצוה רבה, מסתבר שאינו יכול לתת לו מכספי הצדקה שיש לו שהרי העני עשה מלאכה והוא זכאי לשכרו, ואף כאן ישכר עשה את מלאכת לימוד התורה של זבולון, וא"כ אף אם ישכר עני, אין בכך מצוות צדקה מצידו של זבולון, וצ"ע.

אמנם, יתכן שרק אם עשו תנאי מפורש, אין זו צדקה מצידו של זבולון, אבל אם לא עשו תנאי מפורש לחלוק בשכר תורתם, וזבולון טורח עבור ישכר כיון שהוא לומד תורה והוא עני, יש מקום לומר שכיון שנותן לו משלו, הרי זו צדקה, וצ"ע.

מי ילמד ומי יפרנס את הלומדים

---

⁶²⁸ ע"ש באריכות גדולה.

כ. אדם שיש לו בן ויש אפשרות שרק אחד מהם ילמד⁶²⁹, נאמר על כך בגמ' בגמ' קידושין דף כט : :

ת"ר, הוא ללמוד ובנו ללמוד, הוא קודם לבנו. ר' יהודה אומר : אם בנו זריז וממולח ותלמודו מתקיים בידו - בנו קודמו.

שיטת רבי יהודה נפסקה להלכה ברמב"ם פ"א מהל' תלמוד תורה הלכה ד'⁶³⁰ :

היה הוא רוצה ללמוד תורה ויש לו בן ללמוד תורה הוא קודם לבנו, ואם היה בנו נבון ומשכיל להבין מה שילמוד יותר ממנו בנו קודם, ואף על פי שבנו קודם לא יבטל הוא, שכשם שמצוה עליו ללמד את בנו כך הוא מצווה ללמד עצמו.

סוגיית הגמ' דנה על אב ובנו ובפשטות אך ורק עליהם, עקב החיוב המיוחד של אדם ללמד את בנו תורה וכפי שכתב בשו"ע הרב, הלכות תלמוד תורה פרק א' הלכה ז' :

---

⁶²⁹ יתכן שהלימוד עצמו עולה כסף (ואכמ"ל בהיתר ליטול תורה עבור לימוד לאחרים) או שהלימוד עצמו בחינם, רק שהלומד מתבטל מעבודתו ולכן אחד מהם צריך לפרנס – עיין אות כ"ב בדברי הספר חסידים.
⁶³⁰ וכן בשו"ע יו"ד סימן רמ"ה סעיף ב', ועי"ש בט"ז ס"ק א' שיתכן לדייק מדבריו שהיתה לו הבנה שונה בביאור הסוגיא.

...אם בנו הוא נבון ומשכיל מה שילמוד יותר מן האב הרי לימוד בנו קודם ללימודו כי מאחר שבלימוד בנו גם הוא מקיים מצוה של תורה כמו בלימוד לעצמו והרי בנו נבון ומשכיל יותר בלימודו. ואף על פי כן לא יבטל הוא לגמרי מתלמוד תורה אלא יקבע לו עתים כפי יכולתו ואף על פי שאין העתים מספיקים לקיים מצות עשה של תלמוד תורה כהלכתה שהיא לימוד וידיעת כל התורה⁶³¹, משא"כ כשיספיק מזונות לאיש אחר נבון ומשכיל יותר ממנו אינו נפטר בזה כלל מקיום מצות עשה של תלמוד תורה כהלכתה אם יכול לקיימה בעצמו אילו לא היה טורח במזונות וצרכי האיש ההוא שאינו בנו...

כלומר, העדיפות לבן על פני האב, הינה דין יחודי באב ובנו, אבל לא ביחס לשאר אנשים, וגם באב ובנו, אדם אינו יכול לומר שהוא חפץ בטובת בנו אם הוא יודע שאיכות הלימוד שלו גבוהה משל בנו, שאז מוטל עליו להקדים את עצמו, כלומר, הדבר אינו נתון לשיקול דעתו, אלא מדובר בהלכה קבועה שמייחסת ערך לאיכות הלימוד כפי שהוא, ביחס שבין האב לבנו.

אמנם, כל האמור ביחס לאיש אחר, היינו במקרה בו הוא עצמו יכול לקיימה בעצמו, אבל אם הוא יודע בעצמו שאינו יכול לקיים מצות ת"ת בהלכתה ואילו חבירו יכול, הדין הוא, כמבואר בשו"ע הרב פרק ג' סעיף ד':

אבל מי שלא הגיע למדה זו שיוכל ללמוד טעמי ההלכות ומקורן ואפילו בלימוד המביא לידי מעשה לבדו רק הלכות פסוקות לבדן אף אם יעשה תורתו קבע מחמת קוצר דעתו ונקרא בור... אינו חייב לחיות חיי צער ולעשות מלאכתו עראי כדי להרבות בלימוד שאינו מבין על בוריו שהוא לימוד ההלכות בלי טעמים כמו שנתבאר למעלה וגם עתיד לשכחו אלא אם כן עושה במדת חסידות ואהבת התורה.

---

⁶³¹ עי"ש בדבריו בהרחבה בגדרי מצות תלמוד תורה.
- 324 -

אבל מן הדין יוצא ידי חובתו בקביעות עתים לתלמוד תורה לקיים מה שכתוב והגית בו יומם ולילה בקביעות עתים ביום ובלילה בכדי ללמוד ולזכור היטב לימוד המביא לידי מעשה בלבד שהוא חובה על הכל...

ושאר כל היום יעסוק במשא ומתן כדי שיוכל להחזיק ידי תלמידי חכמים שהם לומדי התורה יום ולילה עד שיודעים הלכותיה בטעמיהן על בורין ויהא נחשב לו כאלו למד כן ממש בעצמו ותורתם נקראת על שמו כמו שפירשו חכמים בפסוק שמח זבולון בצאתך ויששכר באהלך וגם יוכל למלאות מחסורי בניו ובנותיו בהרחבה קצת כדי שיוכלו בניו לעסוק בתורה כראוי ולהדריך בנותיו בדרך ישרה כמו שיתבאר בהלכות צדקה.

כלומר, במציאות בה אדם אינו יכול לקיים מצות תלמוד תורה כהלכתה (להבינה על בוריה), אם ירצה ללמוד ממידת חסידות יכול, ואם לא ירצה אינו חייב בכך ובלבד שיקבע עיתים לתורה בעצמו, ויספק לאחרים הלומדים תורה כהלכתה⁶³².

העולה מדברי שו"ע הרב, מי שלא למד אינו יכול לומר שיספק לאחרים הלומדים אפילו הם נבונים ממנו, א"כ מדובר בבנו. ומי שיודע שאינו מצליח ללמוד תורה כהלכתה או יתמיד ממידת חסידות או ילמד מעט ויספק לאחרים ויחשב לו אילו למד בעצמו.

כא. הקביעה שאדם המספק לאחרים נחשב כאילו הוא לומד בעצמו, נאמרה בדברי הטור ביו"ד סימן רמ"ו סעיף א' (ובעקבותיו ברמ"א בסעיף א'):

---

⁶³² וכמבואר לעיל, אם הוא יכול ללמוד בעצמו, אסור לו להקדים אחרים, אמנם ביחס לבנו יש משמעות לאיכות וכנ"ל.

ומי שאי אפשר לו ללמוד מפני שאינו יודע כלל ללמוד או מפני טרדות הזמן⁶³³ יספיק לאחרים הלומדים ותחשב לו כאילו הוא לומד בעצמו כמו שדרשו חכמים בפסוק שמח זבולן בצאתך ויששכר באהלך⁶³⁴.

וכנ"ל, בדברי שו"ע הרב, רק מי שאינו יכול ללמוד, נאמר לגביו שיספיק לאחרים הלומדים ויחשב לו כאילו למד. אמנם יש לעיין בראיה מיששכר וזבולון, האם המציאות היתה שכל שבט זבולון היו בבחינת אלו שאי אפשר היה להם ללמוד ואילו כל שבט יששכר היו מאלו שיכולים ללמוד, וצ"ע.

כב. בניגוד לשיטת שו"ע הרב, עומדת שיטתו של בעל ערוך השלחן ביו"ד סימן רמ"ה סעיף ד':

---

⁶³³ יש לעיין מה היא הגדרת "טירת הזמן". האם רק עבור קיום בסיסי או שזו גם טענה המועילה לעשיר שיש לו כדי מחייתו ברווח.

⁶³⁴ מדרש רבה ויקרא קדושים כ"ה א' (וגם בירושלמי סוטה פ"ד ה"ד וצוין גם בביאור הגר"א על דברי השו"ע ביו"ד סימן רמ"ו (ס"ק ו'): "כך אמר הקדוש ברוך הוא למשה אמור לישראל בני עסקו בתורה ואין אתם מתייראים משום אומה, אילו נאמר עץ חיים היא לעמלים בה לא היתה תקומה לשונאי ישראל (פירוש, כיון שלא כולם יודעים לעסוק בתורה) אלא למחזיקים, אילו נאמר אשר לא ילמד לא היתה תקומה לשונאי ישראל אלא (דברים כז) אשר לא יקם את כל דברי התורה הזאת, לכך נאמר עץ חיים היא למחזיקים בה, רב הונא אמר אם נכשל אדם בעבירה חייב מיתה בידי שמים מה יעשה ויחיה אם היה למוד לקרות דף אחד קורא שני דפים ואם היה למוד לשנות פרק אחד ישנה שנים ואם אינו למוד לקרות ולשנות מה יעשה ויחיה ילך ויעשה פרנס על הצבור וגבאי של צדקה והוא חי, שאילו נאמר ארור אשר לא ילמד לא היתה תקומה אלא ארור אשר לא יקם, אלו נאמר עץ חיים לעמלים בה לא היתה תקומה אלא עץ חיים היא למחזיקים בה, (קהלת ז) כי בצל החכמה בצל הכסף א"ר אחא בשם ר' תנחום ב"ר חייא למד אדם ולימד ושמר ועשה והיתה ספק בידו למחות ולא מיחה להחזיק ולא החזיק הרי זה בכלל ארור הה"ד ארור אשר לא יקם ר' ירמיה אמר בשם ר' חייא לא למד אדם ולא עשה ולא שמר ולא לימד לאחרים ולא היתה ספק בידו להחזיק והחזיק ולא למחות ומיחה הרי זה בכלל ברוך" ומדברי המדרש נראה ששיטת ר' תנחום ב"ר חייא, שמי שיודע ללמוד אינו נפטר מהחזקת לומדי תורה, וכך כתב במפורש בערוה"ש יו"ד רמ"ו סעיף ט'. ובספר הדרשות מעין יצחק (ר' יצחק אלחנן ספקטור), כתב שהטור מחייב תמיכה בלומדי תורה רק למי שאינו יכול ללמוד אולם מהמדרש מוכח שמואל מוכל שמוטל אף על מי שלומד. ומשמע מדבריהם שלא מדובר על מצוות צדקה אלא על היחוד של מעלת התמיכה בלומדי תורה ולא רק כדי שיוכח הוא עצמו במצות תלמוד תורה בלימודם, (שהרי הוא עצמו לומד) אלא יש מעלה עצמית תמיכה של אחרים לומדים. ועיין לעיל בהערה 614 ושם בדיון האם תמיכה בלומדי תורה הינה בכלל צדקה.

לאו דווקא באב ובן דה"ה בשנים אחרים כהך דשמעון אחי עזריה
[סוטה כ"א א] וכיששכר וזבולון דהשכר והמצוה הוא לשניהם בשוה
דזה ילמוד וזה יפרנסו⁶³⁵...

כלומר, גם באדם אחר, יש משמעות לאיכות הלימוד ואם יש מי שנכון יותר
מחבירו, יתמוך בו והשני ילמד⁶³⁶.

ונראה ששיטתו של ערוך השלחן, יש לה מקור בדבריו של בעל ספר חסידים (מהד'
הרב מרגליות) סימן תתקנ"ז:

שני חברים או שני אחים או האב והבן ויש להן מלאכה שאחד יכול
לעשותה ואחד יעסוק בתורה. או יש אחד מהם כל מה שילמוד ישכח
ואחד זכרן אותו שישכח יעסוק במלאכתו והזכרן יעסוק בתורה. ואם
הזכרן בטלן והשכחן עסקן, העסקן יעסוק בתורה⁶³⁷.

מפשטות לשונו של הספר חסידים, נראה שמדובר בדין, שחובה על זה ששוכח
לפרנס את הזכרן ואינו יכול לומר שהוא רוצה ללמוד בעצמו. אמנם בשד"ח מערכת
ו' כלל י"ד (ח"ב עמ' 100) כתב בשם דרכי נעם (לרב שלום דוב אבד"ק קאלעצק):

---

⁶³⁵ עיין שו"ת משנה הלכות חלק י' סימן קנ"ט שחלק על דברי ערוה"ש מכמה טעמים ואחד מהם מהטעם של
'חייך קודמים', ע"ש, א"כ עושים ממש 'עסק' כמו שישכר וזבולון או שמעון אחי עזריה.
⁶³⁶ יש מקום לבאר באיזה מקרה המחלוקת בין שו"ע הרב וערוה"ש. במקרה בו לא למדו כלל, בנו הזריז או
אחר הזריז קודמים לו לשיטת ערוה"ש ולשיטת שו"ע הרב רק בבנו אבל לא באחר. ואם הוא ניסה ללמוד ולא
הצליח, בן בנו והן אחר קודמים לו. ובמקרה בו כולם יכולים ללמוד כהלכה, רק אחר מוצלח יותר ממנו, אף
לשו"ע הרב נראה שאין לו להקדים אחר. ועיין לקמן בספר חסידים שמוכח מדבריו שלעולם האיכות קובעת.
⁶³⁷ וכתב על דבריו בשו"ת משנה הלכות חלק ד' סימן ק"כ: "והנה נראה להדיא דדימה אב ובנו לשני חברים...
דלעולם זה שהוא מזורז וזכרן יעסוק בתורה...".
ובסימן ת"ד כתב בספר חסידים: "אדם אחד נדר נדר ללמוד במקום אחר ולא היה לו לב ושכח מה שלמד אמר
לחכם הנה לא יועיל לי לימודי מה אעשה א"ל החכם מתחרט אתה א"ל אם הייתי יודע שום אדם שיהא חריף
ומבין וירא שמים הייתי נותן לו כפליים כאן מאשר הייתי מוציא אם הייתי שם כי אני מתחרט והייתי שואל על
נדרי להתירו ואעפ"כ אשלח אחר תחת א"ל החכם אם היית לומד והיה מועיל לא הייתי מתירו לך אף על פי
שהיית שולח אחר תחתך שהרי אמרו הוי גולה למקום תורה ואל תאמר שהיא תבא אחריך שחבירך יקיימוה
בידך אלא כיון שלא יועיל לך אתיר לך ותן לי תחלה המעות שתתן לאיש חכם וירא השם שילמוד שם".

מי שרואה בחבירו שהוא חריף ממנו וזריז וממולח ויוכל להיות חכם גדול יותר משילמוד הוא עצמו מותר לו לעסוק במלאכה ובפרקמטיא לפרנס את חבירו שיעסוק בתורה והנה שכרו אתו כאילו הוא עצמו עוסק בתורה, דאף דרמי עליה מצות לא ימוש ספר התורה הזה מפניך והגית בו יומם ולילה, ושננתם שיהו דברי תורה שונונים בפניך.... בכל זאת רשאי לדחות את כל אלה כדי להחזיק ביד מי שיהיה גדול ממנו והביא מ"ש בש"ס קידושין הוא ללמוד ובנו ללמוד הוא קודם לבנו וכו'...

כלומר, לא מדובר בחיוב כי אם באפשרות.

כג. האפשרות שאדם יפרנס את חבירו ויחשב לו כאילו הוא עצמו עוסק בתורה, מחייבת הסבר והרי הוא אינו לומד. וביאר זאת במלואי אבן (הרב חיים פנחס שיינברג זצ"ל) בפתיחה בדיונו אודות שיטת בעל ספר חסידים וערוך השלחן הנ"ל:

ולכאורה קשה להבין זה היכן מצינו חיוב כזה שיהא מחויב לוותר מהרוחניות שלו וליתן לחבירו ואמאי לא נימא שישתדל ללמוד בעצמו ואף שלא יצליח כמו חבירו מ"מ גם הוא יצליח לפי מדרגתו ועכ"פ יהיה מקיים המצוה של לימוד התורה ?

ונ"ל דזה נלמד מהכתוב ברוך אשר יקים וגו' ומבואר בירושלמי סוטה הובא בתוס' סוטה לז: ... והיתה סיפק בידו להחזיק... הרי זה בכלל ארור... והחזיק... הרי זה בכלל ברוך. וא"כ מוכח שישנו בענין לימוד התורה ב' עניינים. א) חיוב של לימוד לעצמו... ב) חיוב של החזקת תורה, והיינו שתהא התורה נלמדת בכלל ישראל... ואם אחד רואה שחבירו הוא יותר בעל כשרון ומוצלח בתורה יותר ממנו, מחויב לעשות כן שכל זה בכלל ברוך אשר יקים שעי"ז שחבירו יצליח יותר, ממילא תהא ההרבצת תורה במדה גדולה יותר ממה שהוא בעצמו ילמוד.

מדבריו עולה שיש במצות תלמוד תורה חיוב על ה'גברא' ללמוד וחיוב זה מקיים

כל אחד מישראל בקביעות עיתים לתורה, וקיימת גם 'חפצא' של לימוד תורה, והיינו שתהיה מציאות של לימוד תורה בעם ישראל באיכות הגבוהה ביותר, ולגבי ה'חפצא' יכול האחד לתמוך בחבירו הלומד⁶³⁸.

סיכום

כד. העולה מהאמור לעיל:

- בעלי תפקידים נטלו שכרם מתרומת הלשכה (אות א').
- לרמב"ם, מותר למשוך ללימוד בכסף, אסור שהתכלית תהיה ממון (אות ב').
- רוב בני דורו של הרמב"ם חלקו על שיטתו ונקטו שאין איסור שהתורה תהיה כלי פרנסה (אות ד' ז') והתשב"ץ כתב שיש לפרנס חכמים, דיינים ותלמידים ובלבד שלא תהיה כוונת הלומד לפרנסה בלבד ויתנו מרצון (אות יא-יב).
- יש לעיין האם 'חילול השם' בהפיכת התורה לכלי פרנסה הוא מחמת ההמון או מפאת עצמו (אות ד', ח').
- דברים שמכבדים בהם נכבד עם הארץ, מותרים גם לת"ח וממסים ת"ח פטורים אף אם כולם משלמים (אות ד') ויש להסתפק מה יעשה ת"ח כאשר העם אינם מקיימים את חובתם כלפיו (אות י').
- יש שכתבו שהקפדת הרמב"ם היא רק אם הלומד פונה לבקש סיוע ולא מקרה ההפוך (אות ז').
- לשיאת המשנה הלכות, בדורנו לימוד כדי לפרנס הינו לימוד לשמה (אות יד).
- נחלקו פוסקים האם תמיכה בלומדי תורה הינה בכלל צדקה או גדר בפני עצמו (אות טו-יט).
- אם בנו זרזי – בנו קודם. ונחלקו פוסקים האם כך ביחס לאדם זר (אות כ-כג).

⁶³⁸ וע"ע בשו"ת מהר"ם אלשקר סימן ק"א לגבי מכירת זכויותיו לאחר. ועיין מש"כ על דבריו בשו"ת משנה הלכות חלק ה' סימן קע"ג בהשלכה לגבי הסכם יששכר וזבולון.

צדקה לעם הארץ

הצלה ונתינת פת לעם הארץ דין המשנה והנהגתו של רבי

א. משנה הוריות פרק ג' משנה ז'-ח':

האיש קודם לאשה להחיות⁶³⁹ (ב"י יו"ד רנ"א: להצילם מטביעה) ולהשיב אבדה. והאשה קודמת לאיש לכסות (ב"י יו"ד רנ"א: "אכילה... כדי הכסות) ולהוציאה מבית השבי. בזמן ששניהם עומדים לקלקלה האיש קודם לאשה

(ח) ⁶⁴⁰ כהן קודם ללוי לוי לישראל⁶⁴¹ ישראל לממזר וממזר לנתין ונתין לגר וגר לעבד משוחרר אימתי בזמן שכולן שוין אבל אם היה ממזר תלמיד חכם וכהן גדול עם הארץ ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ.

⁶³⁹ עיין ספר תורת ההצלה סימן י"ב לגבי סדרי הקדימה ועל סתירה לכאורה בין האמור בשו"ע יו"ד סימן רנ"א ובסימן רנ"ב.

⁶⁴⁰ פירוש המשנה לרמב"ם שם: "דע שהם אמרו, חכם קודם למלך, ומלך לכהן גדול, וכהן גדול לנביא. וזה בתנאים רבים. והוא, שענין הקדמת החכם למלך אינו אלא באמונה שהחכם מועיל לאומה ממלך, אבל במעשים אין שום דבר קודם לכבוד המלך, ואפילו היה עם ארץ, 'שום תשים עליך מלך', שתהא אימתו עליך. וכן כהן גדול קודם לנביא אם הוא שוה לו בחכמה, אבל כשיש יתרון חכמה החכם יותר קודם". ולמדנו מדבריו שלמרות שמבחינת הכבוד מלך קודם, התועלת לאומה בחכם גדולה המתועלת ממלך. ועוד למדנו שתתכן מציאות בה יהיה כהן גדול שאינו נביא שיהיה חכם (בחכמת התורה) יותר מנביא.

⁶⁴¹ שו"ת צ"ץ אליעזר חלק י"ז סימן ע"ב אות ט"ו: "המשנה בהוריות דף י"ג ע"ש קובעת כללים בדיני קדימה... ראיתי הספר מחנה חיים להגאון ר' חיים סופר ז"ל בחאה"ע ח"ב סימן י"ט שרצה ללמוד מהאמור במשנה דהוריות להתיר בכגון דא לגבי סיעה של אדם שדורשים אחד או אחת מהם להרוג או לטמא, שיש לנהוג בזה לפי כללי העדיפות, אם נמצאים ביניהם בכאלה שבמשנה דהוריות או בכדומה לזה. אלא שהמחנה חיים דוחה זאת, מפני שאין לבוא וללמוד משם להתיר בכגון סדר זה אפילו כשהמדובר למסור למיתה בידים, ושפיר יש לומר דבכגון זה לא חל סדר העדיפות עיין שם. ונראה להביא הוכחה לכך דלמסור בידים שאני ממה דאיתא בירושלמי דשקלים פ"ב ה"ו וז"ל: 'תני אין פודין שבוי בשבוי. ומפרש הפני משה הכוונה דר"ל: "ליתן להם שבוי אחר תחת השבוי הזה". ומבלי לחלק אם זה חשוב מזה, או לא, והיינו מפני שהמדובר בלמסור בידים, ובכח"ג אין עדיפות...". ובחלק י"ח סימן ס"ט כתב הצ"א: " ועוד אפילו כי כן שישנו בזה דין קדימה משום יחוס, הא זהו רק בלהיות בשב ואל תעשה להשני, ולהקדים הגשת ההצלה למיחוס, אבל לא לבוא ולהיות בזה בקום ועשה לעשות מעשה להעמיד את השני בשורה הקידמית כדי להציל ע"כ את המיחוס שיעמידנו לאחריו? וכדיארתי מזה בספרי שו"ת צ"ץ אליעזר ח"י"ז סימן ע"ב אות ט"ז יעו"ש".

במשנה ח' לא מפורש לגבי מה נאמר סדר הקדימה, האם לענין כבוד (עיין במפרשי המשנה) או לענין הצלה כפי שמפרש המאירי בב"ב דף י'. והיד רמ"ה בב"ב ח. (לקמן אות ה') אות פ"א והרמב"ם בפרק ח' מהלכות מתנות עניים הלכה יז-יח. ואם ננקוט כדבריהם, מוכח שכל אדם מישראל יש חובה להצילו ואפילו הוא עם הארץ⁶⁴². ואף אם ננקוט שהמשנה איננה דנה לגבי חיוב הצלה אלא לגבי חיובי כבוד, מ"מ לא מצאנו במשנה הקודמת בה נאמרו במפורש דיני קדימה בהצלה), שיש למעט עם הארץ מהצלה. ועוד שמסתבר שיש להציל כל אדם מישראל גם אם הוא עם הארץ.

ב. גמרא בב"ב דף ח. :

רבי פתח אוצרות בשני בצורת, אמר, יכנסו בעלי מקרא, בעלי משנה, בעלי גמרא, בעלי הלכה, בעלי הגדה, אבל עמי הארץ אל יכנסו⁶⁴³. דחק רבי יונתן בן עמרם ונכנס, אמר לו, רבי, פרנסני. אמר לו, בני, קרית ? אמר לו, לא. שנית ? אמר ליה לאו. אם כן, במה אפרנסך⁶⁴⁴ ? [א"ל:] פרנסני ככלב וכעורב (רש"י: שחם הקדוש ברוך הוא עליהם (שבת קנה) שנאמר יודע צדיק דין דלים (משלי כט) לפי שהכלב מזונותיו מועטין לפיכך שוהה אכילתו במעיו שלשת ימים וגבי עורב כתיב לבני עורב אשר יקראו לפי שהעורב אכזרי על בניו והקב"ה מזמין להן יתושין מתוך צואתם ואוכלין). פרנסיה.

⁶⁴² ואין לומר שדוקא כהן גדול עם הארץ יש להציל אבל עם הארץ סתם אין לגביו חובת הצלה, כיון שעם הארץ שהצליח להיות כהן גדול הרי זו גריעותא.

⁶⁴³ עיין בהערה 582 מדברי הרמב"ם.

⁶⁴⁴ פירוש, באיזו זכות אפרנס אותך.

בתר דנפק, יתיב רבי וקא מצטער ואמר, אוי לי שנתתי פתי לעם הארץ.
אמר לפניו ר' שמעון בר רבי, שמא יונתן בן עמרם תלמידך הוא, שאינו
רוצה ליהנות מכבוד תורה מימיו? בדקו ואשכח. אמר רבי, יכנסו הכל.
רבי לטעמיה, דאמר רבי אין פורענות בא לעולם אלא בשביל⁶⁴⁵ עמי
הארץ⁶⁴⁶.

על פי העולה מדברי המשנה (אות א') יש להציל עם הארץ ואילו רבי סובר שאין
לפרנסו. ואין לומר שרבי חולק על האמור במשנה, שהרי רבי ערך את המשניות
ואילו היה סובר שדעת התנא במשנה אינה כשיטתו מסתבר שהיה כותב גם את
שיטתו שלו במשנה, ועיין לקמן.

סוגי עמי ארצות

ג. 'עם הארץ' אותו רבי אינו רוצה לפרנס, הינו מי שאינו לא בעל מקרא וכו'. כלומר,
יתכן שמדובר באדם שומר מצוות וכו' רק אינו בעל מקרא וכו'. ולא מדובר על אדם
שמרשיע במעשיו. ולשיטת רבי עם הארץ זה הוא זה שגורם לפורענות (במקרה
המדובר בבצורת) ומי שגורם לפורענות לאחרים, אין לפרנסו.

ד. אמנם יתכן לבאר באופן שונה על פי המבואר בשו"ע חו"מ סימן ל"ד סעיף יז⁶⁴⁷:

מי שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ, הרי זה בחזקת רשע
ופסול לעדות מדבריהם. לפיכך אין מוסרים עדות לעם הארץ ואין
מקבלים ממנו עדות, אלא אם כן הוחזק שעוסק במצות ובגמילות
חסדים ונוהג בדרכי הישרים ויש בו דרך ארץ, אף על פי שהוא עם
הארץ ואינו לא במקרא ולא במשנה...

⁶⁴⁵ "בשביל עמי הארץ". יתכן לפרש כדי להעניש את עמי הארץ ויתכן לפרש מחמת עמי הארץ, וכך נראה
מהמשך הסוגיא.

⁶⁴⁶ עי"ש בהמשך הסוגיא במעשה של הטלת מס עבור כלילא (למלך) שלאחר שעזבו עמי הארץ – בטל המס.

⁶⁴⁷ עיין גמ' קידושין דף מ: ובחגיגה דף כב. ששיטת ר' יוסי לקבל עדות עם הארץ משום איבה ועיין גם תפא"י
בפירושו למשנה קידושין פ"ט משנה י. ועיין מאירי פסחים דף מט: לגבי שתי הכתות של עמי הארץ.

וכל עם הארץ בחזקת שהוא פסול, עד שיחזק שהולך בדרכי הישרים. וכל מי שמקבל עדות ע"ה קודם שתהיה לו חזקה זו, או קודם שיבואו עדים ויעידו שהוא נוהג במצות ובדרך ארץ, הרי זה הדיוט, ועתיד ליתן את הדין, שהרי מאבד ממנו של ישראל על פי רשעים (טור בשם הרמב"ם).

על פי דברי השו"ע נוכל לבאר שעם הארץ המביא פורענות לעולם הוא הרשע ואותו אין לפרנס, וסתם עם הארץ הינו בחזקת רשע עד שיוכח אחרת ולכך אמר רבי שאין לפרנס עמי ארצות שהם שהביאו את הפורענות של הבצורת⁶⁴⁸.

ולפיכך כשרבי יונתן בן עמרם שלא היה מוכר לרבי ורצה להתפרנס מאוצרותיו של רבי, שאל אותו רבי האם הוא קרא וכו'. וכשהתברר לו שלא, רבי לא דחאו מייד (כפי שהיה לכאורה מתבקש לשיטתו של רבי) אלא שאל אותו 'במה אפרנסך' (באיזו זכות). כלומר, למרות שהוא עם הארץ, רצה רבי לבחון האם הוא מהסוג של הרשעים שבגינם באה הפורענות או מהסוג של עמי הארצות שעוסקים במצוות וגמ"ח ונוהג בדרכי הישרים.

ועל פי האמור נוכל לבאר שבמשנה בהוריות מדובר על הצלת עם הארץ שאינו רשע אבל מי שהוא בכלל רשע, לא נאמר לגביו דין הצלה (ועייין אות ח' לקמן).

ה. יד רמ"ה ב"ב דף ת. אות פ"א⁶⁴⁹:

⁶⁴⁸ לא נאריך בהגדרות שונות של 'עם הארץ'. בגמ' ברכות דף מ"ז: "תנו רבנן, איזהו עם הארץ? כל שאינו קורא קריאת שמע ערבית ושחרית, דברי רבי אליעזר. רבי יהושע אומר, כל שאינו מניח תפילין. בן עזאי אומר, כל שאין לו ציצית בבגדו. רבי נתן אומר: כל שאין מזוזה על פתחו. רבי נתן בר יוסף אומר, כל שיש לו בנים ואינו מגדלם לתלמוד תורה, אחרים אומרים: אפילו קרא ושנה ולא שמש תלמידי חכמים הרי זה עם הארץ".
⁶⁴⁹ בתחילת דבריו כתב שמסוגיתנו מוכח בנתינת צדקה אין לבדוק האם מדובר בעם הארץ, עי"ש.

ולענין הלכתא אפילו בידוע שהוא עם הארץ חייב לפרנסו דבהדיא תנן בסוף הוריות (דף י"ג ע"א) ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ מקדם הוא דקדים הא איכא שקיל... ועוד דלא יהא עם הארץ גרוע מגוי הא תנן (גיטין דף ס"א ע"א) מפרנסין עניי גוים עם עניי ישראל מפני דרכי שלום וגרסינן נמי (חולין דף צ"ב ע"א) בעון אתכליא רחמין על עליא דאלמלא עליא לא קימין אתכליא⁶⁵⁰.

ודוקא בעם הארץ שאינו לא במקרא ולא במשנה אלא שישנו בדרך ארץ ובמצות, אבל היכא דידוע דליתיה בדרך ארץ ולא במצות אסור לפרנסו כל עיקר, דבהדיא תנן (קידושין דף מ' ע"ב) וכל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ אינו מן הישוב, אלמא לאו בר דעת הוא. וגרסינן בפרק חלק (סנהדרין דף צ"ב ע"א) א"ר אלעזר כל מי שאין בו דעה אסור לרחם עליו שנאמר כי לא עם בינות הוא על כן לא ירחמנו עשהו. וגרסינן נמי התם א"ר אלעזר כל הנותן פת למי שאין בו דעה יסורין באין עליו שנאמר (עובדיה פ"א ז) לחמך ישימו מזור תחתיד אין תבונה בו⁶⁵¹.

ועל פי האמור יש לעיין מה סבר רבי מעיקרא ומה לבסוף.

ונראה לבאר, ששיטת רבי שאין לפרנס עניים עמי הארץ כיון שבגללם באה פורענות לעולם ויש לבדוק האם המבקש הוא עם הארץ, אמנם אם בגלל שלא נפרנס אותם יפגעו אלו שמגיע להם פרנסה, יש לתת לכולם ולא לבדוק מי הוא עם

⁶⁵⁰ גמ' חולין דף צב.: "אמר רבי שמעון בן לקיש, אומה זו כגפן נמשלה, זמורות שבה אלו בעלי בתים. אשכולות שבה אלו תלמידי חכמים. עלין שבה - אלו עמי הארץ, קנוקנות שבה - אלו ריקנים שבישראל. והיינו דשלחו מתם, ליבעי רחמים איתכליא על עליא, דאילמלא עליא לא מתקיימן איתכליא". ויל"ע מדוע הנמשל דומה למשל והאם רבי מסכים למשל זה.

⁶⁵¹ עיין בפרק הקודם ליד ציון הערה 476 בשיטת הספר חסידים שאין לפרנס אדם שאינו רוצה לעבוד, מהטעם שאין בו דעה - עי"ש. ועיין בחידושי הריטב"א לקמן אות ז' שג"כ ציין לגמ' ולפסוק לגבי מי שאין לו דעה / בינה.

ויש לעיין מה דינו של מי שהוא בעל מקרא ובעל משנה וכו' אבל אינו עוסק במצוות ואינו גומל חסדים ואינו נוהג בדרכי הישרים, האם עצם היותו בעל מקרא וכו' מזכה אותו בצדקה או שפשוט שקודם עליו לנהוג בדרכי הישרים ואז להיות בעל מקרא, וכך נראה מסברא, וצ"ע.

הארץ מי לא⁶⁵².

רבי השתכנע לפרנס ככלב וכעורב ולאחר מכן הצטער כל כך (לפני שר' שמעון בנו חידש לו שמדובר באדם שאינו רוצה להנות בכבוד התורה) ויש לעיין מדוע הטענה של 'ככלב וכעורב' שיכנעה את רבי מעיקרא ואילו לבסוף הצטער כל כך⁶⁵³.

יתכן לבאר, שרבי לא עמד בתחנוניו של אותו אדם, אבל משורת הדין סבר שאין לפרנסו ולכן נתן ובסוף הצטער, וצ"ע.

נוקק פרטי לעומת צרה ציבורית / נותן פרטי לעומת נתינה מקופה ציבורית

ו. בשוב הקושי בין דברי המשנה (אות א') לבין הנהגתו של רבי (אות ב') ניתן להציע שכאשר יש פורענות כללית שפוגעת בציבור כולו בגלל מעשיהם של יחידים, אין לפרנס את אותם יחידים שגרמו לצרת הציבור. ולכן רבי שסבר שהבצורת נגרמה בעטיים של עמי הארצות, לא רצה לפרנסם. לעומת זאת המשנה דנה על צרה פרטית שבאה לאדם שיש חובה לסייע לו באשר הוא, כיון שלא מדובר במציאות שהוא הזיק לסביבתו ואז יש לפרנסו⁶⁵⁴.

חלוקה נוספת יכולה להיות בין נתינה מקופת העיר לבין נתינה של אדם פרטי. ומלשונו של רבי 'אוי לי שנתתי פתי לעם הארץ' לכאורה מוכיחה שמדובר באוצרות שהם רכוש הפרטי של רבי. ואדם יכול לתת משלו למי שירצה⁶⁵⁵ אבל בצדקה הבאה מהציבור, יש חובה על הציבור לפרנס את כולם, אמנם צ"ע בחילוק זה כיון

⁶⁵² יש לעיין האם רוב העם באותו זמן היו לפחות בעלי מקרא וכדו' או עמי ארצות ירים ומקיימי מצוות או לא, וצ"ע.

⁶⁵³ עיין מרומי שדה כאן.

⁶⁵⁴ ואכמ"ל בחובת פרנסה באדם שהזיק לעצמו הן מסיבה גשמית (ניסה להתאבד, בזכו כספו בהימורים) והן מסיבה רוחנית (אם אכן היא ידועה לבני אדם).

⁶⁵⁵ יש לו 'טובת הנאה' לקבוע ממי יתן.

שהציבור יכול לומר שאינו רוצה לפרנס את מי שהביא עליו את הצרה.

עוד ניתן לומר ההיפך, והיינו שקופה ציבורית שרבי היה ממונה עליה לא תתן לעם הארץ שהביאה עליה צרה זו, אבל אדם פרטי יכול לתת לו. אמנם על פי דרך זו קשה מדוע רבי אמר 'שנתתי פתי', וצ"ע.

דרגת העוני

ז. חידושי הריטב"א ב"ב דף ח. :

ועמי הארץ אל יכנסו. אמרינן התם (ברכות ל"ג א') כל אדם שאין לו בינה אסור לרחם עליו שנאמר כי לא עם בינות הוא על כן לא ירחמנו עושהו ולפי שהפורענות בא לעולם בשבילם. ומיהו כשימצא במקומות אחרים ואפילו בעיר אחרת ולא ימות ברעב, הא לאו הכי מצוה להחיותו וקרי ביה 'וחי אחיד עמך' כל היכא שאינו מין או משומד⁶⁵⁶.

כלומר, גם מי שהפורענות באה מחמתו, אם הוא במצב שאין מי שיחיהו, רבי היה מחייה אותו והעובדה שהפורענות באה בגינו, לא אמורה לגזור עליו גזר דין מוות⁶⁵⁷.

חשש שמא לא יוותר לתלמידי חכמים / הכרעת השו"ע

ח. ב"י יו"ד סימן רנ"א (אות יא) :

⁶⁵⁶ עיין לקמן בפרק הבא לגבי רשעים.

⁶⁵⁷ ויש לעיין האם כך הדין גם במציאות בה בני העיר נמצאים בסכנת מוות מוחשית מפאת עמי הארץ. ובחידושי אגדות למהרש"א כתב שרבי לא רצה לפרנס עמי ארצות, כיון שהדין שהוא שבשעה שהציבור בצער יש לאדם לצער עצמו עם הציבור ועמי ארצות שלא נוהגים כך, רבי לא רצה לפרנסם כדי "להרעיקן ולצערן". אמנם המהרש"א לא ביאר האם כוונתו של רבי הינה לצערם עד כדי סכנת מוות או רק בפחות מכך.

כתב הריטב"א⁶⁵⁸ בפרק קמא דבבא בתרא (ח.) אההוא עובדא דהוה מצטער רבי על שנתן פתו לעם הארץ מסתברא בכהאי גוונא שהיו שני בצורת ומה שהיה אוכל עם הארץ יחסר לתלמיד חכם, אבל ודאי בלאו הכי חייב להחיותו. וכן נמי מסתברא דאפילו בכהאי גוונא אם בא לפנינו מת ברעב חייב להחיותו אף על פי שהוא ספק אם יחסר לתלמיד חכם אח"כ מיהו אם הוא ודאי שיחסר לתלמיד חכם אין נותנין לעולם לעם הארץ כדקיימא לן דתלמיד חכם קודם לכל דבר.

ועל פי שיטה זו פסק גם בשו"ע יו"ד סימן רנ"א סעיף י"א:

רבי שהיה מצטער שנתן פתו לעם הארץ, משום דהיו שני בצורת ומה שהיה אוכל עם הארץ יחסר לתלמיד חכם, הא לאו הכי חייב להחיותו. אם בא לפנינו מת ברעב, חייב להחיותו אף על פי שהוא ספק אם יחסר לתלמיד חכם אחר כך⁶⁵⁹.

לשיטת הב"י והשו"ע, אם בא לפנינו עם הארץ כשהוא 'מת ברעב'⁶⁶⁰, אין לתת לו אם ודאי לנו שתלמיד חכם שאינו בפנינו ימות ברעב. ובטעם הדין נראה שזה הוא הביאור לדין המשנה (אות א') שיש סדרי קדימה בהצלה. וחידושו של הב"י הוא שלא רק כששניהם בפנינו כך הדין, אלא גם הידיעה שנתנית מזון לעם הארץ תבוא על חשבוננו (בודאי) של ת"ח באותו מצב.

ולעיל (אות ה') הצענו לחלק בין צרה של הציבור שבאה בגלל עמי ארצות (שאז אין לפרנסו) לבין צדקה לעם הארץ שנזקק לבריות (ולא הביא צרה על הציבור) שיש לפרנסו. אולם השו"ע לא הזכיר חילוק זה כלל וביאר שטעמו של רבי הוא מפאת המחסור לת"ח, משמע שאף בצרה של ציבור יש לפרנסו למרות שהוא הביא את

---

⁶⁵⁸ אינו בריטב"א שלפנינו.

⁶⁵⁹ ועיין דברות משה ב"ב ח"א סימן י"ב הערה ל' עמ' קמ"א.

⁶⁶⁰ כלומר אם לא יאכל ימות.

הצרה על הציבור.

סיכום

ט. העולה מהאמור לעיל בביאור טעמו של רבי שלא רצה לפרנס עם הארץ בשנת בצורת כיון שבגינו באה הפורענות (אות ב'):

- מי שאינו במקרא וכו' מביא פורענות לעולם ולכן אין לפרנסו (אות ג').
- ההקפדה היא על עם הארץ שאינו עוסק במצוות ובגמ"ח ואינו נוהג בדרכי הישרים (ולא במי שאינו במקרא וכו') וסתם עם הארץ הינו בחזקה זו עד שיוכח של כך (אות ד').
- אין לפרנס עם הארץ כאשר הוא הביא צרה על הציבור (השו"ע לא ציין לחילוק זה (אבל כאשר מדובר בצרה פרטית שלו יש מקום לו שיש לפרנסו (אות ה', ח').
- יתכן לחלק בין נתינה מקופת הקהל לבין נתינה מאוצר פרטי (אות ו').
- אין לפרנס כל עוד לא מדובר בסכנת מות (אות ז').
- אין לפרנס כאשר יהיה מחסור לת"ח (אות ח').

מי ראוי לקבל צדקה – משומדים

הקדמה / יסוד דין המומרים⁶⁶¹

א. אחת הסיבות בגינן אין לפרנס עם הארץ – כיון שהוא הביא את הצרה על הציבור, כמבואר בפרק הקודם. לקמן נדון על חיוב צדקה וכו' ביחס לאדם רשע שנקלע לצרה פרטית. והשאלה האם האם יש מצוה לסייע לו ואם אין מצוה אם הדבר מותר או שגם יש איסור בדבר.

ב. גמ' ע"ז דף כו. :

תני רבי אבהו קמיה דר' יוחנן, העובדי כוכבים ורועי בהמה דקה⁶⁶² -
לא מעלין ולא מורידין⁶⁶³,

⁶⁶¹ מומר, משומד – עיין הערה 664, ולקמן לא נדייק.
⁶⁶² חזקתם שמרעים את הצאן במקומות מרעה של אחרים והרי הם גזלנים, עיין רש"י סנהדרין כז. ד"ה "ה"ג", ועוד. והחידוש הוא שהדין נאמר על סמך 'חזקה' בלבד. וכתב השו"ע ביו"ד סימן קנ"ח סעיף א': "עובדי גלולים משבעה העממין, שאין בינינו וביניהם מלחמה, ורועי בהמה דקה מישראל בארץ ישראל בזמן שהיו רוב השדות של ישראל וכיוצא בהן, אין מסבכין להם המיתה ואסור להצילם אם נטו למות, כגון שראה אחד מהם שנפל לים, אינו מעלהו אפילו אם יתן לו שכר. לפיכך אסור לרפאותן, אפילו בשכר, אם לא היכא דאיכא משום איבה. (דאז אפילו בחנם שרי, אם לא יוכל להשמיט אפילו בחנם). (ב"י בשם הרמב"ן) וכן מותר היה לנסות רפואה באחד משבעה העממים אם תועיל (תוספות ומרדכי פא"מ ובסמ"ג). במה דברים אמורים בישראל בעל עבירות והעומד ברשעו ושונה בו תמיד, כגון רועי בהמה דקה שפקרו בגזל והם הולכים באולתם. אבל ישראל בעל עבירות שאינו עומד ברשעו תמיד אלא עושה עבירות להנאת עצמו, כגון אוכל נבלות לתיאבון, מצוה להצילו ואסור לעמוד על דמו". ועי"ש בהמשך הסימן לגבי השאר.

⁶⁶³ פירוש, לא מורידין אותם לבור אבל אם הם בבור לא מצילים אותם. וכתב בספר יראים סימן קנ"ו, שאין חובה להעלותם, אבל אם רוצה – מותר ודימה זאת לרצונו של ר' אמי (לקמן אות ג') שמומר לתיאבון מותר לפדותו מהשבי אבל אין חובה בכך (לעומת שיטת תוס' המחייבים לפדותו לקמן אות ד'). ושיטת היראים באות (ה'). והשו"ע ביו"ד סימן קנ"ח סעיף א' כתב שאסור להצילם (כלומר שלא כשיטת היראים) אולם בסימן רנ"א סעיף א' ב' (ובמיוחד בדברי הרמ"א) כתב שאם רוצה להציל משבי מומר לתיאבון מותר (כשיטת היראים), וצ"ע.

אבל המינין (כומרין לעבודת כוכבים בין עובדי כוכבים בין ישראלים)
והמסורות (מלשינים לשקר המוסרין ממון חבריהם ביד עובדי כוכבים
אנסין) והמומרים⁶⁶⁴ - היו מורידין ולא מעלין⁶⁶⁵.

א"ל, אני שונה, 'לכל אבידת אחיד' - לרבות את המומר⁶⁶⁶, ואת אמרת
היו מורידין⁶⁶⁷ ? סמי מכאן מומר⁶⁶⁸.

⁶⁶⁴ בנוסחאות מדויקות בלשון הרמב"ם ועוד הגירסא היא "משומדים". ועיין הערה 771.

⁶⁶⁵ האם המילה 'היר' הינה עיקר דין הגמ' או שינוי מחמת הצנזורה?

בשו"ת הרא"ש סימן י"ז א' כתב שדין ארבע מיתות בית דין בטל כיון שתלוי בבית דין, אבל דברים שאינם תלויים בבית דין אלא מסורים לכל אדם, לא בטל דינם כגון הנזכרים בסוגית הגמ' סנהדרין דף עג (ועיין גם בתשובת בנו של הרא"ש בשו"ת זכרון יהודה סימן ע"ה. וכתב הרמב"ם בפירוש המשנה לחולין פרק א' משנה ב': "והם שקוראים אותם אנשי זמנינו היום מינים בסתם ואינם מינים לפי אמונתם אלא דינם לענין ההריגה כלומר המתחיל את השיטה הזו בראשונה מדעתו הנפסדת כדין המינים, כלומר שמותר להרגם היום בזמן הגלות לפי שהם המבוא אל המינות האמתית. ודע כי מסורת בידנו מאבותינו כפי שקבלוהו קבוצה מפי קבוצה כי זמנינו זה זמן הגלות שאין בו דיני נפשות אינו אלא בישראל שעבר עבירת מיתה, אבל המינים והצדוקים והביתוסים לכל שינוי שיטותיהם הרי כל מי שהתחיל אותה השיטה תחלה ייהרג לכתחלה כדי שלא יטעה את ישראל ויקלקל את האמונה, וכבר נעשה מזה הלכה למעשה באנשים רבים בכל ארץ המערב. אבל אלו אשר נולדו בדעות אלה וחונכו על פיהן הרי הם כאנוסים ודינם דין תינוק שנשבה לבין הגוים שכל עברותיו שגגה כמו שבארנו, אבל המתחיל הראשון הוא מזיד לא שוגג. וכן מן המקובל בדינו המפורסם למעשה כי האדם שעושה עברה שהוא חייב עליה מיתת בית דין כיון שאין אנו יכולים היום לדון דיני נפשות מחרימין אותו חרם עולם בספרי תורות אחרי שמלקין אותו ואין מתירין אותו לעולם".

⁶⁶⁶ כלומר, יש חובה להשיב אבידה למומר.

⁶⁶⁷ פירוש, אם משיבים אבידה למומר ודאי שאין להוריד אותו לבור להורגו, שאם אנו מצווים להציל את ממונו, ודאי שאנו מצווים להציל את גופו ולא להורידו לבור.

⁶⁶⁸ כלומר, יש להשיב אבידת מומר ואף יש להוציאו מן הבור.

ולישני ליה, כאן במומר אוכל נבילות לתיאבון (כשאין להם בשר אבל
 אינו מופקר להיות איסור והיתר לפניו להניח היתר ולאכול איסור ואם עושין
 כן זה להכעיס⁶⁶⁹), כאן במומר אוכל נבילות להכעיס⁶⁷⁰ ?

⁶⁶⁹ הגדרתו של רש"י לגבי 'להכעיס' יש בה חומרא גדולה, שהרי לא מדובר במי שקודם האכילה אומר שהוא רוצה למרוד בקונו, אלא עצם העובדה שהוא יכול לבחור בהיתר ובוחר באיסור, נחשבת 'להכעיס' (ויסוד דברי רש"י נראה שהינם בדברי הגמ' בגיטין דף מז: - לקמן אות ג'). ונראה שאפילו אם נשאל אדם זה והוא יאמר שאין כוונתו להכעיס אלא הוא רוצה לאכול בשר נבילה כי הוא טעים לו, ג"כ יחשב להכעיס, וצ"ע. ובחלוקה בין מומר לתיאבון לבין מומר להכעיס, כתב היש"ש בגיטין פרק ד' אות ע"ב, שדוקא במשומד לעבירות אבל: "מי שיצא מן הכלל ונכנס לדתם, פשיטא שאין חילוק בין להכעיס, בין שגגת אמונה בין למלאות תאוות דסור"ס משומד לע"ז מיקרי שהרי קיבל עליו ע"ז והוא בכלל מורידין ולא מעליין". ועיין בדברי הש"ך ביו"ד סימן רנ"א ס"ק ג' שציין לגדר נוסף שאינו לתיאבון ואינו בכלל להכעיס – לקמן אות טז. ובערוה"ש יו"ד סימן רנ"א סעיף י"ג כתב: "ודע דבש"ע כתוב דלהכעיס מקרי שאוכל נבלה במקום דשכיח כשרה וכ"מ בגיטין מ"ז ב והאידינא בעוה"ר אנו רואים זה באינו להכעיס אלא מפני העדר ההרגל וטמטום הלב וגם בגמ' י"ל דזה שאמרו שביק התיירא ואכיל איסורא היינו שאומר שאינו רוצה בהיתר כלל וזהו וודאי להכעיס וזה לא שכיח כלל וד' ירחם". כלומר, המציאות כיום שונה (ויל"ע מה הוא השוני) וגם ניתן לבאר את דברי הגמ' באופן שונה.

וכיום, יש הסוברים שמחללי שבת הינם בכלל 'חנינוק שנשבעה' על סמך דברי החזו"א. ופד"ר חלק י"ג בעמ' 9 כתבו לגבי חיוב צדקה: "וידועים דברי ה"חזון איש", שבדורנו, אלה שלא קבלו חינוך לתורה ומצוות מנעוריהם, אינם בגדר מומרים, וקרוב לומר שדיניהם כתינוקות שנישבו. ועיין בחזו"א יו"ד סימן ב' ס"ק י"ח וכ"ח, וגם באה"ע סימן קי"ח ס"ק ו' וז"ל: לדעת הגאונים דאין מומר זוקק ליבוס כל אותו שדינו כמין לענין שחיטה אינו זוקק ליבוס וכו' ועוד יש בזה תנאי שלא יהיה אנוס וכו' וכתיונוק שנשבעה, ותינוק שנשבעה מביא קרבן כדאמר ר"פ כלל גדול ומצווין אנו להחיותו ואף לחלל עליו השבת בשביל הצלתו וכו'. ובסוף ספר "אהבת חסד" כתב בשם הגר"י מולין דלמצה לאהוב את הרשעים מהאי טעמא והביא כן מתשובות מהר"ם לובלין כי אצלנו הוא קודם תוכחה שאין אנו יודעים להוכיח ודיינינן להו כאנוסין. ולכן, אי אפשר לנו לדון בזה לפטור מן היבוס, וכן לענין שאר הלכות. ועיין ב"אור החיים" עה"ת עה"פ (ויקרא כ"ו, ט"ו) ואם בחקתי תמאסו, שכתב: "ויש כת אחרת שהם הסכלים שבעם ישראל שלא תשיג ידיעתם להכריח קיום החוקים שבתורה וכו' נידונים בהם כשושגים וכשוטים האנוסים שעונשם קל עד מאד". ולכן נראה שבזמן הזה יש לחייב מוונות מדין צדקה עבור ילדים, גם כאשר הילדים אינם מתנהגים עפ"י דרך התורה והמצוות. וזה מאחר שהילדים ה'תמימים' אינם אשמים בזה שאינם שומרי תורה ומצוות. כי אילו היו מקבלים חינוך עפ"י רוח היהדות, היו מתנהגים בדרך התורה והמצווה. אמנם, בשו"ת אג"מ אבה"ע ח"א סימן פ"ב נראה שחולק על הגדרה זו בדונו גבי מעשה שאירע: "עובדא אתא לירי באוודא שנת תרע"ז בחדש מנ"א איך שבקרבן נערים פוחזים לשחוק לקח אחד יד נערה אחת ונתן עליה טבעת ואמר לה הרי את מקודשת לי ולא השליכה מידה, והיו שם שני נערים חשודים בעריות ובחלול שבת והרבה איסורים, ואחד מהם למד בגימנאזיות בעת ממשלת הקיסר במינסק, וגם את שניהם מחזיקים לכופרים האחד בהרבה מעיקרי הדת והשני לכופר בגאולתנו ע"י משיח בן דוד שיהיה במהרה בימינו ובעוד עיקרים" ודן האג"מ בכשורתם של עדים אלו, ותוכ"ד דבריו כתב, שאף אם נאמר שהם כתינוקות שנשבו, הם פסולים לעדות שהרי אינם בכלל ישראל שהרי הם טועים, וכתב שם: "ולכן אף אם נדמה אותם כנשבו בין העכו"ם מחמת הכפירה שנתפשטה בעולם רחמנא ליעלץ ונגררו אחריהם, מ"מ פסולין דלא עדיפי מעכו"ם. אבל מסתבר שאין לומר כלל שהם נחשבים כנשבו בין העכו"ם כיון דהם במקומות שיהודים כשרים נמצאים וגם אבותיהם מאמינים בה' ובתורתו רק שהם נגררו בטעותם והיו יכולין לגרור אחרי הכשרים ואבותיהם וכן נגרר יותר אחר אביו וא"כ רק בבחירת עצמו בדעתו הרעה נתפתה להרשעים והיו תועה עצמו. וראיה מהרמב"ם שם שכתב בד"א באיש שהלך אחר דעתו הקלה ואחר שרירות לבו וכופר בתורה שבע"פ תחלה בצדוק ובייתוס וכן כל התועים אחרי עיין שם חזינן שאף התועים אחרי אף שמעצמם לא היו כופרים אבל מאחר שנתפתו לדברי צדוק ובייתוס והלכו אחריהם ולא הלכו אחרי הכשרים נחשבים ככופרים תחלה. והטעם פשוט דהא הם ראו גם צדיקים וכשרים ויכלו לילך אחריהם והם נתפתו ללכת אחרי הרשעים נחשבו מזידין, וכן הוא בעובדא דין שהרי רואין גם צדיקים וכשרים ונתפתו ללכת אחרי הרשעים הו מזידין וככופרים

קסבר : אוכל נבילות להכעיס מין הוא (והא תנא ליה רישא מינין בכמה דברים מצניו חילוק בין מין למומר כגון ספר תורה שכתבו מין ישרן ודחכא)...⁶⁷¹.

העולה ממסקנת הגמ', שמומר להכעיס ודאי שאין להעלותו מהבור ומורידין אותו לבור ואילו מומר לתיאבון יש להצילו מן הבור כשם שיש להשיב את אבידה.

ונראה שהשבת אבידה למומר לתיאבון הינה חיוב שהרי נתרבתה מלשון הפסוק,

תחלה וישנם בכלל מורידין ולא מעלין וגרועים מהעכו"ם ופסולין לעדות כדבארתי" (וע"ע בדבריו באג"מ יו"ד ח"א סימן קמ"ט, לגבי הרפורמים וקונסרבטיבים שאין להשתתף עימם ולסייע לארגון כללי שמשלמים לו והוא תומך במוסדות שלהם וגם במוסדות של תורה, כיון שלתת להם יש בכך משום לפנ"ע ואף משום מסית, ואין להתיר להיטיב לשומרי התורה ע"י נתינת להם. ועיין בחיבור מחלוקת ססופה להתקיים, הויכוח סביב הפרישה מהקהילה (1877) : חלופת מכתבים גלויים בין הרבנים שמשון רפאל הירש ויצחק דב הלוי [ולייגמן בער] במברגר שנגעו גם בענין זה לגבי היפרדות הקהילות בגרמניה).
ובכל הענין לגבי מחללי שבת בזמננו (שרוב ישראל אינם שומרים שבת כהלכתה וכו') עיין בשו"ת בנין ציון סימן כ"ג (בקבוצת פסקים שלא למעשה) ובתשובתו של המנחת אלעזר ח"א סימן ע"ד.
ויש לעיין האם כל הגדרות ה'מקילות' הנ"ל נאמרו רק למי שלא קיבל חינוך דתי מנעוריו או גם לאלו שפקרו עול למרות שקיבלו חינוך וה' ירחם.
שיטה נוספת לגבי מחללי שבת כיום, הינה שיטתו של הגרש"ז אוירבך זצ"ל שהובאה בספרו של הרב ירחמיאל פריד בספר מעדני שלמה עמ' כ"ו – כ"ח, שאין להגדירם חינוקות שנשבו, אבל אף לאחר תוכחה יש להגדירם בבחינת שוגגים. ועי"ש בהערה י"ג שהפנה למקורות חולקים. ויש לעיין האם לשיטת הגרש"ז זצ"ל, הרבנים אמורים גם כפי מי שיקבל חינוך דתי מנעוריו, וצ"ע.
בשו"ת יבי"א חלק ח – יו"ד סימן כא אות ט' כתב: "ובספר אהבת חסד כתב בשם הגאון רבי יעקב מולין, שמצוה לאהוב את הרשעים בזמנינו, מפני שהם קודם תוכחה, וכמו שכתב בהגהות מיימוני (פרק ו' מהלכות דעות), והביא גם כן תשובת מהר"ם מלובלין שאצלינו הכל קודם תוכחה, מפני שאין אנו יודעים להוכיח, ודיינין להו כאנוסים. עכ"ד".

ועל פי דרך זו, יש מקום לומר שאין להגדירם מומר להכעיס ואולי אף לא מומר לתיאבון.
ועיין בשו"ת מראה הבזק חלק ה' סימן פ"ד ותוכ"ד הדברים כתבו, שגם כאשר אוספים ממון עבור מומר לתיאבון על פי ההכרעה שמותר לאסוף עבורו, יש להודיע לקהל שמדובר במומר לתיאבון: "לפי פסק רמ"א [ע"י לקמן אות ית] אין חייבים לתת צדקה למומר לתיאבון, ולכן ודאי שאי-אפשר לכפות על הציבור לתת באמצעות העלמת העובדה שהנצרך הוא 'מומר לתיאבון'. גם נראה שאי-אפשר לכפות על אנשים לתת צדקה לשאינם-יהודים, אף על פי שישנה הוראה לכל אחד לתת מפני דרכי שלום, נראה שיש לחשוש שאם הרב עורך המגבית לא יידע את התורמים ולבסוף הרב יודיע להם ממקור אחר, תיפגע אמינותו של הרב, ויש לחוש שכאשר יערוך בפעם אחרת מגבית, ינמנע עצמו הציבור מלתת, ועל הרב לשקול בחכמתו, כיצד לידע את התורמים".

⁶⁷⁰ כלומר, מומר לתיאבון לא נאמר בו הדין שבכרייתא ומשיבים לו אבידה. אבל מומר להכעיס לגביו נאמר מורידין ואין משיבין לו אבידה.

⁶⁷¹ מומר להכעיס הוא מין ולכן אין לו שם 'מומר' כלל ולפיכך אין לומר שיש שני סוגי מומרים. ולכן יש להסיר 'מומר' מדין השבת אבידה, כיון שמומר זה הוא מין ואין לרבותו וכיון שהוא נכלל במינים גם מורידין אותו לבור, אבל אוכל נבילות לתיאבון, אכן משיבים לו אבידה וכמבואר לעיל (עיין בהערה הקודמת) ואף נעלה אותו מן הבור.

ומכאן שמסתבר שאף הצלתו מן הבור הינה חובה ולא רק רשות או לפנים משורת הדין (ועיין לקמן באות ד' ואילך ולקמן נדון לגבי פדיון מהשבי ונתינת צדקה).

מומר שבו

ג. גמ' גיטין דף מז::

(משנה): המוכר את עצמו ואת בניו לעובדי כוכבים, אין פודין אותו אבל פודין את הבנים לאחר מיתת אביהן

(גמ'): אמר רב אסי והוא שמכר ושנה ושילש...

ההוא גברא דזבין נפשיה ללודאי (רש"י: אומה שאוכלין בני אדם)⁶⁷², אתא לקמיה דרבי אמי, אמר ליה, פירקן (פדני), אמר⁶⁷³, תנן, המוכר עצמו ואת בניו לעובדי כוכבים, אין פודין אותו, אבל פודין את הבנים [לאחר מיתת אביהן] משום קלקולא (שלא יוטמעו בעובדי כוכבים וילמדו ממעשיהם ובחיי אביהן ליכא למיחש להכי דמנטר להון אבוהון), וכ"ש הכא דאיכא קטלא.

---

⁶⁷² ירושלמי פ"ד הי"א: "ואם מכר עצמו ללודים אפילו פעם אחת אין פודין אותו. מעשה באחד שמכר את עצמו ללודים אתא עובדא קומי ר' אבהו אמר מה נעשה מפני חיינו עשה". ועיין שו"ת הרדב"ז מכת"י קס"ח, האם יש חיוב לפדות בני אדם שגונבים ומביאים עצמם לידי סכנה, ועיין גם יש"ש בסוגייתנו אות ע"ב. ויל"ע בהשכלה לגבי הצלת אדם המנסה לאבד עצמו לדעת פעם ופעמיים.

⁶⁷³ על פי גירסת הב"ח.

אמרו ליה רבנן לר' אמי, האי ישראל מומר הוא, דקא חזו ליה דקאכיל נבילות וטריפות. אמר להו, אימא לתיאבון הוא דקאכיל (ולא הוי מין אלא מומר ובמינים הוא דאמרינן מורידים אבל לא מעלין אבל מומר אמרינן התם 'סמי מכאן מומר')⁶⁷⁴. אמרו ליה, והא זמנין דאיכא היתירא ואיסורא קמיה, ושביק היתירא ואכיל איסורא (עדים העידו עליו כן והוי אוכל נבילות להכעיס)⁶⁷⁵ ? א"ל, זיל, לא קא שבקי לי דאפרקינך⁶⁷⁶,⁶⁷⁷.

ר' אמי רצה לפדותו על פי ההנחה שמדובר במומר לתיאבון⁶⁷⁸, אולם לאחר שנודע לו שמדובר במומר להכעיס לא פדה אותו למרות שהיה בסכנת נפשות⁶⁷⁹ ומלשונו של ר' אמי: "לא קא שבקי לי דאפרקינך" מוכח שהדין אומר שאסור לפדותו (ולא שאין חיוב לפדותו אבל אם ירצה מותר)⁶⁸⁰.

לגבי מומר לתיאבון שר' אמי רצה לפדותו, נחלקו ראשונים האם הדין אומר שיש חובה לפדותו או שאין חובה אבל יש היתר ולפנים משורת הדין יש לפדותו (ועיין לקמן).

ד. על פי האמור לעיל (אות ב') יש להשיב אבידה למומר לתיאבון על פי לימוד מפסוק ולכן יש להצילו מהבור (אות ב') ולפדותו מהשבי (אות ג'). אמנם תוס' במסכת ע"ז

⁶⁷⁴ משמע, כל עוד אין ידיעה שמדובר בלהכעיס, יש לדנו כתיאבון.

⁶⁷⁵ עיין בדברי רש"י באות ב' לגבי הגדרת מומר להכעיס ובהערה 669.

⁶⁷⁶ מכלל דברי הגמ' ורש"י מוכח שלא רק במקרה שלפנינו שהוא פשע ומכר עצמו ללודאים אלא גם במקרה בו היה נחטף על ידי לודאים לא היו פודים מומר להכעיס, שהרי הראיה היא מהדין הכללי של המומרים הנמצאים בבור וכו', ושם אין דין שונה בין מי שהפיל עצמו לבור מרצונו לבין שנפל לשם שלא מרצונו.

⁶⁷⁷ וכתב בשו"ת הרא"ש כלל י"ז סימן א' שמגמ' זו מוכח "לא אמרינן דילמא עבד תשובה". ולכאורה יש מקום לומר שיש חילוק בין מקרה שהוא בפנינו ואינו מכחיש את היותו מומר ואינו אומר ששב בתשובה לבין מקרה בו אינו בפנינו ואין אנו יודעים האם שב בתשובה ששם במקרה זה נוכל להקל בדינו, אולם מדברי הרא"ש נראה שלא חילק.

⁶⁷⁸ מעיקרא ר' אמי העלה שמדובר במומר לתיאבון ונראה מדבריו שסתם מומר יש לדנו כמומר לתיאבון כל עוד לא מוכח שמדובר במומר להכעיס. אמנם, בנידון שלפנינו מדובר על הצלתו משבי שיש בו סכנת נפשות ויתכן שלגבי נושאים אחרים אין הוכחה משיטתו של ר' אמי.

⁶⁷⁹ ולא גרע ממומר להכעיס הנמצא בבור שאין מעלין אותו למרות שמדובר בסכנת נפשות.

⁶⁸⁰ ויש לעיין מדוע ר' אמי תלה את אי הפדיון בכך שאחרים מונעים ממנו ולא אמר לו שאין לפדותו בצורה ישירה, וצ"ע.

דף כו: ד"ה "אני שונה" דן האם ניתן ללמוד מדין השבת אבידה לדין הצלה מהבור:

אני שונה לכל אבידת אחיך לרבות המומר. תימה מאי פריך⁶⁸¹, דלמא לעולם אימא לך דמורידין ואפילו הכי משיבין לו אבידתו דהא במסור לאנסיס, אף על פי שממונו אסור לאבד ביד, משום דדלמא נפיק מיניה ברא מעליא דכתיב יכין רשע וצדיק ילבש ואפ"ה היו מורידין⁶⁸²?

וי"ל דשאני הכא דמהווא קרא דמרבין השבת אבידתו ילפינן השבת גוף בישראל י'השבותו לרבות אבידת גופו⁶⁸³ וכמו דאתרבי ישראל איתרבי לכולהו בין לממונו בין לגופו ואפילו להעלותו צריך ולפדותו⁶⁸⁴. כדמשמע פרק השולח (גיטין דף מז.) דבעי רבי אמי למיפרקיה אם היה מומר לתיאבון אלא לפי שהיה מומר להכעיס קאמר לא שבקינן לי למפרקינך⁶⁸⁵...

כלומר, כיון שדין השבת גוף והשבת ממון נלמד מאותו פסוק, הכרחי לומר שאסור להוריד מומר לבור ויש חובה להצילו מהבור שהרי הפסוק מרבה גם מומר להשבת אבידה והדבר כולל השבת ממנו וגופו. ומכאן שעל פי מסקנת הגמ' שמדובר במומר לתיאבון, מעשהו של ר' אמי שרצה להציל את השבוי היה מעיקר הדין כיון שיש חובה להציל מומר לתיאבון.

⁶⁸¹ לעיל אות ב' - ר' יוחנן סובר שיש להשיב אבידה למומר ולכן מקשה על הברייתא שהביא ר' אבהו בה נאמר שמורידין מומר לבור - עי"ש.

⁶⁸² גמ' ב"ק דף קט. : "ממון מסור, רב הונא ורב יהודה. חד אמר, מותר לאבדו ביד. וחד אמר, אסור לאבדו ביד. מ"ד מותר לאבדו ביד, לא יהא ממנו חמור מגופו. ומ"ד אסור לאבדו, דלמא הוה ליה זרעא מעליא, וכתיב, יכין רשע וצדיק ילבש". ומכאן דין מסור מקשה תוס' על ר' יוחנן, שיתכן להשיב אבידה למומר כדי שבנו יהנה ממנו אבל הוא עצמו מותר לאבדו.

⁶⁸³ גמ' סנהדרין דף עג. : "אבדת גופו מגיין, תלמוד לומר והשבתו לו".

⁶⁸⁴ אמנם עיין לקמן דברי בספר היראים שסובר שאין ללמוד מהשבת אבידה של ממון לגבי השבת הגוף (פדיונו) ולא הזכיר את הלימוד של "והשבותו לו" ביחס לאבידת גופו. ונראה שלדעת היראים חיוב השבת גופו שונה מהשבת ממנו (למרות שנלמדו מאותו פסוק), כיון שבהשבת ממנו יש תועלת לבנו וכמו שביאר תוס' לגבי מסור.

⁶⁸⁵ עי"ש לגבי דין הלואה בריבית.

ה. לעומת שיטת תוס' שסובר שחובה להציל ולפדות מומר לתיאבון, שיטתו של בעל ספר יראים בסימן קנ"ו שמומר לתיאבון אין חובה להצילו והחיוב הוא רק לפני משורת הדין:

ואם הוא עבריין במזיד באחת מכל מצות האמורות בתורה ולא עשה תשובה אינו מחויב לא להחיותו ולא להלות לו דכתיב וחי אחיך...

והיינו טעמא דתניא בע"ז בפ' ב' [כ"ו א'] העובדי כוכבים ורועה בהמה דקה לא מעלין ולא מורידין פי' גזלנים אלמא רועה בהמה דקה אין מצוה להחיותם דקתני ואין מעלין. ואף על גב דתניא בע"ז בפ"ב [כ"ו ב'] לכל אבידת אחיך לרבות את המשומד דוקא לענין אבידה איתרבי ולא ילפינן אחוה להחיותו והלואתו מיניה שאם ריבה הכתוב להחזיר שלו לא ריבה לתת לו..

והא דאמרינן בגיטין בהשולח [מ"ו ב'] ההוא גברא דזבין נפשיה ללודאי אתא לקמיה דר' אמי ובעא למפרקיה... מהא משמע דאוכל נבילה לתיאבון אף על פי שהוא רשע מצוה לפדותו ?

נ"ל שר' אמי היה רוצה לפדותו לפני משורת הדין דהא דתני רועי בהמה דקה לא מעלין ולא מורידין, פירוש אין מצוה להעלותן אבל אין איסור להעלותן...⁶⁸⁶.

ובסימן קס"ז דן היראים לגבי צדקה וכתב:

וכבר פרשתי [סי' קנ"ו] מנין שהעובר אפילו עבירה אחת במזיד שאין נותנין לו ואין מצוה להחיותו.

⁶⁸⁶ עי"ש בהמשך דבריו.

בתחילת דבריו דן היראים על 'עברייך במזיד' ולא ביאר האם מדובר בעברייך להכעיס או לתאבון. ודינו של אותו עברייך הוא ש"אינו מחויב לא להחיותו ולא להלות לו". ויש לעיין האם נדייק מדבריו שאם רוצה להחיותו ולהלותו מותר?

ובסיום דבריו כתב היראים שר' אמי רצה לפדות את השבוי בהנחה שמדובר במומר לתיאבון "לפנים משורת הדין" ולא כחובה. ומשמע שרק משומד לתיאבון אין חובה להצילו אבל מותר לפדותו לפנים משורת הדין, אולם משומד להכעיס אין לפדותו אפילו משום לפנים משורת הדין.

ומכאן, שנוכל לבאר את תחילת דברי ספר היראים בתחילת דבריו לגבי 'עברייך במזיד' בשני אופנים⁶⁸⁷:

- עברייך לתיאבון - ולכן "אינו מחויב" אבל אם ירצה לפדותו מותר.
- עברייך להכעיס - ו"אינו מחויב" ולכן גם אסור⁶⁸⁸.

ו. הסמ"ג בעשין קס"ב מעתיק את דברי היראים כמעט ללא שינוי, והובא דבריו בב"י יו"ד סימן רנ"א:

זה לשון סמ"ג (עשין קסב רז ע"ב) אומר ר' אליעזר ממיץ (ספר היראים סי' קנו) שאם היה עברייך במזיד באחת מכל המצות האמורות בתורה ולא עשה תשובה אינו חייב להחיותו ולא להלותו דכתיב (ויקרא כה לו) וחי אחיך עמך וכתוב (דברים טו ז) מאחד אחיך וכיון שעבר במזיד יצא מכלל האחוה עד שילקה,

⁶⁸⁷ ושתי האפשרויות לקמן הינם גם ביחס לדבריו בסימן קס"ז.

⁶⁸⁸ אמנם אפשרות זו דחוקה יותר. ועיין לקמן בדברי הב"י שלא העלה בדעתו אפשרות כזו בביאור דברי היראים. אמנם נראה שכך נקט הגר"א ביו"ד רנ"א ס"ק א', שתחילה כתב את האפשרות הראשונה והעיר עליה "ואין מוכרח".

ומה שמשמע בפרק השולח (גיטין מז.) שרבי אמי היה רוצה לפדות משומד אוכל נבלות לתיאבון לפני משורת הדין היה עושה עכ"ל... לשון הסמ"ג הוא מתוקן ומקובל.

אף מלשוננו של הסמ"ג אין הכרעה האם העבריין עליו מדובר בתחילת דברי היראים הינו עבריין לתיאבון או להכעיס (ולמרות זאת כתב עליו הב"י שלשוננו מתוקן).

אמנם הסמ"ק במצוה רמ"ח שדבריו הובאו בב"י יו"ד סימן רנ"א כתב:

וז"ל סמ"ק (סי' רמח) אומר ה"ר אליעזר שאם היה העני עובר עבירה להכעיס אינו חייב לזונו דלא קרינן ביה אחיך עד שישוב וירצה ויקבל עליו את הדין או ילקה כדמוכח בגיטין גבי ההוא דלודאי וגם משומד לתיאבון היה אומר כן.

ורבי אמי שהיה רוצה לפדות משומד אוכל נבלה לתיאבון, לפני משורת הדין היה עושה עכ"ל.

מדברי הסמ"ק עולה שתחילת דברי היראים הינם על "עבריין להכעיס" שהדין הוא ש"אינו חייב לזונו" (ונראה שכלל בה הן הצלה מהבור והן פרנסה וצדקה) והוא הדין במשומד לתיאבון שאין חובה לזונו, אבל לגבי הדין הוא שלפני משורת הדין מותר לפדותו (ולתת לו צדקה שדינה זהה על פי היראים)⁶⁸⁹.

אמנם הב"י (שם) היקשה על דברי הסמ"ק:

---

⁶⁸⁹ ועיין לקמן בשיטת הב"ח באות ט' שהוכיח את שיטתו (גם) מדיוק דברי הסמ"ק.

ויש לתמוה על סמ"ק דהא בעובר להכעיס אסור להחיותו כדמשמע
שההוא עובדא דרבי אמי⁶⁹⁰, ⁶⁹¹?

נראה שהב"י פירש שתחילת דברי הסמ"ק לגבי עברייך להכעיס שדינו הוא ש"אינו
חייב לזונו", פירושה שאינו חייב אבל אם ירצה מותר לו, ולכן תמה עליו. אבל אם
ננקוט שאינו חייב משמעו שגם אסור, אין קושיא על דברי הסמ"ק⁶⁹².

והב"י עצמו כתב שלשון הסמ"ק הוא לשון 'מתוקן ומקובל'. ונראה שהבין מדבריו
שגם תחילת דבריו הינם על מומר לתיאבון ולכן אין חיוב לגביו, אבל אם רוצה
לפדותו (ולתת לו צדקה) מותר לפנים משורת הדין.

פסקי הטור (והמשך ביאור שיטת ספר יראים) / קושיית הב"י

ז. כנ"ל באות ה-ו' הסתפקנו האם ספר היראים שדן (בתחילת דבריו) אודות עברייך
במזיד שאינו חייב להצילו, האם הכוונה היא לעברייך להכעיס שכיון שאין חובה
להצילו גם אין היתר להצילו, או שמדובר בעברייך לתיאבון שאף שאין חובה
להצילו, אם רוצים להצילו מותר. וספק דומה קיים גם בביאור דברי הטור,
וכדלקמן.

ח. טור יו"ד סימן רנ"ב:

⁶⁹⁰ וכך היא גם שיטת הרמב"ם (וציין לה הב"י שם) בפרק ח' מהלכות מתנות עניים הלכה י"ד (ע"פ מהד' פרנקל): "ושבוי שנשחמד אפילו מצוה אחת כגון שהיה אוכל נבלה להכעיס וכיוצא בזה אסור לפדותו". אמנם הרמב"ם לא כתב במפורש את דעתו ביחס למומר לתיאבון (חובה לפדותו או מותר לפדותו) ומדברי הב"י שמשווה בין שיטתו (היראים על פי פירושו) לבין שיטת הרמב"ם מוכח שמותר אבל אין חובה, אמנם הרדב"ז בפירושו לרמב"ם (שם, הלכה יג) כתב ששיטת הרמב"ם היא שחייב לפדותו (ועי"ש גם בכס"מ).

⁶⁹¹ הש"ך ביו"ד סימן רנ"א ס"ק ג' כתב שאפשר שהמילה 'להכעיס' הינה ט"ס.

⁶⁹² קושיא זו על הסמ"ק היקשה גם הב"ח ביו"ד סימן רנ"א ותירץ שאסור לפדות מומר להכעיס אבל לפרנסו (ולתת לו צדקה) מותר דלא גרע מכך שמפרנסים עניים גויים מפני דרכי שלום.

שבוי שהמיר אפילו למצוה אחת כגון שאוכל נבילות להכעיס וכיוצא
בו אסור לפדותו⁶⁹³.

יסוד דברי טור במעשה בשבוי שרבנן מנעו מרב אמי לפדותו כיון שהיה מומר
להכעיס (לעיל אות ג'). וביו"ד בתחילת סימן רנ"א כתב הטור:

כתב ה"ר אליעזר עני מישראל העובר על אחת מכל המצות אינו בכלל
וחי אחיך עמך ואין חייבין ליתן לו צדקה⁶⁹⁴ עד שידעו ששב בתשובה
וכן אם הוא מומר אפילו לתיאבון.

הב"י שתמה על על לשונו של ספר היראים (כנ"ל אות ו'), תמה גם על לשונו של
הטור:

וגם על רבינו (=קשה) אם דילג תיבת להכעיס⁶⁹⁵ מפני כך לומר דעני
העובר לתיאבון קאמר, יש לתמוה למה חזר לכתוב 'וכן' אם הוא
משומד אפילו לתיאבון.

פירוש קשייתו, בסיום דבריו כתב הטור את דינו של מומר לתיאבון כתוספת לעיקר
דינו. ומלשונו 'וכן' מוכח שהלכה האמורה בתחילת הדברים וההלכה האמור
בסופם הינו שווה. ולכן, אם בתחילת הדברים ובסופם מדובר בעבריים לתיאבון,
לשון הטור הינה כפילות ללא צורך (והדין או שאין חייבין לתת לו צדקה ולפדותו
אבל אם ירצו – מותר). ואם נפרש שהטור בתחילת דבריו דן על עברייך להכעיס,
הדבר תמוה (ובמיוחד על פי דבריו בסימן רנ"ב) שהרי עברייך זה אסור להצילו

---

⁶⁹³ ב"י שם: "וכבר נתבאר בסימן רנ"א דמשומד אוכל נבילות לתיאבון אין אנו חייבין לפדותו ורב אמי שהיה
רוצה לפדותו לפני משורת הדין הוא דעבד".

⁶⁹⁴ דין פדיון ודין צדקה - אותו דין להם לשיטת היראים ועיין לעיל בעיקר דבריו.

⁶⁹⁵ פירוש בתחילת דברי הטור לא כתב שמדובר בעובר להכעיס (כפי שכתוב בלשון הסמ"ק).

ואילו מלשון הטור משמע שאין חובה להצילו ואם ירצה מותר⁶⁹⁶ ? והב"י לא מצא דרך לישב קושיא זו, ולקמן נציין לכמה מתירוצי הפוסקים. ועיין לקמן פסק השו"ע עצמו.

שיטת הב"ח בישוב דברי הטור

ט. כישוב לקשייתו של הב"י בביאור לשון הטור כתב הב"ח ביו"ד סימן רנ"א אות ב':

כתב ה"ר אליעזר ממייץ עני העובר על אחת מכל המצות וכו'. פירוש [ל"מ⁶⁹⁷] דאינו בכלל וחי אחיד עמך להלוות לו, אלא אפילו צדקה אין חייבים ליתן וכו'. ולא מיבעיא במשומד להכעיס דהיינו היכא דאיכא היתרא ואיסורא שביק היתרא ואכיל איסורא אלא אפילו במשומד לתיאבון נמי אין חייבין ליתן לו צדקה. וזה שכתב רבינו וכן אם הוא משומד לתיאבון.

וקשה דמשמע מדבריו דאם רוצה ליתן לו צדקה רשאי אפילו במשומד להכעיס דמדלא כתב איסור במשומד להכעיס אלמא חיוב הוא דליכא אבל רשאי וזה היפך מה שכתב... רבינו בסימן רנ"ב⁶⁹⁸ ?

וי"ל דדוקא לפדותו אסור כדין גוים דלא מעלין ולא מורדין (ע"ז כו ב) אבל לפרנסו שרי דלא גרע מגוים דמפרנסין ענייהם מפני דרכי שלום⁶⁹⁹ וכ"כ סמ"ק להדיא דאפילו להכעיס אינו חייב לזוננו⁷⁰⁰,

⁶⁹⁶ לשון הפרישה בס"ק ב' בביאור קושיית הב"י: "ב"י תמה על רבינו דמשמע מדבריו דרישא מיירי בעובר במזיד להכעיס וא"כ למה כתב אין חייבין ליתן לו צדקה הלא אפילו אסור ליתן לו שהרי אסור להחיותו כדלקמן סימן רנ"ב ?" וכך גם ביאר הט"ז בס"ק א'. אמנם אם נבאר שכוונת הטור היא שאין חובה להצילו ולכן גם אסור, יתבררו דברי הטור, אולם הב"י אינו מסכים לפרש שזו היא כוונת לשון הטור, וכנ"ל בדבריו על שיטת היראים עצמו.

⁶⁹⁷ לא מיבעיא.

⁶⁹⁸ לעיל באות הקודמת.

⁶⁹⁹ האם כוונתו שאם התירו בגוים משום דרכי שלום, כ"ש שבישראל אף שהוא מומר להכעיס יש להתיר מפני דרכי שלום, או שאחר שהתירו אצל גוים מפני דרכי שלום, אצל ישראל מומר להכעיס יש להתיר אף ללא טעם זה, רצ"ע.

⁷⁰⁰ לעיל אות ו'.

אלמא משמע דאין איסור אם רוצה לזונו ולפרנסו כנ"ל ודלא כב"י
שלא חילק בין לפדותו ובין לפרנסו... כדפרישית דבלהכעיס לפדותו
אסור, ולפרנסו רשאי. ועיין בספר יראים סימן (מ"ז) [קנו].

כלומר, לשיטת הב"ח מומר להכעיס ומומר לתיאבון שווים בכך שאין חובה לתת
להם צדקה. וזה ביאור דברי הטור בסימן רנ"א, שמדבר דוקא על צדקה, ובצדקה
אין חובה אבל מותר דלא גרע מעניי עכו"ם שמפרנסים אותם משום דרכי שלום.
אבל בסימן רנ"ב הטור דן על מצות פדיון שבויים במומר להכעיס, שאותו אסור
לפדות אפילו אם ירצה⁷⁰¹ וכפי שמדויק במעשה של רבי אמי (לעיל אות ג').

י. בחלוקה של הב"ח בין איסור פדיון שבויים במומר להכעיס לבין ההיתר לתת לו
צדקה דלא גרע מגוי, יש לעיין האם כוונתו לומר שחילוק זה הינו חילוקו של בעל
ספר יראים שהם יסוד דברי הטור (כפי שנזכר בדבריו במפורש וכן"ל באות ח'),
שאם זו כוונתו, דבריו לכאורה מוקשים מדברי ספר היראים עצמו שכתב במפורש
שדין הצדקה כדין הפדיון (לעיל אות ה'). ולכן נראה לומר שחילוקו של הב"ח הינו
לשיטת הטור ששונה משיטתו של בעל היראים.

יא. הט"ז ביו"ד סימן רנ"א סוס"ק א' הקשה על הב"ח:

ומו"ח ז"ל חילק⁷⁰² דלפדותו⁷⁰³ דוקא אסור בלהכעיס אבל לזונו אין
איסור ואין חיוב בדבר. ואיני מרגיש בחילוק הזה מאי בין פדיה
למזונות ודברי רמ"א כאן הם עיקר להלכה⁷⁰⁴.

⁷⁰¹ לכאורה היה מקום לשאול, שכשם שיש דרכי שלום בנתינת צדקה, יש דרכי שלום מפדיון מהשבי ? ונראה
שכיוון שפדיון שבויים הינו דבר נדיר מאד ובמיוחד ביחס לצדקה שהיא מעשים שבכל יום, רק בצדקה יש להתיר
מפני דרכי שלום. ויתכן שאם תיווצר מציאות בה יש סכרא לפדות משום דרכי שלום יתכן שעל פי הב"ח יש
להתיר, אמנם זה אינו הכרחי ויתכן שהב"ח יאסור, וצ"ע.

⁷⁰² (יש ספרים בהם נוספו כאן המילים "בין הלואה").

⁷⁰³ את המומר להכעיס.

⁷⁰⁴ עיין לקמן.

נראה שהט"ז לא חולק על הב"ח בכך שבדקדוק לשון הטור ניתן לחלק בין צדקה לבין פדיון מהשבי, טענת הט"ז היא שהוא אינו מוצא סברא בחילוק זה. וסייעתא לדבריו מדברי היראים עצמו שלא חילק כנ"ל⁷⁰⁵.

שיטת הפרישה בשוב דברי הטור

יב. מומר/משומד (בין לתיאבון בין להכעיס), דנו לגביו הפוסקים האם יורד לדרגה זו אם עבר עבירה זו פעם אחת או רק אם עבר עליה כמה פעמים. וכתב הב"י ביו"ד סימן קי"ט אות י"א בשם תשובת הרשב"א (חלק ז' סימן קע"ט) לגבי מומר לחלל שבתות בפרהסיא ולגבי מומר לעבודה זרה:

עוד מפי הר' יונה... וענין חילול שבת והעברת דברי רבותינו ז"ל לדעתו שעובד עבודה זרה הוא דוקא שהיה מוחזק בו שלש פעמים אבל בפעם אחת או שתיים אינו עושה יין נסך ובפני עשרה צריך שיחלל עכ"ל.

ואף תוס' בחולין דף יד. ד"ה "השוחט" כתב חילוק דומה (באחד מהסבריו):

י"ל דמשום פעם אחת לא חשיב מומר...⁷⁰⁶

ועל פי יסוד זה כתב הפרישה ביו"ד סימן רנ"א ס"ק ב' ליישב את קושיית הב"י:

...ואין אני רואה כאן תימה כלל דהא כתבו התוספות (חולין יד. ד"ה השוחט) דעובר עבירה חמורה חד זימנא לא מיקרי מומר.

⁷⁰⁵ יתכן לבאר שמחלוקתם היא האם דבר שהותר מפני דרכי שלום עבור הגויים (צדקה), תקף גם לגבי ישראל מומר להכעיס.

⁷⁰⁶ לשון תוס' שם: "השוחט בשבת (וביום הכיפורים) אע"פ שמתחייב בנפשו שחיטתו כשרה) כו' - אפילו במזיד בעי לאוקומי. תימא אי במזיד היאך שחיטתו כשרה והא מומר לחלל שבתות אסור לאכול משחיטתו כדמוכח לעיל (דף ה.). ? ועוד דבגמ' בעי לאוקומי במזיד ורבי מאיר ורבי מאיר אית ליה ב' עד כמה (בכורות ל.) וב' זה בורר (סנהדרין דף כז.) דמומר לדבר אחד הוה מומר לכל התורה כולה ? וי"ל דהתם בפרהסיא והכא בצינעא. ומיהו למאי דמוקי כרבי מאיר קשה ? י"ל דמשום פעם אחת לא חשיב מומר". עי"ש כמה ראיות לעקרון זה.

וכן איירי רישא שכתב שעבר על אחת מכל המצות ולא עשה תשובה
 בזה אין חייבין ליתן לו צדקה⁷⁰⁷, אבל אין איסור בדבר כי אם במומר
 לאותה עבירה כגון השונה באולתו להכעיס וממנו איירי לעיל בסימן
 קנ"ח ע"ש⁷⁰⁸. ועיין בתוספות פ"ק דחולין דף י"ד בד"ה השוחט בשבת
 וכו'.

וכן מה שכתב, וכן אם הוא מומר אפילו לתיאבון⁷⁰⁹. רצונו לומר,
 דבאוכל לתיאבון צריכין דוקא שיהיה שונה באולתו, אז אין מחייבין
 אבל מ"מ אינו אסור.

אבל אם לא עבר אלא פעם אחת הרי הוא כשאר ישראל ומחייבין ליתן
 לו. ולקמן בסימן רנ"ב⁷¹⁰ מיירי במי ששנה באולתו וכן דייק לשון
 רבינו שם שכתב שבוי שהמיר אפילו וכו' ולא כתב שבוי שעבר עבירה
 וכו'.

וביאר את שיטת הפרישה בט"ז בס"ק א':

ותירץ בפרישה דבלהכעיס בחד זימנא לא מיקרי מומר ואין איסור
 בלהחיותו וכן במומר שעושה הרבה פעמים ואפילו לתאבון הוה כן
 אבל במומר להכעיס דהיינו בהרבה פעמים יש איסור להחיותו⁷¹¹.

העולה מדברי הפרישה :

⁷⁰⁷ כלומר ברישא של דברי הטור: "כתב ה"ר אליעזר עני מישאל העובר על אחת מכל המצות אינו בכלל וחי
 אחיך עמך ואין חייבין ליתן לו צדקה עד שידעו ששב בתשובה" - מדובר במומר להכעיס שעשה עבירה.
⁷⁰⁸ סעיף ב'.

⁷⁰⁹ סיום דברי הטור – שלגביהם הקשה הב"י, כנ"ל אות ח'.

⁷¹⁰ לעיל אות ה': "שבוי שהמיר אפילו למצוה אחת כגון שאוכל נבילות להכעיס וכיוצא בו אסור לפדותו".

⁷¹¹ הט"ז נוקט שתחילת דברי הטור בסימן רנ"א הינם בעובר עבירה לתיאבון פעם אחת והמשך דבריו לגבי
 מומר לתיאבון ששונה באולתו, ועיין לקמן בקושיית הט"ז על שיטתו. לולי דברי הט"ז, היה מקום לפרש
 שכוונת הפרישה בתחילת דבריו הינה על עובר עבירה לתיאבון וסיום דבריו על שונה באולתו ולכן הוא מומר
 לתיאבון וכלל לא דיבר על עובר להכעיס, ואז תיושב קושיית הט"ז, ועיין לקמן אות... בדברי הש"ך ביו"ד סימן
 רנ"א ס"ק ג' שכך ביאר את דברי הטור, אבל לא כתב שזה הוא פירוש דברי הפרישה.

מומר להכעיס פעם אחת ומומר לתיאבון ששונה באוולתו	אין חובה לפדותו ומהשבי ולתת לא צדקה, אבל מותר
מומר להכעיס ששונה באוולתו	אסור לפדותו ומהשבי ואסור לתת לו צדקה
מומר לתיאבון פעם אחת	הרי הוא ככל אדם מישראל

הפרישה אינו מבאר מה היא הסברא שבחילוקן⁷¹² ומה המקור לדבריו⁷¹³. ונראה להציע שיסוד החילוק בין עבירה אחת לבין 'שונה באוולתו' הינו בדברי הגמ' ביומא דף פו : :

תנו רבנן, עבירות שהתודה עליהן יום הכפורים זה, לא יתודה עליהן יום הכפורים אחר. ואם שנה בהן צריך להתודות יום הכפורים אחר, ואם לא שנה בהן וחזר והתודה עליהן - עליו הכתוב אומר ככלב שב על קאו כסיל שונה באולתו משלי כ"ו י"א).

רבי אליעזר בן יעקב אומר, כל שכן שהוא משובח, שנאמר כי פשעי אני אדע וחטאתי נגדי תמיד. אלא מה אני מקיים ככלב שב על קאו וגו', כדבר הונא, דאמר רב הונא, כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה הותרה לו. הותרה לו סלקא דעתך ? אלא אימא, נעשית לו כהיתר⁷¹⁴.

---

⁷¹² וכן יש לעיין האם כוונתו לבאר דברי ספר יראים או רק את שיטת הטור (ועיין מש"כ באות י').
⁷¹³ בגמ' ביומא פו מצינו ש' יוסי ברבי יהודה אומר, שאדם שעבר עבירה שלש פעמים מוחלים לו, רביעית אין מוחלין לו.

⁷¹⁴ ובמשנה סנהדרין דף פא : "משנה. מי שלקה ושנה, בית דין מכניסין אותו לכיפה ומאכילין אותו שעורין, עד שחריסו מתבקעת" ובגמ' שם : "משום דלקה ושנה בית דין כונסין אותו לכיפה ? אמר רבי ירמיה אמר רבי שמעון בן לקיש, הכא במלקיות של כריתות עסקינן, דגברא בר קטלא הוא וקרובי הוא דלא מיקרב קטליה וכיון דקא מוותר לה נפשיה מקרבינן ליה לקטליה עליוה. אמר ליה רבי יעקב לרבי ירמיה בר תחליפא : תא אסברא לך, במלקיות של כרת אחת, אבל של שתיים ושל שלש כריתות - איסורי הוא דקא טעים, ולא מוותר כולי האי. מי שלקה ושנה, שנה, אף על גב דלא שילש ? לימא מתניתין דלא כרבן שמעון בן גמליאל דאי רבן שמעון בן גמליאל הא אמר עד תלת זימני לא הויא חזקה, אמר רבינא : אפילו תימא רבן שמעון בן גמליאל, קסבר עבירות מחזיקות "ועי"ש ובגמ' ביבמות סד : , ועוד. ומשמע שמכל האמור שיש הברל בין עבירה ראשונה לבין עבירה נוספת או שתיים נוספות.

ויתכן, שגמ' זו הינה יסוד דברי התוס' הנ"ל במסכת חולין. ולמדנו מכאן את החילוק בין עבירה לאחת ליותר מעבירה אחת. ומכאן למד הפרישה את דיוקן בדברי הטור שבתחילת דבריו בסימן רנ"א (דייק בדבריו אות ה') מדובר בעובר עבירה להכעיס שאין מצוה להצילו אם עבר עליה רק פעם אחת, אבל אם רוצה להצילו מותר, ובסיום דבריו דן על מומר לתיאבון ששנה באוולתו שדינו כמומר להכעיס פעם אחת.

יג. אמנם, כנגד דברי הפרישה עומדים דבריו המפורשים של הטור עצמו בסימן רנ"ב שכתב לאסור להציל עובר עבירה להכעיס אפילו בפעם אחת (לעיל אות ה') וכך היקשה עליו הט"ז ביו"ד סימן רנ"א ס"ק א',⁷¹⁵:

ולא נהירא לע"ד דגם בפעם א' כשעושה להכעיס יש איסור... וכן לשון הטור סימן רנ"ב ואפ"ה יש איסור לפדותו ומשמע בפעם אחת....⁷¹⁶.

שיטת הט"ז בביאור דברי הטור

יד. ט"ז יו"ד סימן רנ"א ס"ק א':

וע"כ נראה לתרץ גם קושית בית יוסף⁷¹⁷, דהא דכתב הטור אין חייבין לפדותו לאו למידק דאין איסור, אלא קמשמע לן דאף על פי שרואין ממנו שמתחרט והולך לעשות תשובה דאז ודאי אין איסור להצילו מכל מקום אין חיוב עדיין עד שיהיה ידוע לנו שעשה תשובה וקיבל דינו וכמ"ש בית יוסף בשם סמ"ק, זהו כוונת הטור בשם הר"ר אליעזר ומיירי כאן במומר ממש הרבה פעמים דומיא דסיפא דתיאבון...

⁷¹⁵ ועיין בצבי לצדיק על גליון השו"ע לסימן רנ"א סעיף ב' ובפת"ש בשם החוות יאיר סימן קל"ט ועוד מתשובות הפוסקים בעניינים אלו.

⁷¹⁶ ע"ש בראיותיו, ובביאור דברי התוס' בחולין שם מדובר דוקא לגבי מומר לחילול שבתות (וע"ז) וע"ש באריכות.

⁷¹⁷ לעיל אות ח'.

כלומר, עברייך להכעיס אפילו בפעם אחת נחשב מומר להכעיס וכפי שנאמר במפורש בדברי הטור ביו"ד סימן רנ"ב (אות ח'). אמנם הטור ביו"ד סימן רנ"א דן בתחילת דבריו על מומר להכעיס אפילו בפעמים הרבה שמתחרט על מעשיו אבל לא השלים את תשובתו, ולגביו נאמר הגדר המיוחד שאין חובת הצלה אבל אם ירצה להציל או לתת לו צדקה מותר ובכך דינו דומה למומר לתיאבון שחטא פעמים הרבה⁷¹⁸ שמותר להצילו אבל אין חובה בכך.

ומשמע, שאם לא עשה תשובה אסור להציל או לתת צדקה לעברייך להכעיס אפילו אם חטא פעם אחת. ואם עבר לתיאבון פעם אחת לא ביאר הט"ז את דינו, ויתכן שכיון שדברי הט"ז מוסבים על דברי הפרישה, יש מקום לומר שהוא חולק עליו רק במה שהקשה עליו, אבל בשאר דברים קיבל את שיטתו.

טו. נראה שהט"ז דייק את דבריו מכך שהטור כתב בתחילת דבריו "עד שידעו ששב בתשובה", וא"כ בתחילת הדברים מדובר במי שעבר עבירות הוחל להרהרל תשובה אבל לא השלם את תשובתו. אמנם יש לעיין האם דיוק זה הכרחי, שהרי יתכן שהטור מדובר גם על מי שלא שב בתשובה שלימה וגם על מי שכלל לא שב, וצ"ע.

שיטת הש"ך בביאור דברי הטור

טז. ש"ך יו"ד סימן רנ"א ס"ק ג'⁷¹⁹:

⁷¹⁸ יש לעיין מדוע הט"ז נוקט 'פעמים הרבה' ואילו הפרישה דן רק על מי ש'שונה באוולתו' משמע שתי פעמים בלבד.

⁷¹⁹ עי"ש בדבריו בתחילתם שדחה את שיטת הב"ח והפרישה. ועיין גם בדבריו הקצרים ביו"ד סימן רנ"ב ס"ק ה': "דאפילו בשביל פעם אחת שעשה כן להכעיס הוה מומר שלא להחיותו ולפרותו...".

היה נ"ל לומר דהטור מיירי כאן באינו מומר להכעיס ולא לתיאבון אלא שאינו חושש בדבר בין אוכל האיסור או ההיתר דבכה"ג אין איסור בדבר⁷²⁰ ...⁷²¹ ומשמע הכי כדברי הרא"ם בספר יראים⁷²² שם מדכתב דהא דר' אמי דאסור לפדות במומר מיירי להכעיס דהוי מין ואמאי לא מוקי לה כפשוטו וכדאיתא בש"ס דחזי ליה ישראל דשביק התירא ואכיל איסורא⁷²³.

אלא ודאי משום דבכה"ג⁷²⁴ אין איסור בדבר דשמא אינו עושה להכעיס. ומ"ש הטור בסיפא וכן מומר לתיאבון אשמועין רבותא דאפילו לתיאבון אינו חייב לפדותו⁷²⁵.

א"נ ברישא מיירי באינו רגיל בכך והוא עושה שלא לתיאבון ושלא להכעיס ובסיפא מיירי במומר לתיאבון שהוא רגיל בכך.

וישוב זה⁷²⁶ היה נ"ל נכון לישב דברי הטור והיינו שלא הזכיר ברישא להכעיס אך בסמ"ק כתב ברישא להכעיס ואפשר טעות סופר הוא.

אליבא דהש"ך, הטור (אות ח') בסימן רנ"ב (אות ח') דן על השבוי במעשהו של ר' אמי (אות ג'), ובסימן רנ"א בתחילת דבריו דן על אדם שאינו נחשב להכעיס ואף אינו נחשב לתיאבון שדינו כמו מומר לתיאבון. ונמצא שספר היראים חידש גדר חדש של עברייני שאינו לתיאבון ואינו להכעיס.

---

⁷²⁰ אין איסור לפדותו או לתת לו צדקה (אבל אין חיוב).

⁷²¹ עי"ש ראייה משיטת הר"ן.

⁷²² לעיל אות ה'.

⁷²³ כנ"ל אות ג' במעשה דר' אמי.

⁷²⁴ שאינו חושש לאכול איסור או היתר. ונראה שיש הבדל בין מי שיש בפניו היתר ואיסור ובכוונה אוכל את האיסור שכך היה נוהג השבוי שר' אמי לא פדה אותו כיון שנחשב מומר להכעיס, לבין אדם ש'אינו חושש', והיינו שאינו שם לב מה מביאים בפניו ולא חשוב לו מה יאכל, אבל אין לו כוונה מיוחדת לאכול דוקא את האיסור. ועיין הערה 669.

⁷²⁵ אבל אם ירצה לפדותו מותר.

⁷²⁶ 'ישוב זה' כולל את שתי האפשרויות שהעלה הש"ך, שבשתייהן תחילת דברי הטור אינם ביחס למומר להכעיס.

סיכום שיטות מפרשי הטור:

יז. על פי המבואר, נאמרו כמה שיטות בביאור שיטת הטור, וכדלקמן:

ש"ך	ט"ז	פרישה	ב"ח	
לתיאבון	מותר, וכך גם דינו של מי שאינו לתיאבון ואינו להכעיס	פעם אחת – חובה. שונה באולתו - מותר	צדקה – אין בה חיוב אבל מותרת, פדיון אסור בלהכעיס	
להכעיס	אסור, אבל אם 'בתהליך' של תשובה - מותר	פעם אחת – מותר. שונה באולתו - אסור		

פסק השו"ע וסיכום

יח. כנ"ל הב"י תמה על דברי הטור (עיין אות ח'), והוא עצמו פסק בהלכות צדקה בשו"ע יו"ד סימן רנ"א סעיף א'-ב'⁷²⁷:

מי שהוא עברייך במזיד על אחת מכל מצות האמורות בתורה ולא עשה תשובה, אינו חייב להחיותו ולא להלוותו⁷²⁸. (ומפרנסים עניי עובדי כוכבים עם עניי ישראל, מפני דרכי שלום) (טור מגמרת פרק הניזקין).

⁷²⁷ ועיין גם ב'עד דרוש אחיך' עמ' 520 'למי לא משיבים אבידה'.

⁷²⁸ בשו"ת חוות יאיר סימן קל"ט האריך לבאר שגנב יהודי למרות שהוא מומר לכך, יש לפדותו מהשר ואין להתרשל ולפטור עצמם בכך הוא מומר, כיון שגנב זה אינו להכעיס ולכן יש חובה להצילו (ובסופו של דבר השר הרג אותו, ועלתה השאלה האם יש להוציא ממון להביאו לקבר ישראל, והחוות יאיר נקט שלא, ומה

(סעיף ב') מי שהוא עבריין להכעיס, אפילו למצוה אחת, כגון שאוכל נבילה היכא דשכיח בשר כשרה, אסור לפדותו אם נשבע (כ"מ בשי"ס ס"פ השולח וטור ס"ס רנ"ב) אבל עבריין לתיאבון, אין איסור בדבר אם רוצים לפדותו, אבל אין מחויבים בכך. (ב"י דקדק מלשון הרמב"ם וספר יראים סימן מ"ז)⁷²⁹.

מסתבר שהשו"ע אינו מחלק בין פדיון שבויים לבין מצות צדקה (שחלוקה זו עלתה רק בדברי ה"ח – לעיל אות ט'). ובסעיף ב' הוא דן במפורש על עבריין להכעיס, שלגביו קיים איסור לפדותו ולתת לו צדקה (ולהלוותו). ומכאן שבסעיף א' מדובר על מומר לתיאבון (וכך פירש את דבריו בביאור הגר"א בס"ק א', ערוה"ש סעיף י"ג, ועוד), שלגביו אין חיוב לתת לו צדקה וכו' אבל מותר אם רוצה בכך.

יסוד דברי השו"ע בשיטת היראים (עפ"י הסמ"ג שהב"י שיבח את לשונו - לעיל אות ו'). אמנם שיטת תוס' (לעיל אות ד') שבמומר לתיאבון יש חובה (ולא רק

שאומרים שאין מנוחה לנפטר עד שיבוא לקבר ישראל "לאו כל דבר השגור בפי ההמון אמת, ולא ניחא לאלפים ולרבבות הנטבעים ונשרפים... דלימרו הכי" ואל להשתדל עבור זה – עי"ש בפרטי הדבר). אמנם בפת"ש ביו"ד סימן רנ"א ס"ק א' תמה על דבריו, שהרי מדברי השו"ע שלפנינו מוכח שבמומר לתיאבון אין חובה להצילו אלא יש רק היתר להצילו וכיצד נוקט החוות יאיר שיש חובת הצלה? ולא יישב את דבריו. יתכן שיש להציע ששיטת החוות יאיר היא שדברי השו"ע לא נאמרו בסכנת נפשות, אמנם לא נראה לומר כך שהרי בפדיון שבויים עליו דן השו"ע והרמ"א יש ג"כ סכנת נפשות. ושם, דוקא כיון שמדובר בגנב שעליו נאמר "לא יבוזו לגנב כי יגנוב למלא נפשו כי ירעב" (משלי ו' ל) והחוות יאיר מציין לפסוק זה וכותב: שיש חיוב "הצלת זה האביון". ומשמע שמדובר בגנב אביון שעקב מצוקתו שהיה תאב לפת לחם בא לידי מעשי גניבה ולכן למרות שהוא מומר לגניבות, אין זה מומר לתיאבון רגיל שאין חובה לפדותו, אלא זה מומר שיש חובה לפדותו, וצ"ע. וכתב בשו"ת איתן האזרחי סימן מה, וז"ל: "ותמיד אני צועק ככרוכיא על מנהיגי הדור, שכל גנב או חוטא שבא למאסר, עושין השתדלות לפדות אותו ע"י שחדים. דבר זה בעו"ה מרבה פשעים וגניבות, כל אחד עושה מה שלבו חפץ ורבו פריצי הדור, כאלו אנחנו רואים בעו"ה רוב גנבי ישראל. על כן ח"ו שלא לתת פרוטה לפוטרו ממנו. ואם יצא מכלל הדת לכפיה כמו שתמיד הכומרים מפתים אותו, ועל ידי זה רוצים לפוטרו ממיתה, על זה אני דואג וע"ז אנו חייבים לתת שחדים שיעשו נקמה, ולא יועיל לו הכפירה. כי אם ח"ו יהיה כזאת, כל רשע יעשה מה שרוצה, ויכל לכפירה. ע"כ ראוי לעשות השתדלות לבטל, זה רק שיגיעו נקמה, ואז וכפר אדמתו עמו, ואנחנו נקיים..."

וכתב בשו"ת שבט הלוי חלק ה' סימן קל"ה: "ועיין מש"כ בעניי בשו"ת שבט הלוי חיו"ד סי' נ"ח דכל זה בזמננו שהי' סכנת נפשות בדבר אם לא יפדוהו אבל בזמנינו דרך כלל רק סוגרין אותו במאסר שלא יזיק הרבים היכא דגנב וכו' ואינו בא אפילו ליד ספק סכנה אם רואים ביד טובה לצבור אינם חייבין לפדותו כאשר בארתי גם בשבט הלוי ח"ד סי' קכ"ד אות ג', ויש מציאות לפעמים דאפילו למסרו להם מותר כאשר כתבתי שם ועיין ברמ"א חור"מ סי' שפ"ח סי"א ובבאר הגולה שם, וע"ע בד"ת יו"ד סי' קנ"ז ס"ק נ"ג מש"כ בשם הבי"ח בזה".⁷²⁹ ובסימן רנ"ב סעיף ו' כתב הרמ"א: "ושבוי שהמיר אפילו למצוה אחת כגון אוכל נבילות להכעיס, אסור לפדותו (טור) וצוין לעיין בסימן רנ"א.

רשות) ונראה שכשיטתו פסק הגר"א ביו"ד סימן רנ"א ס"ק א':

ותוס' בעבודת כוכבים כ"ו ב' ד"ה 'אני' כתבו דמחויבין לפדותו ולהלוותו וכן עיקר.

יט. העולה מהדברים לגבי חיוב צדקה, הלואה ופדיון שבויים ביחס למומרים:

- עיין בטבלת הסיכום באות יז.
- לגבי מומר לתיאבון, נחלקו היראים והתוס' האם מותר לתת לו צדקה וכו' או חובה, והשו"ע פסק כיראים והגר"א כתוס' (אות יח)⁷³⁰.

---

⁷³⁰ ולגבי מומרי זמננו – עיין הערה 669.

גר יתום ואלמנה – קדימה במעשר עני ובעדקה

הקדמה

א. פעמים שאדם נותן צדקה ישירות לעני ופעמים שהוא נותן לצדקה לגבאי צדקה, בהלכה נאמרו סדרי קדימה בנתינת צדקה⁷³¹. לקמן נדון על פי מה נקבעו סדרים אלו, האם הם נאמרו ביחס לאדם הפרטי⁷³² או ביחס לגבאי הצדקה או לשניהם, מה דינו של מי שנתן צדקה שלא על פי הסדר, האם לא קיים מצוה או שקיים מצוה ועבר על החיוב לתת על פי הסדר⁷³³. ותחילה נדון בדין מעשר עני ולאחר מכן בדיני צדקה.

לגר ליתום ואלמנה במעשר עני

ב. עיקר דין מעשר עני נאמר בתורה בפרשת ראה, דברים ק"ד, פס' כ"ח – כ"ט:

⁷³¹ עיין גם במוליכך בדרך – שם גם נסב הדיון בדיני קדימה בנושאים שונים.

⁷³² וכן, האם יש הבדל בין מי שנדר צדקה ולאחר מכן נותן אותה שלא על פי הסדר שקבעו חז"ל לבין מי שמיעקרא נדר צדקה לפלוני שאינו הראשון בסדר העדיפויות.

⁷³³ אדם שהניח תפילין והקדים תפילין של ראש לתפילין של יד, הינו אדם שמקיים מצוות תפילין רק שהפסיד את החיוב להניח תפילין של יד קודם לתפילין של ראש. ומי שנותן תרו"מ שלא על פי הסדר, קיים את מצוות הנתינה אבל אינו יכול לומר וידוי מעשרות – עיין רש"י דברים כ"ו י"ג. אמנם, מי שכותב מזוזה שלא כסדרה, המזוזה פסולה ואין לה תקנה כמבואר בשו"ע יו"ד סימן רפ"ח סעיף ג'.

מקצה שלש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך בשנה ההוא והנחת בשעריך: ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך והגר⁷³⁴ והיתום והאלמנה אשר בשעריך ואכלו ושבעו למען יברכך ה' אלקיך בכל מעשה ידך אשר תעשה⁷³⁵.

הלוי מקבל מעשר ראשון ואילו הגר והיתום והאלמנה זכאים למעשר עני⁷³⁶, ודין זה נאמר גם בפס' כי תבוא לגבי וידוי מעשרות, דברים כ"ו יב – י"ד:

כי תכלה לעשר את כל מעשר תבואתך בשנה השלישית שנת המעשר ונתתה ללוי לגר ליתום ולאלמנה ואכלו בשעריך ושבעו: ואמרת לפני ה' אלקיך בערתי הקדש מן הבית וגם נתתיו ללוי ולגר ליתום ולאלמנה ככל מצותך אשר צויתני לא עברתי ממצותיך ולא שפחתני.

בתורה נאמר שמעשר זה מתחלק 'לגר ליתום ואלמנה', אמנם בכל מקום נקרא מעשר זה 'מעשר עני', כלומר לא דוקא המנויים בתורה במפורש אלא 'דיבר הכתוב בהווה' וציין שלשה אלו שמצוי בהם העוני, אבל לא דוקא הם ואדרבא אם אחד מאלו המנויים בפסוק הינו עשיר, אין לו זכות ליטול מעשר עני⁷³⁷.

734

735 ספר המצוות לרמב"ם, מ"ע ק"ל: "שצונו להוציא מעשר עני בכל שנה שלישית מן השמיטה ובשלישית שאחר כל שלישית כלומר בכל שישית מן השמיטה גם כן. והוא אמרו יתעלה (ראה יד) מקצה שלש שנים תוציא את כל מעשר וכו'".

736 עיין רש"י שם.

737 כתב הרמב"ן דברים כ"ד י"ד: "וכן אם כסף תלוה את עמי את העני עמך (שמות כב כד), וכן לגר ליתום ואלמנה יהיה (להלן פסוק יט), שהם העניים ברוב. וכן בהרבה מקומות דיבר בהוה, כמו לא תחסם שור בדישו (להלן כה ד), לא תחרש בשור ובחמור יחדיו (לעיל כב י). ובספרי (תצא קמה) אמרו, אם כן למה נאמר עני ואביון, ממהר אני ליפרע על ידי עני ואביון יותר מכל אדם. ודרשו מגר – זה גר צדק, לעבור עליו בשני לאוין". יש לעיין מניין פשוט לחז"ל שמדובר במעשר עני ולא במעשר המיועד דוקא לגר יתום ואלמנה (ולאו דוקא על פי מצבם הכלכלי) וכפי שמעשר ראשון מיועד לכל לוי ללא קשר למצבו הכלכלי ודוקא ללוי (ולא לישראל ולא לכהן), ועוד שפעמים התורה נוקטת לשון מפורשת ביחס ל'אביון' או 'עני' כלומר מציינת אותם בפני עצמם (ובזכרה ז' י': "ואלמנה ויתום וגר ועני אל תעשוקו") וא"כ שם אין גר יתום ואלמנה אינו דוגמא לעניים אלא הוא דוקא לשלשה אלו. ומה עוד שמצאנו יחס מיוחד לאנשים אלו. כגון דין מפורש "כל אלמנה ויתום לא תענון (שמות כ"ב כ"א וכתב הרמב"ם בפרק ו' מהלכות דעות פרק ו' הלכה י'): "מפני שנפשו שפלה למאד ורוחם נמוכה..." וביחס לאלמנה כתב הש"ך בחו"מ סימן צ"ז ס"ק א' (בדין שאין ממשכנין אלמנה): "שלבה שבור דואג" או "עושה משפט יתום ואלמנה גר לתת לו לחם... (דברים עקב י' י"ח) וכן "אורור מטה משפט גר יתום ואלמנה (דברים כ"ז ט). וא"כ מנין לחז"ל שמעשר זה מיועד לכלל העניים? וצ"ע.

ובדין מעשר עני, קיימת מציאות בה העניים באים מעצמם לשדה (לגורן) ליטול מעשר עני (הפסוק בפרשת ראה בו נאמר "והנחת בשעריך") וקיימת מציאות בה בעל הבית מביא את המעשר לביתו ומחלק לעניים (הפס' בפרשת כי תבוא בו נאמר "ונתת"⁷³⁸). והחילוק בין המקרים הוא, שבשדה אין לבעל הבית זכות לקבוע מי יטול אבל בבית הוא יכול להחליט שהוא רוצה לתת לעני זה ולא לעני אחר וכמבואר ברמב"ם בפרק ו' מהלכות מתנות עניים הלכה י':

ומעשר עני המתחלק בגורן אין בו טובת הנאה לבעלים אלא העניים באים ונוטלים על כרחו ואפילו עני שבישראל מוציאין אותו מידו, אבל המתחלק בבית יש לו טובת הנאה לבעלים ונותנו לכל עני שירצה.⁷³⁹

כלומר במעשר עני המתחלק בבית – יש זכות לבעל הבית לקבוע מי הוא העני שיקבל ממנו.

ג. יש לעיין האם הסדר שנאמר בתורה "לגר ליתום ולא למנה", מלמד על סדר קדימה

ואולי לבאר על פי האמור בדין לקט בויקרא כ"ג כ"ב: "ולקט קצירך לא תלקט לעני ולגר תעזוב אותם". ובספר דברים נאמר בדין זה בפרק כ"ד "לגר ליתום ולא למנה יהיה, משמע שגר ויתום הינה בכלל עני ואכתי צ"ע. ועיין גם ירושלמי פאה פרק ו' הלכה ד' בסופה ובספרי בפש' ראה אות ק"י: "והגר והיתום והאלמנה אשר בשעריך, יכול בין חסרים ובין שאין חסרים ואל תתמה שהרי הוא אומר (דברים כד יז) ולא תחבול בגד אלמנה בין עניה ובין עשירה תלמוד לומר (ויקרא יט י) עני מה עני חסר אף כולם חסרים יכול בין בני ברית ובין שאינם בני ברית תלמוד לומר לוי מה לוי בן ברית אף כולם בני ברית". ומשמע שגר יתום ואלמנה הם דוקא עניים.

⁷³⁸ תוס' חולין דף קלא. ד"ה "מעשר": "דשני דיני מעשר הם אחד מתחלק תוך הבית ואחד מתחלק בתוך הגרנות כדמשמע בפ"ב דנדרים (דף פד): ואותו המתחלק תוך הגרנות אין לבעלים בו טובת הנאה אלא באותו המתחלק בתוך הבית ובספרי מפרש להו מקראי כתוב אחד אומר מקצה שלש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך והנחת אלמא צריך להניחו בגורן ובאין עניים ונוטלים אותו וכתוב אחד אומר כי תכלה לעשר וגו' ונתת ללוי וגו' אלמא בתוך הבית מחלקו מדכתיב והנחת הא כיצד עד הפסח שהוא זמן גשמים ואם מניחו בחוץ נפסד מחלקו בתוך ביתו וזה מעשר עני המתחלק בתוך הבית מכאן ואילך שהוא ימי הקיץ מניחו בחוץ בגרנות ועניים באים ונוטלים אותו".

⁷³⁹ וכתב בערוה"ש העתיד, זרעים, סימן י"ד סעיף ו': "יראה לי דדוקא במה שהתורה צותה לו להביאו לבית כמו עד הפסח, אבל בקיץ כשלא היו עניים או נאנס והוכרח להכניסו לבית אין לו בו טובת הנאה, אלא כשיבואו עניים יטלו ככל דיני מעשר עני המתחלק בגורן, כיון שעיקרו של מעשר זה הוא מהגורן, למה ירויה בעה"ב מזה".

(הגר קודם ליתום וכו', או שאין להסיק מכאן על סדרי קדימה⁷⁴⁰. הרמב"ם בהלכות מתנות עניים בפרק ו' שדן על מעשר עני כלל לא הזכיר ציין לר יתום ואלמנה. וכתב החזקוני בדברים כ"ו י"ב:

ונתת ללוי ולגר ליתום ולאלמנה – לאיזה מהם שתצא.

כלומר, אין בסדר הפסוק כדי ללמד על סדר הקדימה של הנתינה (ובפשטות גם עצם העובדה שהם הוזכרו בפסוק אינה נותנת להם עדיפות על פני עניים אחרים). אמנם החזקוני סתם דבריו ולא ביאר מדוע. יתכן לבאר על פי האמור לעיל שיש מעשר שהעניים באים לגורן ונוטלים ויש מעשר אותו מחלק בעל הבית ולגבי שניהם נאמר "גר יתום ואלמנה", וכשם שאם העניים נוטלים בעצמם כל הרוצה ליטול נוטל ואין סדר קדימה⁷⁴¹ אף בעל הבית המחלק בעצמו אינו צריך להקדים את המוקדם בפסוק, וצ"ע. עוד יתכן לומר שכיון שחז"ל למדו שלא דוקא גר יתום ואלמנה אלא כל עני, אם כן אין דין קדימה וכל העניים ידם שווה.

ולכאורה יש להביא ראיה לשיטת החזקוני מדברי המשנה בהוריות דף יג. בדין פרנסת עניים:

כהן קודם ללוי, לוי לישראל, ישראל לממזר וממזר לנתין ונתין לגר.

כלומר, אין לגר שום עדיפות על שאר עניים ולהיפך הוא אחר ישראל, ואילו היינו נוקטים בסדר הפסוק מלמד על סדר קדימה, היה ראוי להקדימו. ומוכח שמהמשנה נוקטת שלגר אין זכות קדימה כלל (ואף לא הזכירה את היתום והאלמנה כחלק

---

⁷⁴⁰ והעלה ספק זה גם בספר איילת השחר לדברים ט"ו, כ"ט יובאו דבריו לקמן אות ז'. ובעצם השאלה הרי זו שאלה כללית, האם לעולם הקודם בפסוק דינו קודם. ולגבי סדר קדימה בברכות מא: שכל הקודם בפסוק קודם לברכה, ויש להאריך בענין זה, ועיין הדר יעקב (הרב יעקב סופר) חלק ה' סימן כ"ד, חבצלת השרון (קרליבך) לפ' ראה פי"ד פס' ט"ו.

⁷⁴¹ ודוחק לומר שהעניים ביניהם ובין עצמם צריכים להקדים את הר לפני היתום וכו' – ועיין בעז"ה לקמן אות.. בדבר. המשפטי שמואל.

מסדר העדיפויות) – ועיין לקמן אות ה', ו' בדיון על הראיה מהמשנה והאם ניתן לדמות דין מעשר עני לדין צדקה (עליו מדובר במשנה).

ד. גמ' יבמות דף ק. :

תנו רבנן... ובמקום שחולקין מעשר עני – נותנין לאשה תחילה⁷⁴². מאי טעמא ? משום זילותא⁷⁴³.

אמר רבא מרישא כי הווי אתו גברא ואתתא לדינא קמאי הוה שרינא תיגרא דגברא ברישא, אמינא דמיחייב במצוות, כיון דשמענא להא, שרינא תיגרא דאיתתא ברישא, מאי טעמא ? משום זילותא⁷⁴⁴.

הגמ' אינה דנה על גר יתום ואלמנה, אלא על קדימתה של האשה לאיש, ומסתבר שמדובר בדין דרבנן, ואין בגמ' התייחסות לגבי הפסוק בו נאמר דין 'גר יתום ואלמנה' ויתכן שנסיק מכאן מכאן שהגמ' סוברת שהפסוק אינו מלמד דין קדימה. או שלמרות שהפסוק מלמד שיש דין קדימה לגר ולאחריו ליתום ולאחר מכן לאלמנה (ולאחר מכן לכל אדם), כל זה בין שלשה אלו אבל לולי זאת יש להקדים את האשה מפני 'זילותא'. והחידוש הוא שלמרות ה'זילותא' של האשה כאשר מדובר בגר ויתום, הם קודמים לה, וצ"ע.

וביחס בין יתום ליתומה מבואר בגמ' כתובות דף סז. – סז :

⁷⁴² האם מדובר באשה אלמנה או בכל אשה ? בפשטות אין חילוק.

⁷⁴³ מדוע זילותא מהווה סיבה לדין קדימה ? יתכן שחלק ממצות צדקה היא גם מניעת הזלזול ויתכן שאין זו מכה הלכות צדקה אלא הלכה כללית שיש למנוע זלזול – ועיין בהערה הבאה.

⁷⁴⁴ פירוש, מעיקרא כשבאו לפני איש ואשה לרון, הקדים את האיש מפני שחייב במצוות, אחר ששמע את סברת ה'זילותא' – הקדים את האשה, ומוכח שנוקט שדין זילותא אינו מכלל הלכות צדקה (שהרי דין אינו צדקה) אלא דין בפני עצמו.

ת"ר, יתום ויתומה שבאו להתפרנס, מפרנסין את היתומה ואחר כך מפרנסין את היתום⁷⁴⁵, מפני שהאיש דרכו לחזור על הפתחים ואין אשה דרכה לחזור. יתום ויתומה שבאו לינשא, משיאין את היתומה ואחר כך משיאין את היתום, מפני שבושתה של אשה מרובה משל איש.

ה. ספר הברית השלם, מאמר י"ג פרק כ"ג:

כל לב נשבר ונדכא יותר קודם לחבירו, לכן אלמנה קודם ליתום ויתום לאינו יתום וכדומה תקיש לשאר הנדכאים.

ובבית שלמה (הרב שלמה אבל), עמ' ל' הגהה ח' כתב:

וזה למותר להגיד כי נדרש לנו להשקיף על המקבל על ערך העניים ומחסורם והעני והקשה יום ביותר דין קדימה לו. ויש דין קדימה ליתום ואלמנה, הלא דבר זה מפורש בתורה במעשר עני שאמרה ובא הגר והיתום והאלמנה, וכל הקודם בפסוק הוא קודם לחבירו, כי הקדימה התורה כל אחד ואחד לפי מצבו הרע ביותר על חבירו. וכן אמרו חז"ל (כתובות סו) שהאשה קודמת לאיש לפי שהאשה היא חלושה ורכה למצוא... ופרנסתה.

כלומר, הפסוק מלמד על סדרי קדימה והגר קודם ליתום וכו' והטעם הוא כי גר מצבו רע ממצב היתום וכו'. אמנם בהגהות וחיידושים מאת הרב אברהם צבי קמאי והרב אליהו קמאי בסוף ספר בית שלמה הנ"ל עמ' פ"ה השיגו על דבריו:

---

⁷⁴⁵ עיין לקמן.

וכל הקודם בפסוק... צ"ע אם יש ללמוד מהאי קרא, אי"כ אמאי
אקדמיה קרא לגר, הא אמרינן בשלהי הוריות ישראל קודם לחלל כו'
ונתין לגר וכ"פ ביו"ד סימן רנ"ט ס"ט⁷⁴⁶ ?

והעיקר בזה נראה דקרא כיון דלא קאמר לעני רק קחשיב הני,
מסתמא אמרינן דחשיב מקודם מי שרגיל יותר להיות עני היינו גר
שאין לו נחלה כלל ויתום שאין לו מי שידאג עבורו ואח"כ אלמנה
דלפעמים היא עשירה.

לא מצאנו בדבריהם ישוב לקושייתם מדוע במשנה בהוריות לא הקדימו את הגר
ועוד שכלל לא הזכירו שם לא יתום ולא אלמנה, וצ"ע. אבל מוכח מדבריהם שהם
סוברים שהפסוק אכן מלמד על סדר קדימה או שנאמר שהתורה אמרה לשים לב
במיוחד לצרכים של גר יתום ואלמנה ולבדוק האם יש להם די מחסורם, אבל אין
זה אומר להקדימם לישראל.

ו. המשנה בהוריות ממנה הקשו הרבנים קמאי (באות הקודמת) דנה בדין צדקה ומכלל
דבריהם נראה שאין חילוק בין צדקה לבין מעשר עני לכן דנו כיצד לבאר את דין
המשנה עם לשון הפסוק, אמנם במשפטי שמואל (הרב ורנר) סימן ד' העיר על
דבריהם:

ואשר נראה בס"ד דמעשר עני חלוק בזה מדין צדקה, שהרי מעשר עני
לאחר קריאת שם והפרשתו נעשה ממון עניים שהתורה זיכתה אותם
בהם ולא דמי לצדקה דכל זמן שלא נתן לעני הרי הוא הבעלים⁷⁴⁷. ולכן
כאשר הוא מחלק צדקה מכספו הוא חייב הוא לנהוג לפי סדרי
הקדימות להקדים אשה לאיש לא כן במעשר עני שעם הפרשתו הרי
הם ממון עניים לא שייך לחייבו במצות קדימה בממון שאינו שלו.

⁷⁴⁶ כנ"ל אות ג'. ולקמן בפרק 'סדרי קדימה' ובהערות 770, 817.
⁷⁴⁷ עיין ליד ציון הערות 165, 505 בשיטת הגרמ"פ זצ"ל בענין הבעלות.

מדבריו נראה, שהוא נוקט שבמעשר עני למרות שהתורה נקטה "גר יתום ואלמנה", אין בכך ללמד על סדר קדימה, לעומת זאת בצדקה יש להקדים אשה לאיש כמבואר במשנה במסכת הוריות. וטעם החילוק הוא שמעשר עני איננו ממון הנותן אלא ממון העניים ובין העניים עצמם לא שייך דין קדימה, אבל בצדקה בה אדם נותן משלו לעניים, קבעו חז"ל שעל הנותן להקדים אשה לאיש⁷⁴⁸.

ועל פי השיטה שיש מקום ללמוד מהפסוק סדר קדימה ולכן יש להקדים גר ליתום וכו' במעשר עני, האם בהכרח יש להסיק מכאן שכך גם הדין בצדקה או שיש מקום לחלק ולומר שדוקא במעשר עני שתורה היא זו שציוותה עליו, יש סדר קדימה אבל בצדקה שאדם עושה מרצונו לא נאמר סדר זה מדין תורה וצ"ע.

קדימה במשפט

ז. בגמ' ביבמות דף ק. הסיק רבא להקדים את האשה לאיש בבואם לדין (לעיל אות ד'). ולגבי יתום ואלמנה פסק הרמב"ם בפרק כ"א מהלכות סנהדרין הלכה ו' (ובעקבותיו השו"ע בחו"מ סימן ט"ו):

היו לפני הדיינים בעלי דין הרבה מקדימין את דין היתום לדין האלמנה שנאמר 'שפטו יתום ריבו אלמנה' (ישעיהו א' י"ז) ודין אלמנה קודם לדין תלמיד חכם⁷⁴⁹, ודין תלמיד חכם קודם לדין עם הארץ, ודין האשה קודם לדין האיש שבושת האשה מרובה.

ובספר איילת השחר, דברים, ראה פט"ו פס' כ"א במהדורה החדשה כתב:

⁷⁴⁸ פעמים שאדם נודר לצדקה או נותן ללא שנדר מקודם ואז יש להקדים אשה לאיש וכו' וכן כהן ללווי. אולם פעמים אדם כבר מפריש צדקה (כגון. קופת צדקה שכבר זכתה לעניים) ויש מקום לומר שהקופה זכתה לעניים ולפי זה במקרים אלו שוב מדובר בממון עניים שאין בהם זכות קדימה, וצ"ע. וכן יל"ע לשיטתו מה דין ממון צדקה שביד גבאי שאם כבר זכו בו עניים שוב לא נאמר דין הקדימה, אמנם יתכן לומר שמעיקרא יש לתת את הצדקה כפי שקבעו חז"ל, וצ"ע.

⁷⁴⁹ עיין כס"מ ולח"מ.

והגר והיתום והאלמנה יל"ע אם יש דין קדימה לתת כפי הסדר שכתובים בפסוק כאן ? ולמבואר בהוריות י"ג. דהאיש קודם לאשה להחיות א"כ בלא"ה צריך להקדים יתום⁷⁵⁰ אמנם עדיין יש נ"מ אם צריך להקדים יתומה לאלמנה.

(מהד' חדשה) והעירו דברמב"ם ה' סנהדרין פכ"א ה"ו כתב דמקדימים דין יתום לדין אלמנה שנא' 'שפטו יתום ריבו אלמנה' וא"כ גם בדין הזה ? י"ל שאפשר לדייק כן אמנם י"ל ששם מדייקים כן כיון שהפסוק מפריד וכתב על אלמנה 'ריבו'.

כלומר מהפסוק 'לגר ליתום והאלמנה' אין להסיק דין קדימה כי נכתבו ברצף, אבל כאשר יש הפסק, בא ללמד שהאחד קודם לחבירו, אמנם הוא לא ביאר טעם ומקור לחילוק זה.

סיכום

ח. העולה מהאמור לעיל :

- בתורה נאמר שיש לתת מעשר לגר ליתום ואלמנה, אמנם הרמב"ם לא הזכיר שיש להם דין קדימה על פני עניים אחרים (אות ב' ג').
- מחלוקת האם סדר הפסוק מלמד על סדר קדימה (אות ג, ה').
- יש לדון האם יש להסיק מדין מעשר עני לדין צדקה (אות ה' – ו').
- בבית דין יש להקדים דין יתום לדין אלמנה, אולם אין הכרח להסיק מכאן לדין מעשר עני (אות ז').

⁷⁵⁰ צ"ע מדוע הזכיר דין 'להחיות' בו אכן האיש קודם לאשה, והרי כאן הדיון אינו על 'להחיות' כי אם על פרנסה ממעשר עני או צדקה ולגבי פרנסה המשנה מקדימה את האשה לאיש – וכן"ל.

סדרי קדימה בצדקה – עני לעומת אביון

הקדמה

א. בפסוקי התורה מצאנו כמה וכמה שמות לאנשים שאין להם די פרנסתם. כגון: עני, אביון, דל⁷⁵¹. יש לעיין האם מדובר בשמות נרדפים לאותו אדם עצמו או שכל שם

⁷⁵¹ שמות פרק כב, כד-כו: "אם כסף תלוה את עמי את העני עמך לא תהיה לו כנשך לא תשימונו עליו נשך: אם חבל תחבל שלמת רעה עד בא השמש תשיכנו לו". אם ננקוט שעני ואביון הם שני מושגים ואביון במצב קשה יותר מעני. האם נוכיח מכאן שמצות ההלוואה היא דוקא לעני ולא לאביון כיון שאדם שידוע שאין לו אפשרות להחזיר עדיף לא להלוות לו (טור ח"מ סימן צ"ז וע"ע חונן ומלוה עמ' שכ"א ואילך) ומסתבר שאביון לא יוכל להשיב.

אמנם במקום אחר מוכח לכאורה שלא כדברינו שהרי בדין משכון (שניתן על ידי הלואה למלוה) אמרה תורה בדברים ט"ו פס' ו: ואילך: "פי' יהיה בך אביון מאחד אביון שערך בארץ אשר ה' אלקיך נתן לך לא תאמין את לבך ולא תקפץ את ירך מאחריך האביון: כי פתח תפתח את ירך לו והעבט מעביטני די מחסרו אשר יחסר לו: השמר לך פן יהיה דבר עם לבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה ורעה עינך באחריך האביון ולא תתן לו וקרא עליך אל ה' יהיה בך חטא: נתון תתן לו ולא ירע לבך בתתך לו כי בגלל הדבר הזה יברךך יקו אלקיך בכל מעשך ובכל משלח ידך: כי לא יחדל אביון מקרב הארץ על כן אנכי מצוך לאמר פתח תפתח את ירך לאחריך לעניך ולאביוןך בארץ". ומדובר בהלוואה לאביון ולא לעני? ושואל במציאות שיש לאביון משכון מותר להלוות לו כיון שיש למלוה ממה לפרוע. ואמנם בפסוקים אלו יש לעיין מה הטעם שתורה פתחה באביון וסיימה ב"עניך ולאביוןך", וצ"ע.

ומ"מ נראה שעני ואביון אינם באותה הגדרה ואף דוד המלך אומר בתהילים פ"ו ב': "תפלה לך דוד ה' אוןך עניי פי עני ואביון אני", ויש לעיין שאם מדובר בני מצבים שונים כיצד יכולים שניהם להיות באדם אחד (ועיין במפרשי תהילים מ' פס' י"ח) וצ"ע.

ובערוך השולחן או"ח סימן תרצ"ד סעיף ג': "יראה לי דאע"ג דבתורה עני ואביון שני דברים הם כדכתיב בתצא [דברים כד, יד] לא תעשוק שכיר עני ואביון ושני דברים הם כדאיתא בב"מ [ק"א:]: דאביון יותר מעונה מעני ולשון אביון הוא האובה ואינו משיג [רש"י שם ד"ה אביון] ונגד זה אביון אין לו בושת לבקש והעני יש לו בושת.... ומ"מ אינו כן, וראיה דבפ' ראה כתיב כי יהיה בך אביון וגו' [דברים טו, ז] כי לא יחדל אביון וגו' פתח תפתח את ירך לאחריך לעניך ולאביוןך בארץ [שם יא] הרי שפתח באביון וסיים בשניהם אלמא דהכל אחד". ולא יישב.

ובדיני עוללות נאמר בתורה ביקרא י"ט יא: וְכָרְמָךְ לֹא תְעוּלֵל וּפְרִיט כְּרָמְךָ לֹא תִלְקֹט לְעֵנִי וְלַגֵּר תַּעֲזֹב אֹתָם.... ולא שמענו שרק עני מותר לו ליטול ואביון יהיה אסור לו ליטול. ושואל ק"ו, אם עני מותר לו ליטול כ"ש שגם אביון, אמנם צ"ע לשם מה נאמר כאן "גר". וכן הוא בדין הפאה בויקרא כ"ג כ"ב: "וּבְקִצְצְכֶם אֶת קְצִיר אֲרָצְכֶם לֹא תִקְלָה פֶּתַח שְׂדֶךְ בְּקִצְצְךָ וְלִקֹּט קְצִירְךָ לֹא תִלְקֹט לְעֵנִי וְלַגֵּר תַּעֲזֹב אֹתָם....".

ועוד שבתורה שבדברים פרק ט"ו, פס' ד' נאמר: "אִפְסֹס כִּי לֹא יִהְיֶה בְּךָ אֲבִיוֹן....". ולאחר מכן (כנ"ל): "כִּי לֹא יִחְדַּל אֲבִיוֹן מִקְרֵב הָאָרֶץ". והאם הכוונה היא שאביון לא יהיה, אבל עני חלילה כן יהיה? והריטב"א במס' שבת דף סג. כתב: "אפס כי לא יהיה בך אביון שיהיה תאב לכל כלישנא דאביון אבל ודאי יהיו שם עניים שיהיו צריכים".

ובדין מחצית השקל הוזכר הדל בשמות פרק ל', ט"ו: "הַעֲשִׂיר לֹא יִרְבֶּה וְהֵדֵל לֹא יִמְעִיט מִמִּחְצִית הַשֶּׁקֶל...". וכן מצאנו בקרבן עולה ויורד (שתלוי במצבו הכלכלי של האדם), בויקרא פרק י"ד, פס' כ"א: "וְאִם דֵּל הוּא וְאִין יָדוֹ מִשְׁגָּת....". והלכה היא שכל אדם ישראל חייב במחצית השקל או בקרבן הנזיל, נמצא שדל הינו או שם

כולל לכל אלו שאין להם או שהוא הביטוי של הענין בדרגה החמורה ביותר. אבל נראה שכיון שתורה אמרה שלא יהיה אביון בקרב הארץ, משמע שאביון הינו פחות מדל ומסתבר יותר לומר שדל הינו שם כללי, וצ"ע. אמנם נגד דברינו עומדים דברי הגר"א בפירושו למשלי והמלבי"ם בישיעיהו – עיין בדבריהם בהמשך – שדל אינו נצרך לבריות. ולדבריהם האם נאמר שרק דל חייב במחצית השקל ואילו עני או אביון פטורים, ושמה החידוש הוא דוקא בדל שאינו נזקק לבריות אלא התדלדל מנכסיו שיחשוב שהוא פטור שמה יודקק לבריות, וצ"ע.

ובדין גאולת קרקע נאמר בתורה בספר ויקרא פרק כ"ה פס' ל"ה: "וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו גר ותושב וחי עמך....". ולא נאמרה מה היא הדרגה (ועיין לקמן).

ובויקרא רבה פש' בהר פרשה ל"ד נאמר: "ואם דל הוא ואין ידו משגת שמנה שמות נקראו לעני. עני אביון מסכן רש דל דך מך הלך. עני כמשמעו, אביון שמתאב לכל, מסכן שהוא בזוי לכל שנאמר (קהלת ט) וחכמת המסכן בזויה, רש מן הנכסים, דל מדולדל מן הנכסים, דך מדוכדך רואה דבר ואינו אוכל רואה דבר ואינו טועם ואינו שותה, מך שהוא מך לפני כל עשוי כמין סקופה התחתונה, לפיכך משה מזהיר לישראל וכי ימוך אחיך. ומלשון המדרש אין הוכחה ברורה האם מדובר בשמות נרדפים או בסוגים שונים והאם יש השלכה הלכתית לכל ביטוי. ובאבות דרבי נתן נוסחא ב פרק מ"ג נאמר: "ז' שמות נקרא עני: עני, אביון, מסכן, מך, דל, דך, רש. עני כמשמעו, אביון שהוא מתאווה לכל רואה דבר ואינו אוכל דבר ואינו שותה, מסכן שהוא מסוכן בנפשו, מך שהוא מך עד האסקופה, דך שהוא מדוכדך, דל שהוא דל מנכסיו, רש שהוא מתרושש. ד"א שהיא ירושת בידו. וכינוי נוסף לעני הוא במשל כ"ו י"ג: "רש ואיש תככים נפגשו" וכתב שם הראב"ע: "שהדלות ישברוהו כמו מתוך ומחמס ומזה הענין תוכו לרגליך נשברו ויהיה תכך ותכה".

ובספר מנורת המאור, לר"י אלנקאווה פרק א' השער השביעי (ובקיצור בספר המוסר לר"י כאלאץ פרק א' ובשינויים קלים) הרחיב: "חיקון עניי העיר לתת לכל אחד ואחד עפי עניוהו וכפי מחסורו וכפי מעלתו. כפי עניינו שלא לתת לכולם בשוה. שבעה שמות יש לעני ואלו הן: דל תכך (חכך?) מך עני רש מסכן אביון. דל מי שהיה עשיר ונתדלדל עליו הכתוב אומר ודל מרעהו יפרד מלמד שהיו לו רעים ואחים ואוהבים וכשנתדלדל נתפרדו מעליו רעיו ומיודעיו לפנים לפיכך צריך לפרנסו ולעשות עמו חסד ולכבדו ולנהלו על מנהגו הראשון. תכך הוא מי שיש לו פרנסתו בצמצום וכשאירע לי שום מקרה כגון חולי או שקפצה עליו זקנה או כיוצא באלו יתרושש מיד ותגלה עניותו ועליו נאמר רש ואיש תככים נפגשו ר"ל הרש הוא חבר לחכך מפני שהוא מזומן להיות כמוהו לכן צריך לתמוך את ידו ולסעדו ולסומכו קודם שיתרושש ויצטרך לבריות. מך הוא הנצרך לבריות כל ימיו מפני קורות הזמן וגלגליו שסבבוהו ועליו נאמר וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו וגו'. רש הוא שהיה מתפרנס בכבוד ונסתר ואחר כך נתדלדל וגלה ולא נשאר לו כלום ומפני עניותו בני אדם שונאין אותו ואפי' אחיו וקרוביו ועליו נאמר כל אחי רש שנאוהו וכתוב גם לרעהו ישנא רש וגו'. עני פירושו יגע ועמל ושיגע כל ימיו לבקש פרנסתו ולא ישיג אלא מקצת צרכו בצער גדול ולא יספיק לו וחיייו בעצב וכל ימיו מכאובים ועליו נאמר כל ימי עני רעים. מסכן הוא המצפה למתנות בני אדם והם לועגים עליו ובוזים אותו ואפילו הוא תלמיד חכם ועליו נאמר חכמת המסכן בזויה. אביון הוא המתאווה לפרנסה ולא ישיג אותה והוא אדם שאינו יודע לעשות מלאכה ולא להתעסק בסחורה ואפילו צדקה אינו יודע לשאול ונקרא אביון מפני שהוא תמיד מתאווה ואינו משיג (הר"י כאלאץ: מפני שהוא עצל)... ועליו נאמר כי לא יחדל אביון מקרב הארץ ר"ל הואיל ואינו יודע להתעסק בסחורה ולא לעשות מלאכה ולא לדבר כהוגן לא יחדל מלהיות אביון שאין לו סיבה להעשיר. לפיכך צריכים הגבאים לדעת כל העניינים האלו כדי שידעו היאך חולקין הצדקה וכדי שיתן לכל אחד ואחד כפי עניוין וכדי שלא יסלקו הצדקה מן הנצרך ויתנו אותה לעני אחר שאינו נצרך כל כך... (ובהרחבה: באור שמות הנרדפים שבתנ"ך, ורטהיימר, ערך אביון דף ג מדפי הספר). והגר"א בביאור למשלי כתב:

- "רש" הינו "עני מיום הוולדו כי כן חייבה גזירת ה' שיוולד במזל שהיה עני..." (משלי י"ז ה', כ"ט י"ג) ועיין לעיל במנורת המאור שביאר שלא כדבריו.
- דל – שהיה עשיר וירד נכסיו ונעשה דל אך עדין אינו נעשה עני וחסר כל (כ"ב כ"ב). ומעין דברי המלבי"ם בישיעיהו כ"ה: "דל הוא המתדלדל מנכסיו ומ"מ עדיין אינו נצרך לבריות". ומעין הדברים גם במנורת המאור לעיל.
- עני – שהיו עשירים והענו (משלי ל' י"ד) – ועיין במנורת המאור לעיל.
- איש תככים – היה עשיר והעני (כ"ט י"ג) וכן כתב במנורת המאור לעיל.

מבטא מצב אחר.

בפשטות נראה שהתורה מבדילה בין עני לאביון, שהרי באיסור הלנת שכר נאמר בדברים פרק כ"ד פס' ט"ו:

לא תעשק שְׁכִיר עֲנִי וְאֶבְיוֹן מֵאַחִיד אוֹ מִגֵּרָה אֲשֶׁר בְּאַרְצְךָ בְּשַׁעְרֶיךָ.

וגם בדברים פרק כ"ד פס' י"א:

...אֲנֹכִי מִצְוָה לֵאמֹר פָּתַח תִּפְתָּח אֶת יָדְךָ לְאֶחִיד לְעֹנֶה וּלְאֶבְיָן
בְּאַרְצְךָ:

אלו היה מדובר בשמות נרדפים בעלי משמעות זהה לא היה מקום לכתוב "עני ואביון" באותו פסוק ולכן מסתבר שמדובר בשני מצבים שונים.

הקדמת עני לאביון בתשלום שכר שכיר וההשלכה להלכות צדקה

ב. בגמ' במס' ב"מ דף קי"א: מצאנו חילוק מפורש בין עני לאביון, תוך כדי דיון בדין תשלום שכר שכיר, כאשר אין לבעל הבית די כסף כדי לשלם לכל הפועלים, את מי יקדים?⁷⁵²

• אביון – "הוא עני מעיקרו שאין לו כלום" (משלי ל יד). ועיין לעיל במנורת המאור בסיבות שהביאו אותו לידי כך. ועיין בהערה 756 בשם הרש"ש שביאר באופן אחר. ולשיטת המקור חיים (אות ו') נראה לדקדק שמדובר באדם שירד מנכסיו.

⁷⁵² עיין שו"ת דברי מלכאל חלק ה' סימן רע"ח ועיין אהבת חסד, חלק א' פ"י ס"ק י"ט שדנו האם מדובר בהקדמה שפירושה לתת לאחר זמן לאחר או שיתן לאחר ולשני כלל לא יתן. ובעיקר הענין שיש מקום להקדים פועל אחד על פני חבירו מחמת מצבו הכלכלי, הרי זה חידוש שנתחדש בסוגייתנו, שלולי זאת היה מקום לומר שיש לשלם על פי הכללים האמורים שבדינו של לווה שאין לו לשלם, עיין בהרחבה ב'חונן ומלוה' ושם לא מצאנו שתשלום הנובע מחוב יש לגביו סדרי קדימה התלויים במצבו הכלכלי של הנושה. ועוד יש לעיין האם במציאות של שכר שכיר ש'זקף עליו במלוה', הפרעון יהיה כמו דני פרעון חוב או כמו פרעון תשלומי שכר שכיר, ונפ"מ לסדר הקדימה, צ"ע.

753...ותנא קמא, האי 'כי עני הוא' מאי עביד ליה ? ההוא מיבעי
להקדים עני לעשיר (רש"י: נשכרו שני פועלים, אחד עני ואחד עשיר, ואין
בידו ליתן אלא לאחד מהן - העני קודם).

ורבי יוסי ברבי יהודה, ההוא מלא תעשק שכיר עני ואביון נפקא⁷⁵⁴.

ותנא קמא, חד להקדים עני לעשיר, וחד להקדים עני לאביון⁷⁵⁵.

וצריכא, דאי אשמעינן אביון (אביון - מעונה מעני, ולשון אביון, האובה
ואינו משיג מה שנפשו מתאוה לכל טוב ואשמעינן קרא דעני קודם לאביון,
משום דעני כסיף למיתבעיה, אף על גב דצריך). משום דלא כסיף למתבעיה
(אביון הורגל לבושת ולא כסיף למיתבעיה⁷⁵⁶), אבל עשיר דכסיף
למתבעיה, אימא לא.

וכתב בשו"ת פני משה (הרב משה בנבנשיתי) ח"ב סימן נ"ו (הביאו בחשוקי חמד ב"מ דף קי"א:), שיש להקדים
עני לעשיר (ולסוגייתנו עני לאביון) כאשר הדבר לא בא לבית דין והאדם משלם מעצמו, אבל אם בא הדבר
לגביה בבית דין, אין מרחמין בדין ולא יתחשבו במצבו הכלכלי של האדם (ויש לעיין לשיטתו אם אדם יודע
שאין לו לשלם, האם עדיף שילך לבית דין וישאל מה לעשות או יחלק מעצמו ויקדים העני, וצ"ע), וכתב שם
שלמרות שהיה מקום לחלק בין שכר שכיר לבין הלואה, נראה שאין לחלק.

753 בגמ' שם מחלוקת בין ת"ק לר' יוסי ב"ר יהודה באלו מקרים עוברים על איסור הלנת שכר. ואחת המחלוקות
היא, האם עובר על איסור זה כאשר שכר בהמה וכלים, שלדעת ת"ק עובר ולדעת ר' יוסי ב"ר יהודה אינו עובר.
ומקורו של ר' יוסי ב"ר יהודה (כפי שביאר את דבריו רבי חנניא) שבפסוק נאמר "כי עני הוא" כלומר רק אדם
שנשכר לעבודה שיוכל לבוא לידי עניות או עשירות נאמר בו דין הלנת שכר ולא בשכירות בהמה וכלים שאין
בהם מציאות של עוני ועושר, ומקשה הגמ' מה לומר ת"ק מלשון הפסוק "כי עני הוא".

754 פירוש, אף ר' יוסי ב"ר יהודה מודה שיש להקדים שכיר עני לשכיר עשיר בתשלום שכר שכיר וזאת מלשון
הכתוב שהזכיר במפורש עני ואביון.

755 פירוש, פסוק אחד מלמד להקדים עני לעשיר (ומסתבר שכוונתו לפסוק "כי עני הוא" ופסוק נוסף מלמד
להקדים עני לאביון (מהפסוק "לא תעשוק עני ואביון) ונראה שלמד להקדים עני לאביון מכך שהפסוק הקדים
עני לאביון.

756 הרש"ש במקום כתב על דברי רש"י: "הוא דוחק" ולא ביאר מדוע. והוא עצמו כתב שהאביון הינו אדם
שירד מנכסיו "דכבר בהיותו עשיר הורגל עם בע"ב לשאת ולתת עמהם, לכן לא יבוש גם עתה מלדרוש שכרו
משא"כ עני מעורר אינו מעיז פניו לדבר על הבעה"ב ולבקש שכרו מאתו". ומכלל דבריו למדנו ששיטתו היא
שאין חילוק במצב הכלכלי בין עני לאביון, והחילוק הוא שעני הינו מעיקרא ואביון הוא אדם שירד מנכסיו.
ועיין בהערה 751.

ואי אשמעינן עשיר משום דלא צריך ליה, אבל אביון דצריך ליה אימא
לא, צריכא (אבל אביון דצריך ליה, טפי מעני, אימא דליקדמיה לעני, קא
משמע לן דעני קודם, דצריך ליה וכסיף למיתבעיה)⁷⁵⁷.

כלומר, מצבו הכלכלי של האביון גרוע ממצבו של העני ומסיבה זו מסתבר היה
להקדים אביון לעני, אולם אביון עקב מצבו הגרוע איכד את הבושה ואם לא יקבל
את שכרו, לא יתבייש לבקש מבעל הבית בהזדמנות נוספת⁷⁵⁸, לעומתו עני שמצבו
טוב יותר מאביון, לא ידרוש את שלו, ולכן בתשלום שכר שכיר יש להקדים אביון
לעשיר (ועיין לקמן אות ו' בדברי המקור חיים שנראה מדבריו שאביון הוא אדם
שריד מנכסיו).

ג. בחילוק שבין עני לאביון, כתב רש"י בפירושו לדברים פט"ו פס' ד':

אביון דל מעני, ולשון אביון שהוא תאב לכל

ובפירוש רש"י לשמות כ"ג ו':

אבינך – לשון אבודה, שהוא מדודל ותאב לכל טובה.

וכתב רבנו בחיי, בכד הקמח בערך צדקה:

---

⁷⁵⁷ ועשיר ואביון – אביון קודם, עיין אהבת חסד חלק א' פ"י ס"ק כ"א.

⁷⁵⁸ היה מקום לומר שהאביון יבקש מאחרים, אם לא יקבל מבעל הבית וכך יהיו לו מעות אולם מלשון רש"י
לא נראה כך, ואף הח"ח באהבת חסד בפרק ו' ס"ק י"ב נקט שמדובר בבקשה מבעל הבית ועיין באות ח'.

פזר נתן לאביונים צדקתו עומדת לעד (תהלים קיב) פסוק זה אמרו דוד גילה לנו על מדת הצדקה שהיא עליונה עד מאד והודיענו שיש בעשייתה שכר גדול ועצום בעוה"ז ובעוה"ב. והזכיר לשון פזר נתן מפני שלשון נתינה נופל על דבר שיש לו קצבה אבל לשון פזר אין לו קצבה. ולכך הזכיר ג"כ פזר, ואמר לאביונים ולא אמר לעניים שלשון עני הוא האיש שאין מזונותיו מספיקים לו פעם יש לו מהם פעם הוא נעדר מהם, ולכך נקרא עני מלשון הכנעה אבל האביון הוא למטה ממנו בחסרון כי הוא התאב לכל דבר ברוב הימים ואפילו לדברים הקלים, ועל כן אמר דוד ע"ה כי עיקר מצות הצדקה היא לבני האדם כאלה והם האביונים התאבים לכל דבר ולא בדרך נתינה בלבד שהוא דבר קצוב אלא בדרך פזר

ד. ויש לעיין האם מדין שכיר שבו מקדימים את העני לאביון (למרות שמצבו הכלכלי טוב משל האביון) נסיק גם שיש להקדים את העני לאביון בצדקה, והאם יש חילוק בין צדקה למי שהוא מחזר על הפתחים לבין מי שגבאי הצדקה נותן לו.

מסברא היה מקום לומר, שאם ידוע לאדם פרטי או לגבאי צדקה על אדם עני שאינו מבקש מחמת הבושה ולעומתו עומד אביון שמבקש מכל אדם, יש להקדים את העני על פני האביון (למרות שמצבו הכלכלי של האביון גרוע יותר), כיון שהאביון יוכל למצוא לעצמו מקור נוסף לקבלת צדקה לעומת העני שמחמת הבושה לא יפנה לבקש מהבריות⁷⁵⁹.

אמנם כנגד דברינו לכאורה עומדים דברי הספרי בפש' ראה (פר ט"ו פס' ז') אות קט"ז:

---

⁷⁵⁹ ועל פי דרך זו יש מקום לומר, שאם יש התרמה ופירסום עבור עני או אלמנה ויתומים שמצבם קשה ומאריך אדם יודע על עני שלא נערכת עבורו התרמה - מסתבר שיתן לעני.

כי יהיה בך אביון... תאב תאב קודם⁷⁶⁰.

ובביאור הדברים כתב המזרחי (רא"ם) בדברים ט"ו ז':

כי יהיה בך אביון התאב, תאב קודם. פירוש: היותר אביון מהם.

כלומר יש להקדים את מי שתאב יותר, ומסתבר שמי שמצבו הכלכלי קשה יותר, הוא תאב יותר⁷⁶¹. ולכן יש להקדים אביון לעני, ומשמע שאין להתחשב ביכולת הפרנסה שלו במקום אחר אלא אך ורק במצבו הכלכלי וכך כתב במפורש בספרי דבי רב (בפירושו של הרב דוד פארוו לספרי) בפ' ראה פיסקה קט"ז:

ומ"ש אביון תאב קודם, היינו דאביון גרוע מעני דתאב לכל דבר הילכך הוא קודם לעני

ובפרשת כי תצא בדין שכר שכיר כתב בספרי דבי רב בפיסקה רע"ח:

דאע"ג דלענין צדקה אביון קודם לעני כדתנן בספרין לעיל פרשת ראה התאב תאב קודם, מ"מ הכא לענין פריעת שכר שכיר עני קודם לאביון...

ובדוחק היה ניתן לומר שהפסוק דן על דרגות באביונים וכלל לא דן ביחס בין עני לאביון, אולם הספרי דבי רב ודאי לא חילק חילוק זה וגם לא נראה שחילק בדרגות באביון עצמו.

ה. נראה להציע, שמי שמחזר על הפתחים יש מי שאומר שאין לגבאי לתת לו כלל ויש מי שאומר לתת לו מתנה מועטת ולא מתנה מרובה כיון שהוא יצליח להסתדר

⁷⁶⁰ עיין ליד ציון הערה 1008.

⁷⁶¹ אף שהיה ניתן לתלות את החילוק באופן אחר, כגון שמי שהיה עשיר והעני תאב יותר, כי הורגל וכו', אולם לא נראה לבאר כך מהקשר הפסוק.

בכוחות עצמו⁷⁶², כלומר השיקול של יכולתו של אדם להצליח להשיג את הדרוש לו הינו שיקול בהלכות צדקה.

ומכאן שלעולם יש להקדים את מי שנמצא שמצב גרוע יותר (הן בדין שכר שכיר והן בדיני צדקה) ולפיכך אביון קודם לעני. ולכן אביון ועני שניהם מתביישים לחזור על הפתחים – האביון קודם. אבל במציאות בה האביון מחמת חומרת מצבו איבד את הבושה ומבקש בעצמו, במקרה זה יש להקדים עני שאינו מבקש וכאמור לעיל. וכיון שבדרך כלל אביון איבד את הבושה מלבקש לעזמת עני שמתבייש, דיוק הפסוק הנ"ל מקדים את האביון לעני, אבל אם שניהם אינם מבקשים או שניהם מבקשים (שגם העני איבד את הבושה לבקש) – האביון קודם (ועיין לקמן באות ו' בדברי האהבת חסד ובדברינו באות ח').

ו. אולם למרות שמדובר בגמ' מפורשת בדין הקדמת עני לאביון בתשלומי שכר שכיר, כתבו אחרונים (שו"ת פני משה ח"ב סימן נ"ו⁷⁶³, דברי מלכיאל חלק ה' סימן רע"ח, אהבת חסד חלק א' פרק י' ס"ק י"ח) שיש לתמוה מדוע הפוסקים השמיטו גמ' זו להלכה. אמנם בספר אהבת חסד חלק א' פרק י' סעיף ח' פסק את דין הגמרא למעשה (למרות שתמה על הפוסקים שהשמיטו דין זה):

אם שכר שני פועלין ואחד מהם עני ואין לו מעות לשלם בזמנו רק לאחד מהם, העני הוא קודם, דכתיב 'כי עני הוא'.... ואם השני פועלים ששכר אחד מהם עני והשני אביון [אביון הוא מעונה יותר מעני והורגל לבושת ונקרא אביון האובה ואינו משיג מה שנפו מתאוה] גם בזה העני הוא קודם, ואם אחד אביון ואחד עשיר – האביון קודם.

אמנם, אין מכאן הוכחה האם לגבי צדקה, יש להקדים אחד מהם, ובסעיף י"א כתב:

⁷⁶² עיין ליד ציון הערה 13 ואילך.

⁷⁶³ ציין לו בחשוקי חמד בב"מ דף קיא: .

אם שני הפועלים היו שניהם עשירים או עניים ואחד מהן היה שכיר יום אצלו אתמול וכבר עבר הזמן של 'בל תלין' והשני עשה אצלו היום, צריך להקדים להשני דבו יעבור הזמן ולהראשון ישלם אחר כך כשישיג מעות ואפשר דבאופן זה אפילו העשיר הוא קודם לעני.

נראה מדברי האהבת חסד, שלפנינו הלכה מיוחדת בדיני שכר שכיר ואין להסיק ממנה להלכה אחרת, שמוכח מדבריו שהוא מדייק בהלכות שכר שכיר, ולכן יתכן שגם דין הקדמת עני לאביון הינו דין יחודי בהלכת שכר שכיר שנובע מדיוק לשון התורה, ואין להסיק ממנו להלכות צדקה וכדו'.

וכך מפורש בדבריו, באהבת חסד פרק ו' בנתיב החסד ס"ק י"ב:

(סעיף ו': אם באו לפנינו אנשים הרבה ללות בין שהם עשירים או עניים....) או עניים והם צריכים כולם למזון או לכסות. דאי אחד צריך למזון ואחד לכסות כבר כתבנו לעיל בסעיף א' דהצריך למזון הוא קודם מהא דדירה דעה הנ"ל סעיף ז' וגם בספרי פרשת ראה פסקא קט"ז איתא לענין צדקה דהתאב תאב קודם והובא ברש"י בחומש דברים ט"ו ז' ומסתמא דהוא הדין לענינו.

ומטעם זה נראה לי עוד דאם שניהם צריכים ההלואה למזון או לכסות ואחד עני ואחד אביון [אביון הוא המדולדל ביותר ועל כן צריך מאוד להדבר ומשום זה נקרא בשם אביון שהוא תאב לדבר עיין בבא מציעא קי"א ע"ב וברש"י שם] האביון קודם להעני כי הוא צריך יותר דאף דלענין תשלומי שכר שכיר איתא בבבא מציעא קי"א ע"ב דעני קודם להאביון, שם הטעם משום דאביון הורגל לבושת ולא כסיף למתבעיה להבעל בית עבור שכרו, מה שאין כן לענין הלואה מסתברא דדמי לצדקה לדבר זה, כיון דהוא צריך יותר. ונראה לי דמשום הכי לא נקטה התורה בקרא ד'אם כסף תלוה את' ענין הלואה לאביון, משום דקרא איירי אפילו בלי משכון ורק שיהיה בטוח אצלו... וזה אינו מצוי באביון שהוא המדולדל ביותר, אבל היכא דהביא לו משעון או שנזדמן שהוא בטוח אצלו, הוא קודם להעני, כן נראה לעניות דעתי.

מדברי האהבת חסד ברור שאין להקיש מדין הקדימה בשכר שכיר לדיני הלואה וצדקה שבהם יש להקדים את האביון ובנוסף למדנו מדבריו:

- סדר הקדימה בין עני לאביון הינו רק כאשר בשעה זו הם זקוקים לאותו דבר, אבל אם העני זקוק לאוכל והאביון לצורך אחר, העני קודם למרות שבאופן כללי מצבו הכלכלי של העני טוב יותר משל האביון.
- כשמבקשים מאדם הלואה או בצדקה יש להקדים את האביון כי הוא נזקק יותר (אא"כ המציאות היא שזה בא לבקש מזון וזה דבר אחר, כנ"ל).

ואמנם, האהבת חסד דן על מציאות ששנים באים ללוות, כלומר הם מבקשים. אולם במציאות בה אדם שומע על מצוקה של חברו ומעצמו נותן לו, יתכן שאף לשיטתו יש להקדים העני לאביון (גם בהלכות הלואה וגם בהלכות צדקה) כיון שהאביון איבד את הבושה ויפנה מעצמו, משא"כ העני.

ז. אורח משפט (הרב שמעון אנאליק) לחו"מ סימן ט"ו בסופו ד"ה "וכן נסתפקתי בצדקה":

וכן נסתפקתי בצדקה אי עני קודם לאביון כמו בשכיר שכיר, דמייתי מלא תעשוק שכיר עני ואביון בב"מ דף (ק"א) דעני קודם לאביון מדכתיב בקרא עני קודם לאביון.

וני"ל שה"ה בצדקה מדכתיב פתח תפתח את ידיך לאחיך ועניך ולאביוןך בארצך, הרי דהקדים הכתוב קודם לאביון. אמנם מרש"י דחגיגה דדהבאי לעיל דבכ"מ אין ראייה להקדים ממה דכתיב בקרא קודם אן לא דאיכא יתור, וה"נ גבי לא תעשוק מוכח דלהקדים מדכתיב בחד קרא כי עני הוא לבד ובחד קרא כתיב עני ואביון ש"מ להקדים משא"כ כאן.

ומהא דכתב רש"י והוא מהספרי כי יהיה בך אביון, התאב תאב קודם, י"ל דהפירוש שהוא אביון יותר מאחרים וכו'... אמנם נראה כיון דשכירות פועל כתיב להקדים עני לאביון כן בצדקה, א"כ הוי כמו דכתיב שני פעמים אחדא מילתא דשכירות פועל הוי כמו צדקה גם כן.

ונראה שלא הכריע, אולם למסקנת דבריו נטה להקדים העני גם בצדקה, אולם לא ביסס זאת מכח הסברא אלא מכח לימוד בפסוק.

ח. ביסוד הסברא לחלק בין תשלום שכר שכיר לבין דין צדקה, נראה שבשכר שכיר היתה התחייבות מוקדמת של בעל הבית כלפי שכירו והשכיר סמך על בעל הבית שיתן לו את שכרו. אדם שידע שאם לא יעבוד אצל בעל הבית לא יהיה לו ממה לפרנס את עצמו, מעיקרא נתן אמוץ גדול בבעל הבית לקבל את שכרו, וכיון שעני יש בו בושה ולא יבקש מבעל הבית, הוא קודם לכל אדם, אחריו האביון שסמך על בעל הבית אבל יש לו תעוזה לבקש אם לא יקבל ואחרון העשיר שאף שמצפה לקבל משכורת מבעל הבית, לא השליך עליו את כל יתרונו שהוא יודע שאם לא יקבל שכר יש לו ממה לחיות.

לעומת זאת בצדקה, מעיקרא לא היתה מחויבות אישית בין הנותן לבין המקבלים וכיון שכך יש לתת מי שזקוק יותר ואביון קודם לעני.

ועוד יש לומר, שרש"י ובעקבותיו החפץ חיים ביארו שהאביון יעיז לבקש מבעל הבית, הם לא הזכירו שלאביון יש תעוזה לבקש מהבריות יותר מעני, כיון שאף אם זה נכון, אין זה בכלל שיקוליו של בעל הבית ודבר זה קיים רק בבעל הבית ולא בהלכות צדקה.

אמנם אם נבאר שאביון יעיז לבקש לא רק מבעל הבית אלא גם לחזר על הפתחים, ולכן יש להקדים עני שמתבייש לחזר על הפתחים שאם לא יקבל מבעל בית זה לא יבקש צדקה מאחרים לעומת האביון שיחזר על הפתחים, נמצא שמדין שכר שכיר נוכל להסיק לדין צדקה, כיון שבשניהם יש מקום להתחשב ביכולתו של הנזקק

לחזור על הפתחים להשיג את שלו.

מתנות לאביונים בפורים

ט. אחת ממצוות הפורים היא "מתנות לאביונים" (אסתר ט' כ"ב). ועל פי האמור לעיל יש לעיין האם המצוה מתקיימת דוקא במתנות לאביונים או גם במתנות לעניים (שכאמור מצבם הכלכלי טוב משל האביונים), יוצאים ידי חובת המצוה. וכתב על כך בארץ צבי על המועדים (הרב אריה לייב פרומר זצ"ל), פורים עמ' רי"א:

לכאורה היה נראה דמצוה היא לחזור אחר עני ביותר לענין מצוות מתנות לאביונים כיון דלא כתוב מתנות לעניים רק לאביונים ואביון דל יותר מעני...

ומעין הדברים כתב גם הרב יאיר בכרך במקור חיים בקיצורי ההלכות לסימן תרצ"ד:

ידקדק לשלוח לעניים מרודים ומופלגים הנקראים אביונים ועיין...
ב"מ דף קיא: ידקדק לשלוח לירדו מנכסיהם כארז"ל אביון שתאב לכל.... כל שכן במילה שבכתבי הקודש.

אף שהאמור לעיל לא נכתב בצורה פסוקה, ברור שהם דקדקו מלשון הכתוב 'אביונים' דייקא⁷⁶⁴.

⁷⁶⁴ במועדים וזמנים ח"ז סימן ק"ו, כתב שבזמנינו שיש סעד ומוסדות ציבוריים שנצרך מקבל מהם צרכים הכרחיים ואינו צריך להתבייש לבקש מאנשים, א"כ אינו מצוי אביון בפורים עי"ש שהאריך. וכתב שם: "וכן בזכרוננו מגדול אחד בחו"ל שסיפר לי שעוד לפני המלחמה שלח לפולין וליטא לחלק בפורים שקשה היה לו למצוא אביון במקומו אף שהיו נצרכים, אביונים לא היו מצויים משא"כ בפולין וליטא מצויים היו הרבה בעו"ה". ולגבי העניות הנוראה בפולין כתב בעלי תמר מגילה פ"ד הלכה ד': "הנה זכור אזכור שבפולין לפני החורבן שבנ"א מחוסרי יכולת לתת פרוטה לעניים המחזרים על הפתחים קנו מהקהלה חתיכות פח ששוים היה חצי או שליש גרושן, מטבע הכי קטן בפולין ונתנו פח כזה לעניים. והעניים החליפו אותם בהקהלה על מעט כסף. ומי שלא היה לו היכולת לזה נתן חתיכת סוכר וכדומה, מקביל להגרוגרת שזכר הרמב"ם. והקפידו

ובספר הליכות שלמה, אדר פרק י"ט סעיף כ' כתב:

הגדרת אביון שמצוה ליתן לו מתנה ביום הפורים היא מי שאין לו לצרכים ההכרחיים לפרנסת ביתו.

ושם בארחות הלכה הערה 63:

וכן אין יוצאים מצות מתנות לאביונים בצדקה שנותנים לארגוני ה"ת"ת שבישיבות, דכיון שכהיום יש לבחורי הישיבות בדרך כלל די צרכיהם ההכרחיים לא חשיבי אביונים, אבל פשוט שיש לזה דין צדקה מעולה דהחזקת ת"ח.

כלומר, מצות מתנות לאביונים אינה מקבילה למצות צדקה, אלא מיועדת למי שהוא בגדר אביון בלבד, ומסתבר שדקדק זאת מלשון המגילה עצמה, למרות שהרמב"ם והשו"ע לא דקדקו בחילוק זה⁷⁶⁵, וצ"ע⁷⁶⁶.

לתת משהו שלא ישוב דך נכלם". ועוד כתב שם פרק ג' הלכה ב': "הנה זכור אזכור שבפולין לפני החורבן שבנ"א מחוסרי יכולת לתת פרוטה לעניים המחזירים על הפתחים קנו מהקהלה חתיכות פח ששוים היה חצי או שליש גרושן, מטבע הכי קטן בפולין ונתנו פח כזה לעניים. והעניים החליפו אותם בהקהלה על מעט כסף. ומי שלא היה לו היכולת לזה נתן חתיכת סוכר וכדומה, מקביל להגורגרת שזכר הרמב"ם. והקפידו לתת משהו שלא ישוב דך נכלם. והיום אין מדקדקים בזה. וכנראה אחרי שהעני רגיל בזה שתובע ולא נענה, שוב אינו חש בזה עלבון ולא ישוב דך נכלם. וחתיכות פח כזה דומני שהיו קורין להם 'פהים' או 'פגים'. ולפני מונח ספר קטן בשם דרוש שדרש הגאון רבי יעקב שמחה רעהפיש ז"ל בקמפען ונדפס בשנת תקצ"ט בהוצאת מעריצי הרב ז"ל. ונרשם מחירו ששה פגים, תשלום סמלי כדי שירכשו רבים את הספר. והפגים נתנו לצדקה לעניים. כתבתי זה לזכרון מנהג אבותינו בפולין שהיתה ואיננה עוד".

ובתשובות והנהגות כרך ב' סימן שנ"ב חידש שכיון שאמרו שבפורים שכל הפושט יד נותנים לו הרי שאביון לפורים הגדרתו היא מי שפושט יד ומבקש, כלומר נתינה למי שאינו מבקש אין בה קיום המצוה. ובכרך ה' סימן רל"ה כתב, שהרמב"ם לא כתב אביונים כי אם עניים ועיי"ש. ועיין בהערה 766.

רמב"ם פ"ב מהלכות מגילה ה' ט"ז: "וחייב לחלק לעניים ביום הפורים, אין פחות משני עניים נותן לכל אחד מתנה אחת או מעות או מיני תבשיל או מיני אוכלין שנאמר ומתנות לאביונים שתי מתנות לשני עניים". שו"ע או"ח סימן תרצ"ד סעיף א': "חייב כל אדם ליתן לפחות שתי מתנות לשני עניים".

ובעיקר דין מתנות לאביונים בפורים נאמר בגמ' בב"מ דף עח: "דתניא מגבת פורים לפורים מגבת העיר לאותה העיר ואין מדקדקין בדבר (רש"י: לומר דיים בפחות והמותר יפול לכיס של צדקה) אבל לוקחין את העגלים (רש"י: לרוב, בכל המעות) ושוחטין ואוכלים אותן והמותר יפול לכיס של צדקה (רש"י: והמותר שלא יספיקו לאכול בפורים ימכור ויפול לכיס של צדקה וברמב"ן ציין לגירסת התוספתא 'אל יפול'). רבי אליעזר

אומר מגבת פורים לפורים ואין העני רשאי ליקח מהן רצועה לסנדלו אלא אם כן התנה במעמד אנשי העיר דברי רבי יעקב שאמר משום רבי מאיר ורבן שמעון בן גמליאל מיקל". כלומר גביה שנעשתה עבור פורים (מתנות לאבינונים) אסור ליטול ממנה לצורך קופת הצדקה הכללית אלא יש לתת הכל לטובת העני ורק לאחר שנטלו העניים ניתן לקחת את השאר לקופת הצדקה. ומשמע, שמעיקרא לא נותנים לעניים יותר מכדי סעודת פורים בהרחבה, אולם העני עצמו יכול ליטול ולעשות במה שמקבל כרצונו ולא דוקא לסעודה (ועיין בראשונים כמה פירושים לסוגיא זו ועיין גם זכרון יוסף צבי על או"ח תרצ"ד ב').

וכתב הריטב"א במגילה דף ז. (מהר"ש שנה ועיין גם ב"מ עח): פירוש אחר על פי הירושלמי "שכל הפושט יד ליטול יתנו לו לומר שנותנין לכל אדם אין מדקדקין אם הוא עני וראוי ליתן לו שהרי אף לעשירים יש לשלוח מנות ולפיכך נהגו ליתן מעות פורים לגוים ואפילו עשירים... משום איבה... ויש ג"כ בכלל שאין נותנים להם צורך סעודת פורים בדקדוק וצמצום אלא בהעדפה..." (כלומר שני הפירושים אינם סותרים) ועי"ש שהעני עצמו "רשאי לעשות מהם כל צרכו".

ובב"י או"ח סימן תרצ"ד כתב בשם הגהות אשרי (ב"מ פ"ו ס"ו ט) בשם המהרי"ח: "פירוש אין הגזבר רשאי להפריש לפי ראות עיניו לצורך פורים והשאר להוציא לצדקה אלא בתחלה יעשה צרכי פורים ואחר שעשה כמשפט יטול המותר לצדקה". ועוד כתב שם ההגהות אשרי במגילה בשם הא"ז (פ"ק ס"ו ד): "מעות שחשב בלבו לחלקם ביום פורים אינו רשאי לשנותם" ובהגהות אשרי עצמו סיים: "מעות שגובין הגבאין מבני העיר לחלק לעניים כולם יתנום לעניים בפורים ואין מדקדקין בדבר לומר דיין בפחות אבל לוקחים את העגלים לרוב בכל המעות והמותר שלא יספיקו לאכול בפורים יפול לכיס של צדקה (ויל"ע האם שתי ההלכות שבהגהות בשיטה אחת או שחולקים)". כלומר, אסור לגבאי להחליט שמעיקרא לא יקצה את הכל לפורים, אלא הכל לפורים ורק אם ישאר בשר, ילקח לכיס של צדקה (ויל"ע מדוע לא יתנו לעני והוא ימכור?)

נמצא שיש לדון (א) האם מותר לגבאי להשאיר חלק מהמעות אצלו ולא לחלקם בפורים כדי להשאירם אצלו לצדקה (ב) והאם מותר לתת לעני סך גבוה מאד שידוע שלא יודקק לו לצרכי הפורים (ויחשב לנוות, כגון אדם פרטי למצות מתנות לאבינונים ולא כצדקה כללית) (ג) האם יש מיגבלה לעני מה לעשות במה שקיבל (מח' לעיל בגמ')

ובתחילת דבריו כתב הריטב"א שם: "כל מה שגבו בו ביום פורים סתם... ואין הגבאין רשאין לחלקו לעניים לקנות דבר אחר... אלא לצורך סעודת פורים של עניים". כלומר, על הגבאים לתת לצורך סעודה. ויש לעיין האם אסור להם לתת יותר מכדי סעודה ברחבות כשידוע שישתמשו לצרכים אחרים ובפשטות דבריו הנתניה היא לצרכי סעודה ולא יותר והמותר לצדקה. ובגמ' נאמר שלוקחים עגלים שחוטים והמותר לכיס צדקה, ויש לעיין מדוע שוחטים עגלים ולא נותנים לעני מעות וישתמש כרצונו, האם כדי לשמור לכיס של צדקה, וצ"ע.

ומ"מ מוכח שיש להכין הכל לצורך העניים ולא לשמור הכסף לצרכים אחרים. אמנם במטה יהודה (עייאש) סו"ס תרצ"ד כתב: "...אלא מפרשים כפירוש הגהות אשרי הביאם מרן ב"י דבשעת החלוקה יתן להם צרכי פורים ואח"כ יטול המותר לצדקה יע"ש. דמשמע שבעודן מעות יטול המותר לצדקה.... כלומר נקט שההגהות אשרי שהובא בב"י חולק על שיטת רש"י ומותר לגבאי להשהות אצלו מעות אם הבין שכבר נתן לעניים די צורך סעודת פורים (בהרחבה), וקצ"ע שהרי ההגהות אשרי עצמו סיים כדברי רש"י וכו"ל, ושם נקט כהגהות אשרי בב"מ.

(ואמנם יש מקום לומר שכל דבריו הם רק ביחס ל"מגבת פורים" שמועדת לסעודה, אבל מתנות לאבינונים ניתנות לכל דבר, וצ"ע – ועיין גם לקמן האם מגבת פורים ומעות פורים ומתנות לאבינונים הינם אותו דבר עצמו וכך ננקוט גם בהמשך דברינו).

והשו"ע באו"ח תרצ"ד סעיף ב' כתב: "אין משנים מעות פורים לצדקה אחרת". וכתב על כך הרמ"א שם: "אבל העני יכול לעשות בו כל שירצה". ופירש המשנ"ב בס"ק ו': "היינו מעות שגבה אותן הגבאי לחלקם לעניים לסעודת פורים אין יכול לשנותן לומר דיין פחות והמותר יפול לכיס של צדקה אבל לוקחים עגלים לרוב בכל המעות והמותר שלא יספיקו לאכול בפורים ימכר ויפול לכיס של צדקה (גמ')". ובס"ק ז' כתב המשנ"ב שאם המנהג הוא לתת מעות פורים לחזן אין בזה איסור אבל לא מקיימים בכך מצות מתנות לאבינונים אפילו אם חזון עני (ועיין במג"א ס"ק ה' האם בני העיר יכולים לשנות).

(ויש לעיין האם יש לחלק בין בין מעות פורים לבין מתנות לאבינונים ויש שכתבו שיש לחלק בין מעות פורים למתנות לאבינונים, עיין ערוה"ש תרצ"ד סעיף ה' ובעקבותיו במועדים וזמנים חלק ו' סימן ק"ו. והעיר על כך גם בעמודי שש [הרב יצחק טופיק] בב"מ דף עח: והעיר על כך גם בספר באורח צדקה עמ' תט"ו וכתב שהגרי"ח קנייבסקי שליט"א כתב על דברי ערוה"ש שדבריו צ"ע. ועיין בספר דבש מסלע עמ' תסג שהחזיק בשיטת

ערוה"ש. ויש מקום להאריך בבידור מעות פורים, מעות מגילה מתנות לאביונים ומחצית השקל ועיין במאמרו של ר' אברהם יערי במחניים נ"ד עמ' 17 ואילך.

והיה נראה לומר ע"פ הריטב"א והמשנ"ב הנ"ל, שאם יש עני שיש לו חובות ורוצים לגבות "מתנות לאביונים" עבורו כדי לספק כל צרכיו וחובותיו ויתנו לו סכום גדול מעבר לסכום של סעודת פורים ברחבות, אין לעשות כן אלא אין לתת לעני יותר מסכום המועיל לסעודת פורים בהרחבה, וצ"ע.

אמנם כתב הרמב"ם בפרק ב' מהלכות מגילה הלכה י"ז: "מוטב לאדם להרבות במתנות לאביונים מלהרבות בסעודתו...". ומשמע שכל 'ריבוי' הינו בכלל מתנות לאביונים, אבל יתכן לומר שכל עוד לא ניתן יותר משיעור סעודה בהרחבה, אבל יתר על כך הינה בכלל מצוות צדקה ולא מתנות לאביונים (ועיין הדרוש נ"ט בשיעור מאת הרב סולובייצ'יק זצ"ל שחקר האם מתנות לאביונים הם מצוה בפני עצמה או קיום של מצוות צדקה).

והפוסקים האחרונים חלקו בענין זה.

בקובץ מבית לוי י"ז עמ' ק"ט ובספר ישמח ישראל עמ' קנ"ד בשם הגר"נ קרליץ שליט"א: "שאלה. האם כשאוספים כסף צדקה: "שאלה. האם כשאוספים כסף להכנסת כלה עניה וכדו' חשיב מתנות לאביונים ? תשובה. מתנות לאביונים הוא לצורך סעודת פורים והכסף לכלה אעפ"י שהוא צדקה גדולה אינו מעות לעניים" (ומסתבר שכך הוא באיסוף לשאר צרכי צדקה).

ולעומתו, כתב בספר ישמח ישראל עמ' קנ"ד בשם הגר"נ קרליץ שליט"א: "שאלה. האם כשאוספים כסף להכנסת כלה עניה וכדו' חשיב מתנות לאביונים ? תשובה. כיון שאם לא יתנו יחסר להם למחיה חשיב מתנות לאביונים" (ויל"ע לשיטתו, אם המציאות היא שלא יחסר למחיה – יודה לשיטת הרב וואנר זצ"ל ?).

ובהליכות שלמה חלק ב' פרק י"ט סעיף כ"ד כתב שאין יוצאים ידי חובת מתנות לאביונים במחילת חוב. ובדבר הלכה שם ס"ק ל"ז ביאר שהמצוה היא לתת נתינה ממש ועוד: "דהמצוה ליתן לו מעות שיוכל להשתמש בהם כרצונו ולא כשנותן לו למטרה מסוימת בלבד. ומשום כך ה"ה בנותן מעות בעין לאביון אלא שמתנה בהם שיפרע בהם חובו או מוסרם לחנוני לפרוע בכך בסתר חובותיו של האביון, וכל כיוצ"ב דאינו יוצא בזה מצות מתנות לאביונים, כי המצוה היא ליתנם לו שיעשה בהם כרצונו". ובאחרות הלכה שם הערה 75 כתב "ולכן מה שנהוג ישראל קדושים להרבות בנתינת צדקה ביום הפורים עבור הדחוקים כפרנסתם מפני החובות רובצים עליהם, הורה בזה רבינו שביים הפורים עמו ידקדקו הגבאים ליתן המעות בסתם לעשות בהם כחפצם ורק לאחר מכן יבואו עמם בדברם וישלדום להשתמש במעות אלו לפרעון חובותיהם".

הגרש"ז זצ"ל לא ביאר מה מקורו, והאם לשיטתו מי שנותן לעני מתנות לאביונים במאכל על מנת שיאכלנו היום לא יוצא ידי חובה (וכן קצ"ע מהמחלוקת בגמ' בב"מ עח: ועיין ודרשת וחקרת חלק א-ב/ סימן ע"ח), וצ"ע. ואמנם נראה מדבריו שגם סכום גדול לפרעון חובות הינו בכלל מתנות לאביונים, וצ"ע.

בספר אמרי אליהו חלק השו"ת סימן צ"ג כתב בשם הגר"ש אלישיב זצ"ל (וכן הוא בספר ישמח ישראל עמ' קנ"ב), שאפילו "מי שהוא מסור פרנסתו ויש לו כדי מחייתו למזונות ולמלבושין עבורו ועבור בני ביתו, אבל יש לו המשך השנה הבאה חובות הכרחיים כמו הכנסת כלה או הוצאות רפואיות או שכירות דירה, וכמו כן מי שהוא בעל חוב לצורך הוצאות חייב ואינו יכול להסתדר עם החובות וחייב תמיד לגלגל מזה לזה, כל אלו הרי הם בגדר "אביונים" דפורים ומקיימים בהם מצות מתנות לאביונים דפורים. וכמו"כ מה שנהגו בזמנינו לגבות ולאסוף צדקה עבור אלמנות ומשפחותיהם וחתנים וכלות יתומים ויתומות עבור הכנסתם לחופה ולפרנסה ומלבוש כל אלו חשיבי אביונים ומקיימים בהם מצוות מתנות לאביונים דפורים. אמנם אם לאלמנות ויתומים הוקם ונוסד 'קרן' ויש להם מספיק עבור כל הוצאותיהם למשך השנה הזאת וגוברים רק בכדי שיהיה להם גם למשך השנים הבאות או כדי להכניסם לחופה בהגיע פרקם, הרי הם אינם בכלל 'אביונים דפורים', מאחר שעבור כל הוצאותיהם לשנה זו יש להם, שוב לא חשיבי אביונים לקיים בהם מצות מתנות לאביונים דפורים". כלומר גם אם ידוע שגוברים שלא לצורך הסעודה אלא לפרעון חובות אחרים והוצאות אחרות ה"ז בכלל מנות לאביונים (ויל"ע האם שנה פירושה מפורים לפורים או עד ראש השנה).

ובספר באורח צדקה עמ' שמ"ו ציטט תשובת הגר"ש אלישיב זצ"ל: "ובענין לתת מתנות לאביונים לבעלי חובות. ההוראה בזה כך, בדומניו שאין מציין עניים שאין להם מה לאכול לצרכי פורים, נוהגין ליתן עבור חובות הכרחיות כגון הכנסת כלה ורפואות וכדומה וכמו כן מי שהוא בעל חוב לצורך הוצאות פרנסתו ואינו יכול להסתדר עם החובות הללו וחייב תמיד לגלגל מזה לזה הוא בכלל עני הראוי ליטול. אבל מי שפשע בעצמו כגון שהוציא הוצאות מרובות על מותרות ופאר או פשט רגל בעסקיו מחמת שנכנס לסיכונים גבוהים כדי להעשיר הרבה או השקיע במניות ונפל אינו יכול להטיל עצמו על הציבור אלא חייב לראות לפרוע ולגלגל

ובעל ערוך השלחן באו"ח סימן תרצ"ד סעיף ג' כתב לישב את הקושי:

והא דכתיב [אסתר ט, כב] ומתנות לאביונים רבותא קאמר לא מיבעיא עני שיש לו בושה ובשכר שכיר הוא קודם אלא אפילו לאביון יצאת ידי חובתך, ואף על פי שהוא בעצמו מבקש ממך וכ"ש לעני שמתבייש לבקש ואתה מקדים ונותן לו שיש מצוה יותר⁷⁶⁷.

כלומר, למרות שבדיני קדימה של שכר שכיר (וצדקה), עני קודם לאביון, במתנות לאביונים החידוש הוא לתת 'אפילו' לאביונים ולא רק לעניים.

חובותיו דאדעתא דהכי נכנס לעסקים אלו ע"מ שאם יפסיד יפרע ויגלגל חובותיו ורק אם אינו יכול להסתדר כלל ורובו הנושים והרוחקים ואינו יכול לגלגל כלל אזי הוא יכול ליטול מ"מ כל הנ"ל קודמין לו". ולכאורה על פי תשובה זו שמדובר רק 'בזמנינו' שאין מצוין עניים שאין להם מה לאכול לצרכי פורים, לא מדובר בעיקר הדין של מתנות לאביונים אלא בהנהגה הנוהגת כיום, וקצ"ע.

אמנם מצאנו כדבריו בספר שיירי כנה"ג סי' תרצ"ד בהגהות ב"י (והו"ד בא"ר שם): "ומצאתי במחזור רומניא כתוב, האידנא נהגו לקבץ ליתומים ולעניים לפרנסה ומלבוש וליכא למיחש דעל דעת כן ניתין וכאנתו עליהו דמי, ולפי זה גם לעניים שרי (=לשנות ולהשתמש לצרכים אלו) וכן עמא דבר". ומשמע שמקיים בכך מצות מתנות לאביונים ורק בזמנם היה מיועד רק לסעודה כמציאות ולא כדין גמור. וכך נראה מדוקדק גם מלשון המשנ"ב בס"י תרצ"ד ס"ק ב' שכתב שלכתחילה יש לתת לאביון דבר הראוי להנות בו בפורים, משמע שאנו לעיכובא כלל בהגדרת מצוות מתנות לאביונים.

ולפי זה ודאי שאין לגבאי להשהות את המעות אצלו לצרכי צדקה אחרים אף אם הותירו על סעודת פורים שהרי מתנות לאביונים הינם גם עבור שאר ענייני צדקה (אמנם, יל"ע האם מותר לגבאי להשאיר אצלו מחשש 'בזבז' שהעני לא ידע לכלכל כספו בתבונה) ויש לומר שאף שבגמ' נאמר שהמותר מהבשר נופל לכיס של צדקה, כיון שהם הקפידו לתת דוקא לסעודה ולכן מה שנותר מהסעודה אין לתת לעני, אבל מעיקר מצוות מתנות לאביונים אין להגביל דוקא לסעודה (אמנם אין זה כשיטת ההליכות שלמה שסובר שאין להגביל העני בשימוש, וקצ"ע). וכ"ש אם נוסף לכך שבפורים נותנים לכל מבקש ומשום שמחה וכדברי הריטב"א לעיל. ועיין בליקוטי שיחות פורים ח"א עמ' נט, שדקדק שע"פ הרמב"ם מתנות לאביונים יסודם בצדקה ומטרתם לשמחה של העניים והשפלים (וא"כ לאו דוקא לצורך סעודה).

ועל פי שיטת הרב ואזנר שסובר שיש ליעד את הכסף אף ורק למתנות לאביונים כפשוטו וכן לדברינו (שיש מקום לומר שאין לתת מעבר לשיעור של סעודת פורים בהרחבה), האם ניתן להכריז שגובים לצורך 'מתנות לאביונים וצדקה לעניים', שבאופן זה יהיה מותר לתת לאביון גם עבור צרכיו האחרים ללא חשש? ובפשטות הדבר מותר, אולם צ"ע כיון שיש הנותנים שיעור מתנות לאביונים בצמצום ואם כספם יחולק גם לצדקה, לא יזכו לקיים מצות מתנות לאביונים כי כספם יחולק (ואכמ"ל האם יש דרך להתנות שכל מי שנתן שיעור מדויק של מתנות לאביונים כספו יוגדר רק מתנות לאביונים).

⁷⁶⁷ טעמא דקרא (הגר"ח קנייבסקי שליט"א), אסתר, ט' כב: "ומתנות לאביונים. נשאלתי הרי אביון גדול מעני כמבואר בב"מ דף ק"א: וא"כ איך יוצאין יד"ח בעניים סתמא הרי בקרא כתיב אביונים? ונראה דבב"מ שם מבואר דעני קודם לאביון משום דעני מתבייש לבקש אף שצריך, ואביון כבר הורגל לבושת ואינו מתבייש. וקמ"ל קרא הכא דגם באביונים יוצאין ידי המצוה וכ"ש בעני דיותר מצוה לתת לו".

אמנם באהל דוד (הרב דוד קהאן) בפירושו לתהילים מזמור ק"ז פס' מ"ט תמה על דברי בעל ערוך השלחן:

עיין בערוך השלחן... ולכאורה לק"מ שלא נזכר בשום מקום הגדרה הלכותית לחלק בין אביון לעני וכנראה שאין זה תלוי במה שיש לו אלא במצב רוח של העני אם הוא מרגיש את עצמו חסר כל וכן משמע ממקרא זה.

נראה, שסוגיית הגמ' לא נעלמה מעיניו, אולם כיון שהיא לא הובאה להלכה בדברי הפוסקים, אנו להלכה לא מחלקים בין עני ואביון, וצ"ע.

סיכום

י. העולה מהאמור לעיל:

- אביון הינו במצב כלכלי קשה יותר מעני. אביון אין לו בושה לבקש (אות א'-ג').
- בדין הלנת שכר שכיר, דין הגמ' הוא שבעל בית שאין לו לשלם יקדים עני לאביון (אות ב') אולם גמ' זו לא נזכרה בפוסקים אולם באהבת חסד נקט כך להלכה (אות ו').
- בצדקה, יש להקדים אביון לעני והיה מי שהסתפק בכך (אות ה'-ז').
- בדין מתנות לאביונים לפורים, יש לדון האם יש לתת את המתנות דוקא לאביון או ניתן לצאת ידי חובת המצוה גם בעני (אות ט').

סדרי קדימה

הקדמה

א. בדברי הפוסקים מצאנו כמה וכמה סדרי קדימה, על פי כללים שונים ולקמן נציין חלק מהם על פי האמור בשו"ע יו"ד בהלכות צדקה.

• דרגתו של הנזקק⁷⁶⁸ (כגון הנזקק לאוכל קודם לנזקק לכסות – רנ"א ז' אמנם

⁷⁶⁸ סל התרופות הנהוג במדינת ישראל, האם ישקיעו בתרופות מצילות חיים לפיקוח נפש סכום גדול לחולים מועטים ? מדברי הגרי"ש אלישיב זצ"ל עולה שאין זו שאלה בהלכות צדקה אלא שאלה בכסף של ממון השותפים. וכך נכתב בשמו ביתד נאמן, מוסף שבת קודש ויחי גליון 16 מתשובת הרב אלישיב זצ"ל לרב חיים כ"ץ בשאלה שנתעוררה ע"י הרב משה חיים לאו: "המדובר היה בסכומים של 32 מליון שקל, שנועדו לסבסוד תרופות לציבור, ועל הפרק עמדה השאלה האם להפנותם לעשרה חולים בארץ ישראל שהתרופה הדרושה להם עלותה שתים וחצי מליון שקל לשנה, היינו כעשרים וחמש מליון שקל לעשרה חולים. וברור שהחולים לא יוכלו בשום אופן להשיג את התרופה מכספם, כך שכביכול נגזר עליהם מות, ואם יקבלו את התרופה יוכלו לחיות בכריאותם גם ארבעים שנה, רק שיוזקקו לקבלה בקביעות מידי שנה שני מליון וחצי שקלים, מחלה נדירה רח"ל. ומאידך בסכום הזה אפשר להעניק תרופה זולה יותר, שתקל על ייסורים ותסייע מאד לכעשרים וחמשה אלף איש החולים במחלות אחרות, ואינם בסכנת מוות, אך איכות חייהם תשופר לאין ערוך, או שהתרופה לא תועיל להציל את חייהם מאחר שמחלתם סופנית ר"ל אך תאריך חייהם ותקל את יסוריהם". ותשובת הגרי"ש אלישיב זצ"ל היתה: "כאשר ישנה קופת צדקה העומדת לחלק צדקה וצריכים לחלק את הצדקה, נאמרו סדרי עדיפויות ולכן קיימים בתורתנו הקדושה כללים שונים של קדימה כמו קדימה של פיקוח נפש או קדימה של ייסורים וכדו' כל מקרה לגופו. אבל, כסף זה אינו כספי קופת צדקה, אלא כסף השייך לכלל ציבור תושבי המדינה ולכל אזרח יש זכות להתרפא מאותו כסף של הציבור שניתן לקופה הציבורית והיא שעומדת עתה לחלוקה. ומאחר שלכל אדם יש זכות ממונית בכסף זה להשתמש בו לרפואתו לכן ראובן לא יכול לומר לשמעון כיון שלדידי מדובר בפיקוח נפש ולך בהקלה על ייסוריך, אטול אני את הכסף שלך. כי גם לשמעון יש זכות לבריאותו ולהקלת ייסוריו כמו שלראובן יש זכות בממון להצלת חייו. ואמנם בעיקרון אם היה אפשר לחלק את הכסף בשווה או באופן יחסי לכל החולים, לדוגמא לחלק חצי מיליארד שקל לעשרים וחמישה אלף חולים וכל אחד יקבל חלקו היחסי בממון כך היה הטוב ביותר אבל כיון שאין אפשרות כזו, יש להעדיף את המרובים. עשרים וחמשה אלף חולים התובעים את כספם עדיפים מול עשרה חולים. רבינו מרן שליט"א נשאל על יד הרב כץ, אבל לכאורה לאותו חולה מעשרים וחמישה אלף החולים במחלת ריאות, חובת ממון של הצלת חיי חברו הנוטה למות מדין לא תעמוד על דם רעך וכדו'. השיב לו רבינו מרן שליט"א, ואם אכן חייב, אבל אתה לא יכול לכפות עליו, אם ביקשת ממנו או שחייב ויתן נוחא. אבל לועדת הבריאות אין זכות לקום ולקחת כסף של אדם - לכפות אותו על מצוות לא תעמוד. הם מופקדים על כספם של הקופה הציבורית ורבים ומועטים, מרובים עדיפי. ולאחר מכן הוסיף לומר לפני רבינו מרן שליט"א שהרי אף החולים הקשים, יתכן שיוזקקו אף הם לתרופה הפשוטה וממילא גם לצורכם יש להכין תרופה זו, ואמר רבינו מרן שליט"א שאף דבר זה בכלל דבריו". ובקיצור הובאו הדברים באתר וכן בשמו באתר

<https://ladaat.co/archives/38354>

נתינה לאדם כדי שלא ליזדקק לצדקה – זו מעלה שאין למעלה ממנה – רמ"ט
 769).

- מעמדו של האדם (כגון, כהן קודם ללוי – יו"ד רנ"א ט', עברייך – רנ"א א', אשה לעומת איש – רנ"א ח', תלמיד חכם – רנ"א ט').
- קירבת משפחה ולדרגותיה השונות (רנ"א ג'-ד').

(ועיי' שו"ת חת"ס אר"ח סימן קנ"ט לגבי אמירת קדיש שיש סדרי קדימה שבו ז' דוחה בן ל' וכו', ותמה והרי הם שותפים, וכאשר יש שותפות, כל אחד זכאי לקבל מהשותפות בלי קשר לשאלה מי זקוק יותר לנכסי השותפות – ועיי' שו"ת בדבריו הגרי"ש אלישיב זצ"ל מעין דברי החת"ס). וכך נכתב בשמו של הגרי"ש זצ"ל בספר מושב דור ודור חלק א' עמ' 62: "רכישת התרופות מתבצעת ממון הציבור שמשלם את המיסים, הרי שהנידון כאן הוא על כסף השייך לכלל הציבור שזה בשוה... הרי פשוט שאי אפשר לקחת כסף בלי רשות מאותם אנשים הזקוקים לתרופות עבור מכאוביהם ולהעביר לחולים אחרים, גם אם מצויים בסכנת נפשות". ובספר עמודו של עולם מאת הרב ליפא ישראלזון כתב בעמ' תמ"ב בשם סבו הגרי"ש אלישיב זצ"ל: "הרי ביטוח הבריאות ממון ע"י הממשלה המחזיקה בכספי הציבור, ולפיכך יש לברר מה רוב הציבור מעוניין לכלול בסל התרופות והואיל ורוב החולים זקוקים לתרופות הרבות והזולות הרי שמוכח כי רוב הציבור מעוניין בתרופות הללו, ומכיון שכך יש להעדיף על פני התרופות מצילות חיים" (ועיי' בעמ' תמ"א שראש ישיבה שמקבל תקציב מהמדינה, אינו יכול להעדיף קבלת בחור בעל "רקע דומה" אלא מחוייב לכלל הציבור). ומעין הדברים נכתב גם בקב ונקי (הרב זילברשטיין) סימן תי"ד. אמנם יל"ע שאם מדובר על שותפות, האם מי ששילם יותר מיסים זכאי לחלק יחסי גדול יותר, וצ"ע. ועוד יש לעיין האם יש הכרח להגדיר מדינה כשותפות או שיש משמעות לממון ציבור במושג בפני עצמו, ומ"מ יתכן שגם אם ננקוט שמדובר בממון ציבור המסכנה תהיה דומה אולם אז לא נראה שיש צד לומר שיש משמעות למי שנתן יותר.

ובחשוקי חמד לסנהדרין יז: כתב: "שאלה. בית חולים שקיבל תרומה גדולה, ועתה עומדים לפנייהם שתי אפשרויות, או להוסיף מטות בטיפול נמרץ ולפתח עוד כמה מחלקות בבית חולים, או לפתוח בסכום הזה מחלקת השתלות, להשתיל אברים בחולים מסוכנים, אך מחלקה כזאת צורכת הרבה מאד כסף, ובכסף שמשקיעים במחלקה כזאת, להציל חולה אחד, אפשר להציל שם הרבה חולים אחרים, מה יעדיפו? תשובה. שאלתי שאלה זו את מו"ח מרן הגרי"ש אלישיב שליט"א ואמר שאמנם מעיקר הדין, עלינו להציל את מספר החולים הגדול ביותר, ולהשקיע את הממון בטיפול נמרץ ובפגיה, ולא ביחידה להשתלות. אך אי אפשר לסגור או לא לפתוח את יחידת ההשתלות, משום שצרכי ציבור גם הם נחשבים כפיקוח נפש ואם תסגר מחלקת ההשתלות, יביא הדבר מורכך בלב ואנשים יסרו לגור במדינה כזו וכמו שנאמר במסכת סנהדרין דף יז ע"ב שאסור לת"ח לגור במקום שאין בו רופא והם ירגישו כאילו הם גרים במדבר. ולכן אף על פי שמחלקת ההשתלות, זקוקה לתקציב גדול יותר שבו היה אפשר לטפל ולהציל נפשות רבות, בכל זאת עצם קיום מחלקה כזו מרגיע את הציבור, היודעים שבעת הצורך ניתן כאן להשתיל וכמוהו כפיקוח נפש. ולכן אמר מו"ח שליט"א שאם יחיד בא לשאול לאיזה מחלקה לתרום, ודאי צריך לומר לו, מצדך הטוב ביותר לתרום למחלקות המצילות חיים, אך כאשר מנהל בית החולים שהוא שליח ציבור, ובא לשאול מה לעשות, יש לומר לו, שלטובת הציבור צריך גם לפתוח מחלקת השתלות, כדי שהציבור לא יפחד" (ועיי' שו"ת חת"ס אר"ח סימן קנ"ט שביאר בדרך דומה את קדימת אמירת הקדיש על ידי אבל בן ז' לאבל בן ל' – כי כך ניחא להו לאבלים למרות שעל פי דיני שותפות אין לאחד קדימה על פני חבירו).

אמנם, בלב שומע לשלמה (הרב דייכובסקי) חלק ב' סימן ל"ט עמ' ק"ל, נראה שדן על סל התרופות ומשאבים מוגבלים מדיני צדקה.

769
 האם העובדה שהיא מעלה שאין ממנה מלמדת שלעולם יקדים לתת לו, או שלעולם מקדימים את היתור אביו, אבל מי שנודמן לו לתת למי שמטה ידו ויכול להחזיקו, אין מעלה גדולה מזו. וכתב בשו"ת החת"ס יו"ד סימן רל"ט: "דלכאורה נראה נהי דקיי"ל אם יש לו ר' וזו חסר דינר יכול ליטול וזה"ל אם יש לו מעות אחרים או כתובת אשה וכו"ל מ"מ נראה היינו שהוא יכול ליטול ומ"מ הנותן יקדים ליתן לעני עני ביותר או אפשר אם הוא באופן שמקיים בו והחזקת בו אין כאן קדימה לעני כלל אדרבא אפשר מצוה להקדימו לזה שלא יפול לגמרי".

- עניי עירו ועניי מקום אחר (רנ"א ג').
- יכולתו של הנזקק להסתדר בכוחות עצמו (רנ"א ג').
- נישואי בתולות עניות - אין צדקה גדולה מזו (רמ"ט י"ד).
- סוג העזרה – הלואה או צדקה (עיי' ט"ז חו"מ תחילת סימן צ"ז).

ויש לעיין ביחס בין חיובים אלו, וכגון עניי עיר אחרת שמצבם קשה מעניי עירו, מי קודם ? קרובי משפחה שאינם בני עירו על פני בני עירו שנזקקי יותר מבני משפחתו ? וכו'. וכן יש לברר על מה מושתתים דינים אלו (לקמן אות טז).

קדימה על פי 'מעמד אישי'

ב. משנה וגמ' הוריות דף יג. :

כהן קודם ללווי, לוי לישראל, ישראל לממזר וממזר לנתין ונתין לגר⁷⁷⁰

וגר לעבד משוחרר⁷⁷¹.

⁷⁷⁰ ישראל וגר – ישראל קודם. ולעיל הורחב הדיון לגבי סדר הקדימה בגר יתום ואלמנה ומדוע התורה ציינה דוקא אותם. ובפשטות הם צוינו כיון שבדרך כלל מצבם הכלכלי גרוע (גר – אין לו חלק בארץ וכו'), אמנם בפועל אין להקדימו על פני ישראל, ועיין בטעם בגמ' לקמן. ולכאורה צ"ע האם מצות אהבת הגר לא אמורה לתת לו מעלה כלשהי בסדר הקדימויות. ועיין ליד ציון הערה 746 ובהערה 817.

⁷⁷¹ בירושלמי הוריות פרק ג' הלכה ה' סדרי קדימה נוספים על פי התוספתא בהוריות פרק ב' הלכה ח' ושם הסדר הוא, חכם, מלך, כהן גדול, נביא, משוח מלחמה, ראש משמר, בית אב, מרכל, גיזבר, כהן הדיוט, לוי, ישראל ממזר, נתין, גר, עבד משוחרר. ובטעם סדר הקדימה מובאים שם פסוקים, עי"ש. ובהמשך הדברים שם: "אמר רבי אבון גר ומשומד, משומד קודם, מפני מעשה שאירע". וביאר בעלי תמר שם, שמשומד שצר לו מרגיש ישראל וכשלא עוזרים מביא אסון על האומה ולכן יש להקדימו, ועי"ש בביאור המושג 'משומד' שפעמים הינו מי שהמיר דתו אולם גם משומד לעבירה הינו משומד, עי"ש ביחס בין הגירסאות מומר ומשומד ובגמ' הוריות דף יג. גם כן נזכרו סדרי קדימה לענין פדיה מהשבי (ועל פי סיום הגמ' מוכח שגם לגבי 'להחיותו' נאגרו סדרי קדימה אלו): "ת"ר: היה הוא ואביו ורבו בשבי - הוא קודם לרבו, ורבו קודם לאביו, אמו קודמת לכולם. חכם קודם למלך ישראל, חכם שמת אין לנו כיוצא בו, מלך ישראל שמת כל ישראל ראויים למלכות. מלך קודם לכהן גדול, שנאמר, ויאמר המלך להם קחו עמכם את עבדי אדוניכם וגו'. כהן גדול קודם לנביא, שנאמר: ומשח אותו שם צדוק הכהן ונתן הנביא. משוח בשמן המשחה קודם למרובה בגדים; מרובה בגדים קודם למשיח שעבר מחמת קריו; משיח שעבר מחמת קריו קודם לעבר מחמת מומו; עבר מחמת מומו קודם למשוח מלחמה, משוח מלחמה קודם לסגן, סגן קודם לאמרכל... אמרכל קודם לגזבר, גזבר קודם לראש משמר, ראש משמר קודם לראש בית אב, ראש בית אב קודם לכהן הדיוט.... (ועי"ש סדרי קדימה לגבי טומאה)".

במשנה לא נאמר במפורש לגבי מה נאמר סדר קדימה זה. במשנה הקודמת (באותו דף) הוזכרו דיני קדימה להחיות, להשיב אבידה ולכסות⁷⁷². השו"ע בהלכות צדקה יו"ד סימן רנ"א סעיף ט' כתב סדר קדימה זה על פי משנתנו ביחס לפרנסה, כסות ופדיה מהשבי (ולקמן אות י"ב דברי השו"ע במה שונה הוא מלשון המשנה).

ג. הגמ' בהוריות שם, מנמקת את סדר הקדימה:

ובחסדי דוד על התוספתא תמה מדוע הרמב"ם לא הזכיר כל סדרי קדימה אלו - ולא יישב. ועיין לקמן באות ה'. ואמנם בשו"ע השמיט יתכן שטעמו שאינו נוהג בזמן הזה. ועיין בפירוש המשנה לרמב"ם כאן שציין לסדרי הקדימה שבתוספתא (חכם, מלך כהן גדול, נביא) וכתב שחכם מועיל לאומה יותר ממלך אבל 'במעשים אין שום דבר קודם לכבוד המלך ואפילו היה עם הארץ'. ועיין לקמן אות ה' שממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ. ולדברי הרמב"ם דוקא לכהן גדול אבל לא למלך.

ועיין גם בפירוש המשנה לרמב"ם בפרק ה' מגיטין משנה ח' לגבי סדרי עליה לתורה (ובב"י או"ח סימן קל"ה כתב: "והא דתנן בהוריות (יג.) ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ היינו לכל שאר דברים חוץ מקריאת התורה שתקנה קבועה תקנו כי היכי דלא ליתו לאינצויי). ובירושלמי חלה פרק ד' הלכה ד': "וניתנת לכל כהן בין לכהן חבר בין לכהן עם הארץ". והרמב"ם בפירושו למשנה חלה פרק ד' משנה ח' כתב: "אמרו בתלמוד הבכורות והבכורים לאנשי משמר והשאר לכל כהן. וענין לכל כהן, שאין להעדיף בהם תלמיד חכמים מעם הארץ אלא על דרך היותר טוב לפי שאמר יתעלה ונתתם ממנו את תרומת ה' לאהרן הכהן ואמרו בספרי מה אהרן חבר אף כל חברים, מכאן אמרו אין נותנין מתנות כהונה אלא לחבר. ודין זה שייך במקצת המתנות כמו שיתבאר בפרק זה, ובשאר יותר חשוב ורצוי אבל אין איסור ליתנם לעם הארץ". ולגבי נתינה לעם הארץ - עיין שם וגם בשו"ת הריב"ש סימן צ"ד שציין למחלוקת והרא"ש בפירושו למשנה בחלה שם אסר לתת לכהן עם הארץ, וברמ"א יו"ד סימן של"א סעיף י"ט כתב שנותן חלה בזמן הזה לכל כהן שירצה בין חבר ובין עם הארץ ועיין בביאור הגר"א שם.

⁷⁷² לשון המשנה: "האיש קודם לאשה להחיות ולהשיב אביה. האשה קודמת לאיש לכסות ולהוציא מבית השבי. בזמן ששניהם עומדים בקלקלה, האיש קודם לאשה" במשנה קודם לכן בדף יב: "וכל המקודש מחבירו קודם את חבירו..."

כהן קודם ללוי, שנאמר בני עמרם אהרן ומשה וַיִּבְדֵּל אֶהָרֹן לַהֲקָדְשׁוֹ קֹדֶשׁ קִדְשִׁים⁷⁷³. לוי קודם לישראל, שנאמר בעת ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי וגו'. ישראל קודם לממזר, שזה מיוחס וזה אינו מיוחס⁷⁷⁴. ממזר קודם לנתין זה בא מטפה כשרה וזה בא מטפה פסולה. נתין קודם לגר זה גדל עמנו בקדושה וזה לא גדל עמנו בקדושה⁷⁷⁵. גר קודם לעבד משוחרר - זה היה בכלל ארור וזה לא היה בכלל ארור.

בגמ' לא מבואר מדוע העובדה שאהרן ובניו הובדלו להיות קודש קודשים זו סיבה להקדימם וכן שאר סדרי הקדימה. אולם, יתכן שהגמ' נסמכה על המשנה בדף יב:

כל המקודש מחבירו קודם את חבירו.

ובגמ' שם:

---

⁷⁷³ עיין ליד ציון הערה 820 ואילך, שמדברי פרשנים עולה שיש מקור נוסף להקדמת הלויים (כהנים ולויים) בדיני צדקה ולשיטתם קשה מדוע הגמ' כאן לא ציינה לכאן
⁷⁷⁴ כלומר פסול ביחוסו. ויתכן גם שלא נולד מעבירה וכגון ממזר שנשא ממזרת. וע"ע ט"ז או"ח סימן נ"ג ס"ק ג' בשם הרא"ש לגבי מעלת מי שאינו מיוחס לקרבו לזרע השכינה.
⁷⁷⁵ לגבי מעמדם של הנתינים – כתב הרמב"ם בפ"א מאישות הלכה ז': "והנתינים הרי הם כממזרים אחד זכרים ואחד נקבות ואיסורם מדברי סופרים, ובהלכות איסורי ביאה יתבאר לך מה הם הנתינים". ובהלכות איסורי ביאה פרק י"ב הלכה כ"ב ואילך כתב: "מי שנתגייר משבעה עממין אינן אסורין מן התורה לבוא בקהל והדבר ידוע שלא נתגיירו מהן אלא הגבעונים ויהושע גזר עליהם שיהיו אסורים לבא בקהל אחד זכרים ואחד נקבות, ולא אסר אותם אלא בזמן שיש מקדש שנאמר וחוטבי עצים ושואבי מים לבית אלקי, תלה הרחיקם במקדש והם הנקראים נתינים לפי שנתנם לעבודת המקדש, בא דוד וגזר עליהם שלא יכנסו בקהל לעולם ואפילו בזמן שאין מקדש וכן מפורש בעזרא ומן הנתינים שנתן דוד והשרים לעבודת הלויים, הא למדת שלא תלה אותם במקדש ולמה גזר עליהם הוא ובית דינו לפי שראה עזות ואכזריות שהיתה בהם בעת שבקשו שבעת בני שאול בחירי ה' לתלותם והרגום ולא רחמו עליהם". אמנם שיטת הרמב"ם אינה לכו"ע ויש הסוברים שהנתינים בדור הכניסה לארץ (משבעה עממים) אסורים מן התורה וי"א שאסורים מן התורה לעולם – עיין ערוה"ש אבהע"ז סימן ד' סעיף ו' ומה הוא תוקף גירותם.

מנלן? דתנא דבי רבי ישמעאל, וקדשתו לכל דבר שבקדושה⁷⁷⁶, לפתוח ראשון, ולברך ראשון, וליטול מנה יפה ראשון⁷⁷⁷.

ולפי זה נוכל לבאר שסדר הקדימה שבו כהן קודם ללוי וכו', הינו פירוט הכלל שבמשנה זו. אמנם המשנה לא ביארה מה מקור הכלל (ושמא קדושה מראה על חביבות לפני הקב"ה)⁷⁷⁸ והאם מדובר בדין תורה או בתקנת חכמים, ומדוע כלל זה תקף גם בהלכות צדקה שאינו דבר של קדושה אלא פרנסה של חולין (ושמא כיון שמדובר במצוה של הנותן, הרי היא נכללת בקדושה, וצ"ע) ועיין לקמן אות יא ואילך לגבי קדימת איש לאשה ושם ביאר הרמב"ם שהקדושה היא בכך שיש חיוב של מצוות נוספות, וכל המחוייב ביותר מצוות – הרי הוא מקודש מחבירו.

ד. בסדרי הקדימה במשנה (כהן, לוי, ישראל, ממזר, נתיין, גר, עבד משוחרר) רובם הינם אינם מכח מעשיהם הטובים וכדו' אלא מעצם לידתם בעולם. אמנם נתינים בדור הראשון עשו מעשה שלילי (ורישו את ישראל) אבל בדורות הבאים הם כבר 'נולדו' למצב זה ומסתבר שהמשנה דנה בעיקר על ה'דורות הבאים', וא"כ הנתין שבפנינו לא עשה דבר כדי להיות 'נתיין'. וכן העבד המשוחרר לא הוא זה שקובע האם ישחררו אותו או לו ולכן אינו תלוי במעשיו, רק הגר הוא זה שעשה מעשה והכניס עצמו לכלל ישראל, ולמרות מעלה זו, אין לו עדיפות בקבלת צדקה, וסדר העדיפות נובע מדרגת הקדושה וכמבואר בגמ' לעיל.

אימתי בזמן שכולם שווים / קדימותו של תלמיד חכם

⁷⁷⁶ נדרים סב. : "אמר רבא, שרי ליה לצורבא מרבנן למימר צורבא מרבנן אנא שרו לי תיגראי ברישא, דכתיב: ובני דור כהנים היו, מה כהן נוטל בראש, אף תלמיד חכם נוטל בראש. וכהן מנא לן? דכתיב: וקדשתו כי את לחם (ה') אלהיך הוא מקריב, ותנא דבי רבי ישמעאל: וקדשתו - לכל דבר שבקדושה". האם יש משמעות לשני הלימודים? האם דוקא בדבר שבקדושה יש להקדימו?

⁷⁷⁷ ויש לעיין כיון שלמדנו את קדימתו של הכהן מכח 'וקדשתו', מדוע הגמ' בדף יג. נזקקת למקור נוסף מספר דברי הימים? ונראה ששאלתנו כלולה בתמיהתו של המג"א בסימן ר"א ס"ק ד'.

⁷⁷⁸ ועיין במפרשי המשנה בהוריות פרק ג' משנה ו'.

ה. המשך המשנה והגמ' בהוריות דף יג. (תחילת לעיל באות ב'):

אימתי ? בזמן שכולם שוים, אבל אם היה ממזר תלמיד חכם וכהן גדול עם הארץ⁷⁷⁹, ממזר תלמיד חכם⁷⁸⁰ קודם לכהן גדול עם הארץ⁷⁸¹...

(גמ') מה"מ? א"ר אחא ברבי חנינא, דאמר קרא 'יקרה היא מפנינים', מכהן גדול שנכנס לפני ולפנים.

בביאור דברי המשנה יש לעיין:

- תלמיד חכם אינו במעלת חכם⁷⁸² - ומה דינו של חכם (אות ו') ?
- מדוע רק ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ והרי במשנה נשנו דרגות פחותות לממזר כגון גר – האם גר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם

⁷⁷⁹ עיין מרומי שדה שתמה שעל פי הרישא רק ביחס לשווים נאמר הכלל שכהן קודם וכו'. ומשמע שאין צורך בפער כה גדול (כפי שמבואר בהמשך) בין תלמיד חכם לעם הארץ, ואף בפער קטן יותר יש להקדים את היותר חכם וביאר שמעלה הכהונה מקנה לכהן מעלת 'זקנה' (חכמה) כל עוד אינו עם הארץ, ועי"ש. ויל"ע בשאר המעלות, וצ"ע. אולם בבאר שבע כאן כתב: " וכהן גדול עם הארץ. לאו דוקא עם הארץ אלא שאינו שוה בחכמה לישראל..." והעתיק דבריו הש"ך ביו"ד סימן רנ"א ס"ק ט"ו. ועיין אות ד'.

⁷⁸⁰ עיין ירושלמי הוריות פרק ג' הלכה ה' על משנתו: "תני הסודרן קודם לפילפלן" (ועיין ברכות סד. האם סיני עדיף או עוקר הרים עדיף). ועי"ש בסוגיא שהסודרן (בעל המשניות והבריות) הינו בבחינת מים ואילו הפלפלן הינו בבחינת יין. והגמ' בברכות דימו את ה'סיני' לבעל חיטים. ומשמע לכאורה שאף אם מעלתו האישית של ה'יין' והיינו הפלפלן הינה גבוהה יותר, הציבור זקוק תחילה למים וחטים והיינו הסודרן ולכן הוא קודם, ואכמ"ל, וביחס בין הסיני לעוקר הרים, עיין בהרחבה בספר 'נותן בים דרך'.

⁷⁸¹ בסדר הקדימה דלעיל (אות ב') לא הוזכר חילוק בין כהן הדיוט לבין כהן גדול. אמנם בתוספתא בסוף פרק ב' בהוריות ובירושלמי בסוגייתנו (לעיל הערה 771) צויינו דרגות בין הכהנים ובין עצמם. ויתכן שהמשנה מעיקרא לא פירטה והדברים נשארו כתורה שבעל פה ונאמרו בתוספתא, ולגבי ממזר ת"ח נזקקה המשנה לחדש שהוא קודם אפילו לגדול שבכהנים שהוא הכהן הגדול.

ובעיקר דין הקדימה כתב הרש"ר הירש בויקרא פרק ח פס' ל"א: "תפקיד הכהן הוא בתחום קיום התורה, ולא בתחום הוראתה. כי הוראת התורה איננה תלויה בייחוס, וכבר אמרו ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ" מאמר זה מגדיר בבהירות את מעמד הכהן ביחס להוראת התורה וכל המדבר על הירארכיה כוהנית בישראל מעין זו הנהוגה בחוגים אחרים אינו אלא רואה מהרהורי לבו.

וכתב ר' ידעיה הפניני הברדשי בחידושי למסכת הוריות דף יג. (הו"ד באוצר פירושים למסכת הוריות מהר"א אהבת שלום) שכהן גדול צריך להיות חכם וקרוב למעלת הנבואה ולכן ממזר ת"ח קודם לו. ומשמע מדבריו שקדימת הממזר הת"ח הינה מעין נזיפה באותו כהן גדול שנטל כתר שאינו הולם אותו, עי"ש.

⁷⁸² בלשוננו כיום 'תלמיד חכם' כביטוי לגדול בתורה. אולם בלשון חז"ל 'תלמיד חכם' הינו התלמיד הלומד מהחכם ויש מעליו דרגת חכם – ועיין אות ח'.

הארץ ? מה הדין כאשר ה'פער' אינו בין ת"ח לעם הארץ אלא בדרגות שונות של חכמה (אות ז').

- האם מעלת התלמיד חכם הינו בתרומתו הגלויה לציבור (מורה הלכות, מלמד תורה) או בצד הסגולי של אדם העוסק בתורה (אות ח') ?

1. ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ, ובודאי שאם מדובר בממזר שהוא חכם בעצמו (והרי הוא כשר לדון דיני ממונות – עיין סנהדרין לו: בכל ישראל כל לא בירושלים – עיין משנה קידושין פרק ד' משנה ה'⁷⁸³) הרי שהוא קודם לכהן גדול עם הארץ. אמנם בגמ' בהוריות דף יג. נאמר שחכם קודם למלך ולכהן גדול⁷⁸⁴. ויש לעיין האם ממזר חכם אף הוא קודם למלך שבפשוטות חכמת התורה קודמת לכל או שכיון שהגמ' סמכה את קדימת הממזר ת"ח לפסוק שנדרש על כהן גדול שנכנס לפני ולפנים א"כ יש להקדימו רק לכהן גדול אבל לא למי שהוא מעליו במעלה (המלך), וצ"ע

2. ממזר ת"ח קודם לכהן גדול עם הארץ. ויש לעיין האם דוקא ממזר ת"ח קודם או גם נתין וגר ועבד משוחרר (שעדיפותם פחותה משל ת"ח כמבואר במשנה באות ב') קודמים לכהן גדול עם הארץ ? וכתב על כך בחק נתן (הו"ד באוצר פירושים עמ"ס הוריות מהר"א אהבת שלום) בדף יג. :

איכא למידק אמאי לא נקטינן מתני' רבותא אף נתין גר עבד, אם הם ת"ח קודמין לכ"ג ע"ה ולא אישתמיט לשום פוסק לאשמעין הא כי אם ממזר ת"ח ? ואי לא מסתפינא אמינא דוקא ממזר ת"ח קודם לכ"ג ע"ה מפני שהוא ישראל שבא מטיפה כשרה אבל שאר שאינם מבני ישראל אף אם הם ת"ח אינם קודמין לכ"ג ע"ה ודו"ק וצריך חיפוש.

⁷⁸³ ועיין גם משנה הוריות פרק א' משנה ד'.

⁷⁸⁴ עיין בלשון הגמ' בהערה 771.

ולעומתו כתב ב"שירש יעקב לרבי חיים אבולעפיא (הו"ד באוצר מפרשים הנ"ל):

הקשה בת"ל דלא שמועינן רבונא דגם ת"ח נתין ועבוד דזילי טפי
קודמים לכהן גדול עם הארץ, דאטו בקרא רמיז דוקא ממזר וצ"ע.

ומכלל דבריו נראה שלא מוכרע כיצד לנהוג למעשה אולם בשושנים לדוד (שם)
הכריע:

נראה לי פשוט, דהה"נ אם הגר או המשוחרר הוא ת"ח. והא דלא
נקטא מתני' אלא ממזר י"ל דרצה לרמוז מ"ש בירוש' דסברין מימר
לפדות ולהחיות וכולי אבל לישיבה לא ? א"ר בון אף לישיבה מ"ט
יקרה היא וכו' ע"כ. וידוע דגר לא שייך בישיבה דהא אינו ראוי לא
לדיני נפשות ולא לדיני ממונות כמ"ש הרמב"ם בפ"ב מה"ס אבל
ממזר ראוי מיהא לדיני ממונות כמ"ש בפ' הנז',⁷⁸⁵ ומש"ה כדי להודיע
דמתני' מיירי נמי בישיבה לא נקט גר אלא ממזר דשייך בישיבה לד"מ
אבל אה"נ דבשאר מילי דשייך גר נמי קדים דזיל בתר טעמא יקרה
היא וכו' המקום יאיר עיננו באור תורתו אכ"י⁷⁸⁶.

ח. בעצם מעלת ממזר תלמיד חכם שקודם לכהן גדול יש לעיין האם היא מפאת עצם
היותו תלמיד חכם או רק בתלמיד חכם שמלמד תורה לרבים. אם ננקוט שמדובר
באדם שאינו חכם והוא רק תלמיד של חכם⁷⁸⁷, יש מקום לומר שעצם עיסוקו
בתורה נותן לו דין קדימה ביחס לכהן גדול למרות שהוא רק במדרגת תלמיד ואינו
מורה לרבים. אמנם יש לעיין האם הכרחי לומר כך שיתכן שלשון 'תלמיד חכם'

⁷⁸⁵ אמנם עיין מש"כ בעלי תמר על הירושלמי הוריות פ"ג ה"ב ד"ה "ובבלי" עמ' שי"א שאין ממנים ממזר
לראש ישיבה או לדיין ולא לשום שררה על הציבור ע"פ גמ' בקידושין עו. ודן שם לגבי מתן התרת הוראה
לממזר.

⁷⁸⁶ וכשיטתו נקט גם בחידושי רבי משה מאירמאן (אוצר פירושים הנ"ל) וביאר שממזר הינו מרוחק ומאוס
מבני אדם ולכן הוזכר דוקא הוא, ועי"ש.

⁷⁸⁷ כגון שבת דף ל: "תלמיד חכם שיושב לפני רבו".

כוללת גם מי שמורה לאחרים רק אין לו מינוי של חכם.⁷⁸⁸

ובשו"ת אפרקסתא דעניא חלק ד' סימן שצ"ז הסתפק:

ישנו אחד העוסק בצרכי צבור באמונה, ואחד שיושב ושוכן בתורה ובעבודה, מי מהם קודם להחזיקו. ולכאורה י"ל דהשני קודם שהוא מקודש יותר. אמנם איכא למילף דהראשון קודם, מהא דאמר מר זוטרא (נזיר דף מ"ז:) לענין החיותו משוח מלחמה עדיף, מ"ט דתלוי ביה רבים, ולענין טומאה סגן עדיף⁷⁸⁹, ע"ש וברמב"ם פ"ח מהל' מתנות עניים ה"א⁷⁹⁰.

⁷⁸⁸ גמ' שבת דף קיד. : "ואמר רבי יוחנן, איזהו תלמיד חכם, כל ששואלין אותו הלכה בכל מקום ואומרה. למאי נפקא מינה, למנוייה פרנס על הציבור. אי בחדא מסכתא באתריה, אי בכליה תנויה - בריש מתיבתא."

⁷⁸⁹ גמ' נזיר דף מז: "דתניא, אין בין משוח מלחמה לסגן, אלא שאם היו מהלכין בדרך ומצאו מת מצוה, יטמא משוח מלחמה ואל יטמא הסגן. והתניא, משוח מלחמה קודם לסגן? אמר מר זוטרא, לענין החיותו משוח מלחמה עדיף, מאי טעמא? דתלו ביה רבים. ולענין טומאה סגן עדיף, דתניא, רבי חנינא בן אנטיגנוס אומר: למה תקנו סגן לכהן גדול? שאם אירע בו פסול, הרי נכנס ומשמש תחתיו" (ויש לעיין במה תלויים בו רבים, בידעו לו בענייני מלחמה או בעצם תפקידו?).

⁷⁹⁰ חשוקי חמד סנהדרין צט. : "ראובן יכול לפרנס תלמיד חכם העוסק כל היום בתורה ועבודת ה', או עסקן העוסק לשם שמים ודואג לכל מצוות העיר, לעירוב, למקוה ולבית הכנסת, אך את שניהם אינו יכול לפרנס, את מי יש להעדיף? תשובה. בספק זה נסתפק בשו"ת אפרקסתא דעניא... (ח"ד סימן שצז) וכתב שלכאורה התלמיד חכם קודם, כמבואר במסכת הוריות (דף יג ע"א), והוא מקודש יותר. אך מאידך יש מקום לומר שהעסקן קודם מהא דאמר מר זוטרא במסכת נזיר (דף מז ע"ב) לענין להחיותו, משוח מלחמה עדיף מסגן, אף שסגן מקודש ממנו, מ"ט דתלו ביה רבים, [ולענין טומאה סגן עדיף], ואם כן אולי העסקן קודם כי רבים צריכים לו, עיין שם. והנה יש להעיר מהנאמר במסכת הוריות (דף יג ע"א) שת"ח קודם למלך, אף על גב שהמלך הוא העסקן הגדול ביותר בעם ישראל, ומפקח על קיום המצוות, ובכל זאת ת"ח קודם. ויעוין בפירושו המשנה לרמב"ם (הוריות סוף פ"ג) שכתב שענין הקדמת החכם למלך, אינו אלא באמונה, שהחכם מועיל לאומה ממלך, אבל במעשים אין שום דבר קודם לכבוד המלך, ואפילו היה עם הארץ, שנאמר שום תשים עליך מלך, שתהא אימתו עליך, עיין שם. ומשמע מדבריו שלולי הפסוק של שום תשים, ת"ח קודם למלך לכל העניינים. וכמו כן יעוין במגן אברהם (סימן קיט סק"ד הו"ד במשנ"ב שם ס"ק יב) שכתב שבליקוטי מהרי"ל איתא שכשחלה המהרי"ל גזרו הצבור תענית, ואמרו סליחות, משמע דצבור לצורך יחיד שרי [להתפלל] אפילו באמצע ברכה. ודחה שם דשאני מהרי"ל כיון דרבים צריכים לתורתו כרבים דמי, עיין שם. הרי שגם תלמיד חכם שרבים זקוקים לתורתו דינו כרבים. ואם כן אולי אין עדיפות לעסקן על פני הת"ח. ויעוין גם במסכת סנהדרין דף צט ע"ב אפיקורוס כגון מאן, אמר רב יוסף כגון הני דאמרי מאי אהנו לן רבנן, לדידהו קרו, לדידהו תנו, [והם אינן יודעים שהעולם מתקיים עליהם]. אמר ליה אביי האי מגלה פנים בתורה נמי הוא, דכתיב אם לא בריית יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי [שמנהיג לעולם ומקיימין [אותו], והוא אומר דלא מהני מידין]. אמר רב נחמן בר יצחק מהכא נמי שמע מינה, שנאמר ונשאתי לכל המקום בעבורם. מאידך קיי"ל במסכת ב"ק (דף יז ע"א) שגדול לימוד תורה שמביא ליד מעשה משמע דמעשה עדיף, ואם כן יש מקום לומר שהעסקן קודם, כי מבלעדיו לא יהיה מקוה ועירוב ובית כנסת. ואינו דומה למלך שכבר מינה ממונים תחתיו לכל ענייני העיר, ואם לא יחיה יהיה למלך ממלא מקום, אבל עסקן כזה שבלעדיו לא יהיה בעיר מקוה ועירוב, יתכן שהוא קודם לת"ח."

הדיון בעדיפות של מי ש'יושב ושוכן בתורה ובעבודה' מלמדת שלא מדובר בת"ח שעוסק בהוראות או בלימוד תורה לרבים. והספק הוא האם קדושתו קודמת לפעולתו של העוסק בצרכי ציבור ונראה שמסקנתו היא שיש להקדים את העסקן. ומכאן שאם הת"ח הוא מעורב עם הבריות ומורה הוראות לרבים ומלמד תורה, יש לו מעלה לא רק מפאת סגולתו וקדושתו אלא גם מפאת היותו עסקן (רוחני) לרבים וא"כ יתכן שיש להקדימו לעסקן אף לשיטתו.

הסיבה להקדים את הת"ח היא 'מפאת קדושתו'. אמנם האפרקסתא דעניא לא פירש מה המקור לכך ש'קדושתו' היא סיבה לקדימה. ובגמ' בהוריות (לעיל אות ג') נאמר שכל המקודש מחבירו קודם לחבירו ולימוד התורה מקדש את האדם ולפיכך לת"ח יש מעלה (מצד) זה על העסקן, אולם למסקנה יש להקדים את מי שתלויים בו רבים (העסקן) בנגלה ולא מהצד של הקדושה והסגולה.

ולשיטתו יש לעיין מדוע ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ, והרי כהן גדול ודאי לא גרע ממי שעוסק בצרכי ציבור ולכאורה יש להקדימו לת"ח ?

יתכן שכיון שהעבודה המעכבת של כהן גדול הינה רק ביום הכיפורים ואף אז ממנים לו כהן אחר שמא יארע בו פסול לפיכך אין הכהן הגדול בכלל 'עסקן'.

עוד ניתן להציע, שהת"ח עליו מדובר בסוגיית הגמ' בהוריות, הינו ת"ח המלמד תורה ברבים או מורה הוראות ונמצא שאף הוא עסקן שרבים צריכים לו, ולכן הוא קודם לכהן גדול או לשאר העוסקים בצרכי ציבור.

אמנם יש לדון האם יש להקדים תלמיד חכם שהציבור צריכים לו גם כאשר יש בעיר כמה תלמידי חכמים ואילו עסקן בענייני ציבור יש רק אחד, וצ"ע.

ומכלל הדברים למדנו, שיש מקום לומר שהקדמת ממזר תלמיד חכם לכהן גדול הינה רק בתלמיד חכם הנצרך בתורתו או בהוראתו לרבים ולא דוקא מצד הקדושה

והסגולה שבתורתו, וצ"ע.

קדימה של בעל מעשים

ט. על פי האמור לעיל יש מעלה גדולה למי שרבים זקוקים לו ועל פי דרך זו דנו פוסקים על 'בעל מעשים', כמבואר בראשון לציון ליו"ד סימן רנ"א סעיף ט':

ממזר ת"ח קודם לכ"ג ע"ה. דוקא ת"ח מטעם דכתיב יקרה היא מפנינים מכ"ג הנכנס לפניו, אבל אם היה בעל מעשה לא קדים לכ"ג עם הארץ. אבל ב' ישראל שהיו שבויים מקדימין לפדות מי שיש בהם בעל מעשה דאשכחן מההוא עובדא דמר יחזקאל דאפילו מר יאודה קאים מקמיה⁷⁹¹, הרי דיש לכבד בעל מעשה מצד המעשה, הכא נמי לגבי מי שאינו בעל מעשה מקדימין ליה ודמי למ"ש מרן (שו"ע שם) וכל הגדול בחכמה קודם לחבר (לחברו).

כלומר בעל מעשה עדיף ממי שאינו בעל מעשה אבל אינו קודם לכה"ג עם הארץ ולא לתלמיד חכם. ועל פי דבריו כתב הברכי יוסף ביו"ד סימן רנ"א סעיף ט' (אחר שהביא את דברי הראשון לציון):

מוכח דתפס במושלם כדעת הר"ן (קידושין יד. ד"ה אמר) דיש לכבד בעל מעשים מצד מעשיו דאילו להרמב"ן (קידושין לב ב) לא אשכחן קימה מפני בעל מעשים.

---

⁷⁹¹ עיין קידושין דף לג: ונחלקו בדבר ראשונים. הר"ן בקידושין יד. מדפי הרי"ף כתב שיש לעמוד מפניו, אמנם הרמב"ן בחידושו לדרך לב כתב: דאילו משום בעל מעשים - אין עומדין. והשו"ע ביו"ד רמ"ד סעיף י"ב כתב: "חכם, אפילו מופלג בחכמה, רשאי לעמוד בפני מי שהוא בעל מעשים" ועיי"ש בנו"כ.

ולפי שיטת הר"ן יש לומר דהגם ששנינו (הוריות יג.) ממזר ת"ח קודם לכהן גדול עם הארץ ומפיק ליה מקרא דיקרה היא מפנינים, ה"ה בעל מעשים דקדים נמי לכהן גדול עם הארץ... הן אמת דאפשר דהר"ן וסיעתו לא אמרוה אלא כשבעל מעשים חכים קצת. והכי נמי לפי מה שכתבנו לאקדומי בעל מעשים לכהן גדול עם הארץ, צריך דליהוי חכים קצת.

ולפי מ"ש הרב ש"ך (ס"ק טו) משם הרב באר שבע (הוריות יג א), דלאו דוקא כהן גדול עם הארץ, אלא שאינו שוה בחכמה לישראל. אף אנו נאמר, דאם הכהן גדול ובעל מעשים לאו עמא דארעא נינהו, וחכימי קצת, יש מקום לומר דבעל מעשים קדים לדעת הר"ן ודעמיה, דאהנו מעשיו והוחזק לקדש. ודוק.

אמנם יש לעיין מדוע בסוגיית הגמ' בהוריות לא הוזכר כלל 'בעל מעשים' כאחד מאלו שיש לגביו סדר עדיפות ביחס לאחרים (ועיין לקמן אות י'). ובדוחק נוכל לומר, שאם התלמיד חכם שקודם לכהן גדול עם הארץ הינו ת"ח שפועל בין הבריות בלימוד תורה ובהוראה, הרי שמעלתו היא מפאת מעשיו, ומכאן למדנו על כל בעל מעשים שקודם לעם הארץ, וצ"ע.

פסק השו"ע

י. שו"ע יו"ד סימן רנ"א סעיף ט':

היו לפניו עניים הרבה ואין בכיס לפרנס או לכסות את כולם, מקדים הכהן⁷⁹² ללוי והלוי לישראל והישראל לחלל והחלל לשתוקי והשתוקי לאסופי והאסופי לממזר והממזר לנתין והנתין לגר והגר לעבד משוחרר. במה דברים אמורים, בזמן שהם שוים בחכמה, אבל אם היה ממזר ת"ח וכהן גדול עם הארץ, ממזר תלמיד חכם קודם. (ואפילו חכם לכסות, ועם הארץ להחיות. ואשת חבר⁷⁹³, כחבר) (ב"י מהירושלמי). וכל הגדול בחכמה קודם לחבירו. ואם היה אחד מהם רבו, או אביו, אף על פי שיש שם גדול מהם בחכמה, רבו, או אביו שהוא תלמיד חכם, קודם לזה שהוא גדול ממנו.

יסוד דברי השו"ע בדברי הרמב"ם בפרק ח' מהל' מתנות עניים הל' י"ז-י"ח והרמב"ם ובשו"ע הוסיפו דרגות שאינם בסוגיא שלפנינו, אמנם בפירוש המשנה בהוריות הנ"ל הרמב"ם כבר כתב דרגות אלו וביארם⁷⁹⁴. אולם לא נתברר האם לרמב"ם היתה גירסה כזו בסוגייתנו (או במקור אחר) או שהרמב"ם ביאר זאת מכח חכמתו⁷⁹⁵.

ונראה שאם הרמב"ם מעצמו חידש דרגות אלו, נוכל להסיק שיש כח לחכמים להוסיף דרגות ביניים שלא הוזכרו בדברי המשנה והגמ', ומכאן שיש בסיס

⁷⁹² לקמן מחלק השו"ע חילוקים נוספים שלא נזכרו בגמ'. ויש לעיין מדוע לא הוזכר גם כהן גדול שקודם לשאר כהנים (אף שהזכיר כהן גדול בהמשך דבריו – אף שאין לנו כהן גדול בזמן הזה).

⁷⁹³ הוריות פרק ג' הלכה ד': "כסות אשת חבר קודמת לחיי עם הארץ מפני כבודו של חבר".

⁷⁹⁴ פירוש המשנה לרמב"ם פרק ג' מהוריות משנה ח': "וכן כהן גדול קודם לנביא אם הוא שוה לו בחכמה, אבל כשיש יתרון חכמה החכם יותר קודם. וסדר קדימת האנשים בדרגות, אם הם שווים בחכמה ובמעשה, כפי שאתאר: משוח בשמן המשחה קודם למרובה בגדים, ומרובה בגדים למשיח שעבר מחמת קרי, ומשיח שעבר מחמת קרי למשיח שעבר מחמת מומו, ושעבר מחמת מומו למשוח מלחמה, ומשוח מלחמה קודם לסגן, וסגן לאמורל, ואמורל לגזבר, וגזבר לראש המשמר, וראש המשמר קודם לראש בית אב, וראש בית אב קודם לכהן הדיוט, וכהן הדיוט ללוי, ולוי לישראל, וישראל קודם לחלל, לפי שבת חלל פסולה לכהונה ובת ישראל כשרה לכהונה, כמו שהתבאר בקידושין, וחלל קודם לשתוקי, ושתוקי לאסופי, ואסופי לממזר, לפי שהממזר ודאי ואלו ספק, וממזר קודם לנתין, לפי שהממזר מזרע ישראל מטיפה כשרה, ונתין קודם לגר, לפי שהנתין גדלה עמנו בקדושה, וגר שמוטר לבוא בקהל לאלתר קודם למצרי ואדומי, ומצרי ואדומי קודם לעמוני ומואבי, ועמוני ומואבי קודם לעבד משוחרר, לפי שעבד משוחרר היה בכלל ארור, רצוני לומר 'ארור כנען'". ועיין גם בביאור הגר"א על השו"ע כאן.

⁷⁹⁵ עיין חסדי דוד על התוספתא הוריות סוף פרק ב' (עמ' תתקמא בהמד' החדשה) שתמה על מקור דברי הרמב"ם ולא ישב.

לנוקטים שאף 'בעל מעשים' הינו בעל עדיפות במתן צדקה (לעיל אות י').

קדימת איש לאשה או אשה לאיש / קדושה לעומת בושה

יא. כנ"ל, כהן ולוי יש להם דין קדימה על פני ישראל מפאת קדושתם. ובמשנה במסכת הוריות ברך יג. נאמר:

מתני'. האיש קודם לאשה⁷⁹⁶ להחיות⁷⁹⁷ ולהשב אבדה. והאשה קודמת לאיש לכסות ולהוציא מבית השבי⁷⁹⁸, בזמן ששניהם עומדים בקלקלה (רש"י: האיש למשכב וזכור) האיש קודם לאשה⁷⁹⁹.

⁷⁹⁶ שו"ת שאילת יעבץ חלק א' סימן ס"ח: נשאלתי מחותני הה"ג כמהר"מ כ"ץ נר"ו הרי שהעכו"ם אלם נושה בא לקחת שני ילדים מישראל ולהעבירם על דת, ויש סיפוק בדינו לפדות א' מהם בסך מומן אשר יושט עליו, מעתה היאך יש לעשות בזה שהא' זכר והא' נקבה, מי קודם, דיש לחוש יותר לנקבה שלא תטמע בין הגוים, כיון שזרעה כשר, ויש לו דין ישראל לכל דבר". כלומר לפי דעת השואל, יש להציל את הבת מפאת בניה שיחיו יהודים שיחיו בין הגוים (ולא מפאת קדימה מיוחדת לאשה על פני האיש). ואילו השאילת יעבץ עצמו נוקט: "והשבתי שאני יודע מקום הספק דהא מתניתין היא סוף הוריות האיש קודם לאשה להחיות לפי שקדושתו מרובה וכ"ש לענין העברה על דת שהצלתו קודמת, כי המחטיא לאדם גדול מההורגו וגם מאחר שישנו מרובה במצות יותר מאשה, ויוכרח לעבור ביתר הרבה מאד ממה שהאשה חייבת, על כן ודאי הדין נותן שהזכר קודם גם לפדיון זה להחיות נשמתו. ואי משום זרעה, לא איכפת לן דביתר דידה אולינן, ועוד מי יכריחנה שתנשא ותוליד, ותו אפי' אונסין אותה, הא נמי תנן, בזמן ששניהן עומדין לקלקלה, האיש קודם לאשה, הא בהדיא דעל כרחק לא חיישינן כלל להך סברא ודו"ק, ופשוט עוד, שאפי' יכריחוה לינשא לנכרי מאן יימר דתלד, דילמא תפיל או תעשה עוברה סנדל או אצטרוי תצטרי כבנתא דדרי דגלות. (...). ועוד כי נמי תנשא לגוי ותלד מאי הוי. הבנים בניה הם ישראלים כשרים. והולידה בנים לשמים. ואם לפי שעה אנוסים הם לעבור עד"ת רחמנא פטרינהו. ויש להם תקוה להימלט פעם ע"י אמם או ע"י עצמם ולא בטל סברם ולא אבד סכויים. משא"כ בזכר ישראל המעמיד תולדות לע"א דגרעי בודאי. שהם עכו"ם גמורים. דאע"ג דלאו בניו נינהו. לא יהא אלא גורם להוליד בן ע"א (וגם משחית זרעו. ויש בו הפסד מה שאין בשאר עריות. כמ"ש הר"מ ז"ל הובא בס"י ט"ז) פשיטא מגרע גרע, משו"ה ודאי איפכא מסתברא. ואף על גב דלהוציא מבית השביה אשה קודמת היינו בגדול וידוע שלא יעבירוהו על דת. ובשאלן לחוש שיטמע הזכר בין הנכרים ". וע"ע חשוך חמד ע"ז דף לו: וליד ציון הערה 1027.

⁷⁹⁷ עיין לקמן בפירוש המשנה לרמב"ם, ובחידושי הרשב"א לכתובות סז. כתב: "האיש קודם להחיות דכתיב וחי אחיך עמך – אחיך קודם לאחותך" (וציין לדברי גם הברכי יוסף באו"ח סימן רפ"ד א' וכתב "ואסמכיה אקרא"). ויש לעיין האם זה הוא טעם החולק על שיטת הרמב"ם לקמן ומה מקור הלימוד

⁷⁹⁸ עיין לקמן ליד ציון הערה 1024 בשיטת המרדכי שההקדמה היא לא רק כאשר אדם חיצוני בא לפדותם, ואז הוא יקדים את האשה השבויה על פני האיש השבוי, אלא שגם האיש השבוי יקדים את האשה ולא את עצמו.

⁷⁹⁹ ירושלמי הוריות פ"ג ה"ד: "שניהם עומדים בקלון, האיש קודם לאשה למה שהאשה דרכה לכן והאיש אין דרכו" (והובא בפירוש המשנה לרמב"ם הוריות פרק ג' משנה ז' כתב שם: "לפי שהוא אין דרכו לכן ונתבע לדבר שאינו טבעי לו" ובתפארת ישראל פ"ג משנה ז' אות ל"ב כתב: "דאשה שדרכה בכך אין לה כ"כ בושת ע"ש כאש").

גמ'. ת"ר היה הוא ואביו ורבו בשבי הוא קודם לרבו ורבו קודם לאביו, אמו קודמת לכולם (דאית לה זילותא טפי).

בביאור דין המשנה להקדים את האיש להחיות כתב הרמב"ם בפירוש המשנה להוריות פרק ג' משנה ז' (מהד' הרב קפאח):

כבר ידעת שהמצות כולם מחויבות לזכרים ולנקיבות מקצתן... והרי הוא מקודש ממנה⁸⁰⁰ ולפיכך קודם להחיות⁸⁰¹.

יב. משמע, שבאופן בסיסי קיימת חובת להקדים איש על פני אשה מחמת קדושתו של האיש (כשם שמצוה להקדים את הכהן וכו') ובעיקר דין צדקה נאמר, שעני שמחזר על פתחים אין נזקקין לתת לו מקופת הצדקה כיון שמי שאין לו בושה לבקש, יכול לדאוג לעצמו אבל מי שיש לו בושה לחזר על הפתחים יש לתת לו מקופת הצדקה למנוע ממנו את בושתו⁸⁰²).

ובמשנה לעיל למדנו שלגבי כסות והוצאה מבית השבי האשה קודמת וכתב הרע"ב בהוריות פרק ג' משנה ז':

שבושתה מרובה מבושתו של איש

וכך היא גם שיטתו של ר' יהודה בכתובות מט. בחיוב לזון את הבנות בקל וחומר מהחיוב לזון את הבנים והטעם הוא:

---

⁸⁰⁰ הרמב"ם לא ביאר מדוע העובדה שיש חיוב מרובה של מצוות מלמד על קדושה יתירה) שהרי יתכן לומר גם ההיפך, שהצורך להרבות מצוות הינו מפאת הריחוק בטבעו ורק המצוות מקרבות). וכמו כן לא ביאר הרמב"ם מדוע תוספת קדושה מהווה סיבה להקדים להחיות וכו'. אמנם ניתן לומר שה'קדושה' מלמדת על חביבות בפני הקב"ה ולכן כהן חביב מישאל וכו' ויש להציל את החביב יותר. ויש לעיין האם ה'קדושה' הינה על עצם היותו איש וכדו' או רק במציאות בה הוא מקיים את חיוביו? ועיין בפרק הבא לגבי כהן ולוי בזמן הזה ולגבי בדיון לגבי צדקה למומר.

⁸⁰¹ רע"ב שם: "שהאיש חייב בכל המצות והאשה אינה חייבות במצות עשה שהזמן גרמא".

⁸⁰² עיין בהערה 17.

משום זילותא⁸⁰³.

ובגמ' בכתובות דף סז. – סז :

ת"ר יתום ויתומה שבאו להתפרנס, מפרנסין את היתומה ואחר כך מפרנסין את היתום⁸⁰⁴ מפני שהאיש דרכו לחזור על הפתחים ואין אשה דרכה לחזור⁸⁰⁵. יתום ויתומה שבאו לינשא משיאין את היתומה ואחר כך משיאין את היתום מפני שבושטה של אשה מרובה משל איש⁸⁰⁶.

⁸⁰³ ועיין דרוש וחיודוש לרעק"א שם ועליו בחשוךי חמד כאן. ועי"ש בסוגיא בשיטת ר' מאיר שהבנים קודמים מפאת מצות ת"ת. ויש לעיין האם נוכל לבאר שמחלוקתם היא האם הקדושה קודמת או הבושה קודמת, וצ"ע. ⁸⁰⁴ וכתב בערוה"ש: "ואף על גב שהאיש מצוה על פריה ורביה והאשה אינה מצוה כמ"ש באהע"ז סימן א', מ"מ לענין להקדים היא קודם (קודמת). ונלע"ד, דאם אין בכיס על (=עבור) שניהם, הוא קודם מפני שהוא מצוה על פ"ר ולא היא...". ולשיטתו, דין קדימה שבסוגייתנו היא רק במקרה בו יוכלו להשיא את שניהם והשאלה היא את מי יקדימו, אבל כאשר תהיה אפשרות להשיא רק אחד מהם הוא קודם מפאת חיובו במצוה. ונראה שיסוד דבריו הוא בכך שהצלת איש קודמת להצלת אשה מפני קדושתו שחייב במצוות, ולכן כשמדובר בקיום מצוה, יש לקיים את המצוה, וצ"ע האם שיטתו מקובלת גם על פוסקים נוספים. ובראשון לציון סימן רנ"א ח' כתב שמקדימים היתומה על פני היתום למרות שהוא מצוה על פ"ר: "כיון דהו"ל ליתומה כמזונות שיהיה לה בעל לטרוח על מזונותיה הו"ל כלהחיות שקודמת. אי נמי דחיישין ליתומה כיון דאין יכולת בידה מפקרא, לזה מקדימין".

ועיין שבו"י ח"א סימן ע"ז (הו"ד בפת"ש סימן רנ"א ס"ק ו') לגבי אדם שיש לו בת גדולה בוגרת שרוצה להשיאה, ונדיב תרם כסף להשיא את בנו, האם ניתן לשנות את המעות לטובת הבת. וכתב: "אחר העיין נראה דבנדרן דידן ודאי אי אפשר לשנות אליבא דכ"ע כיון שזיכה לבן ת"ח ע"י אביו וזכין לאדם שלא בפניו ושלא מדעתו וא"כ איך יכול להשיא בזה את אחותו ודאי דהוי גזל גמור ומגרע גרע מגבאי שאסור לשנותן וק"ל אם לא שנאמר שזה הת"ח הוא עני מאוד שאי אפשר לו להשיא בתו אם לא ע"י מתנה זו דאז גם על אחי"ה הבחור מוטל להשיאה שהרי אמרו חז"ל בנכסי' מעוטי' הבנות יזונו והבנים ישאלו על פתחים ואפשר דגם הבן ת"ח עצמו ידע ומחל להשיא את אחותו הבוגרת שהרי מבטלין מצות עשה וכדאמרין בתך בוגרת שחור עבדך ותן לה ואם נעשה הדבר בריצוי בנו אז ודאי יכול לומר הריני כאלו התקבלתי א"כ פשוט דמותר לשנות".

⁸⁰⁵ בגמ' ביבמות דף ק. נאמר שבחלוקת מעשר עני, חולקין קודם לאשה "ופוטרין אותה מיד" משום "זילותא" (ורבא הסיק מכאן גם להקדימה בדין תורה). אמנם, נראה שבגמ' זו מדובר כשיש די מעשרות לתת לכולם והשאלה היא על פי איזה סדר לחלק ואילו בסוגיית הגמ' בכתובות מדובר במציאות בה אין די כדי לתת לשניהם. ועיין שער יוסף לחיד"א עמ"ס הוריות בדף יג.

ולדברינו סוגייתנו הינה במציאות בה אין לשניהם וביבמות מדובר שיש לשניהם והשאלה היא מי להקדים. אולם לשון הגמ' שבפנינו היא למי לתת ראשון (הן לגבי פרנסה והן לגבי נישואין). ובערוה"ש יו"ד רנ"א סעיף י', קט שלגבי נישואי יתום ויתומה (לקמן) מדובר בסדר קדימה ולמי יתנו קודם (ויהיה לתת לשניהם) אבל אם יש אפשרות להשיא רק אחד מהם, יש להקדים את היתום שהוא מצוה בפ"ר ולא היא, וצ"ע.

⁸⁰⁶ (עיין תוספתא כתובות פרק ו' הלכה ח'). יש לעיין האם לפנינו שני טעמים (דרכו לחזור, בושה) או אותו טעם עצמו בנוסח שונה. ניתן לבאר שהכל מפאת הבושה, אלא שבושטה של אשה לחזור על הפתחים גדולה משל האיש ולכן מפרנסים אותו תחילה וכן אשה בושה יותר להיות לא נשואה מאשר איש, ולכן מסייעין לה

יד. כאשר שיקול הבושה קיים, יש להקדים את מי שבושתו מרובה⁸⁰⁷. אמנם הראשונים הקשו שלכאורה קיימת סתירה בין הסוגיא בהוריות שמקדימה את האיש 'להחיות' (אות יא), כלומר הנימוק של הקדושה גובר על הנימוק של הבושה של האשה. ואילו בסוגיא בכתובות (לעיל) מפרנסין את היתומה לפני היתום, כלומר הנימוק של הבושה גובר על הנימוק של הקדושה. ושני תירוצים עיקריים נאמרו בדבר – וכדלקמן.

טו. מאירי כתובות דף סז. :

יתום ויתומה שאין להם מה יאכלו ובאו להתפרנס מן הצדקה ומתיראין שמא אין בכיס של צדקה אלא בכדי שיעור פרנסה של אחד מפרנסין את היתומה ואחר כך מפרנסין את היתום בנשאר או במה שיגבו שהאיש דרכו לחזר על הפתחים מה שאין כן באשה. ומכל מקום במקום שאי אפשר לחזר האיש קודם כמו שהתבאר באחרון של הוריות י"ג א'.... והדברים נראין⁸⁰⁸.

בושה קודמת לקדושה וכמבואר בגמ' כתובות. אבל במציאות בה השיקול של הבושה אינו קיים (אין אפשרות לחזר על הפתחים ולכן האיש לא יוכל למצוא את פרנסתו בכך), יש להקדים את האיש מפאת קדושתו. ולמדנו שהטעם של הבושה, בכוחו לגבור על מעלת הקדושה היסודית של האיש כל עוד יש לאיש אפשרות לפרנס עצמו (לחזר על הפתחים) אבל כשאפשרות זו אינה קיימת הוא קודם.

להינשא קודם לאיש. וכתב הראשון לציון בסימן רנ"א סעיף ח': "וכן אם באו יתום ויתומה לינשא מקדימין להשיא היתומה הגם דאיש מצווה על פו"ר ולא האשה, כיון דהו"ל ליתומה כמזונות שיהיה לה בעל לטרוח על מזונותיה הו"ל כלהחיות שקודמת אי נמי דחיישין ליתומה כיון דאין יכולת בידה מפקרא לזה מקדימין". ומכלל דבריו נראה שלא הבושה היא הסיבה לקדימה וקצ"ע מלשון הגמ'.

⁸⁰⁷ ופעמים זה האיש (לגבי הקלקלה לעיל) ופעמים זו האשה כמבואר כאן.

⁸⁰⁸ לקמן תירוצ נוסף. אמנם המאירי כתב שתירוצ זה נראה על פני השני. ועוד נראה שכל האמור כאן הינו בעניינים הבאים לקופת צדקה, אבל אם הם באים לאדם פרטי, והוכיחו שאיבדו את הבושה – אין להקדים האשה, ואולי א להקדים האיש כי קדושתו מרובה מפאת חיובו במצוות (וכדלקמן) או שסו"ס יש לאשה בושה גדולה יותר אף כשהורגלה לחזר על הפתחים, ואולי תלוי בענין, ועיין לקמן.

ולדבריו, במציאות בה האשה מחזרת על הפתחים ואילו האיש אינו מחזר על הפתחים וזו עברו בושה, האם גם במקרה זה יש להעדיף את האשה כי הכלל הוא שאין דרכה של אשה לחזר על הפתחים או שכיון שהוכיחה שמחלה על בושתה והיא מחזרת, במקרה זה יש להקדים את האיש שמתבייש לחזר על הפתחים, ומדברי המאירי אין הוכחה חתוכה וכתב על כך הש"ך ביו"ד סימן רנ"א ס"ק יב:

ואפי' היא מחזרת עתה על הפתחים מ"מ כיון שאין דרכה בכך יש להקדימה שלא תחזר על הפתחים אי נמי שמא תתבייש לחזר גם אצל אחרים.

ולחילוק נוסף בין הסוגיות ציין המאירי:

ויש מפרשין להתפרנס שבכאן (=במסכת כתובות) לכסות, שהאשה קודמת כמו שאמרו שם אשה קודמת לכסות הא למזונות האיש קודם על כל פנים. וכמו שאמרו שם האיש קודם להחיות⁸⁰⁹.

ואינו נראה כן שהרי דרכו לחזר האמור כאן פירושו לחזר על הפתחים אלא שהם מפרשים בו לחזר על צדדיו ולהרויח לצורך מלבושיו יותר מן האשה והדברים נראין כדעת ראשון

על פי פירוש זה, כאשר מדובר על מזונות לעולם קדושתו של האיש גוברת על הבושה של האשה. ודין הבושה נאמר רק בכסות וכדו' שאינם ממש חיי נפש.

ויש לעיין לפירוש זה האם מזונות האיש קודמים (מפאת קדושתו) רק כאשר מדובר בפיקוח נפש, או אפילו מזונות שאינם פקו"נ יקבל האיש ראשון מפאת קדושתו. ומדברי הב"י ביו"ד סימן רנ"א מוכח כאפשרות הראשונה:

---

⁸⁰⁹ עיין שער יוסף לחיד"א הוריות יג. שהאריך לדון האם לשון 'להחיות' הינו מזונות או גם כסות.

והא דתנן בסוף הוריות (יג.) האיש קודם לאשה להחיות ולהשיב אבדה
והאשה קודמת לאיש לכסות ולהוציאה מבית השבי ?

צריך לומר דלהחיות היינו להצילם אם הם טובעים בנהר וכיוצא אבל
אכילה לאו בכלל להחיות הוא אלא דינה כדין הכסות ותנא כסות
והוא הדין לאכילה דחד טעמא הוא כדאמרן.

וכדבריו כתב גם הרמ"א ביו"ד רנ"ב סעיף ח' :

ואם שניהם רוצים לטבוע בנהר, הצלת האיש קודם (ב"י וכן משמע
סוף הוריות)⁸¹⁰.

ונראה לבאר את דבריו, שבטביעה בנהר שהיא פיקוח נפש האיש קודם מפאת
קדושתו הנובעת מפאת חיובו במצוות⁸¹¹, אבל במזונות שאינם ממש פיקוח נפש
(כגון, שיש קצת מזון או שיכול לחזור על הפתחים ולמצוא) הבושה קודמת ויש
לתת לאשה לפני האיש⁸¹².

מדוע בושה הינה סיבה לקדימה / דין קדימה יסודו בפשרה

⁸¹⁰ אמנם השו"ע עצמו השמיט דין זה. אולם את עיקר דיני הקדימה פסק להלכה בסימן רנ"א סעיף ח'-ט':
"איש ואשה שבאו לשאול מזון, מקדימין אשה לאיש. וכן אם באו לשאול כסות. וכן אם באו יתום ויתומה
לינשא, מקדימין להשיא היתומה. היו לפניו עניים הרבה, ואין בכיס לפרנס או לכסות או לפדות את כולם,
מקדים הכהן ללוי, והלוי לישראל, והישראלי לחלל, והחלל לשותקי, והשותקי לאסופי, והאסופי לממזר,
והממזר לנתיני, והנתיני לגר, והגר לעבד משוחרר. במה דברים אמורים, בזמן שהם שוים בחכמה, אבל אם היה
ממזר ת"ח וכ"ג עם הארץ, ממזר תלמיד חכם קודם (ואפילו חכם לכסות, ועם הארץ להחיות. ואשת חבר, כחבר)
(ב"י מהירושלמי). וכל הגדול בחכמה קודם לחבירו. ואם היה אחד מהם רבו, או אביו, אף על פי שיש שם
גדול מהם בחכמה, רבו, או אביו שהוא תלמיד חכם, קודם לזה שהוא גדול ממנו". ובש"ך ס"ק י"א ציין לסוגיות
הוריות בה מוכח שהאיש קודם וחילק כאמור בפנים: "והא דתנן בסוף הוריות האיש קודם לאשה להחיות
ולהשיב אבידה והאשה קודמת לאיש לכסות כו' צריך לומר דלהחיות היינו להצילם אם הם טובעים בנהר וכה"ג
אבל אכילה לאו בכלל להחיות הוא אלא דינן כדין הכסות ותנא כסות והוא הדין אכילה עד כאן לשון בית יוסף
וכ"כ בספר באר שבע דכ"ב ע"ב". ולא נתברר מדוע השו"ע השמיט דין זה.

⁸¹¹ וכ"כ הט"ז ביו"ד סימן רנ"ב ס"ק ו'.

⁸¹² וע"ע בתוס' רי"ד/פסקי הרי"ד לכתובות סז. ובשטמ"ק שם.

טז. מרומי שדה, הוריות יג. :

והאשה קודמת לאיש לכסות ולהוציא מבית השבי. יש לפרש על שני אופנים, או שדבר זה נוגע לפקו"נ בשניהם, שיוכל להיות שימותו מפני הבושה, או בשביה דכולהו איתנייהו ביה כדאי בב"ב דף ח' ב'. ומכ"מ האשה קודם מפני שהיא יותר עלולה למות מפני הבושה מאיש. וכן בשביה פגמא דידה קשה כמות, כמוש"כ כי כאשר יקום איש על רעהו וגו', וא"כ פקו"נ דידה עלול יותר משלו, משו"ה היא קודם⁸¹³.

ויש לפרש באופן שאינו נוגע כלל לפקו"נ. רק צער בושה בלי כסות וצער שביה, ובזה צערה מרובה משל איש, ומשו"ה היא קודם. כדתניא בסנהדרין דף ל"ב ב', צדק צדק תרדוף אחד לדין ואחד לפשרה, כיצד שתי ספינות עוברות בנהר כו' תדחה שאינה טעונה מפני הטעונה, והיינו משום שההיזק מרובה. וה"נ בושתה מרובה.

על פי הסברו הראשון של המרומי שדה, בושה איננה טענה מפאת עצמה, והנימוק הוא פיקוח נפש שנובע מחמת הבושה, וכיון שאשה יכולה למות מחמת בושה, יש להקדימה על פני האיש, והרי זו הלכה בהלכות קדימה בפיקוח נפש, כאשר לאשה מדובר בפקו"נ ולאיש לא, ולכן היא קודמת.

אולם על פי הסברו השני של המרומי שדה, קדימה מחמת בושה היא מפאת הבושה עצמה (ולא מחשש פיקו"נ), ועל פי הדין לא היה מקום להקדים את המתבייש יותר מזה שאינו מתבייש, כיון ששניהם זכאים לצדקה, אלא שמכח הפשרה יש להקדים את מי שיש לו בושת.

ונראה שיש מקום להסיק מדבריו לכלל דיני הקדימה בצדקה, שמדובר ב'פשרה' ולא מכח הדין הצרוף, שעל פי דין כיון שאדם זכאי לקבל צדקה אין משמעות

---

⁸¹³ קודמת.

לשאלה האם הוא נזקק יותר מחבירו והנותן מקיים צדקה לכל מי שיתן ללא קשר לדרגת העוני של המקבל, אבל חכמים תיקנו שמכח הפשרה יש להקדים אנשים מסויימים מסיבות שחכמים קבעו, וזו פשרה שחכמים קבעו ולא תלויה בהסכמה של האנשים⁸¹⁴.

סיכום

יח. העולה מהאמור לעיל:

- יסוד דין קדימה – בדין הפשרה (אות טז).
- המקודש מחבירו קודם לחבירו בקבלת צדקה, ועל פי זאת נקבע במשנה ובגמ' סדר עדיפות (אות ב'-ג') והרמב"ם והשו"ע כתבו דרגות נוספות (אות ט').
- איש קדם לאשה מפאת קדושתו (אות יא).
- ממזר ת"ח קודם לכהן גדול (אות ה') ובודאי שחכם קודם (אות ו') ונחלקו פוסקים האם דוקא ממזר או גם נמוכים ממנו (אות ז') ויש להסתפק האם מעלת הת"ח הינה מפאת קדושתו וסגולתו או בהיותו מורה הוראות ומלמד לתלמידים (אות ח').
- נחלקו פוסקים האם 'בעל מעשים' יש לו דין קדימה על פני אחרים (אות ט').
- בוששה מהווה סיבה להקדים. ויש מקום לדון האם הבוששה היא מחמת חשש פקו"נ או מפאת עצמה (אות טז).
- בוששה יכולה לגבור על קדושה ולכן יש מקרים בהם האישה קודמת לאיש כיון שבוששה מרובה (אות יב ואילך).
- בוששה נותנת עדיפות לאשה כל עוד לא מדובר בפקוח נפש (אות טו).

---

⁸¹⁴ עיין בהרחבה ב'פשר הפשרה' - באלו פשרות יש כח ביד בי דין לכפות אף ללא הסכמת הצדדים.

כהן ולוי – האם יש להם דין קדימה בזמן הזה

הקדמה

א. השו"ע (יו"ד סימן רנ"א סעיף ט') כתב שיש להקדים כהן ללוי ולוי לישראל (כמבואר בפרק הקודם) משמע שדין זה נוהג תמיד וגם בזמן הזה (המשנ"ב ציין לדין קדימת הלוי בצדקה ולא סייג לזמן המקדש דוקא – משנ"ב סימן ר"א ס"ק י"ג), אולם כפי שיתבאר לקמן הדבר אינו מוסכם על הכל. יתכן שיסוד הדיון הוא האם דין הקדימה לכהן או ללוי יסודה בסגולתם וקדושתם המיוחדת שתקפה תמיד או שהיא תמורה לעבודתם לטובת עם ישראל במקדש וכדו' וממילא בשעה בה אינם עושים את עבודת המקדש, אין להם מעלה על פני אחרים (ועיין בפרק הקודם בספק דומה לגבי סיבת הקדמת תלמיד חכם). סיבה נוספת לחלק בין הזמנים היא, שמצבו של הלוי כיום שווה מצבו של ישראל (עיין אות ב' לקמן)⁸¹⁵.

בגולה אינך מוזהר עליו

ב. דברים פרק י"ב פסוק י"ט:

הַשֹּׁמֵר לָךְ פֶּן תַּעֲזֹב אֶת הַלֵּוִי כֹל יָמָיִךְ עַל אֲדָמָתְךָ⁸¹⁶.

ופירש רש"י:

על אדמתך - אבל בגולה אינך מוזהר עליו יותר מעניי ישראל.

⁸¹⁵ עיין בדברי השו"ע לעיל, ברור שיש קדימה הנובעת ממעמד אישי בלבד כגון נתין, עבד, גר. אולם אין הכרח שכל סדרי הקדימה נובעים מאותו טעם.

⁸¹⁶ בפסוק לא מבואר האם מדובר בציווי ביחס למצוה מסויימת (כגון להקדימו במעשר שני באכילה בירושלים או באכילת קרבן שלמים או ביחס למעשר עני – עיין במפרשים).

וכתב השפתי חכמים בטעם הדבר :

והטעם לפי שבארץ ישראל יש לישראל נחלות וללוי אין נחלות ולכך צריכים שיתנו עיניהם עליו⁸¹⁷ אבל בגולה אין לישראל נחלה כמו שאין ללוי נחלה⁸¹⁸.

ולדבריו נראה לומר, שגם בארץ ישראל בזמן בו אין חלוקה לשבטים, דין תורה זה אינו נוהג.

ובפשטות, דין זה אינו מיוחד ללוי (שאינו כהן) בלבד אלא גם לכהנים, שהרי גם להם אין חלק בארץ בזמן החלוקה על פי השבטים אלא אם נאמר שלכהן יש קדושה עצמית יתירה על הלוי שמזכה לו אף בזמן הזה, וצ"ע⁸¹⁹.

ג. פירוש רבי יוסף בכור שור דברים י"ב י"ט :

פירש רש"י : 'אבל בגולה אינך מוזהר עליו יותר משאר עניי – ישראל'. ונראה לפי שבארץ - ישראל יש לישראל נחלה וללוי אין נחלה, צריך שיתנו עיניהם עליו. אבל בגולה כשם שאין ללוי נחלה, כך אין לישראל נחלה, אבל בשלהי הוריות מפרש דלוי קודם לישראל להחיות ולהשבת אבידה.

ראייתו של ר' יוסף בכור שור מהסוגיא בהוריות מוכיחה שהוא נוקט שדין התורה "השמר לך פן תעזוב את הלוי", הוא עצמו מחייב לתת ללוי דין קדימה בצדקה,

⁸¹⁷ ומסתבר שזו גם אחת הסיבות לכך שתורה הזכירה פעמים רבות את ה"גר" כמי שיש לדאוג לו, אולם על פי הדרגות המבוארות בשו"ע בסוף הפרק הקודם, אין לגר דין קדימה מיוחד וההיפך, וצ"ע. ועיין ליד ציון הערה 746 ובהערה 817.

⁸¹⁸ ומעין הדברים ברבנו בחיי, דעת זקנים, חזקוני, ר' יוסף בכור שור בפירושו על התורה כאן.

⁸¹⁹ עוד יש לעיין האם על פי נימוקו של רש"י, אין להקדים את הגר – שאף לו אין חלק ונחלה בארץ ? ושמה רק השילוב של אי קבלת נחלה ועבודת המקדש מזכה בעדיפות, וצ"ע.

ולפיכך הוא מקשה על רש"י מסוגיית הגמ'⁸²⁰.

הסוגיא במסכת הוריות (עיי' בפרק הקודם) הקדימה לוי לישראל לצדקה ולא חילקה בין התקופות ומוכח שאף כיום יש להקדים לוי. אמנם היה מקום לומר שסוגיית הגמ' הינה רק ביחס לזמן המקדש, אבל פסק השו"ע (בסוף הפרק הקודם) מוכיח שנקט שדין זה הינו גם בזמן הזה, ומנוגד לדברי רש"י בפירושו לתורה כאן.

אף המג"א באו"ח סימן ר"א ס"ק ד' נזקק לדברי רש"י כהוכחה לכך שבברכת הזימון אין חיוב לתת ללוי לזמן ראשון (במקום שאין כהן) כיון שכיום אין לו מעלה על פני ישראל⁸²¹ ולא כפי שפסק השו"ע⁸²². אמנם במרומי שדה להוריות דף יג. כתב שיש מקום לחלק בין כבוד ללוי שאין אנו חייבים בו בזמן הזה לבין צדקה שאף בזמן הזה יש לו קדימה על פני אחרים והטעם הוא:

מיהו לענין להחיותו אפילו בזמן הזה הוא קודם, שלמחר יבנה בית המקדש ויהיו נצרכים לו לדוכן... אבל לכבוד בעלמא ודאי שאין שייך בזמן הזה⁸²³.

⁸²⁰ לולי דבריו היה מקום לומר שהתורה הזכירה את החיוב של אי עזיבת הלוי כתזכורת שלא ישכחו אותו, אבל אין צווי שמחייב לתת לו קדימה על פני אחרים. ועיי' הערה 773.

⁸²¹ לשון המג"א או"ח סימן ר"א ס"ק ד': "כתב הטור י"א שצריך להקדים הלוי לישראל שהרי ריב"ל אמר מימי לא בירך ישראל לפני ואין נראה דהתם מצד גדולתו קאמר שריב"ל היה גדול, והב"ח כתב דזה אינו דא"א שריב"ל לא סעד מימיו אצל מי שגדול ממנו ואפ"ה בירך הוא ועוד הביא ראיות ע"ש, וכן יסד בחרו נודה לשמך כו' ברשות הכהנים והלויים, ויש גורסין הכהנים הלויים כלומר דהכהנים איקרו לויים. ובמתני' סוף הוריות אמרינן לוי קודם לישראל, וכ"פ ביי"ד סי' רנ"א ס"ט וכיון דחזינן דליטול צדקה ולקרות בתורה קודם, א"כ ה"ה לשאר דברים דאין לימוד למחצה... אח"כ ראיתי בירושלמי סוף הוריות דאיתא התם שלוי וישראל שוין, רק בזמן הדוכן היה לוי קודם אבל ביו"ד פסקו דלא כוותיה וכמ"ש הרב"ש שם וצ"ע למה דהא רש"י פרשת ראה כתב גם כן כן וכ"ה בספרי שם". ועיי' לקמן בשם הירושלמי. ולגבי הראיה מהחרוז, כתב בעלי תמר על הירושלמי בבבבכרות פרק ה' הלכה ד', שאינה ראיה כיון שהחרוז הנדפס הינו חלקי ובחרוז המלא מוזכרים עוד אנשים שודאי אינם בעלי זכות קדימה (כגון, בחורים) ומוכח הכוונה למליצה (אמנם יתכן שמי שקיצר את החרוז הוא התכוון לגדר הלכתי).

⁸²² פרישה יו"ד סימן רנ"א ס"ק ט': "ואף על גב דרש"י כתב בפירוש החומש בפרשת ראה על פסוק (דברים יב יט) פן תעזוב את הלוי כל ימך על אדמתך ו"ל על אדמתך אבל בגולה אינך מוזהר עליו יותר מעניי ישראל י"ל דהיינו בזמן שהיה תרומן[ות] ומעשר נהג אבל בזמן הזה יש לו קדימה". וצריך לבאר כוונתו וסברתו.

⁸²³ עיי' בבאר שבע הוריות יג. שנשאר בצ"ע בחילוק בין צדקה לבין ברכה. ומעין דברי המרומי שדה כתב בדרישה יו"ד סימן רנ"א ס"ק ג'.

וכל זה לגבי הלוי, אבל כהן יש מצוה להקדימו לזימון אף כיום וזאת מחמת החיוב של 'וקדשתו' (ויקרא כ"א ח') וכפי שפסק השו"ע באו"ח סימן ר"א סעיף ב' (ולא הזכיר דין קדימה ללוי) אבל המשנ"ב בס"ק י"ג כתב:

טוב להקדים הלוי ג"כ לישראל אם הם שוים בחכמה בברכת המזון ובהמוציא וכן בנתינת הצדקה דהא מקדימין אותו בקריאה ג"כ לפני ישראל.

לשון המשנ"ב היא 'טוב' ולא לשון חיוב, למרות שבהלכות צדקה השו"ע (כנזכר בסוף הפרק הקודם) הקדים לוי לישראל ויתכן שסברת החילוק היא כדברי המרומי שדה, הנ"ל.

אמנם בספר עמק ברכה (הרב פומרנצ'יק, בדין קדושת כהן ולוי) כתב שאין סתירה בין דברי רש"י לבין פסק השו"ע:

ואף שרש"י שם פירש דוקא על אדמתך אבל בגולה אינך מוזהר עליו יותר מעני ישראל, וכן הוא בספרי שם, נראה דזהו מדאורייתא, אבל מדרבנן מוזהרים עליו בכל מקום אפילו בזמן הזה וזהו דתנן סוף הוריות דלוי קודם לישראל סתמא, משמע אפילו בזמן הזה.

בשעת הדוכן שנו

ד. לוי וישראל אין עליהם איסור טומאה למת ולמרות זאת במקרה בו הזדמן בפניהם מת מצוה, הישראל יטמא עצמו ולא הלוי, כך מבואר בירושלמי נזיר פרק ז' הלכה א':

לוי וישראל, יטמא ישראל. ולא הוא לוי הוא ישראל⁸²⁴? אמר ר' אבין בשעת דוכן שנינו (קרבן העדה: בשעת דוכן שנו. בשעה שהיו לויים עומדים על הדוכן הוא דאמרינן יטמא ישראל ואל יטמא לוי שיתבטל ממצותו לעמוד על הדוכן).

כלומר, יש להקדים את ישראל, כדי לאפשר ללוי לשיר על הדוכן בזמן בית המקדש, אבל שלא בזמן המקדש, אין חילוק בין לוי לבין ישראל, ומי שירצה יזכה במצוה של קבורת המת.

אף בסוגיית הירושלמי בהוריות פרק ג' הלכה ד' בדין קדימה בצדקה הוזכר חילוק זה:

נביא קודם למשוח מלחמה... כהן קודם ללוי, לוי לישראל. לא הוה לוי הוא? אמר רבי אבון בשעת הדוכן שנו.

המפרשים נחלקו בביאור דברי הירושלמי. יש הסוברים ש"בשעת דוכן שנו" הינו אותו דין של טומאה הנזכר בירושלמי נזיר הנ"ל והובאה כאן כדרך אגב, אבל לגבי הלכות צדקה, יש להקדים לוי אף בזמן הזה, וכך פירש הפני משה כאן וכשיטתו גם בערוך השלחן יו"ד סימן רנ"א סעיף י"א⁸²⁵.

לעומת זאת, אחרים למדו את דברי הירושלמי כפשוטו, ששיטתו היא שבזמן הזה אין ללוי זכות קדימה על פני ישראל, והב"י ביו"ד רנ"א ציין לירושלמי כניגוד לשיטת הבבלי שלא חילק בין התקופות⁸²⁶, וכך נקט גם המג"א (ר"א ס"ק ד')

⁸²⁴ פירוש, מה הוא ההבדל בין לוי לבין ישראל לגבי הטומאה?

⁸²⁵ ערוה"ש יו"ד סימן רנ"א סעיף י"א: "אבל באמת גם הירושלמי אין כוונתו כן דמאי פריך פשיטא דקדושת לוי יותר מישראל אלא הירושלמי קאי על הך דנזיר פ"ז (סוף הל' א') דלוי וישראל שאירע להן מת מצוה יטמא ישראל ולא הלוי ופריך שם קושיא זו משום דלעניין טומאה דינם שוה ומתריך בשעת הדוכן שנו' שיהא יכול לילך למקדש ודרך הירושלמי כן להקשות על מקום אחר כשיש בו לשון זה כידוע וגם הפ"מ פ"י כן".

⁸²⁶ לשון הב"י: "ובירושלמי (שם ה"ה) אמרו לוי קודם לישראל לוי, לא ישראל הוא אמר רבי אבין בשעת הדוכן שנינו משמע דהשתא דליכא דוכן אינו קודם לישראל אבל בתלמודא דידן מדלא כתב כן משמע דס"ל דאין לחלק בין זמן לזמן וכן נראה דעת הפוסקים שלא חילקו".

בביאור שיטת הירושלמי.

ה. בביאור המחלוקת בין הבבלי לירושלמי נוכל להציע, שמי שסובר שיש להקדים את הלוי מפאת מעלתו בהיותו בן שבט הלוי ולכן דין זה תקף גם בזמן הזה, אבל החולקים סוברים שמעלת הלוי היא דוקא בשעה בה הוא בר שירות אבל אם אינו בר שירות – אין לו זכות קדימה.

אמנם, המרומי שדה (לעיל אות ג') סובר שאין ללוי מעלה עצמית, אולם יש להקדימו מחמת מעלת השירה שבמהרה יבנה המקדש, ובעלי תמר על הירושלמי בהוריות הנ"ל הוסיף טעמים נוספים להקדמת הלוי אף בזמן הזה ובביאור המחלוקת בין הבבלי לירושלמי:

בטור יו"ד סימן רנ"א... מקדימים הכהן ללוי. ולוי לישראל ובב"י שם ובירושלמי אמרו בשעת הדוכן שנו משמע דהשתא דליכא דוכן אינו קודם לישראל אבל תלמודא דידן מדלא כתב כן משמע דלא סבירא ליה לחלק בין זמן לזמן וכ"ה משמעות הפוסקים שלא חילקו עכ"ל. והטעם נ"ל דסבירא ליה שאף בזה"ז יש קדושה ללויים שהרי לויים פטורים מפדיון בן בכור ובא"ח קכ"ח ס"ו בשם הזהר שהלויים יוצקים על ידי הכהנים בשעה שעולים לדוכן וזהו מטעם דכתיב וילוו עליך וישרתוך ויציקת מים חשובה שירות וכדכתיב פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו⁸²⁷...

וגם בקריאה כהן קודם ללוי ולוי לישראל.

---

⁸²⁷ בתפילת דוד להאדר"ת (מהר"ר הרב עמיחי) עמ' קל"ג, דן האם מעלת יציקת הלויים היא רק בזמן הבית או גם בזמן הזה.

אכן הירושלמי סובר שדווקא כהנים שאוכלים תרומה ואכילת תרומה חשובה עבודה כמ"ש בפסחים ע"ב ואף עכשיו בשאין אפר פרה הרי קדושתם עליהם שהרי אסורים להם לטמא למת וגם זוכין בפדיון הבן ממתנות כהונה וגם תרומה טמאה שלהם היא להסקה תחת תבשילם וגם נושאים כפיהם בברכה מה שאין כל זה בלוי⁸²⁸.

יחוס חזקה

ו. תשובות והנהגות חלק ג' סימן תע"ג:

מפורש בש"ע יו"ד (רנ"א סעיף ט') שבצדקה מקדים כהן ללוי והלוי לישראל והישראל לחלל וכו', והיינו כשאין בכיס כדי לפרנס או לכסות או לפדות את כולם מקדים כהן ולוי לישראל... וצ"ב שלא ראיתי מדקדקין בזה.

ולע"ד נראה ליישב הטעם שלא מדקדקין בזה, כיון שהכהנים והלויים היום אינם אלא כהני חזקה ולכן לכמה פוסקים לא נותנים להם תרומה וע"כ בצדקה אין להם זכות קדימה לדחות זכות שאר עניים ולתלות שהם כהנים ולויים על חשבון אחרים, ולכן אף שנותנים להם מעשר ראשון, זהו מפני שהנותן מותר משל עצמו שמגיע לו מספק ונותן⁸²⁹, אבל על חשבון עניים אינו יכול להקדים את הכהנים והלויים, ולכן יפה עושים גבאי צדקה היום שלא מקדימין אותם.

⁸²⁸ ועיין שו"ת יבי"א חלק ו' או"ח סימן כ"ד אות ג'.

⁸²⁹ וכך גם בפדיון הבן. לכהן. ובשו"ע יו"ד סימן ש"ה כתב שכהן רשאי להחזיר דמי פדיון הבן וכתב הפת"ש שם בס"ק י"ב: "עיי' בשאלת יעב"ץ ח"א סי' קנ"ה שכתב דהאידינא אישתי דינא דמה שאמרו שלא יהא הכהן רגיל בכך הני מילי בכהנים מיוחסים דידהו אבל בכהני חזקה בעלמא אף על גב דלחומרא אזלינן בהו לכל מילי ופרקינן בכורים על ידיהו משום דלא אפשר באחריני מיהא להקל לא דהיינו להוציא ממון האב מספק וכמעט שיי"ל דמדינא הם צריכים להחזיר ולפחות כל כהן יחוש לעצמו לפרוש מספק גזל שמא אינו כהן ומשום ה"ט נראה דשפיר אית למיעבד עובדא האידינא לפדות בעל מנת להחזיר לכתחלה. גם נראה שלצאת ידי כל ספק האפשרי יש ג"כ על האב לפדות בכורו מכל כהנים שיוכל למצוא דלמא מתרמי ליה כהן מיוחס ודאי ומה"ט נמי בן הכהנת והלויה יש לפדותו עכשיו מספק דמ"ש מכל ספיקא דאורייתא דמאי דאפשר לתקוני מתקנינן ע"ש. ובתשובת חתם סופר ס"ס רצ"א כ' בקיצור שדברי תשובת שאלת יעב"ץ בזה אין נראים לו".

ואמנם הש"ע סתם כעיקר הדין אבל בנדודי הגלות הוחלט שכולם רק כהני ולויי חזקה, ואין להם זכות להפקיע אחרים ואין הגבאי רשאי לעשות כן. ולפי זה כשאין כאן שאלה של ממון, אלא רק לענין עזרה בגופו אזי לויים קודם גם בזה"ז. מיהו יש לדחות שעיקר זכות קדימת הלויים הוא רק לקבל כסף, שהרי אין להם אדמות ככל ישראל, וחז"ל תיקנו כן לדורות שלא תשתכח, אבל לעזור בגוף ללוי יותר מלישראל מעיקרא אין מצוה בלוי יותר אלא כשעובד בבית המקדש בדוכן, וכ"ש שאין לו קדימה בזה"ז.

לשיטתו, השו"ע כתב את עיקר הדין ולא התייחס למציאות של של 'נדודי הגלות' והדבר לכאורה תמוה שהרי השו"ע כתב את דבריו בזמן הזה ולזמן הזה.⁸³⁰

סיכום

ז. העולה מהאמור לעיל:

- התורה מזהירה שלא לעזור את הלוי ויש שנקטו שאזהרה זו רק בזמן שישראל על אדמתם ומכאן שלולי זאת אין לו עדיפות לא בצדקה ולא בכיבודים ויש שחילקו בין צדקה לבין כבוד או בין דין תורה לתקנת חכמים, והשו"ע פסק להקדימו בצדקה (אות ב'-ג').
- יש אומרים שלוי קודם רק בזמן המקדש שהוא משרת בדוכן ויש שלא חילקו (אות ד'-ה').
- יש הסוברים שבזמן בו הכהנים והלויים הינם מכה 'חזקה' אין להם יכולת להפקיע זכותם של עניים אחרים (אות ו').

⁸³⁰ ויש לעיין האם בסוגיות אחרות הנוגעות לחילוק שבין כהנים מיוחסים לבין כהני חזקה השו"ע ציין את ההבדל ועיין בהרחבה בשו"ע אבהע"ז סימן ג' וצ"ע. ויש להעיר שאף הישראלים בזמן הזה הינם מכה חזקה וסומכים עליה – עיין שו"ע אבהע"ז סימן ב' סעיף ב' אולם יש הברל בין חזקת הכשרות של ישראל לבין זו של הכהנים, כמבואר בערוה"ש אבהע"ז סימן ג' סעיף א' שפסולים של ישראל ידועים אבל פסולי כהונה אינה ידועים לכל (וסוקלין על החזקות - כמבואר שם בסימן י"ט). ועיין רמב"ם פרק כ' מאיסורי ביאה הלכה א'.

הקדמת אחים / קרובים

קדימה באחים

א. ⁸³¹דברים, ט"ז ז' :

כִּי יִהְיֶה בְּךָ אֲבִיּוֹן מֵאֶחָד אֲחִיךָ בְּאַרְצֶךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ
נָתַן לְךָ לֹא תִאֲמָץ אֶת לִבְבְּךָ וְלֹא תִקַּפֵּץ אֶת יָדְךָ מֵאֲחִיךָ הָאֲבִיּוֹן.⁸³²

ובספרי שם (פיסקא קט"ז והו"ד בב"י יו"ד סימן רנ"א) :

⁸³¹ לסדרי הקדימה שבפרק זה ובפרקים לקמן, נאמרו כמה טעמים. וכתב האור החיים הק' בדברים פרק ט"ז :
"עוד אפשר לומר גם כן הדרגות הגזירות אשר יגזור ה' באביונים, הנה כבר פירשתי בפסוק (שמות כ"ב כ"ד)
אם כסף תלוה וגו' שחלק העני מפקידו ה' ביד העשיר וזה הוא עשרו שמופקדים בידו מעות העניים, והנה
לפעמים יפקיד ה' מנת עני זה לאדם קרוב לאיש ולא יצטער בלקיחת פרנסתו ממנו להיותו קרובו גם לא יצטרך
לסובב נתיבות, וכשישפוט ה' בצדק לצער העני ירחיק לו פרנסתו באיש זר גם בריחוק מקום ויצטער האביון
לסובב מעיר לעיר למצוא מקום אשר הכין ה' לו שם טרף נפשו, והוא אומר מאחד אחיך, או הגם שאינו אחיך
אלא הוא באחד שעריך, או הגם שאינו מעריך בארצך". ובאלשיך הק' שם כתב : "ונבא אל הענין, אמר כי לא
יחדל אביון כו', לומר, הלא נתתי לך טעם אל מצות הצדקה, אך דבר אחד נשאר מלתת טעם, והוא, כי הלא
צויתך לאמר שתתן לקרוב קרוב קודם באמרי מאחד אחיך ואחר כך מאחד שעריך, שהוא כמו שאמרו ז"ל
(בבא מציעא ע"א א) עניי עירך קודמין, ואחר כך מארצך שהם עניי עיר אחרת, והלא תאמר למה הקפדתי בקורבה
לתת לאח קרוב ואחר כך לעניי עירך ואחר כך לעניי עיר אחרת. ולא עוד כי אם שצויתך הקפדה זו קודם לאמרי
לך פתוח תפתח את ירך שהוא מציאות תת הצדקה, כי זה נאמר בפסוק הראשון שבפרשה וזה בשני, והדעת
היה נותן להפך כי יותר יהיה מתן בסתר תת לרחוק מלקרוב ? על כן אמר, דע לך כי מה שלא יחדל אביון הוא
מקרב הארץ מסבת יושביה שהוא לתקן הדלים והעשירים מאשמותם, אלו על ידי תת ואלו על ידי קבל מהם
כמדובר. ועל כן אנכי מצוך לאמר פתוח כו', לומר, על כן כדי לאמר לך פתוח תפתח את ירך לו בפסוק שני,
צויתך תחלה בפסוק ראשון שהקרב קרוב קודם, שיהיה תחלה לאחיך ואחר כך לענייך הם עניי עירך, ואחר
כך לאביוןך שבארצך שהוא של עיר אחרת. והוא אומר למעלה תחלה לאחיך ואחר כך לענייך הם עניי עירך
ואחר כך לאביוןך שבארצך שהוא של עיר אחרת. והוא אומר תחלה מאחד אחיך באחד שעריך בארצך, ואחר
כך אמר כי פתוח תפתח שהוא מציאות הצדקה, להורות כי קדימת הקרוב הוא עיקר גדול שעל כן מקדימו אל
מציאות המצוה. ושיעור הכתוב, כי לא יחדל אביון הטעם הוא מקרב הארץ לתקן יושביה ההם ובהם, ועל כן
תבין מה שאני מצוך קודם אמור פתוח תפתח שהוא מציאות המצוה שיהיה לאחיך כו' צויתך תחלה שיהיה
הקרוב קודם שהוא אומר למעלה תחלה מאחד אחיך כו' כמדובר".

⁸³² האם מדובר כאן בכל תנינה שאדם לעניים או רק בנתינה שנותן מנדבתו, אבל 'מעשר עני' שהוא ציווי של
הפרשה בשדה, אין להעדיף את אחיו וקרוביו ? ועיין לקמן ליר ציון הערה 1063 בדיון המשנה לגבי מעשר עני
בשדה ובדברינו שם.

עוד יש לעיין האם לפנינו דין דאורייתא או דין דרבנן שבפשטות לפנינו דרשה וא"כ מדובר בדין תורה. ויל"ע
לגבי שאר דיני קדימה האם הם מה"ת או דין דרבנן או שכל האמור כאן הינו אסמכתא מדרבנן, וצ"ע.

כי יהיה בך, ולא באחרים. אביון, תאב תאב קודם. אחיך⁸³³, זה אחיך מאביך כשהוא אומר מאחד אחיך, מלמד שאחך מאביך קודם לאחך מאמך^{834, 835}. באחד שעריך, יושבי עירך קודמים ליושבי עיר אחרת. בארצך, יושבי הארץ קודמים ליושבי חוצה לארץ⁸³⁶...

לגמ' ברור שלשון 'אח' שנאמר כאן אין פירושו כל אחד מישראל כפי שנזכר בפסוקים אחרים⁸³⁷ אלא אח כפשוטו כיון שהפסוק מפרט סוגים שונים של דרגות בנתינה ומוכח שאף לשון 'אח' הינה לקדימה. וכיון שסתם אח הינו אח מן האב⁸³⁸, מוכח שיש להקדים אח מן האב לאח מן האם. מלשון המדרש נראה שיש קדימה לאח מן האם על פני אחרים. ויש לעיין מה

⁸³³ קצ"ע האם 'אחיך' שנדרש כאן הינו מתחילת הפסוק או מסופו. ונראה שנדרש לשון אחיך שבתחילת הפסוק (על פי סדר הפסוק בהמשך המדרש) וסיום הפסוק הינו ל'אחיך' והיינו כל איש מישראל. ואמנם בתחילת הפסוק כבר נאמר "בך" שמכאן למדנו שלא לאחרים (גויים) ? אמנם בסיום הפסוק נראה שלמד לאו נוסף על כך.

⁸³⁴ יש לעיין מניין שאחך מהאם יש בו קדימה על פני כל שאר ישראל, ושמה אחיך מהאב קודם אבל אחיך מאמך הינו כמו כל ישראל ללא קדימה לאחרים. ואמנם קיים כלל הקרוב קרוב קודם (עיין הערה 835). ואף בדין גאולת קרקעות של אדם שירד מנכסיו ומכר מנכסיו נאמר בתורה שיש דין גאולה בקרובים (עיין ויקרא כ"ה) ומבואר בגמ' בקידושין דף כא. לגבי דין זה "כדאמר רב נחמן בר יצחק, לקרוב קרוב קודם...". אמנם, דין גאולת קרובים אינו מועיל למוכר עצמו שהרי הגאולה היא לקרוב וכן נחלקו האם הגאולה היא רשות או חובה (עיין קידושין דף כא. ובפסק הרמב"ם פ"ב משמיטה הלכה י"ח וברדך אמונה שם). ומ"מ למדנו שיש לקרובים מעמד מיוחד ביחס לנכסי אדם שמך מנכסיו.

ויש לעיין האם הכלל של "קרוב קרוב קודם" הינו רק בגאולת קרקע או כלל להלכות צדקה ? ובביאור הגר"א יורה דעה סימן רנ"א ס"ק ד' ציין לדברי הספרי שבפנינו ולאחר מכן כתב: "ובתנא דבי אליהו ר"פ כ"ז הלא פרוס לרעב לחמך ר' ומבשרך לא תתעלם הא כיצד אלא אם יש לאדם מזונות בתוך ביתו ומבקש לעשות מהן צדקה כדי שיפרנס אחרים משלו כיצד יעשה בתחלה יפרנס את אביו ואמו ואם הותיר יפרנס את אחיו ואחיותיו ואם הותיר יפרנס את בני משפחתו ואם הותיר יפרנס את בני שכונתו ואם הותיר יפרנס את בני מבוי שלו מכאן ואילך ירבה צדקה עם שאר בני ישראל כו' ועבב"מ ע"א א'". אולם לא הזכיר את הכלל של 'קרובו קודם' שנאמר בדין גאולת קרקעות. ובשו"ע יו"ד סימן רנ"א סעיף ג': "ואפילו אינו בנו ולא אביו, אלא קרובו, צריך להקדימו לכל אדם. ואחיו מאביו, קודם לאחיו מאמו". כלומר יש קדימה לכל קרוב אמנם לא ציין ללשון הגמ' 'קרוב קרוב קודם'. ועיין באות לקמן אות ד' שלמד מדין גאולת קרקעות לדין צדקה, ולכאורה צ"ע.

⁸³⁶ ומלשון המדרש לא נתברר האם מדובר בדין תורה או באסמכתא.

⁸³⁷ כגון: "אבידת אחיך (דברים כ"ב ג')". ועיין הערה 833.

⁸³⁸ הגמ' אינה מוכיחה מניין שסתם אח הוא מן האב (ומה עוד שאמו היא ודאי ומאביו זו חזקה). והגרי"פ בפירושו לספר המצוות לרס"ג מניין ע"א העונשין, עונש כ"א כתב: "וכן יש מקום להוכיח מדכתיב בברכת יעקב 'הוי גבירי לאחיך וישתחוו לך בני אמך' משמע דסתם אחיך היינו בני אביך" ועיין גמ' ב"ב קי': שאחים מן האב נוחלין ומנחילין והמקור הוא 'אחיה אחיה מבני יעקב, מה להלן מן האב ולא מן האם אף כאן מן האב ולא מן האם" ופירש הרשב"ם שם: "כתיב הכא ונתתם אל נחלתו לאחיו וכתב התם שנים עשר עבדיך אחים אנחנו בני איש אחד, בני איש אחד מיותר לדרוש דסתם אחיך אינן אלא מן האב". ועיין גם במלבי"ם דברים ט"ז ז' ובשפת חכמים על פירוש רש"י.

המקור לכך ושמה אח מהאם הינו כשאר בני אדם שאין לגביו זכות קדימה כלל ?
(ועיין לקמן אות ג').

(וחז"ל למדו מן הפסוק סדרי קדימה, אבל אף אלו שאינם בכלל הקדימה יש מצוה לתת להם וכפי שנאמר בסיום הפסוק: "ולא תקפוץ את ירך מאחריך האביון" וכאן המובן של 'אחריך' הינו כל אחד מ'ישראל').

קדימה בשאר קרובים / קדימה לראויים לירושה

ב. בדברי הפוסקים, ברור הדבר שקרוב קודם לשאר אנשים⁸³⁹, וכפי שכתב הטור ביו"ד סימן רנ"א (וכן בשו"ע סעיף ג'):

ואפילו אינו בנו ולא אביו אלא קרובו צריך להקדימו לכל אדם⁸⁴⁰.

אמנם לא נתברר עד היכן מגיעה הקירבה ומה סדר הקירבה. ומצאנו בדברי הפוסקים שתלו את הקירבה בדיני ירושה והיו שתלו בדין פסולי עדות, וכדלקמן.

ג. חיוב מזונות הילדים מוטל על האב ולא על האם. חובת האם להניק את בנה נובעת מחיובי האשה לבעלה, אבל גרושה או אלמנה לא מוטלת עליה חובה להניק⁸⁴¹. ועל פי עיקר הדין יכולה האמא לומר שחובת הנקת התינוק לא מוטלת עליה ועל קופת הצדקה למצוא פתרון לילד. ובגמ' ביבמות בדף מב. - מב: נאמר שאשה (אלמנה) מניקה לא תינשא מחשש שמא לא תוכל להניק כראוי את בנה. ותמחה על כך הגמ':

---

⁸³⁹ עיין בשיטתו של האורחות חיים, לקמן (ספרק אודות קדימת חבר) שמקדים שכן שהוא חבירו לקרובים !
⁸⁴⁰ עיין ירושלמי כתובות פרק י"א הלכה ג' שאף גרושתו היא בכלל "מבשרך אל תתעלם". אמנם יסוד החיוב בצדקה לקרובים יותר משאר אנשים אינו מפורש כ"כ בגמ', אבל הוא דבר פשוט בדברי הפוסקים.
⁸⁴¹ עיין גמ' כתובות דף נט: -ס. וברמב"ם פרק כ"א הל' ט"ז ואילך. אמנם אם התינוק כבר הורגל לינוק ממנה יש עליה חיוב מחמת הסכנה אם תפסיק.

וליתבעיניה ליורשים (רש"י: של בעל ראשון)⁸⁴² ? אמר אביי אשה בושה לבא לבית דין, והורגת את בנה.

מקושיית הגמ' מוכח שחובת צדקה מוטלת תחילה על קרובים שהם ברי ירושה וכך הוכיח חוט השני סימן ח' (והו"ד בקצרה בגליון המרש"א סימן ח'):

ואני מוסיף על דבריו שענין המזונות⁸⁴³ תולדי יותר בירושה. ויש לי ראייה ברורה על זה מדאמרינן בפ' החולץ... וליתבעיניה ליורשים ? אמר אביי אשה בושה לבא לב"ד והורגת את בנה. ומדפריך וליתבעיני ליורשי ולא קאמר לקרובי ש"מ דהיורשי הם מחויבים לזון והיינו יורשי אבי התינוק שהם יורשים גם את התינוק⁸⁴⁴.

כלומר, חובת צדקה הינה על פי קירבת ירושה. ויש לעיין האם נוכיח מכאן שכאשר אין אפשרות לירושה אין כלל קדימה, כפי שאמא אינה חייבת לזון את בנה למרות שהיא ודאי קרובה לו, או שמדובר רק בסדרי קדימה, אבל גם קרובים שאין בהם דיני ירושה יש בהם דין קדימה, ומדברי חוט השני וסוגיית הגמ' ביבמות לכאורה מוכח שכלל אין דין קדימה כאשר אין אפשרות לירושה.

אולם גם בעל חוט השני עצמו בהמשך דבריו כותב שגם בקירבה שאין בה ירושה יש בה דין קדימה:

---

⁸⁴² כלומר, שהיורשים הם שיוזנו את התינוק.

⁸⁴³ של התינוקות/ילדים (ומדין צדקה).

⁸⁴⁴ בשו"ת הרב ידידיה טיאה וייל אבעה"ז סימן ל', דחה ראייה זו באומרו שמא יש לתינוק עצמו נכסים (ויש להעמיד לו אפוטרופוס, והיורשים ישלמו ממעות היתום עצמו. ועיין גם בהמשך תשובת חוט השני שיתכן לומר שהאמא אינה חייבת לזון רק כשאין לה אבל אם יש לה – חייבת לזון).

ומ"מ גם אבי האשה לא ינקה לגמרי שאע"פ שהחיוב מוטל יותר על היורשים מ"מ אינו חיוב גמור כמו חיוב האב לזון את בניו כשהם קטנים שהוא מחויב לזונם בכל מאמצי כוחו והקרובים אחרים כולם פטורים ואפילו בחיוב מזונות בנים הקטנים אינו דהתם גוערין בו ומכלימין אותו אפי' אם אינו אמוד וכדאיתא בגמרא אבל אחר שאינו רוצה לזון קרוביו אף על פי שהוא קרוב יותר מזולתו וגם הוא יורש ודאי אין מכלימין אותו אם אינו אמיד. ולכן אין החיוב מוטל אלא מדין שהוא נחשב קרוב יותר וראוי להוציא ממנו צדקה יותר מזולתו... גם ראוי להעריך קורבת הדוד יותר מקורבת אבי האם מאחר שהוא יורש...

אמנם, בעל חוט השני לא ביאר מה המקור לחיוב צדקה כשאין בו צד ירושה, ואולי מדיוק דברי הספרי לעיל שאח מהאב קודם לאח מהאם ומשמע שגם אח מהאם שאין בו צד ירושה, יש בו דין קדימה, וצ"ע.

ומכאן שיש לעיין האם האשה שהגמ' הציעה שתתבע את היורשים לזון את בנה, פטורה לגמרי מהלניק ולפרנס את בניה (אם יש לה משלה) כפי שנראה משפט דברי הגמ' או שאם אין יורשים (כגון, בן של גר), היא קרובה יותר ועליה חובה להניק ולפרנס מדין צדקה, וכך עולה מדברי חוט השני בסיום דבריו, וקצ"ע.

ד. שו"ת מהרשד"ם אבהע"ז סימן קצ"ג:

ראובן שנפטר אחיו שמעון ועזב את אשתו הרה ללדת ואחר כמה ימים ילדה בן וטוענת נגד ראובן שיקח הילד ויתנהו להניקו להוצאותיו. ושואל ראובן אם הוא חייב לפרוע שכר הנקת הילד או לא ואם לפי הדין עליו מוטל לשלם שכר ההנקה אם הוא מחוייב ליתנו לאמו להניקו ולא לזולת עם השכר שיתן למניקה אחרת יורנו רבינו הדין דין אמת.

תשובה אין ספק שהאלמנה אינה חייבת להניק בנה בחנם⁸⁴⁵. וכבר נפל קצת מחלוקת פה שאלוניקי בדין זה ועלתה ההסכמה שאינה חייבת להניק אלא בשכר. אך נראה שבנדון זה אין ליתום נכסים כדי שיפרעו לה והם ואם כן היה נראה שגבאי הצדקה יש להם לשלם ההנקה כיון שאין לו אב ולא נכסים.

אך אמנם כיון שיש לתנוק אח אביו וקרא אמר או 'דודו או בן דודו יגאלנו' הקרוב יותר חייב להשגיח⁸⁴⁶ כמו שאם היו ליתום נכסים הקרוב קרוב קודם לירושה, כך הקרוב קרוב קודם לפדותו.

וכתב הרשב"א בתשובה דכופין את האב לזון בנו עני ואפילו הוא גדול כופין אותו יותר משאר עשירים⁸⁴⁷ כו' ואין לומר דוקא אב לא שאר קרובים דודאי ה"ה נמי לשאר קרובים הקרוב קרוב קודם יותר דתניא בספרי אחיך זה אחיך מאביך שאחיך מאביך קודם לאחיך מאמך אם כן אח מאב קודם וכן בשאר... דעני שיש לו קרובים עשירים שיכולים לפרנסו אין גבאי העיר חייבים לפרנסו....

אף מדברי שיסוד החיוב בקדימה בצדקה הוא על פי דיני ירושה ולא נתברר מדבריו האם קרובים שאין בהם דין ירושה יש בהם דין קדימה כלשהו⁸⁴⁸ (ואולי מכך שאמו אינה חייבת להניק בחינם נסיק שאין קדימה).

קדימה לפסולי עדות / כל סוגי קרובים

---

⁸⁴⁵ כנ"ל, אות ג'.

⁸⁴⁶ עיין הערה 835.

⁸⁴⁷ שו"ת הרשב"א ח"ג סימן רצ"ב: "ונראה לי דאפי' בבנו גדול או אמיד כופין אותו לזונן מדין צדקה כי היא דרבא וכופין אותו לצדקה יותר משאר העשירים שבעיר וקודם להם שחייב הוא לפרנסו משום וחי אחיך עמך". ונפסק להלכה בשו"ע יו"ד רנ"א סעיף ד'.

⁸⁴⁸ וכן כתב בשו"ת חינוך בידה סימן ק"ט: "שבנידון כזה הולכין אח מי שראוי לירש". ושם חידש שבנות שיש להם שטר חצי זכר, הינם בגדר יורשות ולכן מוטל עליהן לפרנס אח קטן שלהם. כלומר לא רק ירושה על פי דין, אלא גם ירושה הנובעת מהתחייבות יוצאת חיוב של צדקה !

ה. ב"י חו"מ סימן רמ"ז בשם הנמוקי יוסף (בשם הריטב"א):

והדבר ידוע שהאומר נכסי לבני או לבנותי כולם בכלל ואפילו הם מאה, ולא אמרין בהא מיעוט רבים שנים, וכן האומר לקרובי או לקרובותי יש בכלל כל הקרובים שהם פסולים לו לעדות...

בשו"ת חת"ס חו"מ סימן ה' דן אודות עשיר שמת וציוה:

חמשה מאות זהובים יחולק לעניים קרובי הגרים בק"ק פלוני. ומסתפק פר"מ מה גדר קרובים כי אם נימא פסולי עדות דאורייתא כמ"ש תה"ד לענין אבלות, לא נמצא באותו הק"ק כי אם ב' או ג'. ואומדן דעת שלא נתן סך רב כזה לב' או ג' וגם היה לו לפרש בהדיא

או נימא כמשמע מפירש"י ב"מ ע"א ע"א⁸⁴⁹ עניי קרובים ממשפחתו משמע כל שהוא ממשפחתו אפי' דור עשירי ויותר גם זה רחוק קצת מאומדן הדעת.

אבל יותר נראה בעיני דפר"מ לפמ"ש בסדר גטין דעד רביעי ברביעי נקראו קרובים בלשון בני אדם וה"נ בצדקה אזלינן בתר אומדן דעת ולשון ב"א כמ"ש בהגה' ש"ע י"ד סי' רנ"א סעי' ה' א"כ יחולק בין הקרובים עד רביעי⁸⁵⁰.

ובתשובתו דן החת"ס על פי דברי הב"י לעיל והוסיף שאם אין לו קרובים ממש, יש לחפש מכל משפחתו עד יעקב אבינו, אבל אם יש לו קרובים ממש יש לומר שדור עשירי וכדו' לא נחשבים קרובים כלל ולכן:

⁸⁴⁹ לא מצאתי.

⁸⁵⁰ שו"ע י"ד סימן רנ"א סעיף ה': "מי שנתן ממון לגבאים לצדקה, אין לו ולא ליורשיו שום כח בהם והקהל יעשו הטוב בעיני אלהים ואדם. הגה: אבל קודם שבאו ליד גבאי, אם נדר צדקה סתם נותנין לקרוביו העניים, דאומדן דעתו דכוונתו לקרוביו".

היכי דאיכא קרובים ממש יש לומר אינך לא מיקרי קרובים כלל ובירושה כתיב לשארו הקרוב אליו... דאפילו עד יעקב הכל נקרא הקרוב אליו ממשפחתו וירש אותה והיינו משום דליכא קרוב אחר אבל היכי דאיכא קרובים לעולם י"ל דהמרוחקים אינם בכלל קרובים כ"א הפסולי עדות...

ע"כ דעתי מסכמת עם דעתו הרמה דאזלי בתר לשון ב"א שהוא עיקור גדול בנדרים וצדקה וכמו שהאריך בתכלית האריכות בתשו' מהר"א מזרחי סי' נ"ג ולשון ב"א לקרות קרוב גם רביעי ברביעי כמ"ש בסדר הגט.

ועוד שעניים של אלו העניים יש לתלות בעון אבות הראשונים עד רביעים כדכתי' פוקד עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רביעים וכן מצינו בעושר וגדולה בני רביעים ישבו לך על כסא ישראל ויעיי' בזה בספר נודע ביהודה קמא בסוף הספר סי' ל"ח דבר נאה⁸⁵¹. נמצא גם על זה העשיר הי' לפרוע שט"ח בעון אבותיו אלא שזכה ונתעשר עכ"פ מהראוי להטיב להעניים האלו שסבלו עבורו כמו שמצינו בדברי חז"ל ביעקב ועשו בפריעת שט"ח של שיעבוד מצרים...

ויש לעיין האם רק מי שצויה לתת לקרובים עניים יש לתת עד דור רביעי ועל פי דין פסולי עדות עד רביעי שברביעי⁸⁵² או שגם בעיקר דין צדקה, יש לתת דוקא לקרובים שהם פסולי עדות ולא יותר מכך. ולכאורה יש חלק בין המקרים כיון שכאן הדיון הוא על אומדן הדעת של הנותן ולא על המצוה להקדים הקרובים, אבל בשו"ת תשובות והנהגות חלק א' סימן תק"ס אות י"ג כתב:

---

⁸⁵¹ עי"ש אם דור רביעי כולל את האדם עצמו או מתחיל מבניו.

⁸⁵² עיין שו"ע חו"מ סימן ל"ג סעיף ב' ושם ברמ"א שי"א שקרובי האם פסולים רק מדרבנן. ויש לעיין מה ההשפעה על כך לגבי הנידון שלפנינו, והעיר על כך בשו"ת משנה הלכות חל' ד' סימן קנ"ו וע"ע שו"ת בית יצחק יו"ד ח"ב סימן פ"ו אות ו'.

כשיש לו קרובים עניים ושומרי תורה, והם קודמים לכל צדקה אחרת, ועיקר תלוי בקרובים שהם פסולים משום קורבה.

אמנם, הוא לא ביאר את נימוקיו, אבל למדנו מדבריו שיסוד דין צדקה הוא על פי פסולי עדות⁸⁵³. ויתכן שהוא למד את דבריו מדברי החת"ס לעיל. ולשיטתו אין לתלות בדין ירושה (כנ"ל) אלא בדין פסולי עדות אף שאין בהם דין ירושה, ולשיטתו לכאורה צריך לומר שהאשה אינה חייבת להניק את בנה מדין צדקה, כאשר אין לה, אבל אם יש לה – היא קודמת שהרי בנה הוא קרובה.

ו. רמב"ם פרק ז' מהלכות מתנות עניים הלכה י"ג:

עני שהוא קרובו קודם לכל אדם⁸⁵⁴, עניי ביתו קודמין לעניי עירו, עניי עירו קודמין לעניי עיר אחרת שנאמר לאחיך לענייך ולאביוןך בארצך⁸⁵⁵.

הרמב"ם לא ביאר מי נחשב קרוב ובפשטות לשונו כל קירבה שהיא. ובשו"ת משנה הלכות חלק ז' סימן קנ"ו כתב:

ובדבר שנשאל עוד בבחור המאורס שיש לו בן דוד עשיר וטוען שהוא קרוב וקודם לדין פרנסה ולהשיאו אשה ומספקא ליה לכ"ג עד כמה שייך דין קרבה בדין צדקה שחייב להקדימו אם הוא רק קרובי פסולי עדות או כל קרוב ואפילו שני שבשלישי גם קרובו עשיר עד כמה הוא השיעור שמחויב להעניקו מדין צדקה עכ"ל.

⁸⁵³ ולמ"ד שפסול עדות אם הוא מדרבנן בלבד (רמ"א חו"מ ל"ד סעיף ב' בשם י"א), יל"ע האם יש מצוה להקדימו.

⁸⁵⁴ עיין לקמן ליד ציון הערות 893,896 שמהפסוק "טוב שכן קרוב מאח רחוק" לכאורה מוכח להקדים את השכן על פני הקרוב.

⁸⁵⁵ ביחס למקורו של הרמב"ם יש שכתבו שיסוד דבריו בזה"ק בלק עמ' רו. : "אמר ר' אבא כתב (דברים טו) פתוח תפתח את ירך לאחיך לענייך ולאביוןך קרא דא הא תנינן ליה דלא ישבוק ב"נ עניא דיליה ויהב לאחרא". ו"עניא דיליה" הינו קרובו (ואולי מכאן ראייה גם לבן עירו). ועיין לקמן ליד הערה 1008.

והנה מדין קרובים נראה פשוט דפסולי עדות לאו דוקא אלא כל הקרובים בכלל ובספרי פרשת ראה דרשו כי יהיה בך אביון מאחד אחיך אחיך זה אחיך מאמך כשהוא אומר מאחד אחיך מלמד שאחיך מאביך קודם לאחיך מאמך ע"ש ולמ"ד דקרובי האם אין פסולין לעדות מה"ת א"כ מבואר דאפילו שאין פסולי עדות בכלל.

וברמב"ם פ"ז מהמ"ע הי"ג כתב בסתם עני שהוא קרובו קודם לכל אדם ולא חלק בין קרוב לקרוב... ובתדב"א ר"פ כ"ז אם יש לו לאדם מזונות בתוך ביתו ומבקש לעשות מהן צדקה כדי שיתפרנסו אחרים משלו כיצד יעשה בתחלה יפרנס אביו ואמו ואם הותיר יפרנס את אחיו ואחיותיו ואם הותיר יפרנס בני משפחתו ואם הותיר יפרנס בני שכונתו ואם הותיר יפרנס בני מבוי שלו מכאן ואילך ירבה צדקה עם שאר בני"י והביאו הגר"א יו"ד סימן רנ"א.

עוד שם בפכ"ז בסופו ומבשרך אל תתעלם אם נשא אדם ומצא בה דבר וגרשה ולבסוף נעשית ענייה יהא מפרנס אותה לפי יכולתו לכך נאמר ומבשרך וגו'. ועי' מ"ר ברבי יוסי הגלילי שגירש את אשתו ופרנסה מבואר עכ"פ דכל בני משפחה הקרוב הקרוב בכלל הוא.

ולפענ"ד היה נראה עוד רמז מקרא (ויקרא כ"ה מ"ז) ומך אחיך עמו ונמכר וגו' אחרי נמכר גאולה תהיה לו אחד מאחיו יגאלנו או דודו או בן דודו יגאלנו או משאר בשרו ממשפחתו יגאלנו וגו' הנה נראה סדר הגאולה שהוא ג"כ מעין צדקה ועי' א"ע עה"ת שם... נחזור לדין מבואר מיהו דלענין קורבה לצדקה כל הקרוב קרוב קודם ואפי' עד כמה דורות ולא אמרינן בכגון זה איפליג דרי...

המשנה הלכות לא ביאר האם יש גבול של 'איפליג דרי'. ומ"מ לשיטתו, דין קרובים הינו בכל הקרובים ולא תלוי לא בירושה ולא בפסולי עדות.

סיכום

ז. העולה מהאמור לעיל ביחס לדיני קדימה בצדקה:

- אח מאב קודם לאח מאם, אולם גם אח מאם קודם לשאר אנשים (אות א').
- יש הסוברים שדין קירבה תלוי בירושה (אות ב'-ד').
- יש הסוברים שדין קירבה תלוי בפסולי עדות (אות ה')
- יש הסוברים שקירבה הינה קירבה ולא תלויה ולא בירושה ולא בפסול עדות (אות ו').
- קרובים קודמים לשאר אנשים (אות א') אולם עיין לקמן בשיטת האורחות חיים להקדים חבר על פני קרוב⁸⁵⁶.

---

⁸⁵⁶ ליד ציון הערה הערה 915.

עניי עירך קודמים

מקור הדין

א. הלכה פסוקה היא שעניי עירו קודמים לעניי עיר אחרת (יו"ד סימן רנ"א סעיף ג')⁸⁵⁷
ובספר דברים פרק ט"ו פס' – ט"ז נאמר:

כִּי יִהְיֶה בָּךְ אֲבִיּוֹן מֵאֶחָד אֶחָיד שְׁעָרֶיךָ בָּאֲרָצְךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ
נָתַן לָךְ לֹא תֵאֱמָץ אֶת לִבְּךָ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת יָדְךָ מֵאֶחָד הָאֲבִיּוֹן: כִּי
פָתַח תִּפְתָּח אֶת יָדְךָ לוֹ וְהַעֲבֵט תַּעֲבִיטֵנוּ דֵּי מַחְסְרוֹ אֲשֶׁר יִחְסֹר לוֹ: נָתַן
תִּתֵּן לוֹ וְלֹא יִרַע לִבְּךָ בִּתְתִתָּהּ לוֹ כִּי בְּגִלְל הַדָּבָר הַזֶּה יִבְרָכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ
בְּכָל מַעֲשֶׂיךָ וּבְכָל מַשְׁלַח יָדְךָ: כִּי לֹא יִחַדֵּל אֲבִיּוֹן מִקְרֹב הָאָרֶץ עַל כֵּן אֲנֹכִי
מְצַוְךָ לֵאמֹר פָּתַח תִּפְתָּח אֶת יָדְךָ לְאֶחָד לְעֹנֶה וּלְאֲבִינָה בָּאֲרָצְךָ.

התורה אינה מסתפקת בעצם החיוב של עזרה לאביון⁸⁵⁸ אלא מוסיפה שיש
משמעות למקום – 'אחד שעריך' וכן 'בארצך'. ויש לעיין לשם הוסיפה תורה את
ציון המקום כחלק מדין הצדקה ולא הסתפקה בחיוב עצמו.

ב. ספרי שם (ראה, פיסקא קט"ז):

⁸⁵⁷ שו"ע חו"מ סימן ל"ז סעיף כ': "האומר: תנו מנה לעניי עירי, אין דנין בדייני אותה העיר, ואין מביאים
ראיה מאנשי אותה העיר. במה דברים אמורים, כשהיו העניים סמוכים עליהם ופוסקים עליהם צדקה, אפילו
אמרו שנים מאותה העיר, אנו ניתן הדבר הקצוב עלינו ונעיד, אין שומעין להם, שהנאה הוא להם שיתעשרו
העניים האלו, הואיל והם סמוכים על בני העיר, וכן כל כיוצא בזה."
⁸⁵⁸ לקמן ננקוט שפסוקים אלו נוכל ללמוד הן לגבי מצות הלואה (שיש בה עבוט – משכון) והן לגבי צדקה.
ועיין לקמן אות ט' בדברי המנחת אלעזר.

באחד שעריך, יושבי עיר קודמים ליושבי עיר אחרת.⁸⁵⁹ בארצך,

יושבי הארץ קודמים ליושבי חוצה לארץ.⁸⁶⁰

כשהוא אומר באחד שעריך היה יושב במקום אחד אתה מצוה לפרנסו
היה מחזר על הפתחים אי אתה זקוק לו לכל דבר. אשר ה' אלקיך נתן
לך, בכל מקום.⁸⁶¹

כלומר 'אחד שעריך' הינו 'השער' (העיר) בו אתה והאביון גרים,⁸⁶² 'ארצך' הינה
ארץ ישראל. וגם בחו"ל יש מצוה (נתן לך). ובפשטות הספרי לומד מהפסוק
הראשון ('אחד שעריך ו'ארצך' ו'נתן לך') אבל אינו לומד דבר מהפסוק האחרון בו
גם כן נאמר 'בארצך'.

ועל פי הקביעה ש'אחד שעריך' הינה העיר בה אתה גר, נוכל לבאר את דברי הגמ'
בב"מ דף לא:

פתח תפתח אין לי אלא לעניי עירך, לעניי עיר אחרת מנין, תלמוד לומר
פתח תפתח, מכל מקום.

בגמ' לא מבואר מה ההו"א שהחייב הוא רק לעניי עירך. אמנם על פי האמור בספרי
ש'אחד שעריך' הינו המקום בו אתה גר, באה הכפילות 'פתח תפתח' ללמד שהחייב
אינו מסתכם בעירך אלא הוא לכל מקום וכפי שכתב המהרש"א בחידושי אגדות
שם:

⁸⁵⁹ והו"ד ברש"י שם בפס' ז'.

⁸⁶⁰ האם הכוונה היא שאף היושב בחו"ל עליו להקדים עניי ארץ ישראל, או שבן ארץ ישראל עליו להקדים עניי
ארצו? ועיין לקמן.

⁸⁶¹ 'אשר ה' אלוךך נתן לך' – בפשטות הכוונה לארץ ישראל, ואילו בספרי לומד מכאן 'לכל מקום' – והיינו
אף בחו"ל, וצ"ע מנין. ושואל כיון שנאמר כבר 'בארצך', יש לפרש ש'כל מקום' היינו חו"ל, וצ"ע. ומ"מ כיון
שתורה מלמדת לסייע לאביון שבעירו ובארצו ובכל מקום – למדנו מכאן שבכל מקום יש מצוה לסייע. וא"כ
לשם מה יש צורך לציין את המקומות? ומכאן שיש סדרי קדימה.

⁸⁶² לגבי ע"ז נאמר: "באחד שעריך (דברים י"ז בק)" ושם אין הכוונה לשער בו גר האדם, אלא אחת הערים
בארץ ישראל, ואילו בנידון שלפנינו 'אחד שעריך' פירושו השער בו גר האדם. ונראה שהדבר נדרש על פי
הענין, שבהמשך הפסוק נאמר 'בארצך' וא"כ כל הארץ נכללה, ונמצא ש'אחד שעריך' הינו המקום בו אתה גר,
וקצ"ע.

פתוח תפתח אין לי אלא לעניי עירך כו' דהוה משמע כן משום דכתיב לעיל מיניה כי יהיה בך אביון באחד אחיך מאחד שעריך וגו' דמשמע עניי עירך וק"ל.

(אף שדרשת הספרי אינה מוזכרת בגמ' במפורש, גם לולי הספרי ניתן לפרש ש'אחד שעריך' הינו המקום בו אתה גר, ולכן מדגישה התורה 'פתח תפתח' לכל מקום שיהיה ובספרי נתחדשו סדרי הקדימה בין החיובים השונים - ועיין לקמן אות ד' בלימוד סדרי הקדימה בגמ').

ג. הרמב"ם בפרק ד' מהלכות מתנות עניים הלכה י"ג מציין לסדרי הקדימה, אולם אינו מציין ללימודו של הספרי כפי שהוא בפנינו אלא מציין ללימוד מהפסוק האחרון (לעיל):

עני שהוא קרובו קודם לכל אדם, עניי ביתו⁸⁶³ קודמין לעניי עירו, עניי עירו קודמין לעניי עיר אחרת שנאמר לאחיך לענייך ולאביוןך בארצך.

הרמב"ם אינו מבאר כיצד סדר הקדימה של (עניי ביתו, עירו, עיר אחרת) נלמדים מהמילה 'בארצך' שבפסוק האחרון⁸⁶⁴. והרדב"ז במקום מציין לספרי (שאינו בספרי שלפנינו⁸⁶⁵):

---

⁸⁶³ עיין הערה 914 בביאור "עניי ביתו".

⁸⁶⁴ קשה לומר שהרמב"ם סמך על הלימוד של הספרי הנ"ל, אבל לא ראה צורך לפרט את הלימוד בספר שעיקרו הלכה למעשה, כיון שאילו הרמב"ם היה נוקט כספרי שלפנינו, היה עליו לציין לפס' הראשון ולא לפס' האחרון. ועיין שו"ת באר משה (הרב משה נחום ירושלימסקי) שביאר מדוע הרמב"ם לא נקט כספרי שלפנינו.

⁸⁶⁵ לא מתברר מלשון הרדב"ז לקמן האם מציין לנוסחה אחרת בספרי או שמציין שעיקר הדין נאמר בספרי והוא מבאר כיצד הרמב"ם דורש את הפסוק. ועיין עיין תמר מגילה פ"ג ה"ב.

הכי איתא בספרי. והכי מדריש 'לאחיך' זה קרובו, 'לענייך' אלו עניי ביתו. 'ולאביוןך בארצך' אלו עניי עירו. וכל הקודם בפסוק קודם לאחר. עני שהוא קרובו קודם לכל אדם, עניי ביתו קודמין לעניי עירו, עניי עירו קודמין לעניי עיר אחרת שנאמר 'לאחיך לענייך ולאביוןך בארצך'.

ובעלי תמר למגילה פרק ג' הלכה ג' ציין למדרש תנחומא בפרשת משפטים כמקור לדברי הרמב"ם:

מכאן אמרו רבותינו עני שבשוק ועני [בחצר שלך] שבחצר קודם. עני קרובך ודר בעיר אחרת עני קרובך קודם,

עוד נראה להציע שכיון שתורה הדגישה 'בארצך', ניתן מכאן ללמוד שככל שאדם קרוב יותר לחבירו, כך הוא סדר הקדימה וכן עניי ביתו קודמים לעניי עירו ועניי עירו לעיר אחרת.

ד. שמות פרק כ"ב, כ"ד:

אם כִּסְף תִּלְוֶה אֶת עַמִּי אֶת הָעֲנִי עֲמֹד לֹא תִהְיֶה לוֹ כְּנֶשֶׁה לֹא תִשְׁיָמוּן עָלָיו נָשָׁךְ.

והגמ' בב"מ דף עא. מבארת את המילה 'עמך':

דתני רב יוסף, אם כסף תלוה את עמי את העני עמך. עמי ונכרי, עמי קודם⁸⁶⁶. עני ועשיר, עני קודם. ענייך ועניי עירך, ענייך קודמין, עניי עירך ועניי עיר אחרת, עניי עירך קודמין (רש"י): אם כסף תלוה את עמי, עמי ונכרי באין ללוות עמי קודם. ענייך ועניי עירך, עניים שהם קרובין, וממשפחתך. ענייך קודמין דכתיב עמך הקרובין לך. עניי עירך קודמין לעניי עיר אחרת - דהנך הוו עמך טפי).

⁸⁶⁶ בדרשה זו לא הוזכר 'קרוב' כמי שהוא קודם לאחרים – ועיין לקמן ליד ציון הערה 915 שם הערו על כך.

כלומר, למילה 'עמך' הינו בכמה מובנים ואחד מהם הוא להקדים את עניי עירך.

ונמצא ששלשה לימודים בפנינו מהם נוכל להסיק את הדין של 'עניי עירך קודמים':

- דרשת הספרי "אחד שעריך" (אות ב').
- דרשת הרמב"ם: "בארצך" (אות ג').
- דרשת הגמ' בב"מ: "עמך".

יש לעיין האם מדובר בלימוד גמור (דאורייתא) או בדין דרבנן והפסוק הינו אסמכתא ומה דינו של מי שעבר על סדרי קדימה אלו (עיין לקמן בפרק 'נתן צדקה שלא על פי סדרי הקדימה') וכן האם יש חילוק להלכה לכל אחד מהלימודים. ועיין לקמן באות ה'- ו' לגבי אורחים בעיר. ובאות ח'-י' לגבי תושבי העיר שעזבו את העיר. ובפרק הבא לגבי מכרים וחברים שאינם בני העיר. ובפרק הדין על 'שכן טוב' לגבי הקדמת קרובים על פני בני העיר⁸⁶⁷.

מי הם עניי עירך / בני העיר או אורחים

ה. עניי עירך שקודמים לעניי עיר אחרת. בפשטות הם עניים שגרים בעירו של נותן הצדקה. אולם תתכן גם מציאות של עניים מעיר אחרת שבאים לעירך. האם 'עירך' מחייב שהם יהיו תושבי העיר או עצם העובדה שהם בעיר אפילו לזמן קצר מחשיבה אותם כ'עניי עירך'.

ומצינו שחלק מהצדקה מיועד מעיקרא לעניים שהם אורחים בעיר, כמבואר בגמ' ב"ב דף ח':

⁸⁶⁷ ליד ציון הערה 915.

תמחוי, לעניי עולם. קופה, לעניי העיר⁸⁶⁸.

ומבואר בתוספתא פרק ד' מפאה :

תמחוי כל היום, קופה מערב שבת לערב שבת. תמחוי לכל אדם, קופה לעניי אותה העיר. אם שהא שם שלשים יום הרי הוא כאנשי העיר לקופה, ולכסות ששה חדשים לעניי העיר שנים עשר חדש⁸⁶⁹.

התמחוי הינו חלוקת מזון שנגבית בכל יום ומחולקת בכל יום (ע"ש בגמ') ומסתבר שהמזון מיועד לאכילה בו ביום – והיינו לעניים מחוץ לעיר שבאים לעיר שיש מצוה לתת להם ועבורם מיועד התמחוי. ומבואר שיש הבדל בין עני המזדמן לעיר שהוא זכאי לתמחוי ואילו עני הגר בעיר זכאי לקופה (שמסתבר שעדיפה מתמחוי) ומכל מקום למדנו שאף שיש עדיפות לעניי העיר, קיימת גביה מיוחדת לעניים הבאים מחוץ לעיר, והיא אף דבר מאורגן באמצעות התמחוי.

ומכאן שיש לעיין האם מהלימודים הנ"ל לגבי קדימת 'עניי עירך' נוכל להסיק מי הם עניי עירך שיש לגביהם זכות קדימה⁸⁷⁰.

ו. לכאורה היה מקום לומר שמהלימוד של "אחד שעריך", נוכל לומר שעצם הימצאותו בעיר (הן אם הוא תושב העיר והן אם הוא אורח בעיר) נותנת לו דין קדימה בצדקה וכפי שכתב בהעמק דבר, דברים פט"ו ז :

⁸⁶⁸ ועיין משנה פאה פרק ח' משנה ז'. ובמשנה הראשונה בפרק ערבי פסחים (פרק י') נאמר ש"ואפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב ולא יפחתו לו מארבע כוסות של יין ואפילו מן התמחוי". ועל פי האמור בתוספתא שלפנינו, החידוש הוא שגם אם עני זה אינו מבני העיר הקבועים יש לתת לו עבור ארבע כוסות, שהרי תמחוי הוא לעניי עולם.

⁸⁶⁹ עיין הגירסא בירושלמי ב"ב פ"א ה"ד. וע"ע שו"ע יו"ד סימן רנ"ו סעיף ה'.

⁸⁷⁰ רש"י הירש דברים פרק טו ח': "עניי עיר אחרת נלמדים כאן מן הריבוי "פתח תפתח" ואילו בספרי אמרו שעניי עיר אחרת נלמדים מלשון "בארצך" כדרך שעניי עירך נלמדים מלשון "בשעריך", ויש לומר, על פי האמור בטור יורה דעה סי' רנ"ו ונראה ב"ח שם - שיש צורך בריבוי כפול ביחס לעניי עיר אחרת, עניי עיר אחרת כשהם יושבים בעירם ועניי עיר אחרת כשהם גרים זמנית בעירנו".

באחד שעריך. הוא ההולך מעיר לעיר ומגיע לעירך ג"כ והוא כמו דכתיב
או באחד שעריך.

אבל אם הלימוד הוא מהלשון 'עמך' יש מקום לומר שמי שנמצא 'עמך' באופן
קבוע (עני תושב העיר) יש לו זכות קדימה על פני עניים שבאים לזמן קצר שאינם
נמצאים 'עמך' תמיד (אמנם גם האורחים קודמים לאלו שכלל אינם בני העיר).

אולם בפירושים ופסקים לרבינו אביגדור הצרפתי (מבעל התוס') לשמות כ"ב כתב
שלא כדברינו:

עמך. עניין קודמים לעניים אחרים, אם הם אצלו בעיר... ופסק כי
אורחים המכתתין רגליהם ובאים לעירך לקבל צדקה קורין בהן עניי
עירך ואין להקדים עניי עירך חדרים שם לעניים הבאים...

כלומר, מהמילה 'עמך' אין לדייק שמי שנמצא עמך כתושב העיר קודם לעניים
שאינם תושבי העיר, אלא עצם העובדה שהוא עמך לזמן קצר הרי הוא כשאר עניי
העיר, אמנם יש לעיין בדבריו מכח דברי התוספתא שהובאה לעיל (אות ה')
שהבחינה בין הגרים בעיר לבין אלו שאינם גרים בעיר.

ושמא יש לומר, שלעולם יש לתת הן לעני מזדמן והן לעני הגר בעיר וכדברי רבנו
אביגדור. אבל החילוק הוא שלא לו נותנים מהקופה ולא לו מהתמחוי, ואף רבנו
אביגדור מודה לכך.

ז. טור יו"ד סימן רנ"א:

ועניי עירו קודמין לעניי עיר אחרת. שאלה ראובן היה לו עניי הרבה קרובים בעיר ושמעון שכנו לא היה לו ורצה ראובן לעשות קצבה גדולה לעניי העיר לחלק להם ולמעט קצבת העניי האחרים הבאים מפני שאמר עניי עירך קודמין ושמעון לא רצה. וכתב ה"ר יצחק בר ברוך שאין שומעין לראובן דהא דאמרינן דעניי עירך קודמין היינו שלא לשלוח לעיר אחרת אבל הבאים לעיר לא אמרינן עניי עירך קודמין אלא קודם ימעיטו לעניי שבעיר ויתנו לעניי הבא כפי מה שיוכלו ע"כ. ואינו נ"ל דודאי עניי העיר קודמין.

לדעת הטור, עניי תושבי העיר קודמים לעניי מזדמנים⁸⁷¹. ואילו לר"י בן ברוך כולם שווים, ולדברינו לעיל (אות ו') היה מקום לתלות מחלוקת זו במקור הלימוד (עי"ש), אולם מדברי רבנו אביגדור נראה שהמדובר במחלוקת שאין יסודה בביאור דרשת הפסוקים.

ומדברי התוספתא (לעיל) ומהחילוק שבין קופה לתמחוי, יתכן שיש ראייה לדברי הטור שיש עדיפות לקבועים בעיר (וכ"כ בביאור הגר"א ס"ק ה') אולם ניתן לומר, שכולם שווים בעצם חובת הנתינה רק שלאילו נותנים מעות מהקופה ולאילו תבשיל מהתמחוי. והרמ"א ביו"ד סימן רנ"א סעיף ג' פסק כשיטת הטור:

הגה. והקבועים בעיר קרויים עניי העיר, והם קודמין לעניי אחרים הבאים לשם ממקומות אחרים (טור דלא כר"י בר ברוך).

וכתב על כך באהבת חסד, חלק א' פרק ו' סעיף ב':

---

⁸⁷¹ היה מקום לפרש שהר"י בן ברוך מדבר על עניי 'חדשים' שבאו להתיישב בעיר והינם פוגעים בצדקה של העניי הקודמים, יתכן שכך למד את דבריו בשו"ת אדמת קודש (מזרחי) ח"א סימן י"ד. אמנם פשט הדברים וכן דברי הרמ"א לקמן, שמדובר בעניי שאינם קבועים בעיר אלא באו לתקופה. וכך למד גם בצדקה ומשפט פרק ג' הערה ל"ה. ועיין שם באדמת קודש (ד"ה "ומ"מ... ועתה אניף...) שביאר את דרשת הספרי ע"פ הר"י בן ברוך ועיין גם בפני דוד על פרשת ראה בביאור הלימוד לר"י בן ברוך ולטור.

ועניי עירו נקרא כל ששה שנים עשר חודש ואם קנה בה בית דירה או שדעתו להשתקע שם – הרי הוא כאנשי העיר מיד.

ולשיטה זו, יש לעיין בדין התמחוי שמיועד לאנשי עיר אחרת ('עניי עולם') שבאים לעיר זו, שבפשטות אם אין מספיק לעניים תושבי העיר אין לתת להם כלל (ואולי זו אחת הסיבות שקופת צדקה מצינו בכל עיר, אבל תמחוי לא בכל מקום – עין שו"ע יו"ד סימן רנ"א סעיף א'). ויתכן, שזו הסיבה שקבעו שכסף של צדקה לבני העיר עצמה. ואילו תמחוי שהינו איסוף אוכל מוכן לעניי עולם שנמצאים בעיר, ניתן להשיג מבני העיר, כשנשאר להם ממאכלם וכו' והדבר לא יפגע בעניי העיר עצמה, וקצ"ע.

עניי העיר שעברו לעיר אחרת / דיני קדימה על פי הלימוד מהפסוקים

ח. עניי עיר שעזבו את מקום מגורם ובאו לעיר אחרת⁸⁷², האם עדיין יש עליהם שם 'עניי עירך' של העיר הקודמת⁸⁷³ ?

יתכן שהדבר תלוי במקור הלימוד להעדיף עניי עירך (עין אות ד'). אם המקור הינו מהפסוק "באחד שעריך" כדרשת הספרי (אות ב'), יש מקום לומר שכיון שהעני עזב את 'שעריך' שוב אין לו דין עניי עירך. אולם אם מקור הלימוד הינו בלשון "עמך" בדרשת הגמ' (אות ד'), יש מקום לומר שכל מי שאדם מרגיש שהוא יותר 'עמו' הוא קודם ולפיכך יש מקום לומר שאף עני שעזב את העיר, בני העיר מרגישים שהוא

⁸⁷² שאלה זו עלתה לדיון רחב בעקבות בכספי הצדקה שנשלחו לירושלים וארץ ישראל מארצות הגולה כאשר תושבי הארץ טענו שכסף המגיע ממקום בו הם גרו מעיקרא מגיע להם מדין "עניי עירך" – וברקע של כל העניין עיין בספר "השיבה לירושלים".

⁸⁷³ בשו"ת הר"ן סימן מ"ב כתב שאדם שנולד במיורקה ולאחר זמן עבר לעיר אחרת, ונכתב בגט שהוא "פלוגי ממיוקא" הגט פסול כי "מי שיוצא ממקום למקום כיון שנשתתה שם עד שהוא כאנשי העיר אין אותה עיר ראשונה עירו לשום דבר בעולם". וכיון שנקט "לשום דבר בעולם" נראה לכלול בכך גם דין קדימה בצדקה, וכך למד מדבריו בשו"ת מאר משה (ירושלמסקי) סימן ב'. ובשו"ת מהריט"ץ הישנות סין קע"ו כתה שאשה שעלתה לארץ מקהילות ספרד ותרומה רימונים לארץ ישראל, אין לומר שיש דין קדימה לבתי כנסת של בני ספרד כיון ש: "ההקדש היה סתום לארץ ישראל יזכו בו כל בתי ישראל בבתי תפלתם...". אמנם אם יש מנהג – יש ללכת אחריו. ועיין בשו"ת גינת ורדים יו"ד כלל ג' סימן ט'.

עדין 'עימך' לפחות ביחס לשאר תושבי העיר האחרת ויש לו עדיפות בקבלת צדקה שהגיעה מעיר מגוריו. ומדרשתו של הרמב"ם "בארצך" (אות ג') נראה שקשה להוכיח לנידון שלפנינו, ועיין לקמן.

אמנם יש מקום לומר, שאף אם ננקוט ש'עמך' מלמד שגם עניי העיר שעזבו את העיר הינם בבחינת 'עמך', כל זה ביחס לעניים אחרים באותה העיר אליה הם הגיעו, אבל בני העיר הנמצאים בעיר קודמים לבני העיר שעזבו את העיר, שהרי הם יותר 'עמך' מאלו שעזבו אותה (אמנם אם מדובר שעניי העיר עלו לארץ ישראל, יש מקום לדון על קדימת עניי ארץ ישראל - ולקמן).

ט. בשו"ת מנחת אלעזר חלק ד' סימן ח' כתב, יוצאי עיר מחו"ל שבאו לארץ ישראל ויושבי העיר ממנה הם באו שולחים צדקה לארץ ישראל, הרי הם קודמים לשאר תושבי הארץ ואחת מראיותיו היא:

ובש"ס ב"מ (דף ע"א ע"א) עניי עירך קודמין לעניי עיר אחרת פירש"י דהנך הוי עמך טפי עכ"ל והגם דשם מיירי לענין הלואה לעני דדריש עה"כ אם כסף תלוה את עמי את העני עמך מ"מ חד טעמא אית להו דכל מי שהוא עמך ומכירך ה"ז קודם כנ"ל.

וכך נקט גם בשו"ת בית נדיב (הרב נתן לוי), עמ' ר"נ:

וא"כ כשאנחנו שולחים מעות לארץ ישראל ושם נמצאים עניי עירנו ועניי ערים אחרות, הדבר פשוט דעניי עירנו קודמים וכן נראה מדברי רש"י בבא מציעא ע"א בענין אם כסף תלוה דעניי עירך הם קודמים לעניי עיר אחרת משום דהוה עמך טפי ולסברא זאת גם אם ישכנו עניי עירו במקום אחר, דעת הנותן קרובה עליהם טפי מעניי עיר אחרת ויש להם משפט הקדימה⁸⁷⁴.

⁸⁷⁴ המנחת אלעזר והבית נדיב לא דנו האם כאשר יש בפני אדם אפשרות לתת לבני עירו שנמצאים בעירו או לבני עירו שעזבו את עירו, מי קודם.

כלומר, אם הדרשה היא מהמילה 'עמך' נשמרת עדיפות לבני העיר אף כשהם עזבו את העיר.

י. בשו"ת באר משה (הרב משה ירושלמיסקי) סימן ב' דן בלימוד דין קדימה מדברי הספרי (לעיל אות ב') מהפסוק ב'אחד שעריך':

...באחד שעריך, יושבי עיר קודמים ליושבי עיר אחרת כו'. בארצך, יושבי א"י קודמים ליושבי חו"ל. יראה דפשוט לשון הספרי מבואר דהיינו דוקא ביושבי עירך ולא כשנתיישבו במקום אחר וכפשוט הכתוב באחד שעריך היינו דהאביון יהיה בעת הנתונה באחד שעריך, ובפרט לפי גרסת הספרי שלפנינו, (הנדפס עם התורה והמצוה להגאון מלבי"ם) זה לשונו, כשהוא אומר באחד שעריך היה יושב במקום אחר אי אתה מצווה לפרנסו, א"כ מבואר להדיא שאלתנו, דהספרי ממעט מהכתוב באחד שעריך דאם עניי עירו נעקרו (משעריך) למקום אחר, אינו מצווה לפרנסו⁸⁷⁵...

עניי העיר שעברו לעיר אחרת ועדיין אינם נחשבים 'עניי עירך' של העיר החדשה

יא. פעמים אדם בא לעיר ועדיין אינו נחשב מתושבי העיר עד שיעבור זמן מה לשהותו בעיר (או שמוכח שבא להשתקע או קנה בה בית - עיין ב"ב ז: ואילך), האם העובדה שהוא אינו זכאי לזכויות של בני העיר החדשה, היא עצמה גורמת שלא יאבד את זכויותיו מהעיר ממנה בה. והסתפק בכך העלי תמר על הירושלמי בב"ב פרק א' סוף הלכה א':

⁸⁷⁵ המשך לשון הבאר משה: "ויעויין בפסיקתא זוטרותא (שם) דהגירסא הא יושב במקום אחר אתה מצווה לפרנסו... ויותר נכון דגרסת הפסיקתא במקום אחד בדל"ת (שכ"ה גרסת הילקוט שמעוני שם (סימן תתצז) והיינו דנמשך למה שסיים היה מחזור על הפתחים כו', ור"ל דדוקא כשיושב במקום אחד בקביעות אתה מצווה לפרנסו כדכתיב באחד שעריך, משא"כ כשהיה מחזור על הפתחים ונודד ממקומו אי אתה זקוק לו, עכ"פ גם לפי גרסא הישנה יש מקום לומר דמבואר דכשאינו דר בקביעות בעירו אינו בכלל עניי עירך" (הגירסה 'אחד' כך היא גם בספרי עמק הנצי"ב ובמהד' ספרי דבי רב לר"ד פארדו). אמנם עיין בשו"ת מנחת אלעזר חלק ד' סימן ח' שאף הוא דן בלשון הספרי ודקדק בדבריו באופן שונה, עי"ש ובראייתו מהתנ"ך א".

⁸⁷⁶ומעתה מסופקני עני שאינו דר בעיר יב"ח שאין לו הזכות לקבל חיטי דפסחא אף שיש לו הזכות על התמחוי ועל הקופה של צדקה ובנוגע לאלו הוא חשוב עניי עיר אחרת מ"מ בנוגע לחיטי דפסחא יחשב כעניי עירו הקודמת ומחויבים הם לתת לו קמחא דפסחא...

ובניגוד לספקו של העלי תמר, בספר כהונת רפאל (הג"ר רפאל קוק, רב העיר טבריה) יו"ד סימן ח' (ד"ה "ועובדא") כתב:

ועובדא הוה באנשים ששולחים כסף מחו"ל לכוללים בא"י. ונשאלה שאלה האם צריך לחלק דוקא לבני מדינתם של הנותנים או לא. ומקום הספק הוא לשיטת הטור שעני שבא בלי בני משפחתו לעיר פלונית אין לו דין של עני עיר זאת, א"כ אפשר שנשאר דינו שנחשב כעני העיר שבא משם... וממילא הכסף שבא מעיר מוצאם צריך להגיע להם מדין עניי עירך... ועוד יש לדון שדעת הנותן לתת דוקא לבני מדינתו...

מכלל דבריהם נראה, שלעולם מי שהוא 'בן עיר' יש לו זכות בעירו אפילו אם עזב אותה לפחות עד השעה שהוא הופך להיות חלק מבני העיר החדשה, שאז יש מקום לומר שפקעה ממנו הזכות של 'עניי עיר הקודמת'. כלומר, לעולם לאדם יש זכות של 'עניי עירך' או בעיר ממנה הוא בא או בעיר אליה הוא הגיע, אבל לא תתייחסן מציאות בה אדם אין לו זכות של 'עניי עירך'.

אמנם עצם העניין צ"ע, וכי מדוע לא יתכן שיהיה אדם שלא תהיה לו זכות עניי עירך בשום עיר, ואף שעדיין אין לו דין 'עניי עירך' בעיר אליה הגיע, החלטתו לעזוב את עירו, מפקיעה ממנו את היותו בן העיר הקודמת (כפי שפטור עתה ממסי העיר) ובמשך תקופה אכן לא תהיה לו עדיפות של 'עניי עירך' בשום אחת מהערים, כפי

---

⁸⁷⁶ עי"ש שמעיקרא הביא את דברי הגר"ח מוולוז'ין (לקמן אות יג) ויתכן שספקו הוא רק על פי שיטתו שדין 'עני עירך' אינו פוקע בעזיבת העיר, ועי"ש.

שיתכן שאדם לא יהיו לו קרובים ולא יזכה לצדקה של קרוביו.

ובדוחק היה מקום לומר, שאם המקור של דין קדימת עניי עירך הוא בדרשת הפסוק 'עמך' (כנ"ל בדרשת הגמ' באות ד'), מסתבר שבני העיר ממנה יצא האדם מרגישים שהעני הוא חלק מהם עד שיהיה חלק מבני העיר החדשה, וצ"ע,

עניים שעברו לעיר אחרת – השיטות הסוברות שלא פקע מהם דין 'עניי עירך' הראשונה

יב. בשו"ת בית נדיב שהובאו דבריו לעיל באות ט', כתב שעניים שבאו מעיר לעיר, יש להם דין 'עניי עירך' ביחס לעיר ממנה באו. אמנם יש לעיין האם לשיטתו תיתכן מציאות בה אדם יזכה לעדיפות של 'עניי עירך' משתי ערים, והיינו מצדקה הבאה מהעיר ממנה הוא בא⁸⁷⁷ ומצדקה הנאספת בעיר בה הוא גר עתה, או שהיותו בן העיר ממנה הוא בא הינה רק במקרה בו לא נאספת צדקה בעיר אליה הוא בא, אבל אם נאספת צדקה בעיר אליה הוא בא, לא נוכל להחיל עליו דין 'עניי עירך' לעיר מנה הוא בא, ומדבריו אין הוכחה לאחת מן האפשרויות הללו.

עצם העובדה שלעני יש כמה 'מעלות' ולא רק אחת היא דבר פשוט, שהרי יש דין קדימה לקרוב, לכהן ולעניי ארץ ישראל, ואם אדם יש לו כל המעלות הללו יש מקום לומר שהוא קודם למי שיש לו רק אחת מהם. אמנם יתכן שכאשר מדובר בעדיפות של 'עניי עירך' – הרי זה רק במקום אחד, שאדם אינו גר בשני מקומות, או שהעיקר אינו המקום אלא ה'שייכות' ויתכן שאדם שייך ומכיר ומרגיש קירבה לעני שעזב את עירו אפילו אם הוא מקבל צדקה בעיר בה הוא גר עתה, וצ"ע.

יג. מגני ארץ ישראל סימן ב'⁸⁷⁸ - תשובת הגר"ח מוולוז'ין⁸⁷⁹:

⁸⁷⁷ או שאפילו ידרוש מבני עירו הקודמת שישלחו לו צדקה בהיותו חלק מ'עניי עירך' של העיר ממנה הוא בא.
⁸⁷⁸ ספר העוסק בחובות הצדקה לארץ ישראל ובעיקר שלא לשנות מעות שיועדו בקהילות בחו"ל לטובת עניי ארץ ישראל (קופת רבי מאיר בעל הנס) לצורך עניי הקהילות עצמם.
⁸⁷⁹ עיין עוד לגבי שיטת הגר"ח ליר ציון הערה 946.

דברי הרב הגאון האבד"ק בריסק אינם צריכים חיזוק... והטיבו חכמים אשר דברו להטיל גודא ואיסור שלא לשנות מעות צדקה הנדב על ר"מ בעל הנס על שום צדקה אחרת, אפילו לעניי העיר, כי אם שיומסר לכבוד יקירי הגבאים הכוללים דאיה"ק שבכל קהילות הקודש דאינהו הבקיאים וידעו בטוב עניי ארץ הקדושה והאיך לחלק וכל ההצטרפות הנצרך להוציא בכדי שיתלקט כל הכסף ויובא לאיה"ק לפרנסת עניי אנשי מדינתנו שבארץ הקדושה.

כי אחרי שמודעת זאת ומפורסם שהספרדיים מושכים ידיהם מכל וכל ודוחים אותם ומטילים אותם על אנשי מדינתנו כ"ע מודים שהם נקראים עניי עירנו⁸⁸⁰ אף אם היו יושבים במדבר והואיל ובררו הם עוד באדמת הקודש ויושבים על התורה ועל העבודה בלחם צר ומים לחץ יש בהם תרתי לטיבותא נקראים עניי איה"ק ועניי עירנו. ואם ח"ו יהיו מודחים גם מאנשי מדינתנו הרי הם מתים ח"ו ברעב ממש⁸⁸¹...

בהבנת דברי הגר"ח יש מקום להסתפק, האם כוונתו לומר שעניי ירושלים שבאו מחו"ל נחשבים בני העיר ממנה הם באו רק מחמת הספרדים שמושכים ידם (ויכך הציע לבאר את דבריו במנחת אלעזר חלק ד' סימן ח'⁸⁸²), או שאף ללא זאת, העובדה שהם יצאו מעיר מסויימת (או ארץ מסויימת) מקנה להם זכות לעדיפות

⁸⁸⁰ כלומר, יוצאי העיר שבארץ ישראל נחשבים בני העיר ממנה הם באו. ואע"פ כן הכסף מגיע רק לאלו שעזבו את העיר ולא לעניי שבעיר עצמה – כיון שמעיקרא שמו בקופת הצדקה של ר' מאיר בעל הנס שמיועדת לבני ארץ ישראל ולא לבני העיר עצמה בחו"ל. שלכאורה היה מקום לומר קל וחומר, שאם בני העיר שעזבו את העיר הינם 'עניי עירך', כל שכן שעניי העיר שנשארו בעיר, הם 'עניי עירך' ויש לתת להם ממעות הצדקה שאספו בעיר, אלא שכיון שנאספו המעות בקופת רבי מאיר המיועדת לא"י – אין לתת את המעות לעניי העיר אלא לעניי העיר שעברו לגור במקום אחר, ובאותו מקום אחר, הם קודמים לקבל כספים אלו על פני עניי אחרים.

⁸⁸¹ עי"ש בסימן ג' שהסכים עימו הרב אבא אבלי מווילנא ובסימן ז' הרב משה זאב מטיקטין.

⁸⁸² ובשו"ת שו"ת שבט הלוי חלק ה' סימן קל"ה אות ב': "ואם גם כשבני העיר של חו"ל חיים בא"י אם הם קודמים לשאר בני א"י מדין עניי עירך קודמין, כבר דנו בזה גאוני עולם, ועיין מש"כ בזה בתשובת מנחת אלעזר ח"ד סי' ח' ובתשובת גינת ורדים הספרדי יו"ד כלל ג' סי' ט' כ' ג"כ סברא זו דהם קודמין, אבל אין לדמות הנושאים דהתם הי' מקרה חמור דבני אשכנז שבירושלים היו אבודים ממש בלי משען ומשענה לולא שהחזיקו ע"י בני מדינתם יעשה"ה. וע"ש שו"ת אמרי אש יו"ד סימן ק"א.

על פני עניים אחרים שלא באו מארץ זו (כפי שמשמע בבית נדיב הנ"ל).

עניי העיר שעברו לעיר אחרת – השיטות הסוברות שפקע מהם דין 'עניי עירך' הראשונה

יד. שו"ת חתם סופר, קובץ תשובות סימן מ"ו:

דסדר קדימת צדקה, עניי עירך קודמין לעניי עיר אחרת, היינו התושבים בעיר י"ב חודש ועכשיו למ"ד יום, אפילו לא נולדו פה, הם קודמים להנולדים פה ויושבים בעירות אחרים דלאו בלידה תלה רחמנא אלא בעניים דקיימא קמן.

ועניי ארץ ישראל קודמין לעניי חו"ל פירוש כשכבר יצא ידי חובת עניי עירו ורוצה ליתן לעניי עיר אחרת, אזי כיון ששולח צדקת פזרונו לעיר אחרת צריך להקדים עניי ארץ ישראל לעניי חו"ל, וגם שם אין קדימה להנולדים במדינה או בעיר שלו, דכיון שיצאו מהעיר ונתישבו במדינה אחרת יהי' א"י או חו"ל שוב אין להם שום קדימה, דלאו בלידה תלי' אלא בתושב העיר והמדינה.⁸⁸³

כלומר, דין קדימה בצדקה תלוי במקום בו נמצא האדם עתה ואין שום משמעות לעיר ממנה בא. וכדבריו כתב גם בשו"ת דברי חיים חו"מ חלק ב' סימן ס"ח:

---

⁸⁸³ עי"ש ככל שיטתו בעניי ארץ ישראל.

והנה לא מצאתי על פי דין שום רמז שיהא קדימה לאנשי מארמאריש היושבין בארץ ישראל הגם שממקומם בא יבא הרבה נדבות מ"מ אין להם שום קדימה על פי דין. חדא דאין להם דין לומר עניי עירך קודמין [יו"ד סי' רנ"א סעיף ג']... ותו מבואר שם דאזלינן בתר המנהג והמנהג ידוע למעלת כ"ת ולפי דעתי אין שום מנהג כלל ליתן הקדימה למי שהוא ממקום שמתנדבים הרבה דאם לא כן כל עיר יהי' בונה במה כו' דידוע לכל שמגליל קראקא וסביבותי' ומעירנו וסביבותי' ומק' טארנא וסביבותי' וראפשיץ וסביבותי' שולחין הרבה יותר מד' אלפים ר"כ בכל שנה ואנשים מגלילות האלו בארץ הקדושה מעט מעט מזער וכי יעלה על הדעת לתת לשנים או שלשה אנשים מגליל הזה קדימה מחמת שהיו ממקום ששולחין הרבה מעות⁸⁸⁴...

ועיין בפרק הבא (אות י' ואילך), בשיטות הסוכרות שיש להעדיף 'חבר' על פני בן העיר, ולדבריהם יש מקום לומר שבן העיר שעזב את את העיר יש לו דין קדימה בהיותו חבר⁸⁸⁵.

סיכום

טו. העולה מהאמור לעיל⁸⁸⁶:

⁸⁸⁴ ועיין כנגד צדקה ח"א, בתשובת הרב ניסים עמ' יא שבכסף המגיע מבבל אין לעניים יוצאי בבל שבירושלים עדיפות על פני שאר יושבי ירושלים, עי"ש בהרחבה. ועיין בשו"ת מנחת אלעזר שהשיב על חלק מדבריו וגם טען שאם מעיקרא יעדו תושבי חו"ל את המעות לעניי עירם שיצאו לארץ ישראל וכך הוא בפרוטוקולים שלהם, כו"ע יודו שהכסף מגיע להם. ועוד כתב שם, שדוקא אם אנשי כל עיר דואגת לבני עירה תתרבה הצדקה, שאם מדובר בקופה כללית לא יתאמצו כל כך אבל אם כל עיר דואגת לבני עירה יוסיפו מאמץ, עי"ש. ובקובץ שערי הלכה ב' מרבני מערב בני ברק (הרב שמואל אליעזר שטרן שליט"א) דן בדברי המנחת אלעזר ונקט שדבריו הם במציאות בה "דכך נבנו צרכי החסד של עיה"ק ירושלים שכל אחד נתמך על ידי אנשי עירו ומקום מוצאו". ועיין גם בספר ויחי יעקב, חלק צדקת אר"ץ, בנספח בפרק ז' מתשובת הרב רפאל סלוצקא שחלביים שנסעו לאמריקה, למרות שהם מכנים עצמם על שם מקומם הראשון, דין עניי עירך עבורם הינו בעניי אמריקה וציין הן לדברי הספרי והן לדבר הגמ' בב"מ ("עמך") ומשניהם הסיק שאלו הגרים עמך קודמים.

⁸⁸⁵ ושם דיון האם אפילו אינו מכירו ממש, רק שעקב מצבו מרגיש צורך לעזור לו – עיין בפרק הבא באות י' ואילך ובהערה 921.

⁸⁸⁶ על פי האמור בפרקים לעיל נוכל לציין לכמה נימוקים לדיני קדימה:

- הספרי ביאר שבפסוק "באחד שעריך הוא המקור לקדימת עניי עירך. הרמב"ם למד זאת מהאמור "בארצך" ובגמ' נאמר שהמקור הוא מהמילה 'עמך' (אות ב'- ד').
- דנו הפוסקים האם בעניי עירך נכללים גם עניים השוהים בעיר שאינם בני העיר (אות ה'- ז').
- תושבי העיר שעזבו את העיר – נחלקו פוסקים האם ומתי עדיין יש להם עדיפות לקבלת צדקה מהעיר ממנה יצאו (אות ח'- יד).

-
- על פי דברי הנצי"ב במרומי שדה הוריות יג. (לעיל בסיום פרק 'סדרי קדימה' (במקום בו אין דין תורה) יסוד הדבר הוא בצדקה (אמנם הנצי"ב אמר דבריו במקרה מסיים אבל נראה שניתן להרחיב) ודרכי שלום (בפרק הבא אות ו' ע"פ המכילתא)
  - עמך, ארצך – בפועל באותו מקום או קירבה והיכרות – אות ט'. ושכנים כקרובים (בפרק הבא בשם העלי תמר באות י').
  - קירבה מטעם ירושה או אף בלא זאת – בפרק "הקדמת אורחים".
  - מעלת הקדושה – בפרק "כהן ולוי".

עניי עירך – דרי העיר בדווקא או חברים / האם חבר קודם לשכן

הקדמה

א. יש לעיין האם הקדימה של עניי עירך על פני עניים אחרים נובעת מכך שמסתבר שעניי עירך הינם 'קרובים' לאדם כיון שהם ידידיו וחבריו⁸⁸⁷ ואז יש מקום לדון מה דינם של חברים שגרים בעיר אחרת האם הם עדיפים על פני עניי עירו שאין לו היכרות עימם וכן בעניי בני עירו יש עדיפות לאלו שהם ידידיו. או שמדובר בקביעה החלטית שאינה תלויה בתחושת הקירבה של האדם, אלא בסדרים קבועים וכל אדם עליו להעדיף את הדריים בעירו ללא התייחסות לשאלה האם הם ידידיו או לא.

לקמן נדון תחילה בדינם של 'שכנים' בסוגיות אחרות וננסה להסיק לדין צדקה.

טוב שכן קרוב

ב. משלי פרק כ"ז פס' י':

רָעָף וְרַע אֲבִיךָ אֶל תַּעֲזֹב וּבֵית אֲחִיךָ אֶל תָּבוֹא בְּיוֹם אֵידֶךָ⁸⁸⁸, טוֹב שָׁכֵן
קְרוֹב מֵאֵחָ רָחוֹק⁸⁸⁹.

---

⁸⁸⁷ על פי דרך זו נאמר ש'עניי עירך' שנלמדו מהפסוקים (עיין בפרק הקודם) הינם הדבר המצוי, שידידיו של אדם בדרך כלל הם בעירו, אבל זו דוגמא לשאר ידידים.

⁸⁸⁸ יום אידך – יום שיש בו שבר ומצוקה.

⁸⁸⁹ בפשטות הכוונה לאח מאביו ואימו. אמנם עיין באות ו' בדברי ר' שמעון שנראה שלמד שמדובר באח שהוא חבר (מלשון אחוה) ולא דווקא בקרוב משפחה.

ובביאור הפסוק כתב הרלב"ג שם :

מי שהיה רעך ורע אביך אל תעזבהו כי טובה לך אהבתו מאד, ולא תשען שתבוא בית אחיך ביום אידך ותבטח בזה לעזוב אהבת רעך, כי טוב לך שכן קרוב יותר מהאח שהוא רחוק לך ריחוק המקום. כי ריחוק המקום הוא ממה שימעט קשר האהבה ואולם השכן הקרוב יהיה מוכן לך תמיד לעזור ולהועיל בכל ענייך.

השכן הוא זה שיחלץ לעזרת שכנו אם חלילה יזדקק לעזרה ולכן אדם לא יניח את רעהו אלא ישמור ויטפח את הקשר עם רעהו שהוא שכנו⁸⁹⁰. ידידות זו טובה יותר מאחיו מאביו ומאמו. והטעם לכך שמחמת ריחוק המקום בין האחים לא יוכלו לסייע זה לזה. כלומר, העדיפות של השכן החבר על פני האח, הינה מסיבה מציאותית, שזה גר בסמיכות וזה במרחק⁸⁹¹.

אולם מדברי המלבי"ם נראה טעם אחר לעדיפות השכן/חבר על פני האח, שכתב בפירושו למשלי שם :

---

⁸⁹⁰ ובמשנה באבות פ"א משנה ה' "יהושע בן פרחיה אומר עשה לך רב וקנה לך חבר".
⁸⁹¹ ספר חסידים סימן רמ"ז: "ודע כי מעט מזעיר ימצא שיהיו ד' אחים או ד' אחיות בעיר אחת שנשואים שיהיו כולם לאורך ימים ע"כ טוב להם שלא יהיו יחדיו ורמז כי ישבו אחים יחדיו ומת אחד מהם". ובסימן תע"ז: "שני אחים הנשואים שתי אחיות אחד מהם ימות או לא יצליחו לכך לא ישאו או יגרש אחד מהם את אשתו אם נעשה הדבר כך וכל ג' או ד' שדרים בבית אחד ששם אחד לא יצליחו או זרעם". ובצוואת רבי יהודה החסיד סימן ל"ג: "אחים נשואים [יחד] לא ידורו בעיר אחד, וסימן לדבר כי ישבו אחים אחים יחדיו וגו' (ע' ס' תע"ז). ומשמע, שיש קפידא שלא ישבו בעיר אחת ולכן נאמר בפסוק "אח רחוק". אמנם רבים דנו בדבריו ועיין שו"ת הרב"ז ח"ב סימן ל"ה שנו"ג ונתן בדברי הספר חסידים ודייק שאף לספר חסידים ההקפדה היא על ארבעה אחים בעיר אחת אבל פחות אין קפידא.

רעך ורע אביך אל תעזב, אם יש לך ריע שהוא מנוסה לך באהבתו מקדם, עד שהיה תמיד רעך ורע של אביך, אל תעזבנו. כי האח הגם שהטבע נטע אהבה בין אחים, בכ"ז אהבתו היא רק בעת טוב לך ובעת שלא תצטרך לו, אבל ביום אידך, אז תופסק אהבתו, אם מצד ש"כל אחי רש שנאוהו⁸⁹², ואם מצד שלא ירצה לעזור לך, ואז טוב שכן קרוב, מי שהוא קרוב לך ע"י שהוא שוכן אצלך תמיד, ממי שהוא רחוק הגם שהוא אח.

לדברי המלבי"ם, העדיפות של שכן קרוב על פני האח הרחוק, נובעת מכך שאח מתנכר לאחיו בעת צרה (אולי כיון שאינו רוצה שידעו שיש לך אח עני וכדו') ואילו שכן ינהג עימו מנהג אחוה יותר מאחיו⁸⁹³.

ג. הן הרלב"ג והן המלבי"ם דנו מצידו של אדם שיתכן ויהיה זקוק לעזרה שכדאי לו לשמור על קשר טוב עם שכניו. אולם מדבריהם לא שמענו האם אדם ששכנו זקוק לעזרה וקרוב משפחתו זקוק לעזרה, האם יעזור לשכנו קודם שיעזור לקרובו. ואילו הרמב"ם בפרק ז' מהלכות מתנות עניים הלכה י"ג פסק שקרוב קודם לעני עירו⁸⁹⁴ ואם כן יש מקום לשאול מה היא התועלת בשמירת קשר טוב עם שכניו, שעל פי דין הם חייבים לסייע לקרוביהם קודם שיסייעו לשכניהם. וגם, מדוע האח יתנכר לאחיו (ע"פ המלבי"ם) והרי על פי דין עליו לסייע לו מפאת היותו אחיו⁸⁹⁵ ?

יתכן שלמרות שעל פי דין החיוב לקרובים קודם לחיוב לעניי עירו ולשכניו, המציאות היא שאם האח גם במקום רחוק הוא אינו יודע ממצוקת אחיו ולכן שכניו הם אלו שיעזרו לו (ובמיוחד לשיטת הרלב"ג שהאח אינו מתנכר בכוונה לאחיו)

⁸⁹² עיי משלי י"ט ז'. וצ"ע ששם מוכח שהן הרעים והן האחים עזבו אותו והרעים עוזבים קודם לאחים ועי"ש במלבי"ם, וצ"ע.

⁸⁹³ יש לעיין לשיטת המלבי"ם, האם מי שיש לו חבר בשכונתו וגם אח בשכונתו, האם יעדיף לשמור על הקשר עם אחיו או עם חבריו, ומדברי המלבי"ם עדיף הקשר עם השכן שאינו אח, כיון שאחיו יתנכר לו בעת צרתו אפילו (ואולי בגלל) שהם קרובי משפחה זה לזה.

⁸⁹⁴ עיין ליד ציון הערה 854.

⁸⁹⁵ עיין הערה 889 ועל פי האמור שם – אין מקום לשאלה זו כלל.

ואף השכנים יודעים ממצוקות אלו שקרובים להם ולא ממצוקת אחיהם הרחוק.

ועוד, שהמלבי"ם והרלב"ג דנו לא על החיוב ההלכתי, אלא על המציאות, שלא תמיד אחים מקיימים את חיובם כלפי אחיהם, ולכן אדם יטפח את הקשר עם שכניו.

ועיין לקמן שמהפסוק "טוב שכן..." למדו הנהגות והלכות שונות (אות ד', ו', ז'). ובאות יא לגבי צדקה (שיטתו המחודשת של האורחות חיים).

האזהב את שכניו

ד. גמ' יבמות דף סב: - סג. :

ת"ר האזהב את אשתו כגופו... האזהב את שכניו והמקרב את קרוביו והנושא את בת אחותו והמלוה סלע לעני בשעת דחקו עליו הכתוב אומר אז תקרא וה' יענה, תשוע ויאמר ענני⁸⁹⁶ (רש"י: לעיל מיניה כתיב הלא פרוס לרעב לחמך וגו' ומבשרך אל תתעלם היינו נושא בת אחותו, ומקרב את קרוביו. ואזהב את שכניו נמי כמקרב את קרוביו⁸⁹⁷, דכתיב (משלי כז) טוב שכן קרוב מאח רחוק, ומלוה סלע לעני בשעת דוחקו בכלל פרוס לרעב לחמך וכי תראה ערום)⁸⁹⁸.

מדברי רש"י עולה שכיון שהכתוב אומר 'מבשרך אל תתעלם' ודאי (ושמא כל שכן)

⁸⁹⁶ ישעיהו, פרק נ"ח, פס' ז'-י"א: "הלא פרוס לרעב לחמך וענני מרודים תביא בית פי תראה ערום וכסיתו ומבשרך לא תתעלם: אז יבקע כשחר אורך וארךתך מהרה תצמח והלך לפניך צדקך כבוד ה' יאסף: אז תקרא וה' יענה תשוע ויאמר הנני אם תסיר מתוךך מוטה שלח אצבע ודבר און: ותפק לרעב נפשך ונפש נענה תשביע וירח בושך אורך ואפלתך כצדקים".

⁸⁹⁷ עיין לקמן אות יא בדברי העלי תמר.

⁸⁹⁸ ומעין דבריו ביד רמ"ה כאן: "והאזהב את שכניו, מהכא נפקא לן דכיון דרביה המקרב את קרוביו, הרי שכניו בכלל דכתיב טוב שכן קרוב מאח רחוק". ועיין בהרחבה בבאר הגולה, באר השני פרק י"א. ועיין בשו"ת יבי"א ח"ב אהע"ז סימן ד' אות ח' שדחה את האמור בשו"ת מקור חיים (הרב חיים סגלוביץ מוילנא) סימן ל"ה, שכתב שהכתוב מדבר בגנותו של המקרב את קרוביו וכו' – שדואג רק לסובבים אותו ולא לכולם ולכן הוא לא זוכה לבחינת "רצון יראי יעשה" אלא מוטל עליו להתפלל ולקרוא אל ה', ובכך מובן מדוע ר"י החסיד נקט שאין לשאת בת אחותו ואין דבריו מנוגדים לפשט הגמ'. אולם ביבי"א דחה את דבריו עי"ש.

שיש לקרב את שכניו שהרי הכתוב אומר ש"טוב שכן קרוב מאח רחוק".

ולשכן יש קדימה גם בדין בר מצרא כמבואר בשו"ע חו"מ סימן קע"ה סעיף נ':

כל הרוצה למכור קרקע, ובאו שנים, כל אחד מהם אומר: אני אקח בדמים אלו, ואין אחד מהם בעל המצר, אם היה האחד מיושבי העיר והאחד משכני השדה, שכן העיר קודם. שכן ותלמיד חכם, תלמיד חכם קודם. קרוב ות"ח, ת"ח קודם. שכן וקרוב, שכן קודם. קדם אחד מהן וקנה, זכה, ואין חבירו שראוי לקדם לו יכול לסלקו, הואיל ואין אחד מהם בעל המצר.

ויש לעיין, האם על פי האמור כאן נוכל להסיק שבדיני צדקה יש דין קדימה לשכנים על פני קרובים או הם לפחות באותה דרגה ואין לזה עדיפות על זה, ואילו ההלכה היא (רמב"ם בפרק ז' מהלכות מתנות עניים הלכה י"ג⁸⁹⁹) שיש להקדים קרובים?

יתכן, שהפסוק כאן הינו רק ביחס ל'אוהב את שכניו' אבל אינו מדבר על הלכות צדקה שבהם יש ללכת על פי סדר העדיפות ההלכתי, שהרי דין צדקה (סלע לעני) נאמר בהמשך הדברים כדבר בפני עצמו, וצ"ע. בדברי האורחות חיים באות יא.

ה. ומכל מקום למדנו מדברי הגמ' במסכת יבמות, שמוטלת על אדם חובה להתחבר עם שכניו. ומכאן שהמציאות הנכונה היא ששכניו הם חבריו וידידיו. ועל פי דרך זו אין מקום לשאלה האם יש להקדים את חבריו על פני שכניו (לעיל אות א') כיון שהדרכת חז"ל היא ששכניו יהיו חבריו.

אמנם, אם אנשים לא קיימו את הדרכת חז"ל ושכניהם אינם חברים, אז עולה השאלה האם להקדים את החבר או השכן. אמנם, יתכן שגם מי שמקיים את הדרכת חז"ל לאהוב את שכניו שהפכו להיות חבריו, הוא לא יוכל לקיים זאת ביחס לכל בני עירו,

⁸⁹⁹ עיין ליד ציון הערה 854.

ואז יש מקום לשאלה האם בני העיר שאינם חבריו קודמים לחבריו שבמקום רחוק.

שכנו הקרוב בחבורת קרבן הפסח (לעומת חבריו)

ו. בפסח שנעשה במצרים, נצטוו ישראל בלקיחת שה כמבואר בשמות פרק י"ב פס' ד':

וְאִם יִמְעַט הַבֵּית מִהֵיֹוֹת מִשָּׁה וְלָקַח הוּא וּשְׁכֵנוֹ הַקָּרֹב אֶל בֵּיתוֹ בְּמִקְסֵת
נֶפֶשׁ אִישׁ לְפִי אֲכָלוּ תִּכְסּוּ עַל הַשָּׂה.

ונאמר על כך בתוספתא פסחים פרק ח' הל' ד'⁹⁰⁰:

אלו דברים שבין פסח מצרים לפסח דורות... פסח מצרים נאמר בו
'ולקח הוא ושכנו' מה שאין כן בפסח דורות. ר"ש אומר אומר אני אף
בפסח דורות כן. וכל כך למה, כדי שלא יניח אדם שכנו הקרוב אל ביתו
וילך ויעשה את פסחו אצל חבריו לקיים מה שנא' (משלי כז) טוב שכן
קרוב מאח רחוק.

ומעין הדברים במכילתא דרשב"י פרק י"ב:

ר' שמעון אומר אף פסח דורות שכינו קרוב לביתו וכל כך לא דברה
תורה אלא מפני דרכי שלום שלא יהא אדם מניח אהבו ושכנו מכיריו
ומיודעיו ואחד מבני עירו והולך ועושה פסח אצל אחרים שנאמר טוב
שכן קרוב מאח רחוק⁹⁰¹.

מדברי ר' שמעון למדנו שאף לדורות 'שכנו הקרוב' הוא השותף לקרבן הפסח ולא

⁹⁰⁰ מהד' ליברמן הל' י"ב-י"ג.

⁹⁰¹ עיין תורה שלמה שמות יב ד' אות ק"ב.

'חבריו' שגר במרחק. ומשמע, שנקט ש'אח רחוק' עליו מדבר הפסוק איננו אחיו בן אביו ואמו אלא 'אח' במובן של אחוה ורעות (שהרי האח הרחוק הוא בבחינת ה'אחרים' וקרובי משפחתו מסתבר שאינם אחרים)⁹⁰². ולשיטתו, יש לעיין האם מי שיניח את שכנו הקרוב ויעשה פסח עם אחיו (מאביו ואמו) שגר בריחוק מקום יעשה כהוגן וההקפדה היא רק על חבר שאינו ממשפחתו, וצ"ע⁹⁰³.

ומכל מקום למדנו ש'דרכי שלום' להקדים את שכניו, אף אם הם אינם חבריו (ובאות ה' התבאר שיש הדרכה ששכניו יהיו חבריו) בחבורת קרבן הפסח. ויש לעיין האם עקרון זה תקף אף בשאר דברים וכגון בהלכות צדקה, שהקדמת בני עירו קודמת לחבריו מהטעם של 'דרכי שלום' – ולקמן אות י'.

(עוד יש לעיין, האם דעת תנא קמא שבתוספתא שהצטרפות לחבורה של שכנו קודמת לחברו, הינה רק בפסח מצרים ולא בפסח דורות, מלמדת על כך שהוא אינו מייחס ערך של 'דרכי שלום' בשכינות, או שרק במקרה זה של קרבן פסח אין לכך חשיבות, וצ"ע).

נכסי לטוביה / שכן שהוא חבר

ז. גמ' כתובות דף פה:

⁹⁰² וכגון בפרשת תולדות: "וישבצו איש לאחיו (בראשית כ"ו ל"א), והנשבעים היו יצחק ואבימלך (ואברהם אומר ללוט בן אחיו: "כי אנשים אחים אנחנו" (בראשית י"ג, ח)).
⁹⁰³ בעלי תמר על הירושלמי עירובין פ"ג ה"ג למד שדין עירובי חצרות מטרותו להביא שלום בין השכנים: "ובפרשת בא, ויקחו להם איש שה לבית אבות, ואם ימעט הבית מהיות משה ולקח הוא ושכנו הקרוב אל ביתו, נמצא שכל ע"ח בין בלי שיתופי מבואות ובין בשיתופי מבואות בנוי על יסוד שלום הבית והמשפחה במובנו המצומצם והרחב, דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום. וזאת לדעת כי גם ההיפך הוא נכון ואין לך אדם שיוכל להמיט אסון על חברו כשכן רע. ואמר החכם שכן רע הוא חולי רע (מבחר הפנינים, שער "השכן הרע") לפיכך שקדו חכמים על שלום השכנים ביותר וביחוד בשבת. ללמדך כמה גדול השלום שיתכן שכל המרירות והשנאה שהצטברו במשך השבוע בין השכנים פג בע"ש ע"י תקנת ע"ח, והיתה השבת לשבת שלום ומבורך".

ההוא דאמר להו, נכסיי לטוביה, שכיב... אתו שני טוביה, שכן ותלמיד חכם, תלמיד חכם קודם⁹⁰⁴. קרוב ות"ח, ת"ח קודם. איבעיא להו שכן וקרוב⁹⁰⁵, מאי ? ת"ש טוב שכן קרוב מאח רחוק.

מסתבר שסדר הקדימה הינו אומדן דעת, למי התכוון נותן המתנה, שהרי לא מדובר במצוה כלשהי⁹⁰⁶. ולגבי קדימת השכן כתב השטמ"ק כאן בשם רבינו יונה :

ומאי דמייתי קרא דטוב שכן קרוב מאח רחוק, לאו דוקא אלא להוכחה בעלמא הביא אותו, להוכיח שהאדם אוהב לשכנו יותר מקרוביו. ומכל מקום לא אמרינן ששכן קודם אלא בשכן שיש לו חברה ורגילות עמו כמו עם תלמיד חכם. אבל בשכן שאין לו רגילות עמו כלל לא.

הפסוק אינו הוכחה מכריעה, כיון שאנו מחפשים מה היה אומדן דעתו של הנותן⁹⁰⁷, ויתכן שהנותן לא נתן ליבו להדרכת חז"ל לקרב את שכניו. ועוד שעל פי הפסוק לכאורה אין לתת עדיפות לשכן שיש לו איתו חברה ורגילות ועצם השכנות קובעת. אבל כאשר באים לבדוק אומדן דעת, יש לשכן מעלה רק אם הוא חברו.

ואף הרא"ש בפסקיו בכתובות פרק ט' סימן ט' כתב :

---

⁹⁰⁴ האם כל תלמיד חכם ששמו טוביה או דוקא תלמיד חכם שמו טוביה ויש לנותן קשר עימו ? דייק מדברי השטמ"ק לקמן שמוכח שדוקא היה לו קשר עימו.

⁹⁰⁵ מי הוא הקרוב ? כתב הטור בחו"מ סימן רנ"ג: "ויש אומרים דהאי קרוב מיירי שאינו ראוי לירשו שאם ראוי לירשו הוא קודם. ולא נהירא דאדרבה כשהוא ראוי לירשו איכא הוכחה טפי שלא היה בדעתו עליו שלא היה צריך לצוות עליו דבלאו הכי ראוי לירשו".

⁹⁰⁶ אמנם יתכן שמדובר שציוה לתת לטוביה העני, אולם בגמ' אין הכרח לכך. ויש לעיין מה הדין אם אחד עני ואחד עשיר.

⁹⁰⁷ מסתבר שבנידון שלפנינו אנו דנים מה אומדן דעתו של הנותן ולא מה היא 'הלכה' פסוקה במקרה מעין זה. ועיין חידושי החת"ס כאן.

והא דאמרין שכן קודם לא בעי למימר שכינו הדר אצלו דכמה אנשים דרים זה אצל זה ואין להן שייכות יחד אלא שכן היינו שהוא חבירו ורגיל אצלו תמיד במשא ובמתן⁹⁰⁸ על זה אמר הפסוק טוב שכן קרוב מאח רחוק.

הן רבינו יונה והן הרא"ש (והן הטור בחו"מ סימן רנ"ג שכתב כשיטת הרא"ש) לא העלו את האפשרות של חבר וקרוב, כאשר החבר אינו גר בעירו של נותן המתנה. יתכן שהם באו לפרש את דברי הגמ' ולכן לא העלו אפשרות שכזו. ויש לעיין מה הדין במקרה זה, האם למרות שאינו 'שכן' יש להקדימו על פני הקרוב כי אומדן הדעת הוא שנותן לחבירו והגמ' לא דנה על כך כיון שבדרך כלל חבריו של האדם הינם בני שכונתו אבל אם יש לו חבר במקום רחוק, הוא קודם, ושתי אפשרויות אלו כתב הב"י בחו"מ סימן רנ"ג שכתב:

ומה שאמר והאי שכן לא מיירי בשכן הדר אצלו וכו'. כך פירש שם רבינו אשר בפסקיו [הרא"ש לעיל]... ונראה מדבריו שחבירו הרגיל אצלו תמיד במשא ומתן הוא קרוב שכן ואף על פי שאינו דר אצלו שהדירה אינה מעלה ולא מורדת. ומאי שכן דשכון גביה במעשיו שרגיל אצלו תמיד במשא ומתן.

ואין נראה כן מדברי רבינו שכתב אלא בשכן חבירו ורגיל עמו במשא ובמתן

והרמ"א בחו"מ סימן רנ"ג סעיף כ"ט כתב:

והאי שכן, לא בשכן הדר אצלו אלא בשכן חבירו הרגיל אצלו במשא ומתן (טור)

---

⁹⁰⁸ מסתבר שאין הכוונה דוקא למשא ומתן כספי – אלא שהוא בקשר עימו. או שמי שהוא עימו בקשרי מסחר קודם לאחרים, וצ"ע. ובחידושי חת"ס העלה אפשרות שיתכן שמדובר "אולי יבא אחד מארץ רחוקה אחר כמה שנים והי' רגיל עמו ע"י אגרות ואין אדם יודע מטמוניות של חברו". משמע שאם ידוע שיש לו חבר ממקום רחוק ע"י מכתבים – הרי הוא חבר.

כלומר, אין משמעות כלל למגורים אלא "לחבירו". וכך הדגיש הסמ"ע בס"ק ס"ו:

אלא בשכן חבירו כו'. פירוש, ואפילו אינו דר אצלו, כי אין נ"מ בדירה, והא דקראו שכן משום ששוכן ושורה אצלו בעניניו. ועיין לעיל בדין מצרנות בסימן קע"ה בטור [סעיף ע"ד - ע"ה] ובדברי המחבר סעיף נ', דשם ג"כ קאמר אם אין שום אחד מצרן ואחד שכן ואחד קרוב דשכן קודם, וסתמו שם ולא כתבו שם האי פירושא, אבל נלמד הסתום דלשם מן המפורש בכאן.

ובדין המצרנות כתב הרמ"א בסימן קע"ה סעיף נ':

י"א דלא מקרי שכן אלא אם הוא חבירו הרגיל עמו, אבל מה שדר אצלו אינו כלום (רבינו ירוחם בשם התוס' בהכותב וטור בסימן רנ"ג וכ"כ הרא"ש שם). ויש מי שחולק (רש"י ותוספות בהמקבל).

מכירת שדה – לקרוב או לשכן

ח. דין 'בר מצרא' שכאשר אדם מוכר שדה, יש לבר המצר שלו (השכן הסמוך לו) דין קדימה על פני קונים אחרים (אם הם כולם מציעים אותו מחיר), וכמבואר בשו"ע חו"מ סימן קע"ה. ובסעיף נ' שם סדרי עדיפות נוספים:

כל הרוצה למכור קרקע, ובאו שנים, כל אחד מהם אומר, אני אקח בדמים אלו ואין אחד מהם בעל המצר, אם היה האחד מיושבי העיר והאחד משכני השדה, שכן העיר קודם. שכן ותלמיד חכם, תלמיד חכם קודם. קרוב ות"ח, ת"ח קודם.

שכן וקרוב, שכן קודם. קדם אחד מהן וקנה, זכה, ואין חבירו שראוי לקדם לו יכול לסלקו, הואיל ואין אחד מהם בעל המצר.

הגה, י"א דלא מקרי שכן אלא אם הוא חבירו הרגיל עמו, אבל מה שדר אצלו אינו כלום (רבינו ירוחם בשם התוס' בהכותב וטור בסימן רנ"ג וכ"כ הרא"ש שם). ויש מי שחולק (רש"י ותוספות בהמקבל)⁹⁰⁹.

קדימת השכן שהוא 'חבירו הרגיל עמו', איננה נובעת מאומדן דעת מה היא כוונת המוכר (כאמור באות הקודמת לגבי נכסי לטוביה), אלא היא דין שאינו תלוי באומדן דעתו של המוכר. והיה מקום לומר שכיון שמדובר בדין אין משמעות לעובדה שהמוכר חבר של השכן או אינו חבר - ואע"פ כן הרמ"א נוקט (בשיטה הראשונה) שיש להקדים את חבירו. ויסוד דינו בדברי רבנו ירוחם, מישרים נתיב י"א חלק ד' דין בר מצרא וסמך זאת לפסוק של "טוב שכן טוב":

שכיני העיר ושכיני שדה שכיני העיר קודמין... ופירוש שכן אין ר"ל שדר אצלו כי כמה אנשים דרים זה אצל זה ואין להם שייכות כלל מאהבה וחברה אלא ר"ל חבירו הרגיל אצלו במשא ומתן ועל זה אמר הכתוב טוב שכן קרוב מאח רחוק וכן פירשו התוספו' בכתובות [פ"ה ע"ב] על ההיא דנכסי לטוביה אותו תרי טוביה⁹¹⁰...

וכנ"ל באות ז' – הסמ"ע ביאר שהן ב"נכסי לטוביה" והן כבר מצרא – אין משמעות למגורים אלא רק לחברות (אף שבאחד מדובר באומדן דעת ובשני בדין).

טוב שכן קרוב – האם גם בצדקה / קרוב או שכן או חבר / שיטת האורחות חיים

⁹⁰⁹ הש"ך בס"ק מ"ח תמה: "צ"ע ולא ראיתי מי שחלוק ומה שנרשם בצידו רש"י פרק המקבל – ליתא. ובביאור הגר"א שם ציין למקור לדעה החולקת, עי"ש.

⁹¹⁰ רביד הזהב (רבי דוב ב"ר יהודה ליב טריוויש, ריש בי"ד דוילנא בימי הגר"א – פרשת בא): "ושכנו הקרוב אל ביתו ממשמע שנאמר שכנו מה ת"ל הקרוב אל ביתו? מסייע ליה לר' ירוחם... דשכנו היינו שעושה עמו מו"מ. וכמבואר בחו"מ סימן קע"ה סעיף ו' ורנ"ג סעיף כ"ט. ולזה פי' הקרוב אל ביתו. אמנם רש"י ותוס' פרק המקבל (ב"מ קח:) כתבו דשכן פירושו שכן לביתו, י"ל דמינה גמרי ולמעט שכן במו"מ, אף שגם הוא שכנו מיקרי כדמשמע בפרשת שמות (ג כב) ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה. ואולי כאן הקפיד הכתוב בכך שאם יהיו נמנין המכירים אותו במו"מ ודרים בריחוק מקום, קרוב הדבר שיעשו ב' חבורות דאסור ככתוב לפנינו בפרשה (פס' מו) (ועי"ש בפירוש ויען אברהם בהרחבה)".

ט. הקדמת 'שכן' על פני קרוב נאמרה במפורש בדין 'נכסי לטוביה' ובדין 'בר מצרא' וכן"ל ושם כתבו פוסקים שהקדמת השכן נובעת מפאת היותו 'חבר'.

אמנם לגבי דין צדקה לכאורה אין מקום לכך⁹¹¹ (לא להעדיף שכן/חבר על פי שאר עניי העיר ולא להקדים שכן על קרוב) שהרי הספרי הקדים במפורש קרוב (אח) לשאר אנשים⁹¹² וכך היא הלכה פסוקה היא שקרובים קודמים לעניי עיר⁹¹³. אמנם בעניי העיר עצמה כתב הרמב"ם בפרק ז' מהלכות מתנות עניים הלכה י"ג:

עני שהוא קרובו קודם לכל אדם, עניי ביתו קודמין לעניי עירו⁹¹⁴, עניי עירו קודמין לעניי עיר אחרת שנאמר לאחיך לענייך ולאביונך בארץ.

יתכן להציע שהדבר תלוי במקור הלימוד מהפסוקים שכפי שנתבאר לעיל, הספרי למד להקדים קרוב מלשון הפסוק 'אחיך' ולאחריו מכן מי שהוא ב'אחד שעריך' (שכן/בן עיר)⁹¹⁵, ולפי דבריו זו נראית הלכה קבועה וכך גם מדרשתו של הרמב"ם שתלה את הקירבה במקום ('ארצך'). אבל מדרשת הגמ' בב"מ ע"א. שסדר הקדימות נובע מהמילה 'עמך' (ושם כלל לא הוזכר קרוב)⁹¹⁶, יש מקום לומר שמי שהוא 'עמך' קודם, ולא דוקא בקרוב מקום או קרבת משפחה – שכלל לא הוזכרה שם

⁹¹¹ עין שו"ת אמרי אש יו"ד סימן ק"א.

⁹¹² עיין ליד ציון הערה 833.

⁹¹³ רמב"ם פרק ז' מהלכות מתנות עניים הלכה י"ג: "עני שהוא קרובו קודם לכל אדם... עניי עירו קודמין...". ועיין לעיל ליד ציון הערה 839.

⁹¹⁴ מי הם עניי ביתו? יתכן שהכוונה הגרים בשכונת אליו ליד ביתו וכך פירש בחכמת אדם כלל קמ"ה א': "וקרובים קודמים לשכניו, ר"ל עניי ביתו, כן הוא ברמב"ם ובטור"ם וכ"כ בדרך אמונה כאן. ויתכן שהם העובדים בביתו שיש להקדימם בצדקה על פני אחרים, וכדברי הרמב"ם בפירוש המשנה באבות פרק א' משנה ה': "ויהיו עניים בני ביתך - יאמר, שראוי שיהיו משמשיך הדלים והעניים, והוא יותר טוב מקניית העבדים. וכך החכמים יגנו קניית העבדים, וישבחו ההשתמשות בדלים, והיותם ממשרתיו של אדם ומהחוסים בצילו".

ונראה שאם ננקוט כאפשרות השניה, הרי מצאנו שיש דין להקדים אדם שאינו בהכרח גר בעירו אלא עצם העובדה שהוא עובד אצל בעל הבית אפילו אם מגוריו הם במקום רחוק – יש לו קדימה על פני בני העיר. ודין הקדמת עניי ביתו נפסק גם בשו"ע יו"ד סימן רנ"א סעיף ג'.

ואם ננקוט כאפשרות השניה, נמצא שאף בעיר עצמה יש דרגות קדימה – ועיין עלי תמר לקמן באות י' ובהערה 918.

⁹¹⁵ ליד ציון הערה 833.

⁹¹⁶ ליד ציון הערה 866.

בגמ', אלא בחברות ורגילות⁹¹⁷. ועיין לקמן.

י. בביאור האפשרות קדימת שכנים על פני שאר עניי העיר בדין צדקה, כתב העלי תמר במגילה פרק ג' הלכה ב' שמדברי רש"י (לעיל אות ד') מוכח שהמילה 'קרובים' הינה שם כולל הן לקרובי משפחה והן לאלו שקרובים לאדם כיון שהם גרים לידו והם חבירו ולכן:

והנה הטעם שעניי חצירך או עניים שכניו קודמים לעניים אחרים⁹¹⁸
הוא משום דשכנים הם בגדר קרובים כמ"ש ברש"י יבמות ס"ג ריש
ע"א, עיין שם. ושלמה המלך אמר טוב שכן קרוב מאח רחוק.

⁹¹⁷ אמנם בשו"ת אמרי אש יו"ד סימן ק"א כ"ב שלא כדברינו, ולמד מהלשון 'עמך': "דלענין צדקה אינו תלוי רק בשכניו ממש משום דכתיב עמך. ולא העלה את האפשרות ששכן קודם לקרוב בדיני צדקה. ועיין לקמן בדברי האורחות חיים ובדיוקנו שם.

⁹¹⁸ כמבואר ברמב"ם בפרק ז' מהלכות מתנות עניים הלכה י"ג: עני שהוא קרוב קודם לכל אדם, עניי ביתו קודמין לעניי עירו, עניי עירו קודמין לעניי עיר אחרת, שנאמר לאחיך לענייך ולאבינוך בארצך – וכן"ל אות ט'. ובשו"ת הרדב"ז חלק ג' סימן תע"ב (תתק"י) כתב: "ולענין התמיד והקופה והצדקה וכל צורכי העניים דין אחד להם בין יחיד בין מרובים חייבין לתת לקהל שלהם כאשר בתחלה כי בכלל הצבור הם חשובים ואף על גב שכתב אחד מגדולי הדור ז"ל דעניי עירך קודמין עניי עירך שמענו אבל עניי קהלך לא שמענו ויצא לנו מכאן שיוכל כל יחיד ליתן הצדקה לעניי הקהל שירצה, הנ"מ בזמן שכל עניי הקהלות מוטלים על כולם יחד ויד כולם שוה בהם אז יוכל ליתן הצדקה בכל קהל שירצה אבל במצרים שכבר עלתה הסכמתן ומנהגם שכל קהל וקהל מחוייב לפרנס העניים שלו ואין אחרים מסייעין עמו צריך ליתן בכל צורכי העניים עם הקהל שלו כדין המסים לפי שכבר נהגו אם לא שישכימו לחלק גם את העניים מה שאין דעתי מסכמת בו כלל". כלומר יש כח ביד בני העיר ליצור חלוקה בתוך העיר עצמה בין קהילות. ויש מקום לומר שהחילוק בין קהילות אינו דוקא לפי מקום המגורים אלא על פי ההשתייכות לקהילה ולכן גם שני שכנים הגרים בסמיכות, אין לשכן קדימה כי אם לבן הקהילה אף אם הוא גר בריחוק. ומשמע שיש כח להתנות אף כנגד פשט דין הגמ', וקצ"ע. ובמנחת אשר דברים סימן כ"א, כתב שבעידן 'התחבורה והתקשרות ההמונית' אם עני נוסע "ברחבי העולם לאסוף תרומות או אם ועדת רבנים וגופי צדקה אוספים למענו בפירסום גדול החוצה גבולות ומרחקים, שוב אין הוא כלל עניי עירך". ונראה שאם עני נוסע בעצמו, ודאי שקופת הצדקה שבעירו אינה מחוייבת לתת לו באותה מידה כמו לכל עני הגר בעיר, שהרי הלכה היא שאם היה מחזר על הפתחים "אין נזקקים לו" - כלומר אין הקופה נזקקת לתת לו (לעיל הורחב הדיון – ליד ציון הערה 13).

ולגבי ועדות צדקה שיוצאות בפירסום חוצה גבולות – יש לעיין בעצם הדבר, מה ההיתר לכך והרי פוגעים בעניי עיר אחרת שם הם אוספים כסף? ותושבי אותה עיר יש להם להעדיף לתת לעניי עירם ולא לעניי עיר אחרת. אמנם, אם המציאות מוכיחה, שתושבי העיר של אותו אדם שאוספים עבורו בכל העולם, אינם יכולים לפרנס בעצמם, א"כ ודאי שיש מקום לפנות לעיל אחרת. ומ"מ אף בעיר האחרת, יש לתושבי העיר להקדים צדקה לתושבי עירם ולא לתושבי עיר אחרת למרות הפירסום חוצה הגבולות, א"כ על פי יסוד דיני צדקה יש להקדים את אותו אדם שמפרסמים עבורו, כיון שמצבו קשה יותר משל תושבי העיר.

וני"ל שהלכה זו היא דווקא בשכנים טובים שאחד מוכן לעזור לחברו. אולם שכן שאפילו לא אומר שלום כשפוגש את שכנו ולא עוזר לו אף פעם וכמעט שהוא זר שאינו מכירו וכמו שלצערינו ישנם רבים היום שהם בבחינת שכן רחוק, בכגון זה לא אומרים שעניי חצרך או שכנים קודמים לעני שבשוק.

ולא עוד אלא נראה שעני שאינו שכן בביתו אלא גר במקום אחר ואפילו בעיר אחרת אבל הוא כשכן קרוב שעזר לו כמ"פ ומוכן לבא לעזרתו הרי הוא קודם לשכן רחוק. ואפילו עניי עיר אחרת שהם לו כשכן קרוב קודמים לעניי עירו שהם רחוקים ואף פעם אינם מוכנים לעזור לו כמו הקרוב בעיר אחרת שהוא קודם לעניי עירו.

כלומר, קרוב לעולם קודם וקדימת השכנים היא עצמה מכח דין 'קרובים'. ולכן תחילה יש להעדיף קרוב שהוא ממשפחתו ולאחר מכן 'קרוב' שהוא שכנו שהוא חבירו ומקורב אליו ולאז דוקא אם הוא גר במקומו אלא שהוא 'מקורבו' וידידו. ולאחר מכן שאר עניי העיר (אולם לשיטתו הקדימה היא בין 'חברים' אבל לא חידש להקדים שכן/חבר על פני קרוב – ועיין לקמן).

יא. אורחות חיים (הרב אהרן מלוניל) הלכות צדקה:

דרשו ז"ל על פסוק אם כסף תלוה את עמי עמי וגוי עמי קודם. עני ועשיר עני קודם. ענייך ועניי עירך [ענייך קודמין. עניי עירך] ועניי עיר אחרת עניי עירך קודמין⁹¹⁹. וה"ה לענין צדקה.

---

⁹¹⁹ דרשת הגמ' בב"מ דף עא. – לעיל ליד ציון הערה 866.

וכתב רבינו מאיר ז"ל דשכן אף על פי שאינו קרובו הרי הוא קודם
לקרוב שאינו שכן וכתוב (משלי כ"ז י') טוב שכן קרוב מאח רחוק והוא
דרחים ליה⁹²⁰.

האורחות חיים אינו מזכיר את דרשת הספרי אלא רק את הלימוד בגמ' בב"מ דף
עא. שם לא הוזכר קרוב כמי שיש לו עדיפות על פני אחרים והדרשה היא מהמילה
'עמך', עי"ש. ולכן הסיק האורחות חיים ש'עמך' מלמד שאם ישנו שהוא אוהבו,
יש להקדימו וזה גם נלמד מהכתוב "טוב שכן קרוב מאח רחוק", כאשר ה'שכן'
הינו החבר.

ומדברי האורחות חיים יש מקום להסיק, שלעולם התחושה של 'עמך' היא
הקובעת, ולכן אם יש לאדם חבר שגר במקום מרוחק (ובודאי במציאות שלנו
שהתקשורת מאד מפותחת) הוא קודם לאחרים ואף לקרובי משפחה או שאף
האורחות חיים מתחם את דין ה'חבר' למציאות בה הוא גם שכן עימו בעירו ולא
בעיר אחרת וקצ"ע.

אף אם ננקוט שהאורחות חיים נוקט שיש קדימה לחבר בכל מקום שהוא גר (ולא
רק חבר שהוא בן עירו), יש לעיין האם לשיטתו ניתן להקדים אדם שאיננו חבריו
של אדם באופן אישי אלא הוא שמע על מצוקתו ומרגיש תחושה של השתתפות
בצער וכו'. האם יכול הנותן להקדים אותו על פני קרובי משפחתו וכו'. או שאפילו
על פי חידושו של האורחות חיים, יש תנאי מחייב שהנזקק יהיה חבריו של הנותן,
וצ"ע⁹²¹.

---

⁹²⁰ רחים ליה – אוהב לו וכפי שתרגם אונקלוס את הפסוק "ואהבת את ה' אלוהיך" (ויקרא י"ט י"ח): "ותרחם
לחברך כותך". וכתב בעלי תמר בפסחים פרק ג' הל' ז' (ד"ה "מגיר"): "ונראה דאף הרבינו מאיר לא כתב כן
אלא בקרובים שאינו מתאבל עליהם אבל אחיו ואחותו בוודאי שאף לדעתו קודמים לשכן אף שהוא אוהבו".
ולא ביאר מה מקורו.

⁹²¹ בשו"ת שיח נחום (הרב רבינוביץ שליט"א) סימן ס"ה (עמ' 222) כתב: "הכלל עניי עירך קודמים אינו בא
להוציא עניים שהנותן מזדהה איתם אע"פ שהם גרים רחוק ממנו אבל בכל זאת אין לאדם להתעלם מן העניים
הגרים במקומו ועליו לתת קצת מהסכום לעניי מקומו והשאר יוכל לתת למקומות אחרים". מכלל דבריו לא

והגרז"נ גולדברג שליט"א נקט (פסקים מכת"י שהוגחו על ידו):

בדיני צדקה נאמר שיש דין קדימה לשכן⁹²² ופירושו חבר. ולא דוקא שכן שגר בקירוב מקום, אלא שבדרך כלל שכניו של אדם, הם חבריו. ואף שבתורה נאמר לגבי קרבן פסח ולקח הוא ושכנו ושם כנראה הכוונה למי שגר בקירוב אליו, ולעיין במכילתא שם. ומכל מקום לגבי צדקה שכן פירושו חבר. כך מבואר ברמ"א חו"מ סימן רנ"ג סעיף כ"ט⁹²³.

אמנם הגרז"נ גולדברג שליט"א לא הזכיר מה הדין בין חבריו לקרובו.

יב. חכמת אדם (משפטי צדק) קמ"ה א':

ואחיו מאביו קודם לאחיו מאם והם קודמין לשאר קרובים והקרובים קודמין לשכניו.

נחברר האם העיקר הם אלו שהוא 'מזדהה איתם' או עניי עירו. ומ"מ שמענו מדבריו שיש דין קדימה לעניים שהוא 'מזדהה איתם' אף שאינם לא שכניו ולא חבריו ומכריו, ויל"ע מה מקור הדברים. ומסתבר שהסברא היא שחבריו קודמים כיון שהוא חש קירבה ואיכפתיות אליהם וא"כ ה"ה אלו שהוא מזדהה איתם אף שאינם מכיר אותם כלל. אמנם זה הוא חידוש שלא הוזכר בפוסקים, ושמא מציאות מעין זו לא היתה כל כך מוכרת, וצ"ע. ועוד כתב באותה תשובה: ("שם, עמ' 217) בזמננו זכינו תורה לקל, שמשרדי הרווחה והבריאות והמוסד לביטוח לאומי הם הם הממלאים את תפקידה של קופת הצדקה והם אחראים לספק את צרכי העניים ובגלל כך מטילים על כל הציבור מכל אחד מה שהוא ראוי ליתן ודבר קצוב עליו...". ועיין בהערה 885.

⁹²² קצ"ע שלגבי צדקה לשון הגמ' בב"מ עא. ובספרי ראה קט"ז הינו 'עניי עירך' ולא והזכר לשון 'שכן'. אמנם נראה שלא דיוק הלשון הוא הקובע אלא עצם העניין.

⁹²³ עיין לעיל בדין נכסי לטוביה וביאר שם הרמ"א: "והאי שכן, לא בשכן הדר אצלו, אלא בשכן חבריו הרגיל אצלו במשא ומתן...". ועל פי המבואר בפנים הוא הדין בהלכות צדקה (ויל"ע מה ההכרח בכך, ושמא כאן פירושו שכן כפשוטו, ואולי סברא היא שאדם רוצה לתת למי שקרוב לו, והיינו חבריו), ועיין במאמרו של הרב יהודה זולדן בצהר לז': "סדרי קדימות במתן צדקה בימינו" – עמ' 40.

ובשו"ת אמרי אש יו"ד סימן ק"א, הציע באחד מתירוציו (לגבי דין 'נכסי לטוביה' – ששכן קודם לקרוב): "דלאו בשכן הדר אצלו קאמר... רק מי שהוא רגיל עמו במשא ומתנו וא"כ כאן (-בצדקה, שקרוב קודם), אפשר דמיירי בסתם שכן". ולדבריו, אף בצדקה שכן שרגיל עימו קודם על קרוב. אמנם עי"ש בהמשך דבריו ולא נראה שכן היא מסקנתו שהציע שבדבר שתלוי בשיקול דעת של הנותן – יש מקום לומר שהתכוון למי שדעתו קרובה אליו.

(רצה לומר עניי ביתו כן הוא ברמב"ם ובטור וכמדומה לי שראיתי בספר קדמון ואינני זוכר, דשכן רצה לומר מי שרגיל עמו ולא מי שדר בשכונת ביתו ובחושן משפט סימן קע"ה סעיף נ' עיין שם ובבבא מציעא דף ק"ח ברש"י משמע כטור אלא צריך עיון דשם איתא דשכן קודם לקרוב מדכתיב (משלי כז, י) טוב שכן קרוב עיין שם)

ושכניו לאנשי עירו ואנשי עירו לעניי עיר אחרת...

החכמת אדם נוקט שאין לדמות דין בר מצרא שבו שכן פירושו מי שרגיל עימו (חבירו) להלכות צדקה, שבהלכות צדקה שכן פירושו כפשוטו – מי שגר במקומו ובשכונתו ולא חבירו. שאילו היינו לומדים מדין בר מצרא לדין צדקה, היינו צריכים גם להקדים שכן חבר לקרוב (כפי הדין בבר מצרא) ודבר זה אינו נכון בהלכות צדקה, שבהם הקרובים לעולם קודמים. וחולק על האורחות חיים.

יג. ויש לבאר (לשיטת החכמת אדם ולפשט ההלכה בדיני צדקה) מה הטעם לחלק בין הלכות צדקה בהם הסדר הוא להקדים קרוב ולאחר מכן שכנו הגר בעירו (ולא חבירו) ואילו בדין בר מצרא מקדימים את השכן חבר לקרוב ?

ונראה שהלכות צדקה אינם רק מצוה בין אדם פרטי לחבירו, אלא יש בהם דאגה כללית לחברה. ולכן, יש הכרח ליצור מערכת מחייבת שאינה תלויה בתחושות, שהרי יתכן אדם שלא יהיו לו חברים או חברים בעלי אמצעים. ולכן מדובר בקביעה מוחלטת שבה נאמר שיש להקדים קרובי משפחה ולכן מכן עניי עירו, באופן בו יהיה סיוע לכל מי שזקוק לו בצורה מסודרת⁹²⁴.

⁹²⁴ אהבת צדקה, מילואים לפרק ט' סימן ד' עמ' של"ט: "ונ"ל ליישב דאיכא חילוק ביניהם ואין לדמותם כלל. דבדין הקדמת בר מצרא כ' הרמב"ם בסוף הלכות שכנים שלא ציוו חכמים בדבר הזה אלא דרך חסידות. ואילו בדין צדקה הוי חיוב גמור להקדים ומעתה י"ל שדין הקדימה של קרוב בצדקה נובע ממה שיש לו חיוב לתת לקרובו מצד ומבשרך אל תתעלם... לענין דין בר מצרא שהוא משום מידת חסידות בלבד בזה קי"ל דשכן קודם לפי שהוא קרוב אליו יותר משום שנאמר טוב שכן קרוב מאח רחוק".

לעומת זאת האורחות חיים נוקט שכאשר מדובר במצוה פרטית (של נתינת צדקה מאדם לחבירו וכנתינת תרומות ומעשרות ושאר מתנות כהונה), הנותן לא צריך להתייחס לשיקול הציבורי ולכן הוא עצמו מקדים את מי שהוא שכן/חבר (ועיין בעז"ה לקמן לגבי חיובי קדימה ביחיד וחיובי קדימה של גבאי הצדקה).

מצוה בשונא

יד. שו"ע חו"מ סימן ער"ב סעיף י':

הפוגע בשנים אחד רובץ תחת משאו וא' פרק מעליו ולא מצא מי שיטעון עמו מצוה לפרוק בתחלה משום צער בעלי חיים, ואחר כך טוען. בד"א, כשהיו שניהם שונאים או אוהבים, אבל אם היה אחד שונא ואחד אוהב, מצוה לטעון עם השונא תחלה, כדי לכופ את יצרו הרע. הגה: ודוקא בשונא בעלמא דלא עביד איסורא, אבל אם עביד איסורא ושונאו משום שעבר עבירה, א"צ לטעון עמו כדי לכופ יצרו, דהא יפה עושה ששונאו (נ"י פ' אלו מציאות)

ומכח דין זה, כתב הח"ח בספרו אהבת חסד פרק ד' סעיף א'-ג':

מצות חסד שהזהירה אותנו התורה אין חילוק בין לאוהב בין לשונא... ולא מבעי אם הוא שונאו שלא כדין, כגון עבור שלא הטיב עמו באיזה טובה... אלא אפילו אם הוא שונאו בדבר שהוא מצוה לשונא אותו כגון דחזא בה שעבר על איסור עריות, וכיוצא בזה מהאסורין שמפורסם בישראל לאיסור, אפילו הכי מצוה לגמול חסד עימו בעת דחקו כיון שהוא מאמין בעיקרי הדת... אף יש חילוק ביניהן לענין דינא והוא דלמי שהוא שונא שלא כדין אם נזדמן שהשונא ההוא צריך לאיזה טובה וגם אוהבו צריך לטובה ואין ביכולתו להיטיב לשניהן מצוה בשונאו כדי לכופ את יצרו אבל אם מדינא צריך לשונא אותו וכנ"ל אם נזדמן לו שניהן ביחד, מצוה יותר בהגון מבשאינו הגון.

כלומר, דין קדימת שונא אינו רק בדין פריקה וטעינה אלא גם בשאר חסדים, ובהגהות מקור חסד שם ס"ק ב' כתב:

אך זה מיבעי לי בענינו לענין שונא דעלמא שמצוה להקדימו לאוהב כדי לכוף יצרו וכנ"ל, אם הוא אפילו להקדימו לקרוב ועני.

וכמו בענין פריקה וטעינה דאף דבכל מקום פריקה קודמת משום צער בעלי חיים אפילו הכי מצוה יותר להקדים טעינת השונא כדי לכוף יצרו, הוא הדין בענינו מצות הלואה ושאר חסד. דאף דבעלמא הקרוב קודם אפילו הכי כדי לכוף את יצרו עדיף.

וזה גופא מיבעי לי גם לענין פריקה וטעינה אם נזדמן לו שני אנשים לענין פריקה או טעינה או להשבת אבידה ואחד מהן קרוב ואחד מהן שונא איזה מהן קודם דבודאי בשני אנשים שוים ואחד מהן קרוב מסתברא דמצוה להקדימו כמו לענין שאר חסד ומשום ומבשרך לא תתעלם אך לענין שונא אפשר דהשונא קודם כדי לכוף את יצרו וצ"ע⁹²⁵.

על פי ספקו של האהבת חסד שיש מקום לומר שיש להקדים שונא על פני קרוב (ובן עיר) במצות הלואה ובשאר חסדים (ומסתבר שכך גם בצדקה), יש מקום להציע שהוא דוקא אם ננקוט שיש משמעות 'לתחושה' ונאמר שצדקה היא מצוה פרטית הרי שיש מצוה להתגבר עליה ולתת לשונא (עיי' אות יג), אבל אם מצות צדקה בעניי עירך הינה 'הלכה קבועה' שלא תלויה בתחושותיו של הארס, לכאורה אין מקום לספיקו של הח"ח. אמנם יתכן שלעולם החיוב לכפות את יצרו בשונא גובר על כל שאר דיני קדימה בצדקה. אולם בדברי הפוסקים לא מצאנו דין זה בצדקה

---

⁹²⁵ ע"ש במהדורת 'תורת חסד' שכתב שמא אין ללמוד מפריקה וטעינה שדוקא שם נאמרה מצוה לכפות את יצרו אפלו ע"ח צעב"ח משא"כ בשאר דברים.

ויתכן שטעמם של הפוסקים הוא שרק בדין פרטי של פריקה וטעינה חידשה תורה להקדים את השונא, אבל דרך ההתנהלות הרגילה והיינו נתנית הצדקה שהיא דבר קבוע, סדר הקדימה הוא על פי הקירבה ומקום המגורים או החברות, וצ"ע.

סיכום

טו. העולה מהאמור לעיל:

- מהפסוק "טוב שכן קרוב מאח רחוק" למדנו שאדם ישמור על קשרי חברות עם שכניו שהם יועילו לו בשעת הצורך (אות ב'-ד').
- בהקרבת קרבן פסח מצרים יש להקדים את שכנו הקרוב אל ביתו ולשיטת ר' שמעון כך גם בפסח דורות (אות ו').
- מי שציוה קודם מותו "נכסי לטוביה", יש לתת אותם לשכנו שהוא חברו ולא לקרוב משפחתו (אות ז').
- בדין מכירת שדה, יש קדימה לשכן שרגיל עימו על פני קרובו (אות ח').
- בעיר עצמה יש להקדים את עניי ביתו (אות ט') וי"א ששכנים קודמים רק כשהם חברים וחברים קודמים אף שאינה בני העיר (אות י'-יא) ולשיטת האורחות חיים שכן קודם לקרוב משפחה (אות יא) ולחכמת אדם קרוב קודם לשכן, ושכן הינו שכנו כפשוטו (אות יב).
- האהבת חסד דן האם יש מצוה להקדים שונא כדי לכפות את יצרו (אות יד).

⁹²⁶ אבן פינה, הרב אליהו קלצקין, סוף סעיף ל"ג: "וזה שאמר אם רעב שונאך האכילו לחם, ואם צמא השקהו מים כי גחלים אתה חותה על ראשו וה' ישלם לך (משלי כ"ה)". ובודאי אין כוונת הכתוב שיאכל וישקה את שונאך כדי לקחת ממנו נקם... אמנם כוונת הדברים היא שבכלל לחם מים הוא הדברים ההכרחיים לבד, מה שלא יחיה האדם מבלעד... והגם שיש לעניק לעני די מחסורו כפי הרגלו... בכל זאת אם רעב שונאך האכילהו רק לחם ואם צמא השקהו רק מים... כי גחלים אתה חותה... וכל מה שתרכה במיני הנאהו מעדנים לא בד שלא יהנה מזה כי גם תוסיף במעשיך מכאובי ופצעי לבבו ולזאת תמנע ממנו הנאה ועונג ואך דברים ההכרחיים לקיום הנפש תתן לו, הגם שמצטער מזה, בהיות זה מוכרח למחיתו..."

מניעת עניים מלבוא לעיר כדי למנוע פגיעה בעניי

העיר / עליה לארץ ישראל

הקדמה

א. כאמור לעיל קיימת קדימה בצדקה לעניי העיר. לקמן נדון האם יש כח ביד פרנסי העיר למנוע מעניים חדשים לבוא ולהתיישב בעיר בטענה שעתה לא יוכלו לתת די הצורך לעניים תושבי העיר⁹²⁷ או לחילופין להודיע שעניים חדשים שיבואו לעיר לא יזכו לסיוע כפי זוכים לו העניים תושבי העיר מעיקרא⁹²⁸.

⁹²⁷ ישנם ישובים בהם קיימות ועדות קבלה, שפעמים גם בודקות את המצב הכלכלי של המשפחה, כדי שלא תיפול לנטל על הישוב – ולפי האמור לקמן יש לעיין האם הדבר מותר (והאם תלוי במצב הכלכלי הכללי של בני הישוב).

⁹²⁸ השאלה האם יש אפשרות למנוע אדם מלבוא ולגור בעיר נידונה בהקשר ל'חזקת הישוב' (עיין א"ת בערך 'חזקת ישוב'). בגמ' בב"ה דף כא: נאמר שמי שאינו משלם את המיסים של הערים (שאינו תושב העיר) ורוצה לפתוח חנות וכדו' בעיר, יכול בן העיר לעכב עליו. אבל אם הוא משלם את מיסי העיר, אין אפשר לעכב עליו (ולגבי סוגי המיסים – עיין גם רמ"א חו"מ קנ"ו סעיף ה').

בפשטות, לא מצאנו בגמ' אפשרות לומר לאדם שלא יבוא לגור בעיר מסוימת, אם הוא נושא בנטל המס והופך להיות כאחד מבני העיר ואז יש לו זכות להתחרות בבני העיר וכך כתב הטור בסימן קנ"ו בסופו בשם תשובת הרא"ש שיהודי שרוצה לגור בכפר ולהרויח שם, אי אפשר למונעו: "דבר פשוט הוא שאדם יכול לגור בכל מקום שירצה ואין בני העיר יכולין לעכב עליו. וכי קנו אותו הראשונים בחזקה?!" וכך נראה גם מדברי הרמב"ם בפרק ו' משכנים הלכה ח' שכתב בדין פתיחת חנות מתחרה: "אבל גר ממדינה אחרת שבא לעשות חנות בצד חנותו של זה או מרחץ מצד מרחץ של זה, יש להן למנעו, ואם היה נותן עימהם מנת המלך אינו יכול למונעו".

אולם תוס' בב"ב דף כא: ד"ה "ואי" כתב: "ואי שייך בכרגא דהכא לא מצי מעכב, פירוש בני העיר אבל בני מבוי מצי מעכבין שלא יכנס במבואם". ונראה מדבריו שיש יכולת מוגבלת למונעו והיא שלא יבוא למבוי אבל בעיר במקום שאינו מבוי מסוים – מותר.

ולשיטת הרב משה ב"ר חסדאי שהובאה תשובתו באו"ח ח"א הלכות שליח ציבור סימן קט"ו, אסור להשתמש בחרם הישוב אלא רק "בשביל אלמים ומוסרים ושאינם רוצים לפנות לתקנת הקהל ושאינם רוצים לפרוע מס עימהם אבל על אחרים אין חרם... ויש תמהון במנהגים שיש אנשים חטאים שמוחים ישוב לאדם שיש בו צרכי ציבור ואינו יורד לחייה ומי שעושה זה יש בידו מידת סדום ולא יזכה להיות במחיצת הצדיקים".

וראשונים אחרים כתבו שיש יכולת ביד בני העיר למנוע מתחרה מלבוא ולגור בעיר אפילו הוא רוצה להפוך לתושב העיר ולשלם את מיסי העיר. וכתב בהגהות אושר"י בב"ב פרק ב' אות י"ב: "ואו"ז כתב דרש"י ור"ת פליגי בהכי ופסיקא כרש"י שדמצו מעכבין שלא יהא כבני מתא.

ויש הנוקטים שעל פי עיקר הדין אין יכולת למנוע אדם לבוא ולהיות אחד מתושבי העיר, אבל יש יכולת להטיל חרם וכפי שכתב המרדכי בב"ב פרק ב' רמז תקי"ז: "ולא הכי נהוג לגזור הקדמונים חרם על הישוב שעל ידי חרם

עניים הבאים לגור למקום ללא מקור פרנסה / גזל עניי חו"ל וגזל עניי ארץ ישראל

ב. בגמ' ב"ב דף ח: ⁹²⁹ מבואר שבנוסף לקופה שמיועדת לעניי העיר, היה גם 'תמחוי' שמיועד לעניי עולם והיינו עניים אורחים שאינם בני העיר. ואמנם הם לא מקבלים כפי שמקבלים בני העיר, ע"ש. ובשו"ת חת"ס, קובץ תשובות סימן מ"ו דן על העולים לארץ ישראל שיודעים שיבואו לשם ללא יכולת להתפרנס ויזדקקו לקבל צדקה ⁹³⁰:

כופין ולא מן הדין". (ושמא הבסיס הוא סמכות של עונשין שלא מן הדין, כמבואר בשו"ע חו"מ סימ' ב'. ולגבי הטלת החרם, א"א להטילו על אדם מחוץ לעיר אלא מטילין אותו על בני העיר שלא ישאו ותנו עימו - עיין סמ"ע קנ"ו ס"ק כ"ה וכנה"ג הגהות ב"י חו"מ סימן קנ"ו אות נ' אודות "חזקת הישוב הנהוג באשכנז" - עי"ש). ובשו"ת מהרי"ק סימן קצ"א כתב שאף במקום שלא מטילים חרם: "אם יוכל לסגור לפניו הפתח שלא יבא, פשיטא ופשיטא שהרשות בידו..." אמנם בבדק הבית בחו"מ סימן קנ"ו כתב על דבריו שהם תמוהים: "היאך יופקד זה להתגבר עליו על ידי השר ושלט על פי בית דין". ובודאי ידע הב"י שהראשונים כתבו שניתן להטיל חרם שלא מן הדין, אבל אין להתיר ליחיד למנוע תחרות (ויל"ע האם עיקר ההקפדה היא בגלל שנעזר בשר או כיון שאין ליחיד לעשות דין לעצמו במקרה שכזה, ונפ"מ אפשרות היא גם למקרה של ת"ת בו אי אפשר למנוע מלמד אחר שמתחרה במלמד הראשון מהטעם של "קנאת סופרים תרבה חכמה" (ב"ב כב.), האם המלמד הראשון עצמו מותר לו למנוע את התחרות בכוחות עצמו). ועיין ב"ח בחו"מ קנ"ו ד"ה "ומ"ש אם" שסייג את הנידון של המהר"ק למציאות מיוחדת. ועיין גם שו"ת הרמ"א סימן נ"ב ובשו"ע חו"מ סימן קנ"ו סעיף ה' וברמ"א סעיף ז' ובערוה"ש שם סעיף י"ב ואילך. ועיין נוסח חרם של חזקת הישוב שהוזכר בא"ת בערך "חזקת ישוב". ובבית האוצר העתיק את תשובת חכמי רומי (הרב שלמה ב"ר אברהם, הרב אברהם המכונה אורח ב"ר מתייתא, הרב מנחם ב"ר יהודה) לחכמי פריס ושם נכתב: "הנני ראובן צועק על שמעון היורד לאומנותי ואני תובעו על פי הגזירה שצא חוץ לעיר לא ירד לאומנותי ולא יעמוד בעיר בנחלה אשר הורישוני אבותי בגזירת הישוב שנגזרה פן יעמוד איש בעיר לבד בני העיר אשר היו באותם ימים וזרעם אשר יולד להם מאותו זמן, זכרים ואל נקבות. ואני בן עיר אנכי ואתה בין עיר אחרת, רוצה אני שלא תרויח בעיר עוד. אך צא מן העיר, כי עד הנה הותר לך מדעתי גזירת היישוב ושאלתי (והשאלתי?) לך ירושתי נחלתי עד עתה ואיני רוצה לשתתף עך בעיר...". ותשובת חכמי רומי היא ששמעון מודה בגזירה (כנראה עמדה בפניהם תשובתו), אמנם כיון שהותר לשמעון לשבת בעיר לזמן (אף לדעת ראובן), נדר שהותר מקצתו הותר כולו (נדרי כז.), ומותר לו לשבת שם ללא הגבלת זמן, עי"ש.

ולאור האמור יש לעיין האם ניתן לערוך ועדות קבלה כדי לשמור על אופי הישוב, ואכמ"ל ⁹²⁹ עיין ליד ציון הערה 188.

⁹³⁰ בשו"ת מעיל צדקה סימן כ"ו (הו"ד בקצרה בפת"ש אבהע"ז סימן ע"ה ס"ק ר') כתב לגבי עליה לארץ ישראל: "אמנם כן צריך בתחילה תנאי אחד שיש לו מקום מוכן ומזומן להיות מגוי לו שם פרנסה ברווח... ואפשר אם שיהי' לו פרנסה מוכנת בקלות כ"כ מח"ל עד שלא יחסר לו בדרך הטבע מותר כי ענינו ראו ולא זר שהרוב הבאים שמה לגדול עניותם צריכין לשוב חוצה ומתבלבלים מעבודת השם ומלימוד התורה... והכלל בזה אשרי הזוכה לכך ואינו נצרך לבריות ומתפרנס שם אפילו חיי צער ויעבוד השם אבל אין כל אדם זוכה לכך וכבר נהגו העם שאינם נוסעים עם בני' קטנים והכל בשביל קש' השגת הפרנסה שם שאינה מצויה בקלות וחוב הוא לקטנים וח"ו יש לחוש שיצאו לתרבות רעה עד לא יחזק שכלם עליהם לסבול חיי צער וכמה שנתקעו בזה וד"ל. הנראה לנו כתבנו ועכ"פ אלו הנוסעים לשם וצריכים עי"כ להתפרנס מן הצדקה ואלו היו בחוץ היו יכולים להתפרנס ממעשה ידיהם לא טוב עושין כי גדול הנהגה מיגיע כפו וצוה לנו ז"ל עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות וצריכין להתיישב בזה והדבר שקול ואין לי בו הכרע בענ"ד". ועיין בפת"ש שם.

ועוד אני אומר, עניי ארץ ישראל הם הדריס בה מעולם או המתישבים שם בעושרה והענו שם, אז מחוייבים להקדים פרנסתם לעניי מדינה אחרת.

אבל עניים הנוסעים מחו"ל להתיישב שם ויודעים שאין להם כדי חיותם רק סומכים על הצדקות המובאים לשם ממקומות אחרים, אין אנחנו⁹³¹ מחוייבים להקדימם לעניי חו"ל,

כי אף על פי ששיבת ארץ ישראל מצוה ושקולה כנגד כל המצוות [ספרי ראה י"ב כ"ט], מ"מ הגע עצמך אם [לפנינו] עניי מחוסרי לחם וכסות, ועניי א' רוצה לזכות במצוה אפילו תפילין וציצית ולולב וכדומה, פשוט שהחסידי לחם קודם למצותו של זה, והכי נמי עניי חו"ל הצריכים פרנסה למה נקדים את זה כדי שיוכל לקיים מצות ישיבת א"י, וכי על עניי חו"ל מוטל לעזור ולסייעו לקיים מצות ישיבת ארץ ישראל !!

החת"ס לא ביאר מה היא המציאות בה עני העולה לארץ לישראל מפסיד את עניי חו"ל עד כדי כך שכביכול מוטל על עניי חו"ל לעזור. והקושי בהבנת דבריו הוא, שהרי עניי עירו קודמים ולאחר מכן עניי ארץ ישראל (ומי שלא סיים לתת לעניי עירו, אין לו לתת לעניי ארץ ישראל)⁹³², ונמצא שהעולה לארץ לא הפסד דבר לעניי עירו של הנותן ?

נראה לבאר, אחר עניי עירו מחוייב אדם לתת לעניי מדינתו אבל את עניי ארץ ישראל יש להקדים לעניי מדינתו⁹³³. ולפיכך אם אדם ממדינה אחרת עולה לארץ

⁹³¹ בני חו"ל ששולחים צדקה לעניי ארץ ישראל על פי הדין שיש להם דין קדימה.

⁹³² לשון החת"ס שם בתחילת התשובה: "ועניי ארץ ישראל קודמין לעניי חו"ל פירוש כשכבר יצא ידי חובת עניי עירו ורוצה ליתן לעניי עיר אחרת, אזי כיון ששולח צדקת פזונו לעיר אחרת צריך להקדים עניי ארץ ישראל לעניי חו"ל".

⁹³³ פנים יפות לבעל ההפלאה, דברים ט"ו ז': "עוד שם בספרי אשר ה' אלקיך נותן לך בכל מקום, נראה פירושו שלא יאמר שאין חיוב ליתן אלא [בעירך] ובא"י אבל בעיר אחרת או בח"ל אין חיוב ומצוה כלל, לכך אמר בכל מקום דעכ"פ גם הוא בכלל חיוב המצוה ואף דהם קודמין מ"מ גם עיר אחרת הם בכלל חיוב מצות צדקה".

ישראל, שעניי המדינה של הנותן מפסידים, כיון שעתה אותו אדם מעביר את הצדקה לעני שבארץ ישראל ולא לעני שבמדינתו, ונמצא שעניי המדינה של הנותן מפרנסים את עניי ארץ ישראל. וסובר החת"ס שלא יתכן שאדם (ממדינה אחרת) שהחליט לקיים מצות ישוב ארץ ישראל יעשה זאת על חשבונם של עניי מדינתו של הנותן⁹³⁴.

ג. המשך תשובת החת"ס:

ועוד אומר אני, שבעלותו לשבת שם גוזל עניי ארץ ישראל הדירים שם מכבר ועיניהם של אותם עניים תלויות על הצדקות המובאים ממקומות חו"ל ועתה בוא יבוא זה לחלוק עמם, על כן כל הנוסע לשם בעניו על מנת ליטול מהצדקה לאו שפיר [עבד] ואין לו דין קדימה... אבל אין צריך ראיה כי כל מי שיש לו דעה מיושבת יבין הדבר לאישורו, ולא יחלוק אלא המתעקש.

נראה שכיון שמדובר בגזילת עניי ארץ ישראל (ולא רק מכח טענת הפסד עניי חו"ל כנ"ל), הרי שגם אם מקור כסף הצדקה הינו בעשירי ארץ ישראל, העליה על מנת לקבל צדקה בארץ הינה בבחינת 'לאו שפיר עבד'⁹³⁵.

ומכלל דברי החת"ס עולה, שבודאי אם אין במעבר ממקום למקום משום מצוה (כמו מצות ישוב ארץ ישראל) שאין למי שעובר לאותה עיר זכות של 'עניי העיר'. ומסתבר שהוא ראוי לתמחוי כמו עניי עולם (אות ב') אבל לא יהיה מכלל עניי העיר.

⁹³⁴ יש לעיין האם מדובר בטענה כללית שאין להקדים את מי שרוצה לעשות מצוה על פני דברים אחרים. וכגון שאדם רוצה להתחתן ולכן זקוק לכסף, האם נאמר שאין לתת לו צדקה כיון שאינו צריך לקיים מצות נישואין וכו' כאשר יש אחרים שזקוקים ללחם וכו' (וכן הכנסת כלה) ? אלא אם נאמר שצדקה לחתן וכלה אינה נובעת מכח המצוה אלא מכך שחלק מצרכי האדם הן נישואין אף ללא המצוה שדבר.

⁹³⁵ יתכן שאם המציאות היא שיש מעלה לכך שיתרבו תושבי הארץ והדבר מועיל גם לתושבים שכבר גרים בארץ, יש מקום לומר שהעולה לארץ נוהג כשורה ואינו גוזל את עניי ארץ ישראל וכפי שמסתבר שמותר לאדם לחתן את ילדיו ולתת להם צדקה למרות שצדקה זו תבוא על החשבון עניי עירו (שעתה יתן להם פחות) וכל כיוצ"ב, וצ"ע. ועיין בבנין אב חלק ג' סימן ע"ב שדן על התקופה בה באו עולים רבים מרוסיה, שעיריה יכולה לטעון שאין לה די לפרנס את החדשים, אבל המדינה אינה יכולה לטעון כך, ע"ש.

עוד יש לעיין, האם מדובר בגזל כפשוטו והעני שעלה לארץ עובר על איסור גזל של תורה או הרחבה של דין גזל ? בפשטות קשה לומר שמדובר בגזלן ממש. ויש לעיין האם מדובר בדין גמור או תקנה.

אגרת הרה"ק מרוזין / קול מהיכל

ד. אגרות הרה"ק מרוזין ובניו חלק ב' אגרת כ"ג עמ' ע"ט (ועיין בחלק א' עמ' רי"ב) לאחר רעידת האדמה בצפת בשנת תקצ"ז:

ומצאתי עצמי מחויב בדבר לאמץ ולחזק יסוד ישוב הארץ והדרים עליה עד היום הזה והנני היום לגזור אומר על אחב"י בחו"ל אשר חלילה וחולין הוא לשום אדם שישע מהיום לאה"ק עד שיכין די פרנסתו ופרנסת ב"ב על משך שלשה שנים רצופים חוץ ההוצאה עד בואו לקודש וכל מי שאין בידו מזומן כנ"ל קם באסור ליסע לאה"ק כי אינו חס על נפשות אחב"י בק' וגם על עצמו וב"ב אינו חס ע"כ אני גוזר בהחלט, ותוקף ועוז ניתן להממונים שלא יתנו מהיום להאנשים אשר מחדש יבואו שום פרוטה מחלוקה וקדומה משך שלשה שנים רצופים אם לא יביא בידו הסכמתי בח"י...

במודעה שפורסמה פעמיים בירושלים בשנת תרכ"ט⁹³⁶ ובשנת תרל"ג⁹³⁷ תחת הכותרת 'קול מהיכל' נכתב בחריפות שאין לעלות לארץ ישראל ללא מקור פרנסה

⁹³⁶ הובאה במן המקור חלק א' עמ' 45 ונחתמה על ידי ראשי כוללות הפרושים בירושלים עם חס בד"צ קהל אשכנזים פרושים, והעיר שם המו"ל שיש רבים שהסתייגו מכרוז זה, ולא ביאר מי הם.

⁹³⁷ באתר: <https://www.kedem-auctions.com/content/kol-meheichal-%E2%80%93-proclamation-jerusalem-rabbis-1873-%E2%80%93-unknown>

כרוז משנת תרל"ג, ויש להשוות את שני הכרוזים, אף שעיקרם אחד וגם החתימות שונות. צוטט חלקו בגאולה בדרך הטבע עמ' 44 ועמ' 336, וכן בספר הרב מרדכי עלישברג עמ' מ"א, אבי הישיבות עמ' 413, פרי תמרים כ"ב סימן ת"פ.

מסודר⁹³⁸ וללא קבלת אישור מראש ונכתב שם⁹³⁹:

הן בשנים קדמוניות התעוררו גאוני עולם במצות ישיבת הארץ... עוד בימיהם אשר היו טובות מאלו, ראו לנעול דלתות ירושלם לבל יפרצו לעלות בלתי רשות גדולי המדינה⁹⁴⁰ למען יבקרו את הראוי לשבת בירושלם. ומה ראו על ככה? כי זכרו ימים מקדש אשר על ידי רוב העולים השתרגו אז בחובות עצומות עד כי בעוה"ר נגרשו כולם מהסתפח בנחלת ה' וקרוב למאה שנה ננעלי דלתי ירושלם ושבת רגל אשכנזי משבת בה... וכאשר ברבות הימים נפתחו ע"י עזרת ה' בגבירים המפורסמים שבח"ל וראו כי מעפילים לעלות משפחות מהמון עם שאין עטרה זו הולמתם ועלייתם ירידה היא לחיי העולים ברשות וזכו כבר לישיבת הארץ שקדו חכמים על תקנת זקני ירושלם וסמכו אדאורייתא 'לא תסיג גבול רעך אשר גבלו ראשונים'.

על פי האמור כאן, מדובר בתקנה. ומסתבר שהצורך לתקנה נובע מכך שעל פי דין אי אפשר למנוע מאנשים לעלות לארץ אף אם הדבר יביא לתוצאות רעות, ויתכן שהטעם הוא שכל אחד מהעולים אינו עושה רע והחשש הוא מהתקבצות רבים ולכן יש צורך בתקנה.

אמנם, לא מבואר במפורש כאן האם מדובר בקושי הכלכלי (כפי שהיה ב'ימים מקדם') או חשש אחר, שהרי נכתב 'מעפילים לעלות משפחות מהמון העם שאין

---

⁹³⁸ באגרות בעל התניא ובני דורו אגרת ב' משנת תקל"ח מתאר הרב רבי מנחם מנדל מויטסבק את מצבם הכלכלי הקשה, שנבע מכך שלמרות שהם הכינו לעצמם בסיס כלכלי לצורך העליה לארץ, כיון שנספחו אליהם בדרך עניים רבים (ללא רצונו) והם נאלצו לכלכלם – תם הכסף (ע"ש בהערות ובהפניות).

⁹³⁹ הציטוט לקמן מהכרוז משנת תרכ"ט (בכרוז בשנת תרל"ג יש שינויים אבל עיקר הדברים אחד). ובהערת המו"ל במן המקור כתב: "רוב הישוב בארץ הקודש הסתייג ממגמה זו, אולם לא ציין מקור לדבריו.

⁹⁴⁰ מי הם 'גדולי המדינה'? ובהמשך (אות ה') מוזכרים 'רוזני המדינה'. יתכן שהכוונה היא לועדים שהיו בארצות שונות ומהם הגיעו הצדקות ליושבי הארץ. עיין בהרחבה בספר 'גאולה בדרך הטבע' ושם מאריך בתפקידם של 'רוזני וילנא'.

עטרה זו הולמתם' – ולא פירשו מדוע אינה הולמתם⁹⁴¹ – ועיין לקמן באות ו' שם נכתב שהקופה נוסדה מעיקרא ללומדי תורה ולא לאחרים.

ה. המשך המודעה:

בראשנה עמד מרן הגאון הצדיק המפורסם בדורו מוהר"ח מוואלאזין זצ"ל וקרא בקול גדול לאמר כי העולים לירושלם בלתי רשות רוזני המדינה יש להם דין רודף ונוגע בנפשות יושבי הארץ הת"ח אלמנות ויתומים אשר זכו כבר במנת חלקם מפרי צדקת נדיבי חו"ל. ועליתם מצוה הבאה בעבירה, בריבוי שמן שגורם כיבוי, כן ריבוי העולם המטילים את עצמם על קופה של צדקה ליטול פרוסה מחררה אשר מהפכים בה עניי ארץ⁹⁴² אשר עלו ברשות⁹⁴³ וע"כ גזר אומר בחד"א⁹⁴⁴ וחתם עליו בחי"ק⁹⁴⁵ על קלף למשמרת לדורות עולם.

האם מדובר בתקנה (עיין לעיל בדברי החת"ס) או איסור הנובע מעיקר הדין? מכלל דבריו שדימה לדין 'עני המהפך בחררה' (ולדין רודף נפשות – מחשש רעב) נראה שנוקט שמדובר בדין ולא בתקנה וקצ"ע.

ועיין לעיל במגיני ארץ בתשובת הגר"ח מוולז'ין⁹⁴⁶ שנקט שעניי ארץ ישראל הבאים מעיר מחו"ל, יש להם דין עניי עירך לגבי העיר ממנה הם באו. ולכאורה אם כל עיר דואגת לעניי העיר שלה, העובדה שפלוגי עלה לארץ לא משנה את מצבו

⁹⁴¹ עיין לקמן אות ה' לגבי 'השלמים הראויים לעלות' – משמע שהתעוררה בעיה בעליית בלתי ראויים ולא דוקא בכלל דיני צדקה, עיין באות ה'.

⁹⁴² עיין קידושין דף נט. "עני מהפך בחררה ובא אחר ונטלה הימנו, מאי? אמר ליה, נקרא רשע". עני רוצה לזכות בחררה מן ההפקר או מבעל הבית וחבירו מנסה לזכות לעצמו, השני נקרא 'רשע' (אמנם אם הצליח להשיג את החררה אי אפשר להוציאה ממנו - ועיין פרטי הדין בחו"מ סימן רל"ז ויש לעיין על פי הפירוש שנאמר שם).

⁹⁴³ כלומר, יש תושבים ששמעיקרא עלו ברשות הנדיבים מחו"ל ועתה רוצים אחרים לעלות ללא רשות.

⁹⁴⁴ חתיכה דאיסורא (והושמט מכרוז תרל"ג).

⁹⁴⁵ חתימת יד קודשו.

⁹⁴⁶ ליד ציון הערה 878.

כלל שמקודם קיבל בעירו ועתה יקבל בארץ ישראל, וא"כ אינו רודף לתושבי הארץ ואינו נוטל מחררה המיועדת להם ? ונראה, שכיון שהצדקות לא מתחלקות רק מעניי העיר לעניי העיר שעלו לארץ, אלא בחלוקה כללית יש פגיעה בעניים.

ו. המשך המודעה:

ברבות הימים אחר סילוקו את אותו צדיק... קמו מחדש בשנת תקצ"ב גדולי הדור הרבנים הג' המפורסמים רוזני וילנא ובראשם הרב הגאון הצדיק מו"ה אברהם אבלי זצ"ל מוילנא הוא ובית דינו הצדק וחזקו תקנות הנהרסות⁹⁴⁷ אשר נוסדו לשוב הארץ... כי גם האנשים השלמים הראויים לשכון כבוד בירושלם לא ישליכו כל יהבם על הקופה אשר ירדה עשר מעלות ובקומצה אין כדי שביעה ליושבים לפני ה' אף על צד הצמצום, על כן ישמרו לנפשם ובל יחשבו כרודפים לנפשות האביונים אשר החזיקו ראשונה, וברבות העולים יוגרם לביטול תורה ותפלה לחדשים וגם ישנים כי אין מידה קשה כעניות המעבירה את האדם על דעתו וכו'. ולכל הפחות החפץ לעלות יתקן לו מעמדות מקרוביו שבחו"ל. ודוקא זקני עם החופשים מכל חמודי תבל וטפלי לא תלי' בהם כי גם על המעמדות אין סמיכה לשיבת הארץ כמ"ש אל תבטחו בנדיבים, אולם המוני עם אל יחרבו לעלות כלל כי יטלו חלק בצדקת הארץ אשר נתייסד רק לחובשי בית המדרש⁹⁴⁸ – והאריכו בדברי קודשם להודיע כי כל אשר יעבור על דבריהם יהיה מהצועקים ולא נענים...

---

⁹⁴⁷ משמע, משודבר בתקנה ? ועל פי דברינו לעיל יש מקום לומר שהתקנה יסודה בעיקר הדין וקנו תקנה והודיעו הדברים, וקצ"ע.

⁹⁴⁸ עיין אות ד'.

בשנת כת"ר קמו לגדור גם גדולי הדור מבני ק"ק מינסק והתעוררו ברגש ק' לחדש שנית גירת ראויים כמלאכים וזעקו מרה על המעפילים שלא ברצון חכמים והסכימו בכח ביי"ד יפה, בכל תוקף אשר לא ינתן להעולה שלא ברשות אף פ"א מקופת הצדקה יהיה מי שיהיה... ועוד הנם מקיימים התקנה ואינם נותנים אך אגרות כסף להעולה שלא ברשות ממחוז מינסק⁹⁴⁹.

לזאת קמנו היום לגדור בעד הרעה... לחדש היום גזירת עירין קדישין... לבל יעפילו לעלות את הקודש מהיום והלאה ויחוסו לנפשם ונפשות ב"ב לבד זקני ת"ח שבסור אשר כבר עבר ימי שנותיהם בהם שבעים שנה ויש להם אופן להחיות נפשם בארץ ולא יסמכו על קופה של צדקה לנגוע בנפשות אביונים אוכלי לחם העצבים וכל איש ואשה אשר לא ישמע לקול ההתראה הזאת ויעלה בידים ריקניות, איהו דאפסיד אנפשיה ויהיה מהצועקים ולא נענים...

כאמור לעיל, יש מקום לדון האם מדובר על דין או על תקנה. ומ"מ שמענו, שאף אם לא מדובר בדין גמור, יש זכות לתושבי העיר לתקן תקנה מעין זו. אמנם יש לדון האם ניתן תקנה רק אם המצב כה חמור כפי שמתבאר בתחילת המודעה (מחשש של חורבן כל הישוב וכפי שכבר היה שגורשו מירושלים) או שאף במקרים אחרים של מחסור יש מקום לאסור (וכפי שעולה מדברי הגר"ח וכו' שלא הזכירו חשש זה במפורש).

אמנם יש לעיין שהרי לעולם המציאות היא שאין בקופה לתת לכולם. אבל פעמים שדרגת העוני אינה כה קשה ואם ימעטו מהעניים ויתנו לחדשים, העניים הוותיקים אמנם יסבלו אבל לא יגיעו לדרגות העוני המתוארות לעיל, האם ג"כ מותר להם לבני העיר למנוע צדקה מעניים חדשים שסו"ס החדשים מונעים מהוותיקים או

---

⁹⁴⁹ ובמקור חלק א' עמ' 13 כרוז מהגאון הרב ירוחם יהודה לייב ממינסק (הגדול ממינסק): "הודעה וידעיה מתחילה לכל אשר נשאו ליבו לעלות בהר הקודש ירושלם תובב"א לשיבת קבע על מנת לקבל מקופת הכולל, שמחוייב לקבל מתחילה רשיון בכתב מאת גבאי הכולל".

שלא נאמר דבר זה במציאות שכזו, וצ"ע.

סיכום

ז. העולה מהאמור לעיל:

- אין לעולה לארץ בהסתמך על צדקה שיקבל מחו"ל – כיון שאין להטיל על עניי חו"ל לפרנסו ואינו בכלל מעלת קדימת יושבי ארץ ישראל (אות ב').
- העולה לארץ בהסתמך על צדקה שיקבל בארץ ישראל – גוזל עניי ארץ ישראל ורודפם אות ג' ואילך).
- יש לעיין האם כל האמור הינו בבחינת דין גמור או רק מכח תקנות (אות ד' ואילך).

פרנסת עצמו וקרוביו קודמת

דינו של רס"ג

א. טור יו"ד סימן רנ"א:

כתב ה"ר סעדיה חייב אדם להקדים פרנסתו לכל אדם ואינו חייב לתת צדקה עד שיהיה לו פרנסתו⁹⁵⁰ שנאמר 'וחי אחיך עמך' חייך קודמין לחיי אחיך⁹⁵¹. וכן אמרה הצרפית לאלהיו ועשיתי לי ולבני תחילה לי ואח"כ לבני והודה לה אליהו ואמר לה לך ולבנך תעשה באחרונה⁹⁵², ואחר שיפרנס נפשו יקדים פרנסת אביו ואמו לפרנסת בניו ואח"כ פרנסת בניו... ואחר הבנים אחיו ואחר אחיו הקרובים ואחר הקרובים אליו שכניו ואחר שכניו אנשי העיר...

כלומר מי שאין לו כדי פרנסתו אסור לו לתת צדקה כי הוא חייב לפרנס את עצמו תחילה. וציין לראיות מהפוסק 'וחי אחיך' ומהמעשה של אליהו. ובשו"ת התשב"ץ

⁹⁵⁰ מסתבר שרס"ג מלמד מה הוא השיעור ממנו ומעלה אדם חייב לתת צדקה (ולקמן). ומי שהוא מחוייב בצדקה כיון שיש לו כדי פרנסתו, האם כל כסף שיש לו יותר מהשיעור של פרנסתו, עליו לתת לעניי המבקשים ממנו או שמוותר לו להשאיר לעצמו כחסכוניות או כדי לחיות ברווחה? ונראה לאחר תקנת אושא שהמבזבז אל יבזבז יותר מחומש שמה יצטרך לבריות (כתובות נ). הרי שנתנו חכמים שיעור לכך. ויש לעיין קודם התקנה, כיצד היו עשירים בעולם והרי היו חייבים לתת כל מה שמעל שיעור פרנסתם לאחרים? וצ"ע.

⁹⁵¹ ועיין גם הערה 959 מקור לדבריו וכן בדברי ערוה"ש באות ה'.

⁹⁵² מלכים א' פרק י"ז פס' ט"ז-ט"ז: "קום לך צרפתה אשר לצידון וישבת שם הנה צייתי שם אשה אלקנה לכלכלך: ויקם וילך צרפתה ויבא אל פתח העיר והנה שם אשה אלקנה מקששת עצים ויקרא אליה ויאמר קחי נא לי מעט מים בפלי ואשקה: ותלך לקחת ויקרא אליה ויאמר לקחי נא לי פת לחם בידך: ותאמר חי ה' אלקיך אם יש לי מעוג כי אם מלא כף קמח בכר ומעט שמן בצפחת והניני מקששת שנים עצים ובאתי ועשיתיך לי ולבני ואכלנהו ומתנו: ויאמר אליה אליהו אל תיראי באי עשי כדברך אף עשי לי משם ענה קטנה בראשנה והוצאת לי ולך ולבנך תעשי באחרונה: כי זה אמר ה' אלקי ישראל פד הקמח לא תכלה וצפחת השמן לא תחסר עד יום תת ה' גשם על פני האדמה: ותלך ותעשה כדבר אליהו ותאכל היא והוא וביתה ימים". האשה משיבה לאלהיו: "לי ולבני...". כלומר לה ולבנה ואין לה לתת לאלהיו כלל. אליהו משיב לה: "ולך ולבנך", כלומר כדבריה קודם לה ולאחר מכן לבנה. אמנם, רס"ג לא מתייחס לכך שאלהיו (לאחר שנודע לו שהאלמנה חסרת כל) אומר לאשה: "אך עשי לי משם עוגה קטנה בראשונה והוצאת לי ולך ולבנך". כלומר אליהו אומר שקודם תתן לו ולא תיקח לעצמה, ומדוע והרי על אליהו לדעת שפרנסת האלמנה צריכה להיות קודמת לאלהיו? וכתב על כך הפרישה ביו"ד סימן רנ"א שהסיבה היא, שבתחילה תעשה לאלהיו עוגה קטנה כדי שהברכה תרד לרגליו" ועיין במשפטי שמואל (הרב ורנר) סימן ד' עמ' ל"ב.

חלק ב' סימן קל"א ציין תוכ"ד לראיה נוספת מפסוק 'אפס כי לא יהיה בך אביון':

...ואם יש לו בנים והוא מפרנס הם קודמין לזה דקיימא לן (ספרי פ' ראה פסקא קט"ז)... ואפילו אין לו בנים והוא צריך למזונותיו להתפרנס ממעשה ידו הוא קודם לכל אדם וכמו שאמרו בפ' איזהו נשך (ס"ב ע"א) חייך קודמין לחיי חברך... ובפ' אלו מציאות (ל"ג ע"א) אמרו אבדתו ואבדת אביו אבדתו קודמת ואמרי' בגמרי' (שם /ב"מ ל"ג.) מנא הני מילי אמר רב יהודה אמר רב דאמר קרא אפס כי לא יהיה בך אביון, שלך קודם מכל אדם⁹⁵³.

והב"י בבדק הבית כתב על דבריו רס"ג הנ"ל:

יש לי על דברי ה"ר סעדיה גמגומי דברים

הב"י לא ביאר את דבריו, אמנם הוא עצמו בשו"ע יו"ד סימן רמ"ח סעיף א' כתב:

כל אדם חייב ליתן צדקה אפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן ממה שיתנו לו...

ובפשטות השו"ע חולק על רס"ג ולכן לא פסק את דבריו להלכה בשו"ע. אמנם הש"ך שם ס"ק א' כתב לישב בין דברי רס"ג לבין דברי השו"ע, שמדובר בעני שיש לו כדי פרנסתו אבל עדיין מותר לו להתפרנס מן הצדקה כיון שאין לו קרן יוכל לחיות ממנה (כמבואר לגבי השיעור בזמן הזה בשו"ע יו"ד סימן רנ"ג סעיף ב')

אולם לולי דברי הש"ך יתכן לומר שהשו"ע אכן חולק וסובר שכל אדם חייב ליתן צדקה ולכן לא נקט את דברי רס"ג להלכה, וצ"ע. והרמ"א ביו"ד סימן רנ"א סעיף ג' כתב:

---

⁹⁵³ עיין הערה 959.

פרנסת עצמו⁹⁵⁴ קודמת לכל אדם, ואינו חייב לתת צדקה עד שיהיה לו פרנסתו ואח"כ יקדים פרנסת אביו ואמו, אם הם עניים...

בניגוד לרס"ג שכתב במפורש שאדם חייב לפרנס את עצמו תחילה, הרמ"א לא כתב זאת ומדבריו היה מקום ללמוד שמותר לאדם להקדים פרנסת עצמו אבל אין חיוב בכך. אבל יתכן לומר שדברי הרמ"א הם ציווי וכוונתו היא כדברי רס"ג.

הפריש צדקה וירד מנכסיו

ב. שו"ת מנחת יצחק חלק ו' סימן ק"א:

הנה מלשון הטור והרמ"א הנ"ל שכתבו דאינו חייב ליתן צדקה עד שיהיה לו פרנסתו כזכר, נראה שאין כאן גם צורך להפרשה.

בצדקה (ובמעשר כספים) יש הפרשת מעות לצורך הצדקה ויש נתינה בפועל ובעני שאין לו כדי פרנסתו, כיון שאין עליו חובה נתינה אין לו גם חובת הפרשה⁹⁵⁵.

ומסברא, לא נראה לומר שעני יפריש צדקה ולאחר מכן יטול אותה לעצמו, שהרי מטרת הצדקה לתת לאחרים וא"כ אין משמעות למעשיו (ועיין אות ג' לקמן בהרחבה) ועוד שבגמ' בחולין דף קלא: בדין לקט שכחה ופאה נאמר:

⁹⁵⁴ עיין לקמן אות ד' לגבי הגדרת 'פרנסת עצמו'. ובאות ט'.

⁹⁵⁵ לגבי מעשרות הנתינות מהשדה, שיטת הרמב"ם בשורש הי"ב שבספר המצוות, שהפרשה והנתינה הינה מצוה אחת. ולשיטתו כתב שם המגילת אסתר, שמי שמפריש ואינו מתכוון לתת, כלל לא יצא יד"ח (ועיין מרגינתא טבא שם) ושיטת הרמב"ן שם, שמצוות ההפרשה ומצוות הנתינה הן שתי מצוות נפרדות ולכן אם הפריש ואינו מתכוון לתת יצא יד"ח ואכמ"ל. ויש לעיין האם גם בצדקה יש מקום למחלוקת זו שהרי במעשר ללא קריאת שם אין משמעות נתינה לכהן ואילו בצדקה עצם הנתינה לעני גם ללא הפרשה או קריאת שם מוקדמת היא המצוה בשלימותה. אמנם הנודר לצדקה חייב לקיים ולתת את נדרו. אמנם בצדקה נאמר גם דין 'מעשר כספים' (שו"ע יו"ד סימן רמ"ט סעיף א' – ואכמ"ל במקור הדין ובתוקפו) ולפחות שלישית השקל בשנה. ויתכן שכסף זה הינו כמו מעשרות שיש בו הפרשה ונתינה, ובשו"ת אג"מ יו"ד חלק ה' סימן ל"ז (עיין לקמן בשיטתו) כתב תוכ"ד דבריו: "דהא חיוב הפרשה אף בלא נתינה הוא רק תו"מ מתבואת הארץ..."

לעני ולגר תעזוב אותם – להזהיר עני על שלו (רש"י גיטין יב. ד"ה
"להזהיר": עני הראוי ליטול פאה ויש לו שדה הזהירו הכתוב להניח בה פאה)

ואף לאחר השניח פאה אסור לו ליטול פאה זו לעצמו וכפי שכתב המרדכי בב"ב
רמז תפ"ז:

ועוד הא אמרינן לא תלקט לעני להזהיר עני על שלו ולא מצי למימר
בשל אחרים אני זוכה בשלי לא כל שכן...

כלומר, אין מציאות בה אדם מפריש ולאחר מכן נוטל לעצמו וכך הסיק המרדכי
לגבי אדם שנדר נדר לתת ליד גבאי לעניים ושוב העני (ירד מנכסיו):

אם הודיעו כבר לקהל שהוא נודר כך וכך לתת ביד גבאי צדקה שבעיר
ושוב העני, אפילו היא גופיה לא מצי עיכובי לעצמו

כלומר למרות שעתה הוא עני, אין לו היתר לקחת לעצמו. אמנם היה מקום לומר
שדברי המרדכי נאמרו רק לגבי מי שכבר הודיע לגבאי הצדקה ויש לאמירה זו תוקף
של הקדשה לגבאי שהוא יד עניים (אחרים) אבל אם הפריש רק בינו לבינו יתכן
שיכול ליטול לעצמו⁹⁵⁶, אמנם על פי הראיה מלקט שכחה ופאה, נראה שאין לחלק
בין המקרים ולעולם אסור לאדם ליטול משל עצמו.

אולם האג"מ ביו"ד חלק ה' סימן ל"ז כתב שאין לדמות בין לקט לבין צדקה:

---

⁹⁵⁶ וכך נקט בשו"ת אבני נזר יו"ד סימן רצ"ב, שצדקה שלא באה לידי גבאי מותר לשנותה לצדקה אחרת (אפילו
אם הכוונה הראשונה היתה להכנסת כלה), ע"ש. וכך דייק בשו"ת מהרש"ם ח"א סימן ל"ב מהמרדכי. ועיין גם
בשו"ת רבנו אליעזר בן ארחא סימן ד' בהרחבה ובדיוקן מתשובת הרשב"א חלק ג' סימן רצ"ה.

הוא דוקא במתנות עניים דלקט שכחה ופאה ומ"ע, אבל במעות צדקה
ליכא דין זה וגם הוא עצמו יכול להתפרנס מהם כשהוא עני⁹⁵⁷, לכן
הוא גם קודם לאחרים אפילו לאביו ואמו.

האג"מ לא ביאר מה החילוק בין לקט וכו' לבין צדקה ויתכן שנקט זו גזרת הכתוב
שנאמרה רק בלקט. עוד יתכן להציע שלקט וכו' תורה זיכתה לעניים, וכיון שהיא
ציוותה את בעל השדה להשאירם לעניים, מוכח שאין זה ממנו כלל והתורה
הפקיעה ממנו זה ממנו בין הוא עשיר ובין הוא עני. אבל צדקה שאדם נותן מעצמו,
יכול הוא לקיים מצות הפרשה ואז לתת לעצמו, שהעובדה שאינו יכול לתת, לא
מפקיעה ממנו את הזכות לקיים את המצוה של הפרשה, וצ"ע.

נמצא, שאף שמפורש בדין לקט שאדם אינו יכול לזכות בלקט שלו לעצמו, לגבי
צדקה הדבר נתון במחלוקת לגבי מי שהעשיר והעני האם יוכל ליטול צדקה לעצמו
שהפריש⁹⁵⁸. אמנם לגבי עני עצמו האם חלה עליו חובת הפרשה – עיין לקמן.

האם עני חייב בהפרשה ובנתינה לעצמו

ג. המנחת יצחק (לעיל אות ב') כתב שמדברי הטור בשם רס"ג ומדברי הרמ"א מוכח
שעני שאין לו כדי פרנסתו אין עליו חובת הפרשת צדקה⁹⁵⁹. אבל, בשו"ת אג"מ
י"ד חלק ה' סימן ל"ז דקדק מדברי הרמ"א לעיל (שפירש את דברי רס"ג⁹⁶⁰) שאף

⁹⁵⁷ עיין לקמן בהמשך דבריו שיעקר דבריו על עני מעיקרא שעליו להפריש ולתת לעצמו, ובהמשך כתב שכך
הוא הדין אם היה עשיר והעני – (על פי סברא זו).

⁹⁵⁸ שו"ת מהרי"ט ח"א סימן פ"ה: "דהגע עצמן שבעל הבית הפריש מעשר עני ושוב ירד מנכסיו והעני מי יהא
אסור לזכות בו...! ?" וכתב בדרך אמונה, ציון ההלכה הלכות מתנות עניים פרק ז' ס"ק צ': "ואפשר דבצדקה
גרע שאין דעתו על מי שיעני אח"כ כמ"ש ביו"ד סי' רנ"א ס"ה אך בדרכו להשהות המעשר אצלו עד שימצא
למי שברצונו לתת אפשר דל"ש זה...". וע"ע משנת המשפט צדקה, עמ' תצ"ב.

⁹⁵⁹ אמנם המנחת יצחק עצמו דקדק מתשובת התשב"ץ חלק ב' סימן קל"א שהובאה לעיל "שגם פרנסת עצמו
נחשב לצדקה" והתשב"ץ שם מציין לדברי הגמ' בב"מ דף לג. שאבדתו קודמת לכל אדם ונדרש מהפסוק:
"אפס כי לא יהיה בכך אביון שלך קודם (אמנם קצ"ע שבגמ' שם אמר רב יהודה אמר רב "כל המקיים בעצמו
כך סוף בא לידיו כך)" וע"ע ב"מ דף ל:.

⁹⁶⁰ ועיין גם דברות משה, גיטין עמ' קי"ז-קי"ח.

מי שאין לו כדי פרנסתו חייב להפריש לצדקה, אולם כיון שהוא עני, אינו חייב לתת לאחרים את הצדקה שהפריש ולוקח את הצדקה לעצמו כיון שהוא עני שזכאי לצדקה. ועיקר דקדוקו של האג"מ הינו מכך שהרמ"א כתב שאינו חייב לתת צדקה וכו', משמע שנתינה לא מוטלת עליו אבל חובת הפרשה של צדקה מוטלת עליו, אמנם בהמשך דבריו מסתפק האג"מ שאין זו כוונת הרמ"א כיון שלא שייך מצוה להפריש לצדקה אם לא יתן אותה לאחרים:

שהרמ"א מפרש כוונת רב סעדיה גאון שגם באינו מרויח אלא כדי פרנסתו מפריש ממה שהרויח חומש ומעשר לצדקה, אבל אוכל אותם בעצמו מדין קדימה לאחרים...

וכן הוא במש"כ ברישא פרנסת עצמו קודמת לכל אדם היינו דאף ממעות צדקה שהפריש... רשאי ליקח לפרנסת עצמו כשהוא עני וצריך לכדי חייו מדמי צדקה אלו שהפריש... וגם הוא עצמו יכול להתפרנס מהם כשהוא עני, לכן הוא גם קודם לאחרים אפילו לאביו ואמו.

ולכן כתב הרמ"א פרנסת עצמו קודמת לכל אדם תחלה קודם שכתב ואינו חייב לתת צדקה עד שיהיה לו פרנסתו, שהפירוש משמע שאף שהיה חייב להפריש צדקה אינו חייב לתת אותם לעניים אחרים דפרנסת עצמו קודמת להתפרנס כדי חייו מהצדקה⁹⁶¹.

אבל לשון הר' סעדיה גאון שבטור היה יותר משמע שהוא פטור לאדם שהוא עני וצריך כל מה שמרויח לכדי חייו ממצות הצדקה דלא כלקט שכחה ופאה ומ"ע שאף שאין לו מה יאכל בעצמו הוא מחוייב בהם כמו העשיר... שמי שאין לו אלא כדי פרנסתו פטור ממצוה זו דצדקה.

---

⁹⁶¹ בטעם הדבר עיין מש"כ בסוף אות ב' ובהערה 955.
- 481 -

אך אפשר, דגם הרמ"א יודה דהעני גם פטור מלהפריש צדקה משום
דלא שייך מצוה להפרשה לצדקה מאחר שלא יתן אותם לאחרים⁹⁶²...

ועיין לקמן אות ו' בהשלכה אפשרית ממחלוקת זו⁹⁶³.

מי הוא האדם שאין לו כדי פרנסתו

ד. רס"ג והרמ"א לא ביארו מי הוא אדם שאין לו כדי פרנסתו⁹⁶⁴, יתכן לפרש שהכוונה
היא שיש לו יותר ממאתים זוז (שהוא השיעור להיתר נטילת צדקה – או שיעורים
אחרים בזמן הזה) וכיון שיש שיש לו יותר משיעור זה כבר התחייב בצדקה או שיש
לפרש שאף מי שיש לו קצת יותר ממאתים זוז אין לחייבו לתת צדקה כיון שהוא
אדם שפרנסתו מצומצמת מאד⁹⁶⁵ ורק מי שיש לו שיעור מכובד יותר הוא שיעור
'פרנסתו' (ברווח) הוא המחוייב לתת צדקה⁹⁶⁶.

ה. בערוך השלחן ביו"ד סימן רנ"א סעיף ז' ביאר את דברי רס"ג לגבי עני שיש לו
מחסור במזון:

---

⁹⁶² בספר אהבת צדקה פרק ו' סעיף ל"ב (עמ' רס"א) כתב: "אבל עני שנדר אסור לו לקחת כסף זה לעצמו"
וביאר שם טעמו: "שאם הפריש בהיותו עני, הרי ברור שהפריש עבור אחרים ולא עבור עצמו". אמנם לשיטות
הנוקטות שיש מצוה להפריש והיתר ליטול לעצמו, אין הכרח לומר כדבריו. ובשו"ת מהרש"ם ל"א סימן ל"ב
כתב: "והרי אפילו בהעשיר והעני אסור ליקח הצדקה לעצמו ואפילו בנדר בהיותו עני..."

⁹⁶³ זאת בנוסף לנפ"מ בדינו של עשיר שהפריש ונעשה עני, האם יכול ליטול לעצמו.

⁹⁶⁴ ועיין לקמן לגבי הקדמת פרנסת ביתו בדרך כבוד שקודמת לאחרים (שיטת ההפלאה). ובחייובים שבין איש
לאשתו, יש לעיין האם הוא קודם או שכיון שהתחייב לה היא קודמת. וכתב הח"מ באבהע"ז סימן ע' ס"ק ג':
"וכמה מזונות פוסקים לאשה. מפשט הלשון משמע ומסידור בעל המחבר דקאי אסעיף שקודם לו באשה
האוכלת לעצמה אבל אם אוכלת עמו והוא עני ואין לו שום לפתן רק פת חריבה היינו דקאמר ברישא אוכלת
ושותה ממה שהוא אוכל ושותה אבל מסידור לשון הרמב"ם לא משמע כן אלא מיירי באוכלת עמו דאף שהוא
אוכל פת חריבה יכבד אשתו יותר מגופו וצריך ליתן לה לפתן ושמן ושאר דברים ע"ש". ועיין ב"ש ס"ק ב'
ובאריכות בפד"ר ח"ז עמ' 296 ואילך. ובשו"ע אבהע"ז סימן ע' סעיף ג': "מי שאין לו מזונות אלא חד יומא,
חייב לזון מינה את אשתו או למיכל בהדה". כלומר, כיון שהתחייב לאשתו אינו יכול לומר שהוא עני ואין לו
פרנסת שנה וכו' אלא חייב לתת לה.

⁹⁶⁵ עיין בשיטת ר' קלונימוס ב"ר משה, ליד ציון הערה 204.

⁹⁶⁶ בהמשך כותב הטור (נראה שאלו דברי הטור ולא דברי רס"ג) סדר קדימה, אביו, בניו, אחיו, קרובים, שכניו,
אנשי עירו. ואף ביחס אליהם הוא נוקט לשון "פרנסת". ויש לעיין האם נוכל להסיק שכשם ש'פרנסת' ביחס
לאחרים הינה כשיעורים שנאמרו בעני אף הפרנסה שהזכיר רס"ג ביחס לעצמו הינה כשיעור שכבר אינו עני
שיש לו פחות ממאתים זוז, וצ"ע.

דברי הגאון... באיש אינו מרויח רק חיי נפש לחם צר ומים לחץ דחייו קודמין והביאו לשון זה המבואר בגמ' [ב"מ ס"ב א] דמייירי בשנים שהיו מהלכים בדרך ואין להם כלום וביד אחד קיתון של מים שאינו מספיק לשניהם דחייו קודמין ע"ש כן הביא מהצרפית שהיה כעין זה כמ"ש לכן אם נותר לו לחם אביו ואמו קודמין ואח"כ בניו הגדולים ואח"כ אחיו וכו'... ולכן אומר אם יש לאדם מזונות בתוך ביתו ומבקש לעשות מהן צדקה כלומר שיש לו רק מזונות ההכרחיות לחיי נפש ומדינא פטור אם הוא רוצה לצמצם א"ע יתן תחלה לאביו ואמו וכו' כפי סדר המדרגות.

ואילו אדם שיש לו יותר מכך, רס"ג כלל לא דן (לשיטת ערוה"ש) ודינו הוא, כמבואר בדבריו בסעיף ד' ואילך:

וגם בזה שכתבו דפרנסתו קודמת אם נאמר כפשוטו א"כ רובן של בעלי בתים פטורין מן הצדקה לגמרי לבד שלישית שקל בשנה וידוע דרוב ישראל הלואי שישפיק להם פרנסתם להוצאתם ולפ"ז יפטורו כולם מן הצדקה זולת עשירים גדולים ובמקומות שאין עשירים יגוועו העניים ברעב ואיך אפשר לומר כן וגם המנהג אינו כן.

האיש שמרויח פרנסתו כבעל בית חשוב שאוכל כראוי לחם ובשר ותבשילין ולובש ומכסה א"ע כראוי וודאי דחייב בצדקה מעשר או חומש מפרנסתו...

אמנם, אף לדבריו יש הפרש גדול בין שני סוגי האנשים שהזכיר ולא ביאר האם מוטלת עליהם חובת צדקה⁹⁶⁷ וכך העיר על דבריו בצדקה ומשפט פרק א' ס"ק ט"ו והציע:

⁹⁶⁷ נחלקו אחרונים האם חישוב מעשר כספים הינו על פי ההכנסות או לאחר ניכוי הוצאות פרנסתו ואף כאן יש לדון אלו הוצאות ניתן לחשב כדי לומר שאלו הוצאות ביתו שפוטרו אותו ממעשר כספים.

ועל כן נראה לענ"ד שאדם שפרנסתו אינה מספק להוצאות רגילות ולמעמים הוא מוותר על דבר הצריך לו, שהוא פטור עכ"פ ממצות מעשר (וכ"ש מחומש) אלא שמ"מ לא יפטור עצמו ממצות צדקה, ועכ"פ מצוה עליו להימנע מלקבל מקופה של צדקה וזה עדיף טפי מליטול צדקה ולחלק מעשר... אבל מי שיש לו די סיפוק לבשר וכו' כמ"ש בערוה"ש בודאי שאסור לו לקבל צדקה וגם חייב לקמץ מהוצאותיו כדי ליתן צדקה ומעשר⁹⁶⁸.

אמנם אף לאחר הגדרה זו יש מקום כיצד לקיימה בפועל. ויתכן שכיון שהתנאים משתנים בכל דור ובכל מקום, יש מקום להגדיר את החיוב על פי תנאי החיים והמקום ובמיוחד במציאות בה מטילים צדקה כחיוב על בני הקהילה וכמבואר לעיל בשו"ע שבאות א'. אולם במציאות בה אין הטלת חיוב צדקה על הציבור וכל אחד נותן על פי נדבת ליבו, מסתבר שהדבר מסור לכל אדם באשר הוא אדם, וצ"ע. וע"ע לקמן באות ז' בשיטת בעל התניא ובאות ט'.

מי שיש לו מזונות וזקוק לכסות – ולחבירו אין למזונות / מים לכביסה ולשתיה / דין חומש

ו. כנ"ל, נחלקו הפוסקים האם מי שאין לו די לפרנסתו, האם חלה עליו מצות הפרשת צדקה ויתנה לעצמו או שפטור בכלל ממצוה זו (לעיל אות ג' ועיין בדברי הרמ"א באות ג').

יתכן שלמחלוקת זו יש השלכה למקרה בו אדם יש לו כדי מזונותיו וזקוק למעות

---

⁹⁶⁸ וכתב שם בהמשך דבריו: "ונראה עוד שאינו דומה שיעור פרנסתו לענין לפוטרו מן הצדקה לשיעור כדי פרנסתו שיוכל לקבל מן הצדקה שלענין קבלת צדקה חייב למכור כלי תשמישו קודם שיטול צדקה כמו שיתבאר בפרק ב' אבל לענין לפוטרו מן הצדקה, לא מצאתי שיהא חייב למכור כלי תשמישו כדי לתת צדקה. ומ"מ מסתבר שכלי מותרות חייב למכור דאל"כ מי שאין לו מזומנים יהיה פטור מן הצדקה אע"פ שיש לו רכוש גדול, וכ"ש במקום שיש לאו בצדקה, דקי"ל שחייב אדם לבזבז כל ממונו כדי שלא יעבור על לאו, אלא שיש להסתפק דא"כ יהא חייב למכור גם את כלי תשמישו במקום שיש לאו? ונראה שכשאין לו ופטור מן הצדקה, אינו עובר שלא נאמר אלא במקום שיש העשה..."

לצורך כסות ולחבירו אין מזונות⁹⁶⁹. אם ננקוט שעל כל אדם חלה מצוה הפרשת צדקה אלא שנוטל הצדקה לעצמו, יש מקום לומר שכיון שהוא בכלל דין צדקה, הרי שאם יש מי שנוקק יותר ממנו עליו לתת לו ולכן אם יש לו כדי מזונותיו ולחבירו אין – עליו לתת לו. אבל אם ננקוט שכל עוד אין לאדם כדי פרנסתו ומחסורו אדם זה כלל אינו בכלל מצות צדקה ולכן כסותו קודמת למזונות חבירו. אמנם, אם מדובר בפקדון⁹⁷⁰, יש מקום לומר שאין דבר העומד בפני פיקוח נפש – ועיין לקמן בשיטת התניא והתורת חיים.

יתכן להציע שהדבר תלוי במקור הלימוד שאדם עצמו קודם לאחרים (עיין אות א'). רס"ג נקט שמקור הדין הוא בפסוק 'וחי אחיך עמך' – חייך קודמים לחיי אחיך. ויתכן שדוקא חיים ממש, אבל אם לא מדובר בצורך לחיים – חבירו קודם (ואף במעשה באשה מצרפת ואליהו מדובר במציאות של פיקוח נפש ממש). אבל התשב"ץ למד את דין קדימת עצמו מפסוק "אפס כי לא יהיה בך אביון" ששלך קודם, ולכן יש מקום לומר שכל עוד לא יצא מכלל 'אביון', אין עליו חובה לתת לאחר אף שמצבו של האחר קשה משלו.

ז. גמ' נדרים דף פ: :

מעיין של בני העיר. חייהן וחיי אחרים, חייהן קודמין לחיי אחרים. בהמתם [ובהמת אחרים, בהמתם] קודמת לבהמת אחרים. כביסתן וכביסת אחרים כביסתן קודמת לכביסת אחרים. חיי אחרים וכביסתן חיי אחרים קודמין לכביסתן⁹⁷⁰.

⁹⁶⁹ ספר מעשה הצדקה סימן רנ"א עמ' מ': "ולענין פרנסת עצמו, לכאורה פשוט הוא שמקדים כל צרכיו אולם עיין בערוך השלחן דמערער ג"כ בפרנסת עצמו דאינו קודם לכל צרכיו".
⁹⁷⁰ ועיי"ש בשיטת ר' יוסי שכביסה קודמת לחיי אחרים, ונראה שטעמו הוא שאף בכביסה יש צד של סכנה – עיי"ש במפרשים. ונראה שאילו היה סובר כמו חכמים שאין בחיוניות כ"כ לכביסה, אף הוא היה מודה להם ויתכן שאף חכמים היו מודים לר' יוסי אילו היו מסכימים לו בחיוניות של הכביסה ולפי"ז אין מחלוקת בהלכה בין חכמים לר' יוסי, והמחלוקת היא בחיוניות של הכביסה. אבל יתכן גם לפרש שאין מחלוקת בחיוניות של הכביסה ובסכנותיה ומדובר במחלוקת בהלכה האם סכנות אלו שוות ערך למניעת שתיית מים (וגם יש לעיין האם מדובר במניעת מים שמביאה לסכנת נפשות ממש או שיש מקורות מים נוספים רק יקרים ופחות זמינים וכדו'). ועיי"ש חלק ט' חו"מ סימן י"ב.

הסוגיא דנה על ציבור אחד כנגד ציבור אחר. וכאשר לעיר אחת יש מחסור במים לשתייה, אסור לעיר האחרת להשתמש במים אלו לצורך פחות חיוני (כביסה)⁹⁷¹. ויש לעיין האם נוכל להסיק מגמ' זו גם לדינו של היחיד, שאם יש לו מעות למזונות וזקוק למעות לכסותו, ואילו לחבירו אין מעות למזונות, עליו לתת את מעותיו לחבירו לצורך מזונות ?

היה מקום לומר שיש חילוק בין חיוב של הציבור לחיוב של היחיד, כיון שיחיד יכול לומר שאחרים יתנו, אבל בציבור אין אחרים שיתנו ולכן מוטל על בני העיר לוותר על כביסתם לצורך שתיית מים של עיר אחרת. וכך כתב בליקוטי הערות לשו"ת ח"ס יו"ד סימן רל"א⁹⁷² בשם שו"ת בית שלמה יו"ד (ח"ג) סימן צ"ט בהגה"ת בן המחבר:

דבש"ס מיירי באיכא לאחרים סכנה דלא אפשר להם להביא מים ממקום אחר⁹⁷³...

ובתניא באגרת הקודש פרק ט"ז נקט שאין חילוק בין רבים לבין יחיד:

אהוביי אחיי ורעיי אשר כנפשי הנה לא נעלם ממני צוק העתים אשר נתדלדלה הפרנסה ובפרט הידועים לי ממחניכם אשר מטה ידם בלי שום משען ומשענה וממש לוויים ואוכלים ה' ירחם עליהם וירחיב להם בצר בקרוב.

⁹⁷¹ יש מקום להאריך בביאור סוגיא זו. וכגון, מי הם בעלי המים של המעיין. האם אין לבני העיר אחרת שום מקור מים אחר וכדו'.

⁹⁷² לקמן אות יב ואילך בדיבר ההפלאה ותשובת החת"ס.

⁹⁷³ יש לעיין האם יש חילוק בין מים שמעיקרא הם הפקר ורוצים בני העיר העליונה לזכות בהם והדין הוא שאסור לבני העיר העליונה לזכות במים אלו, אם בני העיר התחתונה זקוקים להם לצורך יותר חיוני, לבין מקרה בו יש לאדם מים משלו (כגון, התפיל מים) או כסף שהוא שלו, שיש מקום לומר שבשליו יעשה לפי סדר הקדימה שירצה ולא דוקא לפי חיוניות – ועיין לקמן בפנים יפות.

ועם כל זה לא טוב הם⁹⁷⁴ עושים לנפשם לפי הנשמע אשר קפצו ידם הפתוחה מעודם עד היום הזה ליתן ביד מלאה ועין יפה לכל הצטרכות ההכרחיים לדי מחסורי האביונים נקיים⁹⁷⁵ אשר עיניהם נשואות אלינו. ואם אנו לא נרחם עליהם ח"ו מי ירחם עליהם, 'וחי אחיך עמך'⁹⁷⁶ כתיב⁹⁷⁷.

ולא אמרו חייך קודמין אלא כשביד אחד קיתון של מים וכו'⁹⁷⁸ שהוא דבר השווה לשניהם בשווה לשתות להשיב נפשם בצמא, אבל אם העני צריך לחם לפי הטף ועצים וכסות בקרה וכה"ג כל דברים אלו קודמין לכל מלבושי כבוד וזבח משפחה בשר ודגים וכל מטעמים של האדם וכל בני ביתו⁹⁷⁹ ולא שייך בזה חייך קודמין מאחר שאין חיי נפש ממש כמו של העני שווה בשווה ממש כדאיתא בנדרים דף פ'. והנה זהו עפ"י שורת הדין גמור⁹⁸⁰.

כלומר, שורת הדין היא שבין ברבים (נדרים דף פ. – דין המעיין לעיל) ובין ביחיד

⁹⁷⁴ אותם אנשים שלגביהם אמר תחילה ש'נתדלדלה הפרנסה... לוויים ואוכלים'.

⁹⁷⁵ ירמיהו פרק ב, ל"ד: "גם בכנפיך נמצאו דם נפשות אביונים נקיים..."

⁹⁷⁶ לגבי מקור הלימוד – עיין בדברינו באות ו'.

⁹⁷⁷ ובהמשך דבריו הוסיף שגם אם אין זה דין גמור על האדם (הנותן) לדאוג לעצמו ולא לדקדק כיון שאדם רוצה שירחמו עליו מהשמים עליו לרחם על אחרים. ועוד שאין צדיק בארץ והצדקה מגינה מן הפורענות והרי היא 'רפואת הנפש ורפואת הגוף' ואדם נותן הכל עבור רפואתו (ועיין לקמן באגרת הקודש י'). וגם שאנו מאמינים שצדקה היא הלואה וגמולו ישלם כפליים בעולם הזה. ועוד שיש לחוש לעונש אם חבריו נמנים לדבר מצוה והוא לא. ועיין לקמן לגבי תקנת אושא שלא יבזבו יותר מחומש.

⁹⁷⁸ גמ' ב"מ דף סב. : "ורבי יוחנן האי וחי אחיך עמך מאי עביד ליה מבעי ליה לכדתניא שנים שהיו מהלכין בדרך וביד אחד מהן קיתון של מים אם שותין שניהם מתים ואם שותה אחד מהן מגיע לישוב דרש בן פטורא מוטב שישתו שניהם וימותו ואל יראה אחד מהם במיתתו של חברו עד שבא רבי עקיבא ולימד וחי אחיך עמך חייך קודמים לחיי חבריך".

⁹⁷⁹ לגבי קדימת בני ביתו על פני עניים אחרים – עיין בעז"ה בפרק הבא.

⁹⁸⁰ בירושלמי פסחים פרק ד' סוף הלכה ט' מובא מעשה שעיקרו הוא (לנידון שלפנינו) שר' עקיבא וחד מדרבנן נשלחו לאסוף כסף לצדקה ('נדיבה') וכשרצו להיכנס לאחד הבתים (שנראה שתמיד נהגו לקבל משם) שמעו שהאב אומר לבנו, יקחו היום מן השוק ירקות כמושים מאתמול ולא טריים, כיון שכך הבינו שמצבו לא טוב ולא נכנסו אליו. ובסוף אמר להם בעל הבית שילכו לאשתו ותתן להם סל מלא דינרים. ולכאורה ראייה מכאן שמי שאין לו כדי פרנסתו אין חיוב לו לתת אף שהוא נתן ממידת חסידות ואע"פ שהיו לו דינרים יש לומר שהיו לו פחות ממאתים זוז. (והעיר על מעשה זה הרב מרדכי משנה לאופר בקובץ הערות וביאורים תת"ט). אמנם ניתן לפרש שכיון שהוכח שהיתה לו כמות גדולה של דינרים הוא לא היה עני והסיבה בגללה אמר לבנו לקחת ירקות כמושים היתה סיבה אחרת (ועי"ש לגבי נדבתה של אשת אותו אדם).

כאשר מצד אחד 'מלבושי כבוד' ומצד שני עני שצריך צורך חיוני לחייו, שאסור לאדם ללבוש מלבושי כבוד וכו'.

והתניא כתב, שאם אנו לא נרחם עליהם 'מי ירחם עליהם' – ויש מקום לעיין האם במקרה בו יש אחרים שיתנו יודה התניא שדינו לא נאמר (וכמו שנקט בליקוטי הלכות הנ"ל), וצ"ע.

עוד יש לעיין האם דוקא 'מלבושי כבוד' שלו (ושל בני ביתו) נדחים מפני חיי אחרים⁹⁸¹, או גם כסות שאינה של כבוד שלו אינה קודמת למזונות חבירו? ולכאורה מדין כביסה נסיק שלא דוקא במלבושי כבוד אלא אפילו כביסה שהיא בדרך כלל דבר חיוני, אינה קודמת לחיים של אחרים וצ"ע.

ועוד יש לדון האם כך גם ביחס לצרכי עני שאינם ממש פקו"נ, האם גם אז אסור לאדם ללבוש מלבושי כבוד ועליו לתת לעני 'די מחסורו' או שרק ביחס עני שאין לו כדי חייב, שורת הדין היא שיותר משלו, וצ"ע.

ובתורת חיים לאדמו"ר האמצעי, שמות עמ' רמ"ה⁹⁸² ואילך האריך בכל הענין וכתב תוכ"ד דבריו:

⁹⁸¹ קצ"ע בדבריו שמעיקרא כתב את דבריו לאנשים הם עצמם 'לוויים ואוכלים', כלומר גם הנותנים אינם במצב כלכלי טוב (אולם הם במצב שיש להם יכולת ללוות ולפרוע), ומסתבר שאנשים אלו אינם קונים מלבושי כבוד ובשר ודגים.

⁹⁸² חלק מדבריו הובאו במאמרו של הרב ברוך אוברלנדר בקובץ הערות וביאורים (קובץ תלמידי אהל תורה) תתרי"ז עמ' 83 ע"ש.

דדוקא בענין חיי עצמו שצריך לחיות נפשו בלבד הוא שקודם לחיי חבריו ואין בזה דין הצדקה שימות הוא ברעב או [ב] צמא ויחי לחבירו, אבל בבחי' המותרות על חיי נפשו כגון שיאכל לשובע או שיתענג במעדנים בבשר ויין ובבגדי כבוד ובפיזור הון על כו"ז ומרגליות וכלי יקר ובנין היכלות ופלטרי' ולהתגדל בהרחבה, ע"ז ודאי עיקר דין הצדקה שיניח כל המותרות על חיי נפשו ויתן לעניים להחיות רוח שפלים בלחם ולבוש⁹⁸³ כי ודאי הרי חיי נפש חבריו קודם לבחי' הוצאות המותרות שמוציא על עצמו ובניו⁹⁸⁴.

כלומר על הנותן לוותר לא רק על 'בגדי כבוד' אלא אפילו על שאר מאכלים ואפילו מוטל עליו שלא יאכל לשובע כדי שיוכל לתת לאחרים שאין להם לעניים והוסיף וכתב שם:

וא"כ צריך אדם לבא בדקדוק וחשבון ומשפט על כל מה שמוציא הוצאה יתירה על חיי נפשו המצומצם שזהו חלק העניים הצריכי' לפיקוח נפשם להחיותם ואין זה שלו כלל וצריך ליתן הכל לצדקה

(...) אבל זה ודאי אינו בדין עכ"פ שיהי' האדם מתענג בתענוג או"ש ולבוש יקר ובית גדול ופיזור רב על מותרות כמרגליות וקישוטי היכלות ופלטרי' ולהתעדתן בתפנוקי עלמא וחבירו ימות ברעב ולא יהי' חיי חבריו יקרי' וחשובים בעיניו יותר מתענוגי' הגשמי' שיתענג בהם להרחיב לבו, וכאשר יתבונן האדם וירגיש בחיי נפשות העניים הרי ודאי ידקדק ע"ע במדת הדין ומשפט בנפשו היטב הדק שלא יסתפק ויוציא רק על מה שצריך מן ההכרח לחיי גופו וב"ב בצמצום ולא יוציא בחי' מותרות כלל.

ועיין לקמן אות יב ואילך בדברי ההפלאה והחת"ס שנראה שחולקים על התניא

---

⁹⁸³ האם כוונתו של העני קודם לבגדי כבוד שלו ? או אפילו לאכילה לשובע שלו ? וצ"ע.

⁹⁸⁴ האם דוקא 'הוצאות' או גם חסכוניות, השקעות וכדו' ? ועיין גם לקמן בדברי הפלאה לקמן אות יב שחולק.

והתורת חיים⁹⁸⁵. וכן בפרק הדין על מעשר כספים – האם חייב לקמץ⁹⁸⁶.

ח. באושא תיקנו שהמבזבז אל יבזבז לצדקה יותר מחומש⁹⁸⁷ (עיין בהרחבה בפרק א לגבי השיעורים השונים שנאמרו בצדקה⁹⁸⁸).

ויש לעיין לשיטת התניא והתורת חיים האם החיוב להקדים את העני על פניו של הנותן (ולכן ימנע ממלבושי כבוד או אפילו אכילה לשובע) נאמר רק במקרה בו נתינה זו הינה עד שיעור חומש, או אפילו מעבר לכך. ובשו"ת חת"ס יו"ד ח"ב סימן רכ"ט כתב⁹⁸⁹:

---

⁹⁸⁵ א"כ נאמר שהתניא והתו"ח דיברו על מצב של פקו"נ ממש שיתכן שאף ההפלאה והתורת חיים יודו, וכפי שסייג האבחה חסד את דבריו באות יד.

⁹⁸⁶ עיין ליד ציון הערה 1239.

⁹⁸⁷ גמ' כתובות דף נ. : "א"ר אילעא באושא התקינו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש תניא נמי הכי המבזבז אל יבזבז יותר מחומש שמא יצטרך לבריות ומעשה באחד שבקש לבזבז [יותר מחומש] ולא הניח לו חבריו ומנו רבי ישבב ואמרי לה רבי ישבב ולא הניחו חבריו ומנו רבי עקיבא אמר רב נחמן ואיתימא רב אחא בר יעקב מאי קרא וכל אשר נתן לי עשר אעשרנו לך והא לא דמי עישורא בתרא לעישורא קמא אמר רב אשי אעשרנו לבתרא כי קמא".

⁹⁸⁸ ליד ציון הערה 1155.

⁹⁸⁹ עיין בהרחבה בליקוטי הערות לשו"ת חת"ס כאן.

מדין תורה כל שיש לו פרנסת יומו צריך ליתן המותר לעני⁹⁹⁰, רק חייו קודמים. אבל כל שיש לו די פרנסת יומו, יתר שאר ממונו לעני הצריך⁹⁹¹. רק באושר התקינו שלא יבזבז אדם יותר מחומש וסמכוהו אקרא עשר אעשרנו לך⁹⁹², ובמקום כיבוד אב לא תקנו והניחו על דין תורה שאם אינו צריך להחזיר על הפתחים, כל שיש לו די חייו יתן הנשאר לאבותיו.

אמנם, החת"ס לא כתב האם פרנסת יומו, כוללת רק מזונות או גם לבוש או כל ההוצאות כדרך הבינוני או העשיר, וצ"ע. וכן החת"ס גם לא ביאר מי הוא העני שיש חובה לתת לו אם העשיר יש לו פרנסת יומו. האם מדובר דוקא בעני שיש לו מחסור במזונות או כל עני שאין לו כסות ושאר דברים, ובפשט דבריו נראה שדבריו נאמרו כנגד כל מי שהוא בכלל 'עני', וצ"ע.

⁹⁹⁰ ולא יקנה מותרות לעצמו ולא יחסוך. והחת"ס לא ביאר מה מקורו. ושמע נקט שכיון שיש במצוה זו לאו של 'לא תאמץ' מוטל על אדם לתת כל ממונו כדי שלא יעבור על לאו. ועיין לקמן בתשובת מהר"ם ברודא ליד ציון הערה 1239 ובהמשך הדברים שם.

⁹⁹¹ לולי דברי החת"ס היה מקום לומר, שלולי תקנת אושר היה מותר לתת יותר מחומש, אבל לא היה חיוב ואילו לחת"ס יש חיוב. ועיין לעיל ליד ציון הערה **שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת**. ואילך, האם יש חובה על כל יחיד לתת די מחסורו של העני או שהחובה מתפרסת על כל הציבור. ולשיטת החת"ס תקנת אושר אינה תקנה על דברי תורה ממש.

וכתב בשו"ת שבט הלוי חלק ב' סימן קכ"ה: "עיין תשובת ח"ס יו"ד סי' רכ"ט כ' דמשמע דמדין תורה כל שיש לו פרנסת יומו צריך ליתן המותר לעני רק חייו קודמין, רק באושר התקינו שלא יבזבז יותר מחומש יע"ש עוד, ולולא שאמרה מרן ז"ל הוא חי' גדול דנראה דגם מה"ת אינו חייב לבזבז כל אשר לו גם אם יש עניים אלא דמה"ת אין שיעור בזה וחכמים באושר נתנו שיעור חומש וכן משמעות הפוסקים ועיין בב"י ריש סי' רמ"ט" (ועיין גם חלק ד' סימן ס"ד).

עוד יש לעיין לשיטת החת"ס, והרי מי שיש לו מאתים זוז הוא עני שזכאי לקבל צדקה, והיינו שיש בידו פרנסת שנה. וא"כ לשיטת החת"ס כיון שיש לו פרנסת יומו, שוב אינו יכול לשמור לשיעור מאתים זוז? ובדוחק לומר שמדובר באדם שיש לו עבודה קבועה ואף שאין לו מאתים זוז, בטוח הוא שלמחרת שוב יהיו לו מעות (ואמנם כך כתב בליקוטי הערות כאן בשם השבילי דוד). ושמה נוקט החת"ס שדין מאתים זוז הינו דין דרבנן, ודבריו הם לולי דין מאתים זוז ולולי תקנת אושר.

הפני משה בפירושו למסכת פאה פרק א' הלכה א' ד"ה "עד" נקט (בביאור הגמרא) שקודם לתקנת אושר החיוב היה לתת אחד מחמישים או אחד ממאה. ולדבריו נראה שתקנת אושר הרחיבה את הסכום שיש לתת, אמנם גירסת הירושלמי בביאור תקנת אושר שונה משיטת הבבלי, עיין לקמן ליד ציון הערה 1155 ואילך.

⁹⁹² גמ' כתובות דף נ. : "א"ר אילעא באושר התקינו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש תניא נמי הכי המבזבז אל יבזבז יותר מחומש שמא יצטרך לבריות ומעשה באחד שבקש לבזבז [יותר מחומש] ולא הניח לו חברו ומנו רבי ישבב ואמר לה רבי ישבב ולא הניחו חבריו ומנו רבי עקיבא אמר רב נחמן ואיתימא רב אחא בר יעקב מאי קרא וכל אשר נתן לי עשר אעשרנו לך והא לא דמי עישורא בתרא לעישורא קמא אמר רב אשי אעשרנו לבתרא כי קמא".

ומ"מ ברור מדבריו שאין לתת יותר מחומש ובפשטות דבריו הינם שלא כשיטת התניא והתורת חיים שחייבו לפזר כמעט ללא גבול⁹⁹³ והתניא באגרת הקודש פרק י' כתב לתת יותר מחומש למרות תקנת אושא:

...בצדקה שיוכל לפזר בלי גבול לתקן עונותיו. ומ"ש המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, היינו דוקא במי שלא חטא או שתקן חטאיו בסיגופים ותעניות כראוי לתקן כל הפגמים למעלה⁹⁹⁴. אבל מי שצריך לתקן נפשו עדיין פשיטא דלא גרעה רפואת הנפש מרפואת הגוף שאין כסף נחשב וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו כתיב⁹⁹⁵.

⁹⁹³ א"כ נאמר שהתניא והתו"ח דנו על פקו"נ ממש ובזה אף החת"ס יודה שיש לתת יותר מחומש, במיוחד אם אין אחרים שיתנו, וצ"ע.

⁹⁹⁴ עיין ספר התולדות – אדמו"ר הצמח צדק, פרק כ' (אגרות) עמ' 220.

⁹⁹⁵ עיין הערה 977. ולקמן ליד ציון הערה 1157 ובהערה 1245.

ובירושלמי הוריות פרק ג' הלכה ד': "מעשה ברבי ר' אליעזר ורבי יהושע ור' עקיבה שעלו לחולת אנטוכיא על עסק מגבת חכמים והוה תמן חד אבא יהודה עביד מצוה בעין טובה. פעם אחת ירד מנכסיו וראה רבותינו ונתייאש מהן עלה לו לביתו ופניו חולניות. אמרה לו אשתו מפני מה פניך חולניות ? אמר לה רבותינו כאן ואיני יודע מה אעשה. אשתו שהיתה צדקת ממנו אמרה לו נשתיירה לך שדה אחת לך ומכור חצייה ותן להן. הלך ועשה כן ובא אצל רבותינו ונתן להן ונתפללו עליו רבותינו אמרו לו אבא יהודה הקדוש ברוך הוא ימלא חסרונותיך, עם כשהלכו להם ירד לחרוש בתוך חצי שדהו עם כשהוא חורש בתוך חצי שדהו שקעה פרתו ונשברה ירד להעלותה והאיר הקדוש ברוך הוא עיניו ומצא סימא אמר לטובתי נשברה רגל פרת. ובהדורות רבותינו שאלון עליו אמרין מה אבא יהודה עביד אמרין מאן יכיל חמי אפוי דאבא יהודה אבא יהודה דתוריי אבא יהודה דגמלווי אבא יהודה דחמוריי. חזר אבא יהודה לכמות שהיה ובא אצל רבותינו ושאל בשלומן אמרין ליה מה אבא יהודה עביד אמר להן עשתה תפילתכם פירות ופירי פירות אמרו לו אף על פי שנתנו אחרים יותר ממך בראשונה אותך כתבנו ראש טימוס נטלוהו והושיבוהו אצלם וקראו עליו הפסוק הזה [משלי יח טז] מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים ינחיתו".

ומבואר שפניו של אבא יהודה היו "חולניות" מרוב צער שאינו יכול לקיים המצוה ובעצת אשתו מכר חצי משדהו, וקשה הרי מתקנת אושא ואילך הדבר אסור ? וכתב על כך בעלי תמר שם: "ויז"ל ששאני כאן שנגע הדבר עד נפשו עד שהיה פניו חולנית והרי זוהי רפואתו שפזר נתן לאביונים חצי ממונו. וכזה ראיתי באיזה ספר שהיתה רבנית צדקנית בעלת חסד שפזרה הרבה לצדקה יותר מהשיעור שמותרת לאשה לתת בלי רשות בעלה וכששאלה בעלה ע"ז השיבה בחכמתה הרי הדין שבעל חייב לרפא את אשתו ואם אינו מפזר לצדקה אחלה וצריך אתה לפזר לרופאים יותר טוב שאתה מרפא אותי באופן כזה שבכלל לא אחלה תשובה ניצחת ומבואר שאף שנפשו חצבה ממקור החסד אעפ"כ לא יפזר יותר והחצי ישאיר לפרנסתו... וידענו מכמה צדיקים אביהם של עניים שפזרו כל ממונם לעניים ולפני מיתתם התנצלו לפני בניהם שפזרו כל ממונם ולא הניחו להם כלום מפני שמדתם היתה ממקור החסד והיו עניים בני ביתם אולם מפני כן עשו שלא יהיו להם תרעומות עליהם ממשנה זו וכמו שכתבתי לעיל ראיתי בשם הגה"ק ר"ח מצאנו צ"ל שאמר ההבדל בינו לצדיק בעל צדקה אחר שהוא אם יש לו נותן ואם אין לו אינו נותן כרם הוא צ"ל אם אין לו לתת צדקה משפיע עליו הדבר במידה שנעשה חולה ומפ"ז אמרו לו הקב"ה ימלא חסרונך שאין שייך לומר כן על צדקה אלא ע"ז שנתן יותר ממה שצריך ליתן א"ל עשתה תפילתכם פירות ופירי פירות דהיינו הריווח שהגיע לו ע"ז ברכתו הוא הפירות ופירות אלו עשו פירי פירות א"ל אעפ"י שנתנו אחרים יותר ממך אותך כתבנו ראש טימוס מכאן שאין הסכום קובע אלא היכולת קובעת".

דבריו לכאורה מחודשים מאד, שהרי פשט תקנת אושא נאמרה לכל ועוד שהנימוק לתקנה הוא שמא יזדקק לבריות בעצמו⁹⁹⁶ וכיצד ניתן לומר שתקנה זו נאמרה רק לצדיקים, וצ"ע.

ולולי דבריו (בפרק י') היה מקום לומר שדין חומש לא נאמר במקרה של פיקוח נפש של העני, ודבריו באגרת הקודש פרק ט"ז ודברי התורת חיים נאמרו רק בפקו"נ, אולם קשה לומר זאת שהרי הוא עצמו מבאר את דבריו באופן אחר שבכל צדקה נאמרו דבריו, וצ"ע. ועיין לקמן בעז"ה באות טו. ועיין עוד לגבי השיעורים שבצדקה בפרק הדין על כך⁹⁹⁷.

ט. בהערות הרב אשכנזי זצ"ל על הלכות ת"ת בשו"ע הרב פרק ג' עמ' 559 כתב:

ועפ"י יל"ע ברמ"א סי' רנ"א ג' פרנסת עצמו קודמת לכל אדם ואינו חייב לתת צדקה עד שיהיה לו פרנסתו⁹⁹⁸ ובלבוש ובהגר"א הטעם דחייך קודמין ב"מ ע"א. ולא נתבאר השיעור של פרנסת עצמו עד כמה שלא יתחייב בצדקה לאחרים.

ויתכן לפמ"ש רבנו דחיי צער בת"ת לאו חיובא דאורייתא הוא, דלא חייבה תורה לסבול חיי צער וכמו דפטור כה"ג משאר מ"ע לחיות בצער ולפזר ממנו וכי'⁹⁹⁹,

---

ובפירוש משנה ראשונה עמ"ס פאה פ"א משנה ה' כתב: "דטפי מחומש איסורא איכא (ולפמ"ש ב' בני יששכר דהני מילי במי שאינו חוטא, אבל מי שנותן לכפרה על חטאיו כמ"ש וחטאין בצדקה פרוק, מותר ליתן יותר דכל אשר לאיש יתן בעד נפשו א"ש דמי יאמר זכיתי לבי נ"ל זו"פ)".

⁹⁹⁶ כנ"ל בהערה הקודמת

⁹⁹⁷ ליד ציון הערה 1155.

⁹⁹⁸ לעיל אות א'.

⁹⁹⁹ שו"ע הרב הלכות ת"ת פרק ג' סעיף ד': "אבל מי שלא הגיע למדה זו שיוכל ללמוד טעמי ההלכות ומקורן ואפילו בלימוד המביא לידי מעשה לבדו רק הלכות פסוקות לבדן אף אם יעשה תורתו קבע מחמת קוצר דעתו ונקרא בור וכמו שאמרו על פסוק אדם אחד מאלף מצאתי אלף נכנסים למקרא יוצאים מהם מאה מאה נכנסים

הוא הדין לענין מצות צדקה כל שחי חיי צער אינו חייב מן התורה בצדקה. אך י"ל שכונת רבנו שע"י קיום המצוה יבוא לידי חיי צער ולפי"ז ה"ה בצדקה אם נתינת הצדקה תביאנו חיי צער נאמר ההלכה דחייך קודמין. וצ"ע לומר שעד שיהי' לו כדי פרנסתו בהרחבה. ולהעיר בכ"ז ממ"ש באגה"ק סי' טז.... ויתכן שגם לדעת רבנו צריך לותר על מלבושי כבוד כו' אבל לחיות חיי צער כדי שיוכל לסייע לעני לחם לפי הטף יתכן ואינו חייב מעיקר הדין (ומשמע מדבריו שגם לאחר תקנת אושא דאל יבזבו יותר מחומש עדיין חייב בכ"ז וצע"ע).

החילוק הוא בין חיוב מניעת מותרות שהוא דין גמור לשיטת התניא (ואף ביותר מחומש אפילו לאחר תקנת אושא כיון שיש בזה רפואה לנפשו) לבין 'חיי צער' שמניעתן לצורך צדקה לאחרים, היא מידת חסידות. ולמד חילוק זה ממצות ת"ת, וצ"ע שהרי ברור הדבר שמי שימנע מעצמו אכילה כדי שובעו (כפי שכתב התורה חיים) כדי לתת לאחרים ע"כ יהיה לו צער, אא"כ מדובר באיש מעלה שאינו חש צער בכך, ונראה שבדבריו יש ישוב רק לאמור באגרת הקודש של בעל התניא ולא לדברי התורה חיים, וצ"ע.

האם יתכן שיהיו עשירים

י. לאור האמור יש לעיין כיצד יכולה להיות מציאות של עשירים שהרי קודם תקנת אושא על אדם לתת את המותר מפרנסת יומו לעני (חת"ס לעיל אות ח'). והאם קודם תקנת אושא לא היו עשירים ועניים ?

למשנה כו' אינו חייב לחיות חיי צער ולעשות מלאכתו עראי כדי להרבות בלימוד שאינו מבין על בוריו שהוא לימוד ההלכות בלי טעמים כמו שנתבאר למעלה וגם עתיד לשכחו אלא אם כן עושה במדת חסידות ואהבת התורה. אבל מן הדין יוצא ידי חובתו בקביעות עתים לתלמוד תורה לקיים מה שכתוב והגית בו יומם ולילה בקביעות עתים ביום ובלילה בכדי ללמוד ולזכור היטב לימוד המביא לידי מעשה בלבד שהוא חובה על הכל דהיינו השולחן ערוך מהלכות הצריכות לכל אדם לידע אותן בלי שאלת חכם ולימוד בהגדות ומדרשים או ספרי מוסר שנבנו על מדרשי חכמים שדבריהם תורה וקבלה ולא שכל אנושי כמו שנתבאר למעלה. ושאר כל היום יעסוק במשא ומתן כדי שיוכל להחזיק ידי תלמידי חכמים שהם לומדי התורה יום ולילה עד שיודעים הלכותיה בטעמיהן על בוריין ויהא נחשב לו כאלו למד כן ממש בעצמו ותורתם נקראת על שמו....".

יתכן שהחת"ס סובר שאמת כל עוד יש עניים אסור שיהיו עשירים, למעט אלו שיש חיוב שיהיו עשירים כמו מלך¹⁰⁰⁰, נביא¹⁰⁰¹, כהן גדול¹⁰⁰² ודיינים¹⁰⁰³ אבל שאר בני אדם לולי תקנת אושא אסור להיות להיות עשירים אלא עליהם לחלק כל אשר להם וצ"ע שהרי התורה עצמה מתייחסת למציאת של עשירים ועניים כגון בקרבן עולה ויורד, ובדין מחצית השקל¹⁰⁰⁴ ודוחק לומר שמדובר רק במציאות בה לא היו עניים.

יתכן שהחת"ס נוקט כשיטות הסוברות שלעולם אין חובה על היחיד לתת בעצמו לעני אם יש אחרים שגם הם יכולים לתת¹⁰⁰⁵ ודברי החת"ס שבפנינו תקפים רק במציאות בה יש רק עשיר אחד והשאר עניים ואז אכן מוטל עליו (קודם תקנת אושא) לתת כל מה שיש לו מעבר לפרנסת יומו, וצ"ע.

עוד יתכן להציע שדברי החת"ס נאמרו רק במציאות של עני הרעב ללחם בפקוח נפש ממש בלבד, אולם מדברי החת"ס לא נראה שחילק בין סוגי עניים.

עוד יתכן להציע, שהחת"ס סובר שכל עוד העני לא ביקש ממנו אין חיוב לתת מעצם הידיעה שיש עניים בעולם, וכיון שנתן לעניים שביקשו ממנו, יצא ידי חובתו, וצ"ע – ועיין לקמן.

יא. ולשיטת התורות חיים הנ"ל (וכך נראה לשיטת התניא) גם לאחר תקנת אושא חובה על אדם לתת יותר מחומש כמבואר בדבריהם לעיל. ולשיטתם כיצד יתכן שיהיו עשירים לאחר תקנת אושא ?

---

¹⁰⁰⁰ רשב"ם ב"ב דף צט: ד"ה "דרך".

¹⁰⁰¹ נדרים לח. .

¹⁰⁰² הוריות ט. .

¹⁰⁰³ אנשי חיל – לשיטת רש"י.

¹⁰⁰⁴ "העשיר לא ירבה" – שמות ל' ט"ו.

¹⁰⁰⁵ עיין ליד ציון הערה שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת. ואילך.

והיה מקום להציע שמותר לאדם להרוויח, וכל השקעה שאדם משקיע כדי להרוויח עוד כסף, הדבר מותר, ולכן אם יש לאדם נכסים מניבי פירות הדבר מותר, אמנם להשאיר 'סתם' מעות הדבר אסור, אולם אין ראייה שכך הם הדברים וצ"ע.

והתורת חיים (שם) עצמו דן בכך וכתב:

(אע"פ שבדין הצדקה לא יבזבז יותר מחומש דאלי"כ לא ימצא מי שיהיה לו עושר וברכה לחיות חיי ריוח מאחר שגם העשירים צריכים לחיות חיי צער כעני כו', אבל בנפשו יהי' בעיניו כעני שא"צ רק להחיות את נפשו. והמותר על חיי נפשו, חיי חבירו קודם וכמו אברהם כו' (כמ"ש במ"א) שאברהם הי' מותר בעצמו והכל נתן לעניים¹⁰⁰⁶).

וצ"ע מה היא כוונתו.

בני ביתו וקרוביו – לעומת צדקה לעניים שמצבם קשה יותר – שיטת ההפלאה והחת"ס

יב. פנים יפות¹⁰⁰⁷ דברים ט"ו פס' ז':

כי יהיה בך אביון וגו'¹⁰⁰⁸. לשון הטור והש"ע יו"ד סי' רנ"א [ס"ג] 'ועניי ביתו קודמין לעניי עירו', נראה דנפקא מהא דכתיב כי יהיה 'בך' אביון דהאי בך מיותר. אלא הענין הוא שאמרו בקרא דלעיל 'אפס כי לא יהיה בך אביון'¹⁰⁰⁹ דקאי על אדם עצמו, ה"נ קאי על בני ביתו.

¹⁰⁰⁶ צ"ע והרי אברהם היה עשיר.

¹⁰⁰⁷ הרב פנחס הורביץ, תלמידו של המגיד ממזריטש ואחד מרבנותיו של החת"ס שמכנה אותו בכמה מקומות "מורי".

¹⁰⁰⁸ דברים פרק ט"ו פס' ז': "כי יהיה בך אביון מאחד אחיד באחד שְׁעָרֶיךָ בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לֹא תֵאֱמָר אֶת לְבָבְךָ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת יָדְךָ מֵאֶחֶיד הָאֲבִיּוֹן".

¹⁰⁰⁹ דברים פרק ט"ו פס' ד': "אֲפֹס כִּי לֹא יִהְיֶה בְּךָ אֲבִיּוֹן כִּי בְּרַךְ יִבְרַכְךָ יְהוָה בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ".

ואיתא בספרי אביון תאב תאב קודם¹⁰¹⁰, נראה דהיינו שחיוב הצדקה היינו לכל אחד לפי כבודו אפילו סוס לרכוב עליו (כתובות סז ב) מ"מ מי שחסר לו בעיקר חיותו הוא קודם אפילו בהני דכתיב בתר הכי דקרובין קודמין לאחרים, ועניי עירך לעניי עיר אחרת היינו כשהם שווין, אבל עני ביותר מחבירו חיותו קודם לכבוד חבירו, והיינו דהקדים הכתוב אביון לומר דתאב תאב קודם לכל הנזכר בפסוק אח"ז.

לפי"ז י"ל הא דכתיב 'כי יהיה בך אביון', ולא כתיב כי יהיה אביון בך לומר כיון דמ"ב"ך נפקא בני ביתו לומר דמזונות ב"ב לפי כבודו אינו בכלל התאב תאב קודם דהיינו בניו ובנותיו הסמוכים לשולחנו^{1011, 1012}.

¹⁰¹⁰ ליד ציון הערה 760.

¹⁰¹¹ קיימים עוד מקרים בהם מצאנו שיש להקדים עניים למרות שיש אחרים שדרגת עניותם גדולה יותר. וכגון דברי הירושלמי בהוריות פרק ג' הלכה ד': "כסות אשת חבר קודמת לחיי עם הארץ מפני כבודו של חבר ועי"ש.

ובש"ת שבט הלוי חלק ה' סימן קל"ה השיג על שיטתו: "אמנם בעיקר מה שהבין ההפלא"ה דעניי ביתו היינו בניו ובנותיו הסמוכים על שולחנו עדיפי מכולם אי לאו דפה קדוש אמר דבר זה הוא דוחק עצום בסדור הטור והשו"ע דא"כ הו"ל להזכירו ברישא לפני הקרובים כיון דעדיפי מכולם כנ"ל, משא"כ סדור הלשון משמע כנ"ל בעניי דעניי בני ביתו היינו עניים דעלמא כמו עניי עירו אלא דקודמים להם כיון דסמוכים ומקורבים לו עוד יותר מעניי עירו, ושוב ראיתי שכדברינו כמעט מפורש בלשון רמ"א כאן שחזר עו"פ על סדר הקדימות וכ' והקרובים קודמים לשכניו ושכניו לאנשי עירו, ושכניו היינו עניי ביתו או שכניו הקרובים לו במקום, דלהפלא"ה הו"ל לרמ"א להזכיר מעלת בניו ובנותיו הסמוכים על שולחנו, ודו"ק. ולדבריו נראה שאם יש מי שסמוך על שולחנו אף שאינו קרוב – הרי הוא קודם לאחרים כמו בני ביתו. ועי"ש לגבי פוסקים שציינו לשיטת ההפלאה ולא ראו את דבריו בספרו. ועייין אות יד.

¹⁰¹² יש לעיין מה דינם של בני משפחתו שאינם גרים בביתו, כגון בנו שלומד במקום מרוחק, האם "סמוכים על שולחנו" הינו כפשוטו שגרים בביתו ובפשטות אין לחלק ואף המרוחק סמוך על שולחנו. אולם יתכן (ע"פ המבואר בהערה הבאה) שאם בני ביתו זכאים 'לפי כבודו' כי זה הוא כבוד הנותן – הרי זה בעיקר כשהם גרים בביתו אבל אם אחד מהם גר במקום מרוחק ובני אותו מקום אינם מכירים את אביו שמפרנסו, אין זה חלק מכבודו של הנותן, אא"כ נאמר שכבודו אינו ביחס לאחרים אלא ביחס לו עצמו, וצ"ע.

ומ"ש דהמע"ה [תהלים קיב, ה] טוב איש חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפט, פירש"י שכלכל ב"ב הוצאות במידה היינו שלא יפזר יותר מדי, כדאמר פזר נתן לאביונים שזה שצמצם לפזר נתן לאביונים, ואמר ע"ז צדקתו עומדת לעד, כענין שאמרו [כתובות נ א] איזה צדקה בכל עת זה המפרנס בניו ובני ביתו כשהם קטנים והוא קיימת לעולם, וכל זה הוא פירות הצדקה אבל קרנו דהיינו קרן קיימת לעוה"ב תרום בכבוד.

חידושו של ההפלאה הוא, ש"מזונות בני ביתו לפי כבודו אינו בכלל התאב, תאב קודם". ואדם יספק צרכיהם למרות שישנם בעירו אנשים שנמצאים בדרגת מחסור גדולה יותר, ופרנסתם של 'בני ביתו' הינה 'לפי כבודו'¹⁰¹³ ומשמע אפילו אם כבודו הוא לחיות ברווחה יותר משאר בני עירו, בני ביתו (וכמובן הוא) קודמים לאחרים אפילו שהם אביונים וחסרים יותר מהם (ושיטה זו היא בניגוד לשיטת התניא והתורה חיים – לעיל אות ז' ואילך).

ויש לבאר את דבריו, ביחס למי הם אמורים שהרי בפרנסת בני ביתו ישנו חיוב מן הדים (אשתו ובניו על גיל שש) ויש מדין צדקה (מעל גיל שש). ומכאן שיש לעיין האם פרנסת בני ביתו לפי כבודו הינה בשני החיובים או רק באחד מהם ונראה שכיון שבדבריו הזכיר שחובת צדקה היא לפי כבודו של המקבל (אפילו סוס), משמע שדבריו הינם על חיוב צדקה (ומסתבר שכל שכן על חיוב מן הדין של אשתו ובניו עד גיל שש¹⁰¹⁴). וכך ביאר את דבריו בשו"ת חת"ס יו"ד סימן רל"א:

---

¹⁰¹³ יש לעיין האם נתינה לבני ביתו 'לפי כבודו' היא חלק מכבודו או שכיון שהם גרים אצלו הם זכאים לדרגה זו של כבוד, וצ"ע.

¹⁰¹⁴ לגבי אשתו הכלל הוא ש'עולה עימו' ויש לעיין לגבי ילדיו עד גיל שש.

ראיתי במורי הפלאה על התורה... ואמר הגאון ז"ל דלהכי כתיב כי יהיה בך אביון לומר לעניי ביתו וכדומה לא אמרין התאב תאב קודם, אלא קודמים בכל צרכיהם¹⁰¹⁵ אפילו לעניי עירך שאין להם מזון ומחיה כלל¹⁰¹⁶.

והעולה מדבריהם שאדם הבא לתת צדקה (בין אם מדובר בשיעור מעשר או חומש או כל צדקה), אין עליו חיוב להקדים עניים אחרים אלא יקדים את בני ביתו. ויש לעיין האם הקדמת בני ביתו היא 'חובה' הוא היתר ?

ומלשונו של הפנים יפות אין הכרעה מוחלטת אולם מלשון החת"ס שכתב: "קודמים בכל צרכיהם", נראה שלא מדובר בהיתר אלא בחיוב שחובה עליו להקדימם. ונראה שכך נקט גם בשו"ת אגרות משה יו"ד חלק א' סימן קמ"ד:

מה שאין זה בצדקה סתם שלו שבשוין בהצורך ודאי הא יכול ליתן למי שירצה הכל ולכן אף באין שוין יכול ליתן למי שירצה וכשאחד קרוב יש עליו ממילא ליתן לקרוב שדין זה נאמר דוקא על היחיד בצדקה שלו אף שהרחוק צריך לדבר נחוץ ביותר אם אך הקרוב רשאי ליטול צדקה.

יג. אדם כאשר עומדת בפני אדם פרנסת עצמו ובני ביתו, והוא רוצה לתת לעצמו ולבני ביתו יותר מהנצרך לו ויותר 'מכבודו', לכאורה אסור לו ויש עליו לתת לאחרים, אף לשיטת ההפלאה והחת"ס¹⁰¹⁷. אולם לאחר תקנת אושא¹⁰¹⁸ האוסרת לבזבז יותר מחומש, יכול הוא להשאיר לעצמו כרצונו לאחר נתינת המעשר או החומש הנ לחסכון והן למותרות לאנשי ביתו.

¹⁰¹⁵ 'בכל צרכיהם' ואילו ההפלאה כתב 'לפי כבודו', וקצ"ע.

¹⁰¹⁶ ולכאורה קשה מסוגיית הגמ' בנדרים לעיל אות ז' ? ועיין מש"כ שם בשם ליקוטי הערות ובשם החת"ס לאחר תקנת אושא. ואמנם התניא והתורת חיים, חולקים על שיטת ההפלאה והחת"ס.

¹⁰¹⁷ בניגוד לשיטת התניא והתורת חיים – לעיל אות ז' ואילך.

¹⁰¹⁸ עיין הערה 987.

אמנם יש מקום לספק על פי המחלוקת בדרכי החישוב של שיעור מעשר כספים וחומש. יש הסוברים שחישוב מעשר כספים או חומש הינו מהכנסות ויש הסוברים שאדם יכול לנכות תחילת את הוצאותיו ומהנותר יתן מעשר או חומש¹⁰¹⁹.

על פי השיטה השניה, יש לעיין האם מותר לו להגדיל את הוצאותיו ואת הוצאות בני ביתו (כשאינן בכלל צדקה) שהרי אם יגדיל הוצאות אלו, יתן פחות כצדקה או שיכול להוציא כרצונו ורק אם יוותר לו יתן לעניים, ובשו"ת מנחת יצחק חלק ה' סימן ל"ה דן אודות הוצאות שניתן לנכות מכספי מעשר כספים (ולא דן על השאלה שלפנינו) וביאר:

וגם רק בנוגע לתשמישי בית ודירתו בדרך הממוצע ולא בפזרנות יתירה שאין לפזר יותר מהרגיל על חשבון המעשר.

המנחת יצחק לא הוכיח את דבריו וכתבם מסברא. ויש לעיין האם הכרחי לומר כך כדין גמור או שזו מעלה וחסידות, וצ"ע.

יד. ההפלאה דן על בני ביתו שבפשטות הם בני משפחתו שסמוכים על שולחנו¹⁰²⁰. והחת"ס דן על כל צרכי קרובים ובספר אהבת חסד חלק א' פרק ח' ס"ק ד' נקט:

ונראה לי אפילו קרובו צריך המעות רק כסות ושאינו קרובו צריך למזון, אפילו הכי קרובו עדיף, כל שאין בו חשש נפשות¹⁰²¹.

האהבת חסד מקדים את הקרובים (אף שאינם בני ביתו) על פני אחרים. ויש לעיין

¹⁰¹⁹ כגון, המרויח 1000 והוצאות ביתו הינם 700. לשיטה הראשונה שיעור המעשר הינו 100 ולשיטה השניה כיון שנותרו לו 300 – המעשר הינו 30.

¹⁰²⁰ אמנם עיין בתשובת שבט הלוי שבהערה 1013.

¹⁰²¹ עיי"ש בדיוקו מדברי רעק"א, וכתב שם שבשו"ת חת"ס יו"ד רל"ד חולק על כך. ובספר צדקה ומשפט פרק ג' ס"ק ג' (מהדורה ישנה) כתב שאינו יודע מה מקור הדיוק בחת"ס וכתב שבסימן רל"א כתב החת"ס את דברי ההפלאה שקרובים קודמים (וקצ"ע שהרי החת"ס על בני ביתו ולא על כל הקרובים, ושלא סובר שאין חילוק).

האם לשיטתו יש להקדים 'לכל צרכיהם' ולפי כבודו של קרובם וכפי שכתבו ההפלאה והחת"ס או שמקדים רק בצרכים חיוניים ולא יותר מכך, וצ"ע¹⁰²².

איהי קודמת אפילו לדידה

טו. על פי האמור לעיל, הוא קודם לאחרים (אמנם התניא והתורת חיים חידשו להקדים מזונות אחרים על פני כסותו – עיין אות ו' ואילך), אולם בדברי ההגהות מרדכי בכתובות אות רמ"ז חידש:

שאלו להר"ם על ראובן שנתפס וגם אשתו נתפסה מצד אחר ומיסרין אותה ועמדו קרוביה ופשרו עבודה אם יכולין להוציא דמי פדיונה מיד שמעון שיש בידו פקדון אחד משל ראובן בעלה מי אמרין כל כמה שלא נתפשו איהו גופיה מן השבאי ולא נודע כמה יעלו דמי פדיונו ואם יפדנה תחלה אז לא יוכל לפדות עצמו חייו קודמין לשל אשתו או לא ?

ונראה לי דאע"ג דלענין סידור בע"ח ולערכין איהו גופיה עדיף מאשתו... ה"מ לענין חיוב מזונותיו¹⁰²³ אבל להוציאם מבית השביה אשתו עדיפא.

---

¹⁰²² האו"ז ח"א בהלכות צדקה, כתב שמי שעושה ממונו לצדקה יכול לתת לקרוביו מאותה צדקה עד חצי (ודקדק זאת מהירושלמי בפרק ח' מפאה הל' ה', שבמעשה עני יכול לתת חצי לקרוביו ולא לעני שבא לבקש – עי"ש) אם מעיקרא הקדיש לעניי העיר. אבל אם מעיקרא לא הקדיש לעניי העיר אלא הפריש בסתם ולא גילה בדעתו לתת לעני עירו, "מסתמא כל הנותן צדקה על דעת התורה נותן ותורה אמרה עניך קודמים לעניים אחרים ועוד הואיל והוא עשיר, קרובים עניים אינם מוטלים על הגבאי שבעיר לפרנסם כי אם עליו... נמצא שזו הצדקה שלהם היא הלכך זכו בה" – ובכולה. וע"ע בריקנטאי סימן ס"ג שכתב כדבריו ובשו"ת מהרש"ם ח"א סימן ל"ב. ובשו"ת אג"מ יו"ד ח"א סימן קמ"ד דן אודות אחים שרוצים להפריש כסף כדי לתמוך באחיהם לאחר חתונתו בעוד כמה שנים והתיר להם, עי"ש בפרטי התשובה. ועיין בפרק הבא האם דין 'קדימה' מבטל לגמרי נתינה לאחרים או רק מעדיף את המוקדמים אבל יש לתת לאחרים.

¹⁰²³ בפד"ר ז' (עמ' 289-288) העתיק מדברי הבית יעקב אבהע"ז ע"ח סעיף ג' שכשאין לו אלא סעודה אחת "האשה קודמת והוא ישאל על הפתחים" (והו"ד גם במשפטי שמואל [הרב ורנן] סימן ד' עמ' ע"א. ויש לעיין האם מכאן ראיה שיש להקדים האשה במזונות, או שכיון שהוא יכול להשיג לעצמו מזונות כשיחזור על הפתחים, ממילא עליו לתת לה אבל אם המציאות היא שאין אפשרות לחזור על הפתחים, יתכן שהוא קודם, וצ"ע.

כדתנן פרק שני דהוריות¹⁰²⁴ האיש קודם לאשה להחיות ולהשיב אבידה, אשה קודמת לאיש לכסות ולהוציא מבית השבי ולכסות דקאמר היינו כששניהם ערומים ודאי דמכסין האשה תחלה וסברא הוא ואין צריך לפרש. ותניא התם בגמרא היה הוא ואביו ורבו ואמו בשבי הוא קודם לרבו ורבו קודם לאביו ואמו קודמת לכולם.

פירוש אפילו לדידה אלמא אף על גב דחייו קודמין לחיי אביו וחיי רבו.... אפילו הכי לענין להוציא מבית השבי אמו קודמת לכולם משום דלמא עבדי בה איסורא.

אלמא כל היכא דחייב בפדיון האשה איהי קודמת אפילו לדידה מטעמא דפירשנו אם כן אשתו כיון דמחייב בפרקונה איהי קדמא לדידה ועדיפא מיניה ואף על גב דליתיה קמן בית דין יורדין לנכסיו ופודין אותה... ואפילו עומד וצווח אל תפדוה מנכסי אין שומעין לו לאו כל כמיניה להפילה על הציבור כל זמן שיש לו נכסים.

ובהוריות מסקינן כל זמן ששניהם עומדין לקלקלה האיש והאשה האיש קודם לאשה פירוש שרגילין במשכב זכור ויש לחוש לקלקול האיש כמו לשל אשה האיש קודם דטלטול דגברא קשה מדאיתתא אלמא כל היכא דאיכא למיחש טפי לקלקול וקלון איהו קודם אחד האיש ואחד האשה ושלוש מבר"ב.

מדברי המהר"ם שבמרדכי עולה, שבפדיון מהשבי (שיש בו בזיון וקלקול) יש להקדים את האשה מחמת הקלקול והבזיון והחשש שיעשו בה איסור. וציין לחיוב פדיית אשתו ואמו. ולגבי אשתו הסיבה שהדבר מוטל עליו ולא על הציבור, כיון שהוא התחייב בכתובה בפרקונה (פדיה מהשבי). ולגבי אימו גם כן היא קודמת, מחשש הקלקול (מוטל עליו לפדות את אימו ולא להטיל את דמי פדיונה על הציבור). ובשני מקרים אלו יש להקדים את האשה (אשתו, אמו) אפילו לו עצמו.

---

¹⁰²⁴ עיין ליד ציון הערה 798 (הוריות יג.).

ונראה, שבמקרה בו הוא ואשה (זרה) נמצאים בשבי, ויש לו ממון לפדות אחד מהם, הוא קודם כיון שיכול לומר שפדיון האשה מוטל על הציבור ולא עליו. אבל במציאות בה אין ציבור שיש ביכולתו לפדות אלא רק הוא, עליו להקדים את האשה למרות שהוא ישאר בשבי. ודבר זה נלמד מדברי המהר"ם שנוקט שהקדמת האשה הינה חיוב 'עצמי' ללא קשר לשאלת הקירבה.

וכדברי המרדכי פסק השו"ע ביו"ד סימן רנ"ב (סעיף ח'-י):

(ח) פודים האשה קודם האיש, ואם רגילין במשכב זכור, פודין האיש קודם. (ואם שניהם רוצים לטבוע בנהר, הצלת האיש קודם). (ב"י וכן משמע סוף הוריות). (ט) הוא ואביו ורבו בשבי, הוא קודם לרבו, ורבו קודם לאביו, אמו קודמת לכולם. (וע"ל סימן רמ"ב סעיף ל"ד). (י) אם איש ואשתו שבויים, אשתו קודמת לו¹⁰²⁵. ובית דין יורדין לנכסיו ופודים אותה, ואפילו עומד וצווח: אל תפדוה מנכסי, אין שומעין לו.

וכתב שם הש"ך בס"ק י':

(אמו קודמת לכולן) אפילו לדידיה אע"ג דחייו קודמים... אפילו הכי להוציא מבית השבי אמו קודמת לכולן משום דלמא עבדי בה איסורא, כ"כ בספר באשר שבע דף כב ע"ג. ומשמע דאין בשביה זו משום סכנת נפשות אבל אם יש סכנת נפשות חייו קודמין לשל אמו¹⁰²⁶.

ותנאי נוסף להקדמת האשה כתב השאילת יעבץ בחלק א' סו"ס ס"ח:

¹⁰²⁵ הראשון לציון כאן כתב, שהחייב לפדות את אשתו קודם לפדיון אמו, כיון שאשתו היא כבעל חוב רידיה "והוי כממון שלה מונח ביד הבעל דאינו יכול לפדות אפילו עצמו ולא אמו בממון אשתו".

¹⁰²⁶ ומסתבר שבסכנת נפשות הוא קודם לאשתו – וכ"כ בצ"א חלק י"ח סימן א' את ר' בשם החדרי דעה יו"ד רנ"ב י'.

ואף על גב דלחוציא מבית השביה אשה קודמת. היינו בגדול וידוע שלא יעבירוהו על דת. ובשאיין לחוש שיטמע הזכר בין הנכרים.

ולשיטתו, אם יש חשש העברה על דת - האיש קודם. ונראה שהטעם הוא שאיש חייב במצוות יותר מהאשה ולכן יש להקדימו כמו בכל הצלה גשמית שהטעם שהוא קודם בחשש פיקוח נפש, מפני שיש לו חיוב במצוות יותר מהאשה, וממילא הוא הדין כאשר השאלה היא מי יטמע בין הגוים איש או אשה, יש להקדים האיש מפאת היותו מחוייב ביותר מצוות¹⁰²⁷.

סיכום

טז. העולה מהאמור לעיל:

- רס"ג חייב להקדים פרנסתו על פני אחרים, השו"ע השמיט את דינו והרמ"א כתב את שיטתו בשינוי לשון (אות א'). ויש לעיין מי היא דרגת הפרנסה הפוטרת מנתינה (אות ד').
- נחלקו אחרונים האם מי שאין לו כדי פרנסתו פטור לגמרי ממצות צדקה או שיפריש צדקה ויתן לעצמו והאם מי שהיה עשיר והעני יכול ליטול מהצדקה שהפריש לעצמו (אות ב-ג').
- מעיין שמספק מים, אסור לבני העיר הקרובה למעיין ליטול מים לבהמתם או לכביסתם או הדבר ימנע מים לשתייה מעיר רחוקה (אות ו').
- לשיטת בעל התניא והתורת חיים, מדין המעיין נסיק ליחיד שיש לו מזונות, שיתן לאחרים שאין להם מזונות וזו שורת הדין (אות ו' ואילך).
- יש מקום לומר שדין המעיין (וכן בהשלכה ליחיד שיש לו) נאמר רק כשאין אחרים שיתנו ורק בפקו"נ ממש (אות ז').
- לתניא ולתו"ח, יש לתת יותר מחומש, כדי לכפר על חטאיו וכמו שנותן

¹⁰²⁷ עיי"ש בדבריו והובאו בהערה 796.

לרפואת גופו (אות ז' ואילך).

- לחת"ס, אחר תקנת אושא אין לתת יותר מחומש חוץ מלאביו ואמו (אות ח').
- יש לעיין איך תתכן מציאות של אנשים עשירים לפי שיטת התניא והתו"ח ולחת"ס קודם תקנת אושא (אות י').
- יש לעיין האם חובה על אדם שלא לנהוג בפזרנות לעצמו ולבני ביתו כדי שלא יפגע ביכולתו לתת צדקה (אות יג).
- ההפלאה חידש שבני ביתו קודמים 'לפי כבודו' אף כשיש אביונים והחת"ס כתב כך ביחס לקרובים ב'כל צרכיהם' ובאהבת חסד כתב שיש להקדים קרוב לכסות על פני אחרים למזונות (אות יב-יד).
- בפדיה משבי – יש להקדים אשה אפילו אם הוא עצמו בשבי (אות טו ועי"ש בחילוקים).
- לגבי שיעורי צדקה – עיין גם בפרק הדין על כך¹⁰²⁸.

---

¹⁰²⁸ ליד ציון הערה 1155 ואילך

כל מתנותיו לאחד /קרובים ואחרים

הקדמה

א. בפרקים לעיל נסב הדיון על דיני קדימה בצדקה. כגון, קרובים, עניי עירך ועוד. לקמן נדון האם קדימה פירושה לתת רק להם (כגון, לתת לעניי עירך ולא לעיר אחרת) או להעדיף את אלו שיש קדימה אליהם אבל לתת גם לאחרים. ותחילה נדון בחלוקת מתנות כהונה וכו' – לכהן אחד או לכמה כהנים.

ב. גמ' עירובין סג. :

אמר רבי אבא בר זבדא כל הנותן מתנותיו לכהן אחד מביא רעב לעולם שנאמר 'עירא היארי היה כהן לדוד' [וכי] לדוד הוא דהוה כהן לכולי עלמא לא ? אלא שהיה משגר לו מתנותיו¹⁰²⁹ וכתבי בתריה 'ויהי רעב בימי דוד'¹⁰³⁰.

בגמ' לא מבואר :

- האם ההקפדה היא שבכל נתינה ונתינה יחלק לכמה כהנים או שיכול שנה אחת לתת לכהן אחד ושנה אחרת לכהן אחר וכדו' (לקמן אות ג', ו').

¹⁰²⁹ כלומר עירא היארי היה משבט הכהונה ודוד נתן לו את מתנותיו אמנם רש"י כתב (קודם לכן) לגבי עירא היארי: "רבו הוה כדכתיב היה כהן לדוד – רב לדוד". ולפי זה כלל לא היה כהן, וצ"ע.
¹⁰³⁰ שמואל ב' פרק כ', כ"ו: "וְגַם עִירָא הַיָּאֲרִי הָיָה כֹהֵן לְדָוִד: וַיְהִי רָעָב בְּיָמֵי דָוִד שְׁלֹשׁ שָׁנִים שָׁנָה אַחֲרֵי שָׁנָה וַיִּבְקֹשׁ דָּוִד אֶת פְּנֵי ה' וַיֹּאמֶר ה' אֶל שְׁאוּל וְאֶל בֵּית הַדְּמִים עַל אֲשֶׁר הִמִּית אֶת הַגִּבְעָנִים". ובתוס' "ד"ה "מביא" כתב: "מביא רעב לעולם, ואע"ג דכתיב אל שאול ועל בית הדמים, הא והא גרם וסמוכין קדרש". ובבית הבחירה למאירי כתב שהלימוד מהפסוק הוא "דרך צחות". ובעיון יעקב שבעין יעקב כתב: "כל הנותן מתנותיו לכהן אחד ומרעיב לשאר כהנים מדה כנגד מדה מביא רעב לעולם". ולשיטתו יש לעיין מדוע מביא רעב לכל העולם ולכאורה היה מקום להעניש אותו ולא את כל העולם. ועוד, מה טעם הקפדה זו והרי אדם אחד אינו יכול לפרנס את כל העולם כולו והוא מפרנס אחד מבאי עולם ? - ועיין לקמן באות ז' וע"ע הערה 1033.

- האם ההקפדה היא דוקא במתנות כהונה או גם בשאר מתנות כגון מעשרות ללוי מתנות עניים (לקמן אות ה'), צדקה (אות ז').
- מה הוא טעם הדין (אות ז').
- האם ההקפדה היא גם כאשר יש למקבל 'עדיפות' על פני אחרים (כגון שהוא כהן תלמיד חכם שקודם לעם הארץ) או רק במקרה בו כולם שווים אין לתת כל מתנותיו לאחד אבל כשיש דין קדימה, יש לתת לקודם וכלל לא לתת לאחרים (אות יד).

בכל נתינה ונתינה או בפעמים שונות

ג. בדין מתנות כהונה של זרוע לחיים וקובה¹⁰³¹ נאמר בגמ' חולין קלב : :

ואמר רב חסדא זרוע לאחד (רש"י : מתנות כהונה כך היא נחלקת זרוע היה נותן ישראל לכהן אחד וקבה לכהן אחד ולחיים לשני כהנים) וקבה לאחד, לחיים לשניים. איני והא כי אתא רב יצחק בר יוסף אמר במערבא פלגינן להו גרמא גרמא (כל עצם ועצם היה מחלק לשנים) התם בדתורא (בשור הגדול שאבריו גדולים ביותר דאפילו היה מחלק האבר לשנים עדיין יש בכל

חלק וחלק שיעור נתינה מעליא אבל בבהמה דקה אם היה מחלק האבר לשנים לא היה בכל חלק נתינה מעלייתא ורחמנא אמר ונתן לכהן נתינה יפה).

על פי דברי רש"י הקפדתו של רב חסדא היא שלא לתת לכהן שיעור קטן שאין בו כדי נתינה ובפשטות אין מקום ללמוד מדבריו לגבי נתינת כל המתנות לכהן אחד (שלא דן בכך). והרמב"ם בפירושו המשנה לרמב"ם חולין פרק י' משנה ד' (תרגום התיבונים) כתב:

¹⁰³¹ דברים פש' שופטים, פרק י"ח, ג'-ד': "וְזֶה יִהְיֶה מִשְׁפַּט הַכֹּהֲנִים מֵאֵת הָעָם מֵאֵת זִכְיָה הַנָּזִיחַ אִם שׁוֹר אִם שֶׁה וְנָתַן לַכֹּהֵן הַזֶּה וְהַלְתִּים וְהִקְבָּה".

ואמרו הזרוע לאחד הקיבה לאחד לחיים לשניים ואם היו מתנות שור מחלקים אותן. לפי שאין מותר בכל מתנות כהונה לתתם לאיש אחד וכבר מנע מזה מאד.

כלומר, כאשר יש כדי 'מתנה', יש לחלקה לכמה כהנים ולא לתת לכהן אחד ואף שלא ציין הרמב"ם את מקור הדין, יתכן שלמד זאת מדברי רב יוסף בר יצחק שהעיד על המנהג בארץ ישראל לחלק את השור לכמה כהנים ונקט שלא מדובר שרק מותר לעשות כך אלא ראוי לעשות כך. אמנם לשונו ו'כבר מנע מזה מאד' אינה מוכחת מהסוגיא בחולין ויש מקום לומר שמקור דבריו הינם בדברי ר' אבא בר זבדא בגמ' עירובין הנ"ל.

ומלשון הרמב"ם למדנו שהחלוקה לכמה כהנים, מחוייבת בכל פעם שיש לו מתנות לחלוקה שהרי זו המציאות עליה מדובר ב'מתנות שור'. אולם המעשה רוקח בפירושו לרמב"ם בפרק ט' מהלכות ביכורים הלכה י"ז כתב בביאור פירוש המשנה (כפי שהוא בפנינו) והגמ' בעירובין:

אמנם נראה פשוט דכוונתו בפירוש המשנה היינו בנותן לעולם לכהן אחד שזה נאסר ודאי מפני הכהנים האחרים וזהו מ"ש בפ' הדר.

המעשה רוקח לא ביאר כיצד הדבר מדויק בלשון הרמב"ם, והרי הרמב"ם כתב את דבריו על המקרה של חלוקת השור ומדובר בחלוקה של שור אחד שעתה נשחט ולא על חלוקה כללית וצ"ע.

אמנם בפירוש המשנה בתרגומו של הרב קפאח כתב:

ואמרו הזרוע לאחד הקיבה לאחד לחיים לשנים, כלומר שאינו מותר לו ליתן פחות משעורים הללו לפי שהוא כדי מתנה. ואם היו מתנות שור רשאי לחלק אותם לרבים. וכל מתנות כהונה אסור להתכוון ליתן לאדם אחד תמיד, וכבר הזהירו על כך מאד.

כלומר, מסוגיית הגמ' בחולין אין שום הוכחה לחייב לחלק לכמה כהנים אלא שם למדנו ש'רשאי' לחלק לכמה כהנים. וההקפדה איננה בכל פעם שיש לו חלוקת מתנות אלא רק שלא 'ליתנן לאדם אחד תמיד', אבל אם בשנה זו רוצה לתת כל מתנותיו לכהן אחד ובשנה אחרת לכהן אחר – אין בכך קפיда כלל בניגוד לעולה מתרגום התיבונים, אמנם המעשה רוקח שבפניו עמד תרגום התיבונים נקט שזו כוונת הרמב"ם בתרגום התיבונים וכן"ל.

ד. רמב"ם בפרק ט' מהלכות ביכורים הלכה י"ז:

הרוצה ליתן המתנות לכהן אחד נותן, ואם רצה לחלוק אותן לא יתן חצי קיבה לאחד או חצי זרוע אלא זרוע לאחד וקיבה לאחד ולחיים לשנים שנאמר תתן לו שיהיה בה כדי מתנה, ואם היו של שור חולק אותן חתיכות והוא שיהיה בכל חתיכה כדי מתנה.

תחילת דברי הרמב"ם כאן הינם נגד דבריו בפירוש המשנה על פי תרגום התיבונים (ללא פירושו של המעשה רוקח) שהרי התיר לתת כל המתנות לכהן אחד ומדובר בנתינה 'אחת'. וכתב על כך בפרי חדש יו"ד סימן ס"ט ס"ק ט"ו:

והרב חזר בו בחיבורו¹⁰³²...

¹⁰³² ומדוע חזר בו ? לא ביאר. וקיים דין 'מכירי כהונה' שפירושו שמיד נותן מתנותיו לכהן אחד. וכתב הרש"ש בעירובין סג. : "כל הנותן מתנותיו לכהן אחד מביא רעב כו'. הן הרמב"ם השמיט לדין זה... ונראה דדחי הא דרבי אבא בר זבדא מהא דמכירי כהונה דנזכר בש"ס". ולשיטתו, ר' אבא בר זבדא חולק על דין מכירי כהונה (ובהערות הרב ברוידא על חידושי המאירי לעירובין סג. כתב ש"מכירי כהונה ניחא להו לכולם כי כל אחד יקבל מחבירו וכל זה בנותן למכירו אבל מי שנצטברו אצלו צדקות ומתנות ובא ליתן ליד אחד אסור...". ויל"ע לגבי הסיפא של דבריו אם תקפה גם בלשון הרמב"ם שכלל לא הזכיר מדין זה. ובעיקר דבריו שיש הבדל בין 'מכירי כהונה' לבין נתינה אקראית שמותרת יש לעיין מדוע ניחא להן לכהנים והרי יתכן שיהיו כהנים שיהיו 'מכירי כהונה' לישראלים רבים וכהנים אחרים לא יקבלו כלל (ודוחק לומר שלכהן מותר להיות מכיר כהונה רק לישראל אחד (ועיין יד שאל יו"ד רס"ה י"א) וצ"ע. ובחידושי אגדות למהרש"א בעירובין סג. ג"כ תמה מדין מכירי כהונה. והשיב שההקפדה היא רק על דוד המלך שהוא עשיר גדול ובמתנותיו יכול לפרנס כהנים רבים אבל אין הקפדה על מציאות של מכירי כהונה ביחס

אמנם על פי תרגומו של הרב קפאח, אין צריך לומר שהרמב"ם חזר בו, שהרי מעיקרא לא אסר לתת בפעם אחת לכהן אחד, וכך כתב הרב קפאח בפירושו ליד החזקה וביאר שההבדל אינו בתרגום אלא במהדורות בפירוש המשנה:

כתב רבינו בפייהמ"ש פ"י חולין הל' ד' במהדורה בתרא ואמרו הזרוע לאחד הקבה לאחד לחיים לשנים כלומר שאין מותר לו ליתן פחות משעורים הללו, לפי שהוא כדי מתנה. ואם היו מתנות שור רשאי לחלק אותם לרבים ואין מותר בכל מתנות כהונה להתכוון ליתן לאדם אחד תמיד וכבר הזהירו על כך מאד עכ"ל.

ובמהדורה קמא לא היה 'תמיד' והמעשה מעשה רוקח הביא לשון מה"ק כפי שהוא בנדפס. וכתב ולכאורה קשה.... עכ"ל. ואין צורך לדיוקו כי רבנו כתבה במהדורה בתרא להדיא...

אמנם אף אם הרמב"ם חזר בו בפירוש המשנה וההקפדה היא שלא יתן לעולם לאותו כהן. ביד החזקה כלל לא נזכר להימנע מלתת לכהן אחד לא בפעם אחת ולא בשנים מרובות. ולפי זה ביד החזקה חזר בו גם ממהדורה בתרא בפירושו למשנה¹⁰³³, וכלל לא הזכיר מדינו של רב אבא בר זבדא (ועיין לקמן אות ח' בפירוש המשנה למסכת אבות).

חלוקת מעשר עני ללוי

לכהנים עניים (וכדבריו הציע גם הלחם שמים בפירושו לאבות פרק ג' משנה ט"ו). אולם הוא עצמו הקשה על דבריו שבגמ' מדובר על כל אדם. ועיין גם בצפנת פענח בפרק ר' מהלכות מתנות עניים הל' י"ב שהעיר על כך תוכ"ד דבריו. ועיין גם בהערה 1055. ובשו"ע יו"ד סימן ס"א סעיף י"ד הזכיר מדין מכירי כהונה ובהלכות צדקה ביו"ד סימן רנ"ז סעיף ט' כתב שלא יתן כל צדקותיו לעני אחד, וצ"ע.

¹⁰³³ ועיין לקמן אות ח' בפירוש המשנה לרמב"ם עמ"ס אבות במעלה לתת מתנה מועטת להרבה עניים. ויתכן שאף במתנות כהונה זה הוא הטעם לחלק לכמה כהנים (למרות שבנתינת פרוטות מדובר בנתינה שנותן מכספו, ואילו כאן מדובר בנתינה שתורה כבר חייבתו לתת). אמנם אף אם יש מקום לדמות בין צדקה לבין מתנות כהונה (עיין לקמן) הרמב"ם לא כתב את דבריו אלו ביד החזקה ורק בפירוש המשנה.

ה. משנה מעשר שני פרק ה' משנה ט':

מי שהיו פירותיו רחוקים ממנו צריך לקרוא להם שם. מעשה ברבן גמליאל והזקנים שהיו באין בספינה, אמר רבן גמליאל עשור שאני עתיד למוד נתון ליהושע ומקומו מושכר לו עשור אחר שאני עתיד למוד נתון לעקיבא בן יוסף שיזכה בו לעניים...

תוס' קידושין דף כז. ד"ה "נתון"¹⁰³⁴:

נתון ליהושע - שהיה לוי כדפירש בקונטרס. וקשה איך נתן לו והא קנסינהו עזרא (יבמות דף פו:)¹⁰³⁵ ?

וי"ל דסבר לא קנס לעניים¹⁰³⁶ ור' יהושע עני היה כדאמר בברכות (דף כח.) מכותלי ביתך ניכר שפחמי אתה.

וא"ת למה לא נתן לו גם מעשר עני ? וי"ל לפי שהיה רוצה ליתן להרבה עניים כדאמרינן בעירובין (דף סג.) הנותן מתנותיו לכהן אחד¹⁰³⁷ מביא רעב לעולם...

מדברי תוס' למדנו שההקפדה שלא לתת לאחד, תקפה לא רק במתנות כהונה אלא גם בנתינת מעשר ראשון ללוי ומעשר עני לאותו אדם (לוי עני). ועוד, שגם במציאות של נתינה מפירות מסויימים פעם אחת, יש הקפדה שלא לתת לאותו אדם.

אמנם את המעשר ראשון עצמו, רבן גמליאל נתן לאדם אחד ולא חילקו לכמה

¹⁰³⁴ וכן בר"ש ובפירוש הרא"ש ע"ש. ועיין גם תוס' כתובות כז. ד"ה "אין" בסוף דבריו.

¹⁰³⁵ הלויים לא עלו לארץ ולכן קנס אותם עזרא שלא יקבלו מעשר ראשון (ויש דעות מה בדיוק היה הקנס).

¹⁰³⁶ פירוש, עזרא לא קנס לויים עניים.

¹⁰³⁷ ובש"מ"ק לב"מ יא. דן בשאלת התוס' וכתב: "לכן נראה בענין אחר משום דהנותן כל מתנותיו לאדם אחד מביא רעב לעולם כדמשמע בפרק הדר ועירא היאירי היה כהן לדוד מיד ויהי רעב". ויש לעיין האם גירסתו בגמ' היתה "לאדם אחד" ולא לכהן אחד (כגירסתינו) או שהוא למד זאת מדברי הגמ' לגבי כהן שה"ה לכל אדם – ועיין לקמן אות ז' בדברי המאירי.

עניים. אבל את המעשר עני זיכה רבן גמליאל לר' עקיבא בתורת גבאי צדקה שיחלק לכמה עניים. ויש לעיין האם נסיק מכאן שיש יותר להקפיד על חלוקת מעשר עני לכמה עניים מאשר מעשר ראשון, וצ"ע.

סנדקאות

ו. רמ"א יו"ד סימן רס"ה סעיף י"א:

דכל סנדק הוי כמקטיר קטורת (מהרי"ל בשם רבינו פרץ)¹⁰³⁸ ולכן נוהגין שלא ליתן שני ילדים לבעל ברית אחד.

ובביאור הדבר כתב בשו"ת נודע ביהודה מהדו"ק יו"ד סימן פ"ו:

והנראה לע"ד שהר"פ דימה דבר זה למה שאמרו במס' עירובין דף ס"ג אמר ר' אבא בר זבדא הנותן מתנותיו לכהן אחד מביא רעב לעולם וכו'. נמצא שגם האדם בשלו ראוי שלא ליתן הכל לאחד.

וכל זה באדם אחד אבל בעל ברית אחר יכול גם הוא לכבד לכל מי שירצה ומה איכפת לו במה שכבר כבדו איש אחר. ויותר מזה אין להאריך בדבר שכל השורש אינו מן התלמוד.

¹⁰³⁸ ובביאור הגר"א שם כתב: "דבריו אין להם שחר דא"כ מאי טעמא מאדם אחד דוקא ולא יעשה ב' פעמים סנדק לעולם. ומעולם לא ראינו סנדק שמתעשר אלא המנהג הוא על פי צוואת ר"י החסיד סימן מ' [לה]. לגבי קטורת נאמר "חדשים לקטורת" (משנה תמיד פרק ה' משנה ב'). וכתב הרמב"ם בפירוש המשנה ליומא פרק ב' משנה ד': "היו הכהנים מתברכים בהקטרת הקטורת, והיו אומרים שכל מי שמקטיר קטורת מתעשר ומתרבה הונו שני' ישימו קטורה באפך וכו' ונאמר ברכ' ה' חילו ופועל ידיו תרצה, ולפיכך כל מי שהקטיר קטורת לא היו מניחים אותו להקטיר קטורת פעם שניה וישאר זולתו, אלא מקבצין לפייס הקטורת כל מי שלא הקטיר קטורת כלל (ועין גם פירושו במסכת תמיד). ולכן מקשה הגר"א שאם באנו לדמות לקטורת, לא משנה אם נעשה סנדק פעמיים מאותו בעל ברית או מאחרים. ולכן דוחה את הדמיון לקטורת. ובצוואת ר' יהודה החסיד (שמציין אליה הגר"א) נכתב: "לא יעשה לחבירו סנדק לשני בניו אלא אם כן מת אחד" ולא ביאר שם טעם.

יש לעיין בסיום דבריו שכתב "שכל השורש אינו מן תלמוד", והרי הוא עצמו הביא ראיה מסוגיית הגמ' לדינו של רבנו פרץ (שאבא אחד לא יתן סנדקאות לאותו כהן). ונראה שהנו"ב אינו חולק על הראיה מהגמ' שהרי דרכה של תורה ללמוד מענין לענין, רק שלומר שסנדקאות דומה להקטרת קטורת שמעשירה ולכן דבר שיש בו מתנת ממון אין לתת פעמיים לאותו אדם, אין לה שורש מפורש בתלמוד ולפיכך 'אין להאריך' בדבר.

ועוד נראה לומר, שאם אדם נתן סנדקאות לראובן ולאחר מכן פעמיים לשמעון, שוב לא עבר על ההקפדה שלא לתת מתנותיו לאחר, וצ"ע.

צדקותיו לאחד – מדוע לא ?

ז. חידושי המאירי, מהד' מוסד הרב קוק, עירובין סג. :

אמר רבי אבא בר זבדא כל המשגר מתנותיו לאדם אחד מביא רעב לעולם...

בניגוד לגירסת הגמ' שלנו "מתנותיו לכהן אחד" גירסת המאירי היא "לאדם". ובפשטות נוכל לדקדק מדבריו שדברי ר' אבא בר זבדא מעיקרא נאמרו לא רק לגבי כהנים אלא ביחס לכל מתנה¹⁰³⁹. ויש לעיין מה טעם הדבר הן ביחס לכהנים (לעיל אות ב') והן ביחס לשאר נתינות שהוזכרו לעיל (ובמתנות עניים ובצדקה), ובלחם שמים על מסכת אבות פרק ג' משנה ט"ו כתב שיש לחלק:

---

¹⁰³⁹ ועיין אג"מ יו"ד ח"א סימן קמ"ד שדן האם עירא היה כהן משבט הכהנים או שכהן כאן הכוונה שהיה רבו של דוד ודוד שיגר לו מתנות (עיין לעיל אות ב' בדבר רש"י ושם בסוגיא). ועיין בהערה 1037 לגבי גירסת השטמ"ק.

ואע"פ שאמרו כל הנותן מתנותיו לכהן אחד מביא רעב לעולם, זהו בכהן דוקא לפי שיש לו ליטול בבתי הגרנות הרבים ויש לו די פסקו. ועוד ע"כ לא בכל כהן אמרו כן אלא בעשיר דוקא כענין עירא היאירי עם דוד, משא"כ בכהן עני ודאי לא אמרו.

אולם רבים כתבו שבצדקה יחלק לעניים רבים וכתב הב"ח באו"ח סימן תרצ"ה (אות ה') לגבי מתנות לאביונים:

מצוה לחלק ולתת לכל אביון מתנה אחת כי כך כתבו הקדמונים והשכל גם כן יחייב אותו כי מי שיש לו מאה זהובים ליתן לעניים שגדול שכרו כשיחלקם למאה עניים מאשר יתן כל מאה זהובים לעני אחד או לשנים וג' כי זה שנתן למאה החיה מאה נפשות.

כלומר, מעלת החלוקה היא כאשר לכל אחד מהעניים נותנים שיעור שיכול לתת לו 'מחיה' (ולא סך מאד קטן שאין בו כדי 'הלחיות'), ובכך זוכה להחיות עניים רבים (ועיין לקמן בפירוש הרמב"ם למשנה). וכתב הלבוש ביו"ד סימן רנ"ז סעיף ט':

כל הנותן צדקותיו לעני הגון ודאי זכותו מרובה משנותנה לעני שאינו הגון, לפיכך לא יתן אדם כל צדקותיו לעני אחד בלבד, דשמה האחר הגון יותר מזה ויהיה זכותו יותר¹⁰⁴⁰. ועוד שהוא מצער לשאר עניים בזה אם יתן לעולם לאחד.

טעמו הראשון של הלבוש, יסודו בספק שמא לא נתן למי שאינו הגון. אבל אם ידוע שפלוני העני הגון מחבירו, יש מקום לומר שיתן להגון ולא לאחר. ויש לעיין האם טעם זה תקף גם ביחס לכהנים וגם בהם יש מעלה לתת לכהן הגון על פני זה שאינו הגון, רצ"ע.

¹⁰⁴⁰ מכלל דברי הלבוש נראה ש'הגון' אין לו הגדרה מסוימת אלא לעולם יש דרגות ופלוני הגון מפלוני וכו'. ושהוא יותר הגון – מצוה לתת לו יותר. והלבוש לא הזכיר את דיני הקדימה בצדקה (כהן, ת"ח וכדו') ומדבריו נראה, שאינו בא לדון מדיני קדימה המפורשים בהלכה, אלא להוסיף עליהם שגם בקבוצה אליה ראוי לתת – יש להקדים את ההגון ביותר. ולגבי היחס בין דיני קדימה לבין חלוקת צדקותיו לכמה עניים עיין לקמן.

ועל טעמו השני של הלבוש, גם אם הנותן יודע שחלק מהעניים יגנום יותר וחלק פחות, יתן לכולם כדי שלא לצערם ועל פי שיטה זו, יש להרבות לתת למספר עניים גדול ככל האפשר (ועיין לקמן בפירוש המשנה לרמב"ם).

ח. פירוש המשנה לרמב"ם פרק ג' מאבות משנה ט"ו (מהד' הרב קפאח)¹⁰⁴¹:

אחר כך אמר, שהמעלות לא יושגו לפי שיעור גודל המעשה, אלא לפי רוב מספר המעשה. וזה, שהמעלות אמנם יושגו בכפול מעשי הטוב פעמים רבות, ובזה יושג הקנין, לא בשיעשה האדם מעשה אחד גדול ממעשי הטוב, שבזה לבדו לא יושג קנין.

משל זה, שהאדם אם יתן למי שראוי אלף דינר, בפעם אחת ולאיש אחד, לא תושג לו מעלת הנדיבות בזה המעשה האחד הגדול, כמו שתושג למי שיתנדב אלף פעמים באלף דינר, ויתן כל דינר מהם על צד הנדיבות, לפי שזה ייכפל על ידו מעשה הנדיבות אלף פעמים, ויושג קנין חזק, וזה פעם אחת בלבד התעוררה הנפש התעוררות גדולה למעשה טוב, ואחר כך פסקה מזה¹⁰⁴².

¹⁰⁴¹ עיין לעיל אות ד' בפירוש המשנה לגבי חלוקת זרוע לחיים וקובה. אמנם הרמב"ם עצמו לא קשר בין האמור שם לאמור כאן.

¹⁰⁴² יש שחלקו על יסוד הדברים ונקטו שמידת נדיבות נקנית דוקא בנתינה של סכום גדול בבת אחת. וכך כתב בלחם שמים בפירושו לאבות כאן: "מה שכתב בו הר"מ... אינו נראה לי להחזיקו במושלם כי לדעתי הוא בהפך. אדרבה יותר שיש לנותן מאה זהובים בפעם אחת משני צדדים, אם מחמת שכופה יצרו בדבר גדול שהוא חשוב יותר מאד מנותן במאה פעמים שאינו כבוד עליו כל כך ואפילו אם היה נותן בבת אחת אין בה כבישת היצר כמו בנותן אותן לאחד כ"ש אם יחלקם לעתות ולפרקים... ואם מצד המקבל ג"כ טוב יותר שיתן לעני אחד דבר מסוים שיכול להתפרנס בו משיתן להרבה עניים ולא יגיע לאחד מהם מתנה מרובה שתספיק לו ותהא טובה שלמה... ואע"פ שאמרו כל הנותן מתנותיו לכהן אחד מביא רעב לעולם, זהו בכהן דוקא לפי שיש לו ליטול בבתי הגרנות הרבים ויש לו די פסקו. ועוד ע"כ לא בכל כהן אמרו כן אלא בעשיר דוקא כענין עירא היאירי עם דוד, משא"כ בכהן עני ודאי לא אמרו. תדע, שהרי עשו את שאינו זוכה כזוכה במכירי כהונה, מכלל שדבר טוב הוא... דהדבר בהיפך ממה שחשב הר"מ בהניחו כלל זה בהחלט, אם אמנם יצדק בתנאי דהיינו על דרך שאמר בעני המחזר על הפתחים שאין נזקקין לו למתנה מרובה אבל לעני חשוב ונכבד שאינו מיקל בעצמו לחזר אחר הנותנים, טוב לתת לו מתנה מרובה ודבר חשוב משיתנו לו במאה פעמים אם לא שידוע ודאי שכך היא טובתו וכך יפה לחלק פעמים רבות כל פעם דבר מועט משיתנו לו הרבה בפעם אחת ויש לחוש שיפסידנו...".

וכן בתורה אין שכר מי שפדה אסיר במאה דינר או נתן צדקה לעני במאה דינר שהיו די מחסורו, כמו מי שפדה עשרה אסירים, או השלים חסרון עשרה עניים ואפילו בעשרה דינרים. ולזה תקיש. וזה הוא ענין אומרו: לפי רוב המעשה אבל לא על פי המעשה¹⁰⁴³.

למרות שהרמב"ם מדגיש את חשיבות קניית 'מעלת הנדיבות', שיעור הנתינה לעני הינו בר משמעות (וכפי שכתב הב"ח לעיל). אם אדם יחלק את כספו ולכל עני יתן סכום מזערי (שלא תהיה בו תועלת משמעותית) וכל זאת רק כדי לקנות מידת הנדיבות, אין בכך מעלת הנדיבות הנכונה. ולכן מדגיש הרמב"ם שיש לתת לעני 'דינר' ולא פרוטה, שמי שיש לו אלף דינר לא יחלק סכום זה לפרוטות אלא דוקא לדינרים¹⁰⁴⁴ שיש בכך תועלת לעני וקניית מעלת הנדיבות לו עצמו¹⁰⁴⁵.

וכן במקרה של פדיון שבויים שציין הרמב"ם, מדובר שנותן סכום המועיל לפדות את השבוי ולכן יש מעלה לחלק לכמה שבויים ולא לתת רק לשבוי אחד שנוזק לסכום גדול וזאת לא רק בגלל המעלה של שחרור רבים כנגד אחד, אלא גם בגלל קניית מעלת הנדיבות אצל הנותן, אבל כל זה רק אם יש נתינה משמעותית למקבל.

---

¹⁰⁴³ בפדיון השבויים מדגיש הרמב"ם את התועלת ולא דוקא את מידת הנדיבות עליה דיבר לעיל.
¹⁰⁴⁴ תוספות יום טוב, פאה פרק ח' משנה ח': "לפי שדינר שיעור חשוב". וכתב על כך "וכן בתורה" ולא ביאר מה כוונתו. ושמא רצונו לומר שכך גם במצוות התורה שזוכה לקיים עשר פעמים מצוות פדיון שבויים במעט כסף, ולא פעם אחת בהרבה כסף שנחשב לו רק מצוה אחת. ובפירוש מגן אבות כאן כתב בשם הרמב"ם בעיקר דבריו: "רבנו משה... כמו ענין הצדקה, כי מי שנותן אלף זה לצדקה באלף פעמים, וזה לפי רוב המעשה, שנותן אותם בהרבה פעמים ובכל פעם ופעם יש לו התעוררות לעשות מצוה, וזה שנותן בפעם אחת, אעפ"י שנותן באותו פעם כל מה שנותן חבירו בפעמים רבות, לא התעורר במצוה אלא פעם אחת, על כן אין שכרו כי אם שכר פעם אחת, והאחר יש לו שכר הרבה פעמים, כי הקדוש ברוך הוא אינו מקבל מהאדם אלא רצונו הטוב, בין שיתן הרבה בין שיתן". ולא הזכיר ממעלת הנדיבות כי אם במספר המצוות שקיים.
¹⁰⁴⁵ ולעיל ציינו לדברי הב"ח שכתב באו"ח סימן תרצ"ה אות ה' (בלא שהזכיר במפורש את דברי הרמב"ם): "מצוה לחלק ולתת לכל אביון מתנה אחת כי כך כתבו הקדמונים והשכל גם כן יחייב אותו כי מי שיש לו מאה זהובים ליתן לעניים שגדול שכרו כשיחלקם למאה עניים מאשר יתן כל מאה זהובים לעני אחד או לשנים וג' כי זה שנתן למאה החיה מאה נפשות". ונראה לדקדק מדבריו שמדובר במתנה שיש בה כדי להחיות ואז יש מעלה בחלוקתה לרבים וכמבואר בפנים. אמנם טעמו של הב"ח הינו מחמת העניים ולא הזכיר את מעלת קניית הנדיבות של הנותן.

ובמגן אברהם סימן תרצ"ה ס"ק י"ב (ובמשנ"ב ס"ק י"ט) כתב לגבי פורים: "נ"ל דבעניים הקפידו ליתן לשני עניים דמצוה לחלק משא"כ בעשיר (=למשלוח מנות) דדי כשנותן לאחד (ובמחצה"ש ציין לב"ח). ועיין לקמן בתשובת החת"ס באות יב.

והרמב"ם לא הזכיר את סוגיית הגמ' בעירובין (אות ב') שלא יחלק מתנותיו לכהן אחד (אף שבפירוש המשנה דן על כך – אות ג'), ויש לעיין האם הדבר מלמד שלשיטת הרמב"ם מדובר בשתי הנהגות שונות שנובעות מטעמים שונים (שלא פירט במסכת חולין) או שהעובדה שלא הזכיר אין להסיק ממנה דבר לגבי הטעם – ועיין לקמן אות יי¹⁰⁴⁶.

ט. נמצא שבפנינו מספר טעמים למעלת חלוקת הצדקה לכמה עניים:

- מחייה עניים רבים (ב"ח).
- שמא האחר הגון יותר (לבוש).
- שלא לצער לשאר העניים (לבוש).
- כדי שהנותן יקנה מעלה הנדיבות (פירוש המשנה לרמב"ם).

ניתן להציע השלכות למעשה מטעמים אלו. כגון, אם ידוע שפלוגי הגון, אין מניעה מלתת לו את כל צדקותיו. אם עניים אחרים אינו יודעים שהוא נותן צדקה בסתר לפלוגי, אין מניעה מלתת לו את כל צדקותיו. ואם נותן בפעם אחת לגבאי צדקה שיחלק לרבים, הוא לא יזכה בכך למידת הנדיבות על פי הרמב"ם, אולם לפי טעמי הלבוש הועילו מעשיו¹⁰⁴⁷. ועיין לקמן באות יב.

¹⁰⁴⁶ יש מקום לחלק בין מתנות כהונה ומתנות עניים שתורה כבר זיכתה לכהנים ולעניים לבין צדקה שאדם נותן מנדבת ליבו. ובשו"ת מנחת יצחק חלק ו' כתב שבמתנות כהונה ותרומות ומעשרות הבעלות היא של הכהן והלוי ולבעל הבית יש רק טובת הנאה למי למחלק ומעין גבאי צדקה לעומת מי שמחלק צדקה מכספו שלו. וביאר שיש מקום לומר שדוקא בדברים ששייכים מעיקרא לכהנים או ללווים לא יחלק לרבים (ואולי הטעם הוא שכיון כולם שותפים, יש לתת להרבה מהם ומסתבר שכל עוד שיש טעם בחלוקה לכמה מתנות) אבל בצדקה שנותן משלו, הוא מחליט מי יזכה.

¹⁰⁴⁷ עיין שו"ת להורות נתן חלק ב' סימן ק"ב, שנקט שלפי שיטת הרמב"ם 'מעלת הנדיבות' נקנית בשעת ההפרשה ולא בשעת הנתינה בפועל ולכן אם הפריש סכום גדול לצדקה בפעם אחת, אף אם הוא עצמו מחלקו לכמה עניים, לא קנה מעלת הנדיבות ועי"ש ולקמן אות י'. ובשו"ת משפטי עוזיאל כרך ב' יו"ד סימן מ"ד כתב: "באשר לשאלתו במכתבו זה אם יוצא ידי חובתו במצות ישוב הארץ וביותר בזמן זה שיש בה גם משום פדיון שבויים של פליטי השמד, בנתינת מעשר ממונו לקופת קרן קיימת. נראה לי ודאי שאין כסף המעשר פוטר ממצות צדקה לעניים ופדיון שבויים אם ידו משגת. כי המעשר הוא מצוה נוספת על מצות הצדקה היסודית שבתורה. והטוב והישר הוא לתת מכסף המעשר גם לצדקה לעניים וגם לקפת קרן קיימת לישראל,

י. על פי שיטת הרמב"ם בפירוש המשנה שמעלת הנדיבות נקנית אם מחלק אלף פעם ולא בפעם אחת, יש אפשרות לתת אלף פעם לאותו עני עצמו (כל יום קצת וכדו'), שהרי המטרה היא לחנך את האדם לתת וא"כ אין מעלה לתת להרבה עניים יותר מאשר לעני אחד ובלבד שיתן בפעמים רבות. ואכן הרמב"ם לא כתב לתת את אלף הדינרים להרבה עניים אלא כתב "שיתנדב אלף פעמים באלף דינר ויתן כל דינר מהם על צד הנדיבות"¹⁰⁴⁸.

ונראה שזו הסיבה שהרמב"ם לא ציין כאן לסוגיית הגמ' בעירובין (אות ב') לגבי חלוקת מתנות כהונה לכמה כהנים, כיון שבמתנות כהונה אין קנין של מידת הנדיבות כלל, שהרי אינו נותן מרצונו אלא תורה היא שחייבתו לתת וממילא ברור שטעם החלוקה לכמה כהנים אינה מועילה למידת הנדיבות של הנותן שהרי בחלוקה לכמה כהנים אינו מוסיף נתינות נוספות אלא רק מחלק לכמה חלקים את אשר נצטווה לתת¹⁰⁴⁹.

ועל פי דרך זו נראה שלשיטת הרמב"ם אם אדם נדר בפעם אחת סכום גדול לצדקה ועתה רוצה לחלקו, אין מעלה לחלקו לעניים מרובים שהרי עתה הוא חייב לתת את מה שהתחייב מקודם והחלוקה לעניים מרובים לא תוסיף לו במידת הנדיבות שהמעלה של מידת הנדיבות נקנית רק אם מעיקרא בכל פעם ידור יתן סכום קטן לצדקה בה אחר זה (ועיין לקמן אות יב).

חלוקה לעניים מרובים לאחר שעת ההקדשה

יא. הגהות מרדכי כתובות פרק א' אות רצ"ה :

כדי שלא יהיו כל צדקותיו לעני אחד, וכמו שכן פסק מרן ז"ל : לא יתן אדם כל צדקותיו לעני אחד (יו"ד ס' רנ"ז סעיף ט). ומסתברא לומר שהוא הדין שלא יתן כל צדקותיו לצדקה אחת. לקיים מצות צדקה לפי יכולתו והישג ידו ולכאורה תלוי בטעמים הנ"ל.

¹⁰⁴⁸ אמנם בהמשך דבריו הוא דן על פדיון עשרה אסירים לעומת פדיון אסיר אחד ומעדיף את פדיון העשרה אולם שם הוא דן "מצד התורה" ולא מצד מידת הנדיבות וכתב זאת רק ש"מזה תקיש" כמבואר בדבריו.
¹⁰⁴⁹ עיין הערה 1047.

ראובן נדר בעת צרה מעות ובגדים לעניים וכאשר נתרפא חילק המעות
 מיד ועל הבגדים שאלו אי זו [עדיף או] יחלק הבגדים ולא יספיקו כי
 אם למעט או יש למכור הבגדים ויספיקו לרוב עניים דמיהן ?

נראה דאמדינן דעת הנותן... כל שכן הכא שהנותן לפנינו ותולה דעתו
 בדעתו דאמרינן דלמצוה רבה איכוון. וראיה מפרק כל כתבי הקדש
 א"ר יוסי יהא חלקי מגבאי צדקה ולא ממחלקיה ופי' ר"י לפי
 שהמחלקים עליהם לבדוק לפי הצורך ופעמים שדעתם קרובה לאחד
 יותר ונותנים לו יותר מן הראוי¹⁰⁵⁰. ועוד בסמ"ק בסי' רמ"ז פרנסת
 עניים קודם לכסות משם הגאונים... אפילו אמר הנותן בהדיא יחלקו
 בגדי להם אפי"ה נראה שמותר לשנות לדבר מצוה דעדיפא כדפרי'...

שני טעמים גורמים לכך שעדיף למכור את הבגדים ולחלק את המעות:

- המעות יחולקו לעניים רבים יותר מאשר הבגדים.
- כסף למזונות קודם לבגד לכסות.

ובמקרה שלפנינו שני התנאים מתקיימים (יותר עניים וחלוקה למזונות) אולם יש
 לעיין האם כל טעם עומד בפני עצמו והב"י ביו"ד סימן רנ"ט ד"ה "כתוב בהגהות"
 הביא את דבריו בקצרה:

ושאל אם יחלק הבגדים לעניים ולא יספיקו כי אם למעט או ימכרן
 ויספיקו דמיהם לרוב עניים והשיב דיחיד יכול לשנות צדקה לדבר
 מצוה...

הב"י לא ציין לטעם של מעלת חלוקת המעות למזונות על פני הכסות, ורק ציין את

¹⁰⁵⁰ שבת דף קיח: .

האפשרות לחלוקה ליותר עניים¹⁰⁵¹ ומשמע שלשיטתו די בטעם זה בפני עצמו אולם לא כתב זאת כדבר מחייב.

יב. על פי הטעמים שנאמרו לעיל (עיין אות ט') במעלת חלוקת הצדקה לכמה עניים, יש לעיין האם הם מתקיימים בנידון עליו מדבר ההגהות מרדכי.

נראה שטעמיו של הב"ח והלבוש אכן מתקיימים שעתה יתן ליותר עניים ויש סיכוי שיתן לעני הגון וכן לא יצער עניים אחרים. אמנם על פי טעמו של הרמב"ם שהמטרה היא להקנות את מידת הנדיבות, יש מקום לומר שמידת הנדיבות היא בשעת הפרשה וההקדשה שהיא היתה מקודם (בשעת מחלתו) ועתה שבא לחלק אין כאן תוספת נדיבות ולשיטתו אין מעלה במכירת הבגדים שהרי לא תקנה מידת נדיבות לנותן (ועיין אות י'¹⁰⁵²).

ובשו"ת חת"ס חו"מ סימן דן אודות אדם שצוה על בנו לתת מעזבונו סכום של ארבע מאות זהובים שיעשה בהם קרן¹⁰⁵³ שרווחים בסך עשרים זהובים ינתנו לשני לומדי תורה שילמדו בביתו. והבן שכר שלשה לומדי תורה ורוצה לחלק את העשרים זהובים בין שלשתם, ובדיונו שם כתב החת"ס:

אף על פי שדעת האב לתת רק לשנים... אפילו הכי יכול הבן לשנות ולחלק וס"ל מצוה לחלק עדיף וכמ"ש מג"א סימן תרצ"ה ס"ק י"ב¹⁰⁵⁴...

כלומר, למרות שהאב הקדיש מקודם, יש מעלה בחלוקה אף לאחר מכן ומסתבר

¹⁰⁵¹ והרמ"א בסימן רנ"ט סעיף א' כתב: "וכן אם הקדיש כלים, יכול למוכרם לפני ג' בקיאים בשומא ונותן דמיהם לצדקה (ב"י בשם הגהה מרדכי דכתובות)". וע"ע בשו"ת להורות נתן חלק ב' סימן ק"ב וחזון נחום חלק א' סימן ע"ח.

¹⁰⁵² ועיין בהערה 1047.

¹⁰⁵³ על צד היתר עיסקא ועי"ש בחילוקים השונים

¹⁰⁵⁴ עיין הערה 1045.

שאינ בכך קניית מידת הנדיבות שהזכירה הרמב"ם בפירוש המשנה שהרי הסכום קצוב מראש. אמנם החת"ס ציין למג"א שכתב שמצוה לחלק למרות שהמג"א דן על מי שעתה מוציא מכיסו ונותן ולא בדבר שהוקדש מעיקרא, ומשמע שסובר שיש מעלה בחלוקה לרבים לא (רק) מהטעם של קניית מעלת הנדיבות.

פסק הרמב"ם ביד החזקה / פסק השו"ע

יג. בפירוש המשנה הרמב"ם ציין להקפדה שלא לתת מתנות כהונה לכהן אחד וגם למעלה שלא לתת כל צדקה שלו לעני אחד וכמבואר לעיל (אות ג', ח'), ביד החזקה הרמב"ם לא הזכיר כלל מענין זה ויש מי שכתב שחזר בו (לעיל אות ד') ונראה שנקט שדברי רבי אבא בר זבדא (אות ב') אינם להלכה¹⁰⁵⁵.

השו"ע בדין חלוקת מתנות כהונה של זרוע לחיים וקיבה (יו"ד סימן ס"א) לא ציין שלא יתן את מתנותיו לכהן אחד¹⁰⁵⁶ אולם בהלכות צדקה ביו"ד סימן רנ"ז סעיף ט' כתב:

לא יתן אדם כל צדקותיו לעני אחד בלבד¹⁰⁵⁷.

אמנם השו"ע לא פירט ביחס לספק שהעלינו באות ג', וצ"ע.

¹⁰⁵⁵ בשו"ת אגרות משה יו"ד ח"א סימן קמ"ד ביאר את סוגיית הגמ' וכתב שרוב המנוגא חולק על רבי אבא בר זבדא והרמב"ם נקט כשיטתו אולם לא הכריע בדבר, עי"ש. ועיין הערה 1032. ועיין גם במעשה רוקח על הרמב"ם פרק י' ממתנות עניים הלכה י"ז.

¹⁰⁵⁶ אמנם השו"ע שם בסעיף ט' הדגיש את ההיפך, שלא יפחות מלתת לכהן ממתנה חשובה: "לא יחלקם להרבה כהנים, שצריך לתת לכל אחד דבר חשוב כדי נתינה, אלא נותן זרוע לאחד וקיבה לאחד ולחיים לשנים. ובשור הגדול יכול לחלק הזרוע לשנים, לכל אחד פרק אחד".

¹⁰⁵⁷ ויש לעיין מדוע לא הזכיר דין זה גם בדין מתנות כהונה ששם הוא יסוד הדין? בביאור הגר"א כאן (אות ט"ז) ציין לדברי תוס' בקידושין (אות ה') כמקור לדברי השו"ע ושם מדובר על אי חלוקת מעשר ראשון מעשר עני לאותו אדם ממחמת דינו של ר' אבא בר זבדא (אות ב') שדן על מתנות כהונה. ובדוחק היה מקום לומר שאם השו"ע נקט שהעיקר כגירסת המאירי (לעיל אות ז') שר' אבא לא דן על מתנות כהונה במיוחד כי אם על נתינת מתנות, הרי שכתב זאת בהלכות צדקה ומשם נסיק לשאר הלכות, וצ"ע.

צדקותיו לעני אחד – כשיש עניים שיש להם דין קדימה / שיטת ערוך השלחן

יד. יש לעיין האם מי שנותן לקרוביו אינו צריך לתת לשאר עניים וכן האם ההקפדה שלא לתת כל צדקותיו לעני אחד, נאמרה גם כאשר לאותו עני יש דין קדימה, כגון שהוא קרוב או בן עיר או שגם במקרה זה לא יתן כל צדקותיו לעני אחד (לקמן אות יז בעז"ה) ?

וכתב על כך בערוך השלחן יו"ד סימן רנ"א סעיף ד':

קשיא לי טובא, דאם נאמר דברים כפשוטן דאלו קודמין לאלו ואלו לאלו דהכוונה שאין צריך ליתן כלל למדרגה שאחר זה ולפי"ז הא הדבר ידוע שלכל עשיר יש הרבה קרובים עניים וכ"ש לבעה"ב שהצדקה שלו מועטת¹⁰⁵⁸ וא"כ לפ"ז אותם העניים שאין להם קרובים עשירים ימותו ברעב ואיך אפשר לומר כן ?

ולכן נלע"ד דבירור הדברים כך הם דבוודאי כל בע"ב או עשיר הנותן צדקה מחוייב ליתן חלק לעניים הרחוקים אלא דלקרוביו יתן יותר מלשאינו קרוביו וכן כולם כמדרגה זו.

לכאורה יש מקום להשיב על דבריו ולומר, שאלו שאין להם קרובים יתנו להם מקופת הצדקה. אמנם מכלל דברי בעל ערוה"ש נראה שמי שיש לו קרובים פטור מלתת לקופת הצדקה הכללית¹⁰⁵⁹ ולכן לא יוותר דבר לעניים שאין להם קרובים

¹⁰⁵⁸ האם זו 'גזירה משמים' שלכל אדם יהיו קרובים עניים ? ובפשטות בזמן שהפרנסה מצוייה תתכן מציאות בה לאדם לא יהיו קרובים עניים, ועיין בפרק הדין על 'הקדמת אחים/קרובים ליד ציון הערה 831.

¹⁰⁵⁹ עיין ליד ציון הערה 37 שחייב הפרשת הצדקה מוטל תחילה על הקרובים. בשו"ת אג"מ יו"ד סימן קמ"ד האריך לדון בשאלה דומה (להפריש צדקה לאח שילמד תורה ולתת לו כל הצדקה) וכתב: מ"מ אין מן הראוי לפטור עצמו בזה מכל הצדקות והחזקת הישיבות כי לבד שאין ליתן כל צדקותיו לעני אחד... ועי"ש שנו"נ בדברי הש"ך וסיים: "שיהיה בזה חילול השם שבני אדם לא יאמרו שנותן לקרובו אלא יאמרו שאין חוששין למצות צדקה והחזקת תורה וגם יגרמו שאחרים לא יתנו, לכן יעשו שהחלק הגדול יפרישו עבור אחיהם וחלק צדקה יתנו לשאר הצדקות והחזקת הישיבות ובזה יקיימו המצוה כהוגן וקדוש שם שמים". ובשו"ת תשובות והנהגות חלק א' סימן תקס"ה ג"כ חשש לחילול השם, עי"ש.

(אם קדימה פירושה לתת רק לקרובים ולא לאחרים), וכך הוא ביאר בערוה"ש יו"ד סימן רנ"ז סעיף ט"ז:

ורק הגבאי צריך ליזהר שלא ירבה ליתן לקרוביו יותר מלשאר עניים שהרי אין הצדקה שלו, דוודאי מי שנותן צדקה מכיסו יכול להרבות לקרוביו כפי מה שירצה, ולא גבאי צדקה.

ואף גם הנותן מכיסו לא יתן כולו לעני אחד אלא לזה מעט ולזה מעט וכך אמרו חז"ל [עירובין ס"ג]. כל הנותן מתנותיו לכהן אחד מביא רעב לעולם. וגם יזהר הגבאי שהעני שיש לו קרובים עשירים בעיר שלא יתן לו מקופת הצדקה אלא קרוביו יפרנסוהו ואף על גב שהעשירים נותנים להקופה, מ"מ לא יתן לו מזה דהקופה שייך לעניים שאין להם קרובים עשירים¹⁰⁶⁰.

כלומר, עני שיש לו קרובים קרוביו יפרנסוהו ומי שאין לו קרובים יקבל מקופת הצדקה ולכן גם מי שנותן לקרובים, יתן לקופת הצדקה עבור אלו שאין להם קרובים. אמנם עיין לקמן בדברי האו"ז באות טז שאם נותן לקרובים, נותן רק להם ולא לאחרים ואילו גן המלך נוקט כערך השלחן (לקמן אות טז). אמנם לשיטתו נראה שמי שנותן צדקותיו לבני עירו, אינו צריך לתת לעניי עיר אחרת, כיון שמסתבר שעיר אחרת יהיה מי שיתן להם וכל כיוצ"ב.

ויש לעיין בכוונת דברי ערוה"ש בסימן רנ"ז האם הדין שלא יתן צדקותיו לעני אחד, הוא יסוד דינו של ערוה"ש בסימן רנ"א שלא יתן רק לקרובו אלא גם לשאר עניים. או שהדין שלא לתת כל צדקותיו לעני אחד נאמר בסתם עני אבל לקרוב יכול לתת לו הכל, ואע"פ כן לא יעשה כן כדי שיהיה מי שיפרנס אחרים וצ"ע.

---

¹⁰⁶⁰ עיין מרדכי ב"ב סימן תצ"ד (מחנה אפרים צדקה א') ולקמן באור זרוע.

צדקותיו לעני אחד ולקרוביו – על פי דין מעשר עני

טו. אדם שיש לו מעשר עני שנמצא בשדה, עליו לתת אותו לכל עני שבא לקחתו ואינו יכול לעכב מעשר זה לעני אחר¹⁰⁶¹. ולמרות זאת נאמר בפרק ח' משנה ו':

היה מציל, נוטל מחצה ונותן מחצה (רע"ב: שאין רוצה לחלק לעניים שבאו כל מעשר עני שבידו ורוצה להציל לקרוביו העניים)¹⁰⁶².

מעשר עני הינו חיוב התורה לנתינה לעניים ואינו התנדבות של אדם מעצמו ואע"פ כן יש לבעל השדה לתת מחצית לקרוביו. ובמשנה לא מפורש האם הדין של מחצה לקרוביו הינו תקנת חכמים או דין תורה וכן האם לולי דין המשנה היה אסור בכלל לתת לקרוביו או שלולי דין המשנה היה יכול לתת הכל לקרוביו, וצ"ע.

עוד מוכח מלשון המשנה שבמקרה של מעשר עני אינו חייב לתת דוקא לקרוביו אלא הדבר תלוי ברצונו (עד מחצה), ויל"ע מדוע והרי לקרובים יש זכות קדימה, ושמא בחלוקה בשדה לא נאמר חיוב הקדמה לקרובים או שדין קדימה נאמר בצדקה כשנותן מעצמו ולא בחיוב מעשרות מהשדה¹⁰⁶⁴ או כשיטת גן המלך לקמן שאף כשמקדים לקרוביו לא יתן להם כל צדקותיו¹⁰⁶⁵.

טז. ספר גן המלך סימן ע':

¹⁰⁶¹ אבל בביתו יכול לחלק למי שירצה – רא"ש פאה פרק ח' משנה ה', רמב"ם פרק ו' מהלכות מתנות עניים הלכה י'. ובמשנה שם מבואר שהדין שלפניו הינו גם בחלוקה לכהנים ולויים.

¹⁰⁶² וכך כתב בפירוש המשנה לרמב"ם: "ואם רצה למעט מאותו המעשר שאצלו ולתת לקרוביו ומכיריו רשאי לקחת חצי מעשר עני שאצלו ונותנו לקרוביו העניים, ונותן החצי השני לעניים שעברו עליו, וזה הוא ענין אמרו היה מציל נוטל מחצה ונותן מחצה". וברמב"ם בפרק ו' מהלכות מתנות עניים הלכה י"א כתב: "היה לו מעשר בגורן ורצה ליתנו לעני קרובו או מיודעו, יש להפריש מחצה ליתנו לו, והחצי מחלקו לכל עני שיעבור כשיעור שאמרנו".

¹⁰⁶³ ובתוספתא בפרק ד' שיטת אבא יוסה בן דוסתאי משום רבי לעזר שיוכל להשאיר לקרוביו שני שליש.

¹⁰⁶⁴ עיין הערה 832.

¹⁰⁶⁵ ולשיטת הגר"א ביו"ד סימן רנ"א ס"ק י"ח דין זה הנו רק במעשר עני לא בצדקה, עי"ש.

מי שיש לו עניים קרובים נראה שיכול לחלק הצדקה שדרכו ליתן מחצה לקרוביו ומחצה לעניי עולם, וראה מפרק ח' דפאה משנה ו'.

כלומר דין 'מחצה לקרוביו' הינו דין כללי הן במעשר עני והן בצדקה, שלא יתן לקרוביו יותר ממחצה¹⁰⁶⁶. ויסוד דבריו כשיטת ערוה"ש לעיל אות יד (רק שערוה"ש לא ציין לראיה ממסכת פאה וגם לא ציין שהשיעור הוא מחצה). אולם האור זרוע בהלכות צדקה סימן כ"ב ציין לדברי המשנה במסכת פאה והסיק ממנה שלא כשיטת גן המלך:

ומכאן אני המחבר למד על אדם שעושה את ממונו או נתן כך ממונו לצדקה שיכול ליתן לקרוביו מאותה צדקה או מאותו מעשר עד מחצה... ורואה אני שהדברים ק"ו ומה מעשר עני שהתורה זכתה לעניים וחייב בעל השדה לעשר אפילו הכי נותן לקרוביו, הצדקה שאדם נותן מדעתו לא כש"כ שיתן לקרוביו עד חצי.

ונראה בעיני דוקא שהפריש הצדקה כדי לחלק בין עניי העיר או בין עניים דעלמא אז לא מצי ליתן לעניי קרוביו אלא למר מחצה ולמר שני חלקים. אבל אם הפריש הצדקה בסתם ולא גילה בדעתו בשעת הפרשה שיש דעתו לחלקה בין עניי העיר ובין עניים דעלמא, זכו בה קרוביו עניים כי מסתמא כל הנותן צדקה על דעת התורה נותן והתורה אמרה ענייך קודמין לעניים אחרים ועוד הואיל והוא עשיר קרובים העניים אינם מוטלים על הגבאי שבעיר לפרנסם כי אם עליו כדפריש' לעיל נמצא שזו הצדקה שלהם היא הלכך הם זכו בה כך נראה בעיני אני המחבר¹⁰⁶⁷.

לשיטתו, אם נודר לצדקה סתם, הכל לקרובים כי כך דין תורה ואם אמר לעניי העיר,

¹⁰⁶⁶ ומשמע מדבריו שלא רק בשדה אלא גם בבעל בית המחלק בתוך ביתו.

¹⁰⁶⁷ וכדבריו בקצרה בריקנאטי סימן כ"ג. ועיין באו"ז בסימן כ"ג ובדגש שבסיום התשובה שם, לקט יושר סוף הלכות צדקה.

מחצה לקרובים על פי דין המשנה במסכת פאה. ומשמע לכאורה מדבריו, שאם נדר לצדקה בסתם ולאחר מכן ירצה לתת לעניים שאינם קרוביו, אין לו היתר לעשות כך כיון שכבר זכו עניים בממון זה ! וצ"ע.

ולמדנו מדבריו שדין 'מחצה לקרוביו' נאמר במעשר עני ובצדקה שנדר לעני העיר. אבל אם נותן לקרוביו נותן הכל רק להם ולא לאחרים ולא כשיטת ערוה"ש לעיל אות יד שכתב שאף הנותן לקרוביו יתן גם לאחרים¹⁰⁶⁸.

כל צדקותיו לאחד מבין קרוביו / ביחס לעניים אחרים

יז. כאמור לעיל נחלקו הפוסקים האם מי שנותן לקרוביו יתן להם את כל צדקותיו (או"ז, גן המלך) או רק את רוב הצדקה יתן לקרוביו (ערוך השלחן). לקמן נדון האם יכול לתת הכל לקרוב אחד או עליו לתת לכמה קרובים. וכתב על כך באור זרוע, צדקה סימן כ"ד¹⁰⁶⁹ :

...כל הנותן מתנותיו לכהן אחד מביא רעב לעולם... מיכן למדו רבותיי שאין לאדם ליתן כל צדקותיו לקרובו אחד ולהניח שאר קרוביו. וגם לא לאדם אחד ולהניח שאר בני אדם.

כלומר ההקפדה שלא לתת לאדם אחד, תקפה גם בקרובים ולכן יתן לכמה קרובים, אולם אינו חייב לתת לאחרים שאינם קרובים וכשיטתו לעיל (אות טז). ונראה לדייק מדבריו שאם יש לו רק קרוב אחד אינו חייב לתת לאחרים שאינם קרובים שמעלת קרובים גוברת¹⁰⁷⁰, אבל נראה שלשיטת ערוה"ש לעיל (אות יד) עליו לתת גם לאחרים.

¹⁰⁶⁸ ובביאור הגר"א יו"ד סימן רנ"ז ס"ק י"ח כתב שדין המשנה בפאה נאמר רק במעשר עני.

¹⁰⁶⁹ והו"ד במדרכי ב"ב תק"ב, ב"י יו"ד סימן רנ"ז בשם המרדכי.

¹⁰⁷⁰ וכן כתב בצדקה ומשפט פרק ג' ס"ק כ': "משמע שלהניח לשאר עניים אין קפידא". ועיין שו"ת אג"מ יו"ד חלק א' סימן קמ"ד.

ודבריו אלו הובאו להלכה בקצרה בדברי הש"ך ביו"ד סימן רנ"ז ס"ק י"ט:

(לא יתן כל צדקותיו לעני אחד בלבד) או לקרוב אחד ולהניח שאר הקרובים

יח. שו"ת חת"ס יו"ד סימן רכ"ט:

נשאל נשאלתי מההוא מרבנן דדחיקא שעתא טובא לאבותיו... והבן אין ידו משגת לתת להם כל צרכם כי טיפולו וצרכי ביתו מרובים מהו שיכול ליתן להם מעשרו שרגיל להפריש מממונו מבלי תת לשום עני אחר הן קרוב הן רחוק עד שיתפרנסו אבותיו בכבוד בריווח ולא יכשל במה שאחז"ל כל הנותן מתנותיו לעני א' מביא רעב לעולם... ?

לע"ד לא מבעי דאיסורא ליכא אלא חיובא נמי איכא ואינו רשאי לתת מעשרו לשום עני טרם שיהיה לאבותיו מסת די פרנסתם...

אף על גב דבשאר עניים קרובים מצוה לחלק אבל באביו צריך ליתן לו את הכל. והטעם נראה פשוט דהאיכא למ"ד נמי משל בן ונהי דלא קיי"ל כוותי' אלא משל אב, מ"מ פשוט דלאו דוקא משל אב אלא שלא יהיה בו חסרון כיס לבן וכיון דהאי מעות צדקה אין בו חסרון כיס לבן כלל והוא ממון שאין לו תובעים ורק טובת הנאה להבן וממילא מחויב לתתו לאב משום מצות כיבוד...

תבנא לדיננא דלמאי דקיי"ל דאם אין לו לבן מותר ליתן לאביו מעשרו א"כ ממילא חייב ליתן לו כל מעשר וצדקה שיש לו ליתן עד שיהיה לאב די מחסורו אשר יחסר לו...¹⁰⁷¹.

¹⁰⁷¹ בכמה תשובות נזקק החת"ס לדין קדימה. בשו"ת חת"ס יו"ד סימן רל"א כתב שמי שהתחייב לתת מזונות לזוג שיאכלו על שולחנו שש שנים, שאף אם מעיקר היה דעתו לחייב עצמו ממעות מעשרותיו יכול לתת להם אבל 'שפיר דמי' שיתן מחצה לעניים ומחצה לזוג וזאת על פי המשנה בפאה הנ"ל. אבל אם מעיקרא לא חשב

סיכום

יט. העולה מהאמור לעיל:

- בגמ' מבואר שאין לתת מתנות כהונה לכהן אחד (אות ב').
- בנתינת זרוע לחיים וקיבה כתב הרמב"ם בפירוש המשנה שלא לתת לכהן אחד אחד בפעם אחת (פירוש המשנה הרגיל) או שלא יתן תמיד לאותו כהן (מהד' הרב קפאח) ובמשנה תורה לא הזכיר דין זה כלל (אות ב'-ד').
- לשיטת תוס', רבן גמליאל הקפיד של לתת מעשר ראשון ומעשר עני לאותו אדם מכח דין הגמ' הנ"ל (אות ה').
- יש שהקפידו שאותו אב לא יתן פעמיים סנדקאות לאותו כהן (אות ו').
- לא יתן כל צדקותיו לעני אחד וכמה טעמים בדבר ויש ביניהם חילוקי דינים, כגון, האם בכל פעם שיש לו צדקה יחלק לכמה עניים או שרק יקפיד שלא תמיד לאותו עני (אות ט'-יב).
- הרמב"ם לא הזכיר שלא לתת צדקותיו לאדם אחד והשו"ע פסק כך להלכה (אות יג).
- לשיטת האו"ז, הנותן לקרוביו אינו צריך לתת לאחרים כלל ואילו לערוה"ש יתן גם לאלו שאינם קרובים אולם נראה שהנותן לעניי עירו אינו צריך לתת לעניי עיר אחרת (אות יד-טז).
- הנותן לקרוביו לא יתן רק לאחד מהם, אבל אם יש לו רק קרוב אחד עני, יתכן שיכול לתת רק לו אמנם לשיטת ערוה"ש יתן גם לאחרים. וכאשר נותן לאביו או לאמו יתן הכל ממצות כיבוד אב ואם (אות יז-יח).

על כך אסור לו לתת כלום ממעשרותיו. ובשו"ת חת"ס חו"מ סימן קכ"ו כתב שאם הותיר אדם הרבה כסף אחר מותו, מסתבר שלא התכוון לתת סך עצום לעניי עירו או לשנים שלשה פסולי עדות אלא יתן גם לעניים אחרים ולקרובים יותר רחוקים. ובסימן קכ"ז שם פירש שעניי עירך קודמים מסתמא לא התכוון כי אם למרובים שמצוה לחלק לרבים (ומשמע מדבריו שאם אין די לקרובים או לעניי העיר לא יתן לאחרים, וקצ"ע). ועי"ש גם בסימן קי"ב.

נתן צדקה שלא על פי סדרי הקדימה

הקדמה / ביאור הספק

א. ספר חסידים סימן שכ"ד:

עשיר אחד היה מחלק מעות לעניים לצדקה והיה נותן ביד הגבאי והיה לו אח עני וקרוביו עניים. אמר לו החכם כל מה שאתה נותן לעניים לגבאי נחשב צעקה כי טוב שתתן לאחיד ולקרוביך העניים¹⁰⁷².

"נחשב צעקה" - ובפשטות צעקה ולא קיים מצות צדקה כלל¹⁰⁷³. אולם מהמשך דבריו "כי טוב שתתן..." לכאורה נדייק שזה רק בבחינת 'טוב' אבל העובדה שנמנע מלתת לקרוביו ונתן לאחרים אינה מלמדת שלא קיים מצוות צדקה¹⁰⁷⁴.

---

¹⁰⁷² עיין גם בדבריו ליד ציון הערה 477 ובדבריו בסימן אלף ל"ט. ויש לעיין האם על הגבאי ליטול את מה שנתן ולתת הכל לקרוביו של העשיר (כפי שהעשיר היה אמור לעשות) או יחלק כסף זה ככל צדקה שבעיר. ועיין בפרק הקודם בדברי האו"ז באות טז, שאם נדר לבני העיר והמעות עדיין אצל הנודר, לא יכול לתת הכל לקרוביו אלא עד מחצה. וא"כ לשיטה זו ברור שאף לגבאי אסור לתת לקרוביו של הנותן יותר ממחצה. אולם יותר מסתבר שלאחר שהגיעו המעות ליד הגבאי הרי זו ככל צדקה של בני העיר ובמיוחד אם ננקוט בסדר הקדימה אינו מפקיע מצוות צדקה.

¹⁰⁷³ אם ננקוט שלא קיים ממצוה כלל, יש לעיין מה דינו של אדם שנתן שלא על פי סדרי הקדימה כיון שלא ידע מהם ועתה נודע לו שהיה צריך לתת לאדם אחר ומה שנתן לא נחשב צדקה, האם יכול לתבוע בחזרה מדין 'צדקה בטעות' ואף אם נאמר שאם נתן שוב לא יוציאו מהעני שקיבל, מה הדין אם נדר לתת לעני שאינו ראשון בסדרי קדימה, האם נוכל לתהיר לו נדרו למרות שיתכן שהעני כבר זכה בשעת הנדר רק שלא הגיע לידי ממש, וצ"ע.

¹⁰⁷⁴ האם תלוי בשאלה האם דיני קדימה הינם דין תורה או דין דרבנן או שאף אם הם מדרבנן האם כיון שחכמים קבעו כיצד לקיים מצוה זו, מי שלא מקיים את דבריהם הפסיד את מצות התורה, ואכמ"ל. וכן יש לעיין האם מי שראה אנשים טובעים בנהר והציל שלא על פי סדר הקדימה (עיין הוריות יג. בסדר ההצלה) עבר על האיסור של "לא תעמוד על דם רעך" ביחס לזה שלא ניצל והיה אמור להצילו? והאם קיים מצוה בהצלתו של האחר או שאין זו מצוה כלל.

ובמנחת אשר, דברים אות ח' ניסח כך את הספק ופתרוננו: "ועוד נסתפקתי בכל גדרי הקדימה בצדקה אם חובה הן כדיני קדימה בברכות ודיני הקדימה בהצלה דסוף מסכת הוריות, או שמא אין כאן אלא מעלה בעלמא ומצוה

הלך למדינת הים – פרנסת בניו ובנותיו / כפיה על צדקה ומי שנתן במקום אחר

ב. גמ' כתובות דף מח. :

דתניא מי שהלך למדינת הים ואשתו תובעת מזונות, בית דין יורדין לנכסיו וזנין ומפרנסין את אשתו אבל לא בניו ובנותיו (רש"י: שאינו חייב במזונותיהן בחייו).

חייב פרנסת אשתו הינו חוב ושיעבוד ולכן בית דין יורדים לנכסיו לפרנסתה אולם פרנסת בניו ובנותיו הגדולים (מעל גיל שש) הינו מחיוב צדקה ואין יורדים לנכסיו עבור כך. וכתב הריטב"א בטעם הדבר:

אבל צדקה הוא עצמו פוסק בכל מקום שהוא.

וכך כתב גם הכס"מ בפרק י"ט מנחלות הלכה י"א:

וכשהלך למדינת הים אין פוסקין צדקה מפני שהוא עושה צדקה בכל מקום שהוא.

כלומר, למרות שחייב הצדקה לבניו קודם לחיוב של נתינת צדקה לבני מדינת הים¹⁰⁷⁵, כיון הוא נותן צדקה שם אי אפשר לכפותו (ולרדת לנכסיו) כדי לפרנס את בניו שהרי הוא מקיים מצות צדקה במקום אחר. וא"כ לכאורה מוכח שמי שנותן

מן המובחר. ולכאורה נראה דמותר לו לאדם ליתן משלו לכל צדקה שיחפוץ ואין חיוב גמור בסדר הקדימה אלא מעלה ומדת חסידות. וכיון שאין כאן חיוב גמור ומאידך יש ספיקות רבים בדיני הקדימה נראה דמן הראוי בפועל לנהוג בדרך הממוצע 'אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידך', ויפריש מקצת כספי הצדקה שלו לת"ת, מקצת לעניים, וכדו' שאר עניני הצדקה והחסד". ויש לעיין בפתרון שהציע שנראה שלא הכריע בספק זה כתב שיפריש קצת לת"ת, מקצת לעניים וכו', אבל אם מדובר בדין כמו בהלכות ברכות הפסיד את המצוה? ושמא דעתו נוטה יותר שאין זה חיוב גמור.

ולולי דבריו ניתן להציע שלא מדובר ב"בחובה" כנגד "מעלה בעלמא ומצוה מן המובחר", אלא כחובה לעיכובא (שלא קיים כלל המצוה) או כחובה שהיא הלכה בדיני קדימה אבל אינה מעכבת את גוף מצות צדקה ואם נתן שלא על פי הסדר ביטל ציווי חכמים בדיני קדימה (ולא רק 'מעלה'). ועיין לקמן אות ה'.

¹⁰⁷⁵ עיין שו"ע יו"ד סימן רנ"א סעיף ג'.

צדקה שלא על פי סדרי הקדימה, קיים מצות צדקה. ובמחנה אפרים הלכות צדקה סימן א' תמה:

דאי משום שיתן צדקה במקום אחר, נראה דאינו נפטר בכך דמחוייב הוא להקדים בניו מלאחרים !!

מדיוק דבריו 'דאינו נפטר בכך', יש לעיין האם כוונתו לומר שנתנית הצדקה במקום אחר נחשבת צדקה רק שעליו לתת גם לבניו או שעצם העובדה שמוטלת חובה לתת לבניו למרות שנתן במקום אחר מלמדת שבאותו מקום לא קיים מצות צדקה, וצ"ע¹⁰⁷⁶.

וכישוב לתמיהתו כתב המחנ"א שבצדקה אין שיעבוד נכסים או שגם אם ננקוט שיש שיעבוד נכסים, אין זכות לרדת לנכסי חייב שלא בפניו¹⁰⁷⁷. ומוכח מדבריו שהחייב שלא פירנס את בניו ונתן צדקה במקום אחר, הוא עצמו לא נפטר בנתינה במקום אחר ועליו לתת שוב לבניו רק שאין לבית דין סמכות כפיה על כך (ועיין בספק שבאות ד'). אולם אין הכרעה האם הכסף שנתן שם נחשב לו לצדקה או שכיון שלא היה מחוייב לתת שם אין זו צדקה.

ג. בדברי שאול בחלק יוסף דעת בהשמטות ליו"ד סימן רמ"ח דן בשאלתו של המחנה אפרים וכתב על דבריו:

¹⁰⁷⁶ עוד יש מקום להציע, שלאחר שהעריכו בני העיר כמה כל אחד צריך לתת הרי זה כמס עבדו ולכן גם אם נותן במקום אחר, לא נפטר מהמס, וצ"ע.

¹⁰⁷⁷ עיי"ש בהרחבה וכתב שם: "ונראה שמתוך זה ס"ל להרשב"א ז"ל דגבי חיוב צדקה ליכ' גביה שיעבוד נכסים. וליישב דעת הרי"ף והרמב"ם ז"ל נראה דס"ל כרב אחא שר הביר' דקאמר בפ' הכותב דמדינא אין יורדין לנכסי הלוה שלא בפניו אלא מן התקנה שלא יהא כל אחד נוטל מעותיו של חברו והולך לו למדינת הים ואתה נועל דלת בפני לוויין וגבי חיוב צדקה לא שייך לה"ט כדי לעשות תקנה". וע"ע במחנ"א הלכות זכיה ומתנה סימן ח' שדן שם שוב לגבי תפיסה של קרוב.

ולפענ"ד אין כאן קושיא, דנהי דחיובא איכא להקדים בניו לאחרים
אבל מ"מ אם נתן לאחרים פשיטא דפקע שיעבודא דבניו דכל
שיעבודיה הוא מתורת צדקה וכבר נתן ופשיטא דבשביל זה לא נחתין
לנכסיו.

כלומר, פשוט הדבר שמי שנותן שלא לפי סדרי הקדימה, יצא ידי חובתו והעובדה
שאין יורדים לנכסיו אינה נובעת מחוסר סמכות כפיה אלא שכבר קיים המצוה ולכן
אין סיבה לרדת לנכסיו.¹⁰⁷⁸

ומעין דבריו כתב בשו"ת חתם סופר חו"מ סימן קע"ז:

ונו"ל כך דודאי מי שרוצה ליתן צדקה לעניים כפי יכולתו אעפ"י שאינו
רוצה לקיים דרשא דעניי קרוביך קודמים תו ליכא לאו דלא תקפוץ
ואין כופין לכולי עלמא¹⁰⁷⁹...

יתכן שיש חילוק בין דבריו לבין הדברי שאול, החת"ס כתב שלא עבר על דין "לא
תאמץ" אבל יש מקום לומר שעדיין לא קיים מצות צדקה במילואה רק שאין בית
דין כופין על כך ואילו לשיטת הדברי שאול קיים מצות צדקה במילואה רק עבר על
החיוב של דיני קדימה.

¹⁰⁷⁸ שו"ע יו"ד סימן רנ"א סעיף ד': "כופין האב לזון בנו עני ואפילו הוא גדול מחייבין אותו יותר משאר
עשירים שבעיר(וכן שאר קרובים)". כלומר לכתחילה חובה לתת לבנו ולקרוביו ואף כופים על כך (ולא ביאר
כאן האם מדובר בכפיה בדברים או בירידה לנכסיו). אולם אין מכאן ראיה מה הדין אם נתן במקום אחד האם
גם במקרה זה כופין אותו. ובשו"ת חת"ס (לקמן בפנים) כתב שאם רוצה לתת לאחרים ולא רוצה להקדים את
קרוביו אין כופין אותו. ויתכן שמבאר את פסק השו"ע כפי שביאר אותו במשפטי שמואל (הרב ורנר) סימן ד'
עמ' נ"א, שמדובר שאינו רוצה לתת כלל צדקה ואז כופין אותו, אבל אם נותן במקום אחר, אין כופין אותו.
ולולי דבריהם יתכן לומר שהשו"ע דן כשרוצה לתת צדקה לאחרים ועדיין לא נתן שאז ניתן לכפותו אבל לאחר
שנתן לאחרים, הפקיע ממנו את שיעבוד מצות צדקה. והחת"ס (לקמן) כתב שיסוד הכפיה הוא מכח הלאו של
"לא תאמץ לבבך" ואילו כאן שנותן אינו עובר על לאו זה ולכן אין כופין אותו. ויש לעיין מדוע לא נכפהו על
קיום העשה של צדקה. ועיין במשפטי שמואל הנ"ל שנו"נ בענין זה וכתב שמצא בשו"ת מהר"ם מינץ סימן ז'
"שמדבריו משמע דכופין על קיום המצוה של קרוב קרוב קודם". אמנם עי"ש בתשובת המהר"ם מינץ שלא
כתב זאת כדבר מוחלט (וגם נו"נ האם הכפיה היא רק בדברים) אולם לא כתב בסיום דבריו שכופין רק שמע
וראה שכפו עשירים לפרנס קרוביהם העניים, אבל לאכתב שבהוא עצמו מורה כך למעשה.

¹⁰⁷⁹ למעט שאינו רוצה לתת לאביו שכופין אותו מדין קלון אביו, עי"ש.

ומ"מ למדנו מדברי החת"ס שהדיון אינו דוקא על בניו אלא על כל קרוביו (ומה עוד שבניו אינם הראשונים בקבלת צדקה ואביו ואמו קודמים – עיין יו"ד רנ"א ג').

ד. ר"ן על הרי"ף, כתובות יח: מדפי הרי"ף:

ולפי דרך זה קרוב לומר דהיכא דאמיד יורדין לנכסיו במה שהוא מחויב מתורת צדקה אפילו שלא בפניו וכי אמרינן במי שהלך למדינת הים אבל לא בניו ובנותיו היינו בדלא אמיד שאין הדבר עליו חוב גמור.

ועל פי דבריו כתב בשער המלך פי"ב מהלכות אישות הלכה ט"ו (אחר שדן בדברי המחנ"א – לעיל אות ב'):

הן אמת שמדברי הרי"ן ז"ל לא משמע הכי כלל שהרי כתב... דס"ל להרי"ן ז"ל דאע"ג דהוא עושה צדקה בכל מקום שהוא לא מיפטר בהכי דצדקה דבנים אלימא טפי דעניך קודמין...

כלומר, העובדה שנתן במקום אחר אינה פוטרת אותו (אם אכן יש בכוחו לתת) ואפילו ירדו לנכסיו עבור כך. אולם לא נתברר מדבריו האם בכסף שנתן במדינת הים קיים מצות צדקה או לא קיים כלל.

עוד יש לדון על פי שיטתו, האם מי שנתן צדקה במדינת הים ושם נתן סכום גדול כפי יכולתו, וכגון שנתן חומש מנכסיו (שיותר מכך אסור לו לתת על פי תקנת אושא – כתובות נ), האם אע"פ כן ירדו לנכסיו כדי לתת לבניו או שלמרות ששם נתן סכום זה, כיון שנתן שלא כפי שחייבו אותו חז"ל, תקנת אושא לא תקפה לגביו יירדו לנכסיו¹⁰⁸⁰ ? וצ"ע¹⁰⁸¹.

¹⁰⁸⁰ שאלה זו תקפה גם אם ננקוט שאין יורדים לנכסיו אבל הוא עצמו מחוייב בכך.

¹⁰⁸¹ בשו"ת עמק שאלה סימן ס"ט העלה ספק זה ועיין שם בהכרעתו.

דרגת החיוב של סדר הקדימה

ה. על פי האמור לעיל, נחלקו פוסקים מה דינו של מי שלא נתן על פי סדר קדימה ומכלל דבריהם נראה שמדובר בחיוב גמור ולא במעלה או מידת חסידות. ויתכן שהם נוקטים כשיטת הדברי שאול (אות ג') שמי שנותן שלא כפי סדר הקדימה קיים מצות צדקה וסוברים שאף מעיקרא אין זה חיוב גמור (לעומת הדברי שאול עצמו שסובר שמדובר ב'חיובא')¹⁰⁸².

אמנם בדברי פוסקים אחרונים מצאנו שנקטו שלא מדובר בחיוב גמור. וכך נקט הגר"נ גולדברג שליט"א (פסקים בכת"י):

אף שבגמ' ובשו"ע נאמרו סדרי חלוקה של צדקה (קרובים, בני העיר וכדו'), כיון שטובת ההנאה היא של הנותן, אם יש לו רצון לתת לפלוני מסויים שאינו הראשון על פי ה'רשימה' מותר לו¹⁰⁸³

ובשו"ת אג"מ יורה דעה סימן קמ"ד חילק בין יחיד הנותן צדקה לבין קופת צדקה:

...דיחיד על צדקה סתם שלו יש לו טובת הנאה לתתה למי שירצה מאותן שרשאים לקבל צדקה... יכול ליתן לכל מי שירצה מאלו שרשאים ליקח צדקה אף שאחד יותר צריך ואף למי שחסר לו כסות אף שיש עני שצריך למזונות.

¹⁰⁸² עיין במנחת אשר שהובאו דבריו בהערה 1074 שהציע שמדובר ב"מעלה ומידת חסידות" אבל לא הכריע.

¹⁰⁸³ ועוד הוסיף שאכן יש מצוה לתת על פי סדר הקדימה. ונראה מדבריו שזו מצוה אבל אם אינו מקיימה לא עבר על איסור ולא נחשב כמי שמבטל מצוה.

אבל גבאי על כיס של צדקה שאין לו בהם וגם לא להנותנים זכות טובת הנאה כדאיתא בסי' רנ"א סעי' ה' אלא הוא דין על הקהל לעשות בהם הטוב בעיני אלקים ואדם כדאיתא שם והגבאים הם הממונים מהקהל עליהו נאמר דינים להקדים ליתן מתחלה להנחוץ יותר ושלאכילה קודם לכסות וכדומה וכ"כ אסור להם ליתן לעני אחד יותר מחברו כשהצורך הוא שזה כדאיתא בסי' רנ"ז סעי' י' וכדאיתא בב"ב דף ח' שמתחלקת בשלשה כדיני ממונות ופרש"י לעיין לתת לכל אחד כפי טפליים התלויין בו.

והטעם שהוא ממילא כבר יש לעניים זכות שיעשו כפי הנחוץ והצורך והקדמות שסדרו חכמים וכשליכא דין הקדימה כולם שוין בהם.

מה שאין זה בצדקה סתם שלו שבשוין בהצורך ודאי הא יכול ליתן למי שירצה הכל ולכן אף באין שוין¹⁰⁸⁴ יכול ליתן למי שירצה. וכשאחד קרוב יש עליו ממילא ליתן לקרוב שדין זה נאמר דוקא על היחיד בצדקה שלו אף שהרחוק צריך לדבר נחוץ ביותר אם אך הקרוב רשאי ליטול צדקה...

כלומר, בכל דיני קדימה יכול להעדיף את מי שרוצה וכגון לתת למי שזקוק לכסות למרות שיש אחר שזקוק למזונות שהרי יש לו 'טובת הנאה'. אבל ביחס לקרובים – לעולם עליו לתת לקרובו שהרי זה דין מיוחד שנאמר לגבי קרובים (ואילו גבאי צדקה אינו רשאי להקידם את קרוביו – יו"ד רנ"ז י').

האג"מ דן על דרגות בעוני שבהם מותר לאדם שנותן צדקה מעצמו להעדיף ולתת למי שירצה ולא על פי דרגת העוני, לעומת נתינה לקרוב שחובה עליו לתת לקרובו. ויש לעיין לגבי קדימה של עניי עירך לעני עיר אחרת, האם לשיטת האג"מ גם בכך יש לנותן זכות של 'טובת הנאה' ולתת לעניי עיר אחרת או שדין זה גובר על דין

---

¹⁰⁸⁴ אין שווין – כגון ת"ח ועם הארץ (עי"ש שדן עליהם). ויש לעיין האם גם יכול להקדים עניי עיר אחרת לעניי עירו ?

טובת הנאה. ויש מקום לומר שיכול לתת למי שירצה כיון שרק בקרובים שהוא דין מיוחד באדם פרטי נאמרה הקפדה זו, וקצ"ע.

ו. ביחס לגבאי צדקה, כתב האגרות משה שהוא חייב לתת על פי סדר הקדימה. ויש לעיין האם מדובר גם במציאות המוכרת לנו של קופות צדקה עירוניות או שכונתיות או רק במציאות עליה מדובר בגמ' שגבו צדקה מבני העיר בכפיה, לעומת קופות הצדקה המקובלות אצלנו שהתרומה להם הינה בבחינת נדבה ורשות.

יש מקום לומר שקופות הצדקה שלנו הינם 'שליח' של האדם הפרטי, שהוא איננו מכיר עניים ואינו יודע למי לתת וקופת הצדקה מסייעת לו לקיים את מצוותו ולכן דינה כמו אדם פרטי, על פי החילוקים והשיטות שהוזכרו לעיל ואין לה דין גבאי צדקה של הגמרא¹⁰⁸⁵.

סיכום

ז. העולה מהאמור לעיל:

- יש מקום להסתפק האם מי שנתן צדקה שלא על פי סדרי קדימה קיים מצות

¹⁰⁸⁵ צ"ע בענין זה, שהרי השו"ע ביו"ד סימן רנ"ח סעיף ו' כתב שצדקה לאחר שהגיע לידי גבאי אינו יכול להישאל עליה (אבל אם נדר ולא נתן יכול להתיר נדרו) וכתב התומים בסימן קכ"ה ס"ק ח' שיש להסתפק האם דוקא אם נתן ליד גבאי צדקה שידו כיד עניים, או גם אם נתן לסתם אדם שיתן לעניים ג"כ נאמר דין זה. ובשו"ת נו"ב ח"מ תנינא סימן נ' (תשובה מבין המחבר והו"ד בקיצור בפת"ש יו"ד סימן רנ"ח ס"ק ט' ובאהבת חסד חלק א' פרק ד' סעיף י"ג), שאם לגבאי יש זכות למי לתת על פי הבנתו, הרי הוא גבאי צדקה אבל אם הוא צריך לעשות כפי שאמר לו המשלח, אין לו דין של גבאי צדקה.

ולפי זה, במציאות שלנו, לגבאי של קופות הצדקה יש זכות לתת למי שירצה ולא על פי דעת הנותן, וא"כ הוא גבאי צדקה לכל דבר ועליו לתת על פי דיני קדימה (ואם לא יתן יתכן שהנותנים יוכלו לתובעו שלא נהג כהלכה) ואם נאמר שנחשב כמו הנותן, חובה עליו לתת קודם לקרוביו של הנותן, משא"כ אם הוא גבאי צדקה, אין לו להקדים את קרוביו של הנותן (וע"ע צדקה ומשפט פרק ג' ס"ק ל"ב). ויש לעיין האם מעיקרא יכולים להקים קופת צדקה שהנותנים יודעים ומתנים שינתן לפי שיקול דעת הגבאי ולא לפי סדרי דיני קדימה, שלכאורה עוקרים דין מפורש של דיני קידמה, אא"כ נאמר שיכולים להתנות על כך שלענין זה יחשב גבאי הצדקה כמותם ולא כמו גבאי צדקה ממש (אולם שוב צ"ע שהרי תהיה חובה על הגבאי להקדים את הקרובים של הנותן), וצ"ע.

צדקה (אות א'-ב').

- מי שלא מפרנס את בניו ונתן צדקה במקום אחר, לשיטת שער המלך ע"פ הר"ן יורדים לנכסיו גם שלא בפניו (אות ד') וי"א שאין יורדים לנכסיו אבל הוא עצמו חייב (אות ב') וי"א שיצא ידי חובת צדקה (אות ג').
- יש הסוברים שסדרי הקדימה ליחיד הינם מעלה ומצוה אבל אם לא נתן בסדר הקדימה לא עבר עבירה ולא ביטל מצוה (אות ה').
- גבאי צדקה חייב לתת על פי סדרי קדימה, אולם יש מקום לומר שקופות הצדקה שלנו שאינן בכפיה אלא בהתנדבות דינן כיחיד (אות ו').

מדיניות השקעה של קופות צדקה ומעות יתומים

הקדמה

א. גבאי צדקה שיש בידו כספי צדקה שאינם לחלוקה מיידית¹⁰⁸⁶. יש לעיין מה יעשה בהם (דיון דומה מצאנו בדיון אפוטרופוס של יתומים שחז"ל קבעו עבורו כללים לגבי ניהול נכון והשקעה של הנכסים¹⁰⁸⁷), האם מותר להשקיע אותם כפי שכל אדם סביר משקיע את כספו הפנוי כדי לנסות ולהרוויח או שאין שום היתר להשקיע רווחי צדקה ויש לשומרם במזומן¹⁰⁸⁸ או ההיפך שיש חובה על גבאי צדקה להשקיע את הכסף שהרי הוא ידם של עניים ועליו לנהוג כפי שכל אדם נוהג בכספו ובמיוחד אם יש חשש שערך הכסף ירד – ועייין בעז"ה לקמן¹⁰⁸⁹.

אין משתכרין משל עניים

ב. משנה שקלים פרק ד' משנה ג':

מותר שירי הלשכה¹⁰⁹⁰ מה היו עושין בהן ?

לוקחין בהן יינות שמנים וסלתות והשכר להקדש (רע"ב: ומוכרים אותם למי שצריך יין לנסכים ושמנים וסלתות למנחות) דברי רבי ישמעאל.

¹⁰⁸⁶ קיימים מקרים בהם אסור לגבאי צדקה להשקות בידו כסף ועליו לחלקו מייד, עיין ב"מ עח: לגבי 'מגבת פורים' שאסור לגבאי להשאיר בידו חלק מהמעות עבור כיס של צדקה אלא עליו לתת הכל בפורים.

¹⁰⁸⁷ עיין רמב"ם פרק י"א מנחלות, שו"ע חו"מ סימן ר"צ.

¹⁰⁸⁸ עיין חו"מ סימן ש"א סעיף ו' לגבי דרגות החיוב של גבאי צדקה בכסף שאבד או נגנב ממנו. ובמציאות המוכרת לנו, במקרים רבים קופת הצדקה מפקידה את הכסף בבנק (בחשבון עו"ש) והכסף אינו בביתו של גבאי הצדקה ואף הפקדה בבנק יש בה סיכונים שמא הבנק יפשוט את הרוגל, קריסה של מערכת המיחשוב וכדו'. ויש לעיין האם יש לקחת זאת בחשבון או שכך היא דרך שמירת הכסף הרגילה כיום.

¹⁰⁸⁹ עיין ליד ציון הערה 1146.

¹⁰⁹⁰ עיין בתחילת הפרק מה הוא השימוש במחציות השקלים שנתן כל אחד מישראל אבל אם לאחר הכל נותר עודף בקופה, דנה המשנה מה יעשו בכסף זה.

רבי עקיבא אומר אין משתכרין משל הקדש¹⁰⁹¹ ולא משל עניים¹⁰⁹².

בטעם איסור השתכרות נאמר בירושלמי שקלים פרק ד' הלכה ב':

ר' עקיבא אומר אין משתכרין כו'. אלא אם רצה יהיה ההפסד שלו והשכר להקדש מותר (קרבן העדה: לעשות סחורה בשל הקדש ובשל עניים ע"מ שיהיה ההפסד שלו והשכר להקדש מותר).

כחדא בר זמינא (כך שמו) איתפקד גביה מדל דיתמין (הפקידו אצלו אוצר ופקדון של יתומים) אתא ושאל לר' מנא (אם מותר לעשות בו סחורה) אמר ליה אין בעית די ההפסדה דידך ואגרה דתרויכון שרי (אם אתה רוצה שיהא ההפסד לך לבדך והריוח לשניכם שרי, דלאו ריבית מממש הוא אלא אבק ריבית ואף על גב דבדיקנני אסור, ביתמי לא גזר שלא יכלו מעותיהן וה"ה בשל הקדש לא גזר)¹⁰⁹³ רבי חייא בר אדא איתפקד גביה מדל דיתמין ועביד כן.

והרמב"ם בפירוש המשנה בערכין פרק ו' משנה ה' נקט טעם זה במפורש גם לגבי כסף עניים:

¹⁰⁹¹ עיין מנחות ז'. שאם הקדש עשה עיסקה עם בעל בית לספק לו יינות או שמנים במחיר מסויים והשתנה המחיר, חייב בעל הבית לספק להקדש במחיר זול יותר למרות שמעיקרא היתה העיסקה על מחיר גבוה (ובהדיוט המחיר נשאר כמו שהיה וקונה אינו מרוויח מירידת מחיר) ואין זה נחשב סחורה ושכר בשל הקדש. וכתב על כל במאירי בכתובות דף קו: "לא אמר אלא בפירות שהן כעין סחורה והוא דרך עניות אבל מה שהוא צורך צבור והזמנה לקרבן אינו בדין זה". ומעין דבריו בראב"ד בהשגתו על הרמב"ם בפרק ד' מכלי מקדש הל' ט'. ויש לעמוד על החילוק ומה נוכל להסיק ממנו.

¹⁰⁹² עיין משנה ד' שם מבואר שר' חנניה סגן הכהנים סובר כר' עקיבא וכתב הרע"ב במשנה ג' שהלכה כר"ע. ובירושלמי בפרק ד' משקלים הלכה ב' והו"ד ברע"ב במשנה ד' כתב: "ומסקנא היא דתנאי בית דין הוא על המותרות שיהיו כולם קרבים עולות וכן הלכה". וכתב הרמב"ם בפירוש המשנה לערכין פרק ו' משנה ה': "אמר ה' ונתן את הערוך ביום ההוא, שלא יהא בו איחור. ואמרו קדש לה', רוצה לומר וכן כל דבר שהוא קדש לה' כלומר סתם הקדשות שהן לבדק הבית כך הוא דינן שאין ממתינין בהן לזמן, ואין מעבירין אותן למקום אחר, לפי שהרווחים הללו שמקווים להם אינם בטוחים אלא צפויים. ושם נחשוב להרויח בהם בפעלותינו ויהיה הדבר סבה לחסרון דמיהן, ומשום כך נעשה הכלל אצלינו אין משתכרין בשל הקדש אף לא בשל עניים".

¹⁰⁹³ כלומר, אדם שלווה מחבירו ומבטיח למלוה חלק ברווחים (אם יהיו) והמלוה בטוח בקרן, הרי הוא משלם ריבית למלוה והדבר אסור, אבל כיון שלא מדובר ברווח בטוח אין זה איסור תורה והתירו זאת במעות יתומים והקדש, ועיין שו"ע י"ד סימן ק"ס סעיף י"ח, לגבי הלוואת ממון עניים בריבית דרבנן.

אמר ה' ונתן את הערכך ביום ההוא, שלא יהא בו איחור. ואמרו קדש לה', רוצה לומר וכן כל דבר שהוא קדש לה' כלומר סתם הקדשות שהן לבדק הבית כך הוא דינן שאין ממתנינן בהן לזמן ואין מעבירין אותן למקום אחר, לפי שהרווחים הללו שמקווים להם אינם בטוחים אלא צפויים¹⁰⁹⁴. ושמה נחשוב להרויח בהם בפעולותינו ויהיה הדבר סבה לחסרון דמיהן, ומשום כך נעשה הכלל אצלינו אין משתכרין בשל הקדש אף לא בשל עניים.

האיסור להשתכר בכסף של מותר שיירי הלשכה, הקדש וממון עניים הוא מחשש הפסד, אבל אם יש מי שמוכן ליטול את חשש ההפסד על עצמו ויתחלק ברווחים עם ההקדש או קופת הצדקה, הדבר מותר¹⁰⁹⁵. ומשמע שאף סיכוי קל הפסד אין להתירו בממון הקדש או בממון עניים אף אם יש סיכוי משמעותי לרווח.

ג. גמ' כתובות דף קו: :

רבי עקיבא אומר אין משתכרין בשל הקדש אף לא בשל עניים.

¹⁰⁹⁴ במשנה שם לגבי הקדש: "אע"פ שאמרו עבדים נמכרין בכסותן לשבח, שאם אתה תלקח לו כסות בשלשים דינר משביח הוא מנה (פירוש, אם יקנו לעבד כסות במחיר של שלשים דינר, יוכלו למוכרו בתוספת של מנה והיינו מאה דינר) וכן פרה אם ממתנינן אותה לאטליס (ליום השוק) משבחת היא וכן מרגלית אם מעלים אותה לדרך משבחת היא (רע"ב: שדרך סוחרים לבוא לשם ולקנות המרגליות ביוקר) – אין להקדש אלא מקומו ושעתו". ועיין בגמ' בערכין כד. וברש"י שם, שאין הגזבר יכול לומר למעריך שילך למכור ההקדש במקום יקר יותר לטובת ההקדש וכדו' ואמנם מפשט המשנה והרמב"ם בפרק ג' מערכין הלכה י"ט משמע שההקדש עצמו אינו משהה אצלו עבור יום השוק או אינו קונה כסות לעבד' וכו' כדי למוכרו ביוקר.

¹⁰⁹⁵ ומסתבר שכל שכן שמותר אם תהיה אפשרות שכל הרווח יהיה להקדש. והנה במציאות המתוארת בירושלמי יש אדם חיצוני שנוטל את המעות ומכר בהן ומתחלק ברווח עם ההקדש והדבר מותר כיון שלהקדש אין הפסד. ויש לעיין האם במציאות בה כל הרווחים יהיו להקדש (ולא רק מחציתם כמו בירושלמי) יהיה מותר להשקיע גם במציאות בה יהיה חשש של הפסד, שהיה מקום לומר שאסור להיכנס לספק הפסד רק במציאות של מחצית הרווחים אבל במציאות שכל הרווחים יהיו להקדש, שמא מותר יהיה להשקיע אף בחשש הפסד? אמנם מדברי הרמב"ם נראה שכל חשש הפסד אסור לא קשר לשיעור הרווח. וכך כתב גם בכפתור ופרח בפרק מ"ד: "רבי עקיבא אומר אין משתכרין בשל הקדש אף לא משל עניים כלומר לסחור בממוןם ואף על פי שהשכר שלהם, והלכה כרבי עקיבא".

בשל הקדש מאי טעמא לא ? אין עניות במקום עשירות¹⁰⁹⁶. בשל עניים מאי טעמא לא ? דלמא מתרמי להו עניא וליכא למיתבא ליה¹⁰⁹⁷.

ע"פ הגמ', האיסור לשאת ולתת בכסף של עניים אינו מחשש הפסד אלא בטעם מעשי, שמא יזדמן עני ולא יוכלו לתת לו כי הכסף יהיה מושקע לצורך רווח עתידי וכך כתב בשטמ"ק כאן בשם רש"י במהדורא קמא:

ולכא מעות מצויות ליתן לפי שלקחו בהן פירות.

ומעין הדברים בספר המקח לרב האי גאון שער ס':

נכסי צדקות אסור לשאת ולתת בהם לשום ריוח והנאה לפי שראוי להיות מזומנים להוצאת עניים ורעבים או לפדיון שבויים שהן.

ובספר התרומות שער מ"ו, חלק ד' אות ח' כתב בשם ספר המקח ביתר הרחבה:

---

¹⁰⁹⁶ שטמ"ק בשם רש"י במהדורא קמא: "דשל גבוה עשירות הוא ואילו היו משתכרין בשל הקדש דמי כאילו הקדש צריך הוא כעני זה שצריך להשתכר בשלו". ובספר המקח לרב האי גאון שער ס' כתב: "נכסים של הקדש לפי שהם לגבוה בלבד שאינו צריך להשתכר". ורבנו בחיי בויקרא י"א כתב: "שההקדש הוא להקב"ה והקב"ה אין לו צורך בריוח והרחבת ממון כי הכל שלו שנאמר לי הכסף ולי הזהב" (ועי"ש שם מעיקרא רד"ם הקדיש ממון על תנאי שילוו אותו וירוויחו מותר ולא חשש במקרה זה שאין הקב"ה זקוק לרווחים). ויש לעיין מדוע נזקקה הגמ' לטעם זה, והרי במשנה בערכין בפרק ו' משנה ה' (לעיל הערה 1094) נאמר טעם אחר "שאיין להקדש אלא מקומו ושעתו", ושם ביאר רמב"ם שהטעם הוא מחשש הפסד (או מדוע הרמב"ם שם פירש שלא על פי הגמ' שלפנינו ?) וצ"ע.

¹⁰⁹⁷ טעם זה נאמר רק בעניים, מדוע לא חששו לכך גם בהקדש ? יתכן שכיון כל ישראל חייבים לתת מחצית השקל כל שנה לא חששו לכך. ועוד שכבר אספו שקלים חדשים (ולפי"ז אם תהיה מציאות דומה בממון עניים – יהיה מותר ?).

ממון עניים והצדקות אינו ראוי שיסחור בו גזברם כדי לעשות בו ריוח אלא צריך שיהא מוכן בכל שעה ושעה [שיבאו] עניים שיהא מצוי במה שילקח להם מה שיאכלו או מה שיתכסו או שיהא מוכן כמו כן לפדיון שבויים, ואלו היה בסחורה לא היה מוכן להם כמו שיהיו הדמים מוכנין כשהן בעין. ועל זה גרסינן אין משתכרין בשל הקדש ואף לא בשל עניים

והוסיף על כך רבנו בחיי בויקרא פרק י"א פס' י"א:

לפי שהממונה על הצדקה אסור שיסחור במעות של צדקה ולהוציאן מרשותו כלל, כי לפעמים יבא שבוי ויצטרך לפדותו ולא יהיו בידו מעות מזומנים, או יצטרך לזון את העניים ואין בידו וימותו ברעב, או יצטרך לכסות את הערומים, ואין זה ריוח אלא הפסד גדול.

ונראה שאף במציאות בה גבאי הצדקה חישבו מה הוא סכום הצדקה שעליהם לחק לעניים לתקופה הקרובה והתברר להם שיש להם סכום כסף פנוי, ג"כ אסור להם לעשות בו סחורה, שמא יארע דבר לא צפוי כמו פדיון שבויים או אדם נוסף שחלילה ירד מנכסיו וכדו'.

ד. בפשטות נראה שהירושלמי (אות ב') חולק על טעמו של הבבלי, שהרי הירושלמי סובר שאם אין חשש הפסד מותר להשתכר במעות של צדקה. וכיון שטבעם של השקעות שהמעות אינן זמינות בכל רגע, משמע שהירושלמי סובר שאין לחשוש שמא יהיה צורך לשימוש במעות לפדיון שבויים וכו' ומותר להשקיע¹⁰⁹⁸.

והגמ' בכתובות כלל לא הזכירה חשש הפסד ומסתבר שהטעם הוא שכיון שקיים איסור כללי להשקיע כדי שהכסף יהיה זמין, הגמ' לא הזכירה חשש זה ואין לדעת מה היא שיטת הגמ' לגבי מציאות בה לעולם יהיה כסף זמין אפילו אם המעות

¹⁰⁹⁸ עין ירושתנו חלק ג' עמ' ל"ט ואילך במאמרו של הרב יעקב משה רוזנברג זצ"ל שדן האם הבבלי והירושלמי חולקים, עי"ש בהרחבה.

יושקעו לצורך רווחים (עיין לקמן במעשה של ר' ינאי) אבל יש חשש הפסד, האם הדבר מותר?¹⁰⁹⁹ ובביאור הגר"א ליו"ד סימן רנ"ט ס"ק ג' דימה דין מעות צדקה למעות יתומים¹¹⁰⁰, שאסור להלוותן כי אם 'רחוק מהפסד'¹¹⁰¹ והיינו שהעניינים יהיו בטוחים בקרן לגמרי ולא יהיה להם הפסד – והוא הדין במעות של צדקה. ובשו"ת ציץ אליעזר חלק י"ד סימן ע"ו נו"נ בטעמי הבבלי והירושלמי והעלה שאינם חולקים ולכן אין להתיר השקעה אם יש חשש להפסד קרן ההשקעה, עי"ש בהרחבה וכן נקט בשו"ת שבט הלוי חלק ח' סימן רי"ג¹¹⁰².

¹⁰⁹⁹ לגבי הקדש, מפורש במשנה בערכין פרק ו' משנה ה' ובפירוש הרמב"ם שם (לעיל בהערה 1094) שאין להשקיע מחשש הפסד, ויש לעיין האם יש בהכרח להקיש מהקדש לצדקה.

¹¹⁰⁰ ביאור הגר"א יו"ד רנ"ט ס"ק ג': "דמעות יתומים והקדש דין אחד להם". ועי"ש בראיותיו. וכן עיין בערוך השלחן יו"ד רנ"ט סעיף ד'.

¹¹⁰¹ גמ' בבא מציעא דף ע': "אמר רב ששת מעות של יתומים מותר להלוותן קרוב לשכר ורחוק להפסד". ועיין הערה 1109 ולקמן אות טו ואילך.

ובשו"ת הרשב"א חלק א' סימן אלף צ"ד: "ומכל מקום מעות שיעסק בהם בעסקי אחרים ולא בסחורה כים שהם נוטל בשפע ונותן בשפע. וכבר אמרו ז"ל מעות של יתומים נותנין אותם קרוב לשכר ורחוק להפסד. ומנהג המקומות להתעסק בממון היתומים כדרך שמתעסקים האנשים האמודים ובקיאין בשומא". ונראה שאין בכח המנהג לעקור דין הגמ' שאסור ליטול סיכונים בהלוואת מעות היתומים. וכוונת הרשב"א היא שיש להלוות רחוק מהפסד ואף הלוואה זו יש לעשות כפי שעושים האנשים האמודים שהם יודעים לבחור את הרווחים הטובים ביותר".

¹¹⁰² בגמ' בגיטין נב: במעשה של עמרם צבעא, רב נחמן סילק אפוטרופוס של יתומים ש"קא מפסיד נכסי יתומים" וזו גם שיטת רב הונא בשם רב אבל דבי רבי שילא אמרו שלא מסלקים "והלכתא מסלקין ליה". ובביאור המחלוקת כתב היר"מ שם, שאם הפסיד בפשיעה לכו"ע מסלקים, אם הפסיד באונס לדברי הכל לא מסלקים והמחלוקת היא כשלא היה לא אונס ולא פשיעה "וכגון דעבד שמירה פחותה" (ואין עליו חיוב לשלם כיון שהוא שומר חנם). והמ"מ ביאר שאם האפוטרופוס מונה על ידי בית דין מסלקים אותו אבל אם אבי היתומים הוא זה שמינה את היתומים, בכך נחלקו בגמ' האם מסלקים אותו.

ובגמ' נאמר שאם הוא מפסיד נכסי היתומים מסלקים אותו. ופירש רש"י: "[מפסיד] נכסי היתומים שאינו מפרנס הקרקעות כראוי להם וקוצץ אילנות". ולא נתברר מדבריו אם כל טעם עומד בפני עצמו או מדובר בטעם אחד. וכן האם מדובר בהפסד מהקרן או שאינו מרוויח בהם. ובשו"ת משפטי שמואל סימן צ' העתיק את דברי רש"י וכתב עליהם: "והיה לך שכתב דחשיב מפסיד משום שאינו מפרנס כראוי וה"ה למי שאינו משתדל עליהם שלא יכלו ממעט למעט ולא ישתדל להרויח בהם כדין נכסי היתומים לתועלת היתומים... (והו"ד בקצרה בכה"ג הגהות הב"י סימן ר"צ). בשו"ת מהר"ם גלנטי סימן כ"ה דן על ממון עניים (שהופקד ביד אבא אצל בנו לכפרת נפשו) כתב על דברי רש"י: "דלא הוה מפרנס הקרקעות כראוי להם וקוצץ אילנות וזהו ההפסד. והיה זה ההפסד מחמת שלא היה בקי ומתירשל בהם נקרא הפסד וסילקוהו". והסיק מכאן שכיש הפסד מתמשך במשך שנים (ולא שנה מרוויח שנה מפסיד) יש לסלקו. ובפסקי הלכות יד דוד ח"ג עמ' רפ"ב כתב על דברי רש"י שקיצץ אילנות לצורך תיקון שנראה לו ובאמת אין זה תיקון.

ובפד"ר חלק ב' (בדיון על קרן בליליוס) עמ' 30 ציינו למשפטי שמואל הנ"ל וכתבו שאפוטרופוס שאינו משתדל שנכסי היתומים יושקעו בדבר נושא רווחים בשביל היתומים, נקרא מפסיד את היתומים. ועיין גם פד"ר חלק א' עמ' 353 ואילך. יבי"א ח' חושן משפט ד' לגבי קרן זו.

ובמנחת אברהם (הג"ר אברהם שפירא זצ"ל) ח"ג סימן ט"ו כתב שממונים על קרן של צדקה (שמיועדת להשקעות ולרווחים) ולחלק ממנה לעניים – והכוונה היא לקרן בליליוס הנ"ל) שהתירשלו והשאירו המעות

אמנם יש מקום לדון בעצם הדין, שלכאורה גם לולי הטעם של חשש הפסד עניים או שלא יהיו להם מעות מזומנים עתה, יש לאסור לעשות כל פעולה ברכוש שאינו של בעל הבית. שאם מדובר שהעניים כבר זכו בממון, הרי הוא שלהם וכיצד מותר לבעל הבית או לגבאי שהממון אינו שלהם להחליט לעשות פעולות בכספם של עניים (כשם שאסור לאדם לעשות שום דבר ברכוש חבירו ללא הסכמתו – ועיין לקמן באות יא לגבי עוללות שי"א שנחשב כממון שנמכר לעניים) ? ועל כורחנו י"ל שגבאי צדקה יש לו כח מיוחד (מעין אפוטרופוס) שנתנו לו חכמים לשאת ולתת במעות וצ"ע¹¹⁰³.

מעשה ברבי ינאי / היתרים להשקיע כספי צדקה

ה. גמ' ערכין דף ו. - ו : :

ת"ר סלע זו לצדקה עד שלא באתה ליד גבאי מותר לשנותה משבאתה ליד גבאי אסור לשנותה.

במזומן בבנק כאבן שאין להם הופכין ולא השקיעו באופן בטוח שמציע הבנק – יש לסלקם. ואמנם שם מדובר בהקדש שמיועד לשאת רווחים והתרשלו בתפקידם להפיק רווחים ולתת מהם לעניים אף שלא הפסידו (ועי"ש שברגע האחרון השקיעו וניצלו מהפסד גדול בפירות מול הדולר). ויש לעיין האם אותה חומרא היא גם במעות עניים שנצטברו בקופת צדקה שמעיקרא לא מיועדת לשאת רווחים אלא לחלוקה (במציאות שמותר להשקיע ואין חשש שמא יבואו עניים ולא יהיה לתת להם מייד) או רק בקרן שמיועד לרווחים. ומ"מ למדנו שמגיעת רווח ובוודאי הפסד, הינה סיבה לסלק את האפוטרופוס.

¹¹⁰³ עיין שו"ת ציץ אליעזר חלק י"ד סמן ע"ו שכתב תוכ"ד דבריו שעל פי הגמ' בכתובות "האיסור לא מכח זה שכבר זכו בהם עניים ואין לו כל רשות בהם אלא שהאיסור הוא מפני דשמא כשיבוא עני בינתיים לא יהא לתת לו". ואמנם דייק מדברי השלה"ק שהדבר אסור אף במעות מעשר שביד בעל הבית שלא זכו בהם העניים, עי"ש.

איני והא רבי ינאי יזיף ופרע (גבאי הוה ויזיף מעות הצדקה לצורכו ופרע¹¹⁰⁴)¹¹⁰⁵ ?

שאני רבי ינאי דניחא להו לעניים דכמה דמשהי (רבי ינאי דלית ליה זוזי למפרע ניחא להו לעניים) מעשי ומייתי להו. (דמעשה - רבי ינאי לציבורא ואמר דלית ליה מעות לחלק לעניים וכופה אותם לצדקה ואיכא רווחא לעניים).

במקרה של ר' ינאי לא היה חשש הפסד, כיון שמדובר בהלוואה ללא סיכון ור' ינאי 'רוקן' את הקופה ובשעה שההלוואה היתה אצלו אילו היה באים עניים לבקש צדקה לא היה ניתן לתת להם (עד שישלימו גביה מבני העיר). ולכאורה הדבר מנוגד לגמ' בכתובות ?

ויתכן שאכן ר' ינאי חלק על הסוגיא בכתובות ומתיר ללוות עבור צורך רווחת עניי

¹¹⁰⁴ האם יש משמעות לכך שהלווה היה דוקא ר' ינאי עצמו או שכל אחד מותר לו ללוות ממעות של צדקה ולאידך גיסא האם אין חשש מראית עין כאשר גבאי הצדקה הוא זה שלווה ממעות הצדקה ? מדברי הרמב"ם בפרק ח' ממתנות עניים הלכה ה' והטור ביו"ד רנ"ט נראה שר' ינאי לא היה זקוק לכסף, אלא מעיקרא רצה 'לרוקן' את הקופה כדי לגבות עוד צדקה ולכן לוה מהקופה ולהראות לציבור שהיא ריקה. ואמנם הב"י בסמ"ח רנ"ט כתב: "ומ"מ איני יודע בענין הא דרבי ינאי מה צורך היה לו ללוות מעות צדקה כדי לכוף הצבור באמרו דלית ליה מעות הלא אפילו בלא שילוח אותם היה יכול לומר לצבור שאין לו מעות ולכופם על ידי כך לעשות צדקה ואפשר שעל ידי שכשהיה לזה אותם היה כופה לצבור לעשות צדקה הוה ניחא להו לעניים לעשות לו נחת רוח שילוח אותם לעצמו אי נמי לא היה רוצה להוציא שקר מפיו לומר שאין לו אם היה לו". וע"פ דברי הגמ' הללו כתב בחשוקי חמד נדה דף ע. ש"עסקנים שהתארגנו להשיא כלה יתומה והתחייבו לתת לה כחמישים אלף דולר, נוסף על הכנסתה לחופה 'כמנהג בעלי בתים חשובים דפה', הם אספו סכום כסף קטן עבור הוצאות המינימום של שמלת כלה, וכדומה. אך דא עקא אם יאמרו שיש להם את המינימום, ורק הם צריכים עוד כסף עבור הנדונייה, האנשים לא יתרמו כל כך הרבה, ולכן הם צריכים להכריז, כלה יתומה שאין לה כלום, אפילו לא שמלת כלה, אך לשקר אינם רוצים, ולכן הגו רעיון, שאת כל הכסף של הכלה, ילוו לאחד עד חתונתה, וכך יוכלו לומר שאין לה כלום, אפילו לא שמלת כלה, ויצליחו להתרים אנשים עבור מצוה חשובה זו....". וציין לגמ' בערכין וכתב: "הצעתי את הדברים לפני מו"ח מרן הגרי"ש אלישיב שליט"א, והסכים שיש מכאן ראייה לענייננו, ומותר להלוות את הכסף כדי להכריז שאין לכלה כלום". ולכאורה יש לחלק בין המקרים, כיון שלר' ינאי היתה סמכות לכפות על הצדקה והוא בחר שלא לכפות במישרין אלא בצורה חכמה. אבל במקרה של הכלה, לעסקנים אין היתר יכולת לכפות על הצדקה ומניין ההיתר שלהם להציג מצג שוא. ועוד, אם יוודע הדבר מעתה לא יאמינו יותר לעסקני צדקה ונמצאו מפסידים את הענין להבא. ועוד, שיש דיני קדימה בצדקה ואדם שרוצה לתת לפי דיני הקדימה יתכן שיתן שלא לפי סדר הקדימה, וצ"ע. ועיין גם בדבריו בגיטין נב: לגבי מצג שוא שאדם חשוב תרם כדי להתרים אחרים וצ"ע. ואכמ"ל.

¹¹⁰⁵ ר' ינאי לא היה עני ולוה. מותר להלוות לעניים ? היש"ש בב"ק בסוף פרק ח' כתב: "להלות לעני גופא בחנם פשיטא שמותר, דחשיב יותר מצדקה...." ולעומתו באהבת חסד חלק ב' פרק י"ח בהג"ה ד"ה "דאף" הסתפק בזה, ונראה וחשש שאם היה נדר לצדקה אסור לשנות להלוואה. וכתב: "ולשון בני אדם בשם 'צדקה' אין כוונתם להלוואה לעני רק למתנה גמורה וכענין שכתב המהרי"ק לענין פדיון שבוים דאין זה בכלל לשון צדקה" ועיי"ש. ומשמע מדבריו שאף שהלוואה בכלל צדקה, בכלשון בני אדם אין זה נכלל בצדקה.

בעתיד. ושמא סמך על שיטת ר' ישמעאל במשנה (אות ב') שהתיר להשתכר בממון הקדש וסבר שהוא הדין בצדקה, אולם אליבא דאמת ר' ישמעאל לא גילה דעתו האם משתכרין בשל עניים ויתכן שהוא מודה לר' עקיבא שאין משתכרין בשל עניים¹¹⁰⁶.

ז. אמנם מפרשים פירשו שאין סתירה או מחלוקת בין הסוגיות וכתב על כך הראב"ה במגילה סימן תקצ"ב ודקדק דבריו מדברי הגמ' "ומייתי להו":

דאף על גב דגרסינן התם רבי ינאי יזיף ופרע ומשמע דאפילו בלא שכר, הני מיילי כגון רבי ינאי, דאמרינן התם שאני רבי ינאי דניחא להו לעניים דכמה דמשהי מעשה ומייתי להו ואין נידחין כשצריכים.

אבל אינש אחרינא אפילו בשכר לעניים להלוות על משכון לגוי ברבית אסור, דגרסינן בפרק בתרא דכתובות רבי עקיבא אומר אין משתכרין בשל הקדש אף לא בשל עניים... דילמא מיתרמי ענייא וליכא למיתביה ניהליה...

הראב"ה אינו מבאר מדוע רק אם ר' ינאי הוא הלוה הדבר מותר ואם אחר לזה הדבר אסור. והרי גם אם אחר לזה מהקופה יוכל ר' ינאי לומר לאנשים שהקופה ריקה ויגבה מהם צדקה? יתכן שהכוונה היא שר' ינאי כשהיה רואה שיש צורך לעניים היה "מייתי להו" כלומר היה באותו זמן עצמו מחזיר את הלוואתו לקופת הצדקה ונותן לעניים¹¹⁰⁷. ונמצא לעניים יש רק רווח ממעשיו ואין בכך שום הפסד, אבל אם מלוה לאחרים, שמועד הפרעון רחוק אסור, ויש לעיין אם מלוה לאחרים בתנאי ששייכו ברגע שמבקש מהם האם מותר (וכמו פקדון יומי בבנק), ועיין אות ח'.

¹¹⁰⁶ ראב"ה, מסכת מגילה אות תקצ"ב: "ואפילו ר' ישמעאל לא פליג עליה אלא בשל הקדש". ובט"ז יו"ד סימן רנ"ו ס"ק ד' כתב: "אפשר דר' ישמעאל אינו חולק על בשל עניים, דלא מיירי מזה".

¹¹⁰⁷ ועיין ראשון לציון על שו"ע יו"ד סימן רנ"ב סעיף א'.

אולם הט"ז ביו"ד סימן רנ"ו ס"ק ד' ביאר באופן אחר:

אמאי לא חש רבי ינאי לחששא זו דילמא מתרמי עניא והא אף במתניתין איכא רווחא לעניים על ידי השכר שיהיה ביינות שמנים וסלתות ע"כ לומר דרבי ינאי היה ברור לו בלי ספק שתכף שיבואו עניים יוכל להוציא מן הקהל בלי עיכוב.

כלומר ר' ינאי לא ישיב את כסף ההלוואה בשעה שיזדקקו לו עניים, אבל תהיה לו אפשרות לגבות מיד צדקה מהקהל ולכן הדבר מותר. ואף השלה"ק במסכת מגילה (נר מצוה) אות כ"ח כתב להתיר באופן דומה:

דיותר טוב שיונחו מעות מעשרותיו בטילים ולא ילוס בריוח, אם לא שהוא איש אמיד ואף אם יטלם על ריוח יוכל לתת לעני משלו ויהיה לוה ואחר כך יפרע ממעשרותיו¹¹⁰⁸.

ח. החילוק בין מציאות בה תהיינה מעות מזומנות מייד לצורך עניים לבין מקרה שלא תהיינה מזומנות הוזכר גם בספר התרומות שער מ"ו חלק ד' אות ח' (ועיין בדבריו באות ג'): :

---

¹¹⁰⁸ והקדימו בסברא זו בשו"ת הרדב"ז חלק ג' סימן תתנ"ז (ת"ד): "אם הגבאי עשיר ורוצה לעשות הנאה ל[ה]קדש ומקבל עליו דאי מתרמי להו עניים ישלם מביתו אז מותר להלוות ברבית אפילו צדקה העומדת לחלק לעניי עולם".

אך נ"ל שאם נמצא אדם שיהיו נכסיו משופים ומהימן ושמע דינא ולא מקבל שמתא דרבנן ומשתכר בהן בדבר המצוי בעין כגון אלו השולחנים שמחליפים את המטבע, מטבע מדינה זו במטבע מדינה אחרת, כל זה דבר מצוי בכל עת ובכל שעה, ובענין הזה מותר להפקידו להם להתעסק בם בזה קרוב לשכר ורחוק להפסד כדין ממון יתומים¹¹⁰⁹, דממון יתומים ומעות עניים אחד הוא לכל דבר

כלומר, הלוואה לאדם נאמן ובעל אמצעים, מותרת אם הוא נוטל על עמו את ההפסד (אם יהיה) והמעות מזומנות בכל שעה, כלומר מותר להלוות לאו דוקא לר' ינאי אלא בכל מציאות שכזו מותר¹¹¹⁰.

הקדמת קרן שרווחיה יהיו לצדקה

ט. לאור האמור, יש לעיין האם ניתן להקים קרן שרווחיה יהיו לצדקה וכספיה יושקעו לצורך כך בהשקעות שונות¹¹¹¹. וכתב רבינו בחיי בפירושו לויקרא פרק י"א פס' י"א:

¹¹⁰⁹ לגבי ממון יתומים עיין ב"מ דף ע. שהותר להלוות מעותיהם "קרוב לשכר ורחוק להפסד" ופירש רש"י שם: "ואין נוטלין חלק בהפסד". כלומר הם בטוחים לגמרי בקרן וכן פירש הסמ"ע בחו"מ סימן ר"צ ס"ק י"ז. ועיין גם בחידושי חת"ס על הגמ' שם. וא"כ אף בממון צדקה ההיתר הוא רק אם יש בטחון בקרן ללא שום חשש הפסד. ובשו"ת שבט הלוי חלק ח' סימן רי"ג צין לדברי ערוה"ש בתחילת סימן רנ"ט שכך משמע מדבריו, אבל כתב שכל זה לאחר שבא לגבאי צדקה, אבל קודם שבא ליד גבאי כגון מעשר כספים שאדם הפריש והוא אצלו ועדיין לא מסר לגבאי, נראה שנוטה להקל אף אם יש סיכוי קטן להפסד, ועי"ש בביאור ספר התרומות שלפנינו. וע"ע דעת כהן סימן קל"ד שכתב: "ועד"ת בענין נדבת ידידנו הר"י רוקח שליט"א לבנין בתים בא", אם מותר להשקיעה בעסק לטובת א"י. אין זו שאילה, מאחר שקיי"ל כר"ע דשקלים פ"ד מ"ג, דאין משתכרין לא בשל הקדש ולא בשל עניים, זולת ע"פ האופן שיהי' הדבר בטוח מהפסד, כדאיתא בירושלמי שם, שאין היתר לזה כ"א אם ירצה שיהי' ההפסד שלו והשכר של הקדש, והובאו שם תרין עובדין בכה"ג במעות של יתומים, וה"ה לשל עניים".

¹¹¹⁰ הב"י ביו"ד בסימן רנ"ט כתב בשם ספר התרומות: "אין משתכרין בשל הקדש, אף לא בשל עניים אלא בכסף וכיוצא ב כדי שיהא מוכן כל שעה שיצטרכו לו עניים".

¹¹¹¹ כגון שו"ת הרשב"א ח"א תר"ז. ועיין ירושתנו חלק ג' עמ' ל"ט במאמרו של הרב יעקב משה רוזנברג זצ"ל לגבי הקמת קרן לע"נ התורם והאם מותר להשקיע את כספיה ולא לחלק מיד ושם בעמ' ל"ט ואילך.

וגזבר ההקדש אינו רשאי לסחור בו ולא להרויח בו אלא שיהיה מוצנע ברשותו לבדק הבית. וזה בהקדש סתם, אבל הקדש תנאי כגון המקדיש ממון על תנאי שילוו אותו וירויוחו בו הרי זו מותר. ולכך נהגו בכל הקהלות שהממונים על ממון ההקדש מלוים אותו ומרויחים בו, שעל תנאי זה הקדישו הבעלים.

משמע מדבריו שבין הקדש של המקדש ובין הקדש לעניים מותר להקים קרן שרווחיה להקדש או לעניים למרות שהמעוֹת לא יהיו מזומנות לעני או פדיון שבויים שידמן עתה.

והב"י ביו"ד סימן רנ"ט כתב בשם הגהות מיימוניות (וכ"כ הרמב"א ביו"ד סימן רנ"ט סעיף א'):

אבל צדקה שנותנין כדי שיהא הקרן קיים והפירות לעניים שרי וכן עמא דבר¹¹¹².

אמנם לא התבאר האם מותר לקרן זו 'ליטול סיכונים' או רק להלוות באופן בו הקרן מובטחת ויתכן שאם המקדיש התיר ליטול סיכונים מותר אבל אם המקדיש הקים את הקרן ולא פירש, אסור לגבאי ליטול סיכונים אלא רק להלוות באופן בו בקרן בטוחה מהפסד.

---

¹¹¹² עיין מרדכי ב"מ רפ"ז. ועיקר הדיון הינו לגבי איסור ריבית ועיין יש"ש ב"ק פ"א אות י' ובסוף פרק ח' ואכמ"ל. אמנם בכמה מקומות (תשורה תשס"ה, י"ט אדר א') פורסם מכתבו של האדמו"ר מליובאוויטש זצ"ל, בו השיב לתורמים שרצו לתרום מחצה לכיסוי חובות ומחצה להשקיע בעסקים והרווחים לטובת הצדקה (חב"ד) וכתב: "אין לעשות עסק בצדקה והקדש (אף שיהיה בטוח לדעת בני אדם) ולכן מופרך, כי אם להכניס הנשאר לבנק באחוזים עד שיוציאוהו לצרכי חב"ד". ועל פי המבואר בפנים, אם מעיקרא כך היתנו מותר, ואע"פ כן כתב שדבר זה "מופרך" ולא ביאר טעמו האם מדובר בהקפדה הלכתית או מציאותית על פי המקרה שעמד בפניו. וע"ע אוצר מנהגים והוראות יו"ד עמ' קכ"ח.

אבל במעוֹת שלא ניתנו כקֶרֶן להרֹוּיחַ בהם אלא לחלוקה, אין להשקיע אותם וכמבואר לעיל, אמנם כתב בפת"ש יו"ד סימן רנ"ט ס"ק ד' (לגבי הדין שמעוֹת אחר באו לידי גבאי אסור לו לשנות ולהלוותן):

כתב בספר חמוֹדי דניאל כ"י, בזמנינו נהגו להקל בזה, אפשר כיון שנהגו כן, לב בית דין מתנה עליהן.

אמנם נראה שהמנהג הוא על עצם ההלואה (שלא תוגדר שינוי מצדקה לצדקה) אבל ההלואה עצמה צריכה להיות באופן בטוח וכן"ל באות ו'.

פסק השו"ע

י. שו"ע יורה דעה רנ"ט סעיף א':

ואין נושאים ונותנים בצדקה העומדת לחלק לעניים¹¹¹³, כי אם כסף בכסף וכיוצא בו¹¹¹⁴, שמא יבאו עניים ולא יהיה להם מעוֹת לחלק. (רמ"א) אבל צדקה שאינה עומדת לחלק, רק הקרן יהא קיים ויאכלו הפירות, שרי¹¹¹⁵. (ב"י בשם סה"ת והגהות מיימוני). וכן נוהגין.

¹¹¹³ שו"ת ציץ אליעזר חלק יד סימן ע"ו: "מאידך כדאי לציין דברמב"ם לא נזכר כלל הך דינא דאין משתכרין משל עניים, וכפי הנראה דהוא זה מפני שלא פסק בכלל כר"ע בזה". אמנם כנ"ל בפירוש המשנה הרמב"ם בערכין הזכיר דין זה (לעיל אות ב').

¹¹¹⁴ ולא ביאר מה כוונתו, ונראה כאמור לעיל, שביד שולחני שיש לו מעוֹת וזמינות מותר.

¹¹¹⁵ ויש לעיין מה יעשו בכסף זה? ובשו"ת הרדב"ז חלק ג' סימן תתנ"ז (ת"ד) כתב: "ואם אין עומדת לחלק מותר להלוותם בריבית וכ"ש לעשות בה סחורה" – ויש לעיין האם אפילו כשיש סיכון בדבר שהרי הירושלמי חשש להפסד? וצ"ע. ומ"מ נראה שמדובר בצדקה שמעיקרא הוקדשה כ'קרן' עבור נתינת רווחיה לעניים ולא במציאות בה נצטבר הרבה כסף בקופה שהיה מיועד לחלוקה ולא היה צורך לחלקו, וצ"ע. ועיין בביתאור הגר"א ס"ק ג' שדימה לדין מעוֹת יתומים שמותר לשאת ולתת בהם רק אם 'רחוק מהפסד' (כלומר שהמשקיע יקח על עצמו את ההפסדים אם יהיו והיתומים לא יפסידו כלל). משמע, למרות שבסוגיית הגמ' בכתובות קו: לא הוזכר במפורש החשש של הפסד במעוֹת עניים (ורק הירושלמי הזכיר חשש זה), יש ללמוד זאת מדין מעוֹת יתומים, שאין להלוותם (אף אם הצדקה אינה עומדת ליחלק אלא קרן לעתיד ולרווחים) כי אם כשאין סיכון לקרן. ועיין הערה 1101 ושם. ובפירוש משנת אליהו (לר' ישראל משקלוב) עמ"ס שקלים שנדפס בחלק מרפואי הגמרות בשקלים פרק ד' הלכה ב' ד"ה "אלא אם". וע"ע שו"ת חיים שאל ח"ב סימן ל"ב.

ובאגרות קודש (אדמו"ר הזקן, האמצעי, והצ"צ) חלק א' מובאת אגרת מהאדמו"ר הזקן, אגרת א' עמ' ג':

ראה ראינו את עני מקצת בני עמנו הממונים על קופת ארץ הקודש ואין עני אלא מן הדעת שמחמת חסרון הידיעה הם מתחסדים וחפצים להרבות במצות ולעשות גמ"ח ממעות אה"ק והיא מצוה הבאה בעבירה כי הוא איסור גמור ועון פלילי הוא עפ"י דין תוה"ק כמבואר בדברי רז"ל אפילו להלוות בשכר אסור וכל שכן בחנם אפילו לבטוח גדול הן לאחרים הן להגבאים לעצמן אפילו למצוה רבה כי המעות הן כבר של חכמי ארץ הקודש וכל היכי דקיימו ברשותא דמריהו קיימי ואסור להוציאם שלא מדעתם¹¹¹⁶...

ולעיל באות ד' הובאו דברי האחרונים שנקטו גם את הטעם של חשש הפסד, עי"ש¹¹¹⁷.

השקעה בממון עניים שעדיין לא בא לרשותם / השקעות ממון של ילדים

יא. משנה פאה פרק ז' משנה ז':

ועיין שו"ת שבט הלוי ח"ט סימן ר' שהתיר לאדם שיש לו מעשר כספים לקנות בכסף זה כרטיסי הגרלה למוסד של צדקה, כיון שעצם נתינת הכסף למוכרי הכרטיסים היא עצמה צדקה ומה עוד שמדובר במעשר כספים שאין מדקדקין בו.

¹¹¹⁶ ועיין גם בהערות לאגרת זו באגרות קודש לכ"ק אדמו"ר הזקן עמ' א'. ובשו"ת כתב סופר יו"ד סימן ק"י הסתפק בשאלה דומה (הלוואת מעות שנתקבצו לצורך א"י עד הזמן בו יבוא השליח מא"י לקחתם) ועיקר ספקו הוא מדין האיסור לשנות כספי צדקה וכתב שכס הם 'מעשים שבכל יום' וסמך להקל על פי דברי הפת"ש ביו"ד סימן רנ"ט ס"ק ד' בשם החמודי דניאל בכת"י, שכיון שנהגו כן לבית דין מתנה על כך. ועיקר דיונו הוא לגבי שינוי בצדקה ולא מכח הדיון של הסוגיות שלפנינו.

¹¹¹⁷ בספר צדקה ומשפט פרק ה' ס"ק מ"ז הסתפק: "אלא שנסתפקתי אם מזה מעשר עני (-כגון פירות שדהו) לגבאי צדקה, שבודאי יוצא בזה מצות נתינה... אם מותר לגבאי למוכרם בפחות משווים, ולכאורה פשוט שאסור לגבאי צדקה למכור ממון עניים בפחות משווים, אלא שיש לעיין במקום שיודע הגבאי שאם לא ימכור לו בפחות לא יתנו לו בשנה הבאה, שלכאורה הוא טובת עניים. ומ"מ נראה שאסור לעשות כן, ואע"פ שבמקום טובת הנאה יתכן שמותר לו למכור בזול, אבל בזה אם ירויח שגם בשנה הבאה יתנו לו המעשר עני, אבל אין זה טובת כלל העניים, שאם לא יסכים יהא חייב בעל הבית לתת לעניים אחרים מלוא שווים".

המדל בגפנים (רע"ב : כשהגפנים תכופים זה אחר זה עוקר מאותם שבניות והאחרים מתוקנים בכך). כשם שהוא מדל בתוך שלו כן הוא מדל בשל עניים (פירוש המשנה לרמב"ם : המדל, המדלדל, מגזרת דל, וענינו אם כרת האשכולות וזרקן, כדרך שכורת מן האשכולות כך מותר לו לירות גם מן העוללות, ולא נחייבהו להשמר מלירות מן העוללות. ואין הלכה כר' מאיר)¹¹¹⁸ דברי רבי יהודה. רבי מאיר אומר בשלו הוא רשאי ואינו רשאי בשל עניים.

ירושלמי שם הלכה ד' :

הכל מודים במוכר לחבירו עשרה אשכולות שיהא אסור ליגע בהן [נדף לגעמוד ב] הכל מודים בשותף כשם שהוא מידל בתוך שלו כך הוא מידל בתוך של חבירו, רבי יהודה עבד ליה כשותף רבי מאיר עבד ליה כמוכר.

ר' יהודה... מתוך שהוא מעכ¹¹¹⁹ הוא עושה יותר לשנה הבאה¹¹²⁰...

המדלל יוצר הפסד זמני ליבול של השנה לטובת היבול של השנה הבאה. משמע, שמותר אפילו להפסיד מן הקרן לטובת רווח עתידי. ואילו לעיל נאמר שאין משתכרין בשל עניים או מחשש הפסד או שמא לא יהיה להם מזומן כשיבואו לקבל (עיין אות ב' ואילך) וכיצד התירו כאן להפחית מהקרן (כלומר עכשיו לעניי יהיה פחות) לטובת רווחים בעתיד ומה עוד שיש חשש שיארע דבר מה לכרם ולא ירוויח לעתיד ?

יב. צפנת פענח הלכות מתנות עניים, דף נב כפי שהובאו דבריו בצפנת פענח כללי התורה והמצוות עמ' קנד :

¹¹¹⁸ לשיטת הברטנורא מותר לעקור עץ שלם ואין חשש משום עקירת עצי פרי, ואכמ"ל.

¹¹¹⁹ מדלל. וכן"ל במשנה.

¹¹²⁰ ועי"ש שבשדה תבואה אסור לעשות פעולות לטובת שנה אחרת, כיון שלשנה אחרת הוא יזרע ירק שאין בו דין פאה ונמצא שאין לעניים רווח כי אם הפסד.

הנה בהך דהלכות מתנות עניים פ"ד הל' כ"ד, גבי עוללות דמבואר שם דמותר [להפסיד את העוללות כשהוא כורת את האשכולות]. משום דמשביח הגפן לשנה הבאה. ואף דהא מבואר בכתובות דף קו : דאין משתכרין בשל עניים ? הרי חזינן דאסור לעשות פעולה בשל עניים אף אם עיי"ז ירויחו ? ...

וצריך לומר, כיון דפסקינן דאין עניים זוכין עד שיתחיל בעל הכרם לבצור¹¹²¹, עדיין לא הוה ממון עניים ומותר. וא"כ לפי זה נ"מ בכרם שכולו עוללות דכולו לעניים אז אסור להדיל אף דעיי"ז יהיה נשבח לשנה הבאה ולכך קאמר שם (במסכת פאה פ"ז מ"ה) כשם שהוא מדל בתוך שלו, ומשום שותפות.

משיטתו של הצפנת פענח נראה שנוכל להסיק שמעות שעדיין לא זכו בהם עניים אלא רק מיועדות לעניים מותר להשתכר בהן אפילו אם יש חשש הפסד ואפילו אם הדבר יגרום לעיכוב בנתינתם לעניים. ומכאן, שאם אדם אמר שיתך סך מסויים לצדקה (ועדיין לא הקדיש מעות מסויימות) ולאחר מכן רוצה להשקיע מעות אלו, הדבר יהיה מותר כיון שעניים עדיין לא זכו. אא"כ נאמר שרק בעוללות שמעיקרא החיוב אינו בסך מסויים הדבר הותר, לעומת המקרה שלפנינו בו מעיקרא הוקצב סכום ידוע, וצ"ע.

ובעיקר דברי הצפנת פענח, יש לעיין מה טעם החילוק בין מה שזכו כבר עניים לבין מה שעתידיים הם לזכות (וברור הדבר שעובדה שעניים עדיין לא זכו, אינה מתירה לו לזכות את העץ שלא למטרת רווח, כי אם רק לצורך רווח בעתיד) והרי בסופו של דבר פוגע בעניים עתה ?

ונראה לומר, שהאיסור להשתכר בשל עניים יש בו מן החידוש, שהרי ההגיון הכלכלי אומר שנכון הדבר להשקיע בצורה נכונה. אלא שבממון שכבר זכו בו

---

¹¹²¹ רמב"ם פרק ד' ממתנות עניים הלכה כ"ב. ועיי"ש בהמשך לגבי הקדש.

העניינים נאמר דין מיוחד שאסור לנותן להשתכר בו שהוא ממון שלהם (כפי שאסור לו לדלדל בגפנים שמכר לחבירו כמבואר בירושלמי הנ"ל), אבל כל עוד לא זכו עניים במעות, מותר לו להשקיע כמו כל השקעה הגיונית.

יג. הירושלמי בפאה פרק ה' הלכה ג' מקשה לסתירה בשיטת ר' יהודה ממקום אחר (עי"ש) ומבאר שטעם ההיתר לדלל את הגפנים הוא:

הם גרמו לעצמם ולא באו (ר"ש בפירוש המשנה הנ"ל): שלא היה להם לעניים לאחר מללקט).

ועל פי דרך זו, ההיתר הוא אף בשעה שהעניים כבר נחשבים בעלי העוללות, רק כיון שאיחרו מלבוא, אין בעל הבית מחוייב להמתין להם, אולם לא שמענו חילוק בין מקרה בו העניים כבר זכו לבין מקרה בו לא שכו (כפי שהציע בעל הצפנת פענח).

יד. לאור האמור, יש לעיין מה הדין במקרה בו אדם זיכה כסף לקטן (כגון, סבא לנכדו) ואדם מבוגר אחראי על הכסף עד שהילד יגדל (כגון, אביו של הילד). האם מותר/רשאי האחראי להשקיע כסף זה שהרי יש חשש של הפסד. לכאורה מקרה זה דומה למקרה של מעות של יתומים שמותר להלוותן רק אם ברור שלא יהיה הפסד (עיין לעיל אות ד'). ולפי זה במקרה שלפנינו נראה שאין חילוק בין כסף של יתומים (ועניים) לבין כסף של שאר קטנים שאחרים מנהלים את כספם וחובה על האחראי להשקיע את הכסף רק באופן בו ודאי לא יהיו הפסדים.

ולאור האמור יש לעיין גם בתכנית של 'חסכון לכל ילד' שהונהגה בארץ לאחרונה, שעל פי חוק המדינה, כל חודש המדינה/הביטוח הלאומי מפריש חמישים שקל עבור הקטנים כאשר ההורים מחליטים הכין להשקיע את הכסף ובהגיע הילד לגיל 18 הכסף יעבור לרשותו. בפני ההורים עומדים כמה מסלולי השקעה, האם יש מקום לומר שההורים הם כאפוטרופוס על הכסף ועליהם לבחור מסלול השקעה על פי הכללים שנאמרו בכספם של יתומים?

אם ננקוט שהכסף אינו בבעלותם של הקטנים אלא עתיד להיות שלהם בגיל שמונה עשרה, יש לדון על פי חידושו של בעל הצפנת פענח לעיל (אות יב) שלשיטתו הדבר מותר, וצ"ע.

(ויתכן שיש לדון במעוה אלו שניתנו לקטן או ב'חסכון לכל ילד' כדין מי שיצא לדעת והניח נכסיו או כדין שבוי בין גדול ובין קטן שנתבארו פרטיו בחו"מ סימן רפ"ה סעיף ב' ואילך, וצ"ע).

והרב שלמה אישון שליט"א הציע לדמות את האמור לסוגיית הגמ' בב"ק דף פז: לגבי החובל בבנו קטן (בין אביו החובל בין אחרים) שבדמי התשלום יש לעשות 'סגולה' ולקנות בהם קרקע (והאב נחשב אפוטרופוס – עיין ד"מ חו"מ ר"צ ס"ק ט'). וכן יש לדמות לדין קבלת פקדונות מן הקטן (ב"ב נב). שיעשה בהם סגולה וקונה בהם קרקע (והרשב"ם שם כתב שלא יעשה בהם עיסקא שמא יפסד) ויש לעיין מדוע לא אמרו שילוו המעוה בריבית לגוי (ואולי מכאן ראייה לשיטת ערוה"ש שבאות יז שהשקעה בקרקע עדיפה) – ועיין לקמן לגבי הוצאות בקרקעות.

מתי הותרו השקעות והוצאות כדי להרוויח

טו. על פי האמור לעיל אין היתר לסכן מעוה והוציא הוצאות כדי להרוויח בעתיד ועדיף להשאירם בטלות וכך הדין במעוה יתומים ובמעוה עניים אם אין אפשרות להלוות אותן ללא סיכונים (אות א'-ד'). אולם בגמ' בגטין נב: מובא מעשה בעמרם צבעא שהיה אפוטרופוס על נכסי יתומים וקרובי משפחה התלוננו על התנהגותו בפני רב נחמן:

אמרי ליה קא לביש ומכסי מיתמי ? אמר להו, כי היכי דלשתמען מילי.

תלונת הקרובים היתה שעמרם צבעא קונה בגדים לעצמו ממעוה יתומים ורב נחמן

השיב שאם הקניה מועילה לכך שכאשר הוא נושא ונותן ברכוש היתומים דבריו נשמעים כיון שהוא נראה אדם מכובד, הוא נוהג כהוגן¹¹²².

כלומר, מותר להוציא הוצאה מנכסי היתומים כאשר יש מחשבה שדבר זה יועיל להביא רווחים בעתיד. וכמו כן ברור שאם יש ליתומים קרקעות יש צורך להוציא הוצאות כדי להרוויח מהם וכפי שמפורש ברמב"ם בפרק י"א מהלכות נחות ובשו"ע חו"מ סימן ר"צ סעיף ז':

והוא מוציא ומכניס ובונה וסותר ושוכר ונוטע וזורע ועושה כפי מה שיראה שזה טוב ליתומים.

ומכאן שיש לעיין מדוע במעות של יתומים או עניים נאסר ליטול שום סיכון בהלוואתן ועדיף להשאירן בטלות ואילו בקרקעות מותר להוציא הוצאות מתוך תקווה ומחשבה שיהיה בהן רווח ?

יתכן, שבקרקע אין מציאות של רווח ללא הוצאה ולכן אין ברירה אחרת (וההוצאה היא ממעות שיש בידו שאינו מלווה אותם אלא משתמש בהם לצורך הקרקע) ואילו במעות יש דרך ללא הפסד ולכך חובה להשקיע רק באופן בו אין הפסד.

טז. ומכאן שיש לדון, מדוע לא נחייב את האפוטרופוס למכור את הקרקעות ובמעות ירוויח רווח בטוח ולא יוציא הוצאות וכו' ?

ונראה שאפוטרופוס אין לו זכות לשנות את סוג הנכסים שקיבל המוריש (וכגון, שאם יש בירושה עבדים, לא יקנה בהם קרקע ואם קרקע לא יקנה בהם עבדים שמא לא יצליחו – רמב"ם פרק י"א מנחלות הל' ו') ולכן בכל סוג נכס עליו לפעול באופן המועיל ביותר בו, וצ"ע. ועיין דברי ערוה"ש לקמן.

¹¹²² ועיין סמ"ע ר"צ ס"ק י', שאם מוחים בו מעיקרא שלא יקנה – אסור לו לקנות (ויל"ע מי הם המוחים).

יז. אמנם אם אין דרך להשקיע במעוה באופן בטוח יקנו בהם קרקעות כמבואר ברמב"ם
בפרק י"א מנחלות הלכה א' ובשו"ע חו"מ סימן ר"צ סעיף ט':

לא מצאו אדם שיתנו לו המעוה רחוק להפסד וקרוב לשכר, הרי אלו
מוציאין מזונות מעט מעט עד שיקנו להן במעוה קרקע וימסרו אתה
ביד אפטרופוס שיעמידו להן.

כלומר כדי שרכוש היתומים ממנו הם מתפרנסים לא יכלה, אם אין אפשרות להלוות
הכסף באופן בטוח, יקנו בו קרקע (ויל"ע במציאות הפוכה בה אין רווחים מהקרקע
האם ימכרו אותה וילוו באופן בטוח). אבל אם יש אפשרות להלוות את המעוה, ילוו
אותם (וכמבואר באות ח').

אולם שיטת ערוה"ש בחו"מ סימן ר"צ סעיף י"ג בביאור שיטת הרמב"ם שונה:

ונראה לי שזה שכתב הרמב"ם קניית קרקע אחרי כל¹¹²³, זהו כשאין
קרקע מוכנת לקנות ויש לחוש שבין כך וכך יאכלו הקרן אבל כשיש
קרקע מוכנת לקנות אין טוב מזה. ובזמנינו שאין לנו קרקעות וגם
משכונות כאלו אינו מצוי כלל המנהג פשוט לחפש אחר היותר בטוח
בעיר ומוסרין לו על עיסקא בריוח קטן או מלוים לשרים שיש להם
קרקעות ולוקחים מהם שט"ח שיש לזה תוקף בערכאות ומאד צריכין
ליזהר במעוה של יתומים. ורבינו הבי"ה הביא בשם הרשב"א ז"ל
שבמעוה יתומים אין עושין מסחר בים עכ"ל. ומשמע שביבשה עושין
ואפשר דלרבותא קאמר אף שיש בזה הרבה ריוח דמהרמב"ם ז"ל
שהבאנו משמע להדיא שאין עושין בהם מסחר.

כלומר, לעולם עדיפה ההשקעה בקרקע וגם אם היתומים ירשו מעוה, יקנו בהם
קרקע "שאינן טוב מזה". ודברי הרמב"ם להלוות את המעוה, נאמרו במקרה בו אין

---

¹¹²³ אחרי כל' – אחרי כל הפירוט כיצד מלווים את המעוה באופן בטוח – עיין בדבריו בפרק י"א מנחלות על
פי דברי הגמ' בב"מ ע. .

קרקע זמינה לקניה¹¹²⁴.

אמנם מסתבר שהדבר תלוי במציאות ובמקום ובשעה וכו'. וקשה לתת בדבר כלל ברור (ובגמ' בב"מ מב. נאמר שישקיע שליש מכספו בקרקע). אמנם חידושו של ערוה"ש הוא שהאפוטרופוס לא ישאיר את המצב כפי שקיבל אלא יהפוך המעות לקרקעות (ושלא כדברינו באות הקודמת), למרות שבקרקעות יש הוצאות ודאיות לשכירות פועלים ולנטיעות כו' ויש סיכון של שידפון בפירות. ויתכן שהוא מעדיף קרקעות לא בגלל הרווחים (שיתכן שבמעות הם גדולים יותר) אלא בגלל הבטחון בקרן (שקרקע לעולם עומדת) לעומת הלוואה אף שהיא בטוחה ביותר יתכן שהלווה לא ישיב וכדו' (ואף מעות בטלות יכולות להיגנב)¹¹²⁵, ועיין לעיל באות יד.

יח. על פי האמור יש לעיין האם קרן צדקה שיש לה כסף (שמועדת לחלוקת הרווחים לצדקה) תקנה קרקעות כדי להרוויח בהם. על פי פשט הרמב"ם אם יש דרך להלוות - ילוו ולא יקנו קרקע להשקעה ואילו לערוה"ש קרקעות עדיפות, וצ"ע למעשה. אולם אם היה תנאי מעיקרא של מקדיש הקרן יש לעשות כפי שאמר (וכנ"ל אות ט').

סיכום

יט. העולה מהאמור לעיל:

- אסור לעשות סחורה ברכוש/ממון עניים או יתומים מחשש של הפסד הקרן או שמא לא יהיה לתת לעני בשעה שיבוא לבקש (א'-ד').

¹¹²⁴ מססברא נראה שהכל תלוי במקום ובשעה וכדו' וכדוגמא לדבר כתב בפד"ר פסקי דין רבניים חלק ב' עמ' 28 לגבי קרן בליליוס: "ההכנסה כאמור היא מדמי שכירות בתים. בניסן ת"ש הקפידה הממשלה, כידוע, את שכר הדירה; ערך המטבע ירד וירד, הוצאות החזקת בתים עלו ועלו וכל אפשרות להעלאת דמי שכירות לא היתה, וכך נתהווה מצב שהכנסה מבתים, כמוה כאפס.....".

¹¹²⁵ כתב בשו"ת הרשב"א חלק' סימן אלף צ"ד: "

- דין מעות יתומים כדין מעות עניים (אות ד').
- הלוואה מקופת הצדקה שיש בה טובה לעניים בכך שאנשים יתרמו - מותרת וכמה חילוקים נאמרו בדין זה (אות ה' ואילך).
- אם יש מי שנוטל אחריות על הפסדי הצדקה, מותר לתת את הכסף בהלוואה כדי להרויח בו (אות ח').
- לשיטת הצפנת פענח, ממון שעתיד להגיע לעניים אבל עדיין לא זכו בו – מותר לעשות בו עסקים (אות יא-יב).
- יש לעיין מה דינו של כסף של ילדים שההורים אחראים לשמירתו והשקעתו וכן בתכנית 'חסכון לכל ילד', שבפשטות השקעת כספים אלו כדין כספי עניים ויתומים (אות יד).
- בקרקעות מותר להוציא הוצאות כדי להרוויח (אות טו).
- יתומים שירשו מעות יש להלוותם באופן בטוח ולא לקנות בהם קרקע אא"כ לא מצאו להלוות אותם וי"א שלעולם עדיפה קרקע (אות טז-יז) ונראה שכך הדין גם לגבי קרן שרוחיה מיועדים לצדקה (אות יח).

מעשר כספים – מעשרותיהם של האבות

הקדמה

א. חיוב מעשר כספים (הפרשה מכסף שאדם הרוויח (שלא מגידולי קרקע ולא כחיוב של מעשר בהמה), אינו מפרש בתורה. בפרקים הבאים נדון האם יש מקור לחיוב מעשר זה, למי יש לתת מעשר זה (כהן, לוי, עני וכדו'), שיעורו (עשירית או לאו דוקא, והאם עשירית מהרווח או מהתוצרת) וכו'. ותחילה נדון במעשרותיהם של האבות.

אברהם – ויתן לו מעשר מכל

ב. בבראשית פרק י"ד למדנו שאברהם הפריש מעשר :

(יד) וַיִּשְׁמַע אַבְרָם כִּי נִשְׁבָּה אַחִיו וַיֵּרָק אֶת חֲנִיכָיו וְלִידֵי בֵיתוֹ שְׂמֹנֶה עָשָׂר וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת וַיֵּרֶדְף עַד דָּן : (טו) וַיַּחֲלֹק עֲלֵיהֶם לֵילָה הוּא וְעַבְדָּיו וַיִּכְּסוּ וַיֵּרְדּוּ עַד חֹבֶבָה אֲשֶׁר מִשְׁמָאל לְדָמֶשֶׂק : (טז) וַיָּשָׁב אֶת כָּל הָרֶכֶשׁ וְגַם אֶת לוֹט אַחִיו וְרֶכְשׁוֹ הָשִׁיב וְגַם אֶת הַנָּשִׁים וְאֶת הָעָם : (יז) וַיֵּצֵא מֶלֶךְ סְדִם לִקְרָאתוֹ אַחֲרֵי שׁוּבוֹ מִהַכּוֹת אֶת כְּדֻרְלֵעָמֶר וְאֶת הַמִּלְכִּים אֲשֶׁר אִתּוֹ אֵל עֶמֶק שְׁנֵה הוּא עֶמֶק הַמֶּלֶךְ : (יח) וּמִלְכֵי צִדְק מֶלֶךְ שְׁלֹם הוֹצִיָא לָהֶם וַיֵּינֹן וְהוּא כָהֵן לְאַל עֲלִיוֹן : (יט) וַיִּבְרָכְהוּ וַיֹּאמְרוּ בְרוּךְ אַבְרָם לְאַל עֲלִיוֹן קִנְה שְׁמִים וְאַרְצָ : (כ) וּבְרוּךְ אֵל עֲלִיוֹן אֲשֶׁר מָגֵן צָרִיד בְּיַדָּ וַיִּתֵּן לוֹ מַעֲשֶׂר מִכָּל : (כא) וַיֹּאמְרוּ מֶלֶךְ סְדִם אֵל אַבְרָם תָּנוּ לִי הַנֶּפֶשׁ וְהָרֶכֶשׁ כַּח לָךְ : (כב) וַיֹּאמְרוּ אַבְרָם אֵל מֶלֶךְ סְדִם הֲרַמְתִּי יָדִי אֵל יִקְנֹךְ אֵל עֲלִיוֹן קִנְה שְׁמִים וְאַרְצָ : (כג) אִם מַחֲוִיט וְעַד שְׂרוּף נַעַל וְאִם אֶשְׁחַ מִכָּל אֲשֶׁר לָךְ וְלֹא תֹאמַר אֲנִי הִעֲשֵׂיתִי אֶת אַבְרָם : (כד) בַּלְעֲדִי רַק אֲשֶׁר אָכְלוּ הַנְּעָרִים וְחָלַק הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר הָלַכְנוּ אִתִּי עֲנֵר אֲשָׁכַל וּמִמָּרָא הֵם יִקְחוּ חֶלְקָם

בפסוק לא מפורש מי נתן מעשר למי. יתכן לפרש שמלכי צדק (עליו מדובר בתחילת הפסוק) הוציא לחם ויין לכבודו של אברהם¹¹²⁶ וגם נתן מעשר לאברהם¹¹²⁷. ויש האומרים שאברהם הוא זה שקיבל את המעשר מרכוש סדום על פי דברי מלכי צדק שאמר לו שהמעשר מגיע לו כשכר טירחה על ההצלה¹¹²⁸. אולם רבים פירשו כי אברהם הוא זה שנתן מעשר למלכי צדק שהיה כהן לקל עליון וכך כתב רש"י בבראשית י"ד כ':

ויתן לו – אברם מעשר מכל אשר לו לפי שהיה כהן¹¹²⁹.

נראה שיסוד דברי רש"י בדברי מדרשים רבים שכתבו שאברהם הוא זה שנתן את המעשר וכגון מדרש רבה פרשה מ"ג אות ח':

באברהם כתיב (בראשית כד) וה' ברך את אברהם בכל, בזכות ויתן לו מעשר מכל¹¹³⁰.

¹¹²⁶ בפסוק כתוב 'אברם' אבל מסתבר שאנו עכשיו צריכים קוראו אברהם. אמנם עיין לשון רש"י בהמשך.
¹¹²⁷ מגדל עז על הרמב"ם בפ"ט ממלכים הל' א': "ויש אומרים כי מלכי צדק נתן לאברהם" והו"ד גם בשו"ת מהר"י אסאד יו"ד סימן של"ד.

¹¹²⁸ רד"ק בראשית י"ד כ': "ואדוני אבי ז"ל פירש כי מלכי צדק נתן לאברהם בשכרו המעשר מן הדין, כי המלך סדם אמר לאברהם תן לי הנפש והרכוש קח לך, ואברהם אמר אם מחוט ועד שרוך נעל, אמר מלכי צדק לאברהם מן הדין תוכל לקחת המעשר מן הכל ולא תקח דבר (=ולא יחשב הדבר כאילו לקחת ממלך סדום) ממלך סדם כי שלך הוא המעשר מן הדין, כי כל מציל ממון חבירו המעשר הוא שלו על שטרח להצילו, ונכון הוא הפירוש, כי יש לתמוה לדעת המפרשים איך היה נותן אברם משל מלך סדם למלכי צדק והוא לא רצה לקחת לעצמו ויתן לאחרים, זה לא יתכן".

¹¹²⁹ מדוע לתת מעשר לכהן והרי מעשרות ניתנות ללוויים? יתכן שכיון שבאותו זמן לא היו לוויים הנתינה היא לכהן ובפנים יפות כתב: "ויתן לו מעשר מכל. משמע מזה דמעשר ראשון שייך אף לכהנים, כדסבירא ליה לרבי אלעזר בן עזריה ביבמות דף פ"ו ע"ב, דאי לא תימא הכי מה ענין מעשר לכהנים, והיינו דקאמר ויתן לו מעשר מכל, דלא נימא שנתן לו מעשר מן המעשר דהיינו תרומת מעשר לכהן, לכך כתיב מעשר מכל ולא תרומת מעשר". ובשלה"ק נר מצוה, פרשת תולדות כתב: "שנתנו למלכי צדק התרומות והמעשרות, הלא המעשרות לא שייכים רק ללוויים. דע, כי מלכי צדק היה בכח כהן, ובכח כהן היה לוי. לפי מה שקבלנו מהאר"י ז"ל, שאהרן הכהן הוא מנשמת מלכי צדק, על כן מלכי צדק כהן לאל עליון" (בראשית יד, יח). ושמואל הנביא שהיה לוי, הוא מנשמת אהרן, והוא שרמו (שמות ד, יד) 'הלא אהרן אחיך הלוי', ומלכי צדק הוא שם בן נח, ותראה רשום שמו של 'שם' בתחילת שם 'שמואל'. על כן מלכי צדק כהן ולוי בכח נשמתו".

¹¹³⁰ תנחומא פ"י ראה: "אברהם הפריש תרומה גדולה שנאמר הרימותי ידי אל ה' קל עליון..." ויש לעיין האם הכוונה למעשר שניתן למלכי צדק או נתינה נוספת. ובשו"ת חת"ס יו"ד רלב"ב כתב שהפרשת המעשרות של

ג. יש לעיין האם מדובר בנתינה חד פעמית של מעשר לכהן משלל המלחמה או כך היתה דרכו של אברהם להפריש מממונו לכהן מכל רווחיו רק שהתורה ציינה זאת רק בפעם זו¹¹³¹ וכתב הכס"מ בפרק ט' מהלכות מלכים הל' א':

דבאברהם לא אשכחן שעישר ממנו והתם דוקא עישר השלל הבא לידו ולא בתורת מעשר אלא לפי שכבדו מלכי צדק בהוצאת לחם ויין וברכו ורצה לתת לו מעשר השלל.

כלומר מאברהם אין ללמוד הנהגה כללית של נתינת מעשר (לכהן) כיון שמדובר במקרה מיוחד והכס"מ כתב שבכך הוא מבאר את שיטת הרמב"ם שלא הזכיר את נתינת המעשר של אברהם בפרק ט' ממלכים הלכה א':

על ששה דברים נצטווה אדם הראשון: על ע"ז, ועל ברכת השם, ועל שפיכות דמים, ועל גילוי עריות, ועל הגזל, ועל הדינים, אף על פי שכולן הן קבלה בדינו ממש רבינו, והדעת נוטה להן, מכלל דברי תורה יראה שעל אלו נצטוו, הוסיף לנח אבר מן החי שנאמר אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו, נמצאו שבע מצות.

אברהם "ויתן לו מעשר מכל" היינו מעשר 'לעמלי תורה' ומותר לכל דבר מצוה שירצה לפי נדרו (וסמך דבריו על הספרי, ע"ש).

ופרקי דר"א פרק כ"ז: "ר' יהושע בן קרחה, אברהם התחיל ראשון לעשר בעולם, לקח את כל מעשר סדום ועמורה וכל מעשר לוט בן אחיו ונתן לשם בן נח שנאמר ויתן לו מעשר מכל" (ויל"ע האם הכוונה היא שסדום ועמורה ולוט היו צריכים לעשר ולא עישרו, ואברהם נטל את המעשר היה מוטל עליהם). ובפסיתרא זוטרת: "אברהם התחיל במעשרות..." וכתב הרמב"ן שאף שאברהם לא רצה לקחת לעצמו, "אבל חלק הגבוה הפריש לתתו לכהן" (ועיין רמב"ן בראשית כ"ו ג' שכתב: "כי היו האבות נדיבי עמים לתת מעשרות לעניים או לכהני ה' כגון שם ועבר ותלמידיהם..." ולא ביאר מה הראיה שנתנו לעניים).

¹¹³¹ בספר אבני שהם (הרב שחור) בפרשת תולדות ביאר שכיון שיש מעשרות גם מרווחים אינם מגידולי קרקע, יש מקום לשאלתו של עשו כיצד מעשרין את המלח, שהרי מי שפרנסתו ממלח, עליו להפריש מרווחים אלו מעשר וכך היו נוהגים בביתו של יצחק. וספקו של עשו היה הם נוכל להגדיר מלח כגידולי קרקע ואז המעשר יהיו מכל התוצרת או כמעשר כספים שהמעשר יהנו רק מהרווחים.

וכן היה הדבר בכל העולם עד אברהם, בא אברהם ונצטוו יתר על אלו במילה, והוא התפלל שחרית, ויצחק הפריש מעשר והוסיף תפלה אחרת לפנות היום, ויעקב הוסיף גיד הנשה והתפלל ערבית, ובמצרים נצטוו עמרם במצות יתירות, עד שבא משה רבינו ונשלמה תורה על ידו.

מדברי הרמב"ם מוכח שחלק מהדברים הינם ציווי (כגון אבר מן החי) וחלקם הינם מעשה שנהגו האבות מעצמם ללא ציווי מפורש (כגון, תפילתו של אברהם). והרמב"ם לא הזכיר את הפרשת המעשר של אברהם (לא כציווי ולא כהנהגה שנהג מעצמו), משמע שנוקט שלא היתה זו הנהגה קבועה (כמו התפילה) אלא מעשה חד פעמי.¹¹³²

אולם הראב"ד במקום משיג על הרמב"ם (לגבי אברהם):

היה ראוי לומר והוא התפלל שחרית והפריש מעשר...

הראב"ד נוקט שהפרשת המעשר של אברהם הינה הנהגה קבועה ולפיכך היה על הרמב"ם לציין ולמרות שהיא הוזכרה רק ביחס לשלל מלחמת סדום, זה היה מנהגו הכללי של אברהם. ואולי התורה הזכירה שאפילו במקרה זה שהוא לא רצה לקחת מהשלל לעצמו, אברהם הפריש מעשר למלכי צדק ובודאי שברכוש שהרויח נטל לעצמו היה מפריש מעשרות.¹¹³³

ולשיטת הראב"ד יש לעיין האם הנהגתו של אברהם מחייבת לדורות¹¹³⁴ שהרי שאר ההנהגות של האבות שהוזכרו בדברי הרמב"ם הינם הנהגה לדורות (כגון,

---

¹¹³² ועיין במפרשי הרמב"ם שדנו מדוע הרמב"ם לא הזכיר את הפרשת המעשר של אברהם.
¹¹³³ בתורה תמימה בדברים פרק י"ד ס"ק מ' הציע שאברהם נתן מעשר מכל – היינו מכל מה שהרויח ולא מהשלל של המלחמה שאותו השיב בשלמותו לבעליו הקודמים). ועיין שו"ת מהר"י אסאד יו"ד של"ד, שו"ת חת"ס ח"ב יו"ד סימן רל"ב.
¹¹³⁴ לכאורה נוכל להביא ראיה מיעקב שנדר לתת מעשר (תחילת פרשת ויצא) ואם היה מחוייב מכח סבו לא היה צריך לידור.

תפילות¹¹³⁵). ונראה שכיון שקבעה תורה מצוות של הפרשת תרומות ומעשרות מן השדה, בכך מתקיים הענין ואין ראייה לחיוב מעשרות לדורות משאר רווחים כשם שלשיטת הרמב"ם שיצחק עישר מעשרות, ברור שההפרשה שלנו שונה מזו שהיתה אצל יצחק (שאנו מפרישים תרומה גדולה, מעשר ראשון, מעשר שני וכו').

ועוד, שאם באנו ללמוד לדורות ממעשיו של אברהם, הרי שיש לתת שיעור של מעשר (עשירית) לכהן, וזאת לא מצאנו שהרי שהפרשה מן השדה הכהן אינו מקבל עשירית מהרכוש.

ד. ממעשהו של אברהם אין אפשרות ללמוד לגבי נתינת מעשר כספים לעניים, שהרי אברהם נתן למלכי צדק שמסתבר שבהיותו מלך הוא לא היה עני ונתן לו זאת מחמת כהונתו, וכמבואר בדברי רש"י לעיל.

ויש לעיין מדוע העובדה שמלכי צדק הינו כהן הינה סיבה לתת לו מעשר ? ונראה שנתניה לכהן שהוא משרת ה' הינה הודאה להקב"ה על מה שהאדם הרוויח וקיבל וכך כל מי ש'דבק' בהקב"ה¹¹³⁶ – נתניה אליו הינה הודאה להקב"ה ועיין לקמן שיש האומרים שמעשר כספים הינו 'לעמלי תורה' והיינו מעין הנתינה לכהן.

יצחק – ויזרע יצחק

ה. בראשית כ"ו י"ב:

וַיִּזְרַע יִצְחָק בְּאֶרֶץ הַהוּא וַיִּמְצָא בְּשָׂנָה הַהוּא מַאֲה שְׁעָרִים וַיְבָרְכֵהוּ ה'.

רש"י:

¹¹³⁵ אמנם מחלוקת בגמ' האם חיוב התפילה הינו מכח האבות - עיין גמ' ברכות דף כו. .
¹¹³⁶ אמנם לדורות נתינה לכהנים היא גם בגלל שלא נטלו חלק בארץ ולגבי הלוויים נאמר שהנתינה להם הינה חלף עבודתם (במדבר י"ח כ"א).

מאה שערים - שאמדות כמה ראויה לעשות ועשתה על אחת מאה שאמדות. ורבותינו אמרו אומדן זה למעשרות היה.

דרשת רבותינו הינה במדרש רבה (ס"ד ו') ושם מבואר:

מאה שערים. מלמד שהאמידו אותה ועשת מאה כמה שהאמידו. והלא אין הברכה שורה על דבר שהוא במשקל ובמדה ובמנין¹¹³⁷ ? מפני מה מדד אותה מפני המעשרות.

כלומר מעיקרא בשעת הזריעה היתה הערכה כמה תוציא הארץ, ולאחר שהתבואה גדלה מדרו וגילו שהארץ נתנה פי מאה ממה שהעריכו תחילה. והמדידה נעשתה כדי לתת שיעור מעשר¹¹³⁸.

¹¹³⁷ יש לעיין וכי אין דרכו של חקלאי לבדוק מה היא כמות התבואה שגדלה בשדהו ובפירושו הרא"ם כאן כתב: "וכי דרכן של בני אדם לאמוד תבואות השדה של כל אחד ואחד ? ואמרו אומדן זה למעשרות היה...". אמנם בעיקר הדבר נאמר בגמ' בתענית דף ח': "ואמר רבי יצחק אין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין שנאמר יצו ה' אתך את הברכה באסמך. תנא דבי רבי ישמעאל אין הברכה מצויה אלא בדבר שאין העין שולטת בו שנאמר יצו ה' אתך את הברכה באסמך. תנו רבנן הנכנס למוד את גרנו אומר יהי רצון מלפניך ה' אלקינו שתשלח ברכה במעשה ידנו התחיל למוד אומר ברוך השולח ברכה בכרי הזה מדד ואחר כך בירך הרי זו תפלת שוא לפי שאין הברכה מצויה לא בדבר השקול ולא בדבר המדוד ולא בדבר המנוי אלא בדבר הסמוי מן העין". ומוכח, שאין חסרון בעצם השקילה והמדידה שהרי מותר לאדם למוד (למדוד) את גרנו ואין בדבר סתירה לברכה של הדבר הסמוי מן העין. ונראה שהברכה היא אם יתפלל קודם המדידה ואז יכול להיעשות לו נס ויתרבה אבל לאחר המדידה כבר לא יתרבה (ועיין ערוה"ש רל"ד ה', שקודם המדידה הנס אינו גלוי כ"כ לעין ואינו ממש נגד הטבע). ועוד, שמי שלא ימדוד לא ידע שיש ברכה במעשה ידיו. ולכן נראה לבאר את דברי המדרש, שודאי אדם רגיל למדוד את הכמות שהניבה שדהו אולם יש למדוד באופן שהברכה יכולה לשרות באופן נסתר ולא בניגוד לטבע והיינו שיתפלל קודם המדידה. ובפסוק נאמר "וימצא... מאה שערים ויברכו ה'" ולכאורה היה צריך להיות כתוב בסדר הפוך שקודם שרתה הברכה ולכן מצאה פי מאה ממה שהעריכו ? אלא שאם אדם מודד למעשרות הוא זכאי לברכה וגם אם ימדוד ולא יתפלל יזכה לברכה ולכן יצחק מדד וזכה לברכה אף ללא תפילה כלל, ואכתי צ"ע.

¹¹³⁸ לדברינו ה'אומד' היה מעיקרא והמדידה היתה לאחר שהתבואה גדלה. וביאר הרע"ב בפירושו לתורה כאן: "אין לפרש שיצחק שער תבואתו להוציא ממנה מעשר באומדן שהרי אסור לעשות כן דתנן (אבות א טז) ואל תרבה לעשר אומדות אלא פי' שאמדות שראויה לעשות כל כך תבואה שיוציאו ממנה כך וכך מעשרות ועשתה על כל אחד מהמעשרות שאמדות מאה".

אולם היו שביארו שהאומד היה לאחר שגדל ותמהו שהרי אין לעשר אומדות כמבואר במשנה באבות ? ועיין בשלה"ק פ' תולדות בנר מצוה (האומד היה עבור אכילת התבואה באכילת ארעי שלא מחייבת מעשרות ויצחק החמיר לתת גם ממה שנאכל באכילת ארעי והעריך כמה אכלו), חות יאיר סי' רכ"ד ובשו"ת חת"ס יו"ד רל"ב ביאר שהלוה את העניים בתחילת השנה על סמך מעשר שדהו ואז אמד כמה עשויה לתת ולבטוח התברר לו שנתנה יותר (ע"פ גיטין ל'. שמותר להלוות לעניים). ועיין פרדס יוסף בראשית, בסוף הספר עמ' שס"ג-שס"ד בהסכמתו ומכתבו של הראי"ה קוק זצ"ל שדן על יצחק ומעשרותיו והאומד שאמד למעשרות והאבות נתנו התרו"מ לנפש שעשו ולכן לא שייך איסור טבל, עי"ש.

ו. רבותינו לא ביארו היכן רמוז בפסוק שמדובר בהפרשת מעשרות ולא במדידה רגילה של תבואה שלאחר הקציר.

ונראה שעצם העובדה שיצחק זרע יש בה מן החידוש שהרי האבות (כולל יצחק) התעסקו ברעיית צאן ולא בזריעה¹¹³⁹ ועוד שהתורה מציינת את עושרם של האבות במילים כלליות של ריבוי אבל ללא ציון של כמות מדויקת¹¹⁴⁰. ומכאן שהנהגתו של יצחק וציון הדברים בפסוק באה ללמד, אולם מנין שהכוונה היא להפרשת מעשרות ?

ונראה שהעובדה שהתורה מציינת שיצחק מצא 'מאה שערים', כלומר מדד את התבואה, היא עצמה מלמדת שהיתה לו סיבה מיוחדת לבדוק בניגוד לשאר האבות וכן במקנה הצאן והבקר של יצחק¹¹⁴¹ לא צויין שמדד ובדק כמה יש לו. והמדידה עליה ציונה תורה היא עבור מעשרות, ומכאן שהפסוק מלמדנו על הפרשת מעשרות. ודוקא מעשרות ולא תרומה כיון שמעשרות הם הניתנים בדיוק¹¹⁴² לעומת תרומה בה נאמר שחיטה אחת פוטרת אין כל הכרי ואין צורך במדידה¹¹⁴³.

ז. במדרש שלפנינו לא נאמר איזה מעשר נתן יצחק מתבואת שדהו (מעשר ראשון הניתן ללווים, מעשר שני הנאכל בירושלים, מעשר עני) ואף הרמב"ם בפרק ט' מהלכות מלכים הלכה א' שכתב שיצחק הפריש מעשר לא ביאר על איזה מעשר מדובר (לעיל אות ג'). ובפסיקתא דרב כהנא (פיסקא י' – עשר תעשר) ובמדרש

¹¹³⁹ פירוש הרד"ל על פרקי דר"א פרק ל"ג: "כי האבות בימים ההם שהארץ היתה בידי כנען והיו כגרים בארץ מתהלכים ממקום למקום ולכן היו עוסקים ברעיית צאן שיכולין לנוד עמו... אבל לא בזריעה בארץ".

¹¹⁴⁰ בראשית י"ג ב': "ואברם כבד מאד במקנה בכסף ובזהב". ולגבי יצחק עצמו נאמר בהמשך הפסוקים בבראשית כ"ו י"ג-י"ד: "ויגדל האיש וילך הלך וגדל עד כי גדל מאד ויהיה לו מקנה צאן ומקנה בקר ועבדה רבה...". ולגבי יעקב נאמר בבראשית ל' ס"ג: "ויפרוץ האיש מאד מאד ויהי לו צאן רבות ושפחות ועבדים וגמלים וחמורים".

¹¹⁴¹ עיין בהערה הקודמת.

¹¹⁴² כמבואר במשנה באבות פרק א' משנה ט"ז.

¹¹⁴³ קידושין נח. ועוד.

ילמדנו (ילקוט ת"ת בראשית אות קיח) כתבו שיצחק הפריש מעשר שני (ולא ביארו את ראייתם). אולם במדרשים אחרים נאמר שמדובר בצדקה (עיי' תנא דבי אליהו זוטא פרשה א'¹¹⁴⁴), וכגון במדרש אגדה (בובר) כאן:

ויזרע יצחק בארץ ההיא שעשה צדקה גדולה עם עניי אותו מקום שנאמר זרעו לכם לצדקה (הושע י יב).

ובתרגום יונתן על הפסוק כתב:

וְיִזְרַע יִצְחָק לְצִדְקָתָא בְּאַרְעָא הַהוּא וְאַשְׁכַּח בְּשִׁתָּא הַהוּא עַל חַד מֵאָה בְּדִשְׁעָרָיו וּבִרְכֵּיהּ ה'.

ובפרקי דר' אליעזר פרק ל"ג תמה:

כְּתִיב [בראשית כו, יב] וְיִזְרַע יִצְחָק בְּאַרְץ הַהוּא, רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אָמַר וְכִי יִצְחָק וְזֶרַע דְּגֵן חֶסֶד וְשְׁלוֹם¹¹⁴⁵ ?

אֵלָא לָקַח אֶת כָּל מַעֲשֵׂר מִמּוֹנוֹ וְזֶרַע צִדְקָה לְעֲנִיִּים, כִּמְה דְּאֵת אָמַר וְזֶרַע לָכֶם לְצִדְקָה [הושע י, יב]. וְכָל דְּבָר שֶׁעָשָׂר הִבִּיא לוֹ הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מֵאָה שְׁעָרִים שֶׁל מָמוֹן וּבִרְכוּ, לְכָף נֶאֱמַר [בראשית כו, יב] וּבִרְכָּהוּ ה'.

כלומר, יתכן לפרש שיצחק זרע כפשוטו ולאחר מכן נתן מעשר צדקה לעניים (כפי

---

¹¹⁴⁴ בפיוט לראש השנה לחזרת הש"ץ ביום הראשון (לאחר: "ובכן לך תעלה קדושה"): " וכשמר אב דרך משפט וצדקה יעשה לניניו משפט וצדקה. וכיונת אלם זרע לצדקה יקצרו ניניו אמת וצדקה. וכנינת לתם באמת וצדקה ינתן לניניו אמת וצדקה".

¹¹⁴⁵ מדוע 'חס ושלום' (ויש שלא גרסו מילים אלו) ? ולעיל ביארנו (אות ו') שהאבות לא היו רגילים בזריעה, אולם מדוע 'חס ושלום' ? ובתורה שלמה כאן כתב שיצחק זרע 'כפשוטו': "אלא דהשאלה וכי דגן בלבד זרע יצחק ? חס ושלום דהתורה מספרת לנו שיצחק התעסק בזריעת דגן רק לפרנסת עצמו ? אלא שבזריעה זו היתה עיקר כוונתו לצדקה לפרנס העניים" ומעין דבריו גם בליקוטי שיחות (חב"ד) ה' תרגום חופשי עמ' 74-75, ע"ש). אמנם לכאורה צ"ע שהרי גם על יעקב מפרשת התורה כיצד דרש את משכורתו והתעשר בצאנו (פרשת ויצא) כך שאין פגם בזריעה לפרנסה ? וקצ"ע.

שעולה מהמדרש רבה (אות ה') ויתכן לפרש שמעיקרא מטרת הזריעה היתה עבור צדקה (כפשט דברי התרגום יונתן) או שהיה לו כבר כסף מעשר וזרע אותו כדי להשביחו לצורך העניים¹¹⁴⁶.

ח. הפרשת המעשרות של יצחק מתבואת השדה איננה ה'מעשר כספים' עליו מדובר בדרך כלל (שהוא מרווחים שאינם באים מיבול השדה אלא מסחורה וכדו') ואולי גם נסיק שיש לתת מעשר עני (צדקה) דוקא מתבואת הארץ ולא משאר רווחים, שהרי ליצחק היה גם מקנה רב ואע"פ כן הכתוב לא רמז שנתן מעשרות ממנו¹¹⁴⁷.

יעקב – עשר אעשרנו

ט. בראשית פרק כ"ח פס' כ- כ"ב:

וַיָּדַר יַעֲקֹב נֶדֶר לֵאמֹר אִם יִהְיֶה אֱלֹקִים עִמָּדִי וְשָׁמַרְנִי בַדֶּרֶךְ הַזֶּה אֲשֶׁר
אֲנִכִּי הוֹלֵךְ וְנָתַן לִי לֶחֶם לֶאֱכֹל וּבִגְד לְלַבֵּשׁ: וְשָׁבְתִי בְשָׁלוֹם אֶל בֵּית אָבִי
וְהָיָה ה' לִי לֵאלֹקִים: וְהָאֵבֶן הַזֶּאת אֲשֶׁר שָׁמַתִּי מִצֵּבָה יִהְיֶה בֵּית אֱלֹקִים
וְכָל אֲשֶׁר תֵּתֵן לִי עֹשֶׂר אֶעֱשֶׂרְנוּ לָךְ¹¹⁴⁸.

בפסוק לא נאמר ממה נתן יעקב את המעשר ובפשטות מכל אשר מה שירוויח. ויש שביארו שהנדר כולל לעשר גם מבניו (להפרישם לעבודת השם - תרגום יונתן בראשית ל"ב כ"ה, פרקי דרבי אליעזר פרק ל"ז, מדרש שכל טוב בפרשתינו

¹¹⁴⁶ עיין לעיל ליד ציון הערה 1089 ואילך בפרק הדן במדיניות ההשקעה וצ"ע האם על פי האמור שם הדבר מותר.

¹¹⁴⁷ אמנם עיין משך חכמה בראשית כ"ו י"ד שיצחק הפריש מעשר גם מבהמותיו.

¹¹⁴⁸ מפרשים דנו האם "עשר אעשרנו לך" בכל מקרה או רק אם יתקיים התנאי שאמר יעקב בתחילת דבריו. הרא"ם נקט ש"שנדר לעשר כל אשר יתן ה' לו בלתי שום תנאי" אמנם עיין בדברי דוד כאן ולקמן אות י'.

ועוד¹¹⁴⁹).

עוד לא התברר למי נתן יעקב את המעשר. ויעקב אומר "לך" ובפשטות הכוונה היא להקב"ה (כפי שמקריבים קרבן להקב"ה) אמנם יתכן שהכוונה היא שיפריש מעשר לכבוד המקום (לך – לכבודך). ובמדרש תנחומא (פש' ראה) כתב שיעקב הפריש מעשר ראשון ואילו במדרש ילמדנו נכתב שהפריש מעשר שני¹¹⁵⁰. אמנם הגמ' בכתובות דף נ. לומדת מהלשון "עשר אעשרנו" שנתן לא עשירית אלא שתי עשיריות (חומש) וא"כ אין זה שיעור מעשר המוכר לנו¹¹⁵¹. ובפרקי דרבי אליעזר פרק ל"ז:

רָצָה יַעֲקֹב לַעֲבֹר אֶת מַעְבַּר יַבֶּק וּלְהַתְּעַבֵּב שָׁם, אָמַר לוֹ הַמַּלְאָךְ לֹא כָךְ
 אָמַרְתָּ לִי עֲשֹׂר אֶעֱשֶׂרְנוּ לָךְ [שם כח, כב]. מָה עָשָׂה יַעֲקֹב, לָקַח אֶת כָּל
 מִקְנֵה קִנְיָנוֹ שֶׁהֵבִיא מִפְּדֹן אָרֶם, וְהָיוּ חֲמִשָּׁתַּי אֲלָפִים וְחֲמִשׁ מֵאוֹת
 צֶאֱן¹¹⁵²...

וְלָקַח יַעֲקֹב אֶת מַעְשֵׁר קִנְיָנוֹ שֶׁהֵבִיא מִפְּדֹן אָרֶם, וְשָׁלַח בְּיַד עֲבָדָיו וְנָתַן
 לַעֲשָׂו¹¹⁵³...

¹¹⁴⁹ לשון התרגום: מלאכא... ואמר הלא אמרת לעשרא כל דילך והא אית לך תריסר בנין...". ובפרקי דר"א פרק לו: "וְעוֹד אָמַר הַמַּלְאָךְ לַיַּעֲקֹב וְהָלֹא יָשׁ לָךְ בָּנִים וְלֹא עֲשִׂיתָ אוֹתָם לִי, מָה עָשָׂה יַעֲקֹב, הִפְרִישׁ אֲרֻבָּעָה בְּכוֹרוֹת לְאַרְבַּע אִמָּהוֹת, וְנִשְׁתַּרְוּ שְׂמוֹנָה. הִתְחִיל מִשְׁמַעוֹן וְגַמְר בְּבִנְיָמִין שְׁבַמְצִי אִמּוֹ, וְעוֹד הִתְחִיל מִשְׁמַעוֹן וְגַמְר בְּלוֹי, וְעָלָה לוֹי מַעְשֵׁר קָדֵשׁ לָהּ, שְׁנָאָמַר [ויקרא כז, לב] הָעֲשִׂירִי יִהְיֶה קָדֵשׁ לָהּ". ובמדרש שכל טוב: "אעשרו – אפילו הבנים".

¹¹⁵⁰ מדרש תנחומא פרשת ראה: "יעקב הפריש מעשר ראשון". מדרש ילמדנו, ילקוט תלמוד תורה אות קי"ח: "ויעקב הפריש מעשר שני". ויש לעיין האם כוונת המדרש לומר שיעקב הפריש גם מעשר שני (אעשר אשורנו – מעשר ראשון ומעשר שני) או רק מעשר שני. ומ"מ בשני במדרשים לא נאמר למי נתן יעקב מעשרות אלו.

¹¹⁵¹ עיין ליד ציון הערה 1163.

¹¹⁵² עיין בתחילת פרשת וישלח במספר בעלי החיים שנתן יעקב לעשו שמספרם עשירית מהמספר שנאמר כאן.

¹¹⁵³ אמנם רש"י בבראשית פרק ל"ב פס' י"ד כתב: "דבר אחר מן הבא בידו – מן החולין, שנטל מעשר... והדר לקח מנחה" ונראה שחולק על הפרקי דר"א.

אמר לו הקדוש ברוך הוא, יעקב, עשית את הקדש חל. אמר לפניו רבון
כל העולמים אני מחניף לך שפע בשביל שלא יתנגדי¹¹⁵⁴.

מפאן אמרו חכמים מחניפין את הרשעים בעולם הזה מפני דרכי
שלום.... אמר לו הקדוש ברוך הוא לא דיך שעשית את עצמך קדש חל,
אלא שאמרתי ורב יעבד צעיר [בראשית כח, כג], ואתה אמת עבדך
יעקב. חידך כדברך יהיה, הוא ימשל עליך בעולם הזה, ואתה תהיה
מושל עליו בעולם הבא...

מדברי המדרש למדנו שהקב"ה לא הסכים עם מעשהו של יעקב¹¹⁵⁵. ויש לעיין מה
היתה סברתו של יעקב שהוא יכול לקיים את נדרו בו אמר "עשר אעשרנו לך"
באמצעות משלוח המעשר לעשו? ושמה יעקב נקט שאפשר לקיים כל מצוה
במעשר והצלת נפשו מיד עשו אף היא בכלל מצוה, וצ"ע. (ועיין בפרק על ניכוס
הוצאות מיסים ובדברי החת"ס שם).

י. דעת זקנים מבעלי התוספות, בראשית כ"ח כ"ב:

וכל אשר תתן לי, יעקב תקן לתת מעשר מן הממון.

כלומר, מדובר בתקנה שאינה תלויה בנדרו של יעקב. אולם הרמב"ם והראב"ד
(לעיל אות ג') דנו האם אברהם קיים מצות מעשר או יצחק אבל לא הזכירו כלל את
המעשר של יעקב. והרמב"ם עצמו בפרק ו' מהלכות ערכין הלכה ל"א-ל"ג הזכיר
את נדרו של יעקב:

¹¹⁵⁴ בפירוש המהרז"ו שם כתב: "והשיב יעקב אני מחניף את הרשע, פירוש מה שנתתי לו ממנה של מעשר
ולא חולין כוונתי בזה להחניפו ולהחזיקו לבכור ובזה ישכח עשו מכירת הבכורה ולקחת הברכות". ונראה
שיעקב יכול לומר ששנאת עשו אליו נבעה מפאת מצות כיבוד אם שציוותה עליו ללכת אל יעקב במקום עשו,
ונמצא שאף עתה הוא ממשיך ומקיים את תולדת אותה מצוה.

¹¹⁵⁵ עיין ליד ציון הערה 1243 בדברי החת"ס.

יראה לי שאע"פ שאין אדם מקדיש דבר שלא בא לעולם, אם אמר הרי עלי להקדישו הרי זה חייב להקדישו כשיבא לעולם משום נדר...
ראיה לדבר זה מה שאמר יעקב אבינו וכל אשר נתן לי עשר אעשרנו לך ונאמר אשר נדרת לי שם נדר... השגת הראב"ד: הראיה מיעקב ראיה היא...

כלומר מיעקב אנו למדים הלכה בהלכות נדרים ולא הלכה בהלכות מעשרות ומסתבר שזו הסיבה שהרמב"ם והראב"ד (לעיל אות ג') לא ציינו כלל למעשרותיו של יעקב.

וכתב בשו"ת יהודה יעלה (אסאד) חלק א' – יו"ד סימן של"ד:

...אמנם נ"ל לענ"ד דאין ללמוד חיובא למעשר כספים אפי' מדרבנן מאברהם ויעקב דהם עשו כן להוראת שעה יעקב נודר כן בעת צרה וכדי להנצל בזכות זה וגם אברהם לכבוד מלכי צדק נתן לו מעשר ולצורך שעה.... מהתם מוכח דאפי' מצוה דרבנן ליכא במעשר כספים שאילו היה מצוה אפי' רק מדרבנן למה המתין יעקב לנדור כן בעת צרתו... הא ודאי מקודם נמי קיים כבר כל התורה כולה...

סיכום

יא. העולה מהאמור לעיל:

- אברהם נתן מעשר למלכי צדק שהיה כהן (אות ב', ד').
- לא התברר האם מדובר בהנהגה קבועה של אברהם או בנתינה חד פעמית (אות ג'-ד').
- יצחק הפריש מעשר משדותיו ויש שכתבו שנתן לעניים (אות ז') אולם לא שמענו שהפריש ממקנהו (אות ח').

- יעקב התחייב לעשר ולא התברר ממה יתן ולמי יתן, י"א שמדובר במעשר ראשון וי"א במעשר שני וי"א שנתן לעשו (אות ט').
- יש האומרים שיעקב תיקן תקנה להפריש מעשרות אולם מדברי הרמב"ם והראב"ד נראה שמדובר בהלכה מהלכות נדרים ולדברי המהר"י אסאד אין ראיה מהאבות (אות י').

כל רכוש, חומש, עשירית, שלישית השקל

הקדמה

א. ציווי התורה הוא לתת לעני די מחסורו אשר יחסר לו (עיי' בשני הפרקים הראשונים). אולם יש לדון מצידו של הנותן, האם כדי להשלים את מחסורו של המקבל עליו לתת את כל רכושו (ואז יחסר לנותן) או שיש גבול ושיעור (בסכום מוחלט או בחלק מנכסיו) לסך הנתינה שעליו לתת.

לגבי שאר מצוות כתב הרמ"א (או"ח תרנ"ו) שכדי לא לעבור על מצות לא תעשה, יוציא את כל ממונו ואילו כדי לקיים מצוה עשה אינו צריך להוציא הון רק אלא עד חומש¹¹⁵⁶. ולכאורה בצדקה שיש בה הן מצות עשה והן מצות לא תעשה, יתחייב

¹¹⁵⁶ רמ"א או"ח סימן תרנ"ו: "ומי שאין לו אתרוג, או שאר מצוה עוברת, א"צ לבזבז עליה הון רב וכמו שאמרו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, אפילו מצוה עוברת (הרא"ש ורבינו ירוחם נ"ח ב') ודוקא מצוה עשה, אבל לא תעשה יתן כל ממונו קודם שיעבור (הרשב"א וראב"ד)". ולגבי שיעור מצות עשה, נראה שמקור הדין הוא בגמ' בכתובות דף נ. (בתקנת אושא, לקמן אות ב'). וכתב רבינו ירוחם בתולדות אדם וחוה נתיב י"ג חלק ג דף ק"ד טור ד': "ודקדקו המפרשים דאין אדם חייב הון רב בשביל מצוה כגון לולב או אתרוג וכיוצא בו דהא אמרנו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש והרי רבן גמליאל אמרו עליו דבר גדול שקנה אתרוג באלף זוז ומכל מקום בעישור נכסיו חייב לקנותו והעישור כמו שפירשתי בצדקה ואפילו היא מצוה עוברת אל יבזבז יותר מחומש והא דרבן גמליאל גוזמא הוה מצות לאו ליהנות ניתנו כגון המורד הנאה משופר תוקע בו תקיעה של מצוה וכן כיוצא בזה ודוקא כשאינו נהנה גופו כי אם מן המצוה שמקיים אבל אם נהנה גופו כגון המורד הנאה ממע' אין טובל בו טבילה". והב"י בסימן תרנ"ו כתב לגבי שיעור עשירית "ולא ידעתי מנין לו". ועיי' לקמן לגבי שיעור עשירית בצדקה ורבינו ירוחם מדמה שיש ללמוד מדין צדקה לשאר מצוות. ויתכן שסברתו היא שאם בצדקה שמחסר ממונו עבור אחר השיעור הוא עשירית, כ"ש למצוה שלו עמו שיחסר עשירית. אמנם אם המקור הוא בצדקה, יל"ע האם כוונתו לומר שאחר שנתן עשירית לאתרוג שוב אינו צריך להוציא ממון עבור צדקה או מצוה אחרת או שלכל אחת המצוות שלפניו עליו להוציא עשירית וצ"ע.

והרשב"א בב"ק דף ט: (והביאו הב"י הנ"ל) כתב שהגבול העליון לשיעור למצות עשה הינו פחות משליש: "... דאפילו למצוה עוברת כאתרוג וסוכה אינו מחויב לתת אפילו שליש ממונו וזה תימה האין נתנו דמים למצוה עוברת, וכתב הראב"ד ז"ל כדי שלא יבוא לידי עוני ויפיל עצמו על הציבור וכמו שאמרו עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות וכן אמרו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש שהעוני כמיתה ומ"מ לא כמיתה ממש אמר הרב, שלא אמרו אלא במצות עשה בשב ואל תעשה אבל במצות לא תעשה אפילו כל ממונו".

לתת כל ממונו ?

ונראה, שמצוה שבאה למלא את חסרונו של האחר, אין סברא לומר שיאלץ להוציא כל רכושו עבור רכושו של חברו (וכפי שמצאנו בהשבת אבידה שאינו צריך להפסיד ממון מכיסו עבור ממונו של חברו).

אמנם, ברור הדבר שמצות צדקה מחייבת אדם להוציא ממון מכיסו ולקמן ננסה לדון האם יש שיעור לדבר.

נתינה ללא גבול

ב. לעיל ציינו לשיטת התניא ותורת חיים שהתירו (או חייבו) לתת לצדקה מעל חומש מנכסיו¹¹⁵⁷. ובגמ' בתענית דף כד. מובא מעשה באלעזר איש כפר בירתא שהיה נותן לצדקה כל מה שהיה בידו:

אלעזר איש בירתא כד הוה חזו ליה גבאי צדקה הוה טשו (-נחבאים) מיניה דכל מאי דהוה גביה יהיב להו¹¹⁵⁸. יומא חד הוה סליק לשוקא למיזבן נדוניא לברתיה חזיוהו גבאי צדקה טשו מיניה. אזל ורהט בתריהו אמר להו אשבעתיכו במאי עסקיתו ? אמרו ליה ביתום ויתומה.

ולגבי השיעור של שליש, עיין ירושלמי פאה פרק א' הלכה א' בשיטת רב הונא "שמצוה עד שליש" ונחלקו שם בביאור שיטתו, יש אומרים שליש בכל המצוות שתבואנה לידו (שיוציא עד שליש ולא יותר) ו"א שליש למצוה הראשונה שבאה לפניו. ו"א שאין הכוונה לשליש מנכסיו אלא להידור מצוה יש להוסיף שליש ושמא זה יסוד השיעור של שליש.

¹¹⁵⁷ עיין ליד ציון הערה 995 ובהערה שם מדברי הירושלמי והעלי תמר.

¹¹⁵⁸ בגבורת אריה כאן דקדק שאין הכוונה שנתן מה שהיה בידו עתה (כגון בארנקו), שאם כך לא היו נמנעים מלקחת ממנו, אלא היה נותן ממש כל מה שהיה לו. אמנם יש לעיין האם נתן את ביתו וכלי ביתו או את כל כספו ? רצ"ע.

אמר להן העבודה שהן קודמין לבתי שקל כל דהוה בהדיה ויהב להו. פש ליה חד זוזא זבן ליה חיטי ואסיק שדייה באכלבא אתאי דביתהו אמרה לה לברתיה מאי אייתי אבוך, אמרה לה כל מה דאייתי באכלבא שדיתיה. אתיא למיפתח בבא דאכלבא חזת אכלבא דמליא חיטי וקא נפקא בצינורא דדשא ולא מיפתח בבא מחיטי.

אזלא ברתייה לבי מדרשא אמרה ליה בא וראה מה עשה לך אוהבך (הקב"ה) אמר לה העבודה הרי הן הקדש עליך ואין לך בהן אלא כאחד מעניי ישראל¹¹⁵⁹.

גבאי הצדקה לא רצו לקחת ממנו צדקה כיון שהיה נותן כל מה שהיה בידו. אמנם מבואר בגמ' שבמקרה והוא הצליח לתת להם – הם קיבלו ממנו לא החזירו לו.

יתכן, שגבאי הצדקה נקטו שאסור לתת יותר משיעור מסויים לצדקה (עיין לקמן אות ג') כגון חומש ולכן לא רצו ליטול ממנו כלום. ויש לעיין האם אלעזר איש כפר בירתא שנתן יותר מחומש נהג שלא כדין מרוב נדיבות ליבו או שיש לו סמך בהלכה ? ועיין לקמן.

חומש / תקנת אושא

ג. גמ' כתובות דף נ. :

---

¹¹⁵⁹ פירוש: נותר לו זוז אחד לאחר שנתן מה שהיה בידו לנישואין היתום והיתומה. בזוז שבידו קנה חיטים והשליך לאוצר החיטים שלו. אשתו שאלה את בתו מה הביא לך אביך ? והשיבה לה שהכל באוצר החיטים. וכשבאה לפתוח את האוצר הוא היה מלא והחיטים יצאו מעבר לדלת. הלכה הבת לבית המדרש וסיפרה לאביה מה עשה לו אוהבו (הקב"ה). ונשבע אלעזר שהן הקדש ולבתו ינתן כאחד מעניי ישראל.

א"ר אילעא באושא התקינא המבזבז (רש"י: לעניינים¹¹⁶⁰). שיטה מקובצת:
המבזבז. כתב רש"י ז"ל המבזבז. לעניינים. ובמהדורא קמא כתב המבזבז
נכסיו להקדש¹¹⁶¹) אל יבזבז יותר מחומש¹¹⁶².

תניא נמי הכי המבזבז אל יבזבז יותר מחומש שמא יצטרך לבריות
(שבנכסיו שלא יצטרך לבריות).

ומעשה באחד שבקש לבזבז [יותר מחומש] ולא הניח לו חבירו ומנו
רבי ישבב ואמרי לה רבי ישבב ולא הניחו חבירו ומנו רבי עקיבא.

אמר רב נחמן ואיתימא רב אחא בר יעקב, מאי קרא 'וכל אשר תתן לי
עשר אעשרנו לך'¹¹⁶³ (שני עשורין הוו להו חומש). והא לא דמי עישורא
בתרא לעישורא קמא (דכי שקלת לקמא פשו להו ט' וכי הדרת מדלית
מעשר ידיהו לאו כי קמא הוא ואין כאן חומש בשניהם) ?

אמר רב אשי אעשרנו לבתרא כי קמא (מדלא כתיב עשר אעשר לך הכי
קאמר אעשרנו כראשון כלומר מעשר שני יהא כראשון).

בגמ' לא מבואר מה היה לולי תקנת אושא (ועיין בהפניה שבתחילת אות ב'), אולם

¹¹⁶⁰ רבנו גרשם בפירושו לערכין דף כח. כתב: "במסכת כתובות, המבזבז את נכסיו לצדקה...". אמנם בלשון הגמ' לא נאמר במפורש שהכוונה היא דוקא לצדקה ועיין לקמן בדיוקנו בדברי הירושלמי ובדקדוק פירוש המשנה לרמב"ם בתחילת מסכת פאה ובהמשך שיטת הרמב"ם. ועיין בהערה הבאה

¹¹⁶¹ עיין אות ג' לגבי הקדש. והאם מדובר דוקא בצדקה או בהקדש ? עיין בהערה 1156 שנלמד גם לשאר מצוות. אמנם יש לעיין האם התקנה היתה מעיקרא גם לשאר מצוות או שמכח התקנה שבצדקה למדו לשאר מצוות ועיין בהערה הקודמת.

¹¹⁶² עיין בספר מלאכת שמואל (הרב שמואל אליעזרי זצ"ל, רב שכונת בית וגן ודיין בית הדין בתל אביב) חלק א' סימן ט"ו אות י"ב, האם הגירסא היא 'חומש' או 'יותר מחומש' ודיוקיו שם.

ולגבי השיעור של חומש כתב בעלי תמר על הירושלמי פרק א' הלכה א': "ויש להעיר שבסוף פרשת ויגש נאמר שתקן יוסף שיתנו המצרים מתבואותיהם חומש לפרעה ובתו"ש אות ס"ח בשם מדרש נר השכלים יודע היה יוסף שעתידיים ישראל להוציא תרומה ומעשרות משדותיהם העולה חומש וכזה תקן שיתנו המצרים לפרעה, ובאות ס"ה כתב בשם פירוש ר"י מוינא ונתתם חמישית לפרעה וארבע הידות יהיה לכם מכאן רמז המבזבז אל יבזבז יותר מחומש. ויש להעיר עוד שגם בפדיון הקדש מוסיפים חומש וי"ל שגם מכאן סמכו חכמים באושא שיהא מפריש חומש למצוה".

¹¹⁶³ עיין ליד ציון הערה 1151. ונראה מלשון הגמ' שהלימוד מיעקב אינו על עצם החיוב אלא על דרך חישוב החומש, שהרי לא נאמר כאן לשון ציווי וכדו' אלא הנהגה מיוחדת של יעקב. ועיין לקמן בב"י שמדובר במצוה מן המובחר.

משמע מפשט תקנה זו שלמרות שיש בצדקה עשה ולא תעשה (עיין אות א') אין לתת לצדקה יותר מחומש אולם לא מפורש האם יש מעלה בנתינת חומש וכתב על כך הב"י ביו"ד בתחילת סימן רמ"ט:

וגם מתלמודא דידן¹¹⁶⁴ יש לדקדק דמצוה מן המובחר לבזבז חומש דמייתי להא דתקנת אושא מדכתיב (בראשית כח כב) וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך כלומר תרין עישורי דהיינו חומש.

בפשטות, תקנת אושא דנה על צדקה וכדברי רש"י בפירושו הראשון אולם בשטמ"ק (לעיל בפירוש רש"י) נאמר שמדובר בהקדש וא"כ מעולם לא נאמרה תקנה ביחס לצדקה. ועיין לקמן אות יח שכך ביאר האגרות משה את שיטת הרמב"ם ולעולם אם ידו משגת יכול לתת כפי שירצה ולר' ישבב היה אסור לתת כיון שלא היתה ידו משגת.

ד. גמ' ערכין דף כח. :

(מתני') מחרים אדם מצאנו ומבקרו ומעבדיו ומשפחותיו הכנענים ומשדה אחוזתו ואם החרים את כולם אינם מוחרמים דברי ר"א. א"ר אלעזר בן עזריה מה אם לגבוה אין אדם רשאי להחרים כל נכסיו על אחת כמה וכמה שיהא אדם חס על נכסיו (רש"י: שלא יבזבז להדיוט¹¹⁶⁵)

¹¹⁶⁴ "וגם..." - בנוסף לשיטת הירושלמי – לקמן אות ה'.

¹¹⁶⁵ רמב"ם בפרק ח' מערכין הלכה י"ג כתב שלא יבזבז ממנו יותר מחומש "ויהיה כמו שציוו נביאים מכלכל דבריו במשפט בין בדברי תורה בין בדברי עולם". ויש לעיין האם על פי האמור אסור לאדם להוציא הוצאה חד פעמית גדולה עבור צרכיו, כגון לקנות לו מכונית? ויתכן שדבר שיש לו צורך שימושי בו לחיי היום יום מותר לו וכפי שברור שאדם שמרוויח כדי פרנסתו אין לו חיוב להוציא רק עשירית ממשכורתו לצרכיו אלא משתמש במעותיו לפי צרכיו. ועל כורחנו דברי רש"י והרמב"ם מוסבים על הוצאות חריגות שאינן הכרחיות. אולם אם אדם רוצה להוציא ממנו הוצאה חריגה להנאתו שאינה צורך פרנסתו (כגון, טיול), לכאורה אם היא יותר מחומש הדבר אסור לדברי רש"י על פי שיטת ר"א בן עזריה, וצ"ע.

עוד יש לעיין האם כוונת דברי רש"י "שלא יבזבז להדיוט" פירוש לצורך אדם הדיוט אחר ואז אין להסיק מכאן שאסור לאדם להוציא סך גדול להוצאות חריגות עבור עצמו, כיון שלעצמו מותר לו והאסור הוא רק

(גמי) מנא הני מילי ? דתנו רבנן 'מכל אשר לו' (ויקרא כ"ז) ולא כל אשר לו...¹¹⁶⁶

אמר רבי אלעזר בן עזריה אם לגבוה אין אדם רשאי כו' היינו ת"ק¹¹⁶⁷ ? איכא בינייהו דרבי אילא, דאמר רבי אילא באושא התקינו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש (רש"י: חומש - דגמרינן מיעקב דכתיב ביה תרין עישורין. ר' אלעזר בן עזריה אית ליה דרבי אילא דהא אתא לאשמועינן שיהא אדם חס על נכסיו. ר"א לית ליה דרבי אילא, דאי בזבז טובא לא איכפת לן אלא ששייר לעצמו קצת¹¹⁶⁸ דומיא דחרם)...¹¹⁶⁹

מדין תורה מותר לאדם להחרים לגבוה מנכסיו אבל לא את כל נכסיו. על פי שיטת רש"י, ר"א בן עזריה סובר שאין לתת יותר מחומש ולמרות שר' אילא לא הזכיר שיעור חומש במפורש, יתכן שר"א בן עזריה סובר שתקנת אושא מבוססת על דין התורה של חרם להקדש שאין להקדיש בו יותר מעשירית נכסיו. ואילו ר"א סובר שאין מיגבלה של חומש אלא רק שלא יבזבז את כל נכסיו¹¹⁷⁰.

משמע, לכולי עלמא אין לאדם לבזבז את כל נכסיו ובניגוד למעשהו של אלעזר איש בירתא (לעיל אות ב') והמחלוקת היא האם מותר לבזבז יותר מחומש¹¹⁷¹

לתת לאחרים. ורבנו גרשם כאן כתב: "שיהא אדם חס על נכסיו כנגד הדיוט, שלא יבזבז אותן להדיוט שלא יתנם כולם לאחרים שישיר לעצמו כלום מהיכן יחיה". ומ"מ מדבריו הרמב"ם נראה שאין חילוק על מה מוציא את כספו והן לעצמו והן לאחרים יכלכל במשפט.

¹¹⁶⁶ עי"ש בגמ' בהמשך הלימוד.

¹¹⁶⁷ היינו ר"א. ועיין יד דוד כאן לגבי שמות החולקים וזמנם.

¹¹⁶⁸ כמה הוא 'קצת' ? הרש"ש במקום כתב "כדי פרנסתו". כלומר לכו"ע אסור לאדם להוציא סכום שלאחר מכן לא יהיה לו ממה להתפרנס, המחלוקת היא האם יש חכמים הגבילו לסך קבוע של חומש או כל אדם ישקול בעצמו את הוצאותיו וצרכיו.

¹¹⁶⁹ ומוכא שם המעשה ברבי ישבב שהוזכר גם בגמ' בכתובות.

¹¹⁷⁰ לולי דברי רש"י היה מקום להציע שלגבי צדקה כו"ע מודים שקיימת תקנת אושא שאין לבזבז יותר מחומש, המחלוקת בין ר"א לר"א בן עזריה היא האם תקנה זו תקפה גם בדיני חרמים לגבוה.

¹¹⁷¹ האם שיטת ר"א שמעולם לא היתה תקנה באושא או שהוא מודה שהיתה תקנה שתקינה שלא יוציא את כל רכושו.

ונמצא שמחלוקת היא האם קיימת תקנת אושא שלא לבזבז יותר מחומש¹¹⁷².

ה. ירושלמי פאה פרק א' הלכה א'¹¹⁷³:

(דברים שאין להם שיעור...) גמילות חסדים. הוא דתימר בגופו אבל בממונו יש לו שיעור ואתייא כיי דמר ר"ש בן לקיש בשם רבי יוסי בן חנינא באושא נמנו שיהא אדם מפריש חומש מנכסיו למצוה¹¹⁷⁴.

עד היכן¹¹⁷⁵ ? ר"ג בן אינינוא ורבי אבא בר כהנא חד אמר עד כדי תרומה ותרומת מעשר. וחרנא אמר [משלי ג ט] כבד את ה' מהונך ומראשית כל תבואתך כמראשית כל תבואתך. ר"ג בן אינינוא בעי קומי ר' מנא מה חומש בכל שנה ושנה לחמש שנים הוא מפסיד כולה א"ל בתחלה לקרן מכאן ואילך לשכר.

מלשון הירושלמי משמע שתקנת אושא לא באה לתת גבול עליון של חומש, אלא לקבוע שיש חיוב לתת שיעור של חומש וכך ביאר הב"י ביו"ד סימן רמ"ט את דברי הירושלמי:

¹¹⁷² בספר יד דוד (הרב יוסף דוד זינצהיים) בפירושו על מסכת פאה פרק א' משנה א' (והו"ד גם בהתקנות בישראל חלק א' עמ' ת"א) מבאר, שאף ראב"ע מודה שקיימת תקנת אושא ביחס לחומש ולשיטתו תקנת אושא הינה לחייב לתת חומש (וכשיטת הירושלמי לקמן) ובכך מבאר גם את שיטת הרמב"ם (לקמן) ועיין בהשגתו של התקנות בישראל שם.

¹¹⁷³ עיין גם ירושלמי כתובות פרק ד' הלכה ח'.

¹¹⁷⁴ עיין לקמן בדברי הרמב"ם באות יד שאם ידו משגת יתן כפי מחסורו של העני. וכתב הפרישה ביו"ד סימן רמ"ט ס"ק א': "שיעור נתינתה וכו'. והא דתנן (פאה פ"א מ"א) אלו דברים שאין להם שיעור וכו' וגמילות חסדים היינו בגופו אבל בממונו יש לו שיעור ירושלמי (שם ה"א) אבל דוחק לומר שהמשנה מיירי מאדם שידו משגת דקאמר גם כן בממון דיתן כפי צורך העניים והיינו אין לו שיעור דהמשנה מסתמא מרובא דעלמא קמיירי וק"ל".

¹¹⁷⁵ הפני משה מבאר: "עד היכן. הוא החיוב בלא התקנה כדי תרומה. בבנינוית א' מחמשים או בתרומת מעשר א' ממאה וכפי ערך זה יתן לצדקה: כמראשית כל תבואתך. כתרומה גדולה בלבד". ועיין עלי תמר על הירושלמי כאן פירושים אחרים, וע"ע אבקת רוכל סימן ג' שכתב שיסוד מעשר כספים מהפסוק "מהונך" שבהמשך הירושלמי שהוזכר כאן (כלומר פסוק זה מהווה מקור לעצם הדין וא"כ השיעור הוא 'מעשר' ולא חומש) ועל פי זה ביאר מה הן המטרות להם מותר לתת מעשר כספים, ע"ש.

ואף על גב דלא משמע מהכא¹¹⁷⁶ שיהא מצוה לבזבז חומש דלא קאמר אלא שאם בא לבזבז אל יבזבז יותר מכן מהירושלמי דריש פיהא (פ"א ה"א) נראה שהוא מצוה וגם מתלמודא דידן יש לדקדק דמצוה מן המובחר לבזבז חומש דמייתי להא דתקנת אושא מדכתיב (בראשית כח כב) וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך כלומר תרין עישורי דהיינו חומש.

מדברי הירושלמי לא שמענו האם יש איסור לתת יותר מחומש, אמנם בהמשך מובא המעשה ברבי ישבב (ועיין לעיל אות ג' בהבאת המעשה בגמ' בכתובות בנוסח שונה):

מעשה ברבי ישבב שעמד והחליק את כל נכסיו לעניים. שלח לו ר"ג והלא אמרו חומש מנכסיו למצות. ור"ג לא קודם לאושא היה? ר' יוסי בר' בון בשם ר' לוי כך היתה הלכה בידם ושכחוה ועמדו השנים והסכימו על דעת הראשונים ללמדך שכל דבר שבית דין נותנין נפש עליו הוא מתקיים כמה שנאמר למשה מסיני...

ולכאורה משמע (וכפי שעולה מדברי הגמ' בכתובות) שרבן גמליאל הקפיד על מעשהו של רבי ישבב (שעשה כמעשהו של אליעזר איש בירתא – לעיל אות ב'). אמנם יתכן שרבן גמליאל לא אסר עליו אלא שלח להודיעו שאינו חייב בכך.

ובספר אהבת חסד חלק ב' בפרק י"ט בהגה"ה י"א בהערה כתב שיש חילוק יסודי בין הבבלי לירושלמי וביאר זאת על פי שיטת הרמב"ם (ולקמן ביתר הרחבה) ועיקר דבריו הם, שהירושלמי דן על מקרה בו יש עניים לפניו ואז חייב לתת חומש מנכסיו ואילו הבבלי דין על מקרה בו אין עניים לפניו ואז חומש היא רק מידה טובה לצדקה ושאר מצוות – וחומש זה הינו מהרווח ולא מהקרן.

---

¹¹⁷⁶ סוגיית הגמ' בכתובות – לעיל אות ג'.

ויש להעיר שהן בלשון הבבלי והן בלשון הירושלמי לא מפורש שמדובר דוקא במצות צדקה. בבבלי נאמר דין המבזבז ולא נאמר לצורך מה וכירושלמי נאמר דין חומש למצוה ולא נאמר מה היא המצוה. ואמנם המפרשים פירשו שהכוונה היא לצדקה. ועיין לקמן בשיטת הרמב"ם שנראה מדבריו שלא דוקא צדקה.

עשירית (האם חיובו מן התורה)

ו. לעיל בדברי הירושלמי הוזכר הפסוק "כבד את ה' מהונך" וכתב על כך בשו"ת אבקת רוכל סימן ג':

...כי להיות שענין היות מעשר האדם מממונו נפקא לן בירושלמי ממה שנאמר כבד ה' מהונך ומראשית כל תבואתך.

האבקת רוכל אינו מבאר כיצד מבואר בפסוק זה שהשיעור הוא 'מעשר' בדוקא¹¹⁷⁷. ועוד ששם בתשובתו מציין לדין מעשר כספים מכח קבלה שאדם קיבל על עצמו בנדר ולפיכך יש לעיין האם לשיטתו מדובר בחיוב גמור¹¹⁷⁸, וצ"ע.

אמנם מדרש תנחומא פרשת ראה אות י"ח:

עשר תעשר עשר בשביל שתתעשר, עשר כדי שלא תתחסר, רמז למפרשי ימים להפריש אחד מן עשרה לעמלי תורה¹¹⁷⁹.

¹¹⁷⁷ ועי"ש שדייק מפסוק זה למי ולמה נותנים את כספי המעשר.

¹¹⁷⁸ עיין ליד ציון הערה 1228 ובהערה 1229.

¹¹⁷⁹ המדרש אינו מבאר מניין דוקא מפרשי ימים. ומה דין שאר פרנסות וכגון רבית ופרקמטיא שהוזכרו בדברי הספרי שבתוס' (לקמן) ויתכן שלא דוקא מפרשי ימים אלא כל מי שאינו בעבודת הקרקע. ומדברי הספרי נראה, שמי שמקיים מצוות מעשר אינו צריך להפריש מעשר נוסף מרווחיו כיון שההפרשה המדוברת הינה תחליף למעשר הקרקע. ובעצם הדמיון למעשרות. נחלקו ראשונים האם כל מיני הגידולים חייבים בתרו"מ מן התורה (רמב"ם פ"ב מתרומות הלכה א') או שרק דגן תירוש ויצהר חייב מן התורה, עיין רמב"ן דברים פרק י"ד פס' כ"ב.

תוס' תענית ט' ד"ה "עשר":

עשר תעשר - הכי איתא בסיפרי¹¹⁸⁰ 'עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה שנה שנה'. אין לי אלא תבואת זרעך שחייב במעשר, רבית ופרקמטיא וכל שאר רווחים מנין ? ת"ל 'את כל' דהוה מצי למימר את תבואתך מאי 'כל' ? לרבות רבית ופרקמטיא וכל דבר שמרויח בו¹¹⁸¹.

המדרש אינו מבאר מדוע יש לתת את המעשר דוקא לעמלי תורה והרי המעשר מתבואת הארץ אינו ניתן דוקא לעמלי תורה. ואם באנו לדמות למעשר, היה מקום לומר לתת את המעשר לשבט הלוי כפי שניתן מעשר הארץ (ועוד שהפסוק מדבר במעשר שני שבעל הבית מעלה לירושלים ואוכל בעצמו ואין בו חובת נתינה לאחרים) וצ"ע. אמנם בספרי שבתוס' לא מבואר כלל למי לתת מעשר מרווחי רבית ופרקמטיא.

ומסתבר שאין זה דמיון גמור, שהרי בפסוק מדובר במעשר שני שלא ניתן בכל השנים וכן במעשרות מעשר שני אינו מכל התבואה אלא ממה שנותר לאחר הפרשת תרומה גדולה ומעשר ראשון וכן בתבואה קודם ההפרשה התבואה הינה 'טבל' שאסורה באכילה. ועוד, שמעשר שני האדם עצמו אוכל אותו בירושלים ולא מדובר בנתינה לאחרים בהכרח. ועוד שהפרשת מעשר מהתבואה היא מהתוצרת ללא התחשבות בהוצאות ויש לעיין האם כך גם במפרשי ימים וכדו'. ונראה שמסיבות אלו נקט המדרש לשון 'רמו' שאין זה דין תורה. ועיין ברמב"ן הנ"ל שציין למדרש.

¹¹⁸⁰ והעירו על כך שבספרי שלנו לא נמצא. וכתב הברכי יוסף בסימן רמ"ט: "הן אמת דספרי שבידינו לא ראיתי זה, אבל אנן ניקום אהימנתייהו דהתוס' ומציין לדברי המדרש תנחומא דלקמן. אמנם מצאנו מדרשים נוספים בענין נתינה שאינו מתבואת הארץ (וצוינו בספר מעשר כספים עמ' ד' ואילך). וכגון במדרש תנחומא פרשת כי תבוא או ד': "אלא מה ת"ל ברוך אתה בעיר וברוך אתה בשדה אם באת לידך מצוה בעיר לא תאמר לא נצטוית אלא בשדה להוציא תרומות ומעשרות בחוץ, אמר הקדוש ברוך הוא אף בעיר פתח ירך, ד"א ברוך אתה בעיר במצות שאתה עושה בתוך ביתך בעיר כגון סוכה ומוזה ומעקה, ברוך אתה בשדה כגון לקט שכחה ופיאה, ד"א לא יאמר אדם אלו נתן לי הקדוש ברוך הוא שדה הייתי מוצא מעשרות מתוכה עכשיו שאין לי שדה איני נותן כלום, אמר הקדוש ברוך הוא ראה מה כתבתי בתורתך ברוך אתה בעיר לאותן שיושבין בעיר, וברוך אתה בשדה לאלו שיש להן שדות". ועיין במדבר רבה נשא ח', ד' שהוזכר שם 'מעשר כספי' ויל"ע מה היא הכוונה במדרש שם.

¹¹⁸¹ בשו"ת תשובה מאהבה חלק א' סימן פ"ז, כתב שתוס' לא בא לחדש חיוב של נתינת מעשר כספים אלא שהנותן יש לו ברכה ושכר כמו הנותן מעשר מהתבואה: "ועיין כל הדיבור תוספות אינו מדבר כ"א ממתן שכר ולא מחיובא כלל וע"כ לא מיייתי תוספות בפסקי' מידי מיני' דמדינא לא איירי כלל שיהי' חייב במעשר אך למי שנוהג במעשר מתן שכרו שוה כמו גבי מעשר תבואה דשכר עושר וכיון דמתן שכרן שוה עונשו ג"כ שוה וא"א לומר דעונש האיניו מפרשי מעשר כספים יהי' העונש כמו העונש מי שאינו מפרשי מעשר תבואה דמי דמי במעשר תבואה איכא חיובא אבל במעשר כספים ליכא חיובא..."

ועוד שמלשון התנחומא שכתב 'רמז' אין הוכחה האם מדובר בדין גמור מדרבנן או מעלה, אולם מדברי הספרי שהובאו בתוס' נראה שמדובר בלימוד גמור ונראה שזו גם שיטתו של הראשון לציון ביו"ד תחילת סימן רמ"ז:

דאפילו מבלי תובעים אותו מצוה על האדם להפריש מממונו צדקה ולחפש על העני לתתה לו וההפרשה היא אחת מעשרה וראיה לזה ממה דאיתא בספרי וכתבו אותו התוס'... הרי דדמיא למעשר ומזה אתה למד דהויא כמעשר דהגם דאין לו תובע לא יפטר מלעשר אלא יעשר ויניח עד שימצא לוי לתתו לו ויש בזה מ"ע אבל אין בה לאו אלא דוקא אם בא העני ושאל אי נמי שיודע שיש עני נצרך והוא מעלים עין... אלא דיש להסתפק כיון שנתן שיעור המעשר ורואה העניים דחוקים ביותר ומעלים עין אם עובר בלבו דהא מיהא מאמץ לבו אי נמי כיון שנתן שיעור אין בו משום לא תאמץ ולענ"ד כי עכ"פ עובר על לאו דלא ירע כו' הכתובה אחר נתן תתן לו דמשמע יותר מהשיעור אפי' ק' פעמים.

מכלל דברי האור החיים נראה שהוא נוקט שמדובר בלימוד גמור שיסודו מן התורה¹¹⁸² (ועיין לקמן אות כ'). וגם בשו"ת חת"ס יו"ד סימן רל"ב כתב בשם המהרי"ל שמעשר כספים הינו מן התורה (ועיין לדעת הסוברים שלפנינו לא דין תורה ממש):

---

¹¹⁸² אמנם אם באנו ללמוד מדין מעשרות של תורה, יש לעיין האם הכוונה היא שיש לתת מעשר מכל התוצרת ולא רק מן הרווחים ולא מצאנו חיוב מעין זה. ועיין לקמן האם יש דין 'טבל' בכסף שלא הופרש ממנו מעשר.

...שבתשובת מהרי"ל סיים רק לתנו לעניים מהמעשר שלהם עכ"ל¹¹⁸³.

נמצא גזל העניים בכל שום מצוה שיעשה כ"א לפרנס עניים¹¹⁸⁴ דס"ל למהרי"ל דחיוב הפרשת מעשר כספים הוא ממש דאורייתא... ואמנם החולקים... סבירי להו דמעשר כספים אינו דומה למעשר גורן שהוא דאורייתא ממש וטובל התבואה מה שאין כן מעשר כספים דרשת ספרי מעשר תעשר מכאן שמפרישין לעמלי תורה מעשר ולא דוקא לעומלי תורה אלא לדבר מצוה שירצה לפי נדרו של המפריש וזה היה המעשר שהפריש אברהם אבינו עליו השלום ויתן לו מעשר מכל ועל זה אמר יעקב אע"ה וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך ובמדרש שהוצרך להפריש גם מבניו והפריש לוי קודם לה' ולא הפרישו לעניים אלא למצוה וקדושה...

שיטת המהרי"ל אליבא דהחת"ס שמעשר כספים הינו מן התורה ולא ביאר מהיכן הסיק המהרי"ל שמדובר בדין תורה¹¹⁸⁵ אמנם ביאר שהחולקים עם המהרי"ל נקטו שמעשר כספים 'אינו דאורייתא ממש', כלומר הוא מדרבנן. ויתכן שהמהרי"ל אליבא דהחת"ס נקט שמדובר בלימוד גמור.

ז. בגמ' לא הובא דין של מעשר משאר רווחים ואולי ניתן ללמוד שהגמ' לא סוברת דין זה כדבר מחייב ועוד מהאמור בגמ' בשבת קיט. :

¹¹⁸³ לא ידוע מקור הציטוט של המהרי"ל. ושם גם כתב החת"ס שהרמ"א ביו"ד סימן רמ"ט סעיף א' כתב: "ואין לעשות ממעשר שלו דבר מצוה כי אם לתת לעניים עכ"ל והוא ממהרי"ל. ואף לשון זו מהרמ"א אינה ציטוט מדויק ממש וקצ"ע.

¹¹⁸⁴ פירוש, שאין לעשות שום מצוה מעשר אלא רק לתת לעניים.

¹¹⁸⁵ רבים הקשו על החת"ס שאין מקור במהרי"ל שכתוב בו שמעשר כספים הינו מן התורה. ועוד, שהמהרי"ל עצמו כתב שמעשר כספים מדרבנן (עיין לקמן בפרק על שיטת המהרי"ל – ליד ציון הערה 1213 ואילך) ועוד שהחת"ס בתשובה נוספת (סימן רל"א) כתב שהמהרי"ל סובר שמדובר בדין דרבנן. ובליקוטי הערות לשו"ת חת"ס כאן ציין לקושיות על שיטת החת"ס והציע שיש טעות הדפוס או ט"ס. ודייק מכך שכתב החת"ס שמעשר כספים על פי המהרי"ל הינו "ממש דאורייתא" שהמילה "ממש" מיותרת ולכן כתב שנראה לגרוס: "ממש כדאורייתא אע"ג שהוא מדרבנן", ועי"ש בדבריו. ולכאורה יש לעיין בהצעתו שהרי בהמשך כותב החת"ס את שיטת החולקים על המהרי"ל הסוברים שמעשר כספים דרבנן שהם סוברים שרק מעשר גורן הוא "דאורייתא ממש". משמע שהמילה 'ממש' איננה מלמדת שיש ט"ס, שהרי כאן ודאי כותב החת"ס על דין תורה, וצ"ע.

בעא מיניה רבי מרבי ישמעאל ברבי יוסי עשירים שבארץ ישראל במה
הן זוכין אמר לו בשביל שמעשרין שנאמר עשר תעשר עשר בשביל
שתתעשר שבבבל במה הן זוכין אמר לו בשביל שמכבדין את התורה
ושבשאר ארצות במה הן זוכין אמר לו בשביל שמכבדין את השבת

הגמ' אינה מציעה שעשירי שאר ארצות מתעשרים בזכות מעשר שהם נותנים
מרווחי פרקמטיא וכו', ולכאורה נסיק מכאן ששיטת רבי ישמעאל ברבי יוסי שאין
מקום לנתינת מעשר משאר רווחים. אמנם היה מקום לומר שרבי ישמעאל ברבי
יוסי אינו חולק על עיקר דין מעשר כספים משאר רווחים, אולם הוא סובר שנתניה
זו אין בכוחה לתת עושר לבעליה, וצ"ע¹¹⁸⁶.

שלישית השקל

ח. גמ' בבא בתרא דף ט. :

אמר רב אסי, לעולם אל ימנע אדם עצמו [מלתת] שלישית השקל
בשנה. שנאמר 'והעמדנו עלינו מצות לתת שלישית השקל בשנה
לעבודת בית אלוקינו'.

ריטב"א שם :

לעולם. ואפילו דליכא עניים באתריה יתננו לעניי עיר אחרת הא כנגד
חצי השקל שהיו חייבין לתרומת הלשכה אלא שהוסיפו על
המידות¹¹⁸⁷.

¹¹⁸⁶ עיין בספר מעשר כספים פרק ז' עמ' קא שדן בביאור גמ' זו וציין לדברי הפוסקים שביאור אותה באופנים
שונים. ועי"ש בפרקים הבאים ראיות נוספות לכאן ולכאן.

¹¹⁸⁷ המהרש"א כתב שלמרות שלקורבנות יש לתת מחצית השקל, לצדקה נקבע שיעור של שלישית השקל
ר"דצדקה דמיא טפי לקדושת בדק הבית דהוי קדושת דמים וסגי בשליש השקל".

הריטב"א אינו מבאר כיצד מדין שלישית השקל שניתן למקדש למדו לגבי נתינת צדקה. ומ"מ לא מדובר בדין תורה כי אם בתקנה. ועוד, שלכאורה תקנה זו תקפה רק בזמן שלא נוהג דין מחצית השקל, וצ"ע.

על פי הריטב"א, דין שלישית השקל לשנה נאמר אפילו במקום שאין עניים. ויש לעיין האם במקום שיש עניים די לתת שלישית השקל לקיום עיקר המצוה או שבמקום בו יש עניים יש לתת יותר, וצ"ע – ועיין בפסק הרמב"ם לקמן.

האם הסוגיות חולקות

ט. על פי המבואר לעיל מצינו כמה הנהגות ושיעורים בדין צדקה:

- אליעזר איש בירתא – נתן כל מה שהיה בידו (אות ב').
- לא לתת יותר מחומש - תקנת אושא בגמ' בכתובות (אות ג') ויש האומרים שמדובר רק בהקדש – שטמ"ק שם).
- יכול לתת יותר מחומש אבל ישאיר לעצמו קצת - שיטת ר"א (אות ד').
- תקנה לתת חומש – שיטת הירושלמי בתקנת אושא ולא התבאר האם מותר לתת יותר (אות ה').
- עשירית – מדרש וספרי שבתוס' ומחלוקת האם מדובר בדין תורה או מדרבנן (אות ו').
- שלישית השקל בשנה (אות ח').

ובתורה נאמר שיש לתת לעני "די מחסורו אשר יחסר לו" (ובצדקה יש מצות עשה ומצות לא תעשה) ויתכן שזו היא שיטתו של אליעזר איש בירתא (אות ב'). ומכאן שתקנת אושא (אות ב') לכאורה באה להגביל את חיוב התורה של 'די מחסורו'. ויש לעיין האם הסוגיות חולקות או ניתן לישב ביניהם (וברור שבגמ' בערכין מובאת מחלוקת האם קיימת תקנת אושא – לעיל אות ד') ועיין לקמן בשיטת הרמב"ם.

שיטת הרמב"ם בפירושו המשנה (וביאורו לסוגיות הגמ')

י. פירוש המשנה לרמב"ם פרק א' מפאה משנה א' (מהד' הרב קפאח):

¹¹⁸⁸ ואמרו כאן שגמילות חסדים אין לה שיעור, ר"ל בהשתתפות האדם בגופו. אבל השתתפותו בממונו יש לו גבול והוא חמישית ממנו, ואינו חייב לתת יותר מחמישית ממנו אלא אם עשה כן במדת חסידות. ואמרו נמנו באושא להיות אדם מפריש חומש נכסיו למצוה. וביאור השאלה הזו אצלי כך, אם ראה האדם שבזים הרי הוטל עליו לפדותם כמו שצוה ה', או רעבים או ערומים הרי הוטל עליו להאכילם ולכסותם כמו שאמר ה' די מחסורו אשר יחסר לו, כלומר שישלים לו כל מה שחסר לו, והרי הוא חייב להשלים להם כל מחסורם כל זמן שמחסורם או צורך פדיונם הוא פחות מחומש ממנו או חמישיתו, אבל אם הם צריכים יותר מחומש ממנו נותן החומש בלבד ומסתלק, ואין עליו חטא בהמנעו מהשלים כל מה שהם צריכים כיון שהוא יותר מהחומש. אבל אם לא יזדמן לו שום דבר מכל מה שאמרנו מפריש את החומש מכל הכנסותיו לא מן הקרן ומוציאו בדבר מצוה.

תקנת אושא אותה מזכיר הרמב"ם הינה כפי האמור בירושלמי (לעיל אות ה') והיינו שיש חיוב לתת חומש (ולא כמבואר בגמ' בכתובות שחומש הוא השיעור העליון שאסור לתת למעלה ממנו – אות ג'¹¹⁸⁹), ואין איסור לתת יותר מחומש, אלא שאין חיוב אבל הרוצה לתת – יתן אפילו יותר מחומש. ומחילוקי הרמב"ם עולה:

---

¹¹⁸⁸ בתחילת דבריו שם כתב: "וגמילות חסדים, פירושו 'אלמכאפאה באלאפצ'אל' (פירוש הרב קפאח: "התגמול והשלום בהערפה וביד רחבה ובכללו גם למי שאינך חייב לו"), והוא שם נופל על שני סוגים מהמצות, האחד הוא השתתפות האדם עם ישראל בממונו, כגון הצדקה ופדיון שבזים. והשני השתתפות האדם עם ישראל בגופו, כגון ניחום אבלים, ולווית מתים, ושמחת חתנים, ודומיהם"

¹¹⁸⁹ בהגהות יעב"ץ בפרק א' מפאה משנה א' תמה על הרמב"ם שהשמיט את דברי הגמ' בכתובות שאסרה לבזבז יותר מחומש (ולא ציין לירושלמי) וכתב: "שמא המעתיק שגה...".

- כשיש בפניו עניים חובה לתת לעני די מחסורו – כל עוד אין בנתינה יותר מחומש ממונו ויותר מחומש אינו חייב אלא אם ירצה לתת ממידת חסידות.
- אין בפניו עניים – יפריש מרווחיו חומש, ויוציא אותו לדבר מצוה.

על פי הרמב"ם, קיים דין חומש מכל ממונו של אדם וקיים דין חומש מרווחיו של אדם. כשעומדים בפניו עניים חובה לתת חומש מכל ממונו (וממדת חסידות יותר) וכשאין בפניו עניים – חיוב החומש הוא מרווחיו (כגון רווחי שנה זו וכדו').

גם מטרת כספי החומש שונה, אם יש בפניו עניים נותן חומש מנכסיו להם, אם אין בפניו עניים יפריש חומש מרווחיו (ולא ישמור חומש זה לזמן שיזדמנו לא עניים) ויוציאם בדבר מצוה (ולא בצדקה שהרי אין עניים בפניו)¹¹⁹⁰.

וכתב שם הרב קפאח בהערה 16 :

(ומוציאו בדבר מצוה). נראה לי שהכוונה בהידורי מצוות שהוא חייב בהן תפילין נאה ציצית נאה ולולב נאה וכיוצא. ומ"מ לא ידוע לי המקור לחילוק זה שבין הקרן לריוח. ועיין הגהות יעב"ץ¹¹⁹¹.

יא. יתכן להציע שהרמב"ם שנקט שיש חובה לתת חומש מנכסיו כאשר עומדים בפניו עניים דייק זאת מלשון הירושלמי (לעיל אות ה') שכתב: "באושא נמנו שיהא אדם מפריש חומש מנכסיו למצוה". ומפורש שהחומש הינו מכלל נכסיו ולא רק מרווחיו. ובגמ' בכתובות (לעיל אות ג' והרמב"ם לא ציין אליה) נאמר: "המבזבז

¹¹⁹⁰ עיין הערה הערה 1243.

¹¹⁹¹ לשון ההגהות יעב"ץ, פרק א' מפאה משנה א': "...ומ"ש הר"מ לחלק בין חומש הקרן לחומש הריוח. לפי ההזדמן וצורך העניים, צ"ע מנליה. ואנו אין לנו במעשר וחומש אלא בפעם ראשון מן הקרן אח"כ מן הריוח וזה לעולם שוה, אבל כשיזדמן צורך עניים יותר, זה צריך ביאור פרטי עמ"ש במקום אחד בס"ד. ועיין לקמן בדברי האהבת חסד.

ובשטמ"ק כתובות נ. כתב בשם הרב המעילי, שבנתינת חומש, עשירית אחת יתן לעניים ועשירית האחרת יש לו רשות להוציאה לכל דבר מצוה ואפילו לצורך עצמו ובניו ובני ביתו כגון שיכתוב מהם ספרים ללמוד בהם הוא ובניו ולהשאילן לאחרים שהרי מעשר שני היה נאכל לו ולבניו ולבני ביתו בירושלים".

אל יבזבו יותר מחומש" לא נאמר האם החומש הוא מכלל נכסיו או מהרווחים. והרמב"ם נקט שבגמ' בכתובות מדובר במציאות בה אין עני לפניו ולא מדובר בצדקה לעניים אלא בשאר מצוות ומדובר במתן רווח מן הרווחים וכך אין סתירה בין תקנת אושא שבגמ' בכתובות (האוסרת לתת יותר מחומש) לבין תקנת אושא שבירושלמי (שמחייבת לתת חומש). ובדרך זו ביאר החפץ חיים בספרו אהבת חסד ח"ב בפרק י"ט סעיף ד' בהערה את דברי הרמב"ם בפירושו למשנה:

...דהרמב"ם בפירוש המשנה סובר דלשון הירושלמי דקאמר באושא נמנו שיהא אדם מפריש חומש נכסיו למצוה משמע דצריך להפריש מדינא ולא למצוה בעלמא.

ובבבלי קאמר המבזבו משמע דהוא רק מדה טובה בעלמא גם בבבלי לא נזכר דהוא מן הקרן ודרך הבבלי לפרש יותר וע"כ מחלק בין ענין לענין.

והוא דהבבלי מיירי היכא דלא קיימי עניים והוא מבזבו נכסיו ומחפש אחר עניים ושאר מצות לחלק להם ולכך חומש הוא רק מדה טובה בעלמא ורק מן הריוח [...] והירושלמי מיירי היכא דקיימי עניים לכך עד חומש צריך להפריש מדינא אם ידו משגת כדי לקיים די מחסורו אשר יחסר לו...¹¹⁹²

וס"ל להרמב"ם דהיכא דקיימי עניים לא תקנו רבנן בזה כלל דאל יבזבו יותר מחומש דאם רוצה יכול להפריש ממדת חסידות ונפקא ליה להרמב"ם זה מהא דאיתא בתענית כ"ד גבי אליעזר איש ברתותא (-לעיל אות ב').

---

¹¹⁹² הרמב"ם בפירוש המשנה כתב שאם אין עניים יתן לדבר מצוה וכלל לא הזכיר עניים. ולכאורה לשיטת הרמב"ם אם כבר יש עניים (כיון שחיפש אחריהם) שוב חלה חובה לתת חומש מכל נכסיו, רצ"ע.

משום דגבאי צדקה היו הולכין עבור העניים והיה עושה כן ממידת חסידות... ומ"מ כל נכסיו אסור לחלק מדכתיב מכל אשר לו ולא כל אשר לו...¹¹⁹³

יג. בפירוש המשנה, הרמב"ם דן אך ורק על שיעור חומש ולא הזכיר כלל שיעור עשירית או שלישית השקל. יתכן שהרמב"ם לא סמך על דברי המדרשים לגבי חיוב של עשירית, ודין שלישית השקל לא הוזכר בדבריו כיון שחכמים תיקנו לתת יותר וממילא חיוב שלישית השקל נכלל בכך, וקצ"ע.

שיטת הרמב"ם ביד החזקה (וביאורו לסוגיות הגמ')

יד. רמב"ם פרק ה' מהלכות דעות הלכה י"ב:

ואסור לו לאדם להפקיר או להקדיש כל נכסיו ויטריח על הבריות¹¹⁹⁴.

נראה שמקור דברי הרמב"ם הינם בסוגיא במסכת ערכין (לעיל אות ד') וכ"כ הכס"מ כאן. ובפרק ז' מהלכות מתנות עניים כתב הרמב"ם (והשיעורים שכתב הועתקו גם בטור ובשו"ע יו"ד סימן רמ"ט¹¹⁹⁵):

¹¹⁹³ בהמשך דבריו מבאר האהבת חסד את הציווי של הגר"א באגרתו לבנו שנרפסה בספר עלים לתרופה: "ולמען ה' שתפריש את החומש כאשר ציוותיך, אל תפחות כאשר הזהרתך כי בפחות מזה עוברים כל רגע על כמה לאוין ועשין ושקול כאילו כפר בתורה הקדושה חס ושלום". ומבאר האהבת חסד שמדובר במציאות בה יש עניים.

¹¹⁹⁴ באור הישר כאן דן על דברי הגמ' בברכות מז. "דאי בעי מפקך להו לנכסיה" והרי אסור לעשות כן, עיי"ש. ¹¹⁹⁵ שו"ע יו"ד סימן רמ"ט סעיף א'-ב': "שיעור נתינתה, אם ידו משגת יתן כפי צורך העניים. ואם אין ידו משגת כל כך, יתן עד חומש נכסיו, מצוה מן המובחר ואחד מעשרה, מדה בינונית. פחות מכאן, עין רעה. וחומש זה שאמר, שנה ראשונה מהקרן, מכאן ואילך חומש שהרויח בכל שנה. הגה: ואל יבזבו אדם יותר מחומש, שלא יצטרך לבריות. (ב"י בשם הגמרא פ' נערה שנתפתה) ודוקא כל ימי חייו, אבל בשעת מותו יכול אדם ליתן צדקה כל מה שירצה (ג"ז שם פ' מציאת האשה ומייתי לה רי"ף ורא"ש ור"ן ומרדכי). ואין לעשות ממעשר שלו דבר מצוה, כגון נרות לבית הכנסת או שאר דבר מצוה, רק יתנו לעניים. (מהרי"ל הל' ראש השנה). ובסעיף ב' כתב השו"ע: "לעולם לא ימנע אדם עצמו פחות משלישית השקל לשנה, ואם נתן פחות מזה, לא קיים מצות צדקה". ועיין לקמן ליד הערה 1228 ובדברינו שם לגבי דרגת החיוב לשיטת השו"ע.

(א) מצות עשה ליתן צדקה לעניים כפי מה שראוי לעני, אם היתה יד הנותן משגת שנאמר פתוח תפתח את ידך לו ונאמר והחזקת בו גר ותושב וחי עמך ונאמר וחי אחיך עמך¹¹⁹⁶. (ב) וכל הרואה עני מבקש¹¹⁹⁷ והעלים עיניו ממנו ולא נתן לו צדקה עבר בלא תעשה שנאמר לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך מאחיק האביון¹¹⁹⁸.

(ג) לפי מה שחסר העני אתה מצווה ליתן לו...

¹¹⁹⁶ עיין הערה 1174.

מדרש תנאים לדברים פרק ט"ו: "די מחסרו הרי שפגע בעני חייב להשלים לו חסרונו שנ' די מחסרו לא היתה יד הנותן משגת נותן לו כפי השגת ידו וכמה עד חומש נכסיו מצוה מן המובחר ואחד מעשרה בנכסיו בינוני פחות מיכן עין רעה".

¹¹⁹⁷ האם דוקא 'מבקש' או גם כשיודע שיש עניים? וכאפשרות השניה נקט בראשון לציון בתחית סימן רמ"ז ולקמן השיעורים למי שאין ידו משגת וכו'. וכתב בערוה"ש סימן רמ"ט (סעיף ג): "והחיוב מצדקה... ובאמת בזמן שהיו ישראל בארץ והיה מצבם טוב ועניים היו מועטים היו יכולין לקיים די מחסורו וגו' אבל כשגלינו מארצנו ועניים נתרבו ועשירים נתמעטו ואם אפילו יחלקו העשירים כל מעותיהם לא יספיקו להשלים לכל העניים די מחסורם לכן תקנו חכמים מעשר וחומש ולא יותר דבהכרח לתת גבול... (סעיף ה).... ולפי מה שבררנו הדבר מוכרע כדעת הגדולים הסוברים דמעשר כספים אין להם שום עיקר מן התורה... דלפי מה שבארנו אדרבא ראייה מכאן להיפך ועיקר חיוב בצדקה מן התורה הוא ליתן לו די מחסורו ומעשר וחומש תקנתא דרבנן הוא וכי תימא כיון דמדאורייתא חייב ליתן די מחסורו היכי אתו רבנן ותקנו שלא יתן יותר מחומש אף דלא יספיק לדי מחסורו הא ל"ק דלכך מ"ש בסעי' ג' עוד זה גופה דין תורה הוא שלא יחלק אדם כל כספו לצדקה כדתנן בערכין [כ"ח א] מחרים אדם מצאנו ומבקר וכו' ואם החרים את כולם אינם מוחרמין וכו' מנא ה"מ דת"ר מכל אשר לו ולא כל אשר לו וכו' ע"ש... עכ"ל. הרי מפורש דמן התורה אסור לחלק כל נכסיו וא"כ בהכרח ליתן שיעור ולזה נתנו חכמים שיעור כעין דאורייתא מעשר וחומש משום דמתבואה היה מעשר ראשון ועוד מעשר אחד או מעשר שני או מעשר עני ואסמכוה אקרא דוכל אשר תתן לי וגו' דכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון [כנ"ל ברור] ונ"ל דלפדיון שבויים רשאי להוסיף על החומש וכן לרעבים וצמאים וכיוצא בהם בדבר שיש בזה פקוח נפשות ומחוייב בזה להוסיף". ובעצם הראיה מערכין, יש מקום לומר ששם מדובר שאין עני בפניו ולכן נאמר שם שיעור – ועיין לקמן.

(ה) בא העני ושאל די מחסורו¹¹⁹⁹ ואין יד הנותן משגת נותן לו כפי השגת ידו וכמה עד חמישית נכסיו מצוה מן המובחר, ואחד מעשרה בנכסיו בינוני¹²⁰⁰, פחות מכאן עין רעה, ולעולם לא ימנע עצמו משלישית השקל בשנה, וכל הנותן פחות מזה לא קיים מצוה, ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן צדקה לאחר¹²⁰¹.

הרמב"ם שילב בין סוגיות הגמ' השונות. השיעור הקטן ביותר למצות צדקה הוא שלישית השקל לשנה (גמ' ב"ב – לעיל אות ח') וכיון שנותן שיעור זה או יותר מכך (עד עשירית) קיים מצות צדקה אלא שנחשבת נתינה זו 'עין רעה'.

השיעור הגדול ביותר לנתינת צדקה הוא לתת די מחסורו של העני (כמפורש בתורה) ובפשטות (וכפי שמשמע מתחילת דברי הרמב"ם) אם ידו משגת – יתן לעני יותר מחומש¹²⁰² ואם לא נתן כפי צורך העני, אפילו אם נתן יותר מחומש, לא קיים את המצוה כלל – אם אכן ידו משגת.

אמנם הרמב"ם לא ביאר מי הוא האדם שידו משגת, האם יש כלל מוגדר לדבר או שתלוי בהרגשת ליבו של הנותן? ועוד שלכאורה תמוה מדוע הקביעה מי הוא זה שידו משגת לא הוגדרה, אבל מי שאין ידו משגת נקבעו לגביו כללי נתינה, וקצ"ע.

¹¹⁹⁹ אם העני מבקש ואינו מבקש מהנותן 'די מחסורו' אלא סכום כלשהו – האם קימת מצוה לתת לו די מחסורו?

¹²⁰⁰ יסוד שיעור עשירית במדרשים לעיל ועיין לבוש סימן רמ"ט. הרמב"ם לא פירש מניין לו שהשיעורים הם חומש או עשירית. ועיין משנה תרומות פרק ד' משנה ד' שהשיעורים של עין יפה וכו' לגבי תרומה הינם שונים, וצ"ע.

¹²⁰¹ וכמה יתן? ובספר חסידים ספר חסידים סימן שצ"ה כתב: "ואם אין בידך אלא משל אחרים אל תתן צדקה שמא לא יהיה לך במה לשלם". ועיין בתשובות והנהגות ה' סימן רפ"ב לגבי בעלי חובות שמתנגדים שהחייב יתן מעשר כספים שיש משמעות לדבריהם, עי"ש. ובספר חסידים

¹²⁰² וכ"כ בדרך אמונה ס"ק כ"ד: "משמע שאם יד הנותן משגת חייב ליתן אפי' יותר מחומש ואף על גב שאסור לבזבז לצדקה יותר מחומש כמ"ש רבנו בסוף ה' ערכין ס"ל לרבנו שאם קיימי עניים לפניו וידו משגת מותר ליתן אפי' יותר מחומש ובלבד שלא יבזבז כל נכסיו ויהי' בעצמו עני שזה אסור וכן דעת הגר"א ודוקא אם ידו משגת בריח אבל אם יצטרך לדחוק את עצמו אין חייב לבזבז יותר מחומש אפי' קיימי עניים אא"כ רוצה במדת חסידות מותר לו לבזבז יותר מחומש כיון דקיימי עניים". ובהערה שם ציין שיסוד דבריו באהבת חסד חלק ב' פרק י"ט בהגה"ה. וכן הוא בשבט הלוי ח"ב סימן קכ"א שציין גם לשאלת יעב"ץ חלק א' סו"ס ג'. והחלוקה בין ידו משגת לשאינה משגת הוזכרה גם בטור ביו"ד סימן רמ"ט: "אם ידו משגת יתן כפי צורך העניים" וכן בשו"ע שם בסעיף א' באותו נוסח. ועיין גם ערוה"ש רמ"ט ג' ד', וצ"ע.

אבל אם אין ידו משגת לתת לעני די מחסורו אם נותן לו חמישית מנכסיו קיים מצוה מן המובחר, ואם נותן עשירית (כדברי הספרי והמדרש – לעיל אות ו'), יצא מכלל עין רעה¹²⁰³.

ובכל מקרים הללו מדובר ש"בא עני ושאל די מחסורו". ואם העני לא בא לבקש או שבא לבקש אבל מעיקרא לא ביקש ממנו שישלים לו "די מחסורו" לא ביאר הרמב"ם כאן מה דינו והאם וכמה צריך לתת לו, וצ"ע.

טו. לגבי שיעור החומש שהוא מצוה מן המובחר, יש לעיין כמי נקט הרמב"ם. בגמ' בכתובות (אות ג') נאמר שאין לבזבז יותר מחומש ולא נאמר שיש חיוב לתת חומש. והרמב"ם נוקט שאין חיוב לתת חומש אבל יש בכך מצוה מן המובחר ובכך נקט כדברי הגמ' שאין חובה בשיעור חומש, אולם בניגוד לגמ' שאסרה לתת יותר מחומש, הרמב"ם לא כתב איסור בכך ואף השו"ע ביו"ד סימן רמ"ט סעיף א' לא הזכיר זאת רק הרמ"א שם כתב:

ואל יבזבז אדם יותר מחומש, שלא יצטרך לבריות¹²⁰⁴.

¹²⁰³ הרמב"ם לא כתב שחומש הינו מצוה מן המובחר אלא כתב: "עד חמישית... מצוה מן המובחר". ומשמע שאף מי שנותן פחות מחמישית הינו בכלל מצוה מן המובחר. ולכאורה נראה מדבריו שמעל עשירית ועד חומש הרי זו מצוה מן המובחר. כלומר כבר זכה לקיים מצוה מן המובחר ואינו צריך לתת יותר כדי להיכלל ב'מצוה מן המובחר' (וגם אין איסור לתת יותר מחמישית, אבל אם הגיע לשיעור זה הרי הוא כבר 'מצוה מן המובחר'). ולפי דרך זו, אם יתן עשירית בדיוק הרי זו מידה בינונית ופחות מעשירית עד שלישית השקל – הרי זו עין רעה. והלשון "עד..." הינה בלשון הטור סימן רמ"ט: "שיעור נתינתה אם ידו משגת יתן כפי צורך העניים אם אין ידו משגת לכל צורך העניים יתן כפי השגת ידו כמה הוא יתן עד חומש נכסיו מצוה מן המובחר ואחד מ' מדה בינונית פחות מכן עין רעה" וכן השו"ע בסעיף א': "שיעור נתינתה, אם ידו משגת יתן כפי צורך העניים. ואם אין ידו משגת כל כך, יתן עד חומש נכסיו, מצוה מן המובחר ואחד מעשרה, מדה בינונית פחות מכאן, עין רעה. וחומש זה שאמר, שנה ראשונה מהקרן, מכאן ואילך חומש שהרויח בכל שנה ובסעיף ב': "לעולם לא ימנע אדם עצמו פחות משלישית השקל בשנה ואם נתן פחות מזה לא קיים מצוה צדקה". אבל הח"ח באהבת חסד חלק ב' פרק י"ט אות ג-ד' כתב: "דמדת מעשר הוא להנוהג בצדקה במדה בינונית אבל הרוצה להתנהג בעין יפה צריך להפריש מנכסיו אחד מחמשה..." ולא כפי שדקדקנו מלשון הרמב"ם, וצ"ע.

¹²⁰⁴ פשט הרמ"א לאסור יותר מחומש בכל מקרה וכך ביאר את דבריו באג"מ יו"ד ח"א סו"ס קמ"ג. אולם בשו"ת שו"ת מנחת יצחק חלק ה' סימן ל"ד כתב: "והנה בתש"ו אגרות משה שם בנה יסודו על דברי הרמ"א

ומשמע משיטת הרמב"ם והשו"ע שהנותן חומש מנכסיו בא לכלל מצוה מן המובחר אבל אם יתן יותר ודאי שהוא מובחר ביותר כל עוד אינו מבזבז כל נכסיו כמבואר לעיל בהלכות דעות ונמצא שדברי הגמ' בכתובות לא מהווים מקור דברי הרמב"ם שבפנינו. ועיין לקמן אות טז בדברי הרמב"ם בהלכות ערכין.

ובירושלמי נאמר שהתקנה היא לתת חומש (אות ה'), יתכן שהרמב"ם נקט (בניגוד לדבריו בפירוש המשנה) שתקנת הירושלמי היא שמצוה מן המובחר לתת חומש (ובכך יוצא ידי חובת המצוה מהמובחר למרות שלא נתן די מחסורו של העני).

ובעצם שיעור החומש כתב הרמב"ם שיתן "חמישית נכסיו". והיינו מכלל נכסיו ולא מרווחיו, ובכך דומים דבריו כאן לדבריו בפירוש המשנה לעיל, שכאשר יש עניים לפניו נותן חומש מנכסיו (ולא מרווחיו).

טז. רמב"ם פרק ח' מהלכות ערכין הלכה י"ג:

לעולם לא יקדיש אדם ולא יחרים כל נכסיו, והעושה כן עובר על דעת הכתוב שהרי הוא אומר מכל אשר לו ולא כל אשר לו כמו שבאר חכמים,

---

שם (יו"ד סי' רמ"ט סעי' א'), שכתב ואל יבזבז יותר מחומש עיין שם, לענ"ד אין ראי', דבא לחלוק על המחבר, דאם רצונו לחלוק, ה' כותב, וי"א, כנודע דרכו, וביותר ממה שמצוין שם המקור, (ב"י בשם הגמ' פרק נערה שנתפתתה), ואף שאין הציון מהרמ"א עצמו, אבל כן ראיתי בדרכי משה השלם, שעל דברי המחבר בש"ע, עד חומש מצוה מן המובחר כו', כתב למקור הדברים, בפ' נערה שנתפתתה א"ר אילעי באושא התקינו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, שמא יצטרך לבריות עיין שם, ש"מ דלא בא לחלוק על דברי המחבר, אלא למלאות דבריו, דבאין ידו משגת אסור לבזבז, אבל בידו משגת, י"ל דמודה לדברי המחבר. וא"כ להלכה למעשה, כמו בזמן הזה, שבכל עת יש עניים נצרכים לפנינו, וביותר עניי א", שפיר יכול מי שידו משגת לבזבז יותר מחומש, ומצוה קעבד, וכן נראה דס"ל להלכה בספר שבילי דוד (ביו"ד) שם".

ואין זו חסידות אלא שטות שהרי הוא מאבד כל ממונו ויצטרך לבריות, ואין מרחמין עליו, ובזה וכיוצא בו אמרו חכמים חסיד שוטה מכלל מבלי עולם, אלא כל המפזר ממונו במצות אל יפזר יותר מחומש. ויהיה כמו שצוו נביאים מכלכל דבריו במשפט בין בדברי תורה בין בדברי עולם, אפילו בקרבנות שאדם חייב בהן הרי חסה תורה על הממון...

תחילת דברי הרמב"ם הינם כדבריו בהלכות דעות הנ"ל (אות יד). ובניגוד לדבריו בהלכות מתנות עניים שם לא אסר לתת יותר מחומש, כאן אסר.

ונראה לבאר, שדברי הרמב"ם כאן הינם במציאות שאין עניים לפניו ובכך הוא מבאר את תקנת אושא שבגמ' בכתובות (אות ג') שהמבזבז למצוות אל יבזבז למצוות (ולאו דוקא לצדקה – ועיין פירוש המשנה לעיל) יותר מחומש (ונראה שהכוונה לחומש נכסיו ולא חומש מרווחיו כפי שעולה מפירוש המשנה לעיל). אבל כאשר יש עני לפניו, יכול לתת לו אפילו יותר מחומש, אלא שהנותן חומש כבר קיים מצוה מן המובחר וכמבואר לעיל.

יז. לדברינו, הרמב"ם ביד החזקה חזר בו מדבריו בפירוש המשנה. בשני המקומות הוא מחלק בין מקרה בו יש עניים בפניו לבין מקרה בו אין עניים. אולם על פי המבואר בפירוש המשנה, במקרה בו יש עניים חייב לתת חומש מנכסיו ועל פי דבריו ביד החזקה זו מצוה מהמובחר ולא חובה. ובמקרה בו אין עניים לפי פירוש המשנה יתן חומש למצוות מרווחיו ואילו לפי דבריו ביד החזקה יתן עד חומש למצוות מכלל נכסיו¹²⁰⁵.

---

¹²⁰⁵ רבים דנו בביאור שיטת הרמב"ם. בשו"ת בית דינו של שלמה (רבי שלמה לאניאדו) יו"ד סימן א' ד"ה "אבל אחר העיון" כתב: "דהרמב"ם ז"ל דק ואשכח בהאי תקנתא דאושא תרי לישני... דירושלמי... משמע היתה שהתקנה היתה בחומש לחיובא ואם רצה להוסיף יוסיף ותע"ב ומידת חסידות הוי. ומלישנא דתלמודא דידן משמש דתקנתא הוי דאל יבזבו יותר מחומש ואם רצה למעט הרשות בידו... ולכן סבר לה מר רבינו משה.... דיהכא דקיימי עניים שאלו לחם פורש אין להן או ערומים או שבויים אז חיובא איכא לתת להם כדי צורכם עד חומש אם לא יספיק להם לא מחייב להם ביותר מזה ואם נדבה רוחו אותו להוסיף אמינא ליה יישר ונקרא

יח. שו"ת אגרות משה יו"ד ח"א סימן קמ"ג:

...והנה לא כתב הרמב"ם הדין דאל יבזבז יותר מחומש אלא בסוף הלכות ערכין ולא בצדקה בהלכות מתנות עניים ובש"ע מפורש שהמחבר סובר דבידו משגת מחוייב ליתן כפי צורך העניים אף שהוא יותר מחומש משמע שסובר בדעת הרמב"ם שכיון שדין התורה הוא שיתן כפי צורך העניים לא תקנו רבנן לאסור וגם לא לעצה טובה בצדקה רק להקדיש אסור.

ומה ש(בכתובות) בדף נ' איתא ולא הניחו ר"ע לבזבז, הוא מחמת שר' ישב לא היתה ידו משגת.

עכ"פ הרמ"א שכתב ואל יבזבז יותר מחומש בצדקה פליג וסובר שאסור וכדמוכח מהא דמר עוקבא ודעת הרמב"ם והמחבר צ"ע. עכ"פ למעשה אין לבזבז יותר מחומש אם לא לחשש פקוח נפש.

כלומר, על פי הרמב"ם בצדקה מעולם לא נאמר האיסור של נתינה יותר מחומש (אם ידו משגת – ועיין אות ג' לעיל בשם השטמ"ק), האיסור בתקנת אושא הינו רק

חסיד... ובהא מיירי הירושלמי. אבל היכא שאין לו תובעים דליכא עניים דאיתנהו בשאלה והוא רוצה לחלק סתם לעניים או אף דקיימי עניים מבקשים לחם אלא שיש רבים אצלו ובין כולם הם נותנים להם די מחסורם, דאז לא מיחויב האיש להזהר לבדו לתת להם די מחסורם... הוא שאמרו בתלמוד דידן המבזבז אל יבזבז יותר מחומש... וזוהי יהיו נוחים וטובים ונכחים דברי הרמב"ם, שבפרק ז' ממתנות עניים כתב שיתן חומש לעניים ולא כתב דאל יבזבז יותר, משום דשם מיירי היא דקיימי עניים... אבל בסוף ערכין שם מיירי בהקדש וחרם שהם לבדק הבית או לכהנים... אל יפזר יותר מחומש... מ"מ נראה דמיירי היכא שלא קיימי עניים". ובברכי יוסף סימן רמ"ט ג"כ האריך בביאור שיטת הרמב"ם וחילק: "ואפשר לישב דהרמב"ם ז"ל בפירושו סבר דיש חילוק בין רוצה לחלק נכסיו לעניים מאליהו ומעצמו ובין אם האלקים אינה לידו פדיון שבויים... דאם לא נזדמן לו אחת מהנה אין לו חוב לבזבז חומש, וכי תאזהר נפשו לבזבז אל יבזבז יותר מחומש כלל, אפילו דבר מועט... ואולם כי יקרא שבויים... אז חיובא רמיה לתת חומש. ועיין באריכות גם בדברי האהבת חסד חלק ב' בפרק י"ט סעיף ד' בהערות ושם ניסה לישב בין פירוש המשנה לבין הדין החזקה וכתב: "ואולי י"ל דבחיבורו איירי דאין ידו משגת בריית ליתן עד חומש נכסיו לכן הוא רק מצוה מן המובחר לרחוק עצמו לזה משא"כ כשידו משגת לזה נהי דאין יכול ליתן די מחסורו של העני הלא עכ"פ מה שיכול ליתן אמאי לא יתן. ואולם אעפ"כ ק"ק עדיין דמלשון הרמב"ם בחיבורו והשו"ע משמע לכאורה דאם ידו משגת יתן כפי צורך העניים אפילו יותר מחומש וכמ"ש היפ"מ שם בירושלמי ומפירושו במשנה משמע דיותר מחומש אין מחויב ליתן דע"ז נמנו באושא שם ומשמע אפילו ידו משגת דאל"ה אפילו חומש אין חייב וצ"ע...". ועיין בהרחבה בשו"ת צ"א חלק ט' סימן א' אות ה'.

ביחס להקדש אבל גם בצדקה אם אין ידו משגת אסור לו לתת (ומסתבר שלא דוקא חומש, אלא גם מי שאין ידו משגת לתת פחות מחומש לא יתן)¹²⁰⁶.

מעשר כספים – לשיטת הרא"ש והטור / צוואת הרב יהודה בן הרא"ש

יט. על פי העולה מדברי הרמב"ם לעיל (ובעקבותיו הטור והשו"ע ביו"ד סימן רמ"ט¹²⁰⁷) שיעור 'מעשר' אינו דין מוגדר ומחייב (מי שנתן שלישיית השקל יצא כמבואר בגמ') ועשירית היא מידה בינונית.

ובספר צוואת ה"ר יהודה בן הרא"ש ואחיו ה"ר יעקב בעל הטורים (הו"ד גם בספר מעשר כספים עמ' מ"ה) עמ' 15-16 מובאות הסכמות של הרא"ש ובניו:

אדוני אבי ז"ל תיקן בעירו באשכנז שכל אחד מהקהל יהיה נותן מעשר ככל הבא בידו וכן תיקן במדינת טוליטולה¹²⁰⁸ שהוא ובניו יעשו כן.

משמע שודאי אין חיוב מדינא לתת מעשר כספים והדבר נובע מתקנת הרא"ש באשכנז (ועיין לקמן שמשמע שהיה זה מנהג מקומו עוד מקודם ויתכן שהרא"ש קיבע את המנהג לתקנה כוללת) ואף הרא"ש עצמו לא תיקן תקנה זו בטוליטולה (ספרד) כי אם לו ולבניו¹²⁰⁹. וזה נוסח התקנה:

ואחר פטירתו ז"ל הסכמנו אני וכל אחי לקיימא ולהוסיף בה דברים.

---

¹²⁰⁶ ובאגרת תימן כתב הרמב"ם: "אבל כשיעמד אדם שאינו מפורסם בחכמה ויאמר שהוא נביא אין אנו מאמינים אותו. כל שכן אם יאמר אחד מעמי הארץ שהוא משיח. ואחת הראיות שהוא עם הארץ שצוה לפזר אדם כל ממונו ושיתנדבו לעניים. וכל השומעים לו הם טפשים והוא חוטא שעושה הפך התורה הואיל ואין ראוי לתורתנו לעשות צדקה מכל ממונו אלא מקצתו. שכן כתוב 'אך כל החרם אשר יחרים לאיש לה' מכל אשר לו ואמר מקבלי השמועה מכל אשר לו ולא כל אשר לו. ושמנו לנדרבה גדר וגבול והוא החומש אמרו המבזבז אל יבזבו יותר מחומש". ונראה שחיבר כאן בין דין צדקה לדין חרם, וקצ"ע.

¹²⁰⁷ עיין הערה 1203.

¹²⁰⁸ הרא"ש עבר מאשכנז לספרד. טוליטולה – טולדו.

¹²⁰⁹ ואכמ"ל ביכולת האב לתקן עבור בניו, אולם כפי המבואר בהמשך בניו עצמם הסכימו לתקנה.

ובאלול שנת ק"י¹²¹⁰ תקנתי וחתמו בה בני הגדולים וכתבתי בה נוסח
התקנות בכאן בע"ה יחתמו בה וגם אולי יראה אדם אחר וידבנו לבו
לקבלה עליו.

לקמן נציין לשלש נוסחאות, נראה שהתקנה הראשונה היא תקנת הרא"ש ובניו,
השניה תקנת בניו של הרא"ש (אחר פטירת הרא"ש), השלישית חתימת בניו של ר'
יהודה בן הרא"ש לקבל על עצמם את התקנות.

כ. נוסח ההסכמה הראשונה (הרא"ש ובניו):

וזה נוסחה אנו הבאים על החתום עמדנו על תקנה אחת מכתיבת יד
זקיננו הר' אשר ז"ל וזה נוסחה:

שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמן. יען כי בארץ אשר יצאנו
משם נהגו אבותינו ואבות אבותינו להפריש חלק אחד מעשרה חלקים
לגבוה לצדקה לצורך מצוה מכל מה שירויחו במשא ומתן כמו שאמרו
רז"ל על המקרא ודרשו תעשר את כל תבואת זרעך מכאן למפרישי
ימים שמפרישין חלק אחר מעשרה לעמלין בתורה

---

¹²¹⁰ הרא"ש נפטר בשנת ה' פ"ח. ר' יהודה בן הרא"ש (הכותב) נפטר בשנת ה' ק"ט. שנת ק"ו היא אחר פטירת
הרא"ש, והיא כנראה השנה בה חתמו בניו של ר' יהודה בן הרא"ש על התקנה - לקמן בהסכמה השלישית.

יצאנו בעקבות¹²¹¹ אבותינו וקבלנו על עצמינו להפריש חלק אחד מעשרה מכל מה שנרויח במשא ובמתן ברבית ובסחורה. ושלשה רביעים מאותו החלק עשירי נתן לתוך קופה ותהיה הקופה ביד שני גבאים ועל פי אותם הגבאים ינתן כל מה שיוותן לכל מי שצריך ממנו ודבר זה קבלנו על עצמינו ועל זרעינו לשמור ולעשות ולקיים... שקבלנו עלינו בטי' ימים לחדש מרחשון שנה ע"ה לפרט היצירה, אשר בן הר' יחיאל ז"ל, שלמה בן הר' אשר נר"ו, יעקב בן הרא"ש יצ"ו, יהודה בן הר' אשר ז"ל איש חיל¹²¹², אליקים בן הר' אשר נר"ו.

כלומר, דברי המדרש (לעיל אות ו') אודות מעשר של מפרישי ימים עמדו מול עיניהם של הרא"ש ובניו, אולם הם לא ראו בכך יסוד לחיוב מדינא (שאילו היה חיוב, לא היו צריכים לתקן תקנה).

כא. ההסכמה השניה (בני הרא"ש):

וסמוך לחתימת כתב שזה נוסחו:

והסכמנו אנחנו חתומי מטה שיהיה בכלל תיקון זה הכתוב למעלה כל מה שבא ויבא ליד כל אחר ממנו בין במעות בין בירושה בין במתנה בין בנישואין בין באיזה צד שיהיה ויהיה חייב כל אחד ממנו להפריש תחילה ממנה שיש לו להפריש תוך שמנה ימים אחר שיתחייב להפרישו ולהשתדל ליד הגבאים ע"כ נוסח הכתב השני.

¹²¹¹ במקור נכתב 'בערבות' והמו"ל תיקן. ונראה לדייק, שכיון שהם יצאו מאשכנז התקנה לא מחייבת אותם למרות שכן הוא מנהג אבותם וכך תיקן הרא"ש במקומו, ולכך הוצרכו לתקן תקנה חדשה עבורם, ואכמ"ל לגבי תוקפו של מנהג אבות כאשר עוברים מארץ לארץ.

¹²¹² לכאורה צ"ע כיצד חותם הרב יהודה בן הרא"ש את שמו "בן הר' אשר ז"ל" כאשר אביו בחיים, כפי שעולה מחתימת שאר הבנים? והמו"ל כתב שזו טעות. אמנם יתכן ברכת 'ז"ל' אינה ברכה למתים דוקא אלא (גם) ברכה לחיים. עיין בשו"ת מלכי בקודש חלק ו' סימן ו' בתשובתו של בעל התורה תמימה ז"ל למחבר הספר (שהמחבר כתב במאמר על בעל התורה תמימה ז"ל) ובעל התורה תמימה שהמאמר הגיע לידינו כתב לו שהוא בחיים ולימד עליו זכות וכו') שהתואר ז"ל הוא לאדם חי והוכיח זאת מדברי הגמ' ביומא לח': "אמר ליה רבינא לההוא מרבנן דהוה מסדר אגדתא קמיה מנא הא מילתא דאמור רבנן זכר צדיק לברכה אמר ליה דהא כתיב זכר צדיק לברכה מדאורייתא מנא לן דכתיב וה' אמר המכסה אני מאברהם אשר אני עשה וכתוב ואברהם היו יהיה לגוי גדול ועצום". ומדובר בחייו של אברהם. ועי"ש וע"ע ברש"י בתחילת פרשת נח.

והחתומים עליו: שלמה בן הרא"ש ז"ל, יעקב בן הרא"ש ז"ל, יהודה בן הרא"ש ז"ל, שמעון בן הרא"ש ז"ל.

כב. ההסכמה השלישית (בניו של רבי יהודה בן הרא"ש):

אנחנו הבאים על החתום מקבלים עלינו כל התקנות תקנות המעשר הכתובות למעלה כאשר הסכים א"א ז"ל ושיפרע כל אחד ממנו הנזכרים כמו שנזכר למעלה. ועל אמיתת דבר זה חתמנו שמותינו פה בר"ח אלול שנת חמשת אלפים וק"ו ליצירה ע"כ נוסח הכתב השלישית. והחתומים, שלמה בן הר' יהודה נר"ו, יחיאל בן הר' יהודה נר"ו.

ומכאן, שלא הרא"ש ולא הטור (ר' יעקב בנו של הרא"ש החתום של שתי ההסכמות הראשונות) ולא שאר האחים ולא בניו של הרב יהודה בן הרא"ש – ראו במעשר כספים דין מחייב אלא רק תקנה שהם קיבלו על עצמם. ואכן הטור ביו"ד סימן רמ"ט לא מזכיר את המעשר כעין בינונית וכדברי הרמב"ם לעיל – ואף לא ציין שאביו ומשפחתו קיבלו על עצמם שמידה זו של עין יפה תהיה עליהם כתקנה וחובה.

ומסתבר שהדבר לא היה מקובל בטוליטולה וכפי שכתב הרב יהודה בן הרא"ש בתחילת דבריו שהוא כותב את התקנות "וגם אולי יראה אדם אחר וידבנו לבו לקבלה עליו (אות יט)". כלומר אנשי טוליטולה לא נהגו בהפרשת מעשר מכל רוחיהם ואף שהרמב"ם כתב שזו עין בינונית, דבר זה לא התקבל אצלם.

סיכום

כג. העולה מהאמור לעיל:

- עיין אות ט' בשיעורי הצדקה שנאמרו בגמ' ובמדרשים.

- תקנת אושא על פי הגמ' בכתובות אוסרת לתת יותר מחומש ויש האומרים שדין זה נאמר בהקדש ולא בצדקה (אות ג, יח).
- על פי פירוש המשנה לרמב"ם, חובה לתת עד חומש לצדקה כשיש עני לפניו ויותר מכך מידת חסידות. וכשאינן עני לפניו יפריש חומש למצוות (אות י').
- על פי הירושלמי, אם ידו משגת יתן לעני די מחסורו, אין ידו משגת חומש מצוה מן המובחר, עשירית מידה בינונית ופחות מעין עין רעה. ושיעור צדקה לשנה הוא לפחות שלישית השקל (אות יד).
- בהלכות מתנות עניים הרמב"ם לא אסר לתת יותר מחומש (אף למי שאין ידו משגת) ובהלכות ערכין כתב שלא יוציא יותר מחומש ונראה שמדובר כשאין עניים לפניו ובנתינה לשאר מצוות (אות יד ואילך) ולדעת האג"מ מעולם לא נאסרה נתינת צדקה יותר מחומש אם ידו משגת (אות יח).
- מצוות ר' יהודה בן הרא"ש עולה ששיטת הרא"ש והטור שאין חיוב מעשרה כספים ואם יש חיוב יסודו בתקנה או בקבלה (אות יט ואילך).

שיטת המהרי"ל במעשר כספים / טבל במעשר כספים

דרגת החיוב לשיטת המהרי"ל / מה עושים בכסף מעשר כספים

א. שו"ת מהרי"ל סימן נ"ד :

מעשר כספים דרבנן¹²¹³

שו"ת מהרי"ל סימן נ"ז שאלה ז' :

במעות מעשר כיון דתקנתא דרבנן היא¹²¹⁴...

ב. מנהגי מהרי"ל, הלכות ראש השנה :

ודרש כל מה שיתן צדקה לעניים בער"ה יתן בעין יפה. וכן כל צדקה. והנותנין מעשר שלהן לעשות נרות להדליקם בשעת התפלה שלא כדין עושין, כי המעשר שייך לעניים¹²¹⁵ ויתן להם הצדקה בשחר כדי שיוכל לקנות צורכו ליו"ט.

¹²¹³ ואילו אחיו (השואל) נקט שמעשר כספים הינו 'מנהג'. והשאלה שם האם מותר לאדם לתת צדקה לעני על חשבון כסף מעשר כספים שיהיה לו בעתיד והמהרי"ל התיר. וכן בשו"ת מהרי"ל החדשות סימן קנ"ב כתב: "למעשר כספים דרבנן".

ועיין לעיל ליד ציון הערה 1183 שהחת"ס כתב שמעשר כספים לשיטת המהרי"ל הינו מדאורייתא.

¹²¹⁴ ולכן אין לתת מתנות לאביונים מכסף מעשר כספים, עי"ש ולא ביאר היכן מצינו שרבנן תקנו תקנה זו.
¹²¹⁵ רמ"א יו"ד סימן רמ"ט סעיף א': "ואין לעשות ממעשר שלו דבר מצוה, כגון נרות לבית הכנסת או שאר דבר מצוה רק יתנו לעניים. (מהרי"ל הל' ראש השנה)". ועיין שו"ת חת"ס יו"ד רל"ב ומרומי שדה תענית ט. שדנו על דברי באר הגולה כאן בציון מקור דברי הרמ"א. ובשו"ת אבקת רוכל סימן ג' בסופו כתב לגבי השימוש הנכון בכספי מעשר כספים: "ולענין לקנות מצוה בב"ה אם ממעות המצוה שקונין נותנים לעניים גם זה מותר". כלומר, למרות שהקונה זוכה בכבוד בבית הכנסת מותר לו לקנות את המצוה בכסף מעשר שבידו אם הגבאים נותנים כסף זה כצדקה לעניים. ומשמע, שהנאתו אינה פוגמת את המצוה ויתכן שהדבר כלול בכך שלנותן יש

(ועיין בתחילת הפרק הבא לגבי שיטת האבקה וכול לגבי חיוב מעשר כספים)

טבל במעשר כספים

ב. שו"ת חת"ס יו"ד סימן רל"ב:

ואמנם החולקי... סבירי להו דמעשר כספים אינו דומה למעשר גורן שהוא דאורייתא ממש וטובל התבואה מה שאין כן מעשר כספים.

ויש לעיין לשיטתו, האם לשיטה שמעשר כספים היא מן התורה (וכפי שכתב החת"ס עצמו שם בשם המהרי"ל), כסף שלא עישרו ממנו הוא 'טבל' ואסור בהנאה עד שיעשרו אותו? והחת"ס לא ביאר במפורש. אמנם, הכפתור ופרח בפרק ג' כתב בשם הראב"ד שקיימת מציאות בה יש חיוב תרומות ומעשרות אבל אין דין 'טבל' (בשאר מינין שאינם דגן תירוש ויצהר), כך שיתכן שתהיה מציאות של חיוב מן התורה אבל לא יהיה דין טבל.

ובספר ארץ צבי (הרב שכטר) סימן כ' ד"ה "ומעתה" כתב ששיטת הרמב"ם היא שבדבר שאין בו טבל אין חיוב הפרשת תרומות ומעשרות וכתב כדבר פשוט שבמעשר כספים אין דין טבל ולכן חיובו אינו מן התורה, ע"ש.

ובשו"ת נו"ב תנינא יו"ד סימן קצ"ט כתב כדבר פשוט:

אבל במעשר כספים שאין כאן טבל...

את הזכות לטובת הנאה מהמצוה ומה לי טובת הנאה לאיזה ענין לתת ומה לי טובת הנאה אחרת כגון כבוד או מצוה. ולאור דברי האבקה וכול יש לעיין האם כרטיס של הופעה שהכנסותיו לצדקה יכול להינתן מכספי מעשר, שהרי הנותן נהנה מההופעה ששוה כסף וא"כ כיצד יוכל להחשיב כסף זה למעשר? אולם על פי האבקה וכול יש מקום לומר שהדבר מותר, ואכתי צ"ע. ועי"ש באבקה וכול באריכות מה לעשות בכסף מעשר כספים.

וכך גם כתב בשו"ת שאילת יעב"ץ בחלק א' סימן א' בשם החכם צבי:

ולדידי נחא דכל הנזכר בכספים אינו אלא מתורת צדקה ואינו ענין למעשר הנזכר בתבואות הארץ שאותו טובל וזה אינו טובל ואין בו לא מעשר ראשון ולא שני ולא תרומה לא גדולה ולא קטנה ואין בו שינוי בשנה מן השנים ולא במקום מן המקומות וזה ברור...

משמע, אילו היינו באים לדון מדין מעשרות היה מקום לדון על דין טבל, אבל מעשר כספים אין יסודו בדין מעשרות אלא בהלכות צדקה ולכן אין בו שייכות לטבל. ועל פי האמור לעיל, כך היא אכן שיטת הרמב"ם שדין מעשרות ודין טבל תלויין זה בזה, אבל לשיטת הראב"ד תתכן מציאות של הפרשת תרו"מ לללא דין טבל ויתכן שה"ה לצדקה.

ג.. למרות האמור לעיל, מדברי המהרי"ל שאף שהוא סובר שמעשר כספים מדרבנן יש מקום להסיק שקיים דין טבל במעשר כספים וכפי שעולה משו"ת מהרי"ל החדשות סימן ק"ח בדונו האם יש להפריש מעשר כספים מכסף של יתומים קטנים וכתב:

ואפילו טבל דרבנן אין להאכיל¹²¹⁶.

ובתשובה ק"ט דן המהרי"ל על אשה שנתנה צדקה ללא ידיעת או רשות בעלה שעשתה כראוי (אף שלכתחילה תיטול רשות מבעלה):

כ"ש אשה זו דבן אין לה ואישה זקן דבכוונה טובה עשתה וסוף בטח בה לב בעלה והסכים לדעתה... ואפילו ח"ו אין כל זה אלא היה לו לב כנבל הכרמלי והיא עשתה כאביגיל תבא עליה ברכה שלא להאכילו דבר שאינו מעושר.

---

¹²¹⁶ הערת המו"ל שם: "ועוד משמע כאן, שלכאורה בלא הפרשת מעשר הוי כעין טבל וכן כתב לקמן סימן ק"ט"

כלומר, אם משתמשים בכסף ללא הפרשת מעשר כספים מראש, הרי זה כאכילת דבר שאינו מעושר.

מסתבר, שדברי המהרי"ל הינם רק אם ננקוט שדין מעשר כספים יסודו בדיני מעשרות ולא (רק) בדיני צדקה. אמנם דבריו ודאי מחודשים וכפי שהתבאר לעיל שיש שכתבו כדבר פשוט שאין מציאות של טבל במעשר כספים, וצ"ע.

סיכום

ד. העולה מהדברים:

- לשיטת המהרי"ל יסוד מעשר כספים מדרבנן (אות א').
- פוסקים כתבו שאין דין טבל בכסף שלא הפרישו ממנו מעשר כספים שאין לו חיוב מן התורה, אולם נראה שהמהרי"ל נקט שתיקנו גם דין טבל למרות שמדובר בדין דרבנן (אות ג'-ד').
- עיין לקמן בפרק על חישוב מעשר כספים בשיטת האבקת רוכל.

שיטת המהר"ם מרוטנבורג והב"ח בחיוב מעשר

תשובת המהר"ם

א. שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (פראג) סימן ע"ד:

מעות מעשר יראה אחרי שהחזיקו לתתם לעניים אין לשנותם למצוה
אחרת דנראה כגזל עניים דאע"פ שאינו מן התורה אלא מנהג¹²¹⁷ ...

מעות מעשר כספים כבר זכו בהם עניים ע"י מנהג שכך נהגו כל הגולה
ואין לשנות מעניים למצוה אחרת שאין לעניים צורך בהן דתנן פ"ב
דשקלים (משנה ה') מותר עניים לעניים.

יש לעיין האם מנהג כל בני הגולה הוא לתת מעשר כספים לעניים או שמנהג בני
הגולה הוא שכאשר הם נותנים מעשר כספים הם נותנים אותו לעניים ? מדברי
המהר"ם אין הוכחה חתוכה, אולם התשובה מאהבה ח"א סימן פ"ז שהעתיק את
דבריו וכתב עליהם:

הרי שמהר"ם הזכיר להדיא שאינו מן התורה ומשמעות דבריו שאפילו
מדרבנן ליתא ואינו אלא מנהגא בעלמא

ומשמע כאפשרות הראשונה שיש מנהג לתת מעשר כספים ומנהג זה 'כל בני
הגולה' נוהגים בו.

ב. אולם בבית לחם יהודה על השו"ע ביו"ד סימן רמ"ט סעיף א' ביאר את דברי

---

¹²¹⁷ וציין שם לראיה לתקף חיוב של המנהג ומכת "לא יחל מדרבנן"

המהר"ם באופן שונה :

ובאשר שכל הפוסקים האחרונים כתבו דמעשר כספים אינו אלא מנהג, כ"כ בתשובת מהר"ם מרוטנבורג... ואינו ר"ל דמעשר גופיה אינו לא מן התורה ולא מדרבנן אלא מנהג, ודאי לא נעלם הספרי המובא בתוס' תענית דף ט. דנלמד מעשר כספים מאת כל תבואת זרע¹²¹⁸, אלא ר"ל דמה שנותנים מעשר כספים לעניים, זה אינו מן התורה ולא מדרבנן. ואע"פ שאינו אלא מנהג כבר זכו בה העניים מהמנהג, ואי לשנות לעניים למצוה אחרת...

כלומר, ברור לבית לחם יהודה שלמרות שהמהר"ם מרוטנבורג לא ציין לדברי הספרי שהובאו בתוס', הוא לא התעלם מדבריהם ויסוד החיוב הינו בדברי הספרי, רק שלולי המנהג היה מקום לומר שאפשרי לתת את מעות מעשר הכספים למצוות אחרות והמנהג מחייב לתת דוקא לעניים. אולם יש לעיין בדבריו שהרי המהר"ם מרוטנבורג לא הזכיר מדברי הספרי ויתכן שלא חשש להם או לא עמדו בפניו וכדו',¹²¹⁹.

אינו חייב בה לא מן התורה ולא מדרבנן

ג. טור יו"ד סימן של"א :

מעשר עני¹²²⁰, אין פורעין בו את המלוה... ולא פודין בו השבויים... ואין נותנין ממנו לצדקה...

ונחלקו הב"י והב"ח בביאור הדברים. לשיטת הב"י, אם בני העיר כבר פסקו צדקה

---

¹²¹⁸ עיין בתחילת הפרק.

¹²¹⁹ ועיין לקמן מדוע הב"ח התעלם מדברי הספרי שהובאו בתוס'. ובשות תשובה המאהבה חלק א' סימן פ"ז דקדק מדברי המהר"ם האם יש חיוב מדרבנן, ע"ש בדבריו.

¹²²⁰ מעשר שניתן מגידולי הארץ בשנה השלישית והשנה הששית שלאחר השמיטה.

על בעל השדה, אינו יכול לתת מהמעשר עני שברשותו לטובת קופת הצדקה (וכן גם ביחס לפדיון שבויים – ט"ז יו"ד סוס"ק ל"ב). אולם הב"ח סובר שאף אם לא פסקו בני העיר סכום לצדקה, אסור לבעל השדה לתת את המעשר עני לכיס של צדקה, אלא יתן מעשר עני לעניים ובנוסף לזה יתן לכיס של צדקה וכך גם ביחס לפדיון שבויים. וסיים את דבריו:

מיהו אין זה אלא במעשר עני מזרע הארץ שהיא מצוות עשה מן התורה. אבל מה שאדם מעשר ממה שמרויח במשא ומתן ככספים ושאר רוחים אינו בכלל זה ויכול ליתן ממנו לצדקה ולפדיון שבויים שהרי אינו חייב בה לא מן התורה ולא מדרבנן¹²²¹.

יש לעיין אם אין שום חיוב בכך, מדוע כתב הב"ח שיכול ליתן את המעשר מהרווחים לצדקה ולפדיון שבויים והרי יכול להוציאם גם לדבר הרשות?

ונראה, שהב"ח דן על אדם שהחליט מעצמו לתת מעשר מרווחיו וכיון שאינו מחוייב בכך יכול לתת מעות אלו אפילו לצדקה או פדיון שבויים שבני העיר פסקו עליו¹²²².

ועוד נראה, שאם מעיקרא בשעה שמפריש כוונתו לעשות מכסף זה מצוה אחרת ג"כ מותר שהרי אינו מחוייב כלל בדבר והב"ח שהזכיר דווקא צדקה או פדיון

¹²²¹ לשון הב"ח שם: "ומ"ש ואין נותנין מהם צדקה. כתב ב"י היינו דוקא צדקה שפסקו עליו בני העיר שכבר נתחייב בה דהוי ליה פורע חובו במעשר עני עכ"ל משמע דסבירא ליה דאם לא פסקו עליו כבר צדקה יכול לתת ממנו לכיס של צדקה ולי נראה דאפילו לכיס של צדקה אינו רשאי ליתן דעיקר המצוה היא שיתן בעל הבית מעשר עני לעניים מלבד מה שנותן הגבאי לכל עני ועני בכל ערב שבת מקופה של צדקה ואם יתן לכיס של צדקה לא יתנו לעניים אלא קצבתן ומוזה הטעם אין נותנין ממנו לפדיון שבויים דהלא כשיגיע לפדות איזה שבוי צריך לגבות לפדיונו מכל אחד לפי השגת ידו ונמצא פורע חובו שמוטל עליו לפדות השבוי מכיסו כפי השגת ידו ממעשר עני מיהו אין זה אלא במעשר עני מזרע הארץ שהיא מצוות עשה מן התורה אבל מה שאדם מעשר ממה שמרויח במשא ומתן ככספים ושאר רוחים אינו בכלל זה ויכול ליתן ממנו לצדקה ולפדיון שבויים שהרי אינו חייב בה לא מן התורה ולא מדרבנן".

¹²²² ומסתבר שכוונתו בשעה שהפריש מעות אלו, שיוכל לתת אותם גם לחיוב שנתחייב מעיקרא, שאם כוונתו לתת מעבר לחיוב שפסקו עליו, לא יוכל לתת מהם לצדקה שנפסקה עליו מקודם. ומ"מ לצדקה שיפסקו עליו לאחר מכן יכול לתת בכל מקרה.

שבויים, דן על מקרה בו מעיקרא התכוון לתת לעניים או שכיון הטור דיבר על כך, דן הב"ח על המקרה עליו דן הטור ולא פירט יותר – ועיין לקמן.

ד. הב"ח לא ביאר מדוע אדם נותן מעשר כספים אם אינו חיוב לא מהן התורה ולא מדרבנן. לפי המהר"ם מרוטנבורג הנ"ל באות א' מדובר במנהג שבפשוט מחייב את כל בני הגולה, אולם הב"ח לא כתב כך ולא ביאר האם כולם נוהגים בכך ויתכן שלא הכל נוהגים בדבר ואינם חייבים בכך אבל אלו שנוהגים בכך נותנים לצרכי עניים. ונראה שכך ביאר את דבריו בשו"ת ישמח לבב יו"ד סימן ל"א:

כתב הב"ח שאין הדבר כן אלא מנהג בעלמא שנהגו יחידי סגולה לעשות צדקה בשיעור זה כעין בינונית...

ה. הב"ח לא הזכיר את דברי התוס' במסכת תענית¹²²³. ובשו"ת חוות יאיר סימן רכ"ד כתב בשם הרב דוד אופנהיים שדחה את דברי הב"ח מכח דברי התוס'¹²²⁴ ואילו החוות יאיר עצמו כתב:

...וכתב שנעלם מהב"ח דברי תוס' (דף ט') במס' תענית דמייתי ספרי דמרבינן מאת כל ריווח פרגמטי ושאר רווחים. לזה אני אומר אפשר יכול וקרוב להיות דאישתמיטתי מדלא זכרו כלל ומ"מ אינו מוכרח כי אפשר דלא חש לו וכך עניית וקלישת דעתי נוטה כב"ח שהרי לא נזכר שום דבר בש"ס ממעשר כספים... ואפילו את"ל דמ"מ מדרבנן הוא מ"מ קשה למה הרמב"ם שדבר כל מילי דאורייתא ודרבנן ותקנות וסיגיי ולא זכר זה בשום מקום...

¹²²³ תוס' תענית ט' ד"ה "עשר": "עשר תעשר. הכי איתא בסיפרי" עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה שנה שנה. אין לי אלא תבואת זרעך שחייב במעשר, רבית ופרקמטיא וכל שאר רווחים מניין? ת"ל 'את כל' דהוה מצי למימר את תבואתך מאי 'כל'? לרבית רבית ופרקמטיא וכל דבר שמרויח בו".
¹²²⁴ ועיין בתירוצו של השאלת יעבץ חלק א' סימן א' בשם אביו.

¹²²⁵דס"ל ההוא דספרי הוא אסמכתא בעלמא ודרוש וכמ"ש בירושלמי
אין למדין הלכה לא מפי הלכה פי' משניות ולא מן התוס' ולא מן
ההגדה כ"ש בדלא נזכר בש"ס כלל...
ואילו היה מדרבנן לא היו ישראל קדושים מקילין בה עד שרק אחד
מעיר ושנים ממשפחה נזהרין בה¹²²⁶.

ובשו"ת תשובה מאהבה חלק א' סימן פ"ז דן ג"כ על דברי הב"ח וכתב:

אם כן אין להגאונים הנ"ל שום תלונה על הב"ח כי יש לו על מי
שיסמוך והדין דין אמת דכוית' פסק מהר"מ רוטנבורג אשר ממנו
העתיקו כל האחרונים ב"ד סי' רמ"ט ורנ"א ושל"א דינים הללו ואין
להשביני דמאי אולמא דאפשר גם ממהר"מ ז"ל נעלמו דברי תוספות
(תענית ט' א') הנ"ל כמו שג"כ נעלמו מן הב"ח דאפשר באו כל
האחרונים ולא ביארום והניחו מקום להתגדר בזה.

ובאמת כיון שתוספות בעצמם לא העתיקו דבר ממנו בפסקי תוספות
וגם הרא"ש בפסקיו לא העתיק דבר לפסק הלכה בזה באולי ס"ל דהם
דברי האגדה ואין למדין או לטעם אחר וכאשר תוספות לא זכרוהו
להלכה כ"א לפרושא בעלמא כאשר נבאר לענ"ד וס"ל דינא והלכתא
אינו כן ונמשך הב"ח אחר הרא"ש ורבו מהר"מ וס"ל בודאי אינו לא
מדאורייתא ולא מדרבנן כ"א מנהג שנהגו בני גולה ואין מכאן תשובה
לדברי הקודמים דעכ"ז חיובא מיהו טובא איכא דלא יהא אלא דברים
המותירים וכו' כאשר זכר מהר"מ הנ"ל בעצמו.

ואף הלקט יושר חלק ב' (יורה דעה) עמוד עז ענין א' כתב:

¹²²⁵ עי"ש שציין לדרשות אחרות מהפסוק שממנו למד התוס' בשם הספרי.

¹²²⁶ בשו"ת נו"ב תנינא סימן קצ"ח נשאל אודות מעשר כספים ותחילה כתב: "אין לי נחת לדבר בדבר שאין
לו עיקר בתלמוד, כי התלמוד הוא מקור לשאוב ממנו סברות וראיות ובדבר שאין לו שורש, אין למצוא ראיות
וסברת שורשיות רק סברות כרסיות". ולמרות זאת האריך שם בדרכי חישוב של מעשר כספים (האם יכל לנכות
הפסדים וכו'), וציין גם הוא לדברי הספרי שבתוס'. כלומר, למרות שיש מקור בתוס' ובספרי אין זה מקור מן
התלמוד. והעיר על כך בשו"ת ישכיל חלק א' יו"ד סימן י"ג.

ואמר שאין מנהג באושטריך ליתן מעשר מן הרבית או מן שאר דברים רק אנשים מיוחדים שהם חסידים יתנו מעשר מיד כשקבלו ריוח מכל דבר. מצאתי בתו' במסכת תענית... וכן מצאתי בחיי עולם. ובתשב"ץ בסי' רנ"ט וז"ל: במדרש יש עשר תעשר לרבות מעשר כספים. ואין צריך ליתן מעשר מכל מין ומין, כגון אם קנה נרד וכרכום או זהובים ופשי' ובחד יש לו ריוח ובחד יש לו ריוח יתן מעשר מן הריוח בין הכל. ובתחילה כשהתחיל ליתן מעשר צריך להתנות שיתן המעשר לכל דבר מצוה אבל מ"מ אינו רשאי לקנות ממנו לא טלית ולא תפילין ולא אתרוג, אף על פי דאם ירצה הוא יוצא באתרוג של קהל. משום שהם דברים של ירושה, אבל יכול לקנות ממנו הידור אתרוג ונרות לביהכ"נ אפי' נר של יוה"כ.

סיכום

ו. העולה מהאמור לעיל:

- בביאור שיטת המהר"ם מרוטנבורג יש להסתפק האם קיים חיוב מעשר כספים (אות א'-ב').
- הב"ח כתב שאין חיוב מעשר כספים לא מן התורה ולא מדרבנן (אות ג') ודנו הבאים אחריו כיצד מתיישבים דבריו (אות ד-ה'). ובאושטריך לא נהגו בכך למעט חסידים (אות ה').

חשוב מעשר כספים / ניכוי הוצאות מחיה

תשובת האבקה רובל / מקור חיוב מעשר כספים

א. התשובה דלקמן נדפסה בשיירי כנסת הגדולה (הגהות הטור) בסימן רמ"ט בתחילתו בשם הרב מתתיה טרויש ואילו בשו"ת אבקה רובל סימן ג' תשובה זו מודפסת וחתומה בשמו של הרב יוסף קארו. ובברכי יוסף ביו"ד בסימן רמ"ט כתב שלא יודע מי חתום על תשובה זו ובשיורי ברכה סימן רמ"ט (סעיף ב') כתב:

והן עתה דעתי נוטה שאינה מתורת מרן ויש לו סמוכות על זה ואין ראיה דחתים עליה מרן, כי כזה וכזה עושים המעתיקים כאשר נתברר לי כמה זימני.

ב. תשובת אבקה רובל סימן ג':

אשר שאלתני על דבר המעשר באיזה אופן יפריש כו' ומה יעשה בו אחוך דעתי הצרה בקצרה ואקדים ואומר כי אין ספק שלהיות ענין הפרשת מעשר מהממון דבר גדול מאד עד שאמרו חז"ל (שבת קי"ט.) עשר תעשר עשר בשביל שתתעשר ומותר לנסות במצוה הזאת להשי"ת ולעבור על לאו דלא תנסו¹²²⁷ כו' כמפורסם בפ"ב ממסכת שבת ובכמה מקומות בתלמוד ובקום עשה למ"ד עקימת שפתים הוי"א מעשה בסנהדרין פרק ארבע מתות. לכן צריך לדקדק בעשיית המצוה הזאת עד דבעידנא דקא מעקר לאו דלא תנסו לותקים ליתקיים/עשה דבפיך זו צדקה כמו שדרשו בפ"א דראש השנה (דף ו.).

לשיטת השו"ע (רבי יוסף קארו) ביו"ד סימן רמ"ט¹²²⁸ עשירית הינה מידה בינונית

¹²²⁷ עיין לעיל בהרחבה וליד ציון הערה 123 ובהערה שם.
¹²²⁸ עיין הערה 1195.

אולם אף אם נותן פחות מכך מקיים מצות צדקה אלא שזו נתינה של עין רעה. ובתשובה שלפנינו האבקת רוכל מפליג במעלת נתינת המעשר אבל אינו דן האם מדובר בחיוב.

ויתר על כך כאשר דן האבקת רוכל על ביטול הלאו של "לא תנסו" הוא ממעיד כנגדו את קיום העשה של קיום נדרו - "בפיך זו צדקה". ונראה שמוכח מכאן שמעשר כספים אינו חיוב עצמי אלא נובע מנדר שאדם קיבל על עצמו (בפיו). שאילו במעשר כספים היה חיוב מהדין, לא היה נזקק האבקת רוכל למציאות של מעשר כספים הנובעת מנדר אישי של האדם¹²²⁹.

ולפיכך שאף אם ננקוט שתשובה זו הינה תשובה של רבי יוסף קארו (עיין אות א') הרי שאין מכאן ראייה שקיים חיוב מעשר כספים לשיטתו (ואולי ההיפך כדברינו) ותשובתו הינה על ההיתר לנסות את ה' במעשר כספים ולא על עצם החיוב שיתכן שהינו מידת חסידות או נתינה שהיא עין בינונית וכדו'.

ניכוי הוצאות / תשובת האבקת רוכל

ג. המשך תשובת האבקת רוכל:

ולפי שיש אנשים שמפרישין מעשר מממונם ולא כראוי כי מתחילה אין מפרישין מן הקרן עד שירויחו ומה שירויחו אין מפרישין מן הריוח רק מה שירויחו יותר על הוצאתם מאכיל' ושתייה ולבוש ושאר הדברים הצריכין לפיזור ומהמותר יפרישו.

---

¹²²⁹ אמנם בהמשך התשובה כתב האבקת רוכל: "ואולם לדעת מה יעשה בו זה דבר פשוט כי להיות שענין היות מעשר האדם מממונו נפקא לן בירושלמי ממה שנאמר כבוד ה' מהונך ומראשית כל תבואתך יש לנו ללמוד זה מזה בענין החלוקה...". ועיין לעיל ליד ציון הערה 1178 בדברי האבקת רוכל והירושלמי. וצ"ע מדוע לא ציין מקור זה בתחילת דבריו וצ"ע. ואם ננקוט שמדובר בתשובת רבי יוסף קארו והוא נוקט את שיטת הירושלמי להלכה, מדוע לא הזכיר זאת בשו"ע, וצ"ע. ויתכן שאינו נוקט בירושלמי כמקור לדין אלא כיסוד לקבוע מה לעשות עם מומן שהוא עצמו נדר לתת כמעשר כספים, וצ"ע.

שתי טענות כנגד ההפרשה הלא נכונה:

- לא מפרישים מהקרן.
- ההפרשה מהרווחים היא אחר ניכוי הוצאות אכילה ושתייה ולבוש ושאר דברים.

והדרך הנכונה לפרשת מעשר כספים כדי שיהיה מותר לנסות את ה':

לזה אני אומר כי אינן יוצאים בזה ידי חובתן כי צריך בתחלה כדי שיהיה מותר לנסות השי"ת בו ושיזכה בזה למעלת העושר, שיעשה חשבון מכל אשר יש לו גם מהקרן ומכל עשרה יפריש אחד לא פחות ולא יותר ואם ישאר איזה מותר שאינו מגיע לחשבון עשרה יניחנו בכיס לבדו ולא יערבנו עם השאר¹²³⁰.

ואחר שהפריש מהקרן יסתחר במעותיו ובכל חצי שנה יעשה חשבון ויראה מה שהרויח יותר על כל אשר פיזר בדברים הצריכים לבית כמו שאמר ויקח מעשר כמו שאמרנו¹²³¹.

אחרונים (כגון ברכי יוסף יו"ד סי' רמ"ט) שבאו בעקבותיו של האבקה רוכל תמהו על דבריו שלכאורה סותר את משנתו שמעיקרא כתב שאסור לנכות את הוצאות ביתו מהסך החייב במעשר ואילו לבסוף כתב שיראה מה שפיזר בדברים הצריכים לביתו ואחר כך יקח (יתן) מעשר – משמע שמותר לנכות ההוצאות¹²³².

ובשו"ת בית דינו של שלמה סימן א' (לשאלה הט"ו) כתב ששיטת האבקה רוכל שאין לנכות את ההוצאות (וכפי שכתב בתחילת דבריו) ובסיום דבריו שכתב שיראה

¹²³⁰ חידוש בדרך ההפרשה, אינו מפריש עשרה אחוז ממש שבידו אלא אחד מכל עשרה אם יש מותר שאינו מתחלק לעשר, אין חובה לתת ממנו וכמו במעשר בהמה ולא ביאר מניין לחדש דרך זו.

¹²³¹ ועיי"ש המשך דבריו לגבי הפרשת חומש.

¹²³² בספר שערי צדק על הלכות צדקה מעשר כספים עמ' ש"ה כתב שיש הבדל בין ההוצאות שמזכיר האבקה רוכל בתחילת דבריו לבין אלו שבסיום דבריו ובכך יש לישב את הסתירה, עיי"ש.

מה שהוציא להוצאות ביתו, כוונתו היא שיראה כמה הוציא עבור כך ויכניס סכום זה לכלל סך הסכום החייב במעשר¹²³³. ובדרך זו נוקט גם הברכי יוסף ב"ד סימן רמ"ט אף שהוא מסיים שהדבר דחוק¹²³⁴. אמנם בשו"ת ציץ אליעזר חלק י' סימן ז' נוקט ששיטת הברכי יוסף היא שיכול לנכות את ההוצאות, ואף שבתחילת דבריו תקף את הדרך בה אנשים מפרישים מעשרות, כוונתו היתה לומר שהם לא מפרישים מהקרן ורק מפרישים מהרווח בניכוי ההוצאות ובכך הם צודקים שמנכים את ההוצאות, אולם אינם צודקים בכך שלא מפרישים מן הקרן¹²³⁵.

אהבת חסד / ערוך השלח

ד. אהבת חסד חלק ב' פרק י"ח:

¹²³³ בית דינו של שלמה סימן א': "ויראה מה שירויח יותר על אשר פזר וכו' ויקח המעשר הכי פירושו יראה מה שהרויח יותר כדי לתת מעשר על הכל... מעשר לפי חשבון על הרויח שמרויח וא"א לומר ונכה יציאותיו וחייב הוא לשלם גם בעד הוצאותיו".

¹²³⁴ לשון הברכי יוסף: "לכן נראה דמ"ש בסוף שהרויח יותר על כל מה שפזר וכו' ויקח מעשר כמו שאמרנו עכ"ל, אין כוונתו שלא יוציא מאשר פיזר, רק כוונתו במה שאמר ויקח מעשר כמו שאמרנו, היינו שיפריש גם בעד הרויח שממנו הוציא ההוצאות, וזהו שכיון באומרו כמו שאמרנו. כן נראה כוונתו, ואעפ"י שהוא דוחק".

¹²³⁵ שו"ת ציץ אליעזר חלק י' סימן ו' אות ד': "אולם לפענ"ד נראה שהוא יותר מדוחק לבוא להעמיס בכוונת דברי התשובה, כפי הביאור שכותבים לבאר הבית דש"ל והברכ", כי הרואה יראה דהדברים האמורים בתשובה הנ"ז. מוסבים אל האופן שבעל התשובה שהזכיר מקודם לזה איך מנהג האנשים בזה וכדמדיגש וכותב ע"ז בלשון ויקח מעשר כמו שאמרנו, ומקודם לזה כותב שמנהג האנשים בזה הוא דמה שירויחו אין מפרישין מן הרויח רק מה שירויחו יותר על הוצאתם מאכילה ושתייה ולבוש ושאר הדברים הצריכין לפיזור ומהמותר יפרישו, הרי דמודגש בהדיא דאין מפרישין מן הרויח רק ממה שירויחו יותר על הוצאתם וכו', ואיך אפשר לבוא ולהטות דעתו אל כונה אחרת דר"ל דאם יש יותר אזי צריך להפריש על הכל גם בעד הרויח שממנו הוציא ההוצאה, הא מפורש מודגש בדברי התשובה שמפרישין מן הרויח רק מה שהרויחו יותר על הוצאתם? ומה שמהנדז הבעל תשובה באבקת ריכל שם במנהג האנשים הוא רק על זה שמזכיר שם שנוהגים עוד שמתחילה אין מפרישין מן הקרן עד שירויחו, וע"ז צועק ככרוכיא שאינם יוצאין בזה ידי חובתן כי צריך בתחילה שיעשה חשבון מכל אשר יש לו גם מהקרן וכו', אבל על דרך ההפרשה מהרויח סומך ידו על מנהגן כיעו"ש. ולעצם דבר ההשגה שמשגיג הברכ"י על דברי התשו' (וכן הבית דינו של שלמה) אין בה לפענ"ד בכדי השג. והדמיון שמדמים מעשר כספים למעשר הארץ הוא רק בנוגע לשיעורי ההפרשה אבל לגמרי לא לפרטי דיניהם כידוע. ובין אם התשובה היא מהב"י או לה"ר מתחיל טריוויז ברור הדבר שגברא רבא אמרה למילתא דא ואין לדחותה בנקל. באופן שעכ"פ לא יצאנו בזה מידי פלוגתא".

והנה כל זה טוב אם יש לו עסק פרטי שיוכל לכתוב הריוח שמזמין לו ה' בכל פעם אבל אם הוא איש חנוני כמעט א"א לכתוב בכל פעם את מעט הריוח שמזדמן לו. ע"כ העצה לזה שבכל שנה¹²³⁶ יעשה חשבון מסחורותיו דרך כלל וחשבון פנקסו השייך להעסק וידע את מה שניתוסף לו גם יחשוב לערך את חשבון הוצאות הבית על מזונותיו ומלבושיו שהיה לו במשך הזמן הזה ולעומת כל זה יחשוב מה שכתוב בפנקסו שהוציא על צדקה גם כל עניני צדקה שרגיל ליתן בתוך ביתו לעניים ויתנה כ"ז בתחלת קבלתו את המצוה שיהיה יוכל לשער בכל ענינים אלו לפי דעתו בערך ולא בצמצום.

מדבריו מוכח שחשבון הוצאות הבית וכו' אינו נכלל בסך החייב במעשר כספים. אמנם בספר משכן שילה (הרב שילה רפאל זצ"ל) עמ' רע"ח כתב לדקדק מדבריו ההיפך:

והעירני מו"ר מרן הגאון רש"ז אויערבאך זצ"ל שייתכן שהפירוש בדברי האהבת חסד הוא בדיוק להיפך והכוונה שיחשב את רווחיו ואת הוצאות הבית שהיו לו במשך הזמן כדי שידע בדיוק על מה יש לו להפריש מעשר כספים כשיעשה החשבון לבסוף. וסייעתו ממש"כ האהבת חסד במשפט שלאחר זה וז"ל ולעומת כל זה יחשוב מה שכתוב בפנקסו שהוציא על צדקה גם כל עניני צדקה שרגיל ליתן בתוך ביתו לעניים ומדבריו ולעומת משמע שעד עכשיו דיבר על הרווחים כולל הוצאות הבית שעליהם יש להפריש מעשר כספים ולעומת זה ינכה הוצאות הצדקה שהיו לו ויחשוב אותם כמ"כ...

ה. ערוך השלחן יו"ד רמ"ט ז':

אבל הוצאות ביתו לא ינכה.

---

¹²³⁶ והאבקה רוכל כתב כל חצי שנה.

וכתב שם את דבריו כדבר פשוט ולא ביאר את טעמו.

שיטת הקצור שלחן ערוך / שבט הלוי

1. קצור שלחן ערוך סימן ל"ד סעיף ג' (מהד' הרב פלדמן לייפציג, תרפ"ד, שלזינגר בודפסט):

וכמה יתן אדם צדקה... מכאן ואילך יתן על שנה מעשר מן הריוח שהריוח כל שנה זו היא מידה בינונית.

לעומת זאת בחלק מדפוס הקצשו"ע (כגון, מהד' מוסד הרב קוק תש"י) נכתב:

מכאן ואילך יתן על שנה מעשר מן הריוח שהריוח כל שנה חוץ מצרכי ביתו.

כמה הצעות נאמרו בביאור הסתירה בין דפוס הקצור שלחן ערוך ואין הכרעה ברורה בדבר ומ"מ ודאי ששתי שיטות בפנינו¹²³⁷. וכתב על כך בשו"ת שבט הלוי

¹²³⁷ עיין המעיין ניסן תשכ"ו במאמרו של הרה"ג ברוך קונשט זצ"ל שהציע שיש ט"ס בלשון הקצשו"ע ובמקום המילה "ביתו" צריך להיות "כיסו" והיינו שיכול לנכות הצאות שהיו לו לצורך הפקת רווחיו. ועי"ש שכתב שמי שפרנסתו דחוקה יכול לסמוך על ממהג כמה בני אדם שמפרישים רק אחר ניכוי הוצאות ביתם אבל מי שחי ברווחה אל לו לסמוך על כך. והפרופ' יחיאל דומב כתב בענין זה בהמעין תשס"ז: "בתחילת גליון 'המעין' ניסן תשכ"ז [יז, ג] פורסמה תשובה של הגאון ר' ברוך קונשט זצ"ל משנת תרצ"ז שעסקה במילים 'חורף מצרכי ביתו' שנמצאות בכמה הוצאות של ספר קיצור שו"ע בהלכות צדקה (סי' לד סע' ד). הרב זצ"ל טען שקשה לפרש את המילים כפשוטן - שיש לתת מעשר כספים רק מההכנסות שנותרו בידו לאחר ניכוי הוצאות צורכי הבית, ושיבח את הגאון ר' דוד פלדמן זצ"ל שהחליט להשמיט במהדורתו (לייפציג תרצ"ג) את התיבות שנותרות מקום לטעות בהן. בגליון תשרי תשל"א [כא, א] עמ' 74 פרסמתי מאמר, בו טענתי שקשה לי לתאר שהרב פלדמן השמיט מילים מתוך ספר קיצור שו"ע מדעת עצמו, בלי הערה או הסבר. לפיכך בדקתי בכל ההוצאות שיכולתי להשיג שהופיעו בחיי מחברן ר' שלמה גנצפריד זצ"ל, ולא מצאתי אותן מילים באף אחת מהן. באתי למסקנה שהמילים האלו הוכנסו לתוך נוסח הקיצור שו"ע ע"י אנשים זרים לאחר פטירת המחבר, ושנראה שהם לא היו קיימות במהדורה בה השתמש הרב פלדמן. בשנים האחרונות גיליתי שטעיתי בשתי ההשערות האלו, והרגשתי חובה לתקן את הדברים: בקשר לר' דוד פלדמן - הראה לי נכדו ר' מיכאל פלדמן נ"י מלונדון את הגליונות המקוריים של סבו. התברר שר' דוד פלדמן השתמש בקיצור שו"ע בהוצאת וילנא תרע"ח בו נמצאות תיבות אלו, והוא מחק אותן, כמו שניחש נכונה ר' ברוך קונשט. בקשר להופעת התיבות

חלק ה' סימן קל"ג:

וכן לענין הוצאת הבית דעת הכנה"ג סי' רמ"ט¹²³⁸ וקצשי"ע שא"צ להפריש מעשר רק ממה שנשאר אחר הוצאות ביתו, ומחשבים זה כפי הוצאה מינימלית, ולדרך זה מצות מעשר כספים דבר קל הוא ואפשר להרגיל עצמו בקלות.

והוסיף על כך:

וברכי יוסף השיג ע"ז ודרכי להורות דבעלי פרנסה קטנים ומדחיקים עצמם לקיים מצות מעשר כספים יעשו כהכנה"ג ויורידו הוצאות הבית וכו' אבל בעלי פרנסה גדולים יחמירו לכתחלה כהברכי יוסף...

סברת הפוסקים / האם צריך לקמץ

ז. הפוסקים הנ"ל לא ביאור את סברת המחלוקת. ולכאורה אם באנו לדמות דין מעשר כספים לדין מעשר תבואה וכו', יש להפריש מכל רווחיו ולא בניכוי הוצאותיו אבל

האלו בקיצור שו"ע בפעם הראשונה - שמעתי מהרב דוד דבליצקי, עורך הספר 'קיצור שו"ע עם פסקי המשנה ברורה' במהדורת פרנקל (בני ברק תשל"ט), שהמילים נדפסו לראשונה במהדורת למברג תרמ"ד של הקצשו"ע (אין עותק של מהדורה זו בספריה הלאומית, עותק נמצא בספריית ר' אליקים הכהן מונק מבני ברק). מהדורה זו יצאה לאור שנתיים לפני פטירת הר"ש גנצפריד, ובהקדמה להוצאה זו מתאונן המחבר על 'אנשים רשעים' שמוציאים לאור את ספרו בלי רשות. המחבר מודיע שם שהוא מוסר את כל זכות ההוצאה לר' אברהם ניסן זיס מלבוב, ומוסיף: 'משכו וקחו לכם ספרי הנוכחי... כי חוץ לזה שהוא המוחר, כי הוא מהדורה חדשה אשר תיקנתיו והוספתי בו בעז"ה הרבה דברים מועילים הנה עד שתלמדו באיסור - לימדו בהיתר. ולהשומעים ינעם, ועליהם תבוא ברכת טוב'. נראה אם-כן שאחד 'הדברים המועילים' שהוסיף המחבר במהדורה זו הוא ההיתר לתת מעשר כספים לאחר ניכוי הוצאות ביתו... יתכן איפוא שמהדורת לובלין תרמ"ד בה לא נמצאות התיבות האלו (כמו במהדורות הקודמות, ולא כפי שתיקן המחבר עצמו במהדורה הנ"ל) היא אחת מהמהדורות שנדפסה בלי רשות ר' שלמה גנצפריד. לסיכום, אין יותר ספק בקשר לעובדה שר"ש גנצפריד עצמו הכריע בסוף ימיו כפי השיטה המתירה לנכות את צורכי ביתו מהסכום ממנו מפרישים מעשר כספים, ושכך תיקן בספרו בעצמו. מצד שני כבר כתב הר"ב קונשטט שם שאין זו הדעה המקובלת, 'אין לנהוג כן ואין נוהגים כן'. ואכן הדעה המקובלת בין הפוסקים, וכפי שנדפס בקיצור שו"ע לפני התיקון, אינה מתירה להקל כל-כך במנהג הקדמונים להפריש מעשר כספים, אלא רק למי שדחוק מאוד בפרנסתו.

ובחוברת קול התורה, ל"ט עמ' צ"א כתב בשם הגרש"ז אורבך צ"ל שאין לנכות הוצאות ביתו, אף שיש שיטה שכזו באבקת רוכל, אבל לא נקטנין כך אלא כשיטת ערוה"ש שאין לנכות ויש להשמיט את התוספת שבקיצור שלחן ערוך.

¹²³⁸ עיין אות א'.

אם באנו מדין צדקה, יש מקום לומר שכיון שפרנסתו קודמת לכל אדם, קודם יפרנס עצמו וממה שיותר יפרנס אחרים (ועיין לעיל בדין פרנסתו קודמת הובאו דברי ערוך השלחן, התורת חיים ע"ש¹²³⁹).

ועל פי השיטה הסוברת שהפרשת מעשר כספים היא בניכוי הוצאותיו יש לעיין האם מוטל עליו לקמץ בהוצאותיו ולתת לעני¹²⁴⁰. והחת"ס כתב שמדין תורה שמי שיש לו הוצאות יומו עליו להתפרנס והמותר לעניים¹²⁴¹. ובשו"ת צ"א חלק י' סימן ו' ציין לשו"ת מהר"ם ברודא סימן י"ד ד"ה "עוד נ"ל" שדן בהוצאת כסף למצוות שונות:

דכמו שאינו מחויב לצמצם ולקמן א"ע מצרכי גופו ופרנסת ביתו בשביל המעשר שקיבל עליו וחייב המעשר אינן מוטל אלא במה שנשתייר ריוח אחר כל הוצאותיו וצרכי אוכל נפש, ק"ו אם לצרכי גופו רשאי לפזר באין מונע, לצורכי נשמתו דהיינו לקנות מצות ומעשים טובים על אחת כמה וכמה.

והציץ אליעזר הנ"ל כתב:

---

¹²³⁹ ליד ציון הערות 964 982 ובכל הענין שם. ועיין גם בשו"ת בית דינו של שלמה סימן א' לשאלה הט"ו שהעלה סברא מעין זו, ע"ש.

בשו"ת גבורות אליהו יו"ד סימן ק"ו כתב: "ועלינו ללמוד מאבותינו בדורות הקודמים כשהיתה צרה כללית, היו מכריזים לעשות שבת חול באכילה ושתייה ואגרא של הקמץ היו מקדישים לצדקה. פה במדינה שאף ימי החול הם עשירים במאכל ומשתה כבשבתות וכל ימיהם כחגים אין שייך לגזור גזירה שכוז, אבל היה ראוי לגזור גזירה כזו, אבל ראוי היה לגזור בעד הוצאות נפרדות של באנקטים ו'באליים' ויטאטראות ואפילו אלה שמצוה מעורבת כנישואין ובר מצוה היה ראוי למעט... ואם א"א למעט ולא אפשר דרא, לכל הפחות היה צריך ליתן פדיון של הפרזת התענוגים לצדקת הפליטים...".

¹²⁴⁰ שו"ת גבורות אליהו יו"ד סימן ק"ו: ומה שכת"ר חושב שיכול לפטור עצמו מכיון שהנהיג עצמו בלוקסוס (הערה שם: "כלומר שכיון שיש לו הוצאות מרובות ינכה ההוצאות ויפחית בסכום המעשר"). לא נהירא, דהרי שם בכתובות (סז), נענש העני 'דלא בעי לפנוקי נפשיה כולי האי' ואפילו הוא בן טובים ומילדותו נתפנתק על ידי הוריו... אין לו רשות לפנק עצמו על חשבון אחרים...".

¹²⁴¹ עיין ליד ציון הערה 990.

ומעתה אני מסכם ואומר דמאחר דכפי שביארתי בספרי שו"ת צ"א ח"ט סי' א' דעת רוב הפוסקים היא, דמעשר כספים אינו אלא מדרבנן, והרבה סוברים עוד דאינו אלא ממנהגא לכן מי שרוצה לקבל עליו להפריש מעשר כספים בודאי יכול אבל להתנהג כפי הדעה להפריש המעשר מן הריוח לאחר ההוצאה לצרכי ביתו ככל מה שנצרך ומבלי שיהא לו צורך לצמצם ולקמץ ויצא בזה שפיר ידי מצות מעשר כספים, אך אם כבר נהג כמ"פ לתת מהריוח ולכלול בזה גם חשבון ההוצאות לצרכי ביתו וכעת כאשר נודע לו שיש מקילים רוצה לחזור בו ולהתנהג כדעת המקילים. בכל כגון דא יש מקום לומר דצריך התרה על כך.

סיכום

ח. העולה מהאמור לעיל:

- נחלקו פוסקים האם הפרשת מעשר כספים הינה מכלל ההרווחים או בניכוי הוצאות ביתו וכו' (אות ג'-ז') ויש שנקטו שלמעשה הדבר תלוי במצבו הכלכלי או באופן בו החל להפריש (אות ו'-ז').
- נחלקו מפרשים האם האבקה רוכל מתיר ניכוי הוצאות קודם ההפרשה (אות ג') אמנם עיקר דבריו של האבקה רוכל הינם ביחס להיתר לנסות את ה' ולא מבורר מדבריו האם מעשר הינו חיוב (אות ב').
- לשיטות הנוקטות שניתן לנכות הוצאות, יש לעיין האם יש עליו חובה לצמצם בהוצאותיו (אות ז').

מעשר כספים – ניכוי תשלום מסים

ונוגשיך צדקה / נחשב להן לצדקה / כפרה

א. גמ' ב"ב דף ט. :

וא"ר אלעזר בזמן שבהמ"ק קיים אדם שוקל שקלו ומתכפר לו עכשיו
שאין בהמ"ק קיים אם עושין צדקה מוטב ואם לאו באין עובדי
כוכבים ונוטלין בזרוע ואעפ"כ נחשב להן לצדקה שנא' ונוגשיך
צדקה¹²⁴².

לענין מה נחשבת נגישת העכו"ם לצדקה ? האם מי שהגויים נגשו ממנו את ממונו
פטור מלתת צדקה¹²⁴³ ? הט"ז ביו"ד סימן רמ"ט ס"ק א' שולל אפשרות זו :

---

¹²⁴² ישעיהו פרק ס' פס' י"ז: "תחת הנחושת אביא זהב ותחת הברזל אביא כסף ותחת העצים נחושת ותחת
האבנים ברזל ושמתי פקודתך שלום ונוגשיך צדקה". וביאר שם המלבי"ם: תחת מה שלקחו ממך נחושת אביא
זהב... כי מה שהיו נוגשים וגוזלים ממך אחשיבהו לצדקה והצדקה אין לגמולה שיעור...".

¹²⁴³ חתם סופר על התורה לבראשית עמ' קע"ח (כפי שהו"ד בדף על הדף בב"ב דף ט.). לגבי יעקב אבינו:
"וי"ל דכ"ז היותו בבית לבן לא קיים מצות צדקה כראוי, שלא היה לו למי ליתן צדקה ולא היה שלם בתורתו
שחיסר מצוה א' [היינו מצות צדקה], וגם לא שלם בממונו דמלח ממון חסר (כתובות ס"ו ב) [ע"ש בפירש"י
"הרוצה למלוח ממנו, כלומר לגרום לו שיתקיים, יחסרנו לצדקה תמיד וחסרונו זהו קיומו", וא"כ כ"ז שלא
נתן צדקה הרי חסר לו השלימות בממונו]. אך אחז"ל בב"ב ונוגשיך צדקה כל מה שישראל נותנים מסים לאו"ה
נחשב לצדקה, א"כ מכיון שנתן דורון לעשוי ממילא נעשה שלם בממונו ותורתו". ולכאורה תמוה וכי נתינה
לעשו נחשבת ממש צדקה ? ועוד עיין לעיל ליד ציון הערה 1155 בדברי הפרקי דרבי אליעזר פרק ל"ז שיעקב
לקח מעשר קניינו ונתן לעשו והקב"ה לא קיבל את דבריו שיחשב כמעשר.

ועיין לעיל ליד ציון הערה 1190 בדברי הרמב"ם בפירוש המשנה, שאם אין עניים לפניו יעשה מצוות במעות
ואילו החת"ס לא הציע פתרון זה ושם יעקב שהתחייב בנדרו לעשר לא יכול לפתור עצמו בהפרשה למצוות.

(לשון השו"ע: ואין לעשות ממעשר שלו דבר מצוה, כגון נרות לבית הכנסת או שאר דבר מצוה, רק יתנו לעניים) וכ"ש לפרוע בהם מיסים דאסור. אף על גב דאיתא בפ"ק דבתרא שאפילו מה שא"ה נוטלין בזרוע נחשב לצדקה, מכל מקום מיקרי זה פורע חובו מן הצדקה¹²⁴⁴...

מסתבר שהט"ז סובר שלא יתכן שנתינת ממון לנוגש עכו"ם תחשב ממש צדקה שהרי הגוי אינו נוטל כסף לצדקה. ועוד שאין מקום לומר שבזמן שנותנים מחצית השקל פטורים מצדקה ואע"פ כן ר' אלעזר אמר שהצדקה היא במקום נתינת מחצית השקל, ולפיכך נראה שר' אלעזר אמר את דבריו לענין הכפרה, והיינו שכל ממון שנחסר לאדם מהווה כפרה עבורו¹²⁴⁵ ובזמן המקדש הכפרה היא במחצית השקל ועתה באמצעות צדקה ואם לא זכו באמצעות נגישת העכו"ם – שלענין הכפרה מחשיב הקב"ה את חסרון ממון של ישראל כנתינת צדקה, אבל מצות צדקה יש לקיים אף אם העכו"ם נוגש ומעין הדברים כתב בחידושי אגדות למהר"ל כאן¹²⁴⁶:

---

¹²⁴⁴ ועיין לקמן אות ד' בהרחבת שיטתו. ובבית דינו של שלמה סימן א' בסוף דבריו ב'תוספת מעשר' אות ט"ז כתב: "מה שנוטלין אומות העולם בזרוע כגון מיסים וארנונות נחשב לצדקה אבל לא למעשר". ויל"ע בטעמו. ¹²⁴⁵ האם מדובר על כפרה על עוון מסויים או שצדקה מועילה כדרך תשובה כללית? ועיין אגרת הקודש לבעל התניא, אגרת י' (לעיל ליד ציון הערה 995) ובפסוק בדניאל ד' כ"ד נאמר: "וחטאיך בצדקה פרוק", אולם יתכן שמדובר בעוון מסויים ולא באמירה כללית וע"ע יומא פה: לגבי אריכות ימיו של אביי שבא מבית עלי, ויקרא רבה כ"ה א', ועוד.

¹²⁴⁶ וכפל דבריו בנתיבות עולם, נתיב הצדקה בסופו. ובכד הקמח ערך גזל כתב: "שהמס הוא פדיון נפשו כפר עוונות הוא נחשב לנו לצדקה... ואנו מקיימים קצת מצוותיה של תורה מתוך השעבוד והגלות הנה שכרנו אתנו וזכותנו יותר ממה שהיינו בזמן מלך המשיח... ואין כוונתי אלא לכפרה". ובעשרה מאמרות לרמ"ע מפאנו זצ"ל מאמר חקור דין חלק ג' פרק כ' כתב: "וכבר אמרו חכמים כי כל המסים וארנוניות שהמלכיות גובים ממנו נחשבים לו צדקה רבה לפי שהוא צריך ליתן להם תשלום גמול בעולם הזה יען נמצא בהם דבר טוב כי כל דרכיו משפט וצדקה עשה עונו כי עם זה פדאנו מדרת שחת מצא כופר ולא עוד אלא שיחשבה לנו צדקה אצלו בהיותו פורע חיובותיו בממונו. וזה אחד מן הרמזים הנחמדים בכפל מלת צדקה שהיא בא"ת ב"ש צדקה אחרת...".

דבר זה מבואר כי הצדקה מכפרת כי ממון של אדם כפרתו. כי הממון הוא כגופו נחשב וכמו שאנו אומרים (בבא קמא דף קי"ט) הגוזל חבירו שוה פרוטה כאלו נוטל נפשו ולפיכך כאשר נותן נפשו אל הש"י, אל העני או לשאר מצוה, נחשב כפרה על נפשו לפי שהוא ממעט נפשו. ואפילו אם אומה"ע באים ונוטלים ממנו ונחשב זה קצת כמו אלו באים האומות ונוטלים נפשו, כמו שעשו לכל אשר נטלו נפשם בגזירת שמד, וכן נטילת ממון נחשב קצת נטילת נפשם והוא כפרה בודאי עליהם.

נחשב להן לצדקה / הקלה לעניים

ב. מאירי, בבא בתרא ט. :

...ויש מפרשים על זה מה שכתבנו בענין עשוי הצדקה שאעפ"כ נחשב להם בצדקה. ור"ל שאף גובינת המס כשהוא נותנו בנאמנות יש בו צד צדקה והוא שמנכה חלק העניים¹²⁴⁷...

המאירי אינו מבאר מה היא המציאות עליה מדובר. יתכן להציע שאדם שמשלם 'מס אמת' מקל את העול מהעניים כיון שהמלכות דורשת סכום קצוב מהיהודים ועל הקהילה לחלק בין כולם את נטל המס ואם העשיר יתן פחות מחלקו, העני יאלץ לשלם יותר, אבל אם העשיר ישלם כפי שהוא ראוי לשלם הוא מיקל על העני ולפיכך נחשבת נתינתו לצדקה¹²⁴⁸.

¹²⁴⁷ וכתב שם המאירי שני הסברים נוספים: "או שמתוך כך נושאים פניו והעניים מתרחמין ויש מפרשים בו שהוא נחשב להם לצדקה כשמקבלין אותו בשמחה וסובלים עול גלותם לכבוד השם". ופירושו האחרון נראה כדברי המהר"ל לעיל אות א'. ויש לעיין בכוונת פירושו הראשון, ויתכן שאם העשיר משלם מס ולאחר מכן מבקש דבר מה עבור העניים, בקשתו מתקבלת, וצ"ע.

¹²⁴⁸ ספר חסידים סי' תרנ"ד: "מעשה יהודי אחד הלך למרחוק וראה יהודי אחד בחלום שהיו העליונים שוקלים אותו שהלך בכף מאזנים והכריעו עונותיו אמרו כיון שעונותיו מכריעים אין לו חלק לעולם הבא, באו אחרים ואמרו לא שקלתם יפה ושמנו עורות של שועלים ושאר עורות על האיש והכריע האיש אמרו הרי הוא בן העוה"ב. והאיש שראה בחלום היה סבור שהוא חי ובשעה שחלם היה מת הנשקל ואמרו אותם עורות שהניחו עליו היו

ג. אף מדברי המהרש"א בחידושי אגדות לב"ב ט. נראה מעין דברי המאירי, שכתב:

מפני שעכו"ם נוטלין מן העשיר תחת העני

יתכן שכוונת המהרש"א היא שמעיקרא מוטל מס גולגולת על כל אדם ללא קשר למצבו הכלכלי וכיון שהעני לא מצליח לשלם את חלקו, המלכות נוטלת מהעשיר יותר ונמצא שהעשיר משלם יותר עבור העני והרי תוספת זו נחשבת כצדקה. ולכאורה על פי דרך זו מדובר ממש בצדקה שיכול העשיר לומר שנתן צדקה מנכסיו.

בדרך זו נקט גם בעל הנתיבות בספרו אמת ליעקב עמ"ס ב"ב דף ט. :

לכאורה תימה דהא לקמן (ט ב) אמרינן שביקש ירמיה אפילו כשמבקשים לעשות צדקה הכשילם בבני אדם שאינם מהוגנים [כדי שלא יקבלו עליהן שכר] ?

ונראה הכוונה דעיקר הצדקה היינו כיון שהמס שמטיל המלך על כולם מקילין על העניים ונוטלין העול של העניים על העשירים, אף שמדינא גם כן הוא כך, מכל מקום נחשב הוא לצדקה¹²⁴⁹. (וע"ע רנה של תורה ב יג).

הפוסקים הנ"ל לא כתבו בצורה מפורשת שמי שנטלו ממנו מס פטור ממצות צדקה ואף שיש הקלה לעניים בזכות תשלום המס, לא נאמר במפורש שיכול אדם לומר שקיים מצות צדקה כפשוטה במסים אלו (ועיין ראשון לציון לקמן).

עורות שנתן למס וכתוב (ישעי' ס' י"ז) ונוגשין צדקה כשהקהל מחרימין לתת כך וכך למס ונותן באמונה נחשב להם לצדקה....".

ובנחלת שבעה בתשובות סימן ד' דן אודות שימוש בכסף צדקה לתשלום מסים וכדו' (ע"פ ההיתר לגבאי צדקה לשנותה לכל מה שירצו, ועיין תה"ד סימן שמ"ו) וכתב 'רמז' להיתר זה מסוגייתנו שאפילו המסים שנותנים לאומות הוא בכלל צדקה (אולם אין זה עיקר טעמו).

¹²⁴⁹ ובספרו נחלת יעקב על התורה בפש תוריע היקשה ולא תרץ. וע"ע רנה של תורה ב' י"ג.

שיטת הט"ז והראשון לציון / אסור לפרוע בהם מסים / סוגי מיסים / אנסו בית המלך

ד. הט"ז נוקט כדבר פשוט שאין לתת כסף של מעשר כספים לפרעון מס ("רק יתנו לעניים וכ"ש לפרוע בהם מיסים דאסור" - לעיל אות א') ובפשטות כוונתו היא שמי שיש בידו כסף מעשר (או עומד לתת מעשר) אינו יכול לפרוע בכסף מעשר את חובות המסים שלו (וכך ביאר את שיטתו באג"מ יו"ד ח"א סימן קמ"ג בפירושו הראשון). אולם הראשון לציון ביו"ד סימן רמ"ט כתב על דבריו:

כתב הט"ז... נראה דעל כל פנים לא מחייב לתת המעשר אלא לאחר שיטול שיעור המס. לא שיתחייב לתת המעשר עליו והוא צריך לתת למס, הגם שריוח הוא לו, הרי הוא נותנו במס דהוי כצדקה¹²⁵⁰. ודמי הא לפאה דפטורה מהמעשר.

כלומר, חישוב הסכום ממנו יש לנכות מעשר כספים נעשה אחר ניכוי המסים ולענין זה נחשבים המסים בבחינת 'ונוגשיך צדקה'. ומדברי הראשון לציון אין הכרח לומר שהוא חולק על הט"ז, שיתכן שאף הט"ז יודה לדבריו. הט"ז אסר ליטול כספי מעשר ולשלם בהם את המס אבל יכול להסכים עם דברי הראשון לציון.

ה. הט"ז והראשון לציון לא פירטו על אילו סוגי מסים מדובר. נראה שלא מדובר על 'מס הכנסה' (כפי שמוכר לנו), כיון שבדורות קודמים עיקר המס היה על האדם או

---

¹²⁵⁰ פירוש דבריו: לא מחייב לתת המעשר אלא לאחר שיטול שיעור המס (-יכול לנכות את תשלום המסים מכלל רווחיו ולאחר מכן לחשב את שיעור מעשר כספים). לא שיתחייב לתת המעשר עליו והוא צריך לתת למס (-אין עליו חיוב לתת מעשר מכסף שהוא צריך לתת למסים), הגם שריוח הוא לו (-למרות שהריוח כסף זה), הרי הוא נותנו במס דהוי כצדקה (-אין לחשב את כספי המס לצורך מעשר כספים, כי עצם נתינת המס היא עצמה נחשב צדקה וכמבואר לעיל 'ונוגשיך צדקה', ואף שנתינת המס אינה פוטרת מלתת מעשר כספים, כיון ש'ונוגשיך' נחשבים מעין צדקה, אין להחשיב סך כספי המסים לצורך חיוב מעשר כספים). ועיין מש"כ על דבריו בשו"ת אג"מ יו"ד ח"א סימן קמ"ג ובמנחת יצחק חלק ה' סימן ל"ד.
ניתן לנכות את תשלום המס מרווחיו. "לא שיתחייב...":

על רכושו כגביה סתמית או כגביה לצורך מסויים ולא מסך הכנסותיו¹²⁵¹. ואם נצער בדרך זו נוכל לומר שכל מס המוטל על האדם (כולל 'מס גולגלת') אסור לפרוע אותו מכספי מסים אבל אין להחשיבו כהכנסה המחייבת לצורך חיוב מעשר כספים¹²⁵².

ו. בניגוד לדברינו האגרות משה ביו"ד חלק א' סימן קמ"ג נוקט כדבר פשוט שהסכום שאדם משלם כמס גולגולת נחשב כחלק מהכנסותיו למרות שהוא חייב לתת אותו למלך:

הנכון לע"ד דלא כל המסים שוים בזה דכסף גולגלתא שהיא כרגא המוזכר בגמ' הוא כשאר חוב וצריך לעשר עליהם. וזה נראה בפירוש הרי שאנסו בית המלך גורנו אם בחובו חייב לעשר בגיטין דף מ"ד ובחולין דף קל"א שהחוב הוא למסים, דאם חוב הלואה או מקח לא היה נקט שאנסו בית המלך דמה שייך זה למלך והיה לו לומר סתמא הרי שאנסו גורנו אם בחובו חייב לעשר אלא איירי בחוב של מסים דמ"מ השמיענו שהוא ככל החובות וצריך לעשר.

¹²⁵¹ אולם בניגוד לדברינו הוכיח הרב טכורש זצ"ל במאמרו בהתורה והמדינה ח' ר' עמ' רס"ג: "מקור הלכתי לסוג מס זה, המהווה סעיף הכנסה גדול, יש לראות במרדכי (ב"ב פ"ק סי' תפא) וז"ל: 'ועל אודות המס כך הוא, שכל מה שאדם מרויח בו, בין שלו בין של אחרים, חייב לתת ממנו למס, ואף אם עד עכשיו נהגו מאליהן שלא ליקח ממה שיש בידי בני-אדם משל אחרים, יכולין מקצתן עתה למחות ולומר עד כה סבלנו ומכאן ואילך לא נסבול'. ובתרומת הדשן (סי' שמב) מוסיף: 'ובארצותינו נוהגין כזאת התשובה, ומכריזין מי שבידו משל אחרים, או אם ידוע ממון אחרים שמרויחים בו, יגיד עפ"י חרם וגובים ממנו מס כמשאר ממון'. כאן הודגש חיוב התשלומים לפי הריית כלומר ההכנסה ואין הבדל במה הוא מרויח, ואפילו אם הוא משתמש בכספים של אנשים אחרים או בהלואות - נותן לפי מה שמרויח". אולם לענ"ד לא מדובר במס הכנסה על הרווחים כמקובל עצלנו, אלא מה הוא הרכוש אותו מעריכים לצורך המס שנחשב רכוש לו, וצ"ע.

¹²⁵² בשו"ת מנחת יצחק חלק ה' סימן ל"ה כתב שעל פי שיטת הראשון לציון ניתן לנכות מיסים המוטלים על בית דירתו: "ובזה אף דלהלכה, התשלומין עצמן של תשמישי הבית ודירה, אין לנכות מהריח, וכמו שהאריך בברכ"י שם להוכיח, ממה דאסמכיהו בירושלמי וספרי ותנחומא אקראי דמעשר מתבואה, מ"מ עכ"פ בנוגע להמס העולה על זה, שפיר יש לצרף שיטת הב"י בתשו' הג"ל, לשיטת האור החיים, דכל המסים יוכל לנכות מהריח, ובודאי אין חילוק בין מס שנותנים להמדינה, או להעיריה". ועיין לקמן אות ט' בדברי הצדקה ומשפט שחולק עליו.

אבל הוא רק כמו כסף גולגלתא ויש למילף מזה גם להמסים שבמדינתנו שמשלמים כשקונים איזה דבר לתשמישי בית ובגדים ומס בית דירה שלו וכדומה שאלו מסים צריך לעשר עליהם שהם ככל חוב.

(עיין לקמן אות ז' לגבי הראיה מדין אנסו גורנו). כלומר, כל מס בין אם הוא מס גולגולת ובין אם הוא מס קניה – למרות שהאדם נותן סכום זה לשלטונות המס, הוא חייב להחשיב את כספי המס כחלק מהכנסותיו ולתת מעשר כספים מהם למרות שלא נהנה מכסף זה לעצמו, כיון שכשאדם חייב כסף לאחרים, תשלום החוב אין לנכותו מהסך החייב במס ותשלומי מסים הרי הם כחוב.¹²⁵³

אולם מס הכנסה יכול אדם לנכות מחישוב מעשר כספים:

אבל המסים של האינקאם טעקס (=מס הכנסה) שזה הוא מס מהריוח אין צריך לעשר עליהם משום דנחשב כלא הריוח זה כלל. וכן המס של בתים מבתיים שהם לפרנסה אין לעשר עליהם¹²⁵⁴ דמס זה הוא כלא הריוח ודומה הוא לשכירות החנות ושכירות הפועלים¹²⁵⁵ שאין נחשבין מהריוח כלל.

לשיטת האג"מ יש לחלק בין מס הבא מכח רווחים שהרוויח (מס הכנסה) לבין מס המוטל על חפצים (מס קניה). ויש לעיין מה דינו של מס המוטל על כל האזרחים גם אלו שאינם מרוויחים, אבל על אלו שמרוויחים מוטל לשלם יותר. על פי שיטתו נראה היה לומר שאת הסך המוטל על כולם בשווה אינו יכול לנכות מכספי מעשר כספים (שנחשבים כמס גולגולת) אבל את הסך הנוסף יכול לנכות ויחשב כאילו לא

---

¹²⁵³ לכאורה היה מקום לחלק בין חוב לבין תשלום מסים. ועוד שגם בחוב יש לעיין בחיוב תשלום מסים עליו שאם לווה כסף והחזירו, יש מקום להציע שכיון שאין כאן רווח לא יהיה חיוב במעשר, וצ"ע.

¹²⁵⁴ אין צורך להחשיב מס זה כחלק מהחישוב למעשר כספים.

¹²⁵⁵ הוצאות דמי שכירות של חנות ניתן לנכותם ולא להחשיבם לחישוב מעשר כספים וה"ה הוצאות שכירות פועלים.

הריוח¹²⁵⁶.

ז. האגרות משה מבסס את החילוק בין סוגי המסים על פי דברי הגמ' במסכת חולין דף קל"א. (גיטין מד.):

הרי שאנסו בית המלך גרנו. אם בחובו חייב לעשר אם באנפרות פטור מלעשר (רש"י גיטין: חייב לעשר - עליה דהוי כמוכר. באנפרות - הפסד. רש"י חולין: אם בחובו - שהיה חייב לו דבר קצוב ממון. חייב לעשר - ממקום אחר וליתן לכהן שהרי הוא כמוכר. ואם באנפרות - בהפסד ועל חנם פטור מלעשר. רש"י גיטין דף נח: אנפרות - גזל בעלמא¹²⁵⁷).

במקרה של גביית חוב על ידי המלך, החוב עצמו לא היה בתבואה אלא חוב כספי וכדו' והמלך גבה מהתבואה וכיון שאין המלך בא ליטול את התבואה מפאת עצמה אלא מפאת חוב חיצוני, חיוב התבואה במעשרות הינו כפי יכול השדה כולל מה שנטל המלך. אבל אם המלך נטל מהתבואה באנפרות (בגזל), אין חובה להפריש מעשרות מכל התבואה אלא רק ממה שנותר בידו לאחר גזילת המלך.

הגמ' אינה דנה במפורש על גביית מסים על ידי המלך. כגון, שהמלך מטיל על מגדל התבואה לתת חלק מהתבואה עצמה (כפי עשה יוסף במצרים). והאגרות משה (לעיל אות ו') סובר שהחוב עליו מדובר הוא חוב הנובע מחמת מסים (מס גולגולת) ומס זה אי אפשר לנכות מחיוב כספי המעשר¹²⁵⁸, ולכן אם המלך יטיל מס על התבואה כיון שיש למגדל רווח של תבואה, מס זה נחשב כמס הכנסה שלדעת האגרות משה ניתן לנכותו שנחשב כאילו לא הריוח כלל כסף זה. ועיין לקמן אות טז בשיטתו של הרב קלופט זצ"ל.

¹²⁵⁶ כגון דמי ביטוח לאומי או מס בריאות הנוהגים כיום, כל אדם חייב בהם גם אם אינו עובד (ועיין לקמן לגבי מיסים שהמשלום עצמו נהנה מהם).

¹²⁵⁷ הריטב"א בחולין קלא. כתב: "באנפרות - דרך גזל שלא בראיה וטענה. והמאירי כתב: "ואם אנסוהו גזלה גמורה או שלא כדין ובלא ראייה והוא הנקרא אנפרות...".

¹²⁵⁸ ראיית האג"מ היא מכך שהאם היה מוכר בחוב כספי רגיל, לא היתה הגמ' נוקטת שמדובר בבית המלך. ולכאורה יש לישב שנקט בית המלך מחמת הסיפא של הדרים ששם מדובר במלך שלוקח בגזל.

לאג"מ ברור שהמס אותם גובה המלך בחובו ואי אפשר לנכותו לענין מעשר כספים אינו מס הכנסה, וזאת מכח סברא שכספי מסים אלו נחשבים כאילו לא הרוויח כלל, (אבל לא מכח ראיה מסוגייתנו)¹²⁵⁹.

ח. הדמיון בין סוגיית הגמ' בדין חיוב מעשרות מתבואת הארץ לבין חיוב מעשר כספים יש לעיין בו. במעשרות החיוב הוא על מה שגדל לאדם באדמתו והוא רוצה להשתמש בו. ומי שגדלה לו תבואה והוא אינו רוצה לאכול ממנה, תבואה זו היא טבל ואסורה בהנאה אבל אין חיוב להפריש ממנה דבר ולכן אם נטל המלך חלק מתבואתו, יש לדון האם נחשב הדבר שנהנה מכך או לא וכמבואר לעיל. ומדובר במס המוטל על התוצרת ללא כל התחשבות בהוצאות שהיו לו בגידול התבואה (הוצאות השקיה פועלים, קניית זרעים וכו').

לעומת זאת מעשר כספים הינו רק מהרווח ולא מהתוצרת ומי שהיו לו הוצאות כדי להרוויח יכול לנכות הוצאות אלו לחישוב רווחיו וכפי שסובר האג"מ עצמו (כמבואר לעיל בדבריו באותה תשובה – באג"מ יו"ד ח"א סימן קמ"ג ע"ש).

ומכאן, שיש לדון האם דרך הניכוי שנאמרה בתבואה דומה לזו של מעשר כספים. בתבואה תורה חייבה לתת מתוצרת השדה, וההתחשבות בהוצאות אינה קיימת וממילא גם ההתחשבות במסים שונים תהווה חידוש ולכן יש מקום לצמצם את ההתחשבות במסים. משא"כ במעשר כספים שמעיקרא מוטל רק על הרווח, יש מקום לומר שכל כסף שאדם אינו נהנה ממנו אלא מוטל עליו לשלמו – לא יכלל בכלל רווחיו, וצ"ע.

האם כל מס הוא בכלל 'ונוגשיך צדקה' / מסים כיום / שיטת הצדקה ומשפט

ט. הטלת המס שעליה נאמר 'ונוגשיך צדקה' (לעיל אות א' ואילך ובדברי הראשון

¹²⁵⁹ ועיין גם בשו"ת כפי אהרן (אפשטיין) סימן ד' בחלוקה בין סוגי המס השונים ובדיוק מהגמ' שלפנינו.

לציון באות ד') שלפיכך יש מקום לומר שניתן לנכות או להתחשב בכספי המסים ככסף שיש בו צד צדקה, אינה המס הנוהג כיום. כך סובר בצדקה משפט (הרב בלוי) בפרק ה' ס"ק ל"ו:

ולענ"ד נראה דהיינו דוקא במס שהאומות נוטלים רק מישראל אבל בזמננו במקומות שאין מס מיוחד על ישראל ובפרט שכספי המסים מיועדים לשרותים לכל תושבי המדינה אינו בכלל 'נוגשיך'. ומנא לן שיהא יכול לנכות המס !!

שני חילוקים בין המס עליו מדובר בגמ' לבין זמננו. האחד, ש'נוגשיך צדקה' היינו רק בנגישת מס שמוטלת רק על ישראל. ועוד, שכיון שהמדינה גובה מסים לשרת את התושבים אין זו 'נגישה' וממילא אין אפשר לומר ש'נוגשיך צדקה'.

אולם למרות זאת סובר הצדקה ומשפט שיש סוגי מסים שניתן לנכות אותם לצורך החישוב של מעשר כספים:

ומ"מ נראה להלכה שמס המוטל על הריוח לכו"ע יכול לנכות מן הריוח ואף לדעת הט"ז שאינו נקרא פורע חובו אלא בחוב שבלא"ה היה חייב אבל מס שלולא הריוח לא היה חייב כגון מס הכנסה הרי זה מקטין את סכום הריוח והרי זה כאילו יש לו שותף ברווחיו¹²⁶⁰.

ואע"פ שנהנה מהשרותים הניתנים תמורת המס נראה שאין בזה לגרוע שהרי גם מי שאינו משלם מס נהנה משרותים אלה ולפעמים עוד יותר.

יש לעיין בטעם האחרון שבדבריו, וכי בגלל שאחרים מקבלים בחינם התשלום שלו אינו תשלום עבור שירות שהוא יקבל בסופו של דבר מהכסף אותו הוא משלם ?

---

¹²⁶⁰ מדוע להחשיב את תשלום המס לשותף ? נראה שהאדם מרוויח בזכות המדינה שמנהלת מנגונים שונים ולפיכך המדינה היא שותף הזכאי לרווחים.

לולי דבריו היה מקום לומר שכיון שאין חובה על המדינה לתת לו שירות עבור המס, ויש נתק בין חובת התשלום לבין הזכאות לקבלת שירות, לא מדובר בתשלום עבור שירות (ואולי היא גופא כוונתו).

ועוד כתב שם הצדקה ומשפט:

וראיתי שכן כתב גם בשו"ת אגרות משה ירד סימן קמג שיכול לנכות מס הכנסה מהריוח ובשו"ת מנחת יצחק ח"ה סימן ל"ד אות ט' הביאו וסיים שהמחמיר תע"ב... עוד כתב המנחת יצחק שם בקשר למס עיריה ומס רכוש שעל הבתים שמה שמשלם עבור מסחרו נחשב כמס על הריוח ויכול לנכות וגם מה שמשלם עבור בית דירתו לסברת הראשון יכול לנכות מן הרוח כיון שהמס משתלם לנכרים¹²⁶¹...

ולעני"ד כפי שכתבתי לעיל אין מסים בזמננו בכלל ונוגש צדקה (ואין נ"מ בין א"י לחו"ל) ואין לנכות אפילו לא מן הריוח רק מסים החלים על עסקו בין מס רכוש ובין מס עירוני אבל לא מס החל על רכוש הפרטי ודירתו...

ובס"ק ל"ב שם כתב:

ולענין מעשר ממשכורת נראה שמה שמנכים ממנו מס הכנסה אינו נחשב בכלל שכרו... ואף ניכוי בטוח לאומי נראה שיכול לנכות ובעת קבלת קצבה או שאר הנאה יעשר אז ועל פי זה נראה שיש לנהוג גם בניכוי משכרו לקופת תגמולים וכן תשלום המעביד וכדומה אבל נכויים שאילו לא היו מנכים היה צריך לתת משלו כגון תשלום העובד לקופת חולים וכדומה פשוט דהוי כבא לידו הנאה וחייב לעשר כדין הוצאות מזונותיו¹²⁶².

---

¹²⁶¹ הו"ד לעיל בהערה 1252.

¹²⁶² ומעין שיטתו בספר הארץ ומצוותיה השלם עמ' נ"ה.

אמנם, דבריו ביחס לקופת חולים הינם במציאות שהיתה לפני שנים, בה לא היתה חובה על אדם לשלם 'מס בריאות' והוא מרצונו החליט להתחבר לקופת חולים. ואילו כיום שיש חובת מס בריאות, מסתבר שחיוב זה כמו שאר מסים. אמנם לשיטתו כאשר ילך אדם לרופא נחשב הדבר שבאה הנאה לידו ועליו לשלם מהסכום שמשלמים לרופא ביקור רגיל (פרטי) סך של מעשר ולא ידוע שיש מי שמדקדק בכך, ונראה שכל זה אם מדובר בניכוי רשות אבל כאשר התשלום עבור הבריאות הינו מכח החוק והרי הוא כמס, אין חיוב לשלם עליו כאשר באה אליו הנאה כגון שמבקר אצל רופא או אישפוז בבית חולים¹²⁶³, וצ"ע.

מסים המיועדים לצדקה / כפיה לצדקה האם מפקיעה את קיום המצוה

י. אם ננקוט שהכנסה לצורך חישוב מעשר כספים הינו מה'נטו' ולא מהסכום 'ברוטו' הכולל מסים שונים (וכפי שעולה מדברי הראשון לציון לעיל אות ד'). קשה לומר שכספי צדקה שניתנים מכספי המסים יחשבו כחלק ממעשר הכספים של האדם. שהרי לא יתכן מצד אחד לומר שהסך הניתן למסים אינו נחשב מכלל ההכנסות לצורך חישוב מעשר כספים ומאידך לומר שכספי מיסים שניתנים לצדקה נחשבים לאדם כמעשר כספים (ועיין לקמן בשיטות פוסקים [אות יד] אולם תחילה נקדים בקצרה דיני כפיה בצדקה).

יא. ר' יוחנן כפה את בני אחותו לתת צדקה (ב"ב דף י. ולגבי אופן הכפיה עיין בתוס' כתובות מט: ד"ה "אכפייה") והרמב"ם בפרק ז' מהלכות מתנות עניים הלכה י' פסק:

מי שאינו רוצה ליתן צדקה או שיתן מעט ממה שראוי לו, בית דין כופין אותו ומכין אותו מכת מרדות עד שיתן מה שאמדוהו ליתן, ויורדין לנכסיו בפניו ולוקחין ממנו מה שראוי לו ליתן וממשכנין על הצדקה ואפילו בערבי שבתות.

¹²⁶³ עיין בעניין זה בעטרת דבורה חלק ב' סימן פ"ג עמ' 553.

לכאורה יש לעיין מדוע תחילה מכין אותו ורק אם לא רוצה לתת יורדים לנכסיו. מדוע מעיקרא לא ירדו לנכסיו ויגבשו ממנו את מה שהוא חייב לתת ?

יש מקום להציע שבית הדין לא רק דואג לצרכי העניים אלא גם מחוייב לדאוג לכך שכל איש ישראל יקיים מצוות. וכן מעיקרא כופין אותו במכת מרדות כדי שיתן מעצמו אבל אם הדבר לא הועיל יורדין לנכסיו. ויש לעיין האם כשירדו לנכסיו וגבו ממנו בניגוד לרצונו הוא זוכה למצות צדקה או הפסיד אותה לחלוטין אבל בית דין גובים ממנו כמו כל חוב שחייב כל אדם מבני העיר לקופת העיר ?

יב. בשו"ת עונג יום טוב סימן פ"ז דן אודות אדם שנדר לתת כסף לצדקה ואביו שידע שמצבו קשה נתן כסף זה זה לעניים במקומו האם יוצא הבן ידי חובת נדרו בנתינה של אביו ודן של בדיני קרבנות האם יכול אחד להביא חבירו וכו' וכתב:

וכן נמי מי שנדר ליתן סלע לעני והגיע סלע שלו ליד העני בלא דעת אפשר דאין העני רשאי לעכבו כיון שהנודר לא יצא ידי נדרו שנדר ליתן ולא נתן. וכ"ז הוא רק גבי נודר ליתן לצדקה¹²⁶⁴...

ולשיטתו יתכן לבאר את שיטת הרמב"ם, אם ירדו לנכסיו ויקחו בעל כרחו, יפסיד את מצות הצדקה ולכן מעיקרא כופין אותו לתת ורק אם לא הצליחו בכך יורדים

¹²⁶⁴ ועי"ש שאותו הדין לגבי השבת ריבית שמוטלת על המלוה, שאם הגיע ליד הלוה כסף של המלוה, לא יצא המלוה בכך ידי חובתו. ועי"ש האם כך הדין רק בדבר שנכסיו אינם ערבים בעדו או גם בדבר שנכסיו ערבים בעדו וכו' ואם ננקוט שנכסיו ערבים אפשר לדרת לנכסיו. אמנם יש לעיין האם לאחר ירידה לנכסים תתקיים המצוה או רק נפטר מהחוב. ועיין חשו"ק חמד כתובות קח. לגבי מארח שפרע את את נדרי ה'מי שבירך' של אורחיו שלא יצאו ידי חובה על פי שיטת העונג יום טוב וע"ע תשובות והנהגות ד' רמ"ב לגבי פדיון הבן על ידי אחר לזכות את האב. ובתשובות והנהגות כרך ב' סימן תע"ז כתב: "עוד אני נוהג בס"ד מידי זמן לתת איזה סכום כסף לצדקה ולזכות על ידי אחר עבור אלו שהתחייבו לבית הכנסת מתנה ולא נתנו, דלפרוע עיקר ההתחייבות מספיק כל אחד פרוטה, שלנדבת מתנה די בכך, ואחר יכול לשלם עבור חבירו וכדאמרן בריש פ"ד דנדרים דשוקל את שקלו, ואף דכאן יש נדר ואולי כוונת הנודר היתה שיתן משלו מ"מ אם מזכין עבורם וודאי מועיל, דהלא ניתן משלהם, ומצילים את כל אלו שנדבו עם נדר או בלי נדר ואינם משלמים מאיסור בפיק זה צדקה של שהתחייבות אף שאין כאן נדר, וכן מחשש איסור כל תאחר שחמיר טובא, ולע"ד ראוי לעשות כן ומצוה רבה היא להציל רבים מעוון".

לנכסיו ואף שאינו מקיים מצות צדקה בכך – הוא קיים את חובו כפי שהעריכו אותו בני העיר¹²⁶⁵.

יג. על פי דברי העונג יו"ט לכאורה יש מקום לומר שמסים הנגבים בכפיה אף שניתנים לצדקה, לא יכול הנותן אותם לזכות בהם בקיום מצות צדקה שהרי נלקחים בכפיה גמורה¹²⁶⁶. אמנם יש מקום לומר שאם הנותן שמח בכך שהוא זוכה לסייע בכספי המס לאחרים, נמצא שאינו אנוס בדבר אלא מסכים לדבר ולכן מצד זה יש מקום להחשיב לצדקה – ועיין לקמן.

יד. ה"ז (לעיל אות א', ד') כתב בדבר פשוט שאין לשלם מכסף מעשר כספים את המסים ועל פי דבריו כתב בספר צדקה ומשפט פרק ו' ס"ק כ"ט:

כתב ה"ז... וע"פ דבר ה"ז נראה בזמננו בארץ ישראל שאע"פ שבמסים יש חלק שמקציבים לתמיכות לעניים ולמוסדות, אינו יכול להחשב אפילו החלק היחסי של המסים ממעות מעשר.

יש לעיין האם יש הכרח להסיק כך מדברי ה"ז, יתכן שהט"ז דן רק על מיסים שאינם מיועדים לצדקה ולמרות האמור של 'ונוגשיך צדקה' (עיין שם) אין לשלם כסף מעשר למסים. אבל אם המס עצמו מיועד לצרכי צדקה לכאורה יש צד לומר שאף ה"ז יודה ובמיוחד לפי הצדקה ומשפט עצמו שנוקט (לעיל אות ט') שמסים

¹²⁶⁵ כלומר, מצד הצדקה אין כאן שיעבוד נכסים (עיין בהערה הקודמת) ורק מצד החוב ולכן בפרעון החוב לא יזכה במצוה

¹²⁶⁶ ייתכן ש' יוחנן שכפה את בני אחותו לתת צדקה (ב"ב י). כפה אותם בדברים ולא בירידה לנכסיהם (ולגבי אופן הכפיה עיין בתוס' כתובות מט: ד"ה "אכפיה"). ובשו"ת באר אליהו לרק אליהו כ"ז זצ"ל רב העיר באר שבע חלק או"ח ח"ב, יו"ד סימן צ"ב כתב: "...האם זאת היא טענה חזקה להתפטר מחיוב צדקה מאחר שמשלמים מס הכנסה ומכסף זה תומכים בעניים מאוצר המדינה ע"י מ. הסעד ? האמת ניתנה להאמר שלא רק שאין זאת טענה חזקה אלא אפילו חלשה אינה ואין להם שום יסוד להאחז בו עיין ברמב"ם הל' מתנות עניים פ"י ה"ז שכותב הנותן מזונות לבניו ולבנותיו הגדולים שאינו חייב במזונותיהם כדי... הרי זה בכלל הצדקה עכ"ל דבריו ברור מללו שהגדרת צדקה היא מה שאינו מחוייב ליתן מטעם אחר רק מטעם עשיית חסד וצדקה ולא מה שהוא מחוייב בין כך ליתן אפילו יעשו מזה צדקה כי בניו הקטנים שהוא מחוייב לזונם מטעם תקנת אושא אינם בכלל צדקה וה"ה מס הכנסה הוא מחוייב לשלם מסים ולא יוכל לפטור עצמו בזה מצדקה". ואף שמצאנו שכופין על הצדקה וכו' בדברי הרמב"ם ? יתכן שסובר שכיון שאינו רוצה לתת לא יוצא בכך יד"ח צדקה, וצ"ע.

כיום אינם בכלל 'ונוגשי'.

טו. המאירי והמהרש"א (לעיל אות ב'-ג') נקטו שמסים נחשבים צדקה כיון שהגוים מקילים בכך על העניים. ועל פי דרך זו כתב בשו"ת מנחת יצחק חלק ה' סימן ל"ד:

אבל עוד יותר נכון לפי מה דאיתא במהרש"א (ב"ב) שם, דהא דמס נחשב לצדקה, משום דעכו"ם לוקחים מהעשיר בשביל העני כנ"ל, ומטעם דברי הש"ס שם צדד האור חיים לומר, דכל מס אפשר לנכות ממעשר כנ"ל, אלא דלהלכה למעשה, לא נראה כן מדברי הפוסקים. מ"מ היכא דנדוע בודאי, דנותנים המס שלו לצדקה, ולאיתו הצדקה אשר הנותן מצוה ליתן¹²⁶⁷ בודאי אפשר לנכות מהמעשר¹²⁶⁸.

טז. הרה"ג יואל קלופט זצ"ל כתב במוריה שנה י"ג גליון ז-ט שיש חלוקה בין מסים המיועדים לצרכים שונים¹²⁶⁹:

¹²⁶⁷ לא ביאר מה כוונתו, האם רצונו לומר שנותנים מהמס צדקה לעניי עירו ולא לעניי עיר אחרת או שאר דיני קדימה בצדקה? ועיין לעיל בפרקים הדנים בדין קדימה בצדקה והאם דין קדימה מוטל על האדם הפרטי או על קופת הצדקה והאם מי שנתן שלא על פי סדרי הקדימה הפסיד מצות צדקה.
¹²⁶⁸ ולא ביאר מה דעתו ביחס לאמור באות י'. ועיין ברית שלום יו"ד א' סימן י"ד לרב פנחס טולדנו שליט"א שכתב: "האם מי שדחוקה לו השעה מותר לפרוע המסים ממעשר שלו? לענ"ד נראה שלאחד כזה יש לו על מה לסמוך ואנמק דברי בקיצור... וכתב הט"ז וכל שכן לפרוע בהם מסים דאסור... עכ"ד. ולא ידעתי מדוע לא יפרע את המסים ממעשר שלו ובפרט בזמנינו שאנחנו רואים שחלק נכבד מהמסים הולך כליל לרופאים ורפואות בבתי החולים לקופות חולים ואין לך מצות צדקה גדולה מזה... ואע"פ שבמסים אלו מרפאים ג"כ חולי גויים מה בכך הלא גם הגויים משלמים את המסים ומרפאים בזה חולי ישראל, כידוע בעיר זו לונדון ועוד מקומות. ועוד הלא אמרו מפרנסין עניי עכו"ם עם עניי ישראל וגם זה צדקה תחשב ומותר לשלם כל זה ממעשר שלו ועוד הרי אנו רואים שבזמנינו בכמה מדינות שהממשלה נותנת כסף בכל חדש לאותם שנתפסו ממלאכתם ואין להם פרנסה וכן לאותם שהגיעו לגיל פניסה והוא ביטוח לאומי וכן מהמסים הממשלה נותנת לענייני חינוך לאזרחיה וכו' לכן בכל זה ראוי לתפוס שהמסים עצמם הם בכלל צדקה ומותר מי שדחוקה לו השעה לשלם מהמעשר...". ולא ביאר האם כל המסים או רק חלקם ועיין מש"כ בשיח נחום יו"ד סימן ס"ה בסיכום דבריו שיש להחשיב תשלומי המס וביטוח לאומי בערך חצי למעשר כספים, ולא ביאר את טעמו (וע"ע ספר מעשה הצדקה פרק ל"ב שדן לגבי כספי ביטוח לאומי – ולא הכריע).
ועיין שו"ת דעת כהן יו"ד סימן קל"ב שהיקל לקבל צדקה ממשלה של גויים כאשר יש ישראל שמשלמים שם מיסים כיון שנוכל לומר הכסף של הישראל מגיע לעניי ישראל ועיין לדברי הגמ' בב"ב ט. (לעיל אות א') שמה שאומות העולם נוטלים בזרוע נחשב לצדקה, ועי"ש. ויל"ע האם אמר את דבריו רק כדי להתיר את הנטילה או גם כדי לפטור את הנותנים מלתת צדקה או מעשר כספים אחר.

¹²⁶⁹ וכתב שם בתחילת דבריו: "ונידון המסים שאנו משלמים כנהוג אצלנו דומני שאין להשוות זה לכסף גולגולת שהיה בימי המלכים שזה היה נכנס לאוצר המלך וזה היה רכושו הפרטי אבל אצלנו המסים נקבעים על יסוד ערך הוצאות המדינה ומתחלק בין המשרדים לפי הוצאותיהם...".

חלק אחד הולך לצדקה כגון החזקת מוסדות דתיים וכן מקרי סעד המשתלמים בתי חולים בתי שקום וכדומה בטוח לאומי התומך במשפחות נזקקות... כל אלה הדברים נחשבים לצדקה ואפשר לנכותם ממעשר כספים ואף שזה מעוגן בחוק אין זה משנה שתמיד היו גבאי צדקה מעריכים את התושבים בתשלומי צדקה לעניים ונחשב זה לכסף מעשר.

חלק שני הולך להוצאות השוטפות של המדינה כגון כבישים ומים וצבא וכדומה... ואף שחלק גדול הולך ללא יהודים הלא מפרנסים עניי עכו"ם עם עניי ישראל מפני דרכי שלום ומי ישא בעול הזה. כל אלה ההוצאות נחשבות כהוצאות הבית שלא מנכים ממעשר כספים אלא חייב לתת חלק עשירי כנגדם כי זה במעשר כספים.

אולם חלק שלישי הולך בטלים לגמרי, כגון תיאטרון ספורט תועבה ומינות וכל הכסף הזה נחשב לנטילה בזרוע וזה יש לנכות מן ההכנסה.

לשיטתו, לא כל כל כספים המסים הינם מקשה אחת:

- חלק הניתן מהמסים לצדקה – נחשב צדקה ומעשר.
- חלק המיועד לצרכי בני המדינה – הינו כמו הוצאות הבית שכסף זה מההכנסה יש לנכות ממנו מעשר כספים (אף שאינו מקבל כסף זה ביד).
- כסף הניתן למטרות לא ראויות – נחשב כאילו לא הרוויח וכלל לא נחשב לענין חשבון מעשר כספים.

אולם יש לעיין לשיטתו מה הוא הסכום ממנו מחשבים מעשר כספים. ברור מדבריו שהסך הניתן למסים ומיועד למטרות לא ראויות אינו נחשב בהכנסה 'ברוטו' ואילו הכסף המיועד לבטחון נחשב כהכנסה וממנו יש להפריש אולם לגבי כסף הצדקה שנגבה ממנו באמצעות המסים האם יכול להחשיב סכום זה על פי ה'נטו' שמקבל או על פי ה'ברוטו' בניכוי ההוצאות לדברי שאינם ראויים וצ"ע.

ובסיום דבריו כתב שם :

ואף שהדתיים יתכן שמקבלים מן הממשלה לא פחות ממסים שהם משלמים בכל זאת יש לנכות חלק זה מן ההכנסה שהממשלה מבזבזת לדברים בטלים אבל אין בידי להעריך איך מתחלקים התקציבים ויש הרבה כסף שהולך תחת שמות בדויים ומי יודע מוצאם ומובאם. ועיין בספר אגרות משה חלק יו"ד סימן קמ"ג שיש לו שיטה אחרת ומחלק בין מס ערך מוסף למס הכנסה ואיני מבין איזה הבדל יש בין השמות שהממשלה נותנת למסים והיא משתמשת במונחים, וכן הוא חושב מס הכנסה כולו לנכות מן ההכנסה כאלו לא הרויח, ולפי מש"כ אין זה מתקבל על הדעת ומהו הדמיון של מס ערך מוסף לכסף גולגולת שהיה בימי השלטונות העריצים וגם משוה מס שכירות בתים או ארנונה לדמי שכירות וזה נחשב פשוט להוצאות העסק ולא נחשב בכלל הרויח ולעני"ד שהממשלה גובה מסים באמתלאות שונות ובצורות שונות וכל כולו זה רק מסי הממשלה ודו"ק.

יז. ספר באורח צדקה, תשובות מהגרש"ז אורבך זצ"ל עמ' שכ"ו אות י"ב:

שאלה חלק המסים הולך למטרות של צדקה כגון סעד בריאות חינוך בטחון וכו' האם מותר לשלם חלק זה של מס הכנסה שלו מדמי מעשר למרות שחייב לשלם אותם ?
תשובה בארץ ישראל שרוב הנהנים מן המסים הם יהודים מותר לשלם מדמי מעשר אותו החלק שהולך למטרות מותרות (ואת החלק הזה לא יכול לנכות לפני שמחשב כמה עליו לעשר) בחוצה לארץ – לא.

השואל דן על מטרות צדקה ואילו בתשובה מדובר על 'מטרות מותרות' ולכאורה הרחיב את היריעה יותר מדברי השוטל ויש לעיין מה היא כוונתו

יח. אף אם ננקוט שניתן להחשיב כספי מיסים לצדקה. יש לברר מה היא המציאות, אלו

סכומים מיועדים לכספי צדקה. ומה עוד שאף כספי הביטוח לאומי ניתנים פעמים גם לאנשים שאינם בבחינת עניים כלל. וכן במערכת החינוך, לא כל הלומדים במערכת זו נחשבים עניים שאינם יכולים לשלם את כל עלויות שכר הלימוד ולהיפך רבים מסוגלים לכך. וכך גם לגבי צרכי בריאות שאמנם ישנם ניתוחים ואישפוזים יקרים שאין ידם של רבים לשלם, אבל פעולות זולות רבים כן יכולים לשלם וכו'.

סיכום

יט. העולה מהאמור לעיל:

- מסים שנוטלים עכו"ם מישראל יש בהם צד צדקה שנאמר "ונוגשיך צדקה" (אות א').
- לט"ז, אין לפרוע המסים הנ"ל ממעשות מעשר (אות א', ד') ולראשון לציון יכול לנכות סך זה מסך החיוב למעשר (אות ד') וי"א שנחשב צדקה כי מקילין מהעניים (אות ב'-ג') ולכן יתכן להחשיבם כמעשר כספים (אות ט).
- לגבי ניכוי המיסים שאין להחשיבם לחישוב המעשר – נאמרו חילוקים שונים (אות ד'-ח', טז).
- מסים המיועדים לצדקה- נחלקו פוסקים האם להחשיבם כמעשר (אות י-יח).
- כפיה לצדקה על ירידה ירידה לנכסיו יש לעיין האם מתקיימת בה מצות צדקה (אות י-יג).

פרנסת ילדים – הנחשבת צדקה ומעשר כספים

הקדמה – חיוב מזונות לילדיו

א. בתורה לא מצאו חיוב מפורש על הורים לפרנס את ילדיהם¹²⁷⁰. ובגמ' בכתובות

דף סה :

דרש רבי עולא רבה אפיתחא דבי נשיאה, אע"פ שאמרו אין אדם זן
את בניו בנותיו כשהם קטנים אבל זן קטני קטנים. עד כמה ? עד

שש¹²⁷¹.

בגמ' לא התבאר מדוע החיוב הוא רק עד גיל שש (ראשונים נחלקו האם עד גיל זה
קורא לאימו או שעד גיל זה אינו יכול לפרנס עצמו)¹²⁷². ומה יסוד החיוב לפרנסה

¹²⁷⁰ בספר במדבר י"א פס' י"ב-י"ד: "האנכי הריתי את העם הזה אם אנכי ילדיתיהו כי תאמר אלי שאלו בחיקך כאשר ישא האומן את היונק... מאין לי בשר...". ולכאורה משמע מכאן שאילו היה אביהם – היה עליו חיוב לשאתם, אולם אין זו ראייה מוחלטת ויתכן לומר שתורה אינה מצווה על דברים הברורים מאליהם, אולם חז"ל הם שתיקנו תקנות גם לדברים ברורים ועיין רש"י הירש שמות כ"א י'. אמנם הרלב"ג בפירושו לתורה בשמות כ"א ג' נקט שמדובר בחיוב מן התורה (ולמד זאת מחיובו של האדון לזון את בניו של העבד) ועיין בפירוש הרמב"ן שם. ובארעא דרבנן מערכת המ"ם אות ת"ו כתב שעל פי הרמב"ם מזונות הילדים עד גיל שש מן התורה.

¹²⁷¹ וכתב הטור באבהע"ז סימן קי"ב: "אבל בחייו חייב לזונם מתקנת אושא עד ששה שנים" ועיין שו"ת מהר"ם לולבין סין ע"ט ועליו באבני מילואים סימן ע"א ס"ק ד' ששתי תקנות היו באושא. האחת עד גיל שש והשניה לאחר גיל שש – ועל פי המבואר בהמשך עד גיל שש נתקבלה תקנתם ולאחר גיל שש, מחלוקת האם תקנתם נתקבלה.

¹²⁷² מדוע גיל שש הינו הגיל הקובע לגבי חיוב מזונות ? מדברי הראשונים עולות שתי שיטות מרכזיות. האחת תולה את חיוב מזונות הילדים עד גיל בהם הם צריכים לאמם. והשניה ביכולת ההשתכרות – ועיין נפ"מ לגבי המציאות כיום בהערה 1280 ולגבי שיטת האג"מ בתחילת ההערה הבאה.
רש"י בכתובות סה: (בדין קטן היוצא בעירוב אימו) כתב שכיון שהוא 'צריך לאמו' על הבעל לזון אותו כפי שהוא זן את אמו (ומכאן ראייה לשיטת הר"ן שיסוד דין מזונות הינו במזונות אשתו אולם אין זו ראייה מכרעת כיון שיתכן שחכמים קישרו בין חיוב מזונות האם לחיוב מזונות הילד אבל אין זה אומר שיסוד החיוב הינו דוקא מכח מזונות האשה) וע"ע סוכה כח. כח: שם נאמר שקטן הצריך לאימו (פטור מסוכה) הינו קטן שנעזר משנתו וקורא לאמו ואינו שותק אם עד שתבוא אליו (ויל"ע במציאות חיים בה התינוקות קוראים גם לאביהם כשהם מתעוררים) ושם לא מבואר האם יש לדבר גיל קבוע או תלוי בכל קטן, אולם בגמ' בעירובין פב. – פב: מוזכר גיל שש. ועי"ש שתלוי אם אביו בעיר או אינו בעיר שאם אביו בעיר גיל ארבע הוא הקובע, ועיין דבר

זו. ונחלקו ראשונים בדבר, שיטת הר"ן (כתובות דף כח: כח: מדפי הרי"ף) שיסוד החיוב הוא מדין מזונות האמא ולכן אם האמא נפטרה או שהבעל אינו חייב במזונות האשה (כגון שלא נשא אותה כדת משה וישראל) אין לחייב את האב לפרנס את הילדים.

ובעצם החיוב הנובע מכח מזונות האמא, ביאר בשו"ת אגרות משה אבהע"ז ח"א סימן ק"ו, שכיון שאמא אינה יכולה להעמיד את עצמה שלא תזון את ילדיה ואי אפשר לומר לה שלא תאכיל אותם (ונראה להוסיף, שהיא לא תהיה מסוגלת לאכול לעצמה בעוד לילדיה אין מה לאכול ולא גרע מהחיוב של הבעל לתת לאשתו מזונות עבור ארchi ופרחי כמבואר בכתובות סד כיון שא"א שלא לתת להם) ממילא החיוב לזון את האשה כולל בקרבו חיוב לפרנס את ילדיה ועל פי שיטתו חידש האג"מ ביו"ד ח"א סימן קמ"ג, שחיוב מזונות (מכח האם) הינו גם מעבר לגיל שש, עד הגיל

יהושע חלק ר' סימן י"א ד"ה "ולפי"ד" שציין לקושי שבין הסוגיות ובשו"ע או"ח סימן תר"מ סעיף ב' נאמר שקטן שאינו צריך לאימו שהוא כבן חמש כבן שש חייב בסוכה כדי לחנכו. ובהלכות עירובין כתב השו"ע בסימן תי"ד סעיף ב': "קטן בן שש שנים או פחות יוצא בעירוב אמו" והמג"א בס"ק ב' כתב שתלוי בחריפותו אמנם בחכמת שלמה שם (סעיף ב') תמה שהרי בגמ' לא נזכר במפורש שתלוי בחריפות אלא האם האב נמצא בעיר או לא. ויתכן לישב שגיל שש הינו שיעור קובע אבל פחות מכאן תלוי בחריפותו וזאת על סמך הגמ' בסוכה כח הנ"ל וצ"ע. ובדין מזונות פסק השו"ע באבהע"ז סימן ע"ר סעיף א' "חייב אדם לזון בניו ובנותיו עד שיהיו בני שש" והאבני מילואים שם כתב על סמך דברי המג"א הנ"ל שאם הקטן צריך ואינו זקוק לאימו חיוב המזונות פוסק. וכל הנ"ל הינו על פי השיטה שחיוב המזונות לילדים צמוד לחיוב המזונות לאשה. לעומת זאת בספר המקח לרב האי גאון בשער ג' כתב, שקטן פחות מגיל שש אין ממכרו ממכר (כמי שאינו בן דעת) וזו הסיבה שעד גיל זה יש חיוב מזונות לאב. אמנם גם מגיל שש ממכרו קיים רק אם הוא יודע בטיב מו"מ ורק במטלטלין ועי"ש עוד תנאים (ומה תלוי בחריפות). ואף בשו"ת הרשב"א ח"ב סימן שצ"ט תלה את חיוב המזונות ביכולת ההשתדלות של הקטן וכתב: "ושלשה זמנים יש: (א) כשהבן גדול ויכול להשתדל אין האב חייב לזונו כלל ואין כופין אותו אפילו בכפיית אסיתא (=בכזיון בציבור). (ב) וכל שהוא קטן כבר שבע כבר תמני ועד שיגדיל כופין אותו בכפיית אסיתא ומכריזין עליו עורבא בעי בני והאי גברא לא בעי בני, לפי שאין הבן עדיין יודע להשתדל. (ג) וכשהוא קטן קטנים כופין אותו בבית דין לפי שאין לו ואינו יכול להשתדל כלל... ובשו"ת הרשב"א ח"ג סימן רצ"ב כתב: "כל שהבנים קטני קטנים עד שיתחייב לזון וכופין אותו ואפילו לא אמיד. וכדאמרינן בשילהי פרק אעפ"י דרש עולא רבא אפיתחא דבי נשיאה אעפ"י שאמרו אין אדם זן בניו ובנותיו כשהן קטנים אבל זן אותם כשהם קטני קטנים, עד כמה עד בן שש ולמעלה משית כל שהן קטנים שאינן בני מלאכה כופין אותו בדברים... ואלו אמיד כפינן ליה...מדגרסינן התם ולא אמרן אלא דלא אמיד הא אמיד כפינן ליה בעל כרחי" כי הא דרבא כפא ליה לבראמי ואפיק מיניה ארבע מאה זוזי לצדקה. ונראה לי דאפי' בבנו גדול או אמיד כופין אותו לזונו מדין צדקה כי ההיא דרבא וכופין אותו לצדקה יותר משאר העשרים שבעיר וקודם להם שחייב הוא לפתוס משום וחי אחיך עמך.... (ועי' שו"ת הדין ח"ד במאמרו של הרב יקותיאל כהן בעמ' נח ועיין דרישה אבהע"ז סימן ע"א ס"ק ג')."

ועיין גם בדרישה אבהע"ז ע"א ס"ק ג' שג"כ תלה את החיוב ביכולת הפרנסה של הקטנים (ועיין פס"ד רבניים מתוך המאגר המקוון פס"ד קנ"ב מהר" פרוייקט השו"ת), עי"ש. ומדברי ספר המקח והרשב"א והדרישה למדנו שגיל שש הינו הגיל בו יש לילד יכולת השתכרות. ויש לעיין האם הכוונה שילדים בגיל זה אכן פרסנו את עצמם או שבדרך כלל לא פירסנו את עצמם בגיל זה, אבל מגיל זה יש להם יכולת לכך ודי ביכולת לכך כדי לא לכפות את האב לפרנס את ילדיו (ועיין לעיל לגבי חובת צדקה למי שאינו רצה לפרנס את עצמו).

שדרך הבנים ללכת לפרנס עצמם אף אם הם גדולים על פי הנוהג באתה מדינה ולכן ברור שאין כסף זה יכול להינתן מכסף מעשרות שהרי הוא חוב גמור, ע"ש¹²⁷³.

אולם הב"י באבהע"ז בסו"ס ע"א ציין לשיטת הרא"ש והריב"ש שאדם חייב במזונות ילדיו כחוב עצמי.

וכתב הטור (שם) בשם המהר"ם מרוטנבורג, שחוב האב לפרנס את הילדים (מתחת לגיל שש) הוא אפילו במקרה שלילדים יש נכסים משלהם כגון שנפלו להם מבית אבי אמם (אולם בשו"ת הרשב"א ח"ב סימן שכ"א כתב שאם יש להם אין חובה לפרנסם).

ב. לגבי ילדים מעל גיל שש. במשנה בכתובות דף מט. נאמר שהאב אינו חייב במזונות בתו (ואף לא במזונות בנו – ע"ש בגמ') וכן"ל באות א' כך היא גם שיטת רבי עולא רבה. אולם בגמ' בכתובות דף מט: הוזכרה תקנת אושא ומחלוקת אודותיה:

אמר רבי אילעא אמר ריש לקיש משום רבי יהודה בר חנינא באושא התקינו שיהא אדם זן את בניו ואת בנותיו כשהן קטנים¹²⁷⁴.

איבעיא להו הלכתא כוותיה או אין הלכתא כוותיה¹²⁷⁵ ?

¹²⁷³ ובאג"מ שם הציע, שהחוב עבור מזונות הילדים הינו גם במפותה (ללא חיוב מזונות בנישואין) ומדין מזיק שגורם לה שלא תוכל לאכול וכו' – ע"ש בנימוקיו. ועיין בהערה הקודמת שנחלקו ראשונים מדוע נקבע גיל שש כגבול לחיוב פרנסת הילדים. ויש לעיין כיצד ליישב את שיטת האג"מ עם שתי שיטות אלו.

¹²⁷⁴ משמע דוקא עד גיל שש שנקראים קטנים והיינו גיל שלשה עשרה וכ"כ בש"מ מהרשד"ם יו"ד קס"ו.

¹²⁷⁵ יש לעיין מה פשר השאלה והרי סנהדרין גלתה לאושא ותיקנה תקנות רבות שם (עיין בתקנות בישראל חלק א' ברשימת התקנות של סנהדרין שבאושא) ובירושלמי כתובות פרק ד' הלכה ח' נאמר לגבי תקנת אושא: "יודעין אנו מי היו במיניין" ובביאור דבריו כתב בעלי תמר שם ש"אלו שהיו במנין לא היו בני סמכא לפסוק כן ומפני כבודם לא רצו לגלות שמם". ובהתקנות בישראל חלק א' עמ' שצ"ד ביאר את דברי ר' יוחנן בלשון תמיהה. כלומר, האם ידוע לנו מי המתקנים. ועוד יתכן שיסוד השאלה בכך שבמשנה נאמר במפורש שאין אדם חייב לזון את בניו (כן"ל בפנים) משמע שהמשנה לא קיבלה את תקנת אושא ויתכן שהשאלה היא האם הלכה כעדותו של ר' אילעא בשם ר"ל בשם ר' יהודה בר חנינא.

תא שמע כי הוה אתו לקמיה דרב יהודה אמר להו יארוד ילדה ואבני מתא שדיא. כי הוה אתו לקמיה דרב חסדא אמר להו כפו ליה אסיתא בצבורא ולקוסם ולימא עורבא בעי בניה וההוא גברא לא בעי בניה. ועורבא בעי בניה והכתיב לבני עורב אשר יקראו לא קשיא הא בחיורי הא באוכמי. כי הוה אתי לקמיה דרבא אמר ליה ניחא לך דמיתוני בניך מצדקה. ולא אמרן אלא דלא אמיד אבל אמיד כפינן ליה על כרחיה כי הא דרבא כפייה לרב נתן בר אמי ואפיק מיניה ד' מאה זוזי לצדקה¹²⁷⁶.

ממעשיהם של האמוראים מוכח שלא נקטו להלכה את תקנת אושא, שאילו תקנת אושא היתה תקפה לא היו מסתפקים בבזיון של אב שאינו מפרנס את ילדיו אלא היו כופין עליו לפרנסו (על ידי ירידה לנכסיו).

ג. טור אבהע"ז סימן ע"א:

ומשש ואילך מצוה לזונם עד שיהיו גדולים. ועל זה נאמר עושה צדקה בכל עת ואם אינו רוצה אין כופין אותו אבל מפצירים בו ואם אינו מתרצה מכלימים אותו ומכריזין עליו פלוני אינו רוצה לפרנס בניו והרי הוא גרוע מעוף טמא שמרחם על בניו בד"א שאינו אמוד לנו בממון ליתן צדקה אבל אם הוא אמוד שיש לו ממון ליתן צדקה לוקחין ממנו בעל כרחו משום צדקה וזנין אותן עד שיגדלו

הטור לא ציין לתקנת אושא ונראה שנקט שתקנה זו לא נתקבלה. אולם בלשון השו"ע בסימן ע"א סעיף א' (שיסוד דבריו ברמב"ם בפרק י"ב מאישות הלכה י"ד)

¹²⁷⁶ פירוש (ע"פ רש"י): כשבא מעשה של אבא שלא רצה לזון את ילדיו אמר עליו שיארוד (תנין) שהוא ידוע כאכזרי על בניו יולד ילדים ומטיל את פרנסתם על בני העיר. ורב חסדא אמר במקרה שכזה, שראוי הוא יעמוד במקום גבוה (על מכתשת הפוכה) ויכריז על עצמו שהוא רע מהעורבים שהם מפרנסים את ילדיהם (בשעה שבני העורב נעשים שחורים וחביבים על הוריהם). וכשבא מעשה שכזה לרבא אמר לאבא: "נח לך שבנין יזונו מצדקה" ונראה שכוונתו לומר לו שהוא מבזה ללא צורך את בניו. ואין כופין את האדם לזון את בניו הגדולים מגיל שש, אא"כ הוא אמיד וכמו כל כפיה לצדקה (ולכאורה, אם אינו אמיד כיצד מצפים שיפרנס אותם? וכתב על כך בתו"ט בכתובות פ"ד משנה ו' שאם יש לו מזונות של יום אחד יתן להם ולא לעצמו ועי"ש שאין עליו חיוב לעבוד כדי לפרנסם).

מתעורר קושי לכאורה:

חייב אדם לזון בניו ובנותיו עד שיהיו בני שש, אפילו יש להם נכסים שנפלו להם מבית אבי אמם¹²⁷⁷. ומשם ואילך זון כתקנת חכמים עד שיגדלו. ואם לא רצה, גוערין בו ומכלימין אותו ופוצרין בו. ואם לא רצה, מכריזין עליו בצבור ואומרים: פלוני אכזרי הוא ואינו רוצה לזון בניו, והרי הוא פחות מעוף טמא שהוא זן אפרוחיו ואין כופין אותו לזון. במה דברים אמורים, בשאינו אמוד, אבל אם היה אמוד שיש לו ממון הראוי ליתן צדקה המספקת להם, מוציאים ממנו בעל כרחו, משום צדקה, וזנין אותם עד שיגדלו.

בפשטות 'תקנת חכמים' היא תקנת אושא הנ"ל. ואם השו"ע (והרמב"ם) סובר שהלכה כתקנת אושא, לא צריך להפציר בו אלא ממש לכפותו ואכן בביאור הגר"א כאן כתב על דבריו השו"ע "וצריך עיון". ובבבבכת אליהו כאן ובהתקנות בישראל (חלק א' פרק ט' עמ' שצ"ה) ביארו שכוונת הגר"א לתמוה על פסק השו"ע שהרי מדברי הגמ' משמע שאין הלכה כתקנת אושא¹²⁷⁸.

אמנם, הרמב"ם עצמו פסק שיש דין צדקה מעל גיל שש:

¹²⁷⁷ כך היא שיטת השו"ע אולם שיטת הרשב"א בשו"ת הרשב"א חלק ב' סימן שכ"א, שאף קטני קטנים אם יש להם משלהם, אין חובה על האב לפרנסם.

¹²⁷⁸ גמ' בכתובות דף מט. : "דתניא מצוה לזון את הבנות ק"ו לבנים דעסקי בתורה, דברי רבי מאיר. ר' יהודה אומר מצוה לזון את הבנים וק"ו לבנות משום זילותא". לשיטת ר' מאיר קיימת מצוה לזון בנות כמצוה בפני עצמה ואצל בנים יש תוספת למצוה כיון שמכח המזונות יוכלו לעסוק בתורה ואילו לר"י - ההיפך. ומ"מ למדנו מדבריהם שקיימת "מצוה" ולא ביארו מה היא ויתכן שהכוונה היא למצוות צדקה. ועל פי האמור נראה לבאר את דברי הגמ' בכתובות דף כב. בדרשת הפסוק בשיר השירים א' י"א: "שחורות כעורב, רבא אמר במי שמשים עצמו אכזרי על בניו ועל בני ביתו כעורב. כי הא דרב אדר בר מתנא הוה קאזיל לבי רב, אמרה ליה דביתיהו (אשתו) ינוקי דידך מאי אעביד להו? אמר לה מי שלימו קורמי (ירקות) באגמא". ועל פי האמור, נראה שהכוונה היא שמדובר שקטנים מעל גיל שש שהחויב לגביהם הוא מדין צדקה ומי שאין לו אינו חייב בצדקה וכיון שרוצה ללמוד תורה, מעלת הלימוד קודמת לחיוב הצדקה (ויש להעיר שאף שנראה לנו שקשים הדברים, אילו היה מדובר בבן מבוגר, הדבר היה מובן גם לנו אולם כיון שמדובר בגיל שש נראה לנו קשה להבנה, אולם יש תחילה לבאר מדוע קבעו חכמים את גיל שש כקובע לגבי חיוב פרנסה). וע"ע צמח יהודה חלק ה' סימן י"ח. ולגבי הוצאות תלמוד תורה עצמם – כתב בשו"ת באר שבע סימן מ"א, שאותם ודאי אי אפשר להחשיב כמעשר כיון כיון שזו חובתו של האב (ע"ש האם רק מקרא או גם משנה ותלמוד) ולא תלוי בגיל ודבר שבחובה אי אפשר לשלמו ממעשר.

הנותן מזונות לבניו ולבנותיו הגדולים שאינו חייב במזונותיהן כדי ללמד הזכרים תורה ולהנהיג הבנות בדרך ישרה ולא יהיו מבוזות, וכן הנותן מזונות לאביו ולאמו הרי זה בכלל הצדקה, וצדקה גדולה היא שהקרוב קודם, וכל המאכיל ומשקה עניים ויתומים על שלחנו הרי זה קורא אל ה' ויענהו ומתענג שנאמר אז תקרא וה' יענה.

בניו הגדולים הם אלו שמעל גיל שש ולמרות שהרמב"ם (ובעקבותיו השו"ע הנ"ל) כתב שיש 'תקנת חכמים' לפרנסם, אין התקנה סותרת את העובדה שמדובר בצדקה.

יתכן להציע שיש לחלק בין הגילאים. מגיל שש עד שיגדלו (גיל שלש עשרה) קיימת תקנת חכמים כנ"ל, אולם בהלכה שלפנינו מדובר ב"גדולים" שיכולים לפרנס עצמם ואע"פ כן אם מטרתו היא כדי לחנכם או כדי שהבנות לא תהיינה מבוזות ה"ז בכלל צדקה.

ויש לעיין לשיטתו האם דוקא מי שמפרנס כדי שילמדו תורה וילכו בדרך ישרה מקיים מצות צדקה או גם ללא תנאי זה. ויתכן שמעל גיל זה יכולים לפרנס את עצמם ורק אם יש מטרה ברורה מובן מדוע אינם מפרנסים עצמם ולכן זו צדקה, וצ"ע¹²⁷⁹.

ונראה שדבריו אלו של הרמב"ם עמדו בפני הגר"א¹²⁸⁰ הרצוג זצ"ל ושאר חברי הרבנות בשנים תש"ג-תש"ד שקבעו שיש חובה לפרנס הילדים עד גיל חמש עשרה ונימוקו זאת שאם פרנסתם לא תהיה מובטחת עד גיל זה, צפויות להם סכנות מוסריות גדולות. אמנם נחלקו הבאים אחריהם האם מדובר בתקנה הבאה להפקיע דין צדקה בגיל זה או מהותה של תקנתם היא לקבע את חיוב הצדקה¹²⁸⁰.

¹²⁷⁹ ועיין לעיל לגבי פרנסת מי שיכול לעבוד בעצמו ואינו רוצה.

¹²⁸⁰ תחוקה לישראל על פי התורה (הגרי"א) הרצוג זצ"ל חלק ג' עמ' 118 ואילך: "לפנים בישראל אע"פ שמעצם הדין לא היו כופין את האב בממונו לזון את בניו ובנותיו הקטנים אלא עד הגיל של שש שנים, היו מכלימים אותו ומכריזים עליו כדי להכריחו לזונם עד שיגדלו. אך בזמננו לא יאכשר דרא לצערנו וכפיה מוסרית

אין כוחה יפה... החוק הממשלתי אינו נותן סמכות לרבנות בענין מזונות הילדים אפילו למטה משש, אלא שבתי המשפט הממשלתיים זקוקים בנידון זה לפסוק על פי דיני ישראל... ובתי המשפט פטרו אותו על היסוד שהילדים היו למעלה משש. כשטענו מצד הילדים שבדיני ישראל כופים את האב מתורת צדקה אם הוא אמיד, באה התשובה שהחוק הממשלתי אינו יכול להתחשב עם טענה זו וכדי בזיון וקצף. כל המתבונן בצדק ישפוט שהמצב דורש תיקון מתאים בימינו אלה אפילו ילדים מבוגרים קודם שהגיעו לגיל של חמש עשרה, סכנות מוסריות גדולות צפויות להם (לכנות וגם לבנים) אם פרנסתם לא תהיה מובטחת על יסוד משפטי... אי לזאת קבענו את התקנה הכללית הזאת לכל ארץ ישראל, כשם שמאז ומעולם עד היום הזה היה כח בית דין של ישראל יפה, לחייב את האב בחיוב משפטי עד הגיל של חמש עשרה שנה. בענין החיוב שביד בית דין להטיל מחובות צדקה כשהאב אמיד, אין אנו נוגעים כלל וכלל בזה אין שום שינוי חל... כחם יפה לחייבו בחיוב משפטי גמור ולכופו בממונו ובכל הכפיות האפשריות החוקיות לפרנס את בניו ואת בנותיו עד הגיל של חמש עשרה שנה".

החיוב הוא חיוב "על יסוד משפטי". ושני נימוקים לתקנה:

- האחד שבתי המשפט האנגליים (שחייבו מזונות לילדים על פי משפט התורה) לא חייבו מזונות מעל גיל שש בטענה שחיוב של צדקה אינו יכול להיות חיוב משפטי.
- השני, שהמצאות כיום היא שיש סכנות מוסריות גדולות, אם פרנסתם של ילדים על גיל חמש עשרה לא תהיה מובטחת.

והרב עוזיאל שהיה מהחתומים על התקנה ביאר במשפטי עוזיאל חלק ז' אבהע"ז תניא סימן ע"ד אות ד': "מזה יוצא לדין שבזמן הזה שאין הילדים יכולים להתפרנס בילדותם אפילו בקושי ולא עוד שאינם רשאים בכך מצד הצבור כולו הואיל וילדים כאלה שהם מחוסרי תלמוד תורה מדע ותרבות נעשים מושחתים בעצמם ומשחיתים את הצבור כולו והואיל ובזמן הזה יש הכרח חיוני ללמד את הבנים עד י"ב או ט"ו שנה כדי להכשירם לעבודה איזו שהיא ולהיות בחברת הצבור לכן הרי זה כמי שאין לו במה להתפרנס ממקום אחר בשום אופן וחייב האב לזונם עד גיל בגרות שיוכלו להתפרנס מעבודתם על יסוד זה מצאנו מן הדין והיורש ולתקנת הצבור והישוב ושלום הבית לקבוע מעתה והלאה לחייב את האבות במזונות ופרנסה וחונן בניהם ובנותיהם עד הגיעם לגיל של חמש עשרה ומגיל זה ומעלה מסור הדבר לראות עיני בית דין אם האב אמיד והבן אינו יכול להתפרנס משום מקום אחר מסכת מבנה גופו וכדומה מחייבין את האבות לפרנסם מדין צדקה... יוצא מכלל זה בנים שיש להם להתפרנס משלהם כגון שנפלה להם ירושה מבית אבי אמם וכדומה שביד דין מעמיד להם אפוטרופוס את אביו או כל מי שטוב בעיניהם לזונם ולחנכם משלהם שהרי גם בקטנותם עד בני שש כתב הרשב"א בתשובותיו ח"ב סי' שכ"א בשם יש אומרים והוא הסכים לדעתם שהאב פטור ממזונותיהם לכן אעפ"י שהלכה פסק מרן ז"ל דעד שש חייב האב לפרנסם משלו למעלה משש ודאי הלכה כדברי הרשב"א לפטור האב ממזונות בניו כשיש לבניו להיות נזונים משלהם".

על פי הנימוק הראשון לעיל, יש מקום לומר שבסיס התקנה הוא קיבוע הלכות צדקה שהרי בגלל חוסר הסכמת בתי המשפט לכפות על הצדקה נאלצו לקבוע תקנה וא"כ מדובר בתקנת כפיה על צדקה (אף שיתכן לומר שאחר שקיבעו תקנה והפקיעו דין צדקה אף שקשה לדחוק זאת).

אולם על פי הנימוק השני יש מקום לומר שמדובר בתקנה שאינה מהלכות צדקה כיון שהיא מיוסדת על הכרח שנובע מתנאי החיים שאינם מאפשרים לילדים לפרנס עצמם.

ובאוסף פסקי דין של הרבנות הראשית לא"י עמ' ק"ג (וגם הרב עוזיאל חתום על תקנה זו) נכתב: "מוטעת היא ההנחה כאילו תקנת הרבנות הנ"ל מבוססת על החיוב המוסרי של צדקה גרידא. לפי האמת אין הדבר כן, אלא התקנה בעצמה יוצרת חובה משפטית עצמאית גמורה, שהיא איננה נובעת מדיני צדקה כלל ואיננה מוגבלת, איפוא, ע"י ההקף המצומצם של דיני צדקה. תקנת הרבנות הראשית באה להעלות את גיל הילדים, שהאב חייב במזונותיהם, ולא מדין צדקה לעניינם, אלא מדין חובת האב למזונות בניו ובנותיו, שכל המונע עצמו או משתמט מזה, הרי הוא חוטא לגבי ילדיו והורס חיי המשפחה בישראל".

אולם הגר"ע יוסף ביחור"ד ח"ג סימן ע"ו וביבי"א חלק ח' אבהע"ז סימן כ"ב כתב שלמרות שבנוסח התקנה נאמר שיש בה "יסוד משפטי" אין התקנה באה להפקיע "תורת צדקה" (ולכן אם יש לילד מעצמו ממה להתפרנס לא כופים) וגם יצא בזה ידי חובת מעשר כספים.

אמנם בפועל בין בתי הדין הרבניים אין אחידות דעים ביחס להמות התקנה ויש מהם שכלל לא התייחסו לתקנה זו בפסקי דיניהם, עיין פד"ר י"א עמ' 215 ועיין תחומין א' עמ' 270 במאמרו של הר"ר זרח ורהפטיג ז"ל ובמאמרו הנוסף בתחומין ט"ו ושם גם במאמרו של הרב דייכובסקי שליט"א ובמאמרו הנוסף בתחומין ט"ז.

ד. לגבי האמא, לא מצאנו שיש לגביה חובה עצמית לפרנס את ילדיה, רק אם החלה להניק את בנה, כופין אותה משום הסכנה (כתובות נט): ואכמ"ל¹²⁸¹. ומסתבר שאם תפרנס ה"ז צדקה.

עושה צדקה בכל עת

ה. גמ' כתובות דף נ. :

אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת. וכי אפשר לעשות צדקה בכל עת ? דרשו רבותינו שביבנה ואמרי לה רבי אליעזר זה הזן בניו ובנותיו כשהן קטנים (רש"י): שתמיד יום ולילה הן עליו והיא צדקה שאינו חיוב עליו בהם). רבי שמואל בר נחמני אמר זה המגדל יתום ויתומה בתוך ביתו ומשיאן¹²⁸².

על פי האמור לעיל (אות א') הקטנים עליהם מדובר כאן הינם קטנים מעל גיל שש שלגביהם אין תקנה המחייבת לפרנסם¹²⁸³. ובביאור שיטת רבי שמואל בר נחמני

ועיין לעיל בהערה 1272 שנחלקו ראשונים מדוע גיל שש הוא הגיל הקובע לגבי חובת פרנסת הקטנים. י"א שתלוי בגיל בו הבן קורא לאימו וי"א שתלוי בגיל בו יכול לפרנס עצמו. והנה כל הדיון לעיל מתבסס על השיטה שתלוי ביכולת הפרנסה העצמית של הילד אולם אין זה מוסכם כמבואר שם וצ"ע. תקנה נוספת של הרבנות הראשית להעלאת גיל מזונות הילדים על גל שמונה עשרה נתקבלה בשנת תשל"ו בראשות הגר"ש גורן וצ"ל אולם הגר"ע יוסף לא היה נוכח בישיבה זו ולא קיבל תקנה זו. ועיין במאמרו של הד"ר זרח ורהפטיג לעיל ובספר תקנות הרבנות הראשית במשנתו של הגרע"י.

¹²⁸¹ עיין באר היטב אבה"ז סימן ע"א ס"ק א'.

¹²⁸² ר' שמואל בר נחמני הינו אמורא וכלל הוא שאמורא אינו חולק על תנא וא"כ כיצד חולק הוא על רבותינו שביבנה ועל ר' אליעזר ? יתכן שאינו חולק אלא מציין לאפשרות נוספת לביאור הפסוק ועוד אם ננקוט שמדובר ב'דרש' שאין לו משמעות הלכתית (עיין לקמן בשיטת הט"ז וערוה"ש באות ז') יש מקום לומר שבאגדתא אין קפידא וכ"כ הרש"ש בשבת סג. ובעיקר הדבר בקובץ שיעורים לב"ב אות תרל"ג כתב בשם הגר"ח מבריסק, שיש כח ביד אמורא לחלוק על תנא ורק במקום בו לא נאמר שחולק במפורש או אומרים שאינו חולק. ובשם חידושי הרמב"ן לב"ב קל"א כתב שמקשים על אמורא שחולק על תנא רק אם דברי התנא נאמרו במשנה, עי"ש. ¹²⁸³ כך נראה כדבר פשוט (וכ"כ במהרש"א כאן בחידושי אגדות, שו"ת באר שבע סימן מ"א ועוד) אמנם עיין בחידושו של המשנה הלכות חלק י' סימן קס"ה שרק בקטני קטנים (פחות מגיל שש) נאמר שעושים לגביהם 'צדקה בכל עת' כיון שיש לטפל בהם כל הזמן (אולם כתב שדבריו הם "לולי דמיסתפינא מרבנו הבאר שבע").

כתב חידושי אגדות למהר"ל:

לא בעי לאוקמי זה הזן בניו ובנותיו מפני שאין זה נחשב צדקה שאף
הבהמות מפרנסין בניהם

המהר"ל לא ביאר מדוע העובדה שאף הבהמות מפרנסים, אין הדבר בכלל צדקה.
העובדה שמדובר בדבר טבעי אינה בהכרח מפקיעה את המצוה שבדבר¹²⁸⁴. ומכל
מקום למדנו מדבריו שרבי שמואל בר נחמני חולק על רבותינו שביבנה (ודבריו
אינם רק תוספת לדוגמא נוספת לצדקה בכל עת).

1. מהרש"א חידושי אגדות, כתובות נ. :

עושה צדקה בכל עת זה הזן בניו ובנותיו כו'. כמ"ד לעיל דבקטנים אינו
חייב לזונם אם לא איש אמיד הוא אלא מדרך צדקה. ורשב"ן דפליג
ומוקי ליה זה המגדל יתום כו' לא ניחא ליה לאוקמא בבניו ובנותיו
דאפילו למ"ד דבקטנים אינו חייב לזונן מ"מ אין זה מקרי צדקה בכל
עת כיון דבקטני קטנים לכ"ע חייב לזונם כמ"ש התוס' לעיל אבל
במגדל יתום כו' ומשיאן ה"ז ממש בכל עת דמקטני קטנים עד בואם
לפרקן שמשאין ה"ז עושה עמהן צדקה וק"ל.

כלומר, אין הלכה כתקנת אושא (לעיל אות ב') ופרנסה מעל גיל שש אינה מחייבת.
אולם בניגוד למהר"ל שסובר שפרנסה מעל גיל שש לשיטת רבי שמואל בר נחמני
אינה נכללת בצדקה, שיטת המהרש"א היא שמדובר בצדקה אף לשיטתו אלא

ויש לעיין לולי התקנה לפרנס עד גיל שש, האם מי שהיה מפרנס אותם היה מקיים מצות צדקה ורק מחמת
התקנה בטלה ממנו מצות צדקה או שאף מעיקרא אין חיוב צדקה בדבר ואף אם היה מפרנסם לא היה זוכה בכך
לא בצדקה ולא במעשר כספים. ועוד יל"ע מדוע לא ניתן לומר שגם לאחר התקנה מדובר בצדקה שחכמים
קבעו שיש לתת אותה לילדיו.

¹²⁸⁴ ושמא כוונתו לומר שעל דבר שבהמות עושות אותו אין לומר "אשרי" (כלשון הפסוק) כיון שמדובר בחוב
רגיל, אולם מלשון המהר"ל משמע שזו כלל לא צדקה.

שלשון "בכל עת" אינה מתאימה לכך שהרי רק מגיל שש מתחיל דין הצדקה¹²⁸⁵, כך שלכו"ע פרנסה מעל גיל שש הינה בבחינת צדקה.

ז. עוד ניתן להציע שהמחלוקת היא האם תקנת אושא נתקבלה להלכה. לשיטת רבי שמואל בר נחמני תקנת אושא נתקבלה להלכה ולכן לא מדובר בצדקה אולם לשיטת רבותינו שביבנה תקנת אושא לא נתקבלה להלכה ולכן מדובר בצדקה (עיין אות ט' לקמן) וכתב בשו"ת פרי יצחק ח"ב סימן כ"ז:

והנה הגמ' דמוקי קרא דעושה צדקות בכל עת זה הזן בניו כשהם קטנים, ע"כ היינו בקטנים שהם יתרים על שש שאינו מחויב לזונם דלית הלכתא כתקנת אושא.

כלומר, אילו היינו מקבלים את תקנת אושא לחיוב פרנסת ילדים מעל גיל שש, לא היתה אפשרות לומר שמדובר בצדקה ורק כיון שלא קי"ל כתקנת אושא – מדובר בצדקה.

על פי החולקים על תקנת אושא, פרנסת הילדים מעל גיל שש יכולה להחשב צדקה¹²⁸⁶. ויש לעיין אם נקבל את תקנת אושא האם בהכרח יש לומר שאין זו צדקה והרי יתכן לומר שחכמי אושא קיבעו כתקנה את חיוב הצדקה של פרנסת הילדים¹²⁸⁷, וצ"ע¹²⁸⁸. ועיין בשיטת הרמב"ם לעיל אות ג' שלמרות שנקט שקיימת 'תקנת חכמים', פרנסת ילדים הינה בכלל צדקה – אולם עי"ש שיתכן לחלק בין

¹²⁸⁵ ואף שיתום שמגדלו בביתו אינו 'בכל עת' שהרי יתכן שמגדלו לא מלידתו, מ"מ משעה שהוא בביתו ה"ז צדקה.

¹²⁸⁶ רש"י כתובות נ. ד"ה "אלא דלא אמיד: "לא יהא אלא צדקה בעלמא".

¹²⁸⁷ כדי להכריחו לתת דוקא לבניו ולא לאחרים (עיין לעיל בפרק ה' על סדרי קדימה) או כדי לאפשר לכפות על ידי ירידה לנכסיו או כדי להדגיש את החיוב של אב לילדיו וכו'.

¹²⁸⁸ בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג דפוס פראג סימן ע"ה כתב: "ולפור מעשרותיו [לבניו] הגדולים שאינו חייב לטפל בהם מותר דאפי' לאביו מותר לתת אם [הוא] עני משום כבוד אביו [וכ"ש] לבניו דמותר במקום שאין בעיר תקנה לתת לכיס של צדקה מאיר בר' ברוך זלה"ה". כלומר, אם יש תקנה בעיר, פרנסת ילדיו הגדולים אינה בכלל כספי מעשר. וע"ש"ך יו"ד סימן רמ"ט ס"ק ג'. ויש לעיין האם אינה בכלל מעשר ושמה צדקה היא כן.

גילאים שונים.

פרנסה מעל גיל שש האם היא צדקה

ח. על פי האמור לעיל נראה שלשיטת רבותינו שביבנה פרנסה מעל גיל שש הינה צדקה (ועיין באות ג' בשיטת הרמב"ם). אולם הט"ז ביו"ד סימן סימן רמ"ט ס"ק א' כתב:

תדע דהא גם במה שאדם זן בניו הקטנים אמרינן בפרק נערה שנתפתתה דהוי בכלל עושי צדקה בכל עת וכי ס"ד שיוציא אדם מעשר שלו לזון בניו הקטנים¹²⁸⁹.

לט"ז ברור שפרנסת ילדים מעל גיל שש איננה נחשבת למעשר כספים¹²⁹⁰ ובערוה"ש בסעיף ז' הוסיף על דבריו:

אבל הוצאות בניו ובנותיו הקטנים אף על גב דדרשינן ועושי צדקה בכל עת זה הזן בניו ובנותיו כשהן קטנים [כתובות נ' א] מ"מ אין זה בכלל צדקה ועל צד הדרש אמרו חז"ל כן, כלומר דגם זה מצוה אבל חלילה לחשוב זה בכלל צדקה דאל"כ לעולם לא יגיע לעניים אף פרוטה אחת ואף המגדל בניו ובני בנותיו או בנותיהם נ"ל שאינו יכול לחשוב זה בכלל צדקה ממעשר ובני בנים הרי הם כבנים אבל המגדל יתום ויתומה ממשפחתו או שלא ממשפחתו וודאי שהוא צדקה גדולה ויחשוב זה ממעות מעשר.

כלומר, סוגייתנו כלל לא עוסקת בהלכה, מדובר ב'דרך הדרש' ואף מי שמפרנס ילדיו מעל גיל שש, אין זו צדקה ולא נחשב לו לחשבון מעשר כספים.

¹²⁸⁹ עיין בראשון לציון לקמן ובברכי יוסף ביו"ד סימן רמ"ט סעיף ג' כתב שלא דקדקו ראשונים במעשר כספים כיון ש"חצי הוצאות אדם ויותר עם בניו וגידולן ולימודיו וטיפולן ועם עניים וקרובים".

¹²⁹⁰ האם כוונתו שאיננה מעשר, אבל צדקה היא כן נחשבת ? בדקדוק לשונו יתכן שאפשרי לומר כך אבל מדברי הראשון לציון על דבריו וכן מדברי ערוה"ש (לקמן) מוכח שלא חילקו.

אולם שיטת ה"ט"ז אינה מוסכמת על הכל וכתב שם הש"ך בס"ק ג':

ואין לעשות ממעשר שלו כו'. מהרש"ל והדרישה כתבו בשם תשובת מהר"מ דכל מצוה שתבא לידו כגון להיות בעל ברית או להכניס חתן וכלה לחופה וכה"ג וכן לקנות ספרים ללמוד בהם ולהשאילן לאחרים ללמוד בהם אם לא היה יכולת בידו ולא היה עושה אותה מצוה יכול לקנות מן המעשר ע"כ ובתשו' מהר"מ מרוטנבורג דפוס פראג סי' ע"ה כתב ולפזר מעשרותיו לעניים (צ"ל לבניו) הגדולים שאינו חייב לטפל בהם מותר דאפי' לאביו מותר לתת אם הוא עני משום כבוד אביו אבל (צ"ל וכ"ש) לבניו דמותר במקום שאין בעיר תקנה לתת לכיס של צדקה עכ"ל ומשמע דמותר אפי' יש בידו יכולת לפרנס ממקום אחר דזה הוי צדקה כדלקמן סימן רנ"א ס"ג.

כלומר מעל גיל חיוב (שש) פרנסת ילדיו הינה בכלל מעשר כספים ולא ביאר האם יש חילוק בין מעשר לבין צדקה. יתכן לדקדק מדבריו אודות ספרים שיש חילוק ביניהם שהרי קניית ספרים לעצמו מסתבר שאינה בגדר צדקה וא"כ הינה בגדרי מעשר ובתנאי שגם ישאיל לאחרים, וצ"ע.

ובראשון לציון ביו"ד סימן רמ"ט סעיף א' כתב במפורש כנגד דברי ה"ט"ז ומדבריו מפורש שפרנסת ילדיו מעל גיל שש הינה בכלל צדקה ומעשר כספים:

ע"כ דברי הרב ז"ל (=הט"ז הנ"ל) תמוהים בעיני ביותר דהא ההיא דהזן בניו כו' מוקמו לה רש"י והר"ן והביאו הב"י סי' רנ"א וז"ל הנותן לבניו ולבנותיו הגדולים שאין חייב במזונותיהם כלומר שהם יותר על שש שנים דאלו פחותים מבן ו' חייב הוא במזונותיהן כדאיכא בס"פ אף על פי דף ס"ה ואמרינן בפ' נערה שנתפתתה דף נ' עושה צדקה בכל עת זה הזן בניו ובנותיו הקטנים כלומר היתירים על שש שאין חייב במזונותיהם וכשהוא זנס צדקה תחשב לו וכן פי' רש"י עכ"ל.

הרי בפי' דכן הוא האמת דיוציא אדם כל יציאותיו לזון בניו הקטנים שהם יתר על שש מהצדקה הרי דההיא דעושה צדקה בכ"ע מיירי שתהיה צדקה ממש שיעשנה ממעשר הצדקה ובאמת כי הא לא מיקרי פורע חובותיו מהצדקה דלא מחייב לזונם אלא דוקא עד ו' שנים ולא יותר וכדאי' התם בפרק אעפ"י בסופו דרש רבי עולא רבה אעפ"י דאין חייב לזון בניו הקטנים קטני קטנים חייב לזונם ע"כ. הרי דלא מחייב מדינא אלא בתורת צדקה וכיון דכן פשי' דמצי להוציא מעשר צדקה שלו לבניו להושיבם ללמוד תורה וכמו שפסק מרן סי' רצ"א ס"ג יע"ש

ועיין אות א' לגבי בשיטת האג"מ לבי פרנסת ילדים בזמן הזה ובאות ג' – לגבי תקנות הרבנות הראשית ביחס לחיוב מזונות בגדולים.

סיכום

ט. העולה מהאמור לעיל:

- בתורה לא נאמר חיוב מפורש לפרנס את הילדים וחכמים תיקנו חובת פרנסה על גיל שש (אות א').
- נחלקו ראשונים במהות החיוב (חיוב עצמי או כחלק ממזונות האשה). וכמו כן נחלקו מדוע עד גיל שש (עד גיל זה קורא לאימו, עד גיל זה אינו יכול לפרנס את עצמו (אות א')).
- מעל גיל שש יש האומרים שקיימת תקנה אושא לפרנס את הקטנים וי"א שאין תקנה אבל מבזים את מי שאינו מפרנס ואם הוא אמיד כופין אותו ככל צדקה (אות ב').
- הטור לא הזכיר את תקנת אושא אולם הרמב"ם והשו"ע כתבו שיש תקנת חכמים לפרנס (מעל שש) וגם ציינו לבזות ולכפות על הצדקה וצ"ע (אות ג'). ובפשטות אם קיימת תקנה אין זו צדקה (ועיין אות ח' ואילך).
- הרמב"ם כתב שיש תקנה לפרנס מעל גיל שש ואע"פ כן כתב שהמפרנס גדולים כדי לחנכם ה"ז צדקה ויתכן שסובר שהתקנה אינה מפקיעה את חיוב

- הצדקה ויתכן שדן על גדולים למעלה מגיל שלש עשרה (ג').
- על האם אין חובה לפרנס את ילדיה ומסתבר שאם תפרנסם ה"ז צדקה (אות ד').
- "עושה צדקה בכל עת" – י"א שזה הוא הזן את בניו ובנותיו ומחלוקת היא האם נוכל להסיק מכאן שפרנסת ילדים יכולה להיכלל בצדקה ומעשר כספים (אות ה-ח').
- האג"מ סובר שיש לפרנס הילדים עד הגיל בו רגילים לצאת לעבוד ואין זו צדקה ולא מעשר כספים (אות א') ותקנת הרבנות היא לפרנס גדולים מחמת סכנות מוסריות שיווצרו אם לא יפרנסו אותם וספק הוא האם מדובר בדין צדקה (אות ג').

חיבורי בית ועד לתורה – גבעת שמואל :

- שיעורי ריבית חלק א-ב' (תשס"ג)
- נזקי שכנים (תשס"ג)
- שכרו איתו (הלנת שכר, שכירות פועלים, שכר שבת – תשס"ד)
- שנים יחדיו (שותפין – תשס"ה)
- מנחה שלוחה (רעיונות והערות לקראת שבת ומועד, תשס"ז)
- ירושת משפט (ירושה, חזקות, ירושת שררה, תש"ע)
- חונן ומלוה (גביית ופריעת חוב – תש"ע)
- הגישו עצמותיכם (טוען ונטען, תשע"א)
- אם לא באתי (אסמכתא ותנאים – תשע"ב)
- גבול עולם (גניבה, גזילה, עושק וחמס – תשע"ג)
- תשובת שאלה (בירורים בדרכי שאלות ותשובות – תשע"ג)
- עד דרוש אחיך (השבת אבידה – תשע"ז)
- שימני כחותם (סימנים וחותמות בהלכה – תשע"ז)
- מוליכך בדרך (פריקה וטעינה והולכי דרכים – תשפ"ב).

משיעורי הגרז"ג גולדברג זצ"ל שנאמרו בבית ועד לתורה :

- דרכי הפסק
- מראה וחידות
- ספירות שבתורה (שיעור הגרז"ג גולדברג זצ"ל)